Tratat de lingvistică generală

CUVÎNT ÎNAINTE

Trăsătura cea mai caracteristică pentru dezvoltarea pe care a luat-o lingvistica în ultimii ani este extraordinara ei ramificare. Tot felul de discipline noi, strict lingvistice sau la intersecția cu alte științe, au luat naștere, și unele dintre ele au ajuns, la rîndul lor, să se ramifice. Astăzi sînt extrem de puține persoane, în toată lumea, care să poată afirma că sînt informate în toate aceste domenii.

Recentele congrese de lingvistică ținute în țara noastră au făcut clar și pentru nespecialiști avîntul lingvisticii românești în ultimele decenii. Bineînțeles, nu ne referim numai la creșterea numerică a cercetătorilor, ci și la faptul că mai toate metodele și concepțiile noi sînt reprezentate și de lingviști români.

Pentru a elabora un tratat de lingvistică generală, care prin definiție trebuie să îmbrățișeze întregul domeniu, e nevoie de un colectiv larg, compus din specialiști în diversele ramuri. Nu e deci de mirare că apar acum enciclopedii ale lingvisticii. De asemenea se publică în diverse țări (și la noi) cărți de istorie a lingvisticii, adesea opere de colaborare.

Și pentru elaborarea lucrării de față s-a constituit un colectiv larg, al cărui nucleu a fost catedra de lingvistică generală a Facultății de limba și literatura română a Universității din București. Acest nucleu, chiar prin definiție, cuprinde specialiști în diferite domenii ale lingvisticii. I s-au adăugat cîțiva colegi din afara catedrei, aproape fără excepție legați într-o formă oarecare, acum sau în trecut, de catedră.

Avem regretul să pomenim aici de faptul că Vasile Știrbu, conferențiar la Institutul pedagogic din Baia Mare, după ce s-a angajat, în toamna trecută, să redacteze cîteva capitole ale prezentului tratat, n-a apucat să închege nici unul dintre ele sub o formă definitivă, fiind răpus de o boală fulgerătoare, care a pus capăt speranțelor noastre, întemeiate pe începuturile strălucite ale tînărului nostru coleg.

Am urmărit să prezentăm în paginile care urmează toate problemele cercetate de lingvistică, punînd la începutul fiecărui capitol un scurt istoric al concepțiilor. Desigur, nu toate problemele au fost tratate la același nivel și cu aceeași adîncime. Un număr mare de autori (14), o diversitate de preocupări, înglobate toate în lingvistica actuală, duc fatal la o oarecare diversitate

stilistică. Fără a încerca să anuleze personalitatea autorilor, fără a împiedica plasarea lor pe poziții ușor diferite, după temperament și după subiectul tratat, redactorii responsabili s-au străduit să elimine cel puțin diversitatea de concepții. În ce măsură au reușit vor arăta recenziile, pe care le așteptăm cu încredere.

Să-mi fie îngăduit, în încheiere, să mulțumesc tuturor colaboratorilor și în mod special colegilor S. Stati și L. Wald care nu și-au cruțat osteneala și mi-au dat un ajutor substanțial în munca de coordonare a lucrării.

AL. GRAUR

I. Obiectul şi istoria lingvisticii

A. Obiectul lingvisticii

1. Natura şi funcţiunile limbajului

a. Limba — fenomen social

Pentru majoritatea lingviştilor natura socială a limbajului este numai o premisă de lucru sau un adevăr prea evident, asupra căruia investigaţia noastră rar mai zăboveşte, deşi sîntem încă departe de a-i fi evidenţiat toate implicaţiile, atît asupra limbii, cît şi asupra societăţii.

În mod obişnuit ne mulţumim să demonstrăm că limba este un fenomen social şi, pentru aceasta, luăm în consideraţie originea limbii, dependenţa ei de societate şi funcţiunile limbii.

Metodologic însă, originea limbii nu poate fi atrasă în demonstraţia caracterului social al limbii, întrucît natura socială a limbajului este o premisă, un punct de plecare al deducţiilor cu privire la originea limbii. Ca atare, ipotezele asupra originii limbii nu le putem folosi pentru a argumenta şi certifica natura socială a limbii, punctul de plecare al acestor ipoteze.

„Dependenţa limbii de societate" a fost cu mai mult folos adusă în discuţie, deşi s-a urmărit aproape exclusiv aspectul diacronic. Ilustrarea acestei dependenţe s-a făcut mai uşor în vocabular, compartimentul limbii cel mai sensibil la determinările externe. Vocabularul unei limbi oglindeşte destul de fidel şi de prompt marile prefaceri din societatea în cadrul căreia funcţionează, constituind un rezumat sui generis al istoriei poporului respectiv.

„Teza că vocabularul se îmbogăţeşte în cursul istoriei *datorită dezvoltării culturii materiale şi spirituale a vorbitorilor* a devenit un loc comun în lucrările de lingvistică" [1] (subl. ns.). Făcînd o cercetare de amănunt a vocabularului unei limbi, putem recunoaşte în schimbările semantice de-a lungul timpului, în expresiile uzuale (considerate tot din punct de vedere semantic), în categoriile semantico-lexicale mai bine dezvoltate tipul de civilizaţie dominant în istoria poporului respectiv.

Încercînd să demonstrăm în amănunt dependenţa limbii de societate cu fapte care nu ţin de vocabular, ci de gramatică sau fonetică, vom întîmpina numeroase şi descurajante dificultăţi, rezultate din complexi-

[1] Wald, *Progresul*, p. 73.

tatea determinărilor, a înlănţuirilor de cauze şi efecte. Dar aceste dificultăţi sînt şi promisiuni de investigare fructuoasă, oferite de un domeniu lingvistic din păcate tot mai rar abordat.

În morfologie s-au cercetat categoriile gramaticale specifice unei limbi sau unui grup de limbi, căutînd să se demonstreze că unele din aceste categorii reprezintă o fază mai veche a gîndirii, a organizării lingvistice. Rezultatele obţinute astfel, prin compararea unor limbi diferite, nu sînt totuşi concludente.

În ce priveşte fonologia, „comparaţia, sub aspect fonologic, între limbi tribale şi limbi de civilizaţie nu e semnificativă. Sînt limbi citate frecvent ca tipuri de idiomuri puţin evoluate, cu trăsături arhaice, ca, de exemplu, boşimana din sudul Africii sau unele limbi australiene, care au sisteme fonologice bogate şi armonioase, mai echilibrate decît în unele limbi moderne" [2].

Căutînd să demonstrăm în limitele unei singure limbi dependenţa nivelului fonologic de determinările exterioare, sociale, despre cuvintele *şofer*, *coafor* şi *sufleur*, venite din franceză, putem spune că primele două nu au păstrat vocala medie anterioară rotunjită (œ) din ultima silabă, întrucît ajungînd să fie folosite în toate mediile sociale ele s-au adaptat sistemului fonologic românesc, unde vocala respectivă lipseşte. Cuvîntul *sufleur* mai este încă pronunţat cu vocala originară deoarece folosirea sa este restrînsă la anumite medii culte. „Soarta" sa va depinde de societate, de mediile în care se va răspîndi, de nivelul cultural al acestora.

Desigur, exemplul nostru nu este prea convingător şi chiar aşa fiind nu găsim multe exemple de acest soi. Putem conclude că ierarhia fonetică — gramatică — vocabular reflectă şi gradul mai mic sau mai mare de dependenţă directă a limbii de societate. Spunem „dependenţă *directă*" avîndu-i în vedere pe cei care consideră că, în ultimă instanţă, orice eveniment lingvistic, orice schimbare se explică prin dependenţa limbii de societate [3], ipoteză care, teoretic acceptabilă, încă nu a fost deplin demonstrată. E un merit incontestabil al lingvisticii marxiste de a se fi ocupat de această chestiune în chip programatic.

Mai există un impediment nu atît pentru demonstrarea dependenţei limbii de societate, cît pentru faptul dependenţei în sine : limba şi societatea nu au acelaşi ritm de evoluţie, aceeaşi „viteză". Societatea se schimbă şi se poate schimba relativ repede, pe cînd limba, pentru a rămîne mijloc de comunicare, se schimbă mult mai încet, imperceptibil. E de bănuit că în timpurile mai vechi nu era o diferenţă prea mare între cele două „ritmuri" şi că această diferenţă s-a mărit cu cît ne apropiem de epoca modernă. Numai vocabularul a putut ţine pasul cu ritmul prefacerilor sociale.

Problema dependenţei limbii de societate poate fi pusă nu numai din punct de vedere istoric, ci şi dintr-unul oarecum atemporal, căutînd

---

[2] Wald, *lucr. cit.*, p. 61—62.
[3] Martinet, *Eléments*, p. 181—182.

legătura obligatorie dintre însuşirile fundamentale ale limbii (ale oricăreia, ale tuturora) şi cele ale societăţii în genere. În felul acesta, în discuţia raportului limbă — societate lingvistica nu va mai interfera cu etnologia sau istoria, nu va mai lua în consideraţie „elemente externe", va cîştiga, poate, în profunzime. Astfel, avînd în vedere că *societate*, în cea mai elementară accepţie, înseamnă mai mulţi oameni, fiecare cu o experienţă de viaţă, personalitate etc. diferite de ale celorlalţi, putem pune în legătură societatea cu arbitrarul semnului lingvistic.

Vorbitori diferiţi au percepţii mai mult sau mai puţin diferite ale aceluiaşi conţinut, aşa cum, să zicem, diferă de la un popor la altul cuvintele onomatopeice sau interjecţiile cu sens identic (cf. rom. *mac-mac* şi rus. *кряк — кряк* sau rom. *ham-ham* şi germ. *wau-wau*). Dacă semnul lingvistic ar fi motivat, n-am mai avea aceeaşi limbă pentru toţi membrii unei societăţi. Aşa însă, semnul arbitrar, nesatisfăcînd „logica" nimănui, îi poate satisface pe toţi.

Se poate, de asemenea, uşor demonstra că între creşterea *caracterului sistematic* al limbii şi sporirea numărului celor ce o folosesc există o strînsă legătură. Acţiunea regularizantă a analogiei sporeşte şi ea în raport direct proporţional nu numai cu numărul elementelor sistemului, ci şi cu numărul vorbitorilor.

Acest fel de a privi lucrurile se justifică prin faptul că natura socială a limbii nu este numai o însuşire esenţială, ci şi izvorul, cauza altor trăsături ale limbii.

Orice act de comunicare se desfăşoară între cel puţin *doi* vorbitori. În faptul că la actul lingvistic participă cel puţin *două* persoane rezidă esenţa socială a limbajului.

Subliniind natura socială a limbii, „sîntem tentaţi [...] să considerăm limba printre instituţiile umane, şi acest fel de a vedea lucrurile are avantaje incontestabile: instituţiile umane rezultă din viaţa în societate; acesta e şi cazul limbajului, care se constituie în principal ca un instrument al comunicării" [4]. Considerînd limba „instituţie umană", trebuie, însă, să ne luăm anumite precauţii, pornite de la faptul că limba este, faţă de celelalte instituţii, în cel mai înalt grad socială. De aici caracterul ei *obiectiv*, sensibilitatea minimă la transformările social-politice sau iniţiativele individuale care pot afecta atît de profund celelalte instituţii sociale. *Caracterul obiectiv al limbii* decurge, aşadar, cu necesitate din natura sa profund socială.

Libertatea individului faţă de limba ce o are la dispoziţie este minimă. De aceea, poate, determinismul lingvistic, deşi cel mai puternic dintre constrîngerile exercitate de societate, este foarte puţin evident, oamenii, vorbitorii obişnuiţi nefiind conştienţi de acest determinism, de lipsa „libertăţii lingvistice". Domeniul lingvistic este cel mai puţin prielnic reformatorilor.

---

[4] Martinet, *lucr. cit.*, p. 12.

Natura limbii, caracterele esenţiale ale oricărei limbi nu sînt date de societatea în care este folosită, ci de faptul că este folosită într-o societate omenească. Între o anumită limbă şi o anumită societate există unele legături, dar nu esenţiale. Ideea că lucrurile ar sta altminteri, afirmată uneori, riscă, urmărită consecvent, să ducă la exagerări de tip marrist.

Celor spuse mai sus pare că li se opune faptul că schimbările care se petrec în limbă, inovaţiile, apar prima oară la anumiţi indivizi, că, deci, aceştia transformă limba. De fapt vorbitorii inovează, transformă limba în fiecare moment aproape, călcînd regulile acesteia într-o măsură mai mică sau mai mare. Dar aceste „inovaţii" nu ating limba, nu se păstrează, le uită chiar vorbitorul, dacă interlocutorul (deci societatea) nu le preia de la vorbitor, căci „orice schimbare în limbă se datorează celui aflat în faţa vorbitorului : interlocutorul. [...] Nu numai că datorită interlocutorului apare posibilitatea stabilirii unor consensuri, dar el este şi cel care le « descoperă ». Numai interlocutorul poate *să compare* cele din mintea sa cu cele din frazarea vorbitorului şi astfel să sesizeze consensurile existente pe care apoi, ca vorbitor, le va respecta" [5]. Explicînd apariţia schimbărilor în limbă prin interlocutor, negăm caracterul individual al acestora.

Limbajul, produs al societăţii umane, este o *facultate exclusiv omenească*, o însuşire definitorie a speţei umane. Orice mesaj lingvistic este emis de către oameni şi adresat, de regulă, tot oamenilor. Faptul acesta determină o configuraţie anumită, global sau în amănunt, a limbii, în înfăţişarea căreia la tot pasul recunoaştem amprenta umană. Caracterul *vocal* şi *raţional* al mesajelor lingvistice face din limbaj un atribut eminamente omenesc. Sunetele limbii nu sînt produse involuntar şi inconştient, ci, dimpotrivă, cu intenţia de a transmite un mesaj gîndit, rezultat al reflecţiei, al gîndirii.

Consecinţa faptului că mesajele cuprind gînduri, că sînt expresia raţiunii, a reflecţiei, o constituie organizarea limbii ca *sistem de semne dublu articulate*. Folosindu-se de un număr restrîns de foneme, oamenii le combină şi obţin un număr mai mare de moneme din a căror recombinare obţin un număr practic infinit de cuvinte, de mesaje.

E drept că dubla articulare a limbajului nu poate fi considerată ca rezultat exclusiv al inteligenţei, al unei „raţionalizări" cît de cît deliberate, ci şi ca singurul mijloc de a realiza comunicarea în condiţiile existenţei unor limite ale capacităţii omeneşti de articulare şi memorare. Dacă oamenii ar fi putut produce sunete net distincte atît de multe cîte cuvinte există într-o limbă sau dacă printr-un sunet distinct ar fi putut exprima ceea ce exprimă de obicei printr-o înşiruire de cuvinte, comunicarea n-ar mai fi avut un caracter linear, iar limba ar fi fost o sumă de semne diferenţiate net între ele, aşa cum se pare că sînt organizate „limbajele" sărace

---

[5] Ion Z. Coja, *Limba — fenomen social*, RF XIV, 1967, 9, p. 1 033.

în termeni ale unor animale superioare. Linearitatea semnului lingvistic, dubla articulare a limbajului se explică așadar și prin existența unor limite omenești (de articulare, de memorare), repede depășite de sporirea nevoilor de comunicare. Și omul are mereu sporite nevoi de comunicare din momentul în care începe să raționeze, să gîndească, să devină elementul cel mai dinamic din natură.

Așadar, natura socială și umană a limbajului determină caracterele cele mai generale ale oricărei limbi: arbitrarul și linearitatea semnului lingvistic.

Tot de natura limbajului ține și *caracterul de sistem*, prin care limba se deosebește de alte mijloace de comunicare cunoscute în lumea animală.

Măsura în care valoarea elementelor lingvistice depinde direct de alte elemente lingvistice, de relațiile cu aceste elemente — ceea ce le conferă o anumită solidaritate și interdependență — o considerăm însușirea limbii de a fi *sistem închis*. Ca exemplu de stabilire a valorii unui element lingvistic prin raportare directă nu la realitate, la „desemnat", ci prin raportare la alte elemente lingvistice putem considera felul cum se face precizarea nuanțată a sensului unui cuvînt în funcție de sinonimele sale și de familia de cuvinte din care face parte. Metoda analizei distribuționale (vezi mai jos, p. 126) în descrierea lingvistică este aplicabilă tocmai în măsura în care limba este un sistem închis.

Măsura în care valoarea elementelor lingvistice se stabilește prin raportare directă la realitatea extralingvistică face din limbaj un *sistem deschis*. În propozițiile *citește elevul cartea* și *citește cartea elevul*, nici topica, nici intonația, nici indicii morfologici nu ne ajută să distingem între subiect și complementul direct, ci numai referirea la realitate, din care știm că subiectul verbului *a citi* nu poate fi decît o persoană.

Aceeași situație întînlim în limba latină cu verbele *dono*, *adspergo* și *circumdo* care cunosc două construcții:

a. cu complementul direct în acuzativ și complementul indirect în dativ;

b. cu complementul indirect în acuzativ și complementul direct în ablativ.

Cum unele substantive au la singular aceeași formă pentru dativ și ablativ, se poate ajunge, folosind aceste substantive în funcția de complemente directe, de exemplu, la construcții formal identice (substantiv în acuzativ + substantiv în dativ = ablativ), dar în fapt deosebite. Deosebirea n-o putem stabili decît prin referirea la realitate, la sensul substantivelor. Astfel, în *donavit cornu Perseo* și *donavit Perseum cornu* funcțiunea de complement direct sau indirect rezultă numai din faptul că unul din substantive este nume de persoană, iar celălalt de non-persoană.

Metodologic, această dublă natură a sistemului lingvistic se vădește în posibilitatea de a formula teoretic unele metode formale de cercetare a limbii și în imposibilitatea practică de a le aplica riguros, de a renunța la considerarea sensului elementelor lingvistice (vezi și mai jos, p. 122).

Privind stratificarea limbii, am putea spune că limba este un sistem care se deschide în direcţia fonologie → semantică şi se închide în direcţia inversă.

În timp, atît ontogenetic, cît şi filogenetic, limba trece de la un sistem deschis (iniţial numai proces) la un sistem închis. Dar limba nu ajunge niciodată un sistem propriu-zis închis întrucît în ultimă analiză orice valoare lingvistică rezultă dintr-o raportare (directă sau indirectă) la realitatea extralingvistică. De asemenea, ca sistem închis, finit deci, existent numai „în sine şi pentru sine'', limba nu ar putea face faţă nevoilor variate ale comunicării, aspectelor deseori inedite sub care se înfăţişează realitatea. Ca sistem deschis limba se poate adapta însă necesităţilor infinite ale comunicării. „Adaptarea'' se face prin faptul că însăşi realitatea, care formează obiectul comunicării, „însoţeşte'' mesajul lingvistic sub forma a ceea ce numim „context extralingvistic''. Orice mesaj lingvistic se sprijină pe acest context extralingvistic, care, într-un fel, putem spune, face parte din mesaj. Şi nu puţine sînt comunicările în care cea mai mare parte a mesajului e cuprinsă în contextul extralingvistic, ba uneori chiar întreg mesajul este evidenţiat prin mijloace extralingvistice, expresia lingvistică devenind cumva tautologică, de prisos. Vorbirea de toate zilele ne oferă o sumedenie de exemple în acest sens.

Limba poate fi considerată şi ca o sumă de cuvinte, categorii, reguli etc., cuprinzînd în acestea şi în organizarea lor o anumită *interpretare a realităţii*, o concepţie asupra acesteia. Învăţînd să vorbească, oamenii învaţă şi să înţeleagă într-un anumit fel realitatea (nu ne interesează cît de adecvată realităţii este această înţelegere), limba fiind prima care îi ajută să depăşească înfăţişarea aparentă, senzorială, a acesteia. Ei capătă *noţiuni*, deduc *însuşiri*, *acţiuni* şi *relaţii* între *obiecte* (substantive, adjective, adverbe, verbe, conjuncţii, prepoziţii etc.). Într-o istorie a ştiinţelor, a cunoştinţelor şi concepţiilor despre realitate, ar trebui arătat, măcar cu titlu de curiozitate, că şi filogenetic şi ontogenetic limba este prima concepţie a realităţii la care ajung oamenii, conţinută în categoriile limbii, în organizarea acestora etc.

Acest adevăr, această „concepţie'' pe care o include limba în componentele sale, are un caracter tot social. Limba oferă, aşadar, tuturor vorbitorilor nu numai un mijloc unic şi complex de comunicare, ci şi un mod aproximativ identic de a percepe şi organiza datele realităţii, un punct de plecare comun în dezvoltarea conştiinţei şi inteligenţei fiecărui vorbitor, baza comprehensibilităţii mesajelor, garanţia înţelegerii între vorbitori, în condiţiile de ambiguitate ale comunicării lingvistice (vezi mai jos, II A 6).

Discutînd despre natura limbajului e necesar să stabilim, în încheiere, o distincţie metodologică foarte utilă. Şi anume, faţă de realitate *limbajul este discontinuu*. Prin limbaj realitatea continuă este segmentată, analizată în secvenţe. Asupra realităţii limba proiectează — am putea zice, în mod inevitabil — propria ei discontinuitate. Aşa, de pildă, prin limbaj, trecerea timpului — prin excelenţă continuitate — este analizată în termenii discontinuităţii, prin cuvintele *copilărie*, *tinereţe*, *maturitate*,

bătrînețe etc. La fel, fluxul sonor continuu este analizat, prin foneme, în unități distincte, discontinue. Faptul că limbile diferă prin forma și numărul elementelor în care analizează realitatea confirmă opoziția *continuitate — discontinuitate* care se poate stabili între realitate și limbaj (vezi amănunte la capitolul despre formă și conținut). Pe de altă parte, *limba este un domeniu al continuului* față de lingvistică. Aceasta introduce, în analiza limbii, distincții, clase de unități, categorii etc. Vorbim de pildă de verbe și locuțiuni verbale, fără ca această distincție tranșantă să aibă o acoperire completă reală la fel de tranșantă. La fel sînt distincțiile *vocale — consoane* sau *morfologie — sintaxă* și altele. Aceeași limbă poate fi analizată, descrisă după criterii diferite, ajungîndu-se la rezultate (clase, categorii etc.) diferite de la un lingvist la altul. Această pluralitate de soluții în descrierea aceluiași obiect rezultă din natura continuă a fenomenului lingvistic.

b. Funcțiunile limbii

Esențială pentru limbă este funcțiunea sa de *mijloc de comunicare* între membrii unei societăți. Comunitatea de limbă este una din trăsăturile definitorii pentru un popor și folosirea neîntreruptă a aceleiași limbi este cea mai sigură dovadă (adeseori singura) a continuității istorice a unui popor. Această funcțiune este strîns legată de natura socială a limbii, între apariția limbii și a societății existînd raporturi de interdependență, de condiționare reciprocă, păstrate și de-a lungul istoriei lor. Nevoia de comunicare guvernează apariția, dezvoltarea și perfecționarea limbajului, iar această necesitate apare și se accentuează numai atunci cînd ai cu cine comunica, adică numai în societate.

Legată de comunicare este și *funcțiunea denominativă*, pentru a cărei exercitare vorbitorii au la dispoziție un inventar de *semne*. În general, aceste semne denumesc percepțiile gîndirii noastre, percepții care, odată ce capătă nume, un reazem material, devin mai stabile, gîndirea putînd să le manevreze cu mai multă ușurință. Limba funcționează, așadar, ca instrument al gîndirii. „Filozofii au observat că orice percepție se constituie printr-o judecată. Dar oare au subliniat ei destul că *denumirea este prima judecată și că ea este momentul decisiv al percepției?*" [6] (subl. ns.). Prin cuvînt, prin limbaj, realitatea își poate prelungi existența în gîndirea, în conștiința noastră. Prin cuvînt realitatea e „la îndemîna" meditației, reflecției noastre. Sesizarea și exagerarea acestor lucruri explică de ce în multe texte mistice (cele evanghelice, de pildă) se vorbește de creația lumii prin cuvîntul spus de Dumnezeu, considerîndu-se și că un lucru nu există înainte de a primi un nume [7]. (Mai puțin greșit ar fi să spunem că nu există pentru conștiința noastră.)

---

[6] Brice Parain, *La nature et les fonctions du langage*, Paris, 1966, p. 21.
[7] A. Moret, *Le Nil et la civilisation égyptienne*, Paris, 1926, p. 437—440.

S-au făcut unele experienţe interesante în legătură cu această funcţiune a limbajului. În faţa unor persoane au fost puse desene cuprinzînd o încîlceală de linii curbe şi frînte, fără nici o noimă. Printre aceste linii era totuşi desenat conturul unui obiect cunoscut, pe care persoanele respective nu l-au descoperit. În momentul în care li s-a spus numele obiectului, cerîndu-li-se să-l caute în acel desen, ei au recunoscut imediat conturul obiectului. Limbajul permite, aşadar, gîndirii să fixeze datele căpătate prin senzaţii şi percepţii. De aceea funcţiunea denominativă mai este numită şi *constitutivă* sau *mentală*. „Limba serveşte, desigur, nu numai comunicării, ci şi gîndirii" (funcţiunea mentală). Funcţiunea mentală este, din punct de vedere pur lingvistic, o reprezentare (coordonarea unor mijloace lingvistice cu o anumită semnificaţie sau un conţinut anumit). Fiecare comunicare presupune un act mental şi o reprezentare, dar nu şi invers"[8]. (În ce priveşte ultima afirmaţie, măsura în care gîndirea se poate dispensa de suportul lingvistic, vezi mai jos, la p. 19, discuţii mai detaliate, limitînd această eventualitate, căci „limba serveşte [...] de suport gîndirii într-atîta, încît ne putem întreba dacă o activitate mentală căreia i-ar lipsi cadrul unei limbi ar merita chiar numele de gîndire"[9].)

O altă funcţiune a limbajului este cea *expresivă*. Printr-un mesaj oarecare vorbitorul comunică nu numai o idee, un gînd, ci şi anumite informaţii cu privire la propria persoană : sexul, vîrsta, starea sufletească sau chiar atitudinea sa faţă de mesajul transmis. Mijloacele expresivităţii lingvistice sînt felurite. Cel mai întrebuinţat mijloc este intonaţia. Observaţia „plouă afară" poate fi făcută cu diverse intonaţii care vor exprima bucuria, exasperarea, tristeţea etc., provocate vorbitorului de acest fapt. Alegerea unui anumit cuvînt din mai multe sinonime este legată de asemenea de persoana vorbitorului. Despre aceeaşi persoană doi vorbitori diferiţi pot folosi termenul *dobitoc* sau *prostuţ*, în funcţie de atitudinea lor diferită faţă de acea persoană.

Şi procedee morfosintactice stau la dispoziţia expresivităţii lingvistice. Un exemplu, devenit clasic, îl poate constitui descrierea luptei de la Călugăreni în *Istoria românilor sub Mihai-Vodă Viteazul*. După cum observa Tudor Vianu[10], Bălcescu foloseşte pentru acţiunile purtate de români timpul prezent, iar pentru acţiunile turcilor timpuri trecute, creînd distanţe diferite între interlocutor (cititor) şi cele două tabere angajate în luptă. Fără să-şi declare formal simpatia şi ataşamentul faţă de oastea românilor, Bălcescu îşi exprimă totuşi aceste sentimente (intenţionat sau nu) prin jocul timpurilor verbale.

Dintre procedeele sintactice, ordinea cuvintelor este cea mai legată de expresivitate, folosită atît în vorbirea curentă, cît şi în literatura artistică. (O bogată culegere şi interpretare de material privitor la expresivitatea lingvistică se poate găsi la Iorgu Iordan, *Stilistica limbii române*, Bucureşti, 1944. Vezi şi mai jos, p. IV A 1.)

---

[8] K. Horálek, *Les fonctions de la langue et de la parole*, TLP 1, 1964, p. 43–44.
[9] Martinet, *lucr. cit.*, p. 13.
[10] T. Vianu, *Studii de stilistică*, Bucureşti, 1968, p. 211–212.

În mod eronat, funcţiunea expresivă a limbajului este uneori confundată cu *funcţiunea poetică*. Datorită funcţiunii poetice, mesajele lingvistice pot provoca la interlocutori emoţii artistice, limbajul devenind forma de expresie a artei literare, aşa cum, pentru anumite calităţi, culoarea, sunetul au devenit materialul altor arte. Ce însuşiri ale limbajului îi permit să îndeplinească această funcţiune? „Pentru a răspunde la această întrebare, trebuie să reamintim care sînt cele două moduri principale de aranjament folosite în comportamentul verbal: *selecţia* şi *combinarea* [...]. *Selecţia* se realizează pe baza unor principii de echivalenţă, asemănare sau deosebire, sinonimie sau antonimie, pe cînd *combinarea* — construirea secvenţei — se bazează pe contiguitate. *Funcţiunea poetică proiectează principiul echivalenţei de pe axa selecţiei pe axa combinării.* Echivalenţa devine factorul constitutiv al secvenţei" [11]. Astfel, echivalenţa stabilită de poet între *lună* şi *regină*, *luna* fiind printre stele precum *regina* între celelalte femei, devine factorul constitutiv în secvenţa:

Părea că printre nouri s-a fost deschis o poartă
Prin care trece albă *regina nopţii* moartă (subl. ns.).

La interlocutor procesul se petrece invers: contiguitatea secvenţei îl face să stabilească echivalenţa de la care a plecat poetul. În descoperirea acestei echivalenţe inedite constă efectul poetic al mesajului. Cu cît echivalenţa este mai inedită, mai neaşteptată, cu atît efectul poetic este mai mare.

În aceeaşi lucrare, Roman Jakobson distinge încă două funcţiuni: *fatică* („există mesaje care servesc în primul rînd la stabilirea comunicării, la prelungirea sau la întreruperea ei; ele controlează cum funcţionează canalul şi circuitul, atrag atenţia interlocutorului sau confirmă faptul că acesta rămîne în continuare atent" [12]) şi *metalinguală* („ori de cîte ori transmiţătorul sau receptorul său simt nevoia să controleze dacă folosesc acelaşi cod, vorbirea se concentrează asupra *codului*" [13]).

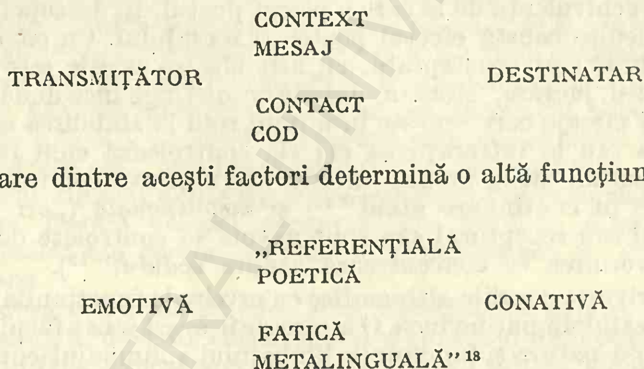
În ce priveşte teoriile sistematice cu privire la funcţiunile limbajului, acestea sînt destul de puţine încă. O încercare în acest sens a făcut G. Révész, amestecînd însă natura şi funcţiunile limbajului: „limbajul comportă trei funcţiuni capitale: imperativă, indicativă şi interogativă" [14]. Dar cele trei „funcţiuni capitale" sînt de fapt caracteristice emiţătorului mesajului, vădind intenţiile sale, încît pot fi mai curînd subsumate funcţiunii expresive.

O teorie sistematică asupra funcţiunilor limbajului, ulterior dezvoltată de alţii, a expus K. Bühler [15], care „ a dedus principalele funcţiuni lingvistice din cele trei părţi componente ale vorbirii: subiect vorbitor, destinatar şi comunicare. În fiecare act lingvistic aceste componente se reflectă într-un anumit fel, dar ele pot fi scoase în relief într-un mod diferit. În raport cu subiectul vorbitor, vorbirea poate fi concepută ca « expresie »..., în raport cu destinatarul ca « apel »... ; în raport cu comunicarea « repre-

---

[11] Roman Jakobson, *Lingvistică şi poetică*, PS, p. 64.
[12] *Ibidem*, p. 91.
[13] *Ibidem*, p. 92.
[14] G. Révész, *Origine et préhistoire du langage*, Paris, 1950, p. 127.
[15] K. Bühler, *Die Sprachtheorie*, Jena, 1934.

zentare ». După această diviziune, Bühler stabilește apoi cele trei funcțiuni lingvistice principale : expresivă, apelativă și reprezentativă" [16]. După cum se vede, K. Bühler face teoria funcțiunilor limbajului legîndu-le nu de natura acestuia, ci de cele trei „părți componente ale vorbirii : subiectul vorbitor, destinatarul și comunicarea". În același fel procedează și Roman Jakobson, considerînd că studiul funcțiunilor limbii „necesită o scurtă trecere în revistă a factorilor constitutivi în orice act de vorbire, în orice comunicare verbală. [...]. Cel care se adresează (« transmițătorul ») trimite un mesaj destinatarului (« receptorul »). Pentru ca mesajul să-și îndeplinească funcțiunea, el are nevoie de un context la care se referă (sau, într-o nomenclatură mai echivocă, de un « referent »), pe care destinatarul să-l poată pricepe și care să fie sau verbal sau capabil de a fi verbalizat; de un *cod* întru totul sau cel puțin parțial, comun atît expeditorului cît și destinatarului (sau, cu alte cuvinte, comun celui care codează și celui care decodează ;) în fine, are nevoie de *contact*, conducta materială sau legătura psihologică dintre cei doi, care le dă posibilitatea să stabilească și să mențină comunicarea. Toți acești factori esențiali ai comunicării verbale pot fi schematizați după cum urmează :

[...] Fiecare dintre acești factori determină o altă funcțiune a limbii" [17], și anume :

„REFERENȚIALĂ
POETICĂ
EMOTIVĂ
CONATIVĂ
FATICĂ
METALINGUALĂ" [18]

Funcțiunilor *expresivă*, *apelativă* și *reprezentativă* din teoria lui Bühler le corespund la Jakobson funcțiunile denumite *emotivă*, *conativă* și *referențială*. În teoria lui R. Jakobson apar în plus funcțiunile *poetică*, *fatică* și *metalinguală*, prin luarea în considerație a unor chestiuni de amănunt, mai puțin evidente în funcționarea limbii.

Apelul la „factorii constitutivi în orice act de vorbire" este fructuos pentru o teorie a funcțiunilor limbajului, ajutîndu-ne să legăm funcțiunile limbajului de natura acestuia, de caracterele esențiale enumerate mai sus.

În faptul că orice mesaj presupune un transmițător constă natura umană a limbajului. Un mesaj oarecare este *expresia transmițătorului*, iar limba ca întreg este expresia *personalității umane în general*.

---

[16] K. Horálek, *art. cit.*, p. 41–42.
[17] R. Jakobson, *art. cit.*, p. 87–88.
[18] *Ibidem*, p. 94.

Orice mesaj, pentru a fi înţeles, are nevoie de un context, iar limba nu poate exista şi funcţiona decît în măsura în care este *sistem deschis*, în măsura în care se referă necontenit la realitatea exterioară limbii.

Prezenţa unui *destinatar* în orice act lingvistic justifică afirmaţia că limba are un *caracter social*. Evident, transmiţătorul trebuie să intre în *contact* cu destinatarul, din aceasta rezultînd comunicarea.

Din existenţa *codului*, acelaşi la transmiţător şi la destinatar, pe care nici unul nu-l poate schimba fără acordul celuilalt, decurge caracterul *obiectiv* al limbii.

În fine, ultimul element constitutiv, *mesajul*, este o proiectare a *sistemului*, este procesul prin care se realizează acesta.

2. Limba şi gîndirea

Situată la intersecţia a trei ştiinţe — filozofia, lingvistica şi psihologia —, problema raportului dintre limbă şi gîndire, din cele mai vechi timpuri şi pînă în zilele noastre, a reţinut atenţia reprezentanţilor acestor trei ştiinţe.

Interdependenţa limbii şi gîndirii a părut evidentă cercetătorilor, dar complexitatea relaţiilor dintre aceste două fenomene nu a putut fi întotdeauna sesizată, ceea ce a dat naştere unor concluzii eronate.

Soluţiile date acestei probleme încorporează o gamă deosebit de întinsă : de la identitatea idealistă a limbii şi gîndirii pînă la negarea oricărei legături între aceste două fenomene — un dualism nu mai puţin idealist.

a. Istoricul problemei

Se pare că primul exemplu de identificare a limbii şi gîndirii îl găsim la gînditorii greci, lucru atestat între altele şi de termenul λόγος, care denumea atît gîndirea, cît şi limba.

Ulterior, o dată cu dezvoltarea filozofiei în Grecia antică, problema raportului dintre cuvînt, pe de o parte, lucru şi idee, pe de altă parte, problema naturii cuvîntului, a apariţiei limbii a fost abordată în lucrările filozofice ale lui Heraclit, Democrit, Platon, Aristotel, Epicur şi ale altora.

Abordarea filozofică a fenomenelor de limbă (ceea ce presupunea, înainte de toate, stabilirea influenţei gîndirii asupra limbii), caracteristică antichităţii, a fost preluată de întreg evul mediu european. Sub presiunea scolasticii şi dogmatismului, ştiinţa medievală nu a mai adus aproape nimic nou în domeniul lingvisticii. În acea vreme, gramatica latină — creată de romani pe baza materialului oferit de limba lor maternă, la care se adău-

gase schema gramaticii împrumutată de la greci — era recunoscută drept singura autoritate în materie.

Tratarea logică a fenomenelor gramaticale, caracteristică gramaticii latine, a fost considerată în evul mediu drept singura cu putinţă [1].

În secolul al XVII-lea se naşte gramatica filozofică sau universală [2], la baza căreia se aflau ideile logico-gramaticale ale lui Aristotel. Autorii acestor gramatici considerau că cuvintele şi propoziţiile oricărei limbi servesc la exprimarea categoriilor logice (noţiuni şi judecăţi) şi se subordonează legilor lor.

Un interes deosebit faţă de problema raportului dintre limbă şi gîndire găsim la Wilhelm von Humboldt, întemeietorul lingvisticii generale. După părerea sa, „limba este nu produsul activităţii gîndirii, ci această activitate însăşi" [3]. Pentru prima oară, el caracterizează limba drept un instrument al gîndirii („limba este organul care creează ideea" [4]) şi tot el semnalează esenţa ideală a gîndirii şi cea materială a limbii. „Activitatea intelectuală — în întregime spirituală, profund interioară şi care se desfăşoară fără urme — prin mijlocirea sunetelor vorbirii se materializează şi devine accesibilă pentru percepţia senzorială. De aceea, activitatea gîndirii şi limba reprezintă o unitate indisolubilă" [5]. Ideea unităţii indisolubile dintre gîndire şi limbă este subliniată în repetate rînduri de lingvistul german: „... în cuvînt întotdeauna este prezentă o unitate cu două aspecte — sunet şi noţiune" [6].

„Forma sonoră este expresia pe care limba o creează pentru gîndire" [7]. Mai mult decît atît, Humboldt vede în raportul dintre limbă şi gîndire o unitate dialectică: „Din interdependenţa dintre idee şi cuvînt reiese limpede că limbile constituie nu numai mijloace de exprimare a realităţii deja cunoscute, ci, mai mult, mijloace de cunoaştere a unei realităţi încă neştiute" [8].

Humboldt a înţeles unitatea dialectică dintre limbă şi gîndire: unitatea lor indisolubilă şi independenţa lor relativă. A pus în lumină faptul că gîndirea, subiectivă prin natură, se obiectivizează cu ajutorul limbii. De asemenea a relevat rolul limbii în formarea gîndirii. Dar, după cum s-a arătat [9], în această direcţie autorul ajunge la unele exagerări şi denaturări, atunci cînd concepe limba drept forţa spirituală care guvernează modul de înţelegere a lumii.

O altă încercare de a explica legile evoluţiei limbii şi gîndirii întîlnim la întemeietorul psihologismului lingvistic, H. Steinthal. El a luat

---

1 Vezi *Scurt istoric al concepţiilor lingvistice* (I B 1).
2 *Ibidem.*
3 W. von Humboldt, *Über die Verschiedenheit des menschlichen Sprachbaues ...*, Berlin, 1936, p. 41.
4 *Ibidem*, p. 50.
5 *Ibidem.*
6 *Ibidem*, p. 74.
7 *Ibidem*, p. 84.
8 *Ibidem*, p. 60.
9 Vezi *Scurt istoric al concepţiilor lingvistice* (I B 1).

drept punct de plecare teza lui Humboldt despre forma internă a limbii ca mijloc de adaptare a materialului sonor la exprimarea conținutului psihologic — mijloc specific fiecărei limbi. Potrivit opiniei lui Steinthal, psihicul uman este riguros individualizat și legile lui trebuie să fie căutate chiar în om, și anume nu în deosebirile de construcție a organului gîndirii (creierul), ci în lumea lui spirituală, psihologică. La fel și sunetele care alcătuiesc expresia sonoră sînt produse individuale. În ce privește forțele care asigură dezvoltarea limbii, ele sînt situate de Steinthal în psihicul individual. Participarea gîndirii logice la apariția și evoluția limbii este negată de el în mod categoric: „Categoriile limbii și cele ale logicii sînt incompatibile și pot fi comparate între ele tot atît de puțin ca și noțiunile de *cerc* și *roșu*" [10].

Foarte interesante sînt opiniile lui A. A. Potebnea cu privire la relația dintre limbă și gîndire. În lucrarea *Мысль и язык* a analizat în amănunt cele două fenomene, subliniind legătura lor indisolubilă. Ca și Humboldt, a arătat că gîndirea se formează și se exprimă numai cu ajutorul limbii. Potebnea a relevat unitatea și contradicțiile dintre cuvînt și noțiune, propoziție și judecată, categorii gramaticale și categorii logice.

În secolul al XIX-lea, de o trecere destul de mare s-au bucurat ideile curentului logico-gramatic, ale cărui rădăcini istorice le aflăm la Aristotel, în scolastica medievală și în gramatica rațională și universală de la Port-Royal.

În esență, aceste idei se bazau pe transferarea legilor logicii asupra limbii.

Reprezentanții acestei tendințe lingvistice văd legătura dintre limbă și gîndire nu ca interdependență a acestor două fenomene, ci ca subordonare a limbii față de gîndire. După ei gîndirea influențează și chiar determină dezvoltarea limbii. Sînt elocvente în acest sens afirmațiile unuia dintre reprezentanții acestui curent: A. Darmesteter: „Limba este materia sonoră pe care gîndirea omenească o modifică pe neobservate, la nesfîrșit, sub acțiunea inconștientă a concurenței și selecției naturale" [11]. „Situația lexicului unui popor, în fiecare moment dat, corespunde situației ideilor" [12]; și, mai departe, în § 8 al capitolului al II-lea: „cuvîntul este sluga ideilor; fără idee nu există cuvînt; altfel el n-ar fi decît un conglomerat sec de sunete. Dar ideea poate exista fără gîndire...". Darmesteter arată că schimbarea cuvintelor are loc datorită activității gîndirii [13].

Lingvistul care a reușit să se apropie foarte mult de soluționarea justă a problemei corelației dintre limbă, gîndire și realitate a fost I.A. Baudouin de Courtenay. Pornind de la teoria lingvistică a lui Humboldt, Bau-

---

[10] H. Steinthal, *Grammatik, Logik und Psychologie. Ihre Prinzipien und ihr Verhältniss zu einander*, Berlin, 1855, p. 221—222.

[11] A. Darmesteter, *La vie des mots étudiée dans leurs significations*, Paris, 1889, Introducere, § 10.

[12] *Ibidem*, cap. I, § 3.

[13] *Ibidem*, cap. II, § 7: „...la vie des mots vient de l'action de la pensée".

douin de Courtenay, spre deosebire de acesta, a explicat legătura dintre limbă şi gîndire şi evoluţia lor nu prin „autodezvoltarea spiritului", ci prin evoluţia formelor de reflectare, prin evoluţia naturii, cu alte cuvinte, prin evoluţia realităţii obiective. El a subliniat caracterul social al limbii şi a văzut funcţia ei principală în a fi mijloc de comunicare : „Atît în întregul său cît şi în toate părţile sale componente, limba are valoare numai atunci cînd serveşte scopurilor comunicării reciproce între oameni" [14].

Spre deosebire de Wundt, pe poziţia căruia s-a situat, parţial, mai tîrziu, Baudouin examinează evoluţia psihică ca rezultat al influenţei societăţii, iar evoluţia limbii o leagă nemijlocit de dezvoltarea societăţii şi numai în al doilea rînd de însuşirile psihice.

Dintre şcolile postsaussuriene, cea care a acordat o atenţie mai mare problemei raporturilor dintre limbă şi gîndire a fost şcoala funcţională genevează. Astfel Ch. Bally a analizat rolul gîndirii afective, principala cauză a expresivităţii lingvistice, iar A. Sechehaye a fost interesat mai ales de factorul intelectual al gîndirii. În lucrarea *Programme et méthodes de la linguistique théorique. Psychologie du langage* (Paris, 1908), el analizează limba din punct de vedere psihologic şi distinge în ea elemente care ţin de psihologia colectivă şi altele, produse ale psihologiei individuale [15]. În multe din lucrările sale el a pus în lumină înlănţuirea dintre factorul intelectual şi cel afectiv.

Şcolile structuraliste europene, preocupate mai ales de metodologia limbii, au neglijat în mare măsură raporturile limbii cu gîndirea, iar şcoala descriptivă americană, influenţată la începuturile ei de psihologismul behaviorist, a identificat gîndirea cu vorbirea interioară şi a inclus limba printre formele de comportare.

De rolul limbii în structurarea gîndirii s-au ocupat reprezentanţii şcolii etnolingvistice, Ed. Sapir şi elevul său B.L. Whorf. Ca şi Humboldt, dar independent de acesta, Sapir şi Whorf au inversat raportul real dintre limbă şi gîndire : în concepţia lor, limba este un sistem închis de simboluri care, în virtutea structurii ei, determină modul de gîndire şi de comportare al oamenilor [16].

Istoria lingvisticii a consemnat şi teorii care susţin independenţa gîndirii în raport cu limba, altfel spus posibilitatea existenţei gîndirii şi în afara limbii. Poate fi citat în această privinţă lingvistul sovietic N.I. Marr, creatorul „noi teorii a limbii". După opinia sa, contactul dintre oameni se poate realiza şi fără limbă, cu ajutorul gîndirii libere de „materia naturală" (природная материя) a limbii. Marr a creat o schemă a dezvoltării gîndirii şi a raportului ei cu limba. Conform acestei scheme, la început a existat gîndirea, fără limbă sonoră, fără limbajul cuvintelor. Această

---

[14] I.A. Baudouin de Courtenay, *Некоторые общие замечания о языковедеини и языке*, „Журнал Министерства народного просвещения" nr. 153, 1871, în *И. А, Бодуэн де Куртэне, Избранные труды по общему языкознанию*, vol. I, Moscova. 1963, p. 35.

[15] Cf. Graur—Wald, *Ist. lingv.*, p. 127.

[16] Vezi şi p. 72.

gîndire era însoţită de limba gesturilor şi a fost denumită de Marr „gîndirea manuală". După părerea lui, „limba manuală", în decursul a peste un milion de ani, a dat oamenilor posibilitatea să-şi exprime gîndirea, să comunice şi să parcurgă un drum enorm, drumul cîtorva culturi materiale. Ulterior, mult mai tîrziu, odată cu apariţia claselor, s-a intrat în a doua fază a evoluţiei limbii — limba sonoră. În acest stadiu, clasele dominante ar fi creat o gîndire formal-logică, în care limba a început să domine asupra gîndirii. În sfîrşit, gîndirea formal-logică, ca un atribut al societăţii împărţite în clase, a fost înlocuită prin gîndirea materialist-dialectică a proletariatului, în care gîndirea a început din nou să domine limba. În ultima fază a dezvoltării gîndirii într-o societate nouă, fără clase, conform schemei lui Marr, trebuie să fie creată o gîndire eliberată total de orice fel de „materie naturală" a limbii [17].

Se ştie că N.I. Marr a încercat să creeze o lingvistică marxistă, dar, întrucît nu a ţinut seama suficient de trăsăturile reale ale limbii şi a folosit dogmatic unele teze ale materialismului istoric, el s-a situat în multe cazuri pe poziţia idealismului.

Problema relaţiilor dintre limbă şi gîndire a stat în permanenţă în atenţia psihologilor, a logicienilor şi a lingviştilor. În epoca contemporană asistăm la o strînsă colaborare între specialişti în cadrul psiholingvisticii. Abordarea acestei probleme sub aspect ontogenetic şi filogenetic, în lingvistica aplicată şi în cercetările de patologie a limbii au lămurit multe aspecte şi au oferit materiale preţioase pentru sinteză şi interpretare.

b. Legătura dintre limbă şi gîndire

Pentru a soluţiona problema legăturii dintre limbă şi gîndire este necesar să se afle răspunsul la trei întrebări : Ce este limba? Ce este gîndirea? Ce forţă determină evoluţia limbii şi a gîndirii?

Această din urmă problemă filozofică a constituit, după cum am văzut, pentru numeroşi lingvişti piatra de încercare în rezolvarea raportului dintre limbă şi gîndire.

Majoritatea cercetătorilor sînt astăzi de acord că principala cauză a evoluţiei limbii şi gîndirii se află în evoluţia realităţii obiective. Creierul uman este înzestrat cu capacitatea de a reflecta lumea înconjurătoare. Conştiinţa este reflectarea lumii materiale, a realităţii. Şi, întrucît formele realităţii obiective sînt departe de a fi stabile, ele modificîndu-se în timp şi în spaţiu, se schimbă, prin urmare, şi limba, parte componentă a ciclului unitar al relaţiilor dintre conştiinţa umană şi realitatea obiectivă.

Lingvistica contemporană cercetează relaţia dintre limbă şi gîndire ca pe o unitate între cele două categorii. Se înţelege prin aceasta că nu poate exista o limbă care nu se sprijină pe gîndire şi totodată că gîndirea, la rîndul ei, nu se poate forma în afara formelor lingvistice.

---

[17] N.I. Marr, *Избранные произведения*, vol. II, Moscova, 1948.

Din primul aspect al unităţii dintre limbă şi gîndire decurge funcţiunea primordială a limbii, aceea de a exprima gîndurile şi, prin aceasta, de a asigura posibilitatea schimbului permanent de idei între membrii societăţii.

Să analizăm, acum, cea de-a doua latură a unităţii dintre limbă şi gîndire : gîndirea se poate realiza numai în forme lingvistice.

Psihologia deosebeşte trei tipuri de gîndire : noţională, tehnică şi imaginativă [18]. Tipul de gîndire noţională operează cu noţiuni şi se realizează în procesul generalizării în forme lingvistice. Tipul de gîndire tehnică se întîlneşte în cele mai variate domenii ale activităţii umane şi se realizează în forme nelingvistice.

Cel de-al treilea tip de gîndire îl constituie gîndirea în imagini. Ca şi cea tehnică, gîndirea imaginativă se produce în afara formelor lingvistice şi atinge capacitatea cea mai înaltă de exprimare la cei ce se îndeletnicesc cu o activitate artistico-creatoare : sculptori, pictori etc.

Posibilitatea existenţei unor forme de gîndire nelingvistică îşi găseşte explicaţia în învăţătura lui I.P. Pavlov despre cele două sisteme de semnalizare.

Lumea înconjurătoare este percepută pe două căi diferite : mai întîi, cu ajutorul acţiunii nemijlocite a lucrurilor şi fenomenelor asupra organelor noastre de simţ şi, în al doilea rînd, indirect, sub influenţa cuvintelor asupra gîndirii noastre.

Pavlov a numit totalitatea acţiunilor nemijlocite ale obiectelor şi fenomenelor şi totalitatea senzaţiilor omului primul sistem de semnalizare a realităţii. Prin cel de-al doilea sistem de semnalizare, el înţelegea totalitatea acţiunilor mediate, verbale asupra omului.

Deosebirea principală dintre primul şi cel de-al doilea sistem de semnalizare constă în aceea că, în primul caz, realitatea obiectivă acţionează asupra organelor noastre senzoriale, iar în al doilea, asupra gîndirii noastre.

Aceste două căi de reflectare a lumii materiale conduc la rezultate diferite. Realitatea obiectivă percepută cu ajutorul cuvintelor (al doilea sistem de semnalizare) se găseşte în contact nemijlocit cu conştiinţa noastră, de asemenea obiectivă. De aceea, aceeaşi realitate determină, la oameni diferiţi, aceleaşi gînduri.

Primul sistem de semnalizare apelează la conştiinţă în mod indirect, prin intermediul organelor senzoriale, care provoacă apariţia anumitor senzaţii. Senzaţiile sînt de natură subiectivă. De aceea, aceeaşi realitate, răsfrîngîndu-se prin prisma senzaţiilor subiective, determină, la oameni diferiţi, idei diferite. Muzica trezeşte în noi anumite senzaţii, emoţii. Privelişti pitoreşti din natură, un tablou, un desen sînt capabile să determine imagini bine definite în conştiinţa celui ce le priveşte. Se înţelege că, drept rezultat al perceperii vizuale sau auditive, apar ideile, gîndurile. Dar aceste idei pot fi total diferite la oameni diferiţi. Prin urmare, oricît de mari ar fi posibilităţile de exprimare ale artelor plastice sau ale muzicii,

---

[18] S.L. Rubinstein, *Принципы и пути развития психологии*, Moscova, 1959.

ele rămîn, totuşi, limitate în comparaţie cu mijloacele limbii. Ele nu comunică nici un fel de noţiuni sau idei, ci doar le trezesc pe baza imaginilor, senzaţiilor şi reprezentărilor emoţionale care iau naştere în conştiinţa ascultătorului sau privitorului.

Numai în acest plan pot fi studiate tipurile de gîndire tehnică şi imaginativă, care reprezintă nu gîndire propriu-zisă, ci etapa premergătoare acesteia, etapa reflectării nemijlocite a lumii reale — senzaţiile.

Astfel ajungem la concluzia că gîndirea se realizează întotdeauna în forme lingvistice. Din acest al doilea aspect al unităţii dintre limbă şi gîndire decurge cea de-a doua funcţie a limbii, aceea de a servi drept instrument al formării ideii, de a participa nemijlocit la formarea ideii.

Dar unitatea dintre limbă şi gîndire, existenţa lor în legătură indisolubilă, specifică, nu înseamnă, desigur, identitatea lor. Prin gîndire se înţelege capacitatea de a oglindi sau chiar procesul oglindirii realităţii sub formă de noţiuni, judecăţi şi raţionamente.

Limba este conştiinţa practică, realitatea nemijlocită a ideii. În legătură cu aceasta trebuie precizat că termenii „gîndire" şi „conştiinţă" nu sînt echivalenţi. Prin conştiinţă se înţelege, în primul rînd, capacitatea omului de a reflecta realitatea sub formă de idei, sentimente sau stări volitive, iar în al doilea rînd — însuşi procesul de reflectare a realităţii, sub formele amintite. În acest fel, rezultă că gîndirea rămîne, totuşi, doar parte constitutivă — fie ea şi principală — a conştiinţei.

Definirea de către Marx şi Engels a limbii drept „conştiinţa practică, reală" ilustrează faptul că limba oglindeşte realitatea nu numai a ideilor, ci şi a simţămintelor şi voinţei omului.

O altă deosebire între limbă şi gîndire constă în aceea că gîndirea, ca o însuşire a materiei organizate într-un fel deosebit — creierul —, este ideală. Ideea nu are atributele materiei. Limba, în schimb, este materială, în sensul că toate unităţile sale (propoziţiile, cuvintele, morfemele etc.) sînt prezentate sub formă de sunete. „« Spiritul » poartă în sine, de la bun început, blestemul de a fi « împovărat » de materie, care aici apare sub formă de straturi de aer în mişcare, sunete, pe scurt sub formă de grai" [19].

Funcţiunile limbii şi gîndirii sînt şi ele diferite. Principalele funcţiuni ale limbii, aşa cum s-a arătat deja, sînt: de comunicare şi de formulare a gîndirii. Funcţiunile de bază ale gîndirii sînt: de reflectare generalizată şi abstractă a realităţii, de instrument al cunoaşterii lumii şi a legilor naturii şi funcţiunea de mijloc de transformare activă a lumii obiective.

În sfîrşit, o altă deosebire între limbă şi gîndire o constituie dezvoltarea paralelă, dar nu şi identică, a celor două categorii.

În procesul evoluţiei comune, gîndirea concretă, confuză şi greoaie, căreia îi corespunde o limbă de asemenea concretă, nesistematică şi încîlcită, devine, treptat, capabilă să realizeze reflectarea generalizată şi abstractă a lumii înconjurătoare. Pe baza dezvoltării gîndirii evoluează şi limba,

---

[19] K. Marx, F. Engels, *Opere*, ed. a II-a, vol. 3, Bucureşti, 1962, p. 31.

sistematizîndu-se tot mai mult, îmbogăţindu-şi fondul lexical cu cuvinte avînd un conţinut abstract etc.

Gîndirea este legată nemijlocit de realitate, este mai mobilă decît limba şi se transformă mai rapid. De aici rezultă neconcordanţa dintre conţinut şi formă. Această neconcordanţă este cauza principală a progresului limbii, a continuei ei adaptări la noile necesităţi. În acest proces de dezvoltare rolul hotărîtor îl are gîndirea [20].

Categoriile de care se folosesc limba şi gîndirea sînt diferite, aşa cum diferită este şi structura lor. Unităţile gîndirii sînt noţiunile, judecăţile, raţionamentele. Limba este formată din sunete, cuvinte, propoziţii. Structura judecăţii şi cea a propoziţiei nu numai că nu sînt identice, dar nu corespund întotdeauna una celeilalte. În aceasta îşi şi găseşte exprimarea dialectica raporturilor dintre ele. „Unităţile gîndirii şi unităţile vorbirii nu se suprapun. Atît un proces, cît şi celălalt dau la iveală unitatea, dar nu şi identitatea. Ele sînt legate prin complicate întrepătrunderi şi transformări, dar nu se confundă aidoma unor linii drepte trase una peste cealaltă" [21].

c. Noţiune şi sens

După cum s-a văzut din cele de mai sus, realitatea obiectivă constituie elementul component al întregului lanţ unitar al relaţiilor dintre limbă şi gîndire. Tocmai de aceea, în rezolvarea problemei raportului dintre cuvînt (ca unitate a limbii) şi noţiune (ca unitate a gîndirii) este necesar să ne orientăm şi asupra unităţii corespunzătoare a realităţii obiective. În acest fel, rezolvarea problemei constă în explicarea raporturilor dintre cuvînt, noţiune şi obiect.

Fiecare cuvînt reprezintă unitatea dintre latura sonoră şi semnificaţie. Latura sonoră nu are nici o legătură necesară cu obiectul, determinată de calitatea acestuia. Altfel, pe pămînt ar fi existat doar o singură limbă (vezi cap. *Arbitrar şi motivat*, II B 1 b). Învelişul sonor nu este imaginea, ci semnul obiectului. „Numai prima latură — complexul sonor — este semn, şi anume semn al înţelesului, acesta avînd la bază, de cele mai multe ori, o noţiune" [22].

Stabilind, astfel, că latura sonoră a cuvîntului reprezintă semnul noţiunii, analiza raporturilor amintite se va face ţinîndu-se seamă de cealaltă latură a cuvîntului — sensul lexical.

Problema relaţiei dintre sensul lexical şi noţiune a constituit, în ultimii ani, obiectul a numeroase articole şi cercetări de specialitate. Se ştie că noţiunea este forma logică a reflectării raţionale a esenţei lucrurilor [23]. Această reflectare este rezultatul generalizării masei de fenomene

[20] Cf. Wald, *Progresul*, p.43.
[21] L.S. Vîgotskii, *Мышлене и речь*, Moscova, 1934, p. 312.
[22] Graur, *Studii*, p. 174.
[23] Cf. Henri Wald, *Elemente de epistemologie generală*, Bucureşti, 1967, p. 15.

singulare. În procesul acestei generalizări, noi facem abstracţie de momentele întîmplătoare, de însuşirile neesenţiale şi formăm noţiuni, care reflectă raporturile, însuşirile esenţiale, determinante ale fenomenelor, lucrurilor.

Pornind de la natura generalizatoare a sensului şi apropiindu-l de caracterul sintetizant al noţiunii, lingviştii uneori pun semn de egalitate între sensul cuvîntului şi noţiune. Desigur, în majoritatea cuvintelor sensul şi noţiunea coincid, formînd o semnificaţie logico-concretă unitară, dar acest fenomen nu se observă în toate cuvintele. Sînt totuşi autori care consideră că noţiunile pot fi aflate chiar şi în interjecţii [24].

O asemenea identificare nu poate fi socotită justă. Pe de-o parte, noţiunea poate fi exprimată nu numai printr-un singur cuvînt (*dulap*, *măr*), dar şi printr-o îmbinare de cuvinte (*fier de călcat*, *maşină de spălat rufe*, *trecerea transformărilor cantitative în transformări calitative*).

Pe de altă parte, nu fiecare cuvînt comunică o noţiune. Acest lucru se explică prin aceea că limba — această conţiinţă practică, efectivă — reflectă nu numai unităţile logice, elaborate de gîndire (care este parte componentă a conştiinţei), dar şi unităţile elaborate de celelalte elemente constitutive ale conştiinţei (volitive, estetice, emoţionale şi alte reflectări ale realităţii).

Există cuvinte la care sensul exprimă doar noţiunea. Asemenea cuvinte poartă denumirea de termeni tehnici (*atom*, *nucleu*, *azot*, *morfem*, *planetă*, *conştiinţă*). Există şi cuvinte al căror sens este legat doar de sentimente, emoţii (*ah*, *vai*). Majoritatea cuvintelor au sens noţional care poate fi colorat afectiv în grade diferite [25].

Noţiunile nu pot fi identificate cu sensurile şi pentru că ele reprezintă o categorie logică, care se supune legilor logicii. Astfel, la formarea noţiunii participă două elemente: obiectul şi gîndirea. Noţiunea *elefant* încorporează totalitatea ideilor esenţiale care pot fi exprimate în legătură cu acest animal. Este un fel de ghem al raţionamentelor despre elefant. „Noţiunea, ca rezultat al cunoaşterii obiectului, este nu pur şi simplu ideea despre însuşirile distinctive ale obiectului, ea este ideea complexă care însumează un lung şir de raţionamente şi concluzii, preliminare, capabile să caracterizeze laturile esenţiale, trăsăturile fundamentale ale obiectului" [26].

Reiese că formarea noţiunii nu se produce fără ajutorul limbii. Dar limba, în acest caz, joacă un rol auxiliar. Ea constituie un mijloc, un instrument al gîndirii şi nu conţinutul acesteia. Noţiunea-concluzie se fixează prin cuvînt (deşi nu întotdeauna printr-un singur cuvînt) şi astfel devine element component al limbii. Ca oricare alt component al limbii, ea dobîndeşte „calitatea structurală", cu alte cuvinte, capacitatea unui sens (şi, prin acesta, a întregului cuvînt) de a intra în raporturi structurale cu alte sensuri. Raporturile structurale existente între sensuri îşi găsesc expri-

---

[24] F. Travníček, *Некоторые замечания о значении слова и понятии*, ВЯ, 1, 1956.
[25] Vezi *Lexicul. Semantica* (II C 4).
[26] *Логика*, sub red. lui D.P. Gorski şi P.B. Tavaneţ, Moscova, 1956, p. 29—30.

marea în aceea că sensurile (și prin ele și cuvîntul însuși) se clasifică, între ele se stabilesc asemănări și deosebiri : sensurile directe și figurate, sinonime și antonime, primare și derivate. Expresia materială a sensului lexical o constituie totalitatea morfemelor care formează tema cuvîntului. Dar fiecare cuvînt are și un sens gramatical, care se exprimă cu ajutorul afixelor sau al altor mijloace lingvistice. Raportul cel mai evident dintre limbă și gîndire poate fi urmărit în latura de conținut a limbii. Dar și latura formal-structurală a limbii este legată de gîndire. În sistemul sensurilor gramaticale, cantitativ mai limitat decît sistemul lexical, legile gîndirii se manifestă într-o formă mai generală. Dificultatea stabilirii acestor legități constă în aceea că legătura dintre noțiune și sensul gramatical este mai mediată, mai ruptă de obiectul reflectării decît legătura dintre noțiune și sensul lexical.

d. Categoriile logice și categoriile gramaticale

După cum s-a arătat, raporturile dintre limbă și gîndire au fost puse în lumină încă din antichitate prin paralelisme între categorii logice și categorii gramaticale. Pentru Platon, propoziția era identică structural cu judecata. Pe această bază el a deosebit numai două categorii de cuvinte : ὄνομα (cuvînt care poate fi subiect al judecății) și ῥῆμα (cuvînt care poate fi predicat al judecății) — clase funcționale dar și formale, în care partea de propoziție se identifică cu partea de vorbire. Deși ulterior Aristotel și apoi stoicii au introdus în analiză și criterii lingvistice, punctul de vedere logic a persistat în antichitate și în scolastica medievală și s-a continuat pînă în epoca modernă.

Logicismul gramatical duce la concluzia că, dincolo de varietatea lor, limbile au o structură identică care are la bază categorii logice. Punctul de vedere logicist și-a găsit reflectarea și în lunga serie de gramatici raționale și universale, al căror prototip a fost celebra *Grammaire générale et raisonnée* de la Port-Royal [27]. Aici clasificarea cuvintelor se face, potrivit logicii carteziene, în cuvinte care semnifică obiecte ale gîndirii și cuvinte care semnifică moduri de a gîndi, iar propoziția e identificată cu judecata. Interpretarea logicistă era încă puternică în prima jumătate a secolului al XIX-lea. Fr. Bopp căuta să descopere în formele flexionare verbale structura judecății logice. K.F. Becker, considerat întemeietorul școlii logice în lingvistică, a reluat teza antică a coincidenței și identității categoriilor logice cu cele gramaticale [28].

Logicismul gramatical a fost supus unei critici nimicitoare de către reprezentanții curentului psihologist, care au pus în lumină marea varietate a limbilor rezultînd din varietatea psihologiei colective și individuale.

---

[27] Vezi *Scurt istoric al concepțiilor lingvistice* (I B 1).
[28] K. F. Becker, *Organism der Sprache*, Frankfurt am Main, 1841.

Antilogicismul dominant în epoca modernă a dus la negarea oricărui paralelism între logică şi gramatică [29].

Fără îndoială că poziţiile extremiste sînt la fel de greşite. Categoriile gramaticale nu se identifică cu cele logice, dar nu sînt în totală contradicţie cu acestea. Formele gîndirii logice sînt aceleaşi la toţi oamenii, şi aceasta este una din cauzele existenţei unor universalii lingvistice [30]. Dar limba, după cum s-a arătat, nu exprimă numai gîndirea logică, ci şi alte aspecte ale conştiinţei. Ea îşi constituie categorii proprii, mai numeroase decît categoriile logice şi mai larg cuprinzătoare [31]. Limba consemnează nu numai categorii şi relaţii din lumea obiectivă (ex. număr), dar şi relaţii între vorbitor şi realitate (spaţiu, timp, mod). Paralelismul logico-gramatical este încălcat şi datorită faptului că aceleaşi categorii ale gîndirii pot fi exprimate lingvistic prin mijloace variate. Ceea ce o limbă exprimă prin categorii morfologice (de exemplu timpul sau numărul) altă limbă exprimă lexical sau sintactic.

O dată încorporate în material lingvistic, categoriile logice devin categorii lingvistice şi se supun legilor generale de evoluţie a limbii şi legilor fiecărei limbi, căpătînd, în acest fel, trăsături care le deosebesc de categoriile logice corespunzătoare şi caracteristici care le deosebesc de la o limbă la alta. Acest fapt a fost clar formulat de lingvistul sovietic V. A. Zveghinţev: ,,Cu toate că în sensul gramatical sînt concentrate elemente propriu-zis logice, numai pe baza cărora e posibilă raportarea lui la categoriile obiective ale « lumii exterioare », el este, în virtutea faptului că există numai în componenţa categoriei gramaticale în calitate de latură ,,interioară'' a ei, un fapt pur lingvistic şi, ca atare, trebuie să se deosebească inevitabil de cel logic. Cînd, de exemplu, avem de-a face cu timpurile gramaticale, ne lovim nu de noţiuni pure ale timpului obiectiv. Noţiunea de timp în cazul de faţă este numai substratul, baza pe care se elaborează fenomenul propriu-zis lingvistic, în componenţa limbii el capătă « calitatea de structură » în acea formă a sa care este caracteristică laturii gramaticale a limbii. Cu ajutorul formelor gramaticale temporale se redă succesiunea acţiunilor în timp — pornind de la noţiunea timpului obiectiv. În structura limbii însă, formele temporale îndeplinesc, alături de aceasta, şi alte funcţiuni propriu-zis lingvistice, sistematizînd materialul lingvistic şi intrînd în raporturi logice existente în structura limbii. În acest caz, deseori ele se împletesc atît de strîns cu alte categorii gramaticale, încît utilizarea uneia cere în mod obligatoriu acordul cu cealaltă'' [32].

În ceea ce priveşte părţile de vorbire, se ştie că ele au fost definite şi clasificate în lingvistica tradiţională după criterii variate — logice şi semantice — care nu au dat întotdeauna rezultate satisfăcătoare. De

---

[29] Cf. L. Şăineanu, *Raporturile între gramatică şi logică*, Bucureşti, 1891, şi Ch. Serrus, *Le parallélisme logico-grammatical*, Paris, 1933.

[30] Vezi şi p. 40.

[31] Cf. O. Jespersen, *Logic and Grammar*, Oxford, 1924.

[32] V.A. Zveghinţev, *Очерки по общему языкознанию*, Moscova, 1962, p. 365—366.

aceea lingvistica structurală a propus criterii formale (de exemplu distribuţionale), care şi ele nu s-au dovedit eficace în toate cazurile. Există şi aici încercări de referire la criteriul logic [33].

Împotriva punctului de vedere structuralist, unii lingvişti susţin că punctul de vedere logic în analiza limbii va continua să se dovedească util [34].

e. Judecata şi propoziţia

Unitatea limbii cu gîndirea ca şi diferenţele dintre ele se vădesc şi în analiza raportului dintre judecată şi propoziţie. Adepţii logicismului lingvistic au considerat că cele două unităţi concordă pînă la identificare, că orice propoziţie exprimă o judecată şi orice judecată poate fi formulată numai printr-o propoziţie. Nu a lipsit nici punctul de vedere total opus care vede între judecată şi propoziţie o legătură posibilă, dar nu obligatorie.

Deşi problema raportului dintre judecată şi propoziţie a constituit o temă frecventă de discuţie printre lingvişti şi, mai ales, printre logicieni, ea nu şi-a găsit încă o rezolvare satisfăcătoare. Se admite că, de regulă, judecata se formulează lingvistic în cadrul propoziţiilor, că propoziţia nu este numai mijlocul de comunicare a unei judecăţi, ci şi mijlocul ei de constituire [35]. Dacă cercetătorii sînt de acord că propoziţiile enunţiative (afirmative şi negative) exprimă judecăţi, acordul încetează de îndată ce se trece la discutarea celorlalte tipuri de propoziţii (interogative, exclamative, imperative). Astfel unii cercetători susţin că ele nu exprimă judecăţi; potrivit altui punct de vedere, propoziţiile de acest tip, fără a conţine judecăţi, nu sînt nici total independente de acestea, în sensul că „presupun o judecată" sau „conţin parţial o judecată" sau „au drept răspuns o judecată". Există şi părerea că orice propoziţie reprezintă o unitate între elementele de cunoaştere şi cele afective, între forma logică şi cea extralogică. În timp ce la propoziţiile enunţiative pe primul plan se află forma logică, la celelalte (interogative, exclamative, imperative) pe primul plan e împinsă forma extralogică [36].

Rezolvarea satisfăcătoare a problemei presupune o analiză mai profundă a celor două unităţi. Logicienii au încercat să găsească o formulare mai largă a judecăţii, iar lingviştii să evidenţieze trăsăturile comune ale diferitelor enunţuri (declarative, interogative, imperative), care fac ca ele să fie considerate aceeaşi unitate structurală [37].

---

[33] Cf. V. Brøndal, *Les parties du discours*, Copenhaga, 1928.

[34] G. Ivănescu, *Gramatica şi logica*, „Analele Universităţii din Timişoara", seria Ştiinţe filologice, I, 1963, p. 259–267; II, 1964, p. 193–219.

[35] Henri Wald, *Structura logică a gîndirii*, Bucureşti, 1962, p. 137.

[36] *Ibidem*, p. 140.

[37] M.N. Alekseev, G.V. Kolşanski, *О соотношении логических и грамматических категорий*, ВЯ 5, 1955, p. 9–10.

Studiul comparativ al judecății și al propoziției evidențiază unele paralelisme, dar, totodată, și multe neconcordanțe. Forma judecății logice este aceeași pretutindeni, în timp ce propoziția prezintă o mare varietate de structură, nu numai în limbi diferite, dar și în cadrul aceleiași limbi. Ca și alte unități ale limbii, propoziția nu exprimă numai latura logică a conștiinței, ci și afecte, voință; în ea se includ particularități ale procesului de comunicare, precum și caracteristici de ordin lingvistic.

În ceea ce privește problema raportului dintre termenii judecății și membrii propoziției, rezolvările au fost diferite. Adepții logicismului analizau propoziția după criterii logice și stabileau un paralelism perfect între termenii celor două unități. Dar lingviștii au remarcat adesea că propoziția are, pe lîngă subiect și predicat, și părți secundare (atribut, complement). Unii au văzut în această neconcordanță o contradicție serioasă între limbă și gîndire. Dar în fapt este vorba de un punct de vedere diferit în analiză: analiza logică reduce judecata la un raport între subiect și predicat, în timp ce analiza gramaticală are în vedere funcțiunea cuvintelor. De altfel, analizele mai recente din gramatica transformațională disting drept prime unități componente ale enunțului un grup al subiectului și un grup al predicatului.

3. Importanța limbii ca mijloc de comunicare

Ființa umană, atributul umanității sînt greu de conceput în afara comunicării dintre oameni. Produsele spirituale și materiale ale oricărei activități omenești capătă valoare numai în procesul comunicării lor către alte ființe umane, numai în măsura în care ajung la alți oameni. Într-un fel am putea spune că ceea ce nu este comunicat (sau nu poate fi comunicat), înfățișat altora, nici nu există. Societatea capătă conștiința de sine prin contactul, comunicarea existentă între membrii săi. Importanța comunicării între oameni dă dimensiunile valorii pe care o are pentru noi limba — cel mai important mijloc de comunicare.

Anumite situații excepționale sînt semnificative în acest sens. Izolarea accidentală a unor ființe biologic umane (copii furați de animale) le transformă în animale. Acești copii nu ajung să raționeze, să gîndească, deși, cum spuneam, beneficiază de toată zestrea biologică ereditară. Dar lipsa posibilității de a comunica cu alți oameni îi lipsește de posibilitatea de a învăța să vorbească și să gîndească.

De importanța limbii ca mijloc de comunicare în dezvoltarea individului uman ne putem da seama și din faptul că, dintre orbi și surzi (din naștere), mai bine se dezvoltă intelectual orbii. Deși lipsiți de simțul văzului, îl au pe cel al auzului, care le permite să achiziționeze limbajul, prin care „văd" mai mult decît cu ochii. Surzii, obligați la tăcere, inaccesibili limbajului, evoluează greu din punct de vedere intelectual, nu ajung să-și însușească instrumentele unei gîndiri abstracte complexe.

Limbajul nu e singurul mijloc de comunicare între oameni. Există şi alte coduri : codul Morse, „limbajul" surdo-muţilor, semnalele marinăreşti sau de circulaţie, gesturile de politeţe etc. Dar toate acestea se constituie ca mijloace de comunicare pe baza limbii, transferînd asupra unor semnificanţi de altă natură, nu vocală, semnificaţii şi procedee lingvistice. Chiar „limbajul" gesturilor surdo-muţilor e de fapt un limbaj pe care vorbitorii normali l-au inventat ca să se-nţeleagă cu surdo-muţii şi l-au inventat calchiind limbajul natural, atît cît se poate face asta înlocuind sunetele cu gesturile.

De aceea lingvisticii i s-a şi rezervat în cadrul semioticii locul cel mai important.

În timpurile moderne, încercarea de a crea limbaje artificiale formalizate mai precise, mai riguroase (vezi mai jos, p. 35), de pildă limbajul logic, matematic, nu s-a putut dispensa de calchierea în mare parte a limbilor naturale. Prestigiul şi utilitatea acestora provin din faptul că sistemul lingvistic, exersat de-a lungul mileniilor, a ajuns adeseori la cele mai bune soluţii, modele de organizare internă, atît din punct de vedere al funcţionalităţii, cît şi al economicităţii. Baza oricărei teorii a comunicaţiei este constituită din rezultatele cercetării limbajelor naturale. Iar astăzi interpretarea unor fenomene ca acte de comunicare este tot mai frecventă, în aceşti termeni discutîndu-se chiar şi faptele de... genetică.

Cum am văzut mai sus, limba, ca mijloc de comunicare între membrii unei societăţi, este influenţată de societatea în cadrul căreia funcţionează. Dar raportul e şi reciproc. Fiind cel mai important mijloc de comunicare, limba, o anumită limbă pe care o cunosc numai unii oameni (de pildă latina, greaca, franceza etc.), este elementul adeseori hotărîtor în constituirea acestora ca grup separat, ca popor, naţiune, stat. Distincţia între popoare şi naţiuni urmează geografic în mare răspîndirea în spaţiu a limbilor respective, comunitatea lingvistică, faptul de a folosi cu toţii acelaşi mijloc de comunicare, fiind esenţial definitoriu pentru comunităţile economico-politice.

4. Diversitatea aspectelor limbajului

Cercetarea limbajului pune pe lingvişti în faţa unei mari diversităţi de aspecte din care cu greu ar putea spune ce trebuie să-i intereseze şi ce nu şi de ce. Totuşi, din punctul de vedere al lingvisticii, disciplină esenţial teoretică, credem că e foarte important acel punct de vedere din care distingem aspectul „parole" — *vorbire* de aspectul „langue" — *limbă*. *Vorbirea* este concretă, procesul lingvistic ca atare, desfăşurat în actul comunicării, este un aspect individual, particular al limbajului. *Limba*, dimpotrivă, este un aspect abstract, general, este, aproximînd, o sumă de deprinderi şi principii de organizare, este *sistemul* care guvernează orice act concret de comunicare (vezi mai jos, II B 4). Constituindu-se istoric prin vorbire,

limba își subordonează vorbirea fiecăruia. Orice act de comunicare lingvistică este o concretizare a *limbii*, deductibilă din mulțimea infinită a frazărilor vorbirii. *Vorbirea* este domeniul *infinitului*, al variantelor, *limba* este domeniul *finitului*, al invariantelor.

Lingvistica acordă, în genere, mai multă atenție studierii aspectului *limbă* — „langue'', aspect supraindividual, eminamente social, prin care limbajul poate funcționa ca mijloc de comunicare.

Unei elementare cercetări limbajul se înfățișează ca o suită de *semne* sonore, vocale, așa-numitele „imagini acustice'', legate fiecare de un *concept*, de o semnificație. Relevăm astfel aspectul sonor, *fizic* al limbii și cel semantic, *ideal*. Cele două aspecte (numite și *planuri* ale limbii) prezintă caractere specifice în fiecare limbă, universală fiind legătura dintre cele două planuri. Lingvistica le cercetează separat, dar și în relația dintre ele, de reciprocă determinare.

Limbajul pare multora o sumă de elemente (cuvinte, morfeme) definibile în sine, prin raportare la semnificația dedusă din aspectele din realitate pe care le denumesc. Studierea limbii ca simplu nomenclator se dovedește însă curînd insuficientă, valoarea elementelor ce o alcătuiesc depinzînd nu numai de semnificațiile înscrise într-un dicționar, de pildă, ci și de relațiile dintre ele, în cadrul limbii, de frecvența folosirii lor etc. Studierea acestor relații va dezvălui alte aspecte : aspectul relațional sau formal și aspectul cantitativ (vezi mai jos, I B 2 c).

Orice act de comunicare cuprinde două momente foarte importante : codificarea și decodificarea mesajului. Aceste acte se petrec în conștiința vorbitorului. Transformarea ideii în semne și invers, folosind acest cod care este limba, și cercetarea acestor două procese specific umane relevă aspectul *psihic* al limbajului.

Cercetarea aspectului acustic al limbajului ne pune în fața actului *fiziologic* al articulării și audiției mesajelor. Cercetînd acest aspect, lingvistica are posibilitatea experimentării, atît de rar utilizabilă în cercetarea altor aspecte ale limbajului.

Comunicarea se realizează nu numai oral, ci și prin scris. Apariția scrisului, relativ recentă, are o mare importanță pentru limbă, el funcționînd în genere ca factor conservator. Deși scrisul trebuie să țină pasul cu *aspectul vorbit*, oral al limbii, deși de cele mai multe ori aspectul scris e determinat de cel oral, totuși uneori vom constata și o influență a scrisului asupra vorbirii. De aceea avem în vedere și *aspectul scris* al limbajului.

De existența scrisului mulți lingviști leagă existența aspectului îngrijit, *literar*, normat al unei limbi. Deasupra variantelor individuale ale limbii, mai mult sau mai puțin divergente, se constituie prin prestigiu un anumit aspect mai cristalizat, normat, model de exprimare pentru toți membrii unei societăți. Aspectul literar nu trebuie însă confundat cu cel scris (vezi IV A 1 b ε).

Limbajul se diversifică în spațiu (limbi, dialecte, graiuri), în timp sau în funcție de caracterele sociale ale vorbitorilor (jargon, argou, limbaje tehnice etc.) ori antropologice (limbajul infantil, al femeilor etc.).

3 — c. 1213

5. Limbajul ca obiect de studiu interdisciplinar

Complexitatea naturii şi funcţiunilor limbajului, diversitatea aspectelor acestuia fac explicabilă neputinţa, pe de o parte, a unei singure discipline de a se ocupa de fenomenul lingvistic în întregime şi, de altă parte, interesul pe care, mai mult sau mai puţin, îl au alte ştiinţe pentru studiul limbajului. Adeseori acest interes reprezintă şi o perpetuare a unor legături de tradiţie dintre lingvistică şi ştiinţa respectivă. Aşa, de pildă, trebuie privită în parte şi legătura dintre lingvistică şi *filologie*. Lingvistica a apărut şi s-a dezvoltat din filologie. „Întreaga lor istorie e jalonată de încercări de despărţire totală — pînă acum nereuşite. [...]

Filologia, în sensul restrîns al termenului, se ocupă de stabilirea textului exact al operelor literare, în special mai vechi, şi de elaborarea de comentarii critice ale lor. [...] ... filologia are nevoie de cunoaşterea faptelor de limbă, căci trebuie să examineze modul de exprimare al autorilor, felul în care ei ştiu să folosească posibilităţile oferite de limbă pentru a exprima în chip original şi sugestiv un conţinut de idei, măsura în care fiecare din ei a folosit procedee lingvistice preluate de la predecesori şi în care propriile lui creaţii lingvistice au fost adoptate de succesori"[1].

Studiind operele literare, filologia îşi mai propune să releve specificul imaginii artistice din literatură, din poezie mai ales. În această încercare de a elabora o poetică completă filologia trebuie să facă apel la rezultatele cunoaşterii teoretice a limbajului, la rezultatele lingvisticii generale. Teoria literară, stilistica literară, ca discipline filologice nu pot fi concepute fără solide cunoştinţe teoretice asupra limbajului, fără o conlucrare strînsă cu lingvistica.

Cu rezultate deosebit de importante şi spectaculoase s-a soldat apelul istoriei la datele lingvistice, ceea ce a sporit mult prestigiul de ştiinţă al lingvisticii. S-au obţinut astfel informaţii sigure cu privire la epoci şi evenimente istorice asupra cărora nu ştiam aproape nimic. Numai datele lingvistice rezultate din studiul limbilor cunoscute ne permit să vorbim de o comunitate originară indo-europeană, aflată la baza marii majorităţi a limbilor europene. Ba, mai mult, tot pe seama unor date lingvistice s-au putut emite şi unele ipoteze (mai mult sau mai puţin verosimile) cu privire la „patria primitivă" a indo-europenilor.

Un caz exemplar îl oferă felul cum, pe baza datelor lingvistice, a putut fi stabilită nu numai originea ţiganilor, controversată multă vreme, dar şi momentul aproximativ al plecării din India, traseul urmat chiar. O mulţime de fapte istorice au putut fi cunoscute sau confirmate prin studiul limbajului. Istoria oricărui popor cuprinde asemenea exemple.

Datele rezultate din studiul limbajului ne pot informa nu numai asupra unor evenimente istorice, dar ne ajută adeseori să reconstituim

---

[1] Al. Graur, *Filologie şi lingvistică*, L. Lit. VIII, 1964, p. 385.

aspecte ale felului de trai şi de gîndire al unor populaţii asupra cărora avem date insuficiente.

Importanţa faptelor de limbă pentru istorie se datorează faptului că istoria operează cu conceptul de *popor*, în alcătuirea căruia comunitatea de limbă este un factor-cheie şi, faţă de celelalte elemente constitutive (comunitatea geografică, economică, politică etc.), este cel mai stabil. Continuitatea lingvistică certifică identitatea unui popor de-a lungul istoriei sale şi este dovada cea mai sigură a menţinerii sale în istorie.

Dată fiind legătura complexă dintre limbă şi gîndire (vezi amănunte mai sus, p. 23—26), logica, psihologia şi filozofia sînt interesate în mod deosebit de studiul limbajului. Delimitarea lingvisticii de cele trei discipline pomenite se face cu greu (cf. termeni ca „psihologism lingvistic", „filozofia limbii", „gramatici logicizante" etc.), interferînd cu fiecare.

Încă de la începuturi, logica s-a arătat interesată de problemele limbajului. Preocupările în acest sens, ale lui Aristotel şi ale stoicilor, continuate într-un alt moment important al interferenţei celor două domenii şi ştiinţe de către Descartes şi Leibniz, sînt astăzi mai mult ca oricînd în atenţia logicienilor, preocupaţi să determine condiţiile lingvistice ale unei gîndiri corecte. Ceea ce-i interesează pe logicieni sînt problemele de sintaxă şi semantică, unde pot exista, din punct de vedere logic, corectitudine şi incorectitudine, echivoc şi univoc. Şi logicienii moderni au pornit tot de la analiza unor paradoxuri a căror cauză au găsit-o a fi de natură lingvistică, rezultat al imperfecţiei limbajelor naturale. Apar astfel sintaxa logică şi semantica logică, discipline ilustrate de cercetările unui B. Russel, L. Wittgenstein, A. Tarski, R. Carnap.

Logicienii se interesează de „condiţiile generale pe care trebuie să le împlinească o limbă (sau un limbaj) pentru a sluji construcţiilor logice corecte (raţionamente, teorii)" [2] în intenţia de a crea acel limbaj care „dispune de definiţii univoce ale termenilor şi operează univoc cu termenii" [3]. Se preconizează astfel construirea unui limbaj a cărui folosire să nu mai poată da naştere contradicţiilor logice, instrument perfect de edificare a teoriilor şi demonstraţiilor. Iată, spre ilustrare, din regulile acestui limbaj, două mai importante:

— „ceea ce în realitate este distinct să se desemneze distinct, ceea ce în realitate este identic să se desemneze identic [...]

— *a vorbi despre obiect* este ceva deosebit de a vorbi despre expresia (numele) obiectului" [4].

La fel de firesc cu al logicii este interesul filozofiei pentru limbaj. Cîteva din principalele întrebări filozofice („putem cunoaşte lumea"? etc.) sînt legate de considerarea şi aprecierea rolului pe care trebuie să-l acordăm limbajului. Şi e semnificativ faptul că, în Europa cel puţin, primele preocupări lingvistice le-au avut filozofii. Disputa din antichitate cu

[2] Gh. Enescu, *Semantica logică*, LLF, p. 159.
[3] *Ibidem*, p. 163.
[4] *Ibidem*.

privire la originea graiului este de fapt o dispută filozofică, iar cele două răspunsuri date puteau fi socotite suficiente numai din acest punct de vedere, căci nu ne lămuresc asupra limbajului în sine, ci asupra limbajului privit ca însuşire omenească, parte a fiinţei şi destinului omenesc (vezi *Lingvistica pînă în secolul al XIX-lea*, I B 1 a).

Reflecţii, mai mult sau mai puţin ample, asupra limbajului găsim la toţi marii filozofi, din toate epocile. Dar elaborarea unei filozofii a limbajului este o preocupare modernă (Humboldt, Vossler etc.), marcată de un puternic interes pentru limbaj din partea filozofilor secolului al XX-lea. Pozitivismul, una din direcţiile cele mai frecventate de gîndirea filozofică a secolului nostru, a ajuns chiar să limiteze sarcinile filozofiei la analiza logică a limbii. „S-a pornit de la teza că toate disciplinele teoretice sînt expuse în formă lingvistică, că ştiinţa şi filozofia se reduc la sisteme de semne şi simboluri. De aici concluzia că sarcina filozofilor constă numai în studierea raporturilor dintre simbolurile lingvistice. [...] ... reprezentanţii diferitelor şcoli pozitiviste au susţinut teza că filozofia ar trebui să fie constituită din sintaxa şi semantica limbajului ştiinţific şi să se limiteze la regulile de formare a unor propoziţii ştiinţifice şi de transformare a lor în propoziţii echivalente cu ele" [5]. O asemenea concepţie se bazează pe faptul că, folosită de ştiinţele particulare, limba capătă un rol cognitiv însemnat. Procesul de cunoaştere, însăşi cognoscibilitatea lumii sînt chestiuni ce nu mai pot fi discutate fără stabilirea rolului pe care îl are limba. Din instrument al cunoaşterii, aceasta devine obiect de cercetare al filozofiei, iar în concepţia unora unicul obiect al investigaţiei filozofice [6]. „Filozofia este activitatea prin care se constată sau se explică înţelesul enunţurilor. Filozofia explică enunţurile, iar ştiinţele le verifică" [7].

„Filozofia trebuie înlocuită cu logica ştiinţei, adică cu analiza logică a conceptelor şi a judecăţilor ştiinţelor particulare, deoarece logica ştiinţelor nu este altceva decît sintaxa logică a limbajului ştiinţei" [8].

„*Limitele limbajului meu* marchează limitele lumii mele" afirmă alt filozof [9]. Căci limba devine obiect al cunoaşterii filozofice odată cu ipoteza că limbajul nu numai că mijloceşte relaţia gîndire — realitate, dar o şi modelează. Ba, mai mult, „istoricii filozofiei au descoperit certe influenţe ale limbii unor filozofi asupra concepţiei susţinute de ei, iar în ultimul timp fenomene legate de un stadiu înapoiat de cunoaştere (cum sînt animismul, magia, totemul, mitul, tabuul) au fost interpretate ca « roade ale limbajului »" [10].

Studierea limbajului este una din principalele căi de cercetare a psihicului omenesc, iar interferenţa psihologiei cu lingvistica prezintă un interes reciproc. Psihologia încearcă „să scoată din faptele lingvistice con-

---

[5] Graur—Wald, *Ist. lingv.*, p. 169.

[6] Schaff, *Semantică*, p. 67.

[7] M. Schlick, *Die Wende der Philosophie*, „Erkenntnis" I, 1930—1931, citat de Schaff, *lucr. cit.*, p. 73.

[8] R. Carnap, *The Logical Syntax of Language*, p. XIII, citat de Schaff, *lucr. cit.*

[9] L. Wittgenstein, *Tractatus Logico-Philosophicus*, Londra, 1933, citat de Schaff, *lucr. cit.*, p. 79.

[10] S. Stati, *Puncte de vedere în problema sensului*, „Progresele ştiinţei" 4, 1968, nr. 8, p. 362.

cluzii interesînd psihologia generală (individuală sau socială) sau se încearcă, dimpotrivă, ca plecînd de la analiza psihologică să căpătăm o mai bună cunoaştere a limbii"[11]. Mai mult decît lingvistica, psihologia se interesează de *vorbire*, nu numai ca act, dar şi ca posibilitate de explicare prin individual a faptelor de limbă, ceea ce înseamnă că alte fapte nu pot fi explicate prin legile generale ale psihicului uman, dar acestea nu sînt ignorate nici de lingvişti.

E semnificativ pentru relaţia lingvistică-psihologie faptul că o concepţie psihologică cum este behaviorismul a avut atîtea urmări asupra concepţiilor lingvistice americane[12], sau locul ocupat de limbaj în teoria pavlovistă a reflexelor.

Un loc important în psihologie îl ocupă studiul limbajului infantil, al deprinderii acestuia, al evoluţiei sale, paralel cu limbajul cercetîndu-se constituirea şi dezvoltarea conştiinţei la copil.

Multitudinea relaţiilor dintre lingvistică şi psihologie se vădeşte şi în apariţia unei noi discipline, psiholingvistica. Aceasta se ocupă de relaţiile dintre mesaje şi particularităţile vorbitorilor. Psiholingvistica este „*studiul modificărilor apărute în mesaj în cursul actului concret al comunicării, datorită relaţiilor care se stabilesc între emiţător şi receptor* cu tot ce presupun aceştia ca labilitate psihică, influenţe reciproce, influenţe ale contextului general în care se află etc."[13]. Psiholingvistica este „studiul ştiinţific al proceselor de codificare şi decodificare în actul comunicării, în măsura în care caracteristicile mesajelor pot fi corelate cu starea sufletească a interlocutorilor (aici intră studiul influenţei antecedentelor verbale şi neverbale asupra comportamentului verbal). Psiholingvistica îşi propune să determine cu o cît mai mare precizie — şi folosind metoda experimentală — rolul contextului lingvistic şi extralingvistic (« situaţia »), de aceea e firesc să se preocupe de ceea ce Saussure numea *parole*"[14].

Deşi „aportul psihologiei la înţelegerea limbii se găseşte incontestabil şi înainte de orice pe plan sincronic"[15], psihologia a colaborat fructuos, în secolul XIX mai ales, şi cu lingvistica diacronică, fie prin degajarea proceselor psihice care se manifestă în schimbările lingvistice, fie prin explicarea evoluţiei lingvistice printr-un număr mic de teze psihologice.

Logica, psihologia şi filozofia sînt interesate în studiul unor aspecte ale limbajului apropiate între ele sau chiar aceleaşi (cel semantic, în primul rînd), ceea ce face dificilă distincţia între „psihologic", „logic" sau „filozofic" în cercetările asupra limbajului. Încercările lingvisticii de a-şi defini punctul de vedere specific nu au reuşit să convingă şi e probabil ca singura soluţie pentru lingvişti să fie buna cunoaştere a celorlalte puncte de vedere, posibilitatea de a le aborda cu competenţă, numai aşa putîndu-se ajunge la o viziune de ansamblu, completă. Condiţia lingvistului, poate mai

---

[11] Malmberg, *Nouv. tendances*, p. 20.
[12] Vezi Graur—Wald, *lucr. cit.*, p. 145—146.
[13] Slama-Cazacu, *Psiholingvistică*, p. 42—48.
[14] S. Stati, *art. cit.*, p. 361.
[15] Malmberg, *lucr. cit.*, p. 306.

mult decît a altor specialişti, trebuie să fie deschiderea spre toate disciplinele interesate în studiul limbii.

În mod firesc şi antropologia se foloseşte de datele obţinute prin studiul limbajului. Nu se poate da o definiţie cît de cît ştiinţifică a omului fără a pomeni şi defini limbajul, însuşire exclusiv omenească. Una din problemele importante ale antropologiei, a cărei rezolvare implică limbajul, este datarea apariţiei omului, a etapelor parcurse de evoluţia sa pînă în perioada istorică. În această chestiune sînt luate în consideraţie modificările anatomice datorate vorbirii, activităţii lingvistice.

Deşi omul este singura fiinţă dotată cu grai, el nu posedă un organ al vorbirii, aşa cum are un organ al respiraţiei, de pildă. Organele articulatorii (limbă, buze, mandibule, bolta palatului etc.) le găsim şi la animale, cu deosebirea că la om, datorită funcţiei lor noi, au suferit anumite transformări. Studiul anatomo-fiziologic al acestor modificări duce uneori la rezultate foarte importante pentru lingvistică. Aşa, de pildă, constatarea faptului că centrii nervoşi ai limbajului şi ai mîinii drepte sînt situaţi în acelaşi lob cerebral sprijină ideea că limbajul a apărut în procesul muncii.

Activitatea lingvistică e legată de anumiţi centri nervoşi, de anumite organe articulatorii. Dereglarea acestora atrage după sine perturbări ale activităţii lingvistice. Există o psihopatologie a limbajului, ramură a medicinii, care se ocupă de tulburările de origine nervoasă (leziuni cerebrale) ale limbajului cunoscute sub numele de „afazie". În mare, aceste tulburări pot fi de două tipuri: *afazia expresiei*, în care posibilitatea emiterii unui mesaj este afectată uneori pînă la neputinţa de a emite cele mai simple semnale vocale, articulate, şi *afazia sensului*, în care recepţia verbală este alterată, mergînd de la neînţelegerea unor fraze mai complicate pînă la neînţelegerea celor mai simple mesaje.

O altă disciplină medicală, logopedia, se ocupă de corectarea deficienţelor articulatorii provocate de anomalii anatomofiziologice ale organelor vorbirii.

Specialiştilor în aceste domenii le sînt absolut necesare anumite cunoştinţe lingvistice teoretice.

Relevarea unor aspecte cantitative şi formale ale limbajului face ca studiul limbii să fie interesant şi pentru *matematică*, „singura ştiinţă care a elaborat metode perfecţionate pentru studiul unor astfel de aspecte"[16]. Studiind limba „ca obiect cu care lucrează tehnica"[17], finalitatea lingvisticii matematice este în primul rînd de ordin practic. Apariţia unei noi discipline, *teoria informaţiei*, care studiază elementele unui mesaj din punctul de vedere al cantităţii de informaţie pe care îl aduce fiecare element, a dus la cercetarea codului lingvistic cu mijloacele precise de analiză şi descriere ale matematicii, ale algebrei în primul rînd. O altă problemă practică aflată în atenţia lingvisticii matematice o constituie traducerea automată. Realizarea acestui proiect ridică nu numai probleme inginereşti, ci şi mult mai grele, probleme de ordin lin-

[16] Marcus—Nicolau—Stati, *Lingv. mat.*, p. 42.
[17] *Ibidem.*

gvistic. În acest sens matematicieni lingviști se preocupă de stabilirea modului, a limbii în care omul se poate face înțeles de mașină. Această operație necesită o anume prelucrare a limbilor naturale, de care se ocupă teoria modelelor matematice ale limbii. Nu numai că anumite modele matematice devin aplicabile în descrierea limbilor, dar din analiza organizării acestora matematica deduce modele noi, încît lingvistica matematică a putut fi considerată (cu această îndreptățire) ca o ramură a matematicii.

Din aceleași motive cibernetica este și ea interesată în cercetarea limbii, a sistemului ei complex de organizare și funcționare, în vederea elaborării unor sisteme artificiale optime. Rezultatele la care a ajuns lingvistica matematică, departe de a satisface idealul de formalizare al matematicienilor, sînt în raport direct cu caracterul de sistem închis al oricărei limbi naturale, caracter ce face aplicabile metodele matematice în limitele impuse de caracterul de sistem deschis ale aceleiași limbi.

6. Limbajul ca obiect al lingvisticii

În multe lucrări, expresia „știința limbii" e folosită ca sinonimă cu „lingvistică", de unde se poate deduce că *obiectul lingvisticii este limba.* Definiția aceasta prezintă două mari neajunsuri:

a) utilizează un concept care are el însuși nevoie de clarificări, din pricina polisemiei cuvîntului *limbă*;

b) așa cum s-a arătat în capitolul precedent, există și alte științe care se ocupă de limbă.

La inconvenientele definiției de mai sus trebuie adăugat faptul — care sporește confuzia — că o comparație a lucrărilor numite „de lingvistică" elaborate în diversele etape ale istoriei disciplinei noastre dovedește că obiectul lingvisticii a suferit mutații. Fenomenul nu e izolat în istoria științelor; despre matematică, de exemplu, se spunea înainte că se ocupă de cantitate, de latura cantitativă a fenomenelor, iar acum se afirmă că studiază atît aspectele cantitative, cît și cele relaționale, structurale.

Dacă dificultatea de a defini obiectul lingvisticii era latentă în trecut, astăzi ea e formulată explicit; lingviștii — și nu numai ei — sînt conștienți de ea [1].

Lingvistica studiază limbile naturale, rezultatul unui proces istoric îndelungat. Limbile naturale sînt creația colectivă a popoarelor și exercită o presiune socială asupra indivizilor. Dar lingvistica nu studiază *toate* proprietățile limbilor naturale, ci descrie numai o parte din ele [2]. Această

---

[1] Lingvistica nu are un obiect bine precizat, susține Slama-Cazacu, *Psiholingvistică*, p. 51.

[2] De altfel, nici o descriere nu poate *epuiza* obiectul. Așadar, în mod inevitabil, vor exista totdeauna proprietăți ale limbilor naturale care nu vor fi reflectate într-o descriere (vezi Vasiliu, *Semantică*, p. 89).

parte este o noțiune variabilă din punct de vedere istoric; este evident, de pildă, că proprietățile acustice ale sunetelor limbii nu intrau în obiectul lingvisticii din prima jumătate a secolului trecut, așa cum analiza sensului lexical în trăsături distinctive nu-i preocupa pe lingviști înaintea celui de-al doilea război mondial. E tot așa de limpede că, foarte mult timp, obiectul aproape unic al lucrărilor de lingvistică era varianta *scrisă* a faptelor de limbă.

Sporirea interesului diverselor științe pentru problemele limbii a pus în lumină anumite proprietăți ale limbilor naturale ignorate de lingviști; se pune întrebarea dacă toate aceste proprietăți sau o parte din ele trebuie integrate în obiectul lingvisticii. De exemplu, structura statistică a limbii sau caracteristicile enunțurilor datorate împrejurărilor concrete, strict individuale, cînd sînt rostite reprezintă probleme ale lingviștilor sau numai ale matematicienilor, respectiv ale psiholingviștilor [3]? Nuanțele semantice subtile, diferențiate în analizele efectuate de logicieni (cînd se ocupă, de pildă, de sensurile verbului copulativ *a fi*, ale conjuncției *dacă* ș. a.), fac parte și din obiectul semanticii lingvistice? În stadiul actual, un răspuns afirmativ ar fi tot atît de nejustificat ca și unul negativ. Limba este un fenomen deosebit de complex, cu laturi multiple și eterogene; nu se poate trasa o linie de demarcație netă între ceea ce le revine lingviștilor și ce rămîne pentru psihologi, logicieni, matematicieni etc. Saussure observa că „lingvistica are relații foarte strînse cu alte științe, care uneori iau de la ea date, alteori îi furnizează date. Limitele care despart lingvistica de aceste științe nu apar totdeauna foarte limpede" [4]. „Descrierea fizică și fiziologică a sunetelor — preciza Hjelmslev — degenerează ușor în fizică și fiziologie pure, iar descrierea psihologică și logică a semnelor (adică a cuvintelor și propozițiilor), în psihologie, logică și ontologie pură, așa încît perspectiva propriu-zis lingvistică a problemei dispare" [5]. Acest din urmă citat arată că delimitarea limbii ca obiect al lingvisticii era o dificultate și din punctul de vedere al lingvisticii prestructuraliste. În zilele noastre, dificultatea s-a accentuat; sînt atît de numeroase unghiurile de vedere din care poate fi abordat studiul limbii, încît pare mai ușor să precizezi ce este limba ca obiect de studiu pentru un logician sau un acustician, decît să definești limba ca obiect al lingvisticii.

Încercînd să găsească o soluție convenabilă, lingvistica structurală adoptă *principiul imanenței*: limba trebuie explicată prin sine însăși[6]. Glossematica ridică principiul studierii limbii în sine și pentru sine la rangul de principiu suprem: „Lingvistica trebuie să facă tot posibilul pentru a ne

---

[3] Psiholingvistica e studiul *integral* al faptelor de limbă, din punctul de vedere al emițătorului și al receptorului. Obiectul ei este *vorbirea* sau tot ce ține de realizarea concretă a limbii (Slama-Cazacu, *lucr. cit.*, p. 30, resp. 43).

[4] Saussure, *Cours*, p. 20—21.

[5] Hjelmslev, *Prolegomena*, p. 5.

[6] „La linguistique a pour unique et véritable objet la langue envisagée en elle-même et pour elle-même" (Saussure, *Cours*, p. 317).

înfăţişa limba nu ca un conglomerat de fenomene non-lingvistice (de pildă, fizice, fiziologice, psihologice, logice, sociologice), ci ca un singur tot, independent de orice factor străin, ca o structură *sui generis*. Numai în felul acesta limba poate fi supusă unei cercetări ştiinţifice ca obiect în sine" [7].

Acestei soluţii imanentiste i se pot obiecta următoarele :

a) „factorii străini" joacă un rol esenţial; de vreme ce limba e un mijloc de comunicare între oameni, nu e firesc să ignorăm, de pildă, proprietăţile unui enunţ ce decurg din atitudinea emiţătorului şi din anumite însuşiri ale receptorului (de care emiţătorul ţine seama);

b) chiar propunîndu-şi să facă abstracţie, în descrierea limbii, de orice „factor extern", lingviştii se văd în dificultatea de a distinge ce e intern de ce e cu adevărat extern.

Urmînd exemplul lingvisticii tradiţionale, care nu respinge din principiu acţiunea factorilor extralingvistici asupra limbii, lingvistica actuală îşi propune să descopere cît mai multe proprietăţi ale limbilor naturale, indiferent prin ce factori externi se explică ele.

Istoria lingvisticii dovedeşte că obiectul ei îl constituie nu numai limbile naturale, ci şi *limbajul*, ca facultate comună tuturor oamenilor (limbile sînt realităţi particulare prin care se actualizează facultatea genera-rală numită limbaj) [8]. Este inexact că limbajul e obiectul psihologiei şi nu al lingvisticii [9]; în realitate, de limbaj se ocupă ambele discipline — şi nu numai ele (trebuie adăugate aici şi teoria cunoaşterii şi biologia).

Limbile sînt concepute de lingvişti ca sisteme de semne; o limbă naturală ca obiect al lingvisticii este analizată în : un ansamblu de *semne* (grupate în dicţionare), un ansamblu de *reguli* de folosire a semnelor (aceasta e gramatica), totalitatea regulilor *semantice* care asociază semnificaţii semnelor şi grupurilor (lanţurilor) de semne [10], precum şi un ansamblu de foneme din care sînt alcătuite semnele.

Lingvistica se ocupă de *structura* limbii, pe care o *descrie* şi o urmăreşte *geografic*, comparînd vorbirea din locuri diferite, şi *istoric*, comparînd texte din epoci diferite. Ca obiect al lingvisticii, limba e decupată în mai multe nivele, fiecare cu unităţile sale specifice (fonologice, morfologice, sintactice, lexicale), între care există influenţe reciproce, intercondiţionare. Structura, relaţiile, unităţile pe care le distinge lingvistica sînt studiate atît sub aspectul lor *abstract* (de invariante), cît şi *concret* (de variante).

În concluzie, nu limba ca atare, ci o anumită viziune asupra ei, un anumit tip de analiză (decupare, segmentare), anumite specii de distincţii constituie, împreună, limba ca obiect al lingvisticii, şi obiectul acesta e variabil în timp.

---

[7] Hjelmslev, *Prolegomena*, p. 6.
[8] Benveniste, *Problèmes*, p. 19.
[9] Cum susţine Slama-Cazacu, *lucr. cit.*, p. 19, 43.
[10] Vasiliu, *lucr. cit.*, p. 87.

7. Lingvistica — ştiinţă socială

În decursul timpului, o serie de şcoli au încercat să desprindă lingvistica de ştiinţele sociale. În anii apropiaţi de noi, această atitudine a fost în special sensibilă în unele ramuri ale structuralismului.

Lingvistica a apărut ca o ramură a filologiei, iar aceasta este de fapt istoria culturii, deci o parte a istoriei societăţii. În ciuda diferitelor încercări făcute de-a lungul timpului, lingvistica n-a putut fi complet desprinsă de filologie. Pînă acum 100 de ani, lingviştii au lucrat aproape exclusiv pe texte editate de filologi, şi chiar prin aceasta se manifestă caracterul social al lingvisticii.

În secolul trecut, unii filologi clasici au atacat violent lingvistica, pentru că nu se ocupa în primul rînd de sintaxă şi mai ales pentru că punea pe acelaşi plan limbile clasice, purtătoare ale unor literaturi strălucite, cu limbile unor popoare mai puţin avansate. Pe de altă parte, lingviştii au început cu timpul să dea atenţie limbilor nescrise, deci fără material filologic. Dar în linii mari lingviştii au fost şi filologi, iar filologii n-au putut ocoli complet lingvistica.

În a doua jumătate a secolului trecut s-a dezvoltat şcoala naturalistă, care, concepînd limba ca un organism, tindea să transforme lingvistica într-o ştiinţă naturală; bineînţeles, încercarea a eşuat. Psihologismul lingvistic, manifestat cam în aceeaşi vreme, reclamă cercetarea lingvistică pentru înţelegerea psihologiei colective. Este meritul neogramaticilor că au insistat asupra istoriei limbii, care în aparenţă nu are nici o legătură cu ştiinţele naturii, dar este silită să ţină seamă de istoria societăţii. Atenţia acestei şcoli a fost îndreptată în principal spre fonetică, concepută multă vreme numai ca istorie a sunetelor. Cînd s-au dezvoltat cercetările cu aparate, fonetica şi-a întărit legăturile cu fizica şi cu fiziologia; deoarece aproximativ aceleaşi tehnici se pot folosi pentru toate limbile, legătura cu societatea care întrebuinţează limba pierde din importanţă. Trebuie să spunem că cercetările fonetice, deşi nu privesc decît un aspect al limbii, sînt necesare, dar ele nu prezintă interes pentru lingvistică decît în măsura în care luminează faptele de limbă, iar acestea nu pot fi rupte din contextul lingvistic general, deci din ansamblul societăţii.

Unul dintre lingviştii care au subliniat caracterul social al limbii şi deci al lingvisticii a fost W. D. Whitney [1]. Dar atenţia specialiştilor asupra problemelor sociale în materie de limbă a fost atrasă mai ales de Ferdinand de Saussure. Acesta, stabilind distincţia dintre limbă şi vorbire, a acordat celei dintîi interesul principal, ceea ce înseamnă că a pus pe primul plan aspectul social al problemei. De aceea şcoala lui a şi fost numită sociologică. Este adevărat că fiecare individ vorbeşte altfel decît

[1] Vezi Teodora Popa-Tomescu, *Un strălucit precursor al lingvisticii moderne: William Dwight Whitney*, LR XIX, 1970, 3, p. 189–202.

toţi ceilalţi, dar aceasta nu interesează atît cît norma, care e impusă de societate. Rolul principal al limbii este cel de mijloc de comunicare, rol eminamente social. Cu aceste idei ne declarăm în întregime de acord. Dar nici Saussure, nici urmaşii săi structuralişti n-au tras toate concluziile care se impuneau, fiind fascinaţi de studiul sistemului în sine. Saussure însuşi socoteşte că sistemul limbii este imanent şi imuabil, în sensul că e dat dinainte şi că omul nu-l poate schimba. Această idee îndepărtează lingvistica de filologie, care se interesează în primul rînd de contribuţia individuală a scriitorilor.

Fonologia a fost creată la timp ca să readucă atenţia asupra utilizării sociale a sunetului. Dar, deoarece îşi avea rădăcinile în concepţia că limba trebuie studiată în sine şi pentru sine, nu putem socoti că fonologia a dat atît cît ar fi putut.

În practică, fonologia se limitează la cercetări sincronice. Acestea sînt, evident, utile şi au reuşit să aducă înnoiri în modul de a concepe structura limbii, caracterul ei sistematic şi prin aceasta servesc la o mai bună înţelegere a limbii, ceea ce înseamnă implicit că dau un ajutor ştiinţei societăţii. Dar nu numai că de obicei ele nu ţin seamă de istoria limbii, ci adesea sînt fără nici un raport cu situaţia societăţii în momentul dat. Mulţi specialişti declară chiar deschis că faptele sociale nu-i interesează, căci ele nu privesc lingvistica. Dar a nu te interesa de evoluţie înseamnă de fapt a renunţa, cel puţin parţial, la explicarea faptelor, după cum, pe de altă parte, este imposibil să ajungi la explicaţii complete fără a ţine seamă de oamenii care folosesc limba şi de situaţia în care trăiesc. Iată un exemplu care va ilustra cele afirmate.

Verbele latineşti se împart în două categorii, una la care cunoaşterea unei singure forme este în general suficientă ca să le putem construi corect pe toate celelalte (*-are, -aui, -atum* sau *-ire, -iui, -itum*), şi alta la care fiecare formă trebuie învăţată separat, căci există mereu mai multe posibilităţi (*-ere, -i, -sum* ; *-ere, -ui, -itum* ; *-ere, -si, -tum* şi foarte multe altele). Este constatarea unei situaţii reale, dar atîta nu e suficient ca să înţelegem bine lucrurile. Trebuie neapărat să introducem diacronia, adică să arătăm că sîntem în faţa a două atitudini faţă de conjugare, una mai veche, devenită neproductivă (cea neregulată), alta mai nouă, singura productivă, deci singura rămasă vie pînă azi (cea regulată). Prima îşi pierde treptat unităţile, cea de-a doua şi le înmulţeşte. Evoluţia descoperită este în raport cu dezvoltarea gîndirii, deci e legată de istoria societăţii.

Pe de altă parte, sincronia absolută este o iluzie. Între diferitele generaţii ale aceleiaşi colectivităţi, care sînt contemporane într-o parte a vieţii lor, sînt totdeauna diferenţe, pe care sîntem obligaţi să le mascăm dacă vrem să ne ţinem de sincronia strictă. Putem uşor constata că oamenii de o anumită vîrstă întrebuinţează unele cuvinte cu care s-au deprins de mici, pe cînd cei mai tineri le evită, la rîndul lor aceştia din urmă folosind cuvinte neacceptate de cei mai în vîrstă. De exemplu, cei mai bătrîni dintre noi zic *soi* cu sensul de „fel", ceea ce amuză pe cei mai tineri;

lingviştii noştri din ultimele generaţii folosesc verbul *a flexiona*, respins de înaintaşi.

De asemenea, apar diferenţe de înţeles al cuvintelor şi chiar de gramatică. Generaţia noastră mai veche foloseşte pe *a umbla* pentru deplasarea periodică (*umblă la școală*) sau fără indicarea ţelului (*umblă fără rost*), iar pe *a merge* cînd e vorba de un ţel precizat (*merge la Ploiești*) ; cei mai tineri folosesc pe *a merge* şi cu valorile lui *a umbla* (*merge pe stradă*). Prepoziţiile au fost complet reorganizate în limba noastră în ultimele decenii ; bătrînii zic de exemplu *cerere de locuință, haină de piele*, iar tinerii, *cerere pentru locuință, haină din piele*. Deci nu vorbesc exact aceeaşi limbă, deşi aparţin aceluiaşi strat sincronic : între ei sînt diferenţe temporale.

Trebuie să mai adăugăm faptul bine cunoscut că aceeaşi persoană, în aceeaşi zi, poate face apel la elemente de dată şi de perspectivă diferite, ca să exprime aceleaşi idei. Aceasta înseamnă că studiul sincronic, oricît de util ar fi, trebuie neapărat întovărăşit de cel diacronic, iar diacronia înseamnă legătura cu istoria societăţii.

De ce avem dreptul să punem semnul egalităţii între evoluţie şi fenomen social? Pentru că inovaţiile care rămîn individuale se pierd în mod fatal, odată cu moartea inovatorului ; nu se păstrează decît cele acceptate de masa vorbitorilor, care şi le transmit unii altora, de-a lungul timpului, iar vorbitorii nu le acceptă decît pe cele care în ochii lor prezintă o anume utilitate. Aceasta înseamnă că orice inovaţie este în realitate un fapt colectiv. În acelaşi timp aceasta înseamnă că diferenţele care prezintă interes pentru lingvişti sînt cele care caracterizează o regiune sau o categorie socială.

Limba este, de la apariţia ei, un fenomen colectiv. Ea devine o formă care îmbracă gîndurile, chiar cînd nu sînt comunicate, dar acest aspect nu poate fi decît secundar pentru lingvistică : ceea ce nu e comunicat n-are nici o şansă de a se menţine. Recunoaştem că faptele individuale nu sînt lipsite de interes, dar cu o condiţie : să poată fi repuse în ansamblul din care au fost desprinse şi să contribuie să-i înţelegem mai bine situaţia şi evoluţia.

Studierea strict sincronică a faptelor de limbă are uneori drept corolar tendinţa de a elimina din studiile noastre sensul cuvintelor şi al frazelor, ceea ce înseamnă ruperea tuturor legăturilor dintre limbă şi societatea omenească. V. I. Abaev a vorbit cu drept cuvînt de „dezumanizarea lingvisticii"[2]. De fapt, eliminarea înţelesului înseamnă mai mult decît ruperea cu omenirea : nesocotirea întregii lumi în afara complexelor sonore.

În zilele noastre se pregătesc texte pentru a fi traduse cu maşina. Este, evident, în primul rînd o problemă de tehnică. Lingviştii îşi iau

---

[2] В Я, 3, 1965, p. 22–43.

sarcina să prezinte datele limbii în aşa fel încît să poată fi prelucrate cu maşina, ceea ce îi va obliga, desigur, să privească într-un mod nou unele fapte, dar fără să uite că limba îi interesează prin serviciile pe care le aduce oamenilor în societate.

Lingvistica matematică va permite probabil să se exprime mai strict şi mai exact unele constatări privitoare la limbă. Dacă noile discipline pomenite nu aparţin ştiinţelor sociale, ele nu sînt nici părţi ale lingvisticii. E foarte posibil ca ele să ajungă să lămurească unele laturi ale structurii limbii ; în acest caz ele vor avea, prin forţa lucrurilor, un aspect social. Dar, desigur, va fi vorba de lucruri accidentale.

B. Concepţiile şi metodele lingvisticii

1. Scurt istoric al concepţiilor lingvistice

a. Lingvistica pînă în secolul al XIX-lea

Concepţia pe care o căpătăm la un moment dat despre un obiect sau un fenomen depinde în primul rînd de cunoştinţele pe care le avem despre obiectul sau fenomenul respectiv.

Deoarece cunoaşterea obiectelor şi a fenomenelor nu se poate realiza dintr-o dată, ci treptat, pe măsură ce se descoperă şi se acumulează date noi şi din ce în ce mai bogate, şi concepţia despre obiectul sau fenomenul cercetat se schimbă.

Putem spune, fără să generalizăm, că evoluţia concepţiei se produce în strînsă legătură cu dezvoltarea metodelor de cercetare, care face posibilă o cunoaştere mai aprofundată a fenomenului dat.

Lingvistica, avînd un obiect de cercetare atît de complex cum este limba, a cunoscut, de-a lungul istoriei sale, un şir de concepţii, care au coexistat temporar ori s-au înlocuit parţial sau total pe măsură ce lingviştii, dispunînd de metode din ce în ce mai adecvate, au pătruns cu observaţia tot mai adînc şi au reuşit să se orienteze mai bine în noianul de fapte adunate.

În general, o ştiinţă evoluează de la cercetarea analitică la sinteza datelor, pentru ca apoi să se treacă la treapta teoretizărilor şi a concluziilor cu caracter general. Istoria lingvisticii ne oferă însă un exemplu de abatere de la această direcţie în evoluţia unei ştiinţe. Observaţia se referă la faptul că, în antichitatea greacă, cei dintîi gînditori care şi-au îndreptat atenţia către fenomenul numit *limbă* au încercat să răspundă la unele dintre problemele majore ale lingvisticii, ca : originea limbii, diversitatea limbilor, ce este cuvîntul, dacă între cuvînt şi obiect există un raport natural şi necesar, dacă sensul aparţine cuvîntului prin natură sau prin convenţie. Interesul manifestat de greci pentru asemenea probleme, care ţin de filozofia limbajului, mai înainte de a se fi ocupat de chestiuni de gramatică pură, se explică prin faptul că primii lingvişti din antichitatea greacă au fost filozofii.

„Lumea exterioară sau natura şi lumea interioară sau spiritul — spune Max Müller — nu au pricinuit primilor filozofi o uimire mai mare decît a făcut-o limbajul, unde natura şi spiritul se reflectă împreună"[1].

Din punct de vedere filozofic, antichitatea greacă, de altfel ca şi Orientul antic (Egiptul şi Babilonul, India şi China), se caracterizează prin ciocnirea a două mari curente, idealismul şi materialismul, curente care, în forme diferite, îşi dispută valabilitatea de la apariţia filozofiei şi pînă în zilele noastre.

Pentru antichitate însă, stadiul nedezvoltat al ştiinţelor justifică concepţiile naive şi interpretarea în spirit idealist a obiectelor şi fenomenelor, a căror origine rămînea necunoscută.

Pe de altă parte, nevoile materiale şi succesele obţinute în activitatea de producţie au contribuit la acumularea cunoştinţelor despre natură. Aceste cunoştinţe constituie punctul de plecare şi în acelaşi timp izvorul tuturor concepţiilor de orientare materialistă.

Lupta dintre materialism şi idealism se reflectă şi în modul cum a fost concepută limba la începuturile preocupărilor lingvistice.

Înţelegînd prin limbă actul vorbirii, iar pe acesta reducîndu-l la redarea de cuvinte cu sens, filozofii greci s-au ocupat mai mult de această latură a limbii — cuvintele privite ca nume ale obiectelor — şi au emis teorii în legătură cu originea şi sensul lor.

Principalele concepţii emise în legătură cu originea numelor obiectelor încă din secolul al V-lea î.e.n. şi care, într-o formă sau alta, s-au confruntat pînă în secolul al XX-lea sînt următoarele două :

— după părerea unora, numele obiectelor sînt date de la natură (φύσει), adică sînt aşa fel create, încît există o legătură între aspectul sonor al cuvîntului şi însuşirile obiectului denumit;

— după alţii, numele obiectelor au fost create de oameni în chip arbitrar, pe baza unei convenţii (θέσει).

Deşi, potrivit celor două concepţii, filozofii s-au grupat în două mari tabere, totuşi în cadrul aceloraşi concepţii există unele deosebiri de nuanţă, după şcoala filozofică la care aderă fiecare teoretician.

Astfel pitagoreii, stoicii şi epicureii sînt adepţii primei concepţii (φύσει), dar, în timp ce epicureii înţeleg prin apariţia limbajului de la natură faptul că natura omenească a dat naştere limbii, stoicii se referă în această teorie la natura exterioară, care i-a învăţat pe oameni rostirea primelor sunete articulate [2].

Platon la început a fost adeptul teoriei naturale, pe care a încercat să o demonstreze cu exemple din limba greacă, folosindu-se de onomatopee sau cuvinte cu simbolism fonetic, pentru ca la sfîrşitul vieţii — aşa cum reiese din una din scrisorile sale — să adere la teoria contractuală.

Sofiştii, ca şi Democrit şi ceva mai tîrziu Aristotel, au apărat teza convenţiei.

---

[1] Max Müller, *La Science du langage*, Paris, 1876, p. 99.

[2] Pentru amănunte, vezi F. Vanţ, *Cîteva probleme de lingvistică şi gnoseologie la filozofii epicurieni*, „Studii clasice" II, 1960, p. 178.

Aristotel, ca de altfel toți apărătorii concepției contractuale, consideră cuvintele simboluri fără vreo legătură naturală cu obiectele, iar acestea sînt alcătuite din silabe, care la rîndul lor sînt formate din sunete.

Predominarea punctului de vedere filozofic în cercetările lingvistice din antichitatea greacă se reflectă și în modul cum era concepută gramatica. Filozofii-lingviști, fiind prin excelență logicieni, considerau că gramatica trebuie să se supună logicii; categoriile gramaticale trebuie să corespundă categoriilor logice.

Spiritului logicist care caracterizează tratarea problemelor lingvistice în antichitatea greacă îi datorăm clasificarea cuvintelor în „părți de vorbire" din limbile moderne care cu foarte puține excepții reproduce schema stabilită pentru limba greacă.

Pentru Platon grupele esențiale sînt *numele* și *verbul*, la care Aristotel adaugă *conjuncția*. Stoicii au dus mai departe analiza limbii prin prisma categoriilor logice și, față de clasificarea lui Aristotel, adaugă încă o parte de vorbire, *articolul*, care s-a păstrat în clasificările ulterioare. Completarea acestei clasificări gramaticale a avut loc în perioada elenistică, cînd pe primul plan se aflau cercetările filologice nu cele gramaticale, ceea ce i-a împiedicat pe filologii alexandrini să ajungă la un studiu sistematic al limbii.

Prima gramatică a limbii grecești, datorată lui Dionysios Thrax, stabilește următoarele opt părți de vorbire : *articol*, *nume*, *pronume*, *verb*, *participiu*, *adverb*, *prepoziție*, *conjuncție*.

În această perioadă nu au fost neglijate nici problemele de teorie a limbii. Vechea dispută dintre concepția naturală și cea convențională, cu privire la originea cuvintelor, se continuă în perioada alexandrină sub forma disputei dintre *anomalie* și *analogie*.

Observînd diferite forme neregulate și neconcordanțe între aspectul semantic și cel morfologic al cuvintelor, anomaliștii susțineau că în limbă nu se poate vorbi de reguli, pentru că sînt mai numeroase excepțiile decît cazurile care se conformează regulei. Abaterile de la regulă erau explicate prin prisma concepției naturale cu privire la originea cuvintelor : limba așa ne-a fost dată de la natură și omul nu poate interveni în modificarea ei.

Analogiștii, fiind adepți ai teoriei convenționale cu privire la originea limbii, considerau că, dimpotrivă, în limbă predomină regula și că omul poate interveni în schimbările lingvistice și modifica limba în sensul regularizării ei.

Activitatea lingvistică la romani începe și se desfășoară sub semnul puternicei influențe exercitate de cultura greacă, care devine principalul izvor al culturii latine.

Avînd unele merite în ceea ce privește originalitatea lucrărilor lor, romanii s-au preocupat mai ales de transpunerea limbii latine în tiparele imaginate pentru limba greacă. Inovațiile romanilor în studierea limbii se reduc la detalii, ceea ce a făcut ca gramatica să înregistreze doar un slab progres. Gramaticilor latini le datorăm termenul de *propoziție* folosit în sensul său gramatical. Avînd unele puncte de vedere noi în analiza

limbii, ei s-au ocupat şi de alte compartimente decît de morfologie, adică de sintaxă şi vocabular, şi au creat gramaticile descriptive.

În Orient, în special în India, preocupările pentru limbă, mai vechi decît în Europa, au caracter mai puţin filozofic, indienii manifestînd un interes mai mare pentru gramatica propriu-zisă. O menţiune specială merită gramatica lui Pāṇini (secolul IV î.e.n.), în care limba sanscrită este descrisă cu exactitate iar în analiza problemelor lingvistice se observă unele asemănări cu structuralismul modern [3].

Evul mediu acordă gramaticii un loc important printre ştiinţele umane [4], considerînd-o mama ştiinţelor. Cu toate acestea, cercetările de gramatică se mărginesc la studii care au drept scop învăţarea limbii latine, singura autorizată pentru redactarea operelor scrise şi pentru oficierea serviciului religios în Occident.

Din punct de vedere lingvistic, caracteristic pentru această perioadă este interesul pentru filozofia limbajului. Faptul se explică prin confruntarea celor două curente filozofice cunoscute sub numele de *realism* şi *nominalism*. Aceste curente, întrucît se referă la raportul dintre concept şi obiect, au consecinţe imediate pentru filozofia limbajului, mai exact, pentru aspectul semantic al limbii, deoarece conceptele se exteriorizează prin cuvinte.

Realismul reprezintă reînvierea teoriilor lui Platon sau ale neoplatoniştilor, potrivit cărora *ideile* au o existenţă reală în afara lucrurilor. Consecinţa lingvistică a unei astfel de teorii se referă la rolul limbii în cunoaştere [5]. Dacă conceptul face cuvîntul, înseamnă că existenţa cuvîntului implică existenţa conceptului, iar explicaţia trebuie să meargă de la cuvînt la obiect.

Nominaliştii cred că, dimpotrivă, existenţă reală au numai obiectele, iar conceptele nu sînt decît produsul conştiinţei noastre. Cuvîntul exprimînd conceptul, nu avem nici o certitudine în legătură cu autenticitatea conţinutului său [6]. În concepţia nominalistă se cuprinde ideea raportului convenţional dintre forma sonoră a cuvîntului şi concept.

Asemenea concepţii explică interesul epocii medievale pentru problemele semantice, iar gramaticile fundate pe o astfel de filozofie sînt calificate drept *gramatici speculative* (de la lat. *speculor* = a cerceta).

Filozofia epocii şi fărîmiţarea dialectală care caracterizează limba arabă explică interesul arabilor pentru gramatică şi lexicologie, interes concretizat într-un mare număr de lucrări de acest gen.

---

[3] Vezi Kukenheim, *Esquisse*, p. 12, n. 1, şi p. 113, n. 1; vezi, de asemenea, Sergiu Al. George, *l'Inde antique et les origines du structuralisme*, ACIL X, II, p. 235–240.

[4] În evul mediu ştiinţele erau clasificate în *trivium* (ceea ce ar corespunde cu ştiinţele umane de azi) şi *quadrivium* (ceea ce ar corespunde cu ştiinţele exacte).

[5] „... les réalistes ont une confiance absolue dans la langue" (Kukenheim, *lucr. cit.*, p. 18).

[6] „le nominalisme est sceptique à l'égard de la langue" (*ibidem*).

Preocupările semantice din evul mediu constituie un punct de plecare pentru unele probleme ale semanticii actuale.

În perioada Renaşterii, idealul umaniştilor, descoperitorii adevăratei antichităţi, este gîndirea şi stilul autorilor antici şi mai puţin limba ca obiect în sine.

Secolele XVII şi XVIII. În secolele XVII şi XVIII, problemele teoretice ale limbajului prezintă unele asemănări, ceea ce se explică prin asemănările din filozofia generală a acestei epoci. În aceste secole, filozofia limbajului este determinată de principalele curente filozofice: *raţionalismul* şi *empirismul*.

În ceea ce priveşte teoria limbii, raţionalismul şi empirismul au în comun faptul că, spre deosebire de *realismul* epocii medievale, limba e concepută doar ca instrument al raţiunii, pentru empirişti, sau ca esenţă a raţiunii, în cazul raţionaliştilor. Limba ne permite să gîndim reducînd totul la cuvinte, dar acestea nu sînt decît *semne*, al căror sens e în întregime *arbitrar*.

Empirismul lingvistic, reprezentat de Bacon, Hobbes şi Locke, opunîndu-se raţionalismului lingvistic, care subordonează lingvistica logicii, consideră că faptul lingvistic trebuie studiat în sine; vorbirea nu e în contact direct cu realitatea, ci cu noţiunile; limbile oglindesc nu raţiunea universală, ci instituţiile sociale şi civile ale fiecărei colectivităţi lingvistice. Concepţia că faptul lingvistic trebuie studiat *în sine* reprezintă un început al procesului de autonomizare a ştiinţei limbii.

Reprezentanţii raţionalismului lingvistic (Descartes şi discipolii săi) consideră limba ca fiind o schemă raţională, care corespunde structurii realităţii.

Ideile lui Descartes au stat la baza gramaticii raţionale (filozofice, logice sau universale) ilustrată de C. Lancelot şi A. Arnauld prin *Grammaire générale et raisonnée* de la Port-Royal (ed. I, 1660). Gramaticile raţionale, care constituie principalul obiectiv al cercetărilor lingvistice din a doua jumătate a secolului al XVII-lea şi din secolul al XVIII-lea, reprezintă de fapt consecinţa reînvierii vechilor idei ale lui Aristotel şi ale stoicilor, care identificau limba cu gîndirea şi categoriile gramaticale cu categoriile logice. De aici s-a tras concluzia că regula gramaticală trebuie fundată pe raţiune şi nu pe uzaj. De vreme ce gramatica este forma de manifestare a regulilor raţiunii, iar gîndirea este aceeaşi la toate popoarele ajunse la un anumit nivel de dezvoltare, înseamnă că s-ar putea construi gramatici cu reguli valabile pentru toate limbile. În aceasta consta conceptul de gramatică universală.

Potrivit concepţiei logiciste, limbile cele mai evoluate sînt cele mai regulate; ele cunosc perioada de formare, apogeu şi declin, după cum se supun mai mult sau mai puţin raţiunii. Regulile trebuie fixate în raport cu limba epocilor clasice, căci atunci ea se apropie de perfecţiune.

Logicienii forţează limba să se încadreze în nişte tipare raţionale, dar sînt nevoiţi să constate tot felul de excepţii, pe care, încercînd să le

explice, nu ajung la scheme universale, ci doar la nişte concluzii speciale. Neglijînd faptul că fiecare limbă are legi proprii după care se dezvoltă, tentativa logicienilor de a crea o gramatică universală a eşuat, după aproape un secol de încercări.

Totuşi eforturile raţionaliştilor de a descoperi în limbă trăsături general valabile găsesc astăzi un ecou în gramaticile transformaţionale, care, de pe alte baze ştiinţifice şi într-un alt context de idei, încearcă o revalorificare a unor elemente din gramaticile raţionale şi universale [7].

Alături de reînvierea punctului de vedere logicist, în secolele al XVII-lea şi al XVIII-lea se observă preocupări pentru problema *originii limbii*.

Eliberîndu-se de superstiţii şi prejudecăţi, gîndirea filozofică se ridică împotriva mitului biblic care a domnit în epoca medievală în legătură cu originea limbii.

Filozofii materialişti Th. Hobbes şi J. Locke (sec. al XVII-lea) susţin că limba apare din nevoia de comunicare. Ideea că limba nu este numai un instrument al gîndirii, ci şi un mijloc de comunicare, se consolidează mai ales în secolul al XVIII-lea şi începutul secolului al XIX-lea, cînd este recunoscută în mai multe lucrări (Court de Gébelin, *Le Monde primitif analysé et comparé avec le monde moderne*, — 9 vol., 1774 — 1782; Destutt de Tracy, *Eléments d'idéologie* — 5 vol., 1801—1815), deşi o analiză a funcţiunilor limbii se întîlneşte încă la Hobbes.

O menţiune specială în legătură cu originea limbajului merită ideile lui J. J. Rousseau (1712—1778), care admite că omul primitiv poseda un strigăt natural instinctiv, iar cînd s-a dezvoltat gîndirea şi oamenii şi-au înmulţit ideile, au simţit nevoia unui mijloc de comunicare şi l-au creat pe calea *contractului social*. Ideea că în crearea sa limbajul trece prin două etape o găsim formulată în alţi termeni la G. B. Vico şi la E. B. Condillac. G. W. Leibniz (1646—1716) şi Condillac (1715—1780), filozofi de seamă, deşi se deosebesc prin principiile fundamentale ale filozofiei lor (Leibniz ocupă o poziţie intermediară între raţionalism şi empirism, pe cînd Condillac este empirist), au, în privinţa limbii, unele idei comune. La ei apare ideea că în limbă se reflectă specificul de viaţă al colectivităţilor lingvistice, idee care în secolul al XIX-lea va fi reluată de către Humboldt.

De asemenea, ei recunosc autonomia lingvisticii, considerînd că ea trebuie să plece de la materialul oferit de limbă şi să se separe de logică. Amîndoi s-au ocupat de problemele semnului lingvistic, de caracterul arbitrar al semnului, iar Condillac vorbeşte şi despre linearitatea semnului lingvistic.

În ceea ce priveşte studiul concret al limbilor, în secolul al XVIII-lea se continuă descrierea limbilor, apar dicţionarele poliglote, iar lucrări ca *Mithridates* [8] de J. Ch. Adelung de la începutul secolului al XIX-lea, în

---

[7] Vezi N. Chomsky, *Cartesian Linguistics* (*A chapter in the history of rationalist thought*), New York—Londra, 1966; idem, *Language and mind*, New York, 1968; S. Stati, *Gramaticile raţionale şi lingvistica actuală*, SCL XXI, 1970, 5, p. 517—527.

[8] Berlin, 1806—1817, 4 vol. [Titlul vine de la numele regelui *Mithridates cel Mare* (123—63 î.e.n.), care vorbea 22 sau 25 de limbi.]

care curiozitatea şi erudiţia se îmbină strîns, sînt foarte apreciate încă din secolul al XVIII-lea.

Această curiozitate şi erudiţie au determinat observarea anumitor asemănări între limbi, ceea ce a constituit un punct de plecare în clasificarea limbilor. Ideea clasificării limbilor îşi face apariţia încă de la sfîrşitul secolului al XVI-lea (J. J. Scaliger, *Diatriba de Europaeorum Linguis*, 1599). Leibniz, în anul 1710, de asemenea a dat un proiect de clasificare genealogică a limbilor.

Astfel secolul al XVIII-lea a pregătit cercetările istorice în domeniul lingvisticii, cercetări rezervate de fapt secolului al XIX-lea.

b. Lingvistica în secolul al XIX-lea

În prima jumătate a secolului al XIX-lea, studiul limbii şi concepţiile lingvistice sînt rezultatul a două evenimente importante :

— crearea metodei comparative-istorice, prima metodă ştiinţifică de cercetare a limbii, şi

— dezvoltarea ştiinţelor naturale, care creează o anumită platformă filozofică prin prisma căreia sînt concepute şi explicate fenomenele.

Pasiunea pentru gramaticile raţionale, care s-au bucurat de un deosebit succes în secolele XVII şi XVIII, cedează în secolul al XIX-lea locul pasiunii pentru cercetarea istorică.

Romantismul, care caracterizează întreaga cultură a secolului al XIX-lea, se reflectă în lingvistică în interesul pentru studiul celor mai vechi limbi, în special al celor derivate din indo-europeana comună.

De la etapa *erudiţiei* şi a *curiozităţilor lingvistice* se trece la etapa *ştiinţei*. Anul 1816 marchează o cotitură în istoria lingvisticii. Apariţia gramaticii comparate a lui Fr. Bopp pune bazele metodei comparative, care devine instrumentul principal în verificarea ipotezelor şi formularea concluziilor (vezi *Metoda comparativă-istorică*, I B 2 b α).

Etimologia, preocupările de limbă în general nu mai pot rămîne jocuri ale fanteziei, la îndemîna oricărui diletant; ele capătă caracterul unor adevărate cercetări, iar lingvistica se transformă dintr-o „ştiinţă speculativă" într-o ştiinţă propriu-zisă.

După ce prima generaţie a lingviştilor comparatişti (Fr. Bopp, R. Rask, J. Grimm, A. V. Vostokov, Fr. Diez) a aplicat metoda comparativă la limbile indo-europene vechi şi noi, se trece la o nouă etapă în evoluţia lingvisticii, prin crearea gramaticii istorice. În această privinţă un merit deosebit revine lui J. Grimm; începînd cu el, studiul istoric al limbilor, în special al celor indo-europene, care erau mai bine cunoscute, capătă o deosebită amploare.

În timp ce comparatiştii în principiu s-au ocupat de constatarea raporturilor dintre limbile studiate, istorismul lingvistic face un pas înainte, căutînd să explice filiaţia limbilor, să găsească cauzele transformă-

rilor. Această nouă tentativă a dus la descoperirea conceptului de *lege fonetică*.

Primul care a formulat o lege fonetică este socotit R. Rask[9]. El a analizat mutaţia consonantică din limbile germanice, dar, pentru că J. Grimm a dus mai departe această analiză, regula mutaţiei consonantice este cunoscută sub numele de *legea lui Grimm*.

Istorismul care predomină acum în cercetarea lingvistică este influenţat în ceea ce priveşte concepţia despre limbă de dezvoltarea ştiinţelor naturii.

La sfîrşitul deceniului al patrulea al secolului al XIX-lea a avut loc o revoluţie în ştiinţele naturii, revoluţie care a creat premisele naturalist-ştiinţifice pentru noi generalizări filozofice, pentru interpretări ale fenomenelor şi obiectelor.

În această atmosferă de idei, cuceririle din domeniul lingvisticii şi în special conceptul de *lege fonetică* au favorizat apariţia unei concepţii naturalist-vulgare despre limbă.

Reducînd întreaga vorbire la sunete, care erau considerate un produs natural, adică fiziologic, asemănător cu alte produse pur fizice, mulţi lingvişti au clasat limba printre fenomenele naturii, iar lingvistica printre ştiinţele naturale. Limba este identificată cu un organism care se naşte, se dezvoltă şi apoi decade şi moare. La această concepţie a dus şi ideea că, în timp ce fenomenele sociale au la bază factori subiectivi, fenomenele care se dezvoltă după legi obiective sînt fenomene naturale. Limbile, aşa cum constată comparatiştii, se dezvoltă şi ele după legi pe care omul nu le poate modifica, deci ar fi fenomene naturale.

Aproape toţi comparatiştii au conceput limba ca un fenomen natural, dar cel care a făcut pentru prima oară o teoretizare a caracterului de organism al limbii este August Schleicher (1821—1868). El este considerat întemeietorul şcolii numite *naturalismul lingvistic*.

În lumina acestei concepţii, Schleicher defineşte limbile ca fiind organisme naturale care, fără a putea fi determinate de voinţa oamenilor, s-au născut, au crescut şi s-au dezvoltat în conformitate cu anumite legi, apoi îmbătrînesc şi mor; şi lor le este proprie acea serie de fenomene pe care obişnuim să o cuprindem sub numele de viaţă[10].

Istorismul lingvistic şi concepţia naturalistă zdruncină încrederea lingviştilor în imobilitatea limbii şi, odată cu aceasta, dau lovitura de graţie logicismului lingvistic, pentru că logica de fapt studiază legile generale ale gîndirii şi nu ale limbii.

Observaţiile cu privire la mobilitatea limbii au făcut ca lingviştii să-şi pună probleme în legătură cu progresul limbii (vezi *Progresul în limbă*, III C 3).

Avînd puncte de plecare diferite, în funcţie de formaţia fiecăruia şi de concepţia pe care o avea despre natura limbii, cu mici diferenţe de

---

[9] Vezi Kukenheim, *lucr. cit.*, p. 52, n. 4.

[10] August Schleicher, *Die Darwinische Theorie und die Sprachwissenschaft*, Weimar, 1873, p. 7.

periodizare[11] şi cu unele deosebiri de interpretare[12], lingviştii din prima jumătate a secolului al XIX-lea consideră că în istoria limbii pot fi deosebite două perioade:

1. perioada preistorică, în care limbile îşi formează flexiunea şi se dezvoltă;

2. perioada istorică, care, după unele opinii, începe înaintea epocii documentelor, pentru că nici o limbă nu este atestată la gradul său perfect ideal, perioadă, în care limbile îşi pierd flexiunea, ceea ce pentru unii lingvişti înseamnă decădere sau degradare lingvistică.

Concepţia naturalistă, care apare în cercetările lingvistice din prima jumătate a secolului al XIX-lea, se reflectă şi în încercările de clasificare a limbilor în această perioadă. Este vorba, în primul rînd, de clasificarea genealogică, ilustrată de Schleicher prin cunoscuta teorie a *arborelui genealogic* („Stammbaumtheorie"), criticat mai tîrziu, în special de J. Schmidt, autorul *teoriei valurilor* („Wellentheorie"), pentru schematismul exagerat al diversificării limbilor indo-europene.

La rîndul ei, clasificarea morfologică a limbilor, ale cărei baze au fost puse de către Fr. Schlegel (1772—1829), este interpretată de Schleicher prin prisma aceloraşi concepţii darwiniste. Astfel el stabileşte că limbile *izolante* reprezintă „specii arhaice", limbile *aglutinante* „specii de tranziţie", iar limbile *flexionare* reprezintă „speciile cele mai dezvoltate".

În ciuda dominării, în prima jumătate a secolului al XIX-lea, a punctului de vedere naturalist în conceperea şi interpretarea fenomenelor lingvistice, încă din această perioadă îşi face loc în lingvistică un punct de vedere nou, care, în special din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, va ocupa un loc important în cercetarea limbii.

Noul punct de vedere se datorează lui W. von Humboldt (1767—1835), care ocupă un loc important în istoria concepţiilor despre limbă.

Humboldt poseda numeroase cunoştinţe lingvistice (în afară de limbi indo-europene cunoştea limbi amerindiene şi limbi polineziene) şi în acelaşi timp avea o formaţie de filozof, ceea ce lipsea celorlalţi lingvişti comparatişti. Acest lucru i-a permis să acorde problemelor de teorie a limbii un loc important în opera sa, fapt pentru care posteritatea l-a considerat creatorul lingvisticii generale sau al filozofiei limbajului, cu toate că nici în epocile anterioare teoriile filozofice despre limbă nu au lipsit.

Ideile lui Humboldt, adesea contradictorii şi ambigue, au găsit rezonanţă în mai multe orientări de tip idealist şi putem spune că şi în concepţiile actuale există unele reflexe ale teoriilor lui.

Avînd la bază filozofia lui Kant cu privire la conştiinţă ca izvor aparte, independent de lumea materială şi care se dezvoltă după legile sale, Humboldt consideră că şi limbajul e de natură spirituală.

---

[11] J. Grimm deosebea trei perioade: crearea rădăcinilor, formarea flexiunii şi, ultima, dezmembrarea flexiunii (Graur — Wald, *Ist. lingv.*, p. 38).

[12] J. Grimm şi, mai ales, Humboldt nu vedeau în pierderea flexiunii o manifestare a decadenţei limbilor (*ibidem*, p. 38, 42).

Limbajul, după părerea lui, e o emanaţie involuntară a sufletului, o necesitate a inteligenţei umane care s-a impus societăţii[13]. Spre deosebire de limbaj, limbile sînt dependente de popoare, ele reflectă specificul lor şi dezvoltarea lor spirituală în epocile de progres şi de decadenţă[14].

În analiza limbii, Humboldt distinge două laturi : o latură externă sau complexul sonor, şi o latură *internă*, adică organizarea sensului, care ar corespunde cu ceea ce întîlnim mai tîrziu la Hjelmslev sub numele de *forma conţinutului*. Discutînd despre cele două laturi, Humboldt ajunge la concluzia că forma internă a limbii, sau, cu alte cuvinte, factorul psihic, joacă un rol infinit mai mare decît sunetele, factor psihofizic. În forma internă se reflectă specificul naţional al vorbitorilor, spiritul poporului.

Humboldt e primul care a conceput limba nu ca ceva static, dat o dată pentru totdeauna, ca un lucru (Ergon), ci ca activitate (Energeia), ca ceva care se dezvoltă, care „devine'', ceea ce implică ideea că permanent limbile sînt supuse mişcării şi evoluţiei.

Noua concepţie promovată de Humboldt şi dezvoltată de unii lingvişti din secolul al XIX-lea, concepţie potrivit căreia limba apare ca un fenomen prin excelenţă psihic, stă la baza curentului numit *psihologismul lingvistic*.

Nu întîmplător acest curent apare în Germania şi are ca reprezentant pe H. Steinthal (1823—1899), discipolul lui Humboldt.

Filozofia clasică germană de inspiraţie idealist-subiectivă (Kant, Fichte, Schelling), care se dezvoltă la sfîrşitul secolului al XVIII-lea şi începutul secolului al XIX-lea şi căreia, aşa cum am văzut mai sus, îi este tributară concepţia lui Humboldt, explică apariţia în Germania a psihologismului lingvistic.

Continuîndu-l pe Humboldt, Steinthal respinge afirmaţiile naturaliste despre limbă ca organism şi, punînd accent pe conştiinţa individului, arată că limba e o aptitudine şi o activitate, o emanaţie a conştiinţei de sine, un produs al sufletului omenesc, de aceea ea nu poate fi studiată în afara vieţii psihice a vorbitorului[15].

Pe urmele lui Humboldt şi Steinthal se desfăşoară activitatea lui A. A. Potebnea (1835—1891), reprezentantul psihologismului lingvistic din Rusia.

Caracteristic pentru lingviştii psihologişti este conceperea limbii ca o sumă a actelor vorbirii. După părerea lor, existenţă reală are numai vorbirea indivizilor, iar esenţa limbii se reduce la funcţia de exprimare a gîndirii, aşa cum se realizează ea în vorbirea fiecărui individ.

În analiza limbii, psihologiştii acordă un loc important laturii de conţinut (forma internă), neglijată de naturalişti, care se ocupă numai de latura materială, fizică, a limbii. Psihologiştii susţin că în forma internă a

---

[13] W.von Humboldt, *Über die Verschiedenheit des menschlichen Sprachbaues...*, Berlin, 1936, p. 5.

[14] *Ibidem*.

[15] H. Steinthal, *Einleitung in die Psychologie und Sprachwissenschaft*, Berlin, 1881, p. 42.

limbii se reflectă factura psihică a poporului, spiritul poporului, ceea ce face ca Steinthal să considere lingvistica drept cea mai bună introducere la psihologia colectivă (Völkerpsychologie).

Din analiza laturii de conţinut a limbii se desprinde o altă trăsătură pozitivă a concepţiei psihologiste. Atrăgînd atenţia asupra faptului că în limbă se reflectă gîndirea, psihologiştii (în special lucrarea *Мысль и язык* a lui Potebnea) au distrus teoria greşită a celor două perioade în evoluţia limbii. Dacă limba reflectă spiritul poporului, înseamnă că dezvoltarea ei depinde de dezvoltarea gîndirii. Potebnea susţine (de altfel ca şi W. von Humboldt şi J. Grimm) că pierderea flexiunii nu poate fi o marcă a regresului, întrucît limbile compensează pierderile dintr-un compartiment cu achiziţii în alt compartiment, aşa încît, pe ansamblu, se constată că limba reflectă un proces continuu de abstractizare a gîndirii [16].

Interesul psihologiştilor pentru latura de conţinut a limbii este meritoriu şi prin faptul că astfel se dovedeşte caracterul complex al fenomenelor lingvistice. Acest lucru influenţează concepţia de ansamblu a psihologiştilor cu privire la structura limbii. Humboldt observase că limba nu reprezintă un conglomerat de elemente, ci un ansamblu organizat pentru care el foloseşte uneori termenul de *sistem*. Acest lucru apare şi la reprezentanţii curentului psihologist care vorbesc de *structura limbii*.

În strînsă legătură cu concepţia psihologistă şi-a dezvoltat activitatea cea mai productivă şcoală din secolul al XIX-lea, şcoala *neogramaticilor*, care se constituie în Germania în al patrulea sfert al secolului al XIX-lea.

Cînd vorbim însă de concepţia lingvistică a neogramaticilor, trebuie să facem precizarea că există deosebiri între declaraţiile de principiu şi ceea ce se desprinde din activitatea lor practică.

Astfel, în acord cu concepţia psihologist-subiectivă,neogramaticii consideră că reală e numai vorbirea individuală, iar *limba* în general nu există. Cu toate acestea, în practică, neogramaticii au cercetat diferite aspecte ale limbii comune.

Teoreticianul principal al neogramaticilor este H. Paul (1846–1921). Opera lui principală, *Prinzipien der Sprachgeschichte*, Halle, 1880, a fost considerată fundamentul doctrinar al neogramaticilor.

De la început autorul subliniază rolul factorului psihic în limbă, afirmînd că „elementul psihic în limbă este factorul cel mai important în orice dezvoltare şi în jurul lui gravitează totul"[17]. De aceea plasează limba între fenomenele psihice, iar lingvistica e considerată în primul rînd o ştiinţă psihologică.

Evoluţia limbii, care intră în atenţia lingviştilor încă din prima jumătate a secolului al XIX-lea, devine pentru neogramatici obiectul principal al cercetării. Noutatea acestei şcoli constă însă în atitudinea cercetătorilor faţă de legile lingvistice, care, de fapt, sînt înţelese de ei ca nişte corespondenţe fonetice.

---

[16] Graur – Wald, *Ist. lingv.*, p. 55.
[17] H. Paul, *lucr. cit.*, p. 1.

Concepute ca legi ale naturii, *legile fonetice* acţionează „orbeşte" şi limba evoluează în afara voinţei omului. Nimic însă nu se petrece întîmplător, totul este explicabil.

Alături de conceptul de *lege fonetică*, potrivit concepţiei neogramaticilor, un rol important joacă în limbă *analogia*. Deşi ei exagerează afirmînd că „fonetica strică şi analogia repară", faptul că atrag atenţia asupra rolului analogiei este demn de remarcat.

Un alt merit al neogramaticilor constă în interesul lor, declarat, uneori concretizat, pentru studiul limbilor vii. Neogramaticilor le datorează lingvistica un număr important de lucrări privind studiul familiilor de limbi moderne. Entuziasmul şi încrederea în ştiinţă, care caracterizează filozofia pozitivistă dominantă la sfîrşitul secolului al XIX-lea, explică volumul imens de date lingvistice adunate de adepţii şcolii neogramaticilor. Fiind însă „mecanicişti" şi „atomişti", neogramaticii nu au reuşit să vadă legătura cauzală dintre fenomenele pe care le-au studiat şi le-au tratat în mod izolat.

În concluzie, putem spune că, pentru perioada cînd apare, concepţia psihologistă asupra limbii, deşi greşită, pentru că nu ţine seamă de factorul social în explicarea fenomenelor lingvistice, reprezintă totuşi un progres prin admiterea participării elementului psihic la producerea modificărilor lingvistice şi prin recunoaşterea faptului că limba are o existenţă în şi prin oamenii care o vorbesc.

Totuşi, caracterul metafizic şi mecanicist al concepţiilor neogramaticilor şi mai ales limitarea cercetării lor numai la fonetică au atras critici din diverse direcţii.

Astfel, W. D. Whitney (1827–1894) are despre limbă o concepţie psihologistă din moment ce în lucrarea *Life and Growth of Language* (1874) subliniază importanţa factorului individual în dezvoltarea limbii. Totuşi pentru Whitney elementul individual nu este singurul care regizează limba, el adaugă *factorul social* şi *economic*, atrăgînd astfel atenţia asupra funcţiei de comunicare a limbii.

Influenţat de concepţia darwinistă, recunoaşte şi legătura lingvisticii cu ştiinţele naturii, totuşi, polemizînd cu M. Müller (*Max Müller and the Science of Language*, New York, 1892), declară că „nu există nici o ramură a istoriei care să se apropie atît de ştiinţele naturii ca lingvistica", în timp ce Müller afirmase că „printre ştiinţele naturale nici una nu este aşa de strîns legată de istoria umană cum este ştiinţa limbii"[18]. În felul acesta, Whitney subliniază rolul factorului social şi cu aceasta face începutul unei orientări lingvistice care se va dezvolta mai ales în secolul al XX-lea [19].

În 1879 M. Bréal publică opera sa *Essai de Sémantique*, în care concepe limbajul ca un fenomen de ordin intelectual, iar faptele de limbă rezultînd

[18] Max Müller, *La science du langage*, Paris, 1876, p. 87.

[19] Teodora Tomescu-Popa, în articolul *Un strălucit precursor al lingvisticii moderne: William Dwight Whitney*, LR XIX, 1970, 3, p. 189–202, îl socoteşte pe Whitney, alături de Humboldt, fondator al lingvisticii generale şi, înaintea lui Saussure şi Baudouin de Courtenay, creatorul lingvisticii moderne.

dintr-un progres lent, realizat prin voinţa obscură a oamenilor care trăiesc în societate [20].

Ocupîndu-se de domeniul semanticii, M. Bréal găseşte mai uşor punctele slabe ale credinţei neogramaticilor în *legile oarbe*. În această latură a limbii caracterul inconştient al fenomenului lingvistic e mai uşor de combătut, iar *legile*, dacă există, sînt mai greu de sesizat şi oricum n-ar acţiona orbeşte.

În 1885 două voci se ridică împotriva neogramaticilor : G. Curtius (*Zur Kritik der neuesten Sprachforschung*, Leipzig) şi H. Schuchardt (*Über die Lautgesetze — Gegen die Junggrammatiker*), cel mai temut adversar al neogramaticilor. Atacul acestora este îndreptat, în special, împotriva „legilor fonetice fără excepţie'' şi împotriva neglijării aspectului ideal al limbii.

c. Lingvistica în secolul al XX-lea

Din punct de vedere filozofic, caracteristica principală a epocii de la începutul secolului al XX-lea este orientarea către ceea ce este imaterial.

Prin activitatea lui W. Windelband (1848—1915) şi a continuatorilor săi : Alexius Meinong (1853—1920), H. Rickert (1863—1936), H. Bergson (1859—1941), B. Croce (1866—1952) şi alţii, filozofia idealistă, în prima jumătate a secolului al XX-lea, îşi inteţeşte lupta împotriva materialismului. Această filozofie condamnă metodele riguroase promovate de pozitivişti, susţinînd teza după care libertatea de a crea a omului, fiinţă inteligentă, este incompatibilă cu fixitatea legilor.

Cam în aceeaşi vreme, fondatorul sociologiei, Emile Durkheim (1858—1917), formulează principiul „reprezentărilor colective'', în care se cuprind nu numai conceptele morale şi religioase, ci şi limbajul în întregime.

Influenţa lui E. Durkheim asupra lui Fr. de Saussure şi A. Meillet este neîndoielnică [21].

În ceea ce priveşte lingvistica, atacurile îndreptate împotriva neogramaticilor pînă la sfîrşitul secolului al XIX-lea erau izolate şi critica ce li se aducea nu reuşise încă să răstoarne edificiul concepţiei lor.

La începutul secolului al XX-lea are loc o nouă înviorare a studiului limbii, prin îmbogăţirea procedeelor de cercetare cu încă două metode noi : *geografia lingvistică* şi *fonetica experimentală*.

Lărgirea cîmpului de observaţie prin abordarea diverselor aspecte ale limbilor vorbite a determinat crearea unor noi discipline lingvistice (dialectologia, stilistica, semasiologia etc.), ceea ce duce la aprofundarea cercetărilor lingvistice. Dezvoltarea foneticii şi a dialectologiei a furnizat argumente care loveau serios *legile fonetice*, conceptul de bază al neogramaticilor.

---

[20] Vezi A. Meillet, *Michel Bréal et la grammaire comparée au Collège de France, Lingu. hist.* II, p. 226.

[21] Kukenheim, *Esquisse*, p. 99.

Schuchardt şi Ascoli, ca şi discipolii lor, continuă să reproşeze neogramaticilor că, ocupîndu-se de latura materială a limbii, au neglijat aspectul ei psihic.

În această conjunctură, evidenţa necesităţii de a orienta lingvistica pe un alt drum decît cel urmat de neogramatici nu mai poate fi tăgăduită.

Astfel, în secolul al XX-lea, paralel cu studiile istorice, al căror material se îmbogăţeşte prin publicarea a numeroase texte vechi, se dezvoltă noi orientări, care, atacînd teoriile ce fuseseră la modă în secolul al XIX-lea, fie că se situează pe o poziţie antiistorică, fie că, realizînd o sinteză superioară a cuceririlor mai vechi şi mai noi din lingvistică, au dus mai departe ştiinţa limbii.

Principalele direcţii lingvistice care se disting la începutul secolului al XX-lea sînt două, cu mai multe orientări în cadrul lor :

α. *direcţia individualistă* şi

β. *lingvistica modernă*. Această împărţire are la bază criteriul conceperii limbii ca fiind organizată sistematic/nonsistematic.

α. **Direcţia individualistă.** Direcţia individualistă continuă orientarea psihologică, adică acea orientare care, în explicarea fenomenelor lingvistice, ţine seamă de factori psihici.

Lingvistica psihologică nu reprezintă pentru secolul al XX-lea o noutate. Prin reprezentanţii curentului numit *psihologismul lingvistic*, Steinthal şi Potebnea, orientarea psihologică din studiul limbii urcă pînă la Humboldt.

La începutul secolului al XX-lea însă, psihologia şi lingvistica se îmbină în mod egal în opera savantului W. Wundt (1832–1920), fondatorul psihologiei experimentale, a cărui operă monumentală *Völkerpsychologie*, apărută în zece volume, este publicată între anii 1904 şi 1920. Wundt este considerat „părintele interpretării psihologice a limbajului", interpretare adoptată şi de J. van Ginneken în *Principes de linguistique psychologique* (1907), de H. Delacroix în *Le Langage et la pensée* (1924) şi de către alţii.

Lingvistica psihologică caută explicaţia schimbărilor lingvistice în factori de ordin psihic. Astfel schimbările fonetice nu se explică prin comportamentul fiziologic al organelor vorbirii, ci prin ceea ce se petrece în psihicul unui individ sau al unui grup de indivizi. Schimbările fonetice şi schimbările lingvistice în general sînt considerate ca rezultat al unei anumite insatisfacţii din partea vorbitorului faţă de situaţia limbii [22].

Schimbările sintactice şi semantice sînt de asemenea explicate prin nevoia de claritate şi expresivitate.

Lingvistica „individualistă" este lingvistică psihologică, dar nu toată lingvistica psihologică este idealistă. Componentul psihic al limbii este o realitate care nu poate fi neglijată de nici o orientare lingvistică care admite categoria de *sens*.

[22] Kukenheim, *lucr. cit.*, p. 102.

Lingvistica „individualistă" este promovată de două şcoli: a) *şcoala idealistă*, întemeiată de K. Vossler (1872—1947), şi b) *şcoala neolingvistică*, cu trei reprezentanţi principali: G. Bertoni (1878—1942), M. Bartoli (1873—1946) şi G. Bonfante.

Avînd aceleaşi izvoare filozofice, şi anume ideile filozofului italian B. Croce cele două şcoli, deşi despărţite printr-o oarecare distanţă în timp [23], în esenţă au aceeaşi concepţie despre limbă.

Principala caracteristică a lingviştilor din aceste şcoli este conceperea limbii ca expresie a spiritului şi reducerea tuturor explicaţiilor cu privire la modificările din limbă la una singură: *spiritul*.

Susţinînd că în limbă totul depinde de individ, mai precis de stilul individual, Vossler şi neolingviştii ajung la aceleaşi concluzii ca şi Schuchardt (1842—1928) cu privire la imposibilitatea admiterii în limbă a legilor, a generalizărilor.

După părerea lor nu există graniţe nici între limbi şi nici între dialecte; ba, mai mult, neolingviştii sînt de părere că nu există graniţe nici între limbi neînrudite; există numai indivizi şi nu se recunosc decît vorbiri individuale [24]. Reprezentanţii acestei direcţii individualiste ţin seama numai de vorbire ca act individual şi nu înţeleg raportul dintre aspectul acesta *concret — individual* şi cel *abstract—general* ca raport între două aspecte ale unuia şi aceluiaşi fenomen.

Explicînd totul prin forţa spiritului, Vossler şi neolingviştii consideră că toate inovaţiile din limbă pornesc de la indivizi, dar nu de la toţi, ci numai de la indivizii *talentaţi* (aceştia posedă „spiritul teoretic al limbii" pe cînd în indivizii obişnuiţi se găseşte „spiritul practic"); de aceea ei atribuie personalităţilor, în general, şi scriitorilor, în special, un rol important în dezvoltarea limbii.

Pentru acest motiv, Vossler identifică lingvistica cu estetica şi concepe gramatica ca o parte a istoriei stilului şi literaturii.

Cu toate limitele concepţiei lor individualiste, care conduce, în ultimă analiză, la desfiinţarea generalizărilor şi la introducerea haosului, cu alte cuvinte la agnosticism [25], „individualismul" lingvistic are unele merite în dezvoltarea lingvisticii. Menţionăm în special eforturile pentru înlocuirea schematismului rigid din gramaticile comparate cu un tablou mult mai complex, mai bogat, cu nuanţe care, după expresia lui M. Leroy, „face mai plăcut studiul limbii"[26]. Atenţia acordată, în special de şcoala lui Vossler, factorului estetic din limbă şi intenţia de a ridica lingvistica la rangul ei de ştiinţă umană, în care problemele să fie rezolvate prin colaborare cu celelalte ştiinţe paralele ca: istoria, arheologia etc., constituie trăsături pozitive ale lingvisticii de inspiraţie crociană.

---

[23] Principalele lucrări în care Vossler îşi fundamentează teoria sînt *Positivismus und Idealismus in der Sprachwissenschaft*, Heidelberg, 1904, şi *Sprache als Schöpfung und Entwicklung*, Heidelberg, 1905, iar manifestul şcolii neolingvistice, *Breviario di neolinguistica*, apare în 1929.

[24] Graur—Wald, *Ist. lingv.*, p. 95.

[25] Vezi Graur, *Studii*, p. 496 şi urm.

[26] Leroy, *Lingu. moderne*, p. 131.

β **Lingvistica modernă.** Lingvistica modernă se dezvoltă în trei etape principale:

— *crearea bazelor lingvisticii moderne; lingvistica psihologică şi sociologică postsaussuriană*;

— *lingvistica structurală*;

— *lingvistica generativ-transformaţională.*

1). *Bazele lingvisticii moderne* au fost create, în special, prin activitatea lui F. de Saussure (1857—1913) şi Baudouin de Courtenay (1845—1929).

La aceştia trebuie să adăugăm numele lui Whitney, considerat şi el în prezent precursor al structuralismului (vezi n. 19); s-a arătat că „ideile lui Saussure derivă foarte de aproape din cele ale lui Whitney"[27].

Baudouin de Courtenay şi F. de Saussure debutează în lingvistică cu lucrări care se înscriu pe linia cercetărilor neogramatice, dar, reuşind să realizeze o sinteză superioară a acumulărilor obţinute de lingvistică pînă la vremea aceea, au creat premisele pentru înfăptuirea unui adevărat salt în istoria lingvisticii.

Deşi au lucrat independent, Baudouin de Courtenay şi F. de Saussure au ajuns să formuleze teorii asemănătoare, ceea ce ar putea fi interpretat ca o dovadă a faptului că noile idei pluteau în aer; ele erau impuse de stadiul de dezvoltare a lingvisticii. Era nevoie însă de o minte clarvăzătoare care să strîngă aceste idei noi într-un tot, pe cît posibil unitar şi coerent.

Astfel, principalele concepte ale lingvisticii moderne, ca: *sistem, limbă, vorbire, sincronie, diacronie, lingvistică internă, lingvistică externă, semnul lingvistic*, se regăsesc în formulările celor doi autori, cu deosebirea că, în timp ce Saussure le prezintă ca *antinomii* (limbă/ vorbire; sincronie/ diacronie; lingvistică internă / lingvistică externă), Baudouin de Courtenay înţelege legătura strînsă dintre aceste aspecte.

Cu toată asemănarea care se constată între Saussure şi Baudouin de Courtenay, trebuie să admitem că pentru posteritate rolul lui Saussure este mai important. Afirmaţia se bazează pe constatarea că ideile din *Cursul de lingvistică generală*, apărut în 1916, poate tocmai pentru caracterul revoluţionar în care sînt prezentate (tratarea separată şi în opoziţie a unor laturi care de fapt sînt foarte strîns legate) a stîrnit cele mai multe critici şi în acelaşi timp cele mai frumoase aprecieri[28], iar în cele din urmă Saussure e recunoscut ca părinte al structuralismului lingvistic.

---

[27] T. Popa-Tomescu, *art. cit.*, p. 190.

[28] „Le plus bel hommage que l'on puisse rendre à l'originalité et à la vigueur de la pensée saussurienne est la simple constatation que, depuis lors, c'est à discuter ses thèses — pour les approuver, les modifier ou les rejeter — que les linguistes ont dépensé le plus clair de leurs forces" (Leroy, *Lingu. moderne*, p. 64—65).

În general influenţa filozofului E. Durkheim — creatorul sociologiei — s-a resimţit în lingvistică prin acordarea unei atenţii mai mari aspectului social din limbă.

Încercînd să stabilească locul factorului social în fenomenele lingvistice, Saussure a pus în relief dublul caracter al limbajului, dualitate care constă, pe de o parte, în aspectul său individual — *vorbirea* (la parole), adică manifestarea concretă a tuturor posibilităţilor lingvistice ale unei colectivităţi sau, cu alte cuvinte, actualizarea a ceea ce există virtual în conştiinţa unei colectivităţi lingvistice, pe de altă parte, în aspectul *social*, *limba* (la langue) [29] (vezi *Limbă şi vorbire*, II B 4).

După ce formulează opoziţia dintre lingvistica psihologică şi lingvistica sociologică, Saussure stabileşte antinomia *sincronie — diacronie* (vezi *Raportul dintre sincronie şi diacronie*, III D) şi optează pentru aspectul sincronic, deoarece „pentru masa de vorbitori el este singurul adevăr şi singura realitate"[30].

La baza teoriei lingvistice a lui Saussure stă ideea că limba e un *sistem de semne*. Elementele lingvistice nu au valoare în sine; valoarea lor e dată de *opoziţia* faţă de ceea ce le urmează sau ceea ce le precede.

Conceptul saussurian de *semn lingvistic* a fost de asemenea foarte discutat şi stă la baza teoriilor moderne despre semne (vezi *Conţinut şi expresie* II B 1 a.

Neluarea în consideraţie a legăturii dintre dezvoltarea limbii şi dezvoltarea societăţii („lingvistica are ca unic şi adevărat obiect limba, studiată în sine şi pentru sine") [31] l-a condus pe Saussure la o altă antinomie: lingvistică *internă* / lingvistică *externă*. Obiectul lingvisticii *interne* este ceea ce ţine de sistem şi de modificarea lui. Raportul dintre limbă şi celelalte fenomene sociale formează obiectul lingvisticii *externe*.

Lingvistica externă, după părerea lui Saussure este interesantă, dar nu indispensabilă, pentru că factorii externi nu ating mecanismul sistemului unei limbi; sistemul este *imuabil*.

Cu toate limitele sale, justificate parte prin momentul apariţiei, parte prin împrejurările speciale în care a fost editat [32] *Cursul*, concepţia lingvistică fundamentată de Saussure, concepţie bazată pe interpretarea limbii ca *sistem de semne*, a constituit un reviriment şi a împins înainte cercetările lingvistice.

În adevăr, principalele şcoli şi curente care apar în lingvistică de la Saussure încoace au ca punct de plecare o idee sau alta din *Cursul de lingvistică generală*.

Independent de lingviştii din Europa, bazele lingvisticii moderne au fost puse în America de către Fr. Boas (1885—1942), de la care pleacă

---

[29] Saussure, *Cours*, p. 37.

[30] *Ibidem*, p. 128.

[31] Această frază, cu care se încheie cursul, nu este autentică (vezi Robert Godel, *Les sources manuscrites du Cours de linguistique générale de F. de Saussure*, Genève-Paris, 1957, p. 181).

[32] Reconstituit după notiţele studenţilor săi şi apărut postum.

două direcții: una antropologic-lingvistică, ilustrată de lucrările lui E. Sapir (1884—1939), și alta structuralistă, ilustrată de L. Bloomfield și urmașii săi. În lucrarea sa *Language*, Sapir a arătat că elementele componente ale limbii sînt structurate după anumite *tipare* sau *modele* imateriale, a căror schimbare se produce foarte încet în raport cu transformările din manifestările concrete ale acestor modele.

O contribuție valoroasă are Sapir în ceea ce privește analiza unor probleme referitoare la sistemele fonologice [33]. Ca și Saussure, Sapir a observat că valoarea unui fonem este dată de relațiile pe care le contractează cu celelalte foneme în cadrul sistemului.

E. Sapir este de asemenea original printr-o serie de idei care aparțin lingvisticii psihologice actuale.

Lingvistica psihologică și sociologică postsaussuriană. Una din orientările lingvisticii psihologice care, așa cum am văzut mai sus, are în atenție procesul de concretizare a gîndurilor în forme lingvistice, sub influența ideilor lui Saussure își restrînge obiectul la aspectul sincronic, în consecință exclude istoria limbii pe motiv că individul vorbește fără să fie conștient de această istorie.

Această orientare lingvistică, care se ocupă de felul cum funcționează o limbă într-o etapă dată a istoriei ei, a fost numită *școala funcțională.*

Reprezentanții principali ai acestei școli, Ch. Bally (1865—1947) și A. Sechehaye (1870—1946), ca elevi ai lui F. de Saussure, au fost continuatori fideli ai maestrului lor.

Ocupîndu-se de legătura dintre limbă și gîndire, Bally a acordat mai multă atenție factorului afectiv, pe care l-a numit *gîndire afectivă*, și prin aceasta a înțeles participarea vorbitorului la cele enunțate.

Întrucît elementul afectiv este mai evident în limba vie a conversației, în care latura afectivă e spontană, Bally s-a ocupat mai mult de vorbire, completînd astfel o lacună a profesorului său, pentru care studiul vorbirii nu ar intra în sarcina lingvisticii.

Principalele lucrări ale lui Bally (*Précis de stylistique*, Geneva, 1905; *Traité de stylistique française*, Heidelberg, 1909; *Le langage et la vie*, Geneva-Heidelberg, 1913) tratează probleme de stilistică și el e considerat întemeietorul unei stilistici lingvistice (vezi *Stilurile limbii*, IV A 1).

Studiind raportul dintre limbă și gîndire, A. Sechehaye, completîndu-l pe Bally, a pus accent pe factorul intelectual din limbă, întrucît, după părerea sa, rolul limbii e, în primul rînd, de a comunica idei, *gîndire obiectivă*, și în al doilea rînd sentimente, stări afective [34]. În lucrarea *Programme et méthodes de la linguistique théorique. Psychologie du langage* (Paris, 1908), Sechehaye arată că în limbă există elemente care țin de psihologia individuală și elemente care sînt produsul psihologiei colective.

Atenția acordată psihologiei colective poate fi înțeleasă ca un reflex al unui interes mai larg, anume interesul pentru rolul factorului social în limbă.

---

[33] E. Sapir, *Sound Patterns in Language*, „Language" 2, 1925.

[34] Graur—Wald, *Ist. ling.*, p. 127.

Ideea că limba e un fenomen social nu e chiar o inovaţie a lui Saussure. Orientarea sociologică în interpretarea fenomenelor lingvistice o găsim deja, după cum am mai amintit, la unii adversari ai neogramaticilor, care reproşează acestora din urmă tocmai desconsiderarea factorului social. În special lingviştii care s-au ocupat de probleme semantice (W.D. Whitney [35], A. Darmesteter [36], M. Bréal [37]) şi-au dat seama că unele modificări ale sensului cuvintelor se explică prin factori sociali.

Meritul sociologilor este, după cum spune A. Dauzat, de a fi arătat că în limbă, alături de fenomene *fonetice* şi *psihice*, există o a treia categorie: fenomene *sociale* [38].

Cel care dezvoltă concepţia sociologică despre limbă în lumina teoriilor lui Saussure este în primul rînd A. Meillet (1866—1936) şi apoi elevul său J. Vendryes (1875—1960).

Limba, după părerea lui Meillet, are o realitate lingvistică şi una socială. Realitatea lingvistică constă în aceea că o limbă constituie un sistem complex de mijloace de expresie în care toate elementele sînt strîns legate între ele şi de aceea o inovaţie nu-şi găseşte loc decît dacă este adaptată sistemului, adică dacă este în armonie cu regulile generale ale limbii [39].

Realitatea socială constă în faptul că limba este mijloc de comunicare pentru o anumită colectivitate şi nevoia de înţelegere între membrii aceleiaşi comunităţi lingvistice impune păstrarea, pe cît posibil, a identităţii lingvistice, de aceea libertatea de a modifica limba, de a inova este limitată de nevoile de comunicare [40].

De aici rezultă, cum constată I. Iordan, că inovaţiile sînt mai degrabă generale decît generalizate [41].

Mergînd mai departe în această direcţie, Meillet a corectat punctul de vedere al lui Saussure în problema legăturii dintre limbă şi societate, arătînd că numai lingvistica externă este în măsură să dea lămuriri despre cauzele care produc modificările în limbă. „Singurul element — spune Meillet — la care putem recurge pentru a ne da seama de schimbările lingvistice este schimbarea socială, în care variaţiile limbajului nu sînt decît consecinţe uneori imediate şi directe, dar cel mai adesea mediate şi indirecte [42].

Legătura dintre istoria limbii şi istoria societăţii este un fapt recunoscut şi de lingviştii din „şcolile idealiste", dar aceştia se mulţumesc doar cu declaraţii goale, căci nu au tras din ele concluziile necesare. Deşi Vossler, de pildă, vorbeşte de „spiritul limbii", înţelegînd, ca şi Humboldt, „spiritul poporului", el nu dezvăluie legăturile intime dintre aspectul

---

[35] *Life and Growth of Language*, 1874.
[36] *La vie des mots étudiée dans leurs significations*, Paris, 1889.
[37] *Essai de sémantique*, Paris, 1897.
[38] Vezi *La philosophie du langage*, Paris, 1917, cartea a III-a, p. 185.
[39] A. Meillet, *L'Etat actuel des études de linguistique générale*, în *Lingu. hist.* II., p. 16—17.
[40] *Ibidem*.
[41] Iordan, *Lingv. romanică*, p. 307.
[42] A. Meillet, *L'Etat actuel des études de linguistique générale*, în *Lingu. hist.* II, p. 17.

fizic şi cel social şi reduce explicarea schimbărilor lingvistice la psihologia individului.

Meillet însă şi, pe urmele lui, Vendryes au reuşit să înţeleagă că limba depinde de oameni nu ca indivizi, ci ca membri ai unui colectiv, şi că, deşi este strîns legată de viaţa socială, ea rămîne totuşi un fenomen social aparte, cu legi proprii.

Despre legile limbii, Meillet are un punct de vedere cu totul diferit de neogramatici. Astfel el spune că „nu sînt nici legi fiziologice, nici legi psihologice, ci sînt legi lingvistice, au caracter general şi acţionează în limbă tot timpul"[43].

Legile limbii, după părerea lui Meillet, enunţă posibilităţi care devin realităţi în urma acţionării anumitor factori şi aceştia trebuie descoperiţi de lingvişti.

El vorbeşte de tendinţe lingvistice generale. Termenul *tendinţă* este adoptat de Vendryes şi în legătură cu schimbările fonetice, arătînd că e mai potrivit decît noţiunea de *lege fonetică*, întrucît permite să se determine şi cauza schimbării fonetice.

A. Meillet şi J. Vendryes au conceput limba în permanentă schimbare şi transformare, iar felul în care pun problema progresului în limbă (vezi *Progresul în limbă*, III C 3) reflectă, de asemenea, concepţia lor sociologică.

Problemele lingvisticii psihologice şi sociologice devin mult mai complexe şi mai complicate, mai ales după crearea lingvisticii structurale.

2) *Lingvistica structurală.* Prin crearea *fonologiei* la sfîrşitul deceniului al treilea[44] al secolului al XX-lea, lingvistica structurală se consideră constituită. Ea este rezultatul mai multor cuceriri care determină gîndirea filozofică în general şi cercetarea lingvistică în special.

Din punct de vedere filozofic, începutul decadei a treia din secolul al XX-lea se caracterizează prin dominarea a două mari principii:

a) prioritatea întregului asupra părţii (ceea ce în psihologie s-a numit „gestaltism");

b) neopozitivismul modern.

Primul principiu se referă la faptul că *întregul* nu este o sumă de elemente, cu alte cuvinte nu este determinat de părţi, ci, dimpotrivă, *întregul* se descompune în părţi. În alţi termeni vorbind, obiectul este conceput ca o *totalitate*, un ansamblu coerent a cărui formă e mai mult decît suma părţilor.

Principiul priorităţii întregului îşi găseşte aplicare în lingvistica structurală, care de asemenea subliniază prioritatea ansamblului: *limba* este cu totul altceva decît un repertoriu de cuvinte şi sensul unei propoziţii e mai mult decît suma sensurilor membrilor săi.

Astfel structuralismul se opune net atomismului, care caracterizează lingvistica din secolul al XIX-lea.

---

[43] A. Meillet, *L'Etat actuel des études de linguistique générale*, în *Lingu. hist.* II, p. 11.

[44] În 1928 a avut loc la Haga primul Congres internaţional al lingviştilor, la care *fonologia* a fost prezentată ca o nouă ramură a lingvisticii.

Neopozitivismul, care caracterizează filozofia modernă, consideră că ideea este inexistentă în afara cuvintelor. Din îmbinarea neopozitivismului cu pragmatismul şi behaviorismul s-a născut ideea că imperfecţiunile limbii ne induc în eroare, de unde tendinţa neopozitiviştilor de criticare a limbii. Admiţînd că reale nu sînt decît senzaţiile noastre şi nu abstracţiile (*roşul* nu există, ceea ce există sînt *obiectele roşii*), neopozitiviştii ajung la concluzia că numeroşi termeni (cei abstracţi) trebuie înlăturaţi din limbă.

O altă direcţie a filozofiei neopozitiviste este aceea care consideră ca date fundamentale „relaţiile".

Pe plan lingvistic această concepţie duce la ideile de *relaţie* şi *structură*, de *randament* şi *economie* etc. Obiectul central al lingvisticii trebuie să fie funcţionarea limbajului. Acest curent aistoric în Europa este în mare parte posterior concepţiilor pragmatice şi behavioriste care caracterizează opera lui Bloomfield.

Un rol important în dezvoltarea lingvisticii actuale au avut „teoria mulţimilor" şi „logica matematică", care şi-au găsit numeroase aplicaţii în studiul limbii. Tendinţa matematizării ştiinţelor, de altfel, e foarte evidentă în această epocă. Teoria mulţimilor şi logica matematică sînt importante mai ales pentru *lingvistica aplicată*, în care un loc de seamă ocupă traducerea automată (vezi *Traducerea automată*, IV B 7).

În ceea ce priveşte dezvoltarea lingvisticii, apariţia structuralismului a fost pregătită, aşa cum am văzut mai sus, de teoriile lingvistice ale lui F. de Saussure şi Baudouin de Courtenay. Caracteristica principală a lingvisticii structurale constă în conceperea limbii ca un *sistem* a cărui *structură* lingviştii îşi propun să o cerceteze.

Această concepţie se opune net lingvisticii nestructurale, care consideră limba un conglomerat de elemente : „În timp ce lingvistica nestructurală ia limba ca o infinitate de cazuri concrete pe care le clasifică recurgînd la ştiinţe auxiliare, lingvistica structurală desparte imensitatea de exprimări concrete, pe care o numeşte vorbire, de schema de organizare şi de funcţionare şi numai acesteia din urmă îi dă numele de limbă" [45]. În alţi termeni vorbind, se consideră că lingvistica tradiţională se ocupă de sunete şi sensuri şi de aceea are de-a face cu esenţe de primul grad, iar lingvistica structurală, ocupîndu-se cu elementele relaţionale, al căror substrat sînt sunetele şi sensurile, are de-a face cu esenţe de gradul al doilea.

Deşi se vorbeşte de un *curent lingvistic structuralist*, trebuie să recunoaştem că, în realitate, există mai multe orientări care seamănă numai în privinţa metodelor de analiză, dar se deosebesc esenţial în ceea ce priveşte concepţia despre limbă.

Principalele orientări sînt :

a) Structuralismul praghez ;

b) Structuralismul danez ;

c) Descriptivismul american.

---

[45] I. Coteanu, în ELS, p. 8—9.

a). Cel mai apropiat de punctul de vedere marxist este *structuralismul praghez*.

Reprezentat de un număr de lingviști cehi (V. Mathesius, V. Skalička, B. Havránek, B. Trnka, K. Horálek), ruși (N.S. Trubețkoi, S. Karcevski, R. Jakobson), francezi (A. Martinet), structuralismul praghez pornește de la conceperea limbii ca o structură cu două planuri :

— planul fonic, alcătuit din foneme și diferențe fonologice și

— planul semantic, alcătuit din sensuri și diferențe semantice.

Planul fonic e subordonat planului semantic, întrucît fonemele și diferențele fonice marchează diferențe semantice.

În general praghezii admit distincțiile lui Saussure între limbă și vorbire, sincronie și diacronie, lingvistică internă și lingvistică externă, dar nu sînt de acord cu tratarea separată a acestor distincții.

De asemenea, sînt de acord cu înțelegerea structurii ca o rețea de relații, dar iau în considerație și termenii relației.

O primă și importantă realizare a structuralismului praghez este crearea fonologiei ca studiu al sunetelor privite din punctul de vedere al funcției lor în sistem. Fonemele sînt definite de către unii (R. Jakobson și A. Martinet) nu în spiritul lui Saussure (ca entități opozitive, relative și negative), ci prin trăsăturile lor relevante.

Structuralismului praghez îi aparține și ideea că sistemul nu este static, ci evoluează, de unde interesul pentru fonologia istorică[46].

Principalele teze ale structuralismului praghez, care constau în : îmbinarea punctului de vedere funcțional cu cel structural, înțelegerea raportului dintre limbă și vorbire ca raport între general și individual, cercetarea diacronică a sistemului limbii urmărindu-se tendințele lui evolutive[47] fără să lipsească nici înțelegerea legăturii dintre istoria limbii și istoria societății, constituie baze de orientare pentru lucrări care vor putea contribui la progresul lingvisticii generale. Începutul a fost deja făcut prin lucrările lui A. Martinet *Eléments de linguistique générale* (Paris, 1960) și *A Functional View of Language* (Oxford, 1962).

b). *Structuralismul danez*, deși s-a desprins din cercul praghez și are ca puncte de plecare aceleași idei din *Cursul de lingvistică generală* al lui F. de Saussure, totuși, sub influența neopozitivismului, a luat o direcție de dezvoltare destul de diferită față de structuralismul praghez.

În faza lui inițială cercul lingvistic din Copenhaga, reprezentat de V. Brøndal, nu se deosebește din punctul de vedere al concepției de structuralismul praghez. În articolul *Linguistique structurale*[48], V. Brøndal a expus ideile teoretice ale acestui cerc, care în esență sînt cele promovate de praghezi.

---

[46] O aplicare a principiului că sistemul fonetic poate fi studiat și în evoluție este lucrarea *Economie des changements phonétiques. Traité de phonologie diachronique*, Berna, 1955, de A. Martinet.

[47] Vezi Graur—Wald, *Ist. lingv.*, p. 137.

[48] Apărut în AL I, 1939, p. 1—10, și reprodus în *Essais de linguistique générale*, Copenhaga, 1943, p. 90—97.

Ulterior însă, H.J. Uldall, L. Hjelmslev şi J. Holt, sub influenţa neopozitivismului, au creat o nouă teorie a limbii.

Noua teorie poartă numele de „glossematică" şi bazele ei au fost puse în lucrarea lui L. Hjelmslev, *Omkring sprogteoriens grundlaeggelse* (1943), tradusă în engleză sub titlul *Prolegomena to a theory of language*, şi în articolul lui H.J. Uldall, *Outline of glossematics* (apărut în TCLC XI, 1957).

Noua concepţie pleacă tot de la considerarea limbii ca un *sistem* sau ca o *structură* formată dintr-o reţea de relaţii, dar, spre deosebire de praghezi, glossematicienii nu ţin seamă decît de relaţii fără termenii lor. Ei răstoarnă raportul real şi consideră termenii ca rezultat al relaţiilor. „Obiectele — spune L. Hjelmslev — pot fi descrise, definite şi înţelese numai cu ajutorul acestor raporturi (de dependenţă). Raporturile în discuţie, pe care realismul simplist le consideră secundare, în sensul că ele presupun existenţa prealabilă a obiectului, devin din punctul nostru de vedere primare, în sensul că existenţa obiectului e considerată ca un rezultat al existenţei lor"[49].

Glossematicienii admit că limba este constituită din două planuri: *planul expresiei* şi *planul conţinutului*, dar, potrivit concepţiei lor, fiecare plan are două aspecte, şi anume: *forma expresiei* şi *substanţa expresiei*, *forma conţinutului* şi *substanţa conţinutului*.

Atît în cadrul fiecărui plan, cît şi în relaţia dintre cele două planuri, rolul principal revine formei. Semnul lingvistic, în această teorie a limbii, este definit ca unitatea dintre forma conţinutului şi forma expresiei (vezi *Conţinut şi expresie*, II B 1 a).

Între aspectele fiecărui plan, pe de o parte, şi între cele două planuri, pe de altă parte, se stabilesc diferite relaţii, pe care glossematicienii le reduc la trei tipuri: *interdependenţa*, *determinarea* şi *constelaţia*. Aceste tipuri de relaţii, care constituie limba considerată ca formă şi nu ca substanţă, pot fi studiate arbitrar prin diferite procedee sau pot fi identificate cu alte structuri formale analoge.

Astfel limba va fi transpusă în formule de tip algebric în care sensul cuvintelor nu interesează. Structura unei limbi naturale nu ar fi decît un caz particular al unui obiect de studiu mai general, care este *semiotica*.

Glossematica nu este, aşadar, numai o teorie despre limbă, ci şi o metodă de studiere a acesteia, metodă bazată pe formule şi definiţii matematice, aplicabilă oricărui sistem de semne care are o structură analogă cu aceea a limbilor naturale.

c) *Descriptivismul american* s-a născut din întîlnirea concepţiei mecaniciste cu filozofia behavioristă. Luînd ca punct de plecare teoria comportamentului, L. Bloomfield (1887—1949) expune în *Language* (1933) mecanismul procesului de comunicare. Neglijînd domeniul conştiinţei, domeniu inaccesibil cunoaşterii, Bloomfield nu admite pentru mecanismul comunicării decît *stimuli* şi *reacţii*. Stimulii pot fi de natură extralingvistică

---

[49] Hjelmslev, *Prolegomena*, p. 23.

dacă individul comunică fără să se folosească de limbă, iar dacă intră în joc a doua persoană, poate interveni comunicarea lingvistică.

Un stimul care poate fi de natură extralingvistică provoacă la prima persoană o reacţie care constă, de exemplu, în articularea unui cuvînt; a doua persoană, la rîndul ei, poate primi acest cuvînt ca un stimul care-i determină o reacţie. Înlănţuirea dintre stimuli şi reacţii poate fi reprezentată de formula *S — r ... s — R*, în care *r* şi *s* reprezintă reacţia şi stimulul lingvistic (vorbirea).

Din cele spuse reiese că Bloomfield admite ca singură funcţiune a limbii funcţiunea de comunicare, iar pentru cea de fixare a gîndirii nu mai rămîne loc în teoria lui. În felul acesta Bloomfield reduce limbajul la o sumă de stimuli asemănători cu stimulii care dau reacţii de răspuns şi la animale. De aceea descriptiviştii nu se ocupă de *sens*, ci numai de analiza formală a limbii.

Această direcţie în conceperea limbii a fost urmată de un grup de elevi şi urmaşi apropiaţi ai lui Bloomfield (Z.S. Harris, G.L. Trager, B. Bloch), care au elaborat principii formalizate de analiză şi descriere a unităţilor lingvistice în fonologie şi morfologie (vezi *Metode moderne*, I B 2 c).

3). *Lingvistica generativ-transformaţională* sau *gramaticile generativ-transformaţionale*. Considerarea gramaticilor generativ transformaţionale ca pe o nouă etapă în dezvoltarea lingvisticii moderne se întemeiază pe observaţia că, de fapt, modelul generativ-transformaţional pleacă de la critica făcută limitelor modelului structural şi îşi propune să realizeze o sinteză superioară a celor mai importante realizări din lingvistica tradiţională şi structurală.

După părerea generativiştilor [50], principala limită a modelului structural constă în aceea că nu depăşeşte stadiul pur al clasificărilor; lingvistica structurală este cu alte cuvinte o lingvistică *taxinomică*, în timp ce gramatica generativă îşi propune să creeze modelul explicit al limbajului în general şi al limbilor în particular.

Potrivit concepţiilor generativiştilor, teoria lingvistică generală are două sarcini principale:

a) de a determina forma gramaticilor particulare şi

b) de a stabili modelul mecanismului limbajului în general.

Premisa de la care pleacă teoria gramaticilor generative este constatarea că orice vorbitor adult care vorbeşte o limbă dată, în orice moment, este capabil de a emite şi de a înţelege un număr nelimitat de propoziţii, dintre care pe cele mai multe nu le-a auzit şi nu le-a mai pronunţat înainte. Această aptitudine a vorbitorului a fost numită *competenţă lingvistică*. Manifestarea concretă a competenţei lingvistice poartă numele de *performanţă lingvistică*.

Gramatica generativă îşi propune să fie un model al competenţei lingvistice. În alţi termeni vorbind, *gramatica generativă este un ansamblu*

[50] Ruwet, *Introduction*, passim.

finit de reguli care dă socoteală de un număr infinit de propoziții sau *un sistem de reguli care dau o interpretare semantică unui număr infinit de secvențe acustice*. Din cea de-a doua definiție reiese că gramatica generativă are trei componente: un component central, *componentul sintactic*, care stabilește pentru fiecare propoziție o descriere structurală; de o parte și de alta a componentului sintactic există doi componenți „interpretativi", care „traduc" sau transformă componentul sintactic abstract într-o formă concretă: *componentul fonologic* îl „traduce" în secvențe de semne sonore, iar *componentul semantic* îi dă o interpretare semantică.

Există mai multe tipuri de gramatici generative, dintre care modelu transformațional este apreciat ca cel mai adecvat.

Generativiștii, și în special Chomsky [51], stabilesc o filiație între gramaticile raționaliste din secolele al XVII-lea și al XVIII-lea și gramaticile generativ-transformaționale de azi. Ei consideră că în gramaticile raționaliste se află în germene conceptele numite *structură de profunzime* și *structură de suprafață*, care stau la baza gramaticilor transformaționale.

Lingvistica psihologică și sociologică după crearea lingvisticii structurale. După crearea lingvisticii structurale, problemele psihologice și sociologice ale limbajului au continuat să preocupe pe psihologi, pe sociologi și, bineînțeles, pe lingviști.

Din întîlnirea între cele două științe, psihologia și lingvistica, s-a creat o altă știință, numită *psiholingvistică* (vezi *Limbajul ca obiect de studiu interdisciplinar*, I A 5), după cum din întîlnirea lingvisticii cu sociologia s-a născut *sociolingvistica*.

Psihomecanica sau *psihosistematica* lui Gustave Guillaume (1883—1960) este de asemenea punctul de întîlnire a interesului pentru probleme ale psihologiei și lingvisticii. După părerea lui Kukenheim, *psihomecanica* „se interesează de fapt mai mult de ceea ce precede discursul decît de discursul propriu-zis" [52]. Totuși, obiectul psihomecanicii fiind „cercetarea intimă a actului limbajului" [53], problemele lingvistice ocupă un anumit loc în această disciplină relativ nouă.

O problemă foarte dezbătută, în analiza căreia nu poate să lipsească un punct de vedere psihologic, este problema semnului lingvistic, mai precis *arbitrarul semnului lingvistic* (vezi *Conținut și expresie*, II B 1a). În strînsă legătură cu arbitrarul semnului lingvistic se află problema raportului *cuvînt — concept* și, pornind de aici, problema raportului *limbă — gîndire*.

Continuînd un punct de vedere întîlnit în Europa încă la Humboldt în legătură cu conceptul de *formă internă*, lingvistica structurală a confirmat ideea că «sisteme lingvistice diferite structurează diferit aceeași realitate extralingvistică». Pornind de la asemenea constatări, s-a ajuns

---

[51] Vezi nota 7.
[52] Kukenheim, *Esquisse*, p. 140.
[53] *Ibidem*.

la reinterpretarea raportului dintre *limbă şi gîndire*. Omul gîndeşte în limitele impuse de sistemul său lingvistic; limbajul predetermină viziunea noastră despre lume, prin urmare limba determină gîndirea.

Punctul de vedere după care limba predetermină formele gîndirii, întîlnit pentru prima oară la Humboldt, a fost redescoperit independent de către Ed. Sapir, creatorul şcolii *etnolingvistice*.

Ideea că limba ne impune un anumit mod de a gîndi a fost dezvoltată de B.L. Whorf, elevul lui Sapir, în spirit neopozitivist şi teoria lor este cunoscută sub numele de *ipoteza Sapir-Whorf*.

Lingvistica sociologică. Interesul pentru problemele limbajului legate de psihologia colectivă nu este, de fapt, decît un aspect al lingvisticii sociologice. În ciuda afirmaţiei că limba trebuie studiată „în sine şi pentru sine", care rezumă de fapt scopul cercetărilor structuraliste, se continuă şi după 1930 orientarea sociologică.

Această orientare, care concepe studiul evoluţiei limbii în strînsă legătură cu evoluţia societăţii, constituie principala caracteristică a *lingvisticii marxiste*. Lingvistica marxistă consideră limba un fenomen social, care a apărut o dată cu apariţia primilor oameni, din nevoia obiectivă de comunicare în procesul muncii colective.

Deşi limba se dezvoltă în strînsă legătură cu evoluţia societăţii, totuşi ea se dezvoltă după legi proprii, care nu pot fi cunoscute dacă nu se ţine seamă de condiţiile sociale în care evoluează fiecare limbă.

În problemele de analiză a limbii, lingvistica marxistă pleacă de la conceperea ei ca *sistem de semne* şi se iau în consideraţie atît latura materială a limbii, cît şi cea ideală, atît *relaţiile* dintre *termenii sistemului*, cît şi *termenii* lui.

Concepţia despre limbă a lingvisticii marxiste nu e absolut nouă în ceea ce priveşte principalele ei trăsături. Nouă este numai îmbinarea, în lumina concepţiei materialist-dialectice, a celor mai importante cuceriri din istoria lingvisticii.

Dintre lucrările călăuzite de o astfel de concepţie amintim: M. Cohen, *Linguistique et matérialisme dialectique* (1948) şi *Pour une sociologie du langage* (1956); Al. Graur, *Studii de lingvistică generală* (1960), cele cinci volume colective de *Probleme de lingvistică generală* (1959—1967), precum şi o serie de studii şi articole din unele reviste şi publicaţii româneşti şi străine.

În prezent, limba este domeniul a numeroase cercetări în care accentul cade pe sincronie sau diacronie, în funcţie de scopul urmărit, şi în care problemele de teorie (în special pentru aspectul sincronic al limbii) sînt strîns legate de anumite aplicaţii practice menite să uşureze munca omului şi să stimuleze cercetarea lingvistică (vezi *Lingvistica la ora actuală*, I B 4).

2. Metodologie

a. Metode comune cu alte ştiinţe

α **Comunitate de obiect — comunitate de metodă.** Datorită alcătuirii sale complexe, aspectelor sale eterogene şi contradictorii, limbajul este obiect de meditaţie pentru specialiştii din sectoare diferite ale ştiinţei. Faptul se constată încă din antichitate. De exemplu, logica lui Aristotel conţine numeroase observaţii de limbă şi s-a afirmat că anumite distincţii logice stabilite de Stagirit se bazează pe particularităţi ale limbii greceşti. Emile Benveniste a consacrat un studiu dependenţei categoriilor logice de categoriile gramaticale ale elinei [1]. „Sofismele de limbaj" discutate în *Organon*[2] şi reluate în toate manualele de logică postaristotelică sînt greşeli de raţionament explicabile prin fapte de limbă (polisemia, omonimia sintactică ş.a.). Filozofii stoici ne-au lăsat o analiză foarte actuală a semnului lingvistic, operînd distincţia tripartită semnificant (σημαῖνον) — semnificat (σημαινόμενον) — obiect semnificat (τυγχάνον) [3].

În evul mediu, lucrările de logică abundă în consideraţii lingvistice; de o atenţie deosebită s-au bucurat cuvintele pe care azi le numim „fără sens lexical deplin" (termenii *sincategorematici*). În analizele semantice se ajunsese la un mare rafinament, ceea ce-i face pe unii logicieni şi lingvişti să regrete că opusculele de logică medievală n-au fost încă revalorificate [4].

Un moment important în istoria relaţiilor dintre lingvistică şi alte discipline îl marchează apariţia Gramaticii de la Port-Royal (1660), primită şi judecată foarte favorabil imediat după apariţie, tradusă în mai multe limbi, imitată, parafrazată şi amplificată de nenumărate ori în secolele al XVII-lea şi a XVIII-lea [5]. Această gramatică şi cele de tipul ei („gramaticile raţionale") încearcă aplicarea în morfologie, sintaxă şi vocabular a aparatului conceptual al logicii [6].

---

[1] Benveniste, *Problèmes*, p. 63—74.

[2] *Respingerile sofistice.*

[3] Sextus Empiricus, *Adv. Math.* VIII, 11. Vezi şi F. Vanţ, *Probleme de limbă şi gîndire la filozofii stoici*, LLit. II, 1956. În legătură cu concepţia actuală despre sens, cf. Gak, *La langue et le discours dans un dictionnaire bilingue*, „Langages" 19, 1970, p. 105: structura sensului e reprezentată în general ca o relaţie triplă între simbol (lanţ de foneme), gîndire (concept, *significatum*) şi referent (lucru desemnat, *denotatum*).

[4] E. Coseriu, *Die Geschichte der Sprachphilosophie von der Antike bis zur Gegenwart.* Teil I: *Von der Antike bis Leibniz*, Tübingen, 1969; Anton Dumitriu, *Istoria logicii*, Bucureşti, 1969, p. 381—387 (în legătură cu conceptul semantic de „suppositio").

[5] Ecouri îndepărtate se semnalează pînă în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, cf. P. Burggraff, *Principes de grammaire générale (ou exposition raisonnée des éléments du langage)*, Liège, 1863.

[6] Încercarea e apreciată ca foarte valoroasă, pînă tîrziu, în 1855: „. . . strălucită inovaţie în ştiinţă. Pentru prima dată se exprimau în limba franceză adevărurile, azi comune, că, limbajul fiind expresia gîndurilor noastre, iar operaţiile spiritului pretutindeni aceleaşi, există principii generale la care toate limbile sînt în mod natural supuse şi a căror amprentă trebuie s-o poţi recunoaşte sub infinita varietate a idiomurilor" (B. Jullien, cit. în P. Burggraff, *lucr. cit.*, p. 584).

Metoda logică în abordarea fenomenului gramatical, criticată de numeroşi lingvişti [7], e încă prezentă în gramatica de tip tradiţionalist: expresia „gramatică tradiţională" e pentru unii sinonimă cu „gramatică logică" [8].

În cea de-a doua jumătate a secolului al XIX-lea, psihologii [9] şi apoi acusticienii îşi manifestă interesul pentru unele aspecte ale limbajului. În legătură cu aceştia din urmă, asistăm la încorporarea metodei experimentale în metodologia lingvisticii. În secolele al XIX-lea şi al XX-lea, limbajul devine obiect de studiu pentru psihopatologi, neurologi, logopezi.

Secolul nostru marchează, şi pentru lingvistică, inaugurarea etapei matematice, cînd se instalează pe terenul faptelor de limbă metoda statistică, calculul probabilităţilor, metoda modelării, folosite în numeroase ştiinţe. De limbaj se ocupă acum şi specialiştii în teoria comunicaţiei, informatică, cibernetică.

Desigur, orice disciplină îşi justifică existenţa numai dacă îşi poate delimita obiectul, dar nu i se cere să elaboreze şi metode exclusive (ci numai unele p r o c e d e e specifice, realizări particulare ale unei metode cu caracter mai general sau chiar universal) [10]. Despre nici un fel de metodă, indiferent de originea ei, nu se poate spune astăzi că — *din principiu* aprioric — nu-şi are locul în lingvistică. Întrepătrunderea diferitelor discipline ştiinţifice duce în mod necesar şi la întrepătrunderea metodelor lor, la folosirea metodelor unei ştiinţe în altele [11]. Această apropiere între ştiinţe — la care participă şi lingvistica — este un însemnat factor de progres [12].

β Cerinţe metodologice generale. De alegerea potrivită a căii de cercetare a metodei depinde corectitudinea şi valoarea cunoştinţelor obţinute într-o investigaţie ştiinţifică. Trebuie discutate mai întîi unele cerinţe metodologice foarte generale, de care e normal să asculte şi lingvistica.

Îndrumările carteziene din *Discours de la méthode* au o aplicabilitate universală: să se accepte ca adevărate numai ideile clare, inteligibile, fără grabă şi idei preconcepute; orice problemă să fie fragmentată în probleme parţiale, mai uşor de rezolvat; cercetarea să înceapă cu obiectele mai simple şi să treacă, treptat, la obiectele mai complexe; cercetătorul să se oprească din

---

[7] „Logica ne-a dat o gramatică proastă şi a lăsat limbajul fără inimă" (J.R. Firth, cit. de R.H. Robins, *General linguistics. An introductory survey*, Londra, 1964, p. 89). De cîţiva ani însă, fondatorul gramaticii generative a readus în actualitate, în termenii cei mai elogioşi, concepţia şi metodele gramaticilor raţionale: Noam Chomsky, *Cartesian Linguistics (A chapter in the history of rationalist thought)*, New York—Londra, 1966. Vezi S. Stati, în SL. p. 59—63.

[8] „... les catégories de la grammaire traditionnelle, voire de la grammaire logique..." (Roch Valin, *Grammaire et logique: du nouveau sur l'article*, TLL V, 1967, 1, p. 73).

[9] Sînt edificatoare titlurile a două cărţi de H. Steinthal: *Grammatik, Logik und Psychologie. Ihre Prinzipien und ihr Verhältniss zu einander*, Berlin, 1855, şi *Philologie, Geschichte und Psychologie in ihren gegenseitigen Beziehungen*, Berlin, 1864.

[10] De exemplu, *reducţia variantelor la invariante* este un aspect particular, lingvistic al metodei abstractizării, universal valabilă.

[11] *Dialectica metodelor în cercetarea ştiinţifică*, I, Bucureşti, 1966, p. 39.

[12] Roman Jakobson, *Linguistics in its relations to other sciences*, ACIL X, vol. I, Bucureşti, 1969.

cînd în cînd pentru a sintetiza cunoştinţele obţinute şi să verifice dacă n-a omis nimic[13]. Recomandări tot atît de generale face J. Stuart Mill, în *Logica* sa, celor care recurg la experimente: atenţia trebuie îndreptată spre descoperirea concordanţei, a diferenţei, a variaţiilor concomitente, a reziduurilor.

Autorul celei mai ample gramatici raţionale, Nicolas Beauzée[14], adept mărturisit al lui Descartes, consideră că principiile limbajului trebuie studiate şi tratate exact ca principiile celorlalte ştiinţe (fizica, geometria), întrucît gîndirea este una singură şi e supusă aceluiaşi mecanism — indiferent de obiectul pe care îl cercetează[15]. Beauzée emite principiul metodologic, valabil pînă astăzi, că o limbă nu trebuie descrisă calchiind sistemul altei limbi[16].

Făcîndu-se ecoul tezelor proclamate în diverse ştiinţe la acea dată, Saussure urmează două principii metodologice în aparenţă contradictorii (în realitate complementare) şi care s-au dovedit de mare succes în lingvistica postsaussuriană: fenomenele trebuie studiate avînd în vedere, deopotrivă, integrarea lor în structuri („principiul totalităţii") şi independenţa lor („principiul imanenţei": limba trebuie studiată în sine şi pentru sine)[17].

Cerinţe metodice generale, valabile şi dincolo de graniţele lingvisticii, a formulat L. Hjelmslev: noncontradicţia, simplitatea şi exhaustivitatea[18]. Interesul pentru chestiunile de metodă a crescut în epoca contemporană *în toate ştiinţele*, ceea ce n-a întîrziat să se reflecte şi în ştiinţa limbii. Glossematica, dar mai ales descriptivismul, excelează în cercetările metodologice[19].

Cerinţele metodologice ale curentului filozofic neopozitivist, cerinţe cu ambiţii de universalitate, au găsit adepţi în diverse ştiinţe, printre care şi lingvistica. Şi pe această cale se creează trăsături comune în metodologia lingvisticii şi a altor ştiinţe.

Reducînd cunoaşterea la un complex de senzaţii subiective coordonate prin sistemul de simboluri convenţionale ale limbii, neopozitivismul limitează obiectul de cercetare al oricărui domeniu ştiinţific la un sistem de raporturi: „Întreaga lume este văzută ca un sistem de raporturi fără suporturi sau, cel puţin, de raporturi care definesc întreg conţinutul termenilor pe care îi unesc"[20]. Ideea apare încă din 1929, în manifestul „Cercului de la Viena", unde se arată că în descrierea ştiinţifică nu poate

---

[13] O foarte veche indicaţie metodologică generală aparţine lui Aristotel, care cere ca metodele să se deosebească după obiectele cărora li se aplică şi respinge ideea unei metode unice, convenabilă pentru toate obiectele, *Topica* I; *Fizica* II, 2.

[14] *Grammaire générale ou exposition raisonnée des éléments nécessaires du Langage, pour servir de fondement à l'étude de toutes les langues*, Paris, 1767.

[15] *Ibidem*, p. XVI.

[16] *Ibidem*, p. XV.

[17] Knud Togeby, *Structure immanente de la langue française*, Paris, 1965, p. 5.

[18] *Prolegomena*, p. 11.

[19] „On se demande à la fin s'il n'y a pas quelque gratuité dans ce déploiement d'exigences méthodologiques" (Benveniste, *Problèmes*, p. 11; autorul se referă la Z.S. Harris).

[20] Louis Rougier, *Traité de la connaissance*, Paris, 1955, p. 245.

intra decît structura obiectului, nu esenţa lui [21]. Metodologia ştiinţelor trebuie orientată, în consecinţă, spre descoperirea relaţiilor şi nu spre cercetarea relatelor, a „substanţelor". La acest punct de vedere aderă glossematica : „Ceea ce are o existenţă în sensul ştiinţific al cuvîntului nu e substanţa acelei totalităţi, ci numai raporturile ei interne şi externe" [22]. Modul de elaborare a definiţiilor trebuie orientat în acelaşi sens; definiţiile *formale* sînt singurele interesante pentru glossematică, ca şi pentru o mare parte din descriptivişti [23]. În sfîrşit, teoria limbii trebuie să capete aspectul unui „sistem pur deductiv, în sensul că poate fi folosită numai ca mijloc de prevedere şi calculare a posibilităţilor care decurg din premisele ei" [24], să fie prezentată ca o „algebră a limbii, care va opera cu entităţi fără nume, adică cu entităţi numite arbitrar, fără nici o motivare naturală" [25]. O atare exigenţă reflectă concepţia neopozitivistă : orice ştiinţă se bazează pe o teorie formalizată, caracterizată prin axiome, care sînt simple convenţii de limbaj. Axiomele reglementează întrebuinţarea termenilor în cadrul teoriei formalizate, iar noţiunile alese (în mod arbitrar) ca primare sînt, pentru neopozitivişti, nişte simboluri nedefinite, ceva lipsit de orice conţinut intuitiv sau empiric [26].

După *glossematica* lui Hjelmslev, altă teorie lingvistică cu caracter de sistem deductiv, formalizat este gramatica generativă, inspirată direct din logica matematică [27].

În ultimele două decenii, lingvişti din ţările socialiste au studiat probleme generale şi de detaliu utilizînd legile dialecticii materialiste. Tezele de bază ale lingvisticii marxiste privesc în acelaşi timp obiectul şi metodologia lingvisticii : studiul limbii în unitatea ei cu gîndirea şi ţinînd seama de caracterul ei sistematic; studiul limbii în mişcare neîntreruptă, fiecare stadiu din evoluţia ei fiind caracterizat printr-un echilibru instabil; studiul limbii în strînsă legătură cu evoluţia societăţii; căutarea legilor interne de dezvoltare [28].

γ. **Ipoteza, inducţia, şi deducţia.** În metodologia ştiinţelor, *ipoteza* e considerată ca o operaţie necesară, care de obicei precedă stabilirea oricărui adevăr; ipoteza este în general concluzia unei inducţii [29]. Pornind de la unele observaţii, mintea noastră anticipează asupra rezultatului, construind o explicaţie provizorie, care urmează a fi verificată (confirmată sau infirmată). Ipoteza e desigur „un produs al imaginaţiei omului

---

[21] L. Rougier, *lucr. cit.*, p. 183.

[22] Hjelmslev, *Prolegomena*, p. 14.

[23] „Definiţiile formale nu-şi pun drept scop să dea o prezentare exhaustivă a obiectelor din punctul de vedere al intensiunii lor, şi nici să le delimiteze exact extensiunea", aceste definiţii „caută doar să fixeze locul unor obiecte în raport cu alte obiecte" (*ibidem*, p. 12).

[24] *Ibidem*, p. 8.

[25] *Ibidem*, p. 50.

[26] Vezi L. Rougier, *lucr. cit.*, p. 42, 59.

[27] Vezi, mai departe, p. 134 şi urm..

[28] Graur—Wald, *Ist. lingv.*, p. 176—177, şi, în acest volum, p. 72.

[29] Henri Wald, *Elemente de epistemologie generală*, Bucureşti, 1967, p. 128. „Cunoaşterea se ridică de la experienţă la ipoteză printr-o inducţie spontană, intuitivă" (*ibidem*, p. 201).

de ştiinţă, dar nu un produs dezlegat de realitatea obiectivă, ci, dimpotrivă, cu atît mai valoroasă cu cît e mai puţin liberă, cu cît e mai dependentă de fapte, cu cît surprinde şi reflectă mai adevărat şi mai plenitudinar aspecte ale naturii sau societăţii" [30]. Emiterea ipotezelor e de regulă precedată de observarea unor *analogii*; se construiesc „raţionamente prin analogie".

Metoda ipotezei duce pe omul de ştiinţă la emiterea unor previziuni; „reflectarea anticipativă se cristalizează, în primul rînd, sub formă de ipoteză" [31].

Din istoria lingvisticii pot fi amintite numeroase ipoteze; iată cîteva dintre ele:

— cele două ipoteze formulate în antichitate cu privire la originea limbajului (teza contractuală şi teza condiţionării naturale);

— ipotezele (susţinute în secolul trecut) potrivit cărora orice limbă trece obligatoriu prin anumite perioade sau stadii de dezvoltare [32].

Filozofia limbii din secolul nostru dezbate „ipoteza Sapir-Whorf": modul de percepere a lumii e condiţionat de normele de exprimare ale fiecărei limbi. Limbajul determină atît formarea categoriilor logice, cît şi, în general, a tuturor formelor culturii [33].

Dintre ipotezele valoroase, care au dus la progres în ştiinţa limbii, citām:

— ipoteza unei limbi comune indo-europene şi a unor limbi comune intermediare între aceasta şi limbile cunoscute din documente. (Exemple de limbi comune intermediare: germanica comună, slava comună ş.a.)

Rolul analogiei ca metodă de raţionament este evident: ipoteza limbilor comune şi a procesului de diversificare se bazează pe analogia cu limbi comune şi diversificări cunoscute din istorie (latina şi formarea limbilor romanice, de pildă) [34];

— ipoteza că linearul B din Creta notează un dialect al limbii greceşti l-a dus pe Ventris la descifrarea, în 1953, a inscripţiilor redactate în acest sistem de scriere.

Inducţia constă în găsirea unui temei de explicare a fenomenelor prin descoperirea unor l e g i [35]. Acestea se formulează ca urmare a studierii unor fenomene accesibile observaţiei, dar nu se aplică şi fenomenelor inaccesibile sau care nu s-au produs încă. De la reflectarea *realului* se trece la oglindirea *posibilului* [36]. Bacon, de numele căruia se leagă impunerea

---

[30] A. Joja, *Studii de logică*, II, Bucureşti, 1966, p. 505.

[31] Henri Wald, *lucr. cit.*, p. 200.

[32] Graur—Wald, *Ist. lingv.* p. 36—38.

[33] Vezi, mai departe, p. 72. Critica acestei ipoteze la V.A. Zveghinţev, în „Вопросы философии", 1961, 12, p. 105.

[34] Tot pe baza unor analogii se construiesc şi astăzi ipoteze, de exemplu atunci cînd se fac previziuni asupra dezvoltării limbilor actuale: schimbări morfologice, de vocabular, dispariţia de idiomuri.

[35] „Inducţia nu se poate justifica în afara ipotezei, confirmată de o practică constrîngătoare, a existenţei obiective a legilor naturii" (A. Joja, *lucr. cit.*, p. 502).

[36] Henri Wald, *lucr. cit.*, p. 128.

metodei inductive, porneşte de la „dubla supoziţie că faptele sînt cîrmuite de legi şi că din cercetarea unui număr suficient de fapte este verosimil să se desprindă legea care le guvernează" [37]. Nu se poate spune cîte fapte particulare sînt suficiente pentru a garanta soliditatea unei inducţii; inducţia este în mod firesc *incompletă* [38] (căci nu se pot colecţiona toate faptele particulare). Uneori sînt suficiente cîteva fapte; Engels scria că o singură maşină cu aburi demonstrează tot aşa de bine ca şi zece mii de maşini că mişcarea mecanică poate fi obţinută din căldură [39]. Spre deosebire de *certitudinea* concluziilor deductive, concluziile inductive sînt doar *probabile* (sau, cum scria Kant, „pe cît am observat pînă acum, nu se găseşte nici o excepţie de la cutare sau cutare regulă") [40]. Trebuie respinsă teza că nici o afirmaţie nu poate fi socotită valabilă pînă nu se va constata că ea se aplică la toate exemplarele unui tip existente pe lume; susţinerea ei e o dovadă de agnosticism, mascat sub cerinţa, lăudabilă, a exactităţii, a preciziei [41]. Nu mai puţin primejdios este excesul contrar: efectuarea unor inducţii pripite, sprijinite pe cîteva fapte nesemnificative. Istoria ştiinţelor — a lingvisticii inclusiv — arată că formularea legilor, descoperite prin inducţie, e supusă totdeauna corectărilor (cf. legile fonetice), ceea ce nu infirmă cîtuşi de puţin valoarea inducţiei ca metodă generală de descoperire a adevărurilor.

Plecînd de la experienţe în număr necesarmente limitat — vom căuta să le alegem cît mai variate cu putinţă —, determinăm prin calcul toate posibilităţile imaginabile în cadrul anumitor limite. Ca să verificăm calculul nu trebuie să cercetăm dacă teoria se aplică într-adevăr la toate obiectele existente. Trebuie numai să controlăm dacă calculul teoretic e în sine lipsit de contradicţii şi exhaustiv [42]. Numărul infinit de fapte studiate nu-i dă lingvistului posibilitatea să-şi formuleze conceptele de bază prin generalizare inductivă. De aici necesitatea folosirii deducţiei, deşi, prin obiectul ei, lingvistica e o ştiinţă inductivă [43]. Descrierea lingvistică este inductivă în dorinţa sa de a explica fidel realitatea obiectivă şi este deductivă din cauza necesităţii de a menţine coerenţa modelului şi de a ajunge la o generalitate coextensivă cu corpus-ul supus descrierii [44].

Deducţia, metodă care se găseşte în unitate dialectică cu inducţia [45], constă în străbaterea drumului invers, de la legi şi principii la luminarea fenomenelor particulare. La mijlocul secolului al XVIII-lea, Beauzée

---

[37] A. Joja, *lucr. cit.*, p. 501.
[38] Hegel, *Logica*, Bucureşti, 1962, p. 322.
[39] Vezi F. Engels, *Dialectica naturii*, ediţia a III-a, Bucureşti, 1966, p. 206.
[40] Henri Wald, *lucr. cit.*, p. 115. Vezi şi F. Bercelli, *Note sull'interpretazione dei termini „probabilità" e „induzione"*, „Lingua e stile" III, 1968, 1.
[41] Graur, *Studii*, p. 488. „Pretenţia de a nu trage concluzii decît pe baza tuturor exemplarelor din lume ar duce la desfiinţarea ştiinţei" (*ibidem*, p. 400).
[42] L. Hjelmslev, *Le langage*, Paris, 1966, p. 140–141.
[43] I.I. Revzin, *Models in language*, Londra, 1966, p. 2.
[44] Greimas, *Sémantique*, p. 68.
[45] Henri Wald, *lucr. cit.*, p. 137–170.

susţinea că gramatica generală este o ştiinţă, „pentru că are ca obiect numai speculaţia raţională asupra principiilor imuabile şi generale ale limbajului"[46]. În acest fel, „ştiinţa gramaticală este anterioară tuturor limbilor"[47] — afirmaţie care trebuie apropiată de teza hjelmsleviană a apriorismului teoriei limbii. Se consideră la ora actuală că o disciplină oarecare e cu atît mai ştiinţifică, mai exactă, cu cît are un caracter deductiv mai pronunţat. (În sprijinul lingvisticii matematice s-a adus şi argumentul că aplicarea metodelor matematicii la studiul limbii e o condiţie a progresului în lingvistică, deoarece matematica e prin excelenţă o ştiinţă deductivă.)

Reconstrucţia cuvintelor neatestate, pornind de la legile de evoluţie şi corespondenţă fonetică, implică folosirea metodei deductive. Astăzi, aplicarea cea mai discutată a metodei deductive în ştiinţa limbii este gramatica generativă, un tip de model logico-matematic[48].

Într-un sens special, termenul *deducţie* a fost folosit de Hjelmslev pentru a denumi descompunerea unui obiect în părţi tot mai simple, pînă se ajunge la unităţi inanalizabile[49]. Fragmentarea fluxului sonor în unităţi de diferite nivele (frază, propoziţie, morfem etc.) este aplicarea lingvistică a deducţiei înţelese în acest mod particular.

δ. **Observaţia şi experimentul.** Metoda *observaţiei* este absolut obligatorie în orice ştiinţă; ea premerge descrierea, comparaţia, clasificarea. Opoziţii de felul „ştiinţe *descriptive* sau *de observaţie*" — „ştiinţe *teoretice*", uzuale în jurul anului 1900, au căzut în desuetudine (ca şi distincţiile „ştiinţe istorice şi experimentale" sau „ştiinţe comparative şi experimentale")[50]; s-a văzut că observaţia, descrierea, istoria, experimentul sînt necesare tuturor disciplinelor. *Observarea* nu înseamnă *contemplare pasivă*; a aplica metoda observaţiei înseamnă a face o operaţie de selecţie (trebuie să ştii *ce* să vezi) şi un început de interpretare (e important *cum* vezi). În antichitate, în toate ştiinţele observaţia era deficitară: materialul acumulat era foarte sărac, iar valoarea lui era diminuată de unele interpretări şi teorii fanteziste. Observarea trăsăturilor fonetice, lexicale şi gramaticale ale unui text era dirijată spre descoperirea abaterilor de la anumite norme. În evul mediu, în limbile moderne se căutau similitudini de organizare lingvistică cu latina[51]. Gramaticii observau, sau credeau că observă, o scădere a posibilităţilor expresive de la limbile clasice la idiomurile moderne.

Împletind o observaţie mai liberă cu comparaţia detaliată a francezei cu latina, mai mulţi filologi ai secolelor al XVII-lea şi al XVIII-lea s-au

---

[46] Henri Wald, *lucr. cit.*, p. X—XI.
[47] *Ibidem*, p. X.
[48] Vezi, mai departe, p. 134 şi urm.
[49] *Prolegomena*, p. 13.
[50] *Dialectica metodelor, în cercetarea ştiinţifică* I, Bucureşti, 1966, p. 323.
[51] Asemănările observate erau adesea rezultatul unor *interpretări* tendenţioase.

pronunțat pentru egalitatea limbilor sau chiar pentru superioritatea celor moderne [52].

Observațiile făcute de autorii de gramatici „universale" (vezi mai sus, p. 51) erau și ele adesea tendențioase, căci trebuiau să sprijine ideea că, în esență, toate limbile pămîntului se reduc la o singură structură gramaticală, deosebirile fiind de ordinul accidentelor : „Grammatica una et eadem est secundum substantiam, in omnibus linguis, licet accidentaliter varietur" [53].

Eliberată de constrîngeri de această natură, metoda observației va da rezultate extrem de valoroase în secolul al XIX-lea, în colaborare cu metoda comparativă-istorică [54]. În lingvistică, un rol însemnat are „observația internă" sau „autoobservația", mai ales în cercetările de semantică; la acest tip de observație apelăm cînd discutăm despre „sentimentul vorbitorului".

Între observație și *experiment* legătura este foarte strînsă. Experimentul „reprezintă observația științifică a unui fenomen provocat în condiții cunoscute și care pot fi variate în conformitate cu scopul cercetării" [55]. La baza utilizării acestei metode stă ideea că „procesele și fenomenele naturale din natura vie pot fi izolate și reproduse în laborator" [56]. Progresele mari ale medicinii moderne se datoresc introducerii de către Claude Bernard a metodei experimentale (cunoști mai bine o boală cînd o poți produce — la un animal), iar emanciparea psihologiei ca știință coincide în mod semnificativ tot cu introducerea experimentului [57].

Varietatea experimentelor de lingvistică este foarte mare, deși în mod obișnuit metoda experimentală este concepută foarte îngust, ca un auxiliar în studiile de fonetică articulatorie și acustică.

Efectuarea unei experiențe nu reclamă neapărat utilizarea unor instrumente. Cel mai vechi experiment organizat pentru elucidarea unei probleme de lingvistică pare să fie cel relatat de Herodot : ca să afle care au fost primele cuvinte articulate la originea graiului, faraonul Psametih a izolat de societate doi copii care nu învățaseră să vorbească și prin intermediul unui păstor urmărea felul cum începeau să comunice între ei.

În cele ce urmează, vom indica sumar domeniile actuale de aplicare a metodei experimentale și obiectivele urmărite.

---

[52] De exemplu, Du Bellay, *Défense et illustration de la langue française*, și opusculul lui Frain du Tremblay (1703), edificator prin chiar titlul său : *Traité des langues, où l'on donne des principes et des règles pour juger du mérite et de l'excellence de chaque langue, et en particulier de la langue française.*

[53] Formularea aparține unui predecesor al autorilor de gramatici „universale" : Roger Bacon, citat de Robins, *lucr. cit.*, p. 77.

[54] „Lingvistica a devenit știință din ziua în care a încetat să impună reguli pentru a observa faptele" (Jean Cohen, *Structure du langage poétique*, Paris, 1966, p. 17).

[55] *Dialectica metodelor, în cercetarea științifică*, II, București, 1966, p. 219.

[56] *Ibidem*, I, p. 323, unde se insistă asupra faptului că metoda experimentală nu trebuie înțeleasă, în mod unilateral, ca cercetare pe baza manipulării unor aparate.

[57] Vezi Al. Roșca și colectivul, *Tratat de psihologie experimentală*, București, 1963, p. 11; Henri Baruk, *La psychopathologie expérimentale*, Paris, 1964, p. 5–6.

Experimentul s-a dovedit de o maximă utilitate în investigaţiile aflate la limita dintre lingvistică, psihologie, fiziologie şi medicină : modul de producere a sunetelor vorbirii, legarea complexului sonor de anumite semnificaţii, învăţarea limbii de către copii, patologia limbajului.

Studiile anatomo-clinice ale cazurilor de afazie au constituit punctul de plecare al unor teorii asupra limbajului. Sînt cunoscute, de exemplu, interpretările lingvistice date de R. Jakobson tulburărilor afazice şi modul în care a adus observaţiile clinice în sprijinul doctrinei structuraliste [58]. Concepţia despre existenţa unor centri verbali preformaţi pentru limbaj a fost infirmată de constatarea că distrugerea la copii a zonei limbajului din emisferul cerebral stîng este urmată de preluarea de către emisferul drept a funcţiunilor limbajului [59].

Procesul de constituire a cuvîntului ca *semnal independent* în exprimarea copilului a format obiectul a numeroase experienţe organizate de psihologi. S-a văzut că, în a doua jumătate a primului an, cuvîntul acţionează asupra copilului numai ca un component al unui stimul complex. Treptat, diferitele componente *neverbale* ale stimulului complex (gesturi, figura adultului, situaţia etc.) îşi pierd eficienţa, iar componentul verbal se întăreşte, pînă cînd, în cele din urmă, cuvîntul devine un semnal independent [60]. Valoarea comunicativă a limbajului creşte pe măsură ce cuvîntul se eliberează de situaţia concretă de care, iniţial, era legat indisolubil. Se ştie că şi în comunicarea dintre adulţi cuvîntul acţionează ca un component al unui stimul complex (mimica, gesturile, situaţia), deci problema nu priveşte numai însuşirea limbajului de către copii [61]. Înţelesul unui cuvînt sau al unei fraze e perceput mai repede şi se evită ambiguităţile virtuale cînd intervine situaţia extralingvistică, contextul lingvistic.

Tot psihologii sînt aceia care şi-au propus să dovedească experimental că nu numai latura sonoră, ci şi latura semantică a cuvîntului acţionează ca un semnal. Se citează experienţa lui G. H. S. Razran, care a elaborat la subiecţii săi (adulţi) un reflex condiţionat salivar la diferite cuvinte, apoi a încercat transferul reflexului asupra altor cuvinte, sinonime şi omonime. Acest transfer s-a efectuat mai uşor asupra sinonimelor. La rezultate asemănătoare a ajuns şi psihologul L. A. Švarţ, care a imaginat următoarea experienţă : după elaborarea unui reflex condiţionat la cuvîntul rus *doktor*, a urmărit dacă reacţia se manifestă şi la sinonimul *vrač*, la paronimul *diktor* „crainic", la echivalentul său dintr-o limbă străină cunoscută de subiecţi. Acestea şi alte experienţe susţin concluzia că, în condiţii normale de funcţionare a scoarţei cerebrale, reacţia faţă de aspectul acustic al cuvîntului e dominată de legăturile de sens, iar în condiţiile scăderii

[58] Jakobson, *Essais*, p. 43—67. Pentru problema afaziei, cf. H. Hécaen, R. Angelergues, *Pathologie du langage*, Paris, 1965.

[59] *Dialectica metodelor...*, II, p. 249—250.

[60] Experienţele sînt relatate de Al. Roşca, *lucr. cit.*, p. 240 şi urm.

[61] T. Slama-Cazacu afirmă (*Limbaj şi context*, Bucureşti, 1959, p. 296, 422) că între limbajul situaţional al copilului şi cel contextual al adultului e cel mult o diferenţă de grad.

capacității de muncă a scoarței cerebrale apar pe primul plan legăturile sonore [62].

Sunetele vorbirii sînt cercetate cu ajutorul aparatelor din punctul de vedere al articulării și al calităților lor acustice. Aparatura utilizată în experimente este fie specifică pentru fenomenele lingvistice (de exemplu, filmograful și filmofonul [63]), fie proprie și unor cercetări de altă natură (razele X folosite în lămurirea unor chestiuni de fonetică articulatorie, spectrograful ș. a.); vezi, mai departe, p. 247.

Despre experimentele de fonetică acustică specialiștii spun că au dat rezultate foarte valoroase, unele neașteptate, dar că interpretarea lor lasă de dorit; cercetările sînt încă în „faza de copilărie". Cea mai amănunțită analiză acustică a sunetelor se obține cu spectrograful [64]: spectrogramele sînt adevărate fotografii ale sunetelor. Experiențele realizate cu ajutorul spectrografului au arătat că nu toate vibrațiile care se produc cînd rostim un sunet sînt necesare ca interlocutorul nostru să-l recunoască. Importanță reală (funcție comunicativă) au numai *tonul fundamental* și primii doi *formanți* [65], și anume nu valorile lor absolute (exprimate în cifre), ci conturul formanților, distanța dintre ei sau numai anumite porțiuni din formanți [66].

Spectrogramele fiind reprezentări vizuale atît de minuțioase ale vorbirii, rezultatul transformării sunetelor în imagini a fost numit „vorbire vizibilă" (engl. *visible speech*) [67]. Deosebit de interesant e faptul că s-au construit și aparate pentru retransformarea vorbirii vizibile în vorbire audibilă. Acestea sînt așa-numitele „mașini vorbitoare". Putem introduce într-o asemenea mașină și spectrograme *artificiale*, adică desenate de cercetător. Vorbirea obținută prin introducerea în „mașina vorbitoare" a unor spectrograme artificiale se numește *limbaj sintetic*. Se pot obține experimental sunete care ni se par identice cu cele emise de om, deși am

---

[62] Al. Roșca, *lucr. cit.*, p. 256—261. Experimentul joacă un rol de seamă în psiholingvistică: vezi Slama-Cazacu, *Psiholingvistică*, *passim*.

[63] Realizate în laboratorul Centrului de fonetică și dialectologie din București al Academiei Republicii Socialiste România; vezi V. Șuteu, Gh. Abălașei, *Noi mijloace de cercetare în fonetica experimentală*, SCL X, 1959, 3. Filmograful e un aparat care transformă vibrațiile sonore în impulsuri luminoase care se înscriu pe o peliculă. Astfel se obțin *filmograme* („sunete filmate"). Introduse în filmofon, flimogramele se transformă din nou în sunete.

[64] Primul a fost construit în 1940, în S.U.A. Aparatul a fost comercializat în 1948 sub numele de Sona-Graph.

[65] Sau primii trei formanți, după părerea unora; vezi Valeriu Șuteu, *Observații asupra structurii acustice a vocalelor românești*, **i, e, a, o** *și* **u**, SCL XIV, 1963, 2, p. 179—198.

[66] Perceperea unei vocale nu depinde de valoarea absolută a frecvenței formanților săi, ci de raportul care există între frecvența formanților acestei vocale și cea a celorlalte vocale pronunțate de același vorbitor. Zona acustică de trecere de la un sunet la altul are o importanță deosebită în identificarea consoanelor; ea constituie „inima perceperii unei consoane". O explozie corespunzătoare frecvenței de 1 440 de perioade pe secundă e auzită ca un /p/ cînd e urmată de /i/ și ca un /k/ dacă trecerea se face spre /a/. Invers, explozii cu frecvențe foarte diferite sînt interpretate auditiv ca fiind aceeași consoană. (André Rigault, *La synthèse de la parole*, „Etudes de linguistique appliquée", I, 1962, p. 63—64.)

[67] Lucrarea clasică în acest domeniu este R.K. Potter, G.A. Kopp, H.C. Green, *Visible speech*, New York, 1947.

introdus spectrograme foarte sumare, cu reprezentarea a mult mai puţine vibraţii decît ale sunetelor naturale. De aici s-a tras concluzia că, pentru identificarea unui sunet, nu e nevoie de prea multe vibraţii concomitente. (Celelalte vibraţii produse la articularea sunetelor, de aparatul fonator al omului, sînt deci redundante. Fonetica experimentală permite deci separarea trăsăturilor fonetice pertinente de cele nerelevante.)

„Maşinile vorbitoare" se numesc şi „sintetizori ai vorbirii" (în engl. *speech simulators*). Primul aparat de acest fel a fost inventat în 1791 de Wolfgang von Kempelen şi imita aparatul fonator al omului [68]. Alt tip de aparat arăta ca un instrument muzical cu claviatură şi pedale [69]. Limbajul sintetic e o realizare ideală pentru metoda experimentală : s-a putut construi în laborator un aparat care produce acelaşi efect ca aparatul fonator al omului, sunetele artificiale se confundă cu cele naturale.

ε **Metoda modelării.** Lingvistica se apropie de celelalte ştiinţe nu numai pentru că *toate* recurg la modelare, ci şi pentru că un anumit tip de modele (sistemele formale logico-matematice), verificat în matematică, fizică, biologie ş. a., şi-a găsit aplicări recente în ştiinţa limbii. Interpretările noţiunii de model nu sînt unitare [70], dar e cert că procedeele de modelare aparţin *gîndirii analogice*. Modelul, în sensul cel mai larg, este un *analogon* care substituie obiectul cercetării; prin modelare obiectul acesta (numit *original*) e supus unei investigaţii în mod mijlocit prin înlocuirea lui cu alt obiect (numit *model*). Modelul este un obiect sau o construcţie (materializată sau ideală) care reproduce, în condiţii dinainte stabilite, alt obiect sau proces şi îl reproduce fie ca structură, fie funcţional [71]. Ştiinţele recurg la această cale ocolită ori de cîte ori consideră necesară cercetarea unui obiect cu metode care nu i se pot aplica direct. Scopul modelării este îmbogăţirea cunoştinţelor despre obiectele modelate, modelele au o funcţie euristică [72].

În diverse ştiinţe, lingvistica inclusiv, termenul *model* apare adesea cu o accepţie îngustă, aceea de model matematic : se consideră anumite mulţimi de obiecte şi se definesc, în aceste mulţimi, anumite relaţii şi operaţii. Se aleg anumite proprietăţi ale mulţimilor, relaţiilor şi operaţiilor considerate. Apoi, pe cale deductivă, se obţin proprietăţi noi, care duc la definirea unor noi mulţimi, relaţii şi operaţii. Deoarece mulţimile, rela-

---

[68] Descrierea lui la A. Rigault, *lucr. cit.*, p. 55 ; Frances Ingemann, *Simulated speech*, în *Linguistics today*, editat de A.A. Hill, New York—Londra, 1969, p. 207—208.

[69] Francis Ingemann, *lucr. cit.*, p. 208.

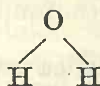
[70] Vezi o enumerare de accepţii în Yuen Ren Chao, *Models in linguistics and models in general*, în *Logic, methodology and philosophy of science*, Proceeding of the 1960 Intern. Congr. Stanford (California), 1962.

[71] *Materialismul dialectic* (manual), Bucureşti, 1963, p. 342.

[72] Consideraţii generale asupra utilităţii aplicării în lingvistică a metodei modelării, la N.D. Andreiev, *Models as a tool in the development of linguistic theory*, „Word", 1962, 1—2 ; S. Stati, *Modelarea în cercetarea lingvistică*, în *Materialismul dialectic şi ştiinţele naturii*, X, 1965 ; M. Gross, *L'emploi des modèles en linguistique*, „Langages", 9, 1968 ; cf. şi L. Revzin, *lucr. cit.*, ; F. Kiefer, *Mathe. linguistics*.

ţiile şi operaţiile considerate iniţial au fost astfel alese încît să admită o interpretare relativă la obiectul modelat, rezultatele obţinute prin deducţie vor admite şi ele o astfel de interpretare. Se ştie că metodele deductive se pot aplica numai în cadrul unor sisteme formale, iar faptele de limbă sînt departe de a avea acest caracter. De aceea se procedează mai întîi la o modelare nematematică a obiectului; uneori între un fenomen şi un model al său matematic se interpun mai multe descrieri intermediare [73]. Lingvistica structurală a furnizat lingvisticii matematice mai multe modelări nematematice care au pregătit calea modelării matematice.

O direcţie urmată de modelare este *simplificarea* prin operaţii de analiză, de abstractizare etc. Dacă modelarea chimică a unei molecule de apă prin schema [74]:

are un caracter vădit simplificator, afirmaţia rămîne valabilă şi pentru o schemă ca

simbolul structurii sintactice a propoziţiei *acum respinge această propunere* unde cele patru litere notează concepte foarte abstracte: „Gramatica unei limbi naturale este o structură postulată, care conţine concepte foarte abstracte, utilizate pentru a explica formarea de către vorbitor a enunţurilor gramaticale ale limbii lui. Ea (= gramatica) conţine multe entităţi care nu pot fi observate direct în structura fizică a nici unei propoziţii, dar care trebuie admise prin ipoteză ca o sursă din care pot fi derivate multe enunţuri diferite" [75].

Un model diferit de cel al analizei fonetice şi gramaticale tradiţionale este analiza în constituenţi imediaţi, care prinde într-un mod nou jocul raporturilor de subordonare în manifestarea lor paradigmatică şi sintagmatică. Modul în care creierul omenesc elaborează fraze din unităţile păstrate în memorie a început a fi cercetat cu modele generative. Procesele de codificare şi decodificare, ascunse observaţiei noastre, nu pot

[73] Marcus—Nicolau—Stati, *Lingv. mat.*, p. 72—74.

[74] V. Săhleanu, *Despre valoarea teoretică şi practică a modelelor*, în *Materialismul dialectic şi ştiinţele naturii*, X, p. 407.

[75] R. Lees, recenzie la N. Chomsky, *Syntactic Structures*, „Language", 1967, 3. Caracterul de modelare (matematică) al schematizării structurii sintactice în modul arătat mai sus e discutat de Paul L. Garvin, *The definitional model of language*, în *Natural Language and the Computer*, editat de P.L. Garvin, California, 1963.

fi studiate decît pe calea modelării. Un grup însemnat de modele sînt cele probabilistice; ele descoperă legăturile cantitative dintre unităţile lingvistice şi se pretează uneori, prin sugestiile pe care le oferă, la interpretări diacronice.

Modelele folosite în studiul limbajului se ierarhizează după gradul de abstractizare al conceptelor propuse. În general, cele matematice operează cu abstracţii de ordin superior, obţinute nu în mod nemijlocit din obiectele realităţii, ci prin intermediul altor abstracţii.

Discuţia modelelor matematice trebuie legată de problema mai generală a utilităţii metodelor matematice în lingvistică şi a caracterului de „ştiinţă exactă" al disciplinei noastre. Lingviştii, ca şi specialiştii în alte domenii, rămîn adesea dezamăgiţi de rezultatele obţinute în urma aplicării metodelor matematice. Explicaţiile acestui fapt sînt următoarele:

— matematicianul dă descrieri parţiale, iar cel care îl solicită aşteaptă de la el descrieri exhaustive;

— matematicianul stabileşte de obicei proprietăţi pe care fenomenul studiat le are în comun cu alte fenomene, în timp ce specialistul în fenomenul studiat caută proprietăţile specifice acestuia;

— matematicianul nu se ocupă decît rareori de o problemă în forma în care ea i se propune de către nematematician, ci o reformulează, o restructurează în aşa măsură, încît nematematicianul n-o mai recunoaşte [76]

Către sfîrşitul secolului trecut destule voci proclamau caracterul de *ştiinţă exactă* al lingvisticii şi Hasdeu putea scrie: „Procedura lor [= a lui Pott, Curtius, Corssen, Ascoli] nu diferă mai întru nimic de a naturalismului celui mai exact, celui mai scrupulos în observaţiunea fenomenelor curat biologice" [77]. Pentru Hasdeu, lingvistica este cea mai exactă ştiinţă „sociologică", a formelor sonore ca şi a „sufletului limbii", a variaţiilor teritoriale şi individuale ale sistemului lingvistic, ca şi a relaţiilor cu istoria poporului. Criticile aduse neogramaticilor şi afirmarea altor şcoli lingvistice la începutul secolului nostru au zdruncinat atare convingeri.

În ultimele decenii, lingviştii, ca şi specialiştii în alte ştiinţe antropologice, avînd sentimentul că metodele „clasice" au valoare cognitivă redusă şi că lasă loc variatelor interpretări subiective, sînt tentaţi „să se agaţe de metodele ştiinţelor naturale, şi chiar de certitudinea matematică. Ştiinţă umană, lingvistica trebuie să scape de acest ajutor iluzoriu" [78]. Nu toţi lingviştii împărtăşesc însă acest punct de vedere.

ζ. **Statistica.** Metoda statistică a fost, dintre toate metodele riguroase ale ştiinţelor pozitive, cel mai uşor acceptată de numeroşi lingvişti, în urma constatării că legile statistice guvernează comportamentul verbal,

---

[76] Marcus, *Poetica*, p. 15.

[77] B.P. Hasdeu, *Cuvente den bătrîni*, *Istoria limbei române*, partea I, vol. III, *Principie de linguistică*, Bucureşti, 1881, p. 14.

[78] Leroy, *Lingu. moderne*, p. 178.

în aparenţă voluntar şi conştient [79]. Statisticianul pune în lumină mediile, tendinţele, lăsînd la o parte detaliile, oricît ar fi de specifice; în consecinţă cînd apelăm la metoda statistică, obţinem o orientare generală şi nu explicaţia unui eveniment individual [80]. Dar simplificarea de tip statistic se dovedeşte indispensabilă [81]. Ca şi despre biologia contemporană, se poate susţine despre ştiinţa limbii că „se găseşte acum în faza cînd apar primele *explicaţii cantitative ale aspectelor calitative ale fenomenelor*" [82]. Metoda apropie lingvistica de numeroase discipline; de exemplu, două noţiuni de bază ale statisticii provin din fizică: ergodicitatea şi entropia. În analiza limbii, *ergodicitatea* se manifestă prin aceea că, în texte lungi, frecvenţele fiecărei unităţi lingvistice se stabilizează şi devin sensibil egale. (De pildă, în două texte a trei rînduri o anumită literă poate apărea cu frecvenţe foarte diferite; în două texte a 50 de pagini fiecare, frecvenţa literei respective va fi aproximativ aceeaşi.) *Entropia* măsoară nedeterminarea pe care o elimină un mesaj lingvistic; ea este o măsură a dezordinii. Apariţia unei unităţi lingvistice într-un punct al unui text e rezultatul unei alegeri efectuate între *n* unităţi, cu probabilităţi diferite, care ar fi putut apărea în acel punct. Cu cît *n* este mai mare, entropia (nedeterminarea) este mai mare. Dacă apariţia unei anumite unităţi (fonem, morfem, cuvînt) este previzibilă, unitatea se numeşte *redundantă*, iar nedeterminarea eliminată de ea este nulă [83].

Statistica a dat rezultate interesante în studiul lexicului şi al sunetelor: de exemplu, în engleză nu se rostesc mai mult de 10—15 cuvinte fără ca unul dintre ele să se repete, deşi în *Oxford English Dictionary* figurează 500 000 de unităţi lexicologice. Frecvenţa unui cuvînt — arată legea lui Zipf — e invers proporţională cu rangul său. De pildă, în *Ulysses* de Joyce, un cuvînt cu rangul 10 e folosit de 2 653 de ori, un cuvînt cu rangul 100 apare de 265 de ori, iar un cuvînt cu rangul 1 000 e folosit de 26 de ori [84]. Pentru limba română s-a făcut un studiu al frecvenţei cuvintelor în operele marilor scriitori pe baza a zece lucrări [85]. Textele însumează 50 000 de cuvinte, care reprezintă repetarea a 4 547 de unităţi lexicale diferite; aproximativ a şaptea parte a corpus-ului constă numai din repetarea cuvintelor *de, şi, el, avea*. Pînă la rangul 27 inclusiv apar numai prepoziţii, conjuncţii, pronume, adverbe primare şi articole. La rangul 42 apare primul substantiv

---

[79] G.K. Zipf observă că, „din toate comportamentele omeneşti, limbajul e singurul continuu care poate fi izolat cu un risc minim de deformare, care poate fi determinat şi studiat statistic cu o mare exactitate" (cit. de George A. Miller, *Langage et communication*, Paris, 1956, p. 112). O lucrare de bază privind statistica în lingvistică este Ch. Muller, *La statistique linguistique*, Paris, 1968.

[80] Alexandra Roceric-Alexandrescu, *Fonostatistica limbii române*, Bucureşti, 1968, p. 6.

[81] A. Miller, *lucr. cit.*, p. 112—113.

[82] *Dialectica metodelor...*, I, p. 383.

[83] Pentru aplicarea la studiul limbajului a teoriei informaţiei, cf. Marcus—Nicolau—Stati, *Lingv. mat.*, p. 221—262, şi lucrarea de popularizare, M. Rosenblatt-Roth, *Teoria informaţiei pe înţelesul tuturor*, Bucureşti, 1966.

[84] Malmberg, *Nouv. tendances*, p. 286—287.

[85] V. Şuteu, *Observaţii asupra frecvenţei cuvintelor în operele unor scriitori români*, SCL X, 1959, 3.

Folosind statistica, exprimăm în formule unele adevăruri intuite de lingvişti, de exemplu: există o relaţie direct proporţională între numărul de sensuri al unui cuvînt şi frecvenţa sa şi o relaţie invers proporţională între frecvenţa cuvîntului şi numărul de fonome din care e alcătuit.

În mai multe limbi, mai ales în stilul conversaţiei uzuale, predomină monosilabele (în engleză, în vocabularul convorbirilor telefonice primele 30 de cuvinte clasate în ordinea descrescîndă a frecvenţei sînt monosilabe; surprinde că şi germana, cu foarte multe cuvinte polisilabice, arată aceeaşi preferinţă pentru monosilabe)[86]. În limba română, frecvenţa cea mai mare o au cuvintele de o silabă (39,37%) şi de două silabe (24,11%). Dintre cuvintele bisilabice, cele mai frecvente sînt de tipul (consoană + vocală) + consoană + vocală): CV — CV. Dintre cuvintele trisilabice, cele mai frecvente au structura CV — CV — CV[87]. În cercetarea cantitativă a fonemelor s-a studiat diferenţa dintre consoane din punctul de vedere al înclinării lor de a apărea lîngă vocala silabei (criteriu numit „aderenţă silabică")[88]. Calculul frecvenţei sunetelor (izolate sau pe grupuri) ajută la caracterizarea cantitativă a fizionomiei unei limbi — lucru observat încă de Hasdeu; frecvenţa cuvintelor e interesantă în studierea *fondului principal lexical, a vocabularului fundamental*, precum şi în investigaţiile stilistice[89]. Poetica — se spune tot mai des în ultima vreme — poate deveni o ştiinţă cantitativă, căci „stilistica e o ştiinţă a abaterilor lingvistice, iar statistica e ştiinţa abaterilor în general"[90]. Celor care contestă valoarea metodelor exacte (printre care şi statistica) în lingvistică, sub cuvînt că aceasta operează foarte mult cu elemente ideale, subtile, necantificabile, li se poate răspunde cu argumentele adepţilor unei poetici „exacte"[91]: (a) să nu confunde observaţia cu faptul observat. Poezia se opune ştiinţei ca fapt, dar această opoziţie nu prejudiciază cu nimic metoda de observare adoptată. Diferenţa dintre astrologie şi astronomie nu e în stele, ci în spiritul oamenilor care le studiază; (b) faptul de a cunoaşte mecanismele unui fenomen nu împiedică de loc aceste mecanisme să funcţioneze ca şi înainte de a le fi smuls tainele. Pămîntul a rămas imobil în ochii noştri şi după ce am aflat că se învîrteşte[92].

---

[86] La 11 000 000 de cuvinte-text, 50 la sută sînt monosilabice, iar cele tetrasilabice reprezintă numai 8,4%. Cifrele rezultă din calculele lui Kaeding, autorul primului dicţionar de frecvenţe, apărut la sfîrşitul secolului trecut. Pentru problema preferinţei acordate monosilabelor, vezi A. Miller, *lucr. cit.*, p. 125.

[87] A. Roceric-Alexandrescu, *lucr. cit.*, p. 153.

[88] Bengt Sigurd, *Rank order of consonants*, „Studia linguistica" IX, 1955.

[89] Stilul a fost definit ca „o abatere care se defineşte cantitativ în raport cu o normă" (P. Guiraud, *Problèmes et méthodes de la statistique linguistique*, Paris, 1960, p. 19).

[90] Jean Cohen, *lucr. cit.*, p. 14. Vezi acum Marcus, *Poetica*.

[91] Marcus, *Poetica*, p. 17—19.

[92] Jean Cohen, *lucr. cit.*, p. 24.

b. Metode specifice

α. **Metoda comparativă-istorică.** 1). *Istoric.* Creată la începutul secolului al XIX-lea, metoda comparativă-istorică a rămas pînă astăzi principalul procedeu de studiere a istoriei limbilor. Se afirmă adesea că aplicarea ei a însemnat naşterea lingvisticii ştiinţifice. În secolele precedente se alcătuiseră gramatici descriptive şi normative şi se adunase un material bogat, dar inegal, din cele mai diferite limbi. Însă acest material era interpretat şi clasificat mai ales din punct de vedere geografic sau etnografic. Încă din evul mediu s-a recunoscut înrudirea limbilor semitice. În secolul al XVI-lea se formulează ideea descendenţei limbilor romanice din latină. Dar în cazul unor limbi separate de multă vreme din trunchiul comun şi prezentînd numeroase diferenţe de structură şi de detaliu, ca cele indo-europene, pentru recunoaşterea înrudirii era necesar ca una din ele, prin caracterul ei mai arhaic, să indice punctul de plecare şi dezvoltarea dintr-o limbă de bază. O asemenea limbă a fost, pentru grupul indo-european, sanscrita. Astfel se explică de ce cunoaşterea de către filologii europeni a limbii sanscrite, la sfîrşitul secolului al XVIII-lea, a deschis calea spre înţelegerea raporturilor de înrudire între limbile indo-europene.

Asemănări ale limbii sanscrite cu greaca şi latina au fost relevate în mai multe rînduri, dar explicarea lor prin descendenţa acestor limbi dintr-un izvor comun a dat-o pentru prima oară W. Jones[93]. În 1786, într-o comunicare ţinută la Asiatic Society din Calcutta, el arăta că asemănarea formelor din sanscrită, greacă şi latină nu poate fi un accident şi că orice filolog, studiindu-le laolaltă, trebuie să creadă că ele se trag toate dintr-o sursă comună, care probabil nu mai există. Se poate presupune că din aceeaşi sursă provin şi gotica, celtica şi vechea persană. După cum s-a remarcat, în afirmaţiile lui W. Jones se cuprinde postulatul fundamental al gramaticii comparate indo-europene şi, totodată, al gramaticii comparate în general. Este vorba de faptul că, pe baza unor asemănări constante între cuvintele şi, mai ales, formele morfologice a două sau mai multe limbi, se deduce înrudirea lor, ceea ce permite explicarea formelor unei limbi prin forme ale limbilor înrudite cu ea.

Cîţiva ani mai tîrziu, în 1799, a apărut lucrarea lui S. Gyarmathi, *Affinitas linguae hungaricae cum linguis fennicae originis grammatice demonstrata*, în care cercetătorul maghiar dezvăluia înrudirea limbii maghiare cu fineza, estona şi lapona, evidenţiind asemănările lor lexicale şi sintactice, precum şi corespondenţe în flexiunea nominală. Cu această lucrare se pun bazele gramaticii comparate ugro-finice.

Principiile aplicării metodei comparative-istorice au fost elaborate de Fr. Bopp şi R. Rask.

---

[93] Franklin Edgerton, *Sir William Jones*, „Journal of the American Oriental Society", 1946.

Lucrarea lui Fr. Bopp *Über das Konjugationssystem der Sanskritsprache in Vergleichung mit jenem der griechischen, lateinischen, persischen und germanischen Sprache* (1816) este considerată actul de naştere al metodei. În această lucrare, ca şi în gramatica comparată a limbilor indo-europene (3 volume) publicată între 1833 şi 1852, Fr. Bopp a pus un accent deosebit pe morfologie în demonstrarea raporturilor de înrudire între limbile indo-europene (principiu rămas valabil pînă astăzi), a stabilit schema corespondenţelor morfologice, dar a neglijat studiul comparativ al sunetelor, trecînd cu uşurinţă peste abateri de la concordanţele fonetice. A dedus că limbile indo-europene se trag dintr-o limbă neatestată, ale cărei trăsături s-au păstrat mai bine în sanscrită, dar a recunoscut unele forme mai vechi decît cele sanscrite în greacă, latină sau avestică.

Independent de Fr. Bopp, R. Rask a folosit metoda comparativă-istorică în lucrarea *Undersögelse om det gamle Nordiske eller Islandske Sprogs Oprindelse*, apărută în 1818, dar compusă în 1814. Este cel dintîi lingvist care a demonstrat trăsăturile indo-europene ale limbilor germanice. Fondator al gramaticii istorice şi al filologiei nordice, este considerat, alături de Bopp, creator al gramaticii comparate indo-europene şi, alături de Gyarmathi, al celei ugro-finice. A stabilit principiul corespondenţelor fonetice — principalul punct de sprijin în aplicarea metodei comparative-istorice.

Gramaticile comparate ale limbilor indo-europene ale lui Fr. Bopp şi R. Rask au fost completate de lucrările în domeniul etimologiei ale lui Aug. Fr. Pott, care a publicat între 1833 şi 1836 cele două volume *Etymologische Forschungen auf dem Gebiete der indogermanischen Sprachen.*

Ulterior metoda comparativă-istorică a fost aplicată, mai ales în scopuri istorice, la grupuri mai mici de limbi. Astfel e folosită de G. Curtius în studiul limbilor clasice, de J. Grimm în gramatica limbii germane, A. H. Vostokov o aplică la limbile slave, iar Fr. Diez pune bazele gramaticii comparate a limbilor romanice.

Un rol important în perfecţionarea şi dezvoltarea metodei comparative-istorice revine lui Aug. Schleicher. El a introdus principiul regularităţii absolute a schimbărilor fonetice (dar în practica cercetărilor a admis numeroase abateri) şi a acordat în comparaţie un loc însemnat limbilor vii. În lucrarea sa *Compendium der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen* — a doua lucrare de sinteză după cea a lui Bopp — accentul cade pe reconstrucţia limbii-bază, prin care istoria limbilor indo-europene este prelungită pînă în preistorie. Aug. Schleicher a dat prima fonetică comparată a limbilor indo-europene, a precizat criteriile de înrudire între limbi (arătînd că argumentul hotărîtor nu îl constituie asemănarea structurală, ci identitatea materială a unităţilor comparate) şi a formulat principiile reconstrucţiei.

Reprezentanţii şcolii neogramaticilor (K. Brugmann, H. Osthoff, B. Delbrück, Aug. Leskien, H. Paul) au folosit metoda comparativă pentru a completa datele istoriei limbii, au elaborat gramatici istorice ale

limbilor indo-europene şi au respectat cu stricteţe principiul regularităţii schimbărilor fonetice.

Treptat metoda comparativă-istorică a început să fie aplicată la tot mai multe familii de limbi cu tradiţie scrisă mai îndelungată. În acelaşi timp ea şi-a îmbunătăţit continuu procedeele. Merite însemnate în această direcţie revin lui F. de Saussure şi elevilor lui. Cea mai valoroasă contribuţie a lui F. de Saussure la perfecţionarea metodei comparative-istorice este celebrul său *Mémoire sur le système primitif des voyelles dans les langues indo-européennes* din 1878. Analizînd în această lucrare vocalele indoeuropene în relaţiile lor reciproce, el a reuşit să reconstituie o stare mai veche din istoria limbii comune şi a pus bazele procedeului reconstrucţiei interne, fiind urmat în această direcţie de J. Kuryłowicz (*Études indo-européennes*, Cracovia, 1935) şi de E. Benveniste, care a aplicat reconstrucţia internă în morfologie (*Origines de la formation des noms en indo-européen*, Paris, 1935). Cu ajutorul acestui procedeu s-a creat posibilitatea stabilirii unei cronologii relative a faptelor reconstruite [94].

A. Meillet a prelucrat principiile teoretice ale acestei metode (*La méthode comparative en linguistique historique*, Oslo, 1925). El a urmărit stabilirea unei perspective cronologice precum şi a diferenţelor dialectale prin anterioare constituirii grupelor de limbi atestate, punînd la contribuţie cipiile geografiei lingvistice (*Les dialectes indo-européens*, Paris, ed. I, 1908 ; ed. II, 1922). Sceptic în ce priveşte realitatea formelor reconstruite, A. Meillet a acordat principala atenţie stabilirii de corespondenţe. Metoda comparativă este orientată la el spre scopuri istorice, iar în interpretarea datelor introduce consideraţii sociologice. În analiza faptelor a ţinut seama în mod consecvent că ele alcătuiesc un sistem. În felul acesta a determinat limitele metodei în raport cu problemele istorice, arătînd că se pot compara numai stări de limbă succesive, aflate într-o anumită coeziune şi care exprimă o formă determinată de civilizaţie [95].

Neglijată sau respinsă în unele şcoli lingvistice moderne, care contestă însăşi noţiunea de înrudire a limbilor (de ex. neolingvistica), sau lăsată pe plan secundar în şcolile care se ocupă intens de descrierea limbii (de ex. şcolile structuraliste), metoda comparativă-istorică continuă să fie şi astăzi principalul instrument de lucru în lingvistica istorică şi singurul instrument de reconstituire a unor limbi neatestate. Datorită ei, limbile indo-europene sînt cel mai bine studiate. Viabilitatea metodei comparative-istorice se vădeşte şi prin faptul că nu a putut fi înlocuită de noile procedee de studiere a limbii, ci s-a perfecţionat pe baza lor. Astfel a folosit concluziile geografiei lingvistice, a avut de profitat de pe urma creării fonologiei, pentru a diferenţia variantele de invariante şi a corecta astfel rezultatele obţinute în domeniul foneticii ; şi-a reorganizat datele prin introducerea noţiunii de sistem şi a pus la contribuţie analiza distribuţională a tipurilor de corespondenţe. În prezent unele rezultate obţinute

---

[94] Vezi p. 100–101.

[95] B.A. Terracini, *L'héritage de la méthode comparative*, AL II, p. 1–2.

prin aplicarea metodei comparative-istorice sînt corectate sau precizate cu ajutorul metodelor statistice.

2). *Principiile metodei.* Există două tipuri de comparaţie între limbi : comparaţia sincronică, între cele mai diverse limbi, pe baza căreia se stabilesc tipuri de structură şi se formulează legi generale ale limbii, şi comparaţia între limbi înrudite, făcută în scopuri istorice. Metoda comparativă-istorică reprezintă un ansamblu de procedee care permit ca, din compararea evoluţiei unor limbi înrudite, să se tragă concluzii privitoare la perioadele pentru care nu există texte. Ea are drept material limbile înrudite, pentru că numai în cazul limbilor provenind din acelaşi izvor formele sînt comparabile în detaliile lor, iar asemănările au valoare istorică.

Forma materială de manifestare a înrudirii este *asemănarea*, cu atît mai mare cu cît limbile s-au desprins de mai puţină vreme din limba-bază. Nu este vorba de o asemănare generală, de structură, care se întîlneşte la limbi fără nici o legătură istorică, ci de asemănări de detaliu, în forma sonoră şi în sensul rădăcinilor şi al afixelor. Asemănarea cuvintelor şi a formelor gramaticale este un indiciu al originii comune a mai multor limbi datorită unei trăsături specifice a limbii, şi anume nemotivării formei sonore în raport cu sensul exprimat sau caracterului arbitrar al semnului lingvistic. Este vorba de faptul că, în limbi diferite şi chiar în aceeaşi limbă, acelaşi concept poate avea denumiri diferite [96].

Dacă în limbă nu ar domina acest principiu, toate limbile s-ar asemăna între ele. În condiţiile arbitrarului formei sonore în raport cu conţinutul, cînd teoretic e posibil ca limbile să difere total una de alta, coincidenţele de formă şi sens (de tipul rom. *foc*, fr. *feu*, it. *fuoco*, sp. *fuego*, sau rom. *soare*, fr. *soleil*, it. *sole*, sp. *sol*. sau rom. *cînta*, fr. *chanter*, it. *cantare*, sp. *cantar*) se explică prin originea comună a limbilor. Fac excepţie cuvintele onomatopeice, cuvintele infantile şi împrumuturile, la care asemănarea se explică prin alte cauze.

În cazul limbilor care provin din acelaşi izvor, numărul elementelor asemănătoare este în general mare; mai important e faptul că asemănările se întîlnesc la cuvinte din nucleul fondului principal (ca de ex. skr. *pitár*-, gr. πατήρ, lat. *pater*, got. *fadar*, v irl. *athir* „tată" sau skr. *tráyaḥ*, gr. τρεῖς, lat. *tres*, v. irl. *tri*, v. sl. трьѥ „trei") şi la formele gramaticale. Cel mai probant argument al înrudirii între două sau mai multe limbi îl constituie asemănarea formelor neregulate (care prin însăşi neregularitatea lor se dovedesc a fi foarte vechi) la cuvinte dintre cele mai uzuale. Astfel nici hazardul şi nici împrumutul, ci numai originea comună poate explica prezenţa în limbile indo-europene vechi a unor forme ca :

skr. ásti „este"	sánti „sînt"		
lat. est	sunt	skr. ahám „eu"	mắm „pe mine"
got. ist	sind	av. azəm	mąm
v.sl. ѥстъ	сѫтъ	lat. ego	me

[96] Vezi *Arbitrar şi motivat* (II B 1 b).

got.	ik	mik
v. sl.	азъ	ме

Aşadar, pe baza asemănărilor la cuvinte din fondul principal şi la afixe gramaticale se pot stabili grupele de limbi înrudite. Aceasta este de fapt o fază care precedă aplicarea metodei comparative-istorice. În etapa următoare se delimitează fondul comun de elemente provenite şi transmise din limba-bază. Lucrul nu este uşor de realizat, căci există riscul de a se considera drept material transmis din limba comună elemente create într-o limbă sau împrumutate de ea de la o limbă aparţinînd altei familii şi care s-au transmis ulterior întregului grup.

Stabilirea corectă a etimologiei este ajutată de faptul că modificările produse în latura sonoră a limbii au caracter regulat şi pot fi formulate ca legi fonetice. Un cuvînt provenit din limba-bază dobîndeşte în cursul istoriei aspecte diferite în fiecare din limbile înrudite, dar în fiecare din ele sunetele aflate în aceeaşi poziţie se transformă în acelaşi mod. Datorită regularităţii schimbărilor fonetice, într-un grup de limbi înrudite cuvintele provenite din acelaşi etimon prezintă corespondenţe fonetice, care se repetă la sunete identice.

Asemenea concordanţe se observă la elementele latine din limbile romanice:

lat. octo	rom. opt	it. otto	fr. huit	sp. ocho
lacte	lapte	latte	lait	leche
nocte	noapte	notte	nuit	noche
directus	drept	diretto	droit	derecho

Tratamentul grupului lat. -*ct*- în limbile romanice poate fi exprimat în formula de corespondenţă: lat. *ct* = rom. *pt* = it. *tt* = fr. *it* = = sp. *ch*.

Întrucît legile fonetice sînt limitate în timp, elementele împrumutate nu mai suferă influenţa aceloraşi transformări. Cuvinte ca rom. *direct* (lat. *directus*), *nocturn* (lat. *nocturnus*) sau *octogenar* (lat. *octogenarius*), care păstrează grupul latin *ct*, se trădează prin forma lor ca împrumuturi.

Corespondenţele fonetice se păstrează şi în limbi care s-au separat din trunchiul comun cu mii de ani în urmă. Este cazul limbilor indoeuropene, din care alegem un exemplu:

skr. bhrătar	gr. φρατήρ	lat. frater	v. sl. братръ	got. broþar
bhárami	φέρω	fero	берѫ	baíran
bhánati	dor. φᾶμί	fari	баснь	

din care rezultă că skr. *bh*- = gr. *ph* = lat. *f*- = v. sl. *b*- = got. *b*-.

Se întîlnesc în limbi înrudite cuvinte asemănătoare sau chiar identice ca formă şi sens, dar care se dovedesc la o cercetare atentă că nu provin din acelaşi etimon. Dovada o constituie faptul că fonemele componente ale complexului lor sonor nu respectă concordanţele fonetice stabilite pe baza comparării altor cuvinte. La prima vedere lat. *deus* şi gr. θεός „zeu" par a avea aceeaşi origine. Dar concordanţele fonetice arată că unui *th*- din greacă îi corespunde în latină *f*-: gr. θήρ, lat. *fera* „fiară"; gr. θυμός „suflet", „pasiune", lat. *fumus* „fum", „suflu"; gr. ἔ-θηκα „am pus",

lat. *feci* „am stabilit", „am făcut"; rezultă că *deus* şi θεός au, fiecare, alt etimon indo-european. Tot concordanţele fonetice ne ajută să le stabilim : lat. *deus* e din rădăcina care a dat în gr. Ζεύς, în timp ce gr. θεός priovine dintr-o rădăcină care a dat în latină pe *feriae* „sărbătoare".

O situaţie analogă e la germ. *habe* şi lat. *habeo*, identice ca formă şi sens. Dar sînt numeroase exemple care arată că unui *h* - din germană îi corespunde în latină o velară surdă (fapt explicat prin mutaţia consonantică din germană), aşa încît găsim :

germ.	hundert	lat. centum	„sută"
	Haupt	caput	„cap"
	Haut	cutis	„piele"

Rezultă că lui *habe* trebuie să-i corespundă în latină un cuvînt care începe cu o velară şi acesta se dovedeşte a fi *capio* „a pune mîna pe ceva", „a apuca".

Dacă asemănările prea mari în forma sonoră a cuvintelor nu pledează în favoarea înrudirii lor, căci e normal ca în cursul istoriei cuvintele să-şi schimbe aspectul, diferenţele fonetice dintre ele — oricît de mari — nu le împiedică să provină din acelaşi etimon. Singura condiţie este respectarea concordanţelor fonetice. Iată un exemplu în acest sens : s-ar părea că arm. *erku* „doi" are cu totul altă origine decît gr. δύο. Dar se constată că şi alte cuvinte din armeană cu iniţialele *erk* - le corespund în greacă cuvinte care încep cu o dentală : arm. *erkiwl* „teamă", gr. δέος; arm. *erkar* „lung" şi gr. δηρός „de lungă durată". Forma atît de diferită a cuvintelor armeneşti se explică prin mutaţia consonantică şi prin alte schimbări fonetice proprii acestei limbi.

Concordanţele fonetice permit să se descopere cazurile în care numai unele limbi au păstrat un cuvînt din limba-bază, iar celelalte l-au dobîndit prin împrumut [97]. Astfel, pentru noţiunea de „pedeapsă" limbile indo-europene vechi din Europa folosesc termenii : gr. ποινή, lat. *poena*, v. irl. *pian*, ahd. *pina* (germ. *Pein*), v. engl. *pin* (engl. *pain*), prea asemănători ca sens şi mai ales ca formă pentru a putea fi consideraţi ca transmişi din limba comună. Analiza arată că prezenţa aceluiaşi fonem iniţial *p* contravine concordanţelor fonetice. Astfel în limbile celtice vechi *p*- dispare în cuvintele moştenite din indo-europeană (cf. lat. *pater*, gr. πατήρ, v. irl. *athir* sau lat. *pro*, gr. προ, v. irl. *ro*); în germană, în urma mutaţiei consonantice, p >f (cf. lat. *pater*, got. *fadar*; lat. *pecu*, got. *faihu*, ahd. *fihu*; lat. *nepos*, got. *nefo*). Reiese că limbile germanice şi celtice au împrumutat cuvîntul din latină. La rîndul ei, limba latină a împrumutat cuvîntul din greacă. Acest lucru apare evident dacă urmărim cuvîntul în celelalte limbi indo-europene, unde are la iniţială o consoană velară : av. *kaena* „răzbunare", lit. *kainé* „valoare", „preţ", v. sl. цѣна „preţ" (cu *ţ* provenit din velară); analiza dezvăluie că în limba-bază cuvîntul începea cu o velară care s-ar fi păstrat în latină, dacă aceasta ar fi moştenit cuvîntul, în timp ce în greacă ea s-a transformat în labială (cf. lat. *sequor*, gr. ἕπομαι, lat.

[97] Meillet, *Introduction*, p. 364.

linquo, gr. λείπω, lat. *quo*, gr. πό-θεν), Şi diferenţa de sens indică un împrumut în limbile de apus, căci sensul primar „preţ pentru răscumpărarea unei greşeli" s-a păstrat numai în greacă, balto-slavă şi avestică.

3). *Reconstrucţia*. Deci pe baza corespondenţelor fonetice se poate stabili fondul comun de elemente transmise din limba-bază limbilor care derivă din ea. Cu ajutorul acestor elemente se poate reconstitui limba-bază, în cazul în care nu este atestată (de ex. germanica comună, slava comună sau indo-europeana), sau unele unităţi ale ei care nu s-au păstrat în texte, precum şi starea din epoca care separă ultimele atestări ale limbii -bază de cele mai vechi date ale limbilor care derivă din ea, în cazul unei limbi-bază atestate (de ex. latina). Procedeul poartă numele de reconstrucţie. El poate fi mînuit cu atît mai uşor şi dă rezultate cu atît mai valoroase cu cît perioada de timp care separă epoca diversificării limbii comune de primele atestări ale limbilor care provin din ea este mai scurtă, căci în acest caz unităţile păstrate sînt mai numeroase, iar diferenţele dintre ele nu sînt prea mari.

Pentru reconstrucţia etimonului din limba-bază se aleg formele cele mai vechi din limbile înrudite. Se compară învelişurile fonetice fonem cu fonem; pentru a se decide care a fost forma din limba-bază se ţine seamă de legile fonetice ale fiecărei limbi, precum şi de unele legi fonetice cu caracter mai general (principiul schimbărilor fonetice uzuale)[98]. Astfel pe baza formelor: skr. *bhárami*, av. *baraimi*, gr. φέρω, lat. *fero*, got. *bairan*, ahd. *beran*, v. sl. берѫ se reconstruieşte rădăcina i. e.**bher* — considerîndu-se că fonemele aspirate, mai greu de pronunţat, sînt mai vechi şi că în avestică şi sanscrită **e* şi* *o* > *a*.

Într-un mod similar, prin compararea fiecărui fonem din cuvintele atestate: lat. *decem*, gr. δέκα, got. *taihun*, v. sl. десѧтъ, let. *desimt*, arm. *tasn*, av. *dasa*, skr. *dáśa*, se reconstituie complexul sonor al numeralului „zece" în limba indo-europeană în forma* *deḱm̥*.

Se consideră că fonemul iniţial a fost o dentală sonoră, care a asurzit în germanică şi armeană în urma mutaţiei consonantice; al doilea fonem, *-e-*, s-a transformat în *a* în cîteva limbi, potrivit legilor lor fonetice; velara palatală *ḱ* s-a păstrat în limbile centum şi s-a transformat în spirantă în limbile satəm (în sprijinul tezei că velara este fonemul mai vechi pledează şi poziţia geografică a limbilor centum — limbi marginale — şi principiul schimbărilor fonetice uzuale, căci sînt mai frecvente şi mai uşor de explicat din punct de vedere fonetic cazurile de *k* > *s* decît cazurile inverse); în sfîrşit, fonemul *m̥* poate explica forma finală a cuvîntului în diverse limbi.

Pentru a nu se transpune în mod inutil în limba-bază trăsături neesenţiale şi pentru ca ea să nu devină un amalgam de sunete şi forme de orice fel, la fiecare stadiu al cercetării e necesară o analiză descriptivă[99].

---

[98] G. Bonfante, *On Reconstruction and Linguistic Method*, „Word" I, 1945, 1—2, p. 85.
[99] Robert A. Hall jr., *The reconstruction of proto-romance*, „Language" XXVI, 1950, p. 22.

Procedeul reconstrucţiei se foloseşte de mai bine de un secol. Rezultatele dobîndite prin aplicarea lui s-au corectat mereu, pe măsură ce s-au elaborat gramaticile istorice ale fiecărei limbi indo-europene, s-au descoperit texte în limbi indo-europene necunoscute (toharica, hitita), s-au descifrat textele cretano-miceniene, iar geografia lingvistică a permis o cronologie mai exactă a formelor în fiecare limbă.

Principala problemă care se pune în cazul reconstrucţiei este aceea a realităţii formelor reconstruite. Valabilitatea procedeului a fost recunoscută în cazul unor forme latine descoperite în texte după ce fuseseră reconstruite. Dar situaţia reconstrucţiei pe teren romanic e mult mai favorabilă decît cea a altor limbi, datorită atestării în texte a limbii-bază. În cazul unor limbi care s-au separat de mii de ani din trunchiul comun, ca cele indo-europene, nu există siguranţa identităţii între forma reconstituită şi cea care a existat în realitate, oricît de bogat ar fi materialul cu care se lucrează. Se poate admite că forma reconstruită aproximează în mai mare măsură forma reală dacă ea s-a realizat pe baza unui material mai bogat. Atunci cînd, prin forţa lucrurilor, se operează cu cuvinte atestate numai în două limbi, se cere ca ele să nu fie învecinate, iar cuvintele să concorde nu numai ca sens şi formă sonoră, dar şi în ce priveşte locul accentului, derivarea etc. Reconstrucţie pe baza unui cuvînt păstrat într-o singură limbă se face în mod excepţional, atunci cînd el nu poate fi explicat ca împrumutat sau creat în limba respectivă şi cînd tipul formării lui se întîlneşte la alte cuvinte din limba-bază.

Nu toate sectoarele unei limbi pot fi reconstruite cu egală probabilitate. Cu mai multă exactitate se reconstituie sistemul fonetic, deoarece aici se operează cu unităţi monoplane, în număr relativ redus (cîteva zeci) şi care s-au transformat în fiecare limbă în mod regulat după anumite legi.

Greutăţi numeroase se ivesc atunci cînd se încearcă să se determine sensul rădăcinilor. Nu se pot stabili corespondenţe semantice stricte, pentru că numai rareori există coincidenţă a schimbărilor la cuvinte din acelaşi cîmp semantic. Reconstrucţia semantică nu se poate baza pe principiul regularităţii schimbărilor[100]; nu se pot formula legi ale evoluţiei semantice, sensurile noi coexistă vreme îndelungată cu cele vechi. Pentru a împăca sensurile adesea foarte diferite ale cuvintelor provenite din acelaşi izvor, dicţionarele de rădăcini indo-europene atribuie etimonului fie sensuri foarte vagi şi generale (deşi o limbă vorbită în urmă cu mii de ani trebuie să fi avut un lexic predominant concret), fie sensuri multiple (ca şi cum toate sau marea majoritate a cuvintelor ar fi fost polisemantice). Se poate crede că în multe cazuri evoluţia semantică s-a produs de la sensuri concrete spre sensuri mai abstracte. A. Meillet considera că trebuie să ne imaginăm limba comună indo-europeană ca pe un idiom în care predominau termenii cu sens concret şi care notau detalii ale obiectelor uzuale, şi sărac în termeni cu sens generic[101]. Acest punct de vedere, confirmat în multe

---

[100] G.S. Klicikov, *Об основных приемах лингвистической реконструкции*, ВЯ, 6, 1961, p. 37–38.

[101] *Introduction*, p. 382.

cazuri, nu trebuie aplicat în mod dogmatic. Se întîmplă uneori ca sensul cel mai îngust şi mai concret să nu fie şi cel mai vechi. Iată un exemplu : de la o rădăcină indo-europeană s-au creat în cîteva limbi cuvinte cu sensuri concrete, şi anume skr. *daru*, *dru* „lemn”, „arbore”, gr. δρῦς „stejar” δόρυ „lance de lemn”, got. *triu* „lemn„ „arbore”, gall. *derw* „stejari”, v. sl. дрѣво „arbore”, lit. *dervà* „lemn de pin”. Acelaşi etimon a dat în limbile germanice termeni cu sensuri abstracte : v. isl. *trua*, ahd. *tru*(*w*) *ēn*, got. *trauan* „a avea încredere”, v. isl. *tru* „respect”, *trur* „fidel”, v. isl. *traust*, ahd. *triuwa* „încredere”, „fidelitate”. După H. Osthoff, evoluţia sensului a fost următoarea : stejar → tare ca stejarul→ credincios. Dar sensul „stejar” se întîlneşte numai în greacă, e secundar, provenind de la sensul „arbore”. În realitate, arată E. Benveniste[102], de la o rădăcină indo-europeană **der*- s-au creat două teme : I **der-u*- şi II **dr-eu*- ; sensul iniţial a fost „tare”, „solid”, atestat în multe limbi (skr. *dhruva*, av. *drva*, v. sl. съдравъ, v. irl. *derb*., lit. *drútas*) ; din el derivă sensul specializat în sfera morală al cuvintelor germanice, precum şi sensurile „lemn” şi „arbore”, care reprezintă o concretizare a sensului iniţial.

În reconstrucţia semantică se cere să se definească cît mai exact sfera logică şi valoarea funcţională a cuvintelor, urmărindu-se nuanţele lor în textele cele mai vechi.

În ce priveşte morfologia, ea este un sector stabil şi foarte puţin penetrabil, aşa încît oferă un material valoros pentru stabilirea înrudirii limbilor şi pentru reconstrucţie. Dar în cursul istoriei dispar unele desinenţe sau sufixe, de aceea morfologia unei limbi dispărute nu poate fi reconstituită în toate detaliile ei. S-a arătat adesea că, dacă am reconstitui latina pe baza formelor romanice, nu am ajunge la aspectul real al unei forme ca *lupus*, cîtă vreme -*s* nu s-a păstrat nicăieri (rom. *lup*, fr. *loup*, it. *lupo*, sp. *lobo*) ; aceeaşi e situaţia cu -*m* de la acuzativ, slab pronunţat din latină. Este adevărat că uneori desinenţele se păstrează în cuvinte izolate : fr. *fils* <lat. *filius* sau fr. *rien*<*rem*, dar nu am avea argumente să considerăm pe -*s* din *fils* sau pe -*n* din *rien* ca foste desinenţe dacă nu am cunoaşte situaţia flexiunii din latină.

Cele mai multe greutăţi se ivesc la aplicarea metodei comparative-istorice în general şi a reconstrucţiei în special la sintaxă, datorită unor trăsături specifice acestui sector al limbii.

În primul rînd, materialele sintactice nu sînt de ajutor în stabilirea înrudirii dintre limbi, din cauză că îmbinarea de cuvinte este motivată logic şi, ca atare, formaţii sintactice cu caracter structural identic pot să apară în mod independent, prin dezvoltări paralele, în cele mai diferite limbi.

În al doilea rînd, în cadrul unui grup de limbi înrudite, coincidenţa între valorile sintactice este mai puţin precisă decît coincidenţa formelor morfologice (funcţia aceloraşi forme nefiind întotdeauna comparabilă). În cazul unor construcţii comune, de multe ori este greu de precizat dacă ele îşi au sursa în limba-bază sau au fost create independent în fiecare

[102] E. Benveniste, *Problèmes sémantiques de la reconstruction*, „Word” X, 1954, 2–3, p. 259.

limbă. Sub acest aspect există o situaţie mult mai puţin favorabilă decît în morfologie.

Astfel, întrucît ştim că nu este obligatoriu ca sensul gramatical al nominativului să fie exprimat printr-un anumit complex sonor, atunci cînd găsim în limbile indo-europene vechi la nom. lat. *ouis*, gr. οἶς, skr. *aviḥ*, lit. *avis* deducem că desinenţa -*s* a fost preluată din limba-bază (fiind excluse atît împrumutul, cît şi coincidenţa alegerii independente a aceluiaşi fonem). În cazul analizei unor formaţii sintactice, lucrurile sînt mult mai complicate, după cum se poate vedea din exemplul următor.

În limbile indo-europene vechi se întîlneşte construcţia participiului absolut : în latină ablativul absolut, în greacă — genitivul absolut, în sanscrită — locativul şi genitivul absolut, în gotică şi slava veche — dativul absolut. Originea acestei construcţii a fost interpretată în moduri diferite. După unii cercetători [103], construcţiile participiale absolute au fost folosite şi în perioada limbii comune, după alţii [104] ele reprezintă o creaţie paralelă independentă, ceea ce s-ar dovedi prin neconcordanţa cazului folosit. S-ar putea presupune şi că tendinţa creării unor asemenea îmbinări aparţine limbii-bază, iar realizarea ei s-a făcut în moduri diferite, după specificul funcţiilor cazurilor oblice în diverse limbi indo-europene.

În sfîrşit, sintaxa este o sferă penetrabilă, iar împrumuturile sînt mai greu de identificat (nu se împrumută elemente materiale, ci tipuri de îmbinare); de aceea, pentru separarea elementelor străine se cere să se ia în considerare întregul sistem sintactic.

A apărut evident că metoda comparativă-istorică, creată pentru compararea de forme şi bazată pe principiul corespondenţelor regulate, nu poate fi aplicată cu bune rezultate în sintaxă. A reieşit astfel necesitatea unei adaptări a ei la specificul materialului studiat. În cercetările sale, B. Delbrück considera că trebuie să se plece de la ideea legăturii foarte strînse între lexic, morfologie şi sintaxă. El propunea să se descompună îmbinarea sintactică în elemente componente şi să se stabilească în fiecare din ele o cronologie relativă a sensurilor. Stabilirea sensului celui mai vechi ar putea arunca lumină asupra sensului originar al întregii îmbinări [105]. Acest procedeu a dat unele rezultate în stabilirea cronologiei valorilor sintactice, dar nu oferă suficientă bază pentru separarea elementelor transmise din limba comună de inovaţiile paralele şi de împrumuturi.

A. A. Potebnea preconiza ca obiect al sintaxei comparative-istorice nu secvenţe materiale, ci tendinţe de evoluţie. Acestea acţionează pe o perioadă foarte îndelungată, avînd punctul de plecare într-un trecut îndepărtat, şi constituie o sferă impenetrabilă [106] (de regulă împrumuturile întăresc tendinţele de evoluţie existente).

---

[103] A. Meillet, J. Vendryes, *Traité de grammaire comparée des langues classiques*, Paris, 1924, p. 553.

[104] V.G. Admoni, *Развитие структуры простого предложения в индо-европейских языках*, В Я X, 1960, 1, p. 25.

[105] B. Delbrück, *Vergleichende Syntax der indogermanischen Sprachen*, I, Strasbourg, 1893, p. 1.

[106] A.A. Potebnea, *Из записок по русской грамматике*, Moscova, 1958.

Şi alţi cercetători au adoptat acest punct de vedere, considerînd că trebuie să se analizeze textele vechi, materialele dialectale pentru a se dezvălui tendinţele convergente şi divergente în evoluţia unor limbi înrudite iar în centrul cercetărilor să stea sintaxa relaţiilor [107] sau analiza unităţilor fundamentale ale sintaxei [108].

Rezultate bune s-au obţinut prin îmbinarea metodei lui B. Delbrück cu cea a lui A. A. Potebnea. Astfel teza lui Potebnea după care limba comună indo-europeană nu cunoaşte subordonarea cu conjuncţii îşi găseşte confirmarea în analiza semantică a conjuncţiilor subordonatoare din limbile indo-europene vechi, care ne dezvăluie că într-o fază mai veche ele erau particule, adverbe sau alte părţi de vorbire.

S-au preconizat şi metode mai eficace de studiere sistematică a funcţiunilor sintactice în mai multe limbi înrudite. Dacă se porneşte de la sens spre forma de exprimare, prima operaţie este stabilirea inventarului de sensuri, prin reducerea numărului foarte mare de nuanţe la un număr limitat de modele şi determinarea sistemului de categorii în fiecare din limbile comparate. Se urmăreşte apoi echivalenţa sensurilor în aceste limbi, pentru a se separa elementele semantic comune. În faza ulterioară se descriu mijloacele de expresie, comune sau diferite (topică, acord, flexiune etc.).

Există şi procedura inversă, după care se analizează sistemul mijloacelor de expresie, se separă mijloacele echivalente şi apoi se stabilesc sensurile lor relaţionale[109].

În paginile precedente au fost amintite unele greutăţi în aplicarea metodei comparative-istorice — şi în special a reconstrucţiei — la diferitele sectoare ale limbii. Ţinînd seama de aceste greutăţi ca şi de lipsa de siguranţă a exactităţii formelor reconstruite, lingviştii din secolul nostru (spre deosebire de cei din secolul trecut) s-au dovedit adesea sceptici în ceea ce priveşte valabilitatea rezultatelor dobîndite.

Astfel, după părerea lui A. Meillet, metoda comparativă-istorică nu poate ajunge să reconstituie limba indo-europeană aşa cum a fost vorbită, ci numai un sistem de corespondenţe între limbile care derivă din ea [110]. S-a arătat că formele reconstruite sînt nereale, pentru că sînt atemporale şi adialectale [111]. Dar scepticismul nu este întru totul justificat. Pe de o parte, au apărut mijloace care ajută la determinarea formelor dialectale şi la stabilirea unei cronologii relative. Pe de altă parte, nu trebuie exagerate diferenţele dialectale. Ideea existenţei prototipului e implicată în însăşi recunoaşterea înrudirii mai multor limbi. Reconstrucţia unei limbi-bază

---

[107] I. Bauer, *Основные проблемы сравнителмо-исторического изучения синтаксися славянских языков*, В. Я XII, 1963, 4.

[108] N.E. Collinge, *Some reflexions in comparative historical syntax*, ,,Archivum linguisticum" X, 1960, 2. p. 98.

[109] Henry R. Kahane, *Principles of Comparative Syntax*, ,,Orbis" III, 1954, 2, p. 513.

[110] Meillet, *Introduction*, p. 47.

[111] E. Pulgram, *Proto-Indo-European reality and reconstruction*, ,,Language" XXXV, 1959, 3. p. 123.

reprezintă un model al unei limbi reale, care, fără a o reproduce în toate detaliile, relevă însuşirile ei esenţiale. Modelul indo-european a variat în cursul istoriei. În secolul trecut el reproducea în mare parte trăsăturile sanscritei, considerată cea mai arhaică dintre limbile atestate. În epoca noastră el s-a construit mai ales pe baza datelor din hitită, italică, germanică. Pe măsură ce geografia lingvistică va elabora criterii mai precise pentru a distinge fenomenele arhaice de cele mai noi, şi modelul reconstruit pe baza elementelor celor mai vechi se va apropia în mai mare măsură de etimonul real.

După cum s-a arătat [112], reconstrucţia este folosită şi pe teren romanic, pentru a se deduce starea lingvistică care separă ultimele mărturii ale latinei de primele texte ale limbilor romanice. Volumul al II-lea al *Tratatului de istoria limbii române* conţine reconstrucţia limbii române comune. Pentru a ajunge la această fază, cercetătorii au redus dacoromâna şi aromâna (în unele cazuri şi meglenoromâna şi istroromâna) la formele lor primitive, eliminînd din discuţie tot ceea ce nu avea şanse să fie comun — adică transmis din latină sau preluat din substrat. Pe această cale s-au degajat elementele esenţiale şi structura acelei faze care constituie puntea de legătură între latina dunăreană tîrzie şi primele texte româneşti.

4). *Analiza fono-morfologică.* Reprezintă restrîngerea la o limbă atestată a procedeului comparaţiei aplicat într-o familie de limbi. Postulatul iniţial al analizei constă în a admite că toate variantele unui morfem au aceeaşi origine (formaţiile supletive fiind excluse din materialul cercetat). Prin compararea între ele a alomorfelor se stabilesc corespondenţe regulate între foneme. Pe baza unor anumite reguli (de ex. corespondenţele necondiţionate poziţional reprezintă continuarea aceluiaşi fonem) se reconstituie componenţa fonologică a limbii respective într-o etapă mai veche a evoluţiei ei. Rezultatele reconstrucţiei se confruntă cu acelea obţinute prin compararea cîtorva limbi din acelaşi grup [113]. Aşa, de exemplu, în limbile germanice în alomorfele aceloraşi morfeme se observă alternanţa vocalelor *i* şi *u* cu sonorele *j* şi *w*, aflate faţă de ele în distribuţie complementară. Prin analiza fono-morfologică se reconstruiesc fonemele *i̯* şi *u̯* (care coincid cu fonemele restabilite prin compararea cîtorva limbi indo-europene). Analiza fono-morfologică se aplică la materialele cele mai vechi ale unei limbi care, uneori, e singura care le-a păstrat din limba-bază. În asemenea cazuri lingviştii proiectează datele astfel obţinute asupra limbii-bază. În felul acesta a procedat, de exemplu, J. Kuryłowicz [114], cînd a restabilit sistemul accentual al indo-europenei pe baza reconstrucţiei stării mai vechi a accentului în sanscrita vedică (accentuarea greacă şi cea balto-slavă fiind considerate inovaţii). Analiza fono-morfologică a fost utilizată şi de L. Michelena şi A. Martinet pentru reconstruirea bascei preliterare.

---

[112] Vezi p. 95.
[113] G.S. Klicikov, *art. cit.*, p. 36.
[114] *L'accentuation des langues indo-européennes*, Cracovia, 1952.

5) *Reconstrucția internă* reprezintă aplicarea analizei fono-morfologice la o limbă reconstruită. Cu ajutorul ei s-a putut stabili o cronologie relativă a unor fapte din fonologie și morfologie.

Procedeul reconstrucției interne a fost folosit pentru prima dată de F. de Saussure în analiza vocalismului indo-european. Elementul nou în această analiză a fost considerarea fonemelor din punctul de vedere al corelațiilor lor în sistem. Pe această bază autorul a descompus formulele reconstruite în altele mai simple, considerate a fi mai vechi. Această metodă structurală de analiză s-a dovedit ulterior aplicabilă la orice stare a limbii.

Se știe că în indo-europeană principala alternanță fonetică era de tipul *e*/ *o*/ *Ø*. Pornind de la situația deosebită a vocalei *a* în cadrul sistemului vocalic indo-european, Saussure a dedus că, în multe cazuri, ea provine din transformarea unei sonante, realizată în mod diferit (lat. *pater*, gr. πατήρ, v. irl. *athir*, dar skr. *pitā*, av. *pita*). Această sonantă se află în alternanță cu vocalele lungi :

lat. *sēmen* / *sătus*

dōnum / *dătus*

stāre / *stătus*

De aici rezultă că sonanta (notată de Saussure prin *A* și de alții prin ∂) se comportă față de vocalele lungi ca sonantele față de diftong:

*ei / *oi / *i

*eu / *ou / *u

Alternanța vocalelor lungi se găsește astfel încadrată în tipul general de alternanță, iar vocalele lungi pot fi descompuse în vocalele scurte corespunzătoare, urmate de sonantă :

*e A/ *oA / *A

Pe baza acestei analize Saussure a dedus o stare mai veche a vocalismului indo-european în care, alături de sonantele cunoscute *l*, *r*, *m*, *n*, *i*, *u*, mai exista una, definită de el numai ca valoare în sistem. Veridicitatea reconstrucției a fost confirmată ulterior prin fapte hitite (J. Kuryłowicz, E. Sturtevant).

Pornind de la datele stabilite de Saussure, cercetătorii (A. Meillet, H. Möller, J. Kuryłowicz, H. Pedersen) au căutat să determine numărul exact al sonantelor existente în protoindo-europeană, precum și natura lor fonetică (laringale după H. Möller și Kuryłowicz sau fricative posterioare după A. Martinet). O acceptare mai largă a avut teoria lui Kurytowicz, care a postulat trei laringale, notate ∂_1 ∂_2 ∂_3. În îmbinare cu vocala *e* ele ar fi dat naștere vocalelor scurte și lungi, după formulele $\partial_1 + e > e$, $\partial_2 + e > a$, $\partial_3 + e > o$; $e + \partial_1 > \bar{e}$, $e + \partial_2 > \bar{a}$, $e + \partial_3 > \bar{o}$.

În morfologie metoda reconstrucţiei interne a fost folosită de E. Benveniste. Analizînd cel mai vechi tip de flexiune nominală din limbile indo-europene — flexiunea heteroclitică — în care se produce o alternanţă consonantică în temă (ex. lat. N. *femur*, G. *feminis*, gr. N. ἧπαρ, G. ἥπατος (α<n̥), skr. N. *yákr̥t*, G. *yaknáḥ*, hit. N. *watar*, G. *wetenas*), el a dedus că elementele în alternanţă (*n*, *r*, *l*, *i*) provin din perioada preflexionară. Ele au avut rolul de formanţi, care marcau în frază multiple funcţii ale unui cuvînt şi se regăsesc în componenţa unor „adverbe" primare, în realitate teme amorfe împietrite (de tipul skr. *vanar* „în pădure", *heman* „iarna", av. *zamar* „în pămînt", gr. ἦμαρ „în timpul zilei", ὄναρ „în vis").

Benveniste a aplicat reconstrucţia internă şi la analiza rădăcinilor indo-europene. Materialele consemnate în dicţionare şi stabilite prin compararea limbilor indo-europene indicau prin marea lor varietate fonetică formaţii din epoci diferite. Comparînd între ele aceste „rădăcini" cercetătorul francez a ajuns la concluzia că, într-o fază mai veche a indo-europenei, şi anume în perioada monovocalismului, rădăcina avea un aspect uniform C V C (de tipul **pet* „a zbura" sau **bher* „a purta"). Rădăcinile formate din două foneme s-au creat ulterior, prin fuziunea sonantei ∂ cu vocala *e*: **ag* „a mîna" < ∂_2*eg* (cf. *teg*); **pō* „a bea" < *pe*∂_3; **ed-* „a mînca" < ∂_1 *ed* (cf. *sed*).

„Rădăcinile" alcătuite din patru foneme sînt de fapt teme în care alături de rădăcină există şi un sufix: de la rădăcina **u̯er*-s-a creat atît **u̯er-g* (gr. Ϝέργον), cît şi **u̯r eg* (gr. ῥέζω); de la **per*, atît **per-k* (lit. *persu*), cît şi **pr-ek* (lat. *precor*), de la rădăcina **pet-* s-au format, pe de o parte, **pet-r* (skr. *pátra*), pe de alta **pt-er* (gr. πτερόν) etc.

În felul acesta s-au creat posibilităţi de a se reconstitui sistemul unei limbi neatestate în etape diferite ale istoriei sale.

β. Geografia lingvistică. 1. O vreme îndelungată studiul limbilor s-a limitat la aspectul lor literar. Se ştie că gramaticii antici aveau în vedere numai norma limbii clasice, iar observaţiile lor asupra limbii vorbite erau cu totul sporadice. În cursul evului mediu şi al Renaşterii atenţia principală a fost concentrată asupra limbilor clasice, iar studiul limbilor vii — considerate vulgare — şi-a făcut loc cu greu, în lucrări cu caracter aproape exclu-clusiv practic.

Studiul limbilor vii înseamnă implicit cercetarea formelor lor dialectale, căci pretutindeni limba vorbită se manifestă sub forma graiurilor şi a dialectelor. Exemplul cel mai ilustru în această direcţie îl constituie lucrarea lui Dante, *De vulgari eloquentia.* Scrisă în vederea apărării drepturilor limbii italiene ca limbă literară şi oficială alături de latină, ea conţine o clasificare şi o caracterizare a celor 14 dialecte italiene. Preocupări mai evidente în ceea ce priveşte datele dialectale se întîlnesc în secolul al XVIII-lea cînd, în mai multe ţări, se fac culegeri de material, obţinut mai ales prin corespondenţă. Printre primele dicţionare dialectale poate fi citat şi cel din 1767 cu materiale din limba saşilor din Ardeal [115].

---

115 Sever Pop, *La dialectologie,* Louvain, 1950, p. XVIII.

Mult timp formele dialectale au fost privite drept greşeli sau abateri de la norma literară. Dar la începutul secolului al XIX-lea curentul romantic german propagă ideea culturii ca produs al sufletului poporului. Această mişcare a stat la baza creării folcloristicii de către fraţii Jakob şi Wilhelm Grimm. Prin ei, ca şi prin alţi cercetători din aceeaşi vreme, studiul dialectelor devine o anexă a etnografiei şi a folcloristicii. În 1812 J. Grimm a relevat importanţa cunoaşterii dialectelor pentru studiile de istorie a limbii; în *Deutsche Grammatik* din 1819 el a dat prima descriere istorică a unui grup de dialecte.

Cu vremea dialectologia, rămînînd legată de etnografie şi folclor, devine o ramură aparte a lingvisticii.

2. Primele materiale dialectologice au fost expuse în dicţionare dialectale şi în monografii. Printre primele anchete prin corespondenţă se citează cea din 1838, asupra graiurilor saxone din Transilvania, iar printre primele anchete la faţa locului, cea din 1857, realizată de Ion Maiorescu în Istria [116].

Bazele dialectologiei se pun după 1870, odată cu începuturile şcolii neogramaticilor. Proclamînd necesitatea studierii limbilor vii, neogramaticii din diferite ţări au iniţiat anchete şi au strîns un material bogat. Alături de glosare şi de monografii, se alcătuiesc acum primele atlase lingvistice.

3. Ideea notării pe hartă a fenomenelor lingvistice a fost preconizată de Leibniz. În 1821 a fost publicată o hartă lingvistică a patois-urilor din Franţa. Cu vremea principiul hărţilor lingvistice cîştigă tot mai mult teren. Într-adevăr, glosarele şi monografiile dau imagini izolate ale cîte unui grai sau dialect, dar nu permit să se vadă relaţiile dintre ele, nu conţin material omogen şi de aceea nu pot oferi o viziune de ansamblu a dialectelor. Ideea atlaselor lingvistice a fost pusă sistematic în practică după 1880 şi, cum este de aşteptat, de la un atlas la altul s-au realizat perfecţionări ale metodei. În cele ce urmează ne vom opri la cîteva atlase mai importante, relevînd principiile folosite.

În anul 1876 lingvistul german G. Wenker a iniţiat o anchetă prin corespondenţă, cu ajutorul unui chestionar de 40 de fraze scurte, redactate în germana literară şi pe care învăţătorii din circa 30 000 de localităţi urmau să le traducă în graiul local. Pe baza celor 44 251 de răspunsuri a început publicarea atlasului. În 1881 a apărut prima fasciculă, cu 6 hărţi, a lucrării, sub titlul *Sprachatlas von Nord- und Mitteldeutschland, auf Grund von systematisch mit Hilfe der Volksschullehrer gesammelten Material aus circa 30 000 Orten, bearbeitet, entworfen und gezeichnet von Dr. G. Wenker, Strassburg.* Adept al neogramaticilor, autorul a acordat atenţia principală foneticii, foarte puţin morfologiei, iar lexicului de loc (considerîndu-l schimbător în toate sferele lui). Totodată el împărtăşea ideea, curentă în vremea lui, că în dialecte — neatinse de influenţe străine — legile fonetice au acţionat fără excepţii şi de aceea între dialecte există limite precise.

---

[116] Sever Pop, *lucr. cit.*, p. XXXVI.

Dar atlasul alcătuit de Wenker, a cărui publicare a continuat pînă în 1926, a arătat, dimpotrivă, că în sens strict nu există limite dialectale și că pretutindeni se observă amestec al vorbirilor.

De timpuriu metoda anchetelor dialectale a fost folosită și în studiul dialectelor românești. În 1885 Hasdeu a inițiat o vastă anchetă dialectală bazată pe un chestionar de 206 întrebări, trimis în toate regiunile țării. Răspunsurile la chestionar, care i-au servit la redactarea articolelor din *Etymologicum Magnum*, adunate și clasate în 18 volume, constituie un material valoros și în prezent.

Primul atlas al limbii române (și totodată primul pe teren romanic) este opera lingvistului german G. Weigand, profesor de limba română la Universitatea din Leipzig. Printre cei dintîi, el a folosit ancheta pe teren pe baza unui chestionar prestabilit. Între anii 1895 și 1901, G. Weigand a cercetat graiurile românești din Banat, regiunea Crișurilor și a Mureșului, a Someșului și a Tisei, din Oltenia, Muntenia, Moldova, Dobrogea și Bucovina, cu un chestionar din 104 întrebări. Răspunsurile le-a publicat în revista „Jahresbericht des Instituts für Rumänische Sprache”. În 1909 materialul a fost cartografiat în lucrarea *Linguistischer Atlas des dacorumänischen Sprachgebietes*, alcătuită din 67 de hărți fonetice, dintre care 16 sînt hărți sintetice.

Un progres însemnat în metoda de cercetare a dialectelor s-a realizat o dată cu alcătuirea atlasului lingvistic al Franței, de către J. Gilliéron și E. Edmont, ale cărui principii au fost ulterior adoptate în multe țări.

Ancheta pe teren realizată de E. Edmont — nespecialist — a folosit un chestionar de 1920 de întrebări, referitoare la toate compartimentele limbii, dar în special la lexic. Autorii au urmărit să obțină date privitoare atît la păstrarea în dialecte a cuvintelor vechi, cît și la modul de pătrundere a termenilor literari. Punctele de anchetă au fost stabilite geometric, la distanțe aproximativ egale. Au fost anchetați în 639 de localități (din totalul de 37 000), atît în Franța, cît și în afara granițelor ei (graiuri franceze din Belgia, Elveția, nordul Italiei), circa 720 de informatori de diferite vîrste. Publicat între anii 1902 și 1910, *Atlas linguistique de la France* (ALF) a fost primit cu entuziasm de străini și cu unele rezerve în Franța. El a fost urmat de numeroase lucrări de același gen.

Cîțiva ani mai tîrziu, au început la Cluj pregătirile pentru publicarea *Atlasului lingvistic român* (ALR), realizat, sub conducerea lui Sextil Pușcariu, de Sever Pop, E. Petrovici și Șt. Pașca. Din 1926 a început o anchetă de probă, prin corespondență, pentru alegerea judicioasă a punctelor de anchetă. Din 1930 a început ancheta pe teren, cu doi anchetatori și două chestionare : unul de 2 200 de cuvinte referitoare la noțiunile fundamentale, celălalt cu 4 800 de întrebări referitoare la noțiuni de etnografie și folclor. Pe baza răspunsurilor s-au publicat două volume (I, 1938 și II, 1940) ale atlasului, precum și Micul atlas cu hărți sintetice. Din anul 1956 s-a reluat publicarea atlasului. Totodată s-au realizat anchete noi, care au furnizat material pentru atlasul pe regiuni.

Mai amintim în acest scurt istoric atlasul lingvistic al Italiei şi Elveţiei meridionale, *Sprach- und Sachatlas Italiens und Südschweiz, 1928 — 1940* realizat de K. Jaberg şi J. Jud, în 8 volume (1 705 hărţi), pentru care s-au folosit 3 chestionare, unul de 2 000 de întrebări (adaptat după cel al ALF), altul în formă redusă, pentru oraşe, şi un chestionar de circa 4 000 de întrebări pentru fixarea tezaurului lingvistic dialectal. Ca elemente noi se poate remarca introducerea anchetei în oraşe, predominarea lexicului faţă de fonetică, raportarea materialului lingvistic la date culturale. Autorii au comparat terminologia italiană şi cea retoromană cu cea franceză sau catalană, punînd astfel bazele unei geografii lingvistice comparate [117].

Se cuvine amintit aici şi *Atlasul lingvistic mediteranean* (ALM) la care se lucrează în prezent. Rezultat al colaborării dialectologilor din mai multe ţări, acest atlas urmează să prezinte lexicul specific al marinarilor şi pescarilor din porturile Mediteranei, să pună în lumină particularităţile acestui Koiné lexical — produsul convieţuirii şi contactului unor populaţii cu limbi diferite.

În timp ce atlasele dialectale pornesc de la o presupusă unitate lingvistică pentru a evidenţia diferenţele în spaţiu şi stratificarea în timp, ALM urmăreşte procesele de convergenţă, de afinitate între limbi diferite ca origine şi ca structură. Ancheta are în vedere limbile romanice, unele limbi slave, greaca, albaneza, araba, ebraica, dialecte berbere, turca. Punctele de anchetă sînt porturile (în ţara noastră Constanţa, Sf. Gheorghe şi Sulina).

Chestionarul cuprinde întrebări referitoare la mare, meteorologie, navigaţie şi manevre de bord, ambarcaţiuni, comerţ, pescuit, fauna şi flora marină. Răspunsurile sînt date de cîte doi informatori — un marinar şi un pescar. Ele se vor referi la lexic, dar indirect vor consemna şi fenomene fonetice şi morfologice.

Obiectivele deosebite ale acestui atlas, condiţiile anchetei ca şi metodologia nouă, adecvată scopului vor deschide geografiei lingvistice orizonturi noi [118].

4. Atlasele lingvistice conţin un material bogat, obţinut cu o metodă unitară, în care se reflectă trăsăturile caracteristice ale dialectelor. Acest material este notat cu ajutorul transcripţiei fonetice şi grupat în hărţi *fonetice* (înregistrînd variantele unui fonem), *lexicale* (cu denumiri pentru acelaşi concept) şi *morfologice* (cu alomorfe).

Alcătuirea de atlase lingvistice precum şi interpretarea materialului pe care îl conţin formează obiectul geografiei lingvistice, în prezent metoda dialectologică cea mai răspîndită. Cu ajutorul ei se urmăreşte difuzarea şi distribuţia spaţială a formelor lingvistice ale unei limbi raportate nu atît la geografia fizică, cît la cea umană şi politică [119].

Hărţile lingvistice oferă un material neprelucrat, care urmează să fie interpretat. Întrucît chestionarele nu pot fi exhaustive şi, ca atare, nici

---

[117] Iordan, *Lingv. romanică*, p. 261.

[118] „Bolletino dell'Atlante linguistico Mediterraneo", Venezia-Roma, 1, 1959.

[119] E. Coseriu, *La geografia lingüistica*, ed. a IV-a, Montevideo, 1956, p. 10.

hărţile nu cuprind întregul material lingvistic, se pune cu stringenţă problema găsirii celor mai adecvate mijloace care să permită alegerea a ceea ce este mai caracteristic şi mai esenţial în limbajul unei regiuni într-o anumită etapă istorică. De aceea s-a discutat şi se discută în legătură cu procedeele de strîngere a materialului dialectal, propunîndu-se soluţii variate privitoare la alcătuirea chestionarului, alegerea anchetatorilor şi a informatorilor etc.

Experienţele de pe teren au arătat că este necesar să se abandoneze poziţiile rigide şi să se ţină seama de specificul regiunii cercetate. În unele probleme dialectologii au adoptat poziţii comune, în altele încă se mai poartă discuţii.

a) În legătură cu chestionarul se admite ca el să fie astfel alcătuit încît răspunsurile obţinute pe baza lui să poată da o imagine de ansamblu, fie şi elementară, a structurii fonetice şi gramaticale, a lexicului fundamental şi a terminologiei specifice ale dialectului studiat.

b) Tipurile de interogare pot fi variate. Mijlocul cel mai util este de a provoca conversaţii sau povestiri libere, care păstrează naturaleţea şi spontaneitatea. Înregistrate la magnetofon, asemenea texte oferă un material bogat din toate nivelele limbii. Cel mai frecvent se recurge la întrebarea indirectă, mai rar la cea directă, căutîndu-se, pe cît posibil, să se evite influenţarea subiectului. Un procedeu bun, posibil numai la vocabularul concret, este utilizarea de desene, obiecte ; se obţine adesea cuvîntul în context, cînd informatorul povesteşte ceea ce vede. Cu subiecte bilingve se recurge şi la traduceri din limba literară.

c) Fixarea punctelor de anchetă nu se mai face la întîmplare, intuitiv sau printr-o împărţire mecanică, geometrică a teritoriului, ci după informaţii prealabile pe principiile etnolingvisticii [120].

d) Spre deosebire de punctul de vedere al lui Gilliéron, sînt preferaţi anchetatorii lingvişti, pe cît posibil originari din regiunea respectivă, cunoscători ai obiceiurilor, mentalităţii, graiului. Pentru uniformizarea rezultatelor s-a propus utilizarea a doi anchetatori care să realizeze anchete paralele.

e) În legătură cu alegerea informatorului s-a mers de la o extremă la alta : unii (de ex. S. Pop) pun tot felul de condiţii, alţii preferă să-l aleagă întîmplător (K. Jaberg, J. Jud : regula este „să nu fie nici o regulă"). S-a acceptat însă un număr de condiţii obligatorii : informatorul să fie din regiune, deci să cunoască bine graiul local, să fie inteligent şi să aibă o pronunţare corectă ; să fie aleşi bărbaţi şi femei, de vîrste şi ocupaţii diverse. Unii dialectologi au propus anchetarea unui singur subiect, dar practica a dovedit că nu e suficient.

f) Discuţii numeroase s-au purtat în legătură cu procedura chestionării. Gilliéron nu s-a preocupat de o riguroasă uniformitate a chestionării, în timp ce alţii respectă în mod strict ordinea întrebărilor. S-a arătat că

---

[120] G. Bottiglioni, *Linguistic Geography : Achievements, Methods and Orientations*, „Word" X, 1954, 2—3, p. 382.

răspunsurile care nu sînt obţinute în acelaşi mod nu sînt comparabile între ele. Dar niciodată nu se pot obţine răspunsuri total uniforme, căci variază anchetatorii, informatorii, împrejurările etc.

După părerea unor dialectologi, primul răspuns este de preferat, întrucît comportă maximum de spontaneitate, dar există obiecţia că, în acest fel, se procedează impresionist, nu se corectează erorile etc., iar cercetătorii au nevoie de un material de sinteză a mediei areale a vorbitorilor [121].

5. Se consideră îndeobşte că întemeietorul geografiei lingvistice este J. Gilliéron. Se pot cita desigur precursori, printre cei care au alcătuit mai de mult hărţi lingvistice. Poate fi pomenit şi Joh. Schmidt[122], care a introdus în lingvistica generală teoria valurilor, precum şi P.J. Rousselot[123], care a evidenţiat lipsa de unitate a vorbirilor individuale chiar în sînul aceleiaşi familii. Dar J. Gilliéron a dat primele interpretări sistematice ale hărţilor lingvistice, evidenţiind numeroase fapte puţin cunoscute sau neglijate. Tezele lui, bazate pe materialul din ALF, au fost ulterior confirmate sau precizate de numeroşi cercetători. Pretutindeni anchetele dialectale au dezvăluit că limba vorbită se prezintă sub aspecte multiple, că diferitele variante se găsesc unite în raporturi complexe şi că, deci, imaginea pe care şi-au făcut-o lingviştii despre o limbă, pornind numai de la analiza textelor, era mult simplificată.

a) Una din concluziile mult dezbătute ale geografiei lingvistice se referă la problema graniţelor dialectale. Împotriva ideii curente, care considera dialectele drept unităţi clar conturate, cu limite precise, hărţile lingvistice au pus în evidenţă faptul că fiecare fenomen dialectal are o arie de răspîndire proprie, că isoglosele nu coincid aproape niciodată (uneori nici chiar isoglosele aceluiaşi fenomen reflectat în cuvinte diferite). Ele pot reprezenta epoci diferite, de la apariţia diferenţelor dialectale şi pînă la actuala difuzare. Există zone de vecinătate, cu caracter mixt, în care isoglosele caracteristice unui grai se împletesc cu altele, caracteristice altor graiuri.

Asemenea constatări l-au dus pe Gilliéron la concluzia că nu există limite dialectale şi nici dialecte, ci numai trăsături dialectale, care nu se organizează într-un sistem[124]. Această interpretare a lui Gilliéron a fost combătută de mulţi dialectologi. S-a arătat astfel că ea a fost formulată pe baza materialului din ALF, rezultat al unei anchete cu reţea rară. S-a văzut că sînt cazuri cînd isoglosele nu sînt izolate, ci se adună în mănunchiuri, ceea ce permite o oarecare delimitare. Apoi mai este de reţinut că nu toate isoglosele au valoare egală: mai importante sînt

---

[121] G. Bottiglioni, *art. cit.*, p. 385.

[122] Joh. Schmidt, *Die Verwandtschaftsverhältnisse der indogermanischen Sprachen*, Weimar, 1872.

[123] P.J. Rousselot, *Les modifications phonétiques du langage étudiées dans le patois d'une famille du Cellefrouin* (*Charente*), Paris, 1891.

[124] Această teză a fost susţinută şi înainte de apariţia geografiei lingvistice de către H. Schuchardt, în *Über die Klassification der romanischen Mundarten* (1870), cf. Iordan, *lucr. cit.*, p. 36.

cele fonetice şi gramaticale şi chiar în cadrul lor trebuie făcută o selecţie. Dincolo de zonele mixte, create prin întrepătrunderea isogloselor, există arii centrale cu aspecte clar conturate. Fiecare dialect se prezintă cu o structură proprie.

b) Neconcordanţa isogloselor se datoreşte adesea faptului că o serie de cuvinte trec şi dincolo de ariile lor obişnuite[125]. Geografia lingvistică a relevat faptul că cuvintele migrează, la distanţe uneori foarte mari, odată cu oamenii şi cu obiectele. Completîndu-l pe Gilliéron, I.A. Candrea a stabilit 4 căi de migrare a cuvintelor[126] : *iradiaţia* (din centrul unei regiuni spre marginile ei), *infiltrarea* (lărgirea ariei unui cuvînt), *revărsarea* (răspîndirea în formă de valuri) şi *suprapunerea* (apariţia în cadrul unei zone dialectale compacte a unei insule lingvistice diferenţiate de rest). În cursul migraţiei, cuvintele circulă cu forma fonetică specifică regiunii din care provin. Din punctul de vedere al legilor fonetice ale unui dialect, cuvintele pătrunse prin migraţie reprezintă abateri. Întrucît ele sînt destul de numeroase, Gilliéron a tras concluzia că nu se mai poate vorbi de legi fonetice, că fiecare cuvînt are istoria lui, deosebită de a celorlalte, că fiecare fapt lingvistic trebuie studiat separat. Se vede că extremismul neogramaticilor (legile fonetice acţionează fără excepţie) a fost înlocuit cu concluzia opusă şi tot atît de extremistă (excepţiile sînt atît de numeroase, încît nu se poate vorbi de legi). Se poate admite desigur că fiecare cuvînt (ca şi fiecare individ) are propria sa istorie, dar aceasta nu neagă posibilitatea unei istorii a vocabularului (ca şi a unui popor). Există o regularitate a schimbărilor fonetice care cuprind, într-o anumită perioadă, sunetele aflate în aceleaşi poziţii în toate cuvintele de pe un teritoriu dat; această constatare nu e contrazisă de migraţia cuvintelor, fenomen cu cauze social-culturale şi care atinge cuvinte izolate. Materialul din atlase nu duce în mod obligatoriu la negarea legilor fonetice, ci doar la recunoaşterea şi explicarea excepţiilor de la legi; el arată că schimbarea fonetică nu se produce în mod mecanic şi simultan în toate cuvintele şi la toţi indivizii, ea fiind un fenomen istoric, nu fizic. Datorită acestui fapt există zone cu schimbări uniforme şi altele cu schimbări neuniforme[127].

c) Unul din rezultatele migraţiei este lupta între cuvintele locale şi cele nou venite. Gilliéron a urmărit îndeaproape acest fenomen, căutînd să evidenţieze cauzele dispariţiei şi mecanismul înlocuirii cuvintelor. El arăta astfel că înlocuirea unor cuvinte cu sinonime ale lor se poate datora unor cauze extralingvistice. Se constată că, de regulă, cuvintele venite din capitală se impun prin prestigiul lor în dauna cuvintelor locale. Cu cît legătura unei localităţi cu un centru cultural este mai strînsă, cu atît migraţia cuvintelor se produce mai lesne; se observă totodată că

[125] Coteanu, *Dialectologie*, p. 43.
[126] I. A. Candrea, *Constatări în domeniul dialectologiei*, „Grai şi suflet" I, 1924, 1.
[127] E. Coseriu, *lucr. cit.*, p. 35.

centrele economice sau culturale acceptă mai rapid cuvîntul nou (de ex. o serie de cuvinte pariziene s-au încetățenit la Bordeaux, dar nu și în localitățile mai mici dintre Paris și Bordeaux).

Intervin în acest proces și cauze de ordin lingvistic, intern care provoacă slăbirea sau dispariția unor cuvinte. După părerea lingvistului elvețian, principalele „boli ale cuvintelor" sînt: omonimia, hipertrofia semantică și scurtimea învelișului sonor.

Există omonimii suportabile și altele care provoacă confuzii. Gilliéron consideră că, pe teritoriul Franței, multe cuvinte au dispărut din cauza omonimiei. În această direcție exemplul citat frecvent este cel al lat. *gallus*, care în regiunea gasconă a luat forma *gat*, intrînd în coliziune omonimică cu *gat* provenit din *cattus* „pisică"; rezultatul a fost că *gat* „cocoș" a fost înlocuit cu *bégey* < *uicarius* sau *hazan* < *phasianus*. Pentru limba franceză se citează numeroase alte exemple, între care înlocuirea lui *moudre* < *mulgĕre* cu *traire* < *trahere* din cauza omonimiei cu *moudre* <*molĕre*; în italiană dispariția lui *mancare* < *manducare* „mînca" și înlocuirea lui cu *mangiare* a fost atribuită coliziunii cu *mancare* „lipsi". Și în ce privește limba română s-a făcut apel la omonime, pentru a se explica, de exemplu, substituirea lat. *lego* cu *a citi* (din cauza lui *lego* < *lĭgo* „lega"), a lui *păcurar* < *pecorarius* cu *cioban* (din cauza lui *păcurar* „vînzător de păcură" etc.)[128]. Adesea s-a făcut abuz în legătură cu această explicație. Omonimia poate fi uneori cauza dispariției unui cuvînt, dar existența a numeroase perechi omonimice dovedește că ea este suportabilă cîtă vreme cuvintele nu apar izolate, ci în context. Gilliéron și alți dialectologi au tras concluzii generale pornind de la situația din limba franceză, unde, în urma schimbărilor fonetice, procentul de omonime este ridicat, ceea ce nu s-a întîmplat în alte părți.

Hipertrofia semantică constă într-o polisemie prea bogată, care în anumite situații poate provoca confuzie. În acest mod explică Gilliéron dispariția cuvîntului fr. *vaisseau*, care în nordul Franței însemna „oală", „corabie" și alte obiecte cu formă similară și care în graiurile regionale a căpătat și sensurile „stup", „roi de albine".

Alături de uzura semantică, o cauză frecventă a dispariției cuvintelor este considerată și uzura fonetică. În trecerea de la latină la limbile romanice au dispărut numeroase cuvinte scurte. Astfel nu s-a păstrat în franceza literară *ef*, *é* < *apis*, în română *im* < *limus* a fost înlocuit cu *noroi*, *nea* < *niuem* cu *zăpadă*, *la* < *lauare* cu *spăla* etc. Nu toate cuvintele scurte sînt eliminate din limbă, dar ele au o existență precară, putînd fi mai ușor expuse înlocuirii lor cu altele.

Există așadar o „patologie" verbală, în forme variate. Dar există totodată și mijloace „terapeutice", prin care limba caută să prevină confuziile sau să întărească poziția cuvîntului. Astfel limba dispune de posibilitatea diferențierii prin gen a omonimelor, ca în franceză *le foie—la foi*, *le livre — la livre*. Adesea se combate omonimia prin înlocuirea unuia din cei doi termeni cu un fals diminutiv din aceeași temă. De exemplu,

---

[128] Cf. Iordan, *lucr. cit.*, p. 169—170.

în urma modificărilor fonetice lat. *nauis* „corabie” ca şi *napus* „nap” > fr. *nef*; limba a păstrat pe *nef* „naos”, iar pentru „nap” a recurs la diminutivul *navet*.

False diminutive sînt utilizate şi pentru înlocuirea cuvintelor cu corp fonetic redus. Astfel găsim în franceză pe *soleil*<lat. *soliculus*, *abeille* < *apicula*, *oreille* < *auricula*, *aiguille* < *acucula*, *corbeille* < *corbicula* (faţă de formele latine clasice, *sol*, *apis*, *auris*, *acus*, *corbis*). Uneori întărirea corpului fonetic se realizează prin contaminare. Gilliéron a citat cazul formei dialectale franceze *ep* < *apis* care, în contaminare cu *mouche*, a dat forma **mouchep*, transformată ulterior în *mouchette* „albină” în unele graiuri din nord-est.

d) Un rol important a avut geografia lingvistică în explicarea modului în care se răspîndesc inovaţiile, prin dezvoltarea teoriei valurilor a lui Joh. Schmidt. Hărţile lingvistice au evidenţiat faptul că inovaţiile pornesc dintr-un centru economic sau cultural (care, din punct de vedere geografic, poate fi marginal, cum este Bucureştiul sau Buenos Aires). Răspîndirea inovaţiei depinde de factori geografici, de prestigiul centrului, de intensitatea relaţiilor dintre regiuni etc. Unele graniţe fizice, cum sînt munţii, constituie obstacole, altele, ca, de exemplu, fluviile mari, favorizează difuzarea. Mai importante decît graniţele geografice sînt cele administrativ-politice (în trecut şi cele religioase). S-a observat că, în multe ţări europene, configuraţia dialectală concordă cu vechile împărţiri teritoriale din perioada feudală.

Confruntarea pe hartă a ariilor de răspîndire a inovaţiilor permite stabilirea unei stratigrafii a formelor lingvistice. Astfel s-a remarcat că, pe teritoriul Franţei, noţiunea „iapă” a fost denumită succesiv prin trei termeni : forma *ive* din termenul latin clasic *equa* a dispărut (în provensală e *èga*); ea a fost înlocuită de *cavale* din forma latină *caballa*; ulterior, din regiunea pariziană s-a extins forma *jument* < lat. *iumentum*. În prezent aria lui *èga* e laterală în raport cu cea a lui *cavale*, care, la rîndul ei, e laterală în raport cu aria centrală a lui *jument*. Un alt exemplu din franceză : lat. *faber* a dat formele *fabre*, *faure*, *fèvre*; o parte din aria lor a fost ocupată de *ferrier* < *ferrarius*, peste care s-a extins mai recent *forgeron*, creat în franceză din *forger* < lat. *fabricare*[129].

Cercetarea ariei unei inovaţii şi stabilirea centrului ei de iradiere permit să se formuleze unele concluzii de lingvistică comparată. S-a constatat astfel că regiunea italiană în care s-au produs transformările *mb* > *m* şi *nd* > *n* corespunde zonei populate în antichitate de umbrieni, samniţi şi sabeli, ceea ce ar duce la concluzia unei influenţe a substratului[130].

Geografia lingvistică a dezvoltat, în special prin M. Bartoli, teoria ariilor. Scopul cercetării este de a stabili, pe baza normelor areale, prin-

---

[129] E. Coseriu, *lucr. cit.*, p. 28.
[130] *Ibidem*, p. 26.

cipii de cronologie relativă a formelor lingvistice. Ca şi în geologie, din stratificare se trag concluzii asupra perioadei de răspîndire a fenomenelor. Admiţîndu-se că în distribuţia spaţială a formelor lingvistice se reflectă cronologia lor relativă, se cercetează difuzarea spaţială pentru a se trage concluzii de ordin istoric.

În *Introduzione alla neolinguistica* (Geneva, 1925), M. Bartoli a expus cîteva din normele areale:

a) Norma *ariei izolate* (mai puţin expusă contactului): aria izolată păstrează, de regulă, o fază mai veche a limbii

Sardinia		*Italia centrală*
kras, *domo*, *ebba* (din lat. clas. *cras*, *domus*, *equa*)	faţă de	*domani*, *casa*, *cavalla* (din lat. tîrzie *demane*, *casa*, *caballa*)

Pe teritoriul romanic arii izolate sînt Portugalia, Retia, Veglia; după Bartoli insulele sînt mai conservatoare decît continentele, munţii mai mult decît cîmpiile, satele mai mult decît oraşele.

b) Norma *ariilor laterale*. Dacă ariile laterale coincid între ele şi se opun ariei centrale, ele reprezintă o fază anterioară.

Iberia	*Gallia*	*Italia*	*Dacia*
hermoso	beau	bello	frumos
mesa	table	tavola	masă
hervir	bouillir	bollire	fierbe
día	jour	giorno	zi
mas	plus	più	mai

În Iberia şi Dacia s-au păstrat formele latine mai vechi: *formosus*, *mensa*, *fervere*, *dies*, *magis*, în timp ce Gallia şi Italia au moştenit formele latine tardive *bellus*, *tabula*, *bullire*, *diurnus*, *plus*.

c) Norma *ariei mai mari*. Adesea aria mai mare păstrează forme mai vechi:

Iberia	*Gallia*	*Italia*	*Dacia*
cosa	chose	cosa	lucru
mes	mois	mese	luna
abrir	ouvrir	aprire	deschide
y	et	e	şi

d) Norma *ariei posterioare*. Aria cucerită mai recent păstrează adesea faze mai vechi:

	Provincii	*Italia*
sp.	comer	mangiare
fr.	oncle	zio
rom.	lingură	cucchiaio
span.	nieto	nipote
rom.	duce	condurre
span.	miedo	paura

Teoria ariilor a fost dezvoltată de o serie de dialectologi, între care K. Jaberg (*Aspects géographiques du langage*, Paris, 1936). El a cerut ca ariile să fie studiate din mai multe puncte de vedere (structură, situaţie spaţială etc.) şi a introdus noţiunile de arie *exclusivă*, *suprapusă*, *de contact*; din punctul de vedere al limitelor distingea arii *nete*, *flotante*, *de trecere*, *marginale*, iar din punctul de vedere al evoluţiei fenomenelor lingvistice — arii *progresive*, *regresive*, *staţionare*.

Fără îndoială că teoria ariilor este de ajutor în cercetarea istoriei limbii, dar adesea s-a exagerat în utilizarea lor. Încă Bartoli — şi apoi şi alţi dialectologi — a arătat că normele areale trebuie aplicate cu prudenţă, că ele reprezintă indicii şi nu legi obligatorii, că sînt relative şi comportă excepţii[131]. De multe ori forme diferite cronologic coexistă ca variante facultative sau stilistice. Bartoli observa că o formă ca *passer*, mai „nouă", dar păstrată în ariile laterale (rom. *pasăre*, sp. *pájaro*), poate să fi existat şi în zona centrală alături de *auis*, cu o valoare semantică distinctă. Există şi cazuri de regresiune: în Spania, zona mai inovatoare de la Burgos a primit în diferite rînduri forme cantabrice mai vechi, renunţînd la inovaţii proprii. După cum observă E. Coseriu, o formă care se substituie alteia poate fi la fel de veche: aşa pare a fi cazul lat. *caballus*, care, în mod absolut, nu e mai nou decît *equus*[132].

În legătură cu riscurile aplicării imprudente a normelor areale pentru epoci îndepărtate din care nu avem texte a atras atenţia V. Pisani[133]. Cu referire la preistoria limbilor indo-europene el arată că aria izolată nu trebuie înţeleasă în sens absolut, ci în raport cu dialectele aceluiaşi grup, că o arie „expusă" poate fi conservatoare, că aria mai mare nu conţine obligatoriu forme mai vechi, ci poate fi rezultatul unei inovaţii. Concluzia lingvistului italian era că, pentru preistorie, are valoare numai norma ariilor laterale, cu limitarea că ea indică numai că faza marginală trebuie să fi existat anterior şi în zona centrală.

Mai este de adăugat că teoria valurilor nu se mai aplică la situaţia actuală. Datorită marii dezvoltări a tehnicii comunicaţiilor, odată cu

---

[131] Iordan, *lucr. cit.*, p. 279.
[132] *Lucr. cit.*, p. 40.
[133] V. Pisani, *Geolinguistica e indoeuropeo*, în „Memorie della Academia dei Lincei", anno CCCXXXVI, serie VI, vol. IX, fasc. II, apud E. Coseriu, *lucr. cit.*

răspîndirea presei, a radioului şi a televiziunii, inovaţiile produse într-un centru pătrund în toate colţurile ţării, iar termenii tehnici sînt rapid adoptaţi pe întreg globul[134].

6. Se recunoaşte astăzi că metoda geografiei lingvistice reprezintă una din marile cuceriri ale ştiinţei limbii din secolul nostru. Ea a pus la îndemîna cercetătorilor un material bogat şi a perfecţionat procedeele de cercetare directă a vorbirii. După cum releva E. Coseriu, interpretarea hărţilor lingvistice a înlăturat dogme, a confirmat ipoteze şi a pus în evidenţă fapte noi[135]. Astfel, cu ajutorul lor s-a dovedit inexactitatea tezelor neogramaticilor asupra limitelor nete dintre dialecte, asupra acţiunii oarbe a legilor fonetice. Geografia lingvistică a dezvăluit cauzele psihologice ale schimbărilor, rolul individului vorbitor, particularităţile expresive pe clase, grupuri sociale, vîrstă, sex (nivelate la neogramatici), a demonstrat legătura istoriei limbii cu factorii geografici şi geopolitici[136]. A evidenţiat faptul că istoria limbii nu este istoria unui bloc unitar, ci un joc permanent şi nuanţat între inovaţie şi conservare.

Geografia lingvistică este de mare ajutor în stabilirea căii de evoluţie a unui fenomen, a epocii apariţiei lui, a teritoriului iniţial de răspîndire; dar pentru aceasta e necesar să se studieze o dată cu răspîndirea lui teritorială şi istoria lui internă în toate varietăţile, folosind şi date din texte[137]. Dezvoltarea dialectologiei şi în special teoria ariilor s-a dovedit utilă şi în reconstrucţie (cum reiese şi din lucrarea lui A. Meillet *Les dialectes indo-européens*, ed. a II-a, 1922, cu multe puncte de vedere noi faţă de ediţia din 1908).

Trebuie reţinut însă că adesea meritele geografiei lingvistice au fost mult exagerate. Întemeietorii ei, şi în special Gilliéron, considerau că ea a revoluţionat ştiinţa limbii, că a înlăturat toate concluziile predecesorilor şi că poate înlocui cu succes metoda istorică şi pe cea comparativă-istorică. În prezent dialectologii sînt mult mai moderaţi şi recunosc limitele geografiei lingvistice — o metodă de studiere a limbii şi nu o concepţie nouă, care nu poate rezolva singură toate aspectele fenomenului lingvistic.

Materialul de care ea dispune — hărţile lingvistice — nu cuprinde decît o mică parte a realităţii lingvistice într-o etapă dată a istoriei. El ne oferă, incomplet, numai varietatea orizontală, teritorială a unei limbi. Atlasele lingvistice, oricît de bogate, nu dau o descriere exhaustivă a unui centru şi nu pot suplini monografiile dialectale şi nici studiul textelor.

Este adevărat că geografia lingvistică a înlăturat unele dogme puse în circulaţie de neogramatici, dar ea nu se opune total acestei şcoli. Concluziile ei nu au dus la desfiinţarea conceptelor de *limbă*, *dialect*, *lege fonetică*, ci le-au aprofundat şi precizat.

---

134 Al. Graur, *Wellentheorien*, PLG V, 1967, p. 74.

135 *Lucr. cit.*, p. 44.

136 G. Bottiglioni, *lucr. cit.*, p. 387.

137 *Вопросы теории лингвистической географии*, sub redacţia lui R.I. Avanesov, Moscova, 1964, p. 25.

Metoda geografică a corectat imaginea limbii ca un tot unitar, postulată de neogramatici, dar totodată ea implică riscul de a acorda prea mare atenție varietății, de a prezenta o imagine atomistică a limbii, neglijînd unitatea, norma, legea[138].

γ. **Dialectologia structurală și transformațională.** S-a arătat în paginile precedente[139] că metoda geografiei lingvistice a pus în lumină multe aspecte noi referitoare la variațiile teritoriale ale unei limbi, a permis o mai exactă înțelegere a funcționării unei limbi și a mecanismului transformărilor ei. Totodată, combătînd cu ajutorul acestei metode dogmatismul neogramaticilor și interpretarea mecanicistă dată de ei legilor fonetice, dialectologii au adîncit atomismul cercetării, au evidențiat istoria diferită a fiecărui cuvînt și marea varietate a pronunțării, chiar în cadrul unei familii.

Dar tendința, manifestată tot mai intens după apariția *Cursului de lingvistică generală* al lui Ferdinand de Saussure și concretizată în activitatea diferitelor școli structuraliste, de a se pune accentul în cercetare pe limbă (langue), de a se separa unitățile invariante de variante și a se dezvălui sistemul, a avut ecou și în cercetările dialectologice. Astfel la scurtă vreme după constituirea Cercului lingvistic din Praga și apariția primelor lucrări de fonologie, N.S. Trubetzkoy a publicat studiul *Phonologie und Sprachgeographie* (TCLP, 1931), în care preconiza aplicarea fonologiei (analiza inventarului fonologic, a tipurilor de opoziții) în rezolvarea problemei atît de controversate a granițelor dialectale.

Multă vreme a părut că e foarte greu să se aplice metode atît de riguros exacte ca cele structurale unei realități atît de complexe, de variate și în continuă mișcare cum este limba vorbită. S-a observat astfel că ele sînt mai ușor aplicabile în alcătuirea de monografii dialectale decît în studiul relațiilor interdialectale și că pot fi utilizate numai cu referire la dialecte sau graiuri cu limite clar conturate (în care caz nu există diferențe esențiale între limbă și dialect). Cum însă în majoritatea cazurilor granițele dialectale nu pot fi determinate cu precizie din cauza necoincidenței isogloselor aparținînd aceluiași teritoriu, unii cercetători au recurs la construirea de granițe artificiale, prin deducerea de isoglose medii (pe baza calculului statistic al sumei isogloselor) — procedură care înlătură în mod arbitrar graiurile de tranziție[140].

Dar greutățile de ordin metodologic s-au redus treptat în ultimele decenii, pe măsură ce s-a renunțat la unele teze structurale extremiste cum este teza incompatibilității conceptelor de sistem și mișcare, recunoscîndu-se că vorbirea este realizarea concretă și dinamică a sistemului lim-

---

[138] E. Coseriu, *lucr. cit.*, p. 44.

[139] Vezi p. 112.

[140] R.G. Piotrovski, *Структурализм и языковедческая практика* (*Возможна ли структуральная диалектология?*), БЯ 4, 1957, p. 30.

bii, teza că sistemele a două idiomuri pot fi sau identice sau non-identice, dar nu parţial identice, teza că metodele structurale pot fi aplicate numai la materiale strict omogene etc.

După ce au fost verificate prin aplicare la limba standard, metodele structurale au început să fie folosite şi în analiza limbii vorbite. Se consideră că direcţia unei asemenea cercetări a fost conturată în articolul lui U. Weinreich *Is a structural dialectology possible?* („Word" X, 2–3, 1954), care a constituit punctul de plecare a numeroase studii cu caracter teoretic şi aplicativ. Ele au pus bazele unei noi discipline, dialectologia structurală, ramură a dialectologiei.

Dialectologia structurală se deosebeşte de dialectologia tradiţională mai puţin prin obiective, decît prin criteriile de grupare (separare) a unităţilor teritoriale.

După cum s-a arătat adesea, problema centrală a dialectologiei este aceea a raportului dintre continuu şi discontinuu. Dialectologia tradiţională nu a ajuns la formularea unor criterii satisfăcătoare pentru a separa continuum-ul lingvistic în unităţi distincte şi se ştie cum s-a trecut de la extremismul neogramaticilor, care postulau limite nete între dialecte, la extremismul neolingviştilor, care neagă existenţa oricăror limite, chiar între limbi. Încă de la primele studii de dialectologie structurală cercetătorii au urmărit să determine limitele dintre varietăţile teritoriale şi să aprecieze gradul de asemănare dintre acestea. Aceste studii se deosebesc de cele ale dialectologiei tradiţionale prin criteriile folosite pentru separarea continuum-ului lingvistic. Cercetătorii mai vechi au folosit în acest scop diferenţe fonetice, morfologice, mai rar lexicale sau sintactice, cu valoare inegală, adesea alese în mod arbitrar, ceea ce a dus la impas problema limitelor dialectale şi a creat uneori imagini false ale raporturilor dintre dialecte.

Dialectologia structurală foloseşte materiale din diferite nivele ale limbii, făcînd distincţie între invariante şi variante, şi ţine seama, alături de criteriul inventarului de unităţi, şi de acela al modului lor de organizare într-un sistem. Întrucît metodele structurale au dat rezultate mai bune în fonologie, dialectologia structurală se bazează în primul rînd pe criterii fonologice. N.S. Trubeţkoi a arătat că dialectologii au tratat diferenţele fonetice dialectale în mod nedistinct, dar de fapt ele se grupează în mai multe categorii, fiecare reprezentînd pe hartă o altă imagine a raportului dintre dialecte. Unele diferenţe ating sistemul fonologic, altele privesc numai realizarea fonetică diferită a unui fonem sau distribuţia lui în cuvînt. După părerea autorului, limite dialectale neprecise există numai în ultimele două cazuri, iar zone de tranziţie propriu-zise (conţinînd ambele tratamente ale unui fonem), numai la diferenţele de distribuţie. Ideea că în cazul diferenţelor fonologice limitele sînt nete a fost infirmată ulterior (vezi p. 106). În dialectologia structurală trebuie să se ţină seama de inventarul unităţilor şi de distribuţie. Materialul necesar se obţine pe baza hărţilor lexicale. S-a recomandat în acest scop să se transcrie pe hartă întregul lexic dialectal şi, după eliminarea variantelor

individuale, să se degaje prin comutare unităţile invariante[141]. Hărţile lexicale permit totodată să se deducă şi distribuţia fonemelor. Aşadar, se porneşte de la hărţi „atomistice", dar în adunarea materialului trebuie să se ţină seama de fapte de structură.

După ce s-a stabilit inventarul de unităţi, se trece la analiza tipurilor de corelaţii şi opoziţii, a cazurilor de neutralizare etc. Adeseori dialecte avînd acelaşi inventar fonologic diferă prin modul lor de a-l organiza în sistem. Cele două criterii de clasificare (inventarul de trăsături distinctive şi distribuţia lor) pot da rezultate diferite, de aceea e necesar să se aleagă unul dintre ele, în funcţie de specificul domeniului studiat. Astfel atunci cînd două arii lingvistice au inventar fonologic identic, criteriul hotărîtor al delimitării devine distribuţia fonemelor. Inventarul trăsăturilor distinctive oferă posibilitatea grupării pe zone mai largi[142].

Aplicarea criteriilor fonologice s-a dovedit de mare utilitate în geografia lingvistică. În dialectologia tradiţională un teritoriu lingvistic era împărţit în arii numai după pronunţarea unui singur sunet, în timp ce dialectologia structurală ţine seama şi de funcţiunea sunetului, de raporturile lui cu celelalte sunete; de aceea hărţile fonologice „spun" mai mult decît cele fonetice, care privesc sunetele numai din punctul de vedere al substanţei sonore[143]. Studiile fonologice s-au dovedit importante pentru înţelegerea evoluţiei interne a unui sistem dialectal. În mod frecvent se evidenţiază neconcordanţe între aspectul fonetic şi cel fonologic, în sensul că zone omogene fonetic au isoglose fonologice şi invers. (De exemplu acolo unde *e* şi *ę* sînt variante, există două zone fonetice, dar o singură zonă fonologică.)

În ceea ce priveşte materialele din celelalte nivele ale limbii, unii cercetători consideră că ele pot fi cu greu puse la contribuţie într-o cercetare dialectală structurală. S-a arătat astfel că datele lexicale nu corespund unei abordări structurale, întrucît au caracter nesistematic, reflectînd condiţii etnice, sociale, geografice sau culturale, iar datele gramaticale nu sînt suficient de utile întrucît, privite sub aspectul structurii, sînt relativ uniforme pe arii întinse[144].

Alţi cercetători socotesc că datele lexicale şi gramaticale pot fi utilizate în dialectologie, dar prelucrate structural. Astfel, în semantică se cere o prezentare onomasiologică a materialului sau compararea unor structuri lexicale areale. S-a propus, de asemenea, ca pe hărţile lexicale să se specifice raporturile semantico-stilistice între termenii care denumesc aceeaşi noţiune; prin cartografierea unor asemenea raporturi s-au putut contura în mod clar zone dialectale[145].

---

[141] J. Fourquet, *Phonologie et dialectologie*, „Bulletin de la Faculté de Lettres de Strasbourg", 35, 1957, 5, p. 293–294.

[142] A. Avram, *Despre dialectologia structurală*, LR XI, 1962, 6, p. 625.

[143] A. Avram, *art. cit.*, p. 621; cf. şi U. Weinreich, *art. cit.*, p. 393.

[144] E. Stankiewicz, *On discreteness and continuity in structural dialectology*, „Word" XIII, 1957, 1, p. 46.

[145] R.G. Piotrovski, *art. cit.*, p. 34–35.

În morfologie s-a preconizat urmărirea diferitelor realizări ale aceleiaşi scheme structurale, în sensul evidenţierii opoziţiilor categoriilor morfologice şi a modului lor de exprimare prin mijloace morfematice. S-a arătat astfel că, de exemplu, pe teren romanic, analiza numelui dezvăluie trei zone :

a) aria unde numele are o singură formă şi unde opoziţia de număr se exprimă sintactic (franceza) ;

b) aria în care opoziţia de gen e tripartită M/F/N, iar numărul se exprimă morfologic (româna) ;

c) aria cu exprimare morfologică a opoziţiei de gen M/F şi cu opoziţie de număr (celelalte limbi romanice)[146].

Aşadar, ca şi în studiul limbii standard, şi în cercetările dialectale metodele structurale cer o definire mai exactă a unităţilor, considerarea lor sincronică şi diacronică, presupun introducerea noţiunii de invariantă, cer să se ţină seama de funcţiunea elementelor şi să se înlocuiască atomismul cu analiza relaţiilor între elemente[147]. Criteriile folosite sînt, în primul rînd, de ordin intern. În ceea ce priveşte utilizarea datelor extralingvistice, se constată printre cercetători puncte de vedere diferite. Unii sînt de părere că asemenea date sînt greu de definit şi de mînuit, că ele adesea nu concordă cu criteriile interne şi introduc noi variabile. De aceea în prezent unii dialectologi au renunţat la criteriile extrastructurale şi preferă în locul conceptului de dialect (Mundart) pe cel de arie lingvistică (Sprachlandschaft). Alţi cercetători însă consideră că studiile dialectale nu se pot lipsi de criterii extralingvistice, că sociologia dialectală oferă date ce pot fi corelate cu cele lingvistice. Ei înlocuiesc conceptul de dialect discret cu acela de zonă culturală dinamică (geistiges Kraftfeld) şi pun accentul pe studiul ariilor concepute ca reţele de schimbări economice, politice, culturale şi lingvistice[148]. Mulţi cercetători insistă asupra necesităţii de a se îmbina datele structurale cu cele extralingvistice, acestea din urmă putînd explica atît factorii de divergenţă, cît şi pe cei de uniformitate. Îmbinarea în cercetare a criteriilor interne şi a celor externe permite să se deducă cauzele reale care au contribuit la separarea continuumului limbii comune în unităţi teritoriale distincte.

Spre deosebire de dialectologia tradiţională, care se ocupa numai de diferenţe, dialectologia structurală relevă şi trăsăturile comune ale dialectelor. O problemă centrală în dialectologia structurală este aceea a grupării pe baza trăsăturilor lor comune a unor sisteme divergente, alăturate teritorial, în unităţi superioare numite diasisteme. Diasistemul nu se identifică cu limba standard, care are la bază un singur dialect. El nu reprezintă suma a două sisteme, ci ansamblul trăsăturilor lor comune, este un sistem de un nivel mai înalt, construit din sisteme discrete şi omo-

---

[146] André de Vincenz, *La méthode structurale et la géographie linguistique*, în *Actes du X-e Congrès International de Linguistique et Philologie Romanes*, Strasbourg, 1962, vol. III, Paris, 1965, p. 1022.

[147] L. Heilman, *Per una dialettologia strutturale*, în *Communications et rapports du Premier Congrès International de Dialectologie générale*, part. I, Louvain, 1964, p. 94–97.

[148] U. Weinreich, *art. cit.*, p. 397 ; E. Stankiewicz, *art. cit.*, p. 46.

gene. Diasistemul nu este o construcție total subiectivă a cercetătorului, existența lui obiectivă se verifică prin vorbitori bilingvi și corespunde noțiunii de sistem mixt.

Structura unui diasistem se poate stabili pe baza analizei echivalențelor fonologice și gramaticale a două structuri vecine. Iată cum se prezintă diasistemul stabilit pe baza sistemelor vocalice a două dialecte[149].

$$A \quad /i \sim e \sim a \sim o \sim u/ \qquad B \quad /i \sim e \sim ę \sim a \sim ǫ \sim o \sim u/$$

$$\text{diasistemul AB} \; // \, i \approx \frac{A\,/e/}{B\,/e \sim ę/} \approx a \approx \frac{A\,/o/}{B\,/ǫ \sim o/} \approx u \, //$$

Dialectologia structurală este, prin excelență, cercetare de diasisteme. S-a arătat că scopul principal al dialectologiei structurale este de a studia urmările structurale ale diferențelor parțiale în cadrul unor asemănări parțiale sau, altfel spus, asemănările și diferențele parțiale între sisteme, precum și consecințele lor sincronice și diacronice[150].

Introducerea noțiunii de diasistem reprezintă o corectare a principiilor structuraliste extremiste (întrucît se compară elemente ce aparțin unor sisteme diferite) și o problemă nouă a dialectologiei. Dar rolul diasistemului a fost mult exagerat. Întrucît oricare două sisteme, chiar neînrudite, cu trăsături sincronic comune pot fi grupate într-un diasistem, nu se poate spune că acesta reprezintă aspectele specifice ale raportului dintre dialecte. Utilizarea acestui concept se face mai ales din motive de comoditate a cercetării[151].

Deoarece consecințele diferențelor parțiale pot fi atît sincronice cît și diacronice, dialectologia structurală are două ramuri. Dialectologia structurală sincronică compară sisteme parțial diferite și analizează consecințele sincronice ale diferențelor. Dialectologia structurală diacronică urmărește creșterea diferențelor parțiale pe seama asemănărilor și reconstruiește stadiile mai vechi, mai asemănătoare (probleme de lingvistică comparată) sau, dimpotrivă, cercetează creșterea asemănărilor parțiale pe seama diferențelor (studii de substrat, adstrat, bilingvism dialectal etc.)[152].

După cum s-a arătat, dialectologia structurală a contribuit la o cunoaștere mai exactă a dialectelor prin folosirea unor criterii uniforme și obiective. Ea a permis să se stabilească nu numai inventarele de unități ale diferitelor varietăți teritoriale, dar și funcțiunea și distribuția lor. Metodele structurale au pus într-o lumină nouă problema zonelor de tranziție, prin evidențierea elementelor marginale ale unui sistem fonologic (opoziții fonologice cu randament scăzut), a coexistenței a două sisteme fonologice (bilingvism dialectal). Astfel unele opoziții fonologice,

---

149 A. Avram, *art. cit.*, p. 619.
150 U. Weinreich, *art. cit.*, p. 390.
151 A. Avram, *art. cit.*, p. 619.
152 U. Weinreich, *art. cit.*, p. 395.

frecvente şi obligatorii într-un dialect, pot fi rare sau neobligatorii sau întîlnite numai la generaţia vîrstnică, în alt dialect. Ele nu pot fi omise din descriere, căci servesc la comunicarea interdialectală[153].

În timp ce aplicarea criteriilor fonetice evidenţia discontinuitatea, folosirea limitelor fonologice, mai largi decît cele fonetice, a permis să se dezvăluie continuitatea.

Se ştie că în dialectologia tradiţională, în general, trăsăturile mai vechi au fost considerate mai importante decît cele recente. Cercetătorii îşi selectau trăsăturile dintr-un stadiu mai vechi al limbii şi consemnau pe hartă distribuţia teritorială a formelor derivate din ele.

În opoziţie cu ea, dialectologia structurală pune accentul pe analiza sincronică a faptelor, dar deduce din compararea lor concluzii de ordin istoric. Astfel studierea raportului dintre trăsăturile distinctive şi cele nedistinctive dezvăluie puncte de convergenţă structurală, rezultate în cursul dezvoltării istorice comune şi a contactelor interdialectale[154].

Ca şi în alte domenii ale lingvisticii, şi în dialectologie metodele structurale nu neagă pe cele tradiţionale, ci le completează. Se recunoaşte astfel că rezultatele dialectologiei structurale sînt fertile numai în îmbinare cu cele ale dialectologiei tradiţionale[155]. De fapt dialectologia structurală lucrează cu un material adunat pe baza metodelor tradiţionale (ceea ce se cartografiază fonetic se interpretează fonologic). Se observă că în prezent atît geografia lingvistică cît şi dialectologia structurală pornesc de la premise comune: primatul formei vorbite în raport cu forma scrisă, recunoaşterea caracterului sistematic al oricărei varietăţi teritoriale, accent pe analiza sincronică şi pe rolul factorilor interni[156]. Apropierea acestor metode se realizează treptat prin folosirea aceloraşi procedee, care dau o imagine mai precisă a rezultatelor şi, totodată, se adaptează materialului studiat.

Prin folosirea unor metode mai precise dialectologia structurală a încercat să depăşească insuficienţele dialectologiei tradiţionale. Dar, dată fiind marea varietate şi complexitate a raporturilor dintre dialecte, ea nu a putut aduce soluţii satisfăcătoare în toate cazurile. De aceea în ultima vreme s-a făcut apel, şi în acest domeniu, la principiile şi metodele gramaticii transformaţionale. S-a arătat că, în studierea comparativă a două dialecte, apelul la reţeaua de reguli generative duce la rezultate mai eficiente faţă de compararea datelor primare, întrucît pe o asemenea bază descrierea gramaticală a unui dialect poate fi convertită într-o descriere adecvată a unui dialect înrudit, prin adăugarea, suprimarea sau reordonarea unui număr relativ mic de reguli[157].

---

153 A. Avram, *art. cit.*, p. 621.

154 E. Stankiewicz, *art. cit.*, p. 56–57.

155 U. Weinreich, *art. cit.*, p. 400.

156 Raven I. Mc.David jr., *Structural Linguistics and Linguistic Geography*, „Orbis" X, 1961, 1, p. 38.

157 Sol Saporta, *Ordered rules, dialect differences and historical processes*, „Language" 41, 1965, 2, p. 218–219.

Se ştie că în dialectologia tradiţională există posibilitatea de a stabili o ierarhie a trăsăturilor unui dialect (grai), dar nu există un criteriu pentru alegerea uneia din multiplele ierarhizări posibile. De aceea, în majoritatea cazurilor, s-a procedat în mod arbitrar şi s-a ajuns la rezultate neconcludente[158].

Numai o ierarhizare stabilită pe baza unei teorii generale a limbii permite o tipologie cu o mai mare putere explicativă. Modelul transformaţional permite o asemenea ierarhie a trăsăturilor, întrucît el este constituit dintr-o reţea ordonată de reguli. O dată stabilită, ierarhia permite repartizarea nearbitrară a dialectului (limbii) la un tip sau altul[159].

Astfel, dialectologia tradiţională nu a putut trata în mod satisfăcător diferenţa dintre clasificarea morfofonemică (sau gramaticală) a dialectelor şi clasificarea lor fonemică (sau fonetică), datorită lipsei unei teorii generale, care să permită o ierarhizare a celor două criterii. Această problemă, rămasă nerezolvată multă vreme, a primit o soluţie satisfăcătoare în dialectologia transformaţională, arătîndu-se că diferenţele fonemice (sau fonetice) caracterizează varietăţile de rang inferior, ce aparţin unei varietăţi de rang superior, caracterizată printr-o anumită particularitate morfo-fonemică (sau gramaticală)[160].

Dialectologia transformaţională a adus şi unele corectări rezultatelor obţinute în dialectologia structurală.

Se întîmplă astfel ca două dialecte, identice din punctul de vedere al inventarului lor fonologic şi al caracteristicilor distribuţionale, să difere prin structura lor morfo-fonemică. Diferenţele dintre ele nu pot fi exprimate prin mijloacele dialectologiei structurale. O asemenea ambiguitate tipologică, imposibil de rezolvat în termeni de *inventar* şi de *relaţii distribuţionale*, se poate interpreta în termenii unui model tranformaţional prin *ordine diferită* a unor *reguli identice* aplicate la acelaşi *alfabet fonetic*[161].

Reiese că, în raport cu abordarea pur distribuţională, abordarea generativă se dovedeşte mai eficientă, întrucît permite să se stabilească o ierarhie între criterii de clasificare diferite; o asemenea ierarhie face posibil ca, dincolo de diferenţele distribuţionale de suprafaţă, să se grupeze laolaltă dialecte cu identităţi (sau asemănări) morfofonemice de profunzime. Totodată, în termenii unui model generativ se pot detecta, în prezenţa unei distribuţii identice, reguli diferite.

E de remarcat de asemenea faptul că abordarea generativă pune în evidenţă relaţiile directe şi coerente dintre schimbările istorice şi implicaţiile lor sincronice, urmărind să desprindă toate consecinţele structurale care rezultă din ordonarea diferită în timp a schimbărilor[162].

---

158 Em. Vasiliu, *Considérations typologiques sur la phonologie transformationnelle des parlers daco-roumains*, CLTA IV, 1967, p. 259.

159 Em. Vasiliu, *Transformational vs. Biunique Phonemic Typology (Towards a Classification of Dacorumanian Dialects)*, în *Phonologie der Gegenwart*, 1967, p. 260.

160 Idem, *Considérations typologiques...*, p. 260.

161 *Ibidem*, p. 260.

162 Idem, *Towards a generative phonology of Daco-Rumanian dialects*, „Journal of Linguistics", 2, 1, p. 96.

c. Metode moderne

α **Introducere.** În istoria oricărei ştiinţe, una dintre măsurile progresului este perfecţionarea metodelor, elaborarea de metode noi, mai precise, mai adecvate obiectului; uneori metodele noi sînt de fapt rezultatul adaptării unor metode folosite anterior în alte ştiinţe. Înnoirea *metodologică* este în mod firesc corelată cu schimbările care se produc în *teorie*, precum şi cu cerinţele *practicii*, cu variatele aplicaţii ale studiului ştiinţific al unui obiect.

În ultimele cinci decenii, ştiinţa limbii s-a îmbogăţit şi s-a perfecţionat, ţinînd pasul cu dezvoltarea celorlalte ştiinţe; lingviştii au ajuns la o cunoaştere mai profundă şi în acelaşi timp mai multilaterală a limbii[163]. Cu toate că unele procedee noi sînt contestate de numeroşi specialişti cu autoritate, e deosebit de semnificativ faptul că progresul metodologic realizat în lingvistică a ridicat mult prestigiul acestei ştiinţe în ultimul timp şi o recomandă ca model pentru alte discipline umaniste (de aici epitetul de „ştiinţă-pilot", pus în circulaţie în Franţa, după 1950[164]).

Pe la mijlocul primei jumătăţi a secolului nostru îşi face tot mai mult loc în lingvistică ideea că limba este un *sistem* ale cărui elemente sînt strîns legate între ele printr-o reţea de relaţii. Acest mod de organizare este numit adesea *structură*[165], iar lingviştii care studiază limba în primul rînd din punctul de vedere al relaţiilor şi structurii îşi spun *structuralişti*. Caracterul sistematic al limbii, pus în lumină de F. de Saussure, presupune existenţa raporturilor dintre elementele întregului şi a raporturilor acestor părţi faţă de întreg. Elementele limbii sînt repartizate pe nivele şi există o stratificare şi o ierarhie a nivelelor. Organizarea structurală a limbii se manifestă prin existenţa unui sistem de opoziţii, precum şi a mai multor tipuri de relaţii în cadrul fiecărui nivel şi de la un nivel la altul. *Structură* presupune sistem, coerenţă, totalitate, dependenţa părţilor în raport cu întregul, sistem de relaţii, totalitate ireductibilă la suma părţilor sale[166]. Ideea că limba reprezintă un sistem e, desigur, o chestiune de concepţie, de teorie, dar ea impune elaborarea unor metode de analiză noi, subordonate acestei teorii[167]. Aşa cum s-a spus, „revoluţiile structuraliste nu datează din momentul în care s-a înţeles că limbile, personalităţile, pieţele,

---

[163] Vezi capitolul *Progresul în istoria lingvisticii* (I B 3).

[164] Greimas, *Sémantique*, p. 5; S. Marcus, *Lingvistica, ştiinţă-pilot*, SCL XX, 1969, 3.

[165] E.P. Hamp, *A glossary of American technical linguistic usage*, Utrecht-Anvers, 1957, s.v. *Structure*; Roger Bastide (ed.), *Sens et usages du terme Structure dans les sciences humaines et sociales*, Paris-Haga, 1962; Raymond Boudon, *A quoi sert la notion de „structure"?*, Paris, 1968; E. Cassirer, *Structuralism in modern linguistics*, „Word" I, 1945; V. Brøndal, în AL I, 1939.

[166] R. Boudon, *lucr. cit.*, p. 14. Structură înseamnă „organizare închegată a unor elemente definite prin relaţiile pe care le contractează reciproc" (Paul Miclău, *Sistemul limbajului*, SL, p. 9).

[167] A.G. Haudricourt, *Méthode scientifique et linguistique structurale*, „L'année sociologique", 1959.

societățile constituie sisteme, ci din momentul în care s-a imaginat un utilaj mental permițînd analiza, cu ajutorul unor teorii științifice, a acestor sisteme ca sisteme"[168].

Majoritatea cercetărilor structuraliste — mai precis, cele anterioare constituirii modelului generativ-transformațional — propun o metodologie aptă să d e s c o p e r e repertoriul de **unități** caracteristice fiecărui nivel[169], să specifice **relațiile** dintre ele și să stabilească **combinațiile** care se realizează la fiecare nivel. Modelele orientate spre aceste „descoperiri" sînt denumite, cu un termen generic englez, *discovery procedures*. Concepția pe care o sprijină „procedeele de descoperire" a fost numită de Chomsky *model taxinomic* al limbii[170]; i se mai spune și „structuralism clasic". Metodele structuralismului taxinomic își propun:

a) Să dea o descriere a organizării *sintagmatice*, adică să încadreze unitățile fiecărui nivel în tipare de combinare („tipare de coocurență"). Orice unitate a limbii se studiază în toate variatele contexte în care poate apărea și se caracterizează în termenii capacității ei de a apărea împreună cu alte unități;

b) Să dea o descriere a organizării *paradigmatice*, adică să grupeze unitățile în clase și subclase. Orice unitate a limbii trebuie inclusă într-o mulțime („grup", „clasă") care poate apărea în anumite contexte și, pentru aceasta, trebuie caracterizată prin posibilitatea de a fi înlocuită cu alte unități din acea mulțime[171]. În vederea degajării unităților, o problemă căreia i s-a acordat o atenție specială în lucrările descriptiviștilor americani este elaborarea unei tehnici de *segmentare* a enunțurilor în unitățile diferitelor nivele.

Ca toate procedeele structuraliste, ele se caracterizează și prin:

c) tendința de a formaliza descrierea limbii;

d) distingerea generalului de particularul accidental, a lingvisticului de nonlingvistic[172].

Fiind orientate spre descrierea organizării sistematice, procedeele menționate:

e) aparțin metodologiei lingvisticii sincronice și evită neajunsurile metodologiei tradiționale, care amesteca punctul de vedere descriptiv cu cel istoric. Rezultatele pe care le furnizează pot fi utilizate și în studiul diacroniei.

Prin aceste caracteristici, procedeele structuraliste își propun să facă lingvistica modernă invulnerabilă la reproșul adresat de F. de Saussure lingvisticii prestructuraliste și reluat de numeroșii săi discipoli (direcți sau indirecți): „În materie de limbă ne-am mulțumit totdeauna să operăm cu unități rău definite"[173].

---

[168] R. Boudon, *lucr. cit.*, p. 159.

[169] Vezi, mai jos, *Unitățile limbii* (II C 1).

[170] Cf., de exemplu, *Current issues in linguistic theory*, Haga, 1957, p. 11.

[171] P.L. Garvin, J. Brewer, M. Mathiot, *Predication-typing: A pilot study in semantic analysis*, „Language" 43, 1967, 2, part. II, p. 1–2.

[172] Guțu Romalo, *Morfologie*, p. 22.

[173] *Cours*, p. 154.

Întrucît planul conținutului opune o rezistență considerabilă atît la descrierea sintagmatică, cît și la cea paradigmatică și pentru că nu e încă limpede cum trebuie pusă aici problema formalizării și ce este lingvistic și nonlingvistic, unii lingviști au crezut că dificultățile pot fi eludate operînd cu metodele taxinomice numai în cîmpul expresiei și descriind sistemul limbii fără referire la sensuri, ca și cum limba supusă cercetării ar fi complet necunoscută cercetătorului. Lingvistul devine în aceste condiții un fel de criptanalist care încearcă să descrifreze un mesaj bazat pe un cod necunoscut[174]. Reacția împotriva acestui structuralism „asemantic" a fost puternică și aproape unanimă, mai ales pentru că se ajungea la o complicare extraordinară și inutilă a procedurii descriptive[175].

Principiile de analiză structuraliste îmbină metoda deductivă cu metoda inductivă. Dacă neogramaticii și numeroși alți tradiționaliști realizau acest lucru preferînd totuși inducția, structuraliștii (mai ales glossematicienii și generativiștii) înclină mai mult spre deducție[176].

În discuțiile metodologice structuraliste se conturează două tendințe : cea pe care am putea-o numi „realistă" (a structuralismului „clasic", minus glossematica) și cea „nominalistă" (a glossematicii și a structuralismului generativist). Adepții primei tendințe, în căutarea acelor „discovery procedures" amintite mai sus, consideră că analiza lor pune în lumină fapte inerente realității limbii, ei descoperă *structura limbii*. Ceilalți afirmă că analiza lor introduce ordine (pe baza unor criterii adoptate arbitrar) într-un ansamblu confuz de fenomene[177]. Proprietățile recunoscute în limbă grație unor concepte ca „limbă — vorbire", „sincronic — diacronic", „marcat — nemarcat" etc. nu sînt inerente obiectului studiat, care intră imperfect în aceste categorii. Ele țin de metodologia utilizată. Nivelele limbii nu sînt o proprietate a obiectului-limbă. Dacă le descoperim e pentru că ele se găsesc în metoda însăși[178]. Contradicția dintre cele două tendințe își are rădăcinile în contradicția dintre *ontologic* și *gnoseologic*, de care trebuie să țină seamă toate științele. Nu este deci cazul să ne punem întrebarea : „Care dintre cele două tendințe e preferabilă?", căci ambele puncte de vedere sînt îndreptățite.

β **Analiza funcțională**. Descrierea lingvistică de tip structuralist se caracterizează prin abstracție și generalitate, în opoziție cu cercetarea concretului și particularului, pe care și-o propunea o mare parte din lingvistica tradițională[179]. Metoda de reducere a infinității datelor particulare și concrete la un număr finit de unități generale și abstracte ar putea fi denumită *metoda analizei funcționale*, deoarece în operația de analiză lingvistică se caută ceea ce e pertinent (relevant, distinctiv) pentru realizarea f u n c ț i u n e i comunicative (funcțiunea principală a limbajului). Se acceptă

---

174 Guțu Romalo, *Morfologie*, p. 19.

175 Cf. Martinet, *Eléments*, p. 33—34. „On se demande à la fin s'il n'y a pas quelque gratuité dans ce déploiement d'exigences méthodologiques" (Benveniste, *Problèmes*, p. 11).

176 Vezi, mai sus, p. 79.

177 Lepschy, *Linguistique*, p. 172—173.

178 J. Dubois, *Énoncé et énonciation*, „Langages" 13, 1969, p. 102.

179 Lepschy, *Linguistique*, p. 23.

și se dezvoltă o idee a lui K. Bühler, după care nu toate caracterele fizice ale semnului lingvistic sînt relevante pentru funcțiunea sa comunicativă (ideea aceasta poartă numele de „principiu al relevanței abstractive")[180]. Elementele concrete și particulare sînt *variantele*, iar cele abstracte și generale sînt invariantele; analiza funcțională este deci metoda de reducție a variantelor la invariante. (Unii lingviști americani o numesc „the *allo-* and *-eme* principle".) Variantele țin de s u b s t a n ț a limbii, iar invariantele de f o r m a limbii (în terminologia glossematicii.)

Invariantele sînt concepute fie, în spirit saussurian, ca elemente s o c i a l e ale limbajului (exterioare individului, care nu le poate crea, nici modifica), fie ca elemente abstracte, numite de unii c o n s t r u c t e, creații ale cercetătorului, elemente care nu aparțin limbii, ci teoriei limbii[181]. Cel mai mult discutate au fost invariantele fonologice (fonemele). Pentru unii, fonemele sînt unități „pozitive", pe plan psihologic („reprezentări", „engrame") sau pe plan fonetic (clase de sunete). Pentru alții, fonemele sînt unități negative și diferențiale — cum spune Saussure —, adică sînt caracterizabile numai cu ajutorul ansamblului de raporturi (paradigmatice și sintagmatice) pe care fiecare le contractează cu toate celelalte[182]. Pentru S.K. Șaumian și alții, fonemele sînt niște constructe, care nu pot fi definite cu ajutorul observației directe, ci prin concepte ca „distribuție", „comutare", „transformare", „echivalență"[183]. Concepția curentă, valabilă și pentru invariantele celorlalte planuri, ar putea fi sintetizată cu o frază a întemeietorului glossematicii: „Elementele structurii limbii amintesc de mărimile cu care operează algebra: a, b, c, d, x, y, z etc., mărimi cărora le putem substitui, în aritmetică, valori diferite și, în calculul practic, numere diferite reprezentînd lucruri diferite"[184].

Procedeul tipic de reducție a variantelor este comutarea[185], baza întregii teorii glossematice[186], dar utilizată de toate școlile structuraliste „clasice". Comutarea constă în schimbarea unui segment cu altul în același plan al limbii: mutarea unui segment din planul expresiei (conținutului) în locul altui segment tot din planul expresiei, respectiv conținutului[187]. Dacă înlocuirea provoacă o modificare oarecare în planul opus, segmentele înlocuite unul prin celălalt sînt realizări a două invariante (se spune că cele două segmente „comută" sau „sînt în raport de comutare");

---

180 P.L. Garvin, în *Natural Language and the Computer*, University of California, „Engineering and sciences extension series", 1963, p. 10.

181 Elaborarea constructelor pornește, desigur, tot de la unele trăsături ale obiectului cercetat. Vezi *Dialectica materialistă, metodologia generală a științelor particulare*, București, 1963, p. 185—186; Vasile Știrbu, *Cu privire la sistemul morfologic*, SL, p. 28.

182 Lepschy, *Linguistique*, p. 72.

183 Vasiliu, *Fonologia*, p. 37. Vezi și, mai jos, *Unitățile limbii* (II C 1).

184 Hjelmslev, *Prolegomena*, p. 66.

185 „Proba comutării ne permite să identificăm invariantele" (Hjelmslev, *Prolegomena*, p. 92). „Proba comutării e singura care poate înregistra elementele sistemelor lingvistice (glossemele) și variația infinită a vorbirii poate fi redusă astfel la inventarul definit al identităților limbii" (J. Holt, *Contribution à l'analyse fonctionnelle du contenu linguistique*, „Langages" 6, 1967, p. 59).

186 Einar Haugen, *Directions in modern linguistics*, „Language" 27, 1951, p. 359.

187 I. Coteanu, în ELS, p. 28.

dacă înlocuirea nu provoacă schimbări în planul opus, cele două segmente sînt realizări ale aceleiași invariante (se spune că cele două segmente „nu comută" sau că „sînt în raport de variație"). De exemplu, în românește *p* comută cu *b* în perechea *pară-bară*, „feminin" comută cu „masculin" în perechea *atent-atentă*[188].

S-a recurs la proba comutării în special în operația de descoperire a inventarului fonematic al unei limbi: sunetele care, apărînd în mod alternativ în unul și același context, mențin identitatea cuvîntului sînt variantele aceluiași fonem. Sunetele care nu apar niciodată în același context fonetic și sunetele care pot apărea în același context fonetic, dar care nu contractează raporturi de comutare, sînt variante ale aceleiași unități, care se numește f o n e m[189].

Existența unor invariante care delimitează și organizează o substanță lingvistică e prima dovadă că în limbă există structuri. Faptul că invariantele intră în relații de opoziție, adică formează grupuri parțial identice și parțial diferite (de pildă, *p* e oclusiv și labial ca și *b*, dar e surd, în timp ce *b* e sonor), e a doua dovadă că în limbă există structuri[190].

Analiza funcțională, verificată pentru fonemele s e g m e n t a l e (invariantele corespunzătoare sunetelor), a fost extinsă și în domeniul s u p r a s e g m e n t a l (accentele, intonația), unde n-a întrunit adeziunea unanimă a fonologilor[191]. Altă extindere s-a produs în planul morfologic, unde numeroși lingviști deosebesc **morfemele** (invariante) de **alomorfe** (variante): de exemplu, morfemul-rădăcină al verbului *a învăța* se realizează prin alomorfele *învăț*, *înveț-*, *învaț-*. Paralelismul fonem/alofon — morfem/alomorf nu este total și susținerea lui poate genera confuzii, de aceea unii l-au respins; într-adevăr, alofonele au caracter individual, concret, sînt „manifestări" ale fonemului, cîtă vreme alomorfele sînt unități abstracte, fiind compuse din foneme. Alomorfele nu sînt „manifestări" concrete ale morfemelor[192]. Dintre lingviștii care mențin cuvîntul printre unitățile limbii, unii au utilizat analiza funcțională și au făcut distincția între **lexeme** (invariante) și **alolexeme** (variante). Titlul unui articol de dicționar este simbolul lexemului; variantele sale sînt semantice (corespunzătoare diverselor sensuri ale lexemului), morfologice (deosebindu-se între ele prin categoriile gramaticale: caz, număr, gen, mod, timp etc.), fonologice (*adălmaș-aldămaș*)[193]. Toate aceste tipuri de variante sînt abstracte, fiind alcătuite din foneme. (Pentru analiza funcțională a morfemelor-rădăcină, vezi mai departe). Alolexemele seamănă din acest punct de vedere cu alomorfele. Tot astfel se prezintă variantele planului sintactic, numai că aici există o ierarhie de invariante: partea de propozi-

---

[188] Pentru obiecțiile aduse valorii, eficacității probei comutării, cf. I. Coteanu, *lucr. cit.*, p. 35—37; Chomsky, la Lepschy, *Linguistique*, p. 176.
[189] Vasiliu, în ELS, p. 85.
[190] E. Coseriu, *Pour une sémantique diachronique structurale*, TLL II, 1964, 1.
[191] Vezi, mai jos, *Unitățile limbii* (II C 1).
[192] Lepschy, *Linguistique*, p. 169—170.
[193] Stati, *Sintaxă*, p. 58—62.

ţie, sintagmemul (ale cărui variante sînt sintagmele), tipul (modelul) de propoziţie, sintaxemul (ale cărui variante sînt enunţurile)[194]. Analiza funcţională, în sintaxă, e relativ puţin elaborată.

Discuţii vii a suscitat posibilitatea aplicării analizei funcţionale în semantica lexicală, adică în studiul morfemelor-rădăcină (din limbile flexionare şi aglutinante), al cuvintelor (din limbile izolante). Semnificaţiilor lexicale le este aplicabilă dihotomia invariantă-variantă? Legată de aceasta e întrebarea mai generală, care a figurat printre temele Congresului al VIII-lea de lingvistică: „În ce măsură se poate spune că sensul e structurat"?

Existenţa unor invariante semantice lexicale analoge celor fonetice se poate susţine în primul rînd pentru că elementele vocabularului au valoare prin opoziţie paradigmatică unele faţă de celelalte. „Un termen dat e un fel de centru al unei constelaţii, punctul spre care converg alţi termeni..."[195], fiecare cuvînt e plasat în cîteva serii asociative (paradigmatice) prin care se defineşte. Sensul fiecărui semn e astfel înconjurat din toate părţile şi delimitat de cel al semnelor care îl înconjură. De aceea structuralismul insistă asupra caracterului negativ al valorii care defineşte semnul prin ceea ce nu este: „El e ceea ce rămîne, ceea ce nu sînt toate celelalte la un loc"[196]. Opoziţiile trebuie căutate în interiorul unor subsisteme lexicale (cum e acela al gradelor de rudenie, al terminologiei vestimentare, al termenilor referitori la mobilă etc.) aşa cum se procedează şi în fonologie sau în gramatică[197]. Paradigmele lexicale au fost studiate sub denumirea de „cîmpuri" (cf. lucrările lui Jost Trier[198]) şi de „cîmpuri morfo-semantice" (cf. lucrările lui P. Guiraud[199]). Teoriei „cîmpurilor" i s-au adus critici: a) am avea dreptul să vorbim de un cîmp acolo unde am putea fixa limite. În realitate însă lingviştii recunosc existenţa cîmpurilor bazîndu-se pe fenomenul asociaţiei, care ţine de p s i h o l o g i e, iar lanţul asociaţiilor e virtualmente nelimitat[200]; b) structurile lexicale propuse sînt de fapt structuri nelingvistice, domenii ale realităţii[201]; c) în orice caz, adepţii teoriei au putut invoca numai cîteva zone semantice, favorizate în mod deosebit[202].

---

[194] Vezi, mai jos, *Unităţile limbii* (II C 1).

[195] Saussure, *Cours*, p. 174.

[196] P. Guiraud, *La grammaire*, Paris, 1958, p. 76.

[197] Nu vom opune invariante ca „virtute" — „copac" sau „bătălie" — „număr", căci nici în gramatică nu opunem „complementul direct" „perfectului simplu" (E. Coseriu, *art. cit.*, p. 149). Aceeaşi idee la Graur, *Studii*, p. 24, nota 5, şi p. 25.

[198] Pentru expunere şi critică, cf. S. Öhman, *Theories of the linguistic field*; P. Guiraud, *La sémantique*, Paris, 1959, p. 73; W. Bahner, în LR X, 1961, 3.

[199] Vezi BSL, 52, 1956; *Le champ morpho-sémantique des noms du chat*, BSL, 61, 1966, 1.

[200] B. Pottier, *Vers une sémantique moderne*, TLL II, 1964, 1, p. 110.

[201] *Ibidem*; E. Coseriu, *art. cit.*, p. 144. „Fără ajutorul sistemelor extralingvistice este imposibil de conceput un sistem al vocabularului" (I. Coteanu, *În legătură cu sistemul vocabularului*, PLG, II p. 46).

[202] A. Martinet, *Structural linguistics*, în *Anthropology Today*, ed. A.L. Kroeber, Chicago, 1953, p. 582. Cf. şi opinia critică exprimată de A.J. Greimas, *Du sens*, p. 17: „Ce qu'il y a d'illusoire dans le projet d'une sémantique systématique qui articulerait, à la manière d'une phonologie, le plan du signifié d'une langue donnée".

Sînt lingvişti care susţin existenţa structurilor lexicale, arătînd că limba în ansamblu e o structură şi nu e posibil ca o parte a limbii să nu fie structurată [203]. De altfel nu există nici un comportament uman nestructurat [204].

Existenţa opoziţiilor lexicale se poate deduce şi din constatarea că apar fenomene de n e u t r a l i z a r e, adică de suprimare a opoziţiilor în anumite contexte. De exemplu, aşa cum în germană opoziţia /t/ — /d/ se neutralizează la sfîrşit de cuvînt, /t/ fiind termenul nemarcat, căci apare în poziţia de neutralizare, în franceză o opoziţie ca *dominer-maîtriser* sau *dissiper — gaspiller* se neutralizează în anumite contexte, *dominer*, respectiv *dissiper*, fiind termenul nemarcat [205].

Mai aproape de fonologie se situează glossematicienii : conţinutul, ca şi expresia, are o formă (invariantele) şi o substanţă (variantele). Invariantele expresiei, *cenematemele*, sînt de două tipuri: *foneme* şi *prosodeme* (accente şi modulaţii), analoge *plerematemelor*, şi ele de două tipuri, *plereme* şi *morfeme* [206]. Invariantele conţinutului lexical, pleremele, se studiază în cadrul *pleremicii*, iar variantele corespunzătoare în cadrul *semanticii*. Pleremica faţă de semantică e în acelaşi raport ca şi fonologia faţă de fonetică [207]. Baza teoretică a unor atare afirmaţii este izomorfismul nivelelor limbii, susţinut şi de lingvişti care nu aparţin structuralismului danez [208]. Fără a infirma utilitatea generală a principiului — larg utilizat în ştiinţele contemporane — al izomorfismului, trebuie să constatăm că despre rezultate concludente ale analizei funcţionale aplicate în semantica lexicală nu poate fi vorba, cel puţin deocamdată.

γ **Analiza distribuţională.** Dacă analiza funcţională se aplică axei paradigmatice, analiza *distribuţională* (sau *distributivă*) priveşte axa sintagmatică, dar sprijină, aşa cum vom vedea, şi studiul paradigmelor.

Distribuţia este proprietatea elementelor limbii de a apărea sau nu în diferite contexte, în diferite vecinătăţi, iar relevanţa faptului lingvistic, în cadrul analizei distribuţionale, constă în ocurenţa sau nonocurenţa lui într-un anumit punct al lanţului vorbit [209]. Distribuţie înseamnă deci însuşiri combinatorii, iar cercetarea distribuţiei este o parte importantă a studiului relaţiilor.

---

[203] Graur, *Studii*, p. 25 : „Dacă sensul face parte din limbă, iar limba are caracter sistematic, ni se pare inevitabil să admitem că şi semantica are un caracter sistematic".

[204] P.L. Garvin, *art. cit.*, p. 1. Cf. şi S. Abraham, *Bazele unei semantici structuraliste*, SCL XVI, 1965, 5; O. Ducháček, *Strukturálni metody v sočuasné semantice*, SaS, 30, 1969, 1.

[205] E. Coseriu, *art. cit.*, p. 151.

[206] J. Holt, *art. cit.*, p. 59 şi urm. O interpretare nouă a relaţiei variantă-invariantă, pornind de la împărţirea cvadripartită hjelmsleviană, la Paul Miclău, *lucr. cit.*, p. 11 şi urm.

[207] J. Holt, *Beiträge zur sprachlichen Inhaltsanalyse*, „Innsbrucker Beiträge zur Kulturwissenschaft", Sonderheft 21, 1964, p. 12.

[208] Atît în fonologie, cît şi în „semologie" există un inventar de unităţi, fiecare dintre ele fiind o siluetă abstractă proiectată într-un mod destul de difuz asupra universului experienţei (cf. W.L. Chafe, *Language as symbolization*, „Language" 43, 1967, 1, p. 63).

[209] Guţu Romalo, în ELS, p. 38.

Toate şcolile structuraliste „clasice" utilizează analiza distribuţională, dar metoda a cunoscut o dezvoltare specială în descriptivismul american [210].

Compararea unităţilor unui nivel al limbii din punctul de vedere al contextelor în care apar a dus la descoperirea mai multor tipuri de distribuţie:

a) distribuţia complementară: două unităţi sînt în distribuţie complementară dacă se exclud reciproc în toate contextele (unde apare prima unitate nu poate apărea a doua, şi invers; de exemplu, alomorfele *dorm* şi *doarm-*). Variantele în distribuţie complementară ale unei invariante se numesc variante poziţionale;

b) distribuţia defectivă: două unităţi sînt în distribuţie defectivă dacă în unele contexte se pot substitui una alteia, iar în celelalte contexte se exclud. De exemplu, desinenţele de plural *-e* şi *-uri* se pot substitui după morfemul *chibrit*, dar se exclud reciproc în *num* şi *caz-* [211].

Dintre toate contextele în care poate apărea o unitate a limbii, o importanţă particulară prezintă contextul diagnostic, contextul în care apariţia unei clase de elemente este unic determinată, contextul care admite o singură clasă de elemente. De exemplu, în contextul engl. *The — is* poate figura orice substantiv, dar verbul este exclus [212].

Distribuţia unităţilor limbii se studiază pe c l a s e de unităţi (foneme, morfeme etc.) şi nu pe unităţi individuale. Cînd e vorba de ocurenţa unui membru al unei clase în vecinătatea unui membru al altei clase se poate pune cel mult problema calculării probabilităţii de apariţie [213]. De fapt, scopul urmărit de analiza distributivă este în ultimă instanţă delimitarea claselor de unităţi, evitînd criteriul substanţial (fonetic) în planul expresiei şi criteriul semantic în definirea unităţilor semnificative. „Fiecare element al limbii intră într-o categorie determinată, definită prin anumite posibilităţi de combinare determinate şi prin excluderea altor anumite posibilităţi de combinare" [214].

Analiza distributivă este implicată şi în descrieri de factură tradiţionalistă. „Categorisirea, în gramaticile curente, a verbelor în predicative, nepredicative, copulative şi auxiliare reprezintă, într-un fel, o clasificare bazată pe aspectul sintagmatic [...], avînd în vedere anumite posibilităţi combinatorii ale verbelor. În locul acestui criteriu, de obicei ignorat, se

---

[210] Termenul *distribuţie* a fost utilizat pentru prima dată în lingvistică de M. Swadesh, vezi „Language" 10, 1939, p. 117–129.

[211] Pentru alte tipuri de distribuţie, ca şi pentru expunerea detaliată a analizei distributive, cf. Guţu Romalo, în ELS, p. 38–58.

[212] Z.S. Harris, *Co-occurrence and transformation in linguistic structure*, „Language" 33, 1957, p. 531. Pentru contextele diagnostice ale cazurilor la substantivele limbii române, vezi S. Stati, *Contextele gramaticale în analiza structurală*, LR XII, 1963, p. 3.

[213] Z.S. Harris, *Distributional Structure*, „Word" 10, 1954, 2–3, citat după *The structure of language. Readings in the philosophy of language*, J.A. Fodor, J.J. Katz (ed.), New Jersey, 1964, p. 34.

[214] Hjelmslev, *Prolegomena*, p. 59.

dau definiţii şi criterii semantice, care, deoarece nu constituie baza reală a clasificării, nu reuşesc să delimiteze clar categoria"[215].

În descrierea structuralistă, criteriul însuşirilor combinatorii (sau al „valenţelor" cum li se mai spune) e utilizat în mod explicit şi consecvent. Analiza distributivă scoate în evidenţă slăbiciunile clasificării tradiţionale a cuvintelor în părţi de vorbire.

O descriere recentă a pronumelor româneşti a arătat, de pildă, că: a) pronumele e insuficient definit ca înlocuitor al substantivului (ceea ce ar presupune că pronumele şi substantivul au distribuţie identică). În realitate — şi afirmaţia nu e valabilă numai pentru română — clasa contextelor substantivului şi clasa contextelor pronumelui sînt echipolente, se întretaie [216]; b) pronumele reprezintă o sumă de clase, şi nu o ierarhie de clase [217]; c) subcategoriile de pronume nu sînt omogene din punct de vedere distribuţional; *cine*, *ce* şi *care*, la fel *oricine*, *oricare*, se pot grupa la un loc numai în baza a trei trăsături distribuţionale comune (dar şapte valenţe sînt diferite). Pronumele nehotărîte se dizolvă în mai multe clase distribuţionale [218].

Delimitarea claselor de unităţi pe baze distribuţionale îşi păstrează totuşi un caracter aproximativ: membrii unei clase nu coincid total sub raportul contextelor [219]; coincidenţa se limitează la anumite contexte, considerate caracteristice [220]. De aici se ajunge la formularea unui principiu general: clasele nu sînt net diferenţiate una de cealaltă, ci au un centru şi o periferie care face trecerea spre clasa vecină [221]. Unii admit şi existenţa unor elemente despre care nu se ştie cărei clase îi aparţin [222].

Analiza distribuţională a dat rezultate discutabile, controversate încă, în semantica lexicală. Diferenţa semantică dintre un cuvînt şi alt cuvînt ar putea fi exprimată — după părerea unora — prin diferenţe de

---

[215] Guţu Romalo, în ELS, p. 291.

[216] Cf., de exemplu, *un copil vorbeşte — *un el vorbeşte ; cine se scoală de dimineaţă ajunge departe — *Ion se scoală de dimineaţă ajunge departe*.

[217] M. Manoliu-Manea, *Sistematica substitutelor din romăna contemporană standard*, Bucureşti, 1968, p. 21.

[218] *Ibidem*, p. 166. Pentru clasificarea verbelor româneşti după criteriul sintactic al însuşirilor combinatorii, vezi Guţu Romalo, în ELS, p. 291—305. Pentru verbele germane, cf. H. Seiler, *Probleme der Verb-Subkategorisierung mit Bezug auf Bestimmungen des Ortes und der Zeit*, „Lingua" 20, 1968, p. 338—344. Detalii în legătură cu valenţele considerate drept criteriu în clasificarea cuvintelor româneşti în părţi de vorbire şi a fiecărei părţi de vorbire în subclase la S. Stati, Gh. Bulgăr, *Analize sintactice şi stilistice*, Bucureşti, 1970, p. 42 şi urm.

[219] „Dacă încercăm să formăm clase de morfeme în aşa fel încît toate morfemele unei anumite clase să aibă distribuţie identică, adesea vom avea puţin succes" (Z.S. Harris, *art. cit.*, p. 244).

[220] „Din faptul că o clasă de cuvinte e definită prin apariţia sa într-un context caracteristic (distribuţie) şi printr-o anumită relaţie cu acest context (selecţie gramaticală) nu rezultă că cuvintele aparţinînd clasei respective apar exclusiv în acest context şi în această relaţie. Ele pot apărea (şi apar de obicei) şi în alte poziţii şi în alte relaţii, cu singura deosebire că celelalte poziţii nu sînt caracteristice pentru partea de vorbire respectivă, adică n-o diferenţiază de celelalte părţi de vorbire" (Vasiliu, în ELS, p. 313—314).

[221] Fr. Daneš, *The relation of centre and periphery as a language universal*, TLP II, 1966, p. 10—11.

[222] J.V. Neustupný, *On the analysis of linguistic vagueness*, TLP II, 1966, p. 45.

însuşiri combinatorii. Punctul de plecare îl constituie teze ca: „Sensul cuvîntului se defineşte ca un potenţial de combinări posibile cu alte cuvinte [...]. Totalitatea acestor posibilităţi [...] condiţionează în fapt existenţa sensului lexical ca un fenomen obiectiv sau ca un fapt al limbii"[223]. În consecinţă, se proclamă necesitatea descrierii „statutului frazeologic" al fiecărui cuvînt, adică „totalul incluziunilor şi excluziunilor pertinente"[224]. De exemplu, studiind diferenţele de statut sintagmatic al cuvintelor fr. *idée, concept, notion, esprit, pensée* ş.a. legate prin *arhisemul* comun „obiect sau funcţie a gîndirii", se vede că ele formează o serie paradigmatică. „Aplicînd analiza distribuţională se degajează incluziunile şi excluziunile pertinente care leagă aceşti termeni"[225]. Structuraliştii descriptivişti — în primul rînd Z. S. Harris — au tras concluzia că analiza lingvistică nu mai are nevoie de consideraţii semantice: diferenţele de sens sînt corelate cu diferenţe de distribuţie [226], două morfeme [227] cu sens diferit diferă şi prin distribuţie, „subiect", „obiect" sînt „denumiri semantice pentru poziţii distribuţionale"[228]. Exagerarea importanţei distribuţiei a fost criticată în repetate rînduri [229], mai recent de către transformaţionalişti. În principiu nu există unităţi ale limbii cu distribuţie identică şi între două sensuri ale aceluiaşi cuvînt există şi deosebiri de contexte, dar descriptiviştii nu au putut arăta cum selectăm contextele prin care se defineşte o opoziţie semantică şi cum se rezolvă problema sinonimiei, în lexic şi gramatică.

δ **Analiza în constituenţi imediaţi.** Această metodă continuă şi dezvoltă ideea saussuriană de sintagmă: propoziţia e descompusă în „grup nominal" (echivalent al conceptului tradiţionalist de „grup al subiectului") şi „grup verbal" (= „grupul predicatului", din terminologia tradiţionalistă). Fiecare din cele două grupuri (constituenţii imediaţi ai propoziţiei) se împarte iarăşi în cîte doi constituenţi imediaţi şi aşa mai departe, pînă se ajunge la morfeme, „constituenţii ultimi" ai oricărui enunţ. De exemplu, *elevul a citit cartea interesantă* se descompune în constituenţii imediaţi *elevul* şi *a citit cartea interesantă*; *elevul* se analizează în constituenţii imediaţi *elev-* şi *-ul*, iar grupul verbal în *a citit* şi *cartea interesantă* etc. Organizarea enunţurilor ca o ierarhie de constituenţi

---

223 I. Coteanu, *Contribuţii la o semasiologie sistematică*, PLG I, p. 18.

224 H. Meschonnic, *Essai sur le champ lexical du mot „idée"*, „Cahiers de lexicologie", extras, f.a., p. 59.

225 *Ibidem*, p. 57. Posibilitatea de a descoperi unele invariante semantice la nivelul analizei sintactice distribuţionale şi transformaţionale e susţinută şi de Apresian, în В Я, 1962, 3, p. 38—47. Exemple româneşti care dovedesc legătura dintre sensurile unui verb polisemantic şi anumite contexte caracteristice diferite, la Guţu Romalo, în ELS, p. 302.

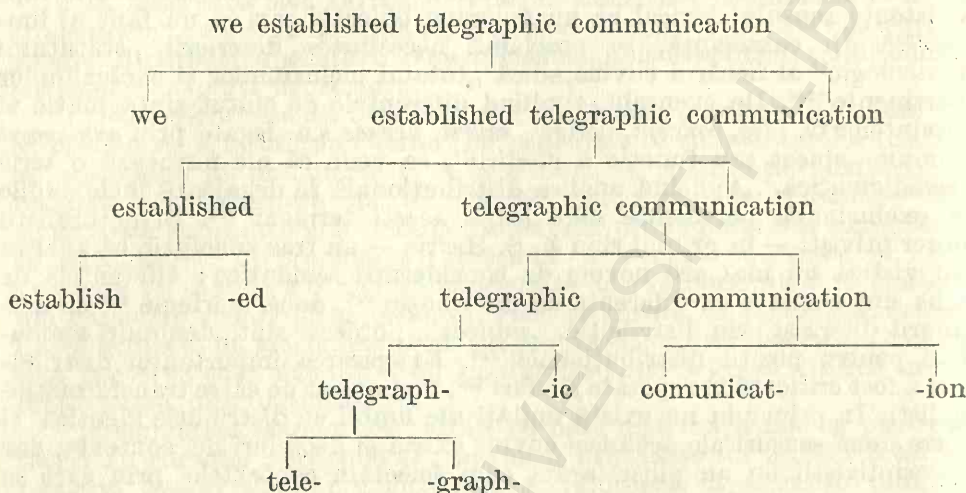
226 Z.S. Harris, *art. cit.*, p. 43.

227 „Morfem" în accepţia de unitate biplană.

228 Z.S. Harris, *art. cit.*, p. 49.

229 Cf. J. Bar-Hillel, *Logical syntax and semantics*, „Language" 30, 1954, 2, p. 232—233.

imediaţi e de obicei reprezentată schematic printr-un „arbore"[230]. Iată un exemplu englez de analiză completă :

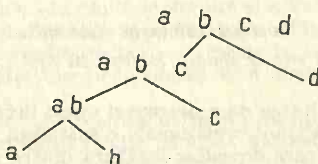

Constituenţii ultimi sînt deci : *we*, *establish*, *-ed*, *tele-*, *-graph-*, *-ic*, *communicat-* şi *-ion* [231].

Metoda analizei în constituenţi imediaţi se întemeiază pe analiza distributivă, care îi furnizează *tehnica de segmentare* : ca să împărţim un întreg în constituenţi imediaţi vom alege, din totalitatea împărţirilor posibile [232], pe cea care dă naştere la două lanţuri morfematice cu cele mai mari posibilităţi de înlocuire ; e preferată segmentarea din care rezultă clasele de forme cu cei mai mulţi membri. Deci se aleg drept constituenţi imediaţi segmentele cu distribuţia cea mai bogată.

Criteriul bogăţiei claselor de forme nu e uşor de aplicat, căci, oricum am face segmentarea, obţinem de obicei secvenţe cu posibilităţi foarte

[230] Se utilizează şi o notaţie simbolică pe orizontală, cu mai multe feluri de paranteze, de tipul ; {[(a.b)] .c} . d. Ea corespunde schemei arborescente:

Aceste două procedee de reprezentare a structurii nu sînt singurele.

[231] Exemplul e reprodus, cu modificări neînsemnate, din N. Chomsky, M. Halle, *The sound pattern of English*, New York-Londra, 1968, p. 8.

[232] De pildă, *merii din grădina noastră au înflorit iar* (abcdef) s-ar putea împărţi în (abcd) + (ef), dar şi în (a) + (bcdef) sau (abcde) + (f).

mari de substituire. În practică nu se face un calcul complet [233]; de altfel uneori se poate uşor intui că o segmentare e preferabilă alteia. De exemplu, dacă trebuie să determinăm constituenţii imediaţi ai propoziţiei *îmi place muzica uşoară*, segmentarea posibilă (*îmi place muzica*) + (*uşoară*) va fi imediat abandonată în favoarea segmentării (*îmi place*) + (*muzica uşoară*). E evident că determinanţii care pot lua locul lui *uşoară* sînt mult mai puţini decît clasa subiectelor virtuale ale lui *îmi place* (există mult mai puţine feluri de muzică decît lucruri care pot plăcea).

Prin segmentarea succesivă a unui text într-o ierarhie de constituenţi imediaţi, infinitatea enunţurilor unei limbi (rostite sau scrise vreodată, ori numai posibile) se reduce la o serie de scheme (engl. „patterns", „models"). De exemplu, propoziţia *Ion declamă o poezie nouă* se încadrează în aceeaşi schemă cu *Vlad aduce nişte albume frumoase*, cu *el cumpără o pălărie nouă* etc. (În aceste exemple, analiza coboară numai la nivelul cuvintelor.)

Numărul schemelor e, bineînţeles, foarte mare; descriptiviştii şi-au propus să-l reducă mult, pornind de la ipoteza că modelele descoperite sînt construite, de fapt, pe un inventar mult mai mic de modele mai simple. Se caută deci modele (scheme) cu o putere de generalizare superioară [234].

Bazîndu-se pe analiza distribuţională, descompunerea în constituenţi imediaţi şi-a propus să evite dezavantajele analizei sintactice făcute după criterii semantice. Rămîne însă de văzut dacă renunţarea la criteriile semantice este într-adevăr posibilă. Unii descriptivişti răspund negativ. După K. L. Pike, în cursul segmentării e indicat să tulburăm cît mai puţin relaţiile dintre sensul părţilor unui întreg şi sensul acestuia; cu alte cuvinte, trebuie să tăiem în aşa fel textul, încît să se pară că sensul întregului a rezultat din combinarea înţelesului constituenţilor, plus cîteva sensuri gramaticale [235]. Rolul criteriilor formale, structurale, este de a confirma, dar şi de a corecta — unde e cazul — datele obţinute cu criteriul semantic. Această poziţie rezonabilă în teorie nu e însă de loc uşor de aplicat în practică. Printre dificultăţile metodei a fost semnalată şi situaţia grupurilor coordonative şi a unor particule ca engl. *now*, *therefore*, germ. *ja*, *nun*, *also*, *doch*, fr. *en revanche* [236].

---

[233] Cf. B. Strang, *Theory and practice in morpheme identification*, în „Preprints of papers of the Ninth International Congress of Linguistics", p. 246; Emmon Bach, *Linguistique structurale et philosophie des sciences*, în *Problèmes du language*, Paris, 1966, p. 132: „Distribuţia [...] este o noţiune confortabilă şi reconfortantă pentru unii; serveşte la definirea cu mai multă rigoare a tehnicilor care teoretic ar putea fi aplicate, dar care nu se aplică niciodată în practică".

[234] Un exemplu tipic în acest sens găsim la E.A. Nida, *A synopsis of English syntax*, Oklahoma, 1960, care reduce propoziţiile limbii engleze la aproximativ 150 de modele. Vezi schemele şi modelele de la p. XI–LVII.

[235] *Taxemes and Immediate Constituents*, în *Readings in Linguistics*, editat de M. Joos, New York, 1958, p. 79.

[236] H. Seiler, în „Word" XVIII, 1962, 1–2, p. 122.

Metoda de analiză în constituenţi imediaţi este în continuare mult utilizată în lingvistica americană, în primul rînd de cei care construiesc gramatici generative [237].

ε **Analiza în trăsături distinctive.** E cunoscută şi sub denumirea, mai puţin uzuală la noi, de „analiză componenţială" [238]. A fost elaborată pentru fonologie şi, mai recent, s-a preconizat aplicarea ei în semantica lexicală. În morfologie şi sintaxă, aplicaţiile sînt sporadice [239]. Analiza componenţială îşi propune descompunerea unei unităţi lingvistice în elemente ireductibile, *cuante lingvistice* [240].

În descrierea planului expresiei, fonemul e prezentat ca un fascicul de trăsături distinctive, de exemplu rom. /b/ = ocluziune + oralitate + + labialitate + sonoritate. Înlocuind una din aceste trăsături, se obţine un nou fonem, de exemplu înlocuind „sonoritate" cu „surditate" rezultă fonemul /p/. În fiecare limbă, din combinarea cîtorva trăsături distinctive se obţin cîteva zeci de foneme, ceea ce arată că în limbă acţionează ca principiu de organizare *economia*.

Deşi limbile diferă mult între ele în privinţa sistemului fonologic (a numărului de invariante, a tipului de opoziţii), trăsăturile distinctive sînt aproximativ aceleaşi. În metoda de analiză preconizată de R. Jakobson şi M. Halle, se susţine că douăsprezece trăsături binare (de tipul „sonor/ nonsonor") sînt suficiente pentru a explica orice sistem fonologic [241]. Cele douăsprezece trăsături sînt nişte *universalii* lingvistice, comune tuturor limbilor [242].

Prin analogie, conceptul de „trăsătură distinctivă" a fost introdus şi în descrierea planului semantic al limbii. S-a spus că sensul unei unităţi lexicale nu e un întreg nediferenţiat, ci e analizabil în „elemente conceptu-

---

[237] Scurt istoric al metodei ; primele indicaţii se găsesc în cartea lui Bloomfield, *Language* (1933). Zece ani mai tîrziu, K.L. Pike publică un articol în care dezvoltă ideile expuse de Bloomfield şi formulează unele obiecţii („Language" 19, 1943). Lucrarea rămasă pînă azi fundamentală pentru cunoaşterea analizei în constituenţi imediaţi e expunerea lui R.S. Wells (*Immediate Constituents*, trad. fr. în „Langages" 20, 1970. Corectări şi adaosuri se datoresc lui Z.S. Harris (*Structural linguistics*, Chicago, 1961), E.A. Nida (*lucr. cit.*), Ch. F. Hockett (*A course in modern linguistics*, New York, 1958). O descriere amănunţită la S. Stati, *Constituenţii imediaţi*, LR XIII, 1964, 3.

[238] Cf., de exemplu, W. Goodenough, *Componential analysis and the study of meaning*, „Language" 32, 1956, p. 195—216 ; E.H. Bendix, *Analyse componentielle du vocabulaire général*, „Langages" 20, 1970. Denumirea apare şi la J. Katz, P.M. Postal, *An integrated theory of linguistic descriptions*, Cambridge, Mass., 1965, p. 28.

[239] S-a spus, de exemplu, că în conţinutul morfemului latin de adj. m. *-us* (ca în *bonus*) se combină trăsăturile distinctive „singular", „masculin", „nominativ". Analize de acest tip la A.V. Isacenko, *О грамматическом значении*, В Я 1961, 1, p. 34 ; Jakobson, *Essais*, p. 164. Pe baza analizei componenţiale au fost elaborate conceptele de *noem* (L.J. Prieto, *Rapport paradigmatique et rapport syntagmatique sur le plan du contenu*, în *Omagiu lui Iorgu Iordan*, Bucureşti, 1958) şi *semantem* (S. Stati, *Analiza unităţilor de conţinut*, PLG IV, 1962).

[240] S. Marcus, *Lingvistica matematică*, ed. a II-a, Bucureşti, 1966, p. 36. Acest proces de reducere e numit aici „proces de cuantificare".

[241] *Grundlagen der Sprache*, Berlin, 1960, p. 26—29.

[242] Lepschy, *Linguistique*, p. 41.

ale minimale, legate între ele în anumite feluri "[243]. Aceşti constituenţi semantici minimali au fost denumiţi *seme*[244]. Posibilitatea de a analiza (fără rest) cuvintele în elemente diferenţiale dovedeşte că lexicul are o organizare structurală[245].

Folosind analiza componenţială, B. Pottier identifică în conţinutul substantivului fr. *chaise* următoarele seme : (1) pe care te aşezi, (2) care are picioare, (3) pentru o singură persoană, (4) cu spătar. Prin adăugarea semului (5) „are braţe'', se obţine un alt cuvînt : *fauteuil*[246]. Analogia cu modul de descriere a planului expresiei iese clar la iveală în tabelul care arată cum se analizează semantic cuvintele franceze *chaise*, *fauteuil*, *tabouret*, *canapé*, *pouf*, cu ajutorul a şase seme (s) : s_1 = cu spătar, s_2 = cu picioare, unul sau mai multe, s_3 = pentru o persoană, s_4 = pe care se şade, s_5 = cu braţe, s_6 = din material rigid[247] :

	s_1	s_2	s_3	s_4	s_5	s_6
chaise	+	+	+	+	+	+
fauteuil	+	+	+	+	+	+
tabouret	—	+	+	+	—	+
canapé	+	+	—	+	+	+
pouf	—	+	+	+	—	—

Substantivele care denumesc gradele de rudenie pot fi descrise în mai multe limbi ca rezultînd din îmbinarea a cinci trăsături distinctive (care participă la opoziţii binare) : (1) sex : masculin/feminin, (2) linie : directă/colaterală, (3) tip de înrudire : naturală/socială, (4) direcţie : ascendentă/descendentă, (5) grad : unu/doi (cf. opoziţia cuvintelor tată/bunic)[248]. Alt exemplu de analiză componenţială dă A. J. Greimas pentru adjectivele fr. *haut*, *bas*, *long*, *court*, *large*, *étroit*, *vaste*, *épais* (se utilizează

---

[243] Katz-Postal, *lucr. cit.*, p. 14 ; cf. şi E.H. Bendix, *art. cit.* ; W. Goodenough, *art. cit.* ; F.G. Lounsbury, în „Language'' 32, 1965, 1, p. 158—194 ; D.L. Bolinger, *The atomization of meaning*, „Language'' 41, 1965, p. 555—573 ; U. Weinreich, în *Universals of Language*, J. Greenberg, ed., Cambridge, 1963 ; id., *Lexicographic definition in descriptive semantics*, în *Problems in Lexicography*, F.W. Householder, Sol Saporta, eds., Bloomington, 1962 ; Apresian, în *Лексикографический сборник*, 5, p. 52—72.

[244] B. Pottier, *Vers une sémantique moderne*, TLL II, 1964, 1, p. 111. Termenul apare încă înainte de al doilea război mondial, la Vl. Skalička, cf. Fr. Daneš, J. Vachek, *Prague studies in structural grammar today*, TLP I, 1964, p. 21.

Din combinarea cîtorva *seme* rezultă un *semem*, unitate structurală care corespunde cu ceea ce în semantica tradiţională se numeşte „accepţie particulară a unui cuvînt polisemantic'' (A.J. Greimas, *Du sens*, p. 40). Prin urmare, dacă un cuvînt are trei sensuri, fiecare dintre ele este un semem alcătuit din cîteva seme (dintre acestea măcar unul este în general comun celor trei sememe).

[245] E. Coseriu, *art. cit.*, p. 153.

[246] *Art. cit.*, p. 122.

[247] B. Pottier, *Recherches sur l'analyse sémantique en linguistique et en traduction mécanique*, în *Publications linguistiques de la Faculté des Lettres et Sciences Humaines de l'Université de Nancy*'' 1963, p. 16.

[248] E. Coseriu, *art. cit.*, p. 159. Pentru analiza componenţială a numelor de rudenie, cf. şi A.F.C. Wallace, J. Atkins, *The Meaning of Kinship Terms*, „American Anthropologist'', 62, 1960, 1, p. 58—80.

şase seme, care participă la opoziţii binare, de exemplu : „+verticalitate"/ „—verticalitate", „+perspectivitate" / „—perspectivitate" etc.)[249].

Cercetările sînt în faza tatonărilor de început : structura semantică a fost pusă în lumină numai pentru cîteva serii de termeni; se obiectează că în unele exemple (ca numele de rudenie) structura e extralingvistică : anumiţi semnificaţi rezistă analizei componenţiale (numele de culori, de pildă[250]). Izomorfismul dintre planul expresiei şi planul conţinutului — pe care se întemeiază extinderea metodei discutate şi la domeniul semanticii lexicale — „e totodată sugestiv şi periculos"[251]. Descrierea vocabularului ca o clasă foarte mare de invariante (lexemele) formate prin combinarea unui număr mai mic de trăsături pertinente (semele) rămîne o ipoteză care îşi aşteaptă verificarea.

ζ. **Metoda generativ-transformaţională.** În seria modelelor sintactice moderne, cele numite „generativ-transformaţionale" sînt cele mai recente şi mai mult discutate în ultima vreme[252].

Ideea că unele construcţii sintactice pot fi transformate în altele fără alterarea (sensibilă) a sensului e bine cunoscută din gramaticile tradiţionale[253]. Două exemple sînt edificatoare :

a) construcţia activă se converteşte în construcţie pasivă aplicînd celei dintîi următoarele operaţii : (1) verbul central trece de la diateza activă la diateza pasivă; (2) subiectul (în nominativ) se transformă în complement de agent (în acuzativ cu prepoziţie); (3) complementul direct se transformă în subiect. Prin urmare, structura $N^1_N + V_A + N^2_N > N^2_N +$ *a fi* + V part + *de(către)* + N^1_A (explicaţia simbolurilor : N_N = nume în nominativ, N_A = nume în acuzativ, V_A = verb activ, V part = verb la participiu)[254];

b) sintagma *amor Dei* are două interpretări posibile, după cum *Dei* este un genitiv subiectiv (între *amor* şi *Dei* relaţia semantică este aceeaşi ca între cuvintele propoziţiei *Deus amat*) sau un genitiv obiectiv (din punctul de vedere al relaţiei semantice dintre constituenţi, *amor Dei* echivalează, în acest caz, cu *Deum amat*).

---

[249] *Sémantique*, p. 35.

[250] J. Cohen, *Structure du langage poétique*, Paris, 1966, p. 128—129.

[251] B. Pottier, *Recherches...*, p. 8.

[252] Bibliografia problemei e impresionantă şi creşte vertiginos de la un an la altul. Vezi Ruwet, *Introduction*; H. Krenn, K. Müllner, *Bibliographie zur Transformations Grammatik*, Heidelberg, 1968, 262 p.); bibliografia din „Langages", 14, 1969, p. 134—144, cuprinde aproape numai lucrări ulterioare publicării cărţii lui Chomsky, *Aspects* (1965).

Ca lucrări de iniţiere în prima variantă a doctrinei chomskiene, expusă, în 1957, de Chomsky, *Syntactic structures* cităm Lees, în „Language" 33, 1957. Pentru varianta a doua, expusă în 1965, de Chomsky, *Aspects of the theory of syntax* vezi lucrările introductive Ruwet, *Introduction*; şi Ruwet în „Langages" 14, 1969, p. 3—6. Din literatura românească a problemei, vezi în primul rînd Vasiliu-Golopenţia, *Sintaxa transformaţională a limbii române*, Bucureşti 1969.

[253] În legătură cu atare operaţii, se utilizează expresia „transformări naive".

[254] Prezentarea noastră e mult simplificată în raport cu modelul transformaţional, pentru care vezi Hinsuke Hasegawa, *The passive construction in English*, în „Language" 44, 1968, 2 (part 1).

În gramaticile descriptive, ca şi în manualele de limbi străine, întîlnim frecvent formulări ca : „Aceeaşi idee poate fi exprimată prin mai multe construcţii sintactice" sau „Construcţia X este eliptică în raport cu Y" sau „Construcţia X este o condensare (concentrare, prescurtare) a construcţiei y". Atare formulări, ca şi noţiunile de sinonimie sintactică şi de echivoc (amfibologie), trimit la fapte care se bucură de o tratare amplă în gramaticile generativ-transformaţionale.

Într-o primă formă, modelul transformaţional este opera lui Z. S. Harris [255] şi se poate prezenta ca un tip de a n a l i z ă sintactică, deosebit, şi în acelaşi timp complementar, în raport cu analiza în constituenţi imediaţi şi cu „analiza în lanţuri" [256]. Analiza transformaţională descompune fraza în propoziţii elementare k şi operaţii elementare φ, care operează asupra lui k şi φ. De exemplu, un enunţ ca : *tînărul naturalist adună o colecţie de valoare* se descompune în trei propoziţii elementare : *naturalistul e tînăr, naturalistul adună o colecţie, colecţia are valoare* [257].

Una din problemele tipice ale gramaticilor generativ-transformaţionale, echivocul (ambiguitatea construcţională), îşi găseşte o primă tratare la Z. S. Harris, cu exemple ca engl. *they were seen by the front office* [258].

Analiza transformaţională prezintă — după părerea autorului ei — un interes deosebit, pentru că poate fi descrisă şi cercetată cu instrumente algebrice şi pentru că oferă analize şi distincţii excepţional de subtile.

A doua formă a modelului transformaţional aparţine lui Noam Chomsky şi datează din 1957 (cînd se publică *Syntactic Structures*), an de mare importanţă în istoria sintaxei.

Spre deosebire de Harris, fostul său elev propune un model generativ, deci s i n t e t i c, nu a n a l i t i c. Doctrina chomskiană se opune structuralismului gramatical, prin aceea că nu urmăreşte să descrie un corpus finit de texte, ci să explice faptul că orice vorbitor poate emite şi înţelege un număr infinit de enunţuri inedite — însuşire denumită „creativitatea vorbitorului". O gramatică generativă este un model capabil să genereze (să expliciteze) toate enunţurile corecte ale unei limbi şi numai enunţuri corecte. Această idee, ca şi altele, vor caracteriza şi modelul chomskian din 1965, pe care îl vom înfăţişa mai jos. Alte caracteristici ale modelului din 1957, de exemplu prezentarea marii majorităţi a propoziţiilor ca rezultat al transformării unor propoziţii nucleare (*kernel sentences*), precum şi respingerea considerentelor de semantică, au fost abandonate.

Vom expune sumar teoria generativ-transformaţională pe baza variantei ultime, din Chomsky, *Aspects*, insistînd nu asupra laturii tehnice, ci asupra ideilor de bază, a orientării generale. Tocmai de aceea nu vom utiliza decît o parte din terminologia, relativ bogată şi necesitînd mereu explicaţii, a doctrinei chomskiene.

---

255 Z.S. Harris, *Co-occurrence and Transformations in Linguistic Structure*, „Language" 33, 1957 ; idem, *Transformational Theory (= Transf. Theory)*, „Language" 41.

256 Harris, *Transf. Theory* p. 365.

257 *Ibidem*, p. 364.

258 *Ibidem*, p. 365.

Pentru a nu complica expunerea, am renunţat la semnalarea înnoirilor permanente care se aduc prezentării din Chomsky, *Aspects*, ca şi la prezentarea divergenţelor dintre elevii lui Chomsky. În schimb, vom reproduce principalele critici aduse modelului chomskian.

Spre deosebire de gramaticile structuraliste, cele generative nu-şi propun să „descopere" organizarea sistematică a gramaticii unei limbi [259], ci „construiesc" sistemul. O gramatică generativă este o ipoteză, un sistem ipotetico-deductiv [260]. Pentru aceeaşi limbă pot fi elaborate mai multe asemenea ipoteze, dintre care cercetătorul o preferă pe cea care este mai simplă şi are o putere explicativă mai mare [261]. Gramaticile generative nu se proclamă ca adevărate, în opoziţie cu alte teorii (tradiţionale sau structuraliste) care ar fi implicit false, ci numai îşi atribuie o putere explicativă superioară.

Ca orice gramatică generativă, modelul transformaţional este un model al *competenţei* vorbitorului emiţător şi receptor ; *competenţă* înseamnă capacitatea de a rosti şi înţelege un număr nelimitat de enunţuri, dintre care numai o parte au fost percepute anterior şi, eventual, memorate [262]. Competenţei i se opune *performanţa*, adică activitatea de rostire a propoziţiilor concrete, individuale. Domeniul performanţei corespunde în linii mari cu ceea ce Saussure a denumit „parole".

Denumirea „generativă" a dat naştere la confuzii, unii crezînd că noul tip de gramatici ar dori să explice în cel fel îşi construiesc vorbitorii frazele (acesta e de fapt obiectul unei „gramatici a performanţei") [263]; gramaticile generative nu reprezintă o teorie a producerii enunţurilor de către vorbitor [264].

Într-adevăr, dacă ni se spune, de exemplu, că sintagma *plecarea trenului* e rezultatul nominalizării propoziţiei *trenul pleacă* prin aplicarea regulilor de (1) depredicativizare a verbului, (2) adăugare la verb a unui sufix nominal şi (3) trecerea subiectului la cazul genitiv, aceasta nu în-

---

[259] Gramatica transformaţională nu este, spun susţinătorii ei, o „discovery procedure", o tehnică a colecţionării şi clasificării faptelor; ea nu mai este obsedată, ca gramatica bloomfieldiană distribuţionalistă, de problema segmentării succesive a enunţului în constituenţi tot mai reduşi, pînă se ajunge la constituenţii ultimi, indecompozabili (Cf. Lees, *art. cit.*, p. 379).

[260] Una din sursele doctrinei chomskiene este teoria sistemelor formale din logica modernă. „Gramatica transformaţională urmăreşte să stabilească principiile după care pot fi construite propoziţiile unei limbi, aproape în acelaşi fel în care o teorie matematică formalizată poate fi utilizată pentru a construi teoreme" (E. Bach, *An introduction to transformational grammars*, N. Y., 1964, p. 10).

[261] Chomsky compară (*Aspects*) trei ipoteze generative, numite de el gramatica cu număr finit de stări, gramatica cu constituenţi imediaţi şi gramatica transformaţională.

[262] N. Chomsky, M. Halle, *The sound pattern of English*, New York—Londra, 1968, p. 249. „Cînd învaţă o limbă, copilul nu memorează enunţurile pe care le aude ; mai de grabă el utilizează aceste enunţuri ca să-şi construiască o gramatică" (*ibidem*). Întrucît achiziţionarea limbajului de către copii este una din temele de cercetare a psiholingvisticii, în ultimii ani s-au înmulţit contactele dintre această disciplină de graniţă şi teoria gramaticilor generative. Cf. prezentarea chestiunii în introducerea scrisă de J. Mehler la culegerea de articole din „Langages" 16, 1969, p. 3—15.

[263] Asemenea gramatici n-au fost încă elaborate. Psiholingviştii îşi propun, între altele, acest obiectiv.

[264] E. Bach, *lucr. cit.*, p. 64 ; Ruwet, *Introduction*, p. 33.

seamnă că efectiv aşa procedează vorbitorii cînd construiesc sintagma *plecarea trenului*. De asemenea, afirmaţia că propoziţia *se spune ceva* rezultă din *cineva spune ceva* (regulile aplicate fiind eliminarea subiectului şi trecerea verbului la diateza reflexivă) [265] nu descrie procesul care se petrece realmente în mintea celui care rosteşte enunţul *se spune ceva*. Transformările citate sînt construcţii ale lingvistului, care exprimă formalizat relaţia de sinonimie intuită de vorbitori în perechi de structuri ca *plecarea trenului — trenul pleacă* sau *se spune ceva — cineva spune ceva*.

Enunţurile sînt corecte sau incorecte (din punct de vedere gramatical), acceptabile sau inacceptabile (din punct de vedere semantic). Pentru a decide asupra corectitudinii şi acceptabilităţii se recurge la intuiţia vorbitorului — în realitate la intuiţia lingvistului, de obicei unicul informant [266]. Tot intuiţia este criteriul invocat atunci cînd se discută despre sinonimia dintre construcţiile sintactice. Consideraţiile lingvistului „trebuie, în ultimă instanţă, să explice şi să satisfacă tocmai intuiţiile vorbitorului. Aceste intuiţii sînt adesea revelatoare pentru fapte lingvistice care nu apar la o analiză superficială, condusă numai în termenii diferenţelor formale şi distribuţionale" [267].

Gramatica transformaţională nu urmăreşte să întocmească un inventar de elemente invariante, cu specificarea variantelor lor contextuale, ci formulează o serie finită de reguli din aplicarea cărora rezultă infinitatea propoziţiilor ce au fost sau ar putea fi oricînd formulate. În felul acesta, Chomsky substituie „simplei descrieri a unei limbi încheiate (*achevée*), finite, studiul unei limbi în plină funcţionare, neîncheiate (*non achevée*). Dar între cele două metodologii nu există discontinuitate. Analiza descriptivă precedă stabilirea modelelor de generare" [268]. Într-adevăr, ar fi greşit să se creadă că autorii de gramatici transformaţionale n-ar proceda la analize lingvistice minuţioase. Dimpotrivă, ei au nevoie de subclasificări foarte detaliate ale claselor de cuvinte şi de construcţii.

Gramatica chomskiană renunţă nu numai la invariante, dar şi la ierarhizarea pe nivele, fiecare cu unităţile sale discrete şi cu mecanismul combinatoriu al unităţilor.

Nivelele (izomorfe) din gramaticile structuraliste sînt înlocuite cu trei *componente*: sintactică, fonologică şi semantică.

Criticînd distribuţionalismul şi pornind de la anumite intuiţii ale vorbitorilor, Chomsky introduce distincţia dintre structurile de suprafaţă şi structurile de adîncime, distincţie implicată sporadic în gramatica tradiţională:

engl. *John is easy to please* şi *John is eager to please* (sau fr. *Pierre est difficile à vivre* şi *Pierre est difficile à comprendre* [269]) se reduc la acelaşi

[265] Liliana Ionescu, *The generation of the constructions with undeterminate subject*, RRL XI, 1964, 4, p. 360.

[266] Această împrejurare explică de ce marea majoritate a lucrărilor de gramatică generativă au ca obiect limba maternă a autorului.

[267] Lepschy, *Linguistique*, p. 187.

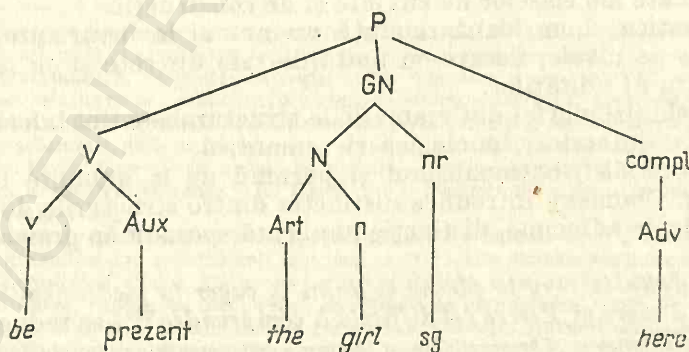
[268] J. Dubois, *Grammaire structurale du français*, I, Paris, 1965, p. 8.

[269] Ruwet, *Introduction*, p. 58. Cf. şi *Pierre a conseillé à Jean de consulter un spécialiste — Pierre a promis à Jean de consulter un spécialiste* (*ibidem*, p. 149).

arbore de constituenţi imediaţi, deşi simţim că organizarea gramaticală e diferită. Analiza în constituenţi imediaţi e de asemenea incapabilă să exprime echivalenţa semantică dintre construcţia activă şi construcţia pasivă sau ambiguitatea unor construcţii ca *alegerea lui Ion*. Nici analiza sintactică tradiţională, nici modelele neclasice prechomskiene nu reţin multiplele legături de semantică sintactică pe care le contractează cuvintele în enunţ. De exemplu, în engl. *what disturbed John was being regarded as incompetent*, cuvîntul *John* este în acelaşi timp obiect al lui *disturb*, obiect al lui *regard* şi subiect faţă de *as incompetent* [270].

Organizarea gramaticală, aşa cum rezultă din reprezentarea printr-un arbore de constituenţi, este numai *structura de suprafaţă* a unui enunţ. Înţelegerea textului presupune însă şi intuirea *structurii de adîncime* (de exemplu, relaţia semantică „actor-actio" dintre termenii sintagmei *plecarea prietenului*, opusă relaţiei semantice „actio-patiens" care stă la baza sintagmei *lectura cărţii*, dar identică cu relaţia care apare în *prietenul pleacă*). Distincţia dintre cele două structuri e utilizată uneori în gramatica tradiţională: „în raport cu *subiectul gramatical* (subiectul în structura de suprafaţă), *subiectul logic* este subiect în structura de adîncime. Un element *subînţeles* este un element existent în structura de adîncime, eliminat prin transformare din structura de suprafaţă. *Elipsa* este transformarea ca efect al aplicării căreia dispar din structura de suprafaţă elementele recuperabile ale structurii de adîncime" [271].

În structura de adîncime există funcţiunile şi relaţiile gramaticale care joacă rolul principal în interpretarea semantică a propoziţiei. Pentru fiecare frază, o anumită categorie de reguli (anumite *reguli de formare*) generează un indicator sintagmatic (*phrase-marker*). De exemplu, engl. *the girl is here* are următorul indicator sintagmatic [272]:

[270] Chomsky, *Aspects*, p. 70.

[271] Sanda Golopenţia-Eretescu, *Structura de suprafaţă şi structura de adîncime în analiza sintactică*, PLG V, 1967, p. 155.

[272] După Grunig, în „La linguistique" I, 1965 p. 17. Să se observe că acest arbore nu e bazat pe analiza în constituenţi imediaţi.

Regulile de transformare convertesc un indicator sintagmatic în alt indicator sintagmatic, prin rearanjarea, permutarea, eliminarea sau adăugarea unor constituenţi. Unele transformări sînt obligatorii, altele facultative.

Transformările nu modifică sensul elementelor structurii de adîncime asupra cărora acţionează, ele lasă neschimbat „conţinutul informaţional al frazelor" [273]; bazele lexematice se menţin, dar caracteristicile gramaticale se pot schimba (de exemplu, diateza verbului, cazul substantivului). Transformările nu pot suprima decît constituenţi recuperabili [274]; suprimările recuperabile („recoverable deletions") sînt transformări prin care îndepărtarea unor constituenţi atrage după sine introducerea altor segmente.

Pentru a explica formarea structurilor sintactice complexe, gramaticile transformaţionale trebuie să conţină *reguli recursive* (reguli care pot fi aplicate oricît de des, în aranjamente şi combinări noi). O regulă recursivă importantă e aceea de *inserare* a unei propoziţii în alta : engl. *John left* apare ca propoziţie inserată („embedded", „enchâssée") în *I was surprised that John left* [275]. Cf. şi recursivitatea atributelor genitivale în *sora soţiei vecinului*. Aplicarea unei reguli recursive nu e limitată teoretic, ci practic (de factori ca memoria, atenţia, condiţiile în care se desfăşoară comunicarea, considerente stilistice etc.) şi e o problemă de performanţă, nu de competenţă.

Ambiguitatea (omonimia sintactică) se explică prin faptul că aceeaşi structură de suprafaţă poate fi uneori derivată din două structuri de adîncime; structurile ambigui au două „istorii transformaţionale" diferite. Lat. *amor Dei* rezultă fie din nominalizarea [276] unei structuri de adîncime în care subiectul e *Deus* (Dumnezeu iubeşte), fie din nominalizarea unei structuri de adîncime în care subiectul nu e *Deus* [277].

Modelul transformaţional tinde să şteargă graniţa tradiţională dintre sintaxă şi semantica lexicală, descriind conţinutul cuvintelor şi justificînd combinarea lor în enunţuri prin metoda numită „analiză componenţială" sau „analiză în trăsături distinctive" [278]; dintre aceste trăsături unele sînt semantice („animat", „uman", „tînăr" etc.), iar altele sînt sintactice („tranzitivitatea" la verbe) [279].

Modelul transformaţional a fost primit cu rezerve, uneori cu critici foarte severe [280]. O parte din obiecţii au fost acceptate de autori şi au dus

---

[273] Ruwet, *Introduction*, p. 227.

[274] Chomsky, *Aspects*, p. 222.

[275] N. Chomsky, M. Halle, *lucr. cit.*, p. 6.

[276] Vezi definiţia nominalizării la Ruwet, *Introduction*, p. 213.

[277] Vezi, mai sus, p. 134.

[278] Vezi, mai sus, p. 132–134.

[279] Pentru semantica transformaţională, vezi J. J. Katz, J. Fodor, *The structure of a semantic theory*, „Language" 39, 1963. U. Weinreich, *Explorations in semantic theory*, în *Current Trends in Linguistics* III, Haga, 1966; J.J. Katz, *Recent issues in semantic theory*, „Foundations of language", 1967; J.D. McCawley, *The role of semantics in a grammar*, în *Universals in Linguistic Theory*, ed. de E. Bach şi R. Harms, New York, 1969; M. Bierwisch, *On certain problems of semantic features*, „Foundations of Language" 5, 1969, 1.

[280] Obiecţiile acestea nu surprind, deoarece validitatea lingvistică a procesului transformaţional e considerată, în majoritatea lucrărilor chomskiene, ca un adevăr evident. O prezentare critică recentă: C.F. Hockett, *The state of the art*, Haga, 1968.

la perfecţionarea teoriei. Semnalăm în continuare cîteva opinii critice care sînt încă valabile:

(α) Ideea că transformările nu afectează sensul întîmpină rezistenţe serioase, fie că e vorba de pasivizare [281], fie că se arată schimbările semantice pe care le antrenează nominalizarea; cf., de exemplu, engl. *the touching of the knees* faţă de nenumăratele propoziţii din care rezultă prin nominalizare (*my right knee touched my left knee, my knee touched her knee, their knees touched something* etc. etc.) [282].

(β) Criteriul intuiţiei vorbitorului a suscitat de asemenea vii obiecţii; e cel puţin ciudat cum o teorie atît de riguros formalizată poate avea la bază un concept atît de vag cum e sentimentul lingvistic [283].

(γ) Ideea că structurile profunde ar fi universale n-a găsit adepţi în afara cercului chomskian [284].

(δ) Regulile de transformare, deşi se formulează cu tot mai multă precizie, lasă încă loc pentru contraexemple; se pare că dezideratul iniţial, acela de a elabora o gramatică capabilă să producă numai fraze corecte (şi toate frazele corecte) ale unei limbi, e încă foarte departe de realizare.

η. **Metodele matematice** O expunere detaliată a metodelor matematice nu-şi are locul în lucrarea de faţă, întrucît aceste metode nu aparţin lingvisticii, ci matematicii. Elaborarea procedeelor şi aplicarea lor revine matematicianului, care preia de la lingvist o parte din problematica sa şi utilizează descrierile faptelor lingvistice aşa cum le întîlneşte mai ales în lucrările structuraliste. La rîndul său, lingvistul ia de la matematician rezultatele şi le confruntă cu rezultatele obţinute prin metodologia lingvistică propriu-zisă. În situaţii limitate, se poate vorbi chiar de o colaborare între specialiştii în cele două discipline, în sensul că lingvistul aplică el însuşi o metodă matematică sau sugerează matematicianului teme de investigaţie. Numărul personalităţilor ştiinţifice care sînt deopotrivă lingvişti şi matematicieni este, pe plan mondial, foarte redus. Rezultatele obţinute prin procedura matematică de multe ori nu interesează pe lingvist, deoarece posibilităţile de aplicare la descrierea limbii sînt nule (sau problematice). Sînt destul de numeroase modelările matematice care nu reprezintă altceva decît reformulări ale unor fapte binecunoscute [285] sau descriu proprietăţi foarte superficiale ale limbilor naturale [286].

Lingvistica matematică [287] studiază aspectele cantitative şi relaţionale ale limbii, completînd în felul acesta cercetarea lingvistică pură. Au

---

[281] Cf., de exemplu, P. Ziff, *The nonsynonymy of active and passive sentences*, „Philosophical Review" 75, 1966 (şi J.J. Katz, E. Martin Jr., *The synonymy of actives and passives*, „Philosophical Review" 76, 1967).

[282] E.M. Uhlenbeck, *Some further remarks on transformational grammar*, „Lingua" 17, 1967.

[283] Vezi Grunig, *art. cit.*, p. 84.

[284] Cf., de exemplu, Larochette, în ACIL X II, p. 791.

[285] Kiefer, *Math. linguistics*, p. 2.

[286] *Ibidem*, p. 26.

[287] O expunere de ansamblu: Marcus-Nicolau-Stati, *Lingv. mat.*

fost puse la contribuţie în acest sens metodele calculului probabilităţilor (ale statisticii [288] în primul rînd) şi, strîns legate de acestea, metodele teoriei informaţiei. Metodele algebrei au fost de asemenea folosite de matematicienii preocupaţi de analiza limbajului şi de aplicaţii practice (traducerea automată, maşinile de citit, de scris sub dictare, perfecţionarea sistemelor de telecomunicaţii etc.). Gramaticile generative, construcţii lingvistice, au fost puternic influenţate de spiritul algebric (în cursul analizei se utilizează simboluri şi se fac operaţii asupra acestor simboluri, reunite în formule matematice [289]).

Dintre toate metodele matematice, statistica se bucură de cel mai mare credit în rîndul lingviştilor, deşi aceştia au înţeles-o de multe ori ca o simplă numărătoare [290].

Ne-am ocupat într-un capitol aparte de statistică aplicată la studiul sunetelor şi al cuvintelor [291], în cadrul lingvisticii sincronice. Se întrevăd şi aplicaţii în diacronie. De mare utilitate în stabilirea liniilor de evoluţie a unui sistem lingvistic e examinarea sub aspect statistic a faptelor care se află la un moment dat în raport de variaţie liberă [292]. Semnalăm în sfîrşit faptul că recent s-au făcut unele tentative de aplicare a calculului în „măsurarea" semnificaţiilor [293].

Calculul probabilităţilor, statistica stau la baza studierii limbii cu mijloacele teoriei informaţiei (informaticii). Scopurile introducerii metodelor informaticii sînt de natură aplicativă (îmbunătăţirea procedeelor de comunicare la distanţă), dar interesează şi teoria limbii, prin elaborarea conceptului de redundanţă lingvistică, util atît în cercetările sincronice, cît şi în cele diacronice [294]. Fiecare unitate a limbii are o anumită probabilitate de apariţie şi o anumită probabilitate de a fi urmată de altă unitate de acelaşi nivel. În anumite înlănţuiri, probabilitatea este 1, deci ocurenţa e obligatorie şi ca atare previzibilă. Unităţile cu probabilitate de apariţie 1 se numesc redundante (acordul în gen, număr şi caz al adjectivului cu un substantiv precedent pe care îl determină e un fenomen de redundanţă). Cu cît apariţia unei unităţi e mai puţin probabilă, cu atît cantitatea de informaţie pe care o poartă e mai mare. În mesajele poetice se apelează frecvent la unităţi cu mare cantitate de informaţie. Noţiunea de redundanţă a fost intuită de gramatica tradiţională [295].

Lingvistica algebrică a elaborat modele matematice care reţin unele aspecte relaţionale ale fenomenelor de limbă. Rolul acestor modele nu e numai de a sistematiza unele noţiuni şi relaţii cunoscute, ci şi de a descoperi

---

[288] Vezi, mai sus, p. 85 şi urm.

[289] Lepschy, *Linguistique*, p. 202.

[290] Recenziile făcute de matematicieni la lucrările de statistică lingvistică elaborate de lingvişti sînt de obicei foarte severe.

[291] Vezi, mai sus, p. 86.

[292] Guţu Romalo, *Morfologie*, p. 17.

[293] Vezi Lepschy, *Linguistique*, p. 164, 181, nota 6.

[294] Unii consideră că, în evoluţia lor, limbile tind să realizeze cea mai mare economie posibilă (*ibidem*, p. 213).

[295] Marcus—Nicolau—Stati, *Lingv. mat.*, p. 259—261.

relații și moduri noi de organizare, care nu ar fi putut fi puse în evidență prin alte mijloace [296]. Se pot cita cercetările matematice asupra opozițiilor, cercetări care introduc într-un aparat matematic teoriile lingvistice ale lui Saussure, Trubețkoi și Cantineau [297]; în acest scop se folosesc metodele teoriei mulțimilor.

Traducerea automată, despre care se spune adesea că nu prezintă interes pentru lingvistica teoretică [298], a stimulat totuși descrierea structurală a limbilor, obligînd pe lingvist să descopere toate caracteristicile distribuționale ale unităților limbii, să definească aceste unități prin însușiri formale. „Cercetările de traducere automată au servit pentru a sublinia într-un mod dramatic și, trebuie să sperăm, fecund cît de departe ne aflăm de o cunoaștere satisfăcătoare a funcționării limbii" [299]. Calculele, complexe și foarte lungi, cu care se văd obligați să opereze matematicienii interesați de traducerea automată vor furniza probabil „indicații foarte importante asupra constituției interne a limbajului uman" și „asupra altor procese psihologice" [300]. Se așteaptă ca cercetările de traducere automată să aducă foloase și pedagogiei predării limbilor străine [301].

9. Glottocronologia. Statistica matematică a fost aplicată și în studiul comparativ al limbilor înrudite sub forma glottocronologiei.

S-a arătat că metoda comparativă-istorică pune la îndemînă mijloace pentru precizarea înrudirii limbilor, pentru stabilirea materialului transmis din limba comună, pentru reconstituirea unei limbi-bază neatestate. Folosind datele geografiei lingvistice, se pot trage unele concluzii privitoare la configurația dialectală în cadrul limbii comune și la cronologia relativă a separării limbilor înrudite. În ultimele două decenii a apărut și încercarea de a se determina cronologia absolută a acestui proces cu ajutorul glottocronologiei. Principiile acestei metode au fost formulate de M. Swadesh. Este vorba de un procedeu de datare a diversificării unei limbi-bază cu ajutorul statisticii lexicale. În esență, principiile glottocronologiei sînt următoarele:

În vocabularul de bază al fiecărei limbi există un nucleu fundamental, non-cultural, mai persistent decît restul vocabularului și identic în toate limbile (de circa 100 sau 200 de cuvinte).

În toate limbile acest nucleu este înlocuit într-un ritm statistic constant sau, cu alte cuvinte, există un indice constant de păstrare pe mileniu a cuvintelor. Acest indice (sau *rata de retenție*) ar fi de 85% (după alții 86%, 81% sau 93%).

Potrivit acestei metode, se consideră că, la 1 000 de ani de la separare, două limbi înrudite ar conține în nucleul fondului principal lexical 85%

[296] S. Marcus, *Lingvistica matematică*, ed. a II-a, București, 1966, p. 7.
[297] *Ibidem*, p. 9 și urm.
[298] Lepschy, *Linguistique*, p. 217.
[299] *Ibidem*, p. 224.
[300] M. Gross, *L'emploi des modèles en linguistique*, „Langages" 9, 1968, p. 7.
[301] B. Quemada, *La linguistique appliquée à l'enseignement des langues vivantes*, „Revue de l'enseignement supérieur", 1967, 1–2, p. 61.

din elementele moştenite din limba-bază, la 2 000 de ani de la separare, fondul comun ar fi de 85% din 85 sau 72,25 % etc.

Pe această bază se face aplicarea în sens contrar: cunoscîndu-se procentajul de cuvinte păstrate în comun, se calculează timpul separării lor după formula $T = \frac{\log C}{2 \log r}$, în care T = timpul care s-a scurs de la separarea limbilor, C = procentajul de cuvinte înrudite păstrate, iar r = rata medie de retenţie.

Lingviştii au făcut apel la glottocronologie pentru a stabili epoca de separare a limbilor care provin din aceeaşi limbă-bază, pentru a formula în procente gradul de înrudire a limbilor, pentru a stabili o clasificare genealogică mai precisă.

Glottocronologia a fost creată în principiu pentru limbile fără atestări istorice (amerindiene), dar verificarea ei s-a făcut la limbi indo-europene, unde adesea rezultatele au contrazis fapte reale. Lipsa de eficacitate a acestei metode se explică prin punctul ei de plecare. După cum s-a evidenţiat [302], lista de 100 de cuvinte alcătuită de Swadesh nu e aplicabilă tuturor limbilor, pentru că fiecare îşi organizează noţiunile în alt mod.

Apoi nu se poate accepta ideea că în toate limbile există un ritm constant de modificare, chiar la cuvintele cele mai frecvente şi esenţiale. Un asemenea ritm constant nu se păstrează nici în istoria aceleiaşi limbi. Interacţiunea limbilor înrudite după separarea lor are ca rezultat postdatarea acestui proces, în timp ce împrumutul unor elemente din alte familii de limbă duce la antedatare. S-au încercat corectări ale formulei, folosirea de coeficienţi multiplicatori. Aplicarea metodei rămîne însă în continuare nesatisfăcătoare, pentru că — după cum am văzut, principiile ei fundamentale sînt greşite. Se pune şi problema dacă în principiu scopul urmărit de glottocronologie poate fi atins vreodată: procesul dezmembrării unei limbi comune în limbi înrudite nu poate fi datat în cifre absolute, el durează o vreme foarte îndelungată. Perioada de transformare a dialectelor în limbi de sine stătătoare reprezintă un proces complex, care atinge toate nivelele limbii şi care se realizează în ritmuri diferite în funcţie de numeroşi factori, interni şi externi.

d. Comparaţia între metode

Procesul de înnoire metodologică şi confruntare a metodelor se desfăşoară sub ochii noştri; *lipsa perspectivei istorice* împiedică considerabil aprecierile şi ierarhizările valorice. La aceasta se adaugă şi *lipsa unui criteriu* indiscutabil *de comparaţie* între metode; criteriul acesta variază în funcţie de ceea ce se apreciază ca scop al cercetării lingvistice. Mulţi lingvişti resping în bloc metodele folosite în lingvistica matematică fiindcă *nu luminează istoria limbilor*; unii obiectează metodelor psiholingvisticii că „studiază limba în realizările ei concrete, în mesaje [...], în raport cu

---

[302] E. Coseriu, *Critique de la glottochronologie appliquée aux langues romanes*, în *Actes du X-e Congrès International de Linguistique et Philologie Romanes* I, Strasbourg, 1962, p. 92.

emiţătorii şi receptorii şi cu diferitele situaţii în care se găsesc aceştia" [303] (obiecţia porneşte de fapt de la respingerea unei *linguistique de la parole*); în sectorul mai limitat al modelării matematice se întîmplă adesea ca aceeaşi metodă să fie apărată sau combătută în funcţie de preferinţa specialistului pentru rigoarea construcţiei teoretice sau, dimpotrivă, pentru eficienţa practică. (Se recomandă deci ca evaluarea unui model să se facă *în funcţie de scopul său* [304].)

Utilitatea unei metodologii eterogene se justifică nu numai prin diversitatea de scopuri. Se ştie de mult că limbajul însuşi e complex şi eterogen, astfel că pluralitatea şi diversitatea metodelor corespund naturii obiectului (de aici rezultă, în mare parte, *caracterul complementar* [305] *al metodelor*) şi chiar dacă, studiind acelaşi obiect cu procedee diferite, ajungem la rezultate diferite, situaţia nu e inacceptabilă. În lingvistica structurală a întrunit o largă adeziune principiul pluralităţii soluţiilor.

Apreciind global metodele introduse în lingvistică în ultimele patru decenii, pot fi subliniate cîteva caracteristici comune, valabile atît pentru metodele structurale, cît şi pentru cele (logico-) matematice. În comparaţie cu metodele „clasice", cele moderne:

(a) aduc mai multă precizie, rigoare, fineţe şi explicitează elemente implicite din analiza tradiţională. De exemplu, în legătură cu procedeul *substituţiei*, Z. S. Harris precizează: principala lui utilitate constă mai degrabă în caracterul explicit decît în noutatea metodei sau a rezultatului [306]. În acelaşi spirit s-a spus despre *comutare* că nu realizează decît „controlul cunoştinţelor obţinute anterior pe cale intuitivă" [307]. Formulele stabilite de P. Guiraud în statistica lexicală dau o formă matematică (cu toate avantajele ei) unor adevăruri empirice descoperite de lingvişti: relaţia dintre lungimea unui cuvînt şi frecvenţa lui, dintre numărul sensurilor şi frecvenţa cuvîntului [308]. Gramatica transformaţională şi-a construit un aparat logico-matematic care surprinde în toată complexitatea sa omonimia şi sinonimia sintactică, cunoscute, dar tratate sporadic şi nesistematic de gramaticile tradiţionale şi structuraliste;

(b) descoperă calităţi noi ale limbii sau aduc în centrul atenţiei laturi subestimate şi neglijate: relaţia variante-invariantă, trăsăturile distinctive, opoziţiile, neutralizarea lor, în genere importanţa relaţiilor în sincronie şi diacronie, existenţa analogiilor de structură dintre planurile limbii (izomorfismul), structura statistică a enunţurilor, redundanţa etc.;

(c) fac posibile aplicaţii practice în realizarea cărora procedeele „clasice" n-au eficacitate. E limpede că un calculator electronic n-ar putea efectua traduceri dacă programarea sa ar utiliza informaţiile cuprinse în gramatici de tip tradiţional; tot astfel, o „maşină de citit" sau o „maşină

---

[303] Slama-Cazacu, *Psiholingvistică*, p. 107.
[304] Kiefer, *lucr. cit.*, p. 8.
[305] În teoriile ştiinţifice actuale se afirmă tot mai insistent principiul *complementarităţii*, introdus mai întîi în fizică (Heisenberg). Umberto Eco, *Opera aperta*, Milano, 1967, p. 45.
[306] *From morpheme to utterance*, „Language" 22, 1946.
[307] I. Coteanu, în ELS, p. 35.
[308] *Les caractères statistiques du vocabulaire*, Paris, 1954.

vorbitoare" ar fi de neconceput fără ajutorul datelor obţinute de fonetica experimentală prin analiza spectrografică [309];

(d) apropie metodologic lingvistica de alte ştiinţe (matematica, ştiinţele naturii): „Utilizînd în fonetică metodele ştiinţelor naturale, tendinţa experimentală, din ce în ce mai activă la începutul secolului, credea că va putea face din lingvistică o ştiinţă de acelaşi tip cu ştiinţele naturale" [310]. Substituţia şi comutarea sînt în fond două varietăţi de experiment (se examinează variaţia unui element într-un ansamblu în care restul rămîne constant) [311]; metoda experimentală utilizată de psiholingvişti (în legătură cu toate compartimentele limbii) se defineşte la fel cu experimentul din fizică, biologie, psihologie etc.: provocarea intenţionată a anumitor fenomene şi înregistrarea lor în condiţii controlate [312]. Gramaticile generative reuşesc să furnizeze o teorie lingvistică structurată din punct de vedere logic ca şi teoriile din ştiinţele exacte. Asemănările de structură logică dintre teoriile a două sau mai multe ştiinţe fac posibile contacte interdisciplinare rodnice şi schimburi de metode. Introducerea matematicii în studiul limbii apropie în mod vizibil lingvistica de numeroase alte discipline.

Compararea metodelor preconizate de structuralişti duce la concluzia că, în ciuda deosebirilor existente, în esenţă ele sînt complementare [313]; preferinţa acordată procedeelor de *analiză sincronică*, metoda *analizei funcţionale*, tentativa de a înlocui caracterizările tradiţionale prin relevarea laturii *funcţionale şi formale* a fenomenelor lingvistice — toate acestea apropie considerabil şcolile structuraliste şi le conferă acelaşi „aer de familie". *Morfologia structurală* elaborată de descriptivişti şi, mai recent, *semantica structurală* [314] au la bază procedee comune, sursa permanentă de inspiraţie pentru toţi structuraliştii fiind — mărturisit sau nu — fonologia, domeniul în care metodele de bază ale lingvisticii moderne s-au verificat cu maximă eficienţă.

Diversitatea este considerabilă în sînul lingvisticii matematice, după cum preferinţele cercetărilor se îndreaptă spre calculul probabilităţilor, teoria mulţimilor, topologie etc. Indiferent însă de tipul de model utilizat, se poate spune că modelele se completează reciproc: pentru a formaliza

---

[309] Malmberg, *Nouv. tendances*, p. 174 („Colaborarea spectrografiei moderne a sunetului şi a metodelor sintetice reprezintă punctul de plecare teoretic pentru construirea maşinilor de notare mecanică a limbii vorbite şi a maşinilor de citit").

[310] *Ibidem*, p. 154.

[311] Guţu Romalo, în ELS, p. 57.

[312] Slama-Cazacu, *Psiholingvistică*, p. 129.

[313] Glosematica şi descriptivismul american sînt apreciate în acest mod de Haugen, *Directions in modern linguistics*, „Language" 27, 1951. Între aceste două şcoli şi metodologia Cercului lingvistic de la Praga şi a lui A. Martinet există de asemenea puncte comune, cf. Guţu Romalo, în ELS, p. 56.

[314] Vezi mai departe, p. 158; 271.

limba în toată complexitatea sa sînt necesare modelări succesive, în relaţie de complementaritate [315].

Împletirea metodelor „clasice" cu cele structurale a dat rezultate pozitive începînd cu *Memoriul* lui F. de Saussure consacrat sistemului primitiv al vocalelor indo-europene (1878), unde, pentru a studia formele multiple din care provine *a* indo-european, autorul a examinat „sistemul vocalelor în ansamblu", iar operaţia aceasta a implicat luarea în considerare a altor probleme de fonetică, precum şi a unor probleme de morfologie. Gramatica comparativă istorică a progresat în secolul nostru şi datorită metodologiei structuraliste; pot fi citate aici lucrările lui E. Benveniste consacrate formării cuvintelor în indo-europeană (1935) şi numelui de agent (1948) [316]. Apar tot mai multe studii ai căror autori combină cele două tipuri de metode, într-un mod mai mult sau mai puţin echilibrat [317]. Chestiunea integrării metodologiei structuraliste în studiile de romanistică — a căror „rămînere în urmă" a fost nu o dată semnalată — a fost obiectul raportului prezentat de B. Pottier la cel de al XII-lea Congres internaţional de lingvistică romanică (Bucureşti, 1968).

Un sector în care împletirea metodologică de care discutăm se află încă la început e dialectologia; în ultimii ani [318] s-au publicat numeroase studii care militează pentru o dialectologie structurală [319]. În legătură cu geografia lingvistică s-a subliniat necesitatea de a adăuga punctului de vedere fonetic (tradiţional) perspectiva fonologică: într-adevăr, zone omogene din punct de vedere fonetic pot fi separate prin isoglose fonologice sau, dimpotrivă, o singură arie fonologică poate să corespundă la două sau mai multe arii fonetice [320]. „Dialectologia structurală nu poate să o înlocuiască pe cea tradiţională. Între metodele lor nu există o contradicţie; combinarea analizei structurale cu procedeele dialectologiei tradiţionale dă rezultatele cele mai satisfăcătoare" [321].

Colaborarea dintre lingvişti şi matematicieni întîmpină serioase dificultăţi mai ales din cauza diversităţii metodelor. Pe de altă parte, rezultatele obţinute prin procedura matematică cîteodată nu interesează pe lingvist, deoarece posibilităţile de aplicare la descrierea limbilor naturale sînt nule (sau problematice).

S-a putut reproşa altor cercetări de lingvistică matematică faptul că duc la rezultate inacceptabile pentru lingvişti: confruntarea cu „metodele clasice" le favorizează, în atare situaţii, pe acestea din urmă. Avem în vedere în primul rînd eşecul *glottocronologiei*, metodă de analiză cantitativă concepută de promotorii ei ca un auxiliar

---

[315] Marcus—Nicolau—Stati, *Lingv. mat.*, p. 73.

[316] În acest din urmă studiu, Benveniste arată că faptele particulare trebuie explicate prin integrarea lor în sistem.

[317] Cf. Wartburg, *Probl. et méth.*

[318] Dezbaterea a fost deschisă de U. Weinreich, *Is a structural dialectology possible?*, „Word" X, 1954, 2—3, p. 388—400. Vezi în lucrarea de faţă, p. 113 şi urm.

[319] Vezi notele lui A. Avram, *Despre dialectologia structurală*, ELS.

[320] *Ibidem*, p. 185.

[321] *Ibidem*, p. 191—192.

al metodei comparative-istorice [322]. De fapt, cu excepţia statisticii, metodele matematice n-au putut fi legate de metodele tradiţionale de descriere a limbii [323]; s-a văzut că modelarea matematică trebuie să se sprijine pe descrieri făcute cu procedee structurale.

Comparînd metodele „moderne" cu cele „clasice", unii au reproşat celor dintîi că generează o imagine falsă a obiectului studiat, că denaturează realitatea, îndepărtîndu-se prea mult de ea. Sînt tipice afirmaţii ca „În aceste construcţii sistematice construite cu rigoarea teoriilor logico-matematice şi foarte frecvent cu ajutorul formulelor de tip algebric, apare tendinţa de a considera limba ca un dat, ca o entitate în sine desprinsă de contingenţele umane" [324] sau „O atare metodă, raportîndu-se [...] la caracterele formale ale sistemelor studiate, ar putea lăsa în umbră multe aspecte, şi dintre cele mai caracteristice ale limbajului uman" [325]. În principiu, pericolul absolutizării nu trebuie, desigur, minimalizat, dar rămîne de văzut dacă nu cumva este la fel de reală primejdia de a vorbi de „denaturare" („neglijarea aspectelor esenţiale" etc.) în raport cu ceea ce *s-a crezut* a fi realitatea limbii, adică în raport cu o imagine *limitată istoriceşte*.

Confruntarea metodelor tradiţionale, structurale şi (logico-)matematice trebuie făcută amănunţit pentru fiecare sector al lingvisticii (fonetică, gramatică, lexic) şi pentru diferite probleme generale ca: relaţia *sincronie — diacronie, langue — parole, limbă — dialecte* etc. Aportul metodologiei moderne e prezentat în lucrarea de faţă la capitolele care tratează aceste probleme, iar paragrafele care urmează îşi propun numai să compare tendinţele metodologice cele mai recente. (Descrierea amănunţită a metodelor moderne, mai sus, p. 120—143.)

Diferenţa dintre sincronic şi diacronic, absolutizată în mod nejustificat de unii structuralişti, apare în lingvistica actuală ca o diferenţă metodologică : ea există în lingvistică, şi nu în limbă, din punctul de vedere al observatorului şi nu în obiectul însuşi [326]. De altfel chiar Saussure susţinuse că limbajul „în fiecare moment implică în acelaşi timp un sistem stabilit şi o evoluţie ; în fiecare clipă e o instituţie actuală şi un produs al trecutului" [327]. Caracterul complementar al cercetării sincronice şi diacronice e adesea proclamat cu toată insistenţa : „Viitoarea ştiinţă a limbajului trebuie să aspire la un studiu care să unească cele două metode într-o comuni-

---

[322] Vezi p. 143.

[323] Această excepţie a fost contestată. S-a spus, de pildă, că o condiţie indispensabilă a tratamentului statistic al anumitor fapte de limbă este efectuarea prealabilă a unei analize structurale riguroase (vezi Malmberg, *Nouv. tendances*, p. 291).

[324] Leroy, *Lingu. moderne*, p. 97.

[325] *Ibidem*, p. 110.

[326] Wartburg, *Probl. et méth.*, p. 12. Vezi şi G. Mihăilă, *Cu privire la evoluţia conceptului saussurian de „sincronie" şi „diacronie" în lingvistică*, PLG V, 1967, p. 64—67, şi, în lucrarea de faţă, p. 349 şi urm.

[327] *Cours*, p. 24.

tate organică şi să facă să reiasă cu toată claritatea dorită interdependenţei sistem-mişcare" [328].

Dihotomia saussuriană **langue — parole** este şi ea o diferenţiere metodologică. Întrucît metodele „clasice" şi „moderne" au fost aplicate cu precădere l i m b i i, se pune la ora actuală problema găsirii unei metodologii adecvate studiului v o r b i r i i : în psiholingvistică, T. Slama-Cazacu propune „metoda dinamic-contextuală" (aceasta culege faptele de limbă ca realitate vie, în mesaje particulare) [329]; în analiza semantică modernă a enunţurilor se au în vedere sensurile contextuale ale cuvintelor şi — alături de sensul expresiilor (*signifié*) — realitatea particulară desemnată (*denotatum*). Analiza l i m b i i şi analiza v o r b i r i i se completează şi se luminează reciproc.

În studiul expresiei, înnoirea metodologică este remarcabilă. *Metoda experimentală* a evoluat în două direcţii: (a) construirea de aparate noi, care să surprindă cît mai exact aspectele fiziologice şi acustice; (b) apropierea de fonologie, de analiza funcţională a unităţilor planului sonor: cercetarea cu ajutorul aparatelor vizează separarea trăsăturilor relevante de cele nepertinente (se construiesc aparate care să reflecte şi să înregistreze numai trăsăturile pertinente şi aparate ce produc sunete la care urechea să reacţioneze ca la sunetele rostite de om) [330]. Se aşteaptă de la aparate noi, încă nerealizate, date privind aspecte esenţiale, dar insuficient cunoscute, ale învelişului sonor (melodia vorbirii, intonaţia) [331]. *Metoda analizei funcţionale* e tot mai insistent solicitată să explice schimbările de sistem; asistăm astfel la elaborarea unei metodologii pentru *fonologia diacronică*. Cercetărilor iniţiale — devenite clasice — ale lui A. Martinet, care a introdus noţiuni ca: „tendinţa spre economie", „contextul sistemului", „lanţ de tracţiune", „margine de securitate" (între realizările a două foneme) [332] li s-a obiectat că totuşi n-au revelat *cauzele evoluţiei* [333]. Explicaţii de tipul: „Într-o anumită epocă sistemul siflantelor era şchiop, exista numai surda, de aceea în epoca următoare a apărut şi perechea ei sonoră" sînt departe de a fi o explicaţie cauzală satisfăcătoare, căci adesea sistemul rămîne şchiop epoci întregi, fără a se completa, ba uneori, dimpotrivă, se descompletează [334]. În conformitate cu metoda de lucru a lui Martinet, schimbările sistemului fonologic se explică prin anumite caracteristici de organizare („contextul sistemului"); la acest principiu explicativ A. Avram adaugă

---

[328] Wartburg, *Probl. et méth.*, p. 148. Vezi şi E. Coseriu, *Sincronia, diacronia y historia. El problema del cambio lingüistico*, Montevideo, 1958, p. 154—155.

[329] *Psiholingvistică*, p. 124, 119.

[330] Malmberg, *Nouv. tendances*, p. 164—170.

[331] Dezideratul e formulat limpede de Slama-Cazacu, *Psiholingvistică*, p. 115.

[332] Lingvistul francez continuă şi dezvoltă preocupări ale membrilor Cercului lingvistic de la Praga, cărora le datorăm primele elemente de fonologie diacronică.

[333] M.I. Steblin-Kamenski, la C. Poghirc, *Note asupra cauzalităţii în limbă*, PLG V, 1967, p. 9. Aceeaşi obiecţie la K. Togeby, *Les explications phonologiques historiques sont-elles possibles?*, „Romance Philology" XIII, 1959—1960, 4; K. Baldinger, *Traditionelle Sprachwissnschaft und historische Phonologie*, „Zeitschrift für romanische Philologie" LXXIX, 1963, 5—6.

[334] C. Poghirc, *art. cit.*, vezi şi Em. Vasiliu, *Fonologia istorică a dialectelor dacoromâne*, Bucureşti, 1968, p. 11 şi urm.

„contextul diacronic": fiind dată o stare de limbă, explicarea modului în care ea se schimbă este mult uşurată dacă se ia în consideraţie şi „moştenirea" din etapele precedente, dacă se examinează şi aceste etape înseşi. Schimbarea unui fonem oarecare nu se explică totdeauna numai prin ceea ce el e s t e (din punct de vedere paradigmatic şi sintagmatic), ci şi prin ceea ce el a fost mai înainte. Trebuie deci să ţinem seama de presiunea contextului diacronic, derivată din ceea ce autorul numeşte „continuitatea evoluţiei fonologice" [335]. Cea mai recentă achiziţie metodologică a fonologiei este *metoda transformaţională*, utilizată iniţial în sintaxă [336].

În gramatică, orientările moderne urmează două direcţii:

(a) gramatica *sintagmatică*. Metodologia îşi propune aici cercetarea faptelor, gruparea lor pe tipuri şi descompunerea enunţurilor în segmente care aparţin la diferite clase de elemente. Clasificarea entităţilor gramaticale se face după caracteristici p u r f o r m a l e (de exemplu, distribuţia, posibilităţile combinatorii) — se postulează deci o descriere lingvistică a s e m a n t i c ă, preconizată de una din variantele descriptivismului american („mecaniciştii") şi necesară pentru operaţiile de traducere automată — sau combinînd criteriile formale cu cele semantice (descriptiviştii „mentalişti"). Pe acest teren constatăm îmbinarea procedeelor structurale cu unele modele (logico-)matematice. Acest tip de gramatică se bazează în primul rînd pe metoda *analizei în constituenţi imediaţi* [337] şi corespunde unei concepţii t a x i n o m i c e a ştiinţei [338].

(b) gramatica *generativă* [339] este un model al „competenţei" vorbitorilor, un „mecanism finit capabil să genereze un ansamblu infinit de fraze". Modelul generativ conţine regulile pe care se bazează legarea unităţilor în fraze corecte, explică unele construcţii ca transformări ale altora (în acest cadru teoretic se rezolvă descrierea sinonimiei sintactice) şi justifică prin „istorii transformaţionale" deosebite construcţiile ambigui (omonimia sintactică). Cu toate obiecţiile de principiu îndreptate de şcoala lui Chomsky împotriva structuralismului taxinomic (a gramaticii sintagmatice), e clar că gramaticile generative sînt o continuare a celor sintagmatice, pur descriptive. „Între cele două metodologii nu există discontinuitate: analiza descriptivă precedă stabilirea modelelor generative" [340].

Teoria transformaţională şi-a încorporat în ultimii ani semantica. Din punctul de vedere al metodei, aceasta aduce elemente noi, încă insuficient cristalizate, într-un contrast încă mai categoric cu gramaticile sintagmatice: cuvintele se combină între ele (pentru a forma enunţuri) potrivit aşa-ziselor reguli de selecţie; încălcarea lor duce la construcţii cu un grad redus de gramaticalitate (de exemplu, propoziţia *sinceritatea îl admiră pe Ion*, unde a fost violată următoarea regulă de selecţie a unei

---

[335] A. Avram, *Principiul continuităţii în fonologia diacronică*, PLG V, 1967, p. 198.

[336] Cf. lucrarea de mari proporţii N. Chomsky, M. Halle, *The sound pattern of English*, New York, 1968.

[337] Vezi, mai sus, p. 129 — 132.

[338] În terminologia introdusă de N. Chomsky; cf. şi N. Ruwet, *Introduction*, p. 11.

[339] Vezi, mai sus, p. 134 — 140.

[340] Ruwet, *lucr. cit.*, p. 12.

clase de verbe tranzitive: „admit ca subiect numai persoane"). Prin urmare analiza sintactică a unui enunț va cuprinde și examenul felului cum au fost respectate regulile de selecție.

Așa cum gramaticile structuraliste au subminat diviziunea tradițională a gramaticii în morfologie și sintaxă, metodologia transformaționalistă estompează granița dintre gramatică și semantica lexicală.

Metodele utilizate în *semantica* modernă ne permit să vorbim de o semantică funcțională și de o semantică transformațională.

a) Pentru *semantica funcțională* sînt caracteristice reducerea variantelor la invariante (unități funcționale, diferite de la o limbă la alta, care decupează „substanța conținutului"), stabilirea opozițiilor distinctive, analiza invariantelor semantice în trăsături distinctive. Semantica funcțională privește cuvîntul ca pe o microstructură, în care diferitele sensuri se află în interdependență, iar lexicul unei limbi, avînd caracter de sistem, e numit macrostructură. Evoluția semantică a cuvintelor și variatele deplasări în relația *signifiant — signifié* pot fi explicate prin interdependența din interiorul micro- și macrostructurilor. Această concepție poate înlocui cu succes explicațiile din semantica istorică tradițională. Metodele semanticii funcționale încep așadar să-și facă loc în lingvistica diacronică[341].

b) Semantica *transformațională* e parte integrantă a gramaticii transformaționale[342]. Punctul de plecare îl constituie analiza funcțională a cuvîntului în trăsături semantice distinctive (pînă aici cele două metodologii se suprapun), dar aspectul caracteristic îl formează includerea însușirilor sintactice în conținutul unui cuvînt (al unei clase de cuvinte)[343]. Constatările tradiționale referitoare la calitatea de unitate complexă lexico-gramaticală a părților de vorbire sînt relevate și adîncite cu multă subtilitate. Sîntem îndreptățiți să vorbim de astă dată de caracterul complementar al metodelor „clasice" și „moderne".

e. Raportul dintre concepții și metode

Asemenea altor fenomene, limba a fost și ea cunoscută multă vreme numai empiric și intuitiv. Sub impulsul necesităților practice a luat naștere lingvistica aplicată, sub forma alfabetelor, gramaticilor și dicționarelor. Legătura cu practica nu a încetat niciodată; pentru a face față unor cerințe tot mai complexe, lingvistica și-a perfecționat continuu mijloacele de analiză. Deși cercetarea limbii a început încă din antichitate, despre o metodă riguroasă de analiză se poate vorbi mult mai tîrziu, fapt explicabil prin aceea că orice metodă este ea însăși un produs teoretic. Constitui-

341 „Asociațiile formale și semantice care radiază în jurul unui cuvînt sînt susceptibile de a-i influența evoluția" (Wartburg, *Probl. et méth.*, p. 168).

342 Bazele ei au fost puse de J.J. Katz și J.A. Fodor în articolul *The structure of a semantic theory*, „Language" 39, 1963.

343 Vezi, mai sus, p. 139.

rea unei metode adecvate unui obiect presupune cunoaşterea prealabilă a naturii lui şi este condiţionată atît de metodologia generală specifică obiectului studiat, cît şi de sarcinile studierii lui.

În capitolele precedente s-a arătat modul în care, în cursul istoriei lingvisticii şi mai ales începînd cu secolul al XIX-lea, s-au creat diferite metode de analiză a limbii. Succesiunea acestor metode nu s-a produs la întîmplare, ci ea reflectă stadiul dezvoltării tehnicii şi experimentului, nivelul general al ştiinţei în fiecare epocă, relaţiile lingvisticii cu celelalte ştiinţe. Fonetica experimentală s-a putut constitui numai cu ajutorul aparatelor capabile să dea date exacte asupra articulării şi audiţiei sunetelor; în epoca noastră, geografia lingvistică a realizat progrese însemnate prin utilizarea magnetofonului. În ceea ce priveşte legătura lingvisticii cu alte ştiinţe, s-a arătat că apariţia metodei comparative-istorice trebuie pusă în legătură cu rezultatele obţinute de paleontologi la începutul secolului trecut în reconstituirea speciilor[344]; progresele din ultimele decenii în teoria informaţiei şi cibernetică au determinat crearea de procedee noi de analiză în lingvistică. Dar dacă metodele concrete de studiere a faptelor de limbă sînt dependente de nivelul general al tehnicii şi al ştiinţei în fiecare epocă istorică, metodologia lingvistică, orientarea generală a cercetărilor este în mare măsură determinată de concepţia filozofică asupra naturii limbii.

Se ştie că, în orice ştiinţă, latura ontologic-teoretică şi cea metodologică se află în strînsă interacţiune, se condiţionează reciproc[345]. În funcţie de concepţia asupra limbii adoptată de un curent lingvistic sau altul, s-au creat şi metode corespunzătoare. S-a văzut că punctul de vedere raţionalist a dat naştere gramaticii generale. Sfîrşitul secolului al XVIII-lea şi începutul secolului al XIX-lea au impus concepţia istoristă, cu specială atenţie la fazele trecute ale limbii. Căutările în această direcţie au dus la formularea principiilor metodei comparative-istorice. Ulterior înţelegerea limbii ca sistem abstract de semne a dus pe adepţii teoriei lui F. de Saussure la elaborarea metodelor structurale, care pun în lumină unităţile invariante la fiecare nivel şi relaţiile dintre ele[346].

Influenţa teoriei se manifestă în modul în care cercetătorii mînuiesc metoda şi, mai ales, în modul în care prelucrează şi interpretează datele obţinute cu ajutorul ei. În cursul istoriei lingvisticii aceleaşi procedee sau metode au căpătat aplicări sau interpretări diferite. Astfel adepţii şcolii naturaliste, şi în special Aug. Schleicher, au folosit metoda comparativă-istorică mai ales în vederea reconstituirii limbii indo-europene, în timp ce neogramaticii au aplicat-o pentru o cunoaştere mai precisă a istoriei limbilor vechi şi moderne. În ultimele decenii metodele structurale au fost orientate diferit în diversele şcoli structurale, în funcţie de modul în care adepţii lor interpretează rolul substanţei limbii.

---

344 Cf. Georges Mounin, *Histoire de la linguistique des origines au XXe siècle*, Paris, 1967, p. 158.

345 *Dialectica materialistă, metodologia generală a ştiinţelor particulare*, Bucureşti, 1963, p. 8.

346 Vezi p. 120–129.

În ceea ce priveşte rolul teoriei în interpretarea datelor, este semnificativ modul în care au fost formulate concluzii pe baza rezultatelor obţinute cu ajutorul geografiei lingvistice. Este ştiut că această metodă a adus informaţii preţioase în cunoaşterea mecanismului schimbărilor lingvistice şi a contribuit în măsură însemnată la progresul dialectologiei [347]. Dar, datorită unei greşite înţelegeri a raportului dintre particular şi general, J. Gilliéron şi unii reprezentanţi ai şcolii neolingvistice au ajuns la negarea existenţei dialectelor şi a legilor fonetice. Se mai poate cita şi un alt exemplu : în perioada de ascensiune a fascismului unii lingvişti şi antropologi germani s-au folosit de datele obţinute cu ajutorul metodei comparative-istorice pentru argumente în sprijinul tezelor lor rasiste.

Legătura dintre teorie şi metodă nu se manifestă însă numai într-o singură direcţie, prin influenţa celei dintîi asupra celei de-a doua, ci prin condiţionare reciprocă. Dacă, aşa cum s-a văzut, viziunea asupra obiectului cercetat determină principiile metodei, şi aceasta, la rîndul ei, corectează şi precizează teoria. Este neîndoielnic că dezvoltarea, în ultimele decenii, a metodelor structurale a întărit concepţia structuralistă asupra limbii, după cum metodele matematice au furnizat datele necesare pentru înţelegerea limbii ca un cod probabilistic.

Începînd din antichitate, timp de multe secole s-au formulat intuitiv teorii asupra limbii, fără verificarea lor metodologică, adesea aprioric. În ultimele decenii, odată cu perfecţionarea metodologiei lingvistice, s-a manifestat tendinţa de a se introduce în studiul limbii metode tot mai exacte şi de a apropia, în acest fel, lingvistica de ştiinţele pozitive. Acest fapt a dus uneori la supraestimarea rolului metodelor şi la subestimarea teoriei.

Astfel majoritatea reprezentanţilor şcolii descriptive americane neglijează problemele de bază ale teoriei limbii şi în mod deliberat îşi limitează cercetările la căutarea celor mai adecvate procedee de descriere formalizată a limbii. Glossematicienii au mers mai departe cu absolutizarea operaţiilor de lucru, încercînd să transforme metoda de cercetare a limbii într-o teorie a cunoaşterii [348]. Dar, chiar dacă într-o şcoală lingvistică lipsesc preocupările de teorie a limbii, orientarea teoretică e totuşi prezentă, şi ea reiese din însuşi felul în care este utilizată metoda, în care este adunat şi interpretat materialul.

De altfel asistăm în prezent la o restabilire a echilibrului. Noile materiale adunate cu procedee perfecţionate devin obiect de studiu şi generalizare. Se reiau în prezent, pe o bază superioară, toate marile probleme ale teoriei limbii : originea vorbirii, raporturile dintre limbă şi gîndire, dintre limbă şi societate, cauzele schimbărilor lingvistice etc.

---

[347] Vezi p. 112.

[348] Cf. V.A. Zveghinţev, *Неопозитивизм и последние лингвистические направления*, ,,Вопросы философии, 12, 1961, p. 96.

3. Progresul în istoria lingvisticii

Din cele expuse s-a putut observa că, din antichitate şi pînă în vremea noastră, studiul limbii a progresat continuu. Evoluţia lui ascendentă se manifestă prin îmbogăţirea materialului supus cercetării, prin perfecţionarea metodelor de analiză, prin ramificaţia şi specializarea disciplinelor lingvistice.

A crescut mult cantitatea şi varietatea materialului lingvistic. Timp de secole gramaticii s-au ocupat de limba lor maternă şi numai sub aspectul ei literar, normat; formele limbii vorbite, dubletele dialectale erau considerate abateri de la normă, care nu merită a fi cercetate. Limbile de cultură ale antichităţii s-au bucurat de o atenţie exclusivă şi în cursul evului mediu. Studiul unilateral al limbilor moarte a dus la o viziune îngustă, statică asupra fenomenului lingvistic. În secolul al XVI-lea limbile popoarelor din Europa încep să fie studiate, şi aceasta a dat un impuls spre atragerea în sfera cercetării şi a altor limbi. Abia în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea formele dialectale încep să fie studiate în mod sistematic, iar la sfîrşitul aceluiaşi secol materiale din mai multe limbi, consemnate anterior numai în scopul ilustrării varietăţii vorbirii omeneşti, sînt confruntate şi comparate pe o bază ştiinţifică. În felul acesta se creează premisele necesare pentru constituirea lingvisticii ştiinţifice. Într-adevăr, numai un material suficient de bogat a permis înţelegerea tipurilor diferite de structură şi constituirea primelor clasificări tipologice, după cum compararea aceloraşi materiale a dezvăluit relaţiile genetice dintre limbi şi a pus bazele metodei comparative-istorice. În prezent, nici o familie mare de limbi de pe glob nu a rămas în afara cercetării, deşi nu se poate spune că ele sînt la fel de bine cunoscute.

S-au înmulţit şi s-au perfecţionat în cursul istoriei procedeele şi metodele de analiză a limbii. O vreme îndelungată cercetările asupra limbii s-au limitat la descrieri empirice, incomplete şi cu un pronunţat caracter normativ. Schemele descriptive elaborate în antichitate pentru greacă şi latină au fost ulterior aplicate şi limbilor moderne, forţîndu-se adesea materialul. Punctul de vedere descriptiv (deşi izolat se fac şi observaţii istorice), a predominat pînă în secolul al XVIII-lea cînd, în urma preocupărilor tot mai frecvente de comparare a limbilor înrudite, ajung pe primul plan cercetările etimologice şi de gramatică istorică. Astfel, paralel cu reconstituirea istoriei limbii pe baza textelor literare, se realizează, prin aplicarea metodei comparative-istorice prelungirea acestei istorii în trecut, pînă la limba-bază, ajungîndu-se să se reconstruiască forme de limbă neatestate. Un sprijin important în studiul istoriei limbii l-au dat şi cercetările dialectologice. Secolul al XIX-lea este epoca de dominaţie a istorismului în lingvistică. Cercetarea istorică a limbii a dat un fundament ştiinţific disciplinei noastre, a permis să se înţeleagă mecanismul evoluţiei limbii şi a dezvăluit legi ale transformării elementelor ei. Dar lipsa principală a acestei epoci a fost persistenţa „atomismului", studiul formelor

și al sunetelor privite în mod izolat. După cum s-a văzut, cercetarea istorică a dobîndit un caracter exclusivist la neogramatici, care au proclamat-o drept singura științifică.

Dar metoda descriptivă avea să cunoască o importantă reînnoire odată cu acreditarea ideii că limba formează un sistem a cărui funcționare se dezvăluie numai în sincronie. Reabilitată prin *Cursul de lingvistică generală* al lui F. de Saussure, analiza sincronică a limbii a început să fie elaborată, sub forma unor procedee variate, în diferite școli structuraliste. Aceste procedee au permis o delimitare mai strictă a invariantelor, o descriere mai precisă a lor, au stabilit o ierarhie clară a nivelurilor limbii. Procedeele structurale au dat rezultate pozitive și în dialectologie și ele vin în prezent și în sprijinul cercetărilor comparative-istorice. Lingvistica modernă este predominant descriptivă, dar cercetările istorice tind să-și transforme procedeele pentru a sesiza evoluția microsistemelor, a ansamblului și nu numai a unor elemente izolate ale lui.

Formalizarea limbii pe baza analizei structurale a permis, în ultimii ani, aplicarea metodelor matematice. Folosite cu precădere în studiile de lingvistică aplicată, metodele matematice au dezvăluit legități cantitative și au pus în evidență unele aspecte mai puțin cunoscute ale limbii.

Un progres evident s-a realizat în ceea ce privește relațiile lingvisticii cu alte științe. În tot cursul antichității și multă vreme după aceea, lingvistica a fost parte integrantă a filozofiei și a filologiei. Datorită caracterului complex al fenomenului lingvistic (fiziologic și psihic, individual și social), chiar după separarea ei ca o știință aparte lingvistica a rămas subordonată uneia sau alteia dintre științele cu care avea contingențe. În prima jumătate a secolului trecut ea a fost încadrată printre științele naturii, fiind apropiată în special de biologie, ulterior a fost considerată ramură a psihologiei. Totodată s-a acordat atenție exclusivă unor aspecte ale limbii, neglijîndu-se altele, și s-au căutat analogii cu legile biologice și psihice. În secolul nostru înțelegerea limbii ca fenomen social și apropierea lingvisticii de sociologie au pus în lumină mecanismul schimbărilor, în special în latura semantică. În sfîrșit, în ultimele decenii, încadrarea lingvisticii în semiotică și în sfera teoriei informației a dezvăluit, pe calea analogiei semnului lingvistic cu alte semne, aspecte esențiale ale mecanismului comunicării.

În felul acesta lingvistica a beneficiat de descoperirile și realizările obținute în alte științe, atît sub aspectul concluziilor teoretice, cît și al cercetărilor cu ajutorul aparatelor. De la cilindrul inscriptor și palatul artificial al foneticienilor de la sfîrșitul secolului trecut și pînă la oscilograful electric și la sintetizorul care recompune sunetele vorbirii umane s-au făcut pași însemnați, care au dezvăluit multe din mecanismele articulării.

Se poate observa și un alt aspect. A crescut în cursul istoriei nu numai ajutorul pe care l-a primit lingvistica de la alte discipline, dar și rolul ei în ansamblul științelor. De la primele începuturi studiile de limbă au avut un caracter aplicativ, au ajutat la rezolvarea unor probleme filologice sau filozofice. Ulterior, studiul istoric al limbii a completat sau a confirmat datele arheologiei și ale etnografiei. În epoca noastră, metodele

structurale, aplicate cu succes la studiul fenomenelor limbii, au fost transferate și în poetică și antropologie. Am ajuns astfel la situația în care, reclamîndu-se ca știință independentă, cu metode proprii, lingvistica strînge tot mai mult legăturile cu alte științe, dînd naștere unor discipline de graniță cum sînt psiholingvistica, lingvistica matematică și altele.

Îmbogățirea materialului, perfecționarea metodelor de cercetare, legătura cu alte discipline au permis o cunoaștere tot mai profundă a fenomenului lingvistic. Se observă că, din antichitate și pînă în epoca modernă, aceleași mari probleme teoretice s-au pus în fața cercetătorilor: esența limbii, originea vorbirii, raporturile limbii cu gîndirea, cu societatea, legile limbii. În fiecare epocă rezolvările au fost diferite, în funcție de materialul cercetat și de ideile dominante. Pînă în secolul al XIX-lea problemele teoretice ale limbii au fost rezolvate mai mult speculativ, metoda deductivă a fost folosită înaintea inducției, s-au dat răspunsuri la problemele generale ale limbajului mai înainte de a se fi studiat multilateral limbile.

Pozitivismul secolului al XIX-lea a readus pe primul loc cercetările concrete, de amănunt. Reluate în epoca noastră de diverse școli, problemele de teorie a limbii și-au îmbogățit conținutul; ele sînt tratate în toată complexitatea lor, pe baza unui material variat, ținîndu-se seama de natura sistematică a unităților limbii și de variabilitatea lor istorică.

Extinderea și aprofundarea cercetărilor lingvistice s-au reflectat în continua ramificare și specializare a disciplinelor. S-a văzut că cele mai vechi lucrări de lingvistică au fost gramaticile, care tratau în special probleme de morfologie și fonetică, conținînd și unele observații nesistematice privitoare la sintaxă. De timpuriu, alături de gramatică apare și lexicologia, sub forma glosarelor și a cercetărilor etimologice. Treptat, fonetica se desprinde ca o disciplină aparte; ea se dezvoltă o dată cu cercetările experimentale. Studiile istorice și comparative-istorice au dus la noi ramificații: alături de fonetica și gramatica descriptivă, se creează și o fonetică și o gramatică istorică și comparativă-istorică. În cadrul lexicologiei se constituie ca ramuri aparte etimologia și semantica. Alături de studiul limbii literare își face loc și cercetarea dialectelor. Aplicarea metodelor structurale a dat naștere unor discipline noi: alături de fonetică a apărut fonologia, apoi morfonologia, semantica structurală, gramatica structurală, urmată de gramaticile generative și transformaționale. A fost supus analizei structurale și obiectul celei mai noi ramuri a lingvisticii, stilistica. Asistăm astfel la o continuă specializare a cercetărilor, pe discipline, și, în cadrul lor, pe familii de limbi și pe limbi. Această specializare — semn evident al progresului în lingvistică ca și în alte științe — presupune o creștere considerabilă a numărului de cercetători. În prima jumătate a secolului trecut, centrul studiilor de limbă se afla în Europa, în cîteva mari universități. În prezent nu există un singur centru, cercetări lingvistice se fac pe întreg globul, există numeroase școli naționale cu o mare varietate de orientări, oglindite în publicații de specialitate.

4. Lingvistica la ora actuală

În capitolele şi secţiunile acestui tratat va fi prezentat stadiul actual al cercetărilor, concepţiile şi metodele cele mai recente fiind raportate la tradiţia existentă în fiecare domeniu particular al lingvisticii şi la problematica viitoare a disciplinei noastre, aşa cum se conturează ea în momentul de faţă. Rostul acestui capitol este să desprindă din multitudinea direcţiilor de cercetare cîteva care se află în centrul atenţiei lingviştilor şi care par să aibă cele mai mari şanse de dezvoltare. Dacă e relativ uşor de descoperit în ce probleme se lucrează mai intens, în schimb aprecierile cu caracter de prognoză comportă riscuri evidente.

Dezbaterile teoretice, examenul critic al metodelor şi concepţiilor, precum şi al metalimbajului lingvistic, se bucură astăzi de o atenţie mai mare ca oricînd. Este considerabil numărul studiilor în care lingviştii discută mai mult despre lingvistică decît despre limbă. Acest interes major pentru fundamentele şi structura ştiinţei lor este pentru lingvişti un semn de maturitate şi în acelaşi timp situează lingvistica la nivelul multor ştiinţe avansate[1]. O înclinaţie specială spre discutarea şi consolidarea bazelor teoretice şi metodologice ale lingvisticii caracterizează pe autorii de gramatici generative, care se inspiră din filozofia modernă a ştiinţelor şi din logică[2].

În legătură cu această direcţie de cercetare, trebuie amintite lucrările consacrate reactualizării şi revalorificării lingvisticii generale anterioare secolului al XIX-lea. O întreagă literatură a înflorit în urma publicării opusculului *Lingvistica carteziană*, al lui Noam Chomsky, în care se discută despre precursorii concepţiei generativiste asupra limbii. Au fost astfel scoase din uitare gramaticile raţionale şi ideile despre limbă ale filozofilor iluminişti. Lingviştii şi-au descoperit interesul pentru filozofia limbajului, din antichitate ca şi din timpurile moderne, acordînd în studiile de lingvistică generală un loc tot mai mare opiniilor exprimate de filozofi. O teză filozofică de mare răsunet în ştiinţa limbii — în secolele al XVII-lea şi al XVIII-lea — a fost *universalitatea limbajului* (diversitatea idiomurilor e a c c i d e n t a l ă, iar unitatea lor e e s e n ţ i a l ă ; unitatea gîndirii explică unitatea fundamentală a tuturor limbilor). Saussure preconizează

---

[1] „Lingvistica a ajuns azi la acele orizonturi critice şi la acea problematică epistemologică ce sînt proprii de mult timp unor ştiinţe ca fizica, chimia, biologia, sociologia" (Vincenzi, *Logica e linguistica in Viggo Brøndal*, „Lingua e stile" II, 1967, 2, p. 228).

[2] O caracterizare generală a teoriei gramaticilor generative, în J. Dubois, *La grammaire générative ; sa place dans la linguistique moderne*, „Psychologie française" 13, 1968, 2.

şi el căutarea „forţelor universale", a „legilor generale"[3], dar identificarea *universaliilor de limbaj* a devenit o problemă centrală a lingvisticii moderne abia de cîţiva ani[4].

Se spune tot mai des că unele idei considerate pînă nu de mult ca proprii lingvisticii moderne au fost formulate — dar nu exploatate — încă demult[5] şi că teoriile despre limbaj anterioare secolului al XIX-lea au fost pe nedrept desconsiderate de lingviştii secolului nostru. Afirmaţii — altădată curente — ca „adevărata lingvistică începe cu primul sfert al secolului al XIX-lea" sînt privite de mulţi ca nefundate.

Problemele teoretice care se discută astăzi în lingvistică sînt de fapt probleme comune multor, eventual tuturor ştiinţelor. Există legi ale limbii, şi de ce natură sînt ele? Funcţionarea limbii în orice moment din istoria ei şi evoluţia limbii de-a lungul secolelor sînt deopotrivă guvernate de legi? Lingvistica este sau poate deveni o ştiinţă deductivă? Cum se elaborează conceptele lingvisticii, *constructele* ei, şi care este puterea lor explicativă? Care sînt *cauzele* schimbărilor în limbă şi în ce raport se află ele cu *condiţiile* care favorizează mutaţiile?

Structuralismul actual pune problema evoluţiei limbii într-o lumină nouă şi critică istoricismul, tipic pentru teoriile lingvistice ale secolului al XIX-lea, arătînd că acesta n-a fost capabil să e x p l i c e schimbările. Diacronia structurală evidenţiază *cauzele interne* ale mutaţiilor, presiunea sistemului, tendinţa spre dezvoltarea caracterului sistematic în toate compartimentele limbii. Distincţia dintre centrul şi periferia sistemului serveşte integrării punctului de vedere diacronic în descrierea etapelor succesive din evoluţia unui idiom. Lingviştii de orientare filozofică marxistă explică istoria limbilor prin interacţiunea unui număr mare de factori eterogeni, interni şi externi, punînd în lumină contradicţiile interne şi progresul în spirală. Caracterul de fenomen social al limbajului lămureşte atît funcţionarea codului lingvistic într-o perioadă dată, cît şi transformarea acestui cod de-a lungul secolelor, prin acumulări cantitative lente, urmate de salturi calitative.

În problema *constructelor* asistăm la o controversă care preocupă în cel mai înalt grad epistemologia modernă: structura *există în limbă*, rolul lingvistului fiind acela de a o descoperi, de a o degaja şi de a o descrie în modul cel mai fidel cu putinţă, structura nu aparţine limbii, ci e o *ipoteză* construită de lingvist, ipoteză căreia i se cere în primul rînd coerenţă şi simplitate[6]. Din teza a doua a rezultat principiul „pluralităţii soluţiilor": există mai multe modalităţi de a descrie structuralist acelaşi

---

[3] Unul din scopurile lingvisticii e „să caute forţele care sînt în joc în mod permanent şi universal în toate limbile şi să degajeze legile generale la care pot fi raportate toate fenomenele particulare ale istoriei [limbilor]" (Saussure, *Cours*, p. 20).

[4] J. Greenberg (ed.), *Universals of language*, Cambridge, 1963; A. Martinet, *Réflexions sur les universaux du langage*, „Folia linguistica" 1, 1967, 3—4.

[5] Cf. însă: „E greu să combaţi senzaţia că vezi peste tot precursori" (G. Mounin, în „Travaux de l'Institut de Linguistique de Paris" IV, 1959, p. 7—8).

[6] Cf. Vasiliu, *Semantică*, p. 33—34.

sistem fonologic, există mai multe tipuri de gramatici aplicabile acelorași fenomene gramaticale (între aceste tipuri există diferențe de putere explicativă).

Progresul tehnic a permis dezvoltarea foneticii instrumentale, în special a analizei spectrografice. Dintre rezultatele practice cele mai spectaculoase trebuie amintite aparatele de recunoaștere a sunetelor și „mașinile vorbitoare" (limbajul sintetic). Tehnica vine în sprijinul teoriei: noțiuni ca variantă și invariantă, pertinență și altele își găsesc un corespondent concret, materializat.

Dintre ramurile lingvisticii, semantica e aceea unde nevoia de înnoire se simte cel mai acut. Pentru stadiul actual, ca și pentru viitor, sînt semnificative următoarele orientări:

— Descrierea lexicului ca o macrostructură, formată din „cîmpuri", în interiorul cărora cuvintele contractează felurite relații, analoge relațiilor din fonologie și morfologie (domeniile lingvistice cele mai clar structurate). Ca orice unitate a limbii, cuvîntul are valoare prin opoziție cu cuvintele din același „cîmp" sau zonă semantică.

— Descrierea conținutului cuvîntului ca o microstructură, formată din combinarea de *seme*, trăsături distinctive semantice. Analiza componențială din fonologie e astfel transplantată din fonologie în lexicologie.

— Granița rigidă — în doctrinele tradițională și structurală — dintre semantică și sintaxă tinde să se estompeze. Gramaticile generative lărgesc considerabil sfera conceptului de gramatică, integrînd în modelul transformațional componenta semantică. Semantica încetează astfel de a mai fi o ramură a lexicologiei, căci nu tratează numai sensurile lexicale, ci și conținutul gramatical.

— Semantica lingvistică se inspiră tot mai mult din semantica logică. Imixtiunea punctului de vedere logic în analiza semantică e ridicată la rangul de principiu.

Ideea că limbajul e analizabil în nivele (straturi), moștenită de structuraliști din lingvistica tradițională, n-a fost însă abandonată și se fac în continuare eforturi de a delimita morfologia de sintaxă sau de a preciza obiectul semanticii lexicale, dar imaginea sistemului limbii ca o ierarhie de etaje suprapuse, fiecare cu unități specifice, formate din înlănțuirea unor unități de rang imediat inferior, este concurată de „teoria integrată a limbii", promovată de generativiști. Concepția lor e departe de a fi cristalizată, și deosebirea dintre „componentele" modelului transformațional și „nivelele" („straturile") modelelor structuraliste e încă nebuloasă. E limpede totuși că viitorul nu aparține izomorfismului fonologizant al structuralismului clasic.

Se află în centrul atenției probleme ca: distincția dintre structurile de suprafață și cele de adîncime, *universaliile* gramaticale și lexicale, gradele de gramaticalitate și de acceptabilitate semantică ale enunțurilor. În compensație, tind să cadă în desuetudine problemele — centrale pînă nu de mult — ale segmentării, reducției variantelor la invariante, determi-

nării contextelor diagnostice, alternativei de tipul „un fonem sau două foneme?" (existentă *mutatis mutandis* şi în morfologie, sintaxă şi lexicologie).

Comparaţia genealogică continuă să fie practicată în spirit neogramatic, luminat de viziunea lui Antoine Meillet. Încercările de modernizare n-au lipsit (aplicarea unor metode structuraliste şi glottocronologia—criticată deopotrivă în aspectul lingvistic şi în cel matematic), dar impresia de stagnare este dominantă. Rezistenţa la încercările de modernizare este considerabilă la comparatişti, deşi — cum arată G. Devoto, în raportul prezentat la congresul de lingvistică din 1967 — prin introducerea noţiunii de structură comparaţia devine mai riguroasă şi reconstrucţia mai sigură. Cu totul alta este situaţia comparaţiei tipologice, unde se studiază insistent problema „universaliilor" şi unde structuralismul şi metodele matematice au de spus un cuvînt hotărîtor.

Stadiul actual al dialectologiei este marcat de „tehnicizare" (înregistrările pe bandă magnetică au intrat în practica curentă) şi de constituirea dialectologiei structurale. Munca de elaborare a atlaselor lingvistice ocupă forţele multor echipe de lingvişti din diferite ţări.

Menţionăm, în sfîrşit, studiul contactului dintre limbi, al bilingvismului, al limbilor mixte şi teoria traducerii. La teme mai vechi, ca împrumutul lexical, calcul semantic şi sintactic, influenţa bazei de articulare, s-a adăugat problema întrepătrunderii sistemelor lingvistice (se evidenţiază condiţiile *structurale* care favorizează integrarea unor unităţi noi, din altă limbă).

Problemele limbajului interesează categorii foarte variate de oameni de ştiinţă : filozofi, logicieni, psihologi, esteticieni, antropologi, biologi, medici, ingineri specialişti în telecomunicaţii, acusticieni, matematicieni. Constatarea aceasta nu e nouă (filozofii se ocupă de limbaj încă din antichitate, psihologii şi acusticienii din secolul trecut, cercetătorii literaturii artistice au fost obligaţi dintotdeauna să studieze posibilităţile de expresie ale cuvîntului etc. În trecut relaţiile dintre ştiinţele care se ocupă de limbaj n-au format însă obiectul unei tratări sistematice, în care să se precizeze locul şi aportul fiecărei discipline. Lucrări ca *Gramatică, logică şi psihologie* de H. Steinthal s-au scris puţine. De regulă s-au publicat studii interesînd numai cîte două discipline : lingvistică şi logică, lingvistică şi estetică etc. Lingvistica modernă a început prin a se delimita de celelalte ştiinţe care includ în obiectul lor limbajul[7] ; condamnînd doctrinele tradiţionale, care prezentau limba ca un conglomerat de fapte eterogene (fizice, fiziologice, psihologice etc.), structuraliştii au apărat puritatea lingvisticii, au luptat pentru emanciparea ei. Autonomizarea ştiinţei limbii e înscrisă limpede în programul tuturor şcolilor structuraliste şi a fost proclamată categoric la primul congres internaţional al lingviştilor (Haga, 1928).

---

[7] Unul din scopurile lingvisticii este — după Saussure — „să se delimiteze şi să se definească pe sine însăşi" (*Cours*, p. 20).

După al doilea război mondial, idealul suprem al lingvisticii nu mai este autonomia („cercetarea limbii în sine şi pentru sine"), ci integrarea într-un sistem complex, format din cît mai multe ştiinţe. De aici necesitatea împrumutului de metode de la o ştiinţă la alta (prestigiul structuralismului a făcut ca lingvistica să devină o „exportatoare" de metode), necesitatea ca anumite probleme să fie cercetate, în colaborare, de specialişti în mai multe domenii şi, în legătură cu aceasta, necesitatea creării unor discipline de frontieră. În acest mod a fost pusă problema relaţiei dintre lingvistică şi alte ştiinţe la cel de-al X-lea Congres internaţional al lingviştilor (Bucureşti, 1967), în raportul prezentat de R. Jakobson.

Lucrările de psihologie includ încă de la începuturile acestei ştiinţe studii asupra unor probleme de limbaj : rolul limbajului în formarea şi exprimarea gîndirii, influenţa limbajului asupra percepţiilor, formarea automatismelor verbale etc. De asemenea, tot în secolul trecut, lingviştii şi-au dat seama de condiţionarea psihologică a multor aspecte ale vorbirii, de importanţa analogiei, a mentalităţii vorbitorilor în explicarea schimbărilor lingvistice. Exagerările în acest sens i-au dus pe unii lingvişti la o orientare care s-a numit „psihologismul lingvistic". Structuraliştii au combătut psihologismul, dar în ultima vreme s-a constituit o ştiinţă de frontieră numită *psiholingvistica*, ceea ce demonstrează că cele două discipline s-au apropiat din nou una de cealaltă. (De fapt, psihologii s-au îndreptat spre lingvişti, spre problemele lingvisticii, iar lingviştii — structuralişti ori nu — adoptă în general o atitudine rezervată.)

Problemele principale ale psiholingvisticii sînt achiziţionarea limbajului, limbajul copiilor, condiţionarea psihică a faptelor de vorbire. Un loc esenţial în metodologia psiholingvisticii îl ocupă experimentul.

Altă disciplină de frontieră, în curs de formare, este *lingvistica matematică*. Ea studiază, cu metode matematice, aspectele cantitative şi relaţionale ale limbilor. Marea majoritate a celor care lucrează în acest domeniu interdisciplinar sînt matematicienii ; ca atare, e firesc să se elaboreze multe studii cu rezultate nesemnificative din punctul de vedere al lingvistului. Unii au încercat să selecteze din imensul material publicat pînă în prezent ceea ce ar putea interesa pe lingvişti (consolidînd, corectînd, eventual chiar infirmînd unele concepţii ale lor), dar operaţii de această natură sînt încă premature.

O aplicaţie a lingvisticii matematice, care s-a bucurat la apariţia ei de multă apreciere, dar care se află de cîţiva ani într-o perioadă de criză — poate trecătoare —, este traducerea automată, care a legat lingvistica de cibernetică. Un progres hotărîtor în această direcţie reclamă un mare efort din partea *lingviştilor*, căci dificultăţile tehnice şi matematice au fost în principiu soluţionate.

Încercările de a face din lingvistică o ştiinţă pozitivă n-au determinat pe toţi cercetătorii să renunţe la ideea mai veche după care lingvistica e o ştiinţă socială. Importanţa factorului social în geneza, funcţionarea şi transformarea limbilor este incontestabilă. Astfel se explică desigur constituirea a încă unei discipline de frontieră, *sociolingvistica*, aflată abia

la începuturile existenţei ei[8]. Lingviştii de orientare marxistă, deşi nu se numără printre creatorii sociolingvisticii, sînt susţinătorii fervenţi ai intercondiţionării dintre lingvistic şi social şi încearcă să depăşească nivelul prea elementar şi simplist la care discută relaţia limbă-societate lingvistica tradiţională.

Patologia limbajului oferă încă un domeniu interdisciplinar, cultivat aproape exclusiv de medici. Vechimea preocupărilor e relativ mare, dar cîştigurile pentru lingvistică sînt în continuare modeste (cu excepţia, poate, a cercetărilor consacrate afaziei, care s-au bucurat de prelucrarea lingvistică a lui R. Jakobson).

Afirmarea disciplinelor de frontieră pune problema raporturilor dintre metodele proprii lingvistici şi cele ale altor ştiinţe. În climatul actual, în care domină spiritul de integrare, se vorbeşte despre *complementaritatea metodelor*. (De altfel şi în legătură cu metodele tradiţionale şi moderne ale lingvisticii s-a arătat că între ele nu există incompatibilitate, contradicţie, ruptură.)

Rezultă că trăsăturile cele mai marcante ale lingvisticii de azi sînt : consolidarea bazelor teoretice şi metodologice în spiritul logicii moderne a ştiinţelor, realizarea unei concepţii care să integreze într-o viziune de ansamblu, unitară, multitudinea eterogenă a faptelor de limbă, apropierea de alte discipline prin crearea ştiinţelor de frontieră şi schimbul de metode. Aceste elemente unificatoare se desprind din activitatea unui număr considerabil de cercetători, care au la dispoziţie numeroase periodice şi sînt grupaţi în multe şcoli diferite. Acest aspect cantitativ trebuie de asemenea înscris printre caracteristicile lingvisticii la ora actuală.

---

[8] Cf. culegerea de articole şi bibliografia din „Langages" 11, 1968.

II. Lingvistica sincronică

A. Procesul de comunicare

1. Introducere

Procesul de comunicare, adică realizarea funcţiunii de comunicare a limbii, a apărut în faţa gînditorilor ca un fenomen deosebit de interesant. Astfel, încă din antichitatea greacă, filozofi încadraţi în diverse curente au văzut destul de bine nu numai importanţa comunicării[1], ci chiar mecanismul acesteia. De exemplu, stoicii au înţeles rolul creierului, ca organ de comandă, şi al nervilor care conduc curentul pornit din creier pînă la organele vorbirii. La aceşti filozofi apare încercarea de a face diferenţă între „vocea'' unui animal, adică o percutare a aerului produsă de un impuls firesc, şi vocea omului, care este articulată şi emisă din raţiune[2]. Elementul vocal sau sunetul e analizat ca un curent dinspre raţiune către faringe şi limbă şi celelalte organe speciale. Sunetul e definit ca activitate a organelor vocale, acestea fiind laringele, muşchii care-l pun în mişcare şi nervii prin care se propagă forţa din creier. Articularea se realizează cu intervenţia organelor vorbirii, adică limba, nasul, buzele, dinţii. Comunicarea este analizată exact, ca înţelegere reciprocă a membrilor unei colectivităţi. În cadrul acestui proces, al înţelegerii reciproce, sunetul e considerat element material, corp, căci, arată filozofii stoici, tot ceea ce exercită o acţiune este corp, iar sunetul exercită o acţiune, odată ce merge de la cei care-l emit la cei ce-l aud[3].

Epicureii afirmă posibilitatea comunicării bazată pe cunoaşterea limbii de întreaga societate (e recunoscută deci existenţa unui unic mijloc de înţelegere, o limbă comună sau un dialect)[4].

În filozofia epicureică se discută de asemenea condiţiile pe care trebuie să le îndeplinească o comunicare pentru ca înţelegerea să se poată

---

[1] Aristotel, în *Politica*, I, 11—12, 1253a, arată că vorbirea este proprie omului, prin aceasta deosebindu-se [omul] de animale. Prin vorbire se exprimă ceea ce e folositor şi ceea ce e vătămător, ce-i drept şi nedrept. Numai omul are simţul binelui şi al răului, iar comunicarea acestora constituie temelia familiei şi a statului.

[2] *Diogenes Laërtios*, VII, 55, traducere din limba greacă de C. I. Balmuş, studiu introductiv de A. Frenkian Bucureşti, 1963.

[3] *Diogenes Laërtios*, VII, 56.

[4] Ibidem, X, 76: „Mai tîrziu oamenii au adoptat în comun numirile lor speciale pe fiecare seminţie, pentru a face comunicările lor unul faţă de altul mai puţin ambigue şi mai scurt exprimate. Iar privitor la lucrurile nemaivăzute pe care unii cunoscători ai lor le-au introdus în comunitate, aceştia au fost siliţi să pronunţe anumite sunete pentru a le asocia cu acele lucruri, iar ceilalţi oameni, adoptîndu-le prin raţiune, ca în majoritatea legăturilor cauzale, au interpretat astfel sunetele asociindu-le de lucrurile respective''.

realiza : sunetele, cuvintele se propagă în spaţiu ; dacă distanţa de la vorbitor la ascultător e mică, vocea („mesajul") îşi păstrează forma iniţială şi sensul cuvîntului e lesne de înţeles ; dacă însă distanţa este mai mare, sunetul se tulbură (n.b. ideea merită să fie reţinută şi să se facă o comparaţie cu constatarea actuală a existenţei „zgomotului de fond"), vorbele se amestecă în drum, iar sensul devine confuz[5].

Oamenii de ştiinţă — şi mai ales filozofii — au fost preocupaţi şi în celelalte perioade de acest proces deosebit de important în viaţa omenirii. Datele ştiinţifice s-au acumulat însă lent. Trebuie totuşi menţionate, ca etape interesante, secolele XVII şi XVIII, mai ales din punct de vedere filozofic. Cunoştinţele în domeniul neurofiziologiei (pe care se bazează şi comunicarea) se fundamentează abia în secolul al XIX-lea.

Au trebuit să treacă însă mai bine de două mii de ani de la posibilităţile de cunoaştere intuitivă ale antichităţii, ca să ajungem să explicăm, pe baza numeroaselor date, strict ştiinţifice, acumulate masiv în ultima perioadă, acest proces complex şi interesant, care aparţine numai omului şi pe care îl numim comunicare conştientă.

2. Interpretarea pavlovistă şi cibernetică

Prin procesul de comunicare înţelegem emiterea şi primirea de mesaje[1] între membrii unei colectivităţi care folosesc acelaşi mijloc de înţelegere (respectiv aceeaşi limbă). Aspectele procesului de comunicare pot fi orale sau scrise.

Activitatea de comunicare ocupă un loc foarte mare în viaţa fiecărui individ — totodată membru al societăţii —, chiar dacă nu ne dăm totdeauna seama de acest fapt. Astfel s-a constatat că, în perioada de veghe a fiecăruia dintre noi, cam 70% din timp este atribuit comunicării lingvistice, repartizat în : 45% audiere, 30% vorbire, 16% citire, 9% scriere. După cum se vede, o mai mare pondere o are înregistrarea mesajelor decît emiterea lor.

Dar nu aspectul acesta strict cantitativ — care nu trebuie nici el neglijat — conferă procesului de comunicare o importanţă aparte, ci faptul că datorită lui fiinţa umană s-a format ca atare (şi se formează, pentru că, în definitiv, şi în această privinţă ontogenia repetă filogenia, cf. copii crescuţi în alt mediu decît cel uman, care nu şi-au putut forma atributele specifice omului — limba şi gîndirea — şi care sînt, practic, nerecuperabili).

---

[5] Lucretius, *De rerum natura*, IV, 549 (citat parafrazat).

[1] Mesajul e definit de Norbert Wiener (în capitolul introductiv din *Cybernetics or control and comunication in the animal and the machine*) astfel: „Mesajul este o succesiune discretă sau continuă de evenimente măsurabile, repartizate în timp, adică tocmai ceea ce statisticienii numesc o serie temporală" (reprodus în *Dialectica marxistă şi ştiinţele moderne*, vol. IV, 1963, p. 15). Cu observaţia că mesajul lingvistic e totdeauna discret.

Rezultatul (sau conţinutul mesajului) e informaţia[2], adică un transfer de cunoştinţe fie complet noi, fie de dezvoltare a unor fapte cunoscute puţin.

Mecanismul transmiterii şi păstrării informaţiei a început să fie înţeles abia odată cu dezvoltarea neurofiziologiei, cu elaborarea teoriei pavloviste a reflexelor condiţionate şi, mai nou, odată cu apariţia şi dezvoltarea ciberneticii (care de altfel a pornit tot de la neurofiziologie, este prin urmare un fel de continuatoare a acesteia).

Cibernetica consideră procesele fiziologice, psihologice sau de altă natură sub aspectul dependenţei lor reciproce, al raportului lor reciproc, al conducerii şi dirijării unui fenomen prin aceste procese şi al mecanismelor respective de dirijare. Cibernetica se interesează în special de mecanismele de dirijare care acţionează între diferite procese şi determină formarea unor sisteme de procese care se desfăşoară în mod curent ca procese globale de o natură mai complexă. De asemenea, cibernetica se interesează de structura acestor sisteme, de funcţiunile care derivă de aici. Prin urmare, tinde spre înţelegerea celor mai generale legi ale conexiunii sistemelor dinamice. Era deci perfect normal să se ocupe şi de problemele vorbirii.

Încă din anul 1943, electronica a oferit prilejul de a confecţiona din metal modele ale circuitelor şi sistemelor neuronice (şi maşina de calculat depinde în întregime de îmbinarea succesivă a unor dispozitive)[3]. Analogia între om şi maşină este însă mult mai veche, vezi de exemplu comparaţia făcută de Descartes. Mai aproape de noi, omul e considerat de Pavlov un sistem cu autoreglare : „Omul reprezintă desigur un sistem (sau mai bine zis o maşină) şi, ca orice alt sistem din natură, el este supus legilor ei inevitabile şi unitare ; considerat însă prin prisma cunoştinţelor noastre ştiinţifice actuale, acest sistem se prezintă unic în ce priveşte capacitatea desăvîrşită de autoreglare. Cunoaştem suficiente maşini create de mîna omului, cu variate proprietăţi de autoreglare. Din acest punct de vedere metoda folosită în studiul omului considerat drept sistem este aceeaşi ca şi pentru oricare alt sistem, adică : descompunerea în părţi, studiul rolului fiecărei părţi, studiul corelaţiei cu mediul înconjurător şi în cele din urmă, pe baza tuturor acestor date, cunoaşterea activităţii acestui sistem şi dirijarea lui, dacă ea stă în puterile omului. Sistemul nostru este însă prin excelenţă dotat cu capacităţile de autoreglare, de autosusţinere, de restabilire, de reparare şi chiar de perfecţionare"[4].

Ideile de bază ale neurofiziologiei şi neurociberneticii sînt :

Neuronul, cu diferitele lui prelungiri, este capabil să primească informaţia, să o stocheze, să o prelucreze şi să o transmită. Neuronul este tot atît de complex ca un calculator electronic (iar cortexul are 16 miliarde de neuroni !), conexiunile posibile între neuroni întrec cifra de 10^{10} (lua-

---

[2] Vezi şi *Metode moderne* (I B 2 c).

[3] N. Wiener, *op. cit.*, p. 21 (în volumul citat).

[4] În articolul *Un fiziolog răspunde psihologilor*, publicat în „Psychological Review" 39, 1932, 2 (reprodus în *Opere alese*, Bucureşti, 1952, p. 444).

tă ca prag minim). Puterea de înmagazinare a fiecărui neuron este echivalentă cu o cantitate de informaţie de 10^{14} biţi (s-a calculat că, pînă la 70 de ani, un om normal înregistrează în memorie 15 miliarde de miliarde de informaţii).

Neuronul nu funcţionează niciodată izolat, ci într-o reţea întinsă (localizarea mecanicist-îngustă a funcţiilor — Broca, Wernicke — constituie la ora actuală o fază depăşită).

Dat fiind că neuronul reprezintă un mic sistem de telecomunicaţii, informaţia este transmisă, prin alternarea excitaţiei cu inhibiţia (analog maşinii electronice, după principiul „tot sau nimic"), printr-un curent bioelectric de-a lungul axonului (prelungirea neuronului cu rol de transmitere). Curentul are tensiunea de 100 μV şi o viteză de la 0,30 pînă la cîţiva metri pe secundă, ceea ce, ţinînd seama de dimensiunile corpului omenesc, reprezintă o viteză uriaşă[5].

Punctele terminale ale axonului ating dendritele (= prelungiri receptoare) neuronului următor. Informaţia este propagată mai departe pe baza unor modificări chimice care din nou produc semnale electrice transmise prin axon etc. Cu alte cuvinte, după aprecierea lui I.P. Pavlov (în *Reflexul condiţionat*), „în sistemul nervos central există două aparate centrale diferite: aparatul de conducere directă a curentului nervos şi aparatul de deschidere şi închidere a circuitului"[6].

Un rol uriaş în explicarea procesului de comunicare l-a jucat elaborarea teoriei reflexului condiţionat, adică fenomenul fiziologic de conexiune nervoasă temporară, de răspuns la un stimul extern. În cadrul acestei teorii a reflexului condiţionat a apărut definirea cuvîntului ca semnal al semnalelor şi ca element al celui de-al doilea sistem de semnalizare (limba şi gîndirea).

Desigur, e vorba de o diferenţă calitativă între cuvînt şi alţi stimuli, cuvîntul e „semnal", dar în acelaşi timp are un conţinut, latura de abstractizare a realităţii care a permis generalizările[7].

A considera cuvîntul pe acelaşi plan cu oricare alt stimul înseamnă în fond a denatura pavlovismul, a confunda pavlovismul cu behaviorismul.

Instalarea procesului de comunicare pe baza reflexelor condiţionate se poate demonstra foarte bine la copii. În jumătatea a doua a primului an, începe să se dezvolte la copil limbajul pasiv; copilul începe să reacţioneze adecvat la stimuli complecşi care au printre componente şi cuvîntul. În această perioadă, cuvîntul adultului nu acţionează ca un stimul

---

[5] La elaborarea diverselor probleme ale neurofiziologiei, o contribuţie de seamă a avut şi activitatea unor savanţi români, ca Gh. Marinescu, A. Kreindler etc. Astfel, în *Materie, viaţă şi celulă* (1914), Gh. Marinescu scria: „Energia nervoasă îşi are sediul nu numai în celulele nervoase, dar se propagă în lungul fibrelor cu o viteză de vreo 12 m pe secundă; viteza de propagaţiune variază cu felul senzaţiunii şi cu temperatura. Această propagaţiune este legată de conexitatea organică a nervului" (reprodus în vol. *Pagini alese*, Bucureşti, 1955). De asemenea, e cunoscută contribuţia lor la studierea reflexului condiţionat.

[6] I.P. Pavlov, *Opere alese*, Bucureşti, 1952, p. 490.

[7] Fapt studiat şi de Pavlov în repetate rînduri, cf. *Fiziologia activităţii nervoase superioare* (1932), reprodus în *Opere alese*, Bucureşti, 1952, p. 454.

condiţionat independent. Reacţia apare numai la întregul complex în care este dat cuvîntul, adică numai dacă cuvîntul este rostit cu o anumită intonaţie, dacă este însoţit de anumite gesturi, este pronunţat de o anumită persoană într-o anumită situaţie. Un rol covîrşitor îl joacă deci contextul extralingvistic. În condiţiile naturale ale vieţii de toate zilele, stimulul complex nu rămîne acelaşi, nu se repetă în acelaşi fel. Componenta cea mai constantă este cuvîntul, pe cîtă vreme celelalte componente variază continuu. Tocmai datorită acestui fapt procesul de excitaţie produs de cuvînt devine tot mai puternic şi mai concentrat, pe cînd celelalte componente se inhibă treptat, sub influenţa inducţiei negative de la componenta verbală[8].

Procesul de comunicare presupune funcţionarea normală atît a scoarţei cerebrale, cît şi a aparatului vorbirii, a aparatului auditiv, a aparatului vizual. Numai conlucrarea tuturor acestor elemente asigură atît emiterea, cît şi receptarea mesajelor. Dacă, de exemplu, aparatul auditiv nu funcţionează, nu se realizează condiţia sine qua non a emiterii, posibilitatea de autocontrol şi autoreglare, *conexiunea inversă* (ceea ce am pronunţat se întoarce înapoi la creier pe calea senzaţiilor auditive, iar acolo analizatorii controlează corectitudinea emisiunii). Inexistenţa conexiunii inverse face imposibilă comunicarea : surzii din naştere sînt în acelaşi timp şi muţi, chiar dacă aparatul vorbirii e normal (surzii prin accident, care au avut prin urmare creată conexiunea inversă, continuă să o păstreze, deci comunicarea lor e posibilă, deşi mult îngreuiată).

3. Emiterea mesajului

Din ce s-a arătat pînă aici, s-au putut vedea procesele neurofiziologice şi cibernetice care stau la baza comunicării, sub ambele ei aspecte, de emitere şi de recepţie. Lingvistica structurală „clasică" făcea în general abstracţie de ele, socotindu-le extralingvistice. Structuraliştii luau faptele de limbă ca ceva dat într-un corpus limitat ; astfel, ei se plasau pe poziţia receptorului care nu face decît să analizeze, să decodeze mesajul transmis.

Acest punct de vedere a fost depăşit în ultimii ani prin abordarea unei perspective creatoare, care include şi actul emiterii de enunţuri. Pentru a emite, vorbitorul dispune de un număr finit de reguli cu care poate produce şi înţelege un număr infinit de enunţuri ; este ceea ce se cheamă competenţa lui lingvistică, dată în linii mari prin ereditate şi dezvoltată, rafinată prin educaţie. Capacitatea vorbitorilor de a produce efectiv un

---

[8] Pentru întreaga problemă, *Tratatul de psihologie experimentală*, Bucureşti, 1963, p. 240 şi 242. Pentru întregul capitol, vezi şi *Materialismul dialectic şi ştiinţele moderne*, vol. XII, *Determinism şi cunoaştere*, Bucureşti, 1967 ; J. Guillaumaud, *Cibernetica şi materialismul dialectic* (traducere în limba română), Bucureşti, 1967 ; Ed. Nicolau, *Introducere în cibernetică*, Bucureşti, 1964 ; Marcus—Nicolau—Stati, *Lingv. mat.*

număr dat de enunţuri se numeşte performanţă. Conceptele de competenţă şi performanţă sînt introduse de gramatica generativă (vezi *Metode moderne*, I B 2 c) şi ele au rolul deosebit de important de a readuce analiza lingvistică în cadrul procesului său natural care este comunicarea.

Din punct de vedere lingvistic, operaţia de emitere a mesajului înseamnă o codificare a elementelor sale, care sînt o submulţime din mulţimea alcătuită de codul lingvistic. Acesta se prezintă ca un inventar de elemente (foneme, moneme etc.) îmbinate conform anumitor reguli.

În urma unui stimul, vorbitorul selecţionează din inventar elementele corespunzătoare mesajului pe care vrea să-l transmită. Pe acestea le organizează într-un enunţ care va fi articulat în semnale succesive. Avem aici a face cu trecerea de la axa paradigmatică la cea sintagmatică. De pildă, pentru a articula enunţul *elevul vine la şcoală*, se selectează :

— *elevul*, care este luat din cîmpul cuvintelor desemnînd pe cei ce învaţă într-o instituţie publică ;

— *vine*, selectat din cîmpul verbelor care arată o acţiune de deplasare ;

— *la*, ales din grupa prepoziţiilor care arată direcţia ;

— *şcoală*, selectat din cîmpul substantivelor care indică localurile de învăţămînt public.

Paralel cu selecţiile de mai sus, adică cu alegerea elementelor cerute din paradigmele din care fac parte, se aplică regulile de determinare şi de îmbinare a lor. *Elevul* este articulat, *vine* capătă marca de persoana a treia singular (se realizează acordul predicatului cu subiectul) ; la rîndul lui, verbul cere prepoziţia *la* care împreună cu *şcoală* alcătuiesc complementul circumstanţial de loc.

Enunţul cuprinde trei părţi mari corespunzătoare celor trei unităţi din mesaj : *elevul/vine/ la şcoală*. Fiecare este alcătuită din semne elementare : *elev-ul, vin-e, la şcoal-ă.*

Semnele elementare sau grupurile complexe de semne, ca şi enunţul în ansamblu, sînt înzestrate cu semnificaţie. Aceasta este organizată ca un fascicul de trăsături distinctive, numit *semantem* (vezi *Lexicul. Semantica*, II C 4) ; semantemul cuprinde trăsăturile invariante, obţinute prin reducere de redundanţă, prin abstractizare şi generalizare : în *elev*, de exemplu, avem printre alte trăsături pe aceea de „copil sau adolescent'' şi „care învaţă într-o instituţie publică''. Din punct de vedere logic, unui astfel de semantem îi corespunde o noţiune.

Semne ca *-ul* şi *-e* sînt numite *modalităţi*, alegerea lor fiind determinată direct de felul cum concepem experienţa pe care vrem s-o comunicăm[1]. În fine, un semn ca *la* este folosit pentru a preciza funcţiunea grupului *la şcoală* în raport cu celelalte părţi ale enunţului.

Baza unui enunţ este judecata, prin care se afirmă sau se neagă ceva despre ceva. În enunţul de mai sus se afirmă ceva despre *elev*. El apare ca elementul cunoscut al judecăţii şi este numit în logică subiect. Ceea ce se afirmă despre el, elementul nou, faptul că *vine la şcoală*, poartă numele de predicat.

---

[1] Vezi Martinet, *Eléments*, p. 120.

Lingvistica tradiţională studia enunţurile prin prisma categoriilor stabilite de logică; de pildă, propoziţia se definea curent prin intermediul categoriei de judecată. Lingvistica structurală a respins categoric punctul de vedere logic ca fiind extralingvistic, deci nepertinent pentru definirea unităţilor şi a îmbinărilor lor.

În ultima vreme însă s-a făcut o critică riguroasă structuralismului, caracterului său prea rigid şi schematic. Aşa se face că pe mai multe căi s-a revenit la un interes sporit pentru aspectul dinamic, creator al limbajului. De aici s-a constituit gramatica generativă, care a readus la ordinea zilei probleme de interpretare logică a enunţurilor, prin intermediul noţiunii de structură de adîncime.

Într-o altă ordine de idei, aşa cum s-a văzut chiar în acest capitol, laturile dinamice ale limbajului sînt cercetate cu mijloace oferite de cibernetică. Noţiunea de vorbire nu mai este aşa de categoric respinsă ca fiind neinteresantă pentru lingvistică [2].

Se porneşte de la distincţia dintre enunţare constativă şi performativă. Prima se referă la afirmarea clasică, prin care un enunţ poate fi adevărat sau fals. A doua se referă la faptul că prin vorbirea însăşi putem acţiona cumva. Enunţurile performative nu sînt nici adevărate, nici false, ele pot avea un efect sau asupra vorbitorului sau asupra interlocutorului însuşi. În mare, actele de vorbire cuprind trei aspecte: *locuţiune* = enunţarea de complexe sonore înzestrate cu înţelesuri; *ilocuţiune* = ansamblul de indici din care să se vadă stările, actele aflate la baza enunţării; *perlocuţiune* = efectul produs de enunţare asupra ascultătorului sau chiar a vorbitorului. Printre procedeele performative, foarte importante sînt verbe ca *a se scuza*, *a critica*, *a se opune*, *a aproba* etc.; folosirea lor reflectă o atitudine a vorbitorului şi un efect asupra interlocutorului. În acelaşi sens sînt folosite şi alte categorii lingvistice, ca pronumele, deicticele, apelativele etc.

Se vede din cele de mai sus că enunţurile exprimă întreaga gamă a conştiinţei, precum şi manifestările concrete, practice ale fiinţei umane. Se exprimă astfel noţiuni, judecăţi, raţionamente. Acestea reprezintă esenţialul din realitate, redat cu mijloace specifice de la o limbă la alta. Însă esenţa nu este ruptă de fenomen, iar vorbitorul de multe ori nu transmite un conţinut abstract, ci se referă la anumite aspecte particulare: cînd spun *dă-mi, te rog, cartea de pe masă*, nu mă refer la o carte abstractă în general, ci la un obiect individual, aflat pe masă. Evident, noţiunea de „carte" nu dispare într-un asemenea enunţ, dar la ea se adaugă percepţia obiectului cerut, imaginea lui concretă. Există deci o funcţiune referenţială a limbajului, care permite introducerea în mesaj a unor elemente de cunoaştere senzorială — senzaţii, percepţii, reprezentări.

---

[2] O schiţă a problemelor puse de cercetarea lingvistică a actului vorbirii, de aşa-numita *enunţare*, este oferită de numărul 17 (martie 1970) al revistei franceze „Langages", intitulat „L'énonciation". Această direcţie de analiză a emiterii mesajului porneşte în mare de la lucrările filozofului J.L. Austin. Este caracteristic în acest sens volumul *How to do Things with Words*, tradus recent (1970) în franceză cu titlul *Quand dire, c'est faire.*

La acestea se adaugă adesea stări afective, emoţionale, impulsuri, atitudini de voinţă, care fac să varieze teoretic la infinit procesul de enunţare.

Mecanismul îmbinărilor tuturor acestor aspecte este studiat de psihologie. Interesant este că lingvistica actuală încearcă să valorifice unele manifestări de limbaj ca fenomene de inconştient elucidate de psihanaliză. Aşa sînt lapsusurile, aluziile, unele repetiţii obsesive şi chiar funcţionarea unor enunţuri mai largi, ca glumele etc. Cînd cineva spune un cuvînt de spirit se poate ca acesta să reflecte o stare refulată în inconştient. În plus, povestitorul vrea să procure o plăcere ascultătorului; el ştie însă că aceasta este reciprocă, deoarece, o dată realizat efectul plăcut la ascultător, enunţătorul va resimţi el însuşi reflexul reacţiei provocate la altul.

Pentru toate aceste fapte de conţinut vorbitorul dispune de semne pe care le codifică într-un enunţ structurat. În concordanţă cu ele, se dau comenzi organelor de articulare, care transpun semnele în semnale acustice sau echivalentele grafice etc. ale acestora. Semnalele sînt purtătoarele fizice ale semnificaţiei. Ele constituie singurul mijloc de a transmite toate faptele de conţinut pomenite mai sus. În mintea vorbitorului, acestea sînt semnificate însoţite de un semnificant; în procesul articulării, numai semnificatul este realizat fizic sub formă de semnale. Însă limba avînd o existenţă socială obiectivă, fiind aceeaşi pentru toţi vorbitorii, ascultătorul va percepe semnalele transmise, pe care le va codifica ca semnificante ale aceloraşi semnificate de la care a pornit enunţătorul; amîndoi realizează aceeaşi semnificaţie.

4. Transmiterea mesajului

Informaţia cu ajutorul limbajului se poate deci transmite *oral* (direct sau prin telefon, radio sau alte mijloace de telecomunicaţii) sau în *scris* (prin poştă, tipar, telegraf etc.). Putem avea, de asemenea, transmisiuni complexe, ca televiziunea, înregistrări pe discuri şi benzi magnetice etc.

Orice transmitere de informaţii se realizează cu ajutorul semnalelor, fie sonore, fie grafice. Aceste semnale sînt purtătoarele materiale ale informaţiei.

Semnalele sonore se propagă sub forma unor vibraţii sonore, caracterizate acustic prin frecvenţă, amplitudine, durată, timbru.

Străbătînd canalul de transmisie (= spaţiul cuprins între emiţător şi receptor, fie că e aerul, fie firul de telefon etc.), semnalul poate fi alterat, denaturat. În mod obişnuit, mesajele scrise sînt mai rezistente la perturbări (deşi şi în acest caz se pot omite litere, pot apărea greşeli de tipar, cerneala sau creionul se pot şterge etc.).

Mesajul sonor e cel mai supus acţiunii mai mult sau mai puţin nocive pentru informaţie a zgomotelor (= orice fel de alterări ale mesajului apărute pe canalul de transmisie), fie că distanţa de la emiţător la receptor e prea mare, fie că emiterea s-a făcut prea slab, fie că semnalul este „bruiat”

pe parcurs de alte surse sonore. S-a putut stabili că în orice situaţie, în condiţii oricît de bune, tot apar denaturări ale mesajului. Desigur că nu ne dăm seama de acest lucru decît în cazul unor denaturări sau pierderi masive. Dar limba îşi joacă şi în acest caz rolul de mijloc de comunicare şi mesajul ajunge la destinaţie. Acest fapt se explică prin unele proprietăţi ale limbii, care o fac rezistentă la deformări. Astfel s-a constatat că alterarea sau distrugerea vocalelor nu face imposibilă comunicarea, pe cînd alterarea consoanelor distruge mesajul : *t r g s f b n* poate fi înţeles ca „te rog să fii bun", dar *e o ă i u* nu mai spune nimic. (Ecoul e un fenomen obişnuit de alterare, în care se păstrează de obicei vocalele — mai ales cele finale.)

Orice parte a semnalului care poate fi „ghicită", reconstituită uşor, e *redundantă*. Redundanţa funcţionează în toate limbile, dar manifestarea diferă de la o limbă la alta (şi de la o perioadă la alta, în cadrul aceleiaşi limbi). Redundanţa nu funcţionează decît dacă mijlocul de comunicare e bine cunoscut, semnalele au fost înregistrate de repetate ori în întregul lor, nealterate, astfel că diversele căi corticale au fost bine bătătorite. Dacă nu s-au creat legături permanente în cortex, redundanţa nu poate acţiona (de exemplu, dacă folosim o limbă străină pe care o ştim mediocru sau foarte puţin).

De asemenea, pentru păstrarea nealterată a mesajului şi deci înregistrarea lui corectă, trebuie să se ţină seama, în afara contextului lingvistic, de contextul extralingvistic (problemă de care se ocupă foarte pe larg, la ora actuală, psiholingvistica).

Prin urmare, procesul de transmitere a mesajului e un fenomen foarte complex, în care, în afara elementelor fonematice, intervin aşa-zişii „însoţitori permanenţi ai vorbirii" (după expresia lui W. D. Whitney), unii lingvistici, ca intonaţia sau accentul, alţii extralingvistici, ca mimica, pantomima (aparţinînd însă persoanei emiţătoare) ; alţi factori sînt „pasivi", dar pot fi determinanţi în anumite ocazii : timpul şi locul.

5. Recepţionarea mesajului

Presupunem că mesajul nedeformat a ajuns la „ adresant", care-l recepţionează. Pe calea senzaţiilor auditive (în cazul semnalului sonor) sau pe calea senzaţiilor vizuale (în cazul semnalului scris), respectiv de la ureche sau de la ochi, nervii transportă influxul prin acelaşi mecanism de excitaţie-inhibiţie, din aproape în aproape, pînă la cortex, unde analizatorii corticali intră în acţiune (s-a constatat că excitaţia cuprinde aproape întreaga scoarţă cerebrală). Acum are loc descompunerea mesajului primit, respectiv *decodificarea*, adică, în urma analizei la care e supus mesajul, se reţine informaţia purtată de semnal, conţinutul acestuia. Abia acum, pe baza „memoriei", a stocului de cunoştinţe vechi, informaţia nouă e apreci-

ată, sistematizată, ierarhizată, într-un cuvînt, prelucrată. În urma acestui proces se poate spune că mesajul recepţionat a fost înţeles.

Pe baza cunoştinţelor înmagazinate, decodificarea se poate face, iar mesajul poate fi corect înţeles, chiar dacă a fost emis greşit (de exemplu de un vorbitor care nu cunoaşte bine limba respectivă) sau a fost deformat de canalul de transmisie, datorită unor perturbări incidentale. În asemenea situaţii, redundanţa limbii ajută la completarea punctelor din mesaj care au fost omise sau deformate (vezi punctul 4 al prezentului capitol).

În această analiză, respectiv în decodificare, se reţin numai trăsăturile esenţiale, neglijîndu-se particularităţile (de exemplu, de pronunţare a sunetelor). Are loc, astfel, o reducere a variantelor la invariante. Înţelegerea se stabileşte pe baza acestor invariante, deşi ascultătorul a reţinut şi a analizat şi alte fapte, fie cu referire la vorbitor (bătrîn, copil, înalt, scund, răguşit, piţigăiat etc.), fie la contextul situaţional (poziţia vorbitorilor, locul, timpul etc.).

Reprezentarea schematică a decodificării ar fi:

Transmiterea semnalului — percepere — decodificare — informaţie
(percepere — decodificare — informaţie = recepţionarea)

De altfel, chiar din momentul emiterii mesajului avem a face cu decodificarea, care e corelată cu codificarea. Am arătat la punctul 2 că emiterea nu ar exista dacă nu ar interveni autocontrolul, conexiunea inversă (numită şi aferentaţie inversă).

Înţelegerea între vorbitori, ca rezultat al decodificării, presupune folosirea aceluiaşi cod, dar nu presupune acelaşi nivel de cunoştinţe (chiar utilizarea codului, performanţa, diferă în funcţie de vîrstă, pregătire etc.). De asemenea, înţelegere nu înseamnă consens, vorbitorii pot să nu fie de acord relativ la lucrurile comunicate (în fond, această „lipsă de acord" a dus la dezvoltarea uriaşă a ştiinţelor în zilele noastre).

Procesul de comunicare, fenomen obiectiv, constituie un tot cu două faţete, care nu pot fi disociate fără a distruge însuşi fenomenul în cauză. Prin procesul de comunicare limba se manifestă cu adevărat ca realitate nemijlocită a gîndirii, respectiv gîndirea se obiectivizează la rîndul ei. Prin activitatea analizatorilor din scoarţa cerebrală, în urma decodificării, se ajunge la elaborarea, de data aceasta la receptor, a aceluiaşi mesaj, în liniile esenţiale, ca şi la emiţător. Comunicarea gîndirii este posibilă şi trebuie considerată ca atare.

6. Limitele comunicabilităţii prin limbaj

Pe de o parte există limba — *langue*, codul, sistemul —, pe de altă parte, subordonate celor de mai sus, avem procesul, mesajul, vorbirea — *parole*, mesaj, proces, între cele două serii stabilindu-se opoziţia general —

particular, abstract—concret. Ca o expresie a contradicției dintre caracterul particular, concret al oricărui mesaj și caracterul general, abstract al codului folosit este și faptul că prin limbaj oamenii nu pot transmite toate datele experiențelor lor, sau, altfel spus, că există diferențe între mesajul codificat și cel decodificat, că același cuvînt (să zicem, *acasă*) are unele semnificații diferite de la un vorbitor la altul. Pentru fiecare, *acasă* înseamnă „la casa unde locuiești", dar și altceva, în plus, deosebit de la vorbitor la vorbitor, legat de casa anumită în care locuiești, întîmplările petrecute în ea etc. Avem oare atîtea sensuri ale cuvîntului *acasă* cîți vorbitori există? Și, dacă e așa, cum ne mai înțelegem între noi?

Pentru lingvistică asemenea întrebări sînt stimulatoare „prin problemele pe care le pun, insatisfacțiile pe care le creează, anomaliile pe care le exploatează, chiar dacă le exagerează. Ar fi salutar să pierdem naiva pretenție (...) că putem spune tot ce vrem și că tot ceea ce e bine conceput se transmite în mod clar" [1]. Căci cuvintele, „chiar cele mai concrete și mai clare, sînt departe de a deștepta ideile, emoțiile, amintirile pe care le presupune cel care le pronunță" (Humboldt), iar „limbajul nu este și nici n-a putut fi vreodată notația completă a ceea ce se petrece în mintea noastră" (Bréal).

Printre puținii lingviști care au studiat limitele comunicabilității lingvistice, Bloomfield e cel care a făcut o analiză mai minuțioasă a faptelor, încercînd astfel să dea un răspuns celor care, pornind de la observații ca cele de mai sus, ajunseseră să susțină imposibilitatea comunicării prin limbaj. El folosește termenul *conotație* în legătură cu lărgirea semnificației unui cuvînt, lărgire datorată situației în care este folosit cuvîntul. Valorile suplimentare pe care le capătă semnificația sînt numite *conotații*. Dar, cum nu există două situații identice, rezultă că aceste valori sînt mereu altele, deci și semnificația: „Varietățile conotației sînt nenumărate, imposibil de definit și, în ansamblu, nu pot fi clar distinse de semnificația denotativă"[2], sau, cum spune Sapir, conotațiile aceluiași termen „variază remarcabil de la un individ la altul și dintr-un moment în altul".

Alături de *conotație* (termen altminteri destul de controversat, căruia i se dau diverse accepții, cea de mai sus fiind numai cea mai frecventă și mai interesantă pentru noi), există și termenul *denotație*, asupra căruia există, în general, acordul celor care îl folosesc.

Denotația ar fi relația descrisă de Ferdinand de Saussure între un semnificat și un semnificant, este „relația non-cauzală stabilită prin convenție, între un semn și referentul ei, în mod special cînd acesta din urmă este un lucru, un fapt, o proprietate, *fizice*"[3] (subl. ns.).

Deși nu au existat niciodată două situații identice în care să fie folosit același termen, comunicarea este totuși posibilă, întrucît aceste situații și mesajele respective conțin, din punctul de vedere ale comunicării,

---

[1] Mounin, *Traduction*, p. 171.
[2] Bloomfield, *Language*, p. 155.
[3] Colin Cherry, *On human communication*, New York, 1957, p. 303.

două feluri de elemente: macroscopice (sau „trăsături semantice pertinente"), evidenţiabile prin comutare, „care sînt în mare aceleaşi la diverşi vorbitori", şi trăsături „obscure, foarte variabile şi microscopice (...), foarte diferite, dar care n-au importanţă socială imediată" [4].

Meillet a observat (fără să detalieze) acelaşi lucru atunci cînd a spus că „sensul unui cuvînt nu se lasă definit decît printr-o medie a întrebuinţărilor (sale) lingvistice". Bally, inversînd, spune că „limbajul nostru, fiind un fapt social, nu poate exprima din trăirile fiinţei individuale decît faţa accesibilă cunoaşterii de către ceilalţi indivizi".

Precizări importante aduce în discuţie Borgström [5]: „Postulatul că mai mulţi indivizi au experienţe asemănătoare nu are sens decît dacă există un mijloc de măsurare, accesibil tuturor, prin care să putem să ne punem de acord asupra experienţelor unora şi ale altora. Mediul fizic, de sub influenţa căruia nu putem scăpa, se presupune că ne dă acest mijloc de a măsura; spunem că experienţele noastre sînt aceleaşi dacă decurg din acelaşi fenomen fizic. În consecinţă, distingem între fenomene public observabile şi fenomene private". Indivizii care comunică prin enunţuri (lingvistice) trebuie să se pună de acord asupra categoriilor de experienţe (fenomene private) care trebuie să fie comunicate prin diverse categorii de enunţuri. Dacă se admite ce a fost spus mai sus, se pare că singura manieră de a se pune de acord asupra semnificaţiilor este „să se refere la fenomene public observabile".

Aşadar, conţinutul unei semnificaţii se defineşte prin „verificări practice şi sociale: prin trăsături pertinente din punctul de vedere al comunicării, adică prin referinţă la fenomene public confruntabile de către vorbitor şi auditoriul său, prin trăsături invariante, comune tuturor întrebuinţărilor unui semn, mereu prezente în semn, oricare ar fi vorbitorii, contextul şi semnificatul particular al unui enunţ" [6]. Pe această cale, prin analize din ce în ce mai fine, se ajunge la concluzia că există diverse nivele de realizare a comunicării, proces care se realizează deci la diferite grade.

Ceea ce putem deduce şi din definiţia dată de Marx limbii: „Limba *este* conştiinţa reală, practică, existentă şi pentru alţi oameni, şi numai astfel existentă şi pentru mine însumi" [7]. Deci, din conştiinţă, limbajul permite codificarea numai a „conştiinţei practice", „existentă şi pentru alţi oameni". Aplicînd legea „sau totul sau nimic" şi constatînd că nu putem comunica totul, unii au conchis că nu se comunică nimic, ajungînd la solipsism: „aproape tot ceea ce mi se întîmplă este inexprimabil", „în fond şi în mod sigur, în ceea ce priveşte esenţialul, noi sîntem într-un fel inexprimabil singuri" (Rilke), „sentimentele pe care le încearcă (oricine) sînt incomunicabile, vorbele cu care sînt etichetate nu corespund aceluiaşi

---

[4] Bloomfield, *lucr. cit.*, p. 142–143.

[5] C. Hj. Borgström, *A problem of method in linguistic science*, „Norsk Tidsskrift for Sprogvidenskap", XIV, p. 191–192.

[6] *Ibidem.*

[7] K. Marx, F. Engels, *Opere*, ed. a II-a, vol. 3, Bucureşti, 1962, p. 31.

conţinut şi, chiar dacă e vorba de acelaşi conţinut, intensitatea şi durata sentimentului pot fi nesfîrşit de felurite (...), încît oricine iubeşte e ca un călător singur în speţa lui pe lume şi nu are drept decît doar să bănuiască aceleaşi sentimente şi la alţii, cîtă vreme nu corespondează cu ei decît prin mijloace atît de imperfecte de comunicare, cum e cuvîntul“ (Camil Petrescu).

Solipsismul lingvistic, variantă a celui filozofic, este la fel de fals ca şi credinţa că între oameni avem comunicare totală. E interesant de urmărit impasul în care au ajuns cei ce au pornit de la această teză în explicarea procesului de comunicare, a înţelegerii între oameni.

Unii s-au văzut nevoiţi (W. M. Urban : „Dacă recunoaştem comunicarea autentică în opoziţie cu cea pur aparentă, atunci « intuiţiile transcendentale » se dovedesc *indispensabile*” — subl. ns.) să invoce existenţa unui „Eu” transcendental sau a unei „raţiuni universale” care include toate raţiunile individuale, încît orice proces de comunicare, orice dialog între două raţiuni individuale se desfăşoară în cadrul acestui „Eu” transcendental, este deci monolog. Reducînd la monolog orice comunicare, transcendentaliştii rezolvă şi explică „comunicarea autentică” totală. Sau, altfel spus, întrucît şi-au propus să explice o asemenea comunicare, reducerea la monolog în cadrul „Eu”-lui transcendental le-a fost necesară. În monolog, „vorbitorul” şi „interlocutorul” fiind una şi aceeaşi persoană, nu există diferenţe între mesajul „emis” şi cel „recepţionat”.

Alţii, naturaliştii, susţin că ne putem foarte bine înţelege, comunicarea fiind un fapt cît se poate de banal, inutil mistificat de transcendentalişti, întrucît oamenii au aceleaşi structuri fizice şi mentale, iar realitatea cuprinsă în enunţuri este comună tuturor.

Transcendentaliştii resping premisa „similitudinii organismelor şi a ambianţei”, avînd oarecare dreptate, tot aşa cum numai parţial au dreptate şi naturaliştii cînd reproşează adversarilor că în descrierea şi explicarea procesului de înţelegere între oameni iau în considerare intelecte perfect izolate.

Simplificînd lucrurile, se pare că fiecare din cele două poziţii a luat în considerare numai una din cele două situaţii în care se poate desfăşura o comunicare :

a. vorbitorul şi interlocutorul se cunosc, au mai avut de-a face unul cu altul şi fiecare cu obiectul despre care se comunică ceva prin mesaj, avînd în legătură cu acest obiect experienţe, dacă nu identice, măcar asemănătoare. Caz particular, dar destul de frecvent : comunicarea mesajului se face în prezenţa obiectului mesajului ;

b. vorbitorul şi interlocutorul nu se cunosc, codificarea şi decodificarea mesajului se fac fără apel la contextul extralingvistic, la experienţele comune anterioare, inexistente. Interlocutorul nu poate identifica, ci numai aproxima, obiectul mesajului.

Desigur, în primul caz comunicarea se realizează mai uşor, înţelegerea dintre vorbitor şi interlocutor este mai mare, aproape totală. În al

doilea caz, înţelegerea dintre conlocutori este parţială, în mod justificat, explicabil.

Aşadar, limba îşi îndeplineşte întocmai rolul de mijloc de comunicare în activitatea practică, legată de fenomene fizice, „public observabile", intrate în experienţa socială, cînd, adeseori, obiectul comunicării, fizic, este prezent, cuvîntul putînd fi nu numai denominativ, ci şi deictic, prin prezenţa obiectului denumit, comentat în mesaj.

Ne amintim aici că limbajul apare în societate, în procesul muncii, că a fost la început legat de fenomene fizice şi publice, accesibile în mod egal conştiinţei fiecăruia, conştiinţei sociale. Primele cuvinte au fost folosite şi înţelese în prezenţa obiectelor pe care nu atît le desemnau, cît le indicau. În aceste condiţii, comunicarea este aproape totală. Pentru această fază un caz particular este acela în care obiectul denumit, deşi absent, este dinainte cunoscut de ambii conlocutori. Mai tîrziu, desigur, se ajunge la situaţia în care semnificatul (*nu* semnificaţia) unui cuvînt, obiectul denumit, adică, nu este cunoscut de interlocutor. Expresia lingvistică e incapabilă să suplinească contactul nemijlocit al interlocutorului cu obiectul mesajului. Limbajul trebuie să facă faţă unei situaţii noi şi nu va reuşi niciodată decît să aproximeze. În această situaţie apar pentru prima oară diferenţe între mesajul emis (vorbitorul cunoaşte nemijlocit obiectul comunicării) şi cel recepţionat (vorbitorul nu cunoaşte obiectul comunicării). Interlocutorul nu poate, condus de mesaj, decît să găsească din experienţa sa genul proxim al obiectului denumit. Această distanţă între vorbitor şi interlocutor creşte în timp pînă în zilele noastre. Literatura ultimului secol este edificatoare în acest sens.

Legat de cele de mai sus, pe plan social se petrece un fapt poate chiar determinant: apariţia şi dezvoltarea individualităţii, a personalităţii fiecăruia, distinctă de a celorlalţi, şi, pe alt plan, dezvoltarea gîndirii teoretice, a gîndirii care uzează de propriile sale date, nu numai de cele oferite nemijlocit de realitate. Expresia acestei desprinderi (nu totală, ci parţială şi treptată în timp) este apariţia gîndirii abstracte, activitate omenească ce nu se mai săvîrşeşte în comun. Muncim în colectiv şi construim o casă, dar nu gîndim în colectiv elaborarea unei idei (nu are importanţă că apoi verificăm această idee în activitatea practică, eventual).

Dar, cum gîndirea nu este un continuu soliloc şi întrucît omul rămîne esenţial o fiinţă sociabilă, rezultatele gîndirii au fost mai totdeauna comunicate; apărută odată cu munca şi limba, gîndirea îşi însuşeşte, treptat, ca mijloc de expresie în vederea comunicării, limbajul. Perfect adaptat condiţiilor în care a apărut (procesul muncii, contactul nemijlocit cu realitatea, cu „semnificatul" mesajului), limbajul, ca unealtă a gîndirii abstracte, este, în esenţă, o improvizaţie şi, în anumite situaţii, devine nesatisfăcător, insuficient. Evident, aceasta nu se întîmplă în cazul unei gîndiri practice, care acţionează asupra lumii materiale cu date luate din activitatea practică şi care îşi găseşte în această activitate posibilitatea de confruntare şi corijare imediată.

Devenind o activitate relativ în sine, căci nu se rupe total de realitatea practică (ceea ce ar fi imposibil), pe baza conceptelor deduse din

aceasta, gîndirea abstractă construiește altele, de la acestea gîndirea ajunge, prin procese exclusiv ale sale, la altele ș. a. m. d. Și cu cît conceptele respective sînt mai îndepărtate de realitatea practică, socială, cu atît consensul asupra lor (în lipsa unei posibilități de confruntare rapidă și precisă) este mai aproximativ, adeseori șubred. De aceea nu e de mirare că cei mai frecvenți (și, de fapt, singurii) solipsiști sînt filozofi sau poeți. Filozofii caută să comunice concepte ce nu pot fi ușor verificate în practică, prin contactul cu realitatea fizică. Iar poeții încearcă să comunice experiențe strict personale, nepublice, nesociale, necunoscute interlocutorului, pentru denumirea cărora nu există un cuvînt anumit. Insatisfacția pe care le-o provoacă limbajul este deci justificată teoretic ! Și s-ar părea că au dreptul să împingă constatarea limitelor comunicabilității pînă la proclamarea incomunicabilității, căci, ar putea replica oricare dintre ei, nu-i interesează decît transmiterea acestor mesaje, pentru care folosirea limbajului se dovedește insuficientă.

În zadar ne-am întoarce la cele spuse de Bloomfield, căci poziția „solipsiștilor'' e diferită. Bloomfield și ceilalți pornesc nu de la obiect (realitate) spre cuvînt (limbă), ci de la cuvînt spre obiect, demonstrînd că prin cuvinte se comunică ceva, iar cuvintele există și au un conținut tocmai fiindcă se referă la „fenomene public confruntabile''. Poeții și filozofii pornesc de la realitate și constată că nu întreaga realitate poate fi cuprinsă prin limbaj.

La observația că limbajul este social prin excelență, iar mesajul, poetic sau filozofic, este strict individual, că, deci, poeții și filozofii pretind limbii să fie ceea ce nu e, aceștia ar putea răspunde că tocmai acest lucru este tragic.

Și totuși lucrurile nu stau chiar așa. Orice concept filozofic, cît ar fi de inedit, de individual, este construit și dedus din altele, cunoscute și care, la rîndul lor, în ultimă instanță, sînt construite pe baza unor fenomene fizice, „public observabile''. Depinde de priceperea filozofului scriitor și de explicitarea corectă a eșafodajului construcției abstracte ca între filozof și conlocutor să se poată stabili comunicarea.

În ce-i privește pe poeți, „faptul că aceeași persoană se găsește alternativ în postura de vorbitor și ascultător, în ce privește experiența acestor stări afective, permite să se socializeze expresia din ce în ce mai fină a tuturor trăsăturilor acestor stări afective care sînt comune la majoritatea vorbitorilor''[8].

Singurătatea (sau incomunicabilitatea) este relativă, durează pînă cînd interlocutorul reușește să refacă (condus de mesaj sau de o mai adîncă cunoaștere a realității, a propriilor mișcări sufletești) drumul parcurs de filozof sau poet, experiența acestora. Solipsismul, sau dificultatea de a comunica, este numai dificultatea (specifică domeniilor filozofiei și poeziei) de a se impune a noului, care nu răsare din nimic și tocmai de aceea se

[8] Mounin, *lucr. cit.*, p. 183—184.

poate, în cele din urmă, impune[9]. Evident, nu se impune totdeauna în întregime, ci numai în măsura în care îi este verificată autenticitatea de societate.

Cumva, cu cele de mai sus, ar concorda o observaţie generală : orice creaţie a imaginaţiei noastre nu se poate detaşa de realitate, de elementele ei. Nu putem imagina lucruri sau forme complet noi. De aici, orice creaţie omenească este sortită înţelegerii (cel puţin parţiale) de către ceilalţi oameni. Poeţii, proclamînd caracterul *unic* şi nerepetabil al experienţelor şi sentimentelor fiecăruia dintre noi, au ajuns la solipsism. Dar nu există această unicitate decît la periferia experienţei. Poate mai adevărată decît imposibilitatea comunicării este imposibilitatea de a fi unic, deci singur, de asemenea motiv de disperare : tragedia neputinţei de a fi singur. Din două „tragedii" posibile : de a nu putea comunica, de a fi sortit deci la singurătate, şi de a nu putea fi singur, unic, oamenii au sesizat-o pe prima („tragedia limbajului"), au fost alarmaţi de această alternativă, reacţionînd astfel exemplar pentru nişte fiinţe sociabile, dornice de comunicare între ele.

În concluzia celor de mai sus se potriveşte foarte bine comparaţia filozofului Henri Wald, între cei ce se plîng de imposibilitatea unei comunicări totale prin limbaj şi porumbelul lui Kant, care-şi închipuia că dacă n-ar avea de învins rezistenţa aerului ar putea zbura mai repede şi mai sus, fără să-şi dea seama că tocmai rezistenţa aerului face posibil zborul său.

---

[9] Dacă despre apariţia „noului" în filozofie nu mai e cazul să vorbim (sînt diversele concepte noi care apar aproape necontenit), în poezie „noul", din punct de vedere lingvistic, ar însemna sesizarea şi descrierea unor stări sufleteşti inedite şi comunicarea lor, introducerea lor în circuitul social, fapt ce se materializează adesecori prin apariţia unui cuvînt nou. E suficient un exemplu : să ne gîndim numai la cîtă literatură a fost necesară pentru ca un cuvînt cum e *angoasă*, practic inexistent (şi cu acest sens) în urmă cu un secol, să fie azi de largă circulaţie, de mulţi înţeles, cunoscut, numai din literatură (ceea ce infirmă iar incomunicabilitatea).

B. Principiile analizei sincronice

1. Analiza semnului lingvistic

a. Conţinut şi expresie

În lingvistica tradiţională, precum şi în cercetările structuraliste, analiza celor două laturi ale limbajului, cea sonoră şi cea ideală, ocupă un loc foarte important. În lucrările structuraliste ele au fost consacrate prin termenii de *expresie* şi *conţinut*, care pot fi păstraţi dacă se precizează clar ce înţelegem prin ei. În orice caz, anumite delimitări, măcar terminologice, sînt necesare mai ales în raport cu suportul lor dialectic, aşa cum vom încerca mai jos.

Există în mare două aspecte ale analizei acestor categorii fundamentale ale lingvisticii generale: analiza expresiei şi a conţinutului în cadrul unităţilor semnificative, al semnelor lingvistice; manifestarea structurală a expresiei şi a conţinutului.

α. Expresia şi conţinutul semnului lingvistic. Studierea semnului lingvistic în cadrul raportului dintre conţinut şi expresie este una dintre problemele de bază ale lingvisticii actuale. În mai multe ramuri ale ştiinţelor umane este dezbătut caracterul semiotic al fenomenelor omeneşti înzestrate cu semnificaţie. Gradul înalt de formalizare la care s-a ajuns în asemenea domenii presupune o cercetare adîncită, atît a caracterului lor semiotic, cît şi a sistemelor de semne folosite în însuşi procesul formalizării. Ca urmare a dezvoltării formalizării a apărut necesitatea de sintetizare, de interpretare a uneltelor cu care ea operează, adică a simbolurilor. Pentru a elucida natura semiotică a obiectului cercetat, pe de o parte, precum şi a simbolurilor folosite în analiză, pe de altă parte, a fost necesar să se creeze o teorie generală a semnelor, o semiotică.

În cele ce urmează, interesează numai primul aspect al semioticii, şi anume caracterul de semn al unităţilor semnificative ale limbii. Pentru prima dată acesta este dezbătut pe larg în *Cursul de lingvistică generală* al lui F. de Saussure. În mai multe capitole ale acestui curs se vorbeşte de caracterul de semn al cuvîntului, iar din ele se poate desprinde o teorie semiotică foarte bine închegată. La Saussure se găsesc cele trei accepţii de bază date semnului lingvistic.

1. În accepţia curentă, semnul se reduce la complexul sonor al cuvîntului, la semnificant. De exemplu, cuvinte ca *masă*, *casă*, *elev* sînt semne, dar numai prin latura lor de expresie; înţelesul cuvintelor, „conceptul", nu face parte din semn, întrucît, prin definiţie, semnul trebuie să fie exterior a ceea ce semnifică[1].

2. Semnul este alcătuit de reunirea celor două laturi, semnificant şi semnificat; el cuprinde în acest caz şi complexul sonor şi înţelesul, avînd un caracter bilateral. Această accepţie este foarte răspîndită printre lingvişti şi semiologi în general. Un semn ca *pat* are aşadar două laturi, una de expresie, prezentată de complexul sonor (pat) şi o latură de conţinut, înţelesul de „pat".

3. La un nivel mai abstract, semnul este redus la relaţia dintre semnificant şi semnificat. Tot ce se spune în acest caz despre un semn oarecare este că cele două laturi ale sale se află într-o relaţie, şi anume într-o relaţie semiotică.

Prima teorie, aceea care reduce semnul la semnificant, este susţinută în primul rînd de acei specialişti care văd în limbaj un proces de semnalizare; în conformitate cu doctrina lui I. P. Pavlov privitoare la cele două sisteme de semnalizare, cuvîntul este considerat un semnal de gradul al doilea, adică un semnal al semnalului. Caracterul bilateral al semnului este cercetat mai ales de lingviştii structuralişti europeni, care sînt nevoiţi să ia în considerare, din înseşi necesităţile metodei, ambele laturi ale semnului. Accepţia relaţională a semnului lingvistic este promovată de cei care-şi consacră eforturile procesului de formalizare a studiului limbii, folosind în acest scop procedee logice sau matematice.

Cele trei accepţii ale semnului lingvistic nu se exclud, aşa cum se pare la prima vedere. Ele sînt oarecum complementare. Prima accepţie se aplică limbajului ca proces, considerat în aspectul lui dinamic. În procesul de transmitere a informaţiei, elementele semnificative ale limbii se realizează ca semnale, de obicei sonore, iar acestea nu cuprind în ele însele semnificaţii. Semnalele sînt o categorie de semne, dar ele sînt unilaterale, alcătuite numai dintr-o singură latură, cea de expresie.

Semnul are două laturi, el este bilateral, în interiorul structurii limbii ca atare, considerată în aspectul ei „static". Orice limbă este alcătuită dintr-o serie de unităţi semnificative, iar acestea se prezintă în structura limbii cu cele două laturi, expresia şi conţinutul. Pentru a da o descriere completă a unui cuvînt ca semn trebuie să înfăţişăm cele două laturi ale sale — semnificantul şi semnificatul. Prin urmare, primele două accepţii ale semnului sînt complementare în sensul că prima se referă la aspectul procesual, a doua la aspectul structural al limbajului. A treia accepţie prezintă un interes deosebit din punct de vedere metodologic; la un nivel înalt de cercetare, putem face abstracţie de laturile semnului, interesîndune numai de relaţia dintre ele. Din acest punct de vedere, semnul poate fi interpretat doar ca o corespondenţă între expresie şi conţinut.

---

[1] Vezi Graur, *Studii*, p. 170—175.

Toate școlile lingvistice mai noi au analizat mai mult sau mai puțin adîncit natura semnului lingvistic. În raport cu accepțiile date mai sus, trebuie menționate aici școala structuralistă americană și cea daneză. Deși nu există unitate de vederi între ei, mulți dintre structuraliștii americani reduc semnul lingvistic la un semnal de ordinul întîi (cf. Bloomfield, *Language*). Interpretarea dată semnului lingvistic de americani se bazează pe filozofia behavioristă și pragmatică, care reduce viața psihică la simple comportamente. Semnificația este îndepărtată deci din semn și, mai mult decît atît, din înseși preocupările lingvistice.

În schimb, școala daneză, glossematica, a elaborat o teorie a semnului lingvistic foarte coerentă; L. Hjelmslev, principalul promotor al glossematicii, analizează semnul lingvistic în legătură directă cu raportul dintre conținut și expresie. Pentru el semnul este bilateral; această trăsătură este cercetată de glossematicieni în principalele sale implicații; ei ajung la un nivel destul de înalt de abstractizare, apropiată de interpretarea formalizată a relațiilor dintre semnificant și semnificat.

Semnele lingvistice sînt unități semnificative deosebite de foneme, care sînt doar unități distinctive. Ca unități de bază ale limbii, semnele se manifestă în cadrul primei articulări, așa cum este concepută aceasta de A. Martinet (cf., de pildă, *Eléments*, p. 13). Conform primei articulări, lanțul vorbirii e segmentat în unități semnificative minimale, numite de cele mai multe ori la noi, morfeme (vezi *Gramatica*, II C 5). Într-un enunț ca *văd un student*, fiecare cuvînt reprezintă o unitate semnificativă minimală, un morfem, care e în ultimă instanță un semn. Această segmentare e făcută automat în mintea vorbitorului, iar unitățile obținute sînt realizate concomitent și ca semnificant și ca semnificat. În enunțul de mai sus, semnele obținute prin segmentare sînt unități minimale, înzestrate cu o anumită semnificație; ele pot fi numite semne elementare și în acest caz corespund morfemelor. Dar în șirul vorbirii există anumite secvențe despărțite printr-o pauză sonoră sau grafică, care sînt mai cuprinzătoare decît semnele elementare. De pildă, dacă spunem *elevul citește romanul*, fiecare din cele trei segmente este la rîndul lui alcătuit din două semne elementare (*elev-ul*, *cit-ește*, *roman-ul*). Aceste segmente sînt și ele semne, dar semne complexe, analizabile. Avantajul noțiunii de semn constă tocmai în faptul că ea cuprinde toate unitățile semnificative, analizabile sau nu, atrăgînd atenția asupra alcătuirii lor la nivelul celor două planuri, expresia și conținutul.

Din punctul de vedere al realizării semnelor și al raporturilor dintre laturile lor, ele se caracterizează prin trei trăsături fundamentale:

1. Semnul lingvistic este *linear*. Această trăsătură a fost relevată de Saussure și de ea s-au ocupat după aceea și alți cercetători. Semnele limbii se desfășoară neapărat succesiv, dacă ne gîndim la înșirarea lor într-un enunț, dar și la modul de alcătuire a semnificantului ca atare; în vorbire, unitățile din cadrul celei de-a doua articulări nu se manifestă decît succesiv: un semn, cum e, de pildă, *copil*, este realizat prin succesiunea elementelor din a doua articulare — a fonemelor /c-o-p-i-l/. Dacă

însă este evident că semnificantul cunoaşte o manifestare strict lineară, nu acelaşi lucru se poate spune despre semnificat; deşi mecanismul de manifestare a acestuia nu este încă bine cunoscut, se poate spune totuşi că actualizarea lui este simultană, nelineară. Între realizarea semnificantului şi a semnificatului există deci o asimetrie: primul este linear, al doilea este nelinear. Această asimetrie caracterizează în genere raportul dintre cele două laturi ale limbajului — expresia şi conţinutul; în fapt însă, ea este o caracteristică a semnelor elementare, a morfemelor, cu excepţia morfemelor al căror semnificant este alcătuit dintr-un singur fonem. De exemplu, fr. *eau* e alcătuit dintr-un semnificant care cuprinde o singură vocală /o/, care este realizat la fel de spontan ca şi semnificatul „apă".

Asimetria caracteristică celorlalte semne (alcătuite din mai mult de un fonem) este un fenomen esenţial pentru structura limbajului. Ea este însă parţial corectată în cadrul semnelor complexe; într-un semn ca *cumsecade* există, de fapt, o înlănţuire de semne elementare: *cum-se-cad-e*. Manifestarea globală a înţelesului de „cumsecade" este momentană, nelineară; însă această semnificaţie globală este ea însăşi segmentată, realizată linear, prin succesiunea de morfeme arătate mai sus. În asemenea cazuri se introduce o simetrie parţială între expresie şi conţinut. Trăsăturile fundamentale ale semnificaţiei de „cumsecade" vor fi realizate succesiv: mai întîi se actualizează înţelesul de „cum" exprimat prin semnificantul *cum*, apoi semnificatul „se" redat de *se* şi aşa mai departe[2].

2. Strîns legată de linearitatea semnului este trăsătura informaţională a sa. Limbajul este alcătuit din două laturi, expresia şi conţinutul, din care prima serveşte la exprimarea celei de-a doua; caracterul său semiotic provine tocmai din faptul că el este un mijloc de comunicare. Cuvintele sînt semne, adică au o latură de semnificant şi o latură de semnificat numai pentru că ele au ca scop comunicarea unui mesaj. Această comunicare se face prin manifestarea semnelor sub formă de semnale lineare — acustice sau grafice.

Procesul de transmitere a informaţiei cu ajutorul semnalelor lingvistice se realizează în două etape, de emitere şi de recepţie a informaţiei. În scopul transmiterii mesajului, semnele sînt organizate sub forma unui cod din care se selecţionează cele care corespund elementelor de mesaj comunicat. Codificarea mesajului înseamnă tocmai trecerea de la semne înzestrate cu conţinut şi expresie la semnale acustice unilaterale şi lineare. În transmiterea informaţiei, cele două laturi ale limbajului sînt proiectate pe una singură, reprezentată de subansamblul de elemente de expresie corespunzătoare mesajului. În cadrul recepţiei, are loc operaţia inversă, de actualizare a conţinutului expresiei decodate. Aşadar, într-un proces informaţional, vorbitorul porneşte de la semne pe care le codează în semnale, iar acestea la rîndul lor sînt decodate în semnele corespunzătoare (pentru detalii asupra mecanismului informaţiei, vezi p. 170 — 174.).

---

[2] Vezi Sorin Stati, *Analiza unităţilor de conţinut*, PLG IV, p. 41.

3. Legătura dintre cele două laturi ale limbajului, expresia şi conţinutul, poate fi pusă în lumină şi de o altă trăsătură semiotică, de aşa-numitul arbitrar al semnului lingvistic (vezi şi *Metoda comparativă-istorică*, I B 2 b α, şi *Arbitrar şi motivat*, II B 1 b). Între semnificant şi semnificat nu există o condiţionare reciprocă, în sensul că un anume semnificant nu cere cu obligativitate un semnificat determinat şi invers. Aceasta se dovedeşte chiar în interiorul aceleiaşi limbi, prin existenţa sinonimelor şi a omonimelor.

Caracterul arbitrar al legăturii dintre expresie şi conţinut decurge din trăsăturile de bază ale acestora. Semnificantul nu există ca fapt de limbă decît în măsura în care e înzestrat cu un înţeles. El participă la alcătuirea unui inventar de semne, folosite ca semnale în procesul de comunicare. La fel, semnificatul nu există decît în măsura în care este fixat în mintea omului cu ajutorul unui complex sonor. El este rezultatul unui proces de abstractizare prin care sînt reţinute doar aspectele esenţiale ale unui obiect sau ale unei clase de obiecte. Din această cauză, semnificatul nu poate avea drept suport trăsăturile individuale ale obiectelor concrete reflectate; el poate reţine trăsăturile invariante ale unei clase de obiecte sau fenomene numai prin asociere cu un semnificant.

Elementele de expresie, semnificanţii, sînt deci puncte de sprijin, de fixare şi de diferenţiere a semnificaţiilor în mintea omenească; în plus, cum se ştie, însăşi activitatea de gîndire a putut fi elaborată numai în cadrul unui proces de muncă practică care cerea cu necesitate o înţelegere reciprocă. Vorbirea ca activitate lingvistică a fost şi este singurul mijloc de comunicare a gîndirii prin care s-a putut elabora conştiinţa socială.

Din toate aceste motive, legătura dintre cele două laturi ale limbajului, expresia şi conţinutul, semnificantul şi semnificatul, are un caracter necesar. Această necesitate însă se manifestă fie prin semne arbitrare, nemotivate, fie prin semne complexe, motivate. Semnele motivate sînt organizate structural în mai multe categorii, după natura legăturii dintre expresie şi conţinut. Dacă expresia reflectă direct conţinutul, avem a face cu ceea ce Saussure numea motivarea absolută (interjecţii, onomatopee). În opoziţie cu aceasta, există motivarea relativă, care cuprinde semnele complexe, analizabile (derivate — *lucrător* etc., compuse — *bunăstare* etc., sau figuri de stil — *poalele muntelui* etc.).

Din punct de vedere dialectic, legătura dintre cele două planuri ale limbajului — expresia şi conţinutul — are un caracter necesar şi în această privinţă termenul de arbitrar pare nepotrivit. El se referă însă la aspectul lingvistic al problemei, şi anume la modul de manifestare concretă a acestei necesităţi.

β. **Manifestarea structurală a expresiei şi a conţinutului.** L. Hjelmslev a analizat pentru prima dată în mod amănunţit raportul dintre cele două laturi ale limbajului, expresia şi conţinutul. După el, fiecare latură are două aspecte, şi anume o formă şi o substanţă: există o substanţă şi o formă a expresiei şi, în mod analog, o formă şi o substanţă a conţinutului.

Limba se reduce la relaţia dintre forma expresiei şi forma conţinutului, cele două substanţe corespunzătoare rămînînd în afara limbii.

Cum se ştie, Hjelmslev a dat o analiză profundă noţiunii de formă, pe care a opus-o în mod categoric substanţei. Forma, aşa cum e ea înţeleasă în glossematică, poate fi uşor asimilată cu categoria de formă din logica dialectică. Nu acelaşi lucru se poate spune însă şi despre substanţă. Aceasta nu este decît un mod de existenţă a materiei şi nu se opune direct formei: forma se corelează nemijlocit cu conţinutul. Raportul dialectic dintre conţinut şi formă a fost dezbătut la noi mai întîi de acad. Al. Graur [3], iar ulterior de I. Coteanu şi Em. Vasiliu [4]. Este evident că categoria dialectică de conţinut nu coincide cu noţiunea de conţinut din glossematică: dialectic vorbind, există atît un conţinut al expresiei, cît şi un conţinut al semnificaţiei. Categoria de conţinut trebuie să se interpună deci între aceea de substanţă şi formă. În locul ierarhiei glossematice, care nu cuprinde decît două nivele, se poate vorbi de o ierarhie pe trei nivele [5], care se manifestă atît în planul expresiei, cît şi în acela al semnificaţiei. Aceste nivele pot fi analizate atît din punct de vedere dialectic, filozofic, cît şi din punct de vedere lingvistic, structural.

Nivelul substanţei se realizează pe plan lingvistic sub forma variaţiilor de expresie şi de semnificaţie. Variantele unităţilor de expresie, ale fonemelor, au un substrat material, acustic şi fiziologic şi este evident că acesta este un domeniu al substanţei. Este vorba de o substanţă concretă, sesizabilă cu aparatele tehnicii acustice moderne, sub formă de frecvenţă, amplitudine, durată, timbru. Varietatea infinită a substanţei expresiei este oarecum redusă la invarianţă în cazul variantelor combinatorii ale fonemelor, de tipul lui [o^n] din *montaj*, care se realizează ca atare la toţi vorbitorii de limbă română.

De obicei se susţine că substanţa semnificantului este gîndirea, însă, conform tritomiei propuse mai sus, putem socoti că substanţa semnificatului este dată de variaţia acesteia. Substratul ei este al doilea sistem de semnalizare şi, subordonat lui, primul sistem de semnalizare. Astfel, se ştie că există o mulţime de variaţii, de la reflexul cerebral al reacţiilor cinestezice şi al diferitelor impulsiuni de voinţă, de afectivitate, pînă la nuanţele foarte dinamice ale noţiunilor şi conceptelor. Variantele de semnificaţie cuprind multiplele alunecări produse de actualizarea formelor de cunoaştere la toate nivelele.

Aceste variaţii de expresie şi de semnificaţie nu constituie o substanţă amorfă, aşa cum pretindea Saussure. Fiecare posedă o organizare proprie, care ţine însă de domenii extralingvistice. Trecînd din domeniul fizic, respectiv cognitiv, în acela al semioticii, cele două substanţe capătă un statut deosebit, tocmai datorită jocului dintre cele două planuri: expresia şi semnificaţia. Meritul structuralismului constă tocmai în descoperirea mecanismului acestui joc care este în fond principiul comutării. Graţie lui putem deosebi categoric între variaţiile substanţei şi elementele semi-

---

[3] *Studii*, p. 151–160.
[4] *Conţinut şi formă în limbă*, PLG II, p. 9–18.
[5] Paul Miclău, *Sistemul limbajului*, SL, p. 12–23.

otice înzestrate cu valoare distinctivă. Semiotica este tocmai domeniul de ridicare a două substanţe la un nivel semnificativ, care comportă segmentarea lor în elemente distinctive.

Pe plan teoretic, general, este vorba de trecerea de la fenomen la esenţă, iar aceasta este dată de acordarea de semnificaţie unei substanţe care altfel nu are nimic comun cu ea. În acest scop, este necesar să se opereze o transformare a variaţiilor continue ale substanţelor în elemente discontinue, susceptibile de regrupare în cadrul unităţilor semiotice bilaterale, alcătuite din semnificant şi semnificat. Aceste elemente discontinue, constante, formează nivelul invariantelor limbii.

Dialectic vorbind, elementele invariante alcătuiesc conţinutul limbii în ambele planuri — expresia şi semnificaţia — şi din acest punct de vedere specializarea glossematică a termenului de conţinut pentru planul semnificaţiei este nepotrivită.

Intră în conţinutul invariant al limbii trăsăturile distinctive ale fonemelor şi ale sensurilor. De pildă, în /p/ distinctive sînt : oclusivitatea, care îl opune lui /f/, labialitatea, care îl opune lui /t/, şi surditatea, care îl opune lui /b/ ; aceste trăsături sînt dovedite de comutări ca /par/~/far/~/bar/, unde înlocuirea primului segment duce de fiecare dată la modificări în planul opus, al semnificaţiei. La fel stau lucrurile în planul semnificaţiei : în „creion", distinctivă este, de pildă, trăsătura „mină de cărbune", care îl opune trăsăturii „cerneală" din „toc" şi „pastă" din „pix" etc. Glossematica însă nu face decît să descopere unităţile prin comutare ; pentru a le descrie ea nu recurge la trăsături distinctive, aşa cum face şcoala de la Praga, ci la distribuţie[6]. Din această cauză, conţinutul distinctiv al unităţilor din cele două planuri este omis şi substanţa este pusă direct în legătură cu forma. A descrie prin trăsături distinctive unităţile limbii nu înseamnă însă a le înfăţişa pur şi simplu substanţial, întrucît conţinutul invariant înseamnă o proiectare a expresiei asupra semnificaţiei şi invers, făcută printr-o prismă semiotică.

Modul de organizare a unităţilor de expresie şi de semnificaţie alcătuieşte forma lingvistică, care este reprezentată de relaţiile contractate de aceste unităţi. În planul expresiei este evident că orice unitate se defineşte prin relaţiile de opoziţie relevate de comutare : *par* „par" se opune lui *bar* „bar", *gară* „gară" se opune lui *gheară*/g'ară/ „gheară".

Rezultă de aici că relaţiile de opoziţie semiotică au un rol fundamental în delimitarea unităţilor ; aşa se face că substanţe aproape identice se organizează diferit de la o limbă la alta : lui /g'/ din limba română, care este un fonem de sine stătător, îi corespunde o variantă fonologică în limba franceză ; nicăieri în limba franceză nu există cazuri de deosebire a semnificaţiei numai prin înlocuirea lui [g'] cu [g]. Şi substanţa semnificaţiei este organizată diferit de la o limbă la alta : francezii disting între *pied* şi *jambe*, în

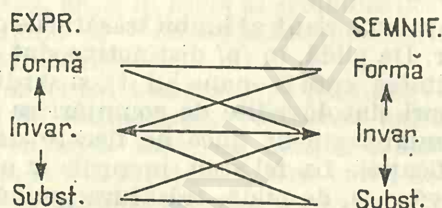
---

[6] Acest punct de vedere este clar ilustrat în lucrarea lui Vasiliu, *Fonologia*.

timp ce românii folosesc numai pe *picior*, fie că e vorba de membrul inferior în întregime, fie de partea de la gleznă în jos.

De la asemenea situații s-a tras concluzia că în limbă nu contează decît opozițiile, că forma este primordială față de substanță. Dacă punem direct în legătură forma cu substanța, lucrul este adevărat; dar între ele se interpune invariația semiotică, bazată pe interdependența dintre cele două planuri: expresia și semnificația. Primordial este deci nivelul conținutului invariant căruia îi este subordonată în mod natural substanța, așa cum orice fenomen este subordonat esenței; la rîndul ei, forma ca mod de organizare este și ea subordonată conținutului invariant.

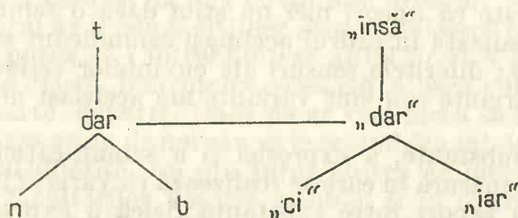
Schematic, relațiile dintre substanță, formă și invarianță se prezintă ca în tabloul de mai jos:

Pentru glossematică și pentru cercetătorii preocupați doar de analiza abstractă a limbii, interesează numai nivelul superior al formei; o asemenea limitare poate fi justificată metodologic, dar aceasta nu înseamnă că limba ca atare se reduce la formă. De altfel, limbajul este astfel organizat încît unei organizări formale stricte dintr-un plan nu îi corespunde o organizare dependentă de prima. De pildă, în planul expresiei, *pare* și *bare* se opun pe baza corelației de sonoritate, reflectînd o organizare sistematică. Semnificațiile lor însă nu mai fac parte dintr-o structură închegată, dimpotrivă, ele aparțin nu numai la cîmpuri semantice deosebite, ci și la clase diferite. Aceeași lipsă de corespondență se manifestă și dacă pornim de la planul semnificației: *student* și *școlar* fac parte din aceeași structură semantică, dar semnificanții lor nu au nici un fonem comun. Această asimetrie de organizare nu este un neajuns, ci este cerută de însăși funcțiunea de comunicare a limbajului: unei diferențe minime dintr-un plan nu-i poate corespunde o diferență minimă din planul opus; pentru a asigura transmiterea informației se cere, dimpotrivă, ca unui sistem dintr-un plan să-i corespundă un nou sistem în planul opus. Ce s-ar întîmpla dacă opusul lui *mare* ar fi redat prin semnificantul *nare*?

Cele două forme sînt în raport la un nivel mai abstract, nu la acela al diferențelor minime, ci în sensul existenței unei rețele de relații implicate de orice unitate; de exemplu, /d/ din *dar* se opune lui /t/, lui /n/, lui /b/,

Semnificantul *dar* implică semnificatul „dar" care, la rîndul lui, se opune lui „însă", „iar", „ci", ca în schema:

Aceste implicaţii sînt subiacente, ele nu sînt actualizate de vorbitor, ci rămîn la nivelul inconştientului, acolo unde sînt depozitate relaţiile structurale ale limbii.

Legătura dintre invarianţa expresiei şi invarianţa semnificaţiei este mai explicită: invariantul semnificaţiei este pus în relaţie directă cu invariantul semnificantului: într-un cuvînt ca *uşă* elementele de expresie se realizează ca invariante, ca foneme (/u/, /ş/, /ă/) care sînt corelate cu trăsăturile invariante ale semnificatului „uşă", acelea care o opun, de exemplu, lui „poartă" sau „fereastră".

Nivelul invarianţiei este fundamental pentru limbă; vorbitorii operează în fiecare clipă cu invariantele de semnificaţie şi de expresie, care le permit să comunice trăsăturile esenţiale ale obiectelor şi fenomenelor.

Cele două categorii de invariante se implică reciproc, în sensul că nu există trăsături de expresie care să fie consacrate ca invariante fără un efect în planul semnificaţiei, şi reciproc. Aceleaşi relaţii de implicaţie caracterizează orice fapt semiotic.

Nivelul invarianţei este proiectat şi asupra aceluia al substanţei; ca domeniu al variaţiei, acesta este subordonat invarianţei: limitele de variaţie ale trăsăturilor şi unităţilor sînt impuse de conţinutul invariant, stabilit prin comutare. De pildă, primul *e* din *mere* poate cunoaşte nenumărate variaţii; ele însă nu pot ajunge la un grad maxim de deschidere, pentru că s-ar produce confuzii cu *mare*, şi nici la un minimum de închidere, care ar duce la confundarea cu *mire*.

Evident, există o legătură directă între cele două tipuri de variaţii în cazuri de tipul lui *immppposibil!*, în care variaţiilor de expresie le corespund variaţii de semnificaţie, rezultate din introducerea elementului afectiv. Se poate întîmpla însă ca unei variaţii de expresie să nu-i corespundă automat o variaţie de semnificaţie. Aceasta se întîmplă curent în cazul variantelor combinatorii: variantei [e^{n}] din *mentă* nu-i corespunde automat o variaţie de semnificat. Dacă sînt răcit şi produc variaţii accidentale în expresie, aceasta nu implică modificări în planul semnificaţiei. La fel, dacă se produce o variaţie de semnificaţie, ca de pildă în *a subliniat* (o idee), aceasta nu cere neapărat o variaţie a semnificantului.

Se cere chiar, dimpotrivă, să existe o oarecare independenţă în realizarea variantelor dintr-un plan în raport cu planul opus. O astfel de inde-

pendenţă asigură o mare stabilitate informaţiei trasmise de unităţile din cele două planuri : variaţia de expresie nu impietează asupra invarianţei de semnificaţie şi, la rîndul ei, variaţia de semnificaţie nu cere un semnificant nou. Interesant este că uneori nici nu ştim dacă o semnificaţie oarecare este o variantă realizată în cadrul aceluiaşi semnificant sau este o unitate de sine stătătoare : diferitele sensuri ale cuvintelor *acţiune*, *notă*, *operaţie* au statut de invariante sau sînt variante ale aceleiaşi unităţi de semnificaţie ?

Cele două substanţe, a expresiei şi a semnificaţiei, pot fi puse în legătură numai în măsura în care se realizează ca variaţii lingvistice. Altfel, nu există nici un raport între substanţa fizică a expresiei şi substanţa fiziologică a semnificaţiei.

Am arătat principalele relaţii proprii limbajului conceput ca fenomen semiotic, înzestrat cu două laturi. Relaţiile cele mai interesante sînt cele care se stabilesc pe orizontală şi pe verticală. Cele de pe orizontală se stabilesc în cadrul limbajului luat ca atare. Cele de pe verticală arată primordialitatea dialectică a nivelului invariantelor atît faţă de formă, cît şi, mai ales, faţă de substanţă.

Relaţiile indicate de liniile oblice din figura de mai sus (p. 188) sînt mai puţin importante, neavînd un caracter nemijlocit. Se înţelege că nu putem pune în legătură polii extremi, sărind peste un punct intermediar ; am văzut mai sus greşeala glossematică, şi saussuriană de altfel, care constă în opunerea formei faţă de substanţă. Cu atît mai mult nu putem socoti că sînt în relaţii directe forma expresiei cu substanţa semnificaţiei sau forma semnificaţiei cu substanţa expresiei. Vom rezuma cele de mai sus spunînd că relaţiile ilustrate de limitele orizontale şi verticale din schemă au un caracter necesar, cele oblice sînt accidentale, iar cele dintre polii extremi sînt imposibile în mod nemijlocit.

b. Arbitrar şi motivat

De multă vreme oamenii şi-au pus întrebarea : de ce cutare complex sonor are cutare înţeles ? Găsim un prim ecou în celebra dispută oglindită în dialogul Cratylos al lui Platon. Au fost atunci explicate unele cuvinte prin valoarea expresivă a sunetelor din care sînt compuse, de exemplu în greceşte *rheo* înseamnă „a curge", pentru că *r* e potrivit „ca să redea mişcarea". Şi mai tîrziu s-au emis astfel de idei, de exemplu Leibniz credea că *r-* exprimă o mişcare violentă, pe cînd *l-*, una blîndă [7], deşi recunoştea că sînt şi cuvinte la care o asemenea legătură nu se poate stabili [8]. Faptele au fost exprimate cu toată vigoarea de Karl Marx : „Numele unui lucru este cu totul exterior naturii sale" [9].

---

[7] Heinrich Junker, *Sprachphilosophisches Lesebuch*, Heidelberg, 1948, p. 28–29.
[8] Luigi Rosiello, *Linguistica illuminista*, Bologna, 1967, p. 50 şi urm.
[9] Karl Marx, *Capitalul*, în K. Marx, F. Engels, *Opere*, vol. 23, Bucureşti, 1966, p. 115.

„Arbitrarul semnului lingvistic" a devenit o formulă curentă începînd cu *Cursul de lingvistică generală* al lui Ferdinand de Saussure [10].

Expresia ar putea fi rău înțeleasă, de aceea este util să vedem în primul rînd sensul care se dă aici cuvîntului *arbitrar*. Nu trebuie să înțelegem că vorbitorul ar fi complet liber să-și stabilească termenii și că, dacă ar avea chef, ar putea să-i întrebuințeze altfel decît a auzit de la alții. O oarecare libertate există, bineînțeles, și ea stă la baza stilurilor individuale. Dar nu merge foarte departe. Dacă ne-ar veni ideea să înlocuim cuvintele uzuale cu altele inventate de noi sau să le schimbăm înțelesurile tradiționale cu altele cu totul diferite, cei din jurul nostru ar începe să se îndoiască de plenitudinea facultăților noastre mintale și în orice caz ar fi puși în imposibilitate de a ne înțelege. Sîntem obligați să ne folosim de cuvintele pe care le cunosc și ceilalți, cu înțelesurile pe care le-am învățat, libertatea de a ne abate de la norme fiind limitată la nuanțe neesențiale.

Se înțelege prin *arbitrar* faptul că în natura obiectului nu există elemente care să oblige la folosirea unui anumit complex sonor și nu a altuia, ceea ce se dovedește ușor cu argumentul că fiecare limbă folosește alt termen pentru a exprima una și aceeași idee (de exemplu, ceea ce în românește se numește *gît* se cheamă în franțuzește *cou*, în nemțește *Hals*, în englezește *neck*, în rusește *șeia*, în bulgărește *vrat*, în grecește *trahilos*, în maghiară *nyack*, în turcă *boyun*, în chineză *po tze* etc. Asemănarea maghiarei cu engleza este accidentală, mai cu seamă că în engleza veche cuvîntul avea forma *hnecca*). Chiar în aceeași limbă același obiect poate avea mai multe nume (în bulgărește, „gîtul" se mai chiamă și *șia*, *gărlo*, *gușa* etc.) și același cuvînt poate denumi obiecte diferite (de exemplu, în franțuzește /*cu*/, scris *cou*, înseamnă „gît", scris *coût* înseamnă „cost", scris *coup* înseamnă „lovitură" etc.). De altfel, dacă structura fonologică a cuvîntului ar fi dictată de sens, ar fi de neînțeles schimbările fonetice care au loc permanent în toate limbile și, de asemenea, înlocuirea unui suport fonic cu altul.

Ferdinand de Saussure a subliniat faptul că arbitrarul, pe de o parte, interzice schimbarea cuvintelor, deoarece ne sînt date global (neputîndu-le analiza, nu avem de ce să le modificăm), pe de altă parte permite schimbarea lor, deoarece nu e obligatoriu ca un anumit înțeles să fie redat printr-un anumit complex sonor.

S-au căutat alți termeni, mai puțin echivoci, pentru a înlocui pe *arbitrar*. De exemplu s-a propus *convențional*, care are însă defectul de a lăsa să se înțeleagă că a avut loc o dezbatere pentru fixarea numelui (asupra acestei idei vom reveni). Alții au vorbit de caracterul *nemotivat* sau *nedeterminat* al cuvîntului, ceea ce de asemenea nu este cu totul lipsit de ambiguitate; am putea răspunde că avem un motiv să folosim cuvîntul *gît*, anume că numai în acest fel ne putem face înțeleși de cunoscuții noștri. În realitate nimic pe lume nu se petrece fără un motiv. Ținînd seamă

---

[10] Eugenio Coseriu, *L'arbitraire du signe. Zur Spätgeschichte eines aristotelischen Begriffes*, în „Archiv für das Studium der neuren Sprachen und Literaturen", 119 (204,2), p. 81–112, arată că de-a lungul secolelor, de la Aristotel încoace, s-a vorbit mereu de „arbitrar". Saussure a dat o interpretare proprie acestui concept.

de faptul că un termen impecabil nu a fost încă găsit, vom folosi în continuare pe cei citați, fără să pierdem din vedere modul special în care trebuie înțeleși.

Nu numai că există de fapt un motiv pentru alegerea oricărui complex sonor în scopul de a denumi o idee, dar la originea graiului era obligatoriu să existe o legătură determinantă între înțeles și corpul fonetic. Dacă ascultătorul, cînd auzea un grup de sunete, n-ar fi ghicit ce i se spune, n-ar fi existat nici o posibilitate să i se explice, nici prin traducerea în altă limbă, nici printr-o perifrază în aceeași limbă. De fapt, graiul s-a născut atunci cînd oamenii în devenire au căzut de acord, fără convenție prealabilă, asupra unei legături permanente între un complex sonor și un sens, și acest lucru nu s-a putut produce decît acolo unde sunetele, prin însăși constituția lor, sugerau ideea care trebuia exprimată. După ce în numeroase împrejurări același grup de sunete a produs aceeași reacție, omul a devenit conștient de faptul că, scoțînd anumite sunete, o poate provoca la cei care îl ascultă. Atunci a început să vorbească cu intenție și curînd a simțit nevoia de cuvinte noi, care să denumească noțiuni inexistente mai înainte. Deci a ajuns să creeze cuvinte cu intenția de a le crea. Au fost aceste cuvinte motivate? Fără discuție, da. Omul nu poate inventa nimic care să nu plece de la faptele reale cunoscute dinainte. Nici monștrii fabuloși nu sînt născociți pe de-a-ntregul (himera avea cap de leu, trup de capră și coadă de șarpe, dar cel care a imaginat-o văzuse lei, capre și șerpi). Nici autorii de romane fantastice, deși în aparență se bucură de toate libertățile, n-au izbutit vreodată să creeze lumi cu totul de alt tip decît cea pe care o cunoșteau din propria lor experiență.

Orice cuvînt nou a avut rădăcini pe de o parte în situația care cerea prezența lui, pe de altă parte în materialul lingvistic care stătea la dispoziția vorbitorilor. S-a presupus că în vremurile mai noi s-au format cuvinte în mod arbitrar (înțelegînd acum prin aceasta că forma lor nu era legată de nimic din ce exista anterior în limbă). S-au citat exemple ca *gaz*, *rococo*, *félibre*, *kodak*, *jingo* [11]. Dar (cum arată autorul citat) exemplele acestea nu sînt convingătoare, căci cuvintele în chestiune au apărut pe baza procedeelor tradiționale. *Gaz* ar fi o deformare a germanului *Geist* „spirit" (mai de curînd s-a stabilit însă că e vechiul grecesc *haos*, în forma pe care a luat-o în olandeză, creatorul cuvîntului fiind chimistul olandez van Helmont, în secolul al XVII-lea). *Rococo* și *kodak* sînt onomatopeice (ultimul evocă sunetele produse la declanșarea mecanismului la aparatul de fotografiat; primul e explicat însă astăzi prin *rocaille* „pietricică"). *Félibre*, numele dat în secolul trecut poeților provensali, nu este decît lat. *fellebris* „sugaci" (oarecum „copil crescut de muze"), iar *jingo*, folosit în argoul studenților de la Oxford în loc de *Jove* „Iupiter", este o transformare a unui termen din boscorodeala vrăjitorilor medievali (în genul lui *hocus pocus*). Singurul dintre toate acestea care pare inventat, deși nu fără o bază reală, este *kodak*.

---

[11] J. Vendryes, *Le langage*, Paris, 1921, p. 269–270.

Aceasta nu înseamnă că ar fi imposibil să se creeze la un moment dat cuvinte într-adevăr din elemente luate la întîmplare. Avem, se pare, un exemplu autentic în *nylon*, format în America la un concurs. Pe baza lui s-au creat apoi *dralon*, *orlon*, *perlon*, *silon* etc., acestea nemaifiind întru totul arbitrare. Totuşi nu ştim dacă creatorul lui *nylon* n-a pornit de la vreun element real. Exemplul cel mai categoric este un nume de persoană. Tatăl lingvistului francez Michel Bréal, care purta un nume de origină străină, şi-a ales în modul următor numele pe care avea să-l facă cunoscut fiul său : a tras la sorţi cinci litere din alfabetul francez şi le-a aranjat într-o ordine acceptabilă din punct de vedere acustic. Dar trebuie să notăm că a pornit de la inventarul fonetic existent în franţuzeşte şi că a fixat ordinea sunetelor după criteriile tradiţionale (nu putea admite de exemplu ordinea *earlb*). În orice caz, cu asemenea exemple nu sîntem încă aproape de a fi dovedit existenţa unor cuvinte formate fără un punct de plecare în situaţia de fapt. Este evident că putem accepta un nume de persoană fabricat, dar nu vom accepta un nume fantezist pentru un obiect care are de mai înainte nume.

Rezultă din cele arătate că, dacă facem abstracţie de cazuri cu totul excepţionale, am zice chiar aberante, orice cuvînt a fost motivat cînd a fost creat. De aceea se preferă explicaţia „arbitrarului" prin „neanalizabil", în sensul că masa vorbitorilor nu ştie să explice de ce cutare cuvînt are cutare înţeles (sînt cazuri cînd nu ştiu nici lingviştii). Chiar şi printre nespecialişti există în această privinţă grade de pricepere : pentru unii *carburator* este un nume de instrument care poate fi legat de verbul *a carbura*, în timp ce pentru alţii, care nu cunosc verbul, *carburator* este total inanalizabil. Pentru noi *bicicletă* este analizabil, deoarece cunoaştem pe *bi-*, pe *ciclu* şi sufixul *-etă*. Pentru copilul care, în comuna Todireni, acum vreo 60 de ani, a fost auzit explicînd că ceea ce a trecut pe şosea nu e dracul, ci o *licipetă*, cuvîntul era evident neanalizabil. Pseudonimul *Reviga* este transparent pentru cine ştie că purtătorul lui a trăit într-o comună cu acest nume, pe cînd pentru ceilalţi este inexplicabil.

Vom spune deci că orice cuvînt, cînd e creat, are o explicaţie, deci e motivat. Există mai multe feluri de motivări ; astfel se vorbeşte de motivare internă şi externă sau relativă şi absolută [12]. Motivarea externă sau absolută, cea mai solidă, dar şi mai rar întîlnită, priveşte cuvintele care prin sunetele componente sugerează înţelesul, deci onomatopeele, interjecţiile, într-un cuvînt formaţiile imitative sau descriptive. *Cucurigu*, chiar dacă în fiecare limbă îi corespund forme uşor diferite, încearcă să reproducă sunetele scoase de cocoş ; *ah*, produs adesea fără voia vorbitorului, prezintă forma pe care o impune constituţia noastră anatomică, aerul expirat fiind dirijat printre obstacolele create de organele întîlnite. Prin urmare, n-ar putea fi vorba să alegem altă interjecţie pentru a o înlocui pe aceasta (uşoare variaţii întîlnim totuşi de la o limbă la alta). Aici motivarea este cea mai clară, dar cuvintele care intră în cele două categorii sînt puţin importante în limbă.

---

[12] Paul Miclău, *Le signe linguistique*, Paris, 1970, p. 91–92.

Prin motivare internă sau relativă înţelegem posibilitatea de a analiza structura cuvintelor bazîndu-ne pe comparaţia cu alte elemente ale limbii: derivare, compunere, transfer semantic. V.V. Leviţki[13] vorbeşte de motivare morfologică (aici intră formarea cuvintelor), semantică (cu o variantă morfologico-semantică) şi fonetică. Socotim că *trecător* este analizabil prin verbul *a trece* şi sufixul -*(ă)tor*, *primăvară* prin *primă* şi *vară*; *broasca* de la uşă este un cuvînt motivat prin faptul că seamănă cu animalul numit *broască*; *portărel* este motivat pe de o parte prin faptul că e format cu sufixul -*el*, pe de altă parte prin faptul că aduce aminte de *portar*, deşi nu e nici diminutiv, nici păzitor al porţii.

Buyssens arată[14], cu dreptate, că la compuse şi derivate (putem adăuga şi expresiile figurate) e vorba numai de motivarea alcătuirii, căci elementele componente rămîn arbitrare. Dar nu e mai puţin adevărat că noţiunea, în aceste cazuri, este exprimată prin complexe inteligibile, de exemplu un german care aude cuvîntul *Seehund* (literal „cîine de mare") află mai mult decît un român căruia i se spune cuvîntul *focă*. Vom vedea mai departe că acest avantaj este ţinut în cumpănă adesea de un dezavantaj paralel.

Motivarea, prezentă la orice nouă formaţie, se poate pierde cu timpul, prin evoluţie fonetică, prin pierderea existenţei independente a unora din elementele componente, prin schimbări de înţeles. Prin schimbări fonetice: dacă în româneşte *degetar* rămîne analizabil prin *deget*, echivalentul francez *dé* (< lat. *digitale*), violent comprimat, a pierdut legătura cu baza sa (lat. *digitus* > fr. *doigt*; de observat că în franţuzeşte derivatul a rămas mai scurt decît forma de bază). În latineşte *pigritor* era analizabil prin adjectivul *piger* „leneş"; în româneşte, *pregeta* a devenit neanalizabil, deoarece *piger* nu a fost moştenit; în latineşte *ex-quatere* era analizabil, în româneşte *a scoate* nu mai e analizabil, căci, dacă avem prefixul *s*- < *ex*-, verbul *quatere* fără prefix nu s-a păstrat. Se poate totuşi pierde legătura numai pentru o parte a cuvîntului: lat. *medius locus*, devenit rom. *mijloc*, e analizabil pentru noi în partea sa finală.

Unele cuvinte devin nemotivate prin pierderea unei figuri de stil: legătura dintre *a uita* şi *a se uita* (la origine acesta din urmă însemna „a uita de sine"), dintre *lamură* şi *a lămuri* nu mai e prezentă în conştiinţa vorbitorilor, deci *a se uita* şi *a lămuri* au devenit nemotivate. Cînd a fost introdusă la noi planta *zea mays*, a fost numită *porumb* printr-o figură de stil, pentru că ştiuletele seamănă cu pasărea care purta acest nume. Pentru eliminarea omonimiei, pasărea a fost apoi numită cu diminutivul *porumbel*, astfel că astăzi raportul dintre cele două cuvinte nu mai e simţit.

Se poate pierde şi motivarea externă. Lat. *pipio* „porumbel" era evident în raport cu sunetele scoase de pasăre; în franţuzeşte a devenit *pigeon* şi nu mai are caracter onomatopeic[15].

---

[13] V.V. Leviţki, *Виды мотивированности слова, их взаимодействие и роль в лексико-семантических изменениях*, în *Материалы семинара по проблеме мотивированности языкового знака*, Leningrad, 1969, p. 21–25.

[14] Eric Buyssens, *Le structuralisme et l'arbitraire du signe*, SCL XI, 1960, 3, p. 404–416.

[15] Saussure, *Cours*, p. 102.

Pe de altă parte, elementele analizabile se întăresc prin analogie, prin etimologie populară, prin înlocuirea sensului şi, mai des, prin derivare şi compunere. Analogia intervine pentru a restabili legătura unui derivat cu baza sa şi prin aceasta pentru a menţine caracterul lui motivat : de la *mort* s-a format în chip regulat verbul *a amurţi* ; forma analogică *amorţi*, generalizată în limba literară, permite o mai uşoară referire la baza etimologică.

Prin etimologie populară, cuvintele neanalizabile capătă o familie de care erau în realitate străine, totuşi o familie : *cărdăşie*, derivat de la *cardaş* (turc. *kardaş* „frate"), a fost pus în legătură cu *cîrd* şi a devenit *cîrdăşie*. Înlocuirea sensului e tot un fel de etimologie populară, numai că nu alterează forma : *fortuit* „întîmplător" e înţeles de unii ca „forţat", deci intră în familia lui *forţă*.

Exemplele de derivare şi compunere sînt atît de curente, încît nu mai e nevoie să le prezentăm aici. Dar trebuie să amintim că, în loc de împrumut direct, se foloseşte adesea calcul, adică, după model străin, se formează derivate şi compuse cu elemente din fondul propriu, ceea ce întăreşte sectorul motivat al vocabularului : *deznodămînt* după fr. *dénouement*, *untdelemn* după bulg. *dărveno maslo* etc.

Rareori motivarea se întăreşte prin accentuarea caracterului imitativ. F. de Saussure a citat [16] cazul fr. *fouet* „bici", cuvînt expresiv, derivat de la *fou* „fag" (< lat. *fagus*), lipsit de caracter imitativ. În româneşte *a şuiera* e mai expresiv decît originalul său latin *sibilare*. Mai răspîndită, dar mai superficială, este intervenţia simbolismului fonetic ; se modifică unul sau mai multe dintre fonemele unui cuvînt sau se adaugă foneme pentru a da, chiar prin constituţia lui, o idee asupra conţinutului de exprimat. Astfel *mocan* devine *mocîrţan*, sunetele adăugate arătînd că e vorba de o persoană desconsiderată.

Împrumutul, în materia care ne interesează, ocupă un loc intermediar : în principiu se introduc cuvinte noi neanalizabile, de felul lui *ghivent* (originalul german este analizabil), *hatîr* (din turcă), *borcan* (în maghiară, de unde provine, este compus) etc., care măresc sectorul nemotivat ; dar se împrumută cuvinte din limbi înrudite şi chiar din aceeaşi limbă (din alt dialect), care măresc procentul motivat : *a reduce* (cf. *a duce*), *a bălti* (mult folosit de ziare în timpul inundaţiilor recente). În sfîrşit, în vremea noastră se împrumută masiv termeni internaţionali, de obicei de origine latină, care-şi găsesc uşor o familie, nu atît printre cuvintele moştenite (deşi se întîmplă şi aceasta), cît printre cele împrumutate. Astfel *cosmonaut* nu rămîne izolat, căci e pus în raport cu *cosmos*, *cosmic*, cu *astronaut* etc.

Cuvintele motivate şi cele nemotivate au avantaje şi dezavantaje. Cuvintele nemotivate sînt de obicei scurte, ceea ce constituie un merit ; sînt adesea atinse de uzură fonetică, ceea ce înseamnă că se suprimă elementele redundante [17]. Cuvintele nemotivate împrumutate au de obicei sensul precis şi strict pe care-l stabilesc specialiştii (de exemplu *oxigen*).

---

[16] *Lucr. cit.*, p. 102.
[17] P. Miclău, *lucr. cit.*, p. 90.

Pe de altă parte, fiecare din aceste cuvinte trebuie memorat separat, nu se poate sprijini pe cunoştinţe prealabile din aceeaşi limbă. Dacă toate cuvintele ar fi neanalizabile, am avea nevoie de sute de mii de rădăcini, iar fără polisemie, de multe milioane, ceea ce ar constitui o încărcare excesivă a memoriei. Dar, dacă am admite că se poate evita polisemia, nu vedem cum am putea scăpa de o masivă omonimie.

Cuvintele neanalizabile se pretează uşor la etimologii populare, uneori absurde ; de exemplu *stomatologie* devine în gura unora *stomacologie* ; *hebdomadaire* apare în franceza populară ca *hebdromadaire*, după *dromadaire* „cămilă".

Cuvintele motivate se ţin minte mai uşor. Fără să vorbim de cele imitative, care nu sînt numeroase, cu ajutorul unui număr relativ mic de rădăcini şi de afixe, construim atîtea cuvinte cîte ne trebuie, uşor de fabricat şi uşor de înţeles. Dacă am avea nevoie să fabricăm în româneşte cuvinte ca *ordonanţabil* sau *microvehicul*, n-ar fi necesar să le explicăm, căci s-ar înţelege de la sine de cei care cunosc părţile componente. Dezavantajul cuvintelor analizabile este că sînt adesea lungi, cu elemente redundante, şi că analiza în părţile componente ne duce uneori la sensuri străine de cele reale. Germanii, traducînd pe *oxigen* prin *Sauerstoff*, pot avea impresia că e vorba de „materie acră", pe cînd nouă *oxigen* nu ne sugerează nimic altceva decît definiţia din manuale.

Şi acum se pune întrebarea : încotro merg limbile, spre înmulţirea cuvintelor motivate sau a celor nemotivate? Părerile specialiştilor sînt împărţite. În primul rînd trebuie spus că nu toate limbile se comportă la fel. O limbă ca franceza, în care uzura fonetică este foarte mare şi compunerea joacă un rol redus, a mers desigur multă vreme către înmulţirea elementelor neanalizabile. O limbă ca germana, care păstrează cuvintele lungi şi face mult uz de compunere, astfel că aproape oricare cuvînt poate fi împreunat cu oricare altul, merge către înmulţirea elementelor analizabile.

În ansamblu, trebuie să credem că în jurul unor cuvinte primare, scurte, neanalizabile, se creează, prin derivare, compunere, polisemie, tot mai mult familii largi, întărindu-se astfel caracterul sistematic al vocabularului, că deci motivarea cîştigă teren asupra nemotivării, chiar dacă nu se poate ajunge niciodată la eliminarea nemotivării, de vreme ce am admis că elementele de compunere şi derivare nu pot fi motivate decît intern, iar motivarea internă nu poate merge prea departe.

2. Planuri, nivele, stratificare

Scopul lingvisticii structurale este descoperirea unităţilor invariante, descrierea şi clasificarea lor, precum şi analiza relaţiilor dintre unităţi.

Pentru a descrie faptele de limbă, se porneşte de la raportul fundamental care caracterizează structura limbajului, raportul dintre cele două laturi : materială şi ideală. Distincţia dintre aceste două laturi, făcută de

multă vreme în istoria filozofiei şi a lingvisticii, a fost exprimată clar de F. de Saussure în capitolul despre natura semiotică a limbajului. El arată că există două laturi, *signifiant* şi *signifié*, legate indisolubil; acestea sînt privite mai ales formal (în special în capitolul consacrat valorii lingvistice).

Analiza celor două planuri a fost adîncită mai ales în cadrul şcolii glossematice. Însă glossematicienii, mai mult decît Saussure, s-au preocupat de aspectul formal al laturilor limbii. Teoria „clasică" despre cele două planuri a fost elaborată de L. Hjelmslev, care numeşte latura de *signifié* conţinut, iar cea de *signifiant* expresie (vezi *Conţinut şi expresie*, II B 1 a).

Trebuie să precizăm că noţiunea de plan lingvistic are uneori un sens mai larg, folosindu-se pentru nivelele limbii. De exemplu, J. Kuryłowicz vorbeşte de plan fonetic şi semantic, B. Trnka, de plan fonologic, sintactic şi suprasintactic[1].

Planul expresiei reprezintă deci latura sonoră a limbii; el poate fi abordat din punctul de vedere al substanţei. Aceasta constituie obiectul de cercetare al foneticii şi se studiază cu metode experimentale etc. Dacă substanţa fonetică e privită din punct de vedere funcţional, se obţin fonemele, studiate de fonologie.

Studierea planului conţinutului este mult mai complexă, deoarece există dificultăţi chiar în privinţa definirii substanţei conţinutului. Aceasta este socotită de multe ori procesul gîndirii; gîndirea nu există însă în stare pură, ea capătă o organizare specială în cadrul sistemului semantic. Conţinutul limbii este reprezentat de structura semantică, iar unităţile care constituie această structură sînt sensurile cuvintelor.

Cele două planuri ale limbii, deşi alcătuite din substanţe total opuse, au la bază aceleaşi principii de organizare. În ambele planuri, unităţile sînt alcătuite din fascicule de trăsături distinctive. Aceste trăsături sînt puse în lumină prin raportul de comutare, conform căruia o modificare dintr-un plan atrage după sine o modificare în planul opus. Astfel, schimbarea în planul expresiei din *pat/bat* atrage după sine schimbarea în planul conţinutului; invers, înlocuind pe „scaun" cu „masă", prin schimbarea din planul conţinutului se produce implicit o modificare a expresiei.

În structura limbii, unităţile nu există în stare pură, ele se combină pentru a putea exprima mesajul lingvistic. Această combinare nu se face la întîmplare, ci conform unui principiu fundamental — stratificarea. Conform acestui principiu, o unitate de un anumit rang este formată dintr-o combinare de unităţi de rang imediat inferior sau chiar dintr-o singură unitate. Rezultă din definiţie că structura limbii se prezintă sub formă de „etaje", de nivele, organizate în mod ierarhic. Această ierarhie constă în faptul că fiecare unitate superioară este diferită din punct de vedere funcţional de o unitate inferioară. Totuşi unităţile au şi trăsături comune: fiecare unitate inferioară este minimală în cadrul unităţii superioare sau

[1] Vezi comentariul la V. Hořejši, *Les plans linguistiques et la structure de l'énoncé*, „Philologica Pragensia", 1961, nr. 4, p. 13.

se poate identifica cu ea. Analizînd unitățile pe baza principiului stratificării, se constată că numărul unităților diferă de la un nivel la altul : cel mai puțin numeroase sînt fonemele ; pe măsură ce trecem de la un nivel inferior la un nivel superior, numărul unităților crește : morfeme sînt mai multe decît foneme, cuvinte mai multe decît morfeme, iar numărul enunțurilor este practic infinit.

Această ierarhizare a nivelelor limbii este rezultatul unei operații de analiză, întrucît în șirul vorbirii unitățile nu apar în cadrul unei structuri etajate, ci al unor relații de incluziune, unitățile de un anumit rang incluzînd pe cele de rang inferior.

După manifestarea unităților pe planuri și nivele, ele sînt monoplane sau biplane (unilaterale și bilaterale). De exemplu, fonemul este unitate fundamentală monoplană care aparține planului expresiei. Ea poate fi definită numai prin raportare la planul opus, adică prin corelarea cu planul conținutului.

Nivelele de organizare a limbii pe baza principiului stratificării sînt următoarele :

a. Nivelul trăsăturilor distinctive

În planul expresiei este vorba de trăsăturile distinctive ale fonemului. Acestea pot fi descrise substanțial. De exemplu, se poate arăta că *p* este alcătuit din labialitate, surditate, oclusivitate. În planul conținutului se vorbește din ce în ce mai mult de trăsături distinctive semantice, numite seme. De pildă, o unitate semantică cum este „scaun" poate fi analizată în trăsăturile : cu spate, cu picioare, pentru o persoană, pentru a se așeza, fără brațe (vezi *Unitățile limbii*, II C 1). Trebuie arătat că trăsăturile distinctive reprezintă ultimul rezultat al analizei lingvistice [2]. Ele constituie nivelul cel mai de jos al structurii lingvistice, care reflectă clar paralelismul de organizare a celor două planuri. În nivelul trăsăturilor distinctive se vede saltul de la substanță la invariante lingvistice. Datorită funcțiunii limbii ca mijloc de comunicare, substanța capătă statut de trăsături distinctive, care se stabilesc prin raportul dintre cele două planuri, expresie și conținut, adică prin comutare.

b. Nivelul unităților monoplane : fonemul și semantemul

În planul expresiei avem a face cu fonemele, care sînt unități alcătuite din elemente aparținînd nivelului imediat inferior, adică din trăsături distinctive. În planul conținutului, unitățile, la rîndul lor, sînt alcătuite din trăsături distinctive semantice (seme). Pentru a desemna aceste unități ca fascicule de seme, se folosește adesea termenul de semantem. În timp

---

[2] Benveniste, *Problèmes*, p. 119—131.

ce fonemele sînt mai mult sau mai puţin pe acelaşi plan, ca natură şi ca mod de organizare a trăsăturilor, semantemele cuprind trăsături foarte diferite, avînd diverse grade de abstractizare.

Se disting două mari categorii de astfel de trăsături semantice: lexicale şi gramaticale. De exemplu, semantemul ,,băiat'' este alcătuit din mai multe trăsături lexicale: comutînd trăsătura ,,sex masculin'', cu ,,sex feminin'', ajungem la alt semantem, ,,fată''. Sensurile gramaticale sînt mult mai abstracte. Pentru a desprinde trăsăturile invariante ale acestora, este necesară studierea accepţiilor realizate în diferite îmbinări. De exemplu, se pot stabili trăsăturile distinctive ale cazurilor, cum este acuzativul; acesta se defineşte prin trăsătura de proiectare şi prin absenţa trăsăturii de selecţie, prezentă în nominativ, precum şi prin lipsa orientării existente în cadrul dativului [3].

c. Nivele biplane

α. **Nivelul morfemelor.** Morfemele sînt alcătuite din unităţi de rang inferior. În planul expresiei, morfemele sînt un ansamblu de foneme (*-se-* ca morfem al mai mult ca perfectului). Cînd morfemul este alcătuit dintr-un singur fonem, nivelul imediat inferior este alcătuit din trăsături distinctive (*-e* ca morfem al pluralului). În planul conţinutului, morfemele lexicale sînt alcătuite din semantemele lexicale (*lucr-* din *lucra* înseamnă ,,a face o anumită acţiune'' etc.), cele gramaticale, din conţinutul gramatical corespunzător (*-se-* indică mai mult ca perfectul). În planul conţinutului, morfemele nu fac decît să preia semantemele.

Cînd unităţile sînt folosite într-un nivel imediat superior, ele se realizează, de obicei, sub formă de variante. Astfel, în cadrul morfemelor, fonemele se realizează ca variante combinatorii[4]. De exemplu, într-un cuvînt ca *lîngă*, fonemul /n/ se realizează sub forma variantei velare [η], determinată de vecinătatea consoanei următoare, care este velară ,,prin natură''. Acest fenomen este foarte important, pentru că el arată cum, ridicîndu-se de la un nivel la altul, o unitate îşi pierde din individualitate în ansamblul din care face parte. Vorbitorul acordă atenţie complexului sonor în întregul lui şi realizează mai puţin alterările unităţilor componente. Există un model normal de realizare a ansamblului, acela care se foloseşte cel mai frecvent; în el unele unităţi inferioare se realizează în forma lor de bază ca fonemul /l/ în *lîngă*; vocala următoare este însă nazalizată [$î^n$], la fel [η] este velar, [g] şi [ă] sînt normal apropiate de structura lor fonologică ,,pură''.

Între cele două planuri există o deosebire importantă din punctul de vedere al numărului de nivele manifestat pînă aici: pe de o parte, în planul expresiei există trei trepte — trăsături distinctive, foneme, morfeme ca expresie; pe de altă parte, în planul conţinutului nu există decît două

---

[3] Vezi P. Diaconescu, *Le système casuel en roumain*, CLTA, p. 37.

[4] Vezi E. Vasiliu, *Limbă, vorbire, stratificare*, SCL X, 1959, 3.

trepte — trăsături distinctive şi semantemele care reprezintă conţinutul morfemelor. Acesta este valabil în procesul vorbirii, în care un morfem prezintă un singur sens. În sistem însă, de multe ori, un morfem are mai multe înţelesuri (*drept* „fără ocol", *drept* „cinstit"), ceea ce face ca problema stratificării să fie asemănătoare cu cea din planul expresiei. O altă deosebire între cele două planuri constă în aceea că, în planul expresiei, morfemul are o realizare lineară, este o înşiruire de foneme pronunţate succesiv, pe cînd în planul conţinutului avem a face cu o realizare simultană a tuturor trăsăturilor. Se vorbeşte în astfel de cazuri de o asimetrie între cele două planuri (vezi *Conţinut şi expresie*, II B 1 a).

Morfemele pot fi studiate din mai multe puncte de vedere. Latura de conţinut lexical e studiată de semantică, iar latura de expresie a morfemelor cu multiplele ei variaţii constituie, după A. Martinet [5], obiectul morfologiei. De exemplu, în paradigma prezentului, variaţii de morfem ca *pot-*, *poţ-*, *poat-*, *put-* sînt studiate de morfologie.

β. **Nivelul cuvîntului.** Morfemele se combină între ele pentru a forma cuvinte ca unităţi de rang superior. Existenţa cuvîntului ca unitate structurală de sine stătătoare a fost mult discutată [6]. Deşi nu există o definiţie unitară, lingviştii continuă totuşi să folosească acest termen. Aşa cum un morfem poate fi format dintr-un singur fonem sau din mai multe, tot aşa există cuvinte alcătuite dintr-un singur morfem (*pat*) sau din mai multe (*prelucrasem*). Morfemele, în cadrul cuvîntului, se realizează prin variante. Domeniul cel mai important al realizării morfemelor ca variante de expresie ale cuvîntului e alcătuit de numeroasele alternanţe apărute în flexiunea nominală şi verbală (*masă — mese*, *port — purtăm*).

În cadrul cuvîntului, morfemele se prezintă într-o succesiune lineară, atît în planul expresiei cît şi în planul conţinutului. Această succesiune corectează asimetria de care s-a vorbit mai sus [7].

Conform tradiţiei, cuvîntul e studiat de lexicologie. Aceasta, în general, face abstracţie de morfemele gramaticale incluse în cuvînt, în timpul vorbirii. De exemplu, în *prelucrasem*, un lexicolog vede numai partea lexicală, neglijînd morfemele gramaticale (*-a-*, *-se-*, *-m*). În schimb, el studiază partea lexicală în mod analitic, distingînd *pre-* ca prefix şi *lucr-* ca rădăcină, interesîndu-se de conţinutul lor semantic, atît separat cît şi sintetic.

γ. **Nivelul enunţului.** Problema nivelului superior cuvîntului este foarte controversată. S-a propus ca unitate superioară sintagma, îmbinare de cel puţin doi termeni semnificativi. Dar structura binară a sintagmei contrazice principiul stratificării, conform căruia o unitate de un anumit rang poate fi formată şi dintr-o singură unitate. Tradiţional, nivelul inter-

---

[5] Vezi Martinet, *Eléments*, p. 106.
[6] *Ibidem*, p. 115 şi urm.
[7] S. Stati, *Analiza unităţilor de conţinut*, PLG IV.

mediar între cuvînt și propoziție este partea de propoziție. Spre deosebire de sintagmă, aceasta ar satisface principiul stratificării, prin aceea că o parte de propoziție este alcătuită dintr-un șir de cuvinte sau chiar dintr-un singur cuvînt.

Pentru a menține discuția în cadrul nivelelor de bază, putem socoti, ca nivel superior cuvîntului, enunțul, și, în același timp, se poate admite existența unor subnivele sau nivele intermediare, precum și a unora mai cuprinzătoare.

Stabilirea exactă a nivelelor și a subnivelelor trebuie făcută pentru fiecare limbă în parte, cele comune majorității limbilor fiind analizate mai sus.

Din cele discutate, rezultă că ierarhia nivelelor limbii se prezintă schematic astfel :

	Expresie	*Conținut*
1. a.	Trăs. dist.	Trăs. dist.
b.	Fonem	Semantem
2. c.	Morfem	
d.	Cuvînt	
e.	Enunț	

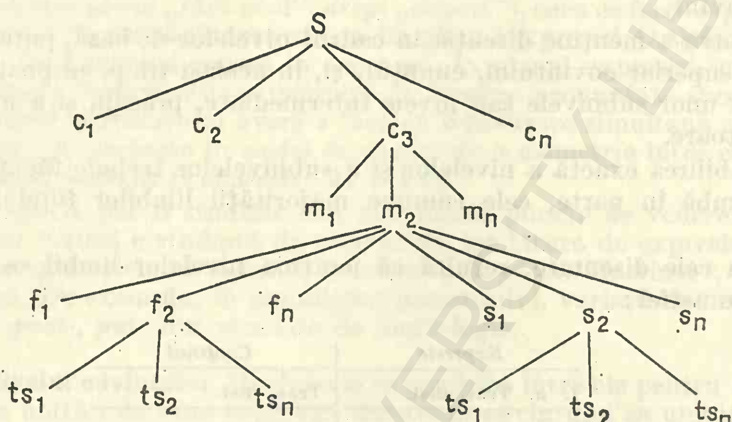
Se constată că nivelele de sub 1 nu există singure în limbă : trăsăturile distinctive sînt ultimul rezultat al analizei, iar fonemul se folosește izolat numai cînd coincide cu un semnificant al morfemului; semantemul nu există niciodată în stare pură. La nivelele de sub 2 expresia și conținutul coexistă în aceleași unități.

În trecerea de la 1 la 2 se realizează deci un salt calitativ, prin apariția nivelelor de unități bilaterale. Primele sînt morfemele, iar segmentarea enunțului în astfel de unități este ceea ce A. Martinet numește prima articulare. Într-adevăr, vorbitorul este preocupat de acest nivel al segmentării care cuprinde unități semnificative. Analiza morfemului în unități distinctive de expresie, în foneme, este mai mult o operație de laborator ; ea este ceea ce A. Martinet numește cea de-a doua articulare.

Nu putem epuiza aici toate problemele legate de trăsăturile proprii unităților de un nivel sau altul (pentru aceasta vezi *Unitățile limbii*, II C 1). Important este doar mecanismul stratificării, al producerii unităților dintr-un nivel din unități de rang imediat inferior, precum și participarea lor la alcătuirea unor unități de rang imediat superior.

Pe acest principiu se bazează și analiza în constituenți imediați (vezi *Metode moderne*, I B 2 c), care se redă sugestiv printr-un arbore de la nivelul cel mai înalt pînă la nivelul semnificativ minimal al morfemelor. Structural,

nivelele au o organizare arborescentă care merge mai departe decît analiza în constituenţi imediaţi :

unde : S = secvenţă, enunţ
c = cuvînt (există n cuvinte într-o propoziţie)
m = morfem (,, n morfeme într-un cuvînt)
f = fonem (,, n foneme într-un morfem)
s = semantem (,, n semanteme într-un morfem polisemantic)
ts = trăsături distinctive (există n trăsături distinctive într-un fonem sau semantem).

3. Sistem şi structură

a. În lingvistica secolului al XX-lea şi mai ales în ultima perioadă se foloseşte, alături de termenul de *sistem*, cel de *structură*. Importanţa precizării conţinutului celor doi termeni nu e o problemă de pură terminologie, ci una teoretică, de stabilire a două categorii fundamentale pentru înţelegerea şi studierea esenţei limbii. De aceea nu e de mirare că la sfîrşitul deceniului al 6-lea a avut loc la Paris un colocviu asupra termenului *structură*[1]. S-a observat cu această ocazie că există o mare divergenţă de păreri, nu de la o ştiinţă la alta, ci în cadrul aceleiaşi ştiinţe, de exemplu în lingvistică, astfel că, după o expresie, desigur uşor exagerată, a participanţilor la discuţie, există ,,cîţi autori, atîtea accepţii''.

Discuţiile în jurul problemei au continuat şi continuă, fără să se fi ajuns la un consens. Astfel, există autori care folosesc ambii termeni, dar

[1] Rezultatele acestui colocviu se află cristalizate în volumul de articole şi dări de seamă îngrijit de Roger Bastide, *Sens et usage du terme structure dans les sciences humaines et sociales*, Haga-Paris, 1962.

fără să arate dacă înţeleg să facă vreo diferenţă între ei [2], după cum există şi glasuri sceptice relativ la utilitatea termenului *structură* [3]. Cert este că autori care în lucrări mai vechi foloseau indiferent fie *sistem*, fie *structură*, pentru unul şi acelaşi fenomen, în lucrările mai noi folosesc diferenţiat cei doi termeni [4].

Precizarea e determinată nu numai de faptul că termenul a dat naştere la o serie de interpretări contradictorii, care opun structura ca sistem de relaţii structurii ca parte sau nucleu al obiectului dat, structura ca un cuvînt al limbajului comun, obişnuit, structurii concept tehnic specific, structura unică şi structura articulată în unităţi ireductibile, structura statică, sincronică şi considerată în afara oricărui proces şi structura care înglobează dinamica şi statica, mişcarea şi repausul. Gravitatea constă în concluziile de ordin teoretic-filozofic pe care le pot trage unii (presupunînd chiar că ar fi de bună credinţă). Iată un exemplu: „Termenul structură aşadar, examinat în relaţie cu motivările care determină folosirile şi semnificaţiile sale în actuala perspectivă structuralistă, dezvăluie falimentul încercării de a obţine, după prăbuşirea sistemelor antice universale, o nouă cunoaştere unitară şi globală a realităţii" [5].

Cu atît mai mult se impune deci o rezolvare a precizării conţinutului perechii de termeni-cheie ai lingvisticii moderne *sistem-structură*.

b. Din punct de vedere istoric, termenul *structură* a fost folosit cu aplicare la limbă pentru prima dată în secolul al XVII-lea, însemnînd felul de aranjare a cuvintelor [6]. A fost folosit apoi pentru a desemna:

a) un ansamblu;
b) părţile unui ansamblu (sau ale respectivului ansamblu);
c) relaţiile acestor părţi între ele [7].

După cum se poate observa, unele accepţii coincid cu ceea ce am denumi astăzi un *sistem*.

Deşi înţelegerea limbii ca un tot organizat, în care elementele sînt corelate prin diferite tipuri de relaţii, este foarte veche, de la indieni şi greci, termenii care să cristalizeze felul acestei organizări, respectiv *sistem* şi *structură*, sînt relativ noi (bineînţeles, în aplicarea lor la limbă). În secolul al XIX-lea, trebuie remarcată folosirea deosebit de interesantă a ambilor termeni, sistem şi structură, de către W. von Humboldt[8]. Din diverse pasaje

---

[2] Cf. A.G. Volkov, *Язык как система знаков*, Moscova, 1966 (cap. *Понятие языковой системы и структиры*).

[3] Cf. articolul lui Enzo Golino, *Usi e abusi della Struttura*, „Tempo presente", X, 1965, nr. 11.

[4] Cf. Vasiliu, *Fonologia*; Stati, *Sintaxă*.

[5] Sergio Quinzio, *Struttura dello strutturalismo*, „Tempo presente", XI, 1966, nr. 2, p. 63. Vezi şi p. 59.

[6] După Littré, citat de R. Bastide, *Introduction à l'étude du mot „structure"* (v. nota 1).

[7] *Ibidem*.

[8] În lucrarea *Über die Verschiedenheit* ..., mai ales la p. 81: „Relaţiile generale aparţin în cea mai mare parte chiar formelor gîndirii şi formează ... sisteme închise". Vezi şi p. 96. La p. 191 vorbeşte despre „structura externă a limbii (în text „die aüsserliche Struktur der Sprache"). Aceleaşi idei, amplificate, la p. 193.

ar rezulta că Humboldt înţelege prin sistem ceva general, de adîncime, de domeniul logicului, iar structura se referă la îmbinări, la fenomen mai de suprafaţă, dar e una din cele mai importante trăsături ale naturii limbii.

Mai tîrziu, de exemplu la Whitney, termenul de structură e folosit cu sensul de îmbinări ale părţilor sistemului.

La începutul secolului al XX-lea, termenul de structură este uitat, F. de Saussure nu-l foloseşte niciodată, ci preferă termenul de sistem în mod unic, pentru desemnarea organizării limbii (vezi mai jos, p. 206).

Pentru prima dată apare din nou perechea de termeni, în secolul al XX-lea, în „Tezele'' publicate la Praga pentru primul congres al filologilor slavişti din 1929 [9]. Se preconiza, în aceste teze, o metodă „capabilă să permită descoperirea legilor de structură a sistemelor lingvistice şi de evoluţie a acestora''. Noţiunea de *structură* era strîns legată de cea de *relaţie* în interiorul sistemului [10]. De acum înainte, termenul a făcut o carieră strălucită, devenind, după expresia lui E. Benveniste [11], *cel de-al doilea termen-cheie* (alături de sistem) al lingvisticii, chiar dacă definiţiile sînt foarte numeroase şi adesea contradictorii.

Astfel de definiţii apar şi în dicţionarele de oarecare circulaţie (uneori două sau mai multe definiţii în acelaşi dicţionar). Conţinutul termenului structură e explicat a fi un şir de extrageri de clase lingvistice şi interrelaţiile acestora bazate pe o analiză distribuţională exhaustivă [12] sau este echivalent cu complexul de fapte care se reduce la relaţia „cuvînt-frază''. Este deci organizarea totală a frazei sau organizarea gramaticală a limbii cercetate [13].

O definiţie interesantă a limbii prin prisma conceptelor de sistem şi structură este propusă de E. Benveniste : „De la bază pînă în vîrf, de la sunete pînă la formele de expresie cele mai complexe, limba este o aranjare sistematică a părţilor. Ea se compune din elemente formale articulate în combinaţii variabile, după anumite principii de structură ... O limbă nu cuprinde niciodată decît un număr redus de elemente de bază, dar aceste elemente, puţin numeroase ele însele, intră într-un mare număr de combinaţii ... Se înţelege prin structură: *tipuri particulare de relaţii articulînd unităţile unui anumit nivel*'' [14] (subl. ns.).

Alte definiţii privesc *structura* ca „unitate de elemente eterogene în limitele întregului'' [15], iar *sistemul* „unitate de elemente de acelaşi fel con-

---

[9] Titlul era *Problèmes de méthode découlant de la conception de la langue comme système*. Iar ca subtitlu: *Comparaison structurale et comparaison génétique*. Problema e discutată de E. Benveniste în articolul *„Structure'' en linguistique* (în volumul colectiv îngrijit de Bastide; vezi nota 1).

[10] „Un système phonologique n'est pas la somme mécanique des phonèmes isolés, mais un tout organique dont les phonèmes sont les membres et dont la structure est soumise à des lois'' (N. Troubetzkoy, *La phonologie actuelle*, în *Psychologie du langage*, Paris, 1933, p. 245).

[11] Benveniste, *Problèmes*, p. 21.

[12] Eric P. Hamp, *A Glossary of American Technical Linguistic Usage*, Chicago, 1966.

[13] J. Vachek, *Dictionnaire de linguistique de l'école de Prague*, Utrecht-Anvers, 1966.

[14] *Lucr. cit.*, p. 21.

[15] A.A. Reformatskij, *Введение в языкознание*, Moscova, 1960, p. 18.

diţionate reciproc" [16], relaţiile şi corelaţiile din cadrul structurii sînt înţelese ca relaţii pe verticală, iar cele din sistem ca relaţii pe orizontală (foarte probabil, idee inspirată din afirmaţia lui Saussure că sistemul ni se dezvăluie numai în sincronie—deci pe orizontală, în reprezentarea lui grafică).

O definire a sistemului şi a structurii în exclusivitate prin prisma relaţiilor apare foarte clară la şcoala londoneză (în special la M.A.K. Halliday), în lucrările căreia relaţiile paradigmatice (sau ... sau ...) alcătuiesc *sistemul*, iar cele sintagmatice (şi ... şi ...) formează *structura*.

În lingvistica românească, cei doi termeni sînt definiţi şi folosiţi foarte clar diferenţiat pentru prima dată într-o lucrare de fonologie [17], dar afirmaţiile pot fi extinse şi la alte compartimente ale limbii :

„Înţelegem prin *sistem* ansamblul unităţilor rezultate dintr-o operaţie de reducere a variantelor. Descrierea sistemului fonologic se face prin definirea elementelor sale (= unităţi rezultate din reducţia variantelor) în raport cu relaţiile specifice pe care ele le contractează. Relevant în definiţia elementelor unui sistem este deci locul pe care aceste elemente îl ocupă în ansamblul sistemului şi nu natura lor fonetică" [18].

„Înţelegem prin descrierea *structurii* fonologice o operaţie de sinteză prin care se determină posibilităţile combinatorii şi tipurile de combinaţii posibile în limba dată pe baza cunoaşterii unităţilor sistemului" [19].

c. Termenul de *sistem*, folosit din antichitate, a fost aplicat la limbă, în diferite perioade, de diverşi filozofi. E deosebit de interesant, de exemplu, conceptul de sistem realizat de J. Locke (secolul al XVII-lea, începutul secolului al XVIII-lea) referitor la limbă. Pentru Locke, limba e un sistem de semne determinat de un sistem de noţiuni, deci strîns legat de cunoaştere şi de concepţia despre lume a unei colectivităţi (după propria lui expresie, limba e unul din marile instrumente ale cunoaşterii, celălalt instrument fiind ideile). E un sistem deschis, supus evoluţiei istorice, care are diferite funcţiuni şi care variază de la o colectivitate la alta. În concepţia lui Locke, sistemul lingvistic, înţeles ca o cristalizare a noţiunilor şi experienţei şirurilor de generaţii, determină la rîndul lui felul de a gîndi al vorbitorilor respectivei limbi.

În secolul al XIX-lea, termenul e folosit de data aceasta de lingvişti şi aplicat la limbă în diferite accepţii. La prima generaţie de comparatişti, *sistem* e folosit, uneori, în alternanţă cu *organism*, pentru desemnarea

---

16 A. A. Reformatskij, *lucr. cit.*, p. 24. Aceleaşi idei sînt preluate şi dezvoltate şi de V.A. Zveghinţev, *Очерки по общему языкознанию*, Moscova, 1962, în care lucrare, considerînd că termenul *sistem* arată ceva *static*, deci neadecvat pentru limbă, propune să fie folosit pentru limba în ansamblu termenul de *structură* (p. 69).

17 Vasiliu, *Fonologia*.

18 *Lucr. cit.*, p. 39. S-ar părea însă că în fond nu elementele interesează, ci numai relaţiile. E adevărat că, de exemplu, presiunea sistemului, deci *relaţiile*, determină uneori apariţia unor elemente noi, dar nici o relaţie nu creează din nimic ceva. În fapt, relaţiile depind de însuşirile, laturile elementelor care contractează respectivele relaţii.

19 *Ibidem*, p. 48.

întregului, dar şi pentru desemnarea părţilor din întreg [20], de pildă la R. Rask.

Humboldt îl foloseşte, alături de *structură*, pentru desemnarea organizării limbii (vezi şi paginile precedente).

La W. D. Whitney — fondator, în aceeaşi măsură cu Humboldt, al lingvisticii generale şi precursor al lingvisticii moderne — termenul de sistem e utilizat atît pentru desemnarea limbii în întregul ei (definită ca „ansamblu de semne arbitrar şi convenţional de la origine"), cît şi pentru desemnarea diferitelor nivele (astfel se vorbeşte pentru prima oară de sistemul vocabularului, sistemul sensurilor etc.). Pentru Whitney, sistemul se bazează pe *unităţi* care se opun între ele. Relaţiile stabilite între aceste unităţi decurg în mod necesar din însuşirile caracteristice ale unităţilor, deci cercetătorul trebuie să pornească cercetarea prin identificarea şi descrierea acestor însuşiri, pentru a putea înţelege corect relaţiile [21].

În secolul al XX-lea, termenul e utilizat în primul rînd de Saussure, care-l aplică la definirea limbii (sistem de semne arbitrare, definibile la rîndul lor numai prin prisma relaţiilor, unităţile fiind punctele de intretăiere ale relaţiilor). În această definiţie se vede reflexul teoriei funcţionalismului („funcţia creează organul"), predominantă în filozofia începutului secolului al XX-lea.

Unităţile, în concepţia lui Saussure, sînt opozitive, relative şi negative, iar reţeaua de relaţii poate fi dezvăluită numai printr-un studiu sincronic.

Relaţiile, aşa cum sînt discutate în *Cours de linguistique générale*, se încadrează în cele două tipuri : *asociative* (numite mai tîrziu, în şcolile structuraliste continuatoare ale lui Saussure, *paradigmatice*) şi *sintagmatice*.

Sistemul e considerat ca avînd un caracter închis, cercetarea trebuind să se facă asupra limbii „în sine şi pentru sine".

În şcolile lingvistice moderne, conceptul de sistem apare într-o pluralitate de accepţii, mai apropiate sau mai depărtate de teoria lui Saussure.

În şcoala pragheză, cele două serii de fapte lingvistice, unităţile şi relaţiile, sînt deopotrivă de importante, unităţile fac parte din sistem în mod permanent, deci inclusiv schimbările lor, care se raportează în mod permanent la sistem.

Sistemul — unităţile cu relaţiile lor—poate fi cunoscut atît în sincronie cît şi în diacronie.

Sistemul e considerat a fi deschis către realităţile extralingvistice, de aceea trebuie studiat în mod constant în corelaţie cu aceste realităţi.

Şcoala daneză, iniţial mai apropiată de tezele pragheze (la Brøndal), s-a îndepărtat de ele substanţial, sub aspectul glossematicii (de la Hjelmslev). Aceasta se arată a fi mai consecvent saussuriană (chiar decît însuşi Saussure !), interpretînd sistemul în exclusivitate prin prisma relaţiilor, ridicînd relaţia (forma, *funcţiunea* în terminologia glossematicii) la rang de

[20] Cf. titlul primei lucrări de gramatică comparată a lui Fr. Bopp, *Über das Conjugationssystem...*, Frankfurt am Main, 1816.

[21] Cf. *The Life and Growth of Language; an Outline of linguistic Science*, New York, 1875.

principiu suprem. Aceasta a dus la formularea a numeroase critici, chiar din partea propriilor adepţi, care arată, de pildă, că în daneză fonemele *p* şi *k* intră în exact aceleaşi relaţii, deci ar trebui definite identic, ceea ce e absurd.

După cum se ştie, glossematica se bazează pe clasificarea elementelor limbii în două tipuri, *constante* şi *variabile*, pe care le putem găsi la toate nivelele (vocale, rădăcini, regente = constante, faţă de consoane, desinenţe, subordonate = variabile) şi care contractează între ele relaţii diferite: de *interdependenţă* între două constante, de *dependenţă* între o constantă şi o variabilă şi de *constelaţie* (raport facultativ) între două variabile (vezi şi *Relaţiile dintre unităţile limbii*, II C 2).

d. Pe baza tuturor părerilor citate, se pot formula cîteva observaţii —propuneri din care să reiasă trăsăturile caracteristice ale sistemului şi cele ale structurii.

Sistem înseamnă totalitatea invariantelor (a unităţilor obţinute prin reducerea variantelor) unei limbi identificate în fiecare nivel al limbii[22] şi care contractează între ele relaţii de un tip special, de domeniul generalului, numite cu un termen mai răspîndit *relaţii paradigmatice* [23]. Aceste relaţii izvorăsc din însuşirile, atributele, laturile unităţilor, dar în acelaşi timp valoarea fiecărei unităţi depinde de toate celelalte din sistem (e o corelaţie foarte puternică), de aceea o schimbare într-un punct la un anumit nivel atrage după sine un şir de schimbări (o „reacţie în lanţ"), modificîndu-se valoarea termenilor [24].

În procesul de comunicare, elementele sistemului sînt selectate, scoase din relaţiile lor paradigmatice şi obligate să apară simultan, în acelaşi enunţ, de exemplu, în calitate de constituenţi ai acestuia. De data aceasta, relaţiile încheiate se numesc *sintagmatice* şi depind de posibilităţile de combinare a unităţilor limbii. Totalitatea posibilităţilor de combinare, respectiv totalitatea relaţiilor sintagmatice ale unităţilor în cadrul unei limbi, formează *structura* limbii [25]. Relaţiile sintagmatice sînt de un tip pe care l-am putea considera de domeniul particularului [26].

Atît sistemul cît şi structura aparţin limbii în mod obiectiv, dar sînt în acelaşi timp abstracte [27], cercetătorul trebuie să le descopere şi să le

---

[22] Vezi, mai sus, Benveniste, *lucr. cit.*, „éléments de base"; Vasiliu, *lucr. cit.*; Stati, *Sintaxă*, p. 8—9.

[23] Vezi la Stati, *lucr. cit.*, trimiteri bibliografice relative la termen.

[24] Graur, *Studii*, p. 19 şi urm.

[25] După unele accepţii, orice enunţ, format din unităţi lingvistice legate între ele prin relaţii sintagmatice, formează o structură. Dar nu-i suficient de clar de ce e nevoie de doi termeni pentru acelaşi lucru, în acest caz trebuie folosit — credem — numai termenul de enunţ.

[26] Benveniste, *lucr. cit.*, p. 21 („des types particuliers de relations articulant les unités...); vezi şi V. Nemoianu, *Structuralismul*, Bucureşti, 1967, p. 27.

[27] Stati, *lucr. cit.*, p. 226 („Structura, ca şi sistemul, este ceva abstract); şi E. Vasiliu, *Nouvelles directions de recherche dans la linguistique et les problèmes du roumain*, RRL X, 1965, 1—3, p. 287 („Le système ainsi que la structure de la langue ne sont cependant pas des faits directement observables, en d'autres termes, ils ne font pas partie du domaine des réalités immédiatement accessibles à nos sens. Seuls les actes concrets de langue tombent sous la coupe de l'observation directe et ils sont, de droit, régis par les lois d'un système et par celles d'une structure").

studieze în strînsă legătură, întrucît structura presupune sistemul în momentul cînd se selectează unitățile îmbinate sintagmatic, iar sistemul presupune structura, întrucît înseși unitățile sistemului se constituie și sînt inventariate de cercetător pornind tot de la enunțuri reale, deci tot de la posibilitățile de relații sintagmatice [28].

Atît sistemul cît și structura sînt dirijate de legi specifice [29], pe care, de asemenea, cercetătorii trebuie să le identifice și să le studieze.

Sistemul și structura au caracter abstract, dar gradul de abstractizare diferă, de aceea le-am categorisit separat, întrucît socotim că sistemul e mai abstract decît structura [30].

Atît sistemul cît și structura sînt specifice fiecărei limbi, datorită lor putem identifica și recunoaște fiecare limbă. Ele reprezintă, pe plan logic, realizarea concretului logic, ca rezultat al reflectării realității și al abstractizării.

Diferențe de grad de abstractizare există în cadrul fiecărei limbi de la un compartiment la altul (relativ la sistem, lexicul e mai puțin abstract decît fonemele sau morfemele), cît și de la o limbă la alta : există limbi cu sistem și structură mai puțin abstracte (limbi polineziene, limbi eschimose), după cum există limbi care au ajuns la un grad de abstractizare (limbile flexionare) mai înalt și de asemenea există trepte intermediare.

Atît sistemul cît și structura nu sînt categorii statice, nu reflectă o imobilitate a obiectului-limbă, ci, dimpotrivă, dinamismul. Acesta poate fi surprins chiar într-o cercetare sincronică, în măsura în care se poate face diferență între elemente vii, care se pot dezvolta, și cele neproductive, care pot dispărea treptat [31].

4. Limbă și vorbire

Dihotomia *limbă — vorbire*, care este deseori discutată atît în lucrările de lingvistică avînd un caracter teoretic, cît și în lucrările cu caracter practic care pun probleme de metodologie a cercetării, pleacă, în liniile ei esențiale, de la Ferdinand de Saussure. Delimitări care pot fi puse în legătură cu unul sau altul dintre criteriile de disociere stabilite de el au existat cu mult înainte de apariția cursului său de lingvistică generală, dar ele au fost scoase în evidență ulterior, cînd gîndirea unor lingviști

---

[28] Benveniste, *Problèmes*, p. 23 („C'est là ce qui fait que la langue est un système où rien ne signifie en soi et par vocation naturelle, mais où tout signifie en fonction de l'ensemble ; la structure confère leur «signification» ou leur fonction aux parties").

[29] Cf. Vasiliu, *lucr. cit.* mai sus ; Benveniste, *lucr. cit.*, p. 23, vorbește despre „certains principes constants" ; Schaff, *Semantică*, p. 188, vorbește despre „legi structurale".

[30] În privința discuției dacă unitățile din cadrul sistemului trebuie să aibă un nume diferit față de *aceleași* unități din cadrul structurii, credem că nu e necesară introducerea unui termen nou. E ca și cum am încerca să denumim *omul* într-un fel în cadrul economic, altfel în cel cultural, artistic, biologic etc.

[31] Graur, *Studii*, passim ; Stati, *Sintaxă*, p. 226—227.

premergători lui Saussure a fost reexaminată prin prisma unor raporturi considerate esențiale de către acesta. Pare deplin plauzibil ca unele dintre ideile pe care învățatul genevez își clădește teoria sa asupra limbajului să aibă rădăcini în gîndirea unor teoreticieni, contemporani sau predecesori. Scoțînd în evidență izvoarele multiple care au stat la baza distincției limbă-vorbire în cursul lui Saussure, E. Coseriu insistă asupra importanței influenței pe care a exercitat-o Gabelentz asupra lui Saussure [1]. Este important de subliniat însă că azi teoria lui Saussure despre *langue — parole* a devenit un punct de reper atît în judecarea unor păreri anterioare lui, care s-ar putea lega de această dihotomie, cît și în teoriile ulterioare care pornesc de la ea, fie pentru a o dezvolta într-o direcție sau alta, fie pentru a se delimita de ea.

Pentru Saussure, separarea limbii de vorbire este o idee centrală și, în același timp, un prim demers fără de care lingvistica însăși nu este posibilă. Pregătindu-se pentru cursul său de lingvistică generală, Saussure avea în minte în primul rînd această idee, așa cum mărturisește chiar el într-o discuție privitoare la planul viitorului curs [2]. Ideile sale în legătură cu opoziția limbă — vorbire n-au ajuns să se închege într-o teorie coerentă și de aceea unele contradicții pot fi observate nu numai în diferitele versiuni ale cursului său, aflate în manuscris, ci și în forma pe care discipolii săi au utilizat-o pentru publicarea *Cursului de lingvistică generală*.

În versiunea tipărită a cursului lui Saussure, limba și vorbirea sînt elemente opuse care aparțin limbajului. Definind limba, Saussure atrage atenția că ea nu se confundă cu limbajul: „ea nu este decît o parte determinată a acestuia, esențială, e adevărat. Ea este, în același timp, un produs social al facultății limbajului și un ansamblu de convenții necesare adoptate de corpul social pentru a permite indivizilor exercitarea acestei facultăți [3]". Și, mai departe: „Dacă am putea cuprinde suma imaginilor verbale înmagazinate la toți indivizii, am atinge legătura socială care constituie limba. Este un tezaur depus de practica vorbirii în indivizii aparținînd aceleiași comunități, un sistem gramatical care există virtual în fiecare creier sau, mai exact, în creierii unui ansamblu de indivizi, căci limba nu este completă în nici unul, ea nu există perfect decît în masă" [4].

În opoziție cu limba, vorbirea este un act individual, în care, arată Saussure, se pot distinge:

— Combinațiile prin care subiectul vorbitor utilizează codul limbii pentru a exprima gîndirea sa personală.

— Mecanismul psiho-fizic care îi permite să exteriorizeze aceste combinații [5].

---

[1] E. Coseriu, *Georg von der Gabelentz et la linguistique synchronique*, „Word" 23, 1967, nr. 1—2—3 (*Linguistic Studies presented to André Martinet*), mai ales p. 99.

[2] R. Godel, *Les sources manuscrites du Cours de Linguistique générale de F. de Saussure*, Geneva—Paris, 1957, p. 30.

[3] Saussure, *Cours*, p. 25.

[4] *Ibidem*, p. 30.

[5] *Ibidem*, p. 31.

Cum s-a observat, în teoria lui Saussure, definiţia termenilor *langue* şi *parole* porneşte de la două considerente: raportul social — individual (sau, cum s-a mai spus, vorbirea „colectivă" şi vorbirea „individuală") şi raportul schemă — utilizarea schemei (sau formă — utilizarea formei).

Dintre cele două principii de la care porneşte distincţia conceptelor de *limbă* şi *vorbire* la Saussure, cea mai criticată pare să fie cea care face din vorbire un fenomen pur individual. Arătînd că „nu există nimic colectiv în vorbire" [6], Saussure a atras asupra sa critici provenind din diferite direcţii.

După cît se pare, Saussure însuşi nu a afirmat întotdeauna că, în opoziţie cu limba, fenomen social, vorbirea este un fenomen pur individual. Într-o primă versiune a cursului raportul este inversat: „Dintre cele două sfere, sfera vorbire este cea mai socială, cealaltă este cea mai complet individuală. Limba este rezervorul individual, tot ce intră în limbă, adică în cap, este individual" [7]. Chiar dacă această idee a fost revizuită ulterior, ea rămîne semnificativă şi trebuie să fim de acord cu R. Godel atunci cînd spune: „Este remarcabil că, în momentul în care subiectul îi cerea să nu înfăţişeze vorbirea şi limba decît din unghiul individului, el a afirmat caracterul social al vorbirii" [8].

Concepţia lui Saussure asupra raportului limbă — vorbire nu se reduce la opoziţia social — individual, ci conţine şi alte sugestii importante, care au constituit puncte de plecare pentru dezvoltări în direcţii variate ale teoriei sale. El a atras, de pildă, atenţia asupra caracterului de *esenţă* al limbii: Separînd limba de vorbire, se separă în acelaşi timp:

— ceea ce este social de ceea ce este individual;

— *ceea ce este esenţial de ceea ce este accesoriu şi mai mult sau mai puţin important* [9].

Saussure a insistat, de asemenea, asupra caracterului concret (fenomenal, am putea spune, în opoziţie cu caracterul de esenţă al limbii) al vorbirii, arătînd chiar că, într-un fel, şi limba este un obiect de natură concretă. „Limba nu este mai puţin decît vorbirea un obiect de natură concretă, şi aceasta este un mare avantaj pentru studiu. Semnele lingvistice, fiind în mod esenţial psihice, nu sînt abstracţii; asociaţiile ratificate de consimţămîntul colectiv şi al căror ansamblu îl constituie limba sînt realităţi care îşi au sediul în creier. În afară de aceasta, semnele limbii sînt, ca să zicem aşa, tangibile" [10].

Saussure mai atrage atenţia asupra faptului că limba este un produs pe care individul îl înregistrează pasiv, în timp ce vorbirea este un act de voinţă care presupune, din partea subiectului vorbitor, o activitate de selecţie. Urmărind ideile lui Saussure, se poate trage concluzia că „el

---

[6] Saussure, *lucr. cit.*, p. 38.
[7] R. Godel, *lucr. cit.*, p. 145.
[8] *Ibidem*, p. 147.
[9] Saussure, *lucr. cit.*, p. 30.
[10] *Ibidem*, p. 32. Caracterul „tangibil" al semnelor lingvistice se referă la scriere.

înțelege prin termenul *parole* nu numai factorul individual, ci și interpretarea sistemului"[11].

O problemă importantă pe care o pune delimitarea conceptelor de limbă și vorbire este cea care se referă la caracterul combinatoriu al vorbirii, idee asupra căreia Saussure a insistat în repetate rînduri. Există din acest punct de vedere o opoziție între limbă și vorbire? Nu, ar rezulta din unele sugestii ale lui Saussure, pentru că există și pe planul limbii o serie de sintagme „figés", o serie de propoziții care aparțin limbii, pe care individul nu trebuie să le mai combine singur.

Obiecții importante a ridicat relația pe care Saussure o stabilește între limbă și pertinență. Trăsăturile pertinente s-ar situa pe planul limbii în timp ce toate variantele, inclusiv variantele combinatorii, s-ar referi exclusiv la vorbire.

Este evident că multe probleme pe care le pune distincția limbă — vorbire au rămas nerezolvate în *Cursul de lingvistică generală* al lui Saussure. La Saussure găsim însă, în germene, mai toate ideile care vor fi dezvoltate ulterior în legătură cu dihotomia sa, a cărei importanță și utilitate au fost aproape general recunoscute.

Se poate constata, dacă urmărim diverse puncte de vedere ale reprezentanților unor tendințe în lingvistică contemporane cu Saussure sau ulterioare, că, ori de cîte ori se pun probleme de *metodă* sau de *obiect* al cercetării, revine în discuție problema relației dintre limbă și vorbire. Reprezentanții școlii sociologice franceze (mai ales A. Meillet și J. Vendryes) au accentuat caracterul social al limbii și au discutat relația dintre aceasta și vorbire din punctul de vedere al evoluției lor : modificările limbii sînt rezultatul transformărilor din vorbire[12]. Elevii lui Saussure aparținînd așa-numitei școli funcționale au accentuat asupra importanței studierii *limbii* în *sincronie*. În plus, Ch. Bally introduce categoria *actualizării*, pe care o concepe ca mecanism de trecere a limbii în vorbire[13].

Orientările structuraliste de diferite nuanțe au ca trăsătură comună absolutizarea primordialității limbii, postulată de Saussure[14]. Ideea caracterului de sistem al limbii fiind cea de la care se pornește și la care trebuie să se ajungă, o lingvistică imanentă trebuie să fie în mod necesar o lingvistică a limbii în sens saussurian. Insistînd însă asupra ideii că se studiază vorbirea pentru a se degaja limba, adică sistemul, reprezentanții diverselor curente structuraliste au lăsat să se înțeleagă că vorbirea n-ar constitui un sistem.

---

[11] Wolfgang Motsch, *Observații preliminare cu privire la distincția lui F. de Saussure între „langue" și „parole"*, LR XII, 1963, 1, p. 20.

[12] Vezi Graur—Wald, *Ist. lingv.* p. 117.

[13] Ch. Bally, *Linguistique.*

[14] Trebuie să remarcăm însă că, la Saussure, accentuarea caracterului primordial al limbii în raport cu vorbirea înseamnă implicit accentuarea caracterului social, avînd în vedere faptul că la el opoziția principală se stabilește între social și individual.

Din punctul de vedere al lui Hjelmslev, vorbirea ca act concret nici nu interesează lingvistica. Distincţiei dintre limbă şi vorbire („o primă aproximaţie importantă din punct de vedere istoric, dar imperfectă din punct de vedere teoretic") [15], Hjelmslev îi opune distincţia dintre *schemă* şi *uzaj*. Realizarea schemei este în mod necesar un uzaj, colectiv sau individual, ceea ce suprimă opoziţia social — individual aşa cum a fost conceceptă de Saussure. *Schema*, adică limba ca formă pură, şi *uzajul* — un ansamblu de deprinderi — sînt văzute ca nişte realităţi, în vreme ce un alt concept, *norma*, înţeleasă ca forma materială a limbii, este văzut ca o abstracţie „extrasă din uzaj printr-un artificiu de metodă" [16].

O asemenea concepere pur formală a unei dihotomii care se inspiră din teoria lui Saussure, dar nu o copiază nici din punctul de vedere al termenilor şi nici din punctul de vedere al criteriilor propuse pentru diviziune, putea să ducă la o interpretare a raportului din perspectiva opoziţiei variantă — invariantă. Utilizînd termenii lui Saussure, dar pornind de la unele idei ale lui Hjelmslev, Em. Vasiliu stabileşte o relaţie directă între conceptul de *invariantă* şi conceptul de *limbă*, pe de o parte, şi între conceptul de *variantă* şi conceptul de *vorbire*, pe de altă parte : „Sistemul de invariante (...) reprezintă *schema*, adică *limba*. Domeniul variantelor, adică realizarea concretă, reprezintă *uzajul* schemei, adică vorbirea (...). Se poate spune că un strat al limbii reprezintă domeniul *vorbire* în raport cu sistemul sau schema unităţilor de rang inferior" [17]. Limba şi vorbirea au fost raportate de Em. Vasiliu la categoriile de general şi particular, ceea ce l-a dus la concluzia că unităţile unui rang dat, fiind elemente generale şi individuale în acelaşi timp, pot fi, în mod simultan, elemente de limbă şi vorbire. Ca şi în schema lui Hjelmslev, vorbirea concretă nu îşi găseşte aici nici un loc.

Sugestiile lui Saussure în legătură cu caracterul combinatoriu al vorbirii în raport cu limba au constituit punctul de plecare al unor concepţii care identifică vorbirea cu axa sintagmatică. Din punctul de vedere al lui G. Guillaume, unităţile limbii, unităţi potenţiale, sînt elementele lexicale. Unităţile discursului, unităţi de efect, sînt frazele [18]. În limbă, G. Guillaume vede un sistem de *poziţii*, de la care discursul porneşte pentru a crea jocuri de *opoziţii*. Dihotomia capătă o interpretare psihomecanică : discursul fiind utilizarea unui sistem de reprezentări care este limba, el nu poartă aceeaşi dată cu aceasta. O *mişcare* a gîndirii de la unităţile potenţiale existente în limbă către unităţile de efect existente în vorbire, realizată într-un anumit *timp* — iată forma de manifestare a relaţiei dintre cele două planuri ale limbajului în concepţia lui G. Guillaume.

Ideea unei *vorbiri* care aparţine prezentului în opoziţie cu *limba* care aparţine trecutului este o idee centrală şi în teoria lui Alan Gardiner privind această dihotomie [19]. *Subiectul* şi *predicatul* sînt unităţi de vorbire, nu de

[15] L. Hjelmslev, *Langue et parole*, în *Essais linguistiques*, TCLC XII, 1959, p. 81.
[16] *Ibidem*, p. 80.
[17] Em. Vasiliu, *Limbă, vorbire, stratificare*, SCL X, 1959, 3, p. 469.
[18] G. Guillaume, *Observation et explication dans la science du langage*, în *Langage et science du langage*, Paris — Québec, 1969, p. 275.
[19] A. Gardiner, *The Theory of Speech and Language*, ed. a II-a, Oxford, 1951, p. 329.

limbă în concepţia acestui autor, ceea ce probează încă o dată faptul că el identifică *vorbirea* cu *sintaxa*.

Concepînd în felul acesta raportul, o separare între *limbă* şi *vorbire* care să se suprapună peste cea dintre *lexical* şi *sintactic* nu mai apare de o utilitate foarte evidentă, fapt remarcat de J. L. Pierson, care crede că tocmai opoziţia dintre semnul lexical şi semnul sintactic este cea pe care Saussure a avut-o în minte atunci cînd vorbea despre *langue* şi *parole* [20].

Observaţia că limba este în concepţia lui Saussure doar un inventar de elemente apare ca o critică formulată la adresa acestuia de către unii reprezentanţi ai gramaticii generative. Aspectul creator apare la Saussure localizat numai în vorbirea individuală, în vreme ce pentru Chomsky creativitatea guvernată de reguli se plasează în limbă [21]. Identificarea conceptelor de *competenţă* şi *performanţă* ale gramaticii generative cu dihotomia *limbă—vorbire* pare posibilă numai dacă avem în vedere unele interpretări ale distincţiei propuse de Saussure. Încercînd să se delimiteze de concepţiile unor urmaşi ai lui Saussure care văd în frază un act de vorbire prin excelenţă şi pornind de la distincţia stabilită de gramaticile generative între structura de suprafaţă şi structura de adîncime, Th. Ebneter concepe un al treilea nivel, intermediar între cele două structuri, capabil să ţină cont de schemele de enunţuri care sînt la dispoziţia vorbitorului şi în conformitate cu care acesta apreciază dacă o construcţie este sau nu utilizabilă [22]. Acest nivel ni se pare că poate fi apropiat de *normă*, în felul în care aceasta este definită de E. Coseriu.

Teoria lui E. Coseriu despre limbă şi vorbire porneşte de la o reexaminare critică a concepţiei lui Saussure despre această dihotomie, precum şi a unor teorii apărute după Saussure [23]. O idee esenţială, asupra căreia Coseriu revine în mai multe lucrări, este că diviziunile introduse în cadrul limbajului sînt distincţii utile din punct de vedere metodologic şi că ele nu trebuie să fie considerate în nici un caz realităţi autonome. Pornind de la premisa că în mod concret un există decît activitatea lingvistică, Coseriu admite că în cadrul realităţii unitare şi indivizibile care este limbajul se pot introduce delimitări din diverse perspective. Criteriile multiple care s-au propus pentru diviziune (individual — social, psihofizic — psihic, uniformitate — expresivitate, facultate — manifestare concretă, activitate — produs etc.) pot fi justificate fiecare în parte [24]. Important este ca atunci cînd termenii sînt concepuţi în calitate de contrarii, să se stabilească opoziţii între planuri

---

[20] J.L. Pierson, *Langue-parole? Signifiant-signifié-signe?*, „Studia Linguistica", XVII, 1963 p. 13.

[21] Ruwet, *Introduction*, p. 51.

[22] Th. Ebneter, *La phrase dans le domaine de la langue*, ACIL X, I, p. 431.

[23] Vezi, mai ales, E. Coseriu, *Sistema, Norma y Habla*, „Revista de la Facultad de Humanitas y Ciencias" VI, Montevideo, 1952, nr. 9 ; idem, *Determinación y Entorno, Dos problemas de una linguistica del hablar*, „Romanistisches Jahrbuch", Sonderdruck VII Band, 1955—1956, şi idem, *Sistema, Norma e „Parola"*, în *Studi Linguistici in onore di Vittore Pisani*, estratto, Brescia, f.d.

[24] Trebuie să observăm că, atunci cînd definim un obiect ca unitate a contrariilor, aceste contrarii pot fi privite din diferite perspective: ca exprimînd o relaţie general — individual, esenţă — fenomen sau calitate — cantitate.

corelative. *Sistemul*, de pildă, nu se opune *textului* sau *procesului* şi nici *schema* nu se opune *uzajului*.

Din punctul de vedere al lui Coseriu, dihotomia pe care o propune Saussure este insuficientă. Dacă se adoptă criteriul gradelor diferite de abstractizare, între *sistem* (termenul pe care Coseriu îl preferă *limbii* pentru că acesta din urmă este un concept istoric) şi *vorbire* se situează *norma*. Norma este realizarea concretă a sistemului, care este considerat numai ca o reţea de opoziţii funcţionale. În cadrul unei diviziuni a limbajului care cuprinde vorbirea concretă, norma individuală, norma socială şi sistemul funcţional, sfera termenilor dihotomiei devenită tradiţională *langue — parole* depinde de criteriul de separare pe care îl adoptăm. Dacă opoziţia este, de exemplu, între concret şi abstract, numai vorbirea concretă se încadrează în *parole*; dacă opoziţia este între social şi individual, vorbirea concretă şi norma individuală se încadrează în *parole*, iar norma socială şi sistemul funcţional în *langue* [25].

Conceptul de *normă* în interpretarea pe care i-o dă E. Coseriu a fost discutat la noi în mai multe lucrări. Pentru fonologie şi fonetică, teoria a fost reluată şi nuanţată de către A. Avram (în vol. *Omagiu lui Iorgu Iordan*, Bucureşti, 1958) care prezintă următoarea ierarhie.

Limbă	I	Sistem	1. Arhifoneme	
			2. Foneme	Abstract
	II	Normă	3. Variante independente	
			4. Variante poziţionale	
Vorbire	III	Vorbire	5. Sunete concrete	Concret

Relaţia dintre *normă* şi *frecvenţă* a fost discutată de I. Dănăilă [26] şi P. Miclău [27].

Din punctul de vedere al lui P. Miclău, norma, care reprezintă latura socială a structurii, se referă la extinderea cantitativă a trăsăturilor, la gradul de răspîndire a elementelor limbii pe plan social. Acest aspect poate fi cercetat cu mijloace matematice [28].

Accentuînd caracterul abstract al împărţirilor propuse de Saussure în cadrul limbajului, I. Coteanu atrage atenţia asupra faptului că norma reprezintă particularul şi că deci nu poate fi pusă pe acelaşi plan cu limba şi vorbirea. Norma poate fi definită ca „limitarea funcţiunilor unui sistem dat în condiţii prestabilite" şi este proprie fiecărei limbi în parte [29].

Trebuie să observăm că şi la E. Coseriu opoziţia principală se stabileşte tot între limbă şi vorbire. Aceste două categorii sînt cele pe care le are în vedere atunci cînd se referă la trecerea limbii în vorbire, la operaţiile de *determinare* care aparţin tehnicii vorbirii.

---

[25] E. Coseriu, *Sistema, Norma e „Parola"*, p.251.

[26] I. Dănăilă, *Note despre conceptul de normă lingvistică*, LR XII, 1963, 4, p. 325—334.

[27] P. Miclău, *Limbă şi vorbire*, „Analele Universităţii Bucureşti", Seria Ştiinţe Sociale, Filologie, anul XIV (1965).

[28] P. Miclău, *lucr. cit.*, p. 247.

[29] I. Coteanu, *Dicotomie sau tricotomie lingvistică?*, în *Omagiu lui Alexandru Rosetti*, Bucureşti, 1965.

Unele dintre aceste operații sînt strîns legate de noțiunea de situație sau de context, într-un sens larg. Vorbirea se referă totdeauna la anumite circumstanțe, în timp ce limba este acircumstanțială [30]. Situația este spațiul — timp al vorbirii. Raportarea se face însă și la un context care poate fi idiomatic (raportarea unei părți a limbii la limbă în întregul ei), verbal sau extraverbal sau la ceea ce Coseriu numea „universul discursului": literatură, mitologie, științe.

Legată de raportul dintre *vorbire* și *situație*, teoria despre pronume a lui E. Benveniste ni se pare de o deosebită importanță pentru înțelegerea relației dintre limbă și vorbire.

După cum remarcă Benveniste, în vorbire raportarea se face întotdeauna la subiectul vorbitor. Pronumele de persoana întîi, care este un element ca oricare altul în inventarul formelor limbii, introduce în vorbire prezența persoanei, fără de care limbajul nu este posibil. Forme goale în limbă, pronumele își capătă realitate și substanță numai în discurs [31]. Pronumele personal nu este unica formă de această natură: aceeași este situația și pentru alți indicatori, mai ales pentru seria deicticelor.

Tot în raport cu vorbirea se caracterizează și timpul lingvistic, arată Benveniste. Limbajul nu dispune decît de o expresie temporală — prezentul, respectiv momentul care coincide cu vorbirea. Pornind de la această axă se ordonează timpul lingvistic în orice limbă. Este important să reținem una din concluziile lui Benveniste la analiza pe care o face, și anume că „întotdeauna experiența umană înscrisă în limbaj ne trimite la actul vorbirii"[32].

În acest sens, nu ni se pare de prisos accentuarea caracterului concret al vorbirii și importanța acesteia pentru înțelegerea problemelor legate de reflectarea realității în limbă. Limbajul este, prin vorbire, confruntat mereu cu realitatea: „Înțelegînd că limbajul este un produs social, în legătură genetică și funcțională cu ansamblul activităților practice ale omului în societate, noi ne dăm seama, în același timp, că imaginea lumii impusă de un anumit limbaj nu este arbitrară și nu mai poate să fie modificată într-un mod arbitrar" [33].

Utilitatea teoretică a distincției limbă — vorbire, indiferent de criteriile care au fost propuse pentru delimitare, cu greu ar putea fi negată. Meditînd asupra limbajului, diverși teoreticieni au simțit încă înainte de Saussure nevoia să separe latura esențială a acesteia de cea fenomenală — activitatea lingvistică de produsul acestei activități. În ceea ce privește utilitatea practică, ea depinde de metodologia diverselor școli sau a diverșilor lingviști. Faptul că dihotomia stabilită de Saussure n-a fost socotită suficientă de unii lingviști, care s-au simțit îndemnați să adauge o a treia entitate (variabilă în diferite teorii) sau să propună chiar o împărțire cvadripartită [34] este departe de a proba inutilitatea distincției. R. Jakobson,

---

[30] E. Coseriu, *Determinación...*, p. 34.

[31] E. Benveniste, *Le langage et l'expérience humaine*, „Diogène", 1965, 51, p. 3 și urm.

[32] *Ibidem*, p. 13.

[33] Adam Schaff, *Langage et réalité*, „Diogène", 1965, 51, p. 157.

[34] Vezi, de pildă, N. D. Andreev și L. R. Zinder, *On the notions of speech, act speech, speech probability and language*, „Linguistics" 4, 1965.

în diferite lucrări[35] şi A. Martinet[36] au considerat că opoziţia dintre limbă şi vorbire poate fi exprimată şi prin termenii de cod şi mesaj, luaţi din teoria informaţiei, ceea ce presupune, bineînţeles, o anumită interpretare dată celebrei dihotomii.

Delimitarea dintre limbă şi vorbire prezintă interes pentru soluţionarea unor probleme importante pentru lingvistică. Una dintre aceste probleme este cea privitoare la modul în care se produce evoluţia în limbă. Se pare că însăşi disocierea stabilită de Saussure ar fi pornit de la necesitatea separării elementului mobil, transformator, de elementul static, conservator. Concepţii individualiste pre- şi postsaussuriene absolutizează rolul individului vorbitor în evoluţia limbii, evoluţie care apare guvernată fie de întîmplare, fie de sentimentul estetic al vorbitorului, fie de personalităţi. Dacă există un acord unanim asupra faptului că inovaţiile pornesc de la un vorbitor, avînd la început un caracter întîmplător, ideea că factorul social are o importanţă primordială în răspîndirea inovaţiilor este cea care trebuie să fie accentuată în primul rînd [37].

În raportul limbă — vorbire, factorul cel mai mobil este fără îndoială vorbirea. Limba este factorul permanent, care asigură stabilitatea raporturilor dintre membrii unei comunităţi în cadrul unei anumite perioade de timp.

În diviziunea tripartită prezentată de Coseriu, norma reflectă echilibrul (instabil) al sistemului într-un moment determinat. Schimbîndu-se norma, se schimbă echilibrul. Vorbitorul constituie punctul de plecare al schimbărilor în sistem, care se leagă de necunoaşterea normei. Schimbarea fonetică, de pildă, arată Coseriu, constă în deplasarea normei către o realizare acustică a unui fonem admis de sistem.

Se poate lesne observa relaţia care există între modul de a concepe raportul limbă — vorbire şi atenţia acordată în practică unuia sau altuia dintre cele două aspecte. Începînd de la Saussure încoace, obiectul principal al atenţiei orientărilor structuraliste este *la langue* : „Studiul limbii comportă două părţi : una, esenţială, are drept obiect limba, care este socială în esenţă şi independentă de individ : acest studiu este numai psihic ; cealaltă secundară, are ca obiect partea individuală a limbajului, adică vorbirea, înţelegînd şi fonaţiunea : ea este psihofizică" [38]. Degajarea sistemului presupune însă şi studierea vorbirii, aşa că în practică nu se poate renunţa la acest obiect „secundar".

Ca o reacţie împotriva tendinţelor de eliminare a vorbirii din sfera de interes a lingvisticii, se poate observa o încercare de accentuare a importanţei acesteia, venind din mai multe direcţii. Pe de o parte, dezvoltarea psiholingvisticii aduce cu sine o accentuare a importanţei vorbirii, mai ales sub aspectul ei oral [39]. Particularităţile comunicării orale sînt cele chemate

---

[35] Vezi Jakobson, *Essais*.
[36] Martinet, *Elemente*, p. 45.
[37] Vezi Graur, în *Studii*, p. 383.
[38] Saussure, *Cours*, p. 37.
[39] Vezi Tatiana Slama-Cazacu, *Limbaj şi context*, Bucureşti, 1959, şi *Psiholingvistică*.

să stea în atenţia cercetătorilor, cu atît mai mult cu cît ele n-au constituit pînă acum o preocupare constantă [40].

Pe de altă parte, dezvoltarea sociolingvisticii, care se interesează de mijloacele şi formele de realizare a comunicării între oameni, presupune o accentuare a importanţei vorbirii sub anumite aspecte ale sale : de pildă studierea corelaţiei dintre ceea ce se exprimă şi modul cum se exprimă, după expresia lui R. A. Budagov [41].

O stilistică mai direct legată de lingvistică ar putea fi şi ea interesată de vorbire. Remarcînd că gramatica de pînă acum se opreşte, în general, la studiul frazei, Tzvetan Todorov vorbeşte despre o ştiinţă a vorbirii care ar constitui un nou tip de retorică. El îşi propune să construiască o tipologie a discursului după tipurile de relaţii între fraze [42].

Dezvoltarea semanticii lingvistice aduce şi ea o sporire a interesului pentru vorbire prin atenţia pe care o acordă relaţiilor dintre *semn* şi *designatum*. Discutînd sinonimia sintactică, aşa cum este înţeleasă de obicei, S. Stati atrage atenţia că uneori propoziţiile sînt considerate sinonime pentru că se acceptă identitatea referentului. Distincţia dintre o sinonimie a limbii şi o sinonimie a vorbirii ar evita, după părerea autorului, unele confuzii persistente [43]. În practica cercetării, sarcinile lingviştilor se împart în ceea ce priveşte studierea diferitelor aspecte ale limbii şi vorbirii. Gardiner considera limba drept sarcina lexicografului şi gramaticului, iar vorbirea drept sarcina editorului şi comentatorului [44]. Coseriu vede gramatica structurală ca ştiinţă a sistemului, gramatica despriptivă ca ştiinţă a normei iar gramatica „erorilor" ca ştiinţă a vorbirii. Fonologia este ştiinţa sistemului, manualele de pronunţie se ocupă de realizarea normei, iar fonetica este ştiinţa vorbirii [45].

Interesul practic acordat unui aspect al limbajului nu trebuie să se transforme în postularea primordialităţii sale pe plan teoretic.

---

[40] Tatiana Slama-Cazacu, *L'étude du roumaine parlé ; un aspect négligé — L'indicatio ad oculos"*, ACLFR XII, I, p. 591–596

[41] R.A. Budagov, *Notes sur la typologie de la parole*, ACLFR XII, I, p. 186.

[42] Tzvetan Todorov, *Connaissance de la parole*, în *Linguistic studies presented to André Martinet*, „Word" 23, 1967, nr. 1–2–3, p. 509–510.

[43] S. Stati, *Synonymie de „langue" et de „parole"*, ACLFR XII, I, p. 697–699.

[44] A. Gardiner, *lucr. cit.*, p. 440.

[45] E. Coseriu, *Sistema, Norma e „Parola"*, p. 252.

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

C. Compartimentele limbii

1. Unităţile limbii

a. Tipuri de unităţi

Compartimentarea studiului limbii în fonetică, gramatică, lexic duce la evidenţierea mai multor tipuri de unităţi lingvistice, fiecare cu specificul ei calitativ. Lingvistica generală îşi pune în legătură cu unităţile limbii întrebări de felul următor: Care sînt unităţile (de bază şi secundare) ale fiecărui nivel? Fiecare unitate funcţionează la un singur nivel sau există şi unităţi pe care le găsim în două, eventual mai multe planuri? Toate limbile cunosc aceleaşi tipuri de unităţi, sînt unităţile acestea *universalii* lingvistice?

Lingvistica structurală dă, la întrebările de mai sus, răspunsuri variate [1], dovedind pentru acest tip de probleme un interes mult mai mare decît lingvistica tradiţională.

În funcţie de numărul nivelelor identificate şi de anumite detalii de concepţie, studiile actuale propun diferite ierarhii de unităţi; citām aici numai cîteva:

— fonem/morfem/cuvînt/parte de propoziţie/propoziţie/ frază [2];
— fonem/morfem/cuvînt/îmbinare de cuvinte (sau „sintagmă")/ propoziţie/enunţ [3];
— fonem/monem/sintagmă/enunţ [4];
— sunet/formă/sens [5];

---

[1] C. E. Bazell, *On the historical sources of some structural units*, în *Miscellanea Martinet*.

[2] Ierarhia aceasta apare explicit sau este implicată în numeroase lucrări de orientare tradiţionalistă, de exemplu, GLR. O încercare de a o integra într-o concepţie structuralistă, la S. Stati, *Structura propoziţiei*, SCL XIV, 1963, 2, p. 161; idem, *La construction des chaînes linguistiques potentielles*, CLTA II, 1965, p. 271–272.

[3] Este aşa-numitul model bloomfieldian, cf. W. L. Chafe, *Language as symbolization*, „Language" 43, 1967, 1, p. 87. Precizăm că, în această doctrină, un enunţ nu trebuie să conţină minimum două propoziţii; unii consideră că există şi enunţuri fără structură propoziţională, de exemplu *Da*.

[4] Vezi Martinet, *Eléments*, p. 372; A. Martinet, *A functional view of language*, Oxford, 1962, p. 383.

[5] Nivelele corespunzătoare se numesc: fonologie, morfologie, semantică. G. L. Trager, cit. de H. L. Smith Jr., *The concept of the morphophone*, „Language" 43, 1967, 1, p. 307.

— fonem/morfem/glosem/enunț [6];
— fonem/cuvînt/frază/enunț [7].

Problema se complică prin introducerea de către structuraliști a unor concepte noi, fără echivalent în studiile tradiționale: arhifonem, morfofonem, arhimorfem, sem, semem, noem, sintagmem (clasă de sintagme), sintaxem ș. a. În schimb, sînt respinse, în multe lucrări, entitățile tradiționale „cuvînt" și „parte de propoziție". Pe de altă parte, în concepția structuraliștilor care disting *variantele* de *invariante* (vezi mai departe) numărul unităților se dublează: de exemplu, *sunetului* din lingvistica tradițională îi corespunde perechea *alofon — fonem*; *cuvîntului* îi corespunde, la unii autori, perechea *cuvînt — lexem* etc.

În genere, structuraliștii (ca și tradiționaliștii) recunosc existența mai multor tipuri de unități în cadrul aceluiași nivel, dar există dezacord în ceea ce privește *unitatea fundamentală* a fiecărui nivel:
— în fonologie: fonemul sau trăsătura distinctivă?
— în morfologie: cuvîntul sau morfemul?
— în sintaxă: cuvîntul, sintagma, propoziția sau enunțul?

La problema ierarhiei nivelelor se adaugă aceea a ierarhiei din fiecare nivel [8].

Ne vom referi în cele ce urmează la clasificarea din lucrările lingviștilor care se conduc după principiile: (α) stratificării, (β) analizei fără rest în unități omogene, (γ) izomorfismului.

1. *Principiul stratificării*: o unitate a unui nivel anumit e formată din mai multe unități de nivel imediat inferior, eventual din una singură [9]. În baza acestui principiu nu e permis să se vorbească de un nivel al *sintagmei* (cu sensul de „grup de cuvinte sau părți de propoziție în raport de subordonare"), căci există propoziții (unitatea nivelului imediat superior) care nu conțin nici o sintagmă.

2. *Principiul analizei fără rest în unități omogene* (unii autori nu-l combină cu principiul stratificării): la indiferent ce nivel, din segmentare trebuie să rezulte numai unități de același tip, denumite cu același termen. Nu vom spune deci că un text se descompune în *morfeme* (unități gramaticale) și *semanteme* (unități lexicale, rădăcinile cuvintelor) [10] și nici că anumite propoziții sînt formate din *părți de propoziție* și din *cuvinte* care nu sînt părți de propoziție [11].

3. *Principiul izomorfismului*: toate nivelele au aceleași trăsături generale de organizare (unitățile sînt fascicule de trăsături distinctive,

---

[6] A. Dugas, *Etudes de linguistique appliquée sur les structures syntaxiques du français oral de Montréal (Canada)* (thèse, Univ. de Grenoble), 1966, p. 10.

[7] Vl. Hořejší, *Les plans linguistiques et la structure de l'énoncé*, „Philologica", supl. la ČMF IV, 4, p. 195.

[8] În terminologia engleză se face distincția dintre ierarhia „interlevel" și ierarhia „intra-level" (F. R. Palmer, *Linguistic hierarchy*, „Lingua" VII, 1957—1958, p. 228).

[9] Vezi *Planuri, nivele, stratificare* (II B 2).

[10] Acest principiu e implicat în argumentarea propusă de Al. Graur, *Note asupra structurii morfologice a cuvintelor*, SG II, 1957, p. 3—5.

[11] GLR II nu respectă acest principiu.

între unități există aceleași tipuri de relație, numărul infinit de realizări din v o r b i r e se reduce la un număr finit de invariante din l i m b ă etc.).

Descrierea sistemului de unități al unui nivel și a structurilor formate din aceste unități trebuie să facă apel și la fapte care aparțin altor nivele; planurile limbii nu se bucură de o autonomie absolută, barierele dintre ele sînt aproximative (dacă nu chiar iluzorii, în unele cazuri particulare). Iată cîteva exemple de interferență:

— trăsăturile fonetice *suprasegmentale* (accent, pauză, intonație) sînt tratate de unii ca aparținînd nivelului fonologic, de alții ca formînd un nivel aparte, al *prosodiei* [12]. Trăsăturile acestea sînt calificate drept *foneme*, respectiv *prosodeme*, dar li s-a conferit și valoarea de *morfeme* [13] și sînt adesea discutate și în cercetările de *sintaxă*, ca mărci sintagmatice;

— *cuvîntul* pune probleme foarte dificile, dintre care cea mai gravă e poate aceea legată de distincția tradițională morfologie/sintaxă. Întîlnim frecvent afirmația că cuvîntul se află la limita dintre morfologie și sintaxă, că ține de ambele nivele [14] sau că aparține de trei straturi ale limbii, morfologic, sintactic și lexical [15].

b. Variante și invariante

Calitatea de „variantă" sau de „invariantă" a diverselor unități lingvistice prezintă o importanță primordială și a format obiectul multor cercetări. Cel mai limpede se prezintă situația în planul fonologic. În baza principiului izomorfismului, distincția „variantă/invariantă" a fost extinsă și la celelalte planuri [16], cu rezultate mult mai puțin clare și concludente. Sînt de reținut următoarele elemente ale metodei de reducere a variantelor la invariante:

Căutarea *funcțiunii comunicative* (adoptarea punctului de vedere *funcțional*). Examinarea unui *corpus* foarte mare de enunțuri duce la observația că nu există repetiție identică: diferențele fonetice și semantice dintre unități tind spre infinit. Dar comunicarea lingvistică n-ar fi posibilă cu un număr infinit de unități; în realitate, limbajul operează cu un număr finit de elemente, care se repetă, și-i revine lingvistului obligația de a le descoperi în structura vorbirii. În felul acesta, adoptarea metodei de reducere a variantelor la invariante se impune oarecum de la sine.

Invariantele sînt compuse din trăsături distinctive, mai puține decît unitățile pe care le formează. Acesta e un aspect de bază al *economiei* organizării lingvistice.

---

[12] Martinet, *Eléments*, p. 21; Pottier, *Présentation*.

[13] Cf. Paula Diaconescu, *Evoluția noțiunii de morfem și stadiul actual al analizei morfematice*, ELS, p. 105.

[14] Un exemplu concludent: semnificația *morfemului* de caz este de natură *sintactică*.

[15] De exemplu, J. Krámský, *Postavení slova v systému jazyka*, SaS XXVIII, 1967, p. 373.

[16] Lingviștii americani vorbesc despre „the *-eme* and *allo-* principle".

Invariantele trebuie astfel concepute şi descrise, încît valoarea lor să rezulte din relaţiile de *opoziţie* contractate cu celelalte invariante ale nivelului respectiv. Aceasta presupune un studiu paradigmatic, la care se adaugă studiul sintagmatic al comportării fiecărei invariante în structuri.

c. Fonemele

Sunetele care nu apar niciodată în acelaşi context fonetic (care sînt în distribuţie complementară) şi sunetele care pot apărea în acelaşi context fonetic, dar nu contractează raporturi de comutare (sînt în variaţie liberă) sînt variante [17] ale aceluiaşi fonem [18]. În mod obişnuit, alofonele sînt privite ca unităţi concrete, individuale, ale vorbirii, în contrast cu fonemele, care sînt abstracte, generale şi aparţin limbii [19]. S-a arătat însă că există în fonologie două niveluri de abstractizare: sunetele care sînt în variaţie liberă într-un anumit context fonetic trebuie raportate la ceea ce Şaumian numeşte un „fonem concret" (de exemplu, rom. *n* velar, înainte de consoană velară). Fonemul concret, determinat de o anumită poziţie, împreună cu fonemele concrete determinate de celelalte poziţii, se raportează la *fonem*, unitate mai abstractă decît fonemul concret [20].

Eliminînd acele caracteristici ale sunetului care ţin de poziţia sa în cuvînt şi în frază, precum şi caracteristicile care pot fi modificate fără a afecta identitatea cuvîntului, se obţin trăsături pertinente (distinctive): conţinutul fonemului e un fascicul de trăsături distinctive.

Dacă fonemul se defineşte ca o sumă de trăsături pertinente, arhifonemul e ansamblul trăsăturilor pertinente comune pentru două sau mai multe foneme [21]. De exemplu, un arhifonem T e format din trăsături distinctive comune pentru /t/ şi /d/, minus surditate/sonoritate. Construirea acestor invariante e necesară numai pentru „contextele de neutralizare", acolo unde, de exemplu, se suprimă opoziţia dintre consoanele surde şi cele sonore [22].

Una din dificultăţile reducţiei sunetelor la foneme e o problemă de segmentare a lanţului vorbit: „Un fonem sau două foneme?". În stadiul

---

[17] Variantele fonemului se numesc *alofone*, mai simplu *sunete*. Pentru variantele stilistice ale fonemului s-a propus denumirea de *diafone* (H. L. Smith Jr., *art. cit.*, p. 318).

[18] Em. Vasiliu, *Problema fonemului în lingvistica actuală*, ELS, p. 84–85.

[19] În lucrări mai recente, fonemul e considerat un „construct" (S.K. Šaumian, *Проблема теоретической фонологии*, Moscova, 1962, p. 35), căci nu poate fi definit prin observaţie directă, ci recurgînd la concepte ca distribuţie, echivalenţă, transformare, comutare. În fiecare idiom, există un ansamblu de reguli de corespondenţe între construct şi realitatea obiectivă fonetică (vezi Vasiliu, *Fonologia*, p. 37); cf. şi J. Krámský, *Some remarks on the problem of the phoneme*, în *To honor Roman Jakobson*, Haga, 1967, p. 1087.

[20] Em Vasiliu, *art. cit.*, p. 88. Fonemele concrete sînt, prin definiţie, în distribuţie complementară.

[21] Martinet, *Eléments*, p. 77.

[22] În limbi ca rusa sau germana, din moment ce consoana finală nu poate fi decît surdă, surditatea n-are rol fonologic. În această poziţie e mai corect să vorbim despre arhifonemele P, T, K etc. decît despre fonemele /p/, /t/, /k/ etc., în conţinutul cărora figurează ca trăsătură distinctivă surditatea.

actual al dezbaterii, se pare că trebuie să admitem că, cel puţin în anumite limbi, o tranşă sonoră anumită poate fi interpretată atît monofonematic, cît şi difonematic (cf. „diftongii" limbii române).

Fonemele suprasegmentale au fost clasificate în i n t e n s i v e (care caracterizează o singură silabă; în româneşte numai accentul) şi e x t e n s i v e (care pot caracteriza un segment fonic cu o extindere mai mare decît o singură silabă), adică *intonaţia*, definită ca „variaţia de înălţime în modul de emitere a unei tranşe sonore" [23]. Lingviştii descriptivişti din SUA sînt autorii unor studii valoroase consacrate fonemelor suprasegmentale. În engleza americană au fost evidenţiate patru „pitch phonemes", căci o vocală poate fi rostită la patru înălţimi diferite cu valoare distinctivă în planul semantic. Denumirile „fonemelor de înălţime" sînt: jos, mediu, înalt, foarte înalt [24].

Mulţi lingvişti refuză să considere *foneme* faptele de intonaţie [25], deoarece respectă ideea că fonemul e element constitutiv, cu valoare distinctivă, al *morfemului* sau *cuvîntului*, iar melodia frazei are valoare distinctivă în sintaxă, în lanţurile de cuvinte. „Melodia frazei[...], variaţiile curbei sale nu sînt susceptibile de a schimba identitatea unui monem sau a unui cuvînt. Chiar dacă diferenţa dintre cele două curbe se manifestă numai asupra unui cuvînt, e afectată nu valoarea acestui singur cuvînt, ci a unui segment de expresie mai mare, care poate fi fraza întreagă" [26]. Bineînţeles, observaţiile acestea nu infirmă valoarea fonologică, eventual calitatea de fonem, a accentului de intensitate, cu valoare distinctivă în lexic şi morfologie (în idiomurile cu accent liber) [27].

d. Morfemele

În morfologie problema unităţilor specifice se complică, întrucît intervine *înţelesul*, element inaccesibil observaţiei şi greu de definit, iar termenul *morfem* e folosit în accepţii variate [28]. Dacă, în lingvistica tradiţională, în centrul preocupărilor morfologiei se afla *cuvîntul*, la majoritatea structuraliştilor unitatea fundamentală a gramaticii devine morfemul [29].

[23] Vasiliu, *Fonologia*, p. 41–42, 67.

[24] G.L. Trager, *The intonation system of American English*, în *In Honour of Daniel Jones*, Londra, 1964, p 267. Pentru română, vezi A. Roceric, S. Golopenţia, *Observaţii asupra intonaţiei în limba română*, SCL XII, 1961, p. 29–34, şi Vasiliu, *Fonologia*, p. 58 şi urm., care distinge patru accente de intensitate, reductibile la două invariante, accentul tare şi accentul slab (p. 62), şi trei contururi terminale, descendent, neutru şi ascendent (p. 74).

[25] „Nu există absolut nici o utilitate în postularea unor foneme de accent (*stress*) sau de înălţime (*pitch*)" (Hultzén, în vol. *In Honour of Daniel Jones*, p. 92).

[26] Martinet, *Eléments*, p. 85.

[27] Pentru locul unităţilor de intonaţie în analiza nivelului sintactic vezi, mai departe, p. 231–232.

[28] Enumerarea şi comentariul lor la Paula Diaconescu, *art. cit.*

[29] Guţu Romalo, *Morfologie*, p. 6 („Pe cînd înainte lingviştii, utilizînd conceptul « morfem » îl subordonau cuvîntului — morfemul era conceput ca o parte a cuvîntului —, de la un moment dat, morfemul începe să fie definit independent de cuvînt, devenind unitatea f u n d a m e n t a l ă, iar cuvîntul este conceput ca o unitate derivată, subordonată, definită prin raportare la morfem, ca grupare de morfeme").

Accepţiile termenului *morfem* :

Un segment parte de cuvînt care are semnificaţie gramaticală : aici intră desinenţele şi unele afixe. Tot morfeme sînt, după unii, verbele auxiliare, prepoziţiile, conjuncţiile, anumite cuvinte determinative, adverbele utilizate în exprimarea analitică a gradelor de comparaţie. Într-o accepţie şi mai largă, morfem e *orice* mijloc de exprimare a unei semnificaţii gramaticale, ceea ce explică expresii ca „morfem suprasegmental" (accentul), „morfem tactic" (topica). Cînd în paradigma unui cuvînt forme cu desinenţă sînt în opoziţie cu forme fără desinenţă, despre acestea din urmă se spune că au „desinenţa zero" ; acesta este un „morfem-zero" [30].

A înţelege prin *morfem* o unitate minimă de expresie dotată cu *sens gramatical* presupune o distincţie netă între „sens gramatical" şi „sens lexical", fapt contestabil [31].

— O unitate semantică de tip gramatical (concepţia glossematică) : de exemplu, -ă din *masă* conţine două morfeme : „singular" şi „nominativ". *Morfem* corespunde deci cu *categoriile gramaticale* din terminologia tradiţională.

— Secvenţă fonică minimală dotată cu sens [32] sau „unitatea minimală a limbii păstrînd funcţiunea de semn" ; un cuvînt se descompune fără rest în morfeme. (Morfem este deci un termen generic care cuprinde şi rădăcinile şi afixele [33].) Concepţia aceasta respectă principiile stratificării şi al analizei fără rest în unităţi omogene. În această accepţie, termenul *morfem* — prea ambiguu — e înlocuit de funcţionaliştii genevezi, de A. Martinet şi de alţii cu *monem*.

Morfemele sînt, din punct de vedere paradigmatic, în relaţie de opoziţie şi au variante (*alomorfe*) libere şi poziţionale. Reducţia variantelor la invariante se face tot după principiul comutării, dar, spre deosebire de fonologie, în morfologie numărul variantelor libere este în general neglijabil (cf. lat. *laudau*-erunt = *laudau*-ere). Exemplu de alomorfe : pluralul substantivelor neutre din limba română e redat prin alomorfele *-e*, *-uri*, *-i*, *-ă*. În vorbire se constată fenomene de variaţie liberă (*vise* = *visuri*, *chibrite*=*chibrituri*), dar majoritatea substantivelor neutre au în limba română literară un singur alomorf de plural. Situaţii similare din engleză au primit însă interpretări diferite : unii consideră că în *shoes*, *houses*, *oxen* pluralul e marcat prin acelaşi morfem, cu alomorfele *-z*, *-iz -n*, după alţii am avea aici două morfeme : [z], cu alomorfele *-z* şi *-iz*, şi [n]. Cele două morfeme ţin de *macromorfemul -Z* [34].

Unii au încercat să transpună în morfologie analiza morfemelor (mai exact a conţinutului lor) ca fascicule de trăsături distinctive. Operaţia e

---

[30] Despre „morfem-zero", la Galichet, *Physiologie de la langue française*, Paris, 1964, p. 134. Obiecţii la W.H. Haas, *Zero in linguistic description*, „Studies in Linguistic Analysis", Special volume of the philological society, Oxford, 1962, p. 42—43. Vezi şi, mai departe, nota 36.

[31] M. Manoliu, *Morphèmes lexicaux et grammaticaux*, CLTA I, 1962, p. 89—102 ; E.H. Bendix, în „Langages" 20, 1970, p 103.

[32] Guţu Romalo, *Morfologie*, p. 7.

[33] În ultimii ani, această accepţie s-a impus şi la noi, cf. Al. Ionaşcu, în LR XII, 1953, 4, p. 75—76 ; Al. Graur, *art. cit.*, p. 3—5.

[34] H.L. Smith Jr., *art. cit.*, p. 337.

simplă pentru morfemele gramaticale (unde constatăm existența unor fascicule ca „gen" + „număr" + „caz", cf. lat. *-us* din *bonus*), dar n-a dat încă rezultate convingătoare pentru morfemele lexicale. Trăsăturile distinctive ale acestor morfeme se numesc *seme* [35].

Între conținutul și expresia planului morfologic există o lipsă de paralelism (asimetrie): raportarea fiecărei semnificații (de obicei gramaticale) la cîte un segment de expresie întîmpină adesea dificultăți în limbile indo-europene. În această situație se introduce conceptul de morfem-zero (de exemplu, rom. *cînt-* în opoziție cu *cînt-ă* [36]), sau conceptul de „amalgamare" (de exemplu, în lat. *cant-e-m*, segmentul *-e-* cumulează valorile de morfem de mod și morfem de timp, iar *-m* e morfem de persoană, număr și diateză). Pe de altă parte, se întîmplă frecvent ca o singură semnificație gramaticală a unui cuvînt să fie exprimată prin mai multe morfeme, aparținînd la diferite cuvinte din enunț (de exemplu, pluralul în *amic-*i *fidel-*es, *uen-*erunt).

Se semnalează unele dificultăți în operația de segmentare a textului în morfeme de tipul: fr. *je chante* conține două cuvinte sau două morfeme?

Lingviștii americani vorbesc și de „morfeme discontinue" și „de înlocuire" (*replacive morphemes*) [37]. De exemplu, angl. *foot* și *feet* ar conține o rădăcină discontinuă [f...t] și un morfem gramatical reprezentat prin variația [u ~ iy), care corespunde variației de conținut singular ~ plural. Variația [u ~ iy], considerată „morfem de înlocuire", este înglobată ca alomorf al morfemului de plural, alături de ~*s*, ~*z* etc. [38]. Printre morfemele discontinue se numără și cele ale căror foneme componente sînt repartizate la cuvinte diferite din același enunț, de exemplu: [he... -s] morfemul de pers. III sg. din engl. *he sings* [39].

O unitate de tip mixt, aparținînd simultan la două nivele este *morfofonemul*, unitatea morfofonologiei [40], ale cărui variante se numesc *morfofone* [41]. De exemplu, în structura verbului rom. *port*, *o* este un morfofon care, împreună cu morfofonele *oa* și *u*, din *poart-ă*, *purt-ăm* etc., formează un morfofonem [o]. În paradigma aceluiași verb e utilizat un morfofonem consonantic cu morfofonele *t* și *ț*. În felul acesta se descriu alternanțele fonologice.

---

[35] Vezi mai sus metoda *Analiza în trăsături distinctive* (I B 2 c ε) și, mai departe, *Lexicul. Semantica* (II C 4).

[36] Dacă o considerăm în opoziție cu *cîntai*, s-ar părea că forma *cînt* conține două morfeme-zero, primul ca indicație a timpului, al doilea ca marcă de persoană și număr. În felul acesta se poate ajunge și la lanțuri de trei (eventual mai multe) morfeme-zero, ceea ce complică mult mecanismul descrierii.

[37] E.A. Nida, *Morphology. The descriptive analysis of words*, ed. II, 1957, p. 55.

[38] Guțu Romalo, *Morfologie*, p. 50—51.

[39] P. Diaconescu, *art. cit.*, p. 105. În fr. *la grande montagne blanche*, semnificantul genului feminin este discontinuu: /a...d...š/ (vezi Martinet, *Functional view*, p. 54).

[40] Se spune și *morfonem*, *morfonologie*. Pentru justificarea morfonologiei, vezi N.S. Troubetskoy, *Sur la morphonologie*, TCLP I, 1929, p. 85—88.

[41] H.L. Smith Jr., *art. cit.*, p. 306; morfofonemele sînt unități structurale între fonem și morfem, unități de bază ale morfemelor.

Proprietatea termenului *morfonologie* a fost contestată: s-a arătat că alternanța e strict morfologică, nefiind condiționată de factori fonetici sau fonologici [42].

e. Unități de conținut

Glossematica și-a propus să realizeze un mod de analiză a conținutului analog descrierii fonologice, încercînd să reducă variantele la invariante, să descopere acelea și relații ca în planul expresiei. Acest tip de studiu al conținutului numit de Hjelmslev *pleremică*, se găsește față de semantica tradițională în același raport ca și fonologia față de fonetică [43].

Izomorfismul perfect între cele două planuri ale limbii are puțini adepți. Se obiectează în primul rînd faptul că unitățile semantice nu sînt discrete; în planul conținutului nu există linearitate, ci simultaneitate. Pe de altă parte e greu de dovedit existența unor paradigme a entităților semnificative [44]. Unități analoge fonemului, formate din trăsături distinctive și în raport de opoziție, apar și în lucrările de semantică structurală [45]. *Lexemul*, invariantă lexicală, are drept conținut *sememul*, format din *seme*, trăsături minimale analoge trăsăturilor distinctive fonologice. Vocabularul apare astfel ca un sistem de invariante obținute din combinarea unui număr finit de seme.

f. Cuvintele

Cu excepția unor structuraliști, toți lingviștii recunosc în cuvînt o unitate lingvistică fundamentală (i se atribuie în genere însușirea de universalitate, ca și fonemului și propoziției). Cu toate acestea, natura sa atît de complexă, apartenența sa la mai multe nivele explică dificultatea de a formula o definiție satisfăcătoare [46].

---

[42] Martinet, *Eléments*, p. 100.

[43] J. Holt, *Beiträge zur sprachlichen Inhaltsanalyse*, „Innsbrucker Beiträge zur Kulturwissenschaft", Sonderheft 21, 1964, p. 12.

[44] „Nimic nu pare să justifice existența unor unități lingvistice pur semantice: nu găsim o ierarhie semantică corespunzînd ierarhiei lineare a aspectului fonic al limbii" (J. Popela, *The functional structure of linguistic units and the system of language*, TLP II, 1966, p. 74); cf. și B. Siertsema, *A study of glossematics*, Haga, 1955, p. 171.

[45] Vezi, mai sus, *Metode moderne* (I B 2 c) și, mai departe, capitolul *Lexicul. Semantica* (II C 4). Alte încercări: Prieto, *Noologie*; S. Stati, *Analiza unităților de conținut*, PLG IV, 1962. Unitățile de conținut propuse sînt *noemul*, respectiv *semantemul*.

[46] Expuneri detaliate: A. Marty, *Satz und Wort*, Reichenberg, 1925; W. Porzig, *Die Einheit des Wortes*, „Sprache, Schlüssel zur Welt: Festschrift für Weisgerber", Düsseldorf, 1959; K. Svoboda, *Pojem slova*, „Listy filologické" 67, 1940; K. Togeby, *Qu'est-ce qu'un mot?*, TCLC V, 1949; A. Rosetti, *Le mot*, Copenhaga — București, 1947; F. Hiorth, *On defining „word"*, SL XII, 1958; J. Krámský, *The Word as a linguistic unit*, Haga, 1969. În general, fiecare definiție satisface un aspect particular al problemei: „Chaque définition vaut pour son propre secteur" (A. Rosetti, *Remarques sur la définition du „mot"*, CLTA I, 1965, p. 261).

Cuvîntul există mai întîi ca invariantă şi variantă a nivelului lexical, ca unitate de *denumire*, cum se spune uneori, şi aici apare corelat cu noţiunile. Cu această primă accepţie cuvîntul a fost numit în lingvistica modernă *lexem* (invarianta), respectiv *alolexem* (varianta). Ceea ce definesc dicţionarele explicative ale unei limbi sînt lexemele, titlul unui articol de dicţionar jucînd rolul de simbol arbitrar al unui lexem. Variantele lexicale sînt de mai multe feluri: s e m a n t i c e (*inferior*$_1$ „situat mai jos", *inferior*$_2$ „de calitate mai slabă"), f o n e t i c e (variante libere: *adălmaş* şi *aldămaş*; variante poziţionale: it. *il*, *lo* şi *l'*)[47], g r a m a t i c a l e (*fac*, *faci*, *făcînd* etc.). La baza definirii lexemului stau calităţile sale de conţinut (*semnificat*), care ies în evidenţă din analiza rădăcinii, a morfemului lexical (în cazul cuvintelor flexibile şi, în genere, al cuvintelor numite tradiţional „cu sens lexical deplin"). Analiza lexemului ca fascicul de trăsături distinctive se confundă cu analiza morfemului lexical în *seme*[48]. Unii autori numesc lexem tocmai morfemul lexical: fr. *chambres* se descompune în lexemul *chambre-* şi morfemul *-s* (*chambres* este un monem[49]).

Sînt vechi şi încă actuale încercările de a defini cuvîntul ca unitate în acelaşi timp lexicală şi gramaticală[50]. Se spune că toate cuvintele au semnificaţie gramaticală, la unele această valoare e dominantă (uneltele gramaticale sau „cuvintele funcţionale": engl. *function words*), punînd aproape complet în umbră a doua componentă a conţinutului: sensul lexical sau „funcţiunea semantică". Între cuvintele „cu sens lexical deplin" şi uneltele gramaticale nu există o limită tranşantă; deosebirea dintre cele două categorii e de grad, nu de natură, lexicul formînd un *continuum* cu tipuri intermediare[51].

În lingvistica modernă s-a subliniat insuficienţa concepţiei descrise mai sus, arătîndu-se că în felul acesta nu se distinge suficient de clar *cuvîntul* de *morfem* (e vorba, de fapt, numai de morfemul-rădăcină). Au fost propuse în loc criterii sintactice, cu dezavantajul lor evident de a defini cuvîntul numai la nivelul sintactic. Iată cîteva încercări de acest tip:

— criteriul *inversării* morfemelor: dacă un lanţ de două morfeme nu admite inversarea, înseamnă că formează un cuvînt[52];

— criteriul *permutabilităţii* cuvintelor în enunţ duce la definiţii de tipul: „cea mai mică unitate cu sens formată din foneme şi permutabilă în propoziţie"[53] sau „unitate în interiorul căreia posibilităţile de inserare

---

[47] Vl. Hořejší, *Postavení morfologie v mluvnici a její obsah*, ČMF 39, 2—3, p. 77.

[48] Vezi, mai sus, p. 133.

[49] B. Pottier, *Vers une sémantique moderne*, TLL II, 1964, 1, p. 109. Acelaşi autor, în *Présentation*, p. 15—16, consideră că monemul e format din lexem + gramem, iar gramemele sînt de două tipuri: independente (de exemplu, fr. *le*, *et*) şi dependente (de exemplu, fr. *-s*, *-ette*).

[50] E adesea citată definiţia dată de A. Meillet: „Asocierea unui sens dat cu un ansamblu de sunete, susceptibil de o întrebuinţare gramaticală dată" (în „Revue de métaphysique et de morale", 21, 1913, p. 11).

[51] Vezi H.A. Gleason, *Linguistics and English grammar*, New York, 1965, p. 187.

[52] P.L. Garvin, *A study of inductive method in syntax*, „Word" 18, 1962, 1—2, p. 110.

[53] B. Trnka, *Autonomous and syntagmatic words*, SCL XI, 1960, 3, p. 134.

a elementelor sînt limitate [54] (dimpotrivă, între două cuvinte posibilitățile de inserare sînt infinite [55]);

— criteriul *enunțului minimal*, de largă circulație în lingvistica americană: este cuvînt orice segment minimal de expresie dotat cu sens și care poate fi rostit izolat cu valoare de enunț. Cuvîntul e deci definit prin capacitatea sa de a forma singur o comunicare [56]. În realitate, numărul categoriilor de cuvinte care nu apar cu valoare de enunț, în condiții normale, e destul de mare pentru a infirma valoarea definiției descriptiviste citate. Nu lipsește nici poziția diametral opusă: cuvîntul nu este o unitate sintactică, nu are nici o realitate sintactică[57].

În orice caz, cuvîntul nu este *numai* o unitate a nivelului sintactic (și poate că rolul sintactic nici nu este calitatea sa cea mai importantă, specifică), dar cuvîntul este *și* o unitate sintactică, de aceea nu putem face abstracție de el într-o analiză gramaticală. Se impune distincția între cuvînt ca invariantă lexicală cu variantele sale și cuvînt ca element al structurilor sintactice[58].

g. Unități sintactice

Cu rol de unitate sintactică minimală au fost considerate, afară de cuvînt, partea de propoziție, nucleul[59], sintagma[60] și propoziția.

O ierarhie a unităților sintactice utilizată relativ frecvent conține următoarele entități: cuvînt, sintagmă, propoziție, enunț, paragraf[61]. Pentru V.G. Admoni, unitățile de bază ale sintaxei sînt propoziția, cuvîntul și îmbinarea de cuvinte (*Wortgruppe*), dar există și alte unități sintactice: părțile de propoziție, sintagmele, îmbinările de propoziții[62]. Sînt puține studiile care abordează discuția unităților sintactice ca variante și invariante.

---

[54] C.L. Ebeling, *Linguistic units*, Haga, 1958, p. 134; J.H. Greenberg, *Essays in linguistics*, ed. IV, Chicago, 1963, p. 14.

[55] Există, evident, și excepții, de tipul rom. *mă laudă*.

[56] L. Bloomfield, *A set of postulates for the science of language*, „Language" II, 1926, p. 153; B. Bloch, G.L. Trager, *Outline of linguistic analysis*, Baltimore, 1942, p. 54.

[57] Tesnière, *Syntaxe*, p. 48. Entitatea sintactică elementară, „celula constitutivă" a frazei nu e cuvîntul, ci *nucleul*, termen sub care se ascunde binomul tradițional subiect-predicat (p. 45—46).

[58] Vezi Stati, *Sintaxă*, p. 58 și urm., pentru propunerea de a numi *functor* cuvîntul ca parte de enunț.

[59] Vezi, mai sus, nota 57.

[60] În accepția de „îmbinare de cuvinte". Pentru numeroși structuraliști *sintagmă* înseamnă grup de două morfeme sau moneme.

[61] J. R. Firth, *A synopsis of linguistic theory, 1930—1955*, „Studies in Linguistic Analysis", Oxford, 1962, p. 18.

[62] *Der deutsche Sprachbau*, ed. II, Moscova—Leningrad, 1966, p. 214.

Conceptul de *parte de propoziţie* a găsit interpretări variate, care se grupează în două tendinţe principale, după cum urmează :

Termenii propoziţiei sînt sau (a) cuvinte, sau (b) grupuri de cuvinte, în structura cărora intră uneori şi propoziţii subordonate. O propoziţie oricît de lungă se reduce astfel la un tipar care conţine două, trei, patru, cel mult cinci părţi de propoziţie, fiecare fiind realizată prin unul sau mai multe cuvinte. De exemplu, părţile propoziţiei fr. *le maître punit les élèves qui n'ont pas travaillé* sînt numai trei : *le maître, punit* şi *les élèves qui n'ont pas travaillé*[63]. Se poate face o apropiere între aceste tipare şi noţiunea de invariantă sintactică, dar termenul nu e menţionat în lucrările care recurg la acest mod de analiză.

Enunţul se împarte mai întîi în propoziţii, în aşa fel încît fiecare verb la mod personal să formeze centrul unei propoziţii. În interiorul unei propoziţii, părţile ei se suprapun peste părţile de vorbire „cu sens lexical deplin" şi peste grupurile prepoziţie + nume, verb copulativ + nume predicativ. De aceea numărul părţilor de propoziţie dintr-un text nu e cu mult inferior numărului părţilor de vorbire. Predicatul e unic, subiectul e fie unic, fie multiplu (format prin coordonare), dar părţile secundare pot apărea în număr nelimitat. Această procedură de analiză e cea adoptată şi de tradiţia gramaticală românească[64].

Numeroşi structuralişti renunţă la terminologia tradiţională a părţilor de propoziţie (subiect, complement etc.), din cauza conţinutului lor vag, foarte greu — dacă nu imposibil — de definit în termeni pur lingvistici[65].

Gramatica tradiţională şi unele studii structuraliste încearcă să îmbine o analiză formală a propoziţiei, care ţine seama de calităţile morfologice ale cuvintelor şi de marcarea prin flexiune a relaţiilor sintagmatice dintre ele, cu o analiză semantică (cf. concepte ca „autor al acţiunii", „rezultat al acţiunii" etc.). Acestor două modalităţi de analiză şcoala pragheză le-a adăugat o a treia, numită „perspectiva sintactică funcţională" : enunţul se descompune în doi constituenţi : *tema* (ceea ce este cunoscut sau evident în situaţia dată şi de la care pleacă vorbitorul cînd îşi formulează mesajul) şi *rema* (partea care furnizează informaţia nouă, ceea ce nu este cunoscut sau evident într-o situaţie dată)[66]. Lingviştii cehi obişnuiesc să distingă în propoziţie trei nivele de analiză : al structurii gramaticale a propoziţiei, al structurii semantice a propoziţiei şi perspectiva sintactică funcţională. În studii mai vechi această tripartiţie era anticipată prin

---

[63] G. Galichet, *Physiologie de la langue française*, Paris, 1964, p. 109. A. Martinet limitează la cinci numărul părţilor de propoziţie numite de el „funcţiuni primare". Toate figurează în următorul text : hier/le directeur de la banque/a dicté/ une lettre de quatre pages/ au secrétaire particulier qu'il avait fait venir (*Eléments*, p. 118).

[64] Cea mai completă ilustrare în GLR.

[65] L. Hjelmslev, *Principes de grammaire générale*, Copenhaga, 1935, p. 33—35.

[66] Autorul teoriei (1924) este Vilém Mathesius. O expunere succintă la J. Vachek, *The linguistic school of Prague*, 1966, p. 88—94.

triadele subiect gramatical, logic şi psihologic, predicat gramatical, logic şi psihologic[67].

Oricîte divergenţe ar exista în problema *sintagmei*, concepţia care se conturează cel mai clar şi pare să întrunească cele mai multe adeziuni consideră sintagma o structură binară, formată dintr-un termen regent şi unul subordonat (termenii sînt cuvinte — după unii —, părţi de propoziţie — după alţii). Dacă convenim să înţelegem ca *variantă* o astfel de îmbinare sintactică, putem propune subsumarea sintagmelor unei *invariante*, numită *sintagmem*: de exemplu, lat. *puella bona, puellae bonae, puellam bonam* etc. aparţin de acelaşi sintagmem[68] (în ciuda deosebirilor morfologice, sintagmele citate sînt construite pe aceeaşi relaţie între constituenţi).

Discuţia atît de îndelungată purtată în jurul conceptului de *propoziţie*[69] nu mai suscită un interes major în literatura de după al doilea război mondial. Eşecul a fost pus pe seama *logicismului* vechii gramatici, mai precis a încercării de a stabili un paralelism logico-gramatical judecată-propoziţie, de unde şi ideea necesităţii structurii subiect-predicat în orice propoziţie. Propoziţiei i-a luat locul *enunţul* (engl. *utterance, sentence*, fr. *phrase, énoncé*), definit drept „comunicare de sine stătătoare", care conţine un singur cuvînt sau oricît de multe cuvinte, legate direct sau indirect de un nucleu numit în genere predicat[70]. În planul expresiei, enunţul apare ca un corp fonetic precedat şi urmat de pauze care se pot prelungi, teoretic, la infinit[71].

Majoritatea specialiştilor văd în enunţ o unitate a vorbirii, o unitate concretă, ireductibilă la o invariantă[72]. Totuşi unii preconizează reducerea enunţurilor sonore concrete la „tipuri propoziţionale de bază"[73], la scheme structurale în raport de opoziţie[74]; acestea ar fi deci invariantele corespunzătoare enunţurilor[75].

---

[67] P. Novák, *On the three-level approach to syntax*, TLP II, 1966, p. 219.

[68] După R. E. Longacre, *Grammar Discovery Procedures*, Haga, 1964, p. 21. Autorul nu foloseşte însă termenii „variantă" şi „invariantă".

[69] Expuneri de ansamblu: J. Ries, *Was ist ein Satz*? Praga, 1927; E. Seidel, *Geschichte und Kritik der wichtigsten Satzdefinitionen*, Jena, 1935; S. Stati, *Contribuţii la studiul definiţiei şi clasificării propoziţiilor*, SCL. VIII 1955, 3; I. A. Sizova, *Что такое синтаксис*?, Moscova, 1966, p. 8—17.

[70] Cf. definiţia lui Martinet, *Eléments*, p. 131.

[71] Ch. C. Fries, *The structure of English*, New York, 1952, p. 23; R. H. Robins, *General linguistics. An introductory survey*, Londra, 1964, p. 191.

[72] Enunţul nu este o clasă formală care ar avea ca unităţi nişte „frazeme" delimitate şi *opozabile între ele* (Benveniste, *Problèmes*, p. 129).

[73] Robins, *lucr. cit.*, p. 231; Admoni, *lucr. cit.*, p. 230. Aceste „tipuri" sau „modele" seamănă foarte bine cu schemele de părţi pe propoziţie („funcţiuni primare"), prezentate mai sus, p. 229 şi nota 63.

[74] Fr. Daneš, *A three-level approach to syntax*, TLP I, 1964, p. 230—235.

[75] Rezervînd *enunţ* pentru unitatea concretă (varianta), Stati, *Sintaxă*, p. 204, propune pentru invariantă denumirea „sintaxem" (termenul apare şi la alţi autori, dar în alte accepţii).

h. Intonaţia în sintaxă

Un rol important, mereu subliniat în cercetările moderne, revine intonaţiei ca marcă a enunţului (propoziţia are o intonaţie *specifică*, numită ,,predicativă"; orice cuvînt şi orice lanţ de cuvinte din care lipseşte verbul la mod personal devin enunţ graţie intonaţiei[76], căci tonul joacă rolul verbului"[77]) şi ca expresie a unor semnificaţii proprii enunţului[78]: ,,Orice modificare a curbei melodice antrenează o modificare paralelă şi proporţională a sensului enunţului"[79], totuşi ,,între contururile intonaţionale şi diversele categorii gramaticale (morfologice şi sintactice) nu există o legătură necesară"[80]. Rolul sintactic al intonaţiei e demonstrat, printre altele, de faptul că acelaşi lanţ de cuvinte se analizează diferit din punct de vedere sintactic, în funcţie de termenul reliefat prin intonaţie, cf. lat. *fulmina Iouis* tela *erant* / fulmina *Iouis tela erant*[81].

S-au făcut încercări de a corela trăsăturile melodice ale frazei cu anumite sensuri sau tipuri de sensuri şi, mai ales, de a reduce varietatea intonaţiei la trăsături distinctive, numite de K.L. Pike ,,intoneme", de B. Pottier ,,prosodeme", de a găsi invariantele sintactice de intonaţie (engl. *intonation patterns*), numite şi ,,contururi"[82] sau ,,intonaţii propoziţionale de bază"[83]. O atenţie specială se dă ,,contururilor terminale", reductibile în română şi în numeroase alte limbi la trei invariante: contur terminal *descendent*, *neutru* şi *ascendent*[84]. Unele păreri acreditate de mult sînt revizuite. Astfel a fost criticată afirmaţia curentă că propoziţiile interogative totale au intonaţie ascendentă. Examinînd un corpus de 2 561 întrebări totale, formulate în conversaţii uzuale şi înregistrate fără ştirea vorbitorilor, Fries a constatat că 61,7% aveau intonaţia d e s c e n d e n t ă şi conchide că, cel puţin în engleza americană, nu există un ,,question

---

[76] Meillet, *Lingu. hist.* II, p. 3; S. I. Karcevski, *Sur la phonologie de la phrase*, TCLP IV, 1931, p. 190.

[77] În propoziţii ca fr. *Vous!* sau *Du pain!* ,,le substitut actualisant qui tient le rôle du verbe, c'est le ton" (G. Galichet, *Méthodologie grammaticale. Etude psychologique des structures*, ed. II, Paris, 1963, p. 101).

[78] Deosebindu-se de majoritatea cercetătorilor, unii raportează semnificaţiile exprimate prin intonaţie la un nivel aparte. Interogaţia şi emfaza, exprimate frecvent numai prin intonaţie, ţin de nivelul ,,suprasintactic" (D. S. Worth, *Suprasyntactics*, în *Proceedings of the ninth International Congress of Linguists*, Cambridge Mass., 1962).

[79] Martinet, *Eléments*, p. 22.

[80] Vasiliu, *Fonologia*, p. 81.

[81] M. Regula, *Grundlegung und Grundprobleme der Syntax*, Heidelberg, 1951, p. 42; cf. şi engl. *films everbody enjoys*, care, în funcţie de intonaţie, are interpretările sintactice (a) ,,filmele care plac tuturor" sau ,,filmele plac tuturor" (M. Schubinger, *The interplay and co-operation of word-order and intonation in English*, în *In honour of Daniel Jones*, Londra, 1964, p. 258).

[82] Un ,,contur" intonaţional acoperă în engleză de la una la douăsprezece silabe (Gleason, *lucr. cit.*, p. 173). O expunere de ansamblu: D. Crystal, *Prosodic systems and intonation in English*, Cambridge, 1969.

[83] Hultzén, *art. cit.*, p. 86—87.

[84] Vasiliu, *Fonologia*, p. 74.

intonation pattern" (cum se credea) şi nu există nici contururi intonaţionale ale altor tipuri de enunţ care să nu fie tolerate de frazele interogative[85].

2. Relaţiile dintre unităţile limbii

Importanţa relaţiilor contractate de fenomenele domeniului specific de investigaţie a fost recunoscută de relativ mult timp în filozofie şi în diverse ştiinţe. Logicienii, începînd cu Leibniz, au dezvoltat o teorie a relaţiilor (neglijate de Aristotel), care îmbracă în ultimul secol un caracter matematic, algebric. Auguste Comte considera că noţiunea de relaţie se află la baza tuturor ştiinţelor pozitive; unii spun că în matematică relaţia e un obiect de studiu de primă importanţă, poate unicul obiect[1].

În lingvistică se constată, din acest punct de vedere, o întîrziere remarcabilă, deşi observaţii sporadice, nesistematizate, privind relaţiile dintre unităţile limbii nu lipsesc din nici o lucrare de gramatică, începînd cu cele greceşti. Lingvistica tradiţională, „atomistă", descrie fiecare element şi studiază evoluţia lui fără a ţine seama de legătura şi interdependenţa cu celelalte elemente. Abia în secolul al XX-lea, o dată cu Saussure şi cu şcolile structuraliste, problema relaţiilor ajunge în centrul atenţiei, fără a se bucura însă de o tratare unitară în diversele variante ale structuralismului. Glossematica adoptă poziţia cea mai categorică, cerînd — ca şi filozofia neopozitivistă — ca studiul obiectelor (al relatelor, al „suporturilor") să fie complet înlocuit de studiul legăturilor, al reţelei de raporturi dintre obiecte. Relaţiile n-ar fi deci secundare, în comparaţie cu obiectele (pe care un „realism naiv" le consideră principale), ci, dimpotrivă, singurul lucru despre care putem vorbi în mod ştiinţific.

Aspectele relaţionale ale limbii sînt multiple; o mare parte din ele sînt tratate în alte capitole ale lucrării de faţă, de exemplu relaţia limbă-gîndire, limbă-societate (în general, legăturile dintre ce e *intralingvistic* şi factorii *extralingvistici*), limbă-vorbire, formă-conţinut, interdependenţa compartimentelor limbii, raporturile dintre ramificaţiile teritoriale şi dintre stilurile unei limbi etc. În acest capitol avem în vedere numai relaţiile dintre unităţile limbii în plan sincronic.

---

[85] Ch. C. Fries, *On the intonation of „Yes-No" question in English*, în *In honour o Daniel Jones*, Londra, 1964, p. 251. Experienţe asemănătoare au pus în lumină varietatea sintactică a propoziţiilor care, în ciuda aşteptărilor, se rostesc (sau se pot rosti) cu aceeaşi intonaţie; de exemplu, engl. *were they better* se rosteşte la fel: (a) cînd înseamnă „dacă ar fi fost mai bune", în fraza afirmativă *were they better they'd be more acceptable*, (b) ca enunţ interogativ („au fost mai bune?"), (c) cînd apare într-o frază interogativă ca *were they better, or worse, than you expected*? „au fost mai bune sau mai rele decît te aşteptai?" (Hultzén, *art. cit.*, p. 87). Observaţii privind intonaţia ascendentă în limba română, la Vasiliu, *Fonologia*, p. 81. „Ridicarea vocii la sfîrşitul enunţului n-are o valoare bine determinată, care să se opună unei valori bine determinate a coborîrii vocii" (Martinet, *Eléments*, p. 22).

[1] Viggo Brøndal, *Théorie des prépositions*, Copenhaga, 1950, p. 8, 28.

Caracterizarea sistemului limbii, la oricare din nivelele sale, constă — cum se arată, pentru fonologie, în Tezele Cercului de la Praga[2] — în stabilirea inventarului, a repertoriului de unități și în specificarea relațiilor dintre ele. Se ridică astfel întrebarea, mult dezbătută, dacă un fonem (și celelalte invariante) e caracterizabil exclusiv cu ajutorul raporturilor paradigmatice și sintagmatice pe care le poate contracta cu toate celelalte foneme[3].

O direcție de cercetare inaugurată de Viggo Brøndal, și rămasă multă vreme fără ecou, își propune clasificarea relațiilor dintre unitățile limbii după schemele și în terminologia oferite de logică. În ultimii ani, ideea aceasta a găsit adepți noi, în cadrul unei concepții moderne despre colaborarea interdisciplinară în general și aceea dintre lingviști și logicieni în special.

Dacă legăturile sintagmatice, dintre elementele lingvistice *in praesentia*, au format, încă de la originile gramaticii europene, obiectul unor observații, se poate spune că relațiile paradigmatice sînt, cu puține excepții[4], marea descoperire a structuralismului.

Folosind procedeul înlocuirilor și avînd în vedere funcția comunicativă a limbii, structuraliștii reduc variantele (infinite ca număr) la invariante (ansamblu finit)[5].

Invariantele se definesc prin *relația de opoziție* : la toate nivelele limbii, fiecare unitate invariantă se opune tuturor celorlalte. Opoziția se manifestă diferit de la un nivel la altul, dar existența ei constituie un principiu unificator al organizării lingvistice. Între realizările aceleiași invariante se stabilește o *relație de variație* (liberă sau combinatorie).

Studiul relației de opoziție este foarte avansat în fonologie și încă destul de vag conturat în sintaxă, din cauza dificultăților obiective și a divergențelor de opinii privitoare la degajarea invariantelor. Situația e nesatisfăcătoare și în lexicologie, al cărei domeniu e mai puțin clar structurat.

Opozițiile fonologice au format obiectul unei clasificări[6] puțin utilizate în descrierea gramaticii și a lexicului, deși unele analogii pot fi descoperite cu ușurință. În funcție de raporturile lor cu întreg sistemul, opozițiile sînt *bilaterale* (dacă baza de comparație e proprie numai celor doi termeni ai opoziției) sau *multilaterale* (în celelalte cazuri), *proporționale* (dacă raportul dintre termeni e identic cu raportul dintre termenii altei opoziții din sistem ; exemplu: opoziția de sonoritate dintre /t/ și /d/) sau *izolate* (în celelalte cazuri), *privative* (dacă marca opoziției caracterizează unul din termeni și lipsește celuilalt), *graduale* (dacă termenii au în comun

---

[2] Vezi TCLP I, 1929.

[3] Lepschy, *Linguistique*, p. 72, n. 18.

[4] Vezi, mai departe, discuția despre sinonimie și omonimie. Afirmînd că pronumele e cuvîntul folosit în locul unui nume, Dionysios Thrax vorbea implicit despre o relație paradigmatică : substituția, o relație gramaticală. Vezi Ruth Crymes, *Some systems of substitution correlations in modern American English*, Haga—Paris, 1968, p. 15.

[5] Pentru metoda reducerii variantelor la invariante, vezi II C 1 b.

[6] N. S. Troubetskoy, *Principes de phonologie*, Paris, 1949, p. 68—93.

o anumită particularitate, dar în grade diferite; exemplu: opoziţia de deschidere dintre /ẹ/, /ẹ/ şi /i/) sau *echipolente* (dacă cei doi termeni sînt logic echivalenţi), *neutralizabile* sau *constante*, în funcţie de întinderea puterii lor distinctive în sistem.

Suprimarea puterii distinctive a unei opoziţii într-un anumit context se numeşte *neutralizare*[7], de exemplu, înainte de pauză („zero" fonic) opoziţia de sonoritate se neutralizează în limbi ca germana sau rusa. După cum se vede, neutralizarea unei opoziţii (relaţie paradigmatică) se manifestă pe axa sintagmatică (cf. expresia din definiţie: „într-un anumit context"). Neutralizarea trebuie deosebită de relaţia de *fluctuaţie liberă*; se află în această relaţie două unităţi ale planului expresiei care în general comută (deci sînt foneme), dar în cîteva cuvinte poate apărea oricare din ele fără ca înlocuirea lor reciprocă să antreneze o modificare în planul conţinutului, cf. rom. *şurub*, *şurup*[8].

Opoziţiile se neutralizează şi în morfologie, sintaxă şi lexic: (a) lat. *donum* e în acelaşi timp nominativ, acuzativ şi vocativ. Neutralizarea morfologică e numită de unii autori *omonimie morfologică*[9]; (b) rom. *cer cartea profesorului* e un exemplu de neutralizare a opoziţiei dintre schemele sintactice [predicat + complement direct + complement indirect] şi [predicat + complement direct + atribut substantival]. Neutralizarea sintactică e numită şi ambiguitate, omonimie construcţională sau omonimie sintactică[10]; (c) opoziţia lexicală dintre cuvintele româneşti *a se încinge* „a se înfierbînta" şi *a se încinge* (de pildă, cu o sabie) se neutralizează la toate formele celor două verbe. Neutralizarea lexicală se numeşte *omonimie* (*lexicală*).

Din exemplele date mai sus s-a putut vedea că neutralizarea morfologică, sintactică şi lexicală nu e limitată la o anumită poziţie, nu se manifestă sintagmatic (cel mult, se poate spune că eventualele ambiguităţi rezultate din confundarea de către ascultător a termenilor opoziţiei neutralizate sînt practic evitate graţie contextului, deci elementelor învecinate pe axa sintagmatică). Întrucît aceasta constituie o deosebire radicală în raport cu neutralizarea fonologică, unii consideră că în atare situaţii e improprie extinderea termenului „neutralizare" în afara limitelor fonologiei.

Extinderea termenului e mai uşor de admis în alte situaţii, unde neutralizarea depinde de context[11]:

— neutralizarea unei opoziţii dintre *semnificanţi* (cu menţinerea opoziţiei de conţinut): în lat. *uideo Caesarem uenire*, se suprimă opoziţia dintre desinenţa *-m* şi celelalte desinenţe ale substantivului;

---

[7] N. S. Trubetzkoy, *Die Aufhebung der phonologischen Gegensätze*, TCLP VI, 1936, p. 29–45; A. Martinet, *Neutralisation et archiphonème*, *ibidem*, p. 46–57. Vezi *Unităţile limbii* (II C 1).

[8] Andrei Avram, *Despre neutralizarea opoziţiilor lingvistice*, ELS, p. 141.

[9] S. Stati, *Omonimia morfologică*, PLG II, 1960, p. 125–140.

[10] Stati, *Sintaxa*, p. 212–218, cu referinţe bibliografice. O atenţie cu totul deosebită se acordă ambiguităţilor sintactice în gramaticile generative.

[11] Cf. A. Avram, *art. cit.*, p. 142–146.

— neutralizarea unei opoziţii dintre *semnificaţi* (cu menţinerea opoziţiei de expresie) : germ. *längs des Strandes* şi *längs dem Strande*, ambele construcţii cu sensul „de-a lungul ţărmului". În această categorie intră situaţiile denumite în mod curent *sinonimie*;

— neutralizarea unei opoziţii dintre două semne lingvistice, cu ambele lor laturi : opoziţia dintre o formă verbală la indicativ şi alta la conjunctiv e suprimată, în limba franceză, după anumite verbe cf. *je sais qu'il est bon* şi *il faut que je parte* (după *je sais* se pune indicativul, iar după *il faut* conjunctivul, dar aici nu există deosebire de semnificaţie între cele două moduri).

Relaţia de opoziţie şi neutralizarea ei au fost prezentate pînă aici ca o relaţie între două (mai multe) unităţi lingvistice discrete, succesive. Dar se poate vorbi şi despre opoziţie între elemente lingvistice simultane, adică elementele care nu apar pe axa sintagmatică separate unele de altele. Ne referim la trăsăturile distinctive din fonologie (cele mai mici elemente diferenţiale, care apar combinate în fascicule; trăsăturile distinctive sînt binare; fiecare trăsătură cere cu necesitate opusul său, fiind unic caracterizată prin prezenţa sau absenţa unei anumite calităţi[12]) şi din lexicologie (*semele*, degajate prin analiza componenţială[13]).

În gramaticile transformaţionale problema neutralizării sintactice a apărut într-o lumină nouă. Două (mai multe) enunţuri diferite ca structură de suprafaţă dar identice prin structura de adîncime sînt sinonime, de exemplu engl. *it was yesterday that he came* şi *he came yesterday* (evident, sinonimia nu e perfectă). Astfel analiza transformaţională explică sinonimia (cognitivă)[14]. O relaţie semantică asemănătoare sinonimiei, dar imposibil de redus la o identitate a structurii de adîncime, există şi între perechi de fraze ca engl. *I liked the play — the play pleased me* sau *John bought the book from Bill — Bill sold the book to John*[15].

Lingvistica tradiţională a tratat unele probleme legate de relaţiile sintagmatice: a fost recunoscută importanţa contextului, s-a discutat îndeajuns despre influenţa exercitată de un sunet asupra sunetelor învecinate, iar în sintaxă s-a vorbit despre coordonare, subordonare, relaţia subiect-predicat.

Relaţia dintre două unităţi lingvistice învecinate a fost numită de A. Martinet *contrast*[16], spre deosebire de relaţia dintre două unităţi *in absentia*, numită *opoziţie*. Spre deosebire de opoziţii, contrastele sînt direct observabile.

În comparaţie cu gramatica tradiţională, care definea relaţiile prin conţinutul lor, gramaticile de inspiraţie structuralistă îşi propun să defi-

---

[12] De exemplu : vocalic/non-vocalic, compact/difuz, nazal/ oral etc., în total 12 perechi. Vezi, mai sus, p. 132.

[13] Vezi, mai sus, p. 132—134.

[14] Chomsky, *Aspects*. (Trimitem la traducerea românească de Paul Schweiger şi James E. Augerot, *Aspecte ale teoriei sintaxei*, Bucureşti, 1969, p. 239.)

[15] *Ibidem*.

[16] Martinet, *Eléments*, p. 27.

nească relațiile prin *forma* lor, înțeleasă ca mod de organizare. O metodă utilizată intens în acest scop este analiza distribuțională[17], care cercetează posibilitățile combinatorii ale unităților lingvistice și stabilește, în funcție de acestea, clase de distribuție.

De exemplu, în studiul grupurilor binare de cuvinte, pentru a le clasifica în funcție de natura relației dintre cei doi constituenți, se compară distribuția grupului binar cu distribuția fiecăruia dintre termeni (în felul acesta, o relație ca aceea dintre două cuvinte coordonate copulativ e caracterizată prin identitatea : distribuția grupului ≡ distribuția fiecăruia dintre constituenți luat separat).

În ultima vreme se acordă o atenție sporită semanticii sintactice și, prin aceasta, conținutului relațiilor gramaticale. Utilizînd noțiunea de „structură de adîncime", gramaticile transformaționale dau o imagine mai complexă asupra variatelor legături contractate de cuvintele unei propoziții[18].

În combinația cuvînt regent — cuvînt subordonat acordat cu regentul, acordul este o caracteristică formală, care exprimă două tipuri de relație : de *iterație* (de repetare a unei informații gramaticale : gen, număr, caz) și de *referire* sau *conectare* (repetarea unui morfem indică, de exemplu, faptul că adjectivul se referă la nume)[19].

Relația dintre pronume și cuvîntul căruia îi ține locul nu este numai o relație paradigmatică (între membrii a două părți de vorbire), ci și o relație sintagmatică, întrucît substitutul se referă la antecedentul său (uneori substitutul apare în lanțul vorbit *după* substituit)[20].

Cu toate că, la prima vedere, legăturile dintre unități pe axa sintagmatică diferă considerabil de legăturile existente între membrii unei serii paradigmatice, cele două feluri de relații sînt izomorfe, deoarece ambele admit o clasificare în trei tipuri fundamentale :

(α) interdependență (condiționare biunivocă). De exemplu, în limbi ca româna, pe axa sintagmatică, la substantive cazul e întotdeauna însoțit de număr, și invers ; pe axa paradigmatică, numărul singular presupune numărul plural, și invers ;

(β) determinare (condiționare univocă). De exemplu, pe axa sintagmatică, prepoziția *pe* cere totdeauna cazul acuzativ, dar acuzativul poate apărea și neînsoțit de *pe* ; pe axa paradigmatică, existența timpului viitor presupune existența prezentului, dar invers nu (există limbi în care verbele nu au viitor) ;

---

[17] Vezi, mai sus, p. 126—129.

[18] Vezi, mai sus, p. 138.

[19] Maria Manoliu-Manea, *Sistematica substitutelor din româna contemporană standard*, București, 1968, p. 30.

[20] Substitutele se referă la segmente care le precedă sau anticipă segmente care vor urma (J. Dubois, *Grammaire structurale du français*, I, Paris, 1965, p. 96). Afirmația nu acoperă însă și pronume ca : pronumele personale de pers. I și II, *cineva, ceva, nimeni, nimic* (M. Manoliu-Manea, *lucr. cit.*, p. 29). Pentru o analiză profundă a relației substantiv-pronume, din punct de vedere paradigmatic și sintagmatic, vezi R. Crymes, *lucr. cit.*, p. 18—34.

(γ) constelaţie (noncondiţionare). De exemplu, conjuncţia *dacă* se construieşte cu optativul, dar şi cu indicativul, iar modul optativ poate fi legat şi de alte conjuncţii (pe axa sintagmatică); autonomia paradigmelor substantivului şi ale verbului e un exemplu de noncondiţionare pe axa paradigmatică.

3. Fonetica şi fonologia

a. Chestiuni generale

Fonetica studiază *latura materială* a elementelor limbii, *expresia exterioară* a lor. Natura acestei laturi materiale este complexă. Ea comportă mai întîi două aspecte care se manifestă concomitent: unul *fiziologic*, constînd din mişcările pe care le execută organele vorbirii, iar celălalt *acustic*, reprezentînd vibraţiile aerului determinate de aceste mişcări, care produc asupra urechii impresia sonoră. Prin urmare formulele de tipul *expresie sonoră*, *expresie fonică*, *expresie vocală* etc., prin care se desemnează de obicei latura materială a limbii prin referire numai la aspectul acustic, nu trebuie înţelese *ad litteram*. Ultimele două formule, datorită etimologiei termenilor pe care îi cuprind (*phone*, *uox*) ar putea fi înţelese ca privind în mod special vibraţiile glotale (vocea în sensul strict al cuvîntului). Prima ar fi mai puţin restrictivă, dacă prin *sonor* am înţelege referirea la sunete în general. Avem însă şi *sonoritate* ca termen care desemnează prezenţa vibraţiilor produse de coardele vocale. Situaţia poate fi alta într-o limbă ca rusa, unde alături de termenul *звуковой* („referitor la sunete") există şi *звонкий* („cu voce", „sonor"). În lingvistica franceză întîlnim, de exemplu, la M. Grammont termenul *phonique*[1], iar A. Martinet foloseşte pentru denumirea realităţii complexe fiziologic-acustice care reprezintă expresia exterioară a elementelor limbii mai ales termenul *vocal*[2], dar şi pe acela de *phonique*[3].

Elementele fonetice pot fi descrise fie în termeni fiziologici (şi atunci studiul respectiv poartă denumirea de *fonetică articulatorie* sau *fiziologia vorbirii*), fie în termeni acustici (*fonetică acustică*).

Deşi strîns legate, cum e şi firesc, de fiziologie şi fizică (acustică), aceste direcţii de cercetare ale foneticii nu fac parte din domeniul ştiinţelor menţionate, căci particularităţile articulatorii şi acustice ale sunetelor sînt investigate în strînsă legătură cu funcţia pe care acestea o au de îndeplinit în cadrul sistemului fonetic al limbii. Cu alte cuvinte fiziologia şi acustica vorbirii sînt subordonate studiului funcţional al unităţilor fo-

---

[1] Grammont, *Traité*, p. 24 ş. a.
[2] Martinet, *Eléments*, p. 10, 25 ş. a.
[3] *Ibidem*, p. 20 ş. a.

netice, studiu care poartă denumirea de *fonetică funcţională* sau *fonologie*. (Despre fonologie se va vorbi mai pe larg într-un paragraf următor.)

Ca şi celelalte ramuri ale lingvisticii, fonetica are un aspect *sincronic*, reprezentînd cercetarea învelişului fonetic al limbii într-un anumit moment al existenţei acesteia, făcînd deci abstracţie de evoluţia neîntreruptă a ei, şi altul *diacronic*, care investighează evoluţia în timp a sistemului fonetic. Cele două aspecte sînt numai moduri diferite de a privi realitatea fonetică ; deosebirea dintre ele are un scop practic, fiind determinată de necesităţile analizei. În realitate însă, relaţiile sincronice şi cele diacronice sînt indisolubil legate (în domeniul foneticii ca şi în general în viaţa limbajului uman).

Pe de altă parte deosebim fonetica *generală* de fonetica *specială*, după cum cercetarea are în vedere expresia fonetică a limbii în general sau a unei limbi date. Fonetica *comparată*, în funcţie de natura şi scopurile sale, poate fi mai apropiată fie de fonetica generală (atunci cînd comparaţia urmăreşte stabilirea *tipologiei* faptelor fonetice din diverse limbi, fără să se intereseze de istoricul lor), fie de fonetica specială (atunci cînd studiul are caracter comparativ-istoric). (Vezi *Clasificarea tipologică*, IV B 3 şi *Clasificarea genealogică*, IV B 4.)

Adesea aspectul sincronic al studiului fonetic este numit şi *descriptiv*. Termenul nu este prea exact, deoarece lasă să se înţeleagă că în acest domeniu cercetarea s-ar mărgini la descriere. De fapt atît sincronistul, cît şi diacronistul trebuie să se ocupe nu numai de descrierea fenomenelor investigate şi a relaţiilor dintre ele, ci şi de *explicarea* lor. În afara aspectului descriptiv şi a celui explicativ, trebuie avut în vedere şi aspectul *normativ*. Preocupările normative referitoare la domeniul foneticii sînt cunoscute sub denumirea de *ortoepie*. Într-un anumit sens, aspectul normativ al pronunţării este presupus de cel descriptiv şi explicativ, căci foneticianul se ocupă de trăsăturile fonetice ale tuturor ramificaţiilor teritoriale, sociale şi funcţionale ale limbii, inclusiv ale formei supradialectale, cultivate, „literare'' a acesteia. (Cf. *Stilurile limbii*, IV A 1.) Dacă se scoate în evidenţă în mod special aspectul normativ, faptul se datoreşte nu numai importanţei practice a acestuia, ci şi unor motive principiale : aici cercetătorul nu se mai mărgineşte la înregistrarea şi explicarea faptelor ; bazîndu-se pe experienţa sa ştiinţifică, el selectează uneori dintre mai multe variante de pronunţare pe cea care îi pare mai corectă şi o recomandă spre a fi adoptată de toţi (evident, cu riscul de a fi dezminţit de evoluţia ulterioară a normei ortoepice).

În lingvistica mai nouă a devenit predominantă concepţia potrivit căreia fonetica este o disciplină lingvistică aparte, independentă de gramatică. Acest punct de vedere este pe deplin întemeiat, căci, după cum vom vedea într-un paragraf următor, deşi fenomenele investigate de fonetică se referă la structura şi legile de organizare ale vorbirii, este vorba de o altă organizare decît aceea care constituie obiectul gramaticii. În unele lucrări apare şi punctul de vedere care înglobează fonetica în gramatică,

alături de morfologie și de sintaxă[4]. Faptul se explică pe de o parte prin conceperea tradițională a gramaticii într-un sens foarte larg, iar pe de altă parte printr-o anumită însușire a foneticii care o apropie într-adevăr de gramatică, opunînd-o lexicologiei. Este vorba de caracterul strict sistematic al fenomenelor studiate de fonetică și de numărul relativ redus și practic limitat al unităților elementare investigate de ea, în opoziție cu gradul mai mic de organizare sistematică și cu numărul foarte mare — practic nelimitat — al unităților care alcătuiesc vocabularul.

După unii autori cercetarea problemelor scrierii se încadrează tot în fonetică[5]. După alții, dimpotrivă, studiul scrierii este o disciplină diferită nu numai de fonetică, ci și în general de lingvistică[6]. După cum se va vedea mai departe, cea de-a doua concepție este mai apropiată de adevăr. Oricum ar fi însă, problemele referitoare la scriere sînt strîns legate de preocupările lingvisticii (mai precis, ale foneticii — în cazul sistemelor de scriere alfabetice și silabice). Din această cauză, problemele scrierii vor fi examinate într-unul din paragrafele capitolului de față.

Fonetica este tot atît de veche ca și lingvistica. Mai mult decît atît, putem spune că latura fonetică (materială) a vorbirii a început să fie analizată în fond încă de cei care au imaginat reprezentarea prin semne convenționale mai întîi a silabelor, iar după aceea a sunetelor (fonemelor). Desigur, la creatorii vechilor alfabete nu avem de-a face cu o teorie fonetică propriu-zisă, ci cu o analiză spontană, întemeiată pe simțul limbii. Foarte de timpuriu au apărut însă și cunoștințele de fonetică teoretică: la filologii vechi indieni (care au înțeles aproape tot ce era esențial în legătură cu articularea sunetelor și au dat o clasificare a acestora acceptată, în linii mari, de fonetica modernă), la grecii antici, la romani și, ulterior, la arabi. Gramaticii elini erau peocupați în primul rînd de analiza literelor (însăși disciplina lor se numea *grammatike techne*, adică știința literelor) și numai indirect de studiul sunetelor, iar la acestea din urmă,

---

[4] Acest punct de vedere se întîlnește, de ex., la Stoiko Stoikov, *Увод в българската фонетика*, Sofia, 1955, p. 8, după care „fonetica, împreună cu morfologia și sintaxa, formează așa-numita gramatică a limbii... Separarea foneticii de gramatică nu se justifică...". Gramatica structurală în concepția glossematicii (vezi, mai jos, nota 6) și gramatica transformațională (cf. N. Chomsky-George A. Miller, *L'analyse formelle des langues naturelles*, traducere de Ph. Richard și N. Ruwet, Paris, 1968, p. 42—43, și N. Chomsky, *Aspecte ale teoriei sintaxei*, traducere de P. Schweiger și James E. Augerot, București, 1969, p. 18), includ, de asemenea, în componența lor, sistemul fonetic.

[5] Vezi, de ex., L. R. Zinder, *Общая фонетика*, Leningrad, 1960, p. 5, 14, 307.

[6] După Malmberg, *Phonétique*, p. 5, fonetica e o ramură a lingvisticii care, „spre deosebire de celelalte, nu se interesează decît de limbajul articulat și nu de alte forme ale comunicării organizate (limbaj scris, semne ale surdomuților, semnale ale marinarilor etc.)". După A. Martinet, „l'étude de l'écriture représente une discipline distincte de la linguistique, encore que, pratiquement, une de ses annexes" (*lucr. cit.*, p. 11). L. Hjelmslev consideră că sunetele reale folosite într-o limbă dată reprezintă numai unul din uzajele posibile ale structurii imanente a expresiei acestei limbi, literele reprezentînd un alt uzaj; el postulează includerea fonologiei în gramatica structurală, ca parte componentă a acesteia, dar exclude atît scrierea cît și realitatea fiziologic-acustică din lingvistica propriu-zisă (cf. *Le langage, Une introduction* (traducere din daneză), Paris, 1966, p. 34, 64—67 ș.a.).

spre deosebire de indieni, examinau nu atît pronunţarea, cît mai ales proprietăţile acustice.

Tradiţia gramaticilor europeni în ce priveşte fonetica a fost, pînă după descoperirea sanscritei şi contactul cu lucrările de gramatică ale vechilor indieni, cea elină, transmisă prin filieră romană. De aceea, pînă în jurul anului 1835 filologii europeni — inclusiv întemeietorii lingvisticii comparative-istorice — nu fac deosebiri între litere şi sunete[7]. Cu toate acestea cunoştinţele de fiziologie şi acustică a limbajului au cunoscut în ţările Europei o evoluţie aproape neîntreruptă, din epoca Renaşterii pînă în a doua jumătate a secolului trecut, cînd putem vorbi de fonetică (numită uneori şi *fonologie*) ca de o disciplină lingvistică pe deplin întemeiată. La această evoluţie au contribuit o serie de reprezentanţi ai ştiinţelor naturii, de la Leonardo da Vinci (printre altele şi fiziolog), de la care au rămas planşe precise pentru cunoaşterea laringelui şi a coardelor vocale[8], pînă la naturalistul E. Brücke, care a analizat pronunţarea în principalele limbi europene moderne[9], fizicianul H.v. Helmholtz, autorul primei teorii fizice a vocalelor[10], şi medicul J.N. Czermak, primul care a folosit laringoscopul pentru a studia jocul laringelui şi al coardelor vocale, precum şi rolul mişcărilor produse de vălul palatului în legătură cu producerea sunetelor cu rezonanţă nazală.

Datorită acestor contribuţii şi dezvoltării spectaculoase a lingvisticii comparative-istorice, în ultimele decenii ale veacului trecut s-au creat condiţii pentru apariţia unor lucrări de sinteză în domeniul foneticii, cum sînt cele datorate lui Ed. Sievers, P. Passy şi H. Sweet[11]. Tot în această perioadă se dezvoltă rapid fonetica experimentală, domeniu în care se înscriu, la loc de frunte, cercetările efectuate de abatele P.J. Rousselot în Franţa[12], şi se constituie fonologia (în sensul de fonetică funcţională) ca disciplină aparte în cadrul foneticii. (Vezi, mai departe, paragraful consacrat fonologiei [13]).

b. Articularea fonetică a limbajului

Prin articulare fonetică se înţelege însuşirea laturii materiale a lanţului vorbirii de a fi analizabilă în unităţi din ce în ce mai mici, pînă se ajunge la unităţile fonetice elementare.

---

[7] Astfel filologul danez Rasmus Rask, care a formulat în linii mari legea mutaţiei consonantice în limbile germanice încă în anul 1814, vorbea de o mutaţie a... literelor (cf. L. Hjelmslev, *lucr. cit.*, p. 117—118).

[8] Cf. Al. Rosetti, *Introducere în fonetică*, ed. a III-a, Bucureşti, 1963, p. 21.

[9] E. Brücke, *Grundzüge der Physiologie und Systematik der Sprachlaute*, Viena, 1856.

[10] H. v. Helmholtz, *Die Lehre von der Tonempfindungen*, Braunschweig, 1862.

[11] Ed. Sievers, *Grundzüge der Phonetik*, Leipzig, 1876; Paul Passy, *Les sons du français. Leur formation, leur combinaison, leur représentation*, ed. a 4-a, Paris, 1895; H. Sweet, *A Primer of Phonetics*, Oxford, 1906.

[12] P. J. Rousselot, *Principes de phonétique expérimentale*, Paris, 1902.

[13] Cu privire la istoricul foneticii, vezi M. Grammont, *lucr. cit.*, p. 11—15, şi Al. Rosetti, *lucr. cit.*, p. 21 şi urm.

Articularea fonetică trebuie privită în strînsă legătură cu caracterul *dublu articulat*[14] al limbajului, deşi ea nu se confundă în întregime cu una din cele două articulări la care se referă această formulă.

În primul rînd trebuie menţionat faptul că analiza fonetică este prezentă şi în cadrul primei articulări, unde avem de-a face cu împărţirea mesajului (şi a enunţurilor din care acesta este alcătuit) în unităţi biplane, de conţinut şi expresie în acelaşi timp. De aici nu trebuie să se tragă concluzia că latura formală a unităţilor primei articulări a limbajului ar privi numai fonetica[15], căci există şi trăsături de expresie de felul ordinii elementelor semnificative în cadrul enunţului, care nu au o legătură directă cu fonetica şi, invers, structuri fonetice care sînt paralele cu articularea biplană fără să coincidă întotdeauna cu aceasta (de ex., structurarea silabică faţă de analiza în morfeme).

Prin urmare, între articularea biplană, *integrală* a limbajului şi articularea pur *formală* (care priveşte numai un plan al vorbirii şi anume planul expresiei)[16] nu avem un raport simplu de continuare a primei articulări cu cea de-a doua, ci şi o anumită întrepătrundere a lor.

Pentru fonetică prezintă importanţă şi o altă distincţie în cadrul articulării limbajului, anume între articularea *segmentală* şi articularea *longitudinală*[17].

Prima articulare are la început caracter segmental: mesajul este analizat în enunţuri succesive, aranjate într-o anumită ordine. Articularea în continuare a enunţurilor presupune însă mai întîi o analiză de tip longitudinal, între linia unităţilor semnificative succesive (linia semnelor, inclusiv a celor minimale — morfemelor, respectiv monemelor) şi o linie a particularităţilor suprasegmentale, care priveşte conturul melodic şi ritmul (linia prosodică). De exemplu, enunţul *A venit copilul de la şcoală?* se analizează mai întîi longitudinal: (A venit + copilul + de la şcoală) + (intonaţie interogativă + sublinierea prin accentul frazei a uneia dintre cele trei părţi componente ale liniei segmentale). În continuare linia segmentală se descompune în elemente biplane: (a venit) + (copilul) + (de la şcoală), care, la rîndul lor, pot să comporte încă o articulare integrală — de ex. (*copil* -) + (- *ul*) şi una formală longitudinală: (/co/ + /pi/ + /lul/) + (accentul pe silaba a doua).

Cele arătate nu trebuie să ne facă să scăpăm din vedere că nucleul analizei fonetice îl constituie de fapt articularea semnelor minimale în unităţi de expresie elementare numite *foneme*. Este ceea ce se numeşte îndeobşte „a doua articulare a limbajului", articulare a cărei importanţă

---

[14] Cf. André Martinet, *La double articulation linguistique*, TCLC 5 („Recherches structurales"), p. 30—37.

[15] După L. R. Zinder (*lucr. cit.*, p. 8), se poate spune, într-un anumit sens, că vocabularul şi structura gramaticală alcătuiesc conţinutul limbii, iar latura sonoră alcătuieşte învelişul material al ei, forma ei fizică.

[16] Cf. Martinet, *lucr. cit.*, p. 18—19, 20, 22 ş.a.; Buyssens, *Communication*, p. 50—51, 132—134 şi altele.

[17] Cf. Buyssens, *lucr. cit.*, p. 14—96.

constă în faptul că „face forma semnificantului independentă de valoarea semnificatului corespunzător şi asigură astfel o mai mare stabilitate formei lingvistice"[18].

Această a doua articulare a limbajului, pe lîngă asigurarea unei economii suplimentare în folosul comunicării lingvistice, are menirea de a lega soarta fiecărui component al semnificantului nu de specificul semnificatului corespunzător, ci de soarta elementelor componente ale celorlalţi semnificanţi din limba dată. De aici, bineînţeles, nu decurge că sunetul articulat nu se mai poate schimba, însă el se va schimba ca sunet, adică independent de conţinutul cuvîntului în care intră[19].

În anumite limbi, de exemplu în chineză, articularea formală a semnelor minimale adaugă la elementele segmentale (foneme) şi elemente de ordin prozodic (tonuri), expresia semnelor minimale avînd deci mai întîi o articulare longitudinală, între linia melodică şi linia segmentală (a fonemelor).

În sfîrşit, caracteristic pentru limbajul articulat este faptul că el împinge economia formală cel mai departe, unităţile segmentale elementare ale expresiei (fonemele) comportînd la rîndul lor o nouă articulare, în trăsături distinctive[20]. Din această cauză mulţi specialişti consideră că unităţile elementare ale expresiei lingvistice nu sînt fonemele, ci trăsăturile constitutive (distinctive) ale acestora. Uneori se vorbeşte chiar de „segmentarea" fonemelor în trăsături distinctive[21]. În lumina celor spuse în legătură cu necesitatea de a distinge articularea segmentală de cea longitudinală este evident că atît fonemele, cît şi trăsăturile distinctive sînt în felul lor unităţi elementare, şi anume fonemele reprezintă unităţile ultime ale articulării segmentale, iar trăsăturile constitutive ale lor, care sînt de regulă simultane, reprezintă rezultatul unei noi articulări, longitudinale.

(O continuare a articulării segmentale printr-o nouă articulare, longitudinală, se întîlneşte şi în planul conţinutului: cel puţin unele dintre semnele minimale au un conţinut care poate fi analizat în trăsături simultane, amintînd oarecum trăsăturile distinctive din planul expresiei[22].)

---

[18] Martinet, *lucr. cit.*, p. 22. Vezi şi Al. Ionaşcu, *Morfemul şi structura morfologică a cuvîntului* (*Evoluţia structurii cuvîntului şi raportul între motivat şi nemotivat*), SCL VIII, 1957, 2, p. 145–146.

[19] Martinet, *loc. cit.*

[20] Buyssens, *lucr. cit.*, p. 51.

[21] Vasiliu, *Fonologia*, p. 31.

[22] Cf. L. Hjelmslev, *lucr. cit.*, p. 55, 136–138 ş.a. Într-adevăr, ultimul element component al unei forme ca rus. *stolom*, anume desinenţa *-om*, poate fi analizat atît pe planul expresiei, în fonemele /o/ şi /m/, cît şi pe planul conţinutului, în (singular) + (non-feminin) + (instrumental). Acest fel de articulare caracterizează frecvent morfemele (monemele) gramaticale din limbile flexionare, pentru care este specific tocmai cumulul de funcţiuni, în special în domeniul gramaticii. Analiza în trăsături constitutive a conţinutului morfemelor (monemelor) lexicale este, după cum rezultă chiar din exemplul folosit de Hjelmslev (*loc. cit.*), mai mult decît discutabilă.

c. Sunetele vorbirii şi producerea lor

Definiţia acustică a sunetului (mişcare vibratorie a unui mediu elastic) este insuficientă cu aplicare la elementele de expresie ale limbajului, deoarece aici are importanţă nu numai impresia sonoră produsă la auditor, ci şi aspectul motor, producerea de către vorbitor a sunetelor. De aceea sunetul ca element al expresiei lingvistice, ca unitate fonetică, trebuie definit prin raportarea concomitentă atît la natura sa acustică, cît şi la cea fiziologică.

Într-un anumit sens, se poate chiar afirma că aspectul fiziologic este mai important decît cel acustic, căci el este prezent întotdeauna cînd se manifestă limbajul, chiar independent de aspectul acustic. Excitaţia nervilor motori este foarte frecventă în cazul limbajului interior, ceea ce se poate dovedi prin senzaţia de oboseală a organelor vorbirii şi în special a laringelui, care se constată după o lectură îndelungată sau după o meditaţie intensivă[23]. Importanţa dată aspectului fiziologic în cercetările fonetice din trecut se explică aşadar nu numai prin accesibilitatea mai mare a acestuia în condiţiile de atunci ale dezvoltării tehnicii de cercetare, ci şi prin importanţa în sine pe care o are rostirea (articularea).

Mulţi dintre foneticienii contemporani, alegînd drept criteriu al descrierii fonetice trăsăturile articulatorii, procedează astfel nu numai datorită înprejurării indiscutabile că fonetica articulatorie rămîne deocamdată mai familiară majorităţii lingviştilor, ci şi faptului că, în general, aceasta permite să fie înţeleasă mai bine cauzalitatea schimbărilor fonetice[24].

Nu trebuie, desigur, exagerată nici importanţa aspectului fiziologic, căci impresia acustică rezultată din mişcările organelor vorbirii se produce nu numai la auditor, ci şi la vorbitor, care „se aude" nu numai din exterior, ci şi printr-un sistem special de transmitere a vibraţiilor din cavităţile supraglotale direct la ureche[25].

În rîndurile care urmează nu ne vom ocupa prea mult de descrierea şi clasificarea sunetelor după criterii fiziologice[26]. Ne vom opri însă mai pe larg asupra particularităţilor acustice, deoarece acestea au început să fie studiate intens abia în ultimele decenii şi stîrnesc cele mai multe discuţii în publicaţiile de specialitate.

După calitatea lor acustică sunetele vorbirii se împart în vocale, sonante, consoane sonore şi consoane surde. Primele sînt produse numai de

---

[23] Sapir, *Langage*, p. 25.

[24] Martinet, *lucr. cit.*, p. 45.

[25] Necesitatea de a se auzi este mai mare la unii indivizi, care nu-şi pot limpezi suficient gîndurile fără să discute cu voce tare, cel puţin de unul singur. (Poate fi citat aici eroul principal din *Moromeţii* de Marin Preda, care se retrăgea în grădină pentru a putea analiza nu numai în gînd, ci şi cu voce tare, problemele pe care le avea de rezolvat.)

[26] Un exemplu de descriere şi clasificare după criterii în general articulatorii cititorul poate găsi în *Introducere*, p. 50—56, 60—71.

vibrațiile coardelor vocale (care au caracter periodic, deci reprezintă un sunet muzical), iar ultimele reprezintă zgomote produse în cavitățile supraglotale. Sonantele și consoanele sonore reprezintă categorii intermediare, în care vibrațiile periodice se împletesc cu zgomotele.

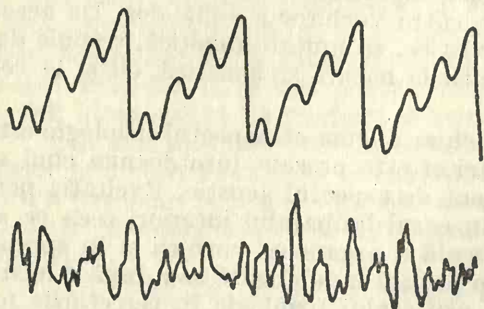

Fig. 1. — Curba unui sunet muzical (vibrații periodice) sus și a unui zgomot (vibrații neperiodice) jos. (După Al. Rosetti.)

Principalele însușiri ale sunetului simplu sînt înălțimea și intensitatea. Înălțimea sunetului este direct proporțională cu frecvența (numărul de vibrații pe secundă), iar intensitatea depinde în principiu de amplitudinea vibrației, dar și de frecvență. (Amplitudinea determină intensitatea acustică fizică, iar frecvența influențează, direct proporțional cu valoarea

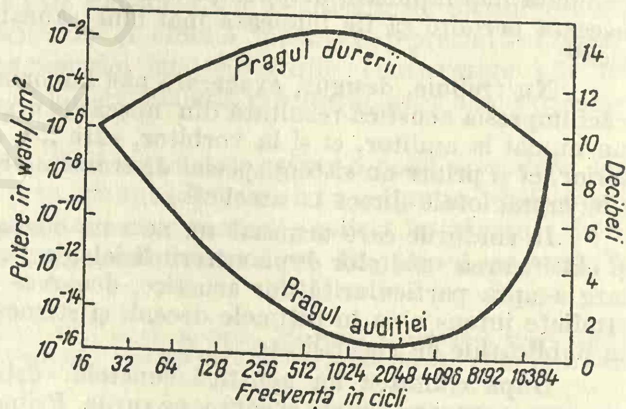

Fig. 2. — Cîmpul auditiv al omului. În abscisă, diferitele frecvențe, de la limita inferioară (16 p/s) pînă la limita superioară (circa 16 000 p/s); în ordonată, intensitatea fizică în wați pe cm² și cea subiectivă în decibeli. (După Al. Rosetti.)

ei, intensitatea acustică subiectivă. O vibrație cu frecvența de 30 p/s trebuie să aibă o intensitate fizică de o mie de ori mai mare decît o vibrație cu frecvența de 1000 p/s pentru a da urechii aceeași impresie de intensitate.) Sensibilitatea urechii omului la variațiile de intensitate sonoră e foarte diferită după înălțimea tonului. Ea este optimă între 600 și 4000 p/s, însă scade brusc în afara acestor limite.

Sunetele complexe se mai caracterizează și prin timbru, care rezultă dintr-o împletire a tonului fundamental cu tonurile sale armonice. Tonurile

suplimentare, armonice, au frecvenţe care reprezintă multiplii tonului de bază şi iau naştere datorită faptului că odată cu corpul încordat, în întregimea lui, vibrează şi părţile componente ale sale (jumătăţile, treimile, pătrimile ş.a.m.d.).

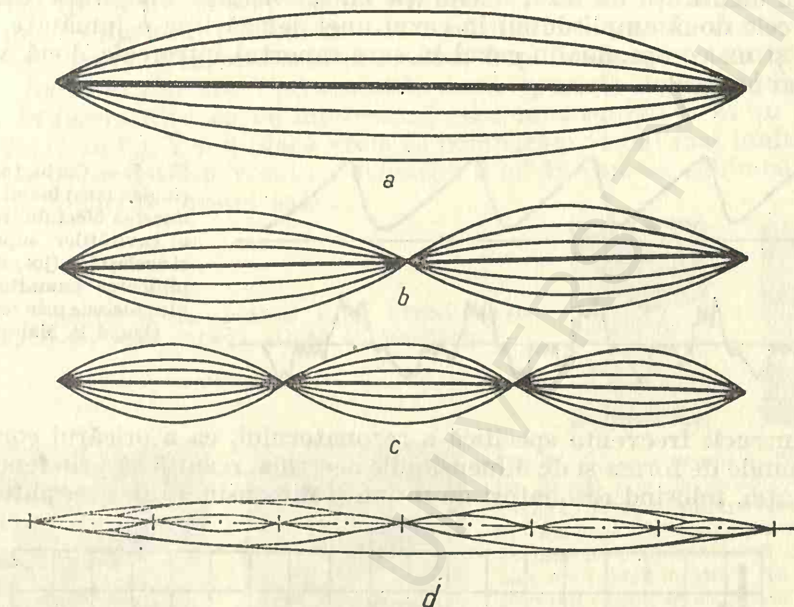
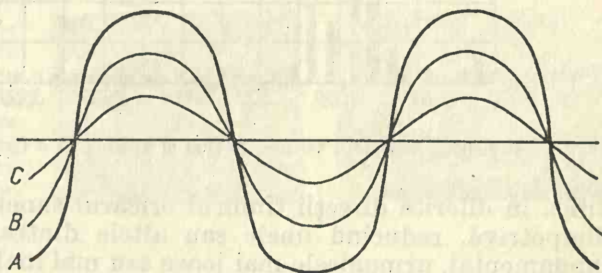

Fig. 3. — Originea tonurilor armonice. Vibraţia coardei întregi (a), a jumătăţilor (b) şi a treimilor (c). (După B. Malmberg.) Vibraţia coardei (d). (După L. R. Zinder.)

Se ştie că orice vibraţie tinde să pună în mişcare corpurile elastice care se află în calea undei sonore. Acest lucru se petrece atunci cînd frec-

Fig. 4. — Vibraţie compusă (A) din două vibraţii cu aceeaşi frecvenţă şi aceeaşi fază (B şi C). (După B. Malmberg.)

venţa proprie a corpului care urmează să fie inclus în mişcarea vibratorie este aceeaşi sau asemănătoare ca valoare cu vibraţia care acţionează asupra lui. Este fenomenul numit „rezonanţă". Rezonanţa („ecoul") scade

pe măsură ce diferenţa între cele două frecvenţe specifice creşte, iar după anumite limite încetează de a se mai produce.

Dacă două vibraţii de frecvenţă identică se combină, rezultatul va fi o vibraţie cu o intensitate mărită (prin adunarea celor două amplitudini) în cazul identităţii de fază, o vibraţie cu intensitate micşorată (diferenţa dintre cele două amplitudini) în cazul unei defazări de o jumătate de perioadă şi un compromis în cazul în care raportul între cele două vibraţii este mai neregulat.

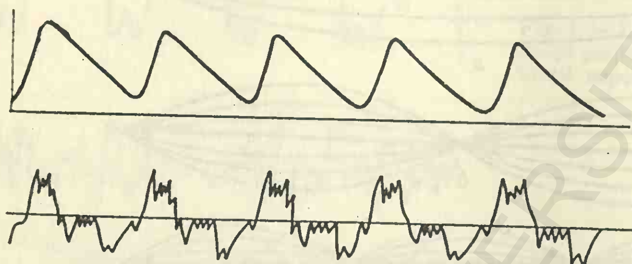

Fig. 5. — Curba tonului laringian (sus) înainte de producerea efectului rezonator al cavităţilor supraglotale şi acelaşi ton (jos) după amplificarea anumitor armonice ale sale prin rezonanţă. (După B. Malmberg.)

Întrucît frecvenţa specifică a rezonatorului, ca a oricărui corp elastic, depinde de forma şi de dimensiunile acestuia, rezultă că prin fenomenul rezonanţei, folosind rezonatori de forme şi dimensiuni diferite, putem mo-

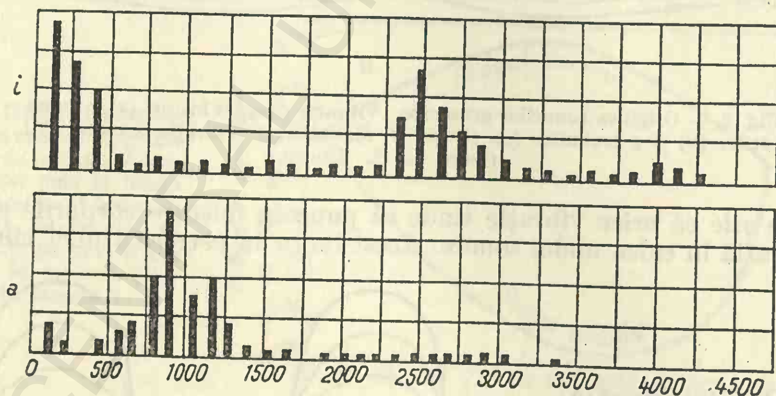

Fig. 6. — Spectrul vocalei *i* (sus) şi al vocalei *a* (jos). (După B. Malmberg.)

difica în diferite direcţii timbrul oricărui sunet complex, amplificînd sau, dimpotrivă, reducînd unele sau altele dintre componentele sale (tonul fundamental, armonicele mai joase sau mai înalte). Se numeşte *filtru acustic* un sistem de rezonatori menit să amplifice anumite frecvenţe şi să slăbească altele. Aparatul vorbirii omului, mai precis cavităţile supraglotale ale acestuia (faringele, cavitatea bucală şi cea nazală), care pot lua diferite forme datorită deplasării în diferite direcţii a muşchiului lingual, ţuguierii

sau întinderii buzelor, ridicării sau coborîrii vălului palatal, constituie un sistem complex de filtre acustice, care modifică vocea și dă naștere la o diversitate de sunete vocale.

Analiza acustică a unui sunet complex constă în determinarea numărului, frecvenței și amplitudinii componentelor sale și se poate face cel mai bine cu ajutorul unui aparat de tipul filtrului acustic, numit spectrograf, care permite separarea și ordonarea după înălțime a acestor componente. Rezultatul poate fi prezentat în două tipuri de „spectru" și anume: fie ca în figura 6 (dacă ne interesează structura sunetului la un moment dat), fie ca în fig. 7 și 8 (dacă vrem să comparăm vizual mai multe sunete în același spectru sau vrem să urmărim felul în care se schimbă sunetul vorbirii în cursul duratei sale).

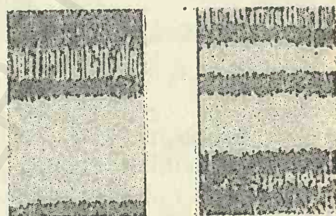

Fig. 7. — Spectrogramele vocalelor *i* (la stînga) și *u* (la dreapta) din limba engleză. (După B. Malmberg.)

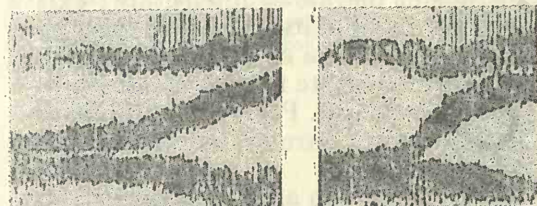

Fig. 8. — Spectrogramele diftongilor *ai* (la stînga) și *oi* (la dreapta) din limba engleză. Se vede cum trecerea de la primul element la al doilea se face succesiv. Formanții se îndepărtează din ce în ce mai mult unul de altul. Nu există un veritabil *i* decît spre sfîrșitul celui de-al doilea element. (După B. Malmberg.)

Spectrogramele de acest din urmă tip permit să se studieze modul în care consoanele influențează începutul sau sfîrșitul emisiunilor vocalice lîngă care se află și, la rîndul lor, sînt „colorate" de vocalele învecinate.

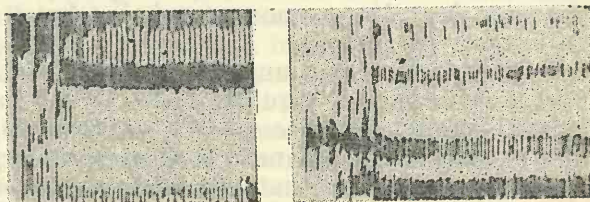

Fig. 9. — Spectrograma grupurilor *ki* (la stînga) și *ku* (la dreapta). Zgomotul consoanelor capătă pe spectrogramă formă de linii negre neregulate (la stînga pe figuri). Se vede net că zgomotul caracteristic al lui *k* se află mult mai sus pe scară în fața vocalei *i* (anterioară) decît în fața vocalei *u* (posterioară). E vorba în realitate de două fenomene acustice destul de diferite, deși urechea le identifică. (După B. Malmberg.)

(Vezi fig. 9 și 10.) Există motive să se presupună că modificările produse de consoane în spectrul vocalelor ușurează identificarea celor dintîi și că de multe ori fazele tranzitorii singure pot să asigure identificarea con-

soanelor, a căror durată este minimă şi a căror intensitate sonoră este redusă[27].

Rezultă din cele spuse pînă acum că, întrucît fiecare sunet al vorbirii are un spectru specific, este în principiu posibil să se facă vizibilă vorbirea cu ajutorul filtrelor acustice, este deci posibil ca aceasta să fie „citită" pe spectrograme. Aparatele speciale care analizează acustic vorbirea, fiind

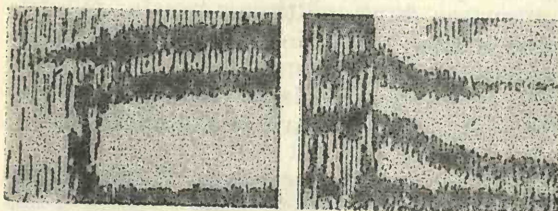

Fig. 10. — Spectrograma grupurilor *si* (stînga) şi *su* (dreapta). Se vede că formanţii vocalelor sînt deja net perceptibili în zgomotul consoanei precedente, care are o coloratură determinată de vocală. E vorba în realitate de doi *s* diferiţi, unul cu coloratură de *i*, celălalt cu coloratură de *u*. (După B. Malmberg.)

prevăzute cu ecrane pe care apar spectrogramele corespunzătoare, sînt numite *sonagrafe*. Ele au fost construite la început în scop practic, pentru a face limbajul sonor accesibil surdo-muţilor. În prezent această metodă, numită „visible speech", este principalul mijloc de analiză fonetică.

După cum se poate constata din ambele tipuri de spectru acustic, diferitele frecvenţe care compun sunetul sînt inegale ca intensitate; există pe spectru anumite zone de frecvenţă cu intensitate maximă, altfel spus zone de concentrare maximă a energiei sonore, care se disting de celelalte, cu intensitate redusă. Aceste frecvenţe cu intensitate mărită, rezultate prin amplificare datorită rezonanţei, se numesc formanţi. Pentru timbrul fiecărei vocale sînt caracteristici cel puţin doi formanţi, care se datoresc acţiunii rezonatoare a cavităţilor faringală şi bucală.

Din moment ce spectrul acustic a rezultat din analiza sunetului complex, este de la sine înţeles că tehnicienii pot recompune sunetul din componentele cunoscute, pot, cu alte cuvinte, să producă sintetic sunete ale limbajului, lucru care, într-o formă incipientă, s-a şi realizat în ultimele decenii în diferite ţări, printre altele de un grup de foneticieni şi tehnicieni în S. U. A.[28]. Sunetele sintetice reprezintă o metodă de verificare a datelor electro-acustice ale foneticii, dar vor avea, fără îndoială, o mare importanţă şi pentru dezvoltarea unor ramuri ale tehnicii cum sînt telefonia şi transmisia sonoră în general.

La producerea sunetelor vorbirii participă, într-un fel sau altul, o serie de organe — care au şi alte funcţii în cadrul organismului uman: *plămînii*, *bronhiile*, *traheea*, *laringele*, *faringele*, *gura*, *fosele nazale*. Mişcările efectuate de aceste organe (sau de părţi ale lor) pentru producerea sunetelor sînt dirijate şi coordonate de *sistemul nervos central*.

Producerea sunetelor se numeşte — în fonetică — *articulaţie*. Aparatul articulator este compus din gîtlej (laringe şi faringe), gură şi fosele

---

[27] Vezi Malmberg, *lucr. cit.*, p. 23.

[28] *Ibidem*, p. 24. Vezi acum şi Valeriu Şuteu, în SCL XXII, 1971, 1, despre o realizare similară a Centrului de cercetări fonetice şi dialectale al Academiei Republicii Socialiste România.

nazale. În interiorul laringelui, care este situat la extremitatea superioară a traheii, se află *coardele vocale* (un fel de cute, sau buzişoare, formate din muşchi şi învelite cu o membrană mucoasă). Datorită structurii lor elastice şi mişcărilor pe care le pot face cartilajele de care sînt fixate, coardele vocale se pot apropia şi depărta, închizînd sau deschizînd orificiul dintre ele, numit *glotă*. Vocea ia naştere printr-o modificare adusă, la nivelul laringelui, actului expirator. În timpul inspiraţiei şi expiraţiei normale

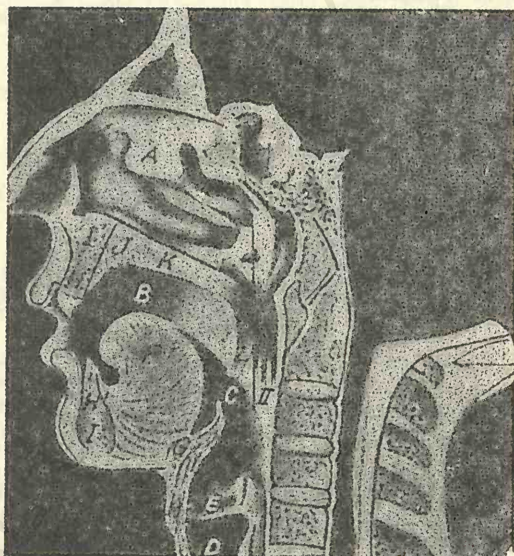

Fig. 11.—Organele vorbirii. Tăietură longitudinală. A. Cavitatea nazală. B. Cavitatea bucală. C. Faringele. D. Laringele. E. Glota. F. Muşchiul lingual (limba). G. Epiglota. H, H'. Dinţii. I. Maxilarul superior. I'. Maxilarul inferior. J. Palatul tare. K. Palatul moale (vălul palatului). L. Uvula. M. Cartilajul tiroid. (După Al. Rosetti.)

coardele vocale stau depărtate şi permit trecerea liberă a curentului de aer. Cînd coardele vocale se apropie şi închid glota, curentul de aer expirator întîlneşte un obstacol pe care trebuie să-l învingă. Acumulîndu-se în regiunea subglotală, aerul deschide forţat glota şi pune în mişcare vibratorie coardele vocale. Frecvenţa vibraţiilor glotale poate varia între 81 p/s (cea mai joasă voce de bas) şi 1034 p/s (cea mai înaltă voce de sopran). Momentul acesta, al producerii vocii, se numeşte *fonaţiune*, spre deosebire de *articulaţia propriu-zisă* (modificările aduse vocii şi producerea zgomotelor consonantice în cavităţile supraglotale). În anumite împrejurări, vocea e înlocuită printr-un zgomot specific rezultat din frecarea curentului de aer expirator de pereţii unei deschizături mici formate de coardele vocale; acesta e graiul şoptit.

d. Clasificarea sunetelor

Din punct de vedere fiziologic vocalele sînt sunete *deschise*, în sensul că la producerea lor curentul de aer sonor (vocea sau zgomotul şoaptei) care iese din laringe trece prin cavităţile faringală şi bucală fără să mai

întîlnească obstacole. Deschiderea gurii este maximă la articularea lui *a* (vocală deschisă), intermediară la *e*, *ø* [29], ɤ [30], *o* (semideschise) şi minimă la *i*, *y* [31], ɯ [32], *u* (închise). Prin deschiderea gurii (numită de foneticieni *apertură*) se înţelege nu atît depărtarea celor două maxilare, cît mai ales depărtarea limbii de cerul gurii (*palat*). După cum limba se apropie de palat în partea anterioară a cavităţii bucale (spre *palatul dur*, sau *palatul propriu-zis*) sau în cea posterioară (spre *palatul moale*, sau *vălul palatului*) avem seria vocalelor *anterioare*, sau (*pre*)*palatale* (*i*, *e*, *y*, *ø*) şi seria vocalelor *posterioare*, sau *velare* (ɯ, ɤ, *u*, *o*). Atît vocalele anterioare, cît şi cele posterioare pot fi *labializate* (altfel spus *rotunjite*, adică articulate cu buzele mai mult ori mai puţin ţuguiate : *y*, *ø*, *u*, *o*) sau *nelabializate* (*i*, *e*, ɯ, ɤ). Opoziţiile *anterior — posterior* şi *labializat — nelabializat* sînt mai evidente la gradele de apertură minimă sau medie, unde putem avea, în afara vocalelor palatale şi velare, vocale *centrale* (numite şi *mixte*) precum şi diferite grade de labializare. O vocală centrală închisă nelabializată este ы din rusă (în transcrierea fonetică internaţională : *ɨ*). Vocala semideschisă nelabializată din aceeaşi serie se întîlneşte în limba engleză, de exemplu în *bird*, *girl*, *sir* (în transcrierea internaţională : ə). Vocale centrale rotunjite se întîlnesc în limbile scandinave. De exemplu în norv. *hus* „casă" se pronunţă o vocală centrală, închisă şi labializată, iar în sued. *hund* „cîine" — o vocală centrală, semideschisă şi labializată.

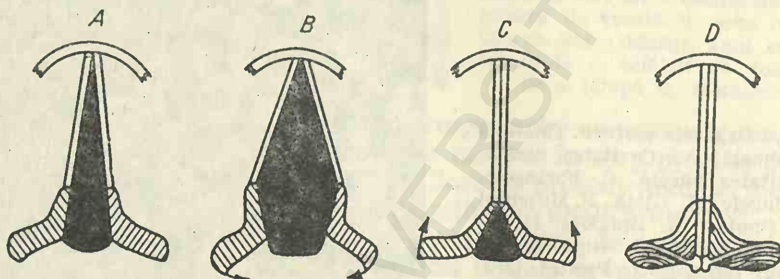

Fig. 12. — *Glota*. Coardele vocale sînt fixate în faţă (în figură — sus) de cartilajul tiroid, iar în spate (jos) de cartilajele aritenoide, mobile. A : respiraţie normală ; B : respiraţie profundă ; C : graiul şoptit ; D : poziţia caracteristică pentru fonaţiune. (După Al. Rosetti.)

La pronunţarea vocalelor de care a fost vorba pînă acum, numite vocale *orale*, sau *pure*, vălul palatului stă ridicat spre peretele posterior al faringelui, oprind trecerea aerului prin nas. Vocalele articulate cu vălul

[29] În transcrierea fonetică internaţională, acest semn notează vocalele de tipul lui ö din germ. *hören*.

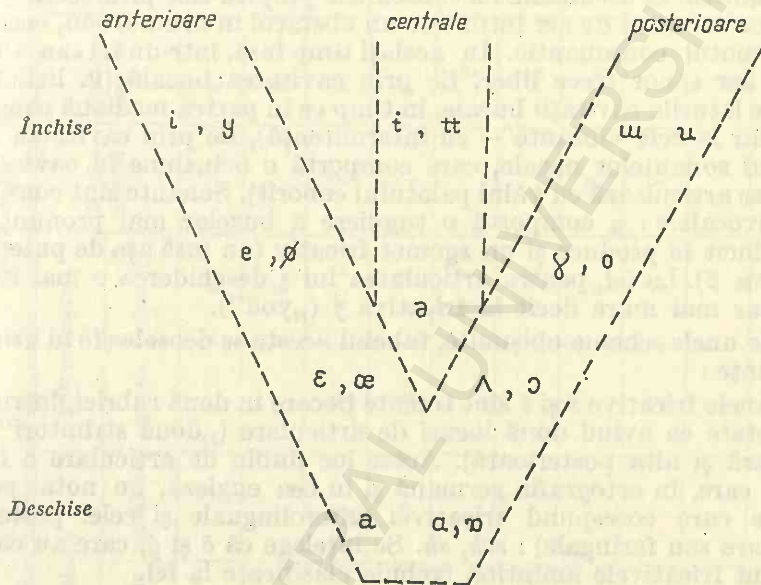
[30] În transcrierea fonetică internaţională, acest semn notează vocalele de tipul lui *ă* din română.

[31] În transcrierea fonetică internaţională, *y* notează vocalele de tipul lui *ü* din germ. *über*.

[32] Semn folosit în transcrierea fonetică internaţională pentru vocalele de tipul lui *î* din română.

palatului coborît au în plus în timbrul lor o rezonanță nazală. În transcriere ele se notează de obicei cu semnul ~ pus deasupra literei care notează vocala orală corespunzătoare : *ã* = *a* nazal. Vocale nazale ca sunete aparte întîlnim în franceză, portugheză, polonă. Dintre limbile indo-europene vechi poseda vocale nazale slava comună.

Figura de mai jos redă schematic raporturile dintre vocalele orale după gradul de deschidere a gurii, direcția deplasării limbii și poziția buzelor. Vocalele ε, *œ*, ʌ și ɔ (mai deschise decît *e*, *ø*, ɤ și *o*) sînt similare celor rostite în fr. *bref* (ε), fr. *boeuf* (*œ*), engl. *but* (ʌ) și germ. *Wort* (ɔ). Vocalele trecute după virgulă sînt labializate[33].

La articularea consoanelor avem fie o închidere completă (*ocluziune*), fie o apropiere considerabilă (*constricție*) a unor organe articulatorii, în așa fel încît curentul de aer expirator întîlnește un obstacol pe care trebuie să-l învingă. Consoanele sînt, prin urmare, sunete închise. Spre deosebire de vocale, consoanele se mai caracterizează și printr-o mărire a intensității curentului expirator, precum și prin concentrarea într-un singur punct (în regiunea „locului de articulare") a tensiunii. (Pentru pronunțarea vocalelor este caracteristică încordarea simultană și egală a tuturor organelor articulatorii.) Clasificarea consoanelor se face după modul și locul în care se produce obstacolul, precum și după prezența sau absența vibrațiilor glo-

---

[33] Vocalele românești posterioare nelabializate (*î* și *ă*) sînt considerate de unii autori (S. Pușcariu, Al. Rosetti și alții) centrale, datorită faptului că sînt ceva mai puțin posterioare decît *u* și *o*. Însă și vocalele labializate din seria anterioară sînt ceva mai retrase decît cele nelabializate, dar sînt clasificate în aceeași serie cu acestea din urmă.

tale. Consoanele pronunţate cu voce se numesc *sonore*, sau *fonice*; cele fără voce se numesc *surde*, sau *afonice*. După modul de formare avem *oclusive* (cu închiderea completă), *fricative*, sau *constrictive* (cu constricţie), şi *semioclusive*, sau *africate*, care au momentul iniţial ca al oclusivelor, dar se termină ca fricativele.

La clasificarea consoanelor după locul de articulare se deosebeşte uneori organul activ de cel pasiv. (De ex., limba, organul activ, se apropie de dinţi, organ pasiv.) Dăm în continuare un tabel reprezentînd clasificarea principalelor tipuri de consoane [34]. În acest tabel sînt cuprinse şi sonantele, sunete care fac trecerea între consoane şi vocale. Din punct de vedere fiziologic sonantele se aseamănă cu consoanele propriu-zise prin aceea că la articularea lor curentul de aer întîlneşte un obstacol în drumul său, ceea ce produce zgomotul consonantic. În acelaşi timp însă, într-un fel sau altul, curentul de aer sonor trece liber, fie prin cavitatea bucală (la lichidele laterale — pe laturile cavităţii bucale, în timp ce în partea mediană canalul este închis, iar la cele vibrante — cu intermitenţă), fie prin cavitatea nazală (în cazul sonantelor nazale, care comportă o ocluziune în cavitatea bucală, însă se articulează cu vălul palatului coborît). Sonante sînt considerate şi semivocalele: *u̯* comportă o ţuguiere a buzelor mai pronunţată decît *u*, aşa încît se produce şi un zgomot fricativ (nu însă aşa de puternic ca la fricativa β). La fel, pentru articularea lui *i̯* deschiderea e mai mică decît la *i*, dar mai mare decît la fricativa *j* („yod").

Faţă de unele scheme obişnuite, tabelul acesta se deosebeşte în următoarele privinţe:

Consoanele fricative *š* şi *ž* sînt trecute fiecare în două rubrici, întrucît sînt interpretate ca avînd două locuri de articulare („două strîmtori" [35], una anterioară şi alta posterioară). Acest loc dublu de articulare a fost intuit de cei care, în ortografia germană şi în cea engleză, au notat pe *š* prin semnele care corespund fricativei anterolinguale şi celei posterolinguale (velare sau faringale): *sch*, *sh*. Se înţelege că *č* şi *ǧ*, care au ca al doilea element fricativele amintite, trebuie clasificate la fel.

Consoanele fricative *h* (de ex. din germ. *Haus*) şi *ɦ* (sonora corespunzătoare, care se întîlneşte, de pildă, în ucraineană) sînt trecute la „faringale", deoarece considerăm că se articulează prin acţiunea concomitentă a rădăcinii limbii şi a muşchiului constrictor inferior al faringelui, care produc constricţia respectivă. Interpretarea lor ca laringale este în contradicţie cu faptul că alături de tipul afonic există şi fonica corespunzătoare, care implică aceeaşi poziţie a glotei ca şi la celelalte consoane sonore.

Clasificarea tradiţională a sunetelor este rezultatul creaţiei foneticienilor din secolul trecut şi din primii ani ai secolului nostru, cînd se ajunsese la o cunoaştere relativ avansată a laturii fiziologice a sunetelor, dar faptele

---

[34] După *Introducere*.

[35] Această interpretare o dă, dintre lingviştii români, Sextil Puşcariu, *Limba română*, vol. II. *Rostirea*, Bucureşti, 1959, p. 22—24, care foloseşte acest termen. El localizează însă a doua strîmtoare în regiunea palatală, ceea ce se potriveşte numai pentru variantele palatalizate.

CLASIFICAREA PRINCIPALELOR TIPURI DE CONSOANE

			După organul activ: labiale – bilabiale	labiale – unilabiale	anterolinguale – apicale	anterolinguale – dorsale	Medio-linguale	Postero-linguale	Postero-linguale faringale	Uvulare	Laringale
După modul de articulare – Consoane propriu-zise	Oclusive	surde	p			t		k		q	ʔ
		sonore	b			d		g		ɢ	
	Fricative	surde	φ	f	θ	s š	ç	ś x	h	χ	
		sonore	β	v	ð	z ž	j	ź γ	ʎ	0ǀ	
	Africate	surde	pφ			ţ č		č			
		sonore				ḍ ğ		ğ			
Sonante	nazale		m			n	ɲ	ŋ			
	Lichide	laterale	–		ł	l	λ				
		vibrante			r					R	
	semivocale		u̯				i̯				
		După organul pasiv	X	Dinţii superiori	Interdentale sau dental-alveolare		palatale	velare	X	Postero-linguale	X

acustice erau cunoscute sumar. Deosebirile stabilite în cadrul acestei clasificări — între vocale anterioare şi posterioare, închise şi deschise, rotunjite şi nerotunjite etc., între localizarea labială, dentală, palatală şi velară, între articularea oclusivelor, fricativelor, africatelor etc. — au adus şi vor mai aduce încă mari servicii atît în explicarea unor fenomene de fonetică combinatorie şi evolutivă, cît şi în multe aplicaţii practice ale foneticii (studiul pronunţării limbilor străine, corectarea greşelilor de pronunţare şi a pronunţărilor dialectale sau vulgare, educarea deprinderilor de vorbire la surdo-muţi etc.).

Trebuie menţionat că folosirea unor metode moderne în cercetarea fiziologică însăşi, cum sînt cele roentgenografice şi cinematografice, a înlăturat unele dintre concepţiile vechii fonetici articulatorii. S-a dovedit, printre altele, că organele vorbirii, departe de a avea o poziţie statică în timpul „duratei" unui anumit sunet, se află într-o mişcare constantă de la un punct la altul al aparatului fonator. Pe de altă parte, încă de la început, clasificarea tradiţională n-a putut să nu ţină seama de impresia acustică pe care o produc sunete cu o articulaţie destul de diferită, sau de funcţia lingvistică (valoarea distinctivă) identică pe care o manifestă uneori specii fiziologic-acustice deosebite. În multe cazuri talentaţii învăţaţi din trecut s-au lăsat deci influenţaţi de urechea lor şi de sentimentul lingvistic propriu, care reflecta o anumită realitate funcţional-fonetică indiscutabilă.

Se poate pune totuşi întrebarea : n-a sosit timpul ca pe baza datelor acusticii moderne să înlocuim clasificarea tradiţională a sunetelor cu una radical deosebită, întemeiată pe criterii acustice?

Tentativa unei clasificări acustice amănunţite şi complete a sunetelor vorbirii a fost făcută abia în ultimele decenii. Ea a devenit posibilă datorită continuării cercetărilor de acustică iniţiate încă de Helmholtz, care s-au intensificat în mod deosebit în anii celui de-al doilea război mondial ca urmare atît a gradului înalt de dezvoltare atins de tehnica analizei electroacustice cît şi, mai ales, a importanţei pe care acestea o prezentau pentru tehnica comunicaţiilor. Este vorba de aşa-numita teorie a *trăsăturilor distinctive* elaborată de R. Jakobson, C. Gunnar M. Fant şi Morris Halle [36], potrivit căreia descrierea tuturor distincţiilor acustice (şi articulatorii) care pot avea relevanţă (pertinenţă) fonologică în diverse limbi poate fi făcută exhaustiv în termenii a 12 opoziţii binare : 1. **vocalic ~ non vocalic**; 2. **consonantic ~ non consonantic**; 3. **compact ~ difuz**; 4. **încordat ~ relaxat** (engl. *tense ~ lax*); 5. **fonic ~ afonic**; 6. **nazal ~ oral** (sau : *nazalizat ~ non nazalizat*); 7. **întrerupt ~ continuu** (engl. *discontinuous ~ continuant*); 8. **strident ~ mat** (engl. *strident ~ mellow*); 9. **abruptiv ~ non abruptiv** (sau : *glotalizat ~ non glotalizat*); 10. **acut ~ grav**;

---

[36] R. Jakobson, C. Gunnar M. Fant, Morris Halle, *Preliminaries to speech analysis*, Mass., 1952; Roman Jakobson and Morris Halle, *Phonology in relation to phonetics*, în *Manual of phonetics*, edited by L. Kaiser, Amsterdam, 1957; E. Colin Cherry, Morris Halle, Roman Jakobson, *Toward the logical description of languages in their phonemic aspect*, „Language" 29, 1953, 1.

11. bemolat ~ non bemolat (engl. *flat ~ plain*); **12. diezat ~ non diezat** (engl. *sharp ~ plain*).

Importanța teoriei trăsăturilor distinctive, numită — în special de criticii ei — și *binaristă*, sau *dihotomică*, constă în faptul că este prima încercare de utilizare multilaterală a descoperirilor electroacusticii moderne la clasificarea unităților elementare care se degajă în cadrul analizei expresiei materiale a vorbirii umane. Așa se explică larga circulație în lucrările de fonetică și fonologie din ultima vreme a distincțiilor stabilite de Jakobson, Fant și Halle. Adversarii teoriei trăsăturilor distinctive s-au ridicat în special împotriva absolutizării principiului binarismului [37]. Însă după cum a arătat pe bună dreptate lingvistul sovietic V. Ivanov [38], acest principiu este mai puțin esențial pentru teorie în ansamblu decît lasă să se înțeleagă autorii ei. Descrierea în termenii trăsăturilor binare (care iau valoarea de + sau —), indicată din punctul de vedere al descrierii formalizate pentru introducerea în calculatoare (care au o „logică" foarte simplă), nu este întotdeauna în acord cu relațiile obiective existente între foneme sau între trăsăturile distinctive ale acestora. Dacă în ce privește clasificarea consoanelor sistemul opozițiilor binare este evident în organizarea corelațiilor de sonoritate, corelațiilor de timbru după prezența sau absența palatalizării, labializării, aspirației, faringalizării etc. și chiar în ce privește deosebirile între oclusivele și fricativele cu aceeași localizare, vocalele se grupează destul de des în opoziții ternare, atît în ce privește seria, cît și ca grad de apertură (ceea ce nu exclude și o organizare în opoziții binare după serie sau după apertură într-o limbă sau alta).

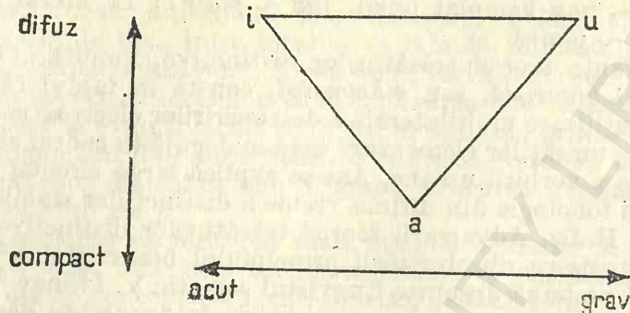
Principalele categorii cu care operează autorii teoriei menționate la clasificarea vocalelor sînt bazate pe distincțiile: sunete „acute" ~ sunete „grave" și sunete „compacte" ~ sunete „difuze". Potrivit primei opoziții avem vocale acute, a căror formantă bucală este mult mai înaltă decît formanta corespunzătoare a vocalelor grave. De exemplu, vocala *i* (acută) are prima formantă (cea faringală) în jurul frecvenței de 280 p/s, iar pe a doua în jur de 2500 p/s, în timp ce vocala *u* (gravă), avînd o primă formantă tot în jurul frecvenței de 280 p/s, are o a doua formantă de circa 800 p/s. Vocalele cu spectru „compact" se opun celor cu spectru „difuz" printr-o concentrare a energiei sonore în partea centrală a spectrului, deci prin apropierea între frecvențele celor două formante. Astfel vocala *a*, cea mai compactă, are o primă formantă în jurul frecvenței de 700 p/s și o a doua la circa 1100 p/s [39]. Schema clasificării vocalelor după criteriile menționate ar avea drept cadru următorul triunghi:

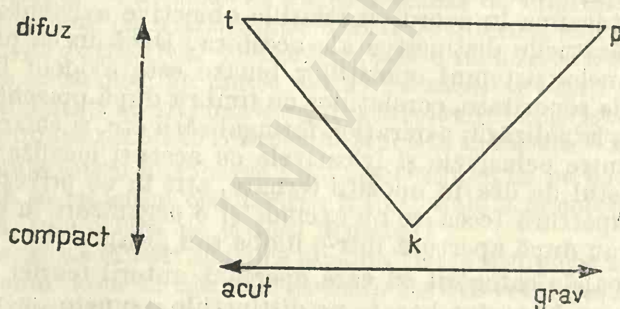
[37] O critică principială a teoriei „binariste" sau „dihotomice" face Martinet, în *Economie*, partea I, cap. III, § 14 și 15. Cf. și Bertil Malmberg, *Questions de méthode en phonétique synchronique*, „Studia linguistica", X, nr. 1, 1956.

[38] V. Ivanov, *Теория фонологических различительных признаков* în vol. II din seria *Новое в лингвистике*, Moscova, 1962, p. 168.

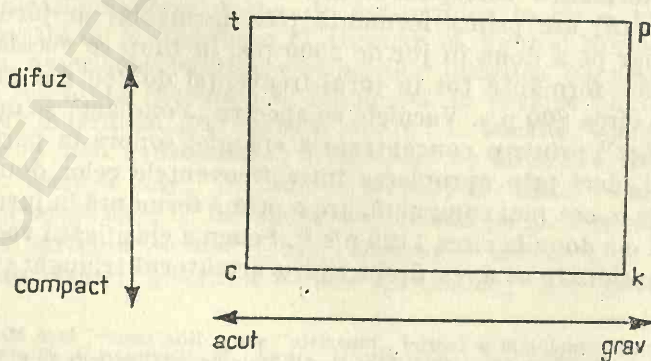
[39] Cifrele pentru frecvența vocalelor celor mai închise (*i*, *u*) și a celei mai deschise (*a*) sînt date, în general, după Bertil Malmberg, *Questions de méthode en phonétique synchronique*.

Aplicată la clasificarea consoanelor, gruparea după aceste două opoziţii ar putea fi reprezentată tot printr-un triunghi :

sau, în situaţia în care se iau în consideraţie limbi în care există şi palatala corespunzătoare, printr-un dreptunghi :

Multe dintre opoziţiile binare stabilite de Jakobson, Fant şi Halle corespund distincţiilor cunoscute din clasificarea tradiţională, uneori aruncînd o nouă lumină asupra lor, care permite o înţelegere mai completă.

Acest lucru sînt nevoiți să-l recunoască și adversarii noii teorii [40]. În alte cazuri însă, înghesuirea în opoziții binare a unor distincții de natură diferită reprezintă o evidentă violare a realității lingvistice obiective.

Opozițiile paralele vocalic ∼ non vocalic și consonantic ∼ non consonantic reprezintă unul dintre exemplele din ultima categorie. Potrivit binarismului consecvent ar trebui ca fiecare sunet să se situeze la unul dintre cei doi poli ai opoziției dihotomice, sau să fie indiferent în raport cu ea. În practică însă avem o categorie de vocalice — non consonantice, o alta de non vocalice — consonantice, dar și o categorie de vocalice și consonantice în același timp (sonante), precum și o categorie de non vocalice — non consonantice (oclusiva glotală și aspirata *h*, considerată tot laringală).

Într-un fel similar se prezintă situația cu încadrarea în opoziții binare a vocalelor românești posterioare nelabializate : *a* = compact ; *î* = difuz ; *ă* = compact și difuz în același timp. În limba suedeză, după cum a remarcat Bertil Malmberg [41], există, pe lîngă vocala bemolată de timbrul *ü*, încă o vocală anterioară rotunjită, și mai retrasă, care ar trebui considerată, în raport cu noțiunile teoriei trăsăturilor distinctive, dublu bemolată. Soluția dată de autorii teoriei în cazul situației amintite din sistemul vocalic românesc (de introducere a valorilor + și — pentru același sunet) nu este decît un artificiu care maschează incompatibilitatea relației fonologice obiective cu opoziția dihotomică.

În alte cazuri însă caracterul economic din punct de vedere general lingvistic al descrierii dihotomice este evident. Astfel se prezintă opoziția *încordat* ∼ *relaxat*, care poate include atît opozițiile consonantice *intens* ∼ *slab* (*fortis* ∼ *lenis*) și *aspirat* ∼ *neaspirat* (categorii care nu coexistă în aceeași limbă decît, cel mult, în distribuție complementară), cît și opozițiile vocalice dintre *lungi* și *scurte* (germană, engleză) sau *închise* și *deschise* (e—ε, *o*—ɔ în franceză). Același lucru se poate spune despre opozițiile consonantice *labializat* ∼ *nelabializat* și *faringalizat* ∼ *nefaringalizat* (care acolo unde coexistă sînt în distribuție complementară) și despre aceea între vocalele rotunjite și nerotunjite ; toate aceste deosebiri se pot reduce la opoziția *bemolat* ∼ *non bemolat*[42].

---

[40] De exemplu, Martinet, în *Economie*, cap. III, § 16, arată că noua teorie explică satisfăcător raporturile strînse care există din punctul de vedere al fonologiei diacronice între *p* și *k*, respectiv *f* și *x* (ex. rom. *-pt-* față de lat. *-kt-*, germ. *Luft* față de oland. *Lucht* etc.), sunete destul de îndepărtate după categoria tradițională a locului de articulare, însă apropiate prin trăsăturile *grav* (din punct de vedere acustic) sau *periferic* (din punct de vedere articulatoriu) conform teoriei dihotomice.

[41] Bertil Malmberg, *Questions de méthode en phonétique synchronique*.

[42] Asupra opozițiilor *diezat* ∼ *non-diezat* și *bemolat* ∼ *non-bemolat*, cunoscute în cercurile de specialitate din țara noastră din cadrul amplei discuții care a început cu studiile lui E. Petrovici, *Corelația de timbru a consoanelor dure și moi în limba română*, SCL I, 1950, 2, p. 172—220, și *Corelația de timbru a consoanelor rotunjite și nerotunjite în limba română*, SCL III, 1952, p. 127—185, nu considerăm necesar să ne oprim mai mult. Date bibliografice în legătură cu această discuție se găsesc în *Bibliografia fonologică românească* a lui Andrei Avram, publicată în *Fonetică și dialectologie* (începînd cu vol. III).

e. Fonetica combinatorie

Articularea (structurarea) unei unităţi fonetice complexe (analizabile din punct de vedere segmental), ca şi articularea unui enunţ complex, depinde de doi factori : *alegerea unităţilor* de rang inferior din care se compune şi *relaţiile* care se stabilesc între ele. În cazul articulării integrale a limbajului inventarul unităţilor este reprezentat de vocabular, iar tipurile de relaţii posibile între aceste unităţi în cadrul enunţurilor constituie structura gramaticală. În cadrul foneticii deosebim, de asemenea, în afară de inventarul de unităţi distinctive (foneme), un ansamblu de reguli privind *distribuţia* fonemelor, îmbinarea lor în unităţi de rang superior. Este un fel de sintaxă a sunetelor, care poartă denumirea de *fonetică combinatorie*. (Termenul „fonetică sintactică" se referă, în mod tradiţional, numai la interacţiunea sunetelor în cadrul unităţilor superioare cuvîntului[43].)

Unitatea fonetică superioară fonemului, *silaba*, este un fenomen de ritm, ea constituind unitatea segmentală elementară a liniei prosodice, de care am amintit mai sus. Faptul că în explicarea naturii silabei au existat multă vreme divergenţe se explică prin aceea că nu s-a pornit de la aspectul funcţional, ci de la considerente fiziologic-acustice (gradul de deschidere, intensitatea relativă a sunetelor, sonoritatea). Ca şi celelalte funcţii din cadrul liniei prosodice, funcţia silabică este în primul rînd contrastivă (mai exact, culminativă — vezi, mai departe, paragraful consacrat problemelor fonologiei), nu distinctivă. Sînt silabice sunetele care pot forma singure un segment ritmic elementar, numit silabă, şi care formează întotdeauna nucleul unui atare segment, iar nesilabice — acelea care nu pot forma singure o unitate ritmică elementară, care „sună" numai împreună cu un nucleu silabic (de unde denumirea de „consonantă").

Opoziţia silabic-nesilabic, deşi nu decurge direct din însuşirile fiziologic-acustice ale sunetelor, are o anumită legătură cu ele : unele specii fonetice sînt de regulă silabice (vocalele, în special cele deschise), altele nesilabice (consoanele momentane) ; există însă şi categorii de sunete care pot îndeplini — fără să-şi modifice în mod simţitor natura fiziologic-acustică — ambele funcţii (vocalele închise şi consoanele continue, în special lichidele şi nazalele).

În afară de funcţia ritmică, culminativă, opoziţia silabic-nesilabic poate avea uneori, accidental, şi funcţie distinctivă : /štíu̯căvinde/ — /šti̯úcăvinde/ (*ştiu că vinde — ştiucă vinde* ; din punct de vedere fonetic cele două expresii se deosebesc numai prin repartizarea funcţiei silabice între cele două vocale închise din primul segment de ritm).

Unitatea ritmico-intonaţională superioară silabei este, de regulă, cuvîntul. Ca unitate fonetică un cuvînt se caracterizează prin prezenţa

---

[43] După J. Kuryłowicz (*La notion de l'isomorphisme*, în culegerea *Esquisses linguistiques*, Wrocław—Cracovia, 1960), în descrierea structurilor fonologice se pot folosi fără teamă de echivoc termenii sintaxei şi chiar ai morfologiei, puşi între ghilimele (p. 27).

unui element culminativ (nucleu) reprezentat de o silabă accentuată [44]. Prin urmare după cum sunetele pot fi — în raport cu funcţia prosodică — silabice sau nesilabice, silabele pot fi accentuate sau neaccentuate. Silaba accentuată poate forma singură un cuvînt fonetic (respectiv un grup accentual) şi formează întotdeauna nucleul acestuia; silaba neaccentuată nu poate forma singură un cuvînt fonetic; ea poate figura în cadrul cuvîntului fonetic numai ca element periferic, prezenţa ei fiind condiţionată de cea a unei silabe accentuate, care reprezintă nucleul indispensabil al cuvîntului fonetic. Funcţiunea accentuală este, deci, ca şi funcţia silabică, de natură culminativă.

Definirea curentă a accentului, ca reliefare a unei silabe din cadrul cuvîntului în comparaţie cu celelalte silabe ale aceluiaşi cuvînt, poate ridica pe drept cuvînt problema dacă pot fi accentuate cuvintele monosilabice [45]. De fapt definiţia trebuie modificată în sensul menţionării specificului silabelor **neaccentuate**, care au un grad mai mic de reliefare decît cele accentuate. De aceea uneori se vorbeşte pe bună dreptate nu de silabe accentuate şi silabe neaccentuate, ci de două grade de accentuare: accent forte şi accent slab (= lipsa accentului) [46].

După poziţia sa în cadrul cuvîntului fonetic accentul poate fi *automat* (*fix*), adică întotdeauna pe prima, a doua ş. a. m. d. de la începutul sau de la sfîrşitul cuvîntului, eventual pe două sau mai multe dintre acestea după anumite considerente (cantitatea vocalei, caracterul deschis sau închis al silabei etc.), sau *liber*. În primul caz, pe lîngă funcţiunea culminativă accentul îndeplineşte şi o funcţiune demarcativă. În cazul din urmă, poziţia lui poate avea şi funcţie distinctivă. Fenomenul e frecvent, de exemplu, în engleză, unde o serie de verbe se deosebesc de substantivele corespunzătoare ca sens lexical numai prin locul accentului.

Unitatea accentuală, care a fost denumită mai sus cuvînt fonetic sau grup accentual, diferă de la o limbă la alta. În română (ca şi în italiană, spaniolă, rusă, bulgară etc.) ea este reprezentată în general de cuvintele cu autonomie sintactică, singure sau împreună cu auxiliare de tipul prepoziţiilor, pronumelor conjuncte etc., care li se alătură la început (proclitice) sau la sfîrşit (enclitice). În limba germană unitate accentuală este, în cazul compuselor, fiecare dintre temele reunite. În franceză cuvîntul determinant formează un singur cuvînt fonetic cu determinatul şi din această cauză numărul de accente în frază este în această limbă adesea mai mic decît al cuvintelor autonome.

Accentuarea de care am vorbit pînă aici se realizează prin diferenţe de intensitate, de durată şi de înălţime, adesea împreună; după unii specialişti, accentul „de intensitate" din cele mai multe limbi europene se caracterizează în primul rînd printr-o variaţie rapidă a curbei melodice. *De accent*

---

[44] Întrucît cuvîntul propriu-zis nu coincide întotdeauna cu unitatea ritmico-intonaţională caracterizată prin prezenţa unei silabe accentuate, unii lingvişti preferă să vorbească în acest caz de grup accentual.

[45] Al. Graur, *Monosyllabes accentués*?, „Word" 23, 1967, 1–2–3 (*Omagiu lui A. Martinet*, partea I), p. 208 şi urm.

[46] Vasiliu, *Fonologia*, p. 58 şi urm.

muzical se vorbeşte însă numai în cazurile în care accentul poate avea două sau mai multe calităţi melodice, diferenţa dintre acestea avînd funcţiune distinctivă. Aceasta este situaţia, de pildă, în suedeză, unde cuvîntul *komma* cu ton simplu („accentul 1") înseamnă „virgulă", iar cu ton complex („accentul 2") înseamnă „a veni".

Se vorbeşte de *tonuri* atunci cînd înălţimea sau conturul intonaţional caracterizează nu numai silabele accentuate, ci fiecare silabă (situaţie care se întîlneşte în multe limbi din Asia şi Africa).

În sfîrşit, în limbile cu accent obişnuit, diferenţele melodice caracterizează frazele (enunţurile); frazele se mai pot caracteriza în plus prin accent *logic* (sau *accent al frazei*), care reprezintă reliefarea prin accentuarea mai puternică a uneia dintre unităţile accentuale.

f. Fonologia (fonetica funcţională)

După cum s-a arătat în primul paragraf al acestui capitol, principalul aspect al cercetării fonetice îl reprezintă studiul laturii materiale a vorbirii din punctul de vedere al *funcţiei* pe care elementele acesteia o îndeplinesc în sistemul limbii. Punctul de vedere funcţional a fost prezent de la început în analiza fonetică, însă folosirea consecventă şi — mai ales — conştientă a lui este mult mai nouă.

În perioadele mai vechi problema relaţiei între aspectele acustic şi fiziologic şi cel funcţional nu se ridica, deoarece singurele deosebiri acustice şi fiziologice dintre sunete prezente în conştiinţa celor care întreprindeau analiza erau, de regulă, cele care jucau un rol sau altul în sistemul limbii. Cînd, ca urmare a observării mai atente a sunetelor şi a pronunţării lor, cercetătorii au început să ia cunoştinţă de numeroasele variante pe care le prezintă „unul şi acelaşi sunet", ei au început să se preocupe şi de raporturile care există între aceste variante şi ceea ce se înţelegea pînă atunci prin „sunet aparte" al vorbirii.

O serie de foneticieni explicau unitatea dintre variantele amintite prin asemănarea fonetică: am avea deci a face cu familii sau tipuri de sunete înrudite din punct de vedere acustic şi fiziologic.

Primul pas spre crearea fonologiei îl reprezintă concepţia lui J. Baudouin de Courtenay [47]. El a explicat într-o primă etapă unitatea variantelor prin originea comună: datorită „coerenţei" (adică coarticulării în cadrul silabei sau al cuvîntului) unul şi acelaşi sunet se scindează în sunete „divergente", care rămîn totuşi „omogene" (identice din punct de vedere genetic). Ceva mai tîrziu Baudouin foloseşte termenul *fonem* [48] pentru

---

[47] Vezi *Lingvistica în secolul al XIX-lea* (I B 1 b).

[48] Baudouin de Courtenay a folosit acest termen (împrumutat de la elevul său, mort de timpuriu, N. Kruşevski) pentru prima dată în 1881. Tot atunci el a introdus şi termenul *morfem*, cu accepţia pe care acesta o are în prezent în lingvistica rusă şi în cea americană (= fr. *monème*). Precizarea o face Baudouin însuşi în introducerea la varianta germană a lucrării sale despre alternantele fonetice (*Versuch einer Theorie der phonetischer Alternationen. Ein Kapitel aus der Psychophonetik*, Strassburg — Cracovia, 1895).

desemnarea acestei unităţi etimologice a sunetelor aflate în alternanţă (într-una şi aceeaşi limbă sau chiar într-un grup de limbi înrudite). Ulterior el restrînge înţelesul termenului *fonem*, care se identifică în ce priveşte sfera de aplicare cu accepţia actuală; noua explicaţie pe care o dă unităţii dintre fonem şi variantele sale este însă psihologistă: fonemul este echivalentul psihic al sunetului, reprezentarea fonetică unică rezultată prin contopirea în conştiinţă a impresiilor produse de sunet [49].

Teoria fonemului a fost preluată de la J. Baudouin de Courtenay de adepţii săi. Dintre aceştia L. V. Şcerba cel dintîi a părăsit concepţia psihologistă, înlocuind-o cu una funcţională: variantele fonemului reprezintă una şi aceeaşi unitate lingvistică, pentru că sînt identice sub raport funcţional. Fonemele ar avea funcţia de a diferenţia înţelesul cuvintelor (de unde expresia rus. смыслоразличительная функция) [50]. Ulterior Şcerba revine asupra chestiunii, arătînd că fonemele diferenţiază nu sensurile, ci cuvintele şi formele acestora, legătura cu înţelesul fiind deci mediată [51].

În lingvistica europeană ideile privitoare la fonem şi studiul funcţional al elementelor fonetice în general au fost introduse pe la sfîrşitul celui de al III-lea deceniu al secolului nostru de N. S. Trubeţkoi, R. Jakobson şi S. Karcevski, lingvişti de origine rusă, adepţi ai lui Baudouin şi ai teoriei lui F. de Saussure, care au activat în cadrul Cercului lingvistic praghez.

N. S. Trubeţkoi, autorul unei lucrări fundamentale despre aceste probleme [52], a preconizat întemeierea unei discipline aparte, deosebită de fonetică, *fonologia*, care să se ocupe de studiul funcţional al sunetelor (în sarcina foneticii ar rămîne numai studiul proprietăţilor fiziologice şi acustice ale acestora). Separarea fonologiei de fonetică (în sensul acesta restrîns), făcută evident sub influenţa teoriei saussuriene care recomandă separarea studiului limbii („langue") de studiul vorbirii („parole"), nu se justifică din punct de vedere teoretic şi este de neconceput în practică.

Nu putem face în mod serios fonologie decît ţinînd seama de proprietăţile fiziologice şi acustice ale sunetelor, printre care trebuie să descoperim pe acelea care sînt *pertinente*, sau *relevante* adică indispensabile pentru identificarea şi deosebirea cuvintelor sau morfemelor, a frazelor şi a sintag-

---

[49] Foarte clar este expusă această concepţie în articolul despre *fonem* redactat de Baudouin pentru *Wielka Encyclopedia powszechna ilustrowana*, t. 22, Varşovia, 1899, s.v. *Fonema, fonemat*.

[50] L.V. Şcerba, *Русские гласные в качественном и количественном отношении*, S. Petersburg, 1912. Cf. L.V. Şcerba, *Избранные работы по языкознанию и фонетике*, tom. I, Leningrad, 1958, p. 129, 134.

[51] L.V. Şcerba, *Фонетика французского языка*, ed. a III-a, Moscova, 1948, p. 19.

[52] N.S. Trubetzkoy, *Grundzüge der Phonologie*, TCLP 7, 1939.

melor. Acest lucru este azi recunoscut de tot mai mulţi lingvişti. S-ar părea că, dimpotrivă, fonetica în sens strict se poate face şi fără luarea în considerare a laturii funcţionale. E însă o iluzie, căci noţiunea de sunet aparte, prezentă în orice cercetare fonetică, este în esenţă de ordin funcţional : omul nu ajunge să perceapă *discret* sub raport sintagmatic şi paradigmatic realitatea fonetică nemijlocită *continuă* decît pe măsură ce îşi însuşeşte limba respectivă [53]. E interesant de remarcat că J. Baudouin de Courtenay însuşi, care propunea să deosebim *antropofonia* (studiul realităţii fonetice nemijlocite) de *psihofonetică* (studiul fonemelor), concepea aceste două discipline ca ramuri ale aceleiaşi ştiinţe, *fonetica*. Legătura strînsă dintre fonetică (în sens strict) şi fonologie îl determină pe A. Martinet, unul dintre creatorii fonologiei diacronice, să facă următoarea afirmaţie semnificativă : „Fonetica structural-funcţională, numită fonologie, nu este una dintre secţiunile foneticii, ci întreaga fonetică, concepută în planul care, în stadiul de azi al dezvoltării lingvistice, apare ca cel mai indicat pentru progresul rapid al cunoaşterii. Aceasta se referă atît la sincronie, cît şi la diacronie" [54].

Funcţiunea elementelor expresiei lingvistice poate fi *opozitivă* (sau *distinctivă*), înţelegîndu-se prin aceasta distingerea într-un anumit punct al lanţului vorbirii a fiecărui element fonetic, identificarea acestuia şi deosebirea lui de toate celelalte care ar fi putut apărea în acelaşi loc, şi *contrastivă* (sau *configurativă*), în sensul reliefării şi delimitării fiecărui element fonetic din lanţul vorbirii de cele învecinate. Prin urmare, atît funcţiunea opozitivă cît şi cea contrastivă se referă la unitatea (identificarea şi diferenţierea) unităţilor fonetice, una în planul paradigmatic, cealaltă în planul sintagmatic. Distincţia între *opoziţie* şi *contrast* în sensul care rezultă din rîndurile de mai sus a fost introdusă de A. Martinet şi preluată de B. Malmberg; acesta din urmă o justifică prin aceea că primul termen a fost folosit în lingvistica europeană, care s-a ocupat în special de analiza paradigmatică, iar al doilea aparţine la origine descriptiviştilor americani, ale căror interese s-au îndreptat cu precădere spre analiza sintagmatică (vezi şi *Relaţiile dintre unităţile limbii*, II C 2).

Opoziţiile între elementele de expresie au fost clasificate în diferite tipuri : *privative, disjunctive, echipolente* etc. Pentru explicarea funcţionării şi evoluţiei limbii o mare importanţă are deosebirea opoziţiilor *izolate* de opoziţiile *corelative*. Astfel, opoziţia între *l* (laterală) şi *r* (vibrantă) în cadrul lichidelor apare ca o opoziţie izolată în sistemul fonetic al limbii române [55], în timp ce opoziţia $p \sim b$ este corelativă cu opoziţiile $t \sim d$, $k \sim g$, $f \sim v$, $s \sim z$, $\check{s} \sim \check{z}$, $\check{c} \sim \check{g}$. Atunci cînd în cadrul mai multor perechi de foneme avem aceeaşi opoziţie, vorbim de o *corelaţie* (în exemplul nostru, corelaţia de sonoritate a consoanelor în limba română).

---

[53] Vezi L.R. Zinder, *Общая фонетика*, Leningrad, 1960, p. 11 şi urm.
[54] Martinet, *Economie*, cap. I, § 26.
[55] Potrivit teoriei trăsăturilor distinctive, de care a fost vorba mai înainte, opoziţia lateral ~ vibrant se încadrează în opoziţia binară *întrerupt ~ continuu* şi, prin urmare, nu mai trebuie considerată ca fiind izolată.

Funcţiunea distinctivă („opozitivă") are două aspecte strîns legate: pe de o parte diferenţierea unui element de toate celelalte, pe de alta — identificarea variantelor aceleiaşi unităţi. Acelaşi lucru se poate spune şi despre funcţia configurativă (contrastivă): pe de o parte identificăm segmentul (vorbim atunci de aspectul *culminativ* al funcţiei contrastive), pe de altă parte îl delimităm de cele învecinate (aspectul *demarcativ*).

În legătură cu cele două funcţii fonologice, unii lingvişti deosebesc *fonematica* sau *fonemica*, înţeleasă ca studiul fonemelor, care au în principal funcţie opozitivă, de studiul elementelor fonetice cu caracter prozodic, care au în special funcţie contrastivă (culminativă şi demarcativă), ca două discipline care se completează reciproc în cadrul fonologiei. Însă, după cum s-a arătat în paragraful anterior, elementele prozodice (de ex. accentul) pot avea şi funcţie distinctivă, pe lîngă cea contrastivă. Pe de altă parte, unele elemente în general distinctive pot avea şi ele, concomitent, funcţie contrastivă. De pildă, vocala, avînd o funcţie distinctivă (în raport cu alte vocale care pot apărea în acelaşi punct al lanţului), are întotdeauna şi funcţie contrastivă (culminativă): funcţiunea silabică. În limba engleză consoana *h* indică începutul cuvîntului; consoanele palatalizate — respectiv prezenţa lui „pseudo *i* final" — în limba română înaintea unei consoane indică sfîrşitul unui cuvînt sau, în orice caz, al unui element semnificativ minimal: *azi*, *cîţiva*, *pomi*, *oricum* etc.; datorită acestei împrejurări separarea fonematicii de studiul funcţional al elementelor prozodice (sau suprasegmentale, cum mai sînt numite) nu poate fi realizată în practică.

În concluzie, se poate admite că fonologia este o disciplină ştiinţifică autonomă, însă nu separată de fonetică, ci în cadrul acesteia. Ceea ce nu trebuie niciodată scăpat din vedere este faptul că funcţiunea elementelor fonetice şi natura lor fiziologic-acustică sînt strîns legate, întrucît pentru a se opune funcţional două sau mai multe elemente trebuie să se deosebească şi material în contextul respectiv, iar pentru a fi identificate ca reprezentînd aceeaşi unitate funcţională trebuie ca însuşirile lor fiziologic-acustice care nu depind de contextul respectiv să fie identice[56].

g. Fonetica şi scrierea. Ortografia

Deşi se vorbeşte adesea de *limba scrisă*, de *varianta scrisă* a limbii, punîndu-se oarecum această variantă pe acelaşi plan cu cea orală, există motive de ordin principial care se opun introducerii studiului scrierii printre disciplinele lingvistice propriu-zise.

Scrierea reprezintă de fapt un sistem de semne aparte, diferit de sistemul limbii, apărut şi dezvoltat în strînsă legătură cu acesta. Scrierea nu stabileşte o legătură directă între unităţile sale şi mesajul care urmează să fie transmis, ci numai o legătură indirectă, prin intermediul unităţilor de

---

[56] Vezi, printre altele, Vasiliu, *lucr. cit.*, p. 35 şi urm.

vorbire *orală* pe care acestea le reprezintă. Scrierea este o *semie substitutivă*. Conţinutul unităţilor scrierii îl reprezintă expresia unităţilor vorbirii. Un sistem de semne de felul codului Morse reprezintă o semie substitutivă de gradul al II-lea, întrucît conţinutul unităţilor acesteia îl reprezintă literele, care la rîndul lor substituie sunetele. Limbajul gesturilor folosit de trapişti, întrucît cu ajutorul lui se înţeleg membrii acestui ordin din diferite ţări, este o semie directă. Tot caracter de semii directe au limbajele speciale folosite de anumite ştiinţe (formulele matematice, formulele chimice etc.) a căror transpunere în limbaj obişnuit este uneori tot atît de dificilă ca şi traducerea dintr-o limbă într-alta [57].

Scrierea propriu-zisă (adică dacă exceptăm sistemele de comunicare picturală[58] *directă*, care nu se bazează pe substituirea elementelor vorbirii) poate avea caracter ideografic sau caracter fonetic. Scrierea ideografică notează în general unităţile din prima articulare şi de aceea are uneori trăsături care o apropie de sistemele de semne picturale cu caracter de semie directă. Astfel, vorbitorii unor dialecte foarte deosebite ale limbii chineze pot comunica în scris datorită faptului că semnele corespund în general conţinutului morfemelor, acelaşi sau similar în diferite dialecte. Tot din această cauză, în special în trecut, chineza în forma ei scrisă a servit ca limbă de înţelegere supranaţională în Extremul Orient.

Scrierea fonetică, la rîndul ei, poate nota silabele sau fonemele.

Trebuie menţionat că cele trei principii pe care se bazează sistemele de scriere menţionate (ideografic, sau hieroglific, silabic şi alfabetic sau fonematic) se întrepătrund, în sensul că fiecare sistem, avînd la baza sa un anumit principiu, poate folosi uneori trăsături care se bazează pe celelalte principii. Este cunoscut faptul că scrierii ideografice chineze sau sistemului de hieroglife vechi egiptean nu le sînt străine şi unele elemente fonetice. Pe de altă parte, sistemele bazate pe principiul fonematic se îndepărtează uneori de la acesta în direcţia celui silabic sau a celui ideografic.

Astfel, în scrierea obişnuită a limbii române nu există semne speciale pentru redarea africatei surde *č* şi a sonorei corespunzătoare, ci numai procedee de redare a silabelor din care acestea fac parte. La fel, în limba rusă, caracterul palatalizat al consoanelor se indică, de regulă, în funcţie de poziţia în care se află acestea faţă de centrul silabei.

În alte cazuri, scrierea noastră, ca şi alte sisteme de scriere, similare, redau deosebiri lexicale şi gramaticale care n-au corespondent fonetic: *ea* — *ia*; *aceea* — *aceia*, *s-au* — *sau* etc.; fr. *comparaît* — *comparait*, *mère* — *mer* — *maire*, *cent* — *sans* — *sang* etc. Tot caracter ideografic are şi începerea cu majusculă a numelor proprii în interiorul enunţului.

Prin ortografie se înţelege, din punct de vedere practic, scrierea corectă. Ortografia este deci, din acest punct de vedere, un ideal spre care trebuie să tindă scrierea curentă a limbii. Ortografia are la bază anumite criterii care, spre deosebire de principiile sistemului însuşi de scriere, nu

---

[57] Cf. Buyssens, *lucr. cit.*, p. 45 şi urm.
[58] Prin semne picturale se înţeleg toate semnele care se adresează văzului.

privesc redarea sunetelor şi a relaţiilor dintre ele în general, ci redarea expresiei fonetice a unor cuvinte, forme şi expresii date. Aplicarea acestor criterii, în măsura în care nu urmăresc redarea întotdeauna la fel a unei anumite realităţi fonetice (cum este cazul cu ortografia sîrbo-croată sau cu cea a limbii eline), duce în mod necesar la o anumită discordanţă între pronunţare şi scriere, mai mică dacă este vorba de criterii de natură ideografică („principiul morfologic", „principiul lexical"), mai mare dacă aceste criterii se întemeiază pe tradiţie şi pe etimologie.

Spre deosebire de scrierea curentă (inclusiv ortografică), sistemele de *transcriere* (sau *transcripţie*) urmăresc să reproducă fidel realitatea fonetică, fiziologic-acustică (transcriere fonetică) sau funcţională (transcriere fonologică). Prin *transliterare* se înţelege transpunerea unui text dintr-un sistem de scriere alfabetică într-altul pe baza unui sistem strict de corespondenţă între semnele celor două alfabete. Spre deosebire de transliterare, în cazul căreia un alfabet este în raport cu celălalt o semie substitutivă, „transcrierea interpretativă" este o „traducere" într-un alt sistem de scriere, care se vrea raportat direct la conţinutul fonetic pe care îl reproduce scrierea din care se „transcrie"[59].

4. Lexicul. Semantica

a. Lexicologia este disciplina lingvistică care se ocupă de studiul vocabularului. Cercetarea vocabularului cunoaşte o lungă tradiţie, ilustrată de o mare varietate de metode, de procedee de analiză, cît şi de diferite concepţii asupra naturii cuvintelor şi a vocabularului în ansamblu.

Spre deosebire de alte nivele ale limbii, vocabularul este mai întins; astfel, sistemul fonologic al oricărei limbi cuprinde un inventar limitat la cîteva zeci de foneme, el este, cum se spune, un sistem închis. Vocabularul, în schimb, cuprinde zeci, chiar sute de mii de cuvinte; teoretic, numărul cuvintelor este infinit, după cum infinite sînt aspectele realităţii care trebuie desemnate. Practic, vocabularul nu este infinit, dar e imposibil de stabilit cîte cuvinte cuprinde o limbă la un moment dat; de aceea se spune că vocabularul este un sistem deschis.

Deşi au existat preocupări teoretice privitoare la cuvînt, precum şi cercetări aplicate la diferite limbi, totuşi o ştiinţă a vocabularului nu a fost elaborată decît relativ tîrziu. La sfîrşitul secolului trecut se poate spune că a existat o lexicologie închegată în cadrul căreia s-au studiat aproape toate aspectele principale ale vocabularului. Important este însă de arătat că, deşi tînără, lexicologia a reflectat cel mai bine tendinţele lingvisticii tradiţionale.

---

[59] Un important studiu cu privire la raporturile dintre diferite tipuri de scriere şi limba orală a publicat Emilio Alarcos Llorach, sub titlul *Les représentations graphiques du langage*, în volumul *Le langage*, sub direcţia lui André Martinet, Paris, 1967, p. 513–568.

Elaborarea metodelor structurale în secolul nostru s-a făcut, cum se ştie, mai întîi în domeniul fonologiei, iar ulterior în acela al gramaticii. Lucrări structurale de lexicologie au apărut mai tîrziu şi ele reflectă mai degrabă carenţele decît laturile pozitive ale structuralismului.

Aşa se face că în prezent se dezvoltă în mod paralel o lexicologie tradiţională şi unele încercări de abordare structurală a vocabularului.

Unitatea de bază a vocabularului este cuvîntul. În lingvistica tradiţională cuvîntul era luat ca atare prin intuiţie, fără să se pună clar problema definirii şi delimitării lui. În cercetările structurale noţiunea de cuvînt a fost supusă unor critici severe, ajungîndu-se pînă la urmă la concluzia pesimistă a înlăturării ei din preocupările cercetătorilor. În această privinţă este caracteristică poziţia lui A. Martinet[1]. Totuşi continuă să apară lucrări, mai ales practice, în care noţiunea de cuvînt este utilizată cu bune rezultate. Într-o accepţie pragmatică şi oarecum superficială, este cuvînt tot ce e separat printr-o pauză fonetică în vorbire. S-au putut în cele din urmă stabili anumite trăsături structurale ale cuvîntului (vezi *Unităţile limbii*, II C 1).

În *Cursul de lingvistică generală* al lui Saussure, cuvîntul e definit în mod curent ca un semn; el are două laturi — o latură de expresie numită şi semnificant şi o latură de conţinut numită şi semnificat (pentru analiza cuvîntului ca semn vezi *Conţinut şi expresie*, II B 1 a). Latura de expresie a cuvîntului e cercetată în cadrul foneticii şi al fonologiei şi, mai puţin frecvent, chiar în unele lucrări de lexicologie. În schimb, înţelesul cuvîntului constituie obiectul de studiu al unei discipline de sine stătătoare — semantica.

Lexicologia, ca studiu al ansamblului vocabularului, a ajuns la stabilirea unei problematici foarte variate, care a fost cercetată amănunţit în lucrările de lingvistică tradiţională. Există trei mari categorii de probleme ale lexicologiei : 1. stabilirea categoriilor de cuvinte după structură, 2. cercetarea principalelor schimbări pe care le suferă vocabularul, 3. studierea diferitelor sfere ale vocabularului.

(1). Din punctul de vedere al alcătuirii lor, există cuvinte simple, alcătuite dintr-un singur morfem lexical (*pat*, *casă*), şi cuvinte complexe, alcătuite din mai multe morfeme lexicale. Acestea sînt de două feluri: derivate (*lucrător*, *mulţime*, *româneşte*) şi compuse (*untdelemn*, *pierde-vară*, *tîrîş-grăpiş*).

Studiul procedeelor de formare a cuvintelor prin îmbinări de morfeme constituie un capitol aparte, al cărui loc în cercetările de limbă a fost de multe ori controversat. De fapt, analiza elementelor alcătuitoare (rădăcini, afixe) ţine de studiul morfemelor, adică de morfologie, iar cercetarea cuvintelor derivate şi compuse, ca unităţi ale vocabularului, aparţine normal, lexicologiei. Din punctul de vedere al schimbărilor de vocabular, ele se împart, în mare, ca şi cuvintele simple. Cînd studiem cauzele apari-

[1] *Eléments*, p. 116 şi urm.

ţiei de cuvinte noi, cum ar fi dezvoltarea ştiinţei şi tehnicii, putem pune la un loc elemente ca *sputnic*, *satelit artificial*, *aseleniza*, făcînd abstracţie de modul lor de formare.

În ce priveşte raportul dintre cele două laturi ale cuvîntului, există mai multe categorii care au fost cercetate teoretic şi care sînt ilustrate în majoritatea dicţionarelor. Un anumit complex sonor poate exprima unul sau mai multe înţelesuri. De exemplu, un cuvînt ca *stradă* are un singur înţeles, acela de „drum (pavat) în interiorul unui oraş, de-a lungul căruia se înşiră, de o parte şi de alta, casele" (DLRM), în timp ce cuvinte ca *piesă*, *a face* etc. au foarte multe înţelesuri; *piesă* înseamnă „1. parte demontabilă din mecanismul unei maşini, 2. parte a unui tot, formînd ea însăşi o unitate, un întreg, 3. fiecare dintre actele, documentele, însemnările cuprinse într-un dosar sau într-o colecţie, 4. obiect sau operă de artă, expus într-un muzeu sau făcînd parte dintr-o colecţie; exemplar, 5. operă literară în care predomină dialogul, destinată reprezentării pe scena unui teatru; operă dramatică". Fenomenul existenţei mai multor înţelesuri exprimate prin acelaşi semnificant se numeşte polisemie. În cazul în care semnificanţi diferiţi exprimă aproximativ acelaşi semnificat avem a face cu sinonime; de pildă, *casă*, *locuinţă*, *clădire*, *imobil* sau *a spune*, *a zice*, *a vorbi*, *a grăi*, *a se exprima* au aproximativ acelaşi înţeles, dar complexe sonore diferite. Categoria inversă, a omonimelor, cuprinde cuvinte cu semnificant identic, dar cu sensuri diferite. Aşa sînt cuvinte ca: *cer* „firmament" şi *cer* „arbore".

Nu totdeauna e uşor de stabilit limita dintre polisemie şi omonimie, mai ales în cazul în care ele sînt rezultatul îndepărtării unor sensuri mai mult sau mai puţin apropiate la origine. De exemplu, între *masă* „mulţime", *masă* „corp solid" şi *masă* „mobilă", diferenţa e foarte clară, şi ele sînt socotite pe drept cuvinte omonime. În schimb, la ultimul (*masă* „mobilă") e trecut în dicţionar al doilea sens, cel de „mîncare", deşi diferenţa semantică dintre ele e foarte mare, dat fiind că fiecare face parte din serii de înţelesuri destul de deosebite.

În unele limbi fenomenul omonimiei este destul de frecvent, ca în franceză. De exemplu, există serii omonimice bogate: *sain* „sănătos", *saint* „sfînt", *sein* „sîn", *seing* „semnătură, *cinq* „cinci", (*il*) *ceint* „el se încinge (cu cureaua)", sau (*le*) *ver* „vierme", (*le*) *verre* „sticla, (*le*) *verre* „paharul", *vert* „verde", *vair* „blană de veveriţă albă şi gri", (*le*) *vers* „versul", *vers* „către". Cuvintele care au complexe sonore diferite şi înţelesuri opuse se numesc antonime: *mare* — *mic*, *bun* — *rău*, *drept* — *nedrept*.

(2). Dinamica vocabularului a fost amănunţit cercetată în cadrul lingvisticii tradiţionale, deoarece, cum se ştie, aceasta avea un caracter aproape strict diacronic. În acest domeniu sînt studiate două probleme principale: apariţia de cuvinte noi şi dispariţia de cuvinte. Vocabularul este sectorul cel mai mobil al limbii; în permanenţă apar cuvinte noi, ca urmare a modificărilor apărute în societate, în toate domeniile, de la tehnica curentă pînă la domeniile cele mai abstracte ale ştiinţei. De obicei,

cuvintele noi apar ca urmare a creării unor noi obiecte, procedee, achiziţii de cunoştinţe. Cuvinte ca *tractor*, *avion*, *cosmonaut*, *a ameriza*, *a aseleniza* au fost create pentru a răspunde noilor nevoi apărute în domeniul tehnicii şi al ştiinţei. Introducerea de noi cuvinte se face fie prin folosirea mijloacelor interne ale limbii (derivarea, compunerea etc.), fie prin împrumutul din alte limbi.

Dispariţia cuvintelor se explică mai întîi prin motive obiective, sociale: odată cu dispariţia unui obiect, fenomen, procedeu e normal ca şi denumirea lui să se piardă mai devreme sau mai tîrziu; aşa au dispărut din română cuvinte ca *spătar*, *vornic*, *vistiernic*. Există însă şi motive de ordin lingvistic. Astfel, una din cauze este uzura fonetică: cuvîntul latinesc *auris* a avut la un moment dat un corp fonetic prea redus şi de aceea el a fost înlocuit prin diminutivul *auricula*, păstrat pînă astăzi în diferitele sale forme din limbile romanice. Unele cuvinte dispar din cauza uzurii semantice: din pricina folosirii lor curente, ele îşi tocesc înţelesul, sînt din ce în ce mai puţin sugestive şi în locul lor sînt preferate altele mai plastice, mai expresive: de pildă, în locul cuvîntului latinesc *equus* „cal", s-a folosit echivalentul lui popular *caballus* „mîrţoagă", păstrat în limbile romanice. Mai puţin frecventă, dar interesantă este dispariţia cuvintelor din cauza ciocnirii lor omonimice. Dacă două cuvinte ajung să aibă acelaşi semnificant şi dacă mai fac şi parte din domenii semantice apropiate, unul din ele sau amîndouă urmează să dispară. Această cauză a fost de multe ori exagerată, dar ea reprezintă un factor de care trebuie să se ţină seama. De exemplu, formele de imperfect şi de viitor ale verbului latinesc *esse* „a fi" (*eram*, *ero*) ar fi ajuns în limbile romanice la aspecte aproape identice; aşa se face că în franceză, de pildă, ambele forme au fost părăsite, în locul lor fiind preferate alte paradigme, păstrate pînă azi (*j'étais*, *je serai*).

(3). Cuvintele unei limbi nu sînt pe acelaşi plan: unele sînt foarte frecvent folosite, altele mai puţin, în funcţie de importanţa semnificaţiei pe care o au şi de rolul lor în limbă. Un vorbitor anumit poate cunoaşte teoretic un număr foarte mare de cuvinte, dar nu are ocazia să le folosească pe toate. Ansamblul cuvintelor cunoscute de un individ sau altul poartă numele de vocabular pasiv, opus vocabularului activ, care cuprinde cuvintele folosite efectiv de vorbitori. Se înţelege că şi una şi alta din categorii diferă simţitor de la un vorbitor la altul, de la o categorie de vorbitori la alta.

În ultima vreme s-a delimitat un grup de cuvinte fundamentale pentru limbă, cunoscute şi folosite frecvent de toţi, care constituie în acelaşi timp baza funcţionării limbii şi a creării de noi cuvinte: este ceea ce se numeşte fondul principal lexical, delimitat cu mijloace lingvistice la noi de Al. Graur[2]. O ierarhie a importanţei cuvintelor în limbă în raport cu frecvenţa lor s-a putut efectua prin aplicarea metodei statistice. Astfel de cercetări s-au făcut pentru multe limbi, şi ele dau de

[2] Vezi Al. Graur, *Încercare asupra fondului principal al limbii române*, Bucureşti, 1954.

obicei o listă de cuvinte aranjate în ordinea descrescîndă a frecvenței. Cercetările care au ca scop să împartă vocabularul după importanța frecvenței cuvintelor au dus la rezultate interesante atît din punct de vedere teoretic cît şi practic. Nucleul vocabularului are trăsături proprii care îl deosebesc de masa vocabularului; el este foarte important în anumite aplicații cum ar fi, de exemplu, aceea a învățării unei limbi străine. Se stabileşte în acest scop un vocabular aşa-numit fundamental, care e supus unei analize pedagogice minuțioase, unei programări progresive, pentru ca metoda pedagogică folosită să fie cît mai eficientă.

Analiza calitativă a vocabularului implică în primul rînd cercetarea structurală a semnificației, care constituie obiectul capitolului următor.

b. Semantica, disciplina lingvistică care se ocupă cu studiul sensului cuvintelor, este o disciplină relativ nouă; ea s-a constituit în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, avînd ca reprezentanți principali pe Michel Bréal şi A. Darmesteter. Chiar termenul s-a generalizat prin răspîndirea cărții lui Bréal, *Essai de sémantique. Science des significations* (Paris, 1897), o sinteză a felului în care era concepută semantica în acea vreme. La noi, ea a fost cunoscută prin lucrările lui L. Şăineanu[3].

Principala preocupare a semanticii a fost, la început, studierea modificărilor de înțeles. Observații asupra schimbărilor de sens s-au făcut însă încă din antichitate. Studiul figurilor de stil a constituit o preocupare importantă în retorica antică, interesată în găsirea celor mai potrivite modalități de exprimare, în scopul impresionării auditoriului. Figura centrală a retoricii antice, rămasă pînă azi în atenția cercetătorilor, este metafora. Pentru primii semanticieni, tropii (în primul rînd metafora, sinecdoca, metonimia) constituie mecanismul prin care se ajunge la cele două mari categorii de schimbări de sens: lărgirea şi strîmtarea sensului (la care s-au adăugat deplasarea înțelesului, degradarea şi înnobilarea sensului). Însă simpla observare a lărgirii sau strîmtării înțelesului e puțin interesantă, deoarece e concepută schematic, ca o simplă constatare a unui rezultat; ea se mărgineşte la o analiză superficială, neglijînd factorii care explică schimbările de înțeles, precum şi relațiile dintre sensuri. De exemplu, latinescul *passer* „vrabie" a ajuns în română la înțelesul de „pasăre în general", invers, *separare* avea în latină înțelesul de „a despărți" şi a fost moştenit în franceză sub forma *sevrer* „a înțărca".

În general însă, semantica tradițională a continuat şi continuă pînă azi să dea rezultate pozitive prin analiza minuțioasă a faptelor şi a dinamismului schimbărilor. Printre cercetătorii mai noi, care fac o sinteză a achizițiilor semanticii concepută în acest fel, trebuie citați H. Kronasser[4], K. Baldinger[5] şi mai ales S. Ullmann[6]. Lucrările lor sînt prezentate

---

[3] L. Şăineanu, *Încercare asupra semasiologiei limbii române*, Bucureşti, 1887.
[4] *Handbuch der Semasiologie*, Heidelberg, 1951.
[5] *Die Semasiologie*, Berlin, 1957.
[6] *The Principles of Semantics*, Glasgow, 1951; *Précis de sémantique française*, Berna, 1952.

succint şi critic în cartea cunoscută a lui P. Guiraud, *La sémantique* (Paris, 1964).

Evoluţia înţelesului se explică prin mai mulţi factori: (a). Sensul unui cuvînt se poate schimba deoarece are loc o transformare în însuşi obiectul denumit sau în cunoaşterea noastră asupra obiectului. *Peniţa*, la origine, este un diminutiv de la *pană*, care indica pana de gîscă cu care se scria; astăzi, peniţa este metalică, dar semnificantul a rămas acelaşi. Cunoştinţele noastre despre *lună*, *cer* s-au schimbat, ceea ce a dus la o modificare a sensului.

(b) Unele modificări de sens pot avea loc în cadrul unor condiţionări lingvistice. Un cuvînt care face parte dintr-o familie capătă un înţeles independent detaşîndu-se de grupul iniţial. Astfel, *netot*, *nebun* au în română înţelesuri foarte deosebite de sensurile lui *tot* şi *bun*. Uneori un context mai mult sau mai puţin stabil poate influenţa asupra unor cuvinte folosite frecvent în cadrul lui: *rien*, *pas*, *point*, *personne* erau la început substantive, în franceză, şi au devenit astăzi instrumente de negaţie. De asemenea, un cuvînt simţit de anumiţi vorbitori ca izolat poate fi încadrat într-o familie prin procedeul aşa-numitei etimologii populare; *temerar* „îndrăzneţ" e interpretat ca „temător", fiind legat de familia cuvîntului *teamă*. Tot aici trebuie menţionat calcul semantic: *a prelucra*, după modelul cuvîntului din limba rusă *переработать* a căpătat sensul de „a lămuri pe cineva".

Printre modificările semantice mai importante trebuie pomenit transferul de sens; el se face de cele mai multe ori prin metaforă. În latină, la gură se spunea *os*, dar în latina tîrzie vorbită pe teritoriul ţării noastre s-a preferat *gula* „bot de animale"; moştenit sub forma *gură*, el a fost folosit la început metaforic, devenind ulterior un termen neutru. Un alt mecanism prin care se explică schimbările de sens este metonimia, datorată apropierilor în spaţiu sau în timp a două obiecte, fenomene etc.; în enunţul *toată sala a aplaudat*, cuvîntul „sala" capătă înţelesul de „spectatori".

Pentru a explica schimbările de sens, semantica trebuie să recurgă adesea la elemente din realitatea extralingvistică, să facă apel la date de ordin psihic sau logic. E semnificativ în această direcţie articolul foarte cunoscut al lui A. Meillet, *Comment les mots changent de sens* [7], în care schimbările sensului sînt clasificate în trei mari categorii, determinate de cauze lingvistice, istorice şi sociale. Se înţelege că, la diferiţi autori, predomină unul sau altul din punctele de vedere de mai sus, după cum la alţii se pot întrepătrunde. În general însă, cu anumite nuanţe, aceste trăsături sînt proprii întregii semantici istorice.

Preocupaţi mai ales de schimbările de înţeles, semanticienii au încercat să lămurească natura însăşi a sensului. Întrucît lingvistica a fost multă vreme subordonată logicii şi psihologiei, a fost normal ca sensul să sie confundat cu noţiunea. În acest caz se subliniază că în sensul cuvintelor fînt reflectate trăsăturile esenţiale ale obiectelor şi fenomenelor. În sensul cuvîntului *masă* sînt cuprinse într-adevăr trăsăturile esenţiale ale întregii

[7] În *Lingu. hist.*, p. 230–271.

clase de obiecte desemnate de acest cuvînt. O mare parte a cuvintelor unei limbi se bazează pe noţiuni, avînd un conţinut de reflectare obiectivă a realităţii. Trebuie arătat însă că de multe ori înţelesul cuvintelor nu exprimă noţiunea ca atare, ele subliniază anumite laturi ale noţiunii, la care adaugă nuanţe afective care depăşesc cadrul logic propriu-zis. Un cuvînt ca *fetiţă* exprimă noţiunea de fată mică, la care se adaugă o valoare suplimentară afectivă de drăgălăşenie. Pe de altă parte, există cuvinte mai generale decît noţiunile, şi anume cele care exprimă raportul dintre noţiuni, cum sînt prepoziţiile şi conjuncţiile. Diferiţi cercetători au definit sensul în funcţie de metoda de cercetare adoptată, precum şi de poziţia lor filozofică [8]. În general însă, se vede preocuparea de a explica sensul ca unitate lingvistică înzestrată cu un mod particular de organizare. Sensurile unui cuvînt nu sînt pe acelaşi plan. Unele sînt mai importante decît altele, dar în ansamblu ele sînt strîns legate între ele [9]. Toate aceste probleme capătă o nouă interpretare în cadrul semanticii structurale.

Structuralismul clasic s-a ocupat mai mult de analiza expresiei în cadrul fonologiei. Dintre toate şcolile structurale, numai cea daneză a ajuns la unele principii care acoperă cel puţin teoretic şi planul conţinutului. Pentru structuralişti, aplicarea procedeelor fonologice la alte compartimente ale limbii se bazează pe principiul izomorfismului.

Dar, dacă în planul expresiei unităţile nu sînt sesizate clar de vorbitor, în planul conţinutului, ele sînt percepute ca atare foarte uşor. Aceasta se datoreşte faptului că fiecărei unităţi îi corespunde un complex sonor, un cuvînt. Or, cuvîntul este realitatea imediată a vorbirii.

În mare, există însă unele analogii între semantică şi fonologie; ele au fost urmărite atent de E. Coseriu [10], care subliniază asemănările şi deosebirile dintre cele două compartimente.

Atît în fonologie, cît şi în semantică există un anumit mod de organizare a substanţei, în scopul alcătuirii unităţilor distinctive, pe baza cărora se asigură funcţionarea limbii: de exemplu, în spaniolă există un singur *e*, pe cînd în franceză există *ẹ* şi *ę*; la fel în semantică, celor trei cuvinte latineşti *senex*, *uetulus*, *uetus* le corespunde în spaniolă *vieho*. În aceeaşi ordine de idei, poate fi pomenit exemplul devenit clasic pe care îl dă Hjelmslev cu organizarea diferită a unităţilor din franceză *bois* „lemn", „pădure plantată", *forêt* „pădure" şi germană *Holz* „lemn", *Wald* „pădure".

La ambele nivele, unităţile au trăsături comune şi trăsături deosebitoare; opoziţiei p/b i-ar corespunde o opoziţie de tipul bătrîn/vechi, care, pe lîngă trăsăturile identice se deosebesc, în mare, şi prin diferenţa animat/inanimat.

---

[8] Vezi S. Stati, S. Marcus, Gh. Enescu, Al. Boboc, în LLF, p. 7 şi urm.

[9] I. Coteanu, *Contribuţii la o semasiologie sistematică*, PLG I, p. 22.

[10] Asemănările sînt discutate în *Pour une sémantique diachronique structurale*, TLL, 1964, iar deosebirile în *Les structures lexématiques*, „Zeitschrift für franzözische Sprache und Literatur" (ZFSL), Heft 1, 1968, p. 3–16.

În ciuda asemănărilor de organizare structurală a celor două compartimente, sînt şi deosebiri fundamentale, rezultate din însuşi caracterul închis al sistemului fonologic şi caracterul deschis al lexicului. Există astfel deosebiri în domeniul folosirii celor două substanţe, cea a expresiei şi cea a conţinutului, din punct de vedere cantitativ. Substanţa fonetică este redusă la un număr limitat de foneme : nu există decît cîteva zeci de foneme şi acestea sînt suficiente pentru a alcătui toate complexele sonore care se află într-o limbă. În schimb, substanţa aflată la baza vocabularului este mult mai mult pusă în valoare în cadrul unităţilor. Cum s-a arătat mai sus, p. 265, lexicul unei limbi este teoretic infinit, iar în practică nelimitat. Dar chiar dacă un aspect al realităţii nu e consacrat ca atare într-o unitate lexicală, el poate fi exprimat prin îmbinări mult mai puţin fixe : deşi nu există un singur cuvînt, putem exprima prin perifrază un conţinut precis, ca, de exemplu, *candidat la concursul de admitere la Facultatea de limba şi literatura română a Universităţii din Bucureşti*.

O altă deosebire între vocabular şi fonologie constă în aceea că o unitate lexicală e susceptibilă de a funcţiona simultan în mai multe ansambluri, pe cînd în fonologie aceasta se întîmplă mai rar. Astfel, francezul *frais* apare în cîmpul lexical al adjectivelor de tipul *neuf*, *nouveau*, *vieux* şi în acela al adjectivelor care se referă la temperatură (*froid*, *chaud* etc.).

Intuitiv, şi în semantica tradiţională au fost sesizate astfel de particularităţi. De asemenea, faptul că unităţile sînt alcătuite din trăsături distinctive este oarecum presupus de dicţionarele explicative corect făcute. Cu ajutorul metodei structurale, acestea pot fi însă definite mai riguros, pe baza opoziţiilor luate în considerare. Majoritatea lingviştilor semanticieni [11] consideră sensul cuvintelor ca fiind alcătuit din trăsături pertinente, numite cel mai curent *seme*; unitatea constituită dintr-un ansamblu de seme formează un semantem (vezi *Unităţile limbii*, II C1, *Planuri, nivele, stratificare*, II B 2).

Pe lîngă stabilirea inventarului de invariante în semantică, este necesară determinarea structurii paradigmatice şi a celei sintagmatice.

Pentru paradigmele semantice, teoria cea mai curentă este aceea a cîmpurilor lexicale, organizate pe baza anumitor trăsături distinctive. Această perspectivă structurală are la bază noţiunea de „reţea asociativă" din *Cursul* lui Saussure (vezi schema la p. 175), pe care însă autorul n-a dezvoltat-o suficient. J. Trier e acela care formulează pentru prima dată o teorie închegată a „cîmpurilor lingvistice" [12], urmărind schimbările structurilor lexicologice ale grupului de cuvinte din limba veche germană *Wîsheit*, *Kunst*, *List* în raport cu schimbările vieţii spirituale şi morale. Mai recent, M. Matoré [13], analizînd „cîmpurile noţionale", încearcă să explice realităţile sociale prin prisma structurii vocabularului, dar nu din punct de vedere filozofic, ca primul, ci în calitate de sociolog care se intere-

---

[11] Vezi mai ales Greimas, *Sémantique*, 1966.
[12] *Der deutsche Wortschatz im Sinnbezirk des Verstandes*, Heidelberg, 1931.
[13] *La méthode en lexicologie. Domaine français*, Paris, 1950.

sează de substratul material, economic, politic al vocabularului. În aceeaşi ordine de idei, pot fi pomenite preocupările lui Ch. Bally[14], care vorbeşte de „cîmpuri asociative", şi ale lui Pierre Guiraud[15], care le numeşte „cîmpuri morfosemantice"; aceştia din urmă sînt preocupaţi de implicaţiile stilistice ale diferitelor asocieri între sensurile cuvintelor. În ultima vreme E. Coseriu[16], ocupîndu-se de tipurile de structuri paradigmatice, defineşte clar noţiunea de „cîmp lexical": „un cîmp lexical este o structură paradigmatică formată din unităţi lexicale care îşi împart o zonă de semnificaţie comună şi care se găsesc în opoziţie imediată unele faţă de celelalte". De exemplu, în latină, seria *senex-uetulus-uetus* este opusă seriei *iuuenis-nouellus-nouus*.

La un nivel superior cîmpului lexical, se vorbeşte de clasă sau categorie lexicală, caracterizată printr-o trăsătură mai generală, ca: obiect, animat, uman etc. Această trăsătură poate fi numită *clasem* sau *categorem*.

Dificultatea unor astfel de clasificări nu este atît de natură teoretică cît practică. Or, în lucrările concrete, fiecare autor oferă o anumită grupare după nevoile domeniului cercetat. Sînt cunoscute diferitele „cîmpuri semantice" de la care pornesc dialectologii, influenţaţi mai ales de metoda „cuvinte şi lucruri" şi, mai nou, de onomasiologie[17].

Cîmpurile semantice pot fi puse în legătură cu problema expresivităţii. În acest sens sînt interesante cîmpuri ca: nume de animale, de păsări, denumiri legate de corpul uman, denumiri de acţiuni, atitudini ale omului, nume legate de obiecte din casă, din jurul casei, nume de meserii etc. Astfel de cîmpuri semantice arată cum sînt trataţi termeni din aceeaşi sferă atunci cînd sînt folosiţi într-o accepţie specială. De exemplu, din sfera animalelor pot fi citaţi termeni ca: *dobitoc, bestie, cîine, maimuţă, vulpe* etc., care la figurat capătă trăsătura „uman" şi conotarea peiorativă.

Tot din gruparea cuvintelor în serii se vede că un fenomen ca derivarea sinonimică, mecanism de bază al dezvoltării sistemului de metafore, este mult mai răspîndit decît s-ar crede la prima vedere. De asemenea, analiza termenilor în cadrul ansamblului din care fac parte arată că transformările semantice nu au caracter mecanic, ele sînt însoţite în mare măsură de imprevizibil. Chiar în serii de tipul celor de mai sus putem întîlni, la unul şi acelaşi termen, şi nuanţă peiorativă, şi meliorativă, după context: *păpuşă* poate desemna pe cineva, în ambele accepţii.

Fapte ca acestea arată dinamica structurii paradigmatice a nivelului semantic în ansamblu. Ele cer însă o aprofundare serioasă din partea cercetătorilor.

În planul *sintagmatic*, interesează relaţiile de determinare dintre unităţi. Pentru a preciza aceste relaţii, se poate porni de la teoria glosse-

---

[14] *Le français moderne*, VIII, 1940.

[15] Vezi bibliografia citată în *La sémantique*, Paris, 1964, p. 89.

[16] *Lucr. cit.*, p. 8.

[17] Pentru aceasta, vezi articolul lui U. Ricken, *Observaţii asupra onomasiologiei*, LR IX, 1960, 4, p. 3–24.

matică a solidarității. Nuanțări interesante aduce în această privință E. Coseriu[18], care distinge trei tipuri de solidaritate:

a) Afinitatea: „clasa determinantului funcționează ca trăsătură distinctivă a termenului determinat". De exemplu, raportul dintre clasa „femeilor" și lat. *nubor* „a se mărita", dintre clasa „ființe umane" și lat. *senex* „bătrîn".

b) Selecția: „arhilexemul termenului determinant funcționează ca trăsătură distinctivă în termenul determinat". De exemplu, raportul dintre germ. *Schiff* „vapor", *Zug* „tren" și *fahren*; cele două nume aparțin arhilexemului „vehicul", iar *fahren* are înțelesul de „a se deplasa cu un vehicul".

c) Implicația: „întregul lexem determinant funcționează ca trăsătură distinctivă în lexemul determinat". De pildă, fr. *alezan*, it. *baio*, rom. *roib* sînt unități adjectivale care determină termenul „cal".

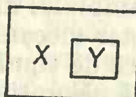
Avem în acest caz un model de analiză care se plasează, de fapt, între planul paradigmatic și cel sintagmatic, întrucît relațiile de mai sus se stabilesc între anumite serii paradigmatice. Se înțelege că ele se pot manifesta concret și în cadrul sintagmelor dintr-un enunț: astfel, în sintagma *cal roib* are loc un fel de integrare a sensului adjectivului în acela al substantivului, obținîndu-se un ansamblu semantic unitar, marcat prin trăsăturile adjectivului.

În realitate, relațiile menționate mai sus pot fi înțelese mai profund dacă le interpretăm din punct de vedere logic.

În primul caz (afinitatea), am avea de-a face cu o relație de incluziune; notînd cu X clasa femeilor și cu Y aceea desemnată de *nubor*, avem

$$X \subset Y$$

sau, grafic,

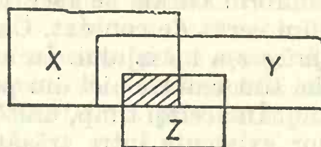

În cazul al doilea (selecția), este vorba de intersecție: dintre trăsăturile lui *Schiff*, unele sînt comune cu cele ale lui *Zug*, și anume cele care se referă la faptul că acestea sînt vehicule; se obține astfel arhilexemul „vehicul". Acesta, la rîndul lui, se intersectează cu lexemul *fahren* „a călători cu un vehicul". Notînd cu X trăsăturile lexemului *Schiff*, cu Y pe cele ale lexemului *Zug* și cu Z pe cele ale lexemului *fahren*, avem

$$(X \cap Y) \cap Z$$

[18] Vezi TLL, 1964, și ZFrSL, 1968.

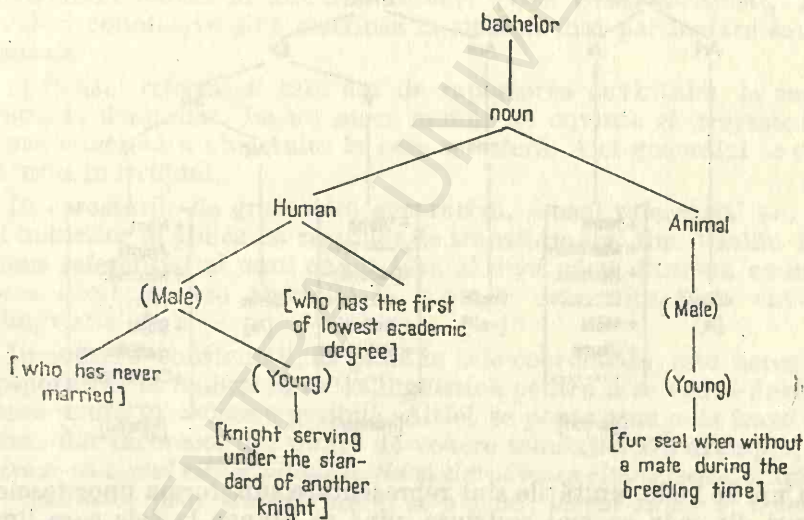
sau, grafic,

În ultimul caz (implicaţia), întîlnim relaţia de apartenenţă[19]: însuşirea de „roib" (x) aparţine unor elemente din clasa „cailor" (X), adică:

$$x \in X$$

Pentru a explica aceste relaţii, au fost folosite modelele generative, cu ajutorul cărora a fost pusă în termeni noi problema interpretării semantice a cuvintelor prezente într-un enunţ. Se citează de obicei, în acest sens, articolul lui J. J. Katz şi J. A. Fodor: *The structure of a semantic theory*[20]. Iată exemplul dat de autori:

(fără paranteze sînt reprezentate categoriile gramaticale, între paranteze mici, categoriile semantice, iar între paranteze mari aşa-numiţii diferenţiatori; categoriile gramaticale şi diferenţiatorii sînt mijloace prin care se poate descompune semnificaţia unei unităţi lexicale în trăsăturile sale distinctive).

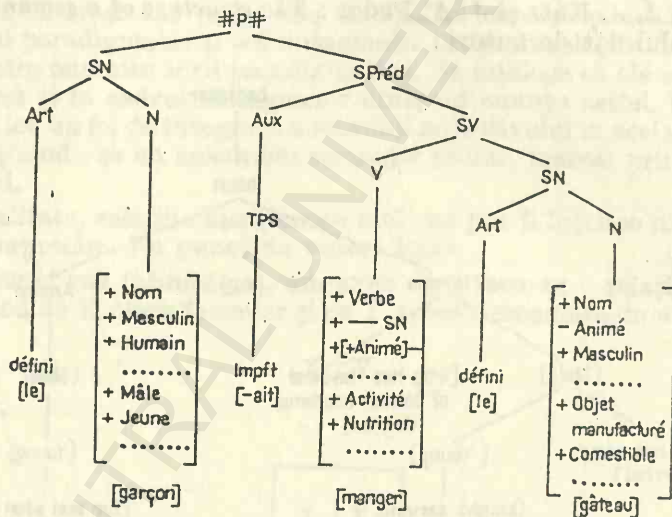
---

[19] Pentru descrierea acestor relaţii şi a proprietăţilor lor, vezi, de exemplu, Gheorghe Enescu, *Introducere în logica matematică*, Bucureşti, 1965, p. 160–173.

[20] „Language" XXXIX, 1963 (tradus şi în limba franceză în „Cahiers de lexicologie", 1966).

Se constată că trăsăturile semantice sînt dispuse sub forma unui arbore de dependență, conform căruia se face treptat o selecție pînă se ajunge la trăsătura sensului cerut de context. Cu alte cuvinte, este vorba de o operație de *dezambiguizare* a mesajului. În acest fel, vechile probleme ale omonimiei și polisemiei sînt tratate aici din punctul de vedere al realizării mesajului în ansamblu. În același timp, unitățile sînt luate în considerare în cadrul raporturilor existente între trăsăturile lor. Aceste modele oferă mai mult o *interpretare* semantică și mai puțin o descriere a unităților de sens.

Analiza semantică este prezentă și în gramatica generativă propriu-zisă. După ce se stabilesc indicatorii sintagmatici (arborii de dependență), se introduce componentul semantic al gramaticii în scopul atribuirii unei semnificații structurilor generate. Iată, în această privință, exemplul dat de N. Ruwet [21]:

Cum se vede, unitățile sînt reprezentate sub forma unor fascicule de trăsături din ce în ce mai restrînse, pînă se ajunge la cele care limitează sfera la semantemul cerut de enunț. Unitățile astfel prezentate sînt date nu numai ca fascicule de trăsături, ci și cu trăsăturile proprii cîmpurilor și claselor din care fac parte.

Dar, de fapt, rolul componentului semantic este de a stabili semnificația enunțului plecînd de la elementele terminale; pentru aceasta se folosesc așa-numitele „reguli de proiecție". Ele se aplică „de jos în sus", operînd anumite integrări, *amalgame* cum se spune mai curent. „Amalgamul este esențialmente o operație care combină semnificațiile a doi (sau mai mulți)

---

[21] *Introduction*, p. 333.

constituenţi dominaţi de unul şi acelaşi nod al indicatorului sintagmatic şi care atribuie semnificaţie constituentului corespunzător acestui nod"[22]. De exemplu, *le* + *garçon* combină sensul articolului cu acela al lui *garçon* şi se obţine un ansamblu superior şi tot aşa pînă la sensul global al propoziţiei. Este de la sine înţeles că sensul global nu este o sumă mecanică a sensurilor unităţilor, ci un fel de produs superior, rezultat din sinteza acestora.

Din punctul de vedere al gradului de generalitate a sensurilor actualizate într-un enunţ, se stabilesc de obicei trei trepte :

a) Sensul *denotativ* [23] e alcătuit din fasciculul de trăsături distinctive, este, cu alte cuvinte, unitatea invariantă. Sensul denotativ al cuvîntului are valoare obiectivă, el există independent de intenţia vorbitorilor. În linii mari, este ceea ce Saussure înţelegea prin concept.

b) Sensul *conotativ* este valoarea suplimentară sugestivă, afectivă, atmosfera etc. care însoţeşte un anumit cuvînt. Unele valori conotative sînt consacrate ca atare de normă şi ele sînt cuprinse în anumite stiluri funcţionale, cum sînt cel familiar sau popular : *valabil* capătă o coloratură specifică cînd e folosit în anumite cercuri (vezi *Stilurile limbii*, IVA 1). Alte valori conotative sînt restrînse la situaţii mai particulare sau chiar accidentale.

c) Sensul *referenţial* este dat de raportarea cuvîntului la realitatea concretă, la desemnat. La un mare număr de cuvinte el trezeşte în plus imaginea concretă a obiectului la care se referă. Aici generalul se exprimă direct prin individual.

În cercetările de gramatică generativă, sensul referenţial are adesea un rol hotărîtor în aplicarea regulilor de transformare. Em. Vasiliu înţelege prin sens referenţial al unui enunţ (sau al unei părţi dintr-un enunţ) „raportarea acestuia (sau acesteia) la o stare determinată a universului extralingvistic"[24].

În anumite construcţii, de pildă în cele coordonate, este necesar să se facă raportarea la realitatea extralingvistică pentru a se vedea dacă transformarea avută în vedere e posibilă. Altfel, se poate ajunge la fraze corecte sintactic, dar incorecte din punct de vedere semantic. De exemplu, putem avea fraze ca *elevul silitor citește lecția* şi *elevul leneș citește lecția*. Fără referire la realitate, prin transformare, se obţine : *elevul silitor și leneș citește lecția*, ceea ce e corect sintactic, dar incorect semantic. Pentru a înlătura incorectitudinea, trebuie introdusă regula de pronominalizare, pentru a se arăta că e vorba de doi indivizi diferiţi : *elevul silitor și cel leneș citesc lecția*.

În concluzie, se poate spune că semantica tradiţională a dat rezultate valoroase mai ales în studierea dinamismului schimbărilor de sens, privite de obicei izolat. Semantica structurală a îmbogăţit cercetările lingvistice mai ales la nivelul teoretic. Practic, principiile structurale pot contribui

---

[22] N. Ruwet, *Introduction*, p. 334.
[23] Vezi S. Raffaele, *Per una semantica scientifica*, „Lingua e stile", 1966, nr. 3.
[24] Em. Vasiliu, *Sens referenţial şi reguli de transformare*, PLG V, p. 109.

la dezvăluirea organizării sensurilor ca unități distinctive și a ansamblurilor semantice în planul paradigmatic și sintagmatic. Gramaticile generative introduc o nouă perspectivă, *creatoare*, arătînd cum se realizează mesajul concret pe baza regulilor gramaticale stabilite.

5. Gramatica

1. Termenul *gramatică* este folosit cu trei accepții diferite: prin *gramatică* se înțelege structura gramaticală a unei limbi, alcătuită din morfologie și sintaxă, și disciplina științifică care are ca obiect structura gramaticală. Înțelesul cuvîntului este uneori mai larg, atît în timpurile vechi (de exemplu, *gramatică filologică*), cît și în zilele noastre (de exemplu *gramatică transformațională*), incluzînd, pe lîngă morfologie și sintaxă, fonetica și lexicul.

Gramatica, ca disciplină științifică, are o istorie foarte îndelungată [1]. Se citează gramatici filologice (conținînd explicații cerute de comentarea textelor vedice) apărute în India înainte de anul 500 î. e. n. [2]. Dintr-o epocă ceva mai tîrzie (secolul IV î. e. n.) datează celebra gramatică a lui Pāṇini, gramatică cu caracter descriptiv, desprinsă de preocupările filologice.

În Grecia antică, filozofii sînt aceia care manifestă interes pentru gramatică, de exemplu Platon, dar mai ales Aristotel și stoicii. În concepția acestora gramatica este subordonată logicii, propoziția și părțile ei fiind adesea identificate cu judecata și părțile ei.

Studiul gramaticii ia un deosebit avînt în secolele al III-lea — al II-lea î. e. n., fiind determinat de dezvoltarea activității filologice alexandrine (axată pe analiza textelor homerice). Dionysios Thrax și Apollonios Dyskolos au pus bazele morfologiei (primul) și sintaxei (ultimul), pe care gramatica tradițională le-a păstrat fără mari modificări pînă în zilele noastre.

Latinii au preluat schemele gramaticii grecești pe care le-au adaptat într-o oarecare măsură la limba lor. Unii gramatici latini au accentuat caracterul normativ al lucrărilor lor.

În cursul evului mediu se continuă tradiția gramaticii greco-latine, latina fiind limba literaturii și a învățămîntului. De-abia în epoca Renașterii limbile indigene din Europa dobîndesc dreptul de a fi folosite ca limbi ale literaturii scrise și încep a fi studiate. Cărturarii din această perioadă se

---

[1] Pentru informații mai ample asupra concepțiilor gramaticale care s-au succedat în decursul timpului, vezi N. Drăganu, *Istoria sintaxei*, București, 1945; Pierre Guiraud, *La grammaire*, Paris, 1958, p. 7—11, 51—57, 78—81; Iorgu Iorgan, Valeria Guțu Romalo, Alexandru Niculescu, *Structura morfologică a limbii române contemporane*, București, 1967, p. 29—41.

[2] Cf. Graur—Wald, *Ist. lingv.*, p. 9.

străduiesc să descrie structura gramaticală a limbilor lor potrivit cu categoriile și cu regulile gramaticii latine [3].

Pornindu-se de la Aristotel și de la ideea foarte răspîndită că limba, în calitate de instrument al gîndirii, reflectă perfect gîndirea, s-a ajuns la o concepție logicistă foarte netă, manifestată cu toată claritatea mai ales în secolul al XVII-lea. În felul acesta ia naștere un nou tip de gramatică, gramatica generală sau rațională. Din seria bogată de lucrări aparținînd genului amintit, cea mai cunoscută este *Grammaire générale et raisonnée de Port-Royal* (1660).

Autorii gramaticilor generale încearcă că descopere regulile gramaticale comune tuturor limbilor, reguli care coincid cu cele ale gîndirii, universale și ele. Abaterile de la fundamentul comun, adică specificul fiecărei limbi, nu prezintă interes decît în măsura în care arată gradul de neconformitate a unei anumite limbi cu logica.

Paralelismul logico-gramatical apare într-o formă sau alta în foarte multe lucrări din diverse epoci, privitoare la diverse limbi [4]. Din domeniul limbii române pot fi citate în acest sens gramaticile lui Eliade Rădulescu și Timotei Cipariu [5].

Prima parte a secolului al XIX-lea reprezintă o etapă de o deosebită importanță în evoluția concepțiilor și metodelor de studiere a structurii gramaticale. Acum se constituie gramatica istorică și comparată, pe baza unei metode adecvate (metoda comparativă-istorică) : gramatica devine o știință.

Gramatica istorică modifică fundamental concepția despre limbă în general și despre structura gramaticală în special. Ea demonstrează că limba se schimbă în decursul timpului și că evoluția limbii are loc potrivit unor legi proprii. Logica nu poate determina și explica toate schimbările pe care le suferă limba ; unele transformări se datoresc într-adevăr legăturii limbii cu gîndirea, altele însă, factorilor interni, exclusiv lingvistici.

Studiul istoric și comparativ al structurii gramaticale a dus la cunoașterea aprofundată a categoriilor și a regulilor gramaticale din mai multe limbi și, în același timp, a contribuit la o înțelegere mai deplină a etapei contemporane a limbii studiate (mai ales în ceea ce privește fonetica și morfologia).

Concepția istorică în studiul gramaticii domină în întregime secolul al XIX-lea. Deși rezultatele ei sînt incontestabile, în prima parte a secolului următor se mai afirmă puncte de vedere logiciste, pe lîngă care apar teorii

---

[3] Cf. Carlo Tagliavini, *Introduzione alla glottologia*, vol. I, Bologna, 1963, p. 35—42.

[4] Și este criticat în secolul al XIX-lea și în prima parte a secolului nostru de numeroși cercetători, de exemplu de H. Steinthal (*Abriss der Sprachwissenschaft*, p. 32, ap. Lazăr Șăineanu, *Raporturile între gramatică și logică*, București, 1891, p. 32), Lazăr Șăineanu (*ibidem*, p. 21—33), O. Jespersen (*The philosophy of grammar*, Londra, 1924, p. 47), H. Delacroix (*Le langage et la pensée*, Paris, 1924, p. 32). Pentru analiza acelor elemente ale gramaticii raționale care se regăsesc în gîndirea lingvistică modernă și pentru filiația de idei care se poate stabili între gramatica rațională și gramatica generativ-transformațională, vezi Sorin Stati, *Gramaticile raționale și lingvistica actuală*, SCL XXI, 1970, 5, p. 517—527 ; idem, *În jurul încercărilor de recuperare a gramaticilor raționale*, SL, p. 59—63 și bibliografia indicată acolo.

[5] Cf. Iorgu Iordan, Valeria Guțu Romalo, Alexandru Niculescu, *lucr. cit.*, p. 31.

psihologizante. Autori ca F. Brunot sau J. Damourette și E. Pichon, de exemplu, pornesc de la ideea că materialul lingvistic nu este numai expresia gîndirii raționale, ci și a sensibilității, a afectivității omenești. Lucrările lor conțin un inventar bogat al mijloacelor de expresie ale limbii studiate (franceza), ordonat potrivit cu conținutul exprimat.

În secolul al XX-lea lingvistica (și implicit gramatica) se îmbogățește cu concepții și metode noi de lucru. Mai ales după apariția celebrului *Cours de linguistique générale* al lui Ferdinand de Saussure (1916), cercetătorilor le apar ca foarte importante o serie de aspecte nestudiate mai înainte. Se pune problema felului cum se prezintă și cum funcționează limba într-o anumită etapă, care este mecanismul transmiterii ideilor de la un individ la altul. Noul curent lingvistic, structuralismul (cu diversele lui ramificații), concepe limba ca un sistem de elemente între care se stabilesc anumite relații și care, datorită diferențelor și opozițiilor dintre ele, realizează comunicarea între oameni.

Una dintre tezele de bază ale structuralismului este diferențierea studiului sincronic de cel diacronic al limbii, deoarece, potrivit afirmației lui F. de Saussure, numai cercetarea limbii într-o etapă dată poate duce la descoperirea sistemului ei. De aici decurge faptul că o serie de lingviști s-au ocupat exclusiv de aspectul sincronic al limbii. Alți specialiști însă, mai ales contemporani, caută să îmbine punctul de vedere sincronic cu cel diacronic, urmărind felul cum un sistem lingvistic este înlocuit cu altul în decursul timpului.

O altă distincție saussuriană, de asemenea foarte importantă, preluată de mulți cercetători, este distincția dintre limbă (sistem de semne abstract) și vorbire (realizare concretă, individuală a comunicării). Ea a avut ca urmare necesitatea stabilirii inventarului unităților (invariantelor) fiecăruia dintre nivelele limbii. Structuraliștii preconizează metode noi de analiză și de descriere a limbii, bazate pe concepția lor asupra obiectului studiat : comutarea și substituția, distribuția, segmentarea în constituenți imediați [6].

Pornind de la ideea că analiza lingvistică nu trebuie confundată cu cea logică, unii adepți ai structuralismului, în special descriptiviștii, înlătură cu totul conținutul din preocupările lor, socotind că numai expresia constituie obiectul lingvisticii. În ultima vreme însă (mai ales în gramatica transformațională — pentru care vezi mai jos), se acordă din ce în ce mai multă importanță semanticii.

Deoarece sistemul limbii nu este un fapt observabil direct, lingviștii au preluat o metodă folosită și în alte științe : modelarea. Modelele lingvistice sînt, după cum se știe, de două feluri : analitice (în esență morfologice, duc la indicarea elementelor constitutive ale unui text, a claselor în care ele se grupează și a raporturilor dintre aceste clase) și sintetice sau generative (în esență sintactice, indică posibilitățile și restricțiile combinatorii

[6] Cf., mai sus, *Metode moderne* (I B c).

ale elementelor rezultate din analiză [7]). Dintre modelele generative, cel mai cunoscut este gramatica transformaţională a lui N. Chomsky.

Faptul central de care trebuie să ţină seama lingvistul este următorul: orice vorbitor adult este capabil să emită spontan şi să înţeleagă un număr infinit de enunţuri (dintre care cele mai multe nu au mai fost emise sau percepute vreodată). Această capacitate se datoreşte însuşirii unui număr finit de reguli care constituie, în terminologia lui Chomsky, competenţa lingvistică. Aplicarea concretă a regulilor, enunţurile emise şi înţelese, reprezintă performanţa lingvistică [8].

Gramaticile generative îşi propun definirea explicită a competenţei lingvistice. În vederea atingerii acestui scop sînt urmărite două obiective fundamentale:

a) generarea tuturor enunţurilor corecte într-o limbă şi exclusiv a acestora;

b) descrierea structurală a enunţurilor generate [9].

Gramatica generativă tinde să fie o gramatică cît mai simplă, generală şi sistematică cu putinţă, ţinînd totodată seama de maximum de fapte. În felul acesta se încearcă înlăturarea principalelor deficienţe ale gramaticii tradiţionale, lipsa caracterului explicit şi a sistematizării [10].

O nouă direcţie de cercetare, apărută în Statele Unite ale Americii după 1950 şi care a luat o serioasă amploare şi în Europa după 1960 (mai ales datorită activităţii Centrului de lingvistică aplicată din Washington), o constituie aşa-numita analiză contrastivă [11].

Gramaticile contrastive îşi propun să înfăţişeze asemănările şi mai ales deosebirile dintre structurile a două limbi, în vederea atingerii unui scop practic: uşurarea procesului de învăţare a unei limbi străine, şi unui scop teoretic: aprofundarea cunoaşterii structurii limbilor comparate [12]. Pe baza analizei contrastive pot fi prevăzute şi explicate dificultăţile întîmpinate de vorbitorii unei limbi în însuşirea altei limbi, iar etapele predării unei limbi străine se pot stabili în mod ştiinţific potrivit ierarhizării acestor dificultăţi [13]. Este de la sine înţeles că limbile comparate trebuie analizate

---

[7] Cf. Em. Vasiliu, *Gramaticile generative*, LR XII, 1963, 3, p. 219—231.

[8] Cf. Noam Chomsky, *Aspects of the Theory of Syntax*, Cambridge, Massachusetts, 1965, p. 4; Jean Dubois, *Grammaire générative et transformationnelle*, „Langue française", 1969, nr. 1, p. 51.

[9] Cf. E. Vasiliu, Sanda Golopenţia-Eretescu, *Sintaxa transformaţională a limbii române*, Bucureşti, 1969, p. 26.

[10] Cf. Ruwet, *Introduction*, p. 62. Vezi şi, mai sus, *Lingvistica generativ-transformaţională sau gramaticile generativ-transformaţionale* (I B 1cβ 3).

[11] Cf. William Nemser and Tatiana Slama-Cazacu, *A contribution to contrastive linguistics* (*A psycholinguistic approach: contact analysis*), RRL XV, 1970, 2, p. 101—128 şi bibliografia indicată acolo.

[12] O analiză a realizărilor şi a limitelor gramaticilor contrastive face E. Coseriu, *Über Leistung und Grenzen der kontrastiven Grammatik*, în *Probleme der kontrastiven Grammatik*, „Jahrbuch 1969 des Instituts für deutsche Sprache", Düsseldorf, 1970, p. 9—30, şi *Zusammenfassung der Ergebnisse*, *ibidem*, p. 175—177.

[13] Cf. D. Chiţoran, *Analiza contrastivă şi procesul de predare şi învăţare a limbilor străine*, SCL XXI, 1970, 2, p. 241—248.

în termenii aceleiași teorii lingvistice. Gramaticile contrastive apărute pînă în prezent au fost elaborate fie în lumina structuralismului descriptivist american, fie în cea a generativismului chomskian [14].

În ultimii ani, lingviștii au fost solicitați să răspundă la o serie de probleme noi, ivite odată cu dezvoltarea unor ramuri ale tehnicii. Realizarea mașinilor de tradus, în mod special, a făcut necesară descrierea formalizată a limbii, prezentarea limbii ca un sistem de simboluri. În acest scop lingviștii au preluat anumite procedee din matematică, a căror aplicare trebuie să ducă la o gramatică mai precisă și mai abstractă.

2. Încă din antichitate gramatica cuprinde două ramuri : morfologia (care era numită analogie) și sintaxa [15]. Gramaticile greco-latine studiau în cadrul morfologiei părțile de vorbire, flexiunea și valorile formelor flexionare ; sintaxa avea ca obiect modul îmbinării cuvintelor (și ocupa un loc mai puțin întins decît morfologia). Deoarece pentru gruparea cuvintelor în părți de vorbire se folosea și un criteriu sintactic (care a avut ca rezultat distingerea unor clase ca : adverbul, prepoziția, conjuncția), iar în discuția despre îmbinarea cuvintelor se relevau și formele flexionare pe care le luau cuvintele cînd intrau în anumite construcții, nu se putea face o delimitare precisă între morfologie și sintaxă.

În secolele al XVIII-lea — al XIX-lea apar teorii sintactice noi, potrivit cărora în analiză trebuie să se pornească de la propoziție și părțile ei și nu de la cuvînt. Obiectul morfologiei se restrînge la studiul formei, structurii cuvintelor, iar sintaxa preia studiul valorii formelor.

Pentru mulți gramaticieni această despărțire nu este satisfăcătoare, dar poziția lor nu este fermă : în lucrările ulterioare sensurile unora dintre forme sînt tratate la morfologie, iar sensurile altora, la sintaxă ; uneori aceleași valori sînt discutate de două ori, atît la morfologie, cît și la sintaxă.

Problema teoretică a necesității și a posibilității distingerii celor două discipline gramaticale ca și aspectul practic al repartizării faptelor la cele două capitole diferite au constituit în ultimele decenii o preocupare de seamă a multor lingviști [16].

Din numeroasele discuții purtate s-a putut desprinde ideea că studiul morfologic, deosebit de cel sintactic, este justificat mai ales de nevoia unei sistematizări a materialului și este cu atît mai necesar, cu cît limba supusă analizei are o flexiune mai bogată. (Descrierea morfologică a unei limbi de tip izolant, mult mai restrînsă decît a unei limbi flexionare, cuprinde analiza structurii cuvintelor-rădăcini, iar cea a unei limbi de tip aglutinant, structura rădăcinilor, îmbinarea lor cu afixele etc.)

Pentru mulți lingviști apare clar faptul că discutarea formelor (atît a formelor morfologice, adică a combinațiilor de morfeme în limitele cu-

---

[14] Cf. Clement Mîrza, *Aspecte teoretice ale analizei contrastive*, SL, p. 51—57.

[15] Pentru problemele discutate în acest paragraf, vezi Stati, *Sintaxă*, p. 27—37.

[16] Cf. *Actes du sixième congrès international des linguistes* (*Paris, Juillet 1948*), Paris, 1949, p. 19—30, 261—302, 471—496.

vîntului, cît şi a formelor sintactice, adică a combinaţiilor de cuvinte în unităţi superioare) împreună cu cea al valorii lor are avantajul de a păstra unitatea semnului lingvistic, de a nu despărţi planul expresiei de planul conţinutului. Trebuie remarcat însă că, dacă combinaţiile de morfeme constituie obiectul unei singure discipline lingvistice, al morfologiei, sensurile morfemelor aparţin atît morfologiei, cît şi lexicologiei.

De asemenea, este evident pentru toţi cercetătorii că între morfologie şi sintaxă nu se poate realiza o demarcaţie netă : unele morfeme nu pot fi pe deplin clarificate fără a se face apel la sintagmele sau la propoziţiile în care apar, iar înţelegerea corectă a unor construcţii necesită cunoaşterea prealabilă a morfemelor pe care le cuprind.

Reprezentanţii structuralismului caută să pună pe alte baze distincţia morfologie — sintaxă sau să desfiinţeze graniţele dintre ele. La L. Hjelmslev, de exemplu, materialul morfologiei şi al sintaxei este clasificat potrivit cu cele două planuri ale limbii, conţinutul şi expresia, şi cu cele două axe, paradigmatică şi sintagmatică[17]. Aceste două axe constituie şi după părerea lui André Martinet fundamentul opoziţiei dintre morfologie şi sintaxă[18]. La V. Brøndal faptele morfologice ţin de limbă, pe cînd cele sintactice, de vorbire[19].

Punctele de vedere noi, vulnerabile şi ele, au dat naştere la numeroase controverse, care nu s-au încheiat încă.

Lucrările de gramatică apărute în ţara noastră în ultimii ani, atît cele de tip „tradiţional" (cum este, de exemplu, *Limba română contemporană*, de Iorgu Iordan, sau *Gramatica Academiei*), cît şi cele ai căror autori sînt reprezentanţi ai orientărilor noi în lingvistică (de exemplu : *Morfologia structurală a limbii române*, de Valeria Guţu Romalo, *Structură şi evoluţie în morfologia substantivului românesc*, de Paula Diaconescu, *Teorie şi metodă în sintaxă*, de Sorin Stati etc.), disting morfologia de sintaxă, prima cuprinzînd studiul formelor flexionare şi al valorilor lor, ultima, studiul combinării cuvintelor.

3. Despre unităţile celor două nivele care alcătuiesc gramatica s-a vorbit într-un alt capitol (vezi p. 223 şi urm.). S-a arătat acolo cît de multe divergenţe există între lingvişti în legătură cu stabilirea numărului acestor unităţi şi cu definirea lor. În ce priveşte morfologia, situaţia este mai puţin grea decît în sintaxă, deoarece, după părerea aproape unanimă, unitatea minimală a nivelului morfologic este morfemul.

Morfemele, definite (de mulţi specialişti de diverse orientări) ca „secvenţe fonice minimale dotate cu sens" (vezi mai sus, p. 224), pot fi clasificate din diferite puncte de vedere[20] : după posibilităţile de combinare, morfemele sînt dependente sau independente. Morfemele dependente nu pot apărea singure, ci numai combinate cu alte morfeme : de exemplu, în limba română, *-e* sau *-el* apar numai împreună cu un alt morfem,

---

17 *Actes du sixième congrès international des lingvistes*, p. 478.
18 *Ibidem*, p. 294.
19 Cf. Stati, *lucr. cit.*, p. 32—33.
20 Cf. Iorgu Iordan, Valeria Guţu Romalo, Alexandru Niculescu, *lucr. cit.*, p. 48—52.

de pildă cu *pahar* (*pahare*, *păhărel*), cu *scaun* (*scaune*, *scăunel*). Dimpotrivă, morfemele independente pot fi folosite şi singure (sau combinate cu un morfem zero), de exemplu, *pahar*, *scaun*, *dulap*. După conţinutul lor, morfemele pot fi grupate în : morfeme lexicale : rădăcinile şi afixele derivative, şi morfeme gramaticale : sufixele şi prefixele cu rol morfologic şi desinenţele. Alte două categorii cuprind morfemele segmentale şi suprasegmentale şi morfemele continue şi discontinue. Deoarece au fost definite mai sus (vezi p. 223), nu mai stăruim asupra lor.

Ca unităţi sintactice au fost interpretate în decursul timpului : cuvîntul, partea de propoziţie, îmbinarea de cuvinte, sintagma, propoziţia, fraza, perioada, enunţul şi altele[21]. A existat şi există încă o mare varietate de păreri privitoare la recunoaşterea uneia sau alteia dintre aceste unităţi, la delimitarea lor şi la atribuirea calificativului *fundamentală* uneia dintre ele. Se pare că dintre unităţile sintactice enumerate mai înainte cele mai frecvent acceptate în lingvistica contemporană sînt cuvîntul şi enunţul (vezi discuţia de mai sus, p. 228).

4. Prin categoriile gramaticale ale unei limbi se înţeleg sensurile logico-gramaticale, deosebite de sensurile lexicale, exprimate prin mijloace morfologice sau prin mijloace fonetice şi lexicale gramaticalizate[22].

Limbile se deosebesc între ele în ce priveşte numărul categoriilor gramaticale (pentru că nu au dobîndit în toate limbile indici gramaticali proprii, adică nu s-au gramaticalizat, aceleaşi categorii logice : aspectul, de exemplu, este o categorie gramaticală în limbile slave, dar nu este şi în limbile romanice), valoarea acestor categorii (valorile numărului, de exemplu, nu sînt identice într-o limbă care are numai singular şi plural cu cele ale unei limbi care, pe lîngă singular şi plural, posedă şi dual) şi mijloacele de realizare a categoriilor gramaticale (de pildă româna foloseşte în anumite situaţii accentul ca morfem suprasegmental pentru exprimarea timpului, dar alte limbi nu au această posibilitate). Astfel, categoriile gramaticale, alături de alte elemente, conferă unei limbi caracterul ei specific.

Categoriile gramaticale se manifestă în flexiune[23] : în flexiunea nominală se realizează genul, numărul şi cazul, în flexiunea pronominală, la aceste trei categorii se adaugă şi persoana, iar în flexiunea verbală, numărul, persoana, uneori şi genul, modul, timpul, diateza şi aspectul. Adjectivele şi unele adverbe prezintă şi grade de comparaţie.

Categoriile gramaticale au o istorie foarte îndelungată. Ele au apărut şi au evoluat treptat, odată cu dezvoltarea gîndirii, reflectînd capacitatea omului de a se ridica de la concret la abstract. În decursul timpului s-au modificat atît conţinutul, cît şi formele de exprimare ale categoriilor gra-

---

[21] De exemplu nucleul, functorul (vezi, mai sus, p. 228).

[22] Pentru concepţia care stă la baza acestui paragraf şi pentru detalii suplimentare asupra chestiunilor discutate aici, vezi *Introducere*, p. 177—192 ; Iorgu Iordan, Valeria Guţu Romalo, Alexandru Niculescu, *lucr. cit.*, p. 55—65.

[23] Avem în vedere limbile indo-europene. Pentru caracteristicile gramaticale ale limbilor neflexionare, vezi, mai jos, *Clasificarea tipologică* (IV B 3).

maticale : în categoria genului, de exemplu s-a trecut de la animat — inanimat la masculin — feminin — neutru ; desinențe și sufixe care marcau genul, numărul, cazul au fost înlocuite cu altele etc. Unele categorii gramaticale (mai concrete) au fost eliminate din toate limbile sau din mai multe limbi, de exemplu trialul, dualul, altele, simplificate, de exemplu cazurile.

Schimbările care au avut loc nu s-au manifestat în toate limbile în același fel : fiecare limbă prezintă particularitățile ei și în ceea ce privește transformările suferite de categoriile gramaticale. Engleza, de exemplu, tinde spre desființarea genurilor, iar polona dezvoltă un gen personal, limba rusă a dezvoltat aspectul etc.

În evoluția categoriilor gramaticale se observă în general, ca și în celelalte domenii ale limbii, trecerea de la particular și concret la general și abstract, de la complicat la simplu, de la nesistematic la sistematic.

5. Potrivit cu comportamentul lor gramatical, cuvintele unei limbi se grupează într-un număr limitat de clase, numite părți de vorbire. Unitățile unei părți de vorbire se caracterizează prin aceleași categorii gramaticale și intră în aceleași relații sintactice cu celelalte cuvinte din contextele în care apar.

Clasele gramaticale de cuvinte nu sînt identice în toate limbile globului. Gramaticile limbilor indo-europene enumeră : substantivul, articolul pronumele, verbul, adverbul, prepoziția, conjuncția, cunoscute încă din antichitatea greacă, interjecția, introdusă printre părțile vorbirii de gramaticii latini, adjectivul și numeralul, recunoscute drept clase distincte în evul mediu (pînă atunci incluse în categoria numelui). La acestea trebuie adăugate particula și *состояние* (pentru limba rusă).

Clasificarea cuvintelor în părți de vorbire este una dintre problemele lingvistice foarte viu discutate. Numeroasele critici formulate[24] la adresa clasificării tradiționale pornesc mai ales de la criteriile pe care se bazează această clasificare și în primul rînd de la faptul că ea nu rezultă din aplicarea unui singur criteriu (cerință obligatorie a oricărei clasificări).

O greutate în clasificarea cuvintelor, recunoscută încă din antichitate, o constituie faptul că nu există granițe fixe între părțile de vorbire (ca, de altfel, între multe alte elemente și aspecte ale limbii), că un cuvînt poate trece dintr-o clasă gramaticală în alta (fenomen cunoscut sub numele de conversiune).

Numeroasele clasificări mai vechi și mai noi (de exemplu, cea a școlii descriptiviste), propuse pentru a înlocui clasificarea tradițională, nu sînt nici ele pe deplin satisfăcătoare și unanim acceptate. Prin urmare, clasificarea cuvintelor în clase gramaticale, deși constituie o preocupare străveche, continuă să rămînă o problemă deschisă.

În ce privește limba română, în stadiul actual al cercetărilor, poate fi menținută o clasificare fundată pe criterii morfosintactice[25].

---

[24] Enumerate și discutate de Stati, *lucr. cit.*, p. 47—48.
[25] Vezi Iorgu Iordan, Valeria Guțu Romalo, Alexandru Niculescu, *lucr. cit.*, p. 66—68.

Pe baza criteriului morfologic cuvintele limbii române se împart mai întîi în flexibile şi neflexibile. Cuvintele flexibile se grupează, avînd în vedere caracteristicile flexionare proprii, în: substantiv, adjectiv, articol, pronume, numeral, verb. (Unii lingvişti contestă articolului calitatea de a constitui o singură clasă şi o parte de vorbire de sine stătătoare[26], alţii au aceste rezerve faţă de numeral[27].) Cuvintele neflexibile se subdivid, la rîndul lor, ţinîndu-se seama de criterii sintactice, în: prepoziţie, conjuncţie, interjecţie şi adverb (care este parţial flexibil, avînd grade de comparaţie). În limbile cu flexiune săracă, cum este engleza, criteriul principal folosit în clasificare este cel sintactic, deoarece cuvintele se deosebesc mai puţin între ele prin indici morfologici şi mai mult prin funcţiunea sintactică pe care o îndeplinesc.

Criteriul semantic, atît de criticat (s-a arătat adesea că nu numai verbele exprimă acţiuni: *a fugi*, *a lupta*, *a ridica*, *a circula* etc., ci şi substantivele: *fugă*, *luptă*, *ridicare*, *circulaţie* etc., că nu numai adjectivele exprimă însuşiri: *bun*, *proaspăt* etc., ci şi substantivele: *bunătate*, *prospeţime* etc.), serveşte de fapt şi în gramatica tradiţională mai mult la definirea părţilor de vorbire, decît la clasificarea lor[28]. Caracteristicile morfologice şi sintactice sînt în strînsă legătură cu conţinutul semantic al părţilor de vorbire, de aceea el este luat în consideraţie în definiţii. În mod deosebit, în cazul interjecţiei, care are, după cum se ştie, o situaţie specială între părţile vorbirii, indicarea laturii semantice (exteriorizează senzaţii, sentimente, manifestări de voinţă sau reproduce sunete şi zgomote din natură[29]) este indispensabilă, pentru că altfel interjecţia ar fi caracterizată numai negativ: nu are flexiune, nu are rol sintactic în propoziţie.

În afară de clasificarea cuvintelor în părţile de vorbire pomenite mai sus sînt curente şi alte clasificări. Astfel, pe baza criteriului semantic, se vorbeşte de cuvinte cu sens lexical deplin sau de sine stătător (*copil*, *înalt*, *a învăţa* etc.) şi de cuvinte fără sens lexical deplin (*cu*, *însă* etc.). După modul de exprimare a realităţii, criteriu apropiat de cel precedent, cuvintele exprimă şi denumesc noţiuni (*creion*, *albastru*, *a scrie* etc.), exprimă dar nu denumesc senzaţii, emoţii, manifestări de voinţă şi zgomote (*ah!*, *pleosc!* etc.), exprimă raportul dintre noţiuni (*la*, *şi* etc.). Pornindu-se de la criteriul sintactic, sînt cuvinte care pot avea rol de părţi de propoziţie şi cuvinte care nu pot avea o asemenea funcţiune. Aceste clasificări pot fi utile; ele au însă o importanţă secundară.

Părţile de vorbire au caracter istoric. Ele au apărut treptat în diverse etape de dezvoltare a limbilor, reflectînd procesul de abstractizare a gîn-

---

[26] Iorgu Iordan, Valeria Guţu Romalo, Alexandru Niculescu, *lucr. cit.*, p. 68, 166–172, unde se discută situaţiile în care articolul poate fi considerat morfem (al determinării). Vezi şi Ion Z. Coja, *Articolul — parte de vorbire sau morfem al determinării?*, SCL XX, 1969, 2, p. 167–181.

[27] Vezi GLR I, p. 32; Sanda Golopenţia-Eretescu, *Delimitarea clasei numeralului*, SCL XVI, 1965, 3, p. 383–390; Viorica Florea, *Numeralul. Analiză distributivă*, LR XIV, 1965, 3, p. 333–343; Alexandrina Novac, *Observaţii asupra numeralului fracţionar în limba română*, SCL XXI, 1970, 6, p. 669–672.

[28] Cf. Stati, *lucr. cit.*, p. 48.

[29] Cf. GLR I, p. 421.

dirii și a limbii[30]. Felul cum au luat naștere unele părți de vorbire (de exemplu articolul, numeralul) și felul cum se șterg diferențele formale dintre clasele de cuvinte (de exemplu în limba engleză) au putut fi urmărite de specialiști. Cu privire la istoria altor părți de vorbire se fac doar presupuneri : astfel, se bănuiește că cele mai vechi părți de vorbire sînt numele și verbul, care au constituit o opoziție inițială. Printre cele mai noi părți de vorbire se numără conjuncția și prepoziția (care au un conținut foarte abstract).

6. Interdependența compartimentelor limbii în sincronie

Legătura dintre compartimentele limbii, observată de multă vreme, a fost pusă în lumină, în mod deosebit, în secolul nostru.

Limba poate fi concepută ca un sistem alcătuit din patru compartimente, fiecare dintre ele cuprinzînd, la rîndul lui, un număr de elemente organizate în mod sistematic. Acest punct de vedere a fost înfățișat la noi de Al. Graur în *Studii de lingvistică generală*[1].

Multiplele legături dintre compartimentele limbii, despre care se va vorbi mai departe, se reflectă în primul rînd în dificultățile delimitării acestor compartimente, fapt discutat de noi mai sus [2].

Raportul dintre fonologie, lexic și sintaxă este de interdependență, în sensul că existența unuia depinde de existența celuilalt sau a celorlalte. Fonologia nu poate fi concepută fără lexic și nici lexicul fără fonologie; de sintaxă de asemenea nu poate fi vorba fără vocabular (și, evident, nici fără fonologie), ceea ce se înțelege de la sine. Lexicul, ca totalitate a cuvintelor unei limbi, are desigur o existență independentă de sintaxă, dar cuvintele izolate nu transmit în mod obișnuit idei, ele trebuie neapărat îmbinate între ele potrivit regulilor sintactice, pentru a deveni mijloc de comunicare. Situația morfologiei este mai complicată din acest punct de vedere. În limbile flexionare, morfologia și sintaxa se condiționează reciproc : cuvintele iau anumite forme morfologice pentru a se putea îmbina între ele, iar un conținut sintactic, pentru a fi exprimat, ,,cere'' anumite forme morfologice. În limbile amorfe sau radical-izolante însă, cuvintele nu-și modifică în general forma pentru a alcătui propoziții și fraze, iar elementele vocabularului au aspectul unor rădăcini. După cum se știe, o limbă total radical-izolantă nu există : chineza și celelalte limbi de același tip au afixe gramaticale și lexicale, chiar dacă ele sînt foarte puțin numeroase. Pe lîngă aceasta, în chineză se pot recunoaște, după cît se pare, cîteva părți de vorbire distincte. Teoretic însă s-ar putea admite existența unor limbi complet lipsite de flexiune și de clase morfologice,

---

[30] Cf. Wald, *Progresul*, p. 120–152.
[1] [București] 1960, p. 18–41.
[2] Vezi și p. 283.

în care raporturile sintactice dintre cuvinte să fie exprimate exclusiv prin mijloace extramorfologice.

Legătura dintre compartimentele limbii poate fi ilustrată şi prin numeroase exemple care demonstrează că fapte dintr-un compartiment sînt determinate de fapte din alt compartiment sau că elemente, mijloace specifice unui compartiment sînt folosite şi în alt compartiment[3].

a. Fonetica şi morfologia[4]

Rezultatul unui proces fonetic, de exemplu, în română, transformarea în *a* a vocalelor *e* şi *o* accentuate (cînd în silaba următoare se află un *ă* sau un *e*, cu menţinerea alterării consoanei precedente) sau modificarea lui *k* urmat de *e* sau *i* în *č*; a ajuns să constituie o marcă morfologică (unică sau suplimentară, pe lîngă desinenţe) care diferenţiază unele forme gramaticale (aşa-numita flexiune internă) : singularul faţă de plural (*seară* — *seri*, *rac* — *raci*), femininul faţă de masculin (*frumos* — *frumoasă*, *drept* — *dreaptă*), o persoană verbală faţă de alta (*leg* — *leagă*, *mor* — *moare*, *zac* — *zaci*) etc.

Schimbările de sunete de acest fel, datorate la început exclusiv cauzelor fonetice, pot fi provocate mai tîrziu, cînd legea fonetică respectivă nu mai acţionează, de morfologie, ca urmare a rolului gramatical al alternanţelor : *profesoară* ca să se opună mai net lui *profesor*, *pitorească*, lui *pitoresc*, *convoacă*, lui *convoc* etc. (dar există exemple şi fără modificările fonetice discutate : *carnivor* — *carnivoră*, *burlesc* — *burlescă*, *invoc* — *invocă* etc.).

Într-o epocă veche, în limbile slave, între o consoană labială şi un iot următor se degajează un *l*, de exemplu, în ruseşte, la pers. I a verbului *любить*, *люблю*. Cuvintele recente nu prezintă această particularitate, deoarece legea fonetică amintită nu mai este în vigoare. Se întîlnesc totuşi exemple ca *графлю* (pers. I a verbului *графить*), unde *л* a fost introdus pentru a se respecta regula, devenită morfologică, a conjugării verbelor de acest tip.

Alternanţele vocalice şi consonantice nu sînt singurele elemente de ordin fonetic folosite cu valoare morfologică. Lungirea şi repetarea vocalelor, geminarea consoanelor pot constitui, în limbajul afectiv, o marcă a gradului superlativ : rom. *frumoaaasă fată!*, *grozzzavă idee!*, fr. *c'est eppouvantable!*, *terrrible* ! Accentul, putînd să cadă în limba română pe diferite silabe ale unui cuvînt, deosebeşte uneori două forme verbale : prezentul indicativului, pers. a III-a singular (al unor verbe de conjugarea I), de perfectul simplu, aceeaşi persoană : *áflă* — *aflắ*, *cíntă* — *cîntắ* etc.

Există o legătură între armonia vocalică, fenomen în esenţă fonetic, şi caracterul aglutinant al unor limbi. Identitatea timbrului vocalelor din

---

[3] Pentru exemplificări s-au folosit în special ; Graur, *Studii*, p. 18—41 ; id., *Influenţa reciprocă a elementelor limbii*, PLG III, p. 83—94 ; GLR I, p. 12—25, vol. II, p. 468—641 ; *Introducere*, p. 207—214.

[4] În acest paragraf, ca şi în următoarele, materialul ilustrativ dovedeşte influenţa r e c i p r o c ă dintre compartimentele limbii : fonetica influenţează morfologia, iar morfologia influenţează fonetica etc.

toate morfemele cu cel al vocalei din rădăcină este un semn al unității cuvîntului, alcătuit în limbile aglutinante, după cum se știe, dintr-o rădăcină și mai multe morfeme (unul pentru caz, altul pentru număr etc.), destul de slab legate între ele.

b. Fonetica și sintaxa

Accentul și intonația pot avea și rol sintactic. Cu ajutorul accentului se scoate în evidență un cuvînt (rar mai multe cuvinte) dintr-o propoziție sau o propoziție dintr-o frază, elemente considerate mai importante decît celelalte în comunicare. De exemplu, reliefînd prin accent unul sau altul dintre cuvintele unei propoziții ca : *Ion s-a întors ieri din străinătate*, transmitem de fiecare dată o idee întrucîtva deosebită : **Ion** *s-a întors* ... (această persoană, nu alta), *Ion* **s-a întors** *ieri* ... (s-a înapoiat, nu a plecat ieri), *Ion s-a întors* **ieri** ... (nu azi sau mai demult) etc. Aceeași este situația și în cadrul frazei : **a plecat** *unde a fost trimis* (nu a refuzat să plece), *a plecat* **unde a fost trimis** (nu în altă parte) etc.

Intonația are multiple întrebuințări în sintaxă : transformă un cuvînt sau un grup de cuvinte într-o propoziție, marchează unele raporturi sintactice etc. (vezi și la p. 231).

Pauza, un alt element fonetic, are diferite funcții sintactice. De pildă, separă între ele unități sintactice de diverse feluri : părți de propoziție, propoziții, fraze. Pauza poate duce la deosebirea unor categorii sintactice, de exemplu, a unor tipuri de atribute și de propoziții atributive de altele, a propoziției interogative directe de interogativa indirectă (împreună cu accentul și intonația) etc. Tot pauza suplinește uneori un predicat verbal sau copula unui predicat nominal (*Religia — o frază de dînșii inventată.* EMINESCU).

Îmbinările de cuvinte pot influența la rîndul lor asupra aspectului fonetic al termenilor. Un exemplu sînt elidările și contracțiile : în română *d-aci-nainte*, *parc-aud* etc., în franceză *l'ami* (*le ami*), *l'amie* (*la amie*), în engleză *I'm* (*I am*) etc.

c. Fonetica și vocabularul

În ce privește legăturile dintre f o n e t i c ă și v o c a b u l a r, poate fi amintit simbolismul fonetic, în sensul că unele cuvinte sînt expresive datorită prezenței în complexul lor sonor a unui sunet sau a unui grup de sunete care sugerează obiectul, acțiunea denumită (rom. *ciupi*, *fluture*, *hohot* etc., fr. *fouet*, *glisser* lat. *pīpīo*[5] etc.)[6].

[5] Cf. Saussure, *Cours*, p. 102. Cf. și *Arbitrar și motivat* (II B 1 b).

[6] Cînd un sunet sau un grup de sunete sînt folosite în mod regulat, ca procedeu morfologic pentru a crea formații expresive, avem a face cu un aspect al interdependenței dintre fonetică și morfologie (cf. Al. Graur, *Grupuri simbolice în fonetismul românesc*, SCL X, 1959, 2, p. 205—210).

Un alt exemplu îl constituie raportul, constatat de specialişti, între numărul fonemelor, în special al vocalelor, şi lungimea cuvintelor dintr-o limbă. În latină, de exemplu, pierderea distincţiilor cantitative dintre vocale şi, prin aceasta, micşorarea numărului fonemelor vocalice au avut ca urmare lungirea cuvintelor (sau înlocuirea cuvintelor cu perifraze etc.)[7].

d. Morfologia şi sintaxa

Unele forme morfologice, cele analitice, se realizează prin mijloace sintactice, îmbinări de cuvinte. De exemplu în flexiunea verbală : rom. *am scris*, *voi scrie*, *să scriu*, *scrisoarea* **este scrisă** etc., rus. *я буду писать*, germ. *ich habe gefragt*, *ich werde fragen*, engl. *I shall call*, *I am calling*, *I am called* etc. sau în comparaţia adjectivului : rom. *mai larg*, *mai puţin larg*, *la fel de larg*, *cel mai larg*, *foarte larg*, fr. *plus froid*, *aussi froid*, *moins froid*, *le plus froid*, *très froid*, engl. *more usual*, *most usual* etc.

O categorie morfologică, cum e superlativul, se poate realiza în limbajul afectiv printr-un procedeu sintactic, repetarea adjectivului sau a adverbului : *o femeie* **bătrînă, bătrînă** ; *s-a înălţat* sus, sus.

Caracterul liber sau fix al ordinii cuvintelor dintr-o limbă este strîns legat de factori morfologici, şi în primul rînd de flexiune. Limbile cu flexiune bogată (de exemplu, latina) au topică liberă, deoarece formele cuvintelor (prin desinenţe) exprimă clar raporturile dintre termeni. Dimpotrivă, limbile a căror flexiune e săracă (de exemplu limbile romanice occidentale) au nevoie de o topică relativ fixă, funcţiunea sintactică a cuvîntului fiind adesea indicată prin locul lui în propoziţie.

Se poate arăta şi că unele caracteristici morfologice sînt legate de ordinea cuvintelor. De exemplu, în română, într-un grup alcătuit dintr-un substantiv şi un adjectiv, articolul hotărît se ataşează fie la substantiv, fie la adjectiv, după cum adjectivul stă după substantiv sau înaintea acestuia : *fata frumoasă*, *frumoasa fată*.

Exprimarea obligatorie sau facultativă a subiectului-pronume, fapt sintactic, depinde de existenţa desinenţelor verbale, fapt morfologic. Limbile care posedă desinenţe pentru diferenţierea persoanelor verbale (cum sînt româna, rusa) se pot dispensa de folosirea pronumelor, subiectul fiind inclus în forma verbului (*scriu*, se înţelege *eu*, *scrii*, se înţelege *tu*, la fel *пишу*, *пишешь* etc.). În schimb, acolo unde nu există desinenţe specifice pentru fiecare persoană, întrebuinţarea pronumelui-subiect este obligatorie (fr. **je** *note*, **tu** *notes*, **il** *note*, pentru că verbul este pronunţat la fel, engl. **I** *call*, **you** *call*, **we** *call*, **they** *call*). În prima situaţie descrisă mai sus, cînd exprimarea subiectului nu este obligatorie, pronumele sînt folosite în împrejurări speciale : pentru a insista asupra persoanei, a o pre-

---

[7] Cf. J. Herman, *Théorie de l'information et recherches diachroniques*, ACIL XI, p. 468 – 471.

ciza (cu *l-am văzut*), pentru a pune în lumină o persoană în opoziție cu alta (noi *plecăm*, voi *stați acasă*), pentru a reda diferite stări afective (*ai să vezi* tu *ce ai să pățești!*) etc.

e. Lexicul și morfologia

Legătura strînsă dintre aceste două compartimente ale limbii poate fi demonstrată prin numeroase exemple.

Unele tipuri de cuvinte nu au toate categoriile morfologice caracteristice pentru partea de vorbire căreia îi aparțin din cauza sensului lor lexical. Astfel, nu au plural o serie de substantive care exprimă însușiri, stări fiziologice : *cinste, curaj, lene, prudență, foame, sete,* care sînt nume de materie : *aur, miere, sînge, unt, vată, mazăre, orez, piper, secară* etc., care denumesc sporturi și jocuri : *box, fotbal, oină, șah, tenis* etc.

Nu au singular nume de materie ca : *bale, cîlți,* alte nume comune cum sînt : *moaște, nuri, zale, zori* etc. În toate aceste cazuri, datorită sensului lexical, nu se simte nevoia exprimării opoziției de număr.

Cele mai multe nume de lucruri nu au vocativ, pentru că în mod obișnuit aceste substantive nu constituie obiectul unei adresări (dacă apare însă necesitatea, vocativul este creat cu ușurință).

Adjectivele exprimînd însușiri care nu pot exista în grade diferite nu au grade de comparație, de exemplu : *desăvîrșit, dreptunghiular, endemic, muncitoresc, oral, perfect, pulmonar, veșnic* etc.

Tot din pricina sensului lexical unele verbe nu au imperativ, ca : *a putea, a puți* etc. sau nu au forme decît pentru o singură persoană, ca : *ninge, plouă* etc. Întrebuințarea perfectului simplu este potrivită la verbele cu sens momentan, ca : *adormi, căzu, plecă* etc. Verbele cu sens durativ se pot folosi la perfectul simplu numai dacă acțiunea este delimitată printr-un determinant : alergă *într-un suflet*, stătu *un ceas la pîndă* etc.

În schimb, alte cuvinte au categorii morfologice nespecifice pentru partea de vorbire pe care o reprezintă. De exemplu, substantivele care numesc stări (*foame, sete, liniște, frig* etc.) sau cele care numesc obiecte considerate reprezentative pentru anumite însușiri (*artist, filozof, copil* etc.) pot avea grade de comparație (*mai copil, foarte copil* etc.).

S-a observat tendința de a se distinge în limba română o categorie morfologică, genul personal, caracteristică pentru substantive cu un anumit conținut semantic : cele care denumesc persoane sau animale personificate[8].

Cîteva mijloace morfologice (enumerate mai jos) sînt folosite pentru diferențierea lexicală a unor cuvinte sau numai a sensurilor unor cuvinte.

---

[8] Și în limba polonă genul personal e legat de conținutul semantic al substantivelor (cf. Ion Const. Chițimia, *Genul personal în limbile polonă și română*, „Romanoslavica" III, 1958, p. 31–41).

La substantiv: genul (masculin: *curent* — *curenți*, neutru: *curent* — *curente*), numărul (forme deosebite de plural: *dată* — *date* și *dată* — *dăți*, *corn* — *coarne* și *corn* — *cornuri*; existența pluralului *friguri*, față de *frig*), cazul (forme deosebite de vocativ: *doamne* și *domnule*, *soro* și *soră*); la verb: diateza (diateze diferite: *a uita* — *a se uita*, *a pleca* — *a se pleca*), conjugarea (forme deosebite: *absolv* — *absolvesc*, *manifest* — *manifestez*)[9].

În sfîrșit, trebuie spus că fondul principal lexical, nucleul vocabularului, influențează structura morfologică în două sensuri contrare: ca factor conservator (cuvintele care îl alcătuiesc își mențin neregularitățile de flexiune, fiind frecvent folosite nu se regularizează) și ca factor inovator (unele tipuri de cuvinte din fondul principal sînt luate ca model și generalizate, de exemplu, alternanța *a/ă* din rădăcina substantivelor feminine: *carte-cărți*, *scară-scări* etc. este rezultatul generalizării tipului de flexiune a cuvintelor din fondul principal: *pradă-prăzi*, *țară-țări* (în Moldova și *sară-sări*), unde alternanța *a/ă* a apărut din motive fonetice[10].

f. Lexicul și sintaxa

Sensul lexical al cuvintelor ajută adesea la înțelegerea corectă a unor construcții sintactice ambigue. O propoziție ca: *o vină are această femeie*, confuză din punct de vedere sintactic (pentru că atît subiectul cît și complementul direct nu au mărci specifice), este interpretată just de orice vorbitor al limbii române datorită înțelesului termenilor care o alcătuiesc.

În același timp, îmbinarea sintactică în care apare un cuvînt ajută adesea la clarificarea semantică a enunțului, determinînd alegerea unuia dintre sensurile cuvîntului polisemantic sau a unuia dintre mai multe omonime. În *repară* **broasca** este evidentă referirea la mecanismul de metal de la ușă, sertar etc., iar **broasca** *orăcăie*, la animalul amfibiu.

De sensul lexical depinde uneori funcțiunea sintactică pe care o poate sau nu îndeplini un cuvînt: de exemplu, în mod obișnuit, nu apar ca circumstanțiale de loc substantive care numesc însușiri (*bunătate*, *frumusețe*, *înțelepciune*), stări fiziologice (*foame*, *sete*), sentimente (*frică*, *gelozie*) etc., ca circumstanțiale de timp, numele de obiecte (*cratiță*, *pantof*, *ușă* etc.), de plante sau de animale (*ardei*, *crin*; *cal*, *tigru*) etc. Determinantul unui atribut subiectiv sau al unui atribut obiectiv trebuie să aibă sens de acțiune (**vîjiitul** *vîntului*, **pierdere** *de vreme*), iar atributul autorului trebuie să fie un nume de ființă sau un adjectiv derivat de la un astfel de nume (**florile** *lui Lucian*, **stil** *arghezian*).

Posibilitatea care există în limba noastră de a se plasa adjectivul atît în urma substantivului, cît și înaintea lui (chestiune de sintaxă) duce în unele cazuri la o diferențiere semantică: adjectivul are un anumit sens cînd stă după substantiv și alt sens cînd îl precedă. De exemplu: *a folosit*

---

[9] Cf. Mioara Avram, *Mijloace morfologice de diferențiere lexicală în limba română*, SCL IX, 1958, 3, p. 315—333.

[10] Cf. Al. Graur, *Încercare asupra fondului principal lexical al limbii române*, București, 1954, p. 168—178.

un **nou** *procedeu* (alt procedeu decît cele folosite pînă atunci, dar existent, cunoscut mai de mult), şi *a folosit un procedeu* **nou** (procedeu descoperit, inventat acum, care nu exista mai înainte); *mărfuri de* **diferite** *calităţi* (multiple calităţi, calităţi felurite) şi *mărfuri de calităţi* **diferite** (calităţi deosebite, neidentice) etc.

Omiterea unora dintre elementele unui enunţ, parte de propoziţie sau propoziţie (pe care vorbitorii le au în minte, fără să fi fost exprimate mai înainte), dă naştere unor construcţii sintactice cu caracter expresiv, care, fiind folosite frecvent, ajung expresii curente ale limbii (de exemplu: *ţi-ai găsit, cum (să) nu, da de unde, nici vorbă* etc.). În felul acesta, un procedeu de natură sintactică, elipsa, are repercusiuni asupra lexicului.

Toate faptele înfăţişate mai sus, departe de a epuiza lista exemplelor care se pot da, arată cît de numeroase şi de complexe sînt legăturile dintre compartimentele limbii. În capitolul de faţă a fost avut în vedere modul cum funcţionează limba la un moment dat. Perspectiva istorică va forma obiectul unui alt capitol.

III. Lingvistica diacronică

A. Naşterea şi dispariţia limbilor

1. Originea limbajului

Problema originii graiului — cum, cînd, unde şi din ce a apărut? —i-a preocupat necontenit pe oameni. Dar lipsa aproape totală de date sigure pe care să-şi bazeze supoziţiile a făcut ca multe din răspunsurile date întrebărilor privitoare la apariţia limbajului să nu mai poată fi luate azi în consideraţie decît, cel mult, sub raport anecdotic.

Din mulţimea soluţiilor propuse, cele pe care bunul simţ le acceptă mai uşor ar fi, în ordinea verosimilităţii, *teoria interjecţiilor*, după care primele cuvinte ar fi apărut prin transformarea strigătelor animalice involuntare în semnale emise intenţionat, cu conştiinţa efectului lor asupra semenilor, şi *teoria onomatopeelor* — primele cuvinte au putut fi înţelese întrucît au fost motivate, au imitat prin sunete anumite însuşiri ale obiectelor, fiinţelor sau situaţiilor denumite. Leibniz, Steinthal şi alţii, au susţinut teoria imitaţiei prin onomatopee. Epicur a emis primul teoria interjecţiilor, reluată în antichitate de Lucretius şi Vitruvius, iar în timpurile moderne de Condillac, Darwin, Spencer, Jespersen şi alţii. Teoria transformării strigătelor animale în cuvinte omeneşti pare a fi cea mai plauzibilă şi este singura rămasă în atenţia celor ce azi se interesează de originea limbajului, iar dezvoltarea în zilele noastre a studiilor de zoosemantică este legată şi de speranţa că prin cercetarea „limbajului" animalelor superioare vom putea căpăta noi puncte de sprijin pentru teoriile referitoare la apariţia limbajului [1].

S-a mai vorbit şi despre rolul gesturilor în apariţia limbajului, ca suport sau chiar fază anterioară a primelor cuvinte (W. Wundt, în *Völkerpsychologie*, Leipzig 1911), idee respinsă pe motivul că gesturile nu sînt perceptibile decît de cei a căror atenţie este deja îndreptată asupra obiectului semnalizat, pe cînd cuvîntul, semnalul sonor, este capabil să atragă atenţia cuiva asupra unui obiect [2].

Un moment important în cercetarea originii limbajului l-a constituit teoria lui F. Engels despre rolul muncii în apariţia limbii şi gîndirii. Ca

---

[1] Th. A. Sebeok, *The Comparison of human communication with animal communication*, ACIL I, p. 433–435.

[2] Vezi critica acestei teorii la Al. Graur, *„Limba gesturilor" şi „limba strigătelor"*, PLG IV. Pentru celelalte teorii vezi amănunte la G. Révész, *Origine et préhistoire du langage*, Paris, 1950 (cu o bibliografie bogată a problemei).

activitate conştientă, ca formă de adaptare la realitate prin transformarea acesteia, munca face necesară şi posibilă atît apariţia limbii, cît şi a gîndirii. Comunicarea, existentă şi la animale, capătă un conţinut calitativ nou în procesul muncii. Ea nu va mai fi reacţie instinctuală, ci voluntară, intenţionată. Iar omul, susţin antropologii[3], devine apt pentru muncă în urma adoptării poziţiei bipede, care-i eliberează mîinile, schimbă, poziţia capului în raport cu corpul şi mediul înconjurător, ceea ce va permite şi chiar determina dezvoltarea cutiei craniene, a masei cerebrale.

În mod evident, soluţionarea problemei originii limbajului depăşeşte posibilităţile lingvisticii, iar pentru unii nici nu este o chestiune lingvistică[4].

Dar poate că rezultatele obţinute în cercetarea apariţiei limbajului sînt încă nemulţumitoare tocmai pentru că antropologii, psihologii, fiziologii şi lingviştii nu şi-au conjugat cunoştinţele, metodele şi punctele de vedere. Trebuie spus însă că lingvistica, mai mult decît celelalte discipline interesate, nu şi-a formulat un punct de vedere propriu, clar, în problema originii limbajului, problemă care rareori a stat în centrul preocupărilor vreunui lingvist.

Pornind de la una din deosebirile esenţiale dintre limbajul omenesc şi mijloacele de comunicare între animale — faptul că primul este articulat — s-ar putea susţine că explicarea apariţiei dublei articulări, a caracterului linear al limbii, este, pe lîngă altele, o chestiune rezolvabilă de către lingvişti.

Pînă acum, prin diverse raţionamente şi deducţii, s-a încercat stabilirea unei ierarhii în timp a apariţiei categoriilor gramaticale ori a părţilor de vorbire[5]. Aşa, de pildă, unii au susţinut că primele cuvinte au avut valoarea unor propoziţii, că n-au fost, deci, nici nume, nici verbe.

Cu argumente mai riguroase s-a încercat să se stabilească ordinea în care au apărut opoziţiile fonematice. S-a pornit de la ideea că sunetele ce alcătuiau primele cuvinte au fost mai uşor de deosebit între ele, articulîndu-se cît mai diferit, fiind şi din punct de vedere acustic mai uşor de diferenţiat. S-au căutat aceste opoziţii[6] urmărindu-se dezvoltarea limbajului la copii, conform ideii că aceştia îşi însuşesc mai repede sunetele „mai uşoare”, adică mai simple din punct de vedere articulator. Dar e greu de ştiut dacă nu cumva copiii îşi însuşesc mai întîi sunetele care sînt mai frecvente în limba adulţilor, iar acestea sînt poate mai frecvente pentru că au apărut mai tîrziu în ordinea filogenetică.

---

[3] Leroi Gourhan, *Le geste et la parole*, Paris, 1964.

[4] Pentru Claude Lévi Strauss problema originii limbii „este o problemă privind evoluţia creierului, ceva care s-a produs în sistemul nervos şi care nu a existat înainte. Dacă problema originii limbii poate fi rezolvată, ea va fi rezolvată de fiziologi” („Secolul 20”, p. 79).

[5] Vezi Wald, *Progresul*, — o dare de seamă completă asupra discuţiilor în această chestiune.

[6] A. A. Leontiev, *Возникновение и первоначальное развитие языка*, Moscova. 1963.

S-au comparat aceste rezultate cu cele la care ajunge fonetica articulatorie şi acustică privind diferenţierea în sunete „mai uşoare" şi „mai grele". Dar ce ne poate garanta că şi acum 100 000 de ani, cînd se presupune că a apărut limbajul, aceleaşi erau posibilităţile articulatorii omeneşti?

Aceeaşi obiecţie se ridică şi faţă de rezultatele deduse din cercetarea afazicilor, în cazul cărora cam aceleaşi sunete dispar mai uşor (deci sînt „mai grele") sau se restabilesc mai repede (deci sînt „mai uşoare").

De asemenea, din compararea limbilor cunoscute se poate constata că unele sunete şi opoziţii fonematice sînt mai frecvente. Să le considerăm pe acest motiv ca fiind mai vechi, primare chiar?

Iată, cu titlu de exemplu, unele rezultate la care s-a ajuns în direcţia mai sus comentată[7]. În procesul dezvoltării auzului fonematic succesiunea apariţiei distincţiilor între sunete ar fi următoarea:

sonante — consoane
oclusive — fricative
surde — sonore
şuierătoare — siflante.

Iar ordinea apariţiei opoziţiilor fonematice în vorbirea copiilor (deci din punct de vedere al articulaţiei sunetelor) ar fi destul de apropiată:

sonante — consoane
surde — sonore
oclusive — fricative
şuierătoare — siflante.

Cele de mai sus definesc numai un început de drum, pe baze metodologice mai rafinate decît cele utilizate pînă în secolul nostru. Stadiul actual al dezvoltării lingvisticii e capabil să ofere şi alte perspective noi în problema apariţiei limbii. Aşa de pildă, cercetarea universaliilor lingvistice poate impune o direcţie mai precisă şi o rigoare mai mare ipotezelor noastre, conform principiului că limbile se aseamănă mai mult prin ceea ce moştenesc decît prin ceea ce inovează separat una de alta. Cu condiţia ca lingvistica, lingviştii deci, să se intereseze mai mult de originea limbajului, să o includă în problematica majoră a disciplinei lor.

2. Naşterea şi moartea limbilor

Se spune adesea că o limbă a luat fiinţă în cutare secol, ba de multe ori se dă chiar un an precis (de exemplu franceza s-a născut în anul 842, cînd a fost redactat vestitul jurămînt de la Strasbourg). De asemenea, se fixează data la care o limbă a murit. Se înţelege că e vorba de date convenţionale.

În primul rînd, problema naşterii limbilor cunoscute de noi trebuie diferenţiată de problema apariţiei graiului. În vremea îndepărtată cînd

[7] A. A. Leontiev, *Возникновение и первоначальное развитие языка*, p. 98–99.

oamenii în devenire şi-au creat primele cuvinte, se poate spune cu adevărat că s-a născut o limbă. De atunci încoace, fenomenul nu s-a mai repetat. Limba română, ca să dăm un exemplu concret, nu s-a născut niciodată, ea este forma luată de limba latină, după schimbări succesive şi, considerate fiecare în parte, neesenţiale. Numai printr-o figură de stil se vorbeşte deci de naşterea unei limbi şi această figură nu e lipsită de efecte supărătoare. S-a crezut multă vreme şi unii mai spun şi azi că o limbă s-a format pînă la un anumit moment, apoi a fost gata şi nu i s-au mai putut aduce modificări. Ideea era curentă în secolul trecut. Astfel C. Negruzzi (S.I. 267, citat după DLR s.v. *noduros*) scrie că limba română „era gata urzită" şi de aceea elementele slave n-au mai putut-o altera. Parcă ar fi vorba de ciment[1]. În realitate, limba se „urzeşte", se „încheagă" necontenit şi niciodată nu e gata. Se transformă lent, treptat, cu salturi fără explozie, de aceea orice dată am stabili pentru trecerea de la o etapă la alta este convenţională.

Nu există nici un criteriu ferm, pe baza căruia să putem spune că la data cutare s-a încheiat faza latină şi a început faza română, cum se va vedea şi din *Ramificaţiile teritoriale* (IV A 4). Şi trebuie să mai ţinem seama de faptul că vorbitorii din aceeaşi generaţie se situează pe nivele diferite atît în ce priveşte capacitatea de a adopta inovaţii cît şi în ce priveşte tendinţa de a menţine arhaismele.

Tot ce putem face este să stabilim o perioadă, de obicei de cîteva secole, în care transformările au fost mai adînci şi poate mai rapide, astfel încît, analizînd structura limbii la două date îndepărtate una de alta, constatăm că diferenţele sînt mari şi deci avem dreptul să vorbim de două etape diferite sau chiar de două limbi diferite, dintre care cea de-a doua este continuarea celei dintîi.

Dacă, paralel cu naşterea, vrem să tratăm despre moartea limbilor, aici vom găsi o situaţie ceva mai complicată. Ceea ce am putea numi „moarte" se prezintă sub cel puţin trei forme diferite.

a. Prin transformări lente şi succesive, un idiom ajunge foarte deosebit de ceea ce era în trecut, în aşa fel încît vorbitorii actuali, dacă nu trec printr-un proces de instruire specială, nu pot înţelege un text redactat în forma veche. Este soarta oricărei limbi care durează mult, deci aproximativ a tuturor limbilor. Zicem atunci că limba, în forma ei anterioară, a murit. Astfel limba latină este numită „moartă", deşi în realitate ea continuă să trăiască sub forma limbilor romanice. Am văzut că nu există o limită tranşantă pentru „naştere", ceea ce înseamnă implicit, că nu există nici pentru moarte, căci ar trebui să spunem că limba latină n-a putut muri decît atunci cînd s-au născut limbile romanice, de vreme ce n-a fost nici un moment în care urmaşii romanilor să nu dispună de un idiom propriu. Limba numită „moartă" este deci o fază trecută a limbii actuale şi nu una total diferită de aceasta din urmă. Aici sîntem în oare-

---

[1] Iată şi un exemplu recent: I.I. Russu, *Elemente autohtone în limba română*, Bucureşti, 1970, p. 110, vorbeşte de „procesul de închegare" al limbii.

care măsură înşelaţi de faptul că se schimbă numele: vorbim de greaca veche, de greaca medie (sau bizantină), de greaca modernă, înţelegînd că ne referim la diverse etape prin care a trecut aceeaşi limbă, luată ca o entitate în transformare, pe cînd în cazul latinei, punem în opoziţie româna, italiana etc. Dacă pentru limba vorbită azi în Italia s-ar fi păstrat numele de latină (modernă), n-am mai fi avut impresia că o limbă a murit şi alta s-a născut. Dar dacă locuitorii actuali ai Italiei nu sînt numiţi romani sau latini, ci italieni, aceasta nu are nici o legătură cu transformările suferite de limba lor.

b. Se întîmplă adesea ca o limbă să fie părăsită de cei care o vorbeau, adoptîndu-se în loc alta. Aici este în adevăr vorba de moartea unei limbi, numai că nici de astă dată nu ne aflăm în faţa unei schimbări bruşte. Numai treptat şi, la început, numai o parte a populaţiei adoptă limba străină. Unii locuitori vorbesc amîndouă limbile, alţii numai pe cea veche sau numai pe cea nouă. Trece de obicei foarte multă vreme, în orice caz mai multe generaţii pînă cînd rămîne numai cea nouă.

Ce dată se atribuie dispariţiei limbii vechi? Momentul cînd a murit cel din urmă cunoscător al ei; astfel se citează data de 10 iunie 1898 cînd a murit Antonio Udina, ultimul vorbitor al limbii dalmate; anul 1777 cînd a murit Dolly Pentreath, ultima vorbitoare a limbii cornice. Asemenea datare are însă numai valoare anecdotică. Într-adevăr, cu cine vorbeau cei doi numiţi, dacă nimeni altul nu mai cunoştea limba lor? Să nu uităm că limba este un mijloc de comunicare. Ar trebui să ne oprim la momentul cînd a murit penultimul vorbitor. Dar rămîne de văzut dacă acesta era în relaţii cu cel care i-a supravieţuit, şi chiar în cazul unui răspuns afirmativ, ce fel de limbă poate fi aceea care e folosită numai de două persoane? În felul acesta am fi siliţi să îndepărtăm mereu data la care a murit limba.

Pe de altă parte, Udina, rămas singurul supravieţuitor, a fost în stare să-l informeze pe Matteo Bartoli, astfel încît acesta a putut alcătui o descriere completă a dalmatei şi a salvat-o de la uitare. Dar crîmpeie din limba dispărută se mai păstrează de obicei multă vreme în gura populaţiei locale. De exemplu, în secolul al XIX-lea s-au mai putut aduna de la ţărani din Cornwall, care nu ştiau decît englezeşte, fragmente de rugăciuni şi înjurături în limba cornică şi încă în anul 1875 mai trăiau bătrîni care ştiau să numere în limba cornică pînă la 20. Astfel se dovedeşte că această limbă nu murise încă în totalitatea ei. Prin urmare sîntem siliţi să apropiem de noi data la care o putem declara moartă.

c. În sfîrşit, o limbă poate muri de moarte violentă, deci brusc, în cazul unui cataclism care distruge întreaga populaţie, eventual în cazul exterminării în masă de către un cuceritor, lucru care fără îndoială s-a petrecut adesea în istoria mai veche. Numai în cazul acesta moartea este databilă. Şi încă este posibil ca unele elemente ale limbii să supravieţuiască, dacă ele au fost consemnate în texte care dintr-un motiv oarecare au exercitat o influenţă asupra posterităţii.

Că o limbă moartă poate reveni la viață s-a dovedit în ultimul timp cu exemple concrete. Irlandeza, care la începutul secolului nostru mai era vorbită de un număr infim de vorbitori, a cunoscut o oarecare prosperitate de la cîștigarea independenței Irlandei de sud, căci, fiind introdusă obligator în școală, tot tineretul a învățat-o, măcar ca o a doua limbă. Mai concludent este exemplul ebraicei, care de multe secole nu mai era vorbită de nimeni (servea totuși ca limbă a cultului, și uneori ca limbă a științei, în mai mică măsură decît latina, dar în principiu la fel cu aceasta), iar astăzi este limba oficială a statului Israel și sînt oameni care au învățat-o ca limbă maternă și nu cunosc altă limbă. Se vede prin aceasta că datarea cu preciziune a morții unei limbi nu este niciodată la adăpost de eroare.

B. Cauzele schimbărilor lingvistice

1. Cauzele interne şi externe

În mod obişnuit cercetarea cauzelor unui fenomen se face prin experienţe. Din mai multe motive (principalul : caracterul unic în timp şi spaţiu al fenomenelor lingvistice), adeseori experimentul nu poate fi aplicat în lingvistică, mai ales în cercetarea schimbărilor lingvistice. Observaţia — o altă metodă — este şi ea greu de practicat, fie şi numai pentru că o schimbare lingvistică se produce într-o perioadă de timp îndelungată, cel ce observă faptele de limbă putînd asista de cele mai multe ori la răspîndirea unei inovaţii şi nu la producerea ei.

Pentru aceste motive, ceea ce numim „cauze" ale schimbărilor lingvistice sînt de fapt nişte ipoteze, adeseori necontrolabile, la care s-a ajuns mai ales prin deducţii, de obicei riguroase, iar uneori fanteziste ori simpliste, mecaniciste.

Paralel, însă, cu încercarea de a găsi cauzele schimbărilor în limbă, lingvistica a căutat şi cauzele relativei stabilităţi lingvistice.

Stabilitatea limbii (vezi şi *Diversificare şi unificare*, IV, A 3), mult mai evidentă pentru vorbitori decît mobilitatea, se datorează în primul rînd caracterului social al limbajului. Acesta fiind nu numai mijloc de comunicare, dar prin aceasta şi factor constitutiv al societăţii, producerea unei schimbări cere acordul (evident, nu deliberat, nu conştient) al întregii societăţi. Cu cît o societate este mai numeroasă, cu atît „acordul" asupra unei schimbări este mai greu de realizat. După cum vom vedea mai jos, fărîmiţarea unei societăţi va favoriza apariţia schimbărilor, care, însă, nu se vor putea generaliza pe întreaga comunitate lingvistică, dezmembrată ca societate, ci va duce la fărîmiţarea limbii respective în graiuri, dialecte şi uneori limbi diferite.

În cadrul societăţii acţionează *tradiţia*, alt factor al stabilităţii. Cea mai simplă, dar şi principala formă a tradiţiei, o constituie coexistenţa unor generaţii diferite de vorbitori şi permanenta nevoie de comunicare între acestea. Cu cît ne apropiem de timpurile noastre alţi factori vin în sprijinul tradiţiei lingvistice : şcoala, presa, radioul etc.

Caracterul sistematic al limbii este o altă cauză a stabilităţii. Orice limbă este un întreg în care majoritatea elementelor componente sînt, la diverse nivele, într-o dependenţă reciprocă, organizate în subsisteme sau microstructuri solidare, astfel că apariţia unui element sau dispariţia

altuia au de învins inerţia unor relaţii existente [1]. De aceea, o mare parte din transformările petrecute într-o limbă, prin faptul că sporesc caracterul de sistem al acesteia, îşi găsesc şi justificarea : măresc stabilitatea limbii (vezi mai jos, p. 310).

În fine, arbitrarul semnului lingvistic explică şi el stabilitatea limbii : „căci pentru ca un lucru să fie pus în discuţie, el trebuie să se bazeze pe o normă raţională. Putem, de exemplu, discuta dacă forma monogamă a mariajului este mai rezonabilă decît forma poligamă şi putem aduce argumente rezonabile pentru una sau alta dintre forme. Putem de asemenea discuta un sistem de simboluri, deoarece simbolul are un raport raţional cu lucrul semnificat (...), dar pentru limbă, sistem de semne arbitrare, această bază lipseşte şi odată cu ea se destramă orice fundament solid al discuţiei ; nu există nici un motiv de a prefera pe *soeur* lui *sister*, pe *Ochs* lui *boeuf* etc." [2].

După unele opinii cauzele interne ar fi de fapt nişte condiţii, nişte factori *pasivi*, nu cauze propriu-zise, forţa motrice, *activă*, reprezentînd-o determinarea externă. Desigur, limba în întregul ei datorîndu-şi existenţa unor cauze ... nelingvistice, externe, orice fapt lingvistic poate (sau ar putea) fi explicat în ultimă instanţă la fel. Dar cum o asemenea întreprindere este practic imposibilă, în lanţul de cauze lingvistice neputînd merge prea departe cu investigarea, vorbim de cauze *interne* şi *externe*, astfel mărturisind şi limitele cunoaşterii noastre, dar şi o situaţie de fapt : cercetarea cauzelor unor fenomene lingvistice ne poate duce uneori direct în afara limbii, alteori indirect, prin intermediul unor cauze interne, numai acestea posibil de identificat.

Precizînd această distincţie, A. Martinet propune „să vorbim de cauzalitate internă atunci cînd deprinderile lingvistice proprii unei comunităţi presupuse omogenă acţionează unele asupra altora în cadrul unei activităţi psiho-fiziologice considerată ca normală pentru fiinţa umană în general ... Dar de îndată ce intervin condiţionări particulare, ale unei comunităţi anumite, datorate tradiţiilor, constituţiei somatice a vorbitorilor, mediului ambiant sau contactelor cu alte comunităţi vom avea de-a face cu factori diferenţiatori, deci pertinenţi, dar percepuţi ca net exteriori activităţii lingvistice normale" [3].

Distincţia între cauze interne şi cauze externe în evoluţia limbii nu trebuie făcută într-un mod prea tranşant, întrucît „avem de-a face cu două categorii corelative, care se opun una alteia, dar se şi influenţează reciproc şi, în anumite condiţii, una trece în cealaltă" [4].

Multe schimbări lexicale şi semantice pot fi uşor explicate, îndeosebi prin factori externi. De acestea lingvistica se ocupă mai puţin, fiind ches-

---

[1] Martinet, *Economie*, p. 25 : „Putem deci spune că în fiecare punct al lanţului sistemul exercită o presiune care tinde în mod normal să perpetueze articulaţiile tradiţionale, opunîndu-se presiunilor «laterale» exercitate de fonemele vecine din discurs".

[2] Saussure, *Cours*, p. 106–107.

[3] *Economie*, p. 21.

[4] Vezi Al. Graur, *Le rapport entre les facteurs internes et les facteurs externes dans l'histoire de la langue*, RRL X, 1965, 1–3, p. 71.

ţiuni relativ simple, rezolvate, şi atunci cînd vorbim despre cauzele schimbărilor în limbă avem în vedere în primul rînd acele schimbări ale căror cauze continuă să rămînă cel puţin parţial necunoscute.

În această situaţie sînt în primul rînd schimbările fonetice, ale căror cauze au fost mai insistent căutate, mai ales că „anumite transformări nu sînt decît consecinţa evoluţiei fonetice. Evoluţia sistemului fonetic produce prin distrugerea unor anumite distincţii mari prefaceri în sistemele morfologice şi lexicale" [5].

a. Cauze externe

Rasa (vezi şi *Ramificaţiile antropologice*, IV A 2). „Rareori lingvişti serioşi fac apel la rasă direct: de obicei numai prin intermediul teoriei substratului. [...] ... schimbăm pronunţarea unui sunet, pentru că strămoşii noştri au vorbit o limbă străină, pe care au părăsit-o la un moment dat pentru a o adopta pe cea vorbită azi de noi, dar deprinderile pe care le aveau ei în limba lor iniţială străpung astăzi în limba noastră şi o modifică. Desigur, cine învaţă o limbă străină, poate ajunge să o vorbească cu defecte, dar dacă admitem că o populaţie şi-a însuşit perfect o limbă, iar peste o mie de ani urmaşii o modifică în acord cu tendinţele iniţiale ale strămoşilor, cădem inevitabil în rasism" [6].

Invocarea rasei drept cauză a schimărilor fonetice se bazează pe ideea că între diverse popoare există diferenţe în ce priveşte baza de articulaţie. Această bază de articulaţie ar fi constituită din „ansamblul deprinderilor articulatorii înnăscute, determinate şi acestea, în mare parte, de conformaţia organelor articulatorii. Conformaţia organelor articulatorii nu este aceeaşi pe tot globul, cum afirmă unii lingvişti, ci ea diferă de la un idiom la altul, de la un popor la altul. Pierzînd orice legătură cu o ştiinţă biologică cum e genetica, lingvistica contemporană s-a găsit în situaţia de a nega total această realitate atît de importantă pentru lingvişti — baza de articulaţie a fiecărei limbi, a fiecărui dialect" [7].

Desigur, luarea în consideraţie a acestei ipoteze depinde de cercetarea antropologică, de rezultatele ei ferme în acest sens, obţinute prin cercetări orientate în această direcţie. În lipsa unor asemenea rezultate, a căror obţinere este îngreunată şi de amestecul de rase şi populaţii petrecut de-a lungul istoriei, mai trebuie să avem în vedere şi alte obiecţii care se pot ridica. Mai întîi, cum am putea pune pe seama bazei de articulaţie o schimbare petrecută la cîteva sute de ani după ce limba respectivă şi-a schimbat baza de articulaţie? Ca răspuns la această obiecţie se susţine că „adaptarea sistemului fonetic la noua bază de articulaţie nu se poate realiza prin transmiterea limbii la o singură generaţie ulterioară; acest fapt ar însemna o adevărată revoluţie a limbii, ceea ce ar împiedica înţelegerea între membrii

---

[5] G. Ivănescu, *Les lois fondamentales de l'évolution linguistique*, ACIL X, p. 249.
[6] Graur, *Studii*, p. 276.
[7] G. Ivănescu, *lucr. cit.*, p. 247.

colectivității lingvistice. În acest caz, adaptarea nu se poate realiza decît eșalonînd schimbările fonetice necesare adoptării în cursul cîtorva generații. După cum rezultă din istoria diverselor limbi, această perioadă durează cîteva secole" [8].

O altă obiecție o ridică existența unor indivizi sau a unor grupuri mari de oameni (negrii din S.U.A., de exemplu) care și-au însușit perfect ca limbă maternă o altă limbă, mult deosebită de limba părinților, fără a opera asupra acesteia modificări, deși baza lor de articulație „înnăscută" este diferită. Se încearcă respingerea acestei obiecții prin considerarea că în asemenea cazuri baza de articulație înnăscută nu se poate manifesta, indivizii respectivi trăind în mijlocul unei populații a cărei bază de articulație corespunde limbii respective, originară pentru această populație. Prin comparație cu genetica se vorbește de un *genotip* și un *fenotip*. „Genotipul nu se mai poate manifesta în cazul indivizilor izolați, care s-au integrat într-o colectivitate lingvistică eterogenă ; genotipul se manifestă atunci cînd o populație, schimbîndu-și limba, a acceptat un fenotip contrar bazei sale de articulație" [9].

Cu toate progresele previzibile ale geneticii și antropologiei în general, e greu de crezut că se va ajunge să se stabilească o legătură cauzală între o anumită schimbare fonetică (de exemplu, rotacizarea lui *l* intervocalic în latina vorbită în Dacia) și o anumită trăsătură anatomo-fiziologică a aparatului fonator, mai ales că e greu, dacă nu chiar imposibil, de reconstituit cu atîta finețe baza de articulație a unor vorbitori de acum sute și mii de ani chiar. De aceea, poate, această cauză va rămîne totdeauna o ipoteză aproximativă și necontrolabilă, tot așa cum, din alte motive, este necontrolabilă, să zicem, ipoteza cu privire la determinarea astrologică a destinelor omenești.

Substratul (vezi și *Substrat, superstrat și adstrat*, IV C 2). Pentru a înțelege mai bine acțiunea substratului trebuie să avem în vedere faptul că părăsirea limbii autohtone și adoptarea noii limbi, impusă de istorie, nu se produc dintr-o dată și nici total, cel puțin două-trei generații trecînd printr-o fază de bilingvism.

O persoană matură, învățînd o limbă străină, va deprinde în primul rînd sistemul acesteia în ceea ce are mai bine organizat : cele mai frecvente opoziții fonologice, cele mai folosite modele flexionare etc. Nedeprinzînd în toate amănuntele limba nouă, dar folosind-o, vorbitorul este obligat să generalizeze regulile cele mai frecvente ale acestei limbi și la cazurile aberante. În aceeași situație se află și populația care adoptă o nouă limbă. Și astfel — un exemplu — însușindu-și opoziția surd-sonor caracteristică marei majorități a consoanelor din limba nouă, va crea și folosi perechile surde (sau sonore) ale unor consoane sonore (sau surde) neîncadrate în seriile opoziției surd-sonor. La fel, va regulariza paradigmele neregulate, va renunța la modelele flexionare mai puțin folosite („va renunța" e un fel de a zice, căci poate nici nu ajunge să le cunoască). Desigur, anumiți factori interni și externi se opun acestor modificări dar fără să le poată

[8] G. Ivănescu, *lucr. cit.*, p. 248—249.
[9] *Ibidem*, p. 251.

împiedica întru totul. În plus, aceşti vorbitori păstrează anumite deprinderi de care nu se vor putea debarasa în momentul cînd vor vorbi noua limbă, mai ales că adoptarea acestei limbi se produce într-un mod neorganizat şi necontrolat. Neobişnuiţi cu pronunţarea unor sunete sau grupuri de sunete ei vor avea tendinţa de a le înlocui sau modifica în conformitate cu deprinderile pe care le au. De aceea putem spune că substratul „desemnează influenţele pe care limba părăsită le exercită asupra celei nou adoptate" [10]. Din păcate, identificarea acestor influenţe depinde de cunoaşterea limbilor părăsite, despre care însă avem informaţii foarte puţine şi nesigure.

În lipsa acestora ne putem sprijini pe comparaţia cu limbile vii înrudite cu substratul. Astfel, cînd e vorba de substratul limbii franceze putem face apel la comparaţia cu limbile celtice vorbite pînă azi, sau, pentru română, la comparaţia cu albaneza, descendentă, după unii a limbii trace, înrudită aceasta, dacă nu chiar aceeaşi, cu limba geto-dacilor. „Din păcate, deoarece trecutul multor limbi este insuficient explicat, iar substraturile acestor limbi sînt aproape cu totul necunoscute, există la unii lingvişti puţin scrupuloşi tendinţa de a pune în seama substratului tot ce nu ştiu cum să explice altfel, fără a-şi lua în acelaşi timp sarcina de a dovedi că substratul prezintă elementele necesare pentru a justifica rolul care i se atribuie" [11].

„Acţiunea substratului este posibilă în toate compartimentele limbii, dar în morfologie exemplele sînt foarte rare, pentru că în general morfologia e puţin penetrabilă. În materie de vocabular şi de sintaxă, împrumuturile sînt frecvente şi cazurile de influenţă a substratului nu sînt în fond nimic altceva decît împrumuturi (...). Numai în materie de fonetică situaţia diferă : sunetele se împrumută foarte greu, dar se preiau foarte uşor din substrat" [12]. Tocmai pentru că sunetele se împrumută foarte greu, vorbitorii *păstrează* sunetele limbii pe care o părăsesc şi împrumută limba nouă.

În ce priveşte morfologia nu este exclus ca acţiunea substratului să se manifeste nu prin introducerea unor noi categorii şi opoziţii, ci prin renunţarea la cele care diferă prea mult de categoriile şi opoziţiile caracteristice limbii părăsite. Dar aceasta e numai o ipoteză plauzibilă, însă greu de verificat.

Tot cu titlul de ipoteză, am putea vorbi de o influenţă a substratului în semantică, substratul producînd schimbări de sens a unor cuvinte din limba adoptată. Astfel, un cuvînt din această limbă avînd sensul A va căpăta şi un sens nou B datorită cuvîntului din limba părăsită care, pe lîngă sensul A are şi sensul B. Nu este exclus ca mai apoi sensul A să dispară, păstrîndu-se numai sensul B ş.a.

Copiii (vezi şi *Ramificaţiile antropologice*, IV A 2 c). Printre lingviştii de seamă care au dat atenţie deosebită acestei cauze a schimbărilor lingvistice a fost şi A. Meillet care considera că „între limbajul pe care şi l-a fixat copilul, cînd s-a isprăvit perioada de ucenicie a limbii, şi cel al persoanelor

---

[10] Graur, *Studii*, p. 400.
[11] *Ibidem*, p. 403.
[12] *Ibidem*, p. 400—401.

pe care le-a imitat există deosebiri apreciabile"[13]. Se pomenește în favoarea acestei ipoteze faptul că toți copiii dintr-o generație introduc aceleași modificări. În mod obișnuit acestea sînt corectate de părinți și ceilalți factori ai stabilității limbii, ai tradiției. Abaterile lingvistice ale copiilor pot deveni schimbări ale limbii — măcar teoretic — în perioadele de dezorganizare social-politică. „Dar acestea nu ne explică nicidecum din ce cauză se produc diferențele și nici de ce ele sînt identice la toți copiii dintr-o generație. Dacă faptele prezentate ar fi exacte, ele ne-ar arăta numai la ce vîrstă se produc schimbările, nu și de ce se produc"[14].

Ce anume ar putea justifica ipoteza de mai sus și faptele invocate de ea? Din păcate numai alte ipoteze. Astfel, la copii s-ar putea crede că acțiunea genotipului (există?), a bazei de articulație înnăscute, ar fi mai nestînjenită, s-ar manifesta mai vizibil. În al doilea rînd s-ar putea crede că facultatea (ereditară) de a vorbi, de a învăța o limbă, cuprinde, ca o sinteză filogenetică, un anumit simț abstract, formal, al simetriei, al organizării lingvistice sistematice. În confruntarea cu limba părinților acest dat înnăscut al copiilor i-ar face să opereze anumite modificări în sensul sporirii caracterului sistematic, regulat, simetric. Același rezultat îl are și faptul că însușindu-și pînă la o anumită vîrstă incomplet limba părinților, deprinzînd numai modelele cele mai frecvente ale acesteia, copiii le vor folosi și în situații pentru care limba părinților folosește un model mai rar folosit (de exemplu, așa-numitele modificări prin analogie). Toate acestea ar explica, e drept, nu prea convingător, de ce apar la copii aceste modificări și de ce ele sînt aceleași la toți copiii dintr-o generație.

O altă ipoteză, și mai puțin controlabilă decît celelalte, dar nu pentru asta acuzată de fantezism, propune ca explicație *condițiile climaterice*. Se susține, de exemplu, că diferența dintre limbile germanice (cu un procent mare de consoane) și limbile meridionale (italiana, spaniola) s-ar datora diferențelor de climat. Clima nordică, rece, ar constrînge pe vorbitori să folosească cu precădere consoane, și invers. Este în mod evident o ipoteză naivă, mecanicistă. Respinsă pe diverse temeiuri, s-ar cuveni totuși să amintim că obiecția cea mai frecventă, adusă de F. de Saussure, are un viciu de argumentație. Saussure atrage atenția asupra faptului că lapona este mai vocalică decît italiana, deși se vorbește mai la nord de limbile germanice[15]. Dar lapona nu face parte din aceeași familie de limbi cu italiana și germana care, cîndva, au fost o singură limbă și s-ar fi diferențiat datorită condițiilor climaterice deosebite. Comparînd lapona cu maghiara, limbă sudică față de prima și înrudită cu ea, dar mai puțin vocalică, putem respinge corect ipoteza care face din climă un factor al evoluției lingvistice.

A mai fost invocată și *moda* lingvistică. O anumită modificare, reprezentînd o abatere de la limba comună, împrumută prestigiul celui care o săvîrșește în mod frecvent și începe să fie imitată, practicată de ceilalți vorbitori. Desigur, e nevoie ca persoana sau grupul lingvistic respectiv să se bucure de un prestigiu deosebit.

---

[13] Meillet, *Lingu. hist.* I, p. 111.
[14] Graur, *Studii*, p. 279.
[15] Saussure, *Cours*, p. 203.

Dar moda lingvistică nu explică producerea unei schimbări, ci numai felul în care aceasta, apărută (din ce cauză?) la un individ, se poate răspîndi la ceilalţi. Astfel, la un moment dat în Atena antică apăruse pronunţarea *l* a lui *r*, după felul de a pronunţa al lui Alcibiade.

În general însă, aceste modificări sînt puţine şi nu supravieţuiesc în timp, ca orice modă, nelăsînd urme în limbă.

În discuţiile asupra cauzelor schimbărilor lingvistice se atrage de obicei atenţia şi asupra epocilor de frămîntare şi instabilitate politică. ,,Aşa s-ar explica — de exemplu — faptul că franceza a dobîndit o mare stabilitate fonetică la sfîrşitul evului mediu, spre deosebire de frămîntările suferite în cursul secolelor anterioare'' [16]. ,,Cînd echilibrul politic încetineşte evoluţia limbii, este vorba de o cauză pozitivă, deşi exterioară, în timp ce instabilitatea, al cărei efect este invers, nu poate acţiona decît negativ. Imobilitatea, nemişcarea (''la fixation'') relativă a unui idiom poate proveni din fapte exterioare limbii (influenţa unei curţi, a şcolii, a unei academii, a scrisului etc.) care, la rîndul lor, sînt favorizate în mod pozitiv de echilibrul social şi politic'' [17]. Dar instabilitatea social-politică nu este propriu-zis o cauză a schimbărilor lingvistice, ci mai curînd cadrul în care acestea se pot mai uşor produce din alte cauze însă, enumerate mai sus şi în continuare sau încă nedescoperite.

La cele discutate pînă aici ar trebui adăugate şi alte cauze, oarecum de la sine înţelese: evoluţia societăţii, a gîndirii şi cunoaşterii, sporirea nevoilor de comunicare. La un loc toate ţin de determinarea externă a evoluţiei limbii. În general, exceptînd împrumuturile de la o limbă la alta (tot cauză externă), este foarte greu de indicat cu exactitate dusă pînă la cele mai mici amănunte acţiunea unei cauze externe. În căutarea unor explicaţii precise lingviştii ,,nu vor putea ajunge la o cît de mică precizie decît dacă îşi vor limita cercetarea la o perioadă restrînsă a evoluţiei unui idiom şi se vor mulţumi să releve în limbă urmele influenţelor externe şi să noteze reacţiile în lanţ pe care acestea le-au putut determina, fără să-i intereseze înlănţuirile prelingvistice ale cauzalităţii. Anumite trăsături ale limbii studiate vor trebui cu necesitate considerate ca fapte date a căror existenţă nu se poate justifica decît prin ipoteze neverificabile. În acest caz, adevăratul obiect al cercetării lingvistice va fi studiul conflictelor care există în interiorul limbii, în ansamblul nevoilor permanente ale fiinţelor umane care comunică între ele cu ajutorul limbii''[18]. Cu alte cuvinte, lingvistica trebuie să acorde o atenţie deosebită cauzalităţii interne.

b. Cauze interne

Existenţa unei determinări interne a faptelor diacronice de limbă se datorează caracterului de sistem al limbii (vezi *Sistem şi structură*, II B 3). Solidaritatea elementelor lingvistice şi complexitatea re-

[16] Wartburg, *Probl. et méth.*, p. 44.
[17] Saussure, *Cours*, p. 206—207.
[18] Martinet, *Eléments*, p. 181—182.

lațiilor pe care le contractează oricare din aceste elemente fac ca o anumită schimbare să provoace la rîndul ei, ca un ecou repetat, o serie de reașezări ale relațiilor și elementelor, o serie de schimbări deci. Producerea acestor schimbări nu se datorează atît impulsului inițial cît cadrului în care se petrece aceasta : sistemul limbii, caracterul închis al acestuia (vezi p. 13).

Minimul efort. „Evoluția lingvistică poate fi concepută ca fiind determinată de antinomia permanentă între nevoile comunicative ale omului și tendința sa de a-și reduce la minimum activitatea mentală și fizică. Aici, ca și aiurea, comportamentul uman este supus legii minimului efort după care omul nu-și irosește energia decît în măsura necesară atingerii scopului propus. [...] În fiecare stadiu al evoluției se realizează un echilibru între nevoile comunicării, care cer cît mai multe unități bine precizate, cu o frecvență în enunț mică, și inerția vorbitorilor, care îi face să folosească un număr restrîns de unități, cu o valoare mai generală și mai des folosite”[19]. Așa se explică tendința de a înlocui pronunțări dificile, complicate cu altele mai simple, mai comode. Dacă ar acționa singură această tendință, s-ar ajunge, printr-o simplificare continuă, la confuzia cuvintelor, la o serie de omonimii. Această tendință funcționează în măsura în care nu îngreunează comunicarea între oameni, în măsura în care redundanța este utilă în limbă.

Desigur, este mai convenabil ca elementele mai des întrebuințate să aibă o pronunție ușoară, să fie scurte, ceea ce se și poate ușor constata urmărind lista frecvenței cuvintelor din orice limbă.

Comoditatea explică reducerea unor grupuri consonantice, a unor diftongi, asimilarea — unul din procesele fonetice cele mai frecvente. Există, dar în număr mult mai mic, și cazuri contrare, de complicare a pronunțării, ca un fel de reacțiune împotriva asimilării, pe baza cărora s-ar putea vorbi, forțînd puțin lucrurile, de „o lege a maximului efort”[20]. Trebuie să ținem cont și de faptul că ceea ce e comod pentru unii e incomod pentru alții. Și poate că funcționarea legii minimului efort ar trebui pusă mai mult în legătură cu baza de articulație a fiecărei limbi, în funcție de care „comoditatea” este o noțiune ce se concretizează în mod diferit de la o limbă la alta.

Un exemplu care se dă des în legătură cu acțiunea minimului efort este căderea silabelor postaccent în franceză, fenomen specific acesteia printre limbile romanice. Acest fapt a fost pus în legătură cu intensitatea accentului în franceză, mult mai mare decît în celelalte limbi romanice. Considerîndu-se că „orice ființă care vorbește are la dispoziția sa o anumită cantitate de energie” și că „forța cu care articulează fiecare silabă este deci în corelație cu consumul de energie necesar pronunțării silabelor învecinate, putem stabili ca principiu universal că, cu cît accentul

---

[19] Martinet, *Eléments*, p. 182.
[20] Graur, *Studii*, p. 280.

se concentrează mai mult asupra unor silabe, cu atît cele care sînt mai slab accentuate sau chiar deloc slăbesc sau chiar dispar"[21].

Căutarea unor cauze interne, a unor explicaţii precise bazate pe însăşi rigoarea faptelor lingvistice, face un important progres odată cu studiile de fonologie diacronică, de care se leagă activitatea şcolii de la Praga şi a lingvistului francez A. Martinet. Posibilităţile fonologiei diacronice ar fi: „1) să clasifice schimbările fonetice dintr-un punct de vedere funcţional şi structural; 2) să reinterpreteze anumite procese în termeni noi şi să evalueze importanţa lor în evoluţia sistemului fonologic; în fine, 3) să stabilească cauzele, sau măcar condiţiile, anumitor schimbări sau grupuri de schimbări"[22].

În funcţie de „punctul de vedere funcţional şi structural" schimbările fonetice se împart în schimbări fonologice şi extrafonologice. Primele sînt schimbări care afectează inventarul de foneme. Ele se realizează fie printr-un proces de *defonologizare* (prin pierderea unor opoziţii distinctive, cum este pentru latina tîrzie cazul pierderii distincţiei de cantitate care diferenţia unele perechi minimale ca *pŏpulus — pōpulus*, *ĕdo — ēdo* ş.a.) sau de fonologizare (prin achiziţia unor opoziţii distinctive — în franceză, opoziţia vocale orale — vocale nazale, sau, în română, apariţia unor foneme noi: *ă* şi *î*).

Schimbările extrafonologice nu afectează inventarul de foneme şi nici opoziţiile distinctive dintre ele. Astfel putem aprecia trecerea în secolul XVII a lui *r* apical la *r* velar în limba franceză.

În considerarea sistemului drept cauză sau cadru al schimbărilor se operează cu unele principii specifice:

(1) *Randamentul funcţional* al unei opoziţii distinctive adică frecvenţa şi rolul acesteia în economia limbii. Randamentul scăzut al unei opoziţii tinde să scoată din sistemul limbii opoziţia respectivă. Opoziţia *ẽ — œ̃* în franceză are un randament funcţional foarte scăzut (nu foloseşte decît la distingerea cuvintelor *hein — un*, *brin — brun*, *empreinte — emprunte*) şi de aceea tinde să dispară în pronunţarea francezilor.

Uneori, însă, o opoziţie poate avea un randament funcţional scăzut deoarece e abia pe cale de a se impune în limbă. E de presupus că orice opoziţie şi-a început existenţa într-un sistem lingvistic prin a avea un randament funcţional scăzut. Lingvistica trebuie să distingă între opoziţiile cu randament funcţional scăzut, pe cale de a se impune şi cele pe cale de dispariţie.

(2) *Poziţia în sistem*. Contrastul între *th* surd şi sonor din engleză este foarte slab, avînd un randament funcţional scăzut. Opoziţia se menţine datorită poziţiei sale în sistem, datorită faptului că se integrează în corelaţia surd-sonor care are în engleză, ca şi în alte limbi, o importanţă deosebită.

(3) *Atracţia sistemului*. „Dacă este adevărat că opoziţiile integrate într-o corelaţie sau un fascicul de corelaţii sînt din această cauză mai

[21] Wartburg, *lucr. cit.*, p. 37–38.
[22] *Ibidem*, p. 53–54.

stabile decît cele ce pot exista între foneme străine oricărei corelații sau între un fonem al unei corelații și un fonem care nu aparține nici unui grup corelativ, aceasta vrea să însemne că fonemele exterioare sistemului integrat vor varia mult mai liber. Dacă, pentru a simplifica lucrurile, presupunem o fixitate completă pentru fonemele corelative, și o neîncetată deplasare, la întîmplare, pentru fonemele non-corelative, va trebui să concludem că într-un moment sau altul fiecare dintre acestea din urmă va căpăta, pur și simplu prin hazard, o formă fonetică prin care va putea deveni perechea altuia în cadrul unei corelații"[23]. Astfel este apreciată apariția în limbile romanice a unor consoane perechi sonore ale lui *s* și *f*. Se obișnuiește să se considere că prin apariția lui *z* și *v* s-au „umplut" niște *căsuțe goale* din sistem (*cases vides*, *holes in the pattern*, *casillas vacías*). Și tot datorită atracției sistemului pot să dispară foneme neintegrate: dispariția lui *h* în limbile romanice.

Și într-un caz și în altul rezultatul este același: sporește caracterul sistematic al limbii.

Cu toate acestea, noțiunea de *căsuță goală* (case vide) e criticabilă, dînd o idee prea mecanică cu privire la evoluția limbii. S-ar părea că există un fel de *horror vacui* (teamă de vid) care obligă sistemul lingvistic să-și acopere lacunele.

Echidistanțarea fonemelor. Fiecare fonem cunoaște pronunțări variate. Pentru ca fiecare fonem să rămînă distinct de fonemele învecinate „variațiile vor fi frînate și oprite dacă se apropie prea mult de ceea ce este norma altui fonem, și vor fi tolerate dacă nu expun niciodată pe vorbitor riscului de a nu fi înțeles"[24]. Cînd aceste variații, din motive care nu ne interesează aici, nu pot fi îngrădite și un fonem se va deplasa spre altul, învecinat, se produce o deplasare și a fonemului vecin spre alt fonem ș.a.m.d., într-o reacție în lanț, tocmai pentru păstrarea unei distanțe egale necesare distingerii fonemelor. Același lucru se petrece și atunci cînd un fonem se depărtează de celelalte. În primul caz avem un lanț de propulsie („chaîne de propulsion") iar în al doilea un lanț de tracțiune („chaîne de traction"). Cel mai cunoscut exemplu ni-l oferă mutația consonantică în limbile germanice: oclusivele aspirate sonore (dh, bh, gh) au devenit oclusive sonore (d, b, g), oclusivele sonore păstrînd echidistanța, au devenit surde (t, p, k), iar oclusivele surde indo-europene, din același motiv, devin fricative (Þ, f, h). La fel în italiană grupul latin (*kuí* devine *kwi*, ca în *eccu*(*m h*)*ic* > *qui*), latinescul *kwi* devine *ki* (*qui*>*chi*) iar *ki* latin devine *či*: *ciuitatem* (pronunțat *kiuitatem*)>*città*. Deci: *kuí*>*kwi*, *kwi*>*ki* și *ki*>*či*[25].

Aceste explicații fonologice au fost, însă, criticate pentru tendința lor teleologică: „există fonologi care ajung să postuleze tendințe teleologice pentru a explica procesele fonice; ei au fabricat o întreagă mitologie a „atracției" structurale, a „căsuțelor goale", a „armoniei" și „echi-

---

[23] Martinet, *Economie*, p. 79.
[24] *Ibidem*, p. 209.
[25] *Ibidem*, p. 60–62.

librului" sistemului, fără să se îngrijească prea mult de realitățile lingvistice care se ascund în spatele acestor metafore"[26].

Dar nu e mai puțin adevărat că fonologia diacronică introduce o perspectivă nouă în explicarea evoluției lingvistice, noutate pe care nu putea să n-o plătească cu unele exagerări ori simplificări.

2. Rolul scriitorilor în dezvoltarea limbii

Cum se știe, veacul al XIX-lea a fost dominat de pozitivism și lingvistica a stat și ea multă vreme sub influența acestui curent. Școala neogramaticilor de la sfîrșitul secolului a dus la apogeu cercetările lingvistice de tip pozitivist; lingviștii adunau un maldăr imens de fapte, pe care le supuneau rareori sintetizărilor și, mai grav, nu le explicau din punctul de vedere al elaborării și difuzării.

Ca și în alte domenii, lingvistica din acea vreme era înainte de toate o știință istorică, preocupată nu atît de studierea naturii și funcționării limbajului cît de evoluția lui începînd cu epoci foarte îndepărtate.

La începutul secolului nostru, se face o critică acerbă neogramaticilor, îndreptată pe de o parte împotriva pozitivismului exagerat, și împotriva istorismului, pe de alta. Mulți învățați socot că limbile și istoria lor au fost suficient descrise și că a venit vremea să se dea explicații privitoare la schimbări. Una din școlile care încearcă să lămurească factorii de evoluție lingvistică este școala idealistă, promovată de Karl Vossler. Acesta pune la baza schimbărilor de limbă spiritul creator al indivizilor dotați; într-o variantă mai nouă, școala neolingvistică (creată în Italia) pretinde că transformările limbii se explică prin intervenția elitelor, a personalităților înzestrate, a scriitorilor, restul vorbitorilor neavînd decît să imite creațiile lor.

Interesant este că aceste tendințe sînt legate de cercetarea stilistică a operelor literare: entuziasmați de meritele artistice ale marilor scriitori, unii cercetători le extind pe acestea și în domeniul limbii; dacă cutare geniu își pune amprenta pe o anumită epocă, este normal să fim tentați de a-l socoti și un mare creator în materie de limbă. Este vorba aici de un caz de exagerare romantică a rolului artistului, bazată pe credința în mitul geniului, invocat peste tot, chiar în domenii laterale activității lui principale.

Cultura noastră a fost și mai este încă tributară unei asemenea atitudini; puține sînt țările în care să se fi exagerat atît rolul scriitorilor în

[26] Wartburg, *lucr. cit.*, p. 53. (Cf. și Martinet, *Economie*, p. 80–81 : „On a sévèrement et à juste titre critiqué la phonétique « sur le papier ». Il serait également dangereux et répréhensible de jongler avec les symboles de tableaux phonologiques. Les phonèmes isolés ne se précipitent pas dans des lacunes structurales à moins qu'ils n'en soient suffisamment près pour être attirés, et, qu'ils soient attirés ou non, dépend de divers facteurs qui méritent toujours d'être soigneusement examinés".)

„făurirea limbii". Acum cîţiva ani s-a angajat o polemică arzătoare în jurul acestei probleme, întreţinută de puzderia de studii de tipul „limba şi stilul" cutărui sau cutărui scriitor. Caracterul mai acut al discuţiilor de la noi provine poate din faptul că limba literară modernă e de dată relativ recentă şi mulţi dintre cercetători mai au încă vie în minte drama elaborării ei. Astăzi, cînd spiritele sînt mai liniştite, chestiunea poate fi discutată mai obiectiv, în contextul nou apărut în lingvistică şi în teoria literară.

Orice vorbitor are capacitatea de a emite şi înţelege un număr nelimitat de enunţuri pe baza unui număr limitat de reguli; este ceea ce se cheamă în gramatica generativă competenţa lingvistică, dată individului prin naştere şi dezvoltată în procesul achiziţiei limbii materne. Posibilitatea de aplicare efectivă a acestor reguli în enunţuri concrete se cheamă performanţă (vezi şi p. 281). Se înţelege că între indivizi există deosebiri în privinţa competenţei, dar mai ales a performanţei şi că există multe şanse ca scriitorii să fie cei mai înzestraţi în dobîndirea şi mînuirea rafinată a mecanismelor limbii. La aceasta se adaugă capacitatea de plăsmuire a operei de artă, care depăşeşte categoric competenţa şi performanţa artistică a celorlalţi indivizi. Însă tocmai lucrarea artistică face ca folosirea limbii ca mijloc de expresie să fie supusă unor condiţii deosebite.

În cele ce urmează se va discuta rolul personalităţii în general şi al scriitorilor în special în raport cu a) compartimentele limbii, b) cu genurile literare şi c) cu epocile istorice.

a) Există o ierarhie a compartimentelor lingvistice din punctul de vedere al influenţării de către personalităţi în funcţie de posibilităţile de ridicare de la structurile inconştiente la cele conştiente.

Se înţelege că planul expresiei — structura fonetică — alcătuieşte o structură plasată la nivelul fenomenelor de inconştient: vorbitorii folosesc fonemele organizate într-un ansamblu complex de opoziţii fără să-şi dea seama de mecanismul intim al structurii. Aceasta este subordonată unor tensiuni între elemente aflate în opoziţie care consacră trăsăturile distinctive ca atare: vorbitorii sînt obligaţi să distingă pe *p* de *b*, altfel ar confunda, de pildă, pe *pară* cu *bară* etc. În ansamblu, structura fonologică este bazată calitativ pe principiul simetriei şi, cantitativ, pe acela al randamentului funcţional. Ele explică atît funcţionarea limbii la un moment dat, precum şi dinamismul evoluţiei: în latina tîrzie apare un *v* ca pereche sonoră a lui *f* şi sistemul devine astfel mai echilibrat; în franceza actuală opoziţia /ɛ̃/ — /œ̃/ tinde să dispară, deoarece are un randament funcţional foarte slab (vezi p. 311). Aşa se face că economia structurii fonologice se bucură de o autonomie care duce la anumite tendinţe proprii şi vorbitorii nu au decît să se supună lor.

Se arată uneori că anumite persoane cu prestigiu schimbă unele sunete, iar vorbitorii din cercul lor încearcă să le imite. S-a arătat mai sus că Alcibiade rostea *l* în loc de *r*; familia Beauharnais nu pronunţa sunetul *r*, de unde a apărut moda aşa-numiţilor *incoyables*[1]. Astfel de

[1] Vezi comentarul la Graur, *Studii*, p. 385.

accidente nu tulbură însă cu nimic structura fonologică, ele dispărînd odată cu snobismul care le-a instaurat. Planul expresiei fonetice are deci o mare autonomie şi el funcţionează prin jocul dintre variaţii şi economia invarianţei pomenită mai sus.

În cazul prelucrării artistice a planului expresiei, scriitorii şi mai ales poeţii aduc contribuţii hotărîtoare în dezvăluirea posibilităţilor prozodice ale limbii. Ei nu creează intonaţii, ritmuri etc. noi, ci folosesc creator structura prozodică a unei limbi date. Fără această utilizare originală nici n-am putea să ne dăm seama de resursele latente ale limbii pe care o vorbim. Este unanim recunoscut că Eminescu a avut un rol hotărîtor în valorificarea armoniilor pe care le ascundea limba noastră. Prin procesul de educaţie artistică, aceste armonii devin un bun al tuturor, iar noile generaţii de artişti ai cuvîntului nu fac decît să le sporească. Dar o astfel de evoluţie este oarecum paralelă cu dezvoltarea limbii nepoetice, deoarece aceasta nu va putea fi influenţată de mijloacele specifice versificaţiei. Cel mult, unii vorbitori vor ajunge la o mai bună echilibrare a fenomenelor prozodice în domenii tangente cu literatura, cu exprimarea îngrijită. Însă în vorbirea curentă ei vor fi ridiculizaţi dacă încearcă să-şi „balanseze" modul de exprimare ca în normele diferitelor tipuri de literatură.

În materie de gramatică, limba funcţionează şi se dezvoltă conform tendinţelor inerente structurii, fără ca subiectul vorbitor să poată interveni prin crearea de unităţi sau de reguli noi. Schimbările produse se explică prin necesitatea întăririi caracterului sistematic al structurii gramaticale şi prin influenţele reciproce dintre aceasta şi alte compartimente ale limbii. Este cunoscut mecanismul analogiei, prin care se produc transformări operate în sensul întăririi sistemului gramatical; însă cei care aplică analogia nu sînt personalităţile, nici elitele, ci mai degrabă oamenii neinstruiţi sau copiii, care sînt repede cenzuraţi de conservatori.

În mod paradoxal, poeţii sînt obligaţi uneori, din motive de versificaţie, să folosească fie construcţii învechite, fie abateri de la normele gramaticale, fenomene care au fost semnalate chiar la Eminescu.

Scriitorii şi mai ales prozatorii sînt totuşi un model de corectitudine gramaticală, de competenţă şi performanţă lingvistică. Ca şi în domeniul foneticii, ei pun în lumină posibilităţile structurale ale limbii, de multe ori nebănuite. În special în domeniul sintaxei, scriitorii contribuie simţitor la dezvoltarea organizării cît mai coerente şi diversificate a frazei. Se citează în această privinţă rolul lui Odobescu care marchează un moment important în evoluţia frazei, acela al frazei arborescente, riguros cadenţate[2]. Cunoscuţi în şcoală sau prin lecturi particulare, scriitorii îmbogătesc modul de exprimare al vorbitorilor mai ales atunci cînd aceştia folosesc conştient limba îngrijită. Însă şi în acest domeniu, limba curentă, spontană, se sustrage prelucrărilor artistice ale limbii.

Cel mai mult s-a discutat rolul personalităţilor, al scriitorilor în evoluţia vocabularului, care este compartimentul cel mai mobil al limbii,

---

[2] Vezi Tudor Vianu, *Studii de stilistică*, Bucureşti, 1968, p. 227–234.

mai ales în sfera masei vocabularului. Apar mereu cuvinte noi, datorită dezvoltării realității însăși, altele, legate de realități vechi, dispar mai curînd sau mai tîrziu.

Acest du-te vino lexical caracterizează îndeosebi terminologia tehnică; evident, cînd se creează un termen pentru un nou obiect, au precădere cei cu simț lingvistic mai dezvoltat, instruiți în materie de limbă. Cine a hotărît ca satelitul artificial să fie denumit *sputnik* era superior lingvistic celorlalți colaboratori, dar n-a devenit prin aceasta o vedetă.

Scriitorii nu se află în fața unor asemenea necesități; prin însuși coținutul operelor lor, ei se limitează la o sferă lexicală mai restrînsă; cazurile în care scriitorii creează cuvinte se numără pe degete și oricum, ele n-au persistat, așa cum s-au menținut inovațiile specialiștilor sau vorbitorilor de rînd din alte domenii. Dimpotrivă, literatura nu vorbește în general decît de lucruri cunoscute de toată lumea și din această cauză, înainte de a intra în operele artistice, un cuvînt trebuie să facă un stagiu în alte stiluri decît cele literare: cutare scriitor a putut folosi cuvîntul *nylon* numai după ce el s-a încetățenit în limbă.

Însă și în vocabular scriitorii oferă modele de limbă pentru restul vorbitorilor prin folosirea corectă, judicioasă a materialului lingvistic. În plus, se realizează îmbinări originale de cuvinte, se elaborează accepții inedite. În *Toamnă în suflet*, Tudor Arghezi spune:

„Zilele albe, iată, au început să plece,
Ca niște bărci tăcute, pornind fără lopeți".

Aici zilele sînt văzute real și dinamic, asemenea unor obiecte supuse deplasării aleatorii; prin integrarea ansamblului celor două versuri se obțin semnificații inedite ale cuvîntului *zi*, îmbogățit cu imaginea construită de poet. Nimeni însă nu va vorbi ca în versurile de mai sus. Ele au rolul, capital de altfel, de a face o educație, nu atît lingvistică, cît estetică a vorbitorilor.

În același timp, marile personalități pot influența evoluția limbajului literar artistic: Victor Hugo se laudă de a fi pus o bonetă roșie vechiului vocabular, în sensul că a dat drept de cetate unor cuvinte socotite înainte ca vulgare. La noi, Arghezi a reabilitat cuvintele vulgare în „Flori de mucigai", unde le-a acordat valori poetice autentice.

b) Între genurile literare există diferențe esențiale din punctul de vedere al influențării limbii curente. Se poate stabili un principiu general: cu cît producția literară este mai marcată de creativitatea artistului, cu atît ea influențează receptorii mai mult prin conținut și mai puțin prin expresie.

Polul extrem al realizării acestui principiu este, firește, creația poetică. Cum s-a văzut și mai sus, ea constituie o prelucrare originală a expresiei fonetice a limbii, a mijloacelor gramaticale, în special sintactice, dar mai ales a materialului lexical, chemat să contribuie la alcătuirea imaginilor poetice. Acestea sînt de alt tip decît mesajele curente, ele intrînd în clasa construcțiilor estetice. În poezia tradițională, imaginile apăreau ca un surplus adăugat la o exprimare care nu se deosebea fundamental

de limbajul prozei; cu totul altfel se prezintă lucrurile în creația poetică modernă, unde imaginea capătă o mare autonomie și se extinde asupra întregului enunț. Iată, ca exemplu, poezia *Secol* de Ion Barbu:

Răsărit al crestelor de păsări,
Steme nicăiri în fîlfîit,
Bîntuie, cînd soarele voit
Arcuite pajurile cățări.

Seceri dintre secete-au sclipit!
Chemi zidul ars, cu ierburile cimbruri,
Anulare unor albe timpuri,
Sub argintii muntelui orbit.

Poemul este pus sub semnul dificultății integrării elementelor într-o imagine atotstăpînitoare care, odată sesizată, răsplătește, prin forța ei de radiere, greutatea închegării.

Se înțelege că în asemenea împrejurări, textul poetic se apleacă asupra lui însuși și nu mai influențează pe receptor decît ca un tot integrat. Este vorba mai ales de o inflență asupra atitudinii noastre estetice decît asupra felului de a vorbi.

Cînd poezia se apropie de exprimarea curentă, se ajunge, în epoca actuală, la efecte satirice, ca în acest fragment din bucata „Marea, o apă folositoare" din volumul *Unde fugim de acasă*? de Marin Sorescu: „Cînd marea are vreun necaz în familie, fulgeră și tună. Asta se cheamă «sezon de furtună». Atunci pe plajă nu mai stai, sugînd dintr-o rază ultravioletă, ca dintr-un pai".

Proza literară tradițională a ajuns la apogeu în romanul realist din secolul al XIX-lea, care a fost pînă nu de mult principala hrană spirituală a omenirii. Teoretic și practic, acest tip de lucrare literară își propune să reflecte cît mai exact vorbirea curentă; un produs oarecum tardiv al acestei metode se reflectă la noi în romanele lui Liviu Rebreanu. Cum putea un asemenea curent să influențeze evoluția limbii în ansamblu? Prin consacrarea estetică a felului de exprimare al tuturor categoriilor de vorbitori, aceștia își regăsesc în romane propriul lor limbaj ridicat la un nivel superior. De data aceasta, imitarea este posibilă: romanul nu-și permite abateri lingvistice de la norma curentă decît în măsura în care ele nu depășesc impresia de realism al expresiei, iar vorbitorii, regăsindu-se în limba operei, își consolidează propria lor competență și, pe cale de educație mai mult ori mai puțin dirijată, își sporesc sensibil performanța lingvistică. Este aici una din cheile succesului realismului ca metodă și curent literar.

Dar cînd proza se poetizează, se abate de la norma epocii, ca în cazul lui Sadoveanu, ea își va canaliza influența asupra atitudinii estetice și mai puțin asupra exprimării curente. În romanul modern, structurile epice se dezagregă, iar limbajul, la rîndul lui, este supus unor modificări esențiale, care duc în cele din urmă la așa-numitul roman poetic.

Se poate conchide paradoxal, că în materie de proză, literatura are influență asupra limbii curente atunci cînd nu se îndepărtează prea mult

de aceasta; în acest caz, literaritatea provine din structurarea originală a conţinutului. Dacă opera în proză capătă trăsături de expresie care o apropie de poezie, atunci influenţa asupra limbii curente se face indirect, prin cultivarea estetică a vorbitorilor.

Producţiile de teatru se conformează şi ele acestui principiu. În perioadele mai vechi se făcea teatru în versuri; ca expresie, acesta ocupă un loc intermediar între poezia tradiţională şi proza solemnă, dar ca realizare scenică, el are posibilitatea de a acţiona direct asupra publicului.

O astfel de posibilitate se realizează deplin în teatrul realist, care simplifică expresia în favoarea redării veridice a conţinutului. Din acest moment, opera dramatică poate influenţa eficace exprimarea curentă, în sensul romanului realist, dar mai pregnant decît el. La noi se citează în această privinţă comediile lui I. L. Caragiale, care continuă să acţioneze asupra publicului.

Dar Caragiale reprezintă un caz aparte, demn de semnalat. Cum se ştie, el a fost un bun cunoscător al limbii vorbite, pe care a notat-o cu fidelitate exemplară; ceea ce a impresionat a fost mai ales reproducerea limbii mahalalelor, care la vremea dramaturgului erau pe punctul de a-şi asimila aspectul modern al românei, stîlcind-o în toate chipurile. Oricum, unele expresii din Caragiale au intrat în uzul comun; aşa sînt cele de tipul *trădare, trădare, dar s-o ştim şi noi !* unde avem o îmbinare devenită celebră prin situaţia dramatică în care e folosită. În alte cazuri, Caragiale a contribuit la difuzarea unor îmbinări curente la acea vreme, cum e *care va să zică.* Mai interesant e că de la el s-au răspîndit şi unele cuvinte şi expresii incorecte, încărcate cu conotaţia culturii superficiale: *cerneală violentă, întîiaşi dată şi pentru prima oară, douăsprezece trecute fix* etc. Acestea merg mînă în mînă cu senzaţia de absurd, produsă adesea de creaţia marelui scriitor.

Din acest punct de vedere, Caragiale este un precursor al teatrului modern de factură ionesciană, caracterizat prin dizlocarea limbajului. Evident, în acest caz influenţa dramaturgiei asupra vorbirii curente se pune în alţi termeni, fiind vorba mai degrabă de un act de sesizare a „tragediei" limbajului (despre aceasta vezi *Limitele comunicabilităţii prin limbaj,* II A 6); vorbitorul devine conştient de arbitrarul şi rutina structurilor lingvistice şi urmează să le folosească mai circumspect.

În epocile mai noi, scriitorii au început să aibă preocupări mai apropiate de exprimarea curentă, mai ales în domeniul ziaristicii. Aici ei se pot comporta ca specialişti din alte sectoare decît literatura, contribuind la difuzarea unor termeni noi. Este caracteristică în acest sens activitatea a doi cărturari români din secolul trecut: I. Eliade Rădulescu şi M. Kogălniceanu. Ca scriitori, ei nu-şi permit să inoveze în materie de limbă, însă ca publicişti, ca oameni politici, aduc contribuţii preţioase la răspîndirea unor neologisme din stilul politic, oficial, ştiinţific. Ei reflectă mai pregnant rolul avut de ziaristică în general[3], în perioada de elaborare a limbii române moderne.

---

[3] Despre aceasta vezi Gh. Bulgăr, *Despre limba şi stilul primelor periodice româneşti,* în *Contribuţii la istoria limbii române literare în secolul al XIX-lea,* vol. II, 1958.

c) Rolul scriitorilor, al literaturii, în dezvoltarea limbii în ansamblu, diferă de la o epocă istorică la alta.

În vremea cînd limba nu era notată în scris, literatura fiind difuzată pe cale orală, aceasta se distanța totuși de exprimarea curentă prin forme consacrate. Dar elaborarea operei de artă se făcea mai mult sau mai puțin colectiv, așa încît problema nu se punea dacă literatura influențează vorbirea maselor, ci, dimpotrivă, era vorba de contribuția acestora la însăși creația populară. Odată constituită, literatura populară putea influența modul de a vorbi al ascultătorilor conform aceluiași principiu ca și în cazul literaturii culte, adică în funcție de distanța dintre exprimarea literară și cea curentă.

În antichitate, scriitorii se bucurau de un mare prestigiu și ei au contribuit efectiv la stabilirea normelor limbii literare. Aceasta a căpătat de acum înainte două aspecte opuse : cel scris și cel vorbit. Bazată pe tradiție orală și pe noile nevoi ale societății, limba literară scrisă se distanțează însă din ce în ce mai mult de limba neliterară, neîngrijită. În același timp, cei care scriu ajung la un nou mod de a vorbi, îngrijit și el. Apare deci o opoziție ternară între limba literară scrisă, limba literară vorbită și limba neliterară orală. Despre aceasta din urmă există destul de puține mărturii literare : un caz ca *Satiriconul* lui Petroniu este rar în literatura antică.

Limba literară curentă din acea vreme este influențată de activitatea oamenilor instruiți printre care scriitorii sînt departe de a ocupa ultimul loc. Însă nu trebuie uitată nici activitatea lingvistică publică, care avea un rol decisiv în cadrul cetății : este clar că un om ca Cicero avea o influență mai mare asupra contemporanilor prin manifestările sale publice decît prin lucrările literare.

În evul mediu european, funcțiile limbii literare oficiale sînt preluate de latină în Occident și de vechea slavă bisericească în Orient și la noi. La un moment dat apare însă literatura scrisă în limba vorbită de popor și scriitorii depun eforturi mari pentru a fixa normele exprimării artistice. Operele lor reflectă sinteza operată între limba populară vorbită, limba îngrijită a păturilor instruite și unele elemente preluate din limba străină oficială. Această sinteză are o bază practică, dar nu e mai puțin adevărat că modelul scris al limbii literare era foarte puțin ilustrat în afara operelor artistice. Fără a crea ei înșiși limba, scriitorii au deci și în această perioadă un rol important în stabilirea normelor limbii literare.

În Renaștere, limbile naționale încep să ia locul limbilor oficiale străine, iar oamenii instruiți duc o activitate febrilă de apărare și îmbogățire a lor. Se cunoaște rolul hotărîtor pe care l-a avut în această privință Dante în Italia, Pleiada în Franța, Luther în Germania etc. În toate aceste cazuri, e vorba de mari personalități culturale care au influențat soarta limbilor naționale, tocmai pentru că reflectau cel mai bine necesitățile obiective ale societății.

Însă nu trebuie exagerat rolul lor ca scriitori : Ronsard rămîne mare poet cînd foloseşte o limbă simplă, iar lucrările în care aplică mecanic principiile Pleiadei sînt o parte caducă a operei sale.

Perioada clasică aduce un echilibru în cultivarea limbii literare, al cărei model este dat de vorbirea de la curţile princiare şi de limbajul marilor scriitori. Exprimarea literară cea mai solemnă, reflectată în marile tragedii, se bazează pe serii întregi de cuvinte şi construcţii specifice, care o îndepărtează de limba curentă. Această tendinţă ajunge la purism şi degenerări de tipul jargonului „preţioaselor" din Franţa. Numai scriitori ca Molière practică osmoza cu limba vorbită, spontană.

Cum s-a arătat mai sus, romanticii şi ulterior realiştii se apropie de limba vorbită ; de aici înainte e posibil un contact viu între operele literare şi limba curentă, care se realizează conform principiilor stabilite sub a) şi b).

Odată cu generalizarea învăţămîntului apare un cult al marilor scriitori, dar în acelaşi timp se face o instruire sistematică în domeniile de folosire practică a limbii literare (ştiinţă, tehnică etc.). Acestea capătă prioritate şi absolventul oricărei şcoli va vorbi o limbă literară neartistică, care nu cuprinde decît ceea ce nu este specific marilor scriitori.

Astăzi literatura trece pe planul al doilea faţă de „mass media" ; foruri competente din diferite ţări civilizate se plîng că se citeşte din ce în ce mai puţin faţă de „consumarea" de televiziune, film, radio etc. Noua literatură încearcă să se adapteze noilor mijloace, integrîndu-se în structura lor ; rolul lor se conjugă cu acela al tuturor factorilor implicaţi în procesul de influenţare a exprimării curente.

În concluzie, rolul personalităţii literare în evoluţia limbii trebuie apreciat în funcţie de compartimentele limbii, de genurile literare şi de epocile istorice. Meritul scriitorilor constă în alcătuirea de opere de mare valoare estetică şi nu în munca de pionierat lingvistic. O operă literară este cu atît mai mare cu cît materialul ei se apropie de limba curentă, prelucrată original. Această originalitate este de multe ori un obstacol în procesul de influenţare a vorbitorului prin expresie. E adevărat că, prin valoarea ei, opera contribuie la educaţia estetică a vorbitorilor care vor putea implicit să-şi ridice competenţa şi performanţa lingvistică pînă la nivelul prelucrării artistice. Însă exprimarea obişnuită, de toate zilele, este puţin influenţată de literatură în raport cu celelalte domenii ale activităţii practice.

3. Periodizarea istoriei limbilor

Lingvistica din secolul al XIX-lea era o ştiinţă esenţialmente istorică, încadrîndu-se în metodologia generală a cercetării din acea vreme, orientată spre dezvoltarea obiectului cercetat, de la organisme pînă la abstracţiile cele mai pure ale spiritului uman. Se crease o platformă ideologică comună,

un cod de referință, care nu admitea drept criteriu al valorii cercetării decît perspectiva evoluționistă. Această atitudine a fost foarte rodnică, în sensul că a favorizat descoperirea unui număr imens de fapte care au luminat retrospectiv dezvoltarea umanității pînă la puncte abisal de îndepărtate. În lingvistică, cîștigul principal a fost reconstruirea unor limbi dispărute și neatestate în scris, vorbite cu mii de ani în urmă.

Pentru a realiza un program de o asemenea anvergură, se cerea un spirit riguros, îndrăgostit de exactitatea care să țină frîu fanteziei. Trezită de romantici, aceasta a fost canalizată de doctrina pozitivistă spre descoperiri autentice. În lingvistică, apogeul unui astfel de mod de a lucra l-a constituit școala neogramaticilor.

Reacțiile împotriva acestora, apărute la răscrucea dintre două veacuri, erau determinate mai mult de pozitivismul cercetării decît de perspectiva istorică. Un Vossler [1], de pildă, va continua să facă istorie, însă pe baze noi, antipozitiviste. Interesează mai puțin aici că fundamentele lui erau și mai șubrede decît ale predecesorilor.

Într-o altă direcție, critica s-a îndreptat chiar împotriva istorismului practicat de neogramatici; este vorba de poziția de tip saussurian, conform căreia diacronia nu cuprinde sistemul, acesta neputînd fi descoperit decît în sincronie. Cum scopul lingvisticii este tocmai dezvăluirea sistemului limbii, urmează ca diacronia să fie abandonată. Este interesant de arătat că chiar unii specialiști care, după negări radicale, au revenit la istorie, socot că cea mai importantă dihotomie stabilită de Saussure este cea dintre sincronie și diacronie.

În același timp, critica lui Saussure se îndreaptă împotriva pozitivismului secolului al XIX-lea, el punînd accentul pe relațiile dintre termenii lingvistici; limba nu mai este privită ca o substanță și tratată ca atare, ci ca „o algebră cu termeni complecși, în care totul se leagă" (*où tout se tient*).

Dintr-o asemenea teorie s-a născut metoda de analiză structurală, care a devenit o unealtă excelentă de cercetare mai ales pentru sincronie. Însă chiar de la început au existat structuraliști preocupați de evoluția limbii, iar unii dintre ei au devenit celebri (R. Jakobson, J. Kuryłowicz, E. Benveniste, A. Martinet).

Trebuie însă arătat că, în ciuda tuturor eforturilor depuse, structuralismul diacronic n-a ajuns la nivelul de adîncire, de abstractizare și de formalizare propriu analizelor sincronice. Vom încerca, în cele ce urmează, să dăm cîteva elemente de abordare mai complexă a procesului de evoluție a limbilor, integrînd, în măsura posibilului, unele achiziții ale secolului al XIX-lea și descoperirile mai noi, de la interpretarea structurală pînă la perspectiva dialectică. Înseamnă că nu opunem mecanic structuralismul și istoria, așa cum s-a făcut nu o dată în cadrul polemicii angajate între marxism și structuralism. Cele două poziții nu se exclud neapărat; cercetarea structurală a istoriei lămurește mecanismul schimbărilor, determina-

---

[1] Vezi lucrarea lui de bază, *Frankreichs Kultur im Spiegel seiner Sprachentwicklung*, Heidelberg, 1913.

rea lor relaţională, în timp ce marxismul oferă o privire de ansamblu asupra procesului, o apreciere a sensului evoluţiei.

S-au arătat mai sus factorii care stau la baza modificărilor lingvistice (vezi *Cauzele schimbărilor lingvistice*, III B 1); urmează să se analizeze aici *cum* se realizează schimbările. Trei sînt problemele care se pun în acest sector : inovaţiile, transformările calitative şi, în legătură cu acestea, periodizarea istoriei limbilor.

Inovaţiile lingvistice au fost mult discutate încă din secolul trecut ; la acea vreme, învăţaţii erau mai mult preocupaţi de modul cum se răspîndesc inovaţiile decît de factorii şi împrejurările care determină însăşi apariţia lor. Există trei momente principale în istoricul discuţiilor purtate în jurul problemei răspîndirii inovaţiilor.

a) După elaborarea metodei comparative istorice, s-a încercat să se arate cum s-a ajuns la tabloul prezentat de limbile înrudite. A devenit clasică în această privinţă teoria arborelui genealogic — *Stammbaumtheorie* — formulată de A. Schleicher. Conform acesteia, o limbă iniţială se transformă, prin sciziune, în mai multe limbi înrudite (vezi *Clasificarea genealogică*, IV B 4) ; de pildă, limba indo-europeană comună s-ar fi despărţit în două ramuri, iar acestea s-au scindat la rîndul lor, ajungîndu-se la situaţia limbilor atestate în epoca istorică.

b) După o perioadă de dominare a acestui mod de a vedea lucrurile, s-a constatat că formula arborelui genealogic era prea schematică şi s-a propus un nou „model'', devenit şi el clasic, sub forma binecunoscutei teorii a valurilor — *Wellentheorie* — elaborată de J. Schmidt. El constată că între limbile învecinate sînt asemănări mai mari decît între cele îndepărtate ; de pildă, între germană şi balto-slavă există mai multe asemănări decît între germană şi iraniană etc. De la asemenea fapte, Schmidt conchide că trebuie renunţat la arborele genealogic ; în realitate, inovaţiile pornesc dintr-un centru şi se răspîndesc spre periferie, ca undele concentrice, provocate de aruncarea unei pietre în apă.

Fără ca lucrurile să fi fost explicate clar în momentul apariţiei teoriilor de mai sus, se poate arăta că arborele genealogic este un model pentru fenomenul scinziunii unei limbi iniţiale în mai multe idiomuri, iar teoria valurilor se referă mai degrabă la rezultatul scindării.

c) Faptele sînt mai complexe, aşa cum s-a văzut din cercetarea concretă a dispunerii lor pe teren, în cadrul geografiei lingvistice. Sfera de răspîndire a inovaţiilor a fost mult restrînsă şi lucrurile au putut fi observate în adîncime. S-a arătat astfel că isoglosele se întretaie, că anumite cuvinte au o istorie proprie, care contravine regularităţii schimbărilor ; unele inovaţii pornite din centru nu ajung întotdeauna la periferie, în arii laterale, unde întîlnim adesea elemente arhaice, atestate în puncte îndepărtate : *dz* din româna mai veche s-a modificat în *z* în centru, dar la periferie (în Moldova şi Banat) mai găsim forma veche în cuvinte ca *brîndză, dzîuă* (vezi *Geografia lingvistică*, I B 2 b β).

Cercetările dialectale au mai atestat că răspîndirea inovațiilor se face nu numai orizontal, pe un teritoriu, ci și vertical, pe pături sociale, pe vîrste, pe sexe. În anumite perioade mai conservatori sînt oamenii inculți, bătrînii, femeile; în altele, situația se schimbă: astăzi printre tinerii meridionali francezi se întîlnesc băieți care vorbesc „cu accent", în timp ce fetele se adaptează mai repede modei de la centru.

În perioada modernă, inovațiile se răspîndesc vertiginos prin avalanșa de informații zilnice, transmise prin presă, radio, televiziune etc. Acum nu se mai respectă schema undelor continui a stratificărilor tradiționale, a faptelor clasice de adaptare a unei inovații [2].

Cum se vede, problema răspîndirii inovațiilor are implicații multiple, de natură istorică, socială, antropologică. Ea a fost pusă în termeni în general corecți, dacă restrîngem fiecare teorie la un aspect și la o anumită perioadă. Oricum, extinderea inovațiilor poate fi observată prin anumiți indici de cronologie, de structură a formelor considerate.

Altfel stau lucrurile în domeniul apariției înseși a inovațiilor. Aici lingvistica mai veche s-a mărginit la conjecturi în funcție de sugestiile pe care le putea oferi o știință sau alta. Teoretic, e normal să socotim o inovație ca cevai ndividual, care apoi se răspîndește la grupuri din ce în ce mai largi. Cum însă apariția unei inovații la un individ anume este greu și de multe ori imposibil de sesizat, s-a introdus o noțiune mai laxă și anume aceea de inovație colectivă, care subliniază faptul că inovația e simțită ca atare numai cînd a devenit o trăsătură a unui grup de vorbitori [3].

Pentru a putea aprecia dacă un element nou constituie într-adevăr o inovație, precum și poziția pe care o ocupă în organizarea limbii, trebuie stabilită o ierarhie a nivelelor de manifestare a acesteia, de tipul celei propuse de E. Coseriu [4] în cadrul discuției raportului dintre limbă și vorbire (vezi *Limbă și vorbire*, II B 4).

Nivelul cel mai general îl constituie sistemul de opoziții lingvistice; de pildă, în majoritatea limbilor există opoziția de sonoritate, pe care o putem lua în considerare doar ca o corelație, fără să ne intereseze prin ce se realizează ea concret.

La un nivel mai jos, există unitățile distinctive, invariante, care concretizează opozițiile prin serii mai mult sau mai puțin extinse. Vom arăta la acest nivel că, de pildă, opoziția de sonoritate este extinsă în română la perechi foarte numeroase, ceea ce înseamnă că ea are un mare randament funcțional și implicit o stabilitate remarcabilă. Alte opoziții, cum e în franceză cea dintre/ɛ̃/ și /œ̃/, are un randament funcțional slab și de aceea vorbitorii vor putea inova în sensul unificării celor doi termeni [5]: *lundi* se pronunță de tineri ca [lɛ̃di].

---

[2] Pentru aceasta, precum și pentru critica teoriilor rezumate mai sus, vezi Al. Graur, *Wellentheorien*, PLG V, 1967, p. 69–74.

[3] Iorgu Iordan, *Inovații individuale și inovații colective*, PLG IV, 1962, p. 9–15.

[4] Vezi, de pildă, lucrările din volumul *Teoría del lenguaje y lingüística general. Cinco estudios*, Madrid, 1962.

[5] Cf. Martinet, *Elemente*, p. 258.

Ilustrînd o anumită opoziție, paralelismul poate fi totuși șchiop într-un punct: slava avea sonora *v*, dar nu avea pe *f*, care a fost introdus ulterior prin împrumuturi. Se vorbește în acest caz de tendința spre echilibru a sistemului, realizată fie prin eliminarea elementului izolat (cf. dispariția lui *h* din latinește, care nu avea un corespondent sonor), fie prin apariția celui de al doilea termen al perechii. O astfel de tendință are un rol important, care merită să fie subliniat, cu condiția să nu devină o explicație teleologică; nu trebuie să se înțeleagă că sistemul ar fi înzestrat cu necesitatea internă a echilibrului, conceput oarecum estetic.

În inventarul de invariante ale limbii, apariția unui fonem sau a altui tip de unități (morfeme, cuvinte etc.) constituie fără îndoială o inovație importantă. Din punctul de vedere al sistemului, o astfel de inovație nu este însă decît o modificare cantitativă atît timp cît nu afectează rețeaua de opoziții. Numai dacă apar sau dispar unele opoziții, se poate spune că sistemul a suferit o schimbare calitativă. De pildă, în trecerea de la latină la franceză, în franceza veche apare seria africatelor, care se opune atît oclusivelor cît și fricativelor; aceasta este o schimbare calitativă, și de inventar și de sistem fonologic. La fel, cînd dispare seria africatelor, în trecerea de la franceza veche la cea mijlocie.

Unitățile se realizează sub forma variantelor în vorbire. De la Saussure încoace, procesul vorbirii a fost interpretat unilateral, doar ca domeniu al variațiilor, uitîndu-se că ele se grefează pe trăsăturile invariante. Totuși s-a observat că variațiile sînt sursa de modificare a unităților din limbă, ceea ce e exprimat în formula concentrată: „Rien n'est dans la langue qui n'ait été auparavant dans la parole".

Ideea exprimă o mare parte de adevăr și ea a fost întărită și de analogii cu biologia: așa cum în natură există o mare variație care este premisa selecției prin adaptarea la mediu, tot așa și în limbă apar variante fără să aibă vreun scop, iar ulterior unele din ele pot fi folosite pentru a exprima nuanțe noi [6].

Care sînt factorii care determină variațiile în realizarea elementelor limbii în vorbire? Alte analogii sînt posibile, pentru a sugera mai clar raportul dintre trăsăturile invariante și realizările lor accidentale. Trebuie invocat aici un model probabilistic, folosit în diferite aplicații care presupun variații în jurul unei valori ideale.

Există în acest sens un model abstract de realizare a unităților limbii, care seamănă cu elementele stabilite prin calcul pentru un fenomen supus variațiilor determinate de anumite condiții concrete. Însă valoarea teoretică nu se realizează ca atare din cauza influențelor intervenite în cursul efectuării procesului. Este cunoscut faptul că dacă se trag o sută de lovituri cu aceeași armă și cu aceleași elemente, ele nu se vor realiza într-un singur punct, ci într-o elipsă de împrăștiere cu majoritatea loviturilor concentrate în jurul centrului, iar restul rarefiate uniform.

---

[6] Graur, *Studii*, p. 141.

Dată fiind această elipsă, se pot calcula șansele ca o lovitură să cadă la o anumită distanță de centrul ideal. Trebuie deosebit în această privință punctul ideal de punctul mediu plasat la limita zonei care cuprinde 50 % din punctele grupate în jurul centrului elipsei. Vom spune că el reprezintă uzajul, în timp ce punctul central ideal e elementul de cod abstract al normei, cel care reflectă absolut sistemul.

Realizarea în vorbire a unităților limbii e influențată de factori ca : mesajul transmis, poziția organelor de articulare, distorsiunile intervenite pe canalul de comunicare, precum și de însăși starea destinatarului. Intervenția unor astfel de factori face ca unitățile să fie articulate sub forma unor abateri teoretic infinite, care se grupează în jurul abaterilor medii. Ele se pot acumula cu timpul, iar la un moment dat antrenează deplasarea abaterilor medii spre zonele de „gravitație" ale altor unități. Rezultă sau confuzii de unități, de tipul fr. /œ/ > /ɛ/, sau apariții de noi invariante. De pildă, rom. *ă* a fost la început variantă neaccentuată a lui *a*; cînd însă a apărut un *ă* accentuat (cf. *cîntă*) și *a* neaccentuat (ca în *casa*), *ă* s-a eliberat de condiționarea accentuală și s-a transformat în fonem. Aceasta a schimbat inventarul de foneme ale limbii române, iar cînd a apărut și fonemul /î/, a avut loc o modificare importantă în sistemul de opoziții : în locul simplei opoziții anterior/posterior, apare o opoziție complexă anterior/intermediar/posterior.

Inovațiile de acest tip apar deci în procesul vorbirii. În discuțiile mai recente s-au stabilit distincții interesante în această privință ; s-a arătat că există două tipuri de creativitate : care schimbă regulile și care este guvernată de reguli. Prima este caracteristică doctrinei lui Saussure și ea se plasează în vorbire ; cu anumite nuanțe se poate spune că ei îi corespunde noțiunea de performanță introdusă de Chomsky. Cea de a doua ține de competență, de capacitatea de a „crea" un număr infinit de fraze pe baza unui număr finit de reguli [7]. De fapt, creativitatea guvernată de reguli stă la baza celei care schimbă regulile, se proiectează pe aceasta din urmă ; vorbirea conține limba, dar adaugă ceva în plus, adică variațiile care sînt sursa inovațiilor. Un enunț este o materializare, o aducere la suprafață a unui ansamblu de reguli. În același timp, fiecare unitate conținută de el poartă un fascicol de relații de opoziție, existente între unitatea realizată și celelalte care ar putea figura în același punct al lanțului. Altfel spus, enunțul nu este doar o realizare substanțială a limbii ca sistem, ci el antrenează întregul ansamblu formal implicat de toate unitățile din enunț (un exemplu schematic de un asemenea ansamblu e dat în *Conținut și expresie*, II B 1 a).

S-a arătat pînă aici cum se răspîndesc și cum apar inovațiile. S-a precizat că ele reprezintă *transformări calitative* doar atunci cînd aduc modificări de inventar și, mai mult, cînd schimbă sistemul de opoziții.

---

[7] Vezi comentarul la Ruwet, *Introduction*, p. 50–52.

Însă o inovaţie este o transformare calitativă în mic, care interesează numai istoria fenomenului luat în considerare. La nivelul limbii în ansamblu, trebuie avute în vedere convergenţele de inovaţii, care duc la schimbarea ei radicală într-o anumită perioadă istorică.

Din păcate, nu putem stabili exact cîte unităţi din inventar şi cîte modificări în sistemul de opoziţii trebuie să intervină pentru a putea vorbi de o fază calitativ nouă în istoria unei limbi. Specialiştii în diacronie au ajuns totuşi la delimitarea etapelor pe cale intuitivă, luînd în considerare materialul lingvistic şi unii factori din evoluţia societăţii şi a culturii. Aşa se face că istoria majorităţii limbilor cercetate este împărţită în perioade; unele au o perioadă arhaică atestată (cum e chineza), majoritatea însă avînd istoria împărţită în faza veche, mijlocie şi modernă.

Empiric se poate arăta că o limbă trece de la o perioadă la altă perioadă dacă vorbitorii nu mai înţeleg textele epocii respective: în 813 la sinodul din Tours se constatase că vorbitorii nu mai înţelegeau latina în biserică şi s-a luat hotărîrea ca predicile să fie ţinute în limba vorbită; putem fi deci siguri că la acea dată latina se transformase deja în franceză. Nu peste mult timp, apare şi primul text cuprinzător în noua limbă—Jurămîntul de la Strasbourg (842). În ansamblu, se poate afirma categoric că trecerea de la latină la limbile romanice constituie o transformare calitativă. Aceasta ilustrează de fapt însăşi apariţia unei limbi noi, mai bine-zis a mai multor limbi înrudite din una singură. Implicit, se produce o modificare calitativă în condiţiile de folosire a limbii pe un anumit teritoriu, prin procesul de diversificare (vezi *Diversificare şi unificare*, IV A 3).

Nu trebuie să se înţeleagă că limbile periodizate pe etape denumite la fel (veche, mijlocie, modernă) se află la acelaşi stadiu de evoluţie în raport cu limba din care provin. Factori multipli explică diferenţele de ritm şi de etape parcurse în istoria limbilor. Astfel, s-a constatat că „între indo-europeana reconstituită prin comparaţie şi limbile indo-europene vorbite astăzi există deosebiri de structură adînci, care rezultă dintr-o lungă dezvoltare autonomă. La fel de importante sînt deosebirile pe care le constatăm între aceste limbi, de la una la alta şi care se explică prin varietatea acţiunilor pe care le-au suferit. Limba britonică din cele mai vechi texte este în multe privinţe mai evoluată decît irlandeza modernă. Idiomurile iraniene de la începutul erei creştine se găsesc la un nivel lingvistic pe care limbile romanice nu aveau să-l atingă decît cu zece secole mai tîrziu. Invers, lituaniana, limbă rurală, ferită de marile curente de civilizaţie, vorbită timp de secole de o populaţie stabilă pe un domeniu restrîns, a păstrat arhaisme pe care greaca veche şi latina le pierduseră. Aceste împrejurări istorice explică faptul că între lituaniană şi o limbă de civilizaţie ca franceza sau engleza există o diferenţă de valoare, care atrage după sine în mod necesar diferenţe de structură" [8].

Periodizarea limbilor s-a făcut pe baza unui număr imens de fapte şi chiar dacă în trecut nu existau mijloace obiective pentru a decide dacă o inovaţie este un element calitativ nou, totuşi greşelile nu sînt prea mari;

[8] A. Meillet şi M. Cohen, *Les langues du monde*, Paris, 1952, p. 6—7.

astăzi, prin comutare, dovedim că un element nou e fonem de sine stătător: înlocuind pe *var* cu *văr* obţinem o modificare în planul conţinutului. Însă şi înainte se ştia, în mare, că /ă/ a căpătat la un moment dat alt statut decît *a* primitiv neaccentuat. De aceea, în general, se poate acorda credit periodizărilor făcute cu mijloace tradiţionale.

Interesant este că uneori sincronia maschează o situaţie de limbă care s-ar putea constitui „brusc" drept o fază nouă. În cursul istoriei sale, latina căpătase un aspect popular, vorbit, sensibil diferit de aspectul clasic. A. Meillet a arătat că în epoca imperială, latina devenise „o limbă nouă"[9]. S-a întîmplat că, odată cu căderea imperiului, latina clasică n-a mai fost cultivată susţinut ca înainte şi au căpătat prioritate formele „vulgare". În structura latinei populare nu au intervenit prea multe elemente noi, dar ceea ce era o variantă stilistică s-a constituit ca fază istorică. E ca şi cum astăzi s-ar decide ca franceza populară să fie adoptată ca normă generală şi să se abandoneze franceza academică. Aici testul înţelegerii poate fi aplicat într-un fel deosebit: un francez mijlociu cunoaşte în mare ambele aspecte ale limbii, dar un străin care n-a învăţat decît franceza academică, nu va înţelege pe cea populară.

Latina populară este mai clar o fază distinctă dacă o luăm în varietăţile ei teritoriale ulterioare (se vorbeşte astfel de o latină dunăreană[10]), într-adevăr, acestea constituie o transformare calitativă faţă de latina clasică, întinzîndu-se pînă în secolele IV—V. Specialiştii în istoria limbii române vorbesc de o perioadă ulterioară numită mai curent „româna comună" dintre secolele V şi XIII. În Apus însă, de pildă în Franţa, se consideră că a existat o fază intermediară între latină şi franceză, numită „roman" sau „gallo-roman", de fapt, şi ea o limbă comună, din care s-au despărţit „langue d'oil" în nord şi „langue d'oc" în sud.

Oricum, fazele intermediare ocupă o poziţie aparte din punctul de vedere al transformărilor calitative. Cum o limbă nu se schimbă „prin explozie", este normal ca între perioade categoric diferite calitativ să găsim şi unele etape de tranziţie. Acestea diferă, dar au şi puncte asemănătoare cu perioada anterioară şi ulterioară.

Un exemplu clar de o asemenea etapă îl constituie franceza mijlocie, care se întinde pe secolele XIV—XV—XVI. Ea cuprinde elemente şi din perioada veche şi din cea modernă, ceea ce îi dă un caracter de tranziţie. Acesta este evident şi prin faptul că limba era destul de instabilă. Chiar contemporanii şi-au dat seama că limba se schimbă repede în perioada dintre secolul al XIV-lea şi al XVI-lea. Vauclin de la Fresnaye se exprimă clar:

„Car depuis quarante ans, cinq ou six fois déjà,
La façon a changé de parler en françois".
(*Art poétique*, I.)

---

[9] Meillet, *Esquisse a une histoire de la langue latine*, Paris, 1928, p. 270.
[10] Vezi *Istoria limbii române*, II, secţiunea A, Bucureşti, 1969.

Orice perioadă este pregătită de schimbări petrecute într-o etapă premergătoare. Pentru franceza medie această fază o constituie secolul al XIII-lea. Iată cîteva schimbări caracteristice etapei care interesează aici.

În materie de fonetică, în franceza medie se desăvîrşeşte procesul de transformare a consoanelor africate în fricative, început de la sfîrşitul francezei vechi. Astfel, *ts* > *s*, *č* > *š*, *ǧ* > *ž*. În plus, vechile fricative interdentale, care se mai găseau în franceza veche în unele cuvinte, dispar. Este o schimbare de inventar, dar şi de sistem opoziţional.

Apar deosebiri şi în ce priveşte distribuţia unor foneme : *s* dispare în faţa consoanelor sonore şi apoi în faţa surdelor chiar în franceza veche. În franceza medie continuă procesul de dispariţie a consoanelor în finală, înlăturînd din pronunţie chiar lichidele finale. Datorită împrumuturilor din latină, apar sunete în poziţii în care latina vorbită din Galia le pierduse : *s* înainte de consoane (*question*), fricative intervocalice : *s* (*facile*), *ž* (*fragile*), oclusive intervocalice : *t* (*natif*), *d* (*adorer*). În felul acesta, reorganizarea fonemelor capătă importanţă nu numai în ce priveşte noile opoziţii apărute, ci şi ca distribuţie.

În sistemul vocalelor se petrece procesul, început mai înainte, de reducere a diftongilor : *ai* > *e*, *eu*, *ue* > *ö* şi abia în secolul al XVI-lea *au* > *o*. Astfel se organizează mai bine sistemul vocalic (*ö* se întăreşte ca pereche intermediară a lui *ü* mai vechi) ; se întăreşte seria nazalelor prin trecerea lui *ãi* la *ẽ* (începută probabil încă din franceza veche), fără ca statutul fonologic al nazalelor să fie consacrat deplin prin transformarea variantelor în invariante.

În morfologie se sistematizează mai întîi declinarea substantivelor. Sistemul defectuos din franceza veche (categorii multe de declinare, declinare imparisilabică etc.) este înlăturat ; la aceasta contribuie dispariţia lui *s* final încă din franceza veche. În secolul al XIV-lea declinarea cu două cazuri nu se mai întîlneşte ; *s* se generalizează ca marcă scrisă a pluralului, pronunţat ca *z* la începutul cuvintelor cu iniţiala vocalică. La adjective se generalizează desinenţa *e* pentru feminin, dispar resturile de comparaţie sintetică.

Se specializează şi se reorganizează seria determinativelor. Modificări mai importante au loc la demonstrative şi posesive, care ajung la sistemul actual din franceză, organizat pe baza opoziţiei dintre adjective determinative şi pronumele corespunzătoare.

Numeralul ordinal se formează de aici înainte regulat, vechile forme devenind substantive (*quart*, *quint*(*e*)).

La verbe se sistematizează desinenţele şi radicalele. Cele două tipuri de la conjugarea I (*je chant* şi *je dote*) se reduc la unul singur pînă la sfîrşitul secolului al XV-lea. La perfect, din motive analogice şi fonetice, se reduc cele vreo opt tipuri existente în franceza veche, operîndu-se şi aici o puternică sistematizare.

În sintaxă se generalizează folosirea articolului hotărît (flexiunea cazuală dispăruse), acesta pierzîndu-şi valoarea demonstrativă pe care o

avea uneori în franceza veche; de aceea, se extinde folosirea partitivului. La fel, se generalizează prepozițiile pentru exprimarea funcțiilor, pronumele personale pentru exprimarea persoanelor la verbe, negația *ne—pas*.

Dispărînd formele durative (*est passant*), încep să apară alte construcții pentru a exprima nuanțele acțiunii, de tipul *aller faire*. Se dezvoltă locuțiunile prepoziționale, conjuncționale și relative (*alors que, attendu que, afin que, supposé que, de quoi*).

Ordinea cuvintelor în frază se fixează, fenomen care merge paralel cu dispariția declinării. Fraza își pierde așadar libertatea de construcție pe care o avusese în franceza veche. În schimb, vechiul sistem de juxtapunere este înlocuit cu o frază bogată în subordonare, dezvoltată după tipul latinesc. Din această vreme datează regulile acordului participiului trecut și ale concordanței timpurilor.

În vocabular se acumulează nenumărate elemente noi. Limba franceză literară se îmbogățește cu termeni dialectali din nord și din sud (termeni din domeniul marinei, construcției, din muzică și din literatură). Faptul capital îl constituie împrumutul masiv de latinisme, care contribuie la o modificare calitativă, în sensul constituirii vocabularului abstract al francezei. Uneori franceza veche avea termeni generali bine definiți, dar chiar din aceștia unii au fost înlocuiți cu împrumuturi din latină. În administrație, în operele științifice (de medicină și matematică), în filozofie, în limbajul politic se preferă termenul latinesc celui francez. Uneori din manie, dar de cele mai multe ori din nevoie, vocabularul se înnoiește. La împrumutul din latină se adaugă cuvinte venite din germană, din spaniolă, dar mai ales din italiană, care dă francezei și sufixe (*-ade, -issime*. Atît de mare a fost afluxul de termeni luați de peste tot, încît în secolul al XVII-lea se va simți nevoia unei reacții împotriva îmbogățirii vocabularului pe cale externă.

În ce privește mijloacele interne, se întăresc sufixele împrumutate, care devin uneori productive. Apar cuvinte mai lungi decît în perioada veche, ceea ce schimbă oarecum ritmul vorbirii. Se formează multe cuvinte prin compunere, prin schimbarea părții de vorbire.

De multe ori se păstrează paralel termenul vechi și cel nou, creîndu-se astfel lungile serii de dublete specializate semantic. În același timp dispar destul de multe cuvinte, mai ales cele legate de realitățile vechi (modă, viață militară, relații feudale).

Dacă franceza medie este o etapă de tranziție și discutabilă ca perioadă calitativă de sine stătătoare, în schimb franceza modernă (din secolul al XVII-lea pînă astăzi) este oricum o perioadă care se deosebește calitativ de franceza veche.

Periodizarea istoriei unei limbi trebuie să țină seama de toate tipurile de etape și să sublinieze mai ales pe cele care sînt categoric calitativ diferite. În domeniul romanic pot fi stabilite în mare etapele următoare, realizate cu deosebiri notabile de la o limbă la alta:

— limba latină ;
— tranziţie : gallo-romana, latina dunăreană etc. ;
— limbile romanice vechi ;
— tranziţie : limbile romanice mijlocii ;
— limbile romanice moderne.

Există multe şanse ca această succesiune să se întîlnească şi în istoria altor limbi, cum sînt limbile germanice, sau chiar în cadrul altor familii decît cea indo-europeană.

C. Ritmul şi sensul evoluţiei limbii

1. Inegala penetrabilitate a compartimentelor limbii

Mobilitatea limbii se realizează în ritmuri diferite de la o limbă la alta, de la o epocă la alta în evoluţia aceleiaşi limbi şi de la un nivel al limbii la altul. Ritmul e determinat sau influenţat de o serie întreagă de factori : caracterul deschis al sistemului, orientat către fenomene extralingvistice, sau, dimpotrivă, caracterul închis, natura şi numărul elementelor componente, tipul structural.

Ritmul modificărilor lingvistice e direct proporţional cu numărul de elemente dintr-un anumit nivel (de acest număr de elemente depinde în mod nemijlocit gradul de organizare a nivelului respectiv) : aspect verificat şi verificabil în numeroase limbi [1]. Sistemul fonologic, alcătuit din cîteva zeci de unităţi, se schimbă relativ încet, iar vocabularul, în care unităţile pot ajunge la cîteva sute de mii, foarte rapid. Între aceste două extreme se află morfologia (cîteva sute de afixe împreună cu desinenţele, deci ritm moderat) şi sintaxa (cîteva mii de unităţi şi reguli, ritm mai accelerat ca în morfologie). Dar cum nivelele sînt corelate în cadrul întregului sistem al limbii, o transformare într-un punct atrage după sine un şir de transformări (o adevărată „reacţie în lanţ") în alte puncte, deci nivelele care se schimbă cel mai rapid sînt elementul dinamic, nivelele care se schimbă mai greu încetinesc mişcarea în general.

Chiar în cadrul aceluiaşi nivel există diferenţe de ritm. Astfel, e cunoscut faptul că fondul principal lexical e mai puţin mobil decît masa vocabularului, sau că în morfologia limbilor romanice şi germanice declinarea s-a schimbat mai mult decît conjugarea etc.

Transformările nu merg într-o singură direcţie. Rezultatele pot fi foarte diferite; datorită frecventelor compensări se ajunge la un anumit echilibru, care însă e în permanenţă stricat şi refăcut [2].

Toate schimbările lingvistice mai importante sînt legate, direct sau indirect, de schimbări social-istorice : o limbă se modifică mai rapid în urma unei perioade de mari frămîntări sociale.

Un factor de care trebuie să se ţină seama întotdeauna e contactul dintre limbi, cu toate rezultatele lui [3]. Interferenţa lingvistică apare în

---

[1] Vezi J. Fodor, *The Rate of linguistic Change. Limits of the Application of Mathematical Methods in Linguistics*, Budapesta, 1965, p. 18–20 ; vezi şi discuţia la Wald, *Progresul*. p. 175–182.

[2] „Permanent echilibru instabil" – Graur, *Studii*, p. 26.

[3] Vezi *Contactul dintre limbi* (IV C).

toate compartimentele limbii, rezultatele nu sînt însă la fel de puternice (se poate vorbi de o lege a inegalei penetrabilități[4], care nu coincide cu legea inegalei mobilități a compartimentelor limbii decît în anumite puncte); astfel, în vocabular, partea cea mai mobilă a limbii, întîlnim și cele mai numeroase elemente de împrumut, vocabularul fiind în același timp și partea cea mai penetrabilă a limbii. În fonologie nu apar decît excepțional elemente explicabile printr-un împrumut obișnuit. Dar sistemul fonologic poate fi afectat în urma unei conviețuiri de durată pe același teritoriu, prin acțiunea substratului, de exemplu.

Ideea inegalei penetrabilități apare în prima jumătate a secolului al XIX-lea. Astfel, Rask vorbește de caracterul greu penetrabil al morfologiei. Ulterior W.D. Whitney, demonstrînd originea germanică a englezei[5], arată că există diferite grade de împrumut : cel mai ușor se împrumută substantivele și adjectivele, mai greu verbele, aproape de loc prepozițiile și conjuncțiile, foarte puțin prefixe și sufixe și într-o proporție infimă elemente de flexiune.

Deci chiar în cadrul aceluiași nivel există diferențe de penetrabilitate. În principiu, toate elementele de vocabular pot fi împrumutate (deși în realitate nu este așa), dar nu cu aceeași frecvență : într-un studiu asupra împrumuturilor în norvegiana și suedeza din S.U.A.[6] sînt calculate următoarele proporții :

substantive	71 - 75 %
verbe	18 - 23 %
adjective	3 - 4 %
adverbe	1 %
prepoziții	aproximativ 1 %
interjecții	1 %

În sistemul fonologic pot apărea modificări mai masive în urma acțiunii substratului, altfel elementele de împrumut sînt destul de puține. În morfologie pătrund elemente de împrumut numai în măsura în care există în sistem o situație oarecum asemănătoare în cele două limbi care înlesnește intrarea și încadrarea „intrușilor". Referitor la limba estonă, A. Sauvageot[7] arată că, sub influență germană, sufixul posesiv a fost înlocuit cu un posesiv prepus (imitarea nu e completă, ci e vorba numai de asemănări) :

finlandeză		estonă
kotini	„casa mea"	*minu kodu*
kotisi	„casa ta"	*sinu kodu*

Aceasta a fost înlesnită de faptul că există de la origine ceva asemănător : expresia de emfază (folosită și azi în finlandeză) :

---

[4] Graur, *Studii*, p. 264 și urm.
[5] *The Life and Growth of Language*, New York, 1875.
[6] E. Haugen, *The Analysis of linguistic Borrowing*, „Language", 26, 1950, p. 221.
[7] *Actes du VIe Congrès international des linguistes*, Paris, 1949.

minun kotini „casa mea proprie"
sinun kotini „casa ta proprie".

De aceea, în cazul unor limbi cu structuri morfologice diferite, nu se poate vorbi de acțiunea unei structuri asupra alteia decît dacă ultima dispune de elemente care se pot adapta la o imitare (adesea incompletă) : maghiara și-a creat un mai mult ca perfect din preteritul verbului de existență plus preteritul unui verb : *írtam volt* „scrisesem", dar cu valoare clară numai pentru primele două persoane.

Prin urmare, din punctul de vedere al mobilității reduse, fonologia ocupă locul întîi, iar din punctul de vedere al penetrabilității reduse morfologiei i se cuvine întîietatea, fonologia ocupînd locul al doilea. Sintaxa ocupă locul imediat următor, apoi fondul principal lexical și, în sfîrșit, masa vocabularului.

2. Interdependența compartimentelor limbii în diacronie

Interdependența dintre compartimentele limbii se manifestă nu numai în modul de funcționare a unui idiom la un moment dat al existenței lui (așa cum s-a văzut mai sus, p. 287—293), ci și în felul cum evoluează un idiom. Numeroase modificări care au loc într-un compartiment al limbii (apariția ori dispariția unei unități, schimbarea aspectului ori a funcțiuni unui element etc.) determină transformări apărute în alt compartiment. Vom ilustra această idee cu exemple [1] din toate compartimentele limbii.

a. Fonetica și vocabularul

Procesul firesc de creștere continuă a bagajului lexical al unei limbi prin împrumuturi are ca urmare în unele cazuri îmbogățirea sistemului fonologic, deoarece cuvintele noi pot conține foneme inexistente pînă atunci în limba care face împrumutul. De exemplu, limbile slave au dobîndit fonemul *f* prin cuvinte împrumutate din grecește, limba română a introdus fonemul *h* prin împrumuturi din slavă etc.

Se întîmplă uneori ca o schimbare fonetică să atragă după sine o modificare semantică. Cuvîntul românesc de origine slavă *hirav* „bolnăvicios", devenind *firav* (formă hipercorectă, pentru a se evita pronunțarea cu *h'*, considerată neliterară, ca în *hiu, să hie* etc.), capătă un alt înțeles, „subțire, delicat", pentru că e pus în legătură cu *fir* [2].

---

[1] Izvoarele principale au fost indicate la p. 288.
[2] Cf. Graur, *Studii*, p. 198.

b. Fonetica şi morfologia

Schimbările fonetice pot determina şi transformări morfologice. Corelaţia de timbru a consoanelor din română (*tînăr—tineri, văd—vezi* etc.), de exemplu, a contribuit la existenţa categoriilor cu mai multe mărci morfologice, ceea ce a constituit o complicare a morfologiei. Renunţarea la transformarea lui *z* în *j'* la pluralul substantivelor şi adjectivelor : *praghez—praghezi* (nu *pragheji*, ca mai vechiul *mînz—mînji*) este însă o simplificare a sistemului morfologic.

Ca urmare a faptului că *i* şi *u* în poziţie finală s-au redus în pronunţare cînd erau precedaţi de consoane, rolul morfologic al vocalelor a trecut asupra consoanelor [3].

O transformare fonetică, reducerea diftongului (*eu* sau *ei*), a avut ca urmare apariţia formelor latineşti de acuzativ *diem*, *rem* (din mai vechile **dieum*, **reim* sau **reum*), care au constituit, după cît se pare, punctul de plecare pentru crearea unui nou tip de flexiune, declinarea a V-a [4].

În franceză, o modificare a accentului a atras unele schimbări în flexiune. Pînă în secolul al XVI-lea, în flexiunea verbului, accentul putea sta atît pe ultima silabă, cît şi pe penultima, dacă ultima era un *e* aşa-numit „mut" („mut" din punctul de vedere al limbii moderne, dar silabic în limba curentă din secolul al XV-lea). Această mobilitate a accentului era însoţită la unele verbe de o alternanţă vocalică : formele accentuate pe rădăcină prezentau un vocalism diferit de al celor cu accentul pe desinenţă. Astfel, de exemplu, indicativul prezent al verbului *laver* „a spăla" era : *je lève, tu lèves, il lève, nous lavons, vous lavez, ils lèvent*. Odată cu dispariţia lui *e* „mut", accentul a devenit fix (pe silaba finală a tuturor cuvintelor), iar alternanţa vocalică a dispărut şi ea (formele verbului *laver* s-au uniformizat : *je lave, tu laves, ..., nous lavons* etc.) [5].

Sînt cazuri în care f o n e t i c a, m o r f o l o g i a, uneori şi s i n t a x a, se întrepătrund : de exemplu, dispariţia din pronunţare a articolului hotărît masculin *-l*. Aceasta este o problemă de fonetică, dar şi de morfologie, căci articolul masculin este acum *u*. Cauzele fenomenului sînt şi ele de naturi diferite. Fonetica a contribuit pe mai multe căi : *u* şi *i* finali ai formelor nearticulate de singular şi plural s-au scurtat, iar articolul *l* de la plural, urmat de *i*, s-a muiat şi a căzut. Ca urmare a acestor modificări fonetice paralelismul iniţial existent între formele nearticulate şi cele articulate de singular şi de plural (*lupu—lupi, lupulu—lupili*) a fost distrus (ajungîndu-se la : *lupŭ—lupĭ, lupulŭ—lupi*). Sistemul morfologic (e vorba deci de contribuţia morfologiei) „cerea" refacerea paralelismului prin suprimarea lui *l* şi crearea unei noi opoziţii între formele articulate : *lupu—lupi* (cu *u* şi *i* vocale pline) [6]. Se pare că fonetica a mai avut un rol :

---

[3] Cf. Al. Graur, *Tendinţele actuale ale limbii române*, Bucureşti, 1968, p. 33.
[4] Cf. *Istoria limbii române*, I, Bucureşti, 1965, p. 136.
[5] Cf. J. Kuryłowicz, *Le changement accentuel dans la langue française du XVI*e *siècle*, BL XIII, 1945, p. 39—45.
[6] Cf. Graur, *Studii*, p. 35—36.

s-a observat că articolul *l* nu se pronunță mai ales atunci cînd substantivul masculin articulat enclitic este urmat în propoziție de un cuvînt care începe cu o consoană sau, mai des, cu un grup de consoane (și mult mai rar cînd substantivul e urmat de un cuvînt care începe cu o vocală sau cînd se găsește la finală absolută). Prin urmare, dispariția articolului *l* se datorește tendinței de simplificare a grupurilor consonantice [7]. Deoarece ultima explicație (care nu o anulează pe prima, ci se alătură ei) are în vedere fonetica sintactică, se poate trage concluzia că în producerea fenomenului discutat acționează atît factori de ordin morfologic, cît și factori de ordin fonetic și sintactic.

c. Morfologia și sintaxa

Legătura strînsă dintre aceste două compartimente ale limbii se manifestă și într-un fapt cum e aglutinarea articolului, care depinde de ordinea cuvintelor în propoziție. În limbile romanice occidentale articolul s-a fixat înaintea substantivului, pentru că adjectivul, în fața căruia s-a pus articolul, stă de obicei înaintea substantivului determinat, pe cîtă vreme în română articolul se află în urma substantivului pentru că adjectivul este așezat de cele mai multe ori după substantiv, iar articolul prepus adjectivului s-a aglutinat la sfîrșitul substantivului [8].

În limba rusă suprimarea copulei a avut ca urmare folosirea aproape obligatorie a pronumelui personal cu funcțiune de subiect (în română putem spune *este elev*, fără pronumele subiect *el*, dar în rusește numai *он учитель*, cu pronume).

d. Lexicul și morfologia

Schimbările petrecute în vocabular (dispariții și apariții de cuvinte) atrag uneori modificări în structura gramaticală. Cînd sînt părăsite cuvintele care formau un tip morfologic, dispare și tipul morfologic ca atare; cuvintele împrumutate, aparținînd unui anumit tip morfologic, întăresc sau introduc categoria în limba care împrumută. De exemplu, latina a dobîndit o declinare greacă și semigreacă mai ales la nume proprii, care apoi s-a extins și a lăsat urme, după cît se pare, în limbile romanice. Limba rusă a pierdut vechile teme neutre în *-men* și are astăzi numai zece cuvinte (*δремя*, *время* etc.) care reprezintă rămășițe ale unei declinări aparte. Tot în limba rusă însă a apărut, prin împrumuturi, o nouă clasă de substantive neutre nedeclinabile, ca *пальто*. De asemenea, în română avem astăzi un număr sporit de adjective invariabile, ca: *havan*, *maro*, *atroce*, *perspicace*, *șic*, *cloș* etc., și substantive care suferă modificarea accentului în cursul flexiunii: *rádio—radióuri*, *zéro—zeróuri* etc.

[7] Cf. Andrei Avram, *Despre cauzele dispariției lui* **l** *final — articol hotărît*, SCL X, 1959, 3, p. 457—463.

[8] Cf. Al. Graur, în BL V, 1937, p. 204—218.

e. Lexicul și sintaxa

Există cuvinte care și-au schimbat înțelesul din cauza contextului în care apar în mod obișnuit. Așa sînt, de exemplu, în franceză : *pas*, *point*, *rien*, *guère*, *mie*, care au căpătat sens negativ, deoarece au fost întrebuințate de cele mai multe ori în contexte negative.

Cuvintele compuse sînt adesea la origine grupuri sintactice care, fiind des folosite, au ajuns să se sudeze : rom. *untdelemn*, *cumsecade*, *binecuvînta*, *astăzi*, *dinainte*, fr. *gendarme*, *grand-père*, *nouveau-né*, *bienvenu*, *va-et-vient*, *au-dessous* etc.

Exemplele date mai sus, care s-ar putea înmulți, au urmărit să demonstreze marea varietate a aspectelor legăturii dintre compartimentele limbii, privită din punct de vedere istoric.

3. Progresul în limbă

1. Teza evoluției progresive a limbii apare sporadic în cursul secolului al XVII-lea, odată cu acreditarea ideii de progres social. În primele decenii ale secolului al XIX-lea își fac loc teorii privitoare la direcțiile de evoluție a limbii. În această perioadă un loc preponderent ocupă teoria celor două perioade de evoluție a limbilor. Ea s-a constituit pe baza interpretării clasificării morfologice a limbilor (Fr. Schlegel, Aug. Schleicher) și a analizei constituirii flexiunii nominale în limbile indoeuropene vechi (Fr. Bopp). Adepții acestei teorii considerau că limbile progresează pînă își constituie flexiunea, după care urmează un proces de decadență. Manifestare a degradării era interpretată trecerea de la structura sintetică la cea analitică. Concepția naturalistă a lui Aug. Schleicher a fundamentat teoretic această interpretare, evoluția limbii fiind comparată de el cu viața unui organism care se naște, se dezvoltă și după aceea îmbătrînește și moare [1].

Poziții diferite se întîlnesc în această epocă numai la lingviștii care, ca J. Grimm, intuiesc legătura dintre nivelele limbii și înțeleg că reducerile sistemului flexionar sînt compensate de achiziții în sintaxă. Concepînd limba ca produs al spiritului poporului, W. v. Humboldt considera că simplificarea formelor nu reprezintă o manifestare a decadenței, căci, chiar dacă limba pierde din expresivitate, ea cîștigă în sistematizare [2].

În a doua jumătate a secolului trecut, lingviștii psihologiști, aducînd în discuție și evoluția conținutului limbii, demonstrează inconsistența teoriei celor două perioade (A. A. Potebnea).

---

[1] Aug. Schleicher, *Die darwin'sche Theorie und die Sprachwissenschaft*, ed. II, Weimar, 1873, p. 7.

[2] *Über die Verschiedenheit...*, p. 8–9.

Privind limba în întregul ei, W. Whitney cel dintîi stabileşte o diferenţă între simplificarea limbii şi sărăcirea ei şi scoate în evidenţă echivalenţele şi compensările care se produc în istoria limbilor, remarcînd că, de regulă, procedeele noi, analitice, sînt superioare celor vechi.

Problema progresului în limbă l-a preocupat în mod deosebit pe O. Jespersen. Din punctul său de vedere, modificările unei limbi trebuie apreciate sub aspectul eficienţei lor. Idealul limbii — ca mijloc de transmitere a ideilor — este maximum de capacitate cu minimum de efort. Întrucît trecerea de la structura sintetică la cea analitică înseamnă trecerea la forme mai puţine şi mai regulate, rezultă că limbile moderne sînt mai uşor de învăţat, deci superioare celor vechi.

Greutăţile în stabilirea unor criterii obiective de apreciere a progresului limbii au dat naştere unor poziţii sceptice [3] sau relativiste [4]. În primele decenii ale secolului nostru se răspîndeşte ideea că, în orice perioadă a istoriei lor, limbile sînt egale între ele, întrucît toate corespund necesităţilor de comunicare ale colectivelor cărora le aparţin. Totodată se susţine că, funcţionînd în condiţii specifice, fiecare limbă ar trebui apreciată după o unitate de măsură aparte.

Aceste poziţii sceptice sînt în prezent în cea mai mare parte abandonate. Tot mai mulţi lingvişti sînt dispuşi să admită, cel puţin teoretic, că limbile progresează odată cu dezvoltarea vieţii materiale şi sociale. Modificările unei limbi sînt apreciate astăzi din punctul de vedere al sistemului ei şi al conceptului de economie.

2. Nu se poate nega faptul că există o corespondenţă între nivelul general de dezvoltare al unei limbi şi nivelul de viaţă al vorbitorilor ei. De aici nu rezultă că toate modificările sînt condiţionate de factori externi sau că toate contribuie la perfecţionarea limbii. Există şi schimbări care înseamnă o dare înapoi, şi altele care au caracter neutral. Progresul unei limbi este rezultanta multor modificări de amănunt, produse în toate nivelele, în cursul multor secole, după legi specifice fiecăreia.

Limba urmează un drum ascendent, pentru că este obligată să corespundă în permanenţă necesităţilor de comunicare, şi acestea nu rămîn la acelaşi nivel, ci devin tot mai complexe. Se consideră în general că izvorul principal al dezvoltării progresive a limbii îl constituie contradicţia, care se reproduce continuu, între resursele existente ale limbii şi ideile de exprimat, al căror nivel de abstractizare şi grad de complexitate cresc mereu.

Lingviştii sînt de acord că un loc important în explicarea schimbărilor lingvistice revine factorilor externi (înţelegîndu-se prin aceasta nu numai elementele extralingvistice, dar şi contactul între limbi). Factorii externi acţionează în limbă prin intermediul factorilor interni. Din punctul de vedere al sistemului limbii cauza ultimă a oricărei schimbări

---

[3] Cf. Charles Bally, *Le langage et la vie*, Berna, 1935, p. 50 şi urm.
[4] Cf. J. Vendryes, *La langage*, Paris, 1921, p. 412.

este un factor extern, în timp ce cauza directă este întotdeauna un factor intern.

Criteriile de apreciere a evoluţiei limbii trebuie să rezulte din luarea în considerare a funcţiilor ei specifice şi din analiza materialului lingvistic.

Limba este un fenomen social şi, ca atare, ea are o valoare sociologică. Pentru a aprecia dacă limba progresează, este necesar să se stabilească mai întîi căror necesităţi sociale le răspunde şi în ce mod se adaptează ea tot mai adecvat la aceste necesităţi. Dat fiind că limba serveşte societatea ca mijloc de comunicare, rezultă că a urmări felul în care progresează o limbă înseamnă, de fapt, a stabili felul cum ea se adaptează la nevoile de comunicare.

Trebuie să fim de acord cu ideea că există între limbi o egalitate relativă, în sensul că toate sînt construite, în esenţă, din aceleaşi elemente şi îndeplinesc în societate aceeaşi funcţie.

Limbile sînt egale din punctul de vedere al potenţialităţii lor, al capacităţii lor de a se transforma, de a evolua odată cu societatea care le vorbeşte. Dar, totodată, trebuie să ţinem seama de faptul că nevoile de comunicare ale diverselor colective nu sînt egale şi, ca atare, nici mijloacele care răspund acestor nevoi nu pot fi considerate egale. Admiţînd ideea că limbile sînt în mod egal eficiente în raport cu nevoile societăţilor în care funcţionează, trebuie să admitem, totodată, că diferenţele de cultură între aceste societăţi pot servi ca un criteriu extern în aprecierea nivelului de dezvoltare a unei limbi [5].

Formele de manifestare a progresului în limbă sînt determinate de natura elementelor ei componente şi de tipul relaţiilor dintre ele. În limbă se disting cîteva nivele alcătuite, fiecare, dintr-un inventar de unităţi aflate într-o anumită organizare. S-ar putea deduce de aici că evoluţia progresivă a unei limbi se manifestă prin creşterea numărului de unităţi, prin transformarea calitativă a conţinutului lor şi prin întărirea caracterului sistematic al fiecărui nivel şi al limbii în ansamblu [6].

Putem admite că unul din criteriile progresului lingvistic este sporul cantitativ, cu condiţia de a nu considera orice achiziţie drept un cîştig. Este evident că creşterea cantitativă în lexic nu este de acelaşi tip cu aceea din fonetică sau gramatică.

Prin latura de conţinut a unităţilor biplane, limba reflectă mersul ascendent al gîndirii de la concret la abstract şi apoi la concretul logic. Totodată ea îşi îmbunătăţeşte necontenit modul de organizare. Lingvistica secolului nostru a demonstrat că orice limbă este un sistem de sisteme. Organizarea sistematică se întîlneşte în toate limbile, în forme şi grade diferite. Întrucît organizarea în sistem reprezintă avantaje din punctul de vedere al economiei de material şi al însuşirii limbii, se poate considera că întărirea caracterului sistematic este o formă de realizare a progresului.

---

[5] L. F. Brosnahan, *Language and Evolution*, „Lingua" 3, 1960, 1, p. 23.
[6] Wald, *Progresul*, p. 48–50.

Se poate considera că progresul limbii se manifestă şi în treptata, dar continua ei autonomizare. Născută în procesul muncii sociale şi aflată multă vreme în strînsă dependenţă de el, limba se desprinde treptat, îşi lărgeşte funcţiile, se constituie ca un sistem autonom, cu legi proprii de evoluţie, determinate nu numai de reflectarea vieţii sociale şi a legilor gîndirii, dar şi de natura materialului ei constitutiv şi de modul lui specific de organizare.

Creşterea gradului de autonomie poate fi observată în evoluţia fiecărui sector al limbii. Se ştie astfel că, la origine, forma sonoră a cuvintelor era motivată de conţinutul lor semantic, reproducînd însuşiri ale obiectelor realităţii. Cu vremea, caracterul motivat se pierde şi învelişul fonetic devine arbitrar, aşa încît evoluţia lui este numai în mică măsură determinată de schimbările conţinutului, majoritatea modificărilor fiind impuse de natura elementelor sonore care îl alcătuiesc şi de funcţia lor în cadrul sistemului lingvistic.

În evoluţia unităţilor semnificative ale limbii se observă rolul din ce în ce mai mare pe care îl exercită poziţia lor în sistem, relaţiile paradigmatice şi sintagmatice contractate cu alţi termeni, adică o creştere a valorii (în sensul saussurian al termenului).

Pentru fazele mai vechi ale limbilor se observă mai uşor dependenţa lor de structura socială şi de legile gîndirii logice. Aşa se explică de ce, pentru a demonstra relaţiile limbii cu societatea şi cu gîndirea, cercetătorii aduc de preferinţă exemple din limbi puţin evoluate. În cursul istoriei reflectarea în limbă a legilor societăţii şi ale gîndirii se face tot mai mult prin intermediul legilor ei specifice.

Se poate aminti că autonomizarea crescîndă a elementelor limbii îşi află o paralelă în evoluţia sistemelor de scrierea, care — după cum se ştie — au trecut de la imitarea conturului obiectelor (în pictograme) la reprezentarea simbolică a ideilor (în ideograme) şi, în cele din urmă, la notarea cu semnele arbitrare ale alfabetului a celor mai mici unităţi sonore.

În cercetarea felului în care se manifestă progresul în limbă e necesar să se ţină seama în permanenţă de interacţiunea generalului şi a particularului. Există o direcţie generală ascendentă a fenomenului limbă, determinată de evoluţia generală a societăţii, şi forme speciale de manifestare a acestei direcţii, specifice fiecărui tip de structură şi fiecărei limbi. De asemenea, în limbă, ca şi în alte fenomene, formele progresului nu rămîn identice, ci se schimbă odată cu trecerea ei de la o calitate la alta, de la o etapă istorică la alta. Nu trebuie să ne aşteptăm să găsim în toate fazele limbii aceleaşi forme de evoluţie. Se schimbă atît formele progresului, cît şi ritmul în care el se produce. Se observă că, cu cît limbile se află la un nivel mai înalt, cu atît modificările sistemului lor se produc mai lent, datorită atît unor factori de cultură, care menţin norma dată a limbii, cît şi caracterului mai organizat al structurii lor, care face loc cu greu fenomenelor noi. Aşa se explică, între altele, de ce lingviştii din prima jumătate a secolului trecut admi-

teau progresul unei limbi numai pînă la constituirea categoriilor ei gramaticale sau pînă la formarea limbii literare. Ei constatau că procesele consemnate pînă la această fază nu se mai repetau ulterior.

3. Evoluţia progresivă se manifestă în mod diferit, în funcţie de specificul nivelelor limbii. Astfel se observă că în *fonetică* nu se pot desprinde direcţii constante de evoluţie. Se poate considera că, în faza de constituire a limbilor primare, creşterea numărului de foneme a reprezentat un indice al progresului lor, dar acest criteriu nu se mai verifică în etapele ulterioare. Se ştie astfel că limba indo-europeană avea mai multe foneme decît limbile care au provenit din ea. Pe măsura constituirii sistemelor fonologice, mijlocul principal de îmbogăţire nu mai este achiziţia de foneme cu totul noi (soluţie neeconomică), ci transformarea în corelaţii fonologice a diferenţelor fonetice existente.

Se consideră [7] că, în cursul istoriei, stratificarea fonologică se realizează în conformitate cu principiul contrastului maxim, trecîndu-se de la opoziţii cu contrast mai puternic (între fonemul cu închidere completă a canalului articulator şi vocala cea mai deschisă) la opoziţii cu contrast mai slab şi deci mai greu de perceput (de exemplu opoziţia de sonoritate). Dar e evident că simpla prezenţă sau absenţă a unui fonem sau a unui tip de opoziţie fonologică nu constituie un indice al nivelului unei limbi, cîtă vreme unele foneme s-au putut pierde într-o epocă relativ recentă.

Nu se constată o direcţie constant ascendentă nici în evoluţia sistemelor fonologice. Se admite că, din punct de vedere teoretic, sistemul fonologic cel mai bun este acela în care toate fonemele sînt integrate în corelaţii sau fascicule, armonia sistemului fiind o condiţie a stabilităţii lui [8]. Dar, deşi tendinţa spre integrare structurală acţionează în permanenţă, sistemele fonologice nu-şi pot menţine echilibrul, deoarece schimbările care au loc în lexic şi gramatică se repercutează asupra lor. De aceea nu se poate spune că, de la o epocă la alta, creşte gradul de integrare a fonemelor în sistem aşa cum, să spunem, vocabularul sporeşte în mod absolut sau morfologia se debarasează constant de formele neregulate. Trecerea de la o stare de armonie a sistemului fonologic la altă stare de armonie, prin faze de dezechilibru, de apariţie a unor foneme neintegrate, nu poate fi interpretată nici ca evoluţie în cerc, căci limbile nu revin la faza anterioară, şi nici ca evoluţie în spirală, căci nu se poate demonstra că noua fază de echilibru e superioară celei precedente.

4. În cursul istoriei se schimbă raportul dintre *forma sonoră* a cuvîntului şi *sensul* lui.

După cum s-a observat [9], evoluţia învelişului sonor al cuvintelor e dirijată de antinomia dintre tendinţa spre economie şi tendinţa spre

[7] R. Jakobson, *Les lois phonétiques du langage enfantin et leur place dans la phonologie générale* (1939), în *Selected Writings*, vol. I, *Phonological Studies*, Haga, 1962, p. 317–327, şi A. A. Leontiev, *Возникновение и первоначальное развитие языка*, Moscova, 1963, p. 94–100.

[8] Martinet, *Economie*, p. 89.

[9] P. Passy, *Etude sur les changements phonétiques et leurs caractères généraux*, Paris, 1891, p. 229; Martinet, *Eléments*, p. 182.

claritate. În fiecare etapă istorică se stabileşte un echilibru între nevoile de exprimare, care cer unităţi mai numeroase, mai specifice şi, proporţional, mai puţin frecvente, şi inerţia naturală, care îndeamnă spre folosirea unui număr mai restrîns de unităţi, mai generale şi mai frecvente.

Evoluţia învelişului sonor al cuvintelor poate fi apreciată şi în corelaţia lui cu sensul exprimat. Este de presupus că, în faza cea mai veche, complexul sonor era motivat, marea majoritate a cuvintelor primare avînd caracter onomatopeic. S-a remarcat că în limbile puţin evoluate există un procent însemnat de cuvinte imitative şi cu simbolism fonetic. În cursul istoriei, numărul cuvintelor cu formă motivată scade în mod absolut şi relativ. Forma arbitrară se creează prin modificări fonetice, prin trecerea unei denumiri de la un obiect la altul, prin împrumuturi. În stadiul izolant majoritatea cuvintelor au formă nemotivată, ceea ce permite exprimarea de sensuri abstracte şi apariţia polisemiei. În evoluţia ulterioară, odată cu apariţia compunerii şi a derivării, se trece la faza motivării relative a formei în raport cu conţinutul exprimat. E vorba de o motivare cu caracter intern şi sistematic, caracteristică limbilor cu structură aglutinantă şi flexionară. Pe această treaptă cuvintele, păstrînd capacitatea de a reda idei abstracte, pot fi uşor înţelese şi memorate. S-ar putea spune deci că, în cursul istoriei limbii, evoluţia învelişului sonor al cuvintelor se produce ascendent, în forma unei spirale [10].

5. Progresul în *vocabular* se manifestă, în primul rînd, prin îmbogăţire, ca rezultat al dezvoltării culturii materiale şi spirituale a vorbitorilor. Ritmul de creştere este inegal pe limbi şi pe epoci, depinzînd de factori extralingvistici. Paralel cu achiziţia de cuvinte noi, are loc o eliminare treptată de cuvinte din fondul existent. Într-o limbă care se dezvoltă, numărul cuvintelor noi întrece pe cel al cuvintelor eliminate.

Cercetarea istoriei limbilor ca şi compararea lor sincronică au evidenţiat faptul că, sub aspectul evoluţiei sensurilor, limbile trec prin aceleaşi faze. Etapa cea mai veche este cea a sincretismului semantic, rezultat al unei reflectări globale, nedistincte a realităţii. Această stare îşi trage originea din interjecţiile şi onomatopeele polivalente, din cuvîntul-frază. Sincretismul semantic caracterizează şi faza incipientă a sensurilor abstracte şi pe cea a formării sensurilor gramaticale.

Pe treapta ulterioară are loc o delimitare treptată a sensurilor, se trece la specificarea concretă, cînd fiecare detaliu al realităţii capătă un nume. Faza aceasta e caracteristică multor limbi tribale actuale, al căror lexic conţine numeroase cuvinte cu sens concret şi un număr redus de termeni cu sens general — denotînd slaba capacitate a gîndirii de a depăşi analiza perceptuală pentru a se ridica la analiza logică.

Pe măsura creşterii complexităţii raporturilor dintre om şi mediul înconjurător şi a evoluţiei gîndirii, se creează tot mai multe concepte

---

[10] Wald, *Progresul*, p. 72.

generale şi abstracte. Evoluţia semantică se prezintă astfel sub forma unei spirale: de la generalul nediferenţiat şi vag la notarea precisă a concretului şi, de aici, la abstractul logic.

Vocabularul evoluează ascendent şi sub aspectul organizării elementelor lui, al formării şi întăririi sistemului lexical. Astfel într-o fază veche a limbii, cînd predominantă era structura izolantă, vocabularul era un ansamblu de elemente neorganizat. Cuvintele noi se creau numai făcîndu-se apel la rădăcini diferite. Începutul organizării mijloacelor de îmbogăţire are loc odată cu apariţia cuvintelor compuse. Iniţial, cuvintele compuse reprezentau sintagme componente ale frazei. Tipul cel mai vechi de compunere are elementele reunite în coordonare paratactică. Ulterior, pe măsura dezvoltării raporturilor în frază, tipurile de compunere devin mai variate; cu vremea, ele se autonomizează, dobîndind reguli proprii. O fază superioară din punctul de vedere al organizării şi al economiei de material este derivarea, care îşi trage originea din compunere. În cursul istoriei limbii, creşte numărul de afixe derivative şi se perfecţionează organizarea lor. Se poate observa că sistematizarea lexicului devine tot mai necesară pe măsura creşterii inventarului de unităţi şi a tipurilor de sensuri exprimate cu ajutorul lor.

6. În timp ce evoluţia progresivă a vocabularului are forme comune în toate limbile, cea a *morfologiei* are aspecte variate, determinate de factori interni.

În istoria categoriilor gramaticale se observă treptata formare a sensurilor gramaticale (prin emanciparea lor de lexic), evoluţia lor de la concret la abstract, precum şi sistematizarea mijloacelor lor de exprimare.

Astfel de la clasele nominale (diviziunea lexicală pe criterii semantice) se trece la gen. În limba indo-europeană opoziţia lexicală animat — inanimat se transformă în opoziţie gramaticală, servind la diferenţierea subiectului de obiect (prin diferenţa de formă nominativ — acuzativ la animate) în condiţiile unei topici libere. Genul gramatical ia naştere atunci cînd dobîndeşte un morfem propriu la cuvintele aflate în acord cu substantivul (adjectiv, pronume, numeral). Evoluţia lui ulterioară are cauze interne, depinzînd în mare parte de tipul structurii limbii.

Şi numărul a fost la origine categorie lexicală, în sensul că diferenţa dintre un obiect şi mai multe obiecte de acelaşi fel s-a exprimat prin cuvinte diferite. Supletivismul a lăsat pînă astăzi urme în limbi foarte înapoiate. În perioada constituirii claselor nominale, numele obiectelor la singular fac parte dintr-o clasă, iar cele ale obiectelor în grup (colective) dintr-alta. În perioada gramaticalizării categoriei numărului, afixul de colectiv devine adesea marcă a pluralului.

Categoriile verbale ale diatezei, modului, aspectului, timpului s-au exprimat iniţial prin mijloace lexicale, fapt care a lăsat urme în formele supletive. În limbile mai puţin evoluate aceste categorii sînt mai numeroase, mai concrete şi mai puţin distincte. Diferenţe clare între moduri, diateze şi aspecte nu existau nici în fazele vechi ale limbii indo-europene. Istoria limbilor oglindeşte procesul constant de delimitare a acestor categorii,

de gramaticalizare şi de constituire a lor în sisteme. Mai uşor, pentru că are loc în epoca istorică, poate fi urmărit procesul perfecţionării acestor sisteme, prin precizarea valorii termenilor şi reducerea distincţiilor inutile. În istoria limbilor indo-europene se observă adesea la verbe trecerea spre opoziţii binare: infectum — perfectum, activ — pasiv, indicativ — non-indicativ.

Evoluţie progresivă se manifestă şi în istoria părţilor de vorbire. Ea constă în treptata lor diferenţiere semantică şi formală, proces care se reproduce în forme asemănătoare în cele mai diferite limbi. În cursul istoriei se observă evoluţia de la părţi de vorbire cu conţinut noţional mai concret (nume — verb) spre părţi de vorbire cu conţinut mai abstract (adjectiv, pronume, numeral) şi de aici spre părţi de vorbire cu conţinut relaţional (articol, prepoziţie, conjuncţie). Evoluţia conţinutului este dependentă de transformarea progresivă a gîndirii, iar gradul de diferenţiere formală depinde de tipul structural al limbii, fiind mai redus în limbile izolante, mai marcat în cele flexionare.

Privit în ansamblu, sistemul morfologic se prezintă în fazele mai vechi ale limbilor cu categorii numeroase şi forme complicate de exprimare a lor. Perfecţionarea gîndirii, îmbogăţirea continuă a vocabularului, înmulţirea raporturilor sintactice şi a categoriilor gramaticale impun morfologiei o sistematizare mai strictă, care se manifestă prin tendinţa constantă de unificare şi simplificare a formelor. Procesul sistematizării paradigmelor nominale şi verbale poate fi urmărit în istoria limbilor indo-europene, semitice, ugro-finice.

7. Asemenea vocabularului, *sintaxa* este, în mai mare măsură decît morfologia, legată de formele gîndirii, ceea ce explică existenţa aceloraşi faze de evoluţie sintactică în cele mai diferite limbi. Progresul în sintaxă se manifestă prin creşterea inventarului de unităţi şi prin transformarea calitativă a conţinutului lor sub aspectul organizării. Se admite în general [11] că fraza primară a fost monomembră, fiind reprezentată de cuvîntul-interjecţie, ulterior de un cuvînt cu sincretism semantic la care tonul, gestul şi contextul extralingvistic complineau şi specificau ideea.

Fraza bimembră, impusă de cerinţele crescînde ale comunicării, s-a creat prin introducerea subiectului ca termen marcat. Cronologia relativă a apariţiei ei nu poate fi stabilită cu precizie, dar este de presupus că e vorba de epoca anterioară diviziunii primare a părţilor de vorbire. În etapa ulterioară se constituie propoziţii plurimembre. Acest tip de propoziţie se prezenta iniţial ca o succesiune de cuvinte legate sintactic şi semantic, dar insuficient diferenţiate formal. Ea se caracteriza prin slaba coeziune şi prin lipsa unei subordonări stricte, singura legătură între membrii principali şi cei secundari fiind apoziţia. Atributul era un nume alăturat altui nume, funcţiunea lui determinativă reieşind din confruntarea sensului lui cu cel al cuvîntului determinat, obiectul di-

---

[11] *Hugo Schuchardt-Brevier*, Halle, 1928, p. 209; A. Meillet, *Remarques sur la théorie de la phrase*, în *Lingu. hist.*, II, p. 2.

rect era diferit de subiect prin topică, complinirile circumstanţiale erau exprimate prin cuvinte al căror sens lexical le predispunea pentru asemenea funcţiuni, după cum reiese din analiza adverbelor primare, care, în faza cea mai veche a limbilor, reprezintă tema pură a numelui.

În cursul istoriei, frecvenţa unor raporturi sintactice impune constituirea flexiunii şi treptata separare a părţilor de vorbire, ceea ce a avut drept urmare centralizarea propoziţiei şi delimitarea membrilor subordonaţi de cei regenţi.

În cele mai vechi texte ale limbilor indo-europene, trăsătura dominantă în propoziţie este autonomia cuvintelor, manifestată în aceea că părţile secundare exprimă prin forma lor funcţiunea în propoziţie, dar nu şi dependenţa lor faţă de alţi termeni, fiecare membru constituind o unitate în sine. În epocile următoare coeziunea propoziţiei se întăreşte, relaţiile sintactice dobîndesc un rol predominant în raport cu sensurile lexicale ale cuvintelor, membrii secundari gravitează spre cei principali, se generalizează recţiunea şi se creează în propoziţie grupuri stabile. Legătura dintre membrii propoziţiei devine mai strînsă şi organizarea lor mai strictă, pe măsura constituirii categoriilor gramaticale şi a paradigmelor. În acest fel evoluţia ascendentă a propoziţiei constă în trecerea de la simplu la complex şi de la autonomia cuvintelor la reguli stricte de subordonare [12].

Opoziţia dintre propoziţie şi frază se întîlneşte în fazele mai evoluate ale limbilor. Se admite că în multe limbi fraza cu propoziţii subordonate s-a creat prin dezvoltarea unor părţi de propoziţie, pe baza construcţiilor gerunziale, participiale, infinitivale; construcţiile de acest tip au lărgit limitele propoziţiei, menţinînd unitatea ei. Ele au fost înlocuite ulterior de propoziţii secundare.

Corespunzător apoziţiei în propoziţie, în frază cel mai vechi tip de legătură a fost parataxa. Trecerea de la parataxă la hipotaxă a fost impusă de creşterea complexităţii propoziţiilor şi de sporirea gradului lor de centralizare. În limbile indo-europene, ugro-finice ş.a., conjuncţii coordonatoare s-au creat adesea din adverbe, iar subordonatoare din pronume, adverbe sau particule.

Evoluţia progresivă a sintaxei prezintă unele puncte comune cu aceea a vocabularului şi a morfologiei, precum şi trăsături proprii. Principala formă a progresului în sintaxă este creşterea complexităţii unităţilor sintactice (cuvînt—propoziţie, propoziţie bimembră, propoziţie plurimembră, frază). La nivelul propoziţiei şi al frazei se observă trecerea treptată de la exprimarea implicită a raporturilor sintactice la exprimarea lor prin mijloace specializate. Organizarea mai strictă este impusă de creşterea numărului de raporturi, de varietatea şi frecvenţa lor. În cursul istoriei limbii raporturile sintactice devin mai autonome faţă de formele logice pe care le exprimă şi faţă de sensurile lexicale pe care le leagă, ajungînd să influenţeze, la rîndul lor, atît semantica

---

[12] A. Meillet, J. Vendryes, *Traité de grammaire comparée des langues classiques*, Paris, 1953, p. 573, 598.

(prin transformarea unor cuvinte noţionale în instrumente gramaticale), cît şi morfologia (prin impunerea creării categoriilor gramaticale şi a părţilor de vorbire).

Spre deosebire de vocabular şi morfologie, unde vechiul se menţine la periferie, sub formă de relicte, în sintaxă un procedeu nou nu scoate din uz pe cele anterioare, ceea ce face ca, pe plan sincronic, să existe mai multe posibilităţi de exprimare a unei idei. Se constată astfel că propoziţia plurimembră n-a scos din uz propoziţia monomembră, că fraza verbală coexistă cu cea nominală, că hipotaxa nu a înlăturat parataxa. În prezenţa noilor procedee, cele vechi îşi modifică conţinutul şi dobîndesc coloratură stilistică.

8. Evoluţia progresivă se realizează în ritmuri diferite în fiecare nivel al limbii, în funcţie de natura şi numărul elementelor componente şi de condiţionarea lor mai mult sau mai puţin directă de fenomene extralingvistice. S-a observat [13] că ritmul modificărilor lingvistice este direct proporţional cu numărul elementelor între care se stabilesc relaţii, în sensul că cele mai rapide schimbări se produc în vocabular, iar cele mai lente în fonetică ; de asemenea sintaxa se schimbă mai repede decît morfologia. Varietatea de ritm se datoreşte şi faptului că fonetica şi morfologia au sisteme cu o organizare mai strictă, iar elementele lor sînt în mai mică măsură dependente de factori extralingvistici variabili. Întrucît nivelele limbii funcţionează în interdependenţă, nivelul care se transformă mai repede antrenează dezvoltarea mai rapidă a celorlalte, în timp ce nivelul cu cele mai lente modificări joacă rolul de frînă (vezi şi p. 331).

Diferenţele de ritm în evoluţia nivelelor limbii au caracter legic. Acolo unde se încalcă legitatea ritmului ne aflăm în prezenţa unei evoluţii anarhice, semn al degradării limbii.

Se observă diferenţe de ritm în evoluţie de la o limbă la alta şi în istoria aceleiaşi limbi, după epoci, ca urmare a inegalităţii ritmului de dezvoltare a vieţii sociale. Între factorii care intervin în evoluţia limbii, un loc principal revine celor culturali, care influenţează dezvoltarea cantitativă şi calitativă a lexicului şi a sintaxei. Evoluţia limbilor e influenţată şi de diversele cauze care provoacă contactul între limbi, precum şi de factorii geografici, adesea corelaţi cu cei demografici.

În evoluţia unei limbi intervine un complex de factori, obiectivi şi subiectivi, externi şi interni, şi ponderea lor variază în funcţie de epoca istorică şi de specificul structural al limbii şi al fiecărui nivel al ei. Se desprinde constatarea că, pe măsură ce societatea umană a evoluat, a crescut tot mai mult rolul intervenţiei conştiente şi dirijate în limbă, a unei intervenţii care ţine seama de necesităţile de comunicare şi de tendinţele de evoluţie ale fiecărei limbi, în fiecare epocă istorică. În epoca noastră, rolul factorului subiectiv a crescut mult, datorită înseşi condiţiilor vieţii sociale. Dezvoltarea impetuoasă a mijloacelor de trans-

---

[13] J. Fodor, *The Rate of Linguistic Change. Limits of the Application of Mathematical Methods in Linguistics*, Budapesta, 1965, p. 18–20.

port şi de comunicare (telefon, telegraf, radio) uşurează legăturile între regiuni şi ţări, făcînd să scadă tot mai mult ponderea factorului geografic, înlăturînd izolarea lor culturală şi lingvistică. Instituţiile culturale intervin activ, accelerînd procesul de unificare teritorială a dialectelor prin răspîndirea limbii literare. Se duc campanii active pentru recunoaşterea drepturilor unor limbi (franceza în Canada, valona în Belgia). În ţările eliberate de robia colonială are loc un proces intens de normare a limbii literare pe baza unui idiom local şi de îmbogăţirea ei cu cuvinte internaţionale. S-a reuşit chiar să se reintroducă în uz ca mijloc curent de comunicare limba ebraică — moartă timp de 2000 de ani.

Epoca noastră este perioada unor rapide transformări în ştiinţă şi tehnică, care antrenează mari prefaceri şi în viaţa de toate zilele. Orice invenţie nouă îşi găseşte aplicări rapide şi se răspîndeşte în cele mai îndepărtate regiuni. S-au realizat totodată paşi însemnaţi în strîngerea legăturilor dintre popoare, în numeroase forme de colaborare. Aceste transformări nu rămîn fără urmări asupra limbii. A început să se contureze pe plan mondial tendinţa — manifestată la începutul epocii moderne în graniţele fiecărui stat — de unificare lingvistică. Începutul acestui proces se observă, cum este şi firesc, în lexic. Astfel vocabularul se îmbogăţeşte tot mai mult pe seama termenilor internaţionali. Se constată de asemenea că, dincolo de trăsăturile specifice, se manifestă unele tendinţe comune şi în gramatică (simplificare, trecere la forme analitice), mai vizibile în cadrul unei familii de limbi.

O limbă progresează numai pe măsura creşterii necesităţilor de comunicare, limita superioară a dezvoltării ei fiind aceea de a le corespunde pe deplin într-o etapă dată a evoluţiei. Acest nivel limba nu îl atinge niciodată, căci în permanenţă necesităţile comunicării cresc mai repede decît posibilităţile limbii.

Progresul este o lege generală, obligatorie pentru toate limbile. El are în diverse limbi trăsături comune, explicabile prin direcţiile generale în evoluţia societăţii şi a gîndirii, prin funcţiunile identice ale limbilor şi prin trăsăturile lor structurale asemănătoare. Dar formele lui de manifestare sînt variate în diverse limbi şi epoci, datorită atît specificului în evoluţia istorică a fiecărei limbi, cît şi trăsăturilor ei structurale proprii. Trăsături comune se întîlnesc mai ales în evoluţia conţinutului, iar trăsături specifice, mai ales în forma de exprimare şi organizare.

9. În istoria unei limbi se produc şi transformări care contravin direcţiei ei generale progresive. Uneori, prin jocul factorilor interni apar modificări de amănunt care strică echilibrul sistemului sau îl complică în mod inutil. Este vorba de apariţia unor foneme neîncadrate în sistem, de pierderea legăturilor etimologice între cuvinte, de crearea de formaţii hibride sau de apariţia de noi paradigme (de exemplu decl. a V-a latină, conjugarea rom. în *-î*) etc.

Condiţionarea socială a limbii se vădeşte şi în faptul că, de regulă, perioadele de decadenţă economică şi culturală a unor comunităţi sînt urmate de fenomene de degradare a limbii. O asemenea perioadă de re-

gres a caracterizat limba latină la sfîrșitul imperiului roman. Separată de limba scrisă, care menținea artificial normele limbii clasice, latina vorbită, folosită numai în conversația curentă, își reduce treptat vocabularul, transformă multe cuvinte abstracte în concrete, sporește numărul cuvintelor polisemantice. Se observă acum ezitări în ortoepie, instabilitate a normei gramaticale, adîncirea diferențelor dialectale.

O limbă încetează de a progresa și atunci cînd, datorită unor cauze social-politice, toate sau o parte din funcțiile ei sînt impiedicate de a se exercita. Printr-o asemenea perioadă de regres a trecut limba engleză în vremea dominației normande în Anglia. Redusă la rolul de limbă a conversației familiale, engleza a suferit un puternic proces de diversificare dialectală, și-a dezorganizat formele, a împrumutat masiv elemente străine acolo unde putea utiliza capacitățile derivative interne.

Faza extremă a decadenței unei limbi este dispariția ei, în urma unui proces de bilingvism. Întreaga perioadă care precedă moartea unei limbi este caracterizată prin continuă sărăcire și degradare, pierdere a productivității, penetrabilitate a structurii, reducere a funcțiilor sociale. Într-o asemenea stare se află în prezent limbile istroromână și iudeospaniolă.

D. Raportul dintre sincronie şi diacronie

Distincţia dintre *sincronie* şi *diacronie*, cu alte cuvinte dintre starea (şi studiul) limbii la un moment dat al funcţionării ei (de obicei, cel actual) şi istoria ei (respectiv, studiul acesteia), a fost pusă în lumină cu toată claritatea de Ferdinand de Saussure, în cunoscutul său *Cours de linguistique générale*.

Întrucît în această ,,antinomie", formulată de Saussure, între lingvistica sincronică şi cea diacronică este vorba de metodele generale de cercetare a sistemului şi elementelor limbii, este necesar ca ea să fie privită în perspectiva celor două metode generale ale cunoaşterii realităţii — metoda metafizică şi cea dialectică. ,,Modul de gîndire metafizic" — spune Engels — este ,,justificat şi chiar necesar... în anumite domenii, mai mult sau mai puţin vaste, după natura obiectului", dar, dincolo de anumite limite, el ,,devine unilateral, mărginit, abstract... pentru că în faţa lucrurilor izolate uită de legătura dintre ele, în faţa existenţei lor uită de devenirea lor, de naşterea şi de pieirea lor, din cauza nemişcării lor (temporare, aparente — *n.n.*) uită de mişcarea lor..."[1]. Prin urmare, marxismul nu respinge metoda metafizică în bloc, ci îi arată limitele gnoseologice şi istorice : considerarea unui obiect în afara contextului său istoric este justificată şi necesară în anumite limite, potrivit naturii obiectului studiat, potrivit scopurilor pe care şi le pune cercetarea. Dincolo de limitele respective, această metodă generală, oricît de perfecţionată ar fi, devine unilaterală, îşi epuizează posibilităţile[2].

Aplicînd această constatare generală la studiul limbii, putem conchide că, în anumite limite, atunci cînd se studiază un fenomen lingvistic izolat sau o stare anumită a limbii, de exemplu, cea actuală, punctul de vedere static (starea = moment al evoluţiei) este pe deplin justificat şi dă rezultatele aşteptate. Aşadar, *lingvistica sincronică* sau *statică* este o parte, un aspect absolut necesar al studiului limbii, ea nu este însă unica metodă de cercetare. Cu alte cuvinte, noi putem şi, în anumite condiţii, chiar trebuie să privim limba în mod static, într-un anumit moment al evoluţiei sale, în starea de repaos relativ, şi să facem abstracţie de faptul că ea se află în permanentă — fie şi imperceptibilă — mişcare. Aşa se procedează în fonetica experimentală, în fonologia statică, în gramatica

---

[1] F. Engels, *Anti-Dühring*, ed. a IV-a Bucureşti, Edit, politică, 1966, p. 27.
[2] Vezi *Materialism dialectic*, de un colectiv sub redacţia prof. T. Bugnariu, Bucureşti, 1964, p. 17—20.

descriptivă, în lexicologia şi lexicografia limbii actuale, în geografia lingvistică şi, în funcţie de exactitatea investigaţiei, se obţin rezultate excelente.

În ceea ce priveşte metoda dialectică, ca metodă generală a cercetării, aplicabilă deci şi în studiul limbii ca fenomen social, aceasta „concepe lucrurile şi imaginile lor mintale în conexiunea lor, în înlănţuirea lor, în mişcarea lor, în naşterea şi pieirea lor... În natură toate se petrec, în ultimă instanţă, în mod dialectic, şi nu în mod metafizic"[3].

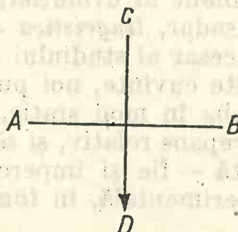
Prin urmare, limba, ca fenomen social, al cărui mod de existenţă este continua mişcare, dezvoltare, trebuie cercetată în ultimă instanţă dialectic, în apariţia şi evoluţia ei, ţinînd seama de trecerile imperceptibile de la o stare la alta, de conexiunea elementelor ei în starea actuală şi în evoluţie etc. Aşa se procedează nu numai în lucrările de istorie a limbii, fie că este vorba de anumite elemente ale ei, fie de întreg *sistemul*, ci şi în lucrările care descriu sistemul actual, conexiunea şi interdependenţa reciprocă a elementelor limbii la un moment dat.

În aceste condiţii, modul de cercetare sincronic, static, nu se opune categoric cercetării istorice, evolutive, diacronice, ci apare ca o completare necesară, obligatorie chiar, a acesteia, atît din motive teoretice, cît mai ales practice. Vom vedea că pentru o astfel de sinteză a celor două lingvistici se pronunţă numeroşi lingvişti actuali, după ce — pe bună dreptate — Saussure delimitase cele două puncte de vedere, ca o etapă necesară în evoluţia lingvisticii.

„În jurul anilor 1880—1900 nu se înţelegea prin ştiinţa limbii decît partea istorică şi comparativă a acesteia. Or, contrar acestui punct de vedere, Saussure a demonstrat că atît studiul istoric al limbilor, cît şi cel descriptiv sînt accesibile metodelor ştiinţifice. În particular, el a opus cu cea mai mare vigoare lingvistica descriptivă lingvisticii istorice"[4].

După cum se ştie, Saussure distinge două planuri sau, mai precis, două axe pe care pot fi plasate faptele lingvistice: 1) „axa simultaneităţilor (AB), cuprinzînd raporturile între obiectele coexistente, unde orice intervenţie a timpului este exclusă", şi 2) „axa succesivităţilor (CD), pe care nu vom putea lua în consideraţie decît un obiect de fiecare dată, dar pe care sînt situate toate obiectele de pe prima axă cu modificările lor"[5].

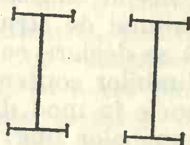
Deşi schema lui Saussure are forma

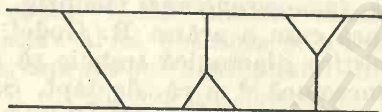
[3] F. Engels, *Anti-Dühring*, ed. cit., p. 28.
[4] Wartburg, *Probl. et méth.*, p. 8.
[5] *Cours*, p. 115.

din cele spuse mai sus rezultă că fiecare element de pe axa AB îşi are propria sa axă CD.

Mai mult, spune el [6], „în legătură diacronică, unităţile nu sînt fixe, ci variabile. Ele se modifică în fiecare moment. Pentru unitatea diacronică ar fi falsă figura

ca şi cum unitatea ar fi fost deja delimitată. Dimpotrivă, ele [unităţile] se stabilesc de la un moment la altul, în virtutea acestei înlănţuiri".

„S-ar putea crede — adaugă Saussure — că, descriind stările succesive ale limbii, aceasta este studiată după axa timpului; pentru aceasta ar fi nevoie să se cerceteze separat fenomenele care fac ca limba să treacă de la o stare la alta" [7]. Deşi formulează această teză cu rezervă şi nu o dezvoltă mai departe, Saussure anticipează aici pe promotorii fonologiei diacronice şi, în genere, pe lingviştii care studiază *sistemul limbii în evoluţie*, pe baza mai multor secţiuni sincrone. Evident, elementele sistemului nu se modifică concomitent, dar schimbarea unuia (sau unora) atrage, de cele mai multe ori, după sine transformarea altora sau, cel puţin, modificarea locului pe care îl ocupă în sistem.

Este adevărat însă că această idee n-a fost dezvoltată de Saussure în *Cursul* său şi că, postulînd construirea celor două lingvistici — una *statică* sau *sincronică* şi alta *evolutivă* sau *diacronică* —, el a ajuns la concluzia că opoziţia dintre ele este „absolută şi nu suportă nici un compromis" [8], căci numai în sincronie fenomenele sînt organizate în sistem, în timp ce în diacronie modificările n-ar atinge sistemul în bloc, acesta neputînd fi deci cercetat în evoluţia sa generală. „Modificările, neexercitîndu-se niciodată asupra sistemului în bloc, ci asupra unui sau altui element al lui, nu pot fi studiate decît în afara lui. Fără îndoială, *orice modificare are un efect asupra sistemului* (subl. ns.); dar faptul iniţial s-a produs asupra unui singur punct [9]; el n-are nici o legătură internă cu consecinţele care pot decurge de aici pentru ansamblul sistemului. Această diferenţă de natură între termenii succesivi şi termenii

---

[6] *Cours de linguistique générale* (1908–1909). *Introduction*, în CFS 15, 1957, p. 53.
[7] *Ibidem*, p. 117.
[8] *Ibidem*, p. 119.
[9] Dar ce înseamnă *fapt iniţial* în evoluţia limbii? Practic vorbind, avem de-a face cu un lanţ neîntrerupt de transformări, legate adesea prin cele mai complexe relaţii.

coexistenţi, între faptele parţiale şi cele referitoare la sistem, ne interzice să facem din ele obiectul unei singure ştiinţe"[10].

Observăm, aşadar, că în ceea ce priveşte axa simultaneităţilor, Saussure concepe lucrurile în mod dialectic, în interdependenţa lor reciprocă, subliniind caracterul de sistem al limbii în funcţiune[11]. În aceasta constă unul din marile merite ale lui Saussure, şi tocmai această latură a fost dezvoltată ulterior nu numai de structuraliştii propriu-zişi, ci şi de alţi cercetători, care, fără să se declare ca atare, au aplicat cu succes noţiunea de sistem la studiul limbilor contemporane.

Saussure concepe fenomenele în mod dialectic şi atunci cînd subliniază necesitatea studierii fenomenelor lingvistice izolate în succesiunea lor istorică, în evoluţia lor individuală. În această privinţă, el se află pe linia neogramaticilor[12], la a căror teorie adusese o contribuţie însemnată în lucrarea sa de tinereţe, *Mémoire sur le système primitif des voyelles dans les langues indo-européennes* (Leipzig, 1879). Este interesant de observat acum că, aşa cum a arătat R. Godel, în lecţiile sale Saussure considera că lingvistica diacronică trebuie să servească drept introducere la lingvistica sincronică[13] şi că, de fapt, Saussure era în primul rînd un diacronician[14]. Mai mult chiar, E. Buyssens[15] afirmă că Saussure a ajuns la noţiunea de *sistem* tocmai studiind evoluţia fonetică a limbilor indo-europene şi că aici el continua şi dezvolta o idee ce fusese schiţată (e drept, fără toate concluziile teoretice) încă de J. Grimm, care în *Deutsche Grammatik* (vol. I, ed. 2, 1882) a reunit toate transformările oclusivelor indo-europene în conceptul sau legea mutaţiei consonantice (*legea lui Grimm*).

Dar Saussure, definind în *Mémoire* vocalele primitive indo-europene nu prin conţinutul lor pozitiv (care nici nu poate fi sesizat de cercetătorul actual), ci prin raporturile lor reciproce, ajunge la concepţia pe care o va formula cu toată claritatea în *Cursul* său : „Limba este un sistem de valori pure, pe care nimic nu le determină în afara stării momentane a termenilor săi"[16].

În evoluţia concepţiei sale de la *Mémoire* la *Cours*, Saussure a ajuns la concluzia că „funcţionarea sistemului nu aparţine diacroniei, deşi a fost pus în relief de faptele istorice"[17].

---

[10] *Cours*, p. 124.

[11] Cf. Lucia Wald, *Structuralismul*, PLG II, 1960, p. 144.

[12] Cf. R. Jakobson, *Remarques sur l'évolution phonologique du russe comparée à celle des autres langues slaves*, TCLP 2, p. 13 (reprodus în *Selected Writings*, I, Haga, 1962, p. 17).

[13] *Les sources manuscrites du Cours de linguistique générale de F. de Saussure*, Geneva—Paris, 1957, p. 33, 55, 77, 186. Chiar titlul uneia din părţile celui de-al doilea *Cours* este : *Aperçu de la linguistique indo-européenne comme introduction à la linguistique générale* (*ibidem*, p. 74); vezi E. Buyssens, *Origine de la linguistique synchronique de Saussure*, CFS 18, 1961, p. 17.

[14] Saussure era „orientat mai ales spre limbile vechi indo-europene" (R. Godel, *Les sources manuscrites...*, p. 141).

[15] *Lucr. cit.*, p. 18—20.

[16] *Lucr. cit.*, p. 165.

[17] Buyssens, *lucr. cit.*, p. 21.

Așadar, concepînd lingvistica sincronică bazată pe noțiunea de sistem, Saussure a considerat că era necesar să opună categoric sincronia diacroniei[18]. Astfel, el ajunge să nege interdependența elementelor sistemului în evoluție, considerînd că modificările nu pot atinge sistemul în ansamblu și nici decurge din contradicțiile interne ale acestuia. „Limba este un sistem, iar toate părțile lui pot și trebuie să fie considerate în solidaritatea lor sincronică. Modificările, neatingînd niciodată întregul sistem, ci numai unul sau altul din elementele sale, nu pot fi studiate decît în afara lui" [19]. Se știe însă că acest punct de vedere al lui Saussure a fost corectat de unii urmași ai lui și chiar de unii contemporani, deși pe alocuri în mod unilateral (vezi mai jos). E adevărat însă că tot el spune la un moment dat: „Pentru a arăta autonomia și totodată *interdependența* (subl. ns.) dintre sincronic și diacronic, putem compara pe cel dintîi cu proiecția unui corp asupra unui plan" sau cu o secțiune transversală într-un trunchi de copac [20]. Dar această afirmație a rămas izolată în sistemul de argumentare al lui Saussure și n-a fost dezvoltată în continuare în sensul *interdependenței* menționate. El are însă perfectă dreptate cînd afirmă: „... Cu cît un sistem de valori este mai complex și mai riguros organizat, cu atît mai mult este necesar, din cauza acestei complexități, să fie studiat succesiv pe cele două axe" — și tocmai acesta este cazul limbii. De aceea, „multiplicitatea semnelor deja invocate pentru a explica continuitatea limbii ne interzice în mod absolut să studiem simultan raporturile în timp și pe cele în sistem" [21], cu alte cuvinte să amestecăm cele două planuri.

Tot așa constatăm existența și a altor teze formulate în *Cours*, care contrazic, de fapt, unele din ideile devenite ulterior „clasice", relevînd în mare măsură o gîndire dialectică, dar fără a se trage toate concluziile ce decurgeau de aici. De exemplu: „De fapt, imobilitatea absolută nu există (...); toate părțile limbii sînt supuse schimbării; fiecărei perioade îi corespunde o evoluție mai mult sau mai puțin considerabilă ..., *fluviul limbii* (subl. ns.) curge fără întrerupere"[22].

În sfîrșit, Saussure și unii elevi de-ai săi exagerează afirmînd că aspectul sincronic primează asupra celui diacronic numai pentru faptul că, pentru vorbitori, el este adevărata și singura realitate [23]. Lingvistul nu se poate plasa, în explicarea fenomenelor, numai pe punctul de vedere al vorbitorilor, foarte util într-o serie de cazuri, dar absolut insuficient pentru studiul limbii în „totalitatea" sa ca fenomen social-istoric.

În același timp, trebuie să precizăm că Saussure însuși a căutat să prevină unele din criticile adversarilor sincroniei „pure", care susțin

---

[18] Cf. Graur, *Studii*, p. 83 și urm.; Graur—Wald, *Ist. lingv.*, p. 113—114.
[19] *Cours*, p. 124.
[20] *Ibidem*, p. 124, 125.
[21] *Ibidem*, p. 116.
[22] *Ibidem*, p. 193.
[23] *Ibidem*, p. 128.

că nu este posibilă o secționare absolut liniară a limbii [24]: lingvistul genevez a precizat că termenul de *sincronie* este întrucîtva nedeterminat; mult mai potrivit este termenul de *idiosincronie*, prin care cercetarea este restrînsă la o *limbă* anumită, la un *dialect* sau *grai* (și, adăugăm noi, chiar la un anumit *stil lingvistic*) [25].

Am arătat mai sus că unele din tezele lui Saussure, printre care și cele referitoare la sincronie, au fost corectate și chiar combătute de unii contemporani ai săi (de ex., de H. Schuchardt) și de cercetători din generația următoare. Trebuie să adăugăm însă că, în epoca respectivă și chiar înainte, astfel de idei au fost formulate parțial și de alt premergător al structuralismului, I. A. Baudouin de Courtenay, e adevărat, fără a constitui un corp de doctrină de natura *Cursului* lui Saussure. „În prezent — arată V. V. Vinogradov — începe să-și facă loc convingerea că F. de Saussure cunoștea lucrările lui Baudouin de Courtenay și că în expunerea *Cursului de lingvistică generală* nu a fost liber de influența teoriilor acestuia" [26].

Astfel, încă în 1870, vorbind despre sistemul limbii, Baudouin de Courtenay găsește în el nu numai corelațiile dintre elementele sincronice, ci și faptul că acestea reprezintă rezultatul evoluției anterioare și, în același timp, baza dezvoltării ulterioare: „Mecanismul limbii și, în general, structura și elementele sale într-un anumit moment reprezintă rezultatul întregii istorii anterioare a ei, a întregii evoluții și, invers, acest mecanism, într-un anumit moment, condiționează evoluția ulterioară a limbii". Și mai departe: „Studiind în mod detaliat limba în anumite perioade, cercetătorul are sarcina să determine starea ei în aceste perioade și numai după aceea să arate cum din cutare structură și elemente ale epocii precedente s-au dezvoltat cutare structură și elemente ale epocii următoare" [27].

---

[24] Cf. de pildă, B. V. Hornung, *Единство синхронии и диахронии как следствие специфики языковой структуры*, în *О соотношении синхронного анализа и исторического изучения языков*, Moscova, 1960, p. 16; R. A. Budagov, *Система языка в связи с разграничением его истории и современного состояния*, ВЯ VII, 1958, 4, p. 45. Vezi însă și capitolul *Ferdinand de Saussure și lingvistica epocii noastre*, în cartea aceluiași autor, *Язык, история и современность*, Moscova, 1971, p. 42–63.

[25] *Cours*, p. 128. Cf. în *Cours*, *Introduction*, CFS, p. 52: „Le terme de synchronique (= ce qui appartient à un instant déterminé de la langue) est un peu indéterminé. Il semble supposer que tout ce qui est simultané constitue un même ordre. On ferait donc mieux dire: idiosynchronique (= dans l'ordre spécial correspondant à une langue déterminée). La séparation ira en principe jusqu'au dialecte et au sous-dialecte dans la mesure où il sera nécessaire de prendre à part ces divisions de la langue".

[26] V. V. Vinogradov, studiu introductiv la: I. A. Baudouin de Courtenay, *Избранные труды по общему языкознанию*, t. I, Moscova, 1963, p. 12. „Nu e de mirare... că atunci cînd elevii lui I. A. Baudouin de Courtenay au făcut cunoștință cu *Cursul de lingvistică generală* al lui F. de Saussure, multe din ideile lui nu li s-au părut noi" (N. D. Arutiunova, *Структурная лингвистика*, în *Теоретические проблемы советского языкознания*, red. resp. F. P. Filin, Moscova, 1968, p. 154–155; cf. L. V. Șcerba, *Избранные работы по русскому языку*, Moscova, 1957, p. 89).

[27] I. A. Baudouin de Courtenay, *Некоторые общие замечания о языковедении и о языке* (1870), în *lucr. cit.*, t. I, p. 68.

Mai mult chiar, Baudouin de Courtenay se dovedește în mod categoric un premergător al fonologiei diacronice, stabilind metodica cercetării în acest domeniu : „Se fixează două perioade bine definite în evoluția limbii și se încearcă apoi determinarea direcției în care au evoluat anumite categorii de sunete și *sistemul fonetic în ansamblu* (subl. ns.). Aceasta reprezintă caracterizarea limbii, pe baza evoluției ei, a căilor parcurse de latura fonetică a limbii respective, în trecerea de la o perioadă la alta" [28].

Și, în sfîrșit : „Nu există repaus în limbă... În limbă ca și, în genere, în natură, totul trăiește, totul se mișcă, totul se transformă. Liniștea, oprirea, stagnarea sînt fenomene aparente, reprezintă un caz particular al mișcării, în condițiile unor modificări minime. Statica limbii este numai un caz particular al dinamicii sau, mai bine zis, al cinematicii ei" [29].

Am stăruit mai mult asupra acestor idei, pentru a arăta că, la sfîrșitul secolului al XIX-lea, necesitatea depășirii istorismului excesiv al multor reprezentanți ai școlii neogramatice se conturase și pentru alți lingviști, Saussure fiind însă acela care a dezvoltat într-un corp de doctrină noile idei. Dar formulîndu-le prea categoric, uneori chiar paradoxal[30], și neavînd posibilitatea de a-și fi definitivat el însuși tezele, Saussure și-a atras critici chiar imediat după apariția postumă a *Cursului*. Astfel, H. Schuchardt, în recenzia la cartea lui Saussure, scria : „Și mai multe obiecții decît prima împărțire (*langue — parole* — n.n.) întîmpină cea de-a doua împărțire propusă de Saussure, și anume separarea limbii (*langue*) în sincronie și diacronie". După cum vedem, Schuchardt respinge în întregime această teză justă și productivă a lui Saussure, dar în alte afirmații ale sale are totuși dreptate, adoptînd, ca și Baudouin de Courtenay, un punct de vedere dialectic : „Repausul și mișcarea (aceasta din urmă, în cel mai larg sens al cuvîntului) în limbă, ca și oriunde în altă parte, nu constituie opoziții ; numai mișcarea e reală, repausul e aparent. Repausului îi corespunde fotografia momentană, mișcării — succesiunea pe care o observăm, de pildă, la cinematograf" [31]. Aceasta

[28] *Обозрение славянского мира в связи с другими ариоевропейскими (индогерманскими) языками*, lecție de deschidere, 1883 ; apărută în limba germană la Leipzig, în 1884 (*lucr. cit.*, t. I, p. 133).

[29] *Некоторые из общих положений к которым довели Бодуэна его наблюдения и исследования явлений языка*, în *lucr. cit.*, t. I, p. 349.

[30] R. Godel (*Les sources manuscrites...*, p. 247) a subliniat preferința lui Saussure pentru paradox, și chiar cuvintele *paradox*, *paradoxal*, apar adesea în expunerea sa (*ibidem*, p. 66, 70, 91, 92). Cf. Buyssens, *lucr. cit.*, p. 31, care, printre cele patru paradoxuri ale lui Saussure, menționează două referitoare la sincronie și diacronie : „C'est bien un paradoxe que de présenter la linguistique diachronique comme une introduction à la synchronique, alors qu'on prétend que cette dernière est indépendante... C'est un troisième paradoxe que de définir la linguistique synchronique par opposition à la diachronique, alors qu'on en fait l'étude du système linguistique".

[31] Recenzie la : F. de Saussure, *Cours de linguistique générale*, „Literaturblatt für germanische und romanische Philologie", XXXVIII, 1917, nr. 1—2 ; reprodusă parțial în : *Hugo Schuchardt-Brevier. Ein Vademecum der allgemeinen Sprachwissenschaft*, Halle (Saale), 1922, p. 266 (ed. a II-a, Halle, 1928). Alte recenzii apărute în anii 1916—1923, aparținînd lui A. Meillet, A. Sechehaye, Ant. Grégoire și J. Marouzeau, sînt reproduse de G. Mounin, *Saussure ou le structuraliste sans le savoir*. Présentation, choix de textes, bibliographie, Paris, 1968, p. 161—181.

însă nu infirmă justeţea distincţiei între sincronie şi diacronie, introdusă de Saussure.

Moştenirea teoretică a lui Saussure în problema sincroniei şi diacroniei a fost dezvoltată în două direcţii: 1) unii lingvişti au pus accentul pe lingvistica sincronică, neglijînd lingvistica diacronică (reprezentanţii şcolii geneveze, ai structuralismului danez etc.); 2) alţi lingvişti au căutat şi au reuşit în bună măsură să extindă noţiunea de sistem şi la evoluţia limbii, cu alte cuvinte să arate că sistemul limbii evoluează în ansamblul său (A. Meillet şi alţi comparatişti, Cercul lingvistic de la Praga, A. Martinet etc.) şi că între sincronie şi diacronie nu există bariere de netrecut, ci, dimpotrivă, ele se întrepătrund reciproc (A. Meillet, Cercul lingvistic de la Praga, în particular R. Jakobson, unii lingvişti sovietici care dezvoltă ideile structuraliste etc.).

Să ne oprim pe scurt asupra principalelor teze ale celor două grupe de continuatori ai lui Saussure.

1) „...Majoritatea «structuraliştilor» — spune A. Martinet — se interesează foarte puţin de evoluţia limbii: unii împărtăşesc, în mod conştient sau inconştient, punctul de vedere saussurian potrivit căruia metodele structurale pot fi aplicate numai în lingvistica statică, deoarece structura nu există decît în sincronie..." [32].

Astfel, Ch. Bally, unul din elevii direcţi ai lui Saussure, a dezvoltat din metoda maestrului său, în primul rînd, ideea lingvisticii sincronice sau statice [33]. După părerea lui, metoda lingvisticii statice nu are nimic comun cu metodele de cercetare ale lingvisticii istorice. Explicînd fenomenele limbii actuale, lingvistul trebuie să uite — după părerea lui Bally — istoria limbii, care nu poate decît să-l deruteze în explicaţiile sale. Ca şi Saussure, el consideră că istoria limbii studiază numai fenomenele izolate, în timp ce lingvistica statică sau sincronică încearcă să studieze sistemul în ansamblu [34]. E adevărat însă că Ch. Bally subliniază cu foarte multă fineţe una din „contradicţiile" fundamentale ale limbii. „În primul rînd — spune el —, limbile se modifică neîncetat, dar pot funcţiona numai dacă nu se schimbă. În orice moment al existenţei lor, ele sînt produsul unui echilibru temporar. Acest echilibru este rezultanta a două forţe opuse: pe de o parte, tradiţia, care frînează modificarea, ce este incompatibilă cu întrebuinţarea normală a limbii, iar pe de altă parte, tendinţele active, care împing această limbă într-o anumită direcţie" [35]. Şi mai departe: „Ideea stării este o abstracţie, dar o abstrac-

[32] *Economie*, p. 11.

[33] Cf. R. A. Budagov, studiu introductiv la: Ch. Bally, *Linguistique*, trad. rusă, Moscova, 1955, p. 6. Despre lingvistica sincronică cf. şi B. Malmberg, *Système et méthode*, Lund, 1945, p. 32.

[34] O chestiune aparte este tratată de A. Sechehaye, al doilea reprezentant de seamă al şcolii geneveze, în articolul *Les trois linguistiques saussuriennes*, „Vox Romanica" V, 1940, p. 1—48; pe lîngă lingvistica sincronică şi cea diacronică, autorul preconizează lingvistica vorbirii organizate.

[35] Ch.. Bally, *lucr. cit.*, p. 18. Vezi Iordan, *Lingv. romanică*, p. 329 şi urm.

ţie necesară şi naturală, căci vorbitorii unei limbi nu-i percep evoluţia" [36]. Dar, de aici Ch. Bally ajunge la o concluzie unilaterală, exagerată: „A lega limba franceză actuală de diversele ei faze anterioare şi a încerca să explici fiecare fenomen lingvistic prin faptul sau faptele care au dus la apariţia aspectului său actual constituie mijlocul cel mai sigur de a falsifica perspectiva şi de a da, în locul unui tablou al stării actuale a limbii, o caricatură a ei..." [37]. Cauza principală a unui astfel de rezultat nedorit constă — după părerea lui Bally — în aceea că „...pentru a explica un fapt lingvistic şi a-l urmări pînă la origine, metoda istorică este nevoită să-l cerceteze în afara asociaţiilor sincronice, datorită cărora el capătă întreaga sa valoare pentru vorbitori; aceasta este o metodă care procedează prin izolare, în timp ce statica operează pe calea asociaţiei sincronice" [38]. Dar aceasta este, de fapt, o critică a atomismului neogramaticilor şi nu infirmă prin nimic teza că şi în diacronie pot şi trebuie să fie descoperite raporturile dintre elementele sistemului. Fără îndoială că, pentru a descrie sistemul actual al limbii, facem abstracţie de istoria ei, dar nu pentru motivul arătat de Bally, ci pentru a obţine pe baza unor metode exacte tabloul funcţionării ei, dezinteresîndu-ne de originea şi de evoluţia fiecărui element şi a sistemului în totalitatea lui. Într-adevăr, în plan sincronic, limba este „o structură, o schemă sau un cod, adică o vastă şi multilaterală interdependenţă de fenomene mai mult ori mai puţin particulare..." [39]. Descrierile „pur" statice sînt necesare atît din punct de vedere teoretic — ca formă a cunoaşterii ştiinţifice, singura capabilă să ne prezinte limba în funcţionarea ei la un moment dat —, cît şi din punct de vedere practic, în învăţarea limbii materne în şcoală şi în însuşirea limbilor străine, în programarea limbii la maşina de tradus, în aplicările lingvistice ale teoriei informaţiei şi în alte domenii ale lingvisticii aplicate [40].

Întrucîtva asemănătoare, în această privinţă, sînt ideile profesate de reprezentanţii structuralismului danez, cu observaţia că de la ideea sincroniei, mai precis, a constantei în limbă, se ajunge la ideea pancroniei sau acroniei, din care factorul timp şi evoluţie sînt excluse cu desăvîrşire. Astfel, în articolul programatic al acestei şcoli, *Linguistique structurale*, publicat în 1939, de V. Brøndal, se afirmă deschis: „...Lalande[41] a renunţat pe bună dreptate la iluziile evoluţioniste. În realitate, important pentru orice ştiinţă este elementul permanent, cons-

---

[36] Ch. Baily, *lucr. cit.*, p. 22.

[37] *Ibidem.*

[38] *Ibidem.*

[39] I. Coteanu, *Dicotomie sau tricotomie lingvistică? (Limbă — vorbire — normă)*, în *Omagiu lui Alexandru Rosetti*, Bucureşti, 1965, p. 153. Vezi, în acest plan, şi ELS, iar cu privire specială la sintaxă: Stati, *Sintaxă* (cu o bogată şi utilă bibliografie generală).

[40] Cf. N. D. Andreev, *Полихрония и таутохрония*, în *О соотношении синхронного анализа и исторического изучения языков*, p. 55; V. V. Ivanov, intervenţie la discuţii, *ibidem*, p. 80.

[41] Este vorba de André Lalande, filozof francez, redactor-şef al cunoscutului *Vocabulaire technique et critique de la philosophie*, 1925.

tant, identic... De altfel, evoluția (dacă există) nu este nici pe departe uniformă : sistemele aici se simplifică, aici se complică. Trebuie, în sfîrşit, să recunoaştem caracterul evident discontinuu al oricărei modificări esenţiale"[42]. Caracterul metafizic al unor astfel de afirmaţii nu mai trebuie, credem, să fie demonstrat, ele constituind, evident, un pas înapoi faţă de Saussure. În deplină concordanţă cu aceste idei, autorul apelează — pe lîngă sincronie şi diacronie — la noţiunea de „pancronie sau acronie, adică factori general umani, care persistă de-a lungul istoriei şi care se manifestă în structura oricărei limbi"[43]. Ideea este interesantă (ni se pare însă mai potrivit termenul pancronie) şi are meritul de a sublinia elementele general umane ale structurii tuturor limbilor globului, dar dacă evidenţierea elementelor pancronice ale structurii unei limbi nu este însoţită şi de cercetarea celor variabile, care constituie esenţa diacroniei, viziunea asupra istoriei limbii va fi nedialectică, unilaterală. Este adevărat că autorul însuşi admite că timpul „se manifestă şi înăuntrul sincroniei, unde trebuie să distingem elementul static de cel dinamic", dar adaugă imediat că timpul (adică evoluţia) este o „mare piedică pentru raţionalitate"[44].

Ideea pancroniei sau acroniei şi-a găsit o dezvoltare completă în lucrările lui L. Hjelmslev, creatorul teoriei glossematicii (opusă categoric lingvisticii „tradiţionale"). Potrivit glossematicii, limba este considerată ca un sistem de relaţii pure, aflate într-un singur plan sincronic sau, mai precis, pancronic (sau acronic); aceste relaţii nu sînt deduse din structura concretă a limbilor, ci sînt stabilite aprioric, şi abia după aceea se încearcă aplicarea lor la limbi concrete[45]. Căutînd să ducă ideile lui Saussure pînă la capăt (fapt pentru care teoria lui este numită uneori „neosaussurianism")[46] şi bazîndu-se pe concepţiile logice ale lui A. N. Whitehead, B. Russel, R. Carnap, Hjelmslev ajunge să afirme că „unităţile lingvistice reale nu sînt nicidecum sunetele sau semnele grafice şi semnificaţiile; unităţi lingvistice reale sînt elementele corelaţiilor, reprezentate de sunete sau semne"[47].

---

[42] AL I, 1939, p. 3 (articolul a fost reprodus în volumul *Essais de linguistique générale*, Copenhaga, 1934, p. 90–97).

[43] *Ibidem*, p. 8.

[44] *Ibidem*.

[45] Lucrările fundamentale ale lui L. Hjelmslev sînt : *Prolegomena to a Theory of Language*, Baltimore, 1953 (ediţie completată de autor faţă de textul original danez : *Omkring sprogteoriens grundlaeggelse*, 1943 ; trad. rusă după ediţia engleză, în *Новое в лингвистике*, I, Moscova, 1960, p. 264–389 ; studiu introductiv de V. A. Zveghinţev, p. 215–243) ; *Метод структурного анализа в лингвистике*, AL VI, fasc. 2–3, 1950–1951, p. 57–67, şi altele. Cf. şi H. J. Uldall, *Outline of Glossematics*, TCLC XI, 1957 (tradus în rusă în vol. *Новое в лингвистике*, I, împreună cu un articol al lui E. Haugen şi cu critica lui A. Martinet, publicată iniţial în BSL 42, 1946).

[46] Milka Ivić, *lucr. cit.*, p. 124.

[47] *Метод структурного анализа в лингвистике*, p. 57 (reprodus în: V. A. Zveghinţev, *История языкознания...*, II, p. 103). Asupra ideilor lui Hjelmslev vezi, de asemenea, Al. Rosetti, *Despre glosematica lui L. Hjelmslev*, LR XIII, 1964, 6, p. 543–551 (cu indicaţii bibliografice) ; V. P. Murat, *Глоссематическая теория*, în *Основные направления структурализма*, Moscova, 1964, p. 127–176 ; Graur-Wald, *lucr. cit.*, p. 138–144.

Un punct de vedere sensibil reînnoit, ţinînd seama şi de teoriile celorlalte curente structuraliste — deşi cu o preferinţă vizibilă pentru cercetarea sincronică —, a fost expus relativ recent de B. Malmberg, în raportul *Synchronie et diachronie*, prezentat la cel de-al X-lea Congres internaţional al lingviştilor (Bucureşti, 1967) [48], precum şi în unele lucrări ale sale anterioare [49]. În special, merită să fie reţinute : ideea ,,*sistemului maximum* şi a *sistemului minimum*'' (în fonologie) la un moment dat (în sincronie) ; caracterul arbitrar al ,,stratului'' sincronic, ,,profunzimea'' sa în timp, spaţiu şi chiar din punct de vedere social [50].

Spre deosebire de lingviştii ,,sincronişti'', care pun accentul pe studiul descriptiv al sistemului limbii la un moment dat, de regulă cel actual [51], sau chiar conceput în afara timpului, opunîndu-l istoriei limbii (ori chiar negînd-o pe aceasta), alţi continuatori ai lui Saussure au subliniat, dimpotrivă, legătura intimă care există între cele două aspecte — sincronic şi diacronic — ale studiului limbii.

Astfel, la numai doi ani după publicarea *Cursului* lui Saussure, A. Meillet [52] sublinia că nu există o poziţie ireductibilă între gramatica istorică şi cea descriptivă. ,,Gramatica se realizează în două feluri : ea este sau descriptivă, sau istorică. În primul caz, cercetătorul se limitează la expunerea uzului lingvistic al unui anumit grup de oameni, într-un moment şi loc anumit. În al doilea, se expun modificările în uzul [lingvistic] survenite între două epoci mai mult sau mai puţin îndepărtate una de alta'' [53]. Cele două gramatici — descriptivă şi istorică — nu diferă esenţial una de alta. Pe de o parte, spune Meillet, orice descriere este într-o anumită măsură istorică, căci fiecare generaţie dintr-o societate dată (considerată într-un anumit moment) aduce unele inovaţii, iar alte generaţii menţin anumite arhaisme. Aşadar, ,,orice descriere precisă şi completă a unei situaţii lingvistice la un moment dat implică într-o

[48] Publicat, mai întîi, sub o formă rezumativă în broşură, Bucureşti, 1967, iar apoi în ACIL X, I, 1969, p. 15—24.

[49] *Ibidem*, p. 25.

[50] *Ibidem*, p. 20 ; M. Cohen, *Synchronie* (*Beiträge zur Sprachwissenschaft, Volkskunde und Literaturforschung*), Berlin, 1965. Mai puţin clar a fost prezentată ideea că ,,factorul timp este extralingvistic'' (p. 17), ceea ce a atras o serie de observaţii şi completări utile, formulate de Vl. Gheorghiev, Tatiana Slama-Cazacu ş.a. (ACIL X, I, p. 25—36).

[51] Preferinţa pentru studiul sincronic al limbii este caracteristică şi pentru structuralismul englez (Şcoala lingvistică de la Londra), al cărui reprezentant principal a fost J. R. Firth (cf. articolul său *General linguistics and descriptive grammar*, în *Papers in linguistics*, Londra, 1957, p. 222). Vezi E. S. Kubriakova, *Из истории английского структурализма*, în *Основные направления структурализма*, p. 307—353.

[52] În prefaţa primei ediţii a volumului său *Linguistique historique et linguistique générale* (Paris, 1921), caracterizînd gramatica medievală şi a sec. al XVIII-lea ca o ,,prelungire a logicii'', iar pe cea a sec. al XIX-lea ca pe un ,,ansamblu de fapte'', culese pe baza observaţiei (ca şi în ştiinţele fizice şi naturale), adăuga : ,,Mais jusqu'ici ces faits ne sont guère coordonnés. Les notes du cours de F. de Saussure, éditées sous le titre de *Cours de linguistique générale*, ont indiqué comment on y pourrait mettre un commencement d'ordre. Mais il reste à faire un grand travail pour ordonner les faits linguistiques au point de vue de la langue même'' (citat după ed. a II-a, Paris, 1926, p. II).

[53] *Linguistique historique et linguistique générale* (articol care a dat chiar titlul volumului), publicat în ,,Scientia'' IV, 1918, nr. VIII, reprodus în *ed. cit.*, p. 44.

anumită măsură evoluţia, ceea ce este inevitabil, căci o limbă care este vorbită nu se află niciodată în stare de stabilitate completă"[54].

Pe de altă parte, mijloacele de investigaţie ale gramaticii istorice nu permit o descriere absolut continuă a curbei evoluţiei. Prin urmare, „de fapt şi practic vorbind, gramatica zisă istorică constă în a juxtapune gramaticile descriptive ale mai multor epoci succesive şi în a constata că unui fapt *a* din prima epocă îi corespunde un fapt *b* din a doua, un fapt *c* din a treia şi aşa mai departe"[55].

Meillet subliniază cu multă fineţe, aşadar, că în sincronie trebuie luat în consideraţie elementul dinamic[56], iar că, pe de altă parte, practic vorbind, studiul istoric, diacronic, nu reprezintă decît compararea mai multor stări sincronice, deşi ideal ar fi să se poată urmări curba evoluţiei în toate detaliile ei. Concluzia lui este deci că „în fond, nu există, ...în ceea ce priveşte studiul pozitiv al limbilor particulare, decît o singură disciplină gramaticală, în acelaşi timp descriptivă şi istorică şi care doar pune în evidenţă latura descriptivă sau cea istorică, în funcţie de scopul special al cercetării întreprinse"[57].

Meillet, totuşi, n-a fost un „structuralist", deşi a aplicat noţiunea de sistem în studiul comparat al limbilor indo-europene, fiind principalul promotor al modernizării lui în primele decenii ale secolului nostru.

Extinderea cu mai multă consecvenţă a noţiunii de sistem la istoria limbilor, în primul rînd în domeniul fonologiei, a fost făcută, după cum se ştie, de reprezentanţii Cercului lingvistic de la Praga, ai structuralismului funcţional[58], care în acelaşi timp au subliniat nu o dată non-opoziţia categorică faţă de lingvistica „tradiţională", în primul rînd comparativ-istorică.

Din acest punct de vedere sînt semnificative cuvintele lui V. Mathesius, unul din fondatorii Cercului lingvistic de la Praga, la deschiderea Reuniunii fonologice internaţionale de la Praga (1930): „Ceea ce trebuie să dea lingvisticii funcţionale şi structurale, dezvoltată din ideile lui Saussure în Vest şi ale lui Baudouin de Courtenay în Est, locul în dezvoltarea generală a lingvisticii este posibilitatea de care dispune de a uni rigoarea metodică a şcolii lui Bopp (evident, în forma ei modernizată de comparatiştii de la sfîrşitul sec. al XIX-lea şi din sec. al XX-lea — *n.n.*) cu prospeţimea de vederi şi noţiunea de interdependenţă a fap-

---

[54] A. Meillet, *Linguistique historique et linguistique générale*, „Scientia" IV, 1918, nr. VIII, p. 45.

[55] *Ibidem*.

[56] Asupra dialecticii staticului şi a dinamicului, a unităţii dintre continuu şi discontinuu, Meillet a revenit în articolul *Le développement des langues*, publicat în *Continu et Discontinu* (Paris, 1929), reprodus în *Linguistique historique et linguistique générale*, II, Paris, 1936 (ed. 2, 1952, cf. p. 83).

[57] *Ibidem*, p. 48. Cf. Graur—Wald, *lucr. cit.*, p. 118.

[58] Sublinierea acestei trăsături a teoriei Cercului lingvistic de la Praga şi a deosebirilor dintre aceasta şi structuralismul danez este făcută de V. Skalička în articolul, *Kodaňsky strukturalismus a „Pražska škola"*, SaS X, 1948, 3 (reprodus în: V. A. Zveghinţev, *История языкознания* ..., II, p. 147—154).

telor gramaticale a şcolii lui Humboldt... Noi nu voim o ruptură de tradiţiile lingvistice, ci întinerirea şi sinteza lor organică" [59].

După cum se ştie, ideile fundamentale ale Cercului lingvistic de la Praga (V. Mathesius, V. Skalička, B. Havránek, N. S. Trubeţkoi, S. Karcevski ş. a.) au fost formulate cu conciziune şi claritate în renumitele *Teze* (operă colectivă), prezentate Primului Congres internaţional al slaviştilor (Praga, 1929), teze care exprimă linia generală a curentului, orientarea lui teoretică.

Vorbind despre sarcinile cercetării sincronice şi despre raporturile dintre aceasta şi cercetarea diacronică, autorii *Tezelor* spun: „Cea mai bună modalitate de a cunoaşte esenţa şi caracterul unei limbi este analiza sincronică a faptelor actuale, care, ele singure, oferă materiale complete, ce putem să le percepem direct" [60]. Prin urmare, şi structuraliştii de la Praga pun în primul rînd accentul pe analiza faptelor sincronice, în studiul cărora nu se face apel la explicaţia istorică diacronică. Dar, în continuare, autorii extind, pe bună dreptate, noţiunea de sistem şi la istoria limbii, respectiv la studiul diacronic, ceea ce este considerat ca una din cuceririle fundamentale ale structuralismului praghez [61]. „Concepţia despre limbă ca un sistem funcţional — spun autorii *Tezelor* — trebuie aplicată, de asemenea, şi la studiul stărilor trecute ale limbii, fie că e vorba de reconstruirea lor, fie că e vorba de a constata evoluţia lor. *Nu pot fi puse bariere de netrecut între metoda sincronică şi cea diacronică* (subl. ns.), aşa cum face Şcoala de la Geneva. Dacă în lingvistica sincronică elementele sistemului limbii sînt cercetate din punctul de vedere al funcţiunilor lor, cu atît mai mult modificările suferite de limbă nu pot fi apreciate fără a se ţine seama de sistemul care este atins de aceste modificări. Nu este logic să presupunem că modificările lingvistice nu constituie decît intervenţii distructive, datorite întîmplării, şi eterogene în raport cu sistemul. Schimbările lingvistice vizează adesea sistemul, stabilitatea sa, refacerea sa etc. Prin urmare, studiul diacronic nu numai că nu exclude noţiunile de sistem şi de funcţiune, ci, dimpotrivă, dacă nu ţinem seama de aceste noţiuni, este incomplet" [62].

Mai mult chiar — şi aici *Tezele* reiau una din ideile lui A. Meillet, reprodusă mai sus — „descrierea sincronică nici nu poate exclude

---

[59] *Travaux du Cercle Linguistique de Prague*. 4. *Réunion phonologique internationale à Prague*, Praga, 1931, p. 292.

[60] *Thèses présentées au Premier Congrès des philologues slaves*, TCLP, I, 1929, p. 7; reproduse acum, în urmă, în *A Prague School Reader in Linguistics*. Compiled by Josef Vachek, Bloomington, 1964, p. 33—34. Pe lîngă această crestomaţie sistematică, care cuprinde numeroase studii ale lingviştilor praghezi, J. Vachek a publicat lucrarea *The Linguistic School of Prague. An Introduction to its Theory and Practice*, Bloomington-Londra, 1966. O antologie similară a publicat şi N. A. Kondraşov: *Пражский лингвистический кружок*. Сборник статей, Moscova, 1967. Vezi şi T. V. Bulîghina, *Пражская лингвистическая школа*, în *Основные направления структурализма*, p. 46—126.

[61] Vezi T. V. Bulîghina, *lucr. cit.*, p. 50; Graur—Wald, *lucr. cit.*, p. 133.

[62] *Thèses*, p. 7—8 (respectiv, p. 34).

absolut noţiunea de evoluţie, căci chiar într-un sector considerat sincronic există conştiinţa stadiului aflat pe cale de dispariţie, a stadiului prezent şi a stadiului în curs de formare; elementele stilistice percepute ca arhaisme, iar în al doilea rînd distincţia dintre formele productive şi neproductive sînt fapte de diacronie, ce nu pot fi eliminate din lingvistica sincronică"[63].

În timp ce în expunerea lui Saussure static era egal cu sincronic, R. Jakobson a atras atenţia asupra faptului că „ar fi o greşeală serioasă să se considere statica şi sincronia drept sinonime"[64]. Aşadar, în dihotomia formulată de Saussure (*sincronie - diacronie*) se introduc o serie de precizări, menite nu numai să expliciteze teoria lui Saussure, ci şi s-o îmbogăţească, transformînd-o într-o concepţie consecvent dialectică. Teza privind sistemul în diacronie a fost aplicată în primul rînd la fonologie, de ex., în lucrările lui R. Jakobson însuşi, *Remarques sur l'évolution phonologique du russe comparée à celle des autres langues slaves* (TCLP, II, Praga, 1929) şi *Prinzipien der historischen Phonologie* (TCLP, IV, Praga, 1931, p. 247—267)[65], şi ale altor cercetători aparţinînd aceluiaşi cerc.

Idei asemănătoare profesează în domeniul fonologiei A. Martinet, autorul cărţii *Économie des changements phonétiques. Traité de phonologie diachronique* (Berna, 1955), în care metodele lingvisticii structurale sînt aplicate cu consecvenţă la studiul diacronic al limbii, la evoluţia acesteia, ţinînd seama nu numai de relaţiile, ci şi de elementele aflate în anumite raporturi în cadrul sistemului. „Printre « structuralişti » — spune Martinet — sînt pe deplin pregătiţi pentru cercetările de fonetică evolutivă funcţională şi structurală numai acei lingvişti care în nici o etapă a analizei lor n-au exclus din preocupările lor substanţa fonică, iar printre aceştia — numai cei care prin realismul lor au ştiut să se abţină de la orice apriorism de efect..."[66].

---

[63] *Théses.* Un exemplu elocvent de gramatică scrisă în acest fel este *Русский язык*, a acad. V. V. Vinogradov (Moscova, 1947), în care analiza sincronică a faptelor de limbă actuale este însoţită de ample consideraţii asupra formelor productive şi neproductive, asupra valorilor stilistice etc. Cf. V. M. Jirmunski, *О синхронии и диахронии в языкознании*, ВЯ VII, 1958, nr. 5, p. 44, 47—48.

[64] *Prinzipien der historischen Phonologie*, TCLP IV, 1931, p. 264 (*Principes de phonologie historique*, în *Selected Writings*, I, Haga, 1962, p. 218).

[65] Tradusă în franceză, sub titlul *Principes de phonologie historique*, ca anexă la cartea lui N. Troubetzkoy, *Principes de phonologie*, Paris, 1949 (originalul, *Grundzüge der Phonologie*, a apărut în TCLP, VII, 1939). Ambele lucrări împreună cu alte studii de fonologie, au fost reproduse în: R. Jakobson, *Selected Writings*, I. *Phonological Studies*, Haga, 1962.

[66] *Economie*, p. 11—12. Vezi, de asemenea, articolul său mai vechi, *La phonologie synchronique et diacronique*, „Revue des Cours et Conférences", 40e année, 1939, nr. 4, p. 323—340, şi expunerea sistematică a concepţiilor sale în *Eléments de linguistique générale*, Paris, 1960 (trad. în limba rusă în *Новое в лингвистике*, III, Moscova, 1963, p. 366—566, cu un studiu introductiv de V. A. Zveghinţev, p. 347—365); ed. a II-a, Paris, 1961 (expunerea teoretică despre sincronie şi diacronie la p. 34—35). Vezi acum şi ediţia românească: *Elemente de lingvistică generală*, traducere şi adaptare la limba română de Paul Miclău, Bucureşti, 1970, p. 49—51.

Evident, structuralismul diacronic a fost extins la întregul sistem al limbii [67], deci şi la gramatică [68] şi lexicologie [69], precum şi în dialectologie [70], în gramatica comparativă-istorică a familiilor de limbi [71].

În mod special reţin atenţia consideraţiile lui R.I. Avanesov, care — trăgînd concluziile necesare din precizarea lui Saussure asupra idiosincroniei — subliniază că, de fapt, trebuie să avem în vedere modificarea limbii nu numai în timp, ci şi în spaţiu (dialectele şi graiurile unei limbi) şi că, în acest caz, cercetătorul are de-a face cu patru feluri de sisteme: 1) sistemul (microsistemul) lingvistic monocronic monotipic (al unui singur grai unitar); 2) sistemul (macrosistemul) lingvistic monocronic politipic (al unui grup de graiuri sau al dialectelor unei limbi, luate în ansamblu); 3) sistemul (macrosistemul) lingvistic policronic monotipic (al unui singur grai în evoluţia sa istorică între două sau mai multe secţiuni sincronice); 4) sistemul (macrosistemul) lingvistic policronic politipic (al limbii cu variantele sale dialectale în evoluţia lor) [72]. Aceste consideraţii teoretice constituie baza dialectologiei şi geografiei lingvistice structurale, precum şi a dialectologiei istorice structurale.

În mod cu totul logic, principiile structuralismului diacronic au fost extinse de la „limbile dialectale" la familiile de limbi înrudite (provenite din dialecte ale unei limbi unice), cu alte cuvinte au fost aplicate la studiul comparativ-istoric, în primul rînd în fonologie, dar şi în morfologie, lexicologie etc. În particular, rezultate însemnate au fost obţinute în domeniul slavisticii [73] şi, într-un plan mai larg, al gramaticii comparate indo-europene [74].

---

[67] Cf. R. Jakobson, *The phonemic and grammatical aspects of language in their interrelations*, în *Actes du Sixième Congrès International des Linguistes. Rapports*, Paris, 1949, p. 5—18 (tradus în franceză, în *Essais de linguistique générale*, Paris, 1963, p. 161—175).

[68] Asupra lucrărilor de gramatică structurală ale Cercului lingvistic de la Praga vezi T. V. Kubriakova, *lucr. cit.*, p. 92—114.

[69] Cf. E. Coseriu, *Pour une sémantique diachronique structurale*, extras din TLL II, 1, 1964, p. 139—186.

[70] Cf., de exemplu, R. I. Avanesov, *Описательная диалектология и история языка*, în *Славянское языкознание*, Moscova, 1963, p. 293—317 (raport prezentat la Al V-lea Congres internaţional al slaviştilor, Sofia, 1963).

[71] În acest sens pot fi citate, de exemplu: *Очерк сравнительной грамматики славянских языков* de S. B. Bernstein (Moscova, 1961; trad. rom.: *Gramatica comparată a limbilor slave*, Bucureşti, 1965); *Introducere*, de Iordan şi Manoliu, şi alte lucrări.

[72] *Lucr. cit.*, în special, p. 295—302. Vezi şi S. K. Şaumian, *Структурная лингвистика*, Moscova, 1965, p. 34—35. Evident, aici nu se ia în consideraţie limba literară nici în plan sincronic, nici în plan diacronic, ea avînd specificul ei în raport cu „limba dialectală" (*диалектный язык*).

[73] Vezi, de exemplu, răspunsul colectiv al lui B. Havránek, K. Skalička şi P. Trost la întrebarea pusă participanţilor la Al IV-lea Congres internaţional al slaviştilor (Moscova, 1958), publicat în *Сборник ответов на вопросы по языкознанию* (*К IV Международному съезду славистов*), Moscova, 1958, p. 50—53 (tradus în engleză de J. Vachek, în *A Prague School Reader in Linguistics*, p. 463—467); la p. 53—58 răspunsurile lui Vl. Gheorghiev, M. Komárek, S. K. Şaumian. La Al V-lea Congres internaţional al slaviştilor (Sofia, 1963), o întreagă secţie şi-a consacrat lucrările *lingvisticii comparative-istorice şi tipologice slave* (vezi *Славянска филология*, t. VII, Sofia, 1965, p. 75—206).

[74] O încercare de „reconciliere" între metoda comparativă „clasică" şi curentele actuale, în particular structuralismul, a fost făcută de G. Devoto, în raportul *Il metodo comparativo classico e le correnti linguistiche attuali*, prezentat la Cel de al X-lea Congres internaţional

Aşadar, în lingvistica actuală este un adevăr general recunoscut că teoria saussuriană a delimitării dintre s i n c r o n i e şi d i a c r o n i e a fost îmbogăţită prin cîteva idei fundamentale: 1) extinderea noţiunii de sistem şi la istoria limbii; 2) introducerea noţiunii de dinamic în cadrul sincroniei şi diferenţierea lui de static [75] şi, invers, recunoaşterea existenţei staticului în timp [76]; de aici, 3) unitatea dialectică dintre sincronic şi diacronic, şi 4) faptul că opoziţia dintre sincronic şi diacronic se referă mai degrabă la lingvistică decît la limbă însăşi. Din acest punct de vedere este elocventă lucrarea lui E. Coseriu, *Sincronía, diacronía ehistoria. El problema del cambio lingüístico* (Montevideo, 1958)[77].

Una din sarcinile fundamentale pe care şi le-a pus E. Coseriu în cartea sa constă în a arăta că „antinomia s i n c r o n i e — d i a c r o n i e nu trebuie raportată la planul obiectului, ci la planul cercetării: ea nu se referă la limbaj, ci la lingvistică"; în al doilea rînd, că „nu există nici o contradicţie între «sistem» şi «istoricitate», ci, dimpotrivă, istoricitatea limbii implică caracterul său sistematic"; în al treilea rînd, că „în planul cercetării antinomia s i n c r o n i e — d i a c r o n i e poate fi înlăturată numai în istorie şi cu ajutorul istoriei" etc. [78] Într-adevăr, în ceea ce priveşte primul aspect al problemei, „independentă de diacronie este d e s c r i e r e a s i n c r o n i c ă şi nu s t a r e a reală a l i m b i i, care este totdeauna un «rezultat» al stării precedente şi chiar pentru Saussure este un «produs al factorilor istorici»" [79].

Trăgînd concluziile la consideraţiile sale referitoare la s i n c r o n i e, d i a c r o n i e şi i s t o r i e în capitolul al VII-lea al lucrării sale, E. Coseriu face o apreciere critică a poziţiei teoretice a lui Saussure în problema fundamentală pusă de el în lumină: „Preocupat să fundamenteze sincronia şi să deosebească punctul de vedere sincronic de cel diacronic, Saussure nu observă că deosebirea dintre ele constă doar în perspectiva adoptată şi nu încearcă să împace aceste două puncte de vedere. Dimpotrivă, el transformă deosebirea de tratare într-o antinomie

---

al lingviştilor (ACIL X, I, p. 123—135), idee subliniată cu mai multă consecvenţă de unii participanţi la discuţii (Vl. Gheorghiev, C. Poghirc ş.a., p. 131—149).

[75] Cf. şi S. K. Şaumian, *Структурная лингвистика*, p. 16, unde însă noţiunilor de *static şi dinamic* li se dă întrucîtva o altă accepţiune.

[76] „La permanence, la statique dans le temps — spune R. Jakobson — devient un problème pertinent de la linguistique diachronique, tandis que la dynamique, le jeu de différents sous-codes à l'intérieur du système total d'une langue, se révèle être une question cruciale pour la linguistique synchronique" (*Les études typologiques et leur contribution à la linguistique historique comparée*, raport prezentat la Al VIII-lea Congres internaţional al lingviştilor, Oslo, 1957, reprodus în *Essais de linguistique générale*, Paris, 1963, p.77).

[77] Tradusă în limba rusă, în volumul *Новое в лингвистике*, III, Moscova, 1963, p. 143—343, cu un studiu introductiv de V. A. Zveghinţev, p. 125—142. Vezi: N. C. W. Spence, *Towards a New Synthesis in Linguistics: The Work of Eugenio Coseriu*, „Archivum Linguisticum", vol. 12, 1960, nr. 1—34; recenzia lui A. A. Leontiev, în *Структурно-типологические исследования. Сборник статей* (АН СССР. Институт славяноведения), Moscova, 1962, p. 206—210; Iordan, *Lingv. romanică*, p. 302—303.

[78] *Sincronía...*, p. 9.

[79] *Ibidem*, p. 11.

inacceptabilă, fără să observe că «faptul diacronic» este în realitate produsul unui «fapt sincronic» şi că «modificarea» şi «reorganizarea sistemului» nu sînt fenomene diverse, ci unul singur"[80].

Arătînd că dintre continuatorii lui Saussure, numai Şcoala fonologică de la Praga şi cei care i-au dezvoltat principiile (de ex., Martinet) au depăşit antinomia formulată de lingvistul genevez, creînd teoria istoriei structurale a limbii, E. Coseriu subliniază: „Prin urmare, din punct de vedere teoretic, antinomia saussuriană poate fi depăşită definitiv numai prin conceperea limbajului ca ἐνέργεια, adică prin înţelegerea schimbării nu ca o simplă modificare a unui sistem dat, ci ca o creare continuă a sistemului"[81]. Şi mai departe: „...Dacă în fiecare moment limba este un sistem şi dacă de fiecare dată «o găsim modificată», înseamnă că ea se schimbă ca sistem, cu alte cuvinte, se creează în mod sistematic"[82].

Aşadar, diferenţa dintre s i n c r o n i e şi d i a c r o n i e nu constituie în realitate o „contradicţie", ci doar o deosebire între punctele de vedere, cum spusese încă Meillet, între f u n c ţ i o n a r e a şi c r e a r e a limbii. În termeni concişi, Coseriu afirmă că „*limba funcţionează sincronic şi se constituie diacronic*" (subl. ns.). „Dar aceşti termeni — adaugă el — nu sînt antinomici, nici contradictorii, fiindcă constituirea se realizează în vederea funcţionării"[83].

Este adevărat însă, pe de altă parte, că nu orice modificare în diacronie este sistematică: încă neogramaticii au arătat că, în istoria limbilor, unii factori acţionează împotriva sistemului, sînt „distructivi", în timp ce alţii tind la refacerea sistemului, la perfecţionarea lui[84]. În acest plan, o direcţie specială o prezintă aceea privind „progresul" (eventual „regresul") în limbă, din punctul de vedere al sistemului ei[85]. Privind lucrurile mai de aproape, se poate constata că în planul vorbirii apar inovaţii individuale (de cele mai multe ori, ele apar însă la mai mulţi vorbitori, dintr-un anumit mediu social), fie că este vorba de o d e f o r m a r e, de o m o d i f i c a r e s i s t e m a t i c ă, de e c o n o m i e f u n c ţ i o n a l ă, fie de î m p r u m u t[86]. În sfîrşit, cercetătorii actuali disting modificările din planul expresiei de cele din planul conţinutului[87].

Păstrîndu-şi fiecare individualitatea, studiul sincronic al limbii şi cel diacronic se completează reciproc[88]. Dacă pentru disocierea lor, mai

---

[80] E. Coseriu, *Sincronia...*, p. 148.
[81] *Ibidem*, p. 153.
[82] *Ibidem*, p. 154.
[83] *Ibidem*, p. 154—155. Cf. Iorgu Iordan, *Lingv. romanică*, p. 302.
[84] Cf. Graur, *Studii*, p. 18—41; I. V. Stepanov, *Основы языкознания*, Moscova, 1966, p.227.
[85] Vezi Wald, *Progresul*, în special capitolele: *Problema progresului din punctul de vedere al antinomiilor lingvistice* şi *Regresul în limbă*, p. 175—198; la p. 205—214, o utilă bibliografie, începînd cu celebra carte a lui O. Jespersen, *Progress in Language (with special Reference to English)*, Londra, 1894. Vezi şi expunerea clară şi concisă a lui R.A. Budagov, *Проблемы развития языка*, Moscova-Leningrad, 1965.
[86] E. Coseriu, *lucr. cit.*, p. 45; I. V. Stepanov, *lucr. cit.*, p. 228—229.
[87] Cf. I. V. Stepanov, *lucr. cit.*, p. 230—243.
[88] Vezi şi R. A. Budagov, *Введение в науку о языке*, ed. 2, Moscova, 1965, p. 151—155.

precis pentru ridicarea descrierii sincronice a sistemului limbii la nivelul de știință teoretică, alături de studiul istoric al limbii, a fost nevoie de teoria lui Saussure, ca o etapă necesară în dezvoltarea lingvisticii moderne, dacă ulterior noțiunea de sistem a fost extinsă și la diacronie, ca un corolar necesar al teoriei saussuriene, abia schițat, dar nedezvoltat în cadrul acesteia, cercetările recente au subliniat întrepătrunderea dialectică a celor două aspecte — sincronic și diacronic —, evidențiind, pe de o parte, dinamicul (opus staticului) în cadrul sincroniei, iar, pe de altă parte, „compunerea" diacroniei (a studiului diacronic) din mai multe stări sincronice succesive, care trec una în alta [89].

Așadar, în vederea unei noi sinteze teoretice, a fost necesară o analiză, disocierea sincroniei de diacronie, ca două procese diferite de cunoaștere în domeniul lingvistic. Prin urmare, nu s-au creat două lingvistici opuse, și au dreptate acei lingviști care, asemenea lui A. Meillet, subliniază unitatea lingvisticii ca știință [90]. Sau, folosind cuvintele lui E. Coseriu : „Descrierea, istoria și teoria nu sînt operații antitetice sau contradictorii, ci complementare, constituind o singură știință. În special, nu se exclud reciproc, din punctul de vedere al obiectului, descrierea și istoria; ele se exclud reciproc doar ca operații, adică sînt operații diferite" [91].

Putem conchide deci că în urma unei activități creatoare teoretice, desfășurate de numeroși lingviști din diverse țări în decursul unei jumătăți de secol, s-a ajuns la o îmbogățire și o precizare sensibilă a teoriei saussuriene a sincroniei și diacroniei. Dar, cu toate că — așa cum s-a subliniat nu o dată — această teorie n-a fost și nici nu putea fi elaborată pînă la capăt de autorul ei, distincția introdusă de Saussure s-a dovedit a fi — asemenea altor teze fundamentale din *Cursul de lingvistică generală* — una din ideile cele mai productive ale lingvisticii moderne. Fiecare nouă etapă a lingvisticii secolului nostru a completat această teorie, uneori prin „negarea negației", chiar prin unele „exagerări" necesare, dar totdeauna cu profit real pentru teoria limbii și practica cercetării. Căci, în fond, deși se părea la început că este vorba de opoziții ireductibile, în realitate, lingvistica s-a îmbogățit cu noi metode de cercetare, mai exacte și mai suple, care nu înlocuiesc vechile metode verificate de practică, ci le completează și contribuie, în același timp, la perfecționarea lor.

---

[89] Cf. V. N. Toporov, intervenție la discuții, în *О соотношении синхронного анализа ...*, p. 85—86; B. Malmberg, *Synchronie et diachronie*, p. 15—19.

[90] Cf. A. Martinet, *The unity of linguistics*, în *Linguistics Today*, New York, 1954, p. 125; Wartburg, *Probl. et méth.* p., 148.

[91] E. Coseriu, *Sincronía...*, p. 16.

IV Ramificaţiile şi clasificarea limbilor

A. Ramificaţiile limbii

1. Stilurile limbii

a. Istoric

Multă vreme stilistica a fost considerată o disciplină literară menită să explice în ce constă realizarea artistică a textelor beletristice. Chiar în prezent nu există o concepţie unanimă asupra obiectului şi metodelor stilisticii; mulţi o socot o ştiinţă interdisciplinară, ceea ce corespunde tendinţelor moderne de elaborare a unor discipline aflate la graniţa dintre domeniile tradiţionale de cercetare.

Stilistica nu este însă o ştiinţă alcătuită prin reunirea unor domenii cercetate separat mai înainte. Ea are un obiect bine determinat — faptele de stil (vezi p. 372); varietatea orientărilor stilistice vine mai curînd din diversitatea metodelor aplicate decît din eterogeneitatea obiectului. Or, bogăţia de procedee de analiză nu este un neajuns pentru ştiinţă, ci, dimpotrivă, o premisă pozitivă pentru viitoare sinteze.

Dat fiind că faptele de stil au o organizare diferită după funcţia pe care o îndeplinesc în comunicarea obişnuită sau în cea artistică, există două ramuri principale ale stilisticii : *stilistica limbii* şi *stilistica literară*. Ele vor fi tratate separat în cele ce urmează.

Trebuie însă arătat că limita dintre aceste diviziuni nu a fost şi nu este încă clar stabilită; după epoci şi ţări s-a dat mai multă sau mai puţină importanţă stilisticii literare, din care a rezultat o stilistică lingvistică. În prezent, cînd lingvistica a devenit, cum se spune, o ştiinţă-pilot, stilistica literară este subordonată celei lingvistice.

Cea mai veche formă atestată a stilisticii este *retorica*. Cum se ştie, retorica s-a constituit în antichitate din nevoi practice ca un ansamblu de sfaturi destinate alcătuirii unui discurs îngrijit. Curînd ea a devenit un aparat tehnic bine pus la punct pentru aprecierea alcătuirii artistice a operelor literare. Pentru a ilustra procedeele retoricii şi modul lor de analiză, dăm mai jos un pasaj din romanul *Nicoară Potcoavă* (cap. XXII) de Mihail Sadoveanu :

„— Ruşinea asta nu-i a zarafului Costa Luli; ruşinea asta, măriţilor domni şi fraţilor, e a noastră a tuturor şi mari şi mici. Ruşinea-i a părinţilor noştri şi a bunicilor noştri. Căci întăi bunicii şi părinţii noştri au lăsat să li se lenevească săbiile şi n-au dat îndărăt de la hota-

rele creștinătății pe ismailiteni; iar rușinea noastră e că și noi facem ca și părinții și bunicii noștri, lăsîndu-ne călcați în picioare de necredincioși".

O analiză chiar sumară, făcută cu mijloacele retoricii, dezvăluie valoarea textului, rezultată din procedeele folosite cu măiestrie de autor. Astfel, se poate constata adresarea directă — *mărililor domni și fraților*, repetiția unor cuvinte semnificative pentru tonalitatea „discursului", ca *rușinea*; în continuarea textului apar alte repetiții sugestive, ca *iată cetățile mării..., iată marea închisă* etc. Legată de repetiție este enumerarea celor vinovați de starea de lucruri evocată (bunici, părinți, contemporani), a teritoriilor ocupate de turci, a efectelor ocupației. Scriitorul întrerupe apoi textul prin întrebări retorice, de pildă: „Cine se ridică împotriva celor care ne strîng de gît?". Unele cuvinte capătă un tratament deosebit prin semnificația dobîndită în context: turcii sînt numiți *ismailiteni, necredincioși*. Cînd se spune *săbiile lenevesc*, verbul este supus personificării, iar substantivul e folosit metonimic: în loc să se spună că cel care mînuiește sabia lenevește, acțiunea umană este transpusă asupra obiectului inanimat.

Asemenea procedee au fost analizate cu mare finețe; cercetătorii au descoperit cîteva sute de „figuri de stil", pe care le-au clasat minuțios, le-au explicat alcătuirea și au sugerat valoarea efectelor produse de ele. Analiza a fost făcută cu mijloacele lingvisticii tradiționale, moștenite de la gramaticii antici și rafinate cu unele observații inedite privitoare la limbile moderne.

Retorica stilului a fost de la început lărgită prin observații de natură estetică și filozofică, ilustrate de *Poetica* lui Aristotel. În cultura românească, retorica filozofică a fost studiată de Tudor Vianu, ale cărui considerații despre metaforă oferă o imagine cuprinzătoare asupra implicațiilor estetice și de cunoaștere a procedeelor stilistice [1].

Și totuși, retorica a cunoscut în epoca mai nouă o decădere, ale cărei cauze sînt prezentate succint de Pierre Guiraud [2]. Fără a relua aici toată discuția, trebuie reamintită discreditarea retoricii clasice prin reacția violentă a romanticilor. Dar, rupînd cu tradiția clasică, romanticii au creat o nouă retorică, așa cum se întîmplă cu toate negațiile curentelor literare. Aceasta însă nu s-a mai bucurat de atenția cercetătorilor filologi: tot datorită romanticilor, lingviștii și-au îndreptat atenția spre trecutul limbilor; studiind bazele limbilor înrudite, învățații din prima jumătate a veacului al XIX-lea au inaugurat în același timp tratarea foarte detaliată, pozitivistă a faptelor de limbă.

Ca o reacție împotriva studiilor pozitiviste elaborate în vastul program al gramaticii comparate, apare, în secolul nostru, preocuparea

---

[1] Vezi studiul despre metaforă din volumul *Problemele metaforei și alte studii de stilistică*, București, 1957.

[2] Cf. *La stylistique*, Paris, 1963.

de cercetare a expresiei operei literare, însă cu mijloacele precise ale lingvisticii. În ultimii ani, ca urmare a influenţei lingvisticii, este în curs de elaborare o nouă stilistică literară, numită în general *poetică*.

b. Stilistica limbii

Reacţia cea mai categorică împotriva studiilor de istoria limbii a fost celebrul *Cours de linguistique générale* al lui Ferdinand de Saussure. Unul din elevii acestuia, Charles Bally, a devenit creatorul stilisticii lingvistice. Ca şi Saussure, Bally porneşte de la principiul că perspectiva istorică falsifică înţelegerea limbii, luată ca stare la un moment dat. Importanţa lucrărilor lui Bally constă în faptul că ele au dezvăluit un domeniu propriu stilisticii lingvistice; într-adevăr, Bally arată că stilul scriitorului constituie un fenomen deosebit prin prelucrarea conştientă, intenţionată a materialului limbii în scopuri artistice. În schimb, faptele de stil din limba comună au un caracter general, fiind consacrate ca atare de colectivitate. Tocmai ele constituie obiectul stilisticii.

Principala lor trăsătură este afectivitatea, spontaneitatea. De aceea, domeniul stilisticii îl formează limba vorbită, în care individul îşi exprimă fără prea multă supraveghere emoţiile, sentimentele. Cele două volume ale lucrării lui Bally, *Traité de stylistique française* (Paris, ed. nouă, 1951) au devenit un model clasic de tratare a stilisticii limbii comune. Aducînd problema „la zi", acad. Iorgu Iordan a cercetat faptele de stil ale limbii române în binecunoscuta lucrare *Stilistica limbii române* (Bucureşti, 1944). Sînt tratate rînd pe rînd elemente de fonetică, gramatică şi vocabular, consacrate pentru exprimarea stării afective a vorbitorului.

Scriitorul care a reflectat la cel mai înalt nivel limba populară vorbită este la noi Ion Creangă. Opera lui este un tezaur de fapte colorate afectiv, care se încadrează în noul domeniu al stilisticii inaugurate de Bally. Iată cîteva exemple luate din *Amintiri din copilărie.* În domeniul foneticii sînt de semnalat cuvintele motivate prin semnificant, ca interjecţiile, onomatopeele: *ei, oi, zvîr* etc. Vocabularul cuprinde cuvinte colorate ca *pui de ger, pui de bodaproste, am pîrlit-o* (la fugă) etc. Morfologia înregistrează forme specifice ca în construcţia *cît mi ţi-i băietul,* (îngheţat) *hăt-bine* etc. În sintaxă se remarcă repetiţii, inversiuni ca *eu m-am dusu-m-am.*

O astfel de cercetare a cîştigat repede teren şi chiar şi astăzi există mulţi specialişti în limbă sau literatură care socot că domeniul stilisticii este alcătuit tocmai de faptele care se abat de la exprimarea intelectuală, seacă. Ele ar fi încărcate de expresivitate — trăsătură fundamentală a stilului.

S-a obiectat pe bună dreptate că există şi o expresivitate intelectuală, de tipul accentului de insistenţă, în cuvinte ca *inevitabil.* Mai importantă este însă obiecţia că faptele marcate prin afectivitate expre-

sivă trebuie incluse în descrierea de ansamblu a fenomenului lingvistic: în tratatele de fonetică, de gramatică, de vocabular, inclusiv în dicţionare e necesar să se includă formele specializate pentru redarea stărilor afective — emoţionale etc. În mare parte, *Gramatica* Academiei Republicii Socialiste România a realizat acest lucru. Ar rezulta de aici că stilistica se topeşte în descrierea generală a limbii. Totuşi într-un tratat de gramatică, de fonetică sau de lexic, elementele afective nu pot fi analizate exhaustiv, ci ca variante în cadrul unei categorii. Indiferent de reflectarea procedeelor afective în tratatele consacrate diferitelor compartimente ale limbii, gruparea lor la un loc rămîne interesantă ca descriere a vorbirii familiare. Dar un asemenea punct de vedere implică o nouă accepţie a stilisticii, care nu era decît schiţată în lucrările bazate pe concepţia lui Bally.

Deşi elev al lui Saussure, Bally n-a dus mai departe învăţătura dascălului în sensul în care avea să evolueze lingvistica. Această dezvoltare a fost înfăptuită de Şcoala de la Praga, prima manifestare a curentului structuralist. Printre *Tezele* din „Travaux du Cercle linguistique de Prague", I (1929) se găsesc unele cu referire directă la structura stilistică a limbii. Lingviştii praghezi s-au ocupat de distincţia dintre limba literară şi cea populară, dînd o nouă orientare cercetărilor de stilistică.

Conceptul de limbă literară a fost pe larg dezbătut de lingviştii sovietici, care au ajuns la concluzia că aceasta cuprinde în general limbajul îngrijit — artistic sau neartistic. Cu această ocazie s-au adus şi precizări privitoare la domeniul stilisticii. Contribuţii numeroase au fost publicate în revista *Вопросы языкознания* din anii 1954—1955, care au găsit ecou şi în publicaţiile noastre de specialitate. Din păcate, părerile emise n-au fost racordate la metodologia analizei structurale, care putea oferi mijloace precise de tranşare a unor chestiuni controversate. Oricum, stilistica a fost îndreptată într-o nouă direcţie care a fost lămurită măcar în principiu; este regretabil că noua perspectivă nu a fost şi nu este încă suficient cunoscută în Occident, unde stilistica tradiţională a rămas în genere la nivelul Bally, iar cercetările mai noi se restrîng la stilistica literară. Vom încerca mai jos să schiţăm structura stilistică a limbii şi mijloacele de cercetare a ei.

Obiectul oricărei stilistici este stilul. Acesta poate fi definit ca *un ansamblu de procedee care caracterizează vorbirea unui grup de indivizi, sau chiar a unui singur individ*. Exprimarea proprie unui grup de vorbitori mai este numită uneori *limbaj*; alteori, pentru a deosebi stilul individual de cel colectiv, se foloseşte pentru acesta din urmă denumirea de stil *funcţional*, care subliniază rolul stilului unui grup, corespondenţa cu anumite necesităţi practice. Pentru cea mai largă diviziune stilistică se foloseşte însuşi termenul de *limbă*; astfel, există o „limbă" literară, adică îngrijită, care se opune „limbii" neliterare, numită adesea şi „limbă" populară.

În studiul *Structura stilistică a limbii* [3], I. Coteanu dă o ierarhie sumară, dar concludentă a nivelurilor stilistice, începînd cu limba comună, pînă la variantele cele mai specializate inclusiv stilul individual (idiostilul). În general, se vorbeşte de stiluri funcţionale ca stilul familiar, stilul ştiinţific, stilul liric etc. Pentru a vedea cum se prezintă ansamblul stilurilor, este necesar să stabilim măcar sumar criteriile de delimitare a lor. În mare, se pot utiliza trei criterii de delimitare a stilurilor : α) criteriul social-cultural, β) criteriul informaţional, γ) criteriul structural.

α) **Criteriul social-cultural** are în vedere apartenenţa socială a vorbitorilor care folosesc cu precădere anumite procedee lingvistice, în funcţie de nevoile lor specifice, de gradul lor de cultură. Anumite domenii de activitate practică sau de existenţă cotidiană impun o selecţie a mijloacelor limbii, în scopul asigurării unei eficienţe maxime a comunicării. Din acest punct de vedere, stilurile au o valoare obiectivă în sensul că, o dată angajat într-un domeniu, vorbitorul este obligat să se supună regulilor codului specific acelui domeniu. Altfel, el riscă să se facă greu înţeles sau să devină ridicol. Nicăieri mai mult decît la nivelul stilului nu se simte mai pregnant caracterul coercitiv al limbii ca instituţie socială, aşa cum îl întrezărise Saussure sub influenţa sociologului francez E. Durkheim. Dar nu trebuie uitat că, o dată respectate regulile „jocului", stilul poate deveni desfătare, fie prin folosirea mijloacelor proprii domeniului în cauză, fie prin incursiuni deliberate în alte domenii.

Conform criteriului de faţă, se disting două mari grupuri de stiluri : stilurile limbii neliterare şi stilurile limbii literare. Primele se folosesc de către vorbitorii care n-au avut acces la cultură, n-au beneficiat de instrucţia oferită de şcoală — instrumentul cel mai eficace de îngrijire a exprimării.

În grupul stilurilor neliterare, cel mai răspîndit este *stilul familiar*, al conversaţiei cotidiene între vorbitori incapabili sau neinteresaţi să recurgă la o formă îngrijită a comunicării. Acesta este stilul fundamental al limbii neliterare, aspectul standard nelegiferat oficial. El are în principiu două variante — cea ţărănească şi cea orăşenească, proprie mahalalelor.

Legat de stilul familiar există *stilul vulgar*, caracterizat printr-o mai mare distanţă de limba îngrijită. El este mai mult un stil de situaţie decît de grup social; totuşi, stilul vulgar e folosit cu precădere de anumite pături aflate la marginea societăţii prin nivelul de trai şi de cultură. De multe ori, el e întrebuinţat în mod conştient ca bravadă sau ca protest social.

În sfîrşit, tot în acest grup trebuie încadrat *stilul argotic* sau, mai precis, *argoul*; el e propriu unor categorii de indivizi interesaţi în elaborarea unui limbaj secret, neînţeles de autoritatea publică : delincvenţi, elevi, soldaţi etc. Caracteristic este argoul celor certaţi cu justiţia. În

[3] În volumul ELS, p. 211—221.

cazul argoului, caracterul codificat al stilului este mai evident, deoarece elementele sînt alese deliberat pentru ca vorbitorii să nu fie înţeleşi de superiori, de organele represive.

Elementele folosite în stilurile din grupul neliterar sînt încărcate, în grade diferite, de o anumită coloratură, o anumită atmosferă care evocă mediul lor specific. Ele sînt susceptibile de a trezi ceea ce Bally numea *efecte prin evocare*. Se numeşte *conotaţie* indicele de apartenenţă a unui element lingvistic la un anume mediu, capabil să trezească o anumită atmosferă. Cuvinte ca *gagiu, haios, mişto* sînt specifice stilului vulgar: atmosfera proprie mediului care le foloseşte în mod „natural" intră în conotaţiile lor. Evident şi unele cuvinte literare pot dobîndi o conotaţie vulgară, cum este cazul lui *valabil*.

Opuse stilurilor neliterare sînt ramificaţiile stilistice ale limbii literare, îngrijite. În interiorul acesteia există două grupuri: cel al stilurilor limbii literare neartistice şi cel al limbii beletristicii, despărţite prin rolul lor — comunicare obişnuită în primul caz şi estetică în al doilea.

Din grupul stilurilor neartistice face parte în primul rînd stilul conversaţiei îngrijite sau ceea ce I. Coteanu numeşte „limbaj literar mediu sau standard", care „reprezintă vorbirea şi scrierea nespecializată"[4]. Este vorba de ansamblul de procedee care caracterizează comunicarea obişnuită a oamenilor instruiţi în viaţa de toate zilele, cînd nu sînt obligaţi să recurgă la elementele proprii specialităţii pe care o profesează. Modelul acestui stil variază după epoci şi ţări; în perioada contemporană el este susţinut de şcoală şi difuzat prin mijloacele tehnice, mai ales prin radio, televiziune, prin aşa-numitele „mass media".

Cînd o anumită pătură cultă vrea să se distingă printr-un mod propriu de exprimare, deosebit de cel al restului vorbitorilor, se ajunge la o ramificaţie aparte numită *jargon*; el a fost practicat de unele cercuri ale aristocraţiei şi ale marii burghezii, dornice să se delimiteze de popor, dar şi de restul vorbitorilor din propria clasă socială.

Apropiat de stilul îngrijit, standard, al comunicării curente, s-a dezvoltat *stilul publicistic*, aşa cum îl găsim în ziare şi reviste, în articolele propriu-zis jurnalistice, cuprinzînd comentarii cu privire la evenimentele interne şi internaţionale. El este răspîndit şi prin presa vorbită, care capătă o importanţă din ce în ce mai mare. Evident, faptul că un ziar cuprinde, pe de o parte publicaţii literar-artistice şi pe de alta ştiinţifice, nu distruge unitatea stilului publicistic, determinată de importanţa jurnalistului în epoca modernă. Acest stil a preluat multe din atribuţiile vechiului *stil oratoric*, ilustrat atît de magistral de antici. Există totuşi un stil al vieţii publice, al manifestărilor politice; el este caracteristic dezbaterilor în cadrul diferitelor organizaţii politice şi de masă.

Organizarea vieţii sociale într-un cadru juridic şi administrativ este reglementată de anumite documente redactate într-un stil propriu, stilul *juridico-administrativ* sau *oficial*. În el sînt redate textele de legi

---

[4] I. Coteanu, *lucr. cit.*, p. 215.

şi alte materiale juridice precum şi diferitele tipuri de decizii, hotărîri administrative etc. Tot în acest stil se adresează cetăţenii diferitelor organe de stat. Este un stil de ale cărui particularităţi vorbitorii sînt foarte conştienţi prin împrejurările care îi duc în faţa diverselor instanţe publice.

În sfîrşit, din grupul stilurilor literare neartistice face parte stilul *tehnico-ştiinţific*, folosit în diferitele domenii de specialitate ale tehnicii şi ştiinţei. Activitatea de cercetare, din ce în ce mai dezvoltată în perioada contemporană, precum şi aplicaţiile ei practice, au dus la specializarea instrumentului lingvistic la un nivel fără precedent. În ciuda diversificărilor, există totuşi un stil tehnico-ştiinţific unitar, practicat de specialiştii din diferitele domenii. Dincolo de această bază lingvistică comună, în fiecare ramură se foloseşte o terminologie proprie. Este ceea ce numim de obicei *limbajele profesionale*, caracteristice domeniilor particulare ale ştiinţei şi tehnicii : matematică, fizică, chimie, filozofie, lingvistică etc.

În toate stilurile enumerate pînă aici predomină necesităţile de comunicare impuse de însăşi viaţa reală, desfăşurată într-un domeniu sau altul, de la existenţa banală de zi cu zi la abstracţiunile cele mai înalte ale ştiinţei. În opoziţie cu acestea, există al treilea grup de stiluri, proprii literaturii artistice. Ele corespund nevoii de transpunere artistică a realităţii. Nu trebuie uitat că acţiunea de mînuire a artei literare comportă, ca orice altă activitate, o latură practică ale cărei rezultate s-au cristalizat în diferitele stiluri beletristice. Din cauza numeroaselor răsturnări literare, produse mai ales în secolul nostru, este greu de stabilit profilul stilistic exact al limbii beletristicii.

Cu toate acestea, se poate vorbi de un stil liric sau într-un mod mai general de *stilul poetic*, caracteristic producţiilor în versuri, tradiţionale sau libere, precum şi în proza poetică. El reprezintă forma cea mai elaborată a expresiei literare : cu ajutorul unor mijloace proprii, poetul creează imagini inedite pentru a reda bogăţia de sentimente de care e stăpînit. Dar, deşi creaţia literară tinde spre originalitate personală, există totuşi un ansamblu de procedee comune tuturor poeţilor, care legitimează existenţa unui stil liric.

În scrierile narative se foloseşte *stilul epic* ; cum acesta era propriu epicii versificate, decăzută în timpurile mai noi, e mai bine să vorbim de *stilul narativ*, caracteristic prozei de relatare artistică a unor evenimente de obicei închipuite. Ca sferă de răspîndire, stilul narativ este mai des cultivat decît stilul liric.

În sfîrşit, în grupul stilurilor artistice trebuie menţionat *stilul dramatic*, propriu producţiilor teatrale de toate felurile.

În interiorul fiecărui stil literar există ramificaţii determinate de specificul fiecărei specii în parte : o odă este altfel scrisă decît un poem de dragoste, o schiţă altfel decît un roman, o tragedie altfel decît o comedie. Dar aceste subîmpărţiri nu au în general statut aparte de stil funcţional, ele aflîndu-se în acelaşi raport cu stilul genului cum sînt limbajele profesionale faţă de stilul tehnico-ştiinţific.

Criteriul social-cultural permite deci să ne facem o imagine asupra structurii generale a limbii în raport cu structura societăţii şi a nevoilor ei pe ramuri de activitate. El este însă un criteriu destul de sumar, întrucît nu spune prea mult despre natura însăşi a stilurilor proprii diferitelor domenii de activitate abordate. Avem a face cu un criteriu extralingvistic, care explică determinarea faptelor de stil, dar nu intră în însăşi structura lor internă. Această determinare ţine mai degrabă de substanţă, înţeleasă ca variaţie lingvistică impusă de activitatea practică. Aplicînd doar punctul de vedere social-cultural nu putem descoperi nici structura invariantă şi nici, cu atît mai mult, cea formală a stilurilor. În schimb, el este pertinent pe planul social-lingvistic, demonstrînd strînsa legătură dintre societate şi limbă. Studierea stilurilor neliterare are implicaţii inedite pentru etnologie, ca ramură a sociologiei; la polul opus apar probleme de sociologia artei, printre care consacrarea stilistică a expresiei literare trebuie să ocupe un loc important.

β) **Criteriul informaţional** presupune un punct de vedere intermediar între cel extralingvistic şi cel strict lingvistic. În binecunoscutul articol *Lingvistică şi poetică*[5], R. Jakobson tratează succint funcţiunile limbajului, printre care şi funcţia poetică, dînd unele sugestii privitoare la alte fapte de stil decît cele poetice. În ce priveşte delimitarea stilurilor, vom aplica criteriul informaţional restrîns la două aspecte principale: conţinutul mesajului şi efectul produs.

Există astfel două mari categorii de stiluri: spontane şi nespontane. Sînt spontane stilul familiar şi cel vulgar, adică în general celei care aparţin limbii neliterare, neîngrijite. Aceasta se explică prin conţinutul adesea afectiv, emoţional al comunicării, transmise ca atare, fără o supraveghere prea strictă. Însă contrar teoriei lui Bally, o astfel de spontaneitate nu produce automat expresivitate; este vorba, dimpotrivă, de un surplus adus conţinutului logic, care nu impresionează în mod deosebit pe ascultători în contextul lor familiar. Aici intră procedee ca schimbarea de accent, accelerarea ritmului, repetiţia. Din contra, un element specific unui stil mai intelectualizat produce un efect deosebit în stilul familiar, cum ar fi de pildă *excelent*. În genere, se poate spune că efectul produs prin transplantarea unui procedeu dintr-un stil în altul este o dovadă peremptorie de procedeul respectiv nu aparţine stilului în care se realizează efectul că conotaţie. Este vorba de fapt de funcţionarea practică a raportului lingvistic de comutare, cu specificarea că nu trăsăturile denotative ci cele conotative sînt cele care intră în joc.

Există totuşi elemente expresive în interiorul oricărui stil, fără ca ele să fie aduse din afară, în primul rînd cuvintele figurate. Pentru cine vorbeşte vulgar, *mişto* nu e expresiv, în timp ce metafore ca *vacă*, *porc*, *cîine* folosite pentru a califica un individ sînt expresive prin imaginea trezită. Cînd o astfel de imagine este transpusă într-un stil îngrijit, ea devine dublu expresivă — prin ea însăşi şi prin conotaţie.

[5] În volumul *Probleme de stilistică*, Bucureşti, 1964, p. 83–125.

Argoul ocupă o situaţie specială din punct de vedere informaţional: în mod voit argotizanţii folosesc cuvinte şi expresii cunoscute numai de ei şi neînţelese de superiori; înseamnă că sfera comunicării e mult restrînsă cînd se recurge la astfel de elemente, creîndu-se un obstacol pentru înţelegerea lor de către cei din afara comunităţii. Dar chiar în cadrul său natural trebuie distins, ca şi mai sus, între cuvinte neutre şi expresive. Astfel, în argoul francez, multe cuvinte se obţin prin deformare, adăugare de sufixe: *vioque* pentru *vieux* „bătrîn, şef", *mézigue* pentru *moi* „eu". Acestea nu produc efect expresiv; însă unele cuvinte sau expresii ca *accoucher* sau *se mettre à table* cu sensul de „a mărturisi" nu sînt indiferente nici pentru argotizanţi. E adevărat că rolul lor principal este comunicarea obiectivă, dar imaginea este reală; alteori, ca în *pension* „puşcărie", pe lîngă plasticitatea expresivă, apare o nuanţă de protest, de tristă ironie, care permite să se preia cuvinte inocente în accepţii brutale. Aceasta este baza trecerii terminologiei argotice în alte stiluri, unde se încarcă cu conotaţii care evocă atmosfera socială carateristică mediului de origine.

În grupul stilurilor limbii literare neartistice funcţiunea principală a procedeelor este transmiterea unui conţinut intelectual. Cu excepţia stilului curent, al conversaţiei îngrijite şi într-o oarecare măsură a stilului publicistic, se poate spune că afectivitatea este exclusă la acest nivel de comunicare. Aici procedeele specifice au ca scop să favorizeze o înţelegere cît mai precisă, fără ambiguităţi. În stilul ştiinţific, de exemplu, apar, pe lîngă terminologia proprie, construcţii menite să uşureze asimilarea mesajului adesea foarte complex, de tipul *în primul rînd*, *în al doilea rînd*.

Limbajul figurat nu este însă absent nici din acest stil. Facem abstracţie aici de cuvintele figurate, folosite în literatura de popularizare. Chiar denumirile din diferitele limbaje profesionale au de multe ori la bază termeni figuraţi luaţi din alte stiluri: în lingvistică se folosesc astfel de termeni ca *rădăcină*, *cîmp* (semantic), *asimilare*, *proteză* etc. Desigur că aici funcţia de denumire are prioritate; însă imaginea se păstrează, deşi capătă repede un caracter intelectualizat. După cum una sau alta din ştiinţe domină epoca, limbajul propriu ei tinde să se extindă în alte discipline, unde e înzestrat cu o anumită putere de evocare. Aşa s-a întîmplat în secolul trecut şi cu lingvistica, care a preluat din ştiinţele naturii numeroase elemente. S-a vorbit de *înrudire*, de *limbă-mamă*, *limbi-surori*, de *lupta pentru existenţă* dintre sinonime etc. Ulterior, psihologia a fost cea care a dominat ansamblul ştiinţelor umane, iar în prezent lingvistica şi-a luat revanşa: terminologia ei a invadat pînă şi limbajul psihanalizei. În toate aceste cazuri există un efect expresiv rezultat din imaginea evocată sau din conotaţie. În critica literară actuală, termenii lingvistici aduc o atmosferă „scientistă", acceptată de unii, repudiată de alţii, dar evidentă pentru toţi, întrucît contrastează izbitor cu limbajul tradiţional, impresionist.

În stilurile literar-artistice mesajul este organizat conştient pentru a produce efect asupra cititorului sau ascultătorului. Aici conţinutul

este prelucrat în scopul trezirii emoţiilor, al sensibilizării „interlocutorului". În afara mijloacelor afective preluate din alte stiluri, scriitorul şi mai ales poetul recurge la imagini pentru a da iluzia de autentic, de profund trăit. Mai mult decît în orice alt stil al limbii, în stilul liric astfel de procedee trebuie să asigure surpriza. Altfel spus, el este stilul care asigură cea mai mare cantitate de informaţie prin ineditul termenilor, al construcţiilor, al imaginii. Fie, de pildă, versul următor din frumosul poem *Tămîie şi fulgi* de Blaga:

„Prin sat trec sănii grele de tăceri".

Mesajul pare simplu, descriptiv, doar ca un element de decor în care se desfăşoară un probabil episod de dragoste. Ultimul termen răstoarnă însă întreaga perspectivă: el este cu totul neaşteptat, aducînd o extrem de mare cantitate de informaţie. Însă comunicarea poetică nu se opreşte aici: *tăceri* ne obligă să redecodăm celelalte elemente. Obţinem astfel o imagine unitară *sănii grele de tăceri*; tăcerea este materializată şi ea traversează satul, devenind aşa dar un element dinamic şi atotstăpînitor; însă deşi *sănii* este o metaforă, sensul propriu nu dispare, imaginea săniilor care parcurg satul persistînd şi după integrarea impusă de *tăceri*. Rezultă deci o ambiguitate informaţională, căutată de altfel de poet, care se bazează pe raportul de intersecţie dintre sfera semantică „sănii" şi sfera „tăcerii"; sinteza obţinută prin intersecţia „tăceri grele ca săniile care alunecă încet" reprezintă miezul imaginii conţinute în versul de mai sus.

În stilul narativ expresia lingvistică are mai puţină importanţă în transmiterea informaţiei. Opera epică trebuie să dea iluzia realului şi tocmai prin aceasta produce efect. Informaţionale în ea sînt elementele care alcătuiesc pseudo-realul: decor, situaţii, personaje, întîmplări; surpriza este asigurată prin dozarea măiestrită a acestor elemente. Altfel spus, avem a face mai mult cu o informaţie de conţinut decît de expresie, ceea ce ar distinge stilul liric de cel narativ.

Senzaţia de real este şi mai importantă în stilul dramatic; şi aici contează în primul rînd informaţia de conţinut, dar ea este purtată nu numai de text ci şi de fapte şi oameni reali. Semnificaţia nu mai poate fi lămurită direct de autor, ci de desfăşurarea însăşi a spectacolului. Rezultă că stilul este cît mai impersonal în raport cu autorul, dar cît mai adecvat la situaţie şi la personaj. De aceea, teoretic, într-o operă dramatică pot figura elemente din toate stilurile limbii. Amestecul dintre sublim şi grotesc a fost chiar unul din principiile dramei romantice, opusă categoric lucrărilor clasice, distinse pe specii, atît în conţinut cît şi în expresie: tragedia avea mijloacele ei proprii, deosebite de cele ale comediei, fără putinţă de amestec stilistic între ele.

Criteriul informaţional deosebeşte deci stilurile după trăsăturile generale ale conţinutului vehiculat, după efectul produs de procedee în funcţie de contextele caracteristice fiecărui stil. Pentru lămurirea acestor aspecte, au fost necesare unele referiri la însăşi natura procedeelor.

γ) **Criteriul structural** trebuie să fie principalul instrument de delimitare și de descriere a stilurilor limbii, bazat pe accepția structurii lingvistice ca ansamblu de dependențe interne, de opoziții.

Imaginea globală a structurii stilistice a limbii poate fi redată în termeni de teorie a mulțimilor. Fie astfel:

A = {argotic, vulgar, familiar; curent îngrijit, publicistic, oficial, științific}; este ansamblul stilurilor neartistice.

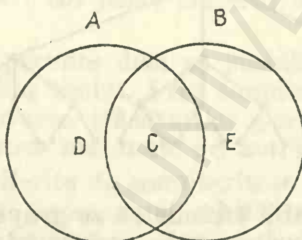
B = {curent îngrijit, publicistic, oficial, științific; liric, narativ, dramatic}; este ansamblul stilurilor literare (îngrijite).

C = {curent îngrijit, publicistic, oficial, științific} este ansamblul stilurilor literare (îngrijite) neartistice.

D = {argotic, vulgar, familiar} este ansamblul stilurilor neliterare (neartistice).

E = {liric, narativ, dramatic} este ansamblul stilurilor artistice (îngrijite).

Relațiile dintre aceste stiluri sînt ilustrate de figura:

Se vede că trăsăturile cele mai larg reprezentate sînt „neartistic" și „literar (îngrijit)". Cele două mulțimi care cuprind stilurile caracterizate prin trăsăturile corespunzătoare se află în raport de intersecție:

Rezultatul intersecției este tocmai mulțimea C, care cuprinde stilurile literare (îngrijite) neartistice. Această mulțime se află în raport de complementaritate cu mulțimea D a stilurilor neliterare (și implicit neartistice), ceea ce se redă simbolic prin:

$$(A \cap B)\ C_A D$$

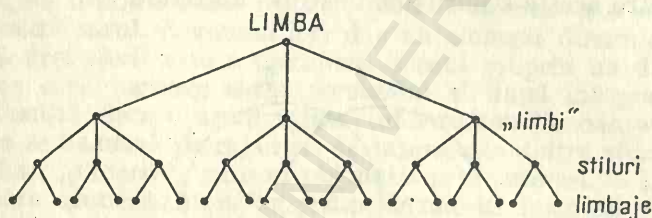
La fel, mulțimea E a stilurilor artistice se află în raport de complementaritate cu C, adică:

$$(A \cap B)\ C_B E$$

Rezultă că ansamblul stilurilor se organizează pe baza unor trăsături mai mult sau mai puțin generale. Luînd ca dominantă trăsătura de conținut practic neartistic, reunim două grupuri de stiluri: neîngrijite

şi îngrijite neartistice (mulţimea A); am avea de-a face cu o „arhitrăsătură". Însă la un nivel mai adîncit de analiză luăm în considerare opoziţia neîngrijit~îngrijit şi obţinem două grupuri distincte (C şi D). La fel operăm şi în cealaltă sferă (B), unde luăm întîi ca „arhitrăsătură" cea de „literar" (îngrijit), iar apoi facem să funcţioneze opoziţia neartistic~artistic, obţinînd grupurile C şi E. În interiorul fiecărui grup funcţionează opoziţiile dintre stiluri, atît pe plan socio-cultural şi informaţional cît şi, mai ales, pe plan structural: comutînd un element din stilul familiar, de pildă, cu altul din stilul vulgar se obţine un efect de conotare, ceea ce dovedeşte apartenenţa la registre diferite: *valabil* este o unitate distinctă de *mişto*.

Ar fi mai bine să se menţină termenul de „limbă" pentru grupurile de stiluri (la diferite nivele de generalizare), iar acela de „limbaj" pentru a desemna variantele sub care se realizează stilurile. Am obţine o imagine în trei trepte, analoagă manifestării elementelor fonologice:

Toate elementele limbii trebuie să se grupeze fără rest măcar la al doilea nivel, acela al stilurilor, care corespunde nivelului unităţilor distinctive din analiza structurală clasică. Cu alte cuvinte, limba în ansamblu se prezintă ca un inventar în care fiecare unitate are un indice de apartenenţă stilistică.

Cum pot fi descrise unităţile limbii din punct de vedere stilistic? Cu ajutorul celor două moduri fundamentale ale analizei structurale: ca fascicole de trăsături distinctive şi ca distribuţie.

Evident, nu toate unităţile au aceeaşi încărcătură stilistică, însă toate conţin cel puţin o trăsătură care le cataloghează într-un registru sau altul. Trăsătura pertinentă care determină apartenenţa unei anumite unităţi la un anume stil poate fi numită *stilem*. Prin extindere, termenul este aplicabil şi unităţii în ansamblu.

Stilemele aparţin tuturor planurilor şi nivelelor limbii: expresie, semnificaţie, lexic, gramatică. În domeniul foneticii sînt de amintit fenomene ca lungirea vocalelor (*maaare*), accelerarea ritmului etc., caracteristice stilului familiar.

Stilemele care alcătuiesc unităţi de sine stătătoare se realizează la nivelul primei articulaţii, aceea a unităţilor semnificative: morfeme şi cuvinte. De pildă, un cuvînt ca *gagiu* are o netă trăsătură stilistică care îl include în stilul vulgar; în opoziţie cu *individ*, el reprezintă termenul marcat prin stilemul vulgar.

Nu trebuie să se înţeleagă de aici că structura stilistică este organizată întocmai ca structura fonologică; este vorba doar de un izomorfism luat în sens larg. Tipurile de opoziţii fonologice, mai ales binarismul se regăsesc cu uşurinţă în domeniul stilisticii, însă complexitatea faptelor de stil depăşeşte cu mult principiile structurii fonologice. În lexic nu este nevoie să avem corespondenţe stricte între un termen şi opusul său marcat stilistic; se întîlneşte curent situaţia cînd unui stilem îi corespunde opoziţional o perifrază. Dacă în sfera aprecierilor umane găsim serii stilistice opuse, în alte cazuri cum e terminologia ştiinţifică, nu putem corela o serie cu alta opusă şi nici chiar termeni izolaţi cu opusul lor, dar putem totuşi evidenţia opoziţia prin perifraze: oricine îşi dă seama că *impenetrabilitate* aparţine stilului tehnico-ştiinţific, chiar fără a-i găsi un corespondent imediat „neştiinţific". Se poate spune că astfel de termeni se opun stilistic propriei lor definiţii redate în cuvinte curente: „însuşirea de a nu putea fi pătruns".

Şi gramatica oferă stileme delimitate prin opoziţie; în morfologia limbii române este de amintit în acest sens viitorul cu cele trei nivele ale sale: literar pretenţios: *voi face*; curent: *am* (*o*) *să fac* şi spontan familiar: *oi face*.

Analiza structurală permite deci să stabilim cu precizie care este statutul stilistic al unităţilor limbii. Prin comutaţii descoperim care sînt stilemele limbii, prin relevarea trăsăturilor pertinente, urmînd ca apoi să stabilim corelaţiile stilistice mai mult ori mai puţin întinse şi riguroase.

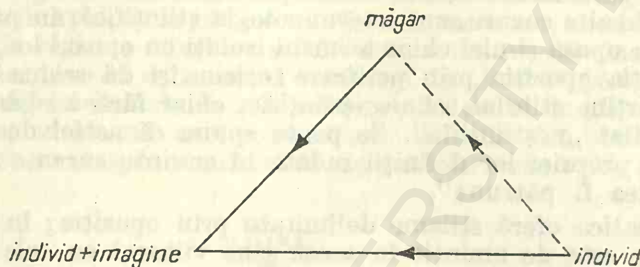
Stilemele au grade diferite de complexitate. Cele mai puţin marcate sînt unităţile pe care le-am putea numi arhistileme, adică acele elemente care pot figura în orice stil fără a aduce o informaţie stilistică; intră aici majoritatea elementelor de relaţie, ca prepoziţiile, conjuncţiile; *de, la, cu, şi* n-au nici o coloratură stilistică, ele au suferit o neutralizare a trăsăturilor stilistice, care cu siguranţă au existat la origine.

Urmează o categorie de elemente care sînt caracterizate stilistic doar prin apartenenţa la un anume stil, fără ca în alcătuirea lor să intre alte trăsături suplimentare; este vorba de tipul *mişto, gagiu, haios*. Acestea aparţin stilului vulgar fără altă trăsătură decît consacrarea într-un asemenea registru; am putea numi o asemenea trăsătură cu termenul de *stilem de registru*.

În sfîrşit, cele mai încărcate stilistic sînt unităţile care, pe lîngă indicele de apartenenţă la un anume registru, includ trăsături de motivare expresivă, obţinută mai ales prin aşa-numitele figuri de stil. Cuvinte ca *bou, măgar*, folosite în stilul vulgar, se caracterizează printr-o imagine expresivă, bazată pe metaforă.

Rezultă că într-unul şi acelaşi stil găsim două categorii de elemente: neutre şi expresive. Primele au o simplă coloratură de registru, în timp ce celelalte au o încărcătură stilistică ridicată la pătrat. Aceasta provine din faptul că la trăsătura conotativă (cea de apartenenţă la un anume

registru) se adaugă modificările de denotare aduse de metaforă: *măgar* desemnează în stilul vulgar un individ, însă la transpunerea denotativă se adaugă imaginea sensului propriu. Aici opoziția este ternară, stabilindu-se între *măgar* la propriu și *individ*, îmbogățit prin imaginea figurată, pe de o parte, între acesta din urmă și *individ* simplu, pe de altă parte. Grafic, această opoziție poate fi redată prin figura:

Se vede că în centrul opoziției se află termenul marcat prin imagine, spre care converg termenul propriu ca sursă a imaginii și termenul nemarcat. Între *individ* și *măgar* am trasat o linie punctată care sugerează doar punctul de plecare diacronic al întregii structuri.

Am văzut pînă aici cîteva aspecte legate de folosirea procedeului comutării în analiza stilistică. Tangențial am pomenit și de celălalt procedeu structural și anume de distribuție. Acesta are o importanță covîrșitoare pentru stabilirea configurației stilistice a limbii; dacă distribuția fonemelor sau a morfemelor gramaticale este doar o repartiție mecanică a variantelor în funcție de contexte precise, distribuția stilistică este însuși suportul folosirii variate a limbii în diferite împrejurări de viață.

La nivel stilistic socotim contextul ca fiind dat de însuși stilul, atît ca fapt de context în sens larg, situațional, cît și ca ansamblu de elemente care admit în vecinătatea lor stileme de un anumit nivel. Este greu în această privință să se stabilească contextele diagnostice pentru fiecare stilem. E mai simplu să pornim de la anumiți indici de frecvență și să spunem că elementele foarte frecvente dintr-un stil pot alcătui indici contextuali de posibilitate a apariției altor elemente specifice, dar mai rare: într-un text de fizică *atom* permite ocurențe multiple dintr-un cîmp întreg, pe care îl domină: *electron*, *neutron*, *izotop* etc.

Pe axa sintagmatică, alcătuiește contextul imediat acel element care aduce primul informații referitoare la registrul de realizare a lanțului vorbirii; în „*bă*, e simpatic *gagiul*" contextul pentru *gagiul* nu este *simpatic* care cere alte elemente ca *băiatul* etc., ci *bă* a cărui trăsătură vulgară concordă cu *gagiul*.

O descriere stilistică a unei limbi trebuie să cuprindă tablourile de distribuție a termenilor echivalenți semantic, dar diferiți ca registru de manifestare. Fie, de pildă:

Unități \ Stiluri	Curent	Familiar	Vulgar	Argotic
a pleca	+	—	—	—
a se căra	—	+	—	—
a o întinde a o șterge	—	—	+	—
a se ușchi	—	—	—	+

Tabloul arată o serie de termeni care înseamnă același lucru, dar cu distribuție diferită de la un stil la altul; ei constituie o clasă de echivalență, ai cărei membri se află în distribuție complementară. În interiorul clasei, *a pleca* are o situație aparte, în sensul că el poate fi folosit în locul celorlalte, dar nu invers; fiind mai frecvent ca distribuție, el reprezintă deci termenul nemarcat față de ceilalți, care sînt termeni marcați prin conotația sau imaginea trezită.

Mai interesant este însă că și celelalte unități cunosc o distribuție analogă: *a se căra* poate fi folosit în stilul vulgar și argotic, *a o întinde* și *a o șterge* în argou, iar *a o ușchi* se restrînge la argou. Este ușor de văzut că faptele de stil cunosc o frecvență cumulată, după cum ocurența lor depășește limitele unui stil. Am putea numi acest fenomen *legea distribuției cumulative a stilemelor*.

Frecvența cuvintelor a fost folosită chiar ca criteriu de dovedire a existenței unor stiluri, de caracterizare a lor cantitativă. La noi s-a făcut lucrul acesta pentru stilul publicistic. Gh. Bolocan a stabilit un fond principal de cuvinte propriu acestui stil [6]; acesta ar cuprinde 660 de unități. Foarte multe însă se regăsesc în toate stilurile, mai ales elementele de relație (*de, și, care* etc.); abia la rangul 22 apare primul cuvînt caracteristic stilului publicistic: *partid*.

Pentru stabilirea profilului lexical al unui stil trebuie deci să se rețină mai întîi acele fapte care nu cumulează ocurențe din mai multe stiluri. Apoi sînt de menționat cele care figurează într-un număr restrîns de stiluri și așa mai departe. Altfel spus, un stil cuprinde un nucleu de elemente proprii lui, în jurul căruia se suprapun sfere concentrice din ce în ce mai largi, după gradul de cumulare progresivă, pînă la arhilexemele relaționale, gramaticale, fonetice.

---

[6] Gh. Bolocan, *Unele caracteristici ale stilului publicistic*, SCL XII, 1961, 1, p. 35–68.

Din prezentarea succintă a criteriilor de delimitare a stilurilor, rezultă că criteriul structural nu numai că permite stabilirea limitelor stilistice, dar el oferă în acelaşi timp şi cele mai eficace mijloace de descriere atît a unităţilor izolate, cît şi a ansamblurilor stilistice.

c. Stilurile şi varietăţile lor

Stilurile limbii alcătuiesc un tot organizat, poziţia fiecăruia dintre ele depinzînd de relaţiile contractate cu celelalte. Ca şi unităţile structurale, stilurile se definesc prin opoziţii : există un stil ştiinţific numai în măsura în care se opune celorlalte stiluri ale limbii literare neartistice şi artistice, precum şi stilurilor neliterare.

Stilurile sînt mai mult ori mai puţin apropiate între ele. Putem stabili astfel perechi alcătuite de stilurile opuse imediat, de pildă : argotic — vulgar, liric — narativ etc. Aceste cupluri depind de trăsătura luată în considerare : dacă plecăm de la predilecţia pentru anumite procedee, formează un cuplu argoul şi stilul poetic, deşi funcţiile lor sînt diferite. Pentru a scoate mai bine în evidenţă anumite trăsături, se opun uneori stiluri foarte îndepărtate, cum ar fi stilul ştiinţific (mai ales limbajul matematic) şi cel poetic [7].

Între stiluri nu există limite precise, aşa cum nu există nici între ramificaţiile teritoriale — dialectele şi graiurile; este vorba mai degrabă de anumite zone de tranziţie de la un stil la altul. Baza lor o constituie folosirea unor elemente comune în mai multe stiluri, precum şi posibilitatea transpunerii unor elemente dintr-un stil în altul.

Ca ansambluri lingvistice, stilurile constituie sisteme deschise; consacrate social şi organizate structural în consecinţă, ele presupun tot din motive sociale şi structurale o permanentă fluctuaţie a elementelor de la un ansamblu la altul. Însă cînd trece dintr-un stil în altul, un fapt de stil este recunoscut ca străin în noul context; este ca şi cum un străin s-ar remarca prin pitorescul său, care contrastează cu particularităţile locuitorilor ţării pe care o vizitează. În stilistică un asemenea contrast este chiar dovada că elementul „intrus" aparţine altui stil decît cel în care e transpus. Structural vorbind, acest efect este rezultatul indicelui de conotare, care marchează orice unitate stilistică şi o însoţeşte evidenţiind-o ca un izotop detectabil în orice mediu s-ar afla (vezi mai sus, p. 374).

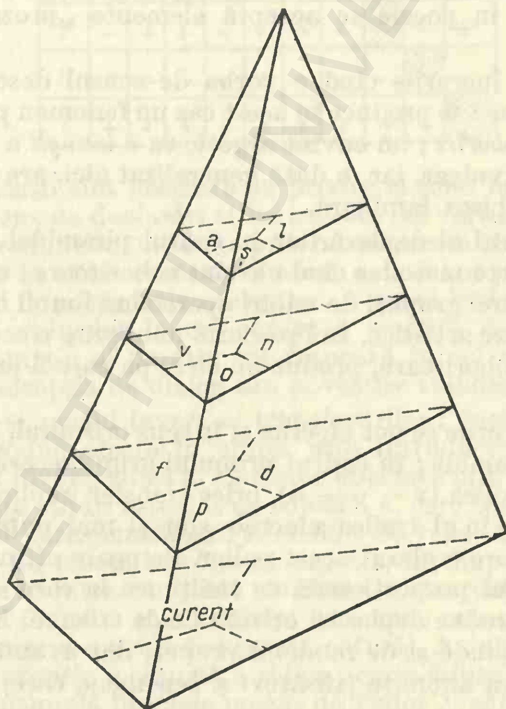
Se poate deci spune că fenomenul de fluctuaţie stilistică constituie chiar o probă a pertinenţei trăsăturii relevate de efectul prin evocare; avem a face în realitate cu proba comutării realizată practic de vorbitori. Se spune de obicei că procedeul comutării este o operaţie de laborator, făcută de specialist pentru a determina ce este pertinent şi ce nu într-un fapt de limbă. Dar comutarea mai este înţeleasă şi ca un raport şi în acest caz este

---

7 Aceasta e opoziţia de bază de la care porneşte Solomon Marcus în lucrarea sa recentă *Poetica matematică*, Bucureşti, 1970.

evident că ea reprezintă un fenomen obiectiv : vorbitorii utilizează pe *p* şi *b* ca unităţi de sine stătătoare, pentru că au dovada capacităţii lor distinctive, manifestate în enunţuri comparabile ca *mă duc să cumpăr pere / bere*. Este neîndoios că un asemenea raport se plasează la nivelul inconştientului care este sediul structurii limbajului, precum şi al altor fenomene de viaţă psihică. Însă comutarea realizată cu ajutorul efectului prin evocare se plasează între nivelul inconştientului şi acela al realizării conştiente a limbajului ; dovada e furnizată de efectul prin actualizarea indicelui de conotare, care acţionează ca un stimul de gradul al doilea.

În ce sens se produce această fluctuaţie stilistică ? Răspunsul la această întrebare trebuie să aibă o fundamentare în însăşi structura stilistică a limbii, ca ansamblu ierarhizat în mai multe subansambluri plasate la anumite paliere. Sugestiv ne putem închipui stilurile limbii ca alcătuind o piramidă : la bază se află varietăţile cele mai curente, iar cu cît urcăm spre vîrf cu atît întîlnim stiluri şi varietăţi tot mai specializate ; la fiecare nivel coexistă mai multe stiluri, ca în imaginea de mai jos :

Am notat prin iniţiale stilurile limbii : f = familiar ; p = publicistic ; d = dramatic ; v = vulgar ; o = oficial ; n = narativ ; a = argotic ; ş = ştiinţific ; l = liric.

Modelul piramidei stilistice are avantajul de a sugera ierarhia stilurilor din punctul de vedere al specializării lor. Astfel, cel mai larg este stilul conversaţiei curente standard, de la care pornesc în sus paliere de stiluri tot mai restrînse ca domenii şi specializare şi în ultimă instanţă şi ca volum de elemente specifice. Modelul piramidal reflectă şi legea distribuţiei cumulative a stilemelor, în sensul că în stilurile inferioare se acumulează elementele proprii lor, dar care pot fi folosite şi în cele superioare. De altfel, un stil nu poate funcţiona decît prin adăugarea, la propriile sale elemente, a altora făcînd parte din stiluri inferioare. Am putea numi *procedeul puţului* folosirea unor fapte de stil luate din zone inferioare stilistic faţă de nivelul la care se desfăşoară vorbirea.

În răspunsul la întrebarea pusă mai sus trebuie să se specifice deci că fluctuaţia stilistică se desfăşoară normal în sens ascendent. Însă urcarea stilemelor în ierarhia stilistică nu produce un efect deosebit, existînd, în general, o toleranţă a includerii unor elemente dintr-un stil în altul superior. De pildă, în argou se poate vorbi vulgar, în textul ştiinţific un ton oficial nu este strident, în poezie se acceptă elemente „prozaice" şi aşa mai departe.

Invers stau lucrurile cînd e vorba de sensul descendent al transpunerilor de stileme : se produce în acest caz un fenomen pe care l-am putea numi *efectul de coborîre* ; un cuvînt argotic ca *a mangli* a produs efect prin evocare în mediul vulgar, iar, o dată generalizat aici, are un efect deosebit cînd apare în vorbirea familiară.

Sensul vertical al deplasărilor în cadrul piramidei stilistice propuse comportă deci efecte mai ales cînd ele sînt coborîtoare ; se înţelege că este vorba aici de cele trei grupuri de stiluri aparţinînd limbii neliterare, literare neartistice şi literare artistice. În interiorul unui grup trecerile sînt posibile, iar cînd ele sînt coborîtoare, produc un efect pe care îl putem numi expresivitate.

Însă transferurile se pot efectua şi în sens orizontal, la nivelul palierelor stabilite în piramidă ; în cadrul primului grup trecerile sînt fără efecte prea mari ; la al doilea (v — o — n), orice transfer implică un efect remarcabil şi, în sfîrşit, în al treilea efectele sînt şi mai puternice, dată fiind „altitudinea" la care e plasat acest palier. Se poate afirma că intensitatea efectului este direct proporţională cu înălţimea la care se află palierul în cadrul căruia se produc deplasări orizontale de stileme. Evident, interpretarea efectelor depinde şi de modelul propus, dar avantajul acestuia este tocmai de a sugera anumite trăsături şi fenomene care, altfel, ar rămîne mai greu de sezisat.

Am schiţat principalele sensuri ale deplasărilor stilistice, menţionînd efectele obţinute ; se pot produce însă şi transferuri în alte sensuri, să zicem oblice, în interiorul piramidei. În principiu, elementele unui stil pot trece

în orice alt stil ; am redat acest fenomen în tabloul de mai jos, în care cele două intrări cuprind toate stilurile desprinse cu ajutorul criteriilor discutate mai sus.

	c	f	v	a	p	o	ş	d	n	l
c		+	+	+	+	+	+	−	−	+
f	−		+	+	+	+	+	−	−	+
v	−	−		+	+	+	+	+	+	+
a	−	−	−		+	+	+	+	+	+
p	−	+	+	+		−	−	−	−	+
o	+	+	+	+	+		−	+	+	+
ş	+	+	+	+	−	−		+	+	+
d	−	+	+	+	+	+	+		−	+
n	−	+	+	+	+	+	+	−		+
l	+	+	+	+	+	+	+	+	+	

Unele explicaţii sînt necesare cu privire la felul în care se poate citi tabloul : unicul sens de deplasări stilistice este cel vertical. De pildă, vrem să ştim dacă se produc sau nu efecte prin introducerea elementelor specifice din toate stilurile în stilul curent ; în acest caz se iau pe rînd coloanele şi se vede rezultatul în prima linie *c* ; semnul + arată într-adevăr că introducerea majorităţii stilurilor în cel curent e însoţită de efecte expresive. Numai stilul dramatic şi narativ nu frapează în cel curent, bineînţeles dacă le luăm în accepţia de dialog sau povestire standard.

Tabloul dă şi sensul invers al transferurilor : dacă, de pildă, linia *a* arată cînd se produc efecte în argou prin introducerea unor elemente străine lui, sensul invers, adică al efectelor obţinute prin intrarea elementelor de argou în alte stiluri este dat de coloana *a*, care trebuie citită vertical în raport cu liniile corespunzătoare stilurilor. Se vede că stilurile inferioare argoului (*c*, *f*, *v*) nu izbesc în context argotic, în timp ce argoul produce efecte în orice stil ar intra. Se poate conchide că fluctuaţiile stilistice nu au caracter simetric. Chiar în cazul stilului liric unde constatăm efecte expresive peste tot, acestea nu sînt de aceeaşi natură. A introduce lirismul în stilul vulgar sau argotic înseamnă a ridica aceste stiluri la nivelul creaţiei poetice, cum se întîmplă în unele poeme de Tudor Arghezi sau Miron Radu Paraschivescu. Invers stau lucrurile dacă într-un stil liric standard se introduc elemente vulgare sau argotice : se produce un mare contrast cu restul contextului, un efect expresiv deosebit. La fel este situaţia stilului narativ : folosit în stilul vulgar sau argotic duce la creaţii

stilistice la nivelele respective. Elementele din alte stiluri care intră în el au valoare de „citat", ca în *Moromeţii* de Marin Preda sau *Groapa* de Eugen Barbu.

Nu se pot justifica aici toate transferurile marcate în tablou; complexitatea lor arată cît de importantă este distribuţia pentru structura stilistică a limbii: ea este un mijloc de descriere a statutului combinatoric al unităţilor, precum şi a trăsăturilor lor inerente în sensul includerii indicelui de conotaţie.

Dacă transferurile între stiluri produc de cele mai multe ori efecte expresive, nu acelaşi lucru se întîmplă prin interferenţele dintre varietăţile unui stil. Acestea se comportă ca variantele unei unităţi structurale în general: prin înlocuirea lor reciprocă într-un plan nu se produce nici o schimbare în planul opus.

Astfel, la baza piramidei, stilul curent are cel puţin tot atîtea varietăţi cîte secţiuni verticale am operat: de la fiecare porneşte cîte un grup de stiluri: cel al limbii vorbite neîngrijite, cel al limbii literare neartistice şi cel al limbii beletristice. La fel, dacă luăm un stil sau altul din primul palier: stilul familiar are varietăţi după cum e folosit în mediu orăşenesc sau la ţară; am asistat la ţară la interferenţe între stilul familiar al unor militari şi vorbirea populară a localnicilor. Ţăranii au preluat unele elemente ca *ei face* necunoscute în graiul lor; dacă acestea i-au impresionat este doar pentru că unii militari aveau o condiţie intelectuală superioară lor, altfel transpunerile se făceau într-o parte sau alta fără efecte expresive.

Printre varietăţile stilurilor limbii vorbite o poziţie aparte o ocupă jargonul [8], adică acel fel de exprimare elaborat de vîrfurile aristocraţiei sau burgheziei, folosit în mod deliberat pentru semnificarea distanţei faţă de popor. Există două feluri de jargoane, după procedeele utilizate:

a) Jargonul bazat pe mijloace interne apare în perioade marcate de purism lingvistic, cînd împrumuturile din alte limbi sînt condamnate. Este caracteristic în această privinţă jargonul preţioaselor din Franţa secolului al XVII-lea, satirizat de Molière în *Les précieuses ridicules*. Menţionăm cîteva procedee în traducere românească, ele păstrîndu-şi savoarea în orice limbă. Ca în orice limbaj bazat pe mijloace interne, unele cuvinte capătă accepţii deosebite: astfel *dezarmat* înseamnă „lipsit": „dezarmat de bani", „pălărie dezarmată de pene". Se foloseşte antifraza, adică denumirea unui lucru prin contrariul său: un servitor este ceva „necesar", dar poate fi numit un „inutil". Multe cuvinte sînt luate în accepţie metaforică: o inimă „defrişată" este una care a iubit, evantaiul este un „zefir". Caracterul artificial, snob şi parazitar al acestui tip de jargon rezultă şi dintr-o preferinţă foarte acuzată pentru perifraze: ochii sînt „oglinzile sufletului"' iar oglinda „sfătuitoarea graţiilor", fotoliile se numesc „comodităţile conversaţiei", iar obrajii „tronurile pudorii".

---

[8] Termenul de jargon e folosit uneori în accepţia de „limbaj profesional" (cf. „jargonul medicilor" etc.).

b) Jargoanele alcătuite prin mijloace externe caracterizează clasele cosmopolite, care, din ploconire servilă faţă de unele ţări, împrumută cuvinte şi expresii din limba acestora. Aşa a existat la noi jargonul grecizant, iar ulterior cel franţuzit. Pentru ilustrarea acestuia din urmă se dă curent ca exemplu piesa lui Costache Faca *Comodia vremii* sau *Franţuzitele*, scrisă în 1833 şi jucată în 1835. Iată un pasaj caracteristic, în care elementele de jargon sînt foarte numeroase :

„În jurnalu după urma, e ceva deosebit,
D'abor o demoazela, cîn se află an vizit,
Este de bonton la modă să aibă capot deschis,
În mînă cu portofeliu, şi cu beiader închis".

Jargoanele reprezintă deci variante ale stilului conversaţiei curente şi anume varianta cea mai îngrijită. Avem însă aici un exemplu de îngrijire dusă la exces, care se transformă în contrariul ei ; de aceea, jargonul impresionează cînd depăşeşte limitele de folosire „naturală", el produce un efect expresiv, dar contrar celui aşteptat, adică un efect negativ, ridicol.

Tot o poziţie aparte printre stilurile limbii vorbite ocupă şi argoul pe care l-am menţionat de altfel în mai multe rînduri în cele de mai sus. Rămîne ca aici să fie caracterizat şi pozitiv, nu numai diferenţial, şi anume prin procedeele pe care le utilizează cu precădere.

Ca orice ramificaţie socială, argoul recurge la procedee interne, cel mai important fiind acela al acordării unor accepţii inedite cuvintelor din limba comună. Cum unul din cele mai vechi şi mai bine studiate dintre argouri este cel francez, se vor da cîteva exemple din acesta.

Astfel, multe epitete capătă semnificaţii aparte : *le bavard* („palavragiul") înseamnă „avocatul", *le curieux* („curiosul") desemnează ironic pe judecător. Într-un grad mai pronunţat decît în alte stiluri se folosesc figuri de stil, care, aşa cum am arătat, au o dublă funcţie : nominativă şi expresivă : *la menteuse* („mincinoasa") este „limba", *la neige* („zăpada") înseamnă „cocaina", *piano* se foloseşte pentru a desemna „serviciul amprentelor digitale".

Necesitatea de elaborare a unui limbaj specific, secret duce la utilizarea unor procedee mai mult sau mai puţin sistematice ; în sectorul figurilor de stil se menţionează de obicei derivarea sinonimică : un obiect sau fenomen e denumit printr-un cuvînt oarecare, iar apoi cu o întreagă serie de termeni care fac parte din aceeaşi sferă semantică. Plecîndu-se de la *poire* („pară") cu sensul de „cap", s-a trecut la folosirea unor termeni echivalenţi ca *pomme* „măr", *cassis* „coacăză", *citron* „lămîie", *coloquinte* „citrullus colocynthis", *calebasse* „tigvă", *tomate* „roşie", *patate* „cartof", *ciboule* „ceapă lungă" [9].

Se ajunge astfel la recorduri de zeci de cuvinte pentru a denumi noţiuni „cheie" pentru argotizanţi, cum sînt banii, femeile prostituate etc.

---

[9] Cf. Pierre Guiraud, *L'argot*, Paris, 1966, p. 56.

Interesant este că se recurge și la procedee sistematice de formare a cuvintelor, de pildă la unele sufixe proprii : de la *pardessus* („pardesiu") se obține *pardingue* prin înlocuirea terminației cu un sufix ; de la *bureau* („birou") se derivă *burlingue*, *directeur* („director") devine *dirlot*, *jaloux* („gelos") dă *jalmince* etc.

Cum în mediile argotizanților se află de multe ori străini, se ajunge la împrumuturi din limba lor, care se încetățenesc în argou și ulterior în stilul vulgar și chiar familiar. La noi sînt foarte numeroși termenii argotici de proveniență țigănească ca *a ciordi*, *a mangli* ; în argoul francez mai vechi se găseau cuvinte de origine provensală, iar în prezent, în urma pătrunderii anglicismelor și a răspîndirii lor prin diferite mijloace, se ajunge la „consacrarea" unora în argou și în vorbirea familiară : *job* „muncă", *bisness* „meserie", „prostituție", *driver* „a conduce mașina".

Dacă jargoanele sînt o excrescență efemeră, fără urmări importante pentru configurația stilistică a limbii, argourile au un statut de stil fundamental, de sine stătător, cu mare forță de pătrundere în alte stiluri, mai ales în cele vorbite. Există chiar o literatură fie scrisă direct în argou, fie influențată puternic de acesta ; a apărut chiar un snobism al argoului, care este premisa răspîndirii lui în însăși vorbirea unor oameni instruiți.

Printre stilurile limbii literare neartistice merită să fie luat în considerare, pentru multiplele varietăți pe care le are, stilul științific. Într-adevăr, datorită evoluției fără precedent în epoca modernă a tehnicii și a științei, s-a ajuns la o diversificare a stilului științific într-un mare număr de limbaje, cam tot atît de numeroase cît sînt ramurile fundamentale ale cercetării contemporane. Am arătat mai sus că aceste limbaje funcționează ca varietăți și nu ca unități stilistice de sine stătătoare. Baza lor comună este ansamblul de elemente generale în stilul științific, care figurează în orice limbaj profesional. La acestea se adaugă elemente specifice ramurilor fundamentale ale tehnicii și științei.

Printre limbajele profesionale, cel matematic are o poziție interesantă, în sensul că el recurge atît la elemente din stilul curent, din cel științific în ansamblu, la care adaugă elemente specifice limbajelor artificiale și anume cele necesare construirii de sisteme formale : simboluri precise pentru anumite noțiuni, relații, operații. Studiind opoziția dintre limbajul poetic și cel matematic, S. Marcus dă și o descriere a acestuia din urmă, enumerînd unele forme verbale mai frecvente : reflexivul (*se observă*), pasivul (*este notat*), conjunctivul (*fie*) etc., precum și unele fenomene lexicale legate de constituirea terminologiei matematice moderne [10].

Aspectele care caracterizează mai pregnant limbajele profesionale se regăsesc în domenii unde apar mereu obiecte și fenomene noi, a căror denumire este necesară. Iată în acest sens un pasaj dintr-un text de chimie :

„*Modificarea cristalinității policaprolactamei prin măcinare vibratorie în medii lichide.* Modificarea structurii supramoleculare a polimerilor s-a urmărit röntgenografic și pentru distrucția mecanică prin măcinare vibratorie în medii lichide. S-a studiat astfel influența naturii mediului de măci-

[10] S. Marcus, *lucr. cit.*, p. 74–75.

nare, a duratei de distrucție și a cantității de lichid asupra reducerii cristalinității polimerilor. Rezultatele se prezintă comparativ cu ale polimerului inițial (care n-a suferit distrucția), măcinat în mediu inert" [11].

Se observă aici folosirea unor termeni chimici specifici ca *polimer*, *policaprolactamă*. Aceștia se grefează pe o terminologie științifică generală, ilustrată de cuvinte ca: *modificare*, *structură*, *mecanic*, *vibrator*, *mediu*, *lichid* etc. Alți termeni sînt comuni doar unor ramuri ale științei și tehnicii, fără a fi generali în stilul științific: *supramolecular*, *röntgenografic*, *cristalinitate*. Evident, întîlnim și elemente din stilul curent, cum este a *urmări*, la care se adaugă cuvintele gramaticale; interesant este că un cuvînt general ca *distrugere* este înlocuit cu o variantă: *distrucție*.

Am văzut pînă aici care sînt mijloacele de delimitare a stilurilor, relațiile dintre ele, precum și unele probleme legate de constituirea lor pe baza anumitor procedee; s-au luat cu acest prilej în discuție și unele aspecte ale stilurilor literaturii beletristice. Cercetarea lor, precum și a realizării operei literare ca atare, intră în sarcina stilisticii literare.

d. Stilistica literară

Problematica stilisticii literare este foarte complexă datorită atît obiectului ei — opera literară — ca lucrare artistică, cît și metodologiei folosite. Totuși în prezent lucrurile sînt mai clare, întrucît caracterul de știință pilot al lingvisticii se manifestă și în acest domeniu. În acest paragraf interesează tocmai procesul de lingvisticizare a stilisticii literare; celelalte aspecte, cum sînt estetica și critica literară, nu vor fi luate în discuție decît în măsura în care recurg la un model lingvistic.

Există trei sectoare de aplicare a lingvisticii la stilistica literară: a) studierea stilurilor literar-artistice ca ramificații ale limbii comune, b) analiza structurală a narațiunii și c) fundamentele lingvistice ale limbajului poetic.

a) Am văzut în paragrafele precedente care sînt împrejurările social-culturale ale folosirii stilurilor literaturii artistice, mecanismele informaționale care intervin în comunicarea literară, precum și unele probleme legate de caracteristicile structurale ale stilurilor limbii artistice.

Trebuie arătat că aceste stiluri sînt luate aici în conformitate cu trăsăturile literaturii tradiționale. În perioada clasică a existat o separare foarte netă a genurilor literare și implicit a stilurilor specifice lor. Nu se admiteau nici interferențe, trecerea unor elemente dintr-un stil în altul fiind condamnată categoric de partizanii purității genurilor. În ciuda negațiilor intervenite în epocile următoare, poezia și-a păstrat un stil al său, proza s-a consacrat în romanele secolului al XIX-lea, iar teatrul, părăsind forma versificată, și-a găsit un stil propriu, apropiat în genere de limba vorbită.

---

[11] Cristofor Simionescu, Cleopatra Vasiliu Oprea, *Mecanochimia compușilor macromoleculari*, București, 1967, p. 181.

Literatura modernă porneşte de la principiul că formele tradiţionale sînt artificiale prin însăşi specializarea lor ; astfel, limbajul poetic e socotit perimat şi se încearcă o poetizare a tuturor elementelor limbii. Romanul tradiţional este complet dezarticulat prin experienţa „noului roman", iar în ultima vreme se vorbeşte tot mai mult de romanul poetic. În teatru este pusă sub semnul întrebării însăşi funcţia limbajului ca mijloc de comunicare. În aceste împrejurări este normal ca stilurile limbii literaturii să fie substanţial modificate, limitele dintre ele să fie mult mai labile decît în trecut, iar interferenţele să fie nu numai o posibilitate, ci chiar o regulă.

Totuşi nu rezultă de aici că stilurile limbii artistice ar fi dispărut, s-ar fi contopit într-un mod unic de exprimare. S-ar putea să aibă loc o tendinţă de restructurare a lor, o nouă diviziune, operată după alte criterii decît în trecut, să zicem, de pildă, după încărcătura semantică a termenilor şi după jocul indicilor de conotaţie.

Deocamdată, ar fi suficient să se dea o descriere măcar a stilurilor literaturii tradiţionale. În afara unor exemplificări mai mult sau mai puţin întinse, nu există în prezent descrieri ample sau monografii ale acestor stiluri. La noi se citează de obicei articolul lui G. Ivănescu, *Limba poetică românească* [12], în care stilul poetic este privit din punctul de vedere al constituirii lui în epoca modernă.

Există două direcţii de cercetare a stilurilor limbii artistice : studiul limbajului nefigurat şi cel al limbajului figurat. În toate există un fond comun alcătuit din elemente ale acestor două limbaje, iar fiecare se caracterizează apoi prin elemente proprii şi printr-o anumită proporţie dintre elementul nefigurat şi figurat. Toate aceste aspecte necesită însă studii adîncite şi exhaustive. Iată, de pildă, cîteva exemple din inventarul întins de cuvinte aparţinînd literaturii române : *alean, ambrozie, aureolă, azur, candid, cleştar, dalb, diademă, falnic, flamură* etc.

Raportul dintre limbajul nefigurat şi cel figurat în poezie poate fi urmărit într-un poem caracteristic ca *Păreri de rău* de Mihai Beniuc [13] :

O, poate-am fost întîia dată
Întîiul vierme de mătasă
Ce-ar fi ţesut vrăjit o haină
Pe trupul tău, cea mai aleasă,

Profund albastră, numai visuri
Ca cerul nopţilor de stele,
Scăldată-n ploi diamantine
Din toate lacrimile mele.

---

[12] În L. lit., II, 1956.
[13] Culegerea *Cîntecele inimii*, Bucureşti, 1960.

Pe fruntea ta senină, pală,
Puneam o candidă cunună
Ce-am făurit-o pentru tine
Din cel dintîi pătrar de lună.

În ochi ţi-aş fi topit lumina
Din mările verzui — fiorul
Ce-nvăluie nostalgic unda,
Născînd în oameni pururi dorul.

Furam zăpezii frăgezimea,
Căldura primăverii-întîie,
Să năvădesc poema blîndă
A mînii tale ce mîngîie.

Petale roşii de muşcată
Ţi-aş fi-nflorit pe gura caldă,
Un nufăr era orice zîmbet
Pe-o apă vie ce tresaltă.

Este interesantă aici abundenţa elementelor poetice nefigurate, consacrate de tradiţia literară, de pildă : *trup*, *pal*, *candid*, *nostalgic*, *pururi*, *mîngîia*. La acestea se adaugă cuvintele care alcătuiesc figuri de stil : *vierme de mătasă*, *vrăjit*, *nopţi de stele*, *ploi diamantine*, *a topi*, *a fura*, *a năvădi*, *a înflori*. Evident, există o împletire strînsă a celor două categorii de elemente, ceea ce contribuie la ridicarea tensiunii lirice. Dat fiind însă că şi în limbajul figurat apar uneori cuvinte tot consacrate poetic, se poate spune că, în ansamblu, poemul stă sub semnul dominării retoricii tradiţionale, ajunsă la apogeu în astfel de creaţii.

În stilul narativ se folosesc elemente ale limbii curente, îmbogăţite cu cele necesare relatării faptelor inerente ţesăturii lucrării literare. Am dat mai sus (p. 369—370) un pasaj din *Nicoară Potcoavă* de Mihail Sadoveanu, în care s-au văzut mijloacele retoricii tradiţionale folosite de scriitor. Proza mai nouă renunţă la ele în favoarea unei scrituri albe, aşa-numitul stil zero. Dar în acest caz capătă preponderenţă structurarea conţinutului. Aceasta este cercetată cu ajutorul modelelor oferite de lingvistică, aşa cum reiese din punctul b.

Stilul lucrărilor de teatru se apropie şi mai mult de limba curentă, la care se adaugă cele necesare dezvoltării tensiunii teatrale, ca în acest pasaj din *Danton* de Camil Petrescu (tabloul VIII) :

„DANTON : Ea e aici ? (*Gîfîind îngrozit, crispat din cap pînă în picioare* :) Nu... e cu neputinţă ! (*Şi ars de friguri, halucinat, o strigă pe nume, ca şi cînd ar aştepta un răspuns* :) Gabrielle ...Sînt eu... Danton... (*Aşteaptă, pe urmă se întoarce către ceilalţi, cerînd cu privirea să fie lăsat singur. Toţi se retrag.*) Gabrielle, trebuie să-mi vorbeşti... sînt între noi lucruri (*rămîne*

cu ochii ficşi) nelămurite...(*Rămîne cu capul în piept, rece, blînd, simplu; după un timp*:) Gabrielle, te-am înşelat şi nu te-am înţeles... Tu ai fost totuşi aproape de sufletul meu... Mi-ai dat copiii mei. (*Sumbru şi înduioşat*:) Gabrielle, iartă-mă...".

Elementele de limbă vorbită sînt aici pline de semnificaţie: întrebări, exclamaţii, ezitări, întreruperi. În plus, se adaugă fapte esenţiale de dramatism, ilustrate de atitudinea personajului, care este magistral precizată de autor în indicaţiile scenice, piesele lui Camil Petrescu fiind celebre din acest punct de vedere.

Stilurile limbii literare artistice sînt deci ramificaţii ale limbii comune, evident de altă natură decît celelalte stiluri. Fiecare stil al limbii beletristice are o structură proprie bazată pe elemente mai mult ori mai puţin „literaturizate" şi pe proporţia dintre diferitele tipuri de expresie şi de conţinut. De asemenea, conform schemelor distribuţionale stabilite în paragraful precedent, fiecare din stilurile artistice poate primi elemente din alte stiluri, cu efectele de conotare corespunzătoare; în acelaşi timp, elemente specifice stilurilor artistice pot fi folosite în alte stiluri unde evocă atmosfera care le este proprie.

b) Stilistica literară a cunoscut o dezvoltare considerabilă în ultimii ani ca urmare a aplicării la literatură a metodelor de cercetare lingvistică; s-au publicat volume valoroase, au avut loc întîlniri internaţionale. Printre alte şcoli de critică şi teorie literară se vorbeşte şi de cea structurală şi e clar că în acest caz se are în vedere folosirea modelului lingvistic de analiză structuralistă.

Noua direcţie este cunoscută mai mult sub numele de *poetică*, dar termenul este extins la întreaga producţie literară. Ea este rezultatul unei lungi evoluţii de cercetare a expresiei literare. Cea mai veche şi lungă perioadă a acesteia este retorica, adică studiul mijloacelor, al „figurilor" necesare alcătuirii unui discurs sau al operelor literare. A doua fază a fost marcată de studierea „limbii şi stilului" scriitorilor, care se rezuma de multe ori la inventare de forme lingvistice (arhaisme, regionalisme, neologisme etc.), însoţite sau nu de catalogarea principalelor procedee expresive, inclusiv a figurilor vechii retorici. Pentru relevarea aspectelor lingvistice ale expresiei sînt cunoscute la noi lucrările acad. Iorgu Iordan (în special cercetările consacrate lui Creangă şi Caragiale), iar pentru lămurirea valorii literare a procedeelor sînt de reţinut cercetările lui Tudor Vianu [14].

Poetica actuală se vrea însă o tipologie generală a structurilor literare; pornind de la anumite opere reprezentative, cercetătorii încearcă să stabilească unele modele generale, care dau impresia de a fi alcătuite deductiv.

Impulsul poeticii a fost dat de interpretarea lingvistică a fenomenului literar şi de preluarea rezultatelor analizelor formaliste ale folclorului narativ. Lucrările formaliştilor ruşi au fost cunoscute în traduceri străine [15] şi ele

---

[14] Vezi în acest sens *Studii de stilistică*, Bucureşti, 1968.

[15] Recent a apărut şi în traducere românească cartea lui Vladimir Propp, *Morfologia basmului popular*, Bucureşti, 1970.

au fost confruntate cu noile procedee introduse de semantica lingvistică, de alte ramuri ale ştiinţei limbii şi ale semiologiei în ansamblu. De aceea, modelele poetice cuprind elemente de lingvistică, de logică simbolică şi chiar de matematică.

Pentru a ilustra metoda noii poetici aplicată la studiul structurilor narative, dăm mai jos un exemplu din lucrările unuia din cei mai de seamă reprezentanţi ai ei, Tzvetan Todorov. Printre încercările izbutite ale acestuia se numără şi analiza făcută povestirilor lui Boccacio [16]. Este vorba într-adevăr de o gramatică, în sensul că sînt preluate sistematic din teoria gramaticală concepte ca nume propriu, adjectiv, verb, negaţia şi opoziţia, comparativul, modurile, unele tipuri de îmbinări sintactice. Acestea sînt modele care sintetizează tipurile de personaje, acţiuni, înlănţuiri de evenimente; de pildă, există trei categorii de verbe: *a modifica*, *a păcătui* şi *a pedepsi*, care explică transformările narative de bază din nuvele. Printre acestea farsele au o structură mai simplă, alcătuită dintr-o inversare de atribut. „Toate pot fi povestite în felul următor: Calandrino (sau jupîn Simone etc.) este prost, zgîrcit etc. şi Bruno (Buffalmacco, Nello etc.) hotărăşte să-l pedepsească; el născoceşte o farsă la sfîrşitul căreia Calandrino va fi umilit, nenorocit etc. Am putea s-o codăm astfel:

$$XA + XB \Rightarrow (X - A) \text{ opt } y \Rightarrow Ya \Rightarrow X - A$$

unde X Calandrino; Y Bruno; a travestirea unei situaţii; A fericit; B prost" [17]

Se vede că formalizarea este destul de simplă, ea comportînd unele simboluri pentru personaje şi însuşiri, unele relaţii ca implicaţia, negaţia, unii operatori ca optativul, travestirea.

Modelul este destul de fecund şi el poate explica situaţii narative mai complexe. Deocamdată el este aplicat la proza nepsihologică, nesimbolică, adică la naraţiuni pur predicative, în care lucrurile doar se întîmplă, iar eroii nu sînt decît nişte termeni într-o „gramatică" generală, ale cărei reguli şi combinaţii le „generează" destinul.

Oricum, el poate fi aplicat şi în alte genuri, după cum el poate fi în acelaşi timp adîncit ca formalizare; în acest sens trebuie menţionată contribuţia lui Solomon Marcus, care a alcătuit un model matematic pentru a lămuri unele aspecte ale structurii teatrului [18].

Literatura modernă şi mai ales poezia cer însă cercetări orientate în altă direcţie şi anume în direcţia expresiei poetice care se supraordonează conţinutului.

c) Al treilea domeniu al stilisticii literare este fundamentarea lingvistică a studierii limbajului poetic. Şi în acest domeniu se încearcă o sinteză a modelelor oferite de analiza structurală, de logică şi matematică,

---

[16] Vezi cartea intitulată *Grammaire du Décaméron*, Haga—Paris, 1965.
[17] Tzvetan Todorov, *lucr. cit.*, p. 75.
[18] Solomon Marcus, *lucr. cit.*, p. 257—327.

precum şi de semiotică în ansamblu. Dacă însă în cercetarea formală a conţinutului naraţiunii există o convergenţă metodologică, în studiul poeziei situaţia este mai complicată în primul rînd din cauza complexităţii fenomenului poetic. Se pot stabili totuşi cîteva sectoare de cercetare a stilisticii poeziei.

Unul din ele este analiza structurală a figurilor poetice, de tipul comparaţiei, metaforei. În acest scop s-a încercat să se dea o interpretare semantică a lor în termeni de trăsături distinctive. Există două tipuri de metaforă : explicită, dacă termenul propriu coexistă cu cel figurat în enunţ, şi implicită, dacă termenul figurat e singur, relaţia lui cu cel nefigurat realizîndu-se *in absentia*. Pentru metafora explicită se poate găsi un exemplu în poemul de M. Beniuc, citat mai sus : „Un nufăr era orice zîmbet". Termenul *nufăr* se aplică lui *zîmbet* pentru a îmbogăţi semnificaţia acestuia cu o imagine plastică; de fapt, *nufăr* este transferat asupra lui *zîmbet* mai ales cu acea trăsătură semantică care e capabilă să evoce o reprezentare a florii gingaşe, în timp ce trăsătura abstractă a termenului figurat e lăsată pe planul al doilea. Acelaşi mecanism intervine şi în cazul metaforei implicite; în exemplul de mai sus am face să dispară termenul propriu *zîmbet*, iar din context ar urma să decodăm pe *nufăr* cu sensul termenului propriu îmbogăţit prin imaginea florii. Interpretarea structurală înseamnă o rafinare a analizei trăsăturilor distinctive şi a relaţiilor dintre cei doi termeni.

Problema care se pune este dacă analiza în trăsături distinctive poate într-adevăr să explice complexitatea structurii imaginii poetice. În principiu, aceasta nu se reduce la simpla reunire a unor trăsături pertinente într-un fascicul semantic, ci cunoaşte o ridicare la un nivel superior de sinteză semantică.

Integrarea într-un tot unitar a elementelor din enunţ reprezintă al doilea sector al studierii imaginii poetice. Diferite modele sînt posibile pentru a explica această operaţie; ne-am oprit însă la un model logic verificat cu alt prilej [19].

Termenii care intră în alcătuirea unei imagini poetice au un fascicul de trăsături semantice abstracte şi un fascicul de trăsături concrete, reprezentabile. De pildă, în exemplul de mai sus, *zîmbet* cuprinde un fascicul abstract (a) şi unul concret (b), iar *nufăr* la fel, respectiv (c) şi (d). În structura de adîncime se porneşte de la un mesaj de tipul : „zîmbetul este delicat aşa cum este nufărul de gingaş". Asupra fasciculelor desfăşurate analitic în acest mesaj, acţionează operatorii : identificator, repetitor, permutator, compozitor şi eliminator.

Prima transformare ar fi deci :

$$a\ b\ c\ d \rightarrow a\ c(b\ d),$$

ceea ce înseamnă că se ajunge la un mesaj intermediar de tipul „zîmbetul este un nufăr, delicat şi gingaş". De aici, prin permutare şi o nouă

---

[19] Cf. Paul Miclău, *Le signe linguistique*, Paris, 1970, p. 115—126.

compunere se ajunge la şirul terminal, reperat la Beniuc : „un nufăr era orice zîmbet", adică :

a c(b d) → c d(a b)

În metafora implicită apare în plus operaţia de eliminare a fasciculului abstract din termenul figurat, fie :

a b c d → a c(b d)

a c(b d) → a(b d)

În sinteza totală *nufăr = zîmbet*, termenul propriu nu dispare decît ca semnificant, în timp de din termenul figurat dispare fasciculul abstract, înlocuit de acela al termenului propriu, aplicat pe cele două fascicule concrete ale ambilor termeni.

Acesta este mecanismul alcătuirii imaginii elementare. Însă de multe ori în poezie apar structuri foarte complexe care cer operaţii de integrare aborioasă, ca în aceste versuri din *Oraş medieval* de Arghezi :

O casă-şi lasă pleoapa, o turlă îşi îndreaptă
Ceasornicul cu clopot aproape de ureche.

Aici avem a face cu un adevărat tablou ale cărui părţi componente cer fiecare o integrare aparte, iar apoi din trăsăturile sintetice se obţine, printr-un sistem de proiecţii, imaginea globală. Cercetările în acest domeniu sînt însă abia în faza de început, în care tatonările sînt inerente.

În sfîrşit, stilistica poeziei comportă o cercetare a structurilor proprii expresiei, a prozodiei în general şi a versificaţiei în special.

La aportul tradiţional se adaugă studiile efectuate cu mijloace moderne. Pe plan experimental pot fi menţionate lucrări ca cele ale lui Henri Morier de la Universitatea din Geneva.

Într-o altă direcţie, expresia poetică poate fi cercetată cu ajutorul modelelor matematice bazate pe structurile probabilistice, informaţionale. Informaţia adusă de elementele de prozodie şi versificaţie se calculează prin probabilitate şi entropie, adică prin suprimarea unui anume grad de incertitudine după realizarea unui element. La entropie se mai poate adăuga şi o noţiune nouă şi anume energia informaţională, care este dată de valoarea medie a probabilităţilor din sistemul considerat [20].

Cu cîţiva ani în urmă s-a discutat mult la noi despre profilul celor care trebuie să se ocupe de stilistica literară — lingviştii sau literaţii — iar problema a fost pusă în termeni polemici. Practica a arătat că avem în faţă două mulţimi în raport de intersecţie : în prezent, stilistica literară este domeniul specialiştilor în lingvistică, logică, matematică etc. care au cunoştinţe şi „gust" literar şi a literaţilor care au cunoştinţe de lingvistică, matematică etc. Viitorul aşteaptă pregătirea unor specialişti a căror preocupare de bază să fie cercetarea literaturii cu toate mijloacele oferite de ştiinţa modernă.

---

[20] Pentru toate aceste probleme vezi Solomon Marcus, *lucr. cit.*, p. 187–210.

2. Ramificațiile antropologice

În cadrul acestui capitol vor fi luate în discuție următoarele probleme:
— Raporturile dintre limbă și rasă
— Particularitățile lingvistice în graiul femeilor și
— Particularitățile lingvistice în graiul copiilor.

a. Limba și rasa

Legătura limbii cu oamenii care o vorbesc a fost un adevăr recunoscut de cercetători de la primele lor observații asupra limbilor. Însăși ideea monogenezei limbajului a pornit de la tezele biblice asupra creației omului. Asemănările ca și diferențele dintre limbi erau explicate prin asemănările și diferențele dintre cei ce le vorbeau. Și dacă pentru un număr redus de limbi, ale căror asemănări erau ușor de descoperit (de exemplu cele semitice sau romanice) gruparea s-a făcut pe bază de trăsături lingvistice, lucrul a părut mai greu de realizat atunci cînd lingviștii s-au aflat în posesia unor materiale foarte variate, adunate din majoritatea limbilor de pe glob. În căutarea unor criterii simple de clasificare s-a făcut uneori apel la factorul rasial. Trebuie citat în această direcție lingvistul austriac Fr. Müller, care a încercat să dea prima clasificare genealogică completă a limbilor cunoscute [1]. Adoptînd teza poligenezei limbajului, autorul stabilește 78 de grupuri lingvistice independente. Clasificarea lor e făcută potrivit diviziunii antropologice a lui Haeckel, care distinge patru tipuri umane în funcție de aspectul părului. Fiecărui tip îi corespunde un număr de rase și limbi. Astfel limbile indo-europene sînt grupate laolaltă cu cele semitice, hamitice, caucaziene și basca și sînt raportate la rasa mediteraneană (caracterizată prin păr moale, ondulat).

Deși Fr. Müller susține că tipurile rasiale constituie numai punctul de plecare al clasificării sale lingvistice, el se lasă totuși influențat de clasificarea antropologică — ea însăși neștiințifică — și separă limbi din aceeași familie atunci cînd vorbitorii lor aparțin unor rase diferite [2].

Încercări similare găsim la începutul secolului nostru în lucrările lui F. N. Finck. In *Die Klassification der Sprachen* (Marburg, 1901) el propune o clasificare a limbilor prin raportarea lor la tipurile temperamentale (sangvin, choleric, flegmatic, melancolic) ale vorbitorilor. Ulterior, în *Die Sprachstämme des Erdkreises* (Leipzig, 1909) el raportează grupurile lingvistice la patru rase: caucaziană, mongolă, americană, etiopiană.

Rasei caucaziene i-ar corespunde limbile indo-europene și ibero-caucaziene, celei mongole — limbile din Asia, celei americane — limbile

[1] Fr. Müller, *Grundriss der Sprachwissenschaft*, Viena, 1876—1888.
[2] Cf. Al. Trombetti, *Elementi di glottologia*, Bologna, 1923, p. 14.

amerindiene, iar rasei etiopiene — limbile indigene din Africa şi Oceania. Se vede cum aici alături de tipul rasial intervine şi criteriul geografic.

Lingvistica ştiinţifică a renunţat la criterii extralingvistice în clasificarea limbilor. Aşa cum observa A. Meillet, raportarea tipurilor sau a familiilor de limbi la o anumită rasă sau la un anumit tip antropologic nu adaugă nimic util la noţiunea de înrudire lingvistică sau adaugă erori [3]. Se cunosc încercările eşuate ale unor lingvişti şi antropologi germani de a dovedi că limba indo-europeană comună a fost vorbită iniţial de reprezentanţii rasei ariene — caracterizată prin craniu dolihocefal, păr blond şi piele albă — păstrată în stare pură numai la germani.

Atît în prezent cît şi în trecut, cît de departe putem ajunge cu cercetarea, se constată un număr variabil de limbi şi de tipuri umane. Numărul lor nu concordă şi e firesc să fie aşa, cîtă vreme limba şi rasa sînt fenomene diferite ca esenţă şi manifestare. Oamenii se grupează în rase în funcţie de o serie de factori fiziologici : forma craniului, culoarea pielei, aspectul părului etc. Trăsăturile rasiale se transmit ereditar. În absenţa unor căsătorii mixte, chiar în cazul unei migraţii descendenţii păstrează caracteristicile rasiale ale strămoşilor.

Limbile nu sînt fenomene biologice sau fiziologice, ci instituţii sociale, ele nu se moştenesc prin naştere, ci se învaţă. Orice copil poate învăţa orice limbă, oricît de diferită faţă de cea a părinţilor şi strămoşilor lui. Nu există predispoziţii înnăscute spre o anumită structură lingvistică sau fonetică. În mediu lingvistic francez sau englez, copiii negri învaţă la perfecţie franceza sau engleza. Asemenea indivizilor, şi colectivităţile umane pot abandona limba maternă adoptînd altă limbă. Dar, aşa cum bine s-a observat, dacă se poate învăţa o altă limbă în afara sau în locul celei materne, aceasta înseamnă că se estompează nu numai graniţele dintre popoare, ci şi acelea dintre rase [4].

Analiza actualei difuzări a limbilor pe glob ca şi cercetarea istoriei multora din ele a dus pe lingvişti la concluzia că nu există o legătură necesară între o limbă şi tipul rasial al oamenilor care o folosesc [5]. Ariile lingvistice nu coincid cu cele rasiale. Această constatare poate fi dovedită cu numeroase exemple : populaţiile scandinave seamănă ca tip rasial cu finezii, dar vorbesc limbi cu altă structură şi de altă origine, în timp ce finezii au aceeaşi limbă cu laponii, care sînt de altă rasă. Sub aspect lingvistic scandinavii sînt mai aproape de indieni, de care însă se deosebesc foarte mult sub aspect antropologic. Araba este astăzi limba multor popoare nesemitice etc.

Situaţia lingvistică actuală este rezultatul istoriei de milenii a omenirii, în cursul căreia limbile s-au înmulţit prin diversificare, multe au dispărut, cele mai multe şi-au modificat aria de răspîndire, abandonate de unele populaţii, adoptate de altele. Se ştie că indo-europeana comună a fost la

---

[3] A. Meillet, *Les langues dans l'Europe nouvelle*, Paris, 1918, p. 81.

[4] „Da man eine Sprache lernen kann, so werden damit nicht nur die Völkergrenzen, sondern auch die Rassengrenzen verwischt" (Theodor Kluge, *Über den Zusammenhang zwischen Sprache und Rasse*, „Orbis" IX, 1960, I, p. 69).

[5] „Il est d'expérience courante qu'il n'y a pas de lien nécessaire entre une langue et la „race" de ceux qui la parlent" (A. Meillet, *lucr. cit.*, p. 81). Cf. şi Leroy, *Lingu. moderne*, p. 36.

început limba unei populații tribale puțin numeroase; în cursul migrației, triburile indo-europene au impus limba lor unor populații de rase foarte diferite, ale căror limbi au fost eliminate. Un exemplu similar îl oferă în epoca istorică latina, care a devenit limba maternă a unor populații foarte deosebite sub aspect rasial. În contactul dintre limbi unele dispar și fac loc altora care se impun nu atît prin calități interne, cît prin sprijinul unor factori extralingvistici [6].

În tot cursul existenței sale o limbă își păstrează apartenența genetică; aceasta este un fapt istoric, dat o dată pentru totdeauna. Spre deosebire de limbi, rasele în contact se amestecă și se modifică, produc tipuri noi. Se vorbește uneori de rasa anglo-saxonă, dar denumirea aceasta nu se justifică. Populațiile germanice de limbă anglo-saxonă s-au amestecat (secolele V—VI) pe teritoriul Angliei cu populațiile celtice sosite aici cu cîteva secole mai înainte, cu danezii și normanzii (secolul al XI-lea). Amestecuri de populații s-au produs necontenit și ele trebuie să fi fost și mai frecvente în preistorie. În aceste condiții trebuie acceptată ideea că nu există rase pure — decît în mod cu totul excepțional — și că e greșit să se vorbească de rase pornindu-se de la limba pe care o vorbește o colectivitate sau alta.

Se poate admite că în Europa există un tip lingvistic slav, german sau romanic, dar nu și un tip rasial slav, german sau romanic. Cu atît mai puțin temei avem să acceptăm ideea unei rase latine sau indo-europene.

Dar dacă în epoca istorică nu găsim concordanță între limbi și rase, poate că ea a existat în trecut. Este foarte greu de spus cum s-au petrecut lucrurile la originea vorbirii. Desigur că om și limbaj sînt noțiuni ce se presupun reciproc. Dat fiind caracterul singular al procesului care le-a dat naștere, se poate admite ipoteza monogenezei. Dar cum procesul de formare a omului trebuie să fi durat sute de mii de ani, unitatea primară s-a scindat și s-au creat curînd diferențieri lingvistice [7]. Chiar pornite din același punct, limba și rasa n-au evoluat în același ritm și în aceleași condiții [8]. Așadar admițînd că primele tipuri rasiale aveau, fiecare, limba sa caracteristică, situația aceasta n-a durat multă vreme. Antropologii au reconstituit, pe baza scheletelor, istoria omului primitiv. Lingvistica poate însă să reconstituie, în liniile esențiale, numai unele limbi comune vorbite în urmă cu cîteva mii de ani și care au dat naștere principalelor familii de limbi.

Este, deci, simplist și greșit să se raporteze limbile la însușirile fiziologice ale rasei celor ce le vorbesc. Unii cercetători au atras atenția asupra faptului că rasele se caracterizează și prin anumite însușiri spirituale, care trebuie să-și găsească expresia în limbă. În istoria lingvisticii s-a făcut în mai multe rînduri afirmația că fiecare limbă corespunde unei anumite mentalități; dar e greu de dovedit că o mentalitate diferită are la bază un creier diferit și mai greu încă de găsit criterii pentru caracterizarea menta-

---

[6] Vezi *Contactul dintre limbi* (IV C).
[7] Th. Kluge, *art. cit.*, p. 71.
[8] Vezi *Diversificare și unificare* (IV A 3).

lității la cei de aceeași rasă [9]. Au fost totuși autori care au încercat să stabilească legături între anumite caracteristici lingvistice și însușirile spirituale ale raselor. După părerea lui Gabelentz fiecare rasă umană și-a făurit caracteristici proprii ca rezultat al unor factori geografici și istorici durabili. Aptitudinile spirituale ale raselor ar putea fi deduse din limbă, ceea ce s-ar demonstra prin trăsăturile proprii ale marilor familii de limbi. Autorul remarcă astfel unele trăsături lingvistice comune limbilor semitice și celor malaeze (de exemplu topica în propoziție) și crede că ele s-ar explica prin unele însușiri spirituale comune celor două rase, cum ar fi capacitatea lor de a asimila culturi străine și a le transmite și altora. Lingvistul german trăgea concluzia că ceea ce e comun în limbile semitice și malaeze și se întîlnește numai la ele s-ar baza pe elemente componente comune în structura spirituală a vorbitorilor lor — elemente care ar explica și unele paralelisme istorice [10].

E greu de admis că trăsăturile spirituale de care vorbește autorul sînt caracteristice numai acestor două tipuri rasiale dar, chiar dacă ar fi așa, cu ce se poate dovedi că tocmai ele sînt cauza unor fenomene morfologice sau sintactice? Dacă topica, așa cum e foarte probabil, a fost în trecut alta, iar însușirile spirituale s-au păstrat?

Introducerea, ca termen mediu, între limbă și rasă a conceptului gîndire sau spiritualitate nu ne duce prea departe. Desigur că limba corespunde gîndirii, este forma ei de expresie, dar n-avem cum dovedi că fiecare rasă are forme specifice de gîndire. Nu-i de crezut că gîndirea depinde în mai mare măsură de starea somatică, de factorii ereditari, stabili decît de influența schimbătoare a mediului.

Spiritualitatea unei colectivități se manifestă în cultură. Dar ariile lingvistice nu coincid cu ariile culturale, iar acestea din urmă nu concordă cu ariile rasiale. După cum observa E. Sapir [11] ariile rasiale, culturale și lingvistice se întrepătrund, istoria fiecăreia urmează alt curs. Populații cu același tip rasial aparțin unor culturi diferite, populații de rase diferite au caracteristici culturale comune.

Un grup lingvistic nu corespunde unui grup cultural sau rasial. Vorbitorii limbii amerindiene athapasca aparțin la patru arii culturale [12].

Dar nu trebuie să se tragă de aici concluzia că limbile nu sînt legate de modul de viață și de gîndire al vorbitorilor lor. Fiecare limbă este expresia însușirilor spirituale ale colectivității — trib sau popor — care o folosește ca mijloc obișnuit de comunicare. Însușirile spirituale ale unei societăți, factura ei psihică, ceea ce Humboldt numea, „spiritul poporului" se făurește în cursul istoriei din îmbinarea unor trăsături moștenite și a unora dobîndite sub influența împrejurărilor. Acolo unde, din cauza izolării, nu au avut loc amestecuri etnice, rasă și popor coincid. Rasa, cultura și limba eskimoșilor

---

[9] J. Vendryes, *Le langage*, Paris, 1921, p. 276.

[10] Georg von der Gabelentz, *Die Sprachwissenschaft, ihre Aufgaben, Methoden und bisherigen Ergebnisse*, Leipzig, 1891, p. 388–392.

[11] Sapir, *Language*, cap. X.

[12] *Ibidem*.

sînt net distincte de cele alte altor popoare; în sudul Africii limba, cultura și rasa boșimanilor prezintă un contrast evident cu cele ale vecinilor lor de limbă bantu. În alte cazuri concordanțele dintre limbi și tipuri etnice se datoresc faptului că limbile de astăzi rezultă din evoluția divergentă a unui număr mai redus de limbi din preistorie, iar condițiile geografice și istorice au determinat repartiții de limbi și rase care duc uneori la concordanțe areale. După cum sublinia A. Meillet, nu pentru că sînt de rasă bantu negrii de la sud de ecuator vorbesc limbi bantu, ci pentru că limbile bantu s-au extins aici desființînd limbile tribale locale. Același lucru s-a întîmplat cu ramurile limbii indo-europene în Europa [13].

Amestecul de popoare și rase lasă urme vizibile asupra limbilor, mai ales în vocabular. În componența și structura limbii engleze se distinge atît substratul celtic cît și superstratul romanic. În lipsa unor documente istorice, etnologii recurg la date lingvistice. Se știe că diviziunea etnologică a amerindienilor are cel mai adesea la bază clasificarea lingvistică. Astfel dacă datele rasiale nu aduc explicații în probleme de limbă, datele lingvistice pot ajuta etnologia și antropologia.

[b. Limbajul femeilor

Așadar, caracterul social al limbii se vădește și în dependența ei de grupul social care o vorbește. Ea reflectă stratificarea din interiorul acestui grup, stratificare cu atît mai complicată și mai rigidă, cu cît mergem mai mult în trecut.

În societățile tribale diferențierile după sex, vîrstă, grade de rudenie — de care se leagă și diviziunea muncii — au avut un rol important. Urme ale acestei stări se mai păstrează și azi în cîteva regiuni de pe glob. Limbajul unor triburi din Polinezia și Australia cunoaște forme speciale corespunzînd relațiilor de rudenie dintre interlocutori, în special la pronumele personale și la formulele de adresare. La unele colectivități umane din deșertul sudic al Australiei de vest, chiar o parte din vocabularul uzual variază după cum vorbitorul se adresează cumnatului sau altcuiva [14]. La unele triburi australiene există o limbă specială folosită de bărbat în adresarea către socrii lui, cu particularități lexicale și fonetice. Tot în Australia, în Arnhem Land s-a constatat existența unui limbaj al verilor, în care termenii obișnuiți sînt înlocuiți cu cuvinte dialectale sau de împrumut [15].

Dar mai importante, pentru că sînt mai răspîndite și mai persistente, sînt particularitățile lingvistice observate în graiul femeilor, care au atras atenția multor cercetători [16]. Analiza arată că problema prezintă mai multe aspecte. Există unele particularități care se datoresc unor dife-

---

[13] Meillet, *lucr. cit.*, p. 86–87.

[14] A. Capell, *Studies in Sociolinguistics*, Haga, 1966, p. 86.

[15] *Ibidem*, p. 89.

[16] Cf. ancheta organizată de revista „Orbis" și răspunsurile publicate în vol. I, nr. 1–2, 1952.

renţe fiziologice. Femeile pronunţă sunetele cu o energie articulatorie mai slabă, pe un ton mai înalt şi mai melodios, au un debit mai rapid din cauza capacităţii pulmonare mai mici şi a frecvenţei mai mari a respiraţiei [17]. Asemenea particularităţi, însă, în genere rareori afectează limba, ele rămîn la nivelul vorbirii. În fapt, aşa cum s-a observat [18], diferenţele în pronunţarea femeilor se datoresc nu atît naturii diferite a organelor lor articulatorii, cît felului cum sînt ele folosite, şi această folosire e controlată de normele şi convenţiile sociale. Aceeaşi cauză — situaţia femeii în familie şi în societate — explică particularităţile fonetice, lexicale şi gramaticale consemnate adesea de dialectologi. În trecut pretutindeni şi în prezent mai ales la ţară şi în societăţile patriarhale femeile stau mai mult pe lîngă casă, trăiesc într-un cerc limitat, care adesea nu depăşeşte limitele satului, au nivel cultural mai scăzut. Ele vorbesc limba aşa cum au învăţat-o în copilărie. Departe de viaţa publică şi ferite de contacte externe, ele adesea refuză elementele străine. Totodată, lipsite de influenţa şcolii şi a normei literare, introduc inovaţii proprii. Aşadar, cauzele sociale dau naştere unei mentalităţi manifestată prin aspecte contrarii : conservatorism spontan şi inovaţie conştientă [19].

Sînt numeroase referirile la aspectul mai arhaic al vorbirii la femei, ele se întîlnesc chiar din antichitate. Astfel Platon consemnează faptul că femeile păstrează o pronunţare mai veche [20]. O observaţie similară găsim la Cicero, care explica fenomenul prin viaţa mai retrasă a femeilor [21]. Se cunoaşte la noi remarca lui D. Cantemir din *Descriptio Moldaviae* despre palatalizare ca fenomen specific femeilor de la ţară [22]. După două secole, datele din ALR arătau că femeile şi copiii sub 7 ani palatalizează mai mult decît bărbaţii, care călătoresc mai mult şi cunosc limba literară [23].

Observaţii similare în legătură cu palatalizarea mai persistentă la femei s-au făcut şi în alte părţi (în limba rusă, algonquină) [24]. S-au semnalat şi cazuri cînd femeile păstrează forma veche a cuvîntului fără eliziuni sau contrageri.

Anchetele făcute în epoca noastră observă că, în unele cazuri, femeile — indiferent de vîrstă — seamănă în modul de a vorbi cu bărbaţii în vîrstă[25]. Totodată, în alte cazuri, s-a notat că generaţiile mai tinere de femei îşi însuşesc în prezent norma literară [26].

---

[17] G. Straka, *Quelques observations phonétiques sur le langage des femmes*, „Orbis” I, 2, 1952, p. 355.

[18] A. Capell, *lucr. cit.*, p. 101.

[19] Carlo Tagliavini, *Modificazioni del linguaggio nella parlata delle donne*, în *Scritti in onore di Alfredo Trombetti*, Milano, 1938, p. 93.

[20] αἱ γυκαῖκες αἵπερ μάλιστα τὴν ἀρχαίαν φωνὴν σώζουσι, Kratylos, 418 B.

[21] Cicero, *De oratore*, III, 12.

[22] *Descriptio Moldaviae*, P. III, cap. IV, *De lingua Moldavorum*.

[23] Sextil Puşcariu, *Limba română*, I, Bucureşti, 1940, p. 347.

[24] A. Capell, *lucr. cit.*, p. 101.

[25] B. Cazacu, *Despre procesul de diferenţiere în graiul unei comune* (Meria — reg. Hunedoara), SCL VII, 1956, 3—4.

[26] Gregorio Salvador, *Fonetica masculina y fonetica femenina en el habla de Vertientes y Tarifa* (Granada), „Orbis” I, 1952, 1, p. 19—24.

Conservatorismul limbajului feminin e vizibil şi în vocabular. Femeile învaţă mai greu neologismele tehnice, iar în vocabularul comun preferă termeni locali. Anchetele dialectale în ţările de limbă arabă din nordul Africii au semnalat păstrarea la femei a cuvintelor vechi din folclor. S-a remarcat aici preferinţa lor pentru denumirile arhaice ale numeralelor (ex. în loc de *ẖemsa* „cinci" spun *afus* „mînă", iar pentru „şase" spun *yun-d-ufus* „unu şi o mînă"). Au forme arhaice şi pentru numele lunilor, cunoscute şi de bărbaţi, care însă nu le folosesc [27]. Aspecte arhaice în lexicul femeilor au fost semnalate şi în limbi amerindiene. Tendinţele conservatoare, ale căror cauze le-am văzut, iau forme mai evidente şi mai accentuate în regiunile în care idiomul respectiv e ameninţat să dispară sub influenţa altui idiom. Datorită bilingvismului bărbaţii pierd mai repede particularităţile locale, în timp ce femeile le menţin conştient, se opun pătrunderii de elemente străine, considerate inferioare, şi contribuie astfel la păstrarea graiurilor izolate şi la încetinirea procesului de bilingvism. Aspectul acesta a fost pus în evidenţă la macedoromânii din Pind [28] şi la fîrşeroţii din Albania [29], la vorbitorii limbii ladine şi ai dialectului franco-provensal din Usseglio [30].

Ca purtătoare ale unui limbaj mai arhaic, femeile sînt adesea alese ca informatoare în anchetele dialectale. S-a observat, însă, că deşi dau spontan formele dialectale, sînt mai puţin sigure pe ele, spre deosebire de bărbaţi, care, cunoscînd limba literară, au mai clară conştiinţa dialectului pe care-l folosesc [31].

Alături de cei care au analizat aspectul conservator al limbajului feminin, nu puţini sînt şi autorii care au pus în lumină tendinţele lui inovatoare. În lucrarea sa *Language, its Nature, Development and Origin* (Londra, 1923), O. Jespersen citează un gramatic englez din secolul al XVI-lea care observa că pronunţarea femeilor e mai avansată decît cea a bărbaţilor. Pe la 1550 un gramatic nota inovaţii în pronunţarea pariziencelor, între care tendinţa de *zézayement* care a dus la schimbarea lui *chaire* în *chaise* (acelaşi fenomen al trecerii lui *r* în *z* a fost remarcat în epocă şi în pronunţarea femeilor norvegiene). Fr. Boas a remarcat că, la unele triburi eskimose, bărbaţii pronunţă distinct oclusivele surde *p t k q*, în timp ce femeile le transformă în *m m̂ n n̂* şi că în unele regiuni această pronunţare a fost însuşită şi de bărbaţi [32]. Inovaţii fonetice la femei s-au mai semnalat şi în japoneză, în limbile amerindiene etc. Unii cercetători

---

[27] Arsène Roux, *Quelques notes sur le langage des musulmanes marocaines*, „Orbis", I, 1952, 2, p. 378.

[28] V. Recatas, *L'état actuel du bilinguisme chez les Macédo-Roumains du Pinde et le rôle de la femme dans le langage*, Paris, 1934, p. 29–33.

[29] Th. Capidan, *Les Macédo-Roumains. Etnographie. Histoire. Langue*, Bucureşti, 1943; cf. şi M. Caragiu-Marioţeanu, *Influenţa dacoromână asupra graiului unei familii aromâne din R.P.R.*, „Fonetică şi dialectologie", I, 1958, p. 79–112.

[30] Carlo Tagliavini, *lucr. cit.*, p. 92.

[31] P. J. Maertens, *Le point de vue de la femme vis-à-vis des dialectes*, „Orbis" I, 1952, 1, p. 41–42.

[32] Cf. C.Tagliavini, *lucr. cit.*, p. 105.

văd în asemenea particularități numai capriciile unei mode (ex. A. Terracher, J. Šerech), alții cred că femeile inovează mai mult decît bărbații și că influențează în acest fel limba (de exemplu L. Gauchat) [33].

În ceea ce privește lexicul, în ansamblu cel al bărbaților e mai larg. Dar vocabularul femeilor conține adesea o terminologie mai bogată, legată de ocupații specifice. E probabil că lor li se datorează și crearea unor expresii figurate, devenite un bun al limbii de tipul *a descoase pe cineva, a depăna (a toarce) un gînd, a urzi ceva împotriva cuiva, a îndruga vrute și nevrute* [34].

Există și alte aspecte. S-a remarcat că femeile folosesc mai frecvent diminutivele (ca unele care cresc copiii) [35], se exprimă cu repetiții și hiperbole. Folosesc mai rar termenii de ocară și de argou, recurg mai frecvent la eufemisme.

În unele societăți în care ocupația principală este vînatul și pescuitul femeile nu au voie să pronunțe numele unor animale și le înlocuiesc cu alte cuvinte sau le modifică fonetismul. Astfel la laponii din Kolta numai bărbații pot folosi cuvîntul *kuobdš* „urs", în timp ce femeile îi zic *āijaž* „moșneguț", „bunic" sau *kāmmaγaž* „papucel". În alte regiuni ursul e numit *kuobdža* de bărbați, iar de femei *nōbodža*. În multe regiuni din Africa femeile nu au voie să pronunțe numele soțului și al socrilor (și nici numele comune omofone) și folosesc în locul lor arhaisme, forme cu fonetism modificat sau expresii perifrastice.

Situația inferioară a femeii în societate a dat naștere în unele părți, unor forme speciale de limbaj al politeței, specific femeilor, ale cărui urme s-au păstrat pînă azi. Ele sînt mai des întîlnite în limbile popoarelor din Extremul Orient, unde stratificarea socială a fost mai complexă și a durat mai mult. În japoneză existau forme speciale la pronume, adjective și verbe care marcau gradul politeței, în funcție de sexul și rangul social al vorbitorului sau interlocutorului [36].

În limba thai există variate forme pronominale, după sexul vorbitorului și al ascultătorului : de ex. *eu* (B) se zice *phom*, iar *eu* (F) *dī' chăn*, în conversație politicoasă, între oameni de același rang. Tot aici există și particule de politețe (*ry* pentru bărbați, *khâ* pentru femei) așezate la sfîrșitul frazei. Fiind foarte frecvente, ele colorează în mod specific vorbirea reprezentanților celor două sexe.

S-a observat că formele cele mai dezvoltate ale unui limbaj specific feminin se întîlnesc la amerindieni. Ele au fost descrise pe larg de E. Sapir

---

[33] G. Straka, *art. cit.*, p. 336.

[34] Sextil Pușcariu, *lucr. cit.*, p. 345.

[35] S-a semnalat în unele limbi folosirea de către femei a unor sufixe diminutivale nu numai la substantive, dar și la adjective, numerale, verbe, ceea ce nu se observă la bărbați, V. Ruke-Dravina, *Einige Beobachtungen über die Frauensprache in Lettland*, „Orbis" I, 1952, 1, p. 55–73.

[36] Willem Grootaers, *Différences entre langage masculin et feminin*, „Orbis" I, 1952, 1, p. 84–85.

și alți cercetători. În unele cazuri diferențele sînt manifeste numai în lexic, în altele cuprind și gramatica. În koasati, limbă muskogi vorbită în sud-vestul Louisianiei există forme specifice de conjugare, folosite astăzi numai de femeile bătrîne și cele adulte; copiii sînt învățați să vorbească potrivit sexului lor, dar fetele tinere vorbesc acum ca bărbații[37]. Diferențierea lingvistică după sex este în regres și în această regiune, formele specific feminine sînt cunoscute numai de bătrîne sau păstrate în folclor. În trecut diferențierea trebuie să fi fost mult mai mare. La unele adunări ale tribului bărbații foloseau un limbaj neînțeles de femei. S-a consemnat și faptul că tribul chaco din Paraguay a cerut misionarului să țină predica separat, întîi în limbajul bărbaților, apoi în cel al femeilor, căci nu se putea adresa într-un fel care să fie înțeles de toți. Totuși era vorba mai mult de diferențe fonetice [38].

S-au citat particularități ale limbajului femeilor în diferite sfere ale limbii. A existat undeva un caz în care reprezentanții fiecărui sex să aibă propria lor limbă și să cunoască pasiv limbajul celorlalți? Se citează mereu în acest sens un singur exemplu ce a primit interpretări diferite : în 1665 Rochefort semnala că la unele populații caraibe din Antile femeile vorbeau o limbă total diferită de cea a bărbaților, ceea ce s-ar explica prin invazia populațiilor caraibe venite de pe continent asupra unei regiuni de limbă arawak. Bărbații ar fi fost uciși, iar femeile, contractînd căsătorii cu invadatorii, au continuat să-și păstreze limba. Desigur o asemenea situație nu putea dura mai mult de o generație. Dar încă la sfîrșitul secolului al XIX-lea femeile caraibe mai păstrau în limbajul lor forme specifice provenite din arawak.

Așadar particularitățile de limbaj la femei au la bază cauze sociale. Diviziunea naturală după sex a avut drept consecință diviziunea de stare socială.

Reflexe ale situației sociale inferioare a femeii în societate (fapt vizibil și în teatrul indian antic unde bărbații vorbesc sanscrita, iar femeile — pracrita) particularitățile lingvistice ale femeilor se șterg treptat, rămînînd doar unele aspecte la nivelul vorbirii.

c. Limbajul copiilor

Literatura de specialitate a consemnat și particularități lingvistice la copii. Există numeroase studii privitoare la felul în care copiii achiziționează limbajul [39]. Interesul pentru această problemă începe să se manifeste de la sfîrșitul secolului al XIX-lea, mai întîi din partea psihologilor, apoi și a lingviștilor, care urmăreau să obțină pe această cale unele date utile în rezolvarea unor probleme de lingvistică generală.

---

[37] Mary R. Haas, *Men's and women's speech in Koasati*, „Language" 20, 1944, p. 142–145.

[38] A. Capell, *lucr. cit.*, p. 103.

[39] Vezi bogata bibliografie adunată și comentată de Tatiana Slama-Cazacu în SCL XX, 1969, 2–5, sub titlul *Studiile europene asupra limbajului copilului*. Pentru literatura apărută în SUA vezi bibliografia de la sfîrșitul articolului lui Susan M. Erwin și Wick R. Müller, *Language development*, în *Readings in the Sociology of Language*, Haga–Paris, 1968.

Într-o primă fază s-au făcut cercetări de amănunt. Datele adunate în diferite ţări au permis stabilirea unor legităţi în însuşirea unei limbi şi a limbajului în general, mai ales în latura fonetică. Concluzii interesante în acest domeniu găsim în studiile, devenite clasice, ale lui Roman Jakobson [40]. El arată că, după prima perioadă de viaţă, cînd copiii emit o gamă largă de sunete, unele foarte complicate, pe care le recîştigă ulterior cu eforturi, altele inexistente în limbajul adulţilor, se trece de la bogăţia fonetică la restricţia fonologică. Sistemul fonologic activ începe la copil o dată cu primele cuvinte, pe care le distinge prin contraste sonore. În faza iniţială, limbajul infantil parcurge aceleaşi trepte, indiferent de colectivitatea lingvistică căreia îi aparţine copilul. Ordinea achiziţiei opoziţiilor fonologice se realizează în conformitate cu principiul contrastului maxim, trecîndu-se de la simplu la complex şi de la omogen la diferenţiat. Astfel prima opoziţie fonologică este aceea dintre A — vocala cea mai deschisă — şi oclusiva labială — consoana produsă prin închiderea completă a canalului articular (p/a), apoi aceea dintre consoana nazală şi orală (p/m *papa*, *mama*) între labială şi dentală (p/t *papa*, *tata*). Ulterior copiii dobîndesc, pe rînd, fonemele limbii materne. R. Jakobson a remarcat că minimul fonologic în ontogenie coincide cu minimul fonologic pe planul descrierii sincronice a limbilor, în sensul că ceea ce dobîndesc toţi copiii pînă la o anumită vîrstă se întîlneşte obligatoriu în toate limbile, indiferent de gradul lor de dezvoltare. Şi în fazele ulterioare ordinea de însuşire este direct proporţională cu gradul de răspîndire a opoziţiilor. Astfel opoziţia dintre oclusive şi fricative sau africate apare mai tîrziu, ca şi distincţia între surde şi sonore. Totodată se observă că disoluţia fonemelor în cazurile de afazie se produce în ordinea inversă aceleia a achiziţiei lor.

Cercetări ulterioare au confirmat şi completat tezele lui R. Jakobson. S-au pus în evidenţă factorii care explică succesiunea în achiziţia treptată a opoziţiilor fonologice : factori articulatori (gradul complexităţii articulatorii a unui fonem), vizuali (posibilitatea copilului de a urmări articularea de către adult a fonemelor), acustici (gradul de dificultate în percepere), mărimea vocabularului [41] etc.

Numeroasele cercetări concrete au permis să se formuleze unele concluzii şi cu privire la modul în care se constituie lexicul şi sistemul gramatical al copilului. Vocabularul copiilor prezintă structuri specifice : cuvinte scurte, adesea formate prin reduplicare. În perioada de început, în condiţiile unui sistem fonologic redus, multe cuvinte sînt omonime (în limbajul activ, căci copilul adesea percepe în limbajul adulţilor semnificanţi diferiţi pe care sistemul lui articulator nu-i poate reproduce corect) [42]. Creşterea numărului de învelişuri sonore se realizează prin crearea de cuvinte bisila-

---

[40] Cf. *Les lois phoniques du langage enfantin et leur place dans la phonologie générale* (1939), în *Selected Writings* I, *Phonological Studies*, Haga, 1962, p. 317—327 şi *Kindersprache, Aphasie und allgemeine Lautgesetze* (1941), *ibidem*, p. 328—401.

[41] Susan M. Erwin şi Wick R. Müller, *art. cit.*, p. 71—74, Emilio Alarcos Llorach, *L'acquisition du langage par l'enfant*, „Le langage", 1968, p. 345—347.

[42] Emilio Alarcos Llorach, *lucr. cit.*, p. 346.

bice şi prin lărgirea tipurilor de opoziţii fonologice. Mărimea vocabularului variază pentru aceeaşi vîrstă de la un copil la altul în funcţie de capacităţile proprii şi de mediul ambiant. În general ritmul e mai lent pînă la doi ani, după care devine foarte rapid.

Cum e şi de aşteptat, sînt însuşite întîi cuvinte cu sens predominant concret, desemnînd obiecte, persoane şi animale, şi mult mai tîrziu nume de acţiuni, relaţii, noţiuni abstracte. Primele semne au o mare variabilitate semantică; sensurile se precizează pe măsura creşterii vocabularului. În achiziţia vocabularului de către copil se manifestă unele trăsături remarcate şi în evoluţia limbilor: apariţia de unităţi noi prin îmbinarea imitaţiei şi a creaţiei, însuşirea în prima etapă a unui fond lexical esenţial, predominant concret, trecere de la unităţi cu conţinut semantic sincretic la semne cu sensuri clar limitate [43].

S-a observat că, la copii, prima articulare a limbajului e însuşită mai tîrziu decît cea de a doua articulare şi progresează mai încet [44]. La începutul perioadei lingvistice copiii recurg la cuvîntul-frază, unitate sincretică, modulată enunţiativ, apelativ sau interogativ prin intonaţie. Ulterior copiii observă limite în perceperea secvenţelor sonore ale adulţilor, pe care încearcă să le reproducă. Către doi ani semnul sincretic e înlocuit de secvenţe bimembre şi cu aceasta apare sintaxa. Ca şi în evoluţia generală a limbajului fraza bimembră are iniţial ca unică formă a legăturii — juxtapunerea, iar funcţia fiecăruia din cei doi termeni este imprecisă şi plurivalentă. După această primă fază însuşirea schemelor sintactice şi a structurii morfologice diferă de la o limbă la alta, dar se realizează în toate prin creşterea treptată a gradului de complexitate a secvenţei de semne, prin înlocuirea succesivă a semnelor simple cu semne complexe şi prin analiza unor semne — iniţial percepute ca simple — în combinaţii de elemente semnificative.

Dezvoltarea enunţului are ca urmare separarea claselor funcţionale de cuvinte, deci apariţia morfologiei. Ele se constituie prin sciziunea clasei unice de semne şi sînt marcate întîi prin topică, apoi prin morfeme. Cuvintele cu rol funcţional (articol, prepoziţie) preexistente în vorbirea copilului în aglutinare cu cuvîntul noţional (ex. fr. *lo* = l'eau) sînt recunoscute ca unităţi aparte după separarea clasei verbului şi a numelui.

Se pare că nu există o ordine generală în însuşirea categoriilor morfologice. Se memorează mai uşor paradigmele regulate şi categoriile gramaticale clar diferenţiate şi întărite prin exprimare redundantă [45]. S-a sugerat [46] că ordinea însuşirii unor categorii gramaticale depinde şi de motivarea lor semantică (ceea ce ar explica greutăţile în însuşirea corectă a genului în limbile unde diviziunea după gen nu are justificare semantică).

---

[43] Cf. Wald, *Progresul*, p. 77—80.

[44] Emilio Alarcos Llorach, *lucr. cit.*, p. 330.

[45] *Ibidem*, p. 354—358.

[46] A. H. Gvozdev, *Формирование у ребенка грамматического строя русского языка*, Moscova, 1949.

Existența unui sistem gramatical în limbajul copilului se manifestă, în cele mai diferite limbi, prin tendința analogică de regularizare a unor forme neregulate (de exemplu rom. eu *esc*, engl. pl. *foots* sau *mans*, *goed* și *breaked*) și de trecere a unor forme la paradigmele mai regulate și mai productive (ex. rom. *am înțelegut*, *te-ai rădat*= te-ai ras, fr. *batter*=*battre*, *rier*= rire) [47].

Studiul limbajului la copii implică o mare varietate de probleme. Concluzii cu caracter general vor putea fi obținute numai prin analize realizate pe baza unor procedee unitare. Progresul metodologiei lingvistice a avut consecințe pozitive și în acest domeniu. În prezent gramaticile transformaționale oferă noi procedee exacte și formalizate pentru înțelegerea modului în care se formează competența lingvistică a copilului. Studiile comparative ar putea evidenția în ce măsură structuri lingvistice diferite condiționează modele diferite de însușire a lor.

În primii ani ai vieții copilul își făurește un limbaj specific, cu trăsături fonetice și semantice proprii, numit în literatura de specialitate *baby talk* sau *baby language*. Particularități ale acestui limbaj nu se pierd definitiv odată cu achiziția corectă a lexicului și a gramaticii limbii materne, ci se mențin prin însușirea lor de către adulții din jur. Cuvintele infantile (*nursery words*) caracterizează, cum s-a văzut, limbajul femeilor și devin un bun al limbii. După unii autori [48] copiii ar avea un rol și în modificările fonetice ale unei limbi, datorită imposibilității lor de a reproduce exact pronunțarea adulților.

Despre limbaje speciale ale copiilor, în fazele mai tîrzii după achiziția limbajului, se poate vorbi doar cu referire la unele tipuri de argou, în genul limbii păsărești practicate de elevi.

3. Diversificare și unificare

Se presupune că graiul articulat a apărut într-un singur loc, în regiunile subecuatoriale, și că de acolo oamenii s-au răspîndit pe toată suprafața pămîntului, iar limba primei comunități s-a diferențiat într-o puzderie de varietăți foarte deosebite între ele.

De ce răspîndirea pe teritorii depărtate între ele a atras diferențierea limbii? Tot cu atît interes se poate pune întrebarea : de ce oamenii din același grup social vorbesc la fel?

În primul rînd trebuie precizat că membrii aceleiași comunități nu vorbesc toți exact în același fel. Mai categoric : nu există doi oameni care să vorbească absolut la fel. Cercetarea cu aparate dovedește că fiecare persoană își are modul ei de articulare, deosebit de al tuturor celorlalte. Și cu aceasta încă nu am spus totul : nici același individ nu pronunță, nu poate

---

[47] Susan M. Erwin și Wick R. Müller, *lucr. cit.*, p. 81.
[48] Vezi *Cauzele schimbărilor lingvistice* (III B).

pronunţa de două ori la rînd acelaşi cuvînt exact în acelaşi fel : traseele obţinute cu ajutorul inscriptoarelor mecanice diferă, la acelaşi individ, de la o clipă la alta. Lucrul este de înţeles, dacă ne aducem aminte că diversificarea este absolută în lume, că nu există două unităţi sau două manifestări care să nu se deosebească prin nimic una de alta.

În foarte multe cazuri însă diferenţa nu este perceptibilă pentru ureche şi în mai multe cazuri oamenii nu dau atenţie unor foarte mici diferenţe de pronunţare pe care sînt în stare să le perceapă. Deosebirile nu se limitează, bineînţeles, la fonetică, ci ele ating şi gramatica şi vocabularul. Fiecare dintre noi îşi are particularităţile sale, cuvintele pe care le afecţionează, fiecare vorbitor ataşează alte nuanţe, alt colorit afectiv fiecărui cuvînt, în raport cu experienţa pe care a acumulat-o, cu evenimentele prin care a trecut (vezi *Limitele comunicabilităţii prin limbaj*, II A. 6). Aici, foarte adesea lucrurile nu se petrec fără a atrage atenţia societăţii. Ne este relativ uşor să indicăm particularităţile caracteristice ale felului în care vorbesc cunoscuţii noştri. Dar nici aceste diferenţe nu pot merge prea departe.

Funcţiunea esenţială a limbii este aceea de instrument de comunicare ; limba se naşte în societate şi pentru a răspunde nevoii pe care o simt oamenii de a schimba idei între ei. Dacă modul de a vorbi al unuia ar fi foarte deosebit de al celorlalţi, comunicarea ar deveni imposibilă. La oamenii normali, care formează acelaşi grup teritorial, acest lucru nu se întîmplă niciodată. Este indispensabil şi obligator ca ascultătorii să înţeleagă ce vrea să spună vorbitorul, altfel n-ar mai putea exista societatea. Apare deci o frînă care nu lasă diferenţierea să devină prea adîncă : acolo unde, din cauza unor modificări, se produc neînţelegeri, practica vieţii ne constrînge să luăm măsuri de îndreptare. Modificările individuale, sau sînt adoptate de ceilalţi, sau dispar odată cu vorbitorul care le-a creat.

Prin urmare nevoia de a se înţelege între ei sileşte pe oamenii din aceeaşi comunitate să vorbească aproximativ la fel. Aceasta nu înseamnă că limba nu se schimbă. Ea este obligată să se schimbe necontenit. Dacă pînă astăzi nu sîntem în stare să explicăm de ce la un moment dat un sunet, pus în anumite situaţii (sub influenţa sunetelor înconjurătoare, în raport cu locul accentului, cu plasarea la începutul sau la sfîrşitul cuvintelor) evoluează într-un anumit fel (de ce, pentru a da un exemplu, în evul mediu orice *l* intervocalic a devenit *r* în româneşte), în schimb sîntem în stare să explicăm multe dintre modificările de gramatică şi mai toate cele de vocabular (vezi *Cauzele schimbărilor lingvistice*, III B). Un sunet sau un grup de sunete au fost eliminate pentru că şi fără a le pronunţa cuvîntul sau forma gramaticală avea înţeles clar ; altfel vorbind, s-a realizat o economie de energie prin reducerea corpului cuvîntului. Un sunet sau un grup de sunete s-au adăugat, sau au fost modificate, pentru că forma de exprimare de pînă atunci preta la confuzie sau nu permitea legarea cuvîntului de altele cu care era sau cu care părea înrudit ; deci nevoia de precizare a înţelesului a obligat la un supliment de efort. Noţiuni noi au silit oamenii să caute noi denumiri, noţiuni vechi, fiind eliminate din mintea vorbitorilor, au antrenat pierderea treptată a cuvintelor care le denumeau ; mai putem face responsabilă moda, politica şi aşa mai departe, pentru unele schimbări de vocabu-

lar. Dar trăind în aceeași comunitate, oamenii învață unii de la alții tot ce e nou în viață și, prin aceasta, și în limbă. Deci limba se diferențiază față de formele ei anterioare, dar nu se creează prin aceasta deosebiri marcante între reprezentanții aceleiași generații (cu o rezervă, aceea a diferențelor profesionale, de care vom vorbi mai jos).

Atunci de ce limba comună primitivă s-a scindat în atît de numeroase idiomuri, de ce e mai ușor, pe suprafața globului, să găsești oameni cu care să nu te înțelegi, decît oameni care vorbesc aceeași limbă cu tine?

Cei care au creat graiul articulat și-au cîștigat, chiar prin aceasta, o mare superioritate asupra celorlalți antropoizi și, bineînțeles, asupra celorlalte animale. Ei și-au dat asistență unii altora, s-au putut mai bine apăra contra agresiunilor și prin aceasta și-au prelungit viața și au putut să se înmulțească mai repede. Dar mijloacele de existență pe teritoriul restrîns pe care locuiau erau în mod fatal limitate: nici vegetalele, nici animalele de vînat nu erau în cantitate suficientă pentru noile dimensiuni ale omenirii. A fost deci obligatorie răzlețirea, la început pe teritorii apropiate, iar cu timpul din ce în ce mai depărtate. Mijloacele de comunicare rudimentare, în primul rînd mijloacele de circulație (mersul pe jos pe teritorii unde pîndeau fel de fel de primejdii), au dus curînd la întreruperea legăturilor între cei care plecaseră și cei care rămăseseră pe loc. Se creau astfel, cu timpul, comunități diferite, fără nici o legătură între ele.

Limba evolua între timp, în ambele feluri de care am pomenit, pronunțarea relativ unitară a unui grup devine mult diferită de a celuilalt grup, împrejurările noi în care se găsesc cei plecați îi silesc să creeze nume pentru noțiuni pe care mai înainte nu le avuseseră (forme de teren, plante, animale etc.), astfel că, dacă în fiecare dintre grupuri se păstrează coeziunea, între un grup și altul se pierde posibilitatea de înțelegere. Procesul s-a repetat de sute și mii de ori, între diversele grupuri de oameni se creează distanțe de mii și chiar de zeci de mii de kilometri, iar din unitatea inițială nu mai rămîne nimic perceptibil pentru cineva neinițiat în istoria limbilor.

Uneori diverse împrejurări fac ca triburile răzlețite să se adune din nou: interesele apărării contra altor neamuri, invadarea unor teritorii străine etc. Dacă limba nu ajunsese să se diferențieze foarte mult, dacă vorbitorii din două grupuri se mai puteau înțelege între ei, reunirea politică ducea adesea la restabilirea unității lingvistice.

Se pot stabili relații foarte strînse și între grupuri care vorbesc idiomuri complet diferite. Acesta este cazul în primul rînd cînd un trib este înfrînt în luptă: bărbații învinși sînt omorîți, iar femeile și copiii sînt primiți în tribul învingător. Atunci, cu timpul, se produce o unificare, nu în sensul contopirii celor două idiomuri, ca în cazul dialectelor, ci în sensul că minoritatea sau cel puțin cei mai slabi politicește învață limba celorlalți.

Oricum, nevoile procurării de mijloace de subzistență și slabele mijloace de circulație fac ca în societatea primitivă să predomine diversificarea asupra unificării.

În perioada sclavagistă, situația se schimbă. În primul rînd învinșii nu mai sînt exterminați, de obicei sînt ținuți în viață și obligați să muncească pentru învingători, iar cu timpul adoptă limba acestora; în al doilea rînd se creează mari imperii, în care trăiesc populații de origine diferită; cu timpul acestea, cel puțin parte dintre ele, adoptă limba cuceritorilor (chiar dacă cu diferențe dialectale). Apare și o variantă socotită oficială, de obicei cea folosită în capitală, și aceasta elimină, măcar parțial, dialectele.

În evul mediu predomină din nou diversificarea. Marile imperii sclavagiste se sfărîmă, pe bazele unei singure limbi se formează acum mai multe (ca exemplu pot servi limbile romanice provenite din latină); dar și statele rezultate din scindarea imperiului se fărîmițează, fiecare senior este suveran pe moșia sa, țăranii sînt legați de pămînt, deci nu pot circula și nu au legături cu vecinii din alte feude, ceea ce duce la diferențieri foarte adînci. În țările apusene, la cîteva zeci de kilometri departe de-acasă, un țăran nu se mai poate face înțeles în graiul său natal. La noi lucrurile n-au mers atît de departe, pentru că boierii nu s-au bucurat de atît de mare independență față de domn ca seniorii feudali din apus și nici n-au avut atît de mare putere asupra țăranilor: legătura de pămînt s-a legiferat abia la sfîrșitul secolului al XVI-lea, cînd feudalismul era în evident declin. De aceea dialectele noastre nu sînt atît de deosebite între ele ca cele din țările apusene.

Perioada capitalistă aduce din nou unificarea. Burghezia propagă naționalismul, urmărește desființarea barierelor vamale din interiorul țării, circulația liberă a mărfurilor, și dorește să fie posibilă înțelegerea printr-un grai unic cel puțin pînă la frontierele statului. Pentru a obține funcții publice, trebuie să cunoști limba oficială, deci minoritățile naționale și de asemenea cei care foloseau dialecte aberante își părăsesc treptat idiomul în favoarea celui mai puternic. Se dezvoltă știința de carte, cultura în general, predată în limba literară, adică în cea oficială, care nu mai e o limbă străină ca în evul mediu. Se dezvoltă și mijloacele de circulație, care ajută la menținerea sau la crearea coeziunii lingvistice: se creează șosele, care permit circulația mai comodă cu vehicule trase de cai.

În socialism se acordă libertatea de a folosi la școală graiul matern, ceea ce ușurează însușirea culturii elementare; dar se învață și limba majorității, pentru că minoritățile au interesul să o facă. În orice caz, dialectele și graiurile locale sînt în rapidă scădere și în țările capitaliste, din cauză că se perfecționează mijloacele de comunicare. Pe de o parte dezvoltarea vehiculelor mecanice (vapor, tren, automobil, avion), pe de altă parte presa, cinematograful și radioteleviziunea ajută la stabilirea de relații strînse cu toți conaționalii, difuzează cuvîntul, scris și rostit, în varianta literară și duc la unificarea lingvistică rapidă.

Dar se apropie momentul cînd situația aceasta nu va mai putea fi socotită mulțumitoare. Va fi nevoie în curînd de o posibilitate de înțelegere pe scară internațională. În oarecare măsură, a fost nevoie

și în trecut. Limba greacă comună (*koiné*), creată după cuceririle lui Alexandru cel Mare, a deservit un timp întregul bazin al Mediteranei; apoi a venit rîndul latinei, care, mai tîrziu, ca limbă a științei, a permis înțelegerea în toată Europa apuseană. În orient, araba, în răsăritul Europei slavona, în extremul orient chineza (aceasta mai mult în scris) au servit de limbi internaționale. Mai tîrziu au căpătat prestigiu deosebit unele limbi vii, care au fost învățate de oameni din țări cu limbă diferită: întîi franceza, în Europa centrală germana, iar în vremea noastră, în multe locuri, engleza, rusa. Bineînțeles, aceste forme de înțelegere, mai ales în trecut, au atins numai un anumit nivel al populației.

Încă din evul mediu se agită problema unei limbi universale, care după mulți ar fi trebuit să fie artificială. Dintre numeroasele încercări făcute în această direcție, nici una n-a avut succesul dorit.

În vremea noastră are loc un nou fel de unificare lingvistică, pe de-asupra frontierelor naționale, fără constrîngere și folosind verificarea neîncetată în procesul comunicării, deci pe cale naturală. Grație îmbunătățirii necontenite a mijloacelor de comunicare, grație colaborării între oamenii de știință pe plan internațional, terminologia (și nu numai cea profesională) devine unitară în toată lumea. Noțiunile noi capătă de la început nume internaționale, luate de cele mai multe ori, direct sau indirect, din latinește (iar acolo, adesea, din greacă). Vocabularul de care se servește un om plecat de-acasă este aproape în întregime același în toată lumea: cuvinte ca *hotel*, *restaurant*, *teatru*, *șofer*, *avion* etc. sînt înțelese peste tot. Gramatica, din ce în ce mai analitică și mai simplă, nu mai face mari dificultăți pentru înțelegere. Astfel se poate crede că nu peste mult timp se va vorbi peste tot o singură limbă, naturală, dar nu identică cu vreuna din cele vorbite azi, ci o sinteză a lor, cu nucleu lexical latin.

Întorcîndu-ne la cele spuse la începutul acestui capitol, amintim că unificarea absolută nu e posibilă. Se adîncește acum alt fel de diversificare, pe stiluri ale limbii și pe profesiuni. Dacă, de bine de rău, oamenii care trăiesc în aceeași societate recunosc amănuntele din principalele stiluri ale limbii, în schimb termenii profesionali pot fi complet necunoscuți celor din afara meseriei. Ce se întîmplă cu acești termeni? Nu cumva se creează limbi diferite, pentru fiecare profesiune o limbă aparte? Nu, pentru că pe de o parte mulți dintre termenii profesionali au o existență foarte scurtă (să ne amintim de numele medicamentelor care circulau acum cîțiva ani iar astăzi tineretul nu le mai cunoaște), pe de altă parte cei care se mențin ajung să fie cunoscuți de marele public. În orice caz, acest fel de diferențiere nu atinge esența limbii.

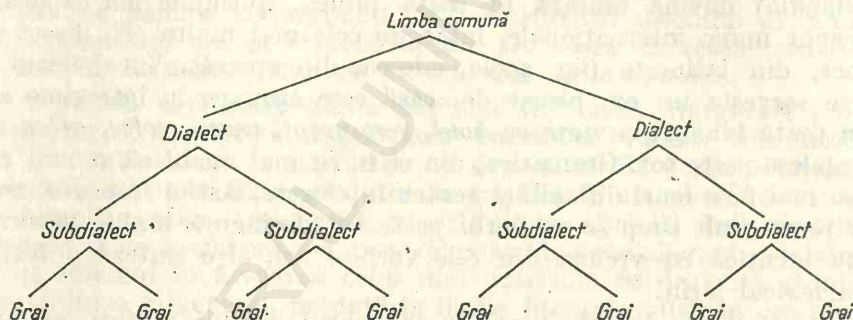
Creată ca mijloc de comunicare, limba rămîne unitară, se dezmembrează, se reunifică, după cum vorbitorii păstrează sau pierd contactul între ei, deci după cum au sau nu ocazia să comunice prin limbă.

4. Ramificațiile teritoriale

Prezentul capitol este consacrat descrierii și definirii ramificațiilor sau unităților teritoriale ale limbii, cunoscute și sub numele de aspecte sau variante teritoriale.

a. Care sînt ramificațiile teritoriale

Lingviștii sînt, în general, de acord cu stabilirea, cel puțin teoretică, a unităților teritoriale și a raporturilor dintre ele; astfel, aspectul general, abstract, cea mai largă unitate geografică, locală, căreia i se subordonează celelalte varietăți teritoriale, este *limba comună* a întregului popor. Ei i se subordonează imediat ierarhic *dialectele*, acestora li se subordonează *subdialectele*, iar acestora din urmă — *graiurile*. Reprezentarea sumară și schematică a acestor dependențe este următoarea:

Dialectul e definit ca un „aspect particular (regional) al limbii întregului popor, caracterizat printr-un minimum de trăsături specifice" [1], iar graiul este și el „un aspect particular (local) al limbii întregului popor, caracterizat printr-un minimum de trăsături specifice, care însă se subordonează în mod necesar unui dialect, după cum acesta se subordonează în mod necesar limbii întregului popor" [2].

Dacă, din punct de vedere teritorial, dialectele se vorbesc, de obicei, pe mari porțiuni spațiale, care coincid în general cu vechi diviziuni administrativ-politice (în cazul teritoriului românesc: vechile principate sau provinciile istorice), graiurile sînt varietăți locale mai restrînse ca extindere, ele vorbindu-se într-un grup de sate învecinate sau chiar în cîte un singur sat.

[1] Coteanu, *Dialectologie*, p. 58.
[2] *Ibidem*, p. 58–59.

De notat că, pentru unii lingvişti, termenul de *subdialect* (introdus la noi de către Al. Philippide [3], S. Puşcariu [4] şi E. Petrovici) şi cel de *grai* sînt sinonime. Astfel, după unii cercetători, *idiomul* (acesta fiind termenul generic pentru toate subdiviziunile) *dacoromân*, sau ceea ce se înţelege în mod curent prin limba română, cuprinde între unităţile sale imediat subordonate ierarhic, *dialectul muntenesc* (limitat la teritoriul dintre Dunăre, mare şi un mic teritoriu la nord de Carpaţii meridionali — judeţele Sibiu şi Braşov), iar acesta din urmă numără, printre alte subunităţi, şi *subdialectul* (sau *graiul*) *oltenesc*.

b. Scurt istoric al dialectologiei

Preocupările pentru studiul varietăţilor teritoriale ale limbii apar încă din antichitate.

Şcoala filologică din Alexandria (secolele III-II î.e.n.) se rezuma la comentarea şi explicarea elementelor dialectale din textele scrise (în speţă, epopeile homerice). E interesant de observat că dialectele greceşti se fixaseră, diferenţiat, ca „limbi'' literare ale diverselor genuri literare, după modelul primelor opere aparţinînd acestor genuri: dialectul eolic devine limba poeziei epice, a epopeei incipiente şi a liricii poeţilor din Lesbos; dialectul ionic stă la baza limbii homerice, caracterizînd epopeea în forma ei desăvîrşită; în dialect doric, influenţat şi de limba homerică, se scria lirica corală. Proza este scrisă, la început (pînă prin sec. al VI-lea î.e.n.), în dialect ionic, iar în epoca de înflorire a literaturii eline, în dialect atic, pe baza căruia se şi formează, în epoca elenistică, limba comună — koiné.

Tot din antichitate începe să se acorde atenţie dialectelor vorbite, nu numai formelor lor mai vechi, consemnate în scris. În secolul I î.e.n. filologul Ian-Siun alcătuieşte o lucrare specială consacrată dialectelor chinezeşti, în care consemnează corespondenţe lexicale între dialecte, făcînd şi referiri la ariile lor de răspîndire. Arabii fac un pas înainte, atît prin dicţionarele de sinonime dialectale arabe, cît şi prin atenţia acordată dialectelor turce, vorbite în limitele imperiului arab: opera reprezentativă a direcţiei din urmă este *Divanul limbilor turce*, al lui al-Kaşgari (secolul al XI-lea), în care nivelul lexical e depăşit, schiţîndu-se şi o gramatică comparată a dialectelor turce [5].

În Europa medievală interesul filologilor era, în general, îndreptat spre studiul limbilor clasice, limbile vii, vorbite, fiind neglijate — cu rare excepţii (Dante, *De vulgari eloquentia*, manifestul P l e i a d e i). Raţionalismul secolelor al XVII-lea şi al XVIII-lea orientează lingvistica spre studiul limbilor vii, căutînd însă ceea ce este comun în ele, universal.

---

[3] *Originea românilor*, vol. II, Iaşi, 1927, p. 395.
[4] *Studii istroromâne*, vol. II (1926), vol. III (1929), Bucureşti, passim.
[5] Cf. Graur—Wald, *Ist. lingv.*, p. 10, 15—16.

Abia odată cu începutul secolului al XIX-lea, prin apariţia metodei comparative-istorice, se acordă din nou atenţie diversificării limbilor — reînnodîndu-se firul cu ideea, uitată, a lui Varro, că limba evoluează —, dar studiul se face şi acum tot pe baza textelor păstrate din limbile clasice. Curentul naturalist, la jumătatea aceluiaşi secol, preluînd sugestii din ştiinţele naturale, foarte avansate în acel moment, repune în drepturi ideea evoluţiei şi a diversificării, militînd pentru studiul fenomenelor pe baza limbilor vii, prin reprezentanţii săi de frunte A. Schleicher şi, mai ales, Max Müller.

Dar adevăratul întemeietor al dialectologiei — disciplină lingvistică auxiliară, al cărei obiect îl constituie ramificaţiile teritoriale ale limbii — este italianul Graziadio Isaia Ascoli (1829 — 1907), părinte al dialectologiei italiene şi al celei romanice, în general [6]. El fixează principiile şi metodele de lucru ale dialectologiei în studiul său „L'Italia dialettale", apărut în revista „Archivio glottologico italiano", vol. VIII (1882—1885), în care subliniază şi importanţa pentru lingvistica generală a studiului limbilor vii, al graiurilor populare, a căror observare atentă poate duce la desprinderea unor concluzii cu caracter general privind modificările petrecute „în fazele anterioare ale unui idiom oarecare". După apariţia foneticii instrumentale şi — îndeosebi — a geografiei lingvistice, la începutul secolului al XX-lea, ipoteza lui Ascoli a fost în mod strălucit confirmată: A. Meillet întemeiază dialectologia indo-europeană, prin aplicarea rezultatelor obţinute în studierea dialectelor actuale, în lucrarea sa *Les dialectes indo-européens* (ed. I, 1908, ed. a II-a, 1922).

Fundamentată ştiinţific la jumătatea secolului trecut, dialectologia se constituie ca o importantă disciplină auxiliară a istoriei limbii, care urmăreşte fenomenul de diversificare a limbilor [7]. De-abia după cel de-al doilea război mondial studiul unităţilor teritoriale ale limbii începe să se facă cu ajutorul metodelor moderne structurale [8].

În România preocupările dialectale au rădăcini vechi, ele datînd de pe vremea cînd studiul ramificaţiilor lingvistice teritoriale nu fusese constituit ca disciplină ştiinţifică. Meritul pionieratului în această privinţă îi revine lui Dimitrie Cantemir, care în *Descriptio Moldaviae* (1716) aminteşte cîteva din deosebirile, mai ales de ordin fonetic, dintre dialectele moldovean şi muntean.

De cercetări propriu-zise de dialectologie se poate vorbi, la noi, numai din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, de cînd se pot reţine numele unui Ion Maiorescu (*Vocabular istroromân*, în „Convorbiri literare", 1874) sau al unui Miron Pompiliu (*Graiul românilor din Biharia*, în „Convorbiri literare", 1886). B. P. Hasdeu acordă un loc însemnat deosebirilor dialectale în monumentalul său *Etymologicum magnum Romaniae* (1886—1898.)

---

[6] Iordan, *Lingv. romanică*, p. 16.
[7] Vezi şi *Diversificare şi unificare* (IV A 3).
[8] Vezi mai sus, *Dialectologia structurală şi transformaţională* (I B 2 bγ).

La sfîrşitul secolului al XIX-lea şi începutul actualului secol o deosebit de rodnică activitate dedicată cercetării dialectelor limbii române depune lingvistul german Gustav Weigand, ale cărui lucrări, alături de cele ale colaboratorilor şi elevilor săi, între care se afla şi Sextil Puşcariu, apar în „Jahresbericht des Instituts für Rumänische Sprache'' (Leipzig), începînd din anul 1894. Weigand este şi autorul primului atlas lingvistic al limbii române: *Linguistischer Atlas des dacorumänischen Sprachgebietes* (1909), depăşit astăzi şi cu destule erori.

După primul război mondial dialectologia românească este reprezentată mai ales prin școala de la București (Ov. Densusianu, I.-A. Candrea), a cărei activitate se concretizează într-un număr de monografii dialectale, şi prin şcoala de la Cluj, care acordă un deosebit interes geografiei lingvistice (S. Puşcariu, E. Petrovici, S. Pop), realizînd al doilea atlas lingvistic român [9], fără să neglijeze însă nici monografiile dialectale (Theodor Capidan: *Meglenoromânii*, vol. I, 1925, vol. al II-lea, 1928, vol. al III-lea, f.a.; *Aromânii*, 1932).

În ultimii ani preocupările dialectologilor noştri cunosc o diversificare şi o specializare accentuate; mulţi dintre ei îşi desfăşoară activitatea de cercetare ştiinţifică în cadrul Centrului de cercetări fonetice şi dialectale de pe lîngă Academia Republicii Socialiste România (înfiinţat de acad. Al. Rosetti), unde se editează şi periodicul „Fonetică şi dialectologie'' (începînd din 1958).

c. Modalităţi de studiere a ramificaţiilor teritoriale

Studiul subdiviziunilor teritoriale ale limbii implică două etape importante: *informarea* şi *interpretarea materialului dialectal.*

Informarea este activitatea desfăşurată în vederea culegerii datelor lingvistice necesare descrierii unei anumite subdiviziuni teritoriale; ea se poate face prin două procedee: prin *observaţie* şi prin *anchetă.*

Observaţia este procedeul cel mai simplu de informare şi constă în culegerea datelor lingvistice prin urmărirea continuă a graiului unui individ sau al unui grup de indivizi vorbitori dintr-o regiune anumită, în cele mai diverse împrejurări. În acest caz este necesar ca cercetătorul să se integreze în colectivitatea pe care o observă din punct de vedere lingvistic. Avantajul de a se obţine, astfel, date lingvistice autentice este umbrit de faptul că cercetătorul trebuie să piardă multă vreme pentru a obţine o imagine a idiolectului, respectiv a graiului pe care îl urmăreşte, precum şi de situaţia întrucîtva pasivă a cercetătorului în raport cu subiectul anchetat, care nu satisface totdeauna exigenţele implicite ale primului. Datorită acestor dezavantaje procedeul observaţiei a fost părăsit în cercetarea dialectală; totuşi, psiholingvistica tinde să-l readucă

[9] Amănunte cu privire la acesta se pot găsi în *Geografia lingvistică* (I B 2 b β).

în actualitate, militînd pentru aplicarea unei *metode dinamic-contextuale* în studiul varietăţilor teritoriale ale limbii [10].

Ancheta dialectală este o cercetare pregătită în prealabil, implicînd un scop bine determinat şi efectuîndu-se cu mijloace speciale. Ea poate avea în vedere numai unul sau cîteva compartimente ale idiomului studiat, dar poate fi orientată şi spre urmărirea elementelor specifice din toate compartimentele acestuia (fonetică, morfologie, sintaxă, lexic). Procedeul anchetei cunoaşte, la rîndul său, două variante. Cea mai veche este *ancheta prin corespondenţi* (utilizată de G. Wenker şi B. P. Hasdeu), abandonată astăzi, pe de-o parte din cauza prejudiciilor pe care le-ar putea aduce cercetării subiectivitatea sau incompetenţa corespondenţilor, pe de alta pentru că un asemenea tip de anchetă este pretabil, la un singur compartiment al limbii — la vocabular. Varianta cea mai răspîndită, generală actualmente, este *ancheta pe teren*, care implică deplasarea cercetătorului în mediul a cărui vorbire o cercetează. Ea a fost aplicată de către Weigand şi de către dialectologii din şcolile bucureşteană şi, mai ales, clujeană. Ancheta pe teren se poate efectua de către un singur cercetător (nelingvist, ca E. Edmont, anchetatorul lui Gilliéron; lingvist: G. Weigand), de către un grup, mai larg sau mai restrîns, de anchetatori, care anchetează subiecţii vorbitori din zonele care le-au fost repartizate spre cercetare (şcoala sovietică de dialectologie antrenează în cercetare chiar colective foarte mari de lingvişti)[11]. Pentru o înregistrare cît mai obiectivă a materialului dialectal se folosesc astăzi aparate moderne — în special magnetofonul.

Problemele speciale ale anchetei pe teren sînt: *stabilirea reţelei de puncte anchetate* (care poate fi mai rară sau mai deasă, în cazul din urmă evitîndu-se totuşi cercetarea a două puncte învecinate sau foarte apropiate, deoarece graiurile celor două localităţi pot prezenta puţine particularităţi relevante sau chiar nici una) şi *alegerea subiecţilor* (*informatorilor*) — a căror situaţie lingvistică, rezultată din datele lor biografice (originea, vîrsta, starea civilă, ocupaţia, ştiinţa de carte), trebuie să fie amănunţit cunoscută de către dialectolog, şi care trebuie să aibă o „dicţiune" corectă, pentru a fi capabili să ofere o imagine autentică, nealterată, a idiomului local.

Indiferent de varianta adoptată pentru anchetare, o problemă aparte rămîne aceea a *chestionarului*, care este o listă de întrebări dinainte stabilite, în raport cu specificul local şi cu scopurile anchetei, întrebări alcătuite în aşa fel, încît răspunsurile date de subiecţii anchetaţi să dezvăluie aspecte ale tuturor compartimentelor idiomului respectiv. *Întrebările* pot fi de mai multe tipuri: cel mai frecvent este acela al *întrebării indirecte* (prin perifrază), prin care se pot obţine şi date de morfosintaxă, nu numai de lexic. Întrebările indirecte pot fi însoţite sau completate de *întrebări directe*, de *indicarea obiectului* (cînd se urmăreşte obţinerea unor date

[10] Cf. Slama-Cazacu, *Psiholingvistică*, p. 177 şi urm.
[11] Pentru alte date privitoare la anchetă, vezi şi *Geografia lingvistică* (I B 2 b β).

lexicale; un caz particular al acestui tip de cercetare fiind metoda numită „cuvinte şi lucruri", iniţiată de R. Meringer şi H. Schuchardt: studiul cuvintelor în strînsă şi directă relaţie cu obiectele denumite şi cu părţile componente ale acestora, cu circuitul obiectelor respective într-o anumită zonă de cultură) sau de *indicarea imaginii obiectului* (desen, de obicei; un caz aparte al acestui tip de întrebare îl constituie procedeul denumit PLIM [12], iniţiat de lingvistul american Stanley Sapon).

Consemnarea în scris a rezultatelor anchetei, a datelor lingvistice obţinute, încheie informarea. *Notarea* acestor date se poate face direct, în momentul în care ele sînt obţinute, sau indirect — prin transcriere după înregistrările magnetice. Există două tipuri principale de notare: unul nealfabetic, operînd cu „formule" alcătuite din semne grafice speciale care consemnează trăsăturile articulatorii ale sunetelor, altul — alfabetic, în care fiecare semn grafic notează cîte un sunet. Primul tip (cu o variantă datorată lingvistului danez Otto Jespersen şi cu alta — lui Baudouin de Courtenay) este foarte complicat, greoi şi neeconomic, fiind complet părăsit din aceste motive în cercetările dialectale actuale. Tipul al doilea a fost inaugurat de către Asociaţia fonetică internaţională, în 1881, pentru transcrierea fonetică a limbii engleze sau a altor limbi cu ortografie etimologizantă. El constă din folosirea literelor alfabetului latin, în alte variante adăugîndu-se şi cîteva caractere greceşti, pentru notarea unor sunete speciale (mai ales spirante interdentale) sau semne diacritice pentru notarea accentelor sau a variatelor nuanţe ale sunetelor. În dialectologia românească se cunosc patru sisteme principale de notare. Cel mai vechi aparţine lui G. Weigand, următoarele două au fost folosite de şcoala de la Bucureşti (unul, utilizat în revistele „Grai şi suflet" şi „Buletinul societăţii filologice", conduse de O. Densusianu, cuprinde circa 20 de semne grafice în plus faţă de alfabetul oficial al limbii române, celălalt — promovat de Laboratorul de fonetică experimentală din Bucureşti şi de revista „Bulletin linguistique", e alcătuit din 14 semne speciale pentru vocale şi 16 pentru consoane, la care se adaugă un număr de semne diacritice), iar ultimul — cel mai complex şi mai nuanţat — alcătuit din 94 de caractere şi 25 de semne diacritice, a fost folosit de către şcoala de la Cluj pentru „Atlasul lingvistic român".

Dacă informarea se face în vederea alcătuirii unei *monografii dialectale* (studiu constînd din descrierea şi explicarea faptelor lingvistice) ea se poate încheia aici, dacă însă interpretarea urmează să fie întreprinsă cu mijloacele geografiei lingvistice, între informare şi interpretare îşi face apariţia o etapă intermediară: cartografierea, adică notarea pe hartă a fenomenelor lingvistice din diferite puncte anchetate. Un pas avansat spre interpretare îl constituie aşa-numitele h ă r ţ i s i n t e t i c e speciale, pe care se sintetizează unele elemente consemnate p e h ă r ţ i l e a n a l i t i c e

---

[12] „Pictorial Linguistic Interview Manual". Constă din prezentarea în faţa subiecţilor a unor planşe cu desene a căror complexitate creşte treptat, pentru a se obţine din răspunsurile lor, pe rînd, date de fonetică, apoi de lexic, în sfîrşit de morfosintaxă. Procedeul a fost aplicat şi la noi; cf. Paul Lăzărescu în RRL XI, 1966, 1, p. 85—100.

(acestea din urmă cuprinzînd toate răspunsurile obţinute de la subiecţi, repartizate pe compartimente ale limbii). Pentru facilitarea interpretării datelor, hărţile se adună în atlase lingvistice [13].

A doua etapă importantă a cercetării dialectale o constituie *interpretarea* care poate urma o cale clasică, aceea a *monografiei*, sau calea, relativ mai nouă, a *geografiei lingvistice*. Monografia se bazează pe descrierea unităţii teritoriale cercetate, completată cu comparaţia acesteia cu limba comună, cu varianta ei literară sau cu alte unităţi teritoriale, supraordonate, subordonate sau de acelaşi nivel cu unitatea în cauză, ori cu faze mai vechi ale acestora. Calitatea monografiei este că ea prezintă o anumită unitate lingvistică teritorială ca pe un ansamblu de particularităţi în toate compartimentele, ansamblu urmărit atît din punctul de vedere al funcţionării lui la un moment dat cît şi din punctul de vedere al evoluţiei sale. Monografia, ca modalitate de interpretare a dialectelor, a fost o vreme eclipsată de metoda geografică, prin marea bogăţie de date pe care ultima le poate pune la dispoziţia cercetătorilor. În ultimul timp, atlasele regionale se apropie de caracterul monografiilor prin restrîngerea sferei de interes la teritorii de dimensiuni reduse, iar dialectologii conced că atlasele lingvistice şi monografiile dialectale se completează reciproc [14].

d. Factorii care duc la apariţia ramificaţiilor teritoriale [15]

Pot fi grupaţi în două categorii: factori extralingvistici şi factori lingvistici.

Factorii extralingvistici au, de obicei, o mai mare pondere în diversificarea idiomurilor. Între aceştia se numără dispersia pe o mare suprafaţă teritorială a populaţiei care foloseşte un idiom unitar, dispersie a cărei cauză nu poate fi decît de ordin social-economic (cazul migraţiei popoarelor, al cuceririlor militare, al colonizărilor de teritorii străine); la acest factor, în acelaşi timp ca o consecinţă a lui, se poate adăuga relieful (obstacolele fizico-geografice) suprafeţei teritoriale pe care s-a dispersat o anumită populaţie, care uneori poate împiedica reluarea contactului între diferitele grupuri de vorbitori, alteori o poate facilita — în funcţie de acestea diferenţele idiomatice pot apărea mai repede şi pot fi mai profunde sau dimpotrivă, unitatea idiomatică iniţială poate fi menţinută [16].

În diversificarea idiomului originar îşi spune cuvîntul şi contactul cu idiomuri alogene, interferenţa dintre sisteme lingvistice diferite, con-

---

[13] Vezi *Geografia lingvistică* (I B 2 b β).

[14] Pentru detalii privind studiul ramificaţiilor teritoriale ale limbii se poate consulta Coteanu, *lucr. cit.*, p. 23 şi urm.

[15] Vezi şi *Cauzele schimbărilor lingvistice* (III B.)

[16] Vezi şi *Diversificare şi unificare* (IV A 3).

secință a amestecului total sau parțial de populații de origine etnică diferită [17].

Factorul lingvistic de o deosebită importanță în apariția diversificărilor teritoriale îl constituie **arbitrarul semnului lingvistic**: întrucît relația dintre complexul sonor și concept nu este motivată în epoca istorică a evoluției limbilor, nimic nu împiedică faptul ca un anumit complex sonor să denumească alt (sau și alt) concept, tot așa cum un concept anumit poate căpăta un nou complex sonor. În felul acesta iau naștere sinonimele dialectale, omonimele.

Diversificarea unui idiom nu se produce însă numai prin acțiunea unui singur factor dintre cei amintiți; toți factorii concurează, în măsură mai mare sau mai mică, la grăbirea sau intensificarea procesului de diversificare, care se accentuează odată cu trecerea unei perioade îndelungate de timp de la momentul scindării grupului inițial de vorbitori.

Însă, oricît de adînci ar fi diversificările, și oricît de generale (atingînd, adică, toate compartimentele lingvistice), ramificațiile teritoriale ale limbii nu vor putea fi delimitate cu rigurozitate în spațiu, ceea ce se poate constata și din studiul hărților lingvistice, pe care isoglosele, care marchează aria de răspîndire a anumitor particularități fonetice, lexicale sau de altă natură, în loc să se suprapună perfect se întretaie în numeroase puncte. Dar nu se poate nici conchide că ramificațiile teritoriale ale limbii n-ar avea o existență concretă. Interferențele, coexistența particularităților foarte variate într-un compartiment sau altul se constată în zonele de graniță ale teritoriilor pe care se vorbesc dialectele, realitatea lor concretă fiind evidentă în zonele centrale ale teritoriilor respective. Iată o mostră de vorbire din zona de contact a dialectului muntean cu cel moldovean (fragment dintr-un text cules din comuna Bogza, Rîmnicu-Sărat, în 1927):

„Și̯-acuma hai̯ sâ-i̯ dăm ploconu, da i̯el: nu, câ nu priń̑i̯ești; da hincâ le-am adus, hai̯ câ le cumpârâ i̯el; și̯-a scos și ńi̯-a dat ńi doi lei̯ și žumati pă to̯ati ouli și lu Bančiu činči lei̯ pă cucoș" [18].

Se pot surprinde următoarele particularități fonetice:

— moldovenești: închiderea lui *-ă* final: *sâ, câ, hincâ, cumpârâ*;
închiderea lui *-e* final: *priń̑i̯ești, to̯ati, ouli* ș.a.

— muntenești: păstrarea lui *-e* final: *le*;
păstrarea africatei *č*: *činči*;

particularități morfologice muntenești:
auxiliarul *a* al perfectului compus (*ńi̯-a dat*),
prepoziția *pă* (în alte texte din aceeași zonă cu fonetism moldovenesc: *pâ*, iar în prepoziția compusă „de pe", cu fonetism mixt: *di pă*).

---

[17] Cf. *Substrat, superstrat, adstrat* (IV C 2).

[18] Extras din I. I. Stoian, *Texte folclorice din Rîmnicul-Sărat*, „Grai și suflet", III, p. 110.

Se întîmplă chiar ca în interiorul aceleiaşi unităţi lexicale să coexiste particularităţi fonetice ale celor două dialecte. În textul de mai sus se întîlneşte cuvîntul *žumati*, în care apare fonemul muntenesc *ž* (corespondentul moldovenesc fiind *ǧ*), dar a cărui terminaţie este moldovenească (în dialectul muntean *-e* final păstrîndu-se intact). Forma cuvîntului, rezultată prin haplologie (*žumate* < *žumătate*), este tot muntenească.

e. Criterii de delimitare a limbii de dialect

Procesul de diversificare a idiomurilor cunoaşte diferite trepte: mai întîi sciziunea este superficială, cînd diferenţierea atinge numai vocabularul şi fonetica, într-o mai mică măsură structura gramaticală, iar varietăţile care iau naştere în urma acestui fapt păstrează un strîns contact între ele, influenţîndu-se reciproc. Este vorba de faza dialectală a diferenţierii idiomului respectiv. Mai tîrziu, prin concursul factorilor amintiţi mai înainte, deosebirile dintre dialecte se adîncesc atingînd structura morfo-sintactică. La factorii lingvistici se adaugă cei extralingvistici — dispersia pe o suprafaţă teritorială, mai mare sau mai mică, dar în măsură să împiedice contactul între masele de vorbitori, încadrarea vorbitorilor în formaţiuni administrativ-politice diferite, intrarea lor în relaţii lingvistice, culturale, politice strînse cu vorbitorii altor idiomuri etc. Cu timpul se poate vorbi de limbi diferite (aparţinînd aceleiaşi familii), care s-au născut din dialectele epocii anterioare. Astfel, germenii diversificării unui idiom în dialecte se găsesc în graiurile sale, după cum germenii limbilor care alcătuiesc aceeaşi familie lingvistică se află în dialectele idiomului primar.

Care este însă limita exactă dintre limbă şi varietăţile sale locale, cînd se poate vorbi de limbi înrudite (dar diferite) şi cînd de dialectele aceleiaşi limbi? Problema este de o deosebită importanţă pentru lingvistica generală, implicit pentru dialectologie, însă este în cea mai mare măsură o chestiune extralingvistică, cu un pregnant caracter social politic (dat de apartenenţa unei populaţii la un anumit grup etnic, de apartenenţa la un anumit teritoriu de stat sau la altul, de unitatea sau diversitatea de tradiţii şi civilizaţie etc.). Lingvistica a căutat s-o rezolve cu argumente lingvistice, care nu s-au dovedit totdeauna suficiente, ceea ce a dus pe unii cercetători la concluzia că o clasificare a idiomurilor în limbi şi dialecte este nu numai dificilă, dar chiar imposibilă. Motivată este numai dificultatea unei asemenea clasificări, dacă se face doar cu argumente lingvistice, fondul chestiunii fiind de natură extralingvistică. În cele ce urmează vor fi analizate cîteva criterii propuse pentru soluţionarea acestei probleme complexe.

α. **Criteriul genealogic**[19] susţine, pe bună dreptate, că dialectele sînt idiomuri care au aceeaşi provenienţă, dar aceasta înseamnă — implicit — numai o delimitare a sferei în care se pune problema disocierii limbii de dialect: sfera idiomurilor înrudite.

Asociat cu punctul de vedere istoric asupra evoluţiei limbilor, acest criteriu demonstrează că toate limbile unei familii date au fost la originea îndepărtată dialecte ale unui idiom-bază, dar nu mai poate stabili cînd şi de ce se poate vorbi de limbi distincte şi nu de dialecte. Să urmărim un exemplu concret: latina s-a scindat — datorită vastităţii Imperiului roman, împărţirii sale administrativ-teritoriale, substratului diferit de la o regiune la alta şi apoi destrămării sale de către popoarele migratoare — într-o serie de dialecte orientale şi occidentale, între care: ibero-romana, galo-romana, daco-romana etc., din care provin actualele limbi romanice: spaniola, franceza, româna şi celelalte. Conform criteriului în discuţie s-ar putea admite cu uşurinţă că limbile romanice actuale nu sînt decît dialecte ale limbii latine.

β. **Criteriul structural**[20] — fiind luat în consideraţie de către unii cercetători în strînsă legătură cu precedentul, sub denumirea comună de *criteriu genetic-structural* — a fost propus într-o formă interesantă de către lingvistul ceh Václav Polák[21].

Într-o primă formă, criteriul se referă la asemănarea fondului principal lexical şi a structurii gramaticale a două idiomuri. În cazul în care ele se aseamănă am avea a face cu dialecte ale aceleiaşi limbi, în caz contrar — idiomurile sînt limbi distincte. Dar criteriul structurii nu spune cît de mari trebuie să fie asemănările ca să se poată vorbi de dialecte şi cît de adînci deosebirile ca să poată fi vorba de limbi. Există dialecte ale aceleiaşi limbi foarte diferite între ele (în Italia, Germania), pe cînd limbi diferite cunosc o asemănare mult mai mare (limbile slave în particular cele de răsărit); nu se vede, în limitele aplicării acestui, criteriu, de ce unele dialecte italiene n-ar putea fi considerate limbi, iar limbile slave de est — dialecte. În formularea de mai înainte criteriul discutat se apropie de acela al înţelegerii între vorbitorii a două idiomuri, la care se vor face referinţe mai jos.

Václav Polák arată că dialectele sînt variante cu aceeaşi structură lingvistică dacă ele se bazează pe acelaşi sistem morfosintactic (în alţi

---

[19] Susţinut, în lingvistica românească, de către acad. Al. Rosetti, D. Macrea şi B. Cazacu. Cf. B. Cazacu, *Studii de dialectologie română*, Bucureşti, 1966, p. 18—19. Criteriul nu întruneşte adeziunea unanimă a lingviştilor, cf. Graur, *Studii*, p. 295, şi *Introducere*, p. 279.

[20] Vezi B. Cazacu, *lucr. cit.*, p. 20—21; şi valabilitatea acestui criteriu este infirmată. Pentru discuţie vezi Graur, *lucr. cit.*, p. 300, şi *Introducere*, p. 280.

[21] Vezi *Contribution à l'étude de la notion de langue et de dialecte*, „Orbis" III, 1954, fasc. 1, p. 89—98.

termeni: structură gramaticală) — cel mai stabil şi mai caracteristic domeniu al unei limbi. Variaţiile care apar în interiorul unui idiom sînt numai de domeniul lexicului şi al foneticii şi ele dau naştere la ceea ce Polák numeşte „variante orizontale" şi „variante verticale". Variantele orizontale sînt unităţile teritoriale ale limbii — dialectele, iar cele verticale sînt aspectele sociale — limba literară, jargoanele etc. S-ar părea că această clasificare ar permite delimitarea, pe plan structural, a limbilor de dialecte, dar rezultatele ei nu concordă întotdeauna cu realitatea. „Aplicată în perspectivă sincronică la domeniul slav, ea autorizează pe autor să considere ceha, slovaca, poloneza, rusa şi sîrbo-croata ca variante regionale (« orizontale »), adică dialecte; independenţa acestor limbi slave ar fi — după V. Polák — aparentă şi s-ar datora existenţei variantelor verticale (limbile literare), create prin condiţii extralingvistice (politice, culturale etc.)" [22].

În concluzie, criteriul *genetic-structural* este utilizabil numai la stabilirea filiaţiei, a înrudirii idiomatice, ducînd la constatarea că — în interiorul oricărei familii de limbi — fiecare limbă a fost la un moment dat al istoriei sale dialect al unui idiom comun, de bază, după scindarea căruia devine limbă independentă, dar nu permite nici precizarea momentului cînd un dialect devine limbă, nici diferenţierea prin vreun mijloc oarecare a dialectului de limbă.

γ. **Criteriul verigilor intermediare**[23]. Acest criteriu se referă la dispersia spaţială a idiomurilor înrudite, faţă de precedentul — care apelează în primul rînd la factorul timp. După unii lingvişti, datorită diferenţelor foarte mari dintre idiomurile, înrudite, din cîmpia Chinei, ar fi vorba de mai multe limbi chineze, nu de dialecte. Prin aducerea în discuţie a „verigilor intermediare" se demonstrează că, dimpotrivă, dată fiind trecerea treptată de la un idiom chinez la celălalt, fără limite abrupte, este vorba totuşi de dialecte chineze diferite şi nu de limbi distincte. Dar limite laxe nu există numai între dialecte, ci şi între limbi independente (trebuie făcută însă observaţia că numai în cazul apartenenţei lor la aceeaşi familie de limbi) — între franceză şi italiană, între bulgară şi sîrbă, slovacă şi polonă, rusă şi bielorusă.

Criteriul discutat aici mai e cunoscut şi sub numele de criteriul *continuităţii teritoriale* [24], cînd se referă la diviziunile teritoriale ale unei limbi vorbite neîntrerupt pe o porţiune spaţială. Astfel, dialectele dacoromâne (muntean, moldovean, bănăţean, crişean, maramureşean) se află unul în continuitatea celuilalt. La fel, dialectele spaniolei (castilian, leonez, aragonez ş. cl.) şi ale multor altor limbi; în aceste cazuri dialectele respective se învecinează teritorial şi trecerile de la unul la celă-

[22] B. Cazacu, *lucr. cit.*, p. 21.
[23] Vezi comentarea lui în Graur, *lucr. cit.*, p. 297.
[24] Cf. *Introducere*, p. 280.

lalt se fac pe nesimţite, dînd naştere unor zone mixte din punct de vedere dialectal, a căror situaţie a fost comentată încă la începutul secolului de către G. Weigand, care introduce termenul de *Übergangsdialekt* (categorie în care include două subtipuri: *Mosaikdialekt* şi *Mischdialekt*) ceea ce ar corespunde *ariilor suprapuse* din terminologia lui K. Jaberg (în cazul cărora două sau mai multe fenomene lingvistice se întîlnesc pe suprafeţe care se suprapun în întregime sau în parte) şi *ariilor intermediare, de tranziţie sau de trecere* din aceeaşi terminologie (zone în interiorul cărora are loc un permanent amestec între fenomenele lingvistice specifice pentru două dialecte sau mai multe).

Dar sînt şi situaţii în care continuitatea teritorială — implicit verigile intermediare — nu se realizează: aşa se întîmplă cu dialectele săseşti din România faţă de germană, cu dialectul ciangăilor faţă de maghiară. Aceeaşi problemă se pune şi pentru idiomurile romanice sud-dunărene faţă de dacoromână şi în raporturile dintre ele, ca şi faţă de limbile romanice occidentale; la fel, pentru maghiară în raport cu celelalte limbi fino-ugrice etc. Continuitatea teritorială a idiomurilor poate fi întreruptă fie prin interpunerea populaţiilor de alte origini în mijlocul unui mediu etnic şi lingvistic omogen (în felul acesta slavii şi maghiarii au întrerupt, la un moment dat, continuitatea spaţială a idiomurilor romanice din Peninsula Balcanică), fie prin desprinderea unei populaţii dintr-un anumit mediu etno-lingvistic şi stabilirea ei la mari distanţe de teritoriul originar (detaşarea maghiarilor de celelalte popoare fino-ugrice). Urmarea este evoluţia independentă şi — prin concursul factorilor extralingvistici — transformarea în limbi de sine stătătoare a idiomurilor astfel izolate de masa idiomatică omogenă iniţială. Într-o situaţie similară se află şi limbile slave, opoziţia nefăcîndu-se numai între grupurile de est şi vest, pe de-o parte, şi cel de sud, pe de alta (izolate între ele de către română şi maghiară), ci şi în interiorul fiecărui grup în parte, dar mai ales pe baza unor criterii extralingvistice.

Idiomurile romanice sud-dunărene sînt apropiate structural de dacoromână, dar nu numai existenţa unor trăsături fonetice distincte, a unor fonduri lexicale cu caracteristici specifice, ci şi amprentele mai puternice ale unei influenţe balcanice şi faptul că de un mileniu şi jumătate ele au fost despărţite şi repartizate în state diferite, duc la concluzia că aromâna, meglenoromâna şi istroromâna sînt limbi romanice diferite de dacoromână, alcătuind reminiscenţele sudice ale romanităţii orientale. Toate, împreună cu dacoromâna, au fost dialecte ale limbii române primitive comune, cu al cărei studiu s-au ocupat G. Weigand, S. Puşcariu şi în ultima vreme I. Coteanu.

A le considera şi astăzi dialecte ale limbii române, ar însemna să cădem în eroarea pe care o făcea I. Heliade Rădulescu în prima jumă-

tate a secolului trecut, reducînd româna şi italiana la situaţia de dialecte ale limbii latine.

Încercările de dacoromânizare a idiomurilor romanice sud-dunărene s-au dovedit infructuoase; de natură pur livrescă fiind, ele nu s-au deosebit cu mult de încercările de latinizare forţată a dacoromânei, iniţiate de către latinişti.

δ. **Criteriul posibilităţii de tranziţie sau de transpunere**[25]. Se bazează pe existenţa corespondenţelor, în primul rînd fonetice, între idiomuri. În cazul în care vorbitorul unui idiom poate transpune particularităţile acestuia în particularităţi ale altui idiom, se consideră că este vorba de dialecte. Astfel, bănăţeanul îşi dă seama că unui *ď* din idiomul său (*unďe*), îi corespunde în munteneşte *d* (*unde*), iar lui *ć* (din *frać*e) îi corespunde *t* (munt. *frate*) etc.; operînd cu aceste corespondenţe, vorbitorul bănăţean poate vorbi corect munteneşte, fără prea mare greutate.

Criteriul este valabil mai ales pentru fonetică; pentru morfologie exemplele de posibilitate a transpunerii sînt mai rare; pentru a vorbi munteneşte sau moldoveneşte un oltean trebuie, între altele, să renunţe la folosirea perfectului simplu — specific idiomului său — şi să adopte perfectul compus. E de observat că astfel de transpuneri, în fonetică înainte de toate, ar putea permite considerarea unor idiomuri ca rusa şi bielorusa drept dialecte ale aceleiaşi limbi (pentru că unui *d* rusesc urmat de vocală anterioară îi corespunde un *dz* în bielorusă ş.a.m.d.).

Pentru luarea în considerare a acestui criteriu este neapărat nevoie ca vorbitorii celor două idiomuri (din care se transpune şi în care se transpune) să se înţeleagă între ei, ceea ce înseamnă că trebuie completat criteriul discutat aici cu altul, acela al înţelegerii, despre care se va vorbi mai jos.

ε. **Criteriul extinderii funcţiunilor sau filologic**[26] apare în lucrările mai noi ale unor lingvişti din apus: C. Tagliavini, W. von Wartburg. Ei susţin că se poate considera limbă un idiom ale cărui funcţiuni devin foarte complexe în epoca modernă şi care este utilizat în toate domeniile de activitate umană, ca limbă naţională şi literară. Factorul caracteristic al unei limbi ar fi funcţiunea ei literară. Spre deosebire de limbă, dialectul e utilizat în domeniul vieţii cotidiene, de multe ori el se reduce la medii restrînse, servind ca mijloc de comunicare pentru grupuri foarte mici de vorbitori.

În antichitate au existat aşa-numitele dialecte literare, dar ele erau limitate la operele şi genurile beletristice. În epoca modernă prin caracter *literar* al limbii se înţelege că aceasta are un aspect îngrijit, normat şi unitar, varianta cu aceste trăsături fiind mijloc de comunicare în toate mediile sociale şi profesionale.

Desigur, limba literară are o anumită bază dialectală; pentru dacoromână ea este dată de dialectul muntenesc, limba literară italiană

---

[25] Vezi discutarea lui în Graur, *lucr. cit.*, p. 303—304, şi în *Introducere*, p. 280.
[26] Cf. B. Cazacu, *lucr. cit.*, p. 27—28.

derivă din dialectul toscan (florentin), spaniola literară — din dialectul castilian etc. Dar și unele dialecte pot avea o variantă „literară"; literatura populară însăși este caracterizată printr-o „limbă" deosebită de aceea a conversației cotidiene din mediile populare [27]. Criteriul enunțat mai înainte ar fi dificil de aplicat la disocierea limbii de dialecte în domeniul unor idiomuri exotice [28], vorbite de către populații pentru care nici nu se pune problema existenței națiunii.

În cazul națiunilor moderne, pentru care existența unei limbi unice este o trăsătură caracteristică, sub influența limbii literare încep să se șteargă treptat deosebirile dintre dialecte, pe de-o parte pentru că termeni și construcții literare pătrund în medii populare, vorbitoare de dialecte, pe de alta pentru că limba literară achiziționează — prin limba literaturii artistice — noi elemente regionale, dialectale, îmbogățindu-se, ceea ce dă naștere unei tendințe spre unificarea idiomatică teritorială. Această tendință stă la baza altui criteriu de disociere între limbă și dialecte, criteriul posibilității de contopire, despre care va fi vorba mai departe.

ζ. **Criteriul înțelegerii** [29] susține că dacă vorbitorii a două idiomuri diferite se înțeleg între ei fără efort și fără alt intermediu (varianta literară), atunci vorbesc dialecte ale aceleiași limbi, dacă nu se înțeleg — vorbesc limbi diferite. Criteriul este valabil uneori, dar există și suficiente cazuri în care nu se mai poate aplica. Pe de-o parte există idiomuri atît de diferențiate între ele, încît nu permit înțelegerea vorbitorilor decît prin intermediul unei variante literare și care sînt totuși considerate dialecte. Este situația unor dialecte italiene (un italian din nord, un piemontez de pildă, și un sicilian, vorbitor al unui dialect sud-italian, nu se pot înțelege între ei fără ajutorul italienei literare), a unor dialecte germane, a dialectelor chinezești: un chinez din Pekin și unul din Șanhai se înțeleg bine în scris, hieroglifele fiind panchineze, dar oral nu mai pot comunica; deosebirile dintre dialectele chineze sînt atît de mari încît ating și elementele limbii considerate în general foarte stabile, cum e pronumele (persoana întîi singular a pronumelui sună *wo* la Pekin, dar *a-la* la Șanhai). Pe de altă parte există idiomuri ai căror vorbitori se înțeleg foarte bine între ei și totuși ramificațiile respective sînt considerate limbi (e situația limbilor slave, deja amintite). De altfel, în foarte rare situații, și vorbitorii de română se înțeleg cu cei de italiană,

[27] Cf. Graur, *lucr. cit.*, p. 317 și urm.

[28] Vezi L. Wald—E. Slave, *Ce limbi se vorbesc pe glob?*, București, 1968, p. 11.

[29] A fost introdus în discuție la începutul secolului nostru de către G. Gröber și preluat de către K. Vossler. În lingvistica românească, la acest criteriu aderă D. Macrea (vezi LR V, 1956, 1, p. 17—18, și 4, p. 72; cf. și *Probleme de lingvistică română*, București, 1961, p. 59—61). La bibliografia românească a problemei se pot adăuga: B. Cazacu, *lucr. cit.*, p. 22—23, Graur, *lucr. cit.*, p. 296—297, și *Introducere*, p. 279.

destul de bine, fără ca idiomurile respective să fie considerate astăzi dialecte [30].

L. Ronjat [31], apelînd și la criteriul continuității teritoriale, afirmă că dacă oamenii dintr-o localitate se înțeleg cu cei din altă localitate (în speță, vecină) este vorba de același dialect, dacă nu se înțeleg — dialectele sînt diferite — ceea ce, de asemenea, nu se probează totdeauna. În atari situații criteriul nu aduce nimic nou în problema delimitării limbă/dialect.

η. **Criteriul apartenenței la același stat** [32]: dacă două sau mai multe idiomuri se vorbesc în interiorul granițelor aceluiași stat — ele sînt dialecte ale unei limbi unice, dacă se vorbesc în state diferite — sînt limbi deosebite. Intervine însă o condiție: ca idiomurile vorbite între granițele aceleiași țări să fie dialecte, trebuie ca în mod necesar să fie înrudite nemijlocit. Relația limbă-stat nu este totdeauna perfectă. Inconvenientele aplicării acestui criteriu la rezolvarea chestiunii „limbă sau dialect?" sînt multiple și evidente.

În primul rînd limba și diviziunile sale teritoriale sînt preexistente statului, ca și națiunii. Limbi cu dialecte se cunosc încă din antichitate, cînd organizațiile statale nu erau riguroase sau nici nu existau. De-a lungul istoriei granițele de stat au fost foarte fluctuante, în funcție de interese politice în primul rînd, fără luarea în considerație, cu suficientă consecvență, a unor entități etnice sau lingvistice. Este drept, pe de altă parte, că în epoca burgheză se manifestă tendința realizării unei unități pe baza relației limbă — națiune — stat.

În al doilea rînd există cazuri în care aceeași limbă se vorbește în mai multe state: engleza, de exemplu, este limba națională a Angliei, a Statelor Unite, a Australiei și limbă oficială a Uniunii Sud-africane; spaniola se vorbește în Spania și în statele Americii Centrale și de Sud (cu excepția Braziliei). Invers, există state în care se vorbesc mai multe limbi, înrudite sau nu direct: în Elveția — patru (franceza, italiana și retoromana, toate trei romanice, la care se adaugă germana), în Cehoslovacia—două (ceha și slovaca, ambele slave), în Belgia — două (franceza — romanică și flamanda — germanică) etc. Mai mult decît atît, se vorbește de limbi (înrudite) și nu de dialecte, în interiorul granițelor aceluiași stat — este cazul Cehoslovaciei, al Indiei. În India se vorbesc astăzi limbile indiene moderne: hindi — care a devenit și limbă oficială

[30] Unele manuale românești de italiană recurgeau, pentru partea de inițiere, la exerciții în care lexicul și gramatica celor două limbi erau mai apropiate, dînd propoziții întregi de felul următoarelor: „Mamma crede che tu dormi. La vacca mugge. Dal monte si vede il mare. Il vino caldo fa bene. Tu ieri hai avuto tre pere" etc., etc. (cf. Enzo Loreti, *La lingua italiana*, volume primo, Brașov, 1941, p. 16).

[31] Apud Graur, *lucr. cit.*, p. 297.

[32] Introdus în discuție de către Romulus Todoran, *Cu privire la o problemă lingvistică în discuție: limbă și dialect*, „Cercetări de lingvistică" I, 1956, p. 91—101; cf. și Graur, *lucr. cit.*, p. 298—300; idem, *Limbă, dialect, stat*, „Viața românească" 3, 1958, p. 98—102; *Introducere*, p. 279.

a întregului stat —, oriya, assami, marathi, gujarati etc. Pornind de la considerente politice şi religioase, după al doilea război mondial s-a creat statul Pakistan, a cărui limbă oficială a devenit una dintre limbile indiene moderne — limba urdu. Celelalte limbi indiene se folosesc mai departe între graniţele statului indian.

E adevărat că, de obicei, atunci cînd o unitate etnică organizată într-un singur stat se divide ca urmare a destrămării statului, variantele lingvistice vorbite de populaţia respectivă, iniţial dialecte, devin limbi odată cu formarea naţiunilor organizate în noi unităţi administrativ-teritoriale. Cauza diferenţierilor mai adînci sau mai superficiale între idiomuri este extralingvistică şi în acest caz şi ţine de caracterul social-politic al formaţiunii statale, de caracterul economiei sale. În Romania occidentală diferenţierile între dialecte sînt adînci datorită îndelungatei fărîmiţări feudale şi economiei strict închise a principatelor respective, cel puţin în timpul evului mediu. Diversele regate şi domenii ale rajahilor din India, a căror existenţă se prelungeşte parţial pînă în statul modern indian, explică în mod similar situaţia lingvistică a marelui stat din sudul Asiei. În privinţa ţărilor româneşti nu se poate spune acelaşi lucru, pentru că feudalismul a fost aici mai slab decît în Occident, centralizarea administrativ-politică a fiecărui principat fiind o preocupare de căpetenie a fiecărui voievod; de aceea diferenţele dintre dialectele dacoromâneşti sînt mici şi au apărut relativ tîrziu.

ϑ. **Criteriul conştiinţei.** Criteriul de mai sus trebuie neapărat completat cu acela al *conştiinţei* vorbitorilor [33] că vorbesc o limbă comună şi că aparţin aceleiaşi entităţi etno-lingvistice. Tot în acest cadru se poate adăuga tradiţia culturală în folosirea unui idiom sau a altuia de către o anumită populaţie. De aceea idiomurile săseşti din România sînt numai dialecte ale limbii germane, saşii avînd totdeauna sentimentul că sînt germani şi folosind ca limbă literară germana. Cît despre idiomurile romanice sud-dunărene trebuie făcută precizarea că aromânii, meglenoromânii şi istroromânii au pierdut în cursul istoriei sentimentul unităţii lor etno-lingvistice cu dacoromânii, acest sentiment fiind resuscitat pe cale livrescă; el nu s-a infiltrat în conştiinţa acestor populaţii.

ι. **Criteriul posibilităţii de contopire.** În legătură cu ultimele două criterii se poate invoca în rezolvarea disocierii limbii de dialect criteriul *posibilităţii de contopire* [34], conform căruia se înţeleg prin dialecte acele idiomuri care se pot contopi sau se pot vărsa, estompîndu-şi deosebirile

[33] Luat în consideraţie pentru prima dată de către A. Meillet, *Le problème de la parenté des langues*, *Lingu. hist.* I, p. 8 şi p. 104 şi *La méthode comparative en linguistique historique*, Oslo—Leipzig—Paris—Londra—Cambridge, 1925, p. 82. Vezi şi D. Macrea, *Probleme...*, p. 67, B. Cazacu, *lucr. cit.*, p. 24—27, *Introducere*, p. 280—281.

[34] Propus de către Graur, *Studii*, p. 304—305.

în limba naţională unică. Evident, nu toate dialectele se contopesc. Fenomenul se produce, de obicei, în cazul acelor idiomuri strîns înrudite care se vorbesc în limitele aceluiaşi stat; în cazul acesta — în alţi termeni — e vorba de d i a l e c t e c o n v e r g e n t e. În cazul în care continuitatea teritorială, lingvistică între dialecte şi limba căreia i se subordonează este întreruptă, dialectele sînt d i v e r g e n t e (a t i p i c e)[35] — ele pot deveni limbi (aşa cum s-a întîmplat cu dacoromâna, aromâna etc.) sau pot chiar să dispară, fiind înlocuite cu idiomul populaţiei în mijlocul căreia trăiesc vorbitorii lor (cazul istroromânei, al idiomului ciangău).

κ. **Criteriul subordonării**[36] este indispensabil definirii dialectului în raport cu limba, între ele fiind un raport de subordonare ierarhică. Dialectele sînt unităţi ierarhic inferioare limbii, după cum graiurile sînt unităţi teritoriale subordonate dialectului, de rang inferior faţă de acesta. Prin prisma acestui criteriu au fost definite ramificaţiile teritoriale ale limbii la începutul capitolului de faţă.

În concluzie, din punct de vedere dialectal, l i m b a este o categorie generală, căreia i se subordonează d i a l e c t e l e. Ramificaţiile teritoriale rezultate din sciziunea unui idiom iniţial sînt *dialecte*, şi *nu limbi separate*, dacă ele manifestă o tendinţă c e n t r i p e t ă, de estompare a diferenţierilor dintre ele, în toate compartimentele, sub tutela limbii care le subordonează. O astfel de tendinţă, ca şi aceea c e n t r i f u g ă (de separare a dialectelor în limbi distincte) depinde de concurenţa unui număr de factori extralingvistici, între care conştiinţa vorbitorilor că aparţin aceleiaşi entităţi etnice şi politice, sau — dimpotrivă — la entităţi diferite, este cel mai important.

---

[35] R. Todoran, *art. cit.*; cf. şi A. Martinet, *Dialect*, în „Romance Philology" VIII, 1954—1955, p. 1—11.

[36] Adus în discuţie de către Al. Graur, *lucr. cit.*, p. 305—309, căruia i se alătură Coteanu, *Dialectologie*, p. 58—61. Vezi şi D. Macrea, *lucr. cit.*, p. 66—67.

B. Clasificarea limbilor

1. Limbi artificiale

Problema „babilonismului” a trezit în mintea gînditorilor din cele mai vechi timpuri ideea unei limbi artificiale care să fie înțeleasă de toată lumea.

După cum arată Svadost, încă Platon spunea că zeii au fericit omenirea dăruindu-i o limbă comună [1]. Oamenii însă nu au așteptat acest dar de la zei și au încercat să născocească ei o limbă înțeleasă de toți.

În evul mediu, ideea limbii artificiale devine din ce în ce mai frecventă. În secolul al XI-lea, partizanul ei este șeicul Maxiedin, care ar fi inventat un sistem de comunicare intertribală.

În secolul al XIII-lea filozoful Ramón Lull în tratatul *Ars magna* (1280), a dat un sistem de limbă scrisă pentru comunicarea între popoare.

Necesitatea unei limbi artificiale internaționale se impune, din ce în ce mai mult, către mijlocul secolului al XVII-lea, cînd limba latină începe să fie înlocuită, și în mediile științifice, cu limbile naționale.

Întrevăzînd pierderea, de către limba latină, a privilegiului de care se bucura (singura limbă pentru științe), filozoful umanist Juan Luis Vives (1492 — 1540), în tratatul *De Disciplinis*, scria : „Ar fi fost o fericire dacă ar fi existat o singură limbă cu care să se înțeleagă toate popoarele. Va muri latina și atunci va pătrunde dezbinarea în toate științele și se va naște primejdia ruperii relațiilor între popoare” [2].

Limba latină a murit, dar relațiile dintre popoare nu s-au rupt, ci, dimpotrivă, firele care le leagă sînt mai numeroase și mai puternice. Limba universală nu este cauză, ci efect al relațiilor strînse dintre popoare.

Primul document care ni s-a păstrat și care conține programul tuturor limbilor artificiale create de atunci încoace este scrisoarea lui Descartes, din 20 noiembrie 1629, către abatele Mersenne. După opinia lui Descartes, greutatea principală în înțelegerea vorbitorilor de limbi diferite este dată de lipsa unei gramatici comune construită după legile logicii. El și-a exprimat încrederea în posibilitatea creării unei limbi în care să nu fie decît o conjugare, o declinare și un singur procedeu de formare a cuvintelor ; o gramatică fără forme defective și neregulate, în care flexiunea verbală și nominală se rezolvă cu ajutorul afixelor. Gîndirea va

---

[1] A. Svadost, *Как возникнет всеобщий язык?* Moscova, 1968, p. 76.
[2] *Ibidem*, p. 77.

reforma gramatica sau mai degrabă va crea una nouă, pe care „les esprits vulgaires” să o poată învăța în mai puțin de cinci-șase ore[3]. O astfel de gramatică aplicată la rădăcinile limbilor naturale ar face posibilă comunicarea între vorbitori de limbi diferite.

Descartes a imaginat însă și un vocabular filozofic, propunînd să se definească mai întîi toate ideile simple, din a căror combinație se formează idei complexe. Ideile simple erau asimilate cifrelor și numerelor, iar combinările lor erau considerate analoge operațiilor aritmetice. După cum cineva poate învăța să numească și să scrie într-o zi toate numerele într-o limbă necunoscută, tot astfel, cu ajutorul unor sisteme de notare prin combinații de litere a ideilor simple, din care se compune tot ce gîndesc oamenii, se va crea o limbă universală „foarte ușor de învățat, pronunțat și scris și, ceea ce e mai important, care va reprezenta așa de distinct toate lucrurile, încît ar fi aproape imposibil să ne înșelăm” [4]. Descartes arată că o asemenea limbă depinde de filozofie, pentru că vocabularul ei se stabilește în funcție de datele cunoașterii, iar Leibniz remarcă că o astfel de limbă universală va permite eliminarea controverselor în materiile care depind de judecată; a vorbi, a judeca sau a calcula va fi de acum înainte același lucru [5].

Ideile lui Descartes despre un vocabular filozofic și o gramatică regulată cuprind în germene principalele sisteme de limbi artificiale care s-au creat începînd de atunci.

Ținînd seamă de raportul lor față de limbile naturale, limbile artificiale sînt clasificate în trei tipuri de bază:

a. Limbi *apriori*, adică limbi artificiale fără vreo legătură cu limbile naturale.

b. Limbi *mixte*, adică limbi artificiale care au trăsături comune cu tipul apriori dar au și elemente extrase din limbile naturale.

c. Limbi *aposteriori*, adică cele create pe baza uneia sau a mai multor limbi naturale.

În continuare vom da exemple de fiecare tip, oprindu-ne atenția numai asupra cîtorva dintre numeroasele idiomuri care în majoritate au murit înainte de a se naște.

a. Limbi artificiale apriori

Limbile *apriori* sînt filozofice și nefilozofice. Cele filozofice se bazează pe clasificarea logică a tuturor ideilor noastre, în timp ce sistemele apriori nefilozofice au la bază o clasificare empirică a ideilor.

Primul care a concretizat într-un sistem apriori ideile lui Descartes despre analogia dintre numere și combinațiile numerice, pe de o parte, și ideile simple și combinațiile dintre ele, pe de altă parte, este filozoful

---

[3] L. Couturat și L. Léau, *Histoire de la langue universelle*, Paris, 1907, p. 12.
[4] *Ibidem*, p. 13.
[5] P. Burney, *Les langues internationales*, Paris, 1964, p. 19.

Leibniz. Raţionamentul care stă la baza sistemului lui Leibniz este următorul : ideile complexe rezultă din combinaţiile de idei simple la fel cum numerele compuse sînt formate din numere primare. Formarea de idei complexe e analogă înmulţirii din aritmetică, iar descompunerea unei idei în elemente simple e analogă descompunerii unui număr în factorii săi primi.

De aici urmează că se pot reprezenta ideile simple prin numere primare, iar ideile complexe prin produsul numerelor primare corespunzătoare ideilor simple. În acest fel orice raţionament se va reduce la un calcul numeric.

Pentru ca acest calcul logic să se transforme în limbă e suficient să traducem numerele prin cuvinte pronunţabile după următoarea metodă :

Se vor reprezenta cele 9 cifre semnificative prin primele 9 consoane (b, c, d, f, g, h, l, m, n), iar unităţile zecilor (1, 10, 100, 1 000, 10 000) prin cele 5 vocale (a, e, i, o, u).

Pentru a enunţa sau a scrie un număr e suficient să enunţăm sau să scriem numărul de unităţi al fiecărui ordin marcîndu-l prin consoana care corespunde cifrei şi vocala care corespunde ordinului de zeci, sute etc. De exemplu, numărul 81 374 se va scrie şi pronunţa : *mubodilefa*, iar 53 476 se va scrie şi pronunţa *gudofileha*.

Această corespondenţă între litere şi cifre reprezintă o primă idee despre limba universală aşa cum a conceput-o Leibniz. Realizarea ca atare a unei astfel de limbi universale presupunea însă elaborarea unui vocabular şi a unei gramatici.

Pentru formarea vocabularului era necesar să se întocmească un catalog complet al ideilor primare, iar pentru crearea gramaticii era necesar să se stabilească, pe baza studierii limbilor naturale, diversele relaţii dintre idei exprimate prin mijloace gramaticale.

Această dublă cercetare privind analiza logică a cuvîntului şi a formelor gramaticale constituie premisa de la care se porneşte pentru alegerea elementelor ce compun limba universală şi ea l-a preocupat toată viaţa pe Leibniz, dar niciodată nu a fost realizată. Astfel limba sa filozofică a rămas la stadiul de proiect.

Alte limbi apriori filozofice se bazează pe principiul simbolului literelor. Un proiect de acest fel a construit John Wilkins (1614 — 1672). Proiectul său cuprinde 6 clase şi 40 de subclase. Fiecare clasă şi subclasă e simbolizată printr-o anumită literă (fonem). Începutul complexului sonor al unui cuvînt se formează din consoană + vocală, de exemplu : *ba-*, *be-*, *bi-*, *do-*, *de-*, *di-* etc. Precizarea semnificaţiei cuvîntului se realizează cu ajutorul unui sunet aşezat la începutul complexului sonor. De exemplu : *dab* = *spirit*, iar antonimul său e *adab* = *corp* ; *dad* = *rai* şi *adad* = *iad*.

Un proiect de tip apriori nefilozofic care la vremea respectivă a stîrnit un oarecare interes este limba muzicală universală inventată de Fr. Sudre şi botezată *solresol*.

Autorul acestui proiect foloseşte ca elemente ale limbii universale, în loc de sunetele diferite şi variabile ale limbilor naturale, cele şapte

—c. 1213

note muzicale — semne invariabile şi universale. Aceste note se pot folosi în moduri diferite (se scriu sau se enunţă numele lor internaţional, se reprezintă prin primele 7 cifre arabe sau prin cele 7 culori, se pot cînta la un instrument etc.) şi de aceea limba solresol poate fi pe rînd *vorbită*, *scrisă*, *mută* (prin gesturi) şi *secretă*.

Lexicul în întregime apriori nu se bazează ca în limbile filozofice pe clasificarea logică a ideilor. Cuvintele au de la una pînă la cinci silabe după cum sînt formate din una pînă la cinci note. Combinaţiile de una şi două silabe sînt cuvintele mai uzuale: adverbe, pronume şi conjuncţii: *si* = = da; *do* = nu; *re* = şi; *sol* = dacă; *dore* = eu, *domi* = tu etc.

Gramatica, de asemenea, e foarte simplificată. Femininul se formează de la masculin prin repetarea vocalei din nota finală, iar pluralul este marcat de repetarea consoanei din nota finală. De exemplu: *sisol* = domn, iar *sisōl* (citit sisoo-l) = doamnă; *dofā* (citit dofaa) = ea, iar *doffā* = ele.

Cazuri nu sînt decît trei, şi ele se diferenţiază cu ajutorul articolului, iar modul şi timpul sînt marcate prin particule ajutătoare.

Cu toate că solresol a fost apreciată de unele personalităţi politice şi culturale marcante din epoca aceea, totuşi succesul este vremelnic şi proiectul, criticabil [6] mai ales pentru posibilităţile reduse de exprimare, este repede înlocuit cu un altul.

Indiferent de particularităţile fiecărui idiom, limbile apriori au în comun faptul că se prezintă ca nişte idiomuri *absolut noi*. Cuvintele sînt formate din rădăcini care nu amintesc cu nimic de limbile cunoscute, iar gramatica e în întregime sistematizată şi regulată, deşi nu totdeauna suficient de simplă.

În ciuda scopului urmărit, cele două trăsături nu sînt totuşi de natură să facă practicabile limbile apriori. Caracterul *absolut nou* face ca aceste sisteme artificiale să fie mai greu accesibile decît o limbă naturală.

Avînd la bază clasificarea logică a ideilor, limbile filozofice pleacă de la premisa implicită că datele cunoaşterii ar fi imuabile. Aceasta însă nu concordă cu ideile noastre despre relativitatea adevărului. Încorporînd în denumirea obiectului definiţia sa, nomenclatura ideologică nu mai e valabilă dacă pe baza unei cunoaşteri mai profunde a obiectului se modifică definiţia lui. Acest neajuns e valabil şi pentru limbile apriori nefilozofice (solresol), care, pentru formarea nomenclaturii, au ca punct de plecare tot o clasificare a ideilor, dar una empirică şi arbitrară, deci cu atît mai subiectivă şi mai precară.

b. Limbi artificiale mixte

După mai bine de două secole de încercări neizbutite devine evidentă imposibilitatea adoptării unei limbii de tip apriori.

În 1885, Ch. Renouvier a scris un articol despre limba internaţională în secolul al XIX-lea în care critică proiectele apriori pe motiv că limba

[6] „Le *solrésol* présente, a un degré suprême, tous les défauts pratiques des langues philosophiques, sans en avoir les avantages théoriques" (L. Couturat şi L. Léau, *lucr. cit.*, p. 37).

internaţională trebuie să fie filozofică în ceea ce priveşte gramatica, dar nu şi vocabularul.

Gramatica să se conducă după analiza logică, iar vocabularul să fie extras din limbile naturale. Acesta a fost în genere principiul limbilor aposteriori. Între tipul apriori şi tipul aposteriori se situează limbile artificiale *mixte*, care întrunesc trăsături comune tipurilor apriori şi aposteriori.

Primul proiect care s-a bucurat, pentru scurt timp, de un mare succes aparţine tipului de limbi artificiale mixte şi a fost numit *volapük* [7]. Autorul acestui proiect este Johann Martin Schleyer, un preot care cunoştea foarte multe limbi (după unii 50, după alţii 83) şi care pretindea că ar fi creat proiectul său în timpul unei inspiraţii aproape miraculoase survenită în noaptea din 31 martie 1879.

După cum declară autorul ei, limba volapük are ca punct de plecare în formarea vocabularului ,,în primul rînd limba engleză, pentru că e vorbită de circa 100 milioane de oameni" [8], dar şi alte limbi de largă circulaţie (latina, germana, franceza) îşi dau concursul în selectarea rădăcinilor pentru vocabularul volapük.

Cuvintele extrase din lexicul limbilor naturale nu se menţin ca atare, ci sînt supuse unor transformări menite să faciliteze pronunţarea şi folosirea lor. Se preferă în general rădăcinile monosilabice, pentru ca derivatele să nu fie prea lungi. Cuvintele care se declină nu se termină niciodată în siflante *(f, s, z)*, pentru a putea primi la plural desinenţa *-s*. ,,Rădăcinile împrumutate din limbile vii — spun Couturat şi Léau [9] — suportă deformări şi mutilări adesea considerabile, care au ca rezultat reducerea lor la silaba centrală". De exemplu : lat. *sapientia* devine în volapük *sap* ; *terra* devine *tal*, engl. *speak* devine *pük*, fr. *difficulté* devine *ficul*, *propagation* devine *pak* ş.a.m.d. Unii au cerut să fie prescurtate chiar şi cuvintele internaţionale : de exemplu, *filozofie* să devină *fizop*, *literat să devină lirat.* Derivarea şi compunerea sînt procedee foarte uzitate pentru formarea cuvintelor în volapük. Sistemul de prefixe şi sufixe este în întregime arbitrar.

gi — indică repetarea acţiunii : *mekön* = a face
gimekön = a reface
-av = sufix care indică o ştiinţă : *stel* = stea
stelav = astronomie ş.a.m.d.

Cuvintele compuse sînt adesea foarte lungi, formate şi din trei rădăcini : vol*a*pük*a*tidel = profesor de volapük ; ted*a*tid*a*stid = şcoală comercială (*ted* = comerţ, *tid* = învăţămînt, *stid* = instituţie).

Gramatica volapük seamănă cu gramatica limbilor filozofice în sensul că flexiunea e în întregime arbitrară, fără nici o legătură cu flexiunea

---

[7] Denumirea *volapük* este creată pe baza cuvintelor engleze *world* şi *speak*.
[8] Apud L. Couturat şi L. Léau, *lucr. cit.*, p. 135.
[9] *Ibidem*.

din limbile naturale. Există o singură declinare cu patru cazuri marcate cu ajutorul desinenţelor:
N = *zero*; G = - *a*; D = -*e*; Ac =-*i* (*dom, doma, dome, domi*). La plural se adaugă pentru fiecare caz desinenţa-*s* (aceeaşi peste tot).

Verbele au o singură conjugare absolut regulată. Categoriile gramaticale (diateză, timp, mod, persoană) sînt marcate cu ajutorul afixelor. De exemplu:

-b = sufix pentru pers. I singular
-o = sufix modal — indicativ.
ä- = prefix pentru imperfect. De la rădăcina *löf* (a iubi) se formează: *löfob* = iubesc şi *älöfob* = iubeam.

Sintaxa e de asemenea arbitrară şi complicată.

Volapük are meritul de a fi oferit prima probă practică de folosire (în scris şi în vorbire) a unei limbi artificiale. Pentru studierea şi răspîndirea acestui sistem artificial s-au publicat 316 lucrări în 25 de limbi[10].

De asemenea, 25 de jurnale (reviste) au fost consacrate acestui idiom, dintre care 7 au fost redactate în întregime în volapük. S-au ţinut trei congrese internaţionale, iar la cel de-al treilea, organizat la Paris în 1889, s-a vorbit exclusiv în volapük. Triumful a fost însă de scurtă durată. Caracterul artificial şi subiectiv al vocabularului şi al gramaticii a dus la complicaţii cu atît mai mari, cu cît autorul limbii volapük a pretins de la proiectul său posibilităţi de exprimare mai largi decît ar fi impus o comunicare pe teme comerciale. După 1890 eşecul idiomului volapük este evident şi toate speranţele se îndreaptă, pentru moment, către limbile artificiale în întregime *aposteriori*.

c. Limbi artificiale aposteriori

Începînd cu a doua jumătate a secolului al XIX-lea, proiectele de limbi *aposteriori* au fost din ce în ce mai numeroase, iar căile pe care au mers autorii lor ne permit să clasificăm limbile aposteriori în două categorii:

[1] — Limbi schematice, care au ca principii structurale simplitatea şi regularitatea.

[2] — Limbi de tip natural, care după gradul de subiectivitate (intervenţie conştientă) ar putea fi considerate *limbi semiartificiale*.

(1) Limbile schematice şi cele de tip natural sînt numite, în ultima vreme, limbi auxiliare, precizîndu-se astfel scopul pentru care sînt adoptate [11].

---

[10] În 1887, la Iaşi, a apărut un manual de volapük pentru români.

[11] Nu pentru a înlocui limbile naturale, ci ca să folosească la comunicarea internaţională, în anumite domenii de activitate (ştiinţă, comerţ, turism etc.).

Trăsătura esenţială a limbilor auxiliare schematice este caracterul mai logic şi mai regulat al acestor sisteme, în comparaţie cu limbile naturale.

Metoda folosită în producerea vocabularului de tip schematic se bazează pe stabilirea deliberată a unui sistem regulat de formare a cuvintelor [12].

În ceea ce priveşte gramatica, se ia ca model gramatica unei limbi naturale (de exemplu gramatica engleză, considerată ca fiind mai simplă decît gramatica altor limbi indo-europene), dar se merge mult mai departe în sensul simplificării şi al sistematizării.

Un exemplu de limbă auxiliară schematică este *esperanto*. Această denumire este dată după pseudonimul pe care şi l-a luat creatorul ei, medicul polonez L.L. Zamenhof.

După anul 1878, pe cînd mai era la gimnaziu, Zamenhof a elaborat o „lingwe universala" pe care a început să o pună în practică în conversaţiile cu colegii săi. În timpul celor şase ani de studii universitare şi-a perfecţionat proiectul, exersînd în secret încercări de compuneri originale şi traduceri. Abia în anul 1887 a publicat prima broşură cuprinzînd noul sistem de limbă universală, care în scurt timp va ajunge cea mai răspîndită limbă artificială din cîte au existat pînă în prezent. Mai întîi s-a răspîndit în Rusia, apoi în Germania, în Anglia, în Franţa şi în foarte multe ţări.

S-au publicat manuale de esperanto în foarte multe limbi şi în multe ţări s-au organizat cursuri pentru predarea limbii experanto. Au apărut jurnale şi reviste redactate parţial sau integral în esperanto, s-au făcut traduceri în proză din opere clasice. S-au compus, în această limbă, chiar şi opere originale în proză şi în versuri.

Succesul de care s-a bucurat şi se mai bucură încă esperanto se explică, desigur, prin calităţile pe care le are. În primul rînd vocabularul este format din rădăcini selecţionate din limbile naturale, şi anume din limbile romano-germanice.

Selecţionarea rădăcinilor s-a făcut după principiul gradului de internaţionalitate. În primul rînd au fost alese rădăcinile internaţionale care există în toate limbile europene (*atom*, *fosfor*, *vagon*), apoi o categorie de rădăcini parţial internaţionale (s-a luat rădăcina care există în cele mai multe limbi europene) : *flor* (engl., fr., it., sp.), *flag* (germ., engl., rus.), *glas* (germ., engl.) şi, în sfîrşit, o a treia categorie de rădăcini, naţionale, alese în general din principalele limbi germanice şi slave, pentru că cele latine sînt reprezentate în majoritate în primele două categorii : *bird*, *flug*, *knab* (germanice), *hrav*, *vost* (slave).

Un astfel de vocabular, după cum remarcă Beaufront [13], nu este opera individuală a unui ins, ci este opera colectivă a popoarelor europene.

---

[12] I.A.L.A., *General Report*, 1945, p. 30.
[14] Apud L. Couturat şi L. Léau, *lucr. cit.*, p. 321.

Formarea cuvintelor este în întregime regulată. Cuvintele se formează fie cu ajutorul terminaţiilor gramaticale (cuvinte simple), fie cu ajutorul afixelor (cuvinte derivate).

Toate substantivele se termină în *-o*, adjectivele în *-a*, adverbele în *-e*, iar verbele la infinitiv în *-i*.

Prin urmare, de la o temă ca *parol* - se formează: *parolo* = vorbă, *parola* = oral, *parole* = verbal, *paroli* = a vorbi.

Derivatele cu sufixe şi prefixe se deosebesc de cele din limbile naturale, în primul rînd, prin faptul că, într-o familie de cuvinte, rădăcina rămîne fără nici o modificare. De la acelaşi radical se formează cuvinte cărora în limbile naţionale le corespund echivalente provenind adeseori de la rădăcini diferite: *-in*, sufix pentru feminin: *viro* = bărbat, iar *virino* = femeie; *patro* = tată şi *patrino* = mamă, *bovo* = bou şi *bovino* = vacă.

Esperanto foloseşte 25 de sufixe şi 6 prefixe, care permit marcarea a 2 650 de cuvinte pornind de la un număr restrîns de rădăcini.

Gramatica e construită în acelaşi spirit schematic. Nu există decît articolul definit *la*, care este invariabil. Pluralul e totdeauna marcat prin - *j*. Există o singură conjugare regulată. Timpul şi modul se formează cu ajutorul desinenţelor şi al unui singur verb auxiliar — *a fi*, care e regulat. Prin combinarea a 20 de forme se pot exprima diferitele nuanţe de timp şi de mod.

Posibilităţile de exprimare de care dispune esperanto au entuziasmat pe admiratorii săi în aşa măsură, încît unii au ajuns să spună că esperanto va deveni superioară limbilor naturale [14].

În adevăr, faptul că a trecut aproape un secol de la apariţia ei şi esperanto n-a sucombat merită toată atenţia. Nu numai că se sprijină pe numeroase organizaţii răspîndite în întreaga lume şi întruneşte în fiecare an în congrese internaţionale 2 000 — 3 000 de delegaţi din diverse ţări, nu numai că se foloseşte în activitatea ştiinţifică, comercială, turistică, în editarea unor cărţi, buletine şi reviste, dar, după cum afirmă H.P. Burney[15], esperanto „a devenit chiar limba cotidiană a anumitor familii, limba maternă a anumitor copii" şi, mai departe, „se pare că « altoiul lingvistic » constituit de limbile artificiale e perfect susceptibil de a prinde" [16].

În ciuda acestor aprecieri, esperanto nu e considerată de către toţi o limbă ideală. Şi ei i s-au găsit defecte şi chiar Zamenhof a propus un proiect de reformă în anul 1894. S-a reproşat sistemului esperanto, în primul rînd, lipsa de consecvenţă faţă de principiile stabilite [17] şi în curînd

---

[14] „C'est une langue capable de vivre, de se développer, et de dépasser en richesse, en souplesse et en variété les langues naturelles" (L. Couturat şi L. Léau, *lucr. cit.*, p. 363).

[15] *Les langues internationales*, Paris, 1964, p. 94.

[16] *Ibidem*.

[17] Autorul a făcut concesii inexplicabile germanei, adoptînd un cuvînt german acolo unde toate celelalte limbi sînt de acord să întrebuinţeze alt cuvînt; a admis declinarea cu 2 cazuri, ce ea ce constituie o complicaţie inutilă (Graur, *Studii*, p. 412).

apar noi proiecte. Un prim concurent îl constituie idiomul *ido* (1907 ?, 1927 ?), care de fapt nu e decît o variantă nouă a sistemului esperanto. Neajunsurile semnalate pentru limbile artificiale de tip schematic i-au făcut pe cei preocupaţi de problema unei limbi auxiliare internaţionale să caute o cale prin care să rămînă mai aproape de limbile naturale.

(2) În cadrul limbilor artificiale de tip natural sau semiartificiale se pot distinge mai multe grade de artificialitate:

(a) Reînvierea unei limbi moarte.

(b) O limbă naturală simplificată.

(c) Un amestec conştient şi metodic de elemente aparţinînd mai multor limbi naturale[18].

(a) Încercările de reînviere a unei limbi moarte se referă în special la două cazuri care totuşi nu pot fi puse pe acelaşi plan. E vorba de reînvierea limbii ebraice şi a limbii latine.

Ebraica este în adevăr o limbă vorbită în prezent de naţiunea izraelită. Succesul acţiunii lingvistice de reînviere a unei limbi moarte se explică, în acest caz, prin nevoia unei limbi comune care să asigure înţelegerea izraeliţilor veniţi din lumea întreagă. Ebraica modernă nu este pur şi simplu vechea ebraică reînviată. Limba e strîns legată de societate, şi diferenţele între societatea din epoca cînd ebraica nu murise încă şi societatea din prezent, pe care o deserveşte această limbă, impun, de la sine înţeles, o întreagă acţiune de adaptare la nevoile actuale de exprimare. De aceea se afirmă că ebraica modernă „e un limbaj *reconstruit* mai degrabă decît un descendent natural al vechii ebraici"[19].

Încercările de reînviere a limbii latine se fac însă cu alt scop şi în alte condiţii decît în cazul ebraicei. În timp ce ebraica e o limbă naţională, prin *latina vie*, cum e numită în prezent tentativa de reînviere a latinei, se urmăreşte rezolvarea comunicării internaţionale.

Partizanii *latinei vii* au organizat mai multe congrese internaţionale unde participanţii au vorbit în general în franceză, dar au existat şi intervenţii şi improvizaţii în latineşte. La ultimul congres ţinut la Bucureşti în august 1970 s-a vorbit exclusiv în latineşte.

Unii au înfăţişat învăţarea latinei ca pe un trunchi cu două ramuri: o ramură ar constitui direcţia clasică şi literară tradiţională, iar alta ar reprezenta direcţia nouă a latinei utilitare.

Există tentativa de a simplifica gramatica latinei. La congresul din 1956 s-a stabilit să se adopte o pronunţare unică a latinei, şi anume să se pronunţe ca în epoca lui Cicero.

Grele şi numeroase sînt însă problemele de vocabular. Foarte multe obiecte nu au corespondent în vocabularul latin şi invers: multe cuvinte latineşti denumesc obiecte dispărute. Se recomandă, alături de derivare şi compunere, pornind de la latină sau greacă, procedeul „latinizării" unui termen modern consacrat prin uzul general ".

---

[18] H. P. Burney, în *lucr. cit.*, p. 23, clasifică ca limbă semiartificială şi amestecul spontan a două sau mai multe limbi, cazul *pidgin* care de fapt trebuie considerat o limbă naturală mixtă (vezi *Limbi artificiale mixte* IV B 1 b).

[19] H. P. Burney, *lucr. cit.*, p. 81.

Partizanii reînvierii latinei se află în următoarea dilemă : dacă se respectă structura latinei cu toată bogăţia şi complicaţia ei, se ajunge la o limbă grea, care nu corespunde nevoilor practice pentru care e reînviată ; dacă se simplifică latina, se va ajunge la o limbă relativ eficace, dar aceasta nu va mai fi latina, ci o limbă modernă.

Cei mai realişti dintre adepţii latinei vii au înţeles să restrîngă pretenţiile lor la folosirea acestui idiom ca limbă auxiliară destinată mai ales schimburilor ştiinţifice.

(b) Tentativa de a crea o limbă internaţională prin simplificarea unei limbi naturale a fost concretizată, nu fără oarecare succes, în limba numită *basic*.

Creată în 1930 de Ogden şi Richards, *basic* este considerată o „simplificare şi în acelaşi timp o degradare a limbii engleze, cu scopul de a o face mai uşor accesibilă străinilor" [20]. Vocabularul se reduce teoretic la 850 de cuvinte, între care doar 18 verbe, ca : *get*, *give* etc.

Principiul care stă la baza selectării listei de cuvinte nu este frecvenţa, ci intenţia autorilor de a exprima cît mai multe lucruri cu cît mai puţine cuvinte.

În aparenţă simplă, *basic-english* prezintă totuşi inconveniențe. Lista de 850 de cuvinte e, de fapt, completată cu mii de cuvinte numite internaţionale, care, după remarca lui M. Pei [21], nu sînt chiar aşa de internaţionale (*beer* corespunde germ. *Bier*, fr. *bière*, it. *birra*, dar în rusă se spune *пиво*, sp. *cerveza*, portugheză *cerveja*).

În ciuda pretenţiei pe care o au autorii, *basic* nu este „engleza normală". Diferenţa dintre *basic* şi engleza normală este bine surprinsă în afirmaţia lui M. Gougenheim, care spune că „cei care au învăţat basic-english au impresia că sînt prizonierii unei limbi artificiale şi nu pot să ajungă la engleza autentică" [22].

După modelul limbii *basic-english*, în ultimele decenii o comisie a creat o *franceză elementară* cu un vocabular de 1250 de cuvinte, care nu e o *basic-french*, ci „o franceză de primă urgenţă degajată în mod esenţial din statistica de frecvenţe " [23], ceea ce nu e acelaşi lucru cu *basic-english*.

În ultimul timp experienţa lui Ogden şi Richards pare abandonată.

(c) În prezent, în problema limbii auxiliare, se acordă un interes mai mare construirii unui idiom pe baza materialului extras în întregime din limbile indo-europene de mare civilizaţie (engleză, franceză, italiană, portugheză şi spaniolă).

Metoda folosită pentru crearea unui vocabular de acest tip se bazează pe recunoaşterea semnificaţiei unui cuvînt din context de către o persoană familiarizată cu una sau mai multe limbi din care e extras vocabularul [24].

---

[20] Graur, *Studii*, p. 415.
[21] Apud P. Burney, *lucr. cit.*, p. 78.
[22] *Ibidem*, p. 79.
[23] P. Burney, *lucr. cit.*, p. 77.
[24] I.A.L.A., *General Report*, 1945, p. 30.

În ceea ce privește gramatica, în general se adoptă procedeele de flexiune și de derivare mai răspîndite în limbile de control [25].

Există mai multe proiecte de limbi semiartificiale aparținînd tipului c/(*mundolingua*, *latina fora flexioni* etc.), dar cel care se bucură de un interes mai mare în lumea contemporană este idiomul *occidental* botezat mai tîrziu *interlingua*.

Interlingua este opera unei asociații americane „Internațional Auxiliary Language Association" (I.A.L.A.), creată pentru a rezolva, în mod științific, problema limbii internaționale.

Interlingua este fundată, în esență, pe 10 000 de termeni comuni în limbile indo-europene de mare civilizație (engl., lat., fr., sp., it., port., rus.). Principiul după care pretind că s-au condus creatorii acestui idiom a fost să nu admită nici un cuvînt inventat sau deformat. Totuși oarecare regularitate a fost introdusă în formarea cuvintelor.

Gramatica pleacă, de asemenea, de la structurile naturale, dar se pretinde că, spre deosebire de tipul schematic, nu se împinge prea departe efortul de sistematizare. Totuși *interlingua* nu are nici un gen gramatical, nici acord, nici declinare. Articolul definit este *le* în toate cazurile, fără deosebire de gen și număr, iar cel nedefinit e totdeauna *un*.

Pluralul se marchează cu desinența *-s* (sau *-es*, după consoană)etc.

Conjugarea e perfect regulată, ca în esperanto, dar caracteristicile de timp, în loc să fie arbitrare, se inspiră după limbile naturale. Există trei tipuri de infinitiv (*domina. r*, *reside. r*, *puni. r*, și astfel se poate vorbi de trei conjugări regulate, în loc de una ca în esperanto).

Principiul care a stat la baza creării idiomului interlingua, și care constă în selectarea din limbile indo-europene a elementelor comune, duce adesea la complicații care nu sînt în concordanță cu scopul practic urmărit de o limbă artificială. Nu se poate spune că dacă o trăsătură este comună unei familii de limbi (în cazul de față comună limbilor indo-europene) înseamnă că e și indispensabilă pentru un stadiu al dezvoltării spirituale. Uneori e chiar dimpotrivă, pentru că trăsătura comună poate fi o rămășiță care se menține numai datorită tradiției. De aceea „limba artificială n-ar trebui să respecte din limbile actuale decît elementele vii" [26].

Interlingua, căutînd să rămînă cît mai fidelă limbilor naturale, admite fluctuații și variante care constituie un punct de plecare pentru divergențe ulterioare.

S-a mers cu scrupulele pînă la respectarea ortografiei etimologice, ceea ce face ca uneori să fie mai greu de scris în interlingua decît într-o limbă naturală (în it. *filosofia*, iar în interlingua *philosophia*).

Dacă la problemele de ordin ortografic adăugăm că regulile de pronunțare sînt puțin stricte și că accentul, după respectarea formelor naturale, nu este chiar fix, înțelegem de ce interlingua, „așa de ușoară de înțeles și de citit, e mai puțin ușoară de scris și de vorbit" [27].

---

[25] Limbile de control sînt limbile naturale din care este extras materialul lexical și gramatical.

[26] Graur, *lucr. cit.*, p. 414.

[27] P. Burney, *lucr. cit.*, p. 102.

Totuşi interlingua a început să se răspîndească în mediile ştiinţifice. A fost admisă ca limbă oficială la mai multe congrese internaţionale, iar în 1960, 25 de reviste ştiinţifice publicau regulat articolele lor originale rezumate în interlingua. „Spectroscopia moleculară", o revistă americană, a fost în întregime redactată în acest idiom.

Judecînd după realizările de care se bucură interlingua pînă în prezent, nu putem spune că e mai rea sau mai bună decît alte proiecte care, mai mult sau mai puţin, au trecut de la stadiul de teorie la practică (cum ar fi de exemplu esperanto).

Din prezentarea, în paginile precedente, a principalelor tipuri de limbi artificiale (uneori insistînd, prin exemplificările făcute, asupra particularităţilor de structură) se desprind, în primul rînd, două probleme esenţiale în legătură cu rezolvarea „babilonismului" pe calea unei soluţii artificiale.

a) Care este scopul creării limbii artificiale şi ce trebuie să aşteptăm dela posibilităţile ei de exprimare?

b) Care este tipul de limbă artificială mai adecvat scopului urmărit?

În legătură cu scopul creării limbilor artificiale, trebuie spus că, deşi iniţiatorii unui astfel de mijloc de comunicare au pornit de la premisa, formulată teoretic, că o limbă artificială ar putea să întreacă în perfecţiune o limbă naturală, totuşi nici unul dintre sistemele artificiale nu a pretins că e destinat să înlocuiască limbile naturale. Dimpotrivă, încă din 1794, Delormel, autorul unui proiect de tip apriori, făcea remarca că „nu înţelege prin aceasta (limbă universală) o limbă care să suprime şi să înlocuiască pe altele" [28].

Cu excepţia unor utopişti care au crezut că o limbă ca esperanto ar putea să se substituie chiar limbilor naturale locale, partizanii adoptării unei limbi artificiale pentru comunicarea internaţională o concep, mai ales în ultima vreme, ca un mijloc auxiliar de comunicare.

Aşadar, existînd alături de limbile naţionale, limba artificială universală este chemată să rezolve problema comunicării internaţionale.

Găsirea unui mijloc de comunicare care să fie înţeles de toată lumea s-a impus ca o necesitate din ce în ce mai mare pe măsură ce dezvoltarea civilizaţiei [29] a înlăturat obstacolul pe care factorul distanţă l-a ridicat vreodată în calea legăturilor de pe diferite puncte ale globului pămîntesc.

Piedicile în comunicare create prin existenţa de limbi diferite obligă, în condiţiile unei civilizaţii cu o reţea foarte deasă de legături internaţionale, la enorme cheltuieli „lingvistice", care sînt în general acceptate ca un „rău necesar".

Pentru a putea şti în ce măsură limba artificială face faţă scopulu pentru care este creată, ar trebui stabilit în prealabil între ce limite se pretinde să fie rezolvată problema comunicării internaţionale.

---

[28] Apud A. Svadost, *lucr. cit.*, p. 107.
[29] Vezi şi *Limbi internaţionale, limba unică a viitorului* (IV C 5).

Există o comunicare internaţională izvorîtă din probleme pur practice, cum ar fi comunicarea comercială, turistică etc. Dar partizanii unui mijloc universal de comunicare nu s-ar declara satisfăcuţi de un sistem aşa de sărac în ceea ce priveşte posibilităţile de exprimare. „Cerinţele comerţului şi ale voiajului nu sînt decît unele din cele mai vizibile simptome ale internaţionalizării spiritului uman şi ar fi o gravă eroare dacă s-ar cere aşa de puţin unui organ internaţional" [30].

Adepţii unei limbi auxiliare internaţionale pretind ca un astfel de sistem să satisfacă comunicarea „tuturor tipurilor de exprimare a spiritului uman care nu sînt de un interes exclusiv local" [31]. Dar experienţa furnizată de existenţa mai mult sau mai puţin efemeră a unor idiomuri artificiale, care, depăşind stadiul teoretic, au făcut dovada unor posibilităţi de folosire în practică, arată că simplitatea şi regularitatea limbilor artificiale sînt, am putea spune, în raport invers proporţional cu bogăţia mijloacelor de exprimare şi de nuanţare a conţinutului comunicat.

Se afirmă însă că problema creativităţii, de altfel foarte importantă în orice limbă, nu constituie un argument împotriva limbii artificiale, întrucît „toate limbile, chiar cele mai primitive, sînt în măsură de a crea, cînd nevoia se face simţită, cuvinte şi ansambluri de cuvinte noi" [32].

O astfel de argumentare se pare că ignorează o diferenţă esenţială dintre limbile primitive în discuţie şi o limbă artificială. Primele satisfac nevoile unei anumite comunităţi lingvistice, în timp ce limba artificială universală trebuie să răspundă unor necesităţi care nu sînt peste tot aceleaşi şi, în această situaţie, ce garanţie mai există pentru păstrarea caracterului ei unitar? Inovînd în diferite puncte de pe glob şi în funcţie de cerinţe diferite, limba artificială, unitară la început, riscă să se transforme în mai multe limbi.

Cu toată creativitatea, limitele posibilităţilor de exprimare ale unei limbi artificiale nu pot fi neglijate cînd se discută pînă unde o astfel de limbă ar putea satisface cerinţele comunicării internaţionale. În special elementul afectiv, atît de important în creaţia literară, nu-şi găseşte mijloace de exprimare într-o limbă artificială, logică. „Limba artificială — remarcă Al. Graur — are de ales : ori renunţă să redea toate nuanţele unei limbi naturale şi se mulţumeşte cu un singur înţeles abstract pentru fiecare cuvînt şi cu o morfologie şi o sintaxă simplificată, şi în cazul acesta ea este uşoară, ce e drept, dar neîndestulătoare ; ori încearcă să fie tot atît de îndestulătoare ca limbile tradiţionale, să îmbrăţişeze toate nuanţele pe care acestea le pot exprima, şi în cazul acesta, devenind tot atît de grea ca celelalte limbi, nu mai prezintă nici un avantaj practic" [33].

Urmează de aici că limba artificială universală ar putea satisface comunicarea internaţională numai în anumite limite, adică în domeniile

---

[30] E. Sapir, *Linguistique*, Paris, 1968, p. 102.
[31] *Ibidem*, p. 101.
[32] *Ibidem*, p. 110.
[33] Graur, *lucr. cit.*, p. 416.

în care se operează cu noțiuni exacte (în știință) sau acolo unde ne putem permite o înțelegere bazată pe date sumare (comerț, turism etc.).

Restrîngînd folosirea limbii artificiale auxiliare la anumite domenii de activitate, putem spera în îndeplinirea scopului său.

În ceea ce privește adecvarea structurii unui sistem artificial la nevoile comunicării internaționale trebuie să recunoaștem în mulțimea proiectelor propuse dovada unor căutări neizbutite. În timp ce numărul limbilor artificiale este estimat la 500 — 600 de proiecte, doar cîteva au ajuns la stadiul de experimentare practică.

Numărul mare de proiecte și sisteme de limbi artificiale este de natură nu să sprijine, ci, dimpotrivă, să submineze acțiunea de a rezolva pe cale artificială problema limbii internaționale. „În astfel de chestiuni — spune Al. Graur — e mult mai bine să existe un singur sistem chiar cu defecte, decît mai multe, oricît de bune ar fi ele. Schismele sînt fatale oricărei grupări" [34].

Procedeele folosite în crearea diferitelor idiomuri artificiale, în măsură mai mare sau mai mică, sînt și ele variate, dar nu așa de deosebite ca să nu putem clasa limbile artificiale în cîteva tipuri.

În general, se observă că, cu cît sistemele artificiale sînt mai îndepărtate de limbile naturale, cu atît experimentarea lor practică e mai greu de realizat (cazul limbilor apriori dintre care nu s-a experimentat nici una).

Trebuie să arătăm însă că principiul clasificării logice a ideilor, care stă la baza limbilor apriori filozofice, nu a fost în întregime abandonat. E reluat într-un mod mai precis și aplicat într-un cadru mai restrîns la crearea *metalimbilor*[35] actuale care cuprind doar sectoare limitate ale realității și ale gîndirii.

Pe măsură ce autorii de limbi artificiale au început să țină seama de datele și de modelele limbilor naturale, s-a realizat depășirea stadiului teoretic și s-a făcut dovada posibilității de folosire practică a unui idiom artificial (*volapük*, *basic english*, *esperanto*, *interlingua*).

O limbă artificială, nefiind supusă jocului irațional al uzajului, într-adevăr poate și trebuie să aibă o structură calitativ superioară limbilor naturale, în sensul că, fiind logică, e mai regulată. Dar e foarte greu ca același idiom să întrunească toate calitățile unei limbi ideale (să se scrie și să se pronunțe ușor, să poată fi învățat repede și să fie capabil să exprime toate producțiile spiritului uman) pentru că, așa cum am văzut, dorind să fie simplu, devine neîndestulător. De aceea o limbă artificială care să devină practicabilă nu poate să fie în întregime artificială. Tendința limbilor artificiale de a-și extrage vocabularul și structura gramaticală din limbile naturale de circulație mai largă s-a dovedit eficace și s-a extins în limbile artificiale de tip natural din ultima vreme (vezi *interlingua*).

Pe lîngă alte calități, limbile de tip natural prezintă avantajul că se pot răspîndi mai ușor, pentru că în însușirea unei astfel de limbi vorbi-

[34] *Lucr. cit.*, p. 412

[35] Vezi și *Traducerea automată* (IV B 7).

torii găsesc un punct de sprijin în cunoaşterea uneia sau a mai multor limbi naturale pe baza cărora a fost concepută limba artificială dată.

Răspîndirea unei limbi artificiale este o chestiune de prim ordin, pentru că ea poate servi la comunicarea internaţională numai în măsura în care este cunoscută în diferite state. Alături de natura tipului de limbă artificială şi de ameliorarea mijloacelor moderne de comunicare (telefonul, radioul, cinematograful vorbitor etc.), răspîndirea unei limbi artificiale poate fi înlesnită de anumite măsuri stimulatorii venite din partea conducerii statelor.

2. Diversitatea limbilor

1. Varietatea limbilor a fost un fapt constatat din cele mai vechi timpuri, de la primele contacte între colectivităţile umane. Astfel, cu multe milenii înainte de a căuta cauzele diversităţii lingvistice, oamenii s-au lovit de consecinţele ei practice — imposibilitatea înţelegerii prin limbaj sonor.

Una dintre primele încercări de explicare — poate cea mai veche — o găsim în *Biblie*, în mitul turnului Babel, „una din imaginile poetice cele mai grandioase ale dramei comunicării între oameni" [1].

2. În antichitate, din constatarea varietăţii limbilor se trag uneori concluzii asupra inegalităţii lor valorice. Se ştie astfel că pentru grecii antici oamenii de altă limbă erau βάρβαροι, indivizi care bolborosesc, nu vorbesc — şi între aceşti „barbari" erau şi perşii, care vorbeau tot o limbă indo-europeană.

Multă vreme (şi situaţia aceasta nu a dispărut total nici astăzi) membrii unei colectivităţi umane au trăit cu impresia că numai limba pe care o vorbesc ei, limba lor maternă, e „normală", „naturală", iar celelalte limbi nu au justificare, fiind forme aberante.

3. Înţelegerea naturii diferite a unei limbi străine a început să apară o dată cu constatarea transformărilor istorice ale limbii materne, care au drept consecinţă (între altele) şi varietatea dialectală. Dar recunoaşterea diversităţii limbilor n-a însemnat şi recunoaşterea egalităţii lor în drepturi. Pînă în primele decenii ale secolului al XIX-lea mai domnea ideea că demne de a fi studiate sînt numai limbile clasice. Pentru Aug. Schleicher limbile indo-europene moderne, cu o structură analitică, reprezentau forme degradate ale limbilor vechi, cu flexiune bogată [2]. Şi aceasta după ce încă în primul deceniu al secolului al XIV-lea Dante, în *De vulgari eloquentia*, arătase în mod convingător că meritele limbii italiene nu sînt mai prejos de cele ale latinei, iar în 1549 Du Bellay susţinuse în mani-

---

[1] G. Mounin, *Histoire de la linguistique des origines au XX-e siècle*, Paris, 1967, p. 83.

[2] Aug. Schleicher, *Über die Bedeutung der Sprache für die Naturgeschichte des Menschen*, Jena, 1864, p. 30.

festul Pleiadei, *Défense et illustration de la langue française*, superioritatea limbii franceze faţă de latină.

Se constată însă că în a doua jumătate a secolului trecut îşi face loc, cel puţin la unii lingvişti, un punct de vedere mai obiectiv. El se manifestă, cum este şi de aşteptat, la cercetătorii care au studiat şi alte limbi în afara celor indo-europene. Astfel, pentru Wilhelm von Humboldt, care studiase un bogat material lingvistic, toate limbile sînt demne de a fi studiate, toate sînt perfectibile ; din punctul lui de vedere, fiecare limbă şi fiecare stadiu din istoria unei limbi au o valoare unică. În ceea ce-l priveşte pe M. Müller, el afirma că pentru lingvistică limba lui Homer nu prezintă mai mult interes decît dialectele hotentote [3]. În forma cea mai explicită, ideea egalităţii valorice a limbilor a fost formulată de J. Vendryes, care susţinea că toate limbile pot fi caracterizate prin termeni ca supleţe, claritate, armonie, că toate sînt la fel de bune, de vreme ce fiecare corespunde nevoilor de comunicare ale colectivului pe care-l serveşte. Limba greacă l-a servit la timpul ei pe Homer, după cum engleza secolului al XVI-lea l-a servit pe Shakespeare [4].

4. Recunoaşterea egalităţii în drepturi a tuturor limbilor, indiferent de tipul lor structural şi de nivelul dezvoltării lor, a îndreptat atenţia lingviştilor în direcţia cercetării formelor sub care se manifestă diversitatea limbilor şi a cauzelor care i-au dat naştere.

Limbile se deosebesc între ele prin toate laturile lor : fonetică, lexic, gramatică.

O privire superficială asupra unei limbi străine, mai ales a uneia transcrise în acelaşi alfabet, poate duce la concluzia că ea are, în general, aceleaşi foneme ca şi limba maternă, cu unele sunete în plus sau în minus. Dar în realitate diferenţele fonetice dintre limbi sînt destul de mari. Pe de o parte, aceleaşi sunete au, în limbi diferite, valori diferite, pe de altă parte, aceleaşi foneme se realizează diferit din cauza diferenţelor în baza de articulare. Variate sînt apoi — de la limbă la limbă — regulile de îmbinare a fonemelor în cuvînt. În condiţiile arbitrarului formei în raport cu sensul, învelişurile sonore ale cuvintelor pentru noţiuni identice sînt extrem de variate.

În ceea ce priveşte semantica, există, desigur, în limbi diferite conţinuturi identice, ceea ce şi face posibilă traducerea. Se creează uneori impresia că traducerea se reduce la înlocuirea învelişului fonetic al unui cuvînt cu alt înveliş fonetic. Dar limbile au trăsături specifice şi în semantică — fapt care se evidenţiază tot cu ocazia traducerii. Chiar dacă în două limbi aflate pe aceeaşi treaptă de evoluţie inventarul sensurilor ar fi aproximativ acelaşi, ele s-ar deosebi prin modul specific în care le organizează, ca şi prin nuanţele diferite, care creează în jurul fiecărui cuvînt o anumită atmosferă. Nu e vorba aici numai de cuvinte sau expresii intraductibile — existente în fiecare limbă — , dar chiar de termeni echivalenţi prin sensul lor fundamental.

---

[3] M. Müller, *Lectures on the Science of Language*, ed. a V-a, Londra, 1866, p. 54.
[4] J. Vendryes, *Le langage*, Paris, 1921, p. 412.

Diferențe între limbi se manifestă și în structura gramaticală. Ele sînt mai puține în ceea ce privește sintaxa, fapt explicabil prin natura logică a categoriilor sintactice. Unitățile fundamentale ale sintaxei, ca și principalele tipuri de raporturi, se întîlnesc în toate limbile aflate pe aceeași treaptă de evoluție.

În schimb, sînt mari diferențe între limbi în formele morfologice, în mijloacele gramaticale de exprimare a sensurilor sintactice. Aceleași funcții sintactice se pot exprima în limbi diferite prin mijloace diferite ; același caz gramatical are în diverse limbi valori fundamentale comune (de exemplu, acuzativul — obiect direct), dar și multe nuanțe specifice.

Varietatea lingvistică se manifestă și în legile interne de evoluție. Se știe că, în afara unor legi cu totul generale decurgînd din trăsăturile limbajului, legile lingvistice diferă de la o familie de limbi la alta, de la limbă la limbă și chiar în cursul istoriei aceleiași limbi. Fiecare limbă transformă într-un mod propriu materialul transmis din limba-bază.

5. Varietatea actuală a limbilor de pe glob se explică prin mai mulți factori : descendența din limbi-bază diferite, specificul dezvoltării istorice a colectivelor de vorbitori etc. S-a formulat ipoteza că limbajul a apărut pe glob într-un singur punct ; faptul că antropologii au găsit urmele omului primar, în diferite etape ale existenței lui, în mai multe regiuni arată că procesul formării limbajului a durat o vreme foarte îndelungată și în tot acest timp grupurile s-au scindat mereu. Aflate la mari distanțe între ele, colectivele umane și-au făurit mijloace de comunicare sonore specifice. În lunga perioadă a comunei primitive procesele de diversificare au avut o deosebită intensitate. În această epocă au luat naștere marile familii de limbi de pe glob. Odată cu formarea statelor, diferențierea lingvistică scade în intensitate, fără a înceta însă. Unele familii de limbi — ca cea romanică — iau naștere în epoca istorică, la sfîrșitul antichității. În societățile tribale separarea limbilor în dialecte și transformarea acestora în idiomuri de sine stătătoare se produc pînă în ultimele secole, după cum se constată din studiul limbilor amerindiene.

Limbile care se trag din același izvor au trăsături comune, dar evoluează în direcție centrifugă datorită condițiilor specifice ale istoriei lor : sînt diferite, de la caz la caz, substratul, superstratul, ocupațiile vorbitorilor etc. În explicarea specificului lingvistic s-a făcut adesea apel la condițiile naturale și spirituale de viață ale colectivelor umane. Problema a fost pusă în discuție încă din secolul al XVII-lea, cînd se introduce conceptul de *geniu al limbii*, înțelegîndu-se prin această formulă partea din gramatica unei limbi care nu se încadra în sistemul logic universal. În secolul următor problema aceasta a fost analizată de Condillac, pentru care *le génie de la langue* înseamnă, într-o interpretare mai lingvistică, un sistem particular de reprezentare semantică a raporturilor logice și gnoseologice dintre idei. Geniul limbii este pentru el un produs al geniului poporului și se manifestă mai ales în organizarea semantică [5]. În concepția

[5] „Tout confirme donc que chaque langue exprime le caractère du peuple qui la parle", (*Essai sur l'origine des connaissances humaines*, Paris, 1746, p. 454).

lui G. Vico, caracterul poporului își pune amprenta mai ales pe aspectul sonor, în timp ce după M. Cesarotti geniul limbii se manifestă cu precădere în modul specific de organizare a elementelor ei [6]. Atît Vico cît și Condillac consideră că factorii naturali determină o anumită organizare socială care, la rîndul ei, condiționează specificul limbii. În Germania, Herder caută să explice diversitatea fonetică a limbilor prin condițiile naturale de viață ale poporului, menționînd influența climei, hranei, băuturii asupra organelor articulatorii. Formula „the genius of language" e întîlnită și în lucrările iluminiștilor englezi. Astfel, după J. Harris, fiecare națiune își organizează în mod specific, prin limba sa, idei specifice. Geniul sau spiritul limbii corespunde spiritului național [7]. Acest paralelism dus pînă la identificare a fost preluat de întreaga direcție idealist-romantică în lingvistică, dezvoltată în special în Germania. El ocupă un loc central în lucrările lui Wilhelm von Humboldt, care a relevat raportul dialectic dintre limbaj — ca formă generală de activitate umană — și varietatea limbilor concrete, dintre unitatea laturii de conținut a tuturor limbilor (manifestare a unei forțe unice îndreptată spre același scop) și specificul laturii sonore și a sensului (produs al spiritului fiecărei națiuni).

Ca forme de manifestare a limbajului, limbile au funcțiuni și scopuri comune, pe care însă le realizează în forme diferite. Multitudinea limbilor arată modul variat în care fiecare colectivitate percepe aceleași obiecte ale realității. Limbile sînt diferite — spune Humboldt —pentru că diferite sînt și particularitățile spirituale ale popoarelor[8]. Fiecare limbă reprezintă o concepție ideologică specifică (eine eigentümliche Weltansicht). Specificul național se manifestă, după Humboldt, în forma internă a limbii, care e alcătuită din ansamblul sensurilor lexicale și gramaticale. Diferențele în forma internă se explică, pe de o parte, prin faptul că forța creatoare a limbajului se manifestă în grade diferite, pe de altă parte, prin intervenția sentimentelor și a fanteziei. Cuvintele nu reprezintă imagini ale obiectelor, ci impresiile produse de obiecte asupra spiritului fiecărei colectivități. Dar, mai mult decît prin latura internă, limbile se deosebesc între ele prin latura lor fonetică, iar aici îmbinările sonore pot varia la infinit. Concluzia lingvistului german era aceea că, întrucît diferențele în forma internă nu sînt destul de mari, iar cele în latura sonoră sînt prea mari, singurul criteriu potrivit pentru clasificarea limbilor rămîne cel propus de Fr. Schlegel — flexiunea.

Pe urmele lui Humboldt, și alți lingviști au insistat asupra specificului național al limbilor, ajungîndu-se uneori la interpretări rasiste [9].

6. Diferențele dintre limbi se manifestă, după cum s-a arătat, din epocile cele mai vechi. Ele s-au accentuat în anumite perioade și s-au atenuat în altele [10]. Epoca modernă se caracterizează prin tendința spre uni-

---

[6] L. Rosiello, *Linguistica illuminista*, Bologna, 1967, p. 80, 87.

[7] *Hermes or a philosophical inquiry concerning universal grammar* (1751).

[8] *Über die Verschiedenheit des menschlichen Sprachbaues und ihren Einfluss auf die geistige Entwicklung des Menschengeschlechts*, passim.

[9] Vezi p. 399.

[10] Vezi *Diversificare și unificare* (IV A 3).

ficare lingvistică, nu numai pe plan național, dar și internațional[11]. Este vizibil procesul de formare a unui vocabular internațional, ca rezultat al dezvoltării impetuoase a științei și tehnicii. Relațiile tot mai strînse dintre popoare, comunicarea tot mai ușoară permit rapida difuziune a unor noțiuni și a termenilor corespunzători. Păstrînd în scris (aproape) aceeași formă, asemenea cuvinte se identifică ușor și în vorbire, chiar dacă se pronunță diferit de la o colectivitate la alta. În ceea ce privește morfologia, s-a semnalat tendința comună spre analitism a limbilor indo-europene, răspîndite astăzi pe toate continentele.

7. Marea varietate a limbilor de pe glob ascunde însă în sine o dublă unitate — de structură și de origine. Unitate de structură pentru că, indiferent de gradul lor de dezvoltare, limbile trebuie să îndeplinească aceleași funcțiuni, să exprime aceleași procese logice ale gîndirii. Ținînd seama de funcțiunile limbii în societate E. Sapir sublinia că, din punctul de vedere al structurii, nu există diferențe tranșante între o limbă de civilizație și o limbă primitivă, întrucît și una și cealaltă posedă însușirile esențiale ale limbajului : sistem fonetic, asocierea elementelor sonore cu un concept, capacitatea de a exprima formal raporturi[12]. Într-adevăr, se observă că varietatea lingvistică comportă grade diferite, în funcție de nivelul de abstractizare. Ea se manifestă cel mai mult la nivelul vorbirilor individuale sau al uzului și mult mai puțin la nivelul abstract al sistemului.

Limbile sînt construite toate dintr-un material sonor care, în virtutea conformației însăși a aparatului articulator, nu este și nu poate fi total diferit de la o colectivitate la alta. Au, toate, un număr variabil de cuvinte, prin care desemnează noțiunile, și un număr variabil de procedee gramaticale, prin care exprimă relațiile dintre noțiuni.

Unitate de origine —pentru că e neîndoielnic că limbile actuale derivă dintr-un număr redus de limbi primare, aparținînd primelor comunități umane.

Observarea asemănărilor (mai ales din secolele XVII—XVIII) a dus la primele grupări ale limbilor, care s-au transformat ulterior în principalele clasificări lingvistice — cea tipologică (morfologică) și cea genealogică.

3. Clasificarea tipologică

a. Scurt istoric

Compararea limbilor și clasificarea lor au preocupat pe învățați la început în mod sporadic și întîmplător. Aceasta se explică prin aceea că numărul limbilor studiate era, chiar cu numai cîteva secole în urmă, restrîns, iar cazurile în care una și aceeași persoană se îndeletnicea

[11] Al. Graur, *La langue de l'avenir*, în *To Honor Roman Jakobson*, 1967, Hague, p. 792—798.

[12] Sapir, *Language*, p. 22.

cu cercetarea mai multor limbi erau extrem de rare. În epoca mai nouă, o serie de factori, printre care trebuie să amintim în primul rînd triumful limbilor naționale în statele europene, intensificarea relațiilor internaționale, contactul lumii europene cu popoarele din regiunile exotice și, în mod special, intrarea în circuitul științific european a limbii sanscrite, au determinat creșterea treptată a preocupărilor pentru compararea și clasificarea limbilor.

Compararea limbilor presupune stabilirea atît a elementelor identice, cît și a celor diferite — sub anumite raporturi — din două sau mai multe limbi, pentru a se putea trage concluzii cu privire la gradul de afinitate a lor. Studiul comparativ al limbilor — altfel spus, lingvistica comparativă — apare ca o continuare firească și necesară a cercetării monografice a fiecărei limbi în parte. Căci lingvistica, la fel cu celelalte științe, trebuie să tindă spre o sinteză a datelor stabilite în analiza diferitelor compartimente ale domeniului său de cercetare, reprezentat de limbajul uman în general, iar studiul monografic al limbilor, oricît s-ar dezvolta în adîncime și oricîte limbi noi ar include în sfera sa, nu se poate transforma prin însuși acest fapt în lingvistică generală.

Există două criterii principale care pot fi puse la baza comparării limbilor: *afinitatea genetică (materială)* și *afinitatea structurală (formală)*. Întrucît dintre acestea primul era mai ușor de sesizat, încercările de clasificare a limbilor făcute înainte de secolul trecut se bazează în general pe înrudirea material-genetică a limbilor, iar autorii acestora pot fi considerați precursori ai lingvisticii comparative-istorice.

Adesea se afirmă că lingvistica comparativă-tipologică (bazată pe comparația limbilor sub raportul afinității formal-structurale) este cel puțin tot atît de veche ca și lingvistica comparativă-istorică. Afirmația nu este total neîntemeiată. Într-adevăr, în timp ce prima dintre operele care au pus bazele lingvisticii comparative-istorice, aceea a lui Franz Bopp, a apărut în 1816, opera lui Friedrich Schlegel *Über die Sprache und Weisheit der Indier*, considerată a sta la temelia lingvisticii comparative-tipologice, datează din 1808. Chiar și lucrarea *Observations sur la langue et la littérature provençales* (Paris, 1818), a lui August Wilhelm Schlegel (fratele mai mare al lui Friedrich), în care principiul clasificării tipologice, devenită ulterior tradițională, este expus mai complet și cu mai multă claritate, datează din aceeași epocă de cotitură a lingvisticii.

Totuși, în timp ce metoda comparării și clasificării limbilor pe baza criteriului înrudirii material-genetice a dus la constituirea, la începutul veacului al XIX-lea, a lingvisticii comparative-istorice ca disciplină științifică autonomă, devenită pentru aproximativ un secol direcția principală în care s-a dezvoltat știința limbii, clasificarea tipologică pe baza principiului structurii morfologice a cuvîntului, stabilită de frații Schlegel, deși a avut numeroși adepți (printre care și o personalitate de talia lui Wilhelm von Humboldt) și a fost în mai multe rînduri precizată și dezvoltată, a rămas în fond o preocupare izolată (deși frecventă) în lingvistica

veacului al XIX-lea şi a primelor decenii ale secolului nostru, care nu a putut fi încadrată în mod organic în aceasta din urmă.

Explicaţia situaţiei precare a comparaţiei tipologice a limbilor în acea perioadă trebuie căutată în primul rînd în evoluţia însăşi a lingvisticii speciale (monografice), şi anume în istorismul ei exclusivist, care nu a favorizat elaborarea unor principii şi metode adecvate pentru descrierea sincronică satisfăcătoare a sistemelor lingvistice şi a structurii vorbirii corespunzătoare acestor sisteme. Or, fără o atare descriere, comparaţia tipologică a limbilor nu a ajuns să-şi definească în mod riguros premisele şi să se impună prin rezultate concludente. Din această cauză clasificarea tipologică apare în lucrările multor lingvişti numai ca o digresiune în interiorul lingvisticii comparative-istorice, fără consecinţe deosebite pentru doctrina de ansamblu. Acesta este cazul unor învăţaţi ca Franz Bopp şi August Schleicher, şi chiar al lui Friedrich Schlegel, care, în lucrarea la care ne-am referit, se ocupă în primul rînd de înrudirea genealogică dintre sanscrită şi alte limbi indo-europene (aducînd ca dovadă numeroase paralele din domeniul vocabularului şi al gramaticii), iar distincţia tipologică pe care o face o leagă strîns de istoria şi genealogia limbilor la care se referă în cursul expunerii.

Trebuie remarcat, de asemenea, că între rezultatele celor două metode de comparare şi clasificare a limbilor există o deosebire esenţială. Clasificarea morfologică are un caracter relativ; categoriile („tipurile") structurale pe care le distingem în cadrul ei sînt oarecum ideale, cutare limbă reală fiind doar *mai mult sau mai puţin* izolantă, *mai mult sau mai puţin* aglutinantă etc., analitică *în raport cu anumite limbi*, dar sintetică *în raport cu altele* ş.a.m.d. ; spre deosebire de acestea, categoriile clasificării genealogice („familiile", „ramurile", „grupurile" de limbi înrudite) au caracter absolut : o anumită limbă nu poate fi decît indo-europeană sau non indo-europeană, germanică sau non germanică, fino-ugriană sau non fino-ugriană ş.a.m.d. Pe de altă parte, în timp ce o limbă poate în decursul istoriei sale să-şi modifice în mod esenţial tipul de structură şi să devină, de pildă, aglutinantă din flexionară, analitică din sintetică (vezi mai jos, p. 479), ea este şi va rămîne mereu indo-europeană, germanică, fino-ugriană etc. cît timp va exista, deoarece elementul aflat la baza acestei grupări îl constituie *originea comună*, care *nu poate fi negată* de evoluţia ulterioară a idiomurilor în discuţie [1].

---

[1] Eventuala existenţă a aşa-ziselor limbi „mixte" (vezi mai jos, *Limbi mixte*, IV C 6) nu poate constitui un argument împotriva acestei afirmaţii. Să presupunem că, în urma unui contact intens şi prelungit, elementele împrumutate de idiomul *a* din idiomul *x* au ajuns să fie egale nu numai ca proporţie, ci şi ca importanţă cu elementele moştenite de *a* din idiomul *y* sau chiar să le covîrşească. Înseamnă aceasta că idiomul *a* a devenit „mixt" din punct de vedere genealogic sau că a căpătat o altă origine? Răspunsul nu poate fi decît negativ, căci originea idiomului ca atare şi originea elementelor sale componente sînt lucruri diferite. Este drept că uneori determinarea locului cutărui idiom în clasificarea genealogică este o problemă dificilă sau chiar insolubilă. Faptul se explică prin limitele metodei comparative-istorice. Dacă însă, cu ajutorul acesteia din urmă, am stabilit că *a* reprezintă continuarea neîntreruptă a lui *y*, problema originii limbii *a* a fost rezolvată, iar ponderea pe care au căpătat-o elementele provenite din alte limbi nu mai contează.

Nu trebuie deci să ne mirăm dacă tipologiei lingvistice, trecută de obicei pe planul al doilea în preocupările lingviştilor, i-a fost contestată uneori orice valoare teoretică şi practică. Pe această poziţie se situa, de exemplu, cunoscutul lingvist francez Antoine Meillet, după care „faimoasa clasificare în limbi izolante, aglutinante şi flexionare" nu poate fi aplicată în mod riguros şi, de asemenea, în măsura în care este posibil să fie formulată, este lipsită de valoare ştiinţifică şi de utilitate practică [2]. Dintre aprecierile mai recente de acest fel — făcute însă de regulă tot de adepţi ai lingvisticii tradiţionale comparative-istorice — poate fi menţionată următoarea (aparţine lingvistului italian Carlo Tagliavini) : „Fiind demonstrată insuficienţa sistemelor de clasificare morfologică şi psihologică, unicul sistem de clasificare lingvistică întemeiat pe baze solide şi care să răspundă exigenţelor ştiinţifice este clasificarea genealogică ; în cadrul acesteia nu se iau în consideraţie numai anumite caracteristici externe sau interne ale limbii care, în măsura în care pot fi manifeste (ca monosilabismul, aglutinarea, încorporarea etc.) sînt în general accidentale şi trecătoare, ci o caracteristică imanentă, invariabilă, care e condiţionată de realitatea istorică" [3].

În ultima perioadă, atitudinea faţă de tipologia lingvistică s-a schimbat simţitor, în special ca urmare a dezvoltării impetuoase pe care o cunoaşte lingvistica descriptivă. În aprecierile mai noi făcute asupra tipologiei se pun pe primul plan posibilităţile nelimitate în anumite privinţe ale investigaţiilor tipologice în comparaţie cu limitele fireşti ale cercetării comparative-istorice [4]. (Cu ajutorul metodei comparative-istorice se compară numai elemente ale sistemelor, şi nu sistemele în ansamblu ; elementele comparate sînt privite unilateral, numai sub aspectul originii, fără legătură directă cu funcţia lor în sistemul limbii ; se pot compara numai limbile provenite din aceeaşi limbă etc.) Tot ca o schimbare determinată de avîntul lingvisticii descriptive trebuie privite şi încercările care se fac pentru extinderea comparaţiei tipologice de la morfologie la celelalte laturi ale sistemului limbii şi pentru elaborarea unor criterii care să permită, dacă nu o clasificare tipologică completă (s-a văzut că o atare clasificare nu poate fi decît relativă), cel puţin o caracterizare tipologică riguroasă [5].

b. Clasificarea morfologică tradiţională

Creatorii tipologiei lingvistice au intuit importanţa deosebită pe care o au procedeele folosite la exprimarea raporturilor gramaticale pentru determinarea specificului structural al limbilor. Primul dintre ei, Friedrich

---

[2] A. Meillet, *Introduction à la classification des langues*, în *Lingu. hist.* II, p. 53.

[3] Carlo Tagliavini, *Il linguaggio generale e la classificazione delle lingue*, în Renato Biasutti, *Le razze e i popoli della terra*, vol. I, Torino, 1959, p. 474.

[4] L. Hjelmslev, *Le langage. Une introduction*, traducere din limba daneză, Paris, 1966, p. 107—128.

[5] T. Milewski, *Предпосылки типологического языкознания*, în *Исследования по структурной типологии*, Moscova, 1963, p. 3—31.

Schlegel, porneşte de la constatarea că există două moduri de exprimare a „ideilor accesorii care servesc la determinarea semnificaţiei cuvîntului":

— flexiunea, adică modificarea interioară a „sunetului" (înţelegîndu-se, desigur, *complexul sonor*) radical;

— adăugarea unui cuvînt propriu „care să enunţe aprioric şi prin sine însuşi multitudinea, timpul trecut, o necesitate viitoare sau o altă relaţie de acelaşi gen".

Exemplu remarcabil de limbă fără flexiune ar fi chineza; asemănătoare cu ea este malaeza; limbile amerindiene intră tot în această categorie, întrucît ele indică toate raporturile prin cuvinte şi particule care, chiar dacă *se alipesc* la „cuvîntul radical", au o semnificaţie a lor proprie, care se adaugă la semnificaţia cuvîntului. Faptul că particulele se alipesc la începutul cuvîntului (prefixare), la sfîrşitul lui (sufixare) sau se inserează în cuvînt (infixare) nu modifică principiul: gramatica se formează cu ajutorul unor adăugiri exterioare şi nu prin flexiune.

Limbi cu flexiune sînt considerate numai sanscrita, greaca, latina şi alte idiomuri vechi indo-europene, căci numai în acestea, spune Fr. Schlegel, rădăcinile sînt într-adevăr ceea ce trebuie înţeles prin acest termen, adică nu simple „agregaţiuni mecanice", ci formaţiuni care cuprind „un germene de viaţă şi de dezvoltare" [6]. În ierarhia pe care o stabileşte Fr. Schlegel, cu chineza pe treapta cea mai de jos şi indo-europeana pe treapta cea mai înaltă, araba şi ebraica se situează în imediata vecinătate a acesteia din urmă.

A.W. Schlegel modifică schema propusă de fratele său, prin separarea tipului izolant de tipul aglutinant:

1. limbi „amorfe", fără nici o structură gramaticală (autorul reduce astfel structura gramaticală la structura morfologică !);
2. limbi care se folosesc de afixe;
3. limbi flexionare (sintetice sau analitice).

Limbile cu structură de tipul 1 implică, după părerea lui A.W. Schlegel, mari obstacole în calea dezvoltării facultăţilor intelectuale ale poporului. (Scrierea chineză „silabică" ar fi în mod artificial complicată pentru a suplini oarecum simplitatea primitivă a limbii.) Limbile cu afixe (care se ataşează la radical, dar au sens complet şi luate aparte) ar prezenta avantaje faţă de tipul 1, în ciuda imperfecţiilor care le sînt proprii. Limbile flexionare, în care se folosesc ca procedee gramaticale „silabe" fără semnificaţie dacă le luăm separat, alternanţele de sunete în radical şi augmentele, au avantajul prezentării *sintetice*: enunţarea într-un singur cuvînt a ideii principale, adesea deja foarte modificată şi foarte complexă, cu un întreg cortegiu de idei accesorii şi relaţii variabile [7].

---

[6] Fr. Schlegel, *Essai sur la langue et la philosophie des Indiens* (traducere din germană), Paris, 1837, p. 50–65.

[7] A. W. Schlegel, *Observations sur la langue et la littérature provençales*, în culegerea (aceluiaşi autor) *Essais littéraires et historiques*, Bonn, 1842, p. 211–228.

Atît Friedrich, cît și August Wilhelm Schlegel văd opoziția principală între tipul izolant și aglutinant (sau izolant-aglutinant), pe de o parte, și tipul flexionar, pe de altă parte.

În măsura în care structura izolant-aglutinantă se definește prin separarea (sau cel puțin deosebirea) netă în vorbire a elementelor care exprimă diferite valori lexicale și gramaticale, iar cea flexionară prin exprimarea într-un întreg bine sudat atît a conținutului lexical, cît și a ideilor gramaticale aferente, această opoziție principală se stabilește, după părerea noastră, între tipul structural analitic (limbile izolante și aglutinante) și tipul sintetic (limbile flexionare). Nu aceasta este însă semnificația cuplului de termeni *analitic—sintetic* în tipologia tradițională. Opoziția dintre structura analitică și structura sintetică este formulată explicit de A. W. Schlegel numai ca o distincție secundară, în interiorul limbilor de tip flexionar. În concepția lui, analitice sînt unele limbi indo-europene moderne (limbile romanice, engleza ș. a.) care au pierdut în bună parte elementele gramaticale ale tipului flexionar sintetic și au căpătat trăsături noi cum sînt : folosirea articolului înaintea substantivului; folosirea pronumelui personal înaintea formelor verbale; folosirea în conjugare a unor verbe auxiliare; suplinirea prin prepoziții a lipsei desinențelor cazuale; exprimarea gradelor de comparație ale adjectivelor cu ajutorul unor adverbe ș.a.m.d. Toate acestea sînt trăsături care au apărut treptat : în greaca din perioada clasică avem deja articol; latina cunoaște folosirea prepozițiilor alături de desinențe cazuale, folosește verbe auxiliare în anumite conjugări și uneori adverbe la formarea gradelor de comparație; gotica avea deja în germene articolul ș.a.m.d.; prin urmare, între limbile sintetice și cele analitice nu putem trasa o limită rigidă [8].

Wilhelm von Humboldt [9] este primul care folosește denumirea de „aglutinante" pentru limbile care folosesc afixe cu o individualitate bine marcată, cu un anumit grad de autonomie în cadrul cuvîntului [10]; tot el adaugă, la tipurile stabilite de frații Schlegel, limbile *incorporante*, caracterizate prin aceea că în ele cuvintele (avînd în general structură de tip aglutinant) tind să ia proporții de propoziție. Fenomenul este frecvent în limbile indienilor americani, în care forma verbală include adesea în sine complinirile acțiunii verbale, nu numai sub forma unor indici pronominali, ci și prin înglobarea temelor substantivale.

---

[8] A. W. Schlegel, *lucr. cit.*, p. 226—228.

[9] Guillaume de Humboldt, *De l'origine des formes grammaticales et de leur influence sur le développement des idées*... (traducere din limba germană), Paris, 1859, p. 19 și urm.

[10] Carlo Tagliavini (*lucr. cit.*, p. 472) contestă această prioritate lui Humboldt; ar fi vorba de o eroare a lui August Schleicher, care a afirmat că termenul a fost lansat în introducerea la *Über die Kawisprache auf der Insel Iawa* (*Über die Verschiedenheit des menschlichen Sprachbaues und ihren Einfluss auf die geistige Entwicklung des Menschengeschlechts*), apărută în 1836. Schleicher a confundat însă numai opera, nu și autorul : Humboldt folosise termenul în lucrarea citată de noi în limba franceză, care a apărut în versiune germană (*Ueber das Entstehen der grammatischen Formen und deren Einfluss auf die Ideenentwicklung*) încă în 1822.

August Schleicher[11] extinde distincţia analitic—sintetic şi la limbile aglutinante; prin analitism el înţelege existenţa unor trăsături de tip izolant în structura unei limbi care rămîne (dacă nu predominant, cel puţin în parte) aglutinantă, respectiv flexionară.

Deosebirea dintre limbile izolante şi cele numai analitice este prin urmare de ordin cantitativ. Întrucît însă proporţia mai mică sau mai mare de elemente izolante (=analitice) nu se putea stabili în mod obiectiv, ci depindea adesea de simpla impresie a lingvistului, folosirea paralelă a celor două perechi de termeni nu avea o justificare. S-a arătat pe drept cuvînt că limbi de acelaşi tip structural (cele fără morfologie) sînt considerate izolante sau analitice, după cum e vorba de limbi din Asia, Africa sau America, ori de limbi din Europa[12].

Notînd prin A cuvintele cu semnificaţie pur lexicală, prin A^1 cuvintele cu rol pur gramatical, prin Aa, aA şi $\frac{A}{a}$ formele cu sufix, prefix sau infix, prin A^a pe cele cu „flexiune internă" (alternanţă de foneme în temă cu funcţiune gramaticală), avem deci, după A. Schleicher:

1° limbi izolante (A ; $A + A^1$)

2° limbi aglutinante
a) sintetice $\left(Aa;\ aA;\ \frac{A}{a}\right)$
b) analitice ($Aa + A^1$; $aA + A^1$)

3° limbi flexionare
a) sintetice (aA^a ; Aa^a ; A^a)
b) analitice ($aA^a + A^1$; $Aa^a + A^1$).

Anumite modificări în schema de reprezentare a clasificării tipologice au făcut şi alţi lingvişti (H. Steinthal[13], Fr. Misteli[14], Fr. N. Fink[15]). Astfel s-a distins, în interiorul flexiunii, flexiunea internă de cea externă, iar în cadrul tipului izolant subtipul care cunoaşte afixe derivative, de subtipul care nu cunoaşte nici un fel de afixe. Aceste subtipuri au fost numite *tematic-izolant* şi *radical -izolant*, din cauza asemănării care există între cuvintele din limbile respective şi temele, respectiv rădăcinile, din limbile flexionare. În interiorul tipului aglutinant s-a făcut o deosebire între limbile *coordonante*, care cunosc acordul adjectivului şi verbului cu substantivul după clasa din care acesta face parte (de exemplu limbile bantu), şi cele *subordonante*, care nu cunosc fenomenul acordului decît, eventual, al verbu-

[11] A. Schleicher, *Compendium der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen*, Weimar, 1861—1862.

[12] S. E. Iahontov, *О морфологической классификации языков*, în *Морфологическая типология и проблема классификации языков* (*Морфологическая типология*), Moscova-Leningrad, 1965, p. 93—99.

[13] H. Steinthal, *Die Klassification der Sprachen, dargestellt als die Entwicklung der Sprachidee*, Berlin, 1850; *Charakteristik der hauptsächlichsten Typen des Sprachbaues*, Berlin, 1860.

[14] Fr. Misteli, *Charakteristik der hauptsächlichsten Typen des Sprachbaues*, Berlin, 1893.

[15] Fr. N. Fink, *Die Strukturtypen des Sprachbaues*, Leipzig, 1909.

lui, în ceea ce priveşte numărul gramatical (limbile turanice, fino-ugriene etc.). În sfîrşit, limbile flexionare au fost subdivizate în 3 subtipuri după cum flexiunii îi este supusă rădăcina (de ex. araba), tema (de ex. greaca) sau un grup întreg de cuvinte (de ex. georgiana).

În cadrul acestui paragraf am lăsat, în mod intenţionat, la o parte acele elemente din concepţia creatorilor tipologiei lingvistice care au fost ulterior înlăturate de însuşi mersul progresiv al dezvoltării ştiinţei noastre. Aceasta deoarece considerăm că ele nu îşi au locul decît într-o lucrare de istorie a lingvisticii. De asemenea, nu ne-am oprit asupra unor scheme care, sub nume noi, reproduceau în fond scheme cunoscute din perioadele precedente. De exemplu, a fost lăsată la o parte clasificarea „stadială'' a limbilor în diferitele sale variante, propusă de N.I. Marr şi unii dintre adepţii săi, întrucît în afară de rolul deosebit care se acordă în cadrul acestei clasificări limbilor iafetice (=caucaziene), celelalte idei sînt cunoscute din lucrările anterioare[16]. Deşi teoria tipologică a lui E. Sapir face parte tot din clasificarea morfologică tradiţională, importanţa ei ne-a determinat să-i acordăm în continuare un paragraf aparte.

c. Teoria lui Edward Sapir

Schemele de clasificare tipologică a limbilor de care ne-am ocupat în paragraful precedent, deşi pornesc de la deosebiri reale existente între diferite idiomuri, au totuşi, într-un anumit sens, caracter aprioric. Un cusur important al lor constă în faptul că se bazează pe criterii care au rezultat din compararea — aşa cum putea fi făcută în condiţiile stării de atunci a lingvisticii descriptive — a unui număr restrîns de limbi, dar aplicarea urmează să se facă la toate limbile existente. Din această cauză de cele mai multe ori includerea în anumite rubrici ale acestor scheme a cutărui sau cutărui idiom era discutabilă sau chiar arbitrară. Întrucît sistemul fiecărei limbi este de regulă deosebit de complex, cuprinzînd diferite principii şi tendinţe structurale aflate într-o interacţiune specifică, nici chiar limbile-model, exemplele caracteristice pentru fiecare dintre tipurile stabilite, nu se încadrau în întregime în acestea din urmă.

Din această cauză mulţi lingvişti au ajuns în mod treptat la concluzia că important este să nu se forţeze fiecare limbă să intre într-o anumită rubrică a schemei de clasificare, ci să se elaboreze o metodă îndeajuns de suplă ca să permită situarea fiecărei limbi în raport cu altele, potrivit cu trăsăturile sale structurale. În acest fel, de la concepţia *clasificării* tipologice, s-a ajuns la aceea a *caracterizării* tipologice. Pentru o caracterizare cît mai completă (cel puţin sub raportul trăsăturilor esenţiale, predomi-

---

[16] T. S. Şaradzenidze, *Стадиальная классификация языков Н. Я. Марра*, în *Против вульгаризации и извращения марксизма в языкознании*, часть II, Moscova, 1952, p. 111—135; P. I. Skorik, *Теория стадиальности и инкорпорация в палеоазиатских языках*, *ibidem*, p. 136—156; Carlo Tagliavini, *lucr. cit.*, p. 472.

nante) a fiecărei limbi, schema tradițională cu trei (eventual patru, cinci) tipuri structurale era insuficientă. Diferitele completări ale schemei tradiționale făcute în decursul timpului (cum sînt, de exemplu, cele datorate lui H. Steinthal și lui Fr. N. Fink), care erau menite anume să permită includerea în clasificare a unui număr cît mai mare de limbi, permiteau totodată și o caracterizare tipologică mai completă a fiecăreia dintre ele, cu toate că, fiind axate tot pe criteriul structurii morfologice a cuvîntului, nu puteau lua în considerare o serie de alte aspecte importante ale structurii lingvistice. Ultima și cea mai importantă dintre completările schemei clasificării tipologice tradiționale îi aparține lingvistului american Edward Sapir. Acesta a elaborat o clasificare tipologică bazată pe trei criterii diferite, dintre care, după cum se va vedea mai departe, două provin din diferențierea criteriului structurii morfologice a cuvintelor, preluat din clasificarea tradițională, iar al treilea, care nu fusese luat în considerare decît în mod cu totul întîmplător în încercările anterioare, a fost formulat pentru prima dată de el [17].

Criteriul tradițional al clasificării morfologice era reprezentat în primul rînd de caracterul legăturii dintre elementele cu valoare lexicală și cele cu valoare gramaticală în cadrul cuvîntului: cînd între acestea se constata o sudură, structura era numită flexionară; dacă legătura era mai slabă, dar elementele lexicale și gramaticale se uneau totuși în cadrul cuvîntului, se vorbea de aglutinare, iar dacă raporturile gramaticale se exprimau numai prin cuvinte auxiliare, autonome, sau prin alte mijloace sintactice (topica, intonația), structura era numită izolantă (uneori amorfă).

E. Sapir a propus să se țină seama, pe de o parte, de „gradul de sinteză" (extensiunea mai mică sau mai mare pe care o poate lua cuvîntul în limba respectivă), iar pe de altă parte de „tehnica sintezei".

În conformitate cu primul criteriu avem: *limbi analitice*, în care nu se pot exprima diferite concepte în limitele aceluiași cuvînt (chineza) sau acest lucru are loc, însă într-o măsură redusă (engleza, franceza); *limbi sintetice* (latina, araba, finlandeza); *limbi polisintetice* (pe care W.v. Humboldt le numise *incorporante*), în care cuvîntul are o structură și mai complexă. Între aceste clase însă nu se pot stabili limite precise. De exemplu, în limbile polisintetice, spune E. Sapir, nu găsim nimic care să nu existe (măcar în germene) în structura limbilor sintetice celor mai familiare [18].

Potrivit celui de-al doilea criteriu, limbile pot fi *izolante* (atunci cînd elementele lexicale și cele gramaticale apar fără legătură formală între ele), *aglutinante* (cînd relațiile sînt exprimate prin afixe care apar unite între ele și cu rădăcina, însă această legătură este slabă), *fuzionante* (atunci cînd între rădăcină și afixe, precum și între acestea din urmă avem o sudură strînsă) și *simbolizante* (cînd pentru exprimarea relațiilor gramaticale

[17] Sapir, *Langage*, p. 115–139.
[18] Sapir, *lucr. cit.*, p. 122.

se folosesc diferite variaţii ale elementului lexical: alternanţe fonemice, deplasarea accentului, reduplicare etc.).

În sfîrşit, al treilea criteriu, introdus de E. Sapir, se referă la caracterul „conceptelor", al semnificaţiilor care pot fi exprimate în cadrul cuvîntului[19]. (Din această cauză unii numesc clasificarea propusă de lingvistul american *conceptuală*.) Tipurile de noţiuni care se exprimă în limbă sînt fie de ordin lexical, şi anume (I) *concepte lexicale „de bază"* şi (II) *concepte „derivative"*, fie de ordin gramatical, împărţite la rîndul lor în (III) *concepte relaţionale concrete* (genul, numărul gramatical etc.) şi (IV) *concepte relaţionale pure* (cum ar fi cele exprimate de categoria gramaticală a cazului).

În toate limbile există procedee gramaticale speciale care servesc la exprimarea raporturilor gramaticale din grupul IV, pe cînd noţiunile cuprinse în grupul III nu sînt obligatorii în structura gramaticală; în cazul în care nu există procedee gramaticale corespunzătoare, aceste noţiuni se exprimă numai atunci cînd se simte absolută nevoie, prin mijloace lexicale. Prin urmare, după cum exprimă prin mijloace gramaticale şi noţiuni din grupul III sau numai pe cele din grupul IV, limbile se împart în (1) „limbi cu raporturi sintactice mixte" şi (2) „limbi cu raporturi sintactice pure".

În ce priveşte exprimarea noţiunilor de ordin lexical, putem stabili de asemenea două tipuri morfologice, căci, în timp ce conceptele lexicale de bază se exprimă pretutindeni prin mijloace lexicale, conceptele lexicale „derivative" (II) pot fi exprimate adesea prin mijloace gramaticalizate. De aici, o nouă opoziţie, între „limbi complexe" (cu derivare) şi „limbi simple" (care nu folosesc, sau folosesc într-o măsură neînsemnată, derivarea).

Îmbinînd aceste două opoziţii, avem:

A. (I + IV) Limbi simple cu raporturi sintactice pure;
B. (I + II + IV) Limbi complexe cu raporturi sintactice pure;
C. (I + III + IV) Limbi simple cu raporturi sintactice mixte;
D. (I + II + III + IV) Limbi complexe cu raporturi sintactice mixte.

Notînd apoi cu literele mici *a*, *b*, *c* şi *d* „tehnica" izolantă, aglutinantă, fuzionantă şi simbolizantă, caracterizarea tipologică a limbilor după cele trei criterii propuse de E. Sapir se poate face ca în schema următoare (p. 459). Atunci cînd pentru exprimarea aceluiaşi grup de noţiuni derivative sau gramaticale (II, III sau IV) se folosesc tehnici diferite, ordinea simbolurilor *a*, *b*, *c*, *d* exprimă ponderea acestora; cînd aceasta este foarte mică, simbolul este trecut între paranteze.

---

[19] Sapir, *lucr. cit.*, p. 98.

CARACTERIZAREA TIPOLOGICĂ A LIMBILOR (după Ed. Sapir)

Tipul conceptual	Tehnicile folosite la exprimarea noțiunilor din diferite grupuri: grupul II	grupul III	grupul IV	Caracterul limbii după tehnica predominantă	Caracterul limbii după „gradul de sinteză"	Exemple de limbi
A (limbi simple cu raporturi sintactice pure)	—	—	a	izolantă	analitică	chineză, anamită
	(d)	—	a, b	izolantă (ușor aglutinantă)	,,	ewe (Coasta Guineei)
	(b)	—	a, b, c	aglutinantă (ușor aglutinant-fuzionantă)	,,	tibetana modernă
B (limbi complexe cu raporturi sintactice pure)	b, (d)	—	a	aglutinant-izolantă	,,	polineziană
	b	—	a, (b)	,, ,,	polisintetică	haida
	c	—	a	fuzionant-izolantă	analitică	cambogiană
	b	—	b	aglutinantă	sintetică	turcă
	b, d	(b)	b	aglutinantă (cu nuanță simbolizantă)	polisintetică	yana (California de nord)
	c, d(b)	—	a, b	fuzionant-aglutinantă (cu nuanță simbolizantă)	ușor sintetică	tibetana clasică
	b	—	c	aglutinant-fuzionantă	sintetică (ușor polisintetică)	sioux
	c	—	c	fuzionantă	sintetică	salinan (California de sud-vest)
	d, c	(d)	d, c, a	simbolizantă	analitică	shilluk (Nilul superior)
C (limbi simple cu raporturi sintactice mixte)	(b)	b	—	aglutinantă	sintetică	bantu
	(c)	c(d)	a	fuzionantă	analitică	franceză (putea fi trecută și la B)
D (limbi complexe cu raporturi sintactice mixte)	b, c, d	b	b	aglutinantă (cu nuanță simbolizantă)	polisintetică	nootka (insula Vancouver) (apropiată de tipul C)
	c(d)	b	—	fuzionant-aglutinantă	ușor polisintetică	chinook (bazinul inferior al Columbiei)
	c(d)	c(d,) (b)	—	fuzionantă	polisintetică	algonquină
	c	c, d	a	fuzionantă	analitică	engleză
	c, d	c, d	—	fuzionantă (cu nuanță simbolizantă)	sintetică	latină, greacă, sanscrită
	c, b, d	c, d	—	fuzionantă (puternic simbolizantă)	sintetică	takelma (Oregonul de sud-vest)
	d, c	c, d	(a)	simbolic-fuzionantă	sintetică	semitică (arabă, ebraică)

d. Cercetările tipologice şi analiza cantitativă

Deşi metoda caracterologică corespunde mai bine caracterului relativ al clasificării tipologice, ea nu putea, în forma dată de E. Sapir, să satisfacă exigenţele de precizie caracteristice lingvisticii contemporane. După cum se poate constata din schema pe care am reprodus-o, autorul însuşi ezită, de pildă, să lase limba franceză la tipul C. El recunoaşte, de asemenea, că între tipurile C şi D deosebirea nu este întotdeauna uşor de stabilit.

Aceasta se datoreşte faptului că, deşi E. Sapir a căutat să ţină seama de latura cantitativă a fenomenelor (însăşi formula „gradul de sinteză" fiind grăitoare în acest sens), rezultatele sînt totuşi aproximative, bazate pe impresie, care este în mod fatal subiectivă. Caracterizările de felul „uşor aglutinantă", „uşor polisintetică", „cu nuanţă simbolizantă" etc. au meritul de a prezenta situaţia mai adecvat decît în lucrările predecesorilor lui Sapir, care neglijau uneori trăsături la fel de caracteristice ca şi cele pe care le luau în considerare la clasarea limbii într-un tip sau altul. Totuşi, justeţea acestor caracterizări rămîne, în principiu, mereu sub semnul întrebării, atîta vreme cît ele nu se întemeiază pe un criteriu strict obiectiv.

Încercările de determinare precisă a aspectului cantitativ al trăsăturilor structurale ale limbilor nu au lipsit în ultima perioadă de timp, căreia îi este specifică în general tendinţa spre cuantificare şi matematizare. Dintre acestea, cea mai interesantă îi aparţine lingvistului american Joseph H. Greenberg, care a încercat să dea o expresie cantitativă în special aspectelor structurale pe care se bazează clasificarea morfologică tradiţională [20].

Alegerea anume a acestor aspecte este motivată de J.H. Greenberg prin faptul că principiul pus la baza tipologiei de fraţii Schlegel, Fr. Bopp, W. v. Humboldt ş.a. la începutul secolului trecut are o importanţă cardinală pentru caracterizarea generală multilaterală a limbii [21], ceea ce nu se poate spune despre celelalte criterii posibile (de pildă, cele fonologice).

Metoda folosită de Greenberg este bazată pe analiza statistică a textului (a vorbirii) şi nu a sistemului limbii. Deoarece însă forma vorbirii este determinată de sistemul lingvistic respectiv, rezultatele se referă, desigur, şi la acesta din urmă.

De exemplu, indicele de sinteză se poate stabili conform formulei M/W (M = morphem; W = word), adică împărţind numărul total de

[20] Joseph H. Greenberg, *A quantitative approach to the morphological typology of language*, „International Journal of American Linguistics" XXVI, 3, July, 1960, p. 178–194.

[21] După cum s-a văzut mai sus, el se referă nu numai la aspectul morfologic, ci şi, într-o anumită măsură, la sintaxă şi la vocabular (formarea cuvintelor).

morfeme [22] la numărul total de cuvinte [23]; rezultatul va fi $x = 1$ (posibil în mod teoretic, dacă nici unul dintre cuvinte nu s-ar compune din 2 ori mai multe morfeme) sau $x > 1$ (în practică totdeauna).

Indicele de aglutinare se stabileşte după formula A/j (A = junctură de tip aglutinant; j = junctură), indicele de compunere după formula R/W (R = rădăcină), indicele de derivaţie după formula D/W (D = morfem derivativ) ş.a.m.d.

Prin două probe făcute în perioade diferite pe texte în limba engleză de cîte 100 de cuvinte, autorul a stabilit, de pildă, următorii indici:

	în 1951	*în 1958*
M/W	1,62	1,68
A/j	0,31	0,30
R/W	1,03	1,03

Diferenţa uşoară dintre cele două serii de rezultate se explică prin scurtimea textului. Se ştie însă că de la o anumită dimensiune a textului indicatorii statistici rămîn constanţi.

Cercetînd în felul acesta texte suficient de lungi din limbile a căror structură ne interesează, putem ajunge la formule mult mai precise decît cele pe care le-am văzut la Sapir.

De asemenea, cu formule similare se poate stabili precis, de pildă, frecvenţa silabei deschise, a grupurilor consonantice, a vocalelor în raport cu consoanele, dimensiunile morfemelor radicale şi afixale (exprimate în număr de foneme) etc.

e. Critica noţiunilor tipologiei tradiţionale

Paralel cu elaborarea unor metode şi criterii noi, cercetările tipologice din ultima perioadă au urmărit supunerea la o analiză riguroasă a noţiunilor cu care operează tipologia tradiţională, pentru definirea cît mai exactă a lor.

Se discută încă şi azi despre opoziţia *aglutinant-flexionar*, care nu este înţeleasă întotdeauna la fel. În special produce derută termenul *flexionar*, legat în mod organic de *flexiune*. Căci, dacă prin flexiune înţelegem modificarea gramaticală a cuvintelor pentru exprimarea raporturilor din cadrul vorbirii, nu se vede de ce formele gramaticale de tip aglutinant nu ar putea fi numite şi ele *flexionare*. Iar dacă sîntem de acord să numim *flexionare* numai limbile cu *flexiune internă* (sau cu *simbolism*, în terminologia lui E.Sapir), atunci sînt flexionare în primul rînd limbile semitice,

---

[22] În lingvistica americană, după cum se ştie, prin termenul *morphem* se înţelege unitatea semnificativă minimală (rădăcina, afixul, desinenţa sau cuvîntul neanalizabil), adică entitatea numită de unii lingvişti de limbă franceză *monème*.

[23] Deşi definiţia şi delimitarea cuvîntului este una dintre problemele controversate în lingvistică, pentru analiza statistică în discuţie nu e nevoie de rezolvarea ei, ci se pot lua cuvintele care apar ca atare (adică separate) în limba literară scrisă.

iar dintre cele indo-europene numai unele (şi nici acelea în întregime !). Un anumit progres l-a marcat introducerea de către E. Sapir a termenului *fuziune*, care e menit să desemneze un tip de afixare deosebit de cel aglutinant printr-o sudură şi o întrepătrundere a elementelor care constituie cuvîntul. Prin *fuziune* trebuie avută în vedere nu atît sudura şi întrepătrunderea fonetică, caracteristică într-o anumită măsură şi pentru limbile aglutinante (armonia vocalică de tip turanic şi fino-ugrian, armonia vocalică după gradul de apertură din limbile paleoasiatice [24], diferite tipuri de asimilare consonantică, fixarea accentului pe o anumită silabă a cuvîntului etc.), cît mai ales o anumită fuziune interioară.

Această fuziune interioară se caracterizează în primul rînd prin ceea ce se numeşte de regulă — în mod impropriu — polisemantism al afixelor. Este vorba, în fond, de faptul că principiul general lingvistic al corespondenţei biunivoce dintre elementele din planul conţinutului şi cele din planul expresiei, care priveşte în general orice semn lingvistic, se referă şi la semnele minimale (*morfeme* în terminologia descriptivă şi a şcolii sovietice şi *moneme* în terminologia lui A. Martinet şi a altor lingvişti de limbă franceză) în cazul structurii izolante şi aglutinante, dar este aplicabil de regulă numai la cuvinte luate în ansamblu în cazul celei flexionare [25]. În limbile flexionare întîlnim ceea ce lingvistul polonez Tadeusz Milewski [26] defineşte, printr-un termen adecvat, *cumul de funcţiuni*. Cumulează (adică exprimă concomitent) mai multe valori gramaticale desinenţele. Astfel, în timp ce în planul expresiei într-o formă de tipul rus. *ženam* avem, în afara morfemului radical (cu semnificaţie lexicală), un singur morfem afixal, desinenţa *-am*, în planul conţinutului acestui segment de expresie îi corespund două valori distincte : numărul plural şi cazul dativ. Acest soi de cumul nu se limitează la afixele gramaticale, ci priveşte şi rădăcina, în special în cazurile în care avem 1) „simbolism'' (alternanţă fonetică, joc al accentului sau reduplicare cu rol gramatical etc.) sau 2) ceea ce se numeşte de regulă „semn zero'' (de fapt „*morfem* — respectiv *monem* — — *zero*''). În acest din urmă caz nu este vorba de prezenţa misterioasă a unui segment de expresie imaterial, ceea ce ar fi absurd, ci de faptul că tema pură, fără afix gramatical, se caracterizează, prin însăşi această lipsă a afixului, ca purtătoare nu numai a sensului lexical, ci şi a valorii gramaticale corespunzătoare formei respective, prin urmare avem şi aici cumul de funcţiuni.

Părerea că fenomene similare s-ar întîlni şi în cazul structurii aglutinante a cuvîntului se bazează pe cîteva argumente care nu rezistă unui examen mai atent al faptelor. În primul rînd cumulul de funcţiuni trebuie

---

[24] Cu privire la acest tip de armonie vocalică, vezi A. I. Jukova, *Агглютинация и сингармонизм в языках чукотско-камчатской группы*, în *Морфологическая типология*, p. 238—245.

[25] S. E. Iahontov, *О морфологической классификации языков*, în *Морфологическая типология*, p. 93—99.

[26] T. Milewski, *Предпосылки типологического языкознания*, în *Исследования по структурной типологии*, p. 26.

distins de polisemia afixelor. Polisemia afixelor se întîlneşte, într-adevăr şi în cadrul structurii aglutinante. De exemplu, în limba eschimoşilor asiatici acelaşi afix exprimă valoarea de augmentativ într-o formă nominală şi o valoare diferită (deşi asemănătoare) într-o formă verbală[27]. În limba maghiară, prin afixul *-nek* se poate exprima fie un raport posesiv (în unele din cazurile în care substantivul determină un alt substantiv), fie obiectul indirect al verbului. Însă aici nu avem cumul, căci nu se exprimă *concomitent* două valori distincte. În ceea ce priveşte exprimarea concomitentă a persoanei 1 sau 2 şi a numărului singular sau plural în formele verbale din multe limbi cu structură aglutinantă (fino-ugriene, turanice etc.), trebuie menţionat că la formele personale ale verbelor, ca şi la pronumele personale, nu avem o opoziţie obişnuită între singular şi plural. Se ştie că *noi* nu înseamnă niciodată *eu* + *eu* + *eu* ..., iar *voi*, în mod obişnuit, nu înseamnă *tu* + *tu* + *tu* ... prin urmare, formulele ,,pers. 1 sg.", ,,pers. 2 pl." etc. nu implică analiza conţinutului formelor respective în ,,pers. 1 + singular", pers. 2 + plural" etc. şi, în orice caz, sînt mai puţin indicate decît formulele : ,,pers. 1", ,,pers. 2", ,,pers. 3", ,,pers. 4", ,,pers. 5", ,,pers. 6", care se folosesc, de altfel, destul de des în limbajul de specialitate. Este interesant că la pers. 3, unde avem într-adevăr identitatea *ei* = *el* + + *el* + *el* ..., limbile aglutinante prezintă o situaţie cu totul deosebită, şi anume adăugarea la plural a unui afix care lipseşte la singular şi care exprimă numai numărul. Mai trebuie menţionat că în limbile flexionare desinenţa persoanei verbului poate exprima concomitent şi alte valori (timpul, modul, diateza etc.), ceea ce nu se întîlneşte în limbile aglutinante. În sfîrşit, în ciuda părerii curente[28], prezenţa frecventă în cadrul structurii aglutinante a formelor fără desinenţă nu poate fi identificată cu ,,morfemul zero" din cazul structurii flexionare. În limbile aglutinante avem de fapt numai folosirea de sine stătătoare a temei, căci acolo aşa-zisele ,,forme cu afix zero" reprezintă întotdeauna forme absolute, adică nemarcate din punctul de vedere al conţinutului (de ex., singularul, nominativul, prezentul, pers. 3, indicativul, eventual gradul pozitiv ş.a.m.d.), iar acestea din urmă se caracterizează întotdeauna prin lipsa afixului, sînt adică nemarcate şi din punctul de vedere al expresiei. În limbile flexionare putem avea însă ,,desinenţă zero" la forme marcate sub raportul conţinutului (de ex., gen. pl. slav de tipul *slov*, *žen* etc., pluralul românesc de tipul *şoareci*, *duci*, *regi* etc.) şi desinenţă propriu-zisă, pozitivă, la formele nemarcate (de ex. nom. sg. slav *slovo*, *žena* etc., rom. sg. *şoarece*, *duce*, *rege* etc.). Pe de altă parte, în limbile flexionare aşa-zisele forme ,,absolute" sau ,,nemarcate" sub raportul conţinutului sînt numai *mai puţin* (*dar totuşi*) *marcate*, căci singularul românesc, de exemplu, nu se identifică cu aşa-numitul singular din maghiară, care se foloseşte întotdeauna după numerale şi după alte cuvinte care exprimă prin ele însele ideea de pluralitate, iar ,,nominativul"

---

[27] G. A. Menovşcikov, *Моносемия суффиксов в языке азиатских эскимосов*, în *Морфологическая типология*, p. 202.

[28] Vezi, de ex., V. N. Iarţeva, *О принципах определения морфологического типа языка*, în *Морфологическая типология*, p. 113.

din maghiară, care poate fi nu numai subiect, ci uneori și obiect direct, atribut substantival, și se folosește de regulă împreună cu postpozițiile, reprezintă cu totul altceva decît nominativul dintr-o limbă cu structură flexionară. Prin urmare, putem spune că în limbile aglutinante folosirea autonomă a temei nu reprezintă un cumul de funcțiuni, ci numai lipsa unui afix gramatical corespunzătoare lipsei unei valori gramaticale determinate, ceea ce nu contrazice principiul corespondenței biunivoce de care am amintit la început [29].

În al doilea rînd, fuziunea interioară de care a fost vorba se manifestă în diversitatea de mijloace pe care le folosesc limbile flexionare pentru exprimarea uneia și aceleiași valori gramaticale, față de caracterul standardizat, regulat, pe care îl are structura gramaticală în limbile aglutinante. În limbile flexionare adesea unitatea dintre un anumit procedeu gramatical și o anumită valoare gramaticală este dependentă de unitatea dintre afix și o anumită categorie (uneori restrînsă) de teme lexicale. Astfel, în românește pluralul se poate exprima prin *-e* (*case, lemne, nume*), prin *-uri* (*cîmpuri, mărfuri*), prin „zero" (*cuci, fagi*) etc., iar *-e* poate exprima în unele situații pluralul, ca în exemplele de mai sus, dar alteori singularul (*iepure, lume, parte*). Situația este principial diferită de cea din limbile aglutinante, unde un anumit afix are întotdeauna aceeași valoare gramaticală, iar o anumită valoare gramaticală se exprimă întotdeauna prin același afix.

Se înțelege că pentru motivele arătate structura cuvintelor este mult mai transparentă în cadrul tipului aglutinant. Formele de tip flexionar sînt într-o anumită măsură idiomatice, ele trebuie învățate ca atare împreună cu alte elemente ale sistemului limbii, căci, de exemplu, nimic din semnificația cuvintelor *cîmp* și *ogor* nu justifică folosirea, pentru formarea pluralului, într-un caz a desinenței *-uri*, iar în celălalt a desinenței *-e*. În limbile aglutinante, dimpotrivă, fapte de limbă reprezintă, în principiu, numai morfemele și regulile îmbinării lor, iar formele concrete se creează la nevoie, în procesul vorbirii, tot așa de ușor ca și îmbinările de cuvinte.

Pentru aceleași motive se poate afirma pe bună dreptate că, în timp ce șirul vorbirii se împarte în mod firesc în cazul structurii lingvistice izolante în morfeme, cel construit după principiul structural aglutinant poate fi analizat la fel de ușor în morfeme ca și în cuvinte, iar în cazul limbilor flexionare împărțirea firească este în cuvinte, nu în morfeme [30]. Tot din această cauză unii lingviști au negat existența cuvintelor nu numai în limbile izolante, ci și în cele aglutinante. De exemplu, în schema tipologică propusă de lingvistul german Fr. Misteli la sfîrșitul secolului trecut întîlnim termenii *nichtwortig* („fără cuvinte"), *scheinwortig* („cu

---

[29] Pentru opoziția aglutinant — flexionar în privința formelor fără desinență, vezi Al. Ionașcu, *Агглютинативный и флективный строй с точки зрения использования нулевой флексии в морфологии имен*, ACIL X, III, p. 565 și urm.

[30] Vezi S. E. Iahontov, *lucr. cit.*; A. Martinet, *Des limites de la morphologie*, în *Omagiu lui Alexandru Rosetti la 70 ani*, București, 1965, p. 535–538

pseudo-cuvinte") şi echtwortig („cu cuvinte autentice") pentru caracterizarea tipurilor izolant, aglutinant şi flexionar [31].

Opoziţia *sintetism — analitism* a fost formulată de A.W. Schlegel, după cum am arătat mai înainte, numai pentru a exprima deosebirea structurală dintre limbile indo-europene clasice şi anumite limbi indo-europene moderne care şi-au pierdut în parte formele gramaticale ale cuvintelor. Este vorba, evident, de o evoluţie în direcţia tipului izolant, însă limbile respective nu au devenit izolante, căci păstrează încă multe trăsături ale tipului flexionar. Dacă sîntem de acord că structura analitică se situează undeva la jumătatea drumului între tipul caracterizat prin flexiunea gramaticală a cuvintelor şi tipul izolant, atunci ar trebui să fim de acord şi cu A. Schleicher, care a extins, după cum am văzut, opoziţia sintetic — analitic şi la limbile aglutinante, în care gradul de sinteză poate fi de asemenea diferit.

Prin formaţie analitică se înţelege însă şi o noţiune ceva mai restrînsă; în acest caz se are în vedere nu orice exprimare analitică, ci numai *forma analitică a unui cuvînt*, care se defineşte ca formă (şi nu ca îmbinare de cuvinte) prin faptul că intră în aceeaşi paradigmă cu forme sintetice, adică cu forme propriu-zise. De pildă, viitorul în limba română este o formă analitică,pentru că avem perfectul simplu, imperfectul şi mai mult ca perfectul, forme propriu-zise. Altfel, dacă am avea numai prezent, perfect compus şi viitor, caracterul morfologic al acestor două timpuri din urmă ar fi discutabil. S-ar putea, de pildă, considera că e vorba de construcţii în care avem cuvinte ajutătoare şi cuvinte cu sens lexical propriu-zis. Formarea gradului comparativ cu ajutorul unui adverb nu este propriu-zis o formă gramaticală în limba latină, deşi în această limbă aceeaşi semnificaţie se exprimă şi sintetic (printr-o formă gramaticală); avem pur şi simplu sinonimie între o formă şi o îmbinare de cuvinte. Aceeaşi este situaţia în limba rusă. Cu atît mai mult trebuie considerate îmbinări de cuvinte formaţiile româneşti cu *mai* sau *foarte*, căci ele nici nu intră în paradigme cu forme propriu-zise, nici nu prezintă sinonimie cu asemenea forme [32]. (Prin urmare, părerea curentă potrivit căreia o parte dintre adverbele limbii române ar fi cuvinte flexibile, deoarece cunosc gradele de comparaţie [33], trebuie părăsită.)

Un sens mai larg decît cele două discutate pînă acum are opoziţia analitic — sintetic în concepţia unor lingvişti sovietici (E.D. Polivanov, A.A. Reformatski) [34], care corespunde în linii mari opoziţiei iniţiale stabilite de Fr. Schlegel între limbile flexionare şi cele neflexionare.

[31] Fr. Misteli, *lucr. cit.*

[32] Existenţa formaţiilor împrumutate de tipul *superior, inferior* nu poate fi luată în consideraţie, căci acestora nu le corespunde la „pozitiv" un adjectiv anumit cu semnificaţiile lexicale respective. Apoi, dacă examinăm denumiri ca „Înalta Curte de Casaţie", „Consiliul Superior al Agriculturii" şi „Tribunalul Suprem", ne dăm seama că *înalt, superior* şi *suprem* exprimă în cadrul lor aproape acelaşi grad de comparaţie.

[33] Vezi de ex., GLR I, p. 30.

[34] E. D. Polivanov, *Русская грамматика в сопоставлении с узбекским языком*, Taşkent, 1933, p. 52; A. A. Reformatski, *Агглютинация и фузия как две тенденции грамматического строения слова*, în *Морфологическая типология*, p. 64—92.

Clasificînd limbile după „gradul de sinteză" în analitice, sintetice şi polisintetice, E. Sapir este aproape de prima dintre accepţiile discutate ale termenului *analitic*, aceea pe care i-au dat-o A.W. Schlegel şi A. Schleicher. Deosebirea constă în faptul că el nu consideră limbile analitice ca fiind numai apropiate de tipul izolant, ci identifică, sub raportul gradului de sinteză, limbi ca chineza, pe de o parte, şi engleza, pe de altă parte.

Limbile izolante au mai fost numite, în special în secolul trecut, *amorfe* sau *monosilabice*. Termenul *amorfe* ar avea o anumită justificare dacă prin el s-ar înţelege numai faptul că limbile respective nu cunosc flexiunea gramaticală a cuvintelor (morfologia); el poate sugera însă şi lipsa de formă în general, lipsa organizării gramaticale a vorbirii (accepţie dată de primii învăţaţi care l-au folosit) şi de aceea trebuie evitat. În ce priveşte *monosilabismul*, acesta caracterizează într-adevăr multe dintre cuvintele limbii chineze (pe toate cele neanalizabile în elemente semnificative mai mici), însă nu reprezintă o trăsătură generală nici a acestei limbi şi cu atît mai puţin a limbilor izolante în general.

E. Sapir a procedat just scoţînd *limbile polisintetice*, sau *incorporante*, din cadrul opoziţiei izolant—aglutinant—flexionar [35], căci elementele constitutive ale cuvîntului complex de tip incorporant sînt unite, ca şi elementele cuvintelor din celelalte limbi, fie după principiul aglutinant (cazul cel mai frecvent) [36], fie după principiul flexionar.

În ce priveşte delimitarea fenomenului încorporării între specialişti nu există încă un consens. Cunoscutul specialist în studiul limbilor amerindiene F. Boas [37] considera specifică pentru încorporare includerea în forma verbală a elementului care desemnează obiectul acţiunii, acest element putînd fi atît de ordin lexical (temă nominală), cît şi un afix pronominal. Alţi amerindianişti, precum şi majoritatea lingviştilor sovietici care au cercetat limbile polisintetice din Siberia (grupul paleoasiatic) exclud din discuţie elementele pronominale, întrucît ele nu se deosebesc principial de afixele din limbile sintetice obişnuite [38]. Într-adevăr, în limbile din familia bantu (Africa), care nu sînt considerate polisintetice, forma verbală include de regulă indici pronominali corespunzători subiectului şi obiectului. Avem indici pronominali incluşi — într-o anumită măsură — în forma verbală şi în limba română, care este mai degrabă analitică: *l-am văzut pe Gheorghe, i-am spus lui Petre, văzînd-o pe Ileana* etc. Unii lingvişti sovietici consideră tot încorporare şi fenomenul includerii determinantului în forma numelui, însă acest fenomen, destul de larg răspîndit şi în limbi neincorporante (de pildă în germană), trebuie considerat compunere de cuvinte obişnuită.

Cu privire la natura cuvintelor complexe polisintetice există de asemenea două concepţii, care par diametral opuse. În timp ce unii învă-

---

[35] Vezi mai sus, p. 457—458.

[36] P. I. Skorik, *О соотношении агглютинации и инкорпорации*, în *Морфологическая типология*, p. 225—238.

[37] F. Boas, *Handbook of American Indian Languages*, part 1, Washington, 1911, p. 74.

[38] P. S. Kuznețov, *lucr. cit.*

ţaţi (inclusiv E. Sapir) reduc încorporarea la compunere, alţii (printre care şi cunoscutul lingvist sovietic I.I. Meščaninov) [39] o consideră un fenomen sintactic, care stă alături de alte procedee de exprimare a subordonării sintactice, cum sînt acordul, recţiunea, aderarea (rus „примыкание"). „Complexul incorporant — spune P.I. Skorik, specialist în limbile paleoasiatice — se încheagă, ca şi cuvîntul, prin armonie vocalică [40], alternanţe consonantice, afixare. Însă, spre deosebire de cuvînt, complexul incorporant, ca şi îmbinarea de cuvinte obişnuită, nu este dat în limbă sub formă de unitate gata constituită, ci se construieşte de fiecare dată în procesul vorbirii. Temele incluse în cadrul lui sînt componente mobile, al căror număr şi a căror topică se determină de fiecare dată de contextul enunţului" [41]. Deosebirea asupra căreia insistă autorul cade de la sine, dacă luăm în consideraţie faptul că şi în limbile care folosesc pe scară largă cuvintele compuse acestea nu sînt totdeauna date ca atare în sistemul limbii, ci se pot forma la nevoie în procesul vorbirii. De pildă, în nici un dicţionar al limbii germane nu vom găsi un cuvînt de felul lui *Aktienbrauereidirektorswitwe* („văduvă a unui director de braserie pe acţiuni"), însă acest cuvînt este înţeles cu uşurinţă de orice cunoscător al limbii germane, în care sînt date elementele componente şi modul de îmbinare a lor. Din punct de vedere formal, fenomenul încorporării trebuie net deosebit de subordonarea marcată prin acord, recţiune sau aderare, căci în cadrul complexului polisintetic adesea componentele nu sînt cuvinte de sine stătătoare, ci doar teme, care în afara complexului sînt lipsite de autonomie gramaticală, nu pot juca rol de parte de propoziţie. Ca şi în cazul compuselor din limba germană, care pot fi substituite prin îmbinări de cuvinte, paralel cu complexele incorporante pot exista şi construcţii sintactice propriu-zise, cuprinzînd aceleaşi elemente lexicale, dar exprimînd nuanţe de conţinut diferite. Iată un exemplu din limba ciukotă [42]: *мыт-кимитъы-гынрит-ыркын* „păzim marfă(ne ocupăm de paza mărfii în general)" *мыт-гынрит-ыркын-кимитъын* „păzim marfa (dată)".

În cazul încorporării avem, prin urmare, extinderea folosirii compunerii de cuvinte asupra unor sfere care în mod obişnuit sînt deservite de procedee sintactice. Fenomenul este paralel cu extinderea folosirii unor procedee sintactice în domeniul lexical. (Se ştie că în multe limbi, în mod deosebit în cele cu structură analitică, vocabularul se îmbogăţeşte şi pe calea fixării unor îmbinări de cuvinte: rom. *untdelemn*, *floarea-soarelui*, *a da bir cu fugiţii* etc., *fr. pomme de terre*, *arc-en-ciel* etc. [43].)

---

[39] I. I. Meščaninov, *Агглютинация и инкорпорирование*, în *Морфологическая типология*, p. 246—248.

[40] În limbile incorporante paleoasiatice la care se referă autorul (limba ciukotă ş.a.) sînt supuse asimilării toate vocalele, atît în cadrul cuvîntului, cît şi în complexul incorporant, indiferent de caracterul morfemului din care fac parte vocalele (rădăcină sau afix). Asimilarea constă în adaptarea vocalelor la gradul de apertură al celei mai deschise (sau al celor mai deschise) dintre ele.

[41] P. I. Skorik, *lucr. cit.*, p. 233.

[42] După P. I. Skorik, *lucr. cit.*, p. 232.

[43] Vezi Al. Ionaşcu, *Cu privire la aspectul social al elementelor limbii*, PLG IV, p. 184—185.

f. Criterii fonologice, sintactice și lexicale în tipologie

Pentru ultimele decenii sînt caracteristice și încercările de extindere a sferei tipologiei în sensul cuprinderii unor aspecte structurale care nu erau luate în considerație de clasificarea morfologică tradițională.

Majoritatea studiilor de acest fel urmăresc compararea și caracterizarea tipologică a limbilor după structura fonologică. Criteriul cel mai eficient din cele care au fost propuse pare a fi compararea sistemului fonologic al fiecărei limbi cu un sistem ideal, care cuprinde numai articulațiile fonetice cele mai simple și, din această cauză, cele mai răspîndite în toate limbile. Stabilirea acestor articulații urmează să fie făcută nu numai pe baza comparării sistemelor fonologice cunoscute, ci și prin urmărirea evoluției sistemului de opoziții fonologice la copiii care își însușesc limba maternă și la suferinzii de afazie. Atît însușirea vorbirii de către copii, cît și uitarea ei de către afazici se produce în funcție de caracterul opozițiilor: se însușesc la început opozițiile cele mai simple, iar celelalte ulterior, în ordinea specificității crescînde; în cazul afaziei opozițiile simple se pierd ultimele [44] (vezi și *Limbajul copiilor*, IV A 2 c). Aceste opoziții, mai răspîndite și mai ușor de însușit și de păstrat, au fost numite *opoziții fonologice primare*, spre deosebire de celelalte, numite *secundare*. Sistemul fonologic bazat numai pe opozițiile primare ar arăta în felul următor [45]:

2 consoane nazale : *m* și *n*
1 consoană lichidă : *l* sau *r*
1 consoană fricativă : *s* (eventual cu varianta *z*)
3 consoane oclusive : *p*, *t*, *k*
3 vocale : *a*, *i*, *u*

Avem în total 7 foneme consonantice și 3 foneme vocalice, prin urmare raportul cel mai firesc între numărul de consoane și vocale în sistemul fonologic ar fi de 7/3 (adică: 70 % consoane, 30 % vocale). Făcînd acest raport și pentru sistemele fonologice reale ale diverselor limbi, putem constata că în unele dintre ele ponderea consoanelor în sistem depășește 70 %, iar în altele, dimpotrivă, vocalele depășesc 30 %. Primul tip de structură fonologică a fost denumit *consonantic*, al doilea — *vocalic*. Sub acest aspect au fost cercetate, de pildă, limbile slave de către A. Isačenko, care a construit o scară avînd la o extremitate limba sîrbo-croată, cu sistemul fonologic predominant vocalic, iar la cealaltă rusa și polona, cu sistem predominant consonantic [46]. În același sens a întreprins cercetări lingvistul polonez Tadeusz Milewski asupra limbilor amerindiene, stabilind în cadrul acestora trei grupuri: 1) grupul atlantic, în care predomină vocalele și consoanele nazale, iar consoanele orale au o pondere mai mică; 2) grupul

---

[44] Roman Jakobson, *Kindersprache, Aphasie und allgemeine Lautgesetze*, Uppsala, 1942.
[45] După Tadeusz Milewski, *lucr. cit.*, p. 7–8.
[46] A. V. Isačenko, *Versuch einer Typologie der slavischen Sprachen*, „Linguistica Slovaca" I, 1939–1940, p. 64 și urm.

dinspre Pacific, cu pondere mare a consoanelor orale; 3) grupul intermediar, în care cele două categorii de foneme sînt dezvoltate relativ la fel[47].

În domeniul structurii morfologice s-au mai comparat limbile (în special cele europene) după raportul dintre morfologia numelui și a verbului. Se poate stabili astfel o categorie de limbi „neverbale", cu sistemul de declinare dezvoltat, dar cu conjugarea simplificată (de ex. rusa și alte cîteva limbi slave), și limbi „verbale", în care, paralel cu o declinare foarte simplificată (sau cu lipsa declinării) se constată o morfologie bogată a verbului (limbile romanice, limbile germanice, bulgara). S-au mai făcut încercări de comparare a limbilor după sistemul de cuvinte deictice (care poate fi în principal *binar*, adică să indice numai apropierea ori depărtarea de vorbitor, sau *ternar*, indicînd apropierea de vorbitor, apropierea de conlocutor și depărtarea de fiecare dintre ei) [48], după sistemul de numărare (care poate avea la bază numărul 10, ca în sistemul cel mai obișnuit, sau 5, 20 etc.).

În ce privește sintaxa, dintre numeroasele criterii propuse menționăm ca exemplu pe acela care stabilește dacă unul și același procedeu gramatical cumulează sau nu exprimarea mai multor raporturi sintactice. De pildă, considerînd că principalele raporturi din cadrul propoziției sînt cele care se stabilesc

1° între subiect și predicatul exprimat printr-un verb care nu cere complinire;

2° între subiect și predicatul reprezentat de un verb a cărui acțiune se răsfrînge asupra unui obiect;

3° între obiectul acțiunii și verbul-predicat și

4° între determinant și determinat,

obținem următoarele șase tipuri, răspîndite în diverse limbi [49] (literele *a*, *b*, *c* notează, în cadrul fiecărui tip, respectiv fiecărei limbi, mijloace gramaticale diferite):

raportul \ tipul	I	II	III	IV	V	VI
1°	a	a	a	a	a	a
2°	a	b	a	b	a	b
3°	b	a	b	a	b	a
4°	c	c	b	b	a	a

[47] Tadeusz Milewski, *Comparaison des systèmes phonologiques des langues caucasiennes et américaines*, „Lingua Posnaniensis" V, 1955, p. 136–165.

[48] H. Frei, *Systèmes de déictiques*, AL IV, 1944, 3, p. 111–129.

[49] T. Milewski, *La structure de la phrase dans les langues indigènes de l'Amérique du Nord*, „Lingua Posnaniensis" II, 1950, p. 162–207; *Typologia syntaktyczna języków amerykańskich*, „Biuletyn PTJ" XII, 1953, p. 1–24.

Tipul I este foarte răspîndit în limbile indo-europene, în care avem de regulă identitate gramaticală între subiectul acţiunii tranzitive şi celelalte tipuri de subiect. Limbile caucaziene, în care subiectul acţiunii tranzitive este exprimat în mod obişnuit printr-un caz aparte, ergativul, iar celelalte tipuri de subiect se exprimă prin acelaşi caz cu obiectul (absolutivul), intră în tipul II. În următoarele două tipuri, III (de ex. limba amerindiană hopi) şi IV (de ex. limbile eschimoşilor), cele patru raporturi se exprimă prin două procedee, unul caracteristic pentru subiectul verbului care nu cere complinire, celălalt pentru determinantul atributiv (subiectul şi obiectul verbului cu acţiune care se răsfrînge asupra unui obiect fiind repartizate, cîte unul, tot acestor două procedee). La ultimele tipuri (V şi VI), caracteristice pentru limbi ale indienilor nord-americani, avem tot cîte două procedee pentru exprimarea celor patru raporturi, însă în fiecare tip unul dintre cele două procedee cumulează exprimarea a trei raporturi din cele patru. Este interesant de reţinut faptul că singura opoziţie formală care se păstrează în toate aceste tipuri este aceea dintre subiectul şi obiectul acţiunii verbului cu complinire.

Cel mai dificil este să găsim criterii de comparare şi caracterizare a limbilor după structura vocabularului. Aceasta deoarece, spre deosebire de sistemul fonetic şi de structura gramaticală, vocabularul nu a putut fi descris prin metode lingvistice riguroase. În timp ce procedeele fonetice şi gramaticale sînt limitate ca număr şi reprezintă sisteme bine conturate, vocabularul se prezintă ca o masă difuză, cu un număr infinit de elemente şi cu limite imprecise. Aşa se explică faptul că nici lingvistica descriptivă şi nici tipologia structurală (care se dezvoltă, după cum am arătat, pe baza celei dintîi) nu au făcut progrese simţitoare în domeniul semantic-lexical, deşi s-au făcut numeroase încercări [50].

În legătură cu alcătuirea dicţionarelor ideologice, sau noţionale, s-a urmărit elaborarea unor principii generale de clasificare a semnificaţiilor cuvintelor, însă din încercările făcute nu se poate reţine nimic pentru lexicologia descriptivă şi tipologia lexicală, căci schemele propuse se întemeiază în fond pe consideraţii nelingvistice, apriorice, care nu rezultă din faptele lexicale înseşi. Aceasta nu înseamnă că rezultatele acestor căutări sînt lipsite de valoare în general. Ele pot interesa, de pildă, pe lexicografi, însă nu pe lexicologi, care urmăresc să surprindă structura internă a vocabularului.

Cu cîteva decenii în urmă a fost elaborată de J. Trier teoria „cîmpurilor" semantice; cîmpurile semantice reprezintă secţiuni ale vocabularului închegate sub raport semantic, ale căror elemente componente îşi definesc reciproc limitele şi acoperă împreună sfera unei anumite noţiuni generale. Fiecare cîmp reprezintă o anumită structură semantică bine conturată, oferind o privire specifică a realităţii şi o ierarhie a va-

---

[50] Cf. L. Hjelmslev, *Dans quelle mesure les significations des mots peuvent-elles être considérées comme formant une structure ?*, în *Reports for the Eighth International Congress of Linguists*, Oslo, 1957, p. 268—286.

lorilor care diferă atît de la o limbă la alta, cît şi de la o epocă la alta [51]. Deşi metoda a fost strălucit folosită la descrierea anumitor cîmpuri de Trier şi de unii adepţi ai săi, de la ea nu se poate aştepta nimic deosebit pentru descrierea sistemului lexical, căci este aplicabilă cu succes numai la grupuri de cuvinte care corespund unor sfere ale experienţei precis delimitate (independent de o limbă sau alta), cum ar fi, de exemplu, culorile curcubeului, lunile şi anotimpurile ş.a.m.d. Şi, în afară de aceasta, chiar dacă s-ar ajunge ca întregul material lexical al unei limbi să fie treptat repartizat într-un cîmp sau altul, ar mai fi necesară o reducere a acestor microsisteme semantice la un sistem general al vocabularului, care nu s-a arătat cum ar putea fi efectuată (vezi şi *Lexicul. Semantica*, II C 4).

O metodă interesantă pentru compararea structurii semantice a limbilor a propus St. Ullmann [52], care a folosit în mare măsură experienţa lui Ch. Bally din cunoscuta lucrare *Linguistique générale et linguistique française*. Metoda lui Ullmann, spre deosebire de celelalte amintite, porneşte de la faptele de limbă ca atare. „Dimensiunile" semantice care ar urma să stea la baza descrierii sistemelor lexicale şi a comparării lor sînt următoarele :

a) raportul dintre cuvintele motivate şi cele nemotivate;
b) raportul dintre cuvintele cu sens special şi cele cu sens general;
c) mijloacele de exprimare a nuanţelor emoţionale;
d) organizarea şi repartizarea resurselor sinonimice;
e) frecvenţa relativă a polisemiei; formele ei; mijloacele de învingere a echivocului care poate fi provocat de polisemie;
f) frecvenţa relativă a omonimiei; mijloace de depăşire a conflictului dintre omonime.

Prin unirea concluziilor obţinute pe baza acestor criterii, în special a celor de la *a*, *b*, *e*, şi *f*, se obţine încă un criteriu : autonomia semantică a cuvîntului, rolul care revine contextului în precizarea semnificaţiei cuvintelor.

Comparînd între ele cuvinte franţuzeşti cu cele germane corespunzătoare, constatăm că unor cuvinte nemotivate din prima limbă le corespund cuvinte motivate în a doua :

dé — Fingerhut
gant — Handschuh
entrer — hineingehen
patin — Schlittschuh
divorce — Scheidung etc.

---

[51] J. Trier, *Der deutsche Wortschatz im Sinnbezirk des Verstandes*, Heidelberg, 1931; *Das Sprachliche Feld*, „Neue Jahrbücher für Wissenschaft und Jugendbildung" 10, Leipzig und Berlin, 1935; *Deutsche Bedeutungsforschungen* (*Germanische Philologie. Festschr. für Otto Behaghel*), Heidelberg, 1934, *Sprachliche Felder*, „Zeitschrift für die Bedeutungslehre", 8, 1932.

[52] Stephen Ullmann, *Descriptive Semantics and linguistic Typology*, „Word" 9, 1953, 3, p. 225–240.

În același sens, cînd în limba franceză se impune folosirea unui cuvînt care prin natura semnificației sale ar trebui derivat de la altul existent în limbă, se preferă un cuvînt savant :

aqueux, *aquatique* (eau)
urbain (ville)
oral (bouche)
scolaire (*école*)
ecclésiastique (église)
épiscopal (évêque)
hebdomadaire (semaine)
hépatique (foie) etc.

Este drept că unele dintre aceste derivate savante sînt înrudite din punct de vedere genealogic cu cele simple corespunzătoare (*episcopal*, *ecclésiastique* etc.), însă acest fapt nu trebuie luat în considerație, căci vorbitorul care nu cunoaște latina și istoria limbii franceze nu face nici o legătură etimologică între cele două serii de cuvinte.

Pe de altă parte, în limba germană sînt frecvente cazurile de cuvinte care exprimă nuanțe de sens cu caracter de detaliu, pe care limba franceză le neglijează sau le exprimă prin alte mijloace (de pildă, cu ajutorul contextului). Astfel în germană există perechi de verbe de felul *arbeiten — bearbeiten*, *schreiben—niederschreiben*, *brechen—zerbrechen*, *wachsen—heranwachsen*, cărora în franceză le corespunde cîte un singur cuvînt (*travailler*, *écrire*, *casser*, *grandir*). În franceză nu se face distincția presupusă de existența în mod paralel în germană a unor adverbe ca *herein* și *hinein*, *heraus* și *hinaus* (în care se ține seama de locul în care se află vorbitorul). Verbului francez *aller* îi corespund în germană *gehen*, *reiten*, *fahren*, iar corespunzător cu *mettre* germana are *setzen*, *stellen*, *legen* și *hangen* . Cf. de asemenea germ. *sitzen*, *stehen*, *liegen*, *hängen*, pentru care în franceză se folosește numai verbul *être* (*être assis*, *debout* etc.).

Lăsînd la o parte considerațiile pe care le face apoi Ullmann aplicînd celelalte criterii (*c*, *d*, *e*, *f*), credem că examinarea limbilor franceză și germană din punctul de vedere al raportului dintre *motivat—nemotivat* (vezi *Arbitrar și motivat*, II B 1 b) și *special—general* este suficientă pentru ca să ne dăm seama că Ch. Bally a avut dreptate să considere franceza limbă prin excelență abstractă.

Rezultatele, evidente și după o examinare sumară, ar putea fi și mai convingătoare dacă s-ar elabora mijloace de apreciere cantitativă, de măsurare, de pildă, a gradului de autonomie a cuvîntului în franceză în raport cu germana.

g. Tipologia sistematică și universaliile lingvistice

Interdependența dintre trăsăturile structurale care există în sistemul unei limbi date a constituit o altă preocupare de seamă în cercetările tipologice din ultimele decenii. Fiind date ca premise, pe de o parte, caracterul sistematic al limbilor, iar pe de altă parte coexistența în sistemul aceleiași

limbi (în diferite proporții) a unor trăsături reprezentînd tipuri structurale diferite, era necesar să se stabilească ce fel de relații există între aceste elemente structurale.

Cel mai mult pot contribui la rezolvarea problemei menționate cercetările tipologice multilaterale, de felul celor întreprinse de lingvistul cehoslovac Vladimir Skalička [53], privind trăsăturile structurale ale limbilor uralo-altaice și indo-europene și în mod deosebit compararea rezultatelor la care se ajunge în urma cercetării unor grupuri care erau în mod tradițional incluse în același tip, însă prezintă deosebiri importante (de pildă: limbile semitice față de limbile indo-europene; limbile bantu față de cele uralo-altaice; limbile paleoasiatice în comparație cu limbile amerindiene și, în parte, cu limbile ibero-caucaziene etc.).

În această problemă este bine să se țină seama de faptul că relația „*a* coexistă cu *b* în același sistem" poate reprezenta mai multe feluri de condiționare: fie că fiecare element presupune în mod obligatoriu prezența celuilalt, fie că prezența unuia este condiționată de prezența celuilalt, dar nu și invers, fie că între cele două elemente nu există relații de acest fel. Astfel mulți cercetători au stabilit pe bună dreptate o legătură între armonia vocalică (din limbile uralo-altaice, de exemplu) și tipul structural aglutinant. S-a stabilit că prezența armoniei vocalice este condiționată de caracterul aglutinant al tipului structural; ea se întîlnește numai în limbi aglutinante, iar limbile fino-ugriene care au căpătat trăsături flexionare (mordvina, estona) au pierdut parțial sau în întregime armonia vocalică. Însă tipul structural aglutinant nu presupune în mod necesar armonia vocalică. Există limbi aglutinante care nu cunosc acest fenomen. Rolul armoniei vocalice, acolo unde se întîlnește, este de a contribui la constituirea formală și delimitarea cuvintelor, în condițiile autonomiei relative a morfemelor și gradului de sinteză (în sensul lui E. Sapir) relativ înalt. Limbile aglutinante care nu cunosc armonia vocalică recurg la alte procedee în acest scop. De pildă, limbile bantu folosesc prefixele claselor, care în afara rolului lor sintactic îl au și pe acela de a semnaliza începutul cuvîntului. Acordul cu substantivul după clasa din care acesta face parte este, spre deosebire de acordul în gen cunoscut limbilor indo-europene, mult mai sistematic, străbătînd, ca și armonia vocalică din majoritatea limbilor aglutinante din Eurasia, întreaga structură a limbii. De exemplu, în limba swahili din familia bantu se formează cu prefix clasual, respectiv cu indice pronominal al clasei, nu numai substantivul, adjectivul, pronumele, numeralul și verbul, ci și unele cuvinte ajutătoare, cum ar fi particula posesivă *-a* (care apare, din cauza prefixului inclus, în variantele *wa*, *ya*, *la*, *cha*, *vya*, *za*, *kwa*, *mwa*) sau particula relativă (reprezentată prin variantele *-ye-*, *-yo-*, *-o-*, *-lo-*, *-cho-*, *vyo-*, *-zo-*, *-ko-*, *-po-*, *mo-*; vezi schema pliată).

---

[53] V. Skalička, *Zur ungarischen Grammatik*, Praga, 1935; *Über die Typologie der Bantusprachen*, „Archiv Orientální" 15, 1946, p. 93–127; *Sur la typologie de la langue chinoise parlée*, „Archiv Orientalni", 15, 1946, p. 386–411; *Sur le rôle de la flexion interne dans la langue*, „Linguistica slovaca", 4–6, 1946–1948, p. 13–22; *Typ češtiny*, Praga, 1951.

Delimitarea morfologică mai pronunţată a părţilor vorbirii în limbile flexionare coexistă de obicei cu o topică relativ liberă, în timp ce lipsa unei atare delimitări, caracteristică pentru tipul aglutinant, presupune o ordine a cuvintelor şi a elementelor constitutive ale acestora mult mai fixă. În limbile fino-ugriene şi turanice, cu structură tipic aglutinantă, elementul modificator (determinant) se situează totdeauna înaintea celui cu sens mai general, pe care îl determină : în interiorul cuvintelor avem pe ultimul loc afixele gramaticale (cele mai abstracte), înaintea lor se situează afixele derivative (mai speciale), în continuare avem tema (care are o semnificaţie şi mai specială) ; în caz că tema reprezintă un compus presupunînd o relaţie de determinare, determinantul se situează înaintea determinatului. Tot din această cauză în aceste limbi se folosesc *postpoziţii*, care, avînd sens mai abstract decît cuvintele ale căror raporturi le desemnează, se situează în mod firesc la sfîrşitul acestora. În ce priveşte ordinea cuvintelor în frază, poziţia este totdeauna una şi aceeaşi : determinantul înaintea determinatului. La fel se prezintă situaţia în limbile bantu, unde însă ordinea este inversă : afixele gramaticale (cu excepţii neînsemnate) stau înaintea temei, iar determinantele se situează în frază în urma determinatelor. Situaţia opusă, caracteristică pentru limbile flexionare, o găsim în română : predomină sufixele (prefixe mai puţine, numai cu rol lexical), însă cuvintele ajutătoare sînt, de regulă, pre-, nu postpoziţionale. Adjectivul se plasează după substantiv, dar poate sta şi înainte ; pronumele posesiv e de regulă postpus, însă cel demonstrativ este şi antepus ; numeralul cardinal stă totdeauna înaintea substantivului, cel ordinal poate ocupa ambele poziţii etc.

În strînsă legătură cu problema interdependenţei caracteristicilor structurale aflate la baza comparării tipologice a limbilor se află şi aceea a „universaliilor lingvistice'' (engl. „language universals''), adică a trăsăturilor comune tuturor limbilor, sau, cu alte cuvinte, limbii în general (vezi p. 495). Există atare trăsături ? Şi, dacă există, sînt ele numeroase şi importante ?

Iată ce ne spune în această privinţă cunoscutul lingvist francez André Martinet : „O limbă este un instrument de comunicare în conformitate cu care experienţa umană se analizează în mod diferit în fiecare comunitate, în unităţi care comportă atît conţinut semantic, cît şi expresie fonică — monemele ; această expresie fonică se articulează la rîndul său în unităţi distinctive şi succesive, fonemele, în număr determinat în fiecare limbă, a căror natură şi ale căror raporturi reciproce diferă şi ele de la o limbă la alta. Aceasta implică în primul rînd, că rezervăm termenul de limbă pentru a desemna un instrument de comunicare dublu articulat şi de manifestare vocală şi, în al doilea rînd, că, în afară de această bază comună, nu există nimic propriu-zis lingvistic care să nu poată diferi de la limbă la limbă ; în acest sens trebuie înţeleasă afirmaţia că faptele de limbă sînt „arbitrare'' sau „convenţionale''[54].

---

[54] Martinet, *Eléments*, p. 25.

Acest punct de vedere, potrivit căruia lingvistica generală ar trebui în fond să se limiteze la a explica manifestarea vocală a limbii şi principiul arbitrarului, care stă la baza dublei articulări a acesteia, este, desigur, exagerat. Este adevărat că atît analiza experienţei umane în tiparele categoriilor lingvistice biplane cît şi articularea substanţei vocale în tipare fonetice diferă de la o limbă la alta. Însă diferenţele nu exclud prezenţa unor trăsături comune în organizarea lingvistică.

Trăsăturile comune de care este vorba nu sînt de natură materială (ca în interiorul grupurilor de limbi înrudite genealogic), ci de ordin relaţional (structural)[55]. Am văzut mai sus (p. 469) că, în diverse limbi, anumite raporturi sintactice pot să se exprime diferit sau identic, însă între subiectul verbului cu complinire şi această complinire însăşi există opoziţie formală în cadrul tuturor tipurilor de structură sintactică cunoscute. Aceasta este, prin urmare, o trăsătură universală. Universaliile lingvistice au cel mai adesea, după cum am arătat mai sus (p. 473), caracter de implicaţie („Prezenţa lui *a* implică prezenţa sau, dimpotrivă, absenţa lui *b*")[56]. Astfel, prezenţa fonemelor consonantice fricative sau a africatelor nu constituie o lege lingvistică universală, însă prezenţa unei africate în sistemul fonetic dat este condiţionată de prezenţa fricativei corespunzătoare; prezenţa vocalelor labiale anterioare într-o limbă implică prezenţa seriei posterioare corespunzătoare; există limbi fără silabe cu iniţială vocalică sau cu finală consonantică, însă silabele cu iniţială consonantică şi cele cu finală vocalică sînt prezente în toate limbile cunoscute ş.a.m.d.

Cercetările tipologice sînt, astfel, menite, după cum scria L. Hjelmslev, să stabilească legile generale referitoare la categoriile pe care o limbă *poate* să le aibă şi la cele pe care *trebuie* să le aibă, la corelaţiile de implicaţie („corrélations de présupposition") — unilaterală sau reciprocă — şi la cele fără implicaţie, în care se află categoriile limbii[57].

Acest program schiţat de învăţatul danez se referea la viitor, deoarece după părerea lui lingvistica tipologică nu va putea să se dezvolte cu adevărat şi să se situeze în centrul lingvisticii generale decît după ce descrierea structurală a fiecărei limbi în parte va fi atins un nivel corespunzător. Ar fi însă neraţional să se amîne din această cauză eforturile care urmăresc să descopere legile generale ale limbii, căci încă de multă vreme lingvistica generală şi cea specială au evoluat paralel şi s-au stimulat reciproc. În orice caz, este mai bine — după cum aprecia în mod întemeiat Roman Jakobson în raportul citat[58], evocînd o idee exprimată cîndva de cunoscutul fonetician francez M. Grammont — să avem o lege lingvistică pe care cercetările viitoare o vor modifica, decît să nu avem nici o lege. De aici noţiunea şi termenul de *cvasiuniversalii* (engl. *near universals*) lingvistice, înţelegîndu-se trăsăturile comune marii majorităţi a limbilor.

---

[55] Roman Jakobson, *Typological studies and their contribution to historical comparative linguistics*, în „Proceedings of the Eighth international Congress of Linguists", Oslo, 1958, p. 17–25.

[56] *Ibidem*, p. 21.

[57] L. Hjelmslev, *Le langage. Une introduction*, Paris, 1966, p. 141–142, 148–149.

[58] R. Jakobson, *lucr. cit.*, p. 21.

Numărul clasei			1		2		3		
			Sg.	Pl.	Sg.	Pl.	Sg.	Pl.	Sg.
Prefixele substantivelor			m-, mw-	wa-, w-	m-, mw-	mi-	-, ji-	ma-	ki-, c
Prefixele adjectivelor			m-, mw-	wa-, w-	m-, mw-	mi-	-, ji-	ma-	ki-, c
Indici (pronominali) pentru acordul verbului după clasele nominale	ai subiectului		1 ni- 2 u- 3 a-	1 tu- 2 m- 3 wa-	u-	i-	li-	ya-	ki-
	ai obiectului		1 -ni- 2 -ku- 3 -m-	1 -tu- 2 -m- 3 -wa-	-u-	-i-	-li-	-ya-	-ki-
Particula posesivă			wa	wa	wa	ya	la	ya	cha
Pronumele posesive	Sg.	1 2 3	wangu wako wake	wangu wako wake	wangu wako wake	yangu yako yake	langu lako lake	yangu yako yake	chan cha cha
	Pl.	1 2 3	wetu wenu wao	wetu wenu wao	wetu wenu wao	yetu yenu yao	letu lenu lao	yetu yenu yao	che che cha
Pronumele demonstrative	de apropiere		huyu	hawa	huu	hii	hili	haya	hiki
	anaforic		huyo	hao	huo	hiyo	hilo	hayo	hicl
	de depărtare		yule	wale	ule	ile	lile	yale-	kile
Pronumele generalizator (tot, toți, toată, toate)			wote	wote	wote	yote	lote	yote	cho
Pronumele interogativ			yupi	wapi	upi	ipi	lipi	yapi	kip
Particula relativă			-ye-	-o-	-o-	-yo	-lo-	-yo-	-ch

IMBA SWAHILI (Familia Bantu)

	5		6		7	8		
Pl.	Sg.	Pl.	Sg.	Pl.				
vi-, vy-	n-, ny-, m-, -	n-, ny-, m-, -,	u-, w-	n-, ny- m-, -	ku-	(pa-)	(ku-)	(mu-)
vi,- vy-	n-, ny-, m-, -	n-, ny-, m-, -	m-, mw-	n-, ny-, m-, -	ku-	—	—	—
vi-	i-	zi-	u-	zi-	ku-	pa-	ku-	mu-
-vi-	-i-	-zi-	-u-	-zi-	-ku-	-pa-	-ku-	-mu-
vya	ya	za	wa	za	kwa	pa	kwa	mwa
vyangu vyako vyake	yangu yako yake	zangu zako zake	wangu wako wake	zangu zako zake	kwangu kwako kwake	pangu pako pake	kwangu kwako kwake	mwangu mwako mwake
vyetu vyenu vyao	yetu yenu yao	zetu zenu zao	wetu wenu wao	zetu zenu zao	kwetu kwenu kwao	petu penu pao	kwetu kwenu kwao	mwetu mwenu mwao
hivi	hii	hizi	huu	hizi	huku	hapa	huku	humu
hivyo	hiyo	hizo	huo	hizo	huko	hapo	huko	humo
vile	ile	zile	ule	zile	kule	pale	kule	mle
vyote	yote	zote	wote	zote	kote	pote	kote	mote
vipi	ipi	zipi	upi	zipi	—	—	—	—
-vyo-	-yo-	-zo-	-o-	-zo-	-ko-	-po-	-ko-	-mo-

după *Kamusi ya kiswahili-kirusi. Суахили — русский словарь.* Ed. de stat pentru dicționare străine și naționale, Moscova, 1961.

În afara universaliilor absolute și a cvasiuniversaliilor, este uneori important să cunoaștem și trăsăturile structural-lingvistice care, fără a avea gradul de generalitate al celor dinainte, sînt, statistic vorbind, predominante în activitatea de comunicare prin limbă a societății umane. Problema acestor trăsături lingvistice, *congruente cu o mezofuncțiune* de ordin statistic, a fost pusă de lingvistul sovietic N.D. Andreev [59], care a arătat, printre altele, că plasarea în frază a determinantului adjectival înaintea cuvîntului determinat este caracteristică pentru aproximativ 77% din populația globului, a predicatului după subiect — pentru 85% etc. Gradul mai mic de generalitate al unor atare caracteristici, care se află în mod evident într-o măsură mai mare sub imperiul principiului arbitrarului faptelor de limbă, face ca importanța lor teoretică să fie mai redusă decît cea a universaliilor și a cvasiuniversaliilor [60].

h. Relații și implicații ale tipologiei

Deosebirile structurale dintre limbi au fost puse în legătură cu diferite fenomene lingvistice și extralingvistice, fără însă să se fi demonstrat existența reală a unor atare legături (Vezi *Ramificațiile antropologice*, IV A 2).

Stabilirea unor relații între tipul de structură morfologică a cuvîntului într-o anumită limbă și tipul psihic al poporului care o vorbește este caracteristică în special pentru primii reprezentanți ai tipologiei lingvistice. În concepția unora dintre aceștia (W. von Humboldt, H. Steinthal, Fr. Misteli, Fr. N. Fink) aprecierile cu privire la psihologia purtătorilor limbilor luate în discuție ocupă un loc atît de important, încît lingvistul italian C. Tagliavini [61] consideră indicat ca, alături de clasificarea morfologică și de cea genealogică, să vorbească și de o „clasificare psihologică" a limbilor. În ce privește sensul raporturilor cauzale dintre cele două serii de fapte — lingvistice și psihice —, teoriile înclinau uneori spre determinismul lingvistic, alteori spre cel psihologic. Nu au lipsit nici încercări de a explica atît

---

[59] N. D. Andreev, *Машинный перевод и проблема языка-посредника*, ВЯ, 1957, 5, p. 117—121.

[60] De altfel N. D. Andreev însuși are în vedere considerente de domeniul lingvisticii aplicative. Pornind de la necesități impuse de traducerea automată (realizare care părea pe atunci multor lingviști iminentă), acest autor a propus construirea unei limbi internaționale auxiliare de referință, din care și în care să se traducă. În acest fel, în loc de circa 10 000 de algoritme necesare pentru traducerea în și din aproximativ 100 de limbi, ar fi fost suficiente numai circa 200. Pentru ca această limbă auxiliară de referință să fie cît mai accesibilă majorității locuitorilor planetei noastre, ea trebuia să fie cît mai congruentă cu instrumentele de comunicare lingvistică predominante în lume. Măsurarea gradului de congruență, respectiv noncongruență, a unei trăsături lingvistice se face prin simpla adunare a procentelor din populația globului pe care le reprezintă vorbitorii limbilor caracterizate prin acea trăsătură, avîndu-se în vedere următoarea evaluare, foarte aproximativă : limba chineză — 24%, hindustani — 18, engleza — 10, rusa — 8, spaniola — 5, japoneza — 4, germana — 3, portugheza — 2, franceza — 2, swahili — 2, italiana — 2, limbile turanice — 2, slave occidentale — 2, iraniană — 1, coreeană — 1, hausa — 1, slave meridionale — 1, vietnameză — 1, thai — 1, birmană — — 1, română — 1, scandinave — 1 etc.

[61] Carlo Tagliavini, *lucr. cit.*, p. 472—474.

trăsăturile structurii lingvistice, cît și particularitățile de factură psihică presupuse în spatele acestora, direct — sau indirect — prin factori de ordin biologic. Din astfel de încercări s-au inspirat autorii unor teorii tipologice de orientare rasistă [62].

Aprecierile de natura celor menționate mai sus, adesea de loc măgulitoare la adresa purtătorilor unor limbi (în special dintre cele neeuropene), sînt azi de domeniul trecutului. Totuși nu se poate trece cu vederea că se mai afirmă uneori și în timpul nostru că cutare tip de structură lingvistică ar fi superior altora. Se susține acest lucru, de pildă, despre structura analitică a englezei. S-a văzut însă că, la o analiză mai atentă a noțiunii de analitism, se impune concluzia că în fond sînt analitice toate limbile în care avem o corespondență biunivocă între conținut și expresie manifestată la nivelul morfemelor (deci limbile izolante și limbile aglutinante).

O anumită relație între tipologia limbilor și ideologie (respectiv, formațiunea socială) vedeau N.I. Marr și unii dintre adepții săi, care presupuneau în mod neîntemeiat că sistemul de exprimare a subiectului verbului cu complinire (printr-un ergativ opus absolutivului sau printr-un nominativ opus acuzativului) ar exprima moduri diferite de înțelegere a activității sociale. De aici nu trebuie trasă concluzia că ideologia predominantă și orînduirea socială în general nu influențează, în afară de vocabular, și unele sectoare ale structurii limbii. E vorba însă de fenomene mai mult sau mai puțin izolate, care nu afectează sistemele ca atare. Astfel sînt unele fapte referitoare în special la clasele nominale și la genuri [63], inclusiv la constituirea opoziției animat—inanimat și a genului personal, respectiv masculin—personal în limbile slave [64].

Legarea tipului morfologic de gradul de dezvoltare a civilizației este de asemenea greu de susținut. Caracterul abstract al vocabularului este considerat de obicei un semn de dezvoltare a gîndirii, iar în limbile „primitivilor'' ar exista numai cuvinte cu conținut concret; unele distincții gramaticale, de exemplu între inclusiv și exclusiv la pronumele cu semnificația „noi'', sistemul deictic ternar etc. ar caracteriza numai popoarele foarte înapoiate. Dar faptul că distincția între trei forme deictice caracteriza latina și caracterizează azi spaniola sau sîrbo-croata este o dovadă că presupunerile de acest fel nu se potrivesc cu realitatea. În ce privește caracterul abstract al vocabularului, poate fi menționată următoarea împrejurare semnificativă: pentru limba franceză P. Guiraud a stabilit, analizînd texte care cuprind în total 50 000 de cuvinte de diferite grade de frecvență, că primele 100 (cele mai frecvente și, deci, cele mai abstracte, căci frecvența și gradul de abstractizare sînt direct proporționale) acoperă 60% din text, primele 1 000 — 85%, primele 4 000 — 97%, iar restul (46 000) numai 2,5%.

---

[62] Vezi Vladimir Skalička, *O současnim stavu typologie*, SaS XIX, 1958, 3, p. 224 și urm.

[63] *Ibidem*, p. 225.

[64] Vezi I. C. Chițimia, *Личный род в польском и румынском языках*, RL V, 1960, 1. Explicația sociologică a unor fapte legate de genitivul—acuzativ din paleoslavă a dat-o inițial A. Meillet.

Savanții sovietici care s-au ocupat de descifrarea scrierii hieroglifice în limba maya, studiind vocabularul cărții *Chilam Balam* (copiată cu litere latine în această limbă în sec. XVI), au constatat că primele 70 de cuvinte (e drept că dintr-un total de cuvinte mai mic) acoperă 90% din text; prin urmare această limbă „primitivă" este cel puțin la fel de abstractă ca franceza[65].

Desigur, există un anumit fel de dezvoltare a vocabularului și chiar a sintaxei (de ex. în domeniul hipotaxei) care depinde de gradul de dezvoltare a civilizației, a culturii, literaturii (vezi *Progresul în limbă*, III C 3). Dar această dezvoltare nu afectează tipul ca atare. Pe drept cuvînt E. Sapir aprecia că „opiniile curente despre sărăcia extremă de expresie a limbilor primitive sînt simple fabule"[66], iar L. Hjelmslev era de acord cu amerindianiștii care au subliniat că limbile amerindiene „ar fi apte ca oricare altă limbă să exprime civilizația occidentală, chiar dacă ele, în slujba civilizației indiene, n-au avut ocazia să furnizeze semne pentru o mulțime dintre conceptele noastre;...imediat ce s-ar simți nevoia ele ar putea forma astfel de semne într-un mod perfect adecvat"[67]. Este interesant de semnalat că un punct de vedere similar întîlnim încă la W. von Humboldt (deși el se află în contradicție cu alte opinii ale aceluiași autor): „...în cercul de noțiuni și în limba fiecărui popor, chiar și necivilizat, este prezentă o anumită sumă de idei care corespunde posibilităților nelimitate ale progresului uman, din care se poate extrage fără ajutor extern tot ce e necesar pentru omenire"[68]. În sfîrșit se mai poate menționa punctul de vedere al lui N.G. Cernîșevski, interesant tocmai pentru că emană de la o personalitate din afara lingvisticii: „... foarte adesea se acordă importanță teoretică deosebirii de limbă, imaginîndu-se că prin particularitățile gramaticii pot fi definite particularitățile calităților mintale ale poporului. Este o fantezie deșartă... Deosebirea esențială între limbi este constituită numai de bogăția sau de sărăcia lexiconului, iar componența acestuia... nu atestă decît cunoștințele poporului, gradul lui de cultură, ocupațiile zilnice, modul de viață și, în parte, contactele lui cu alte popoare"[69].

Cele mai multe implicații ale tipului structural privesc modul de funcționare și evoluție a limbii însăși și din această cauză investigațiile tipologice se află în interacțiune cu lingvistica monografică (descriptivă și istorică) și cu cercetările comparative istorice. În paragraful anterior am văzut că universaliile lingvistice, prin caracterul lor de „implicații", pun în lumină o serie întreagă de relații existente între diferite trăsături struc-

---

[65] Tadeusz Milewski, *Предпосылки типологического языкознания*, în *Исследования по структурной типологии*, Moscova, 1963, p. 12.

[66] E. Sapir, *lucr. cit.*, p. 29.

[67] L. Hjelmslev, *lucr. cit.*, p. 63–64.

[68] W. von Humboldt, *Uber die Verschiedenheit...* (traducerea în limba rusă în *Хрестоматия по истории языкознания*, întocmită de V. A. Zveghințev), Moscova, 1956, p. 70.

[69] N. G. Cernîșevski, *Полное собрание сочинений*, t. X, p. 890 (citat după E. B. Agaian, *Введение в языкознание*, Erevan, 1960, p. 565–566).

turale ale limbilor. Nu mai puţin importante sînt aceste legi universale pentru lingvistica istorică. Cunoaşterea tipologiei lingvistice ne permite să stabilim care fapte reconstruite prin metoda comparativă-istorică sînt probabile şi care îndoielnice sau improbabile. S-a arătat că multe teze mai vechi ale gramaticii comparate indo-europene (de exemplu, cea referitoare la prezenţa în sistemul fonetic al limbii-bază a unei singure vocale), care s-au dovedit mai tîrziu greşite, erau în contradicţie cu legile generale pe care le stabileşte tipologia modernă [70].

Uneori însă se exagerează importanţa tipologiei, uitîndu-se că şi comparaţia genealogică îşi are sfera sa de aplicabilitate, în care nu poate fi înlocuită. O astfel de exagerare este caracteristică concepţiei lui N. S. Trubeţkoi [71], care considera că pentru stabilirea apartenenţei la familia indo-europeană a unui idiom au mai mare importanţă anumite trăsături structurale decît coincidenţele materiale, despre care nu se ştie cît de mari trebuie să fie pentru a fi probante. Însă trăsăturile structurale (în număr de şase) avute în vedere de Trubeţkoi se pot întîlni şi aiurea. Em. Benveniste [72] menţionează prezenţa lor în descrierea făcută de E. Sapir idiomului amerindian takelma [73], ceea ce confirmă teza cunoscută potrivit căreia între grupurile de limbi înrudite prin origine şi tipul de structură lingvistică nu există un paralelism absolut. Limbi neînrudite genealogic pot ajunge la un moment dat asemănătoare din punct de vedere structural — în special în urma unor contacte prelungite —, iar limbile înrudite pot evolua divergent sub raport tipologic (vezi şi p. 482—483). Cei mai mulţi lingvişti sînt de acord cu E. Sapir, care — în lucrarea citată — aprecia că, dintre criteriile care stau la baza caracterizării tipologice propuse de el, cel mai uşor se poate schimba gradul de sinteză (limbile romanice, bulgara şi engleza constituind în acest sens exemple strălucite de evoluţie de la sintetism la analitism), în al doilea rînd se situează „tehnica legăturii" dintre morfeme (în această privinţă un bun exemplu fiind, tot în cadrul indo-european, armeana, devenită, din flexionară, aglutinantă) [74], iar tipul „conceptual" evoluează cel mai lent.

---

[70] R. Jakobson, *lucr. cit.*, p. 20 şi urm.

[71] N. S. Trubetzkoy, *Gedanken über das Indogermanenproblem*, AL I, 1939, p. 81 şi urm.

[72] Emile Benveniste, *La classification des langues*, în *Conférences de l'Institut de linguistique de l'Université de Paris*, XI, 1952—1953, Paris, 1954, p. 33—50.

[73] E. Sapir, *The Takelma language of South-Western Oregon*, în „Handbook of American Indian Languages" II. Cele şase trăsături sînt: lipsa armoniei vocalice, prezenţa alternanţelor vocalice, prezenţa alternanţelor consonantice, identitatea grupurilor consonantice la iniţiala cuvîntului cu cele care apar în poziţie intervocalică, prezenţa prefixelor (alături de infixe şi sufixe), construcţia nominativă (respectiv, absenţa celei ergative).

[74] Declinarea numelor în armeana contemporană este perfect comparabilă cu cea din limbile uralo-altaice:

	singular	*plural*
Nom:	hay „armean"	hay-er
G.-D.:	hay-u	hay-er-u
Instr.:	hay-ov	hay-er-ov
Abl.:	hay-ē	hay-er-ē

(După L. Hjelmslev, *lucr. cit.*, p. 126.)

4. Clasificarea genealogică

În antichitate şi în evul mediu, oamenii nu şi-au pus ştiinţific problema numărului limbilor, nici aceea a asemănărilor şi deosebirilor dintre ele.

Numai în Renaştere, în noile condiţii economice, sociale şi culturale, s-a început studierea mai aprofundată a limbilor. Pe de altă parte, cuceririle europenilor în alte continente (Asia, Africa, America, Oceania) şi nevoile de înţelegere cu indigenii au dus la crearea de dicţionare, gramatici, lucrări teoretice. Misionarii au fost aceia care, călătorind în ţările coloniale, au alcătuit pentru prima dată astfel de lucrări. Multă vreme, scrierile lor au constituit singurele izvoare pentru cunoaşterea diferitelor limbi.

În secolul al XVI-lea a apărut prima încercare mai riguroasă de stabilire a unui grup de limbi înrudite; aceasta aparţinea lui I. Scaliger, care, în lucrarea *Diatriba de Europaeorum linguis*, arată că există 11 limbi de bază. În secolul al XVIII-lea, filozoful german Leibniz împarte limbile cunoscute de el în două mari familii. Cu toată rigiditatea schemelor pe care le stabileşte, clasificarea făcută de Leibniz are unele idei corecte. În acelaşi secol, M. V. Lomonosov emite o serie de ipoteze, valabile pînă astăzi, cu privire la asemănările dintre limbile slave şi alte limbi din Europa.

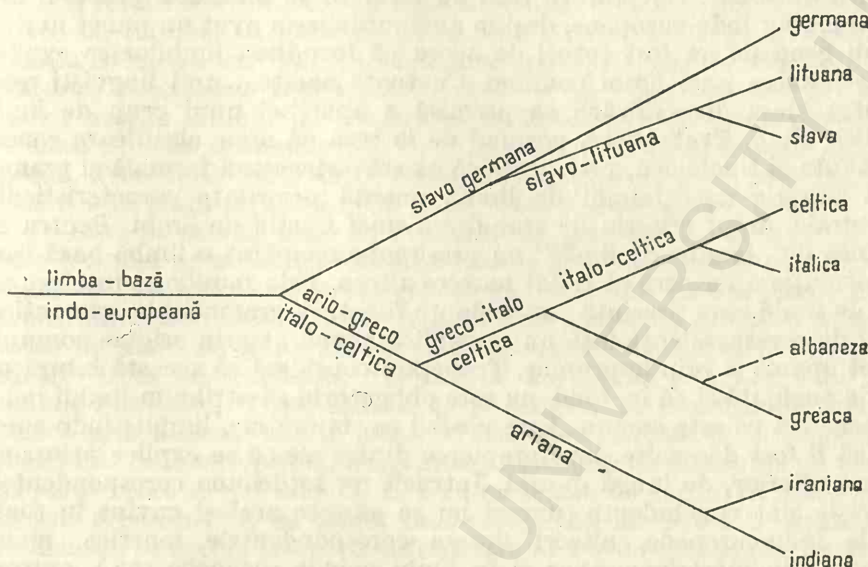
Tot în secolul al XVIII-lea (în a doua jumătate), problema înrudirii limbilor indo-europene se apropie în cea mai mare măsură de adevărul ştiinţific, cînd W. Jones, studiind manuscrisele sanscrite şi comparîndu-le cu limbile indiene contemporane, a arătat apropierea dintre sanscrită, greacă, latină, limbile germanice, celtice, iraniene (vezi *Metode specifice*, şi I B 2B).

Dar numai în secolul al XIX-lea, prin elaborarea metodei comparative-istorice, cu ajutorul căreia s-a făcut un uriaş salt în cercetarea lingvistică, s-au stabilit relaţii clare de înrudire între limbile indo-europene. Prima lucrare de gramatică comparată aparţine germanului Fr. Bopp. Apoi, independent unii de alţii, germanul J. Grimm, danezul R. Rask şi rusul A. H. Vostokov au publicat şi ei lucrări importante de gramatică comparată[1].

La jumătatea secolului al XIX-lea, A. Schleicher a contribuit în mod substanţial la precizarea criteriilor pentru determinarea înrudirii. El a formulat aşa-numita teorie a arborelui genealogic — Stambaumtheorie — pentru a explica exact felul în care au evoluat limbile indo-europene. Limba-bază indo-europeană s-ar fi scindat mai întîi în două ramuri: 1. slavo-germană (în nordul Europei), care ulterior a evoluat în germană şi slavo-lituană şi 2. ario-greco-italo-celtică, care apoi s-a scindat în ariană (asi-

[1] Pentru întreaga problemă, a clasificării genealogice, vezi André Martinet, *Le langage*, Paris, 1968, p. 814 şi urm.

atică), greacă-albaneză şi italo-celtică; ulterior, slavo-lituana, ariana şi italo-celtica s-au separat din nou. Schema arborelui genealogic, concepută de Schleicher, este următoarea:

S-a obiectat pe bună dreptate că teoria lui Schleicher este prea rigidă: pe de o parte, nu ne putem imagina un proces continuu de diversificare, fără să existe şi perioade de unificare; pe de altă parte, limba este un fenomen social-istoric complex, iar arborele genealogic e sugerat de ştiinţele biologice.

Punctul de vedere al lui Schleicher a fost combătut de J. Schmidt; după părerea lui, fiecare limbă este înrudită mai mult cu limbile vecine. Explicaţia stă în felul în care se extind inovaţiile lingvistice: ele se răspîndesc în cercuri concentrice, ca undele pe care le face o piatră aruncată în apă. Elementele arhaice rămîn în părţile extreme, în care nu au pătruns inovaţiile, în aşa-numitele arii laterale. Schmidt a tras concluzia pe baza faptului că, între limbile aflate la mari distanţe, deosebirile sînt mult mai mari decît între limbile apropiate geografic; de exemplu, între germană şi iraniană, deosebirile sînt mult mai mari decît între germană şi slavă. La aceeaşi idee a ajuns în mod independent şi romanistul H. Schuchardt. Teoria undelor are şi ea o serie de neajunsuri. În principiu, nu se poate admite ideea că există un punct fix de la care să pornească inovaţiile. Plecînd de la critica schematismului teoriei lui Schleicher, teoria undelor ajunge, prin exagerare, tot la schematism; în cadrul ei, se confundă critica unor amănunte din teoria lui Schleicher cu ideea justă că o limbă apare prin transformarea alteia. De fapt, cele două teorii nu se contrazic în mod absolut; în primul caz se arată cum un idiom unitar se poate scinda prin diversi-

ficare în idiomuri înrudite, în celălalt caz, se poate urmări evoluţia graiurilor subordonate aceleiaşi limbi [2].

În orice caz, cercetătorii care au încercat să analizeze procesul formării limbilor indo-europene, deşi în amănunte n-au avut un punct unitar, în linii generale au fost totuşi de acord că înrudirea limbilor se explică prin scindarea unei limbi comune. Cu toate acestea, unii lingvişti n-au acceptat ideea diversificării ca premisă a apariţiei unui grup de limbi înrudite. N. S. Trubeţkoi [3], pornind de la teza că orice clasificare genealogică este şi tipologică, prin aceea că există o structură formală şi gramaticală proprie unei familii de limbi, acordă prioritate caracteristicilor structurale, drept criteriu de stabilire a unei familii de limbi. Pentru el, noţiunea de „familie de limbi" nu presupune neapărat o limbă-bază care prin evoluţie ulterioară să fi dat naştere altora. Prin familie se înţelege un grup de limbi care prezintă concordanţe fonetice, gramaticale, semantice. Astfel de corespondenţe însă nu se explică neapărat prin origine comună, ele pot apărea şi prin împrumut. Trubeţkoi consideră că această latură nu trebuie neglijată şi că în fond nu este obligatoriu să atribuim limbii indo-europene tot ce este comun. Este posibil ca, la origine, limbile indo-europene să fi fost deosebite, iar apropierea dintre ele să se explice printr-un contact ulterior, de lungă durată. Întrucît nu totdeauna corespondenţele materiale sînt concludente (uneori nu se găseşte acelaşi cuvînt în toate limbile indo-europene, alteori lipsesc corespondenţele fonetice, multe elemente din morfologie apar şi în limbi neindo-europene etc.), autorul arată că probante sînt asemănările de structură. Pentru limbile indo-europene, el găseşte şase trăsături structurale comune. Trubeţkoi observă că fiecare din aceste trăsături se întîlneşte şi în limbi neindo-europene, dar toate la un loc apar numai în cele indo-europene. Deoarece tipul structural al unei limbi se schimbă, după părerea autorului, o limbă poate deveni cu vremea indo-europeană, şi anume cînd capătă cele şase trăsături structurale. Este posibil ca în aceeaşi vreme mai multe limbi să fi devenit indo-europene. Astăzi, retrospectiv, le considerăm dialecte ale limbii-bază, dar logic nu este obligatoriu să le socotim ca provenind dintr-o limbă comună. Putem porni de la premisa că între ele a existat un contact geografic strîns. De pildă, limbile ugro-finice şi cele samoede sînt legate la origine, din punct de vedere geografic, cu limbile altaice, acestea cu coreeana şi prin coreeană cu japoneza; pe de altă parte, limbile altaice sînt legate teritorial cu limbile tibeto-birmane. În Africa, de asemenea, se poate observa un lanţ asemănător, format din limbile semitice, hamitice, berbere şi kuşite cu limbile negroide etc. Astfel se poate formula teza continuităţii primitive, a lanţului neîntrerupt [4]. Tot pe baza celor şase trăsături structurale, Trubeţkoi

---

[2] În acest sens, vezi comentariul făcut de Al. Graur în articolul *Wellentheorien*, PLG V, 1967, p. 69–74.

[3] *Gedanken über das Indogermanenproblem*, AL I, 1939, 1, p. 81 şi urm.

[4] E. Benveniste socoteşte că acest tip de clasificare, „înrudirea prin înlănţuire (termen împrumutat din botanică) este singurul posibil în cazul marilor unităţi lingvistice; vezi Benveniste, *Problèmes*, p. 104 şi urm.

încearcă să stabilească şi domeniile lingvistice între care erau situate limbile devenite indo-europene : pe de o parte, limbile uralo-altaice şi ugrofinice, pe de altă parte, limbile caucaziene şi semitice.

Teoria lui Trubeţkoi nu rezistă criticii. Cea mai gravă obiecţie este aceea că termeni ca indo-european, semitic etc. arată în acelaşi timp şi filiaţia istorică a unei limbi şi înrudirea tipologică ; dar nu se poate explica, aistoric, precizează Benveniste [5], ceea ce se păstrează într-un anumit cadru istoric. Limbile indo-europene au trăsături structurale comune, dar acestea nu sînt suficiente pentru a încadra o limbă în familia indo-europeană. Trăsăturile structurale comune pot proveni fie din înrudire, fie din evoluţie în afara înrudirii (vezi *Clasificara tipologică*, IV B 3).

Cam pe aceeaşi linie cu Trubeţkoi se plasează teoria lui N. I. Marr, care n-a fost de acord cu ideea că limbile înrudite au la bază o limbă comună. El răstoarnă arborele genealogic, socotind că s-a plecat de la o multitudine de limbi care cu vremea s-au apropiat, căpătînd astfel calitatea de limbi înrudite. Înrudirea genealogică se bazează pe încrucişarea dintre limbi (de exemplu, din limbile autohtone şi latină s-au format limbile romanice). Toate limbile de pe pămînt, în evoluţia lor, trebuie să treacă prin aceleaşi stadii, trecerile fiind determinate de schimbările din societate. Indo-europeana, după Marr, înseamnă un ansamblu de elemente disparate care se pot înlocui. El nu ţine seama de faptul că limba este un sistem organizat şi, ca atare, indo-europeana nu putea fi alcătuită din elemente eterogene, luate din diferite limbi. Pe de altă parte, nu se poate concepe o limbă care să fi trecut de la o familie lingvistică la alta.

Atît concepţiile lui Trubeţkoi, cît şi cele ale lui N. I. Marr n-au găsit ecou în lumea oamenilor de ştiinţă, deoarece ele nu se bazau pe o situaţie lingvistică care să le justifice.

O altă încercare de negare a conceptului clasic de înrudire şi implicit a clasificării genealogice aparţine neolingviştilor. G. Bonfante [6], de pildă, susţine că în limbă totul se poate împrumuta, ajungîndu-se la un amestec lingvistic eterogen, la limbi mixte. Astfel, româna ar fi albaneză romanizată şi ar fi putut deveni o limbă slavă. O asemenea teorie e însoţită de critica legilor fonetice şi a tehnicii de cercetare comparativă-istorică, în special a reconstrucţiei. Avem a face cu o poziţie extremistă, care se încadrează în tendinţa generală de combatere abuzivă a neogramaticilor şi a rezultatelor cercetărilor lor.

În schimb, o teorie mai veche, cea a lui Schleicher, este confirmată în liniile ei generale de fapte reale ; de exemplu, este foarte evident că limbile romanice s-au format prin diversificarea limbii latine etc.

O bună clasificare genealogică nu este posibilă fără ca în prealabil să avem o descriere ştiinţifică a limbilor luate în considerare. Este importantă nu atît revizuirea principiilor fundamentale ale clasificării genealogice, cît folosirea la maximum a noilor procedee de analiză lingvistică

---

[5] *Lucr. cit.*, p. 110.
[6] *The Neolinguistic Position*, „Language" XXIII, 1947, 4, p. 344–375.

a căror aplicare la studiul diacronic al limbilor şi-a dovedit de nenumărate ori eficacitatea. Astfel, din contribuţia lui Trubeţkoi interesează nu atît criticile sale aduse clasificării genealogice, cît faptul că prin lucrările lui şi ale continuatorilor lui s-a ajuns la un nou mod de a aborda fenomenul lingvistic, şi anume cel structural, care, aplicat cu rigurozitate, poate împinge înainte cunoştinţele noastre privitoare la limbile înrudite şi la limba-bază. În literatura de specialitate, se citează de obicei *Memoriul* lui Saussure, care a reuşit, pe baza intuiţiei caracterului sistematic al limbii, să descopere sistemul vocalic al indo-europenei. Ulterior, cu ajutorul metodei structurale, asemenea fapte au fost şi mai riguros cercetate. Se cunosc în această privinţă contribuţiile lui E. Benveniste, J. Kuryłowicz, R. Jakobson, A. Martinet (vezi *Metoda comparativă-istorică*, I B 2 b α).

Aprecierea gradului de înrudire se poate face şi cu procedee de analiză cantitativă. Încă de multă vreme s-au dat rezultate statistice privitoare la compoziţia etimologică a vocabularului diferitelor limbi. care reflectă în mare măsură gradul de înrudire. Cercetările mai noi, bazate pe frecvenţa cuvintelor, au adus precizări interesante referitoare la înrudire, privită din punctul de vedere al importanţei cuvintelor în limbă. La noi pot fi menţionate lucrările privitoare la fondul principal lexical[7]. S-a stabilit astfel caracterul predominant latin al nucleului limbii noastre (mai mult de 60% din elementele lui sînt de origine latină), dar şi gradul mare de influenţă străină, mai ales slavă. Astfel de observaţii pot fi precizate cu ajutorul interpretărilor statistice.

Pentru prima oară, în anul 1928 antropologul polonez J. Czekanovski a aplicat metoda diagnosticului diferenţial, folosită anterior cu bune rezultate în antropologie şi etnografie. Această metodă se bazează pe recunoaşterea unor trăsături izolabile şi definibile a căror prezenţă sau absenţă poate fi determinată în entităţi numărabile. Se alege un număr de trăsături, se urmăreşte felul cum s-au transmis şi apoi se calculează coeficientul de asemănare pe grupuri de limbi, ajungîndu-se la o clasificare a treptelor de înrudire sau la stabilirea de tipuri lingvistice în interiorul unei familii. Avantajul acestui procedeu este acela că se lucrează simultan cu un mare număr de trăsături.

Ulterior, coeficientul de asemănare dintre limbile indo-europene a fost calculat după formule mai precise, însă, indiferent de formula folosită, rezultatele au fost destul de apropiate. Se pare că mai importantă decît alegerea formulei este alegerea criteriilor. Întrucît nu toate trăsăturile au o valoare egală, trebuie decis care dintre ele sînt mai semnificative. Desigur că, pentru a obţine rezultate exacte, este bine să se ia în considerare un număr cît mai mare de trăsături. Rămîne însă dificultatea distingerii trăsăturilor moştenite din limba-bază de inovaţiile paralele.

---

[7] Vezi Al. Graur, *Încercare asupra fondului principal lexical al limbii române*, Bucureşti, 1954.

Se pune deci problema valabilităţii datelor statistice. După cum s-a arătat, ceea ce poate fi supus calculului sînt trăsăturile de asemănare sau de concordanţă, dar nu gradul de înrudire în sens genetic. Asemănarea dintre limbi se poate datora şi influenţei reciproce, posterioară dezmembrării din trunchiul comun. Atunci cînd două limbi au origine comună şi cînd pierderea trăsăturilor originare se realizează în aproximativ acelaşi ritm, proba de asemănare şi cea de interdependenţă duc la rezultate satisfăcătoare. Concluzia unor cercetători este că nici o statistică nu poate măsura gradul de înrudire ca atare. În ce priveşte măsurarea gradului de asemănare, rezultatele sînt în funcţie de materialul utilizat. Desigur că acest risc există şi la aprecierile intuitive. Diferenţa este că, în cazul aprecierilor intuitive, bazate pe date empirice, referirile se fac la o realitate concretă, în timp ce în statistică legătura cu faptele concrete există numai la începutul cercetărilor, ulterior totul bazîndu-se pe calcul abstract şi pe deducţii. Este de presupus că metodele statistice vor putea fi de mai mare folos în viitor cu condiţia perfecţionării atît a lor înseşi, cît şi a materialului lingvistic supus calculului.

Cu toată nesiguranţa care intervine uneori, referitoare la integrarea exactă a unei limbi într-un anumit grup, toţi cercetătorii admit că există grupuri de limbi legate printr-un grad mai mare sau mai mic de înrudire. Sînt astfel două categorii de limbi : limbi înrudite şi limbi neînrudite. În orice limbă există, alături de elementele moştenite, şi elemente împrumutate. Pentru a demonstra înrudirea, nu contează proporţia dintre ele. Se poate întîmpla ca numărul elementelor împrumutate să depăşească uneori pe cel al elementelor moştenite. De exemplu, jumătate din vocabularul limbii engleze — limbă germanică — este de origine romanică; limba persană, limbă indo-europeană, conţine mai mult de jumătate elemente arabe. Demonstrarea înrudirii se face pe baza corespondenţelor de amănunt, în fonetică, gramatică, vocabular [8]. Pe baza acestora, se poate stabili cu precizie gradul de înrudire genealogică. L. Hjelmslev [9] subliniază în acest sens că „lingvistica genetică poate fi socotită absolut exactă şi poate este domeniul cel mai exact din ştiinţele umane".

Noţiunea de înrudire nu se confundă nici cu legăturile etnice dintre popoare, nici cu rasa. Limbi de diferite origini (şi tipuri structurale) se pot însuşi de orice fel de populaţii; de aceea nu se poate vorbi de determinarea mecanică a naturii limbii de către trăsăturile biologice ale vorbitorilor sau de către mediul geografic în care ei trăiesc. Astfel, limba latină, vorbită iniţial pe un mic teritoriu, s-a răspîndit la populaţii foarte deosebite de cele din Latium. Astăzi, limba engleză este răspîndită în toate continentele, la populaţii aparţinînd unor grupuri etnice diferite. Teoriile lingvistice mai noi [10] arată că individul se naşte cu un ansamblu de aptitudini lingvistice, cu o anumită competenţă care se referă la

---

[8] Vezi Meillet, *Lingu. hist.*, p. 88 şi urm.
[9] Vezi *Le langage*, Paris, 1966, p. 120.
[10] Vezi Noam Chomsky, *Le langage et la penseé*, Paris, 1969, p. 108 şi urm.

capacitatea de a învăța cu șanse egale orice limbă. Prin procesul de învățare, această competență se aplică la limba maternă (vezi și *Limba și rasa*, IV A2a).

Înrudirea nu are legătură obligatorie nici cu vecinătatea teritorială. De exemplu, basca ocupă o poziție izolată în Spania și Franța, fără ca nici măcar originea să nu i se fi putut stabili cu exactitate; maghiara, limbă ugro-finică, este înconjurată de limbi indo-europene; spaniola este vorbită pe teritoriul unde s-a constituit, în Spania, numai de vreo 30 de milioane de oameni, în timp ce un număr foarte mare de oameni — peste 60 de milioane — o vorbesc în America de Sud și Centrală.

Pentru a se defini în termeni cît mai puțin preciși rețeaua foarte complexă a tipurilor de filiație, în afara termenului de familie, se folosesc termenii ramură, grup, subgrup, pentru subîmpărțiri din ce în ce mai mici, delimitate după gradul de înrudire. De exemplu, în interiorul marii familii de limbi indo-europene, se vorbește de ramura limbilor romanice, a limbilor slave etc. Limbile germanice, la rîndul lor, se împart în grupul limbilor germanice de răsărit, de nord și de apus. Grupul de nord, sau scandinav, cuprinde subgrupul de vest (islandeza și norvegiana) și subgrupul de răsărit (suedeza și daneza). (Se poate preciza însă că această terminologie convențională nu este respectată de toți lingviștii. În primul rînd, termenul de familie se folosește în mod obișnuit și pentru grupări mai mici; se vorbește de pildă, de familia limbilor indo-europene, dar și de familia limbilor romanice; nici ceilalți termeni nu sînt folosiți foarte riguros.)

Acest caracter foarte complex al posibilităților de grupare genealogică a determinat pe unii lingviști să considere imaginea ramificațiilor unui trunchi ca prea săracă pentru a reda plastic multiplele posibilități de combinare. După părerea lui V. Pisani[11], realitatea faptelor lingvistice poate fi sugerată mai degrabă printr-un sistem hidric complicat: un fluviu adună apă din torente și rîuri, la un moment dat se amestecă cu alt fluviu, apoi se bifurcă, fiecare din cele două brațe continuă să se amestece cu alte cursuri de apă etc.

Într-adevăr, situațiile care pot apărea în cadrul unei clasificări genealogice sînt foarte diferite. Uneori, alături de ramuri bogat reprezentate, figurează limbi izolate. În limbile indo-europene, alături de marile ramuri arătate mai sus există limbi izolate —greaca, armeana, albaneza. care nu pot fi grupate cu altele și care nu s-au diversificat în idiomuri înrudite. Alteori, grupurile sînt foarte diferit reprezentate. Limbile celtice cuprind două grupuri: grupul continental, reprezentat printr-o singură limbă, galica (de altfel dispărută) și cel insular, format din două subgrupuri: gaelic și britonic.

Cea mai comodă analiză genealogică este aceea dintre limbile înrudite îndeaproape: de exemplu, limbile slave care se împart în slave. de răsărit, de apus și de sud pot fi studiate în cadrul celor trei grupuri separat; apoi, problemele comune tuturor limbilor slave pot fi explicate prin slava comună, iar aceasta la rîndul ei, prin indo-europeană

[11] Vezi *Parenté linguistique*, „Lingua" 1, 1952.

Rezultă de aici că există o gradație continuă care ne permite să stabilim diverse trepte de înrudire pînă la ultimul stadiu al cunoștințelor posibile. Se înțelege că putem compara și două limbi ca franceza și indiana, dar aici apar o serie de complicații pe care le evităm dacă alegem în prealabil ca termen de comparație o limbă romanică, înrudită mai îndeaproape cu franceza. Cînd diferențele dintre limbi sînt foarte mari, comunitatea de origine este aproape imposibil de recunoscut; de pildă, dacă n-am compara decît franceza, bulgara, armeana, ca reprezentante ale limbii indo-europene, ar fi greu de stabilit înrudirea celor trei limbi[12]. Greutăți serioase în clasificarea genealogică sînt determinate și de alți factori. Astfel, unele limbi nu pot fi grupate, cum e cazul limbii basce; multe limbi au dispărut (etrusca, mesapica, veneta), alte limbi sînt cunoscute insuficient, ca, de pildă, limbile din Africa etc.

Fiind vorba de fapte de înrudire cu tratament istoric supus unor tipuri diferite, este normal ca și clasificarea genealogică să nu fie omogenă. Definiția noțiunii de înrudire a limbilor a fost elaborată mai ales pe baza studiului limbilor indo-europene. Este adevărat că în domeniul indo-european se observă, în mare, același tip de fapte; în alte familii, situația este mai complicată. Savanții au reușit să distingă, printre miile de idiomuri vorbite pe glob, un număr restrîns de familii, care se grupează după criteriul înrudirii dintre ele.

Dacă luăm în considerare situația lingvistică de pe diferite continente, observăm că în Europa majoritatea limbilor sînt indo-europene; acestea sînt împărțite în grupuri mai mari sau mai mici, la care se adaugă și unele limbi izolate, ca greaca, armeana, albaneza.

În Asia există o mare diversitate de familii lingvistice : indo-europeana, turcica, chino-tibetana, dravidiana și multe limbi a căror apartenență este foarte discutată (ainu, munda, coreeana, japoneza etc.).

În America, în afara limbilor autohtone (amerindiene), clasificate geografic, nu genealogic (din cauza insuficientei lor cunoașteri), se vorbesc limbi aduse de colonizările europenilor (spaniola, portugheza, franceza, engleza).

În Africa, cele mai numeroase sînt limbile negro-africane; alături de ele, sînt folosite limbi semito-hamitice și cîteva limbi indo-europene, aduse de coloniști (olandeza, engleza, portugheza, spaniola, franceza, italiana); în Oceania au fost grupate genealogic limbile indo-europene, polineziene, australiene și papuase.

Este greu să se dea un tablou exact al limbilor care se vorbesc pe glob; în general, se admite clasificarea genealogică făcută de A. Meillet–M. Cohen în voluminoasa lucrare *Les langues du monde*.

Cea mai mare întindere dintre toate o are familia limbilor indo-europene, singura răspîndită în toate continentele. Limbile indo-europene sînt vorbite aproximativ de 1 miliard și jumătate de oameni (cam jumătate din populația globului). Ele s-au bucurat de atenția deosebită a specialiștilor, care le-au supus unor studii amănunțite, reușind să

---

[12] Vezi Meillet, *lucr. cit.*, p. 93.

dezvăluie trăsăturile lor caracteristice pe o perioadă foarte lungă, de circa 3500 de ani. În această mare familie intră ramurile limbilor indo-iraniene, germanice, romanice, slave, armeana, albaneza, greaca etc. Tot din limbile indo-europene fac parte unele limbi descoperite de cîteva decenii — hitita și toharica —, de o mare importanță pentru cunoașterea limbilor indo-europene, prin marea lor vechime. Unele limbi indo-europene au dispărut, ele fiind cunoscute prin urme foarte vagi: mesapica, veneta, ilira, traca, frigiana etc. Ca număr de vorbitori, în zilele noastre, limbile indo-europene sînt reprezentate, în mare, de principalele ramuri — limbile germanice, circa 400 de milioane de vorbitori, limbile indiene vorbite de aproape 400 de milioane de oameni, limbile romanice, aproape 370 de milioane și cea a limbilor slave, aproape 270 de milioane de vorbitori.

Limbile semito-hamitice acoperă un domeniu vast, întinzîndu-se în Peninsula Arabică și țările care o înconjoară la nord, precum și în tot nordul Africii. Ele sînt reprezentate prin ramurile semită, kușită, berberă, ciadă, egipteană. Cea mai importantă este araba (care face parte din limbile semite); după chineză și engleză, ea ocupă al treilea loc ca răspîndire pe glob.

Limbile uralo-altaice cuprind ramura uraliană (scindată la rîndul ei în limbile ugro-finice și samoede) și ramura altaică în care intră limbile turcice, mongole și tunguse.

O altă mare familie este aceea a limbilor chino-tibetane care cuprinde ramura tai-chineză și tibeto-birmană. Din această familie, chineza este cea mai importantă, ea numărînd circa 700 de milioane de vorbitori. Unii lingviști au încercat să claseze în această familie coreeana și japoneza, dar cercetările recente au arătat că acestea nu sînt înrudite nici cu alte limbi, nici între ele.

Limbile caucaziene, socotite de unii ca formînd, cu basca, familia limbilor ibero-caucaziene, sînt împărțite în ramura de vest, de sud și de est.

Limbile dravidiene, vorbite în partea de sud și sud-est a Indiei, ocupau întreaga Indie înainte de venirea triburilor de origine indo-europeană.

Există și unele familii mai puțin importante și mai puțin studiate: munda, ainu, mon-khmer etc.

Un mare număr de limbi sînt încă grupate geografic, deoarece nu se poate stabili o înrudire genealogică între ele. Așa sînt limbile amerindine și negro-africane; la acestea din urmă înrudirea este dovedită în cazul limbilor bantu, boșimane și hotentote.

Pe lîngă această clasificare curentă, există și încercări de clasificări mai cuprinzătoare, adică de regrupare a familiilor. Astfel, L. Hjelmslev [13] stabilește șase mari familii (pe care le împarte în clase, grupuri, ramuri): indo-europeană, hamito-semitică, bantu, uraliană, altaică, sino-austriană (în care introduce chino-tibetana, malaio-polineziana, munda, monkhmer și vietnameza).

[13] *Lucr. cit.*, p. 97 și urm.

S-au făcut încercări de apropiere genealogică între limbile indo-europene și cele semito-hamitice (danezul H. Møller), între limbile semito-hamitice și bantu (L. Homburger), între limbile uraliene și cele indo-europene (H. Pedersen). Socotind că înrudirea între toate acestea a fost demonstrată suficient, L. Hjelmslev reduce și mai mult numărul familiilor, stabilind numai trei mari diviziuni: 1. familia nostratică, în care intră limbile indo-europene, semito-hamitice și poate bantu; 2. familia sino-austriană și 3. familia altaică. În afara acestor mari familii vorbite de 8/9 din toată populația de pe glob, autorul admite și existența unor limbi izolate din punct de vedere genealogic sau care formează familii foarte restrînse (coreeana, japoneza, limbile ainu, caucaziene, dravidiene, australiene, amerindiene etc.). Afirmațiile lui Hjelmslev referitoare la posibilitatea grupării majorității limbilor în trei mari categorii sînt însă prea categorice; dovedirea apartenenței familiilor actuale la unități mai largi necesită încă cercetări aprofundate, aflate în prezent doar într-o fază incipientă.

Din cele arătate rezultă că valoarea clasificării genealogice nu poate fi contestată, chiar dacă pe baza cunoștințelor actuale nu se poate da un tablou cuprinzător și exact al familiilor de limbi existente. Așa cum subliniază E. Benveniste, „singurul mijloc de a păstra pentru clasificarea genealogică un sens lingvistic este acela de a considera «familiile» ca deschise și relațiile dintre ele ca supuse totdeauna revizuirii"[14]. Același autor subliniază patru trăsături de bază ale limbilor, din punctul de vedere al înrudirii lor: (a) Fiecare membru face parte dintr-un ansamblu de clase ierarhice și aparține fiecăreia din ele la un anumit nivel. (b) Clasele se găsesc în raport de incluziune: fiecare dintre ele include pe cea care urmează și este inclusă în cea care precedă. (c) Studierea claselor aflate la același nivel nu facilitează cunoașterea lor reciprocă, a uneia prin cealaltă; de exemplu, caracteristicile limbilor italice nu furnizează relații cu privire la natura limbilor slave. Prin urmare, clasele de la un anumit nivel nu se află în raport exact de complementaritate, întrucît ele nu epuizează ansamblul din care fac parte: ne putem aștepta oricînd la noi clase care să se adauge acelora de la nivelul luat în considerare.

Deoarece o clasificare integrală cere o cunoaștere aprofundată a limbilor, e necesară analiza serioasă a trăsăturilor lor fundamentale și a relațiilor diacronice dintre limbile înrudite. Marea importanță a clasificării genealogice e aceea că ea, fiind istorică, dă o imagine de ansamblu asupra procesului de evoluție lingvistică. Înrudirea limbilor arată că ele aparțin la o unitate de origine și că, în ciuda vicisitudinilor istoriei, această unitate este aproape de nezdruncinat.

---

[14] Benveniste, *Problèmes*, p. 116.

5. Echivalența idiomurilor

Multitudinea idiomurilor care se vorbesc pe suprafața pămîntului și deosebirile uneori foarte mari dintre diversele sisteme lingvistice au făcut să se nască întrebarea dacă tot ceea ce exprimă o limbă poate sau nu să fie redat cu mijloacele altei limbi. Cu alte cuvinte, în ce măsură se poate admite că limbile sînt echivalente.

Ideea că există limbi mai dezvoltate și limbi înapoiate a fost intuită încă din antichitate, și la greci ea este cuprinsă în credința acestora că limba greacă e cea mai avansată, iar celelalte popoare se *bîlbîie*, vorbesc *grosolan*, de aceea grecii au numit barbari pe toți care vorbeau altă limbă decît greaca.

Cu toate acestea, pe măsură ce s-au înmulțit contactele dintre diferitele colectivități lingvistice, s-a putut observa că și alte limbi deservesc tot așa de bine societățile în care sînt vorbite. Pornindu-se de aici și pe baza unei concepții naive despre limbă, văzută ca repertoriu [1] de cuvinte corespunzînd fiecare unui anumit lucru, s-a ajuns la o înțelegere simplistă a echivalenței idiomurilor. Pînă la Humboldt, în mare parte echivalența idiomurilor se baza pe credința în caracterul universal al conceptelor, credință izvorîtă, pe de o parte, din identitatea structurii spiritului uman, pe de altă parte, din identitatea universului.

În lumina concepțiilor din lingvistica actuală, problema echivalenței idiomurilor capătă o nouă fundamentare teoretică. Analizată de pe poziția teoriilor din lingvistica modernă, echivalența idiomurilor devine o ipoteză pe cît de greu de admis, pe atît de greu de respins. Există argumente și pro și contra, iar analiza lor trebuie să conducă la găsirea unei soluții care, pe cît posibil, să fie conformă cu realitatea obiectivă.

Concepția naivă pe care s-a bazat credința că limbile sînt echivalente a fost zdruncinată de ideile lui Humboldt cu privire la *forma internă* a limbii, în care se reflectă specificul național al unui popor.

Influențat de filozofia lui Kant, Humboldt formulează teza după care spiritul unui popor (națiune) este individualizarea unuia și aceluiași spirit divin.

Pe de altă parte, între limba unui popor și spiritul său există un raport de dependență: „Limba unui popor este spiritul său, în timp ce spiritul unui popor este limba sa"[2]. „Fiecare limbă descrie un cerc în jurul poporului căruia îi aparține și nu se poate ieși din acest cerc decît intrînd în altul"[3]. Deci aceste cercuri pe care limba le trasează în jurul poporului nu pot fi transpuse unele în altele. După părerea lui Humboldt, fiecare limbă reprezintă un sistem finit; ea exprimă mentalitatea unui

---

[1] Vezi: Saussure, *Cours*, p. 97; Martinet, *Eléments*, p. 14.

[2] W. von Humboldt, *Über die Verschiedenheit des menschlichen Sprachbaues und ihren Einfluss auf die geistige Entwicklung des Menschengeschlechts*, Berlin, 1936, p. 37.

[3] *Ibidem*, p. 59.

popor sau a altuia şi e imposibil de a traduce această mentalitate prin mijloace proprii altei mentalităţi.

Aceste idei, care la Humboldt sînt uneori insuficient de clare, au fost reluate şi interpretate, iar astăzi toţi lingviştii sînt de acord cu faptul că, pe de o parte, într-o oarecare măsură fiecare limbă decupează din realitate aspecte diferite, iar, pe de altă parte, aceeaşi realitate este structurată diferit în limbi diferite. Astfel Martinet, combătînd noţiunea de limbă-repertoriu, arată că „ea are la bază ideea simplistă că întreaga lume se ordonează, anterior viziunii umane, în categorii de obiecte total distincte, fiecare primind obligatoriu o desemnare în fiecare limbă"[4]. „De fapt — spune mai departe autorul — fiecărei limbi îi corespunde o organizare proprie a datelor experienţei. A învăţa o altă limbă nu înseamnă să pui noi etichete pe nişte obiecte cunoscute, ci să te obişnuieşti să analizezi altfel obiectul comunicării lingvistice"[5].

La ideea că aceeaşi realitate se structurează diferit în limbi diferite conduce şi teoria lui Hjelmslev despre semnul lingvistic.

Concepînd semnul lingvistic ca relaţie de solidaritate între două forme (a conţinutului şi a expresiei), Hjelmslev susţine că diferenţele dintre limbi se datorează celor două forme care decupează altfel substanţa (a conţinutului şi a expresiei), aceeaşi peste tot.

Pentru acest motiv, cînd este vorba de stabilirea echivalenţelor între idiomuri diferite, trebuie să avem în vedere că a, b, c ca termeni ai unui sistem care denumesc obiectele A, B, C nu pot fi transpuşi prin termenii a' b' c' ai altui sistem, deoarece, deşi aceştia se referă la aceeaşi realitate, totuşi este o realitate văzută altfel, adică nu ca A B C, ci ca $A'B'C'$. Altfel spus, $a\ b\ c \neq a'\ b'\ c'$ pentru că $ABC \neq A'B'C'$.

Teoretizînd punctul de vedere după care aceeaşi realitate este structurată diferit în limbi diferite, lingvistica modernă pare să dea apă la moară unei idei care de la Humboldt şi pînă astăzi nu a încetat de a fi susţinută cu mai mult sau mai puţin succes; este vorba de concepţia că limbile nu sînt echivalente pentru că termenii lor şi structurile lor în general nu sînt echivalente.

Într-adevăr, chiar şi numai o comparaţie superficială este suficientă pentru a observa că ceea ce într-o limbă este exprimat într-un anumit fel în altă limbă îmbracă o altă formă. Astfel ceea ce în româneşte este redat în forma *Cîţi ani ai?* în alte limbi se spune altfel: fr. *Quel âge as-tu?*, engl. *How old are you?*, rus. *Сколько тебя лет?* etc. Dar în ce măsură constituie acest lucru un argument împotriva admiterii echivalenţei idiomurilor? Trebuie să recunoaştem că aceeaşi realitate poate fi structurată în mai multe feluri chiar în una şi aceeaşi limbă. Dacă, de exemplu, spunem că *lupul mănîncă oaia* sau că *oaia este mîncată de lup* nimic nu-l împiedică pe interlocutorul nostru să înţeleagă unul şi acelaşi lucru.

---

[4] Martinet, *Eléments*, p.15.
[5] *Ibidem*, p. 16.

Privită prin prisma echivalenței idiomurilor, comparația pe care o face Hjelmslev între cuvintele: germ. *Baum*, *Holz*, *Wald* și fr. *arbre*, *bois*, *forêt* pentru a demonstra că aceeași zonă a realității extralingvistice este divizată în mod diferit în germană și în franceză [6] dovedește, în ultimă analiză, nu că limbile nu ar fi echivalente, ci mai degrabă justifică greutățile care stau în calea stabilirii corespondențelor între termenii diferitelor sisteme lingvistice.

Așadar, faptul că limbi diferite structurează diferit aceeași realitate nu e decît aparent o dovadă a lipsei de echivalență între idiomuri. Echivalența sau nonechivalența idiomurilor trebuie apreciată nu după „cum exprimă", ci după „cît exprimă" limbile în comparație. Ceea ce într-o limbă se exprimă printr-un cuvînt, în altă limbă se poate exprima prin mai multe cuvinte sau printr-o perifrază; ceea ce într-o limbă se redă cu ajutorul unui cuvînt, în altă limbă poate fi redat printr-o desinență. Aceste deosebiri dintre limbi, care sînt determinate de tipul structural căruia îi aparține limba dată, nu pot constitui dovezi ale non-echivalenței idiomurilor. Din punctul de vedere al echivalenței idiomurilor, important e faptul că ceea ce exprimă o limbă poate fi exprimat și în altă limbă, indiferent de deosebirea dintre mijloacele folosite de o limbă sau alta.

Partizanii ideii că limbile nu sînt echivalente aduc însă și alte argumente. Neohumboldtienii nu se opresc la constatarea, pînă la un punct întemeiată, că aceeași realitate este structurată diferit în limbi diferite, ci merg mult mai departe. Reînviind tezele susținute de Humboldt cu privire la legătura dintre limba și spiritul unui popor și atribuind limbii un rol demiurgic, neohumboldtienii ajung să răstoarne raportul real dintre limbă — gîndire — realitate. Limba nu mai este forma de exprimare a gîndirii, care la rîndul ei reflectă realitatea, ci o forță care impune omului un anumit mod de a înțelege lumea. „Lumea nu este numai înțeleasă și gîndită de om cu ajutorul limbajului; viziunea lui despre lume și modul de a trăi în această viziune sînt deja determinate de limbaj" [7].

Punctul de vedere humboldtian cu privire la limbă ca forță care creează o anumită *viziune a lumii* a fost redescoperit independent de către E. Sapir și B. L. Whorf. Potrivit ipotezei Sapir-Whorf, limba ajută omului nu numai la comunicarea ideilor; ea creează tiparele în care sînt modelate datele experienței individului: „... noi disecăm natura — spune Whorf — urmînd linii trasate dinainte de limbile noastre materne"[8].

Considerînd că în raportul dintre realitate, ca obiect al reflectării, și limbaj, ca mijloc de exprimare, factorul determinant îl constituie limbajul, neohumboldtienii și adepții ipotezei Sapir-Whorf ajung să susțină că noi

---

[6] Fr. *bois* se referă la o zonă care în germană constituie o parte a domeniului de referință din cuvîntul *Holz*, iar altă parte a domeniului de referință din cuvîntul *Wald*; germ. *Wald* are ca domeniu de referință atît o parte a domeniului fr. *bois*, cît și o parte a domeniului de referință fr. *forêt*.

[7] E. Cassirer, *Pathologie de la conscience symbolique*, „Journal de psychologie", 1929, p. 29.

[8] B. L. Whorf, *Language, thought and reality*, New York, 1958, p. 213.

percepem şi înţelegem lumea în funcţie de limbile materne, care ne creează şi ne impun o anumită imagine asupra lumii.

G. Mounin arată [9] că, din punctul de vedere al neuhumboldtianismului, elementele realităţii unui limbaj nu revin niciodată sub aceeaşi formă în altă limbă şi nu sînt o copie directă a realităţii. Ele sînt realizarea lingvistică şi conceptuală a unei vederi a realităţii care procedează ca o matriţă structurală unică, care în mod continuu compară şi opune, uneşte şi separă datele realităţii. Observaţia este valabilă şi pentru ipoteza Sapir-Whorf.

Concepţia etnolingvistică, care susţine că există „modele lingvistice'' diferite de la o limbă la alta şi că aceste modele, creaţii ale „geniului limbii'', influenţează felul de a gîndi al oamenilor sau „viziunea diferită asupra lumii'' pe care neohumboldtienii o explică prin diferenţe dintre limbi, în ultimă analiză, pledează împotriva echivalenţei idiomurilor.

Rasismul lingvistic, care îşi are rădăcinile în concepţiile mai sus amintite ale neohumbolditienilor, susţine de fapt inegalitatea dintre limbi, admiţînd că există limbi superioare şi limbi inferioare, după cum există rase superioare şi rase inferioare.

Constatarea că aceeaşi substanţă fizică poate accepta descrieri semantice diferite după cum aparţine unei civilizaţii sau alteia (dovadă descrierea spectrului solar care nu are în toate limbile acelaşi număr de culori sau descrierea zăpezii care la eschimoşi deosebeşte pînă la 30 de nuanţe diferite) dovedeşte că limba condiţionează, dar numai într-o anumită măsură, viziunea noastră despre lume.

În această ordine de idei, amintim pe Adam Schaff, cu articolul *Langage et réalité* [10]. Autorul arată că pentru a combate pe cei ce susţin că limbajul e forţa creatoare a realităţii e suficient să le punem problema originii limbajului. Creatorul „imaginii lumii'' (limbajul) e în acelaşi timp un produs creat de această lume. Cînd spunem că eschimoşii disting 30 de feluri de zăpadă, că deci au o altă viziune a aceleiaşi realităţi, nu înseamnă că ei fabrică în mod arbitrar diferitele feluri de zăpadă; ele există în mod obiectiv, dar noi le-am neglijat pentru că ne-am concentrat atenţia asupra trăsăturilor comune ale acestor feluri de zăpadă : culoare, temperatură etc.

Distincţia pe care eschimoşii o fac între diferitele feluri de zăpadă este pentru ei o chestiune de viaţă şi de moarte, şi evoluţia limbajului în sensul marcării acestei distincţii este impusă de practica socială [11]. Ca dovadă că nu se poate merge prea departe în interpretarea diferenţelor dintre limbi ca izvor al viziunii diferite asupra lumii ar putea servi şi observaţia că exemplele de deosebiri frapante care se aduc în astfel de discuţii sînt puţin numeroase şi de obicei cam aceleaşi. Probabil că asemănările dintre limbi în ceea ce priveşte viziunea asupra lumii sînt mai numeroase decît deosebirile.

---

[9] Mounin, *Traduction*, p. 45.
[10] Apărut în revista „Diogène'', nr. 51, 1965.
[11] Schaff, *art. cit.*, p. 157.

Pare întemeiată remarca că ipoteza Sapir-Whorf este fundată pe un cerc vicios : se postulează diviziunea diferită a lumii pentru că există structuri lingvistice diferite, apoi se explică că aceste structuri lingvistice sînt diferite pentru că ele reflectă viziuni diferite asupra lumii [12].

O altă ipoteză cu implicații pentru problema echivalenței idiomurilor este aceea a ,,multitudinii civilizațiilor "sau,, a culturilor".

Mult timp s-a crezut în identitatea universului terestru, dar dezvoltarea antropologiei și a etnografiei au dovedit că nu întotdeauna structurile lingvistice exprimă aceeași ,,lume", ci ,,lumi" sau ,,culturi" diferite. Diferențele de structuri lingvistice provenite din diferențele existente în realitatea obiectivă nu trebuie confundate cu neconcordanțele datorate modurilor diferite de a exprima aceeași realitate.

Deși locuiesc pe aceeași planetă, oamenii nu se află peste tot în aceleași condiții de viață. Există deosebiri în formele de relief însoțite de diferențe de climă, de floră și faună, după cum există deosebiri și în cultura materială, ceea ce accentuează ruptura între ,,culturile" umane. La toate acestea trebuie să adăugăm deosebirile din cultura socială și deosebirile în domeniul culturii ideologice.

Întrucît există un acord în privința admiterii diferențelor de cultură sau de civilizație, devine legitimă întrebarea dacă nu cumva aceste deosebiri de cultură generează inegalitatea idiomurilor. Într-adevăr, limbile se deosebesc mai mult prin ceea ce nu exprimă decît prin ceea ce exprimă, deși cu mijloace și în moduri diferite. Româna de exemplu nu marchează prin termeni diferiți deosebirile de înțeles pe care engleza le redă prin cuvintele *grandson* și *nephew*. Dacă însă într-un context sau altul se simte nevoia de a preciza despre ce fel de nepot este vorba, româna recurge la perifrază și redă sensul cuvintelor din engleză prin *nepot de fiu* și respectiv *nepot de frate* sau *de soră*. Limba maya nu are cuvinte pentru a exprima noțiunile *frate* și *soră*, în schimb are termeni distincți pentru *frate mai tînăr* și *frate mai în vîrstă* [13].

Deosebirile de acest fel apar cu atît mai evident cu cît limbile în comparație sînt purtătoare ale unor civilizații de nivel diferit.

De aceea, cînd vorbim de echivalența idiomurilor, trebuie să avem în vedere că există grade diferite de echivalență, după cum există civilizații de nivele diferite. Limbile popoarelor aflate pe aceeași treaptă de dezvoltare sînt echivalente într-o măsură mai mare decît limbile purtătoare ale unor civilizații de nivele diferite.

Pentru a înțelege posibilitățile reduse în stabilirea echivalenței între limbi care exprimă civilizații de grade diferite, ar fi suficient să ne gîndim la greutățile pe care le-ar ridica tentativa de traducere a unei cărți de filozofie într-o limbă care nu are încă vocabular științific.

Diferența dintre civilizații nu justifică negarea totală a echivalenței idiomurilor. Chiar în cadrul aceleiași civilizații, între diferite gru-

---

[12] Mounin, *lucr. cit.*, p. 264.

[13] Pentru exemple, vezi Mounin, *lucr. cit.*, p. 66.

puri sociale, din cauza diferenţelor de cultură, există neconcordanţe între termenii folosiţi pentru denumirea unei anumite realităţi. De exemplu, acolo unde citadinul vede *iarbă* în general, ţăranul distinge cîteva soiuri de iarbă, avînd termeni deosebiţi pentru fiecare soi. Această neechivalenţă dintre diferite limbaje din cadrul aceluiaşi sistem lingvistic nu constituie însă un obstacol de neînlăturat în calea comunicării între diferitele grupuri speciale ale aceleiaşi colectivităţi lingvistice. Păstrînd anumite proporţii, observaţia este valabilă şi pentru posibilităţile de comunicare între sisteme lingvistice care exprimă civilizaţii diferite. Punctul de plecare în admiterea echivalenţei idiomurilor trebuie să-l constituie conceptul despre ,,universaliile limbajului'', care este independent de gradul sau tipul de civilizaţie.

În ciuda diversităţii sub care se prezintă limbile naturale, faptul că toată omenirea locuieşte pe aceeaşi planetă face ca pentru limbaj, în general, semnificaţia referenţială de bază să fie aceeaşi. Sistemul logic care se află la baza gîndirii ca mijloc de cunoaştere a realităţii este de asemenea acelaşi pentru toate popoarele.

Cu alte cuvinte, există universalii cosmologice la care trebuie să adăugăm universaliile biologice, fiziologice, psihologice şi sociologice, toate constituind un vast cîmp de trăsături comune care au permis lingvisticii moderne să fundeze o noţiune relativ nouă, aceea a universaliilor limbajului [14].

După definiţia lui I. F. Varduli, universaliile limbajului sînt trăsăturile lingvistice relevante sau raporturile dintre trăsăturile lingvistice existente în toate limbile [15].

Reiese din această definiţie că, în stadiul actual de dezvoltare, lingvistica postulează nu numai un ansamblu de universalii formale (adică reguli valabile pentru toate limbile), ci şi un anumit număr de universalii *substanţiale*.

---

[14] Nu există un acord general cu privire la definirea acestui concept, ceea ce se reflectă şi în folosirea a doi termeni care nu sînt perfect sinonimi : *universaliile limbii* (limbajului) şi *universaliile lingvistice*.

După una din teorii, *universaliile lingvistice* sînt ,,teze rezumative despre caracteristici sau tendinţe împărtăşite de toţi vorbitorii. Ca atare, ele constituie tezele cele mai generale ale lingvisticii'' (I.H. Greenberg, Ch.E. Osgood şi J.J. Jenkins, *Memorandum Concerning Language Universals*, în *Universals of Language*, Cambridge, 1966, p. XV).

Concepute astfel, universaliile lingvistice au în vedere doar cîmpul tradiţional al lingvisticii, adică limbile naturale. Autorii *Memorandum*-ului arată că din punct de vedere logic universaliile lingvistice pot fi definite ca afirmaţii de tipul : ,,în toate limbile există X'' sau ,,în toate limbile există sau X sau Y'', adică afirmaţii care se referă la existenţa sau absenţa în toate limbile a unui element sau afirmaţii care se referă la probabilitatea unui element, de tipul : ,,X, sau o valoare a lui X, e mai probabil decît Y''.

În acord cu teoria susţinută de Hockett, *universaliile limbajului* sînt acele trăsături care se găsesc în toate limbile (*The Problem of Universals in Language*, în *Universals of Language*, p. 1).

În această accepţie termenul de *universalii ale limbii* (*limbajului*) acoperă un cîmp mai larg, întrucît, în afară de limbile naturale, poate avea ca domeniu de referinţă şi alte sisteme semiotice.

[15] În art. *Несколько замечаний в связи с языковыми универсалиями*, în *Семиотика и восточные языки*, Moscova, 1967, p. 107–112.

Premisa necesară în determinarea pe cale empirică a universaliilor limbajului este dată de descrierea mai multor (poate a tuturor) sisteme lingvistice. Din compararea mai multor sisteme lingvistice cunoscute sînt deduse trăsăturile sau relaţiile lingvistice universale.

Se încearcă determinarea universaliilor la diferite nivele ale limbii : fonetică, morfologie, sintaxă, semantică. Cu cît este mai sistematic nivelul limbii, cu atît e mai uşor de descris şi deci mai uşor de desprins ceea ce este universal pentru acel nivel şi invers.

Pentru acest motiv cel mai uşor de determinat vor fi universaliile la nivel fonologic, iar cel mai greu, la nivel semantic.

De exemplu, toate limbile au vocale şi consoane, iar organizarea vocalelor şi a consoanelor prezintă unele caracteristici universale [16]. Universaliile fonologice, concepute ca trăsături distinctive inerente, au fost relevate de R. Jakobson [17], care stabileşte 12 opoziţii binare, din care fiecare limbă alege şi îmbină diversele trăsături distinctive în funcţie de specificul ei.

În materie de semantică, greutatea descoperirii legilor generale nu trebuie să conducă la negarea lor. Observînd că în toate limbile lumii există aspecte comune ale *transferului de sens*, ca : metafora, metonimia etc., F. M. Berezin consideră că trebuie să acceptăm presupunerea unei logici interioare coordonatoare care se manifestă în transformarea sensului cuvintelor [18]. Rezultă de aici că, cel puţin în măsura în care depind de logică, modificările semantice au caracter universal.

Referitor la morfologie, universaliile sînt parţial implicate în discuţiile care s-au făcut în legătură cu faptul că cea mai mare parte a limbilor admit opoziţia verbo-nominală [19].

În cadrul verbului, opoziţia temporală : prezent — trecut — viitor este generală, chiar dacă mijloacele de marcare a ei diferă.

În cercetarea universaliilor sintactice o direcţie nouă reprezintă analiza structurală a limbilor.

S-a încercat relevarea universaliilor sintactice pe baza analizei structurale urmînd 3 căi :

a) Hjelmslev reduce toate tipurile de relaţii sintactice la trei tipuri generale : relaţii de solidaritate (interdependenţă), relaţii de dependenţă şi relaţii de constelaţie.

---

[16] F. M. Berezin arată că, în ceea ce priveşte consoanele, universale sau aproape universale sînt 4 rînduri de consoane (guturale, apicale, labiale şi siflante). (Vezi art. *К постановке проблемы языковых универсалий*, în *Семиотика и восточные языки*, p. 120.) .

[17] Cele 12 opoziţii universale despre care vorbeşte R. Jakobson, în mai multe rînduri, sînt : 1) vocalic/non vocalic ; 2) consonantic/non consonantic ; 3) compact/difuz ; 4) cu tensiune/fără tensiune ; 5) sonor/surd ; 6) nazal/oral ; 7) discontinuu/continuu ; 8) strident/mat ; 9) blocat/non blocat ; 10) grav/acut ; 11) bemolizat/non bemolizat ; 12) diezat/non diezat (vezi Giulio Lepschy, *La linguistique structurale*, Paris, 1968, p. 132—133).

[18] F. M. Berezin, *art. cit.*, p. 120.

[19] Martinet, *Réflexions sur le problème de l'opposition verbo-nominale*, „Journal de Psychologie normale et pathologique" XIII, 1950.

b) Studiul părţilor de vorbire pe baza analizei distribuţionale poate să conducă la descoperirea relaţiilor existente între aceste părţi de vorbire. G. Mounin arată că E. A. Nida tinde să găsească în toate limbile lumii cinci mari ,,părţi de vorbire'' sau ,,clase'' (*cuvinte pentru obiecte, cuvinte pentru evenimente, abstracte, modificatori ale primelor două clase* şi *relaţionale*), iar relaţiile dintre aceste cinci clase de termeni ar schiţa o sintaxă generală mai precisă lingvistic decît cele trei tipuri de relaţii ale lui Hjelmslev [20].

c) O a treia cale de relevare a universaliilor sintactice este reprezentată de modelul gramaticilor transformaţionale.

În cadrul gramaticilor transformaţionale, N. Chomsky consideră că se poate stabili pentru o limbă (engleza) un mic nucleu de propoziţii după modelul cărora se poate construi corect orice propoziţie în limba respectivă. Gramatica transformaţională ar fi pentru o limbă ceea ce algebra este pentru aritmetică. În cadrul acestei formalizări se creează posibilitatea de a face comparaţii cu sintaxa altor limbi sau a tuturor limbilor şi de a degaja universaliile sintactice.

Pornind de la conceptele : *structură de adîncime* şi *structură de suprafaţă*, care se află la baza modelului transformaţional, partizanii gramaticilor transformaţionale pun mari speranţe în posibilitatea acestor modele de a dezvălui universaliile limbilor (limbajului).

Se apreciază că ,,cea mai mare parte — probabil întreaga structură de adîncime — este universală'' [21].

Demonstrarea unei astfel de ipoteze rămîne însă în sarcina de viitor a lingvisticii.

Universaliile limbii constituie o problemă deschisă şi nu este aici locul pentru amănunte. Pentru echivalenţa idiomurilor este suficient să menţionăm că lingviştii admit că există universalii în limbă în ciuda faptului că, fiind puţin studiate, nu dispunem încă de mijloacele necesare pentru determinarea lor şi nu avem posibilitatea să le inventariem.

Tocmai existenţa, în varietatea extremă sub care ne apar limbile, a unei baze comune a sistemelor lingvistice asigură o anumită echivalenţă a idiomurilor şi explică posibilitatea traducerii.

6. Posibilitatea traducerii

Istoria omenirii dovedeşte că diversificarea lingvistică nu a constituit un obstacol de neînlăturat în calea comunicării între vorbitori de limbi diferite.

Nevoile vieţii sociale, care au impus anumite contacte între comunităţi lingvistice diferite, au făcut necesară căutarea echivalenţei de înţeles între enunţuri aparţinînd unor sisteme lingvistice diferite.

---

[20] Mounin, *lucr. cit.*, p. 255.
[21] Ruwet, *Introduction*, p. 357.

Operaţia prin care înţelesul unui enunţ aparţinînd unui anumit sistem lingvistic este redat cu mijloacele altui sistem poartă numele de *traducere*.

Activitatea de traducere este generată de existenţa pe glob a mai multor limbi şi va fi necesară atît timp cît omenirea nu va dispune de o limbă unică pentru comunicare.

Izvorînd dintr-o necesitate practică imediată, activitatea de traducere a avut la început caracter oral, aşa-numita „interpretare" sau „tîlmăcire". Apoi traducerea s-a extins la texte scrise.

Practica traducerii depindea de textul ales. Astfel traducerea unui text religios (considerat sacru) nu trebuia să adauge, şi nici să omită ceva faţă de originalul despre care se credea că are origine divină. Traducerea unui text laic era mai degrabă o imitaţie sau o adaptare, care uneori mergea pînă la schimbarea personajelor şi modificarea subiectului. Scopul urmărit în asemenea traduceri era în primul rînd de natură estetică.

Din îmbinarea celor două atitudini faţă de original s-au născut caracteristicile traducerii literare moderne, care a luat de la traducerea religioasă respectul şi scrupulozitatea faţă de original, iar de la traducerea de imitaţie şi adaptare a păstrat grija pentru aspectul estetic al traducerii.

Greutăţile izvorîte din nevoia de fidelitate faţă de original, nevoie obligatorie pentru traducerile religioase, au condus la necesitatea teoriei traducerii.

Pînă în vremea din urmă o teorie ca atare nu a fost însă posibilă, datorită stadiului de dezvoltare al ştiinţelor de la care se cere o contribuţie mai mare sau mai mică, ca : lingvistica, logica, psihologia, pedagogia etc. Luări de poziţie au existat încă din antichitate şi în primul rînd de la cei care făceau traduceri. Ele se refereau mai ales la modul cum trebuie înfăptuită o traducere : să se facă textual, chiar dacă e în dauna conţinutului de idei şi cu încălcarea normelor limbii în care se traduce, sau să se redea conţinutul originalului într-o formă adaptată la limba care traduce ? ; cu alte cuvinte, să se traducă mot à mot sau liber ?

Referitor la posibilitatea traducerii, de-a lungul istoriei s-au confruntat două opinii care au ajuns pînă în zilele noastre.

1. Pe de o parte, pornindu-se de la o concepţie naivă cu privire la identitatea idiomurilor, s-a ajuns la principiul teoretic că se poate traduce orice şi în întregime. Punctul acesta de vedere are o răspîndire mai largă în special pînă la perioada Renaşterii şi este justificat de stadiul de dezvoltare al cunoştinţelor lingvistice.

2. Pe de altă parte, dezvoltarea activităţii de traducere din perioada Renaşterii, cu interesul ei pentru antichitate şi mai ales noile cerinţe pe care le pune în faţa traducerii perioada de trezire a conştiinţei naţionale scot în evidenţă greutăţile practice ale traducerii. Tendinţa de a păstra culoarea locală şi nevoia de a-l transpune pe cititor într-o altă ţară şi în altă epocă, subliniind totodată întreaga originalitate a operei traduse, aduc pe traducător în faţa unor probleme noi şi uneori foarte greu de rezol-

vat. Pe plan teoretic conştiinţa acestor greutăţi a generat ideea că o traducere completă niciodată nu este posibilă. Ideea aceasta apare din ce în ce mai des în formulări de felul acestora : traducătorul este pentru autor un rival sau un duşman; traducerea înseamnă moartea unei opere; traduttore traditore etc.

De la aceste formulări s-a trecut uşor la poziţia extremistă cu privire la imposibilitatea traducerii, poziţie care, pe baza ideilor lui Humboldt, capătă o justificare teoretică prin introducerea punctului său de vedere cu privire la deosebirile ireductibile dintre limbi (vezi *Echivalenţa idiomurilor*, IV B 5).

Dacă pînă nu de mult problemele traducerii erau de obicei ridicate şi uneori rezolvate în mod empiric mai ales de către scriitori, care adesea erau şi cei mai buni traducători, în lingvistica actuală teoria traducerii a devenit o problemă de interes mai larg, preocupînd în egală măsură pe lingvişti şi pe literaţi. Problemele traducerii constituie obiectul de studiu a numeroase lucrări şi articole, iar revista „Babel"[1] este în întregime consacrată confruntărilor de opinii despre traducere.

În general există trei modalităţi de abordare a problemei traducerii :

1. De pe poziţiile lingvisticii, considerînd traducerea o operaţie care necesită cunoştinţe strict ştiinţifice şi un mod specific de analiză lingvistică. Punctul acesta de vedere e reprezentat de lingvistul sovietic A. Fedorov [2] şi a fost împărtăşit de J. Vinay şi J. Darbelnet [3].

2. De pe poziţiile esteticii, considerînd traducerea o artă care nu poate fi redusă la o analiză ştiinţifică de lexic, morfologie şi sintaxă. Această accepţie a traducerii e susţinută în primul rînd de E. Cary [4], dar şi de alţii, în special scriitori care s-au opus punctului de vedere formulat de A. Fedorov. Considerînd traducerea o artă, scriitorii sovietici au dezlănţuit în cadrul Congresului al II-lea (1954) o puternică contraopinie faţă de poziţia lui A. Fedorov în legătură cu traducerea. Cele două poziţii (lingvistică şi estetică) în abordarea problemei traducerii îşi trag rădăcinile din constatarea că dificultăţile practicii traducerii diferă în funcţie de natura textului : traducerea unei opere literare ridică probleme mult mai grele şi mai complicate decît traducerea unei opere ştiinţifice. Cei care neagă posibilitatea traducerii au în vedere mai ales traducerea operelor literare. În această ordine de idei amintim pe filozoful estetician Benedetto Croce (1866—1952), care arată că traducerea înţeleasă ca „trecerea unei expresii într-alta, ca a unui lichid dintr-un vas într-un altul de o formă diferită" [5] este o operaţie imposibilă. Croce susţine că, în ceea ce priveşte expresia operei literare, traducătorul se află în faţa următoarei dileme : sau păstrează expresia originalului şi realizează o traducere inestetică, care „diminuează şi strică" din valoarea

---

[1] „Revue internationale de la traduction", UNESCO, Bonn.
[2] *Введение в теорию перевода*, Moscova, ed. I, 1953, ed. a II-a, 1958.
[3] *Stylistique comparée du français et de l'anglais*, Montreal, 1958.
[4] *La traduction dans le monde moderne*, Geneva, 1956.
[5] B. Croce, *Estetica privită ca ştiinţă a expresiei şi lingvistica generală* (trad. rom.), Bucureşti, 1970, p. 139.

operei, sau creează o nouă expresie, dar expresiei noi îi corespunde și un conținut nou, și atunci traducerea este estetică, dar mai mult sau mai puțin se îndepărtează de original [6].

Întrucît realizarea unei noi expresii pentru opera literară presupune din partea traducătorului nu numai cunoștințe lingvistice, ci și talent, reiese că traducerea literară nu poate fi redusă la operația lingvistică de stabilire a echivalențelor dintre două idiomuri.

3. De aceea, alături de poziția lingvistică și estetică, există și al treilea mod de abordare a problemei traducerii, cel adoptat de G. Mounin, care împacă cele două tendințe (lingvistică și estetică) și consideră traducerea o operație cu două aspecte: „Traducerea rămîne o artă — spune Mounin [7] — , dar o artă fundată pe o știință. Problemele puse de operația de traducere și de posibilitatea sau imposibilitatea ei pot fi lămurite în primul rînd numai în cadrul științei lingvistice".

Cu alte cuvinte, legitimitatea traducerii sau limitele în care realizarea ei este posibilă trebuie rezolvate în lumina cuceririlor mai puțin contestate ale lingvisticii actuale.

Într-o anumită măsură, problemele teoretice ale traducerii se confundă cu teoriile despre echivalența idiomurilor. Este de la sine înțeles că, teoretic vorbind, posibilitatea traducerii este subordonată gradului de echivalență dintre limbile în comparație. Pentru acest motiv argumentele invocate de cei care susțin că idiomurile nu sînt echivalente (vezi cap. *Echivalența idiomurilor*, IV B 5) prezintă, pentru o teorie a traducerii, cel puțin același interes pe care trebuie să li-l acorde analiza problemei echivalenței idiomurilor.

Privite din punctul de vedere al posibilității traducerii, aceste argumente nu pot fi însă apreciate global. Astfel, în timp ce *viziunea diferită asupra lumii* constituie un argument în sprijinul imposibilității traducerii integrale, *structurarea diferită a aceleiași realități* justifică doar greutățile mai mult sau mai puțin mari în efectuarea traducerii.

În primul caz, limitele operației de traducere sînt determinate de cauze obiective; în al doilea caz, caracterul parțial al traducerii ține de motive de ordin subiectiv. Se poate spune că în al doilea caz este posibilă o traducere integrală, dar realizarea ei depinde de cunoștințele sau de talentul traducătorului.

De pildă, între enunțurile *mă doare capul* din română și corespondentul *j'ai mal à la tête* din franceză sau *mi-e foame* și *j'ai faim* există o echivalență de înțeles greu de contestat cu toate că diferența de structură dintre enunțurile românești și cele din franceză este evidentă.

Cînd însă deosebirile dintre limbi provin din viziunea diferită asupra realității, dificultățile în traducere sînt cam de același grad cu cele generate de diferența de cultură sau de civilizație.

Cel care are în limbă termeni doar pentru 2 culori ale spectrului solar, în loc de 7 sau de 11 cum există în alte limbi, se află, în ceea ce

---

[6] B. Croce, *lucr. cit.*
[7] Mounin, *Traduction*, p. 16—17.

priveşte traducerea, cam în aceeaşi situaţie cu cel care trebuie să traducă nişte noţiuni, dintr-o anumită limbă în care ele au o bază concretă, într-o altă limbă în care realitatea obiectivă nu oferă o astfel de bază. De exemplu : cum se va traduce noţiunea de *deșert* într-o limbă vorbită de locuitorii din pădurile Amazonului sau noţiunea de *munte* sau *mare* pentru vorbitorii din regiuni unde nu există astfel de realităţi?

Între argumentele care conduc la negarea posibilităţii teoretice a traducerii se numără şi unele teorii din lingvistica modernă în legătură cu noţiunea de *sens* al unui enunţ lingvistic.

Partizanii posibilităţii traducerii integrale pleacă de la ideea că limba este o sumă de nume pentru tot atîtea obiecte, iar traducătorul n-ar avea de făcut decît să schimbe etichetele şi eventual să le îmbine după normele gramaticale ale fiecărei limbi.

Atrăgînd atenţia asupra caracterului complex al limbajului, F. de Saussure, în *Cursul de lingvistică generală*, combate părerea după care limba e concepută ca „o listă de termeni corespunzînd la tot atîtea lucruri"[8].

Teoria lui Saussure despre valoarea conceptuală a scos în evidenţă faptul că semnificaţia unui cuvînt nu este acelaşi lucru cu valoarea lui. Făcînd parte dintr-un sistem, conţinutul cuvîntului nu este determinat decît prin raportarea la ceea ce există în afara lui[9]. Pentru acest motiv, două cuvinte aparţinînd unor sisteme lingvistice diferite pot avea aceeaşi semnificaţie, dar nu şi aceeaşi valoare.

Astfel fr. *boeuf* şi rom. *bou* au aceeaşi semnificaţie, dar în franceză acelaşi termen se foloseşte şi pentru a denumi o bucată de carne de vită, ceea ce nu este cazul corespondentului românesc. Prin urmare, cei doi termeni în discuţie au valori diferite în română şi în franceză.

Teoria lui Saussure despre valoarea conceptuală este o argumentare ştiinţifică a unei probleme care în mod empiric fusese semnalată încă de Cicero, anume că traducerea *mot à mot* este întotdeauna sortită eşecului.

Conceptul de *valoare* din lingvistica modernă nu justifică însă imposibilitatea traducerii, ci numai caracterul complex al operaţiei de traducere.

O altă concepţie despre noţiunea de *sens* care poate conduce la concluzii pesimiste în legătură cu posibilitatea teoretică a traducerii este concepţia behavioristă inaugurată în lingvistică de către L. Bloomfield cu lucrarea *Language*, Londra, 1933 (vezi *Lexicul. Semantica*, II C 4). Definind sensul ca sumă a reacţiilor la un stimul, L. Bloomfield recunoaşte că sesizarea lui este ştiinţific imposibilă, pentru că ar trebui să se cunoască toate situaţiile de folosire a unui enunţ şi toate reacţiile de răspuns, ceea ce practic nu e posibil.

O concluzie asemănătoare în ceea ce priveşte posibilitatea cunoaşterii sensului se desprinde şi din concepţia glossematică. Fiind prin ea însăşi o masă amorfă înainte de a fi turnată în tiparul formei, substanţa conţi-

---

[8] *Cours*, p. 97.
[9] *Ibidem*, p. 160.

nutului sau sensul scapă oricărei analize şi, prin urmare, nu poate fi cunoscut [10].

Aşadar, avînd la bază puncte diferite în conceperea sensului lingvistic, Bloomfield şi descriptiviştii americani, pe de o parte, şi L. Hjelmslev, pe de altă parte, nu neagă de fapt existenţa lui, dar ajung la aceeaşi concluzie care interesează în problema traducerii, anume că mijloacele de care dispune lingvistica nu epuizează studierea sensului. Sensul unui enunţ rămînînd necunoscut, nu vom reuşi niciodată să-i stabilim echivalentul într-o altă limbă.

Trebuie menţionat că nici Hjelmslev şi nici Bloomfield şi descriptiviştii americani nu au tras din teoriile lor despre sens concluzii în legătură cu imposibilitatea traducerii. Alţii însă au arătat cum aceste teorii pot fi interpretate în sensul negării posibilităţii teoretice a traducerii [11].

Rezumînd cele de mai sus, se poate spune că teoriile din lingvistica modernă despre *structurarea diferită a aceleiaşi realităţi*, *viziunea diferită asupra lumii*, *multitudinea civilizaţiilor* şi *diferitele interpretări ale noţiunii de sens*, atrăgînd atenţia asupra dificultăţilor pe care le ridică traducerea, au respins concepţia naivă că se poate traduce orice şi integral, dar au creat totodată pericolul de a cădea în extrema cealaltă, anume că *nimic nu se poate traduce*.

Totuşi lingvistica modernă oferă şi argumentul teoretic care legitimează posibilitatea traducerii. Această posibilitate îşi găseşte justificarea teoretică în conceptul relativ nou de *universalii ale limbii* (vezi. p. 495—497).

Există universalii semantice, morfologice şi sintactice a căror traductibilitate nu poate fi negată de nici o ipoteză. Cel puţin pentru ceea ce este universal, adică comun tuturor limbilor, *universalii formale* şi *universalii substanţiale*, posibilitatea traducerii integrale este teoretic justificată.

Elementele semnificaţiei „public observabile" pot fi uşor detaşate şi transpuse în altă limbă. „În ceea ce priveşte denumirea — spune Bloomfield — , tot ce se poate spune într-o limbă dată poate, fără îndoială, să fie spus şi în altă limbă [12]. În felul acesta este subliniată traductibilitatea sensului denotativ al oricărui enunţ lingvistic.

Cu toate discuţiile de principiu, dezvoltarea activităţii de traducere dovedeşte că, dincolo de limitele sale teoretice, traducerea nu numai că este posibilă, dar, pentru stadiul actual al ştiinţelor, progresul nu poate fi conceput în afara colaborării internaţionale, cu alte cuvinte, în afara comunicării, pe calea traducerii, între colectivităţi lingvistice diferite.

Teoriile lingvistice invocate de cei care neagă posibilitatea teoretică a traducerii au la bază, în adevăr, o serie de greutăţi care stau în calea stabilirii echivalenţei de înţeles a unor enunţuri ce aparţin la sisteme lingvistice diferite, dar aceste greutăţi se prezintă diferit de la o pereche de limbi la alta şi de aceea soluţiile concrete nu ţin de teoria generală a traducerii, ci de o teorie care trebuie stabilită pentru cîte o pereche de limbi. Dar şi

---

[10] Mounin, *Traduction*, p. 37.
[11] *Ibidem*, cap. III, p. 21—41.
[12] *Language*, p. 277.

în acest caz rezolvarea problemelor nu poate merge pînă la stabilirea de rețete exacte pentru fiecare caz de neconcordanță între limbi. După cum a arătat A. Fedorov [13], întotdeauna există mai multe variante posibile, din care traducătorul alege pe cea pe care o consideră mai potrivită. Acest lucru justifică într-o anumită măsură afirmația că o traducere nu epuizează niciodată originalul.

De pildă, observația că aceeași realitate este structurată diferit în limbi diferite atrage atenția, în efectuarea unei traduceri, asupra unor greutăți privind : normele de compunere sau derivare a cuvintelor, mijloacele de redare a categoriilor gramaticale care nu au corespondență formală în limba în care se traduce (de exemplu cum se exprimă categoria aspectului cînd se traduce din rusă sau din engleză în română), mijloacele folosite de o limbă pentru redarea semnificației unor părți de vorbire ce nu există în limba în care se traduce (de exemplu cum se va reda în rusă valoarea articolului definit din limbile romanice și germanice sau valorile din sfera trecutului).

De asemenea există probleme în legătură cu sintaxa îmbinărilor, cu topica cuvintelor.

Viziunea diferită asupra lumii și multitudinea civilizațiilor creează traducătorului o serie de greutăți în ceea ce privește mijloacele de exprimare a unor semnificații din limba originalului inexistente în limba în care se face traducerea. Aceste greutăți nu sînt de neînlăturat, pentru că oamenii pot să-și reprezinte lucruri pe care nu le-au văzut niciodată, dar care le sînt descrise cu ajutorul altor noțiuni cunoscute de ei.

Greutățile generate, pentru cîte o pereche de limbi, de viziunea diferită asupra lumii și de multitudinea civilizațiilor sînt micșorate sau înlăturate pe măsură ce contactul dintre limbile respective capătă o tradiție mai îndelungată. Traductibilitatea diferitelor culturi este asigurată de faptul că sistemele lingvistice nu sînt închise și, dacă nu este altă soluție de stabilire a unui corespondent, se împrumută termenul din original[14].

Critica pe care lingvistica modernă o face în jurul noțiunii de *sens* de asemenea atrage atenția asupra unor greutăți în practica traducerii, cum ar fi, de exemplu, diferența dintre limbi în ceea ce privește sinonimia lexicală : ceea ce o limbă exprimă prin mai mulți termeni alta poate să redea printr-unul singur sau ceea ce o limbă redă printr-un cuvînt alta exprimă printr-un grup de cuvinte.

O altă chestiune legată de noțiunea de *sens*, importantă pentru problema stabilirii echivalențelor între termenii unor limbi diferite, este aceea a delimitării lui, pe de o parte, în sens *denotativ* și *conotativ* [15], pe de altă parte, în *sens eidetic* și *sens operațional* [16], ambele tipuri de delimitări apărînd mai întîi în logică, de unde au trecut în lingvistică.

---

[13] A. Fedorov, *lucr. cit.*, p. 160–161.

[14] La început termenul este explicat și apoi se încetățenește. De fapt așa se petrec lucrurile cu toate neologismele împrumutate.

[15] Ch. Morris, *Foundation of the Theory of Signs*, 1938 ; vezi și Stati, *Sintaxă*, p. 210–211.

[16] Vezi M. Bocheński, *The Methods of Contemporary Thought*.

Sensul denotativ, fiind conceput ca parte a sensului unui enunţ determinată de realitatea obiectivă, este uşor de sesizat, iar atunci cînd se compară două sisteme lingvistice, corespondenţele pentru sensul denotativ se pot stabili relativ uşor. Este cazul tuturor domeniilor ştiinţifice.

Sensul conotativ, într-o accepţie mai largă, este latura sensului care se referă la exprimarea trăirilor subiective, ansamblul de valori subiective ataşate la acelaşi enunţ (vezi *Lexicul. Semantica*, II C 4). Avînd caracter subiectiv şi fiind foarte complex, sensul conotativ al unui enunţ este greu de sesizat chiar în comunicarea monolingvă (vezi *Limitele comunicabilităţii prin limbaj*, II A 6). De aceea, în traducere, echivalenţele la nivelul sensului conotativ scapă posibilităţii perceperii şi transpunerii cît de cît exacte dintr-un sistem lingvistic în altul. „Analiza sensului conotativ — spune G. Mounin — pune în evidenţă în mod ştiinţific de ce « atmosfera afectivă » care învăluie cuvintele rezistă la o traducere"[17].

Sensul operaţional se referă la regulile de folosire sintactică a unui semn şi este important pentru practica traducerii atunci cînd echivalentul sensului referenţial (eidetic) e mai greu de stabilit sau ne scapă momentan. Cunoaşterea sensului operaţional ne ajută să ştim cum să operăm cu un anumit semn fără a cunoaşte care este semnificaţia lui.

Din semnalarea unor categorii de greutăţi pentru care traducătorul trebuie să găsească o soluţie mai mult sau mai puţin adecvată, în funcţie de măsura în care cunoaşte limbile în comparaţie, dar şi de talentul său de traducător, reiese că, de la o limbă la alta, limitele în stabilirea echivalenţelor de înţeles depind, pe de o parte, de natura textului tradus (ştiinţific sau literar), pe de altă parte, de tradiţia legăturilor dintre cele două limbi.

Cantitativ vorbind, ceea ce nu se poate traduce reprezintă o parte infimă în raport cu partea traductibilă, care este totdeauna şi partea esenţială, pentru că ţine de latura obiectivă a semnificaţiei mesajului dat.

Aşadar operaţia de traducere pune semnul egal între două mărimi care nu se suprapun perfect. În acest sens poate fi luată şi afirmaţia că „nimic nu este intraductibil, nimic nu se poate traduce fără o cît de uşoară abatere"[18].

Activitatea de traducere cunoaşte o continuă dezvoltare şi putem spune că nu există domeniu de activitate umană în care să nu fi pătruns traducerea.

Dezvoltarea activităţii de traducere are o dublă consecinţă: contribuie la apropierea culturilor, în special pentru popoarele care au ajuns la acelaşi nivel de dezvoltare, iar la rîndul ei această apropiere a culturilor duce la o apropiere a limbilor, ceea ce constituie premisa formării pe cale naturală a unei limbi unice. Pînă acolo însă este o distanţă destul de mare, iar în parcurgerea ei nu ne putem dispensa de traducere. Mai mult chiar, necesitatea de a traduce mult şi repede a dus la crearea mijloacelor pentru traducerea automată.

[17] Mounin, *Traduction*, p. 167.

[18] Al. Graur, *Traducerea este posibilă?*, în *Scrieri de ieri şi de azi*, Bucureşti, 1970, p. 17.

7. Traducerea automată

a. Scurt istoric

Prima invenţie legată de o încercare de traducere automată aparţine savantului rus Smirnov Troianski şi datează din anul 1933. Se afirmă că aparatul conceput de S. Troianski ar fi permis să se traducă „simultan şi la distanţă în mai multe limbi" [1].

La vremea respectivă, această invenţie a rămas însă fără ecou atît în ceea ce-i priveşte pe lingvişti, cît şi pe tehnicieni. Abia în 1946 englezii A.D.Booth şi Warren Weaver au abordat în ansamblu problema traducerii cu ajutorul calculatoarelor electronice.

S-a pornit de la constatarea că un calculator numeric poate să înmagazineze în memorie un număr suficient de date care ar permite efectuarea unei traduceri *mot à mot*. Pentru început nu au fost ridicate probleme de morfologie sau de sintaxă şi nici măcar nu a existat pretenţia de a traduce mecanic toate cuvintele dintr-un text dat. S-a considerat că în domeniul unui subiect cunoscut e de ajuns să pui sub ochii unui savant o suită de *cuvinte-cheie* pentru a-l ajuta să înţeleagă conţinutul unui text ştiinţific dintr-o limbă străină.

În anul 1948, englezul Richens adaugă la ideea traducerii *mot à mot* pe aceea a însoţirii cuvintelor cu date privind analiza lor morfologică, de exemplu: *works* „munci" subst., pl., nom., iar *works* „munceşte" ind. prez. pers. a 3-a sing.

Doi ani mai tîrziu, Reifler începe să publice o serie de studii care constituie prima tentativă serioasă a unui lingvist de a analiza pregătirea de texte scrise pentru traducerea cu un calculator.

La începutul anului 1950, MIT [2] a convocat prima conferinţă comună a lingviştilor şi electroniştilor, care au discutat probleme de lexic, dar şi probleme de morfologie şi sintaxă privind traducerea automată, precum şi aspecte tehnice ale dicţionarelor electronice şi ale problemelor de morfologie şi sintaxă.

În 1954, Dostert şi P. L. Garvin, de la Universitatea din Georgetown, au efectuat prima experienţă de traducere automată dintr-o limbă într-alta — în cazul amintit din rusă în engleză. Experienţa a fost făcută cu ajutorul calculatorului IBM 701, pe baza unui dicţionar de 250 de cuvinte şi 6 reguli de sintaxă.

La scurt interval după aceasta, în 1955, la Institutul de calcul al Academiei U.R.S.S. s-au făcut mai multe experienţe care au dus la concluzia că traducerea automată este posibilă.

La noi în ţară, prima traducere automată a avut loc în aprilie 1962 la Timişoara, sub conducerea lui Gr. C. Moisil. Traducerea s-a făcut din

---

[1] Marcus, Nicolau, Stati, *Lingv. mat.*, p. 203.

[2] MIT = Massachusetts Institut of Technology.

limba engleză în limba română pe baza unui algoritm elaborat de E. Domonkoș.

Susținută de rezultatele bune ale primelor experiențe, ideea traducerii automate cîștigă din ce în ce mai mult încrederea lingviștilor și a electroniștilor și capătă adepți în tot mai multe țări. Pe măsură ce a crescut numărul țărilor interesate în general de problemele automatizării cercetărilor lingvistice și în special de automatizarea traducerii (Statele Unite ale Americii, Uniunea Sovietică, Anglia, Franța, Italia, dar și state mai mici, ca Olanda, Cehoslovacia și altele), a devenit evidentă necesitatea colaborării internaționale pentru cheltuirea mai rațională a energiei în vederea soluționării unor dificultăți.

Prima conferință internațională pe tema traducerii automate a fost organizată de MIT în octombrie 1956. Au urmat și alte conferințe naționale și internaționale, care au marcat o evoluție substanțială a concepțiilor privind traducerea automată.

Astfel, de la ideea inițială a unei traduceri cuvînt cu cuvînt cu ajutorul unui dicționar electronic s-a ajuns, puțin cîte puțin, la aceea a traducerii corecte din punct de vedere gramatical. Această evoluție a fost posibilă, pe de o parte, datorită înbunătățirii rapide a calculatoarelor electronice, pe de altă parte, datorită dezvoltării analizei sistematice a faptelor lingvistice, analiză întreprinsă după metode matematice.

Traducerea automată este un domeniu în care activitatea lingvistului și cea a inginerului electronist trebuie să se împletească strîns.

b. Calculatorul electronic și traducerea automată

Procesul de traducere automată implică cercetări în două domenii pe cît de diferite, pe atît de indispensabile.

1. Domeniul tehnic, în sarcina căruia intră crearea unui aparat capabil să execute, după un program dat, o suită de operații necesare pentru a stabili o echivalență între două secvențe aparținînd unor sisteme lingvistice diferite.

2. Domeniul lingvistic, de care ține găsirea unei metodologii capabile să ducă la o analiză și o sinteză exhaustivă a unei limbi, precum și a raporturilor dintre două limbi în comparație pentru a stabili o echivalență de sens între sistemele lingvistice care se compară.

D o m e n i u l t e h n i c. Din punct de vedere tehnic, nu e nevoie de construirea unei mașini făcute special pentru traducere. Dezvoltarea științei și a tehnicii contemporane a dus la apariția unor tipuri noi de mașini care au capacitatea de a prelucra informația. În această categorie intră calculatoarele electronice.

Calculatorul e un dispozitiv capabil de a realiza, prin funcționarea sa, o suită de operații condiționate logic. Perfecționările tehnice ale calculatoarelor au dus la o dezvoltare considerabilă a posibilităților de exprimare ale acestor mașini privite din punctul de vedere al informației detaliate și ex-

plicite pe care o pot comunica prin organele lor de ieşire. Efectuarea operaţiilor centrale (calculul aritmetic, identificarea de date primite la intrare cu date conservate în memorie şi alte operaţii logice) este propriu maşinilor electronice, care prin perfecţionarea vechilor maşini de calcul au permis execuţia de programe din ce în ce mai complexe şi mai variate, ajungînd să efectueze operaţii ale spiritului uman. Un astfel de calculator electronic este capabil de a executa algoritmul unei traduceri automate.

În linii mari vorbind, părţile esenţiale ale unui calculator electronic sînt: 1. *organele periferice* — dispozitive de intrare şi de ieşire şi 2. *organele centrale* sau memoria maşinii.

Dispozitivul de intrare. Pentru a înţelege rolul dispozitivului de intrare, trebuie să ne gîndim la faptul că maşina electronică nu poate lucra decît cu impulsuri electrice. Dacă aceste impulsuri corespund unor cifre, calculatorul lucrează ca maşină aritmetică, dacă impulsurile sînt puse în legătură cu alte simboluri, de exemplu cu litere, putem considera calculatorul ca maşină de tradus.

Datele iniţiale şi programul de lucru trebuie traduse în semnale accesibile maşinii. Această operaţie, care poartă numele de *codare*, este efectuată de dispozitivul de intrare. La unele maşini perfecţionate, dispozitivul de intrare permite citirea directă a datelor dactilografiate. La majoritatea calculatoarelor este însă necesară o etapă intermediară, în care datele iniţiale se codează într-un limbaj intermediar (perforaţii pe o bandă sau carte din material electro-izolant sau porţiuni transparente şi opace pe o peliculă cinematografică). Aceste semnale sînt traduse de dispozitivul de intrare în semnale electrice care sînt interpretate de maşină. Atît cifrele de la 0 la 9 cît şi literele alfabetului pot fi reprezentate cu ajutorul unui cod care nu comportă decît două semne: 0 şi 1 sau — şi +. Acesta e codul binar folosit de majoritatea calculatoarelor.

Pentru ca prin îmbinări de semnale 0 şi 1 sau — şi + să se poată reprezenta toate literele alfabetului, fiecare literă este pusă în corespondenţă cu un grup de cinci cifre, de exemplu: a = 00001; b = 00010; c = = 00011. Literele astfel codificate intră în maşină ca părţi componente ale cuvintelor. În felul acesta cuvîntului *ac* de exemplu, îi corespunde în limbajul maşinii succesiunea de impulsuri 00001 00011.

Dispozitivul de ieşire. La ieşirea datelor din calculator are loc un proces opus procesului de codificare. Din impulsuri electronice dispozitivul de ieşire trebuie să decodifice informaţia într-o formă accesibilă receptorului (om sau maşină). De cele mai multe ori dispozitivul de ieşire cuprinde şi o maşină de scris electronică care imprimă rezultatele.

Organele centrale sînt partea calculatorului care efectuează operaţiile interne, al căror rezultat nu devine perceptibil decît la ieşire. Componentele de bază ale organelor centrale sînt *memoria maşinii* şi *unitatea centrală a calculatorului* a cărui nomenclatură variază cu mărcile şi cu concepţiile fabricanţilor.

Memoria maşinii este „magazinul" de date înregistrate sub formă de perforaţii pe cărţi sau benzi ori sub alte forme corespunzînd tehnicii de

intrare, în care, într-un timp mai mult sau mai puţin scurt, putem găsi ceea ce căutăm ca într-un clasor sau ca într-o bibliotecă.

„Memoriile intermediare" au ca scop nu să înregistreze datele în permanenţă, ci fie să le întîrzie transmiterea pentru a interveni la momentul potrivit, fie să le conserve în timpul unei operaţii în curs.

Unitatea centrală a calculatorului conţine organele (comparatorul şi calculatorul logic) care combină datele primite la intrare cu cele din memorie. Comparatorul permite să se compare cuvinte aparţinînd unor sisteme lingvistice diferite pentru a se găsi corespondentul cuvîntului din limba-original în limba-imagine [3].

Calculatorul logic efectuează operaţii logice şi calcule după instrucţiuni date. Dacă, de exemplu, un cuvînt englez ca *work* e substantiv, maşina îl va traduce în româneşte prin *muncă*, dacă însă e verb îl va traduce prin *a munci* la ind. prez. pers. 1,2 sing. sau 1,2, 3 pl. În acest caz programul traducerii va fi comandat de o instrucţiune privind identificarea rolului gramatical al cuvîntului „substantiv sau verb" şi a indicelui morfologic, instrucţiune conţinută în memorie.

Comparatorul identifică cuvîntul, apoi rolul său gramatical şi indicele, apoi echivalentul cuvîntului, urmînd indicele apropiat. Instrucţiunile pentru a executa această suită de operaţii vor fi date de calculatorul logic pînă la identificarea cuvîntului corespunzător originalului şi indicelui său.

Datorită jocului codului binar, calculatorul poate să primească date numerice şi alfabetice, precum şi instrucţiuni sub o formă unică; datorită unităţilor lui centrale, poate combina datele sale în calcul numeric sau calcul logic, cu scopul de a rezolva probleme complexe. El poate oferi la ieşire rezultatele muncii sale sub o formă lizibilă. Calculatorul electronic e capabil de operaţii mult mai complexe decît traducerea de tip simplu dintr-o limbă în alta.

D o m e n i u l l i n g v i s t i c. Dacă din punct de vedere tehnic traducerea automată găseşte o soluţie optimă în utilizarea calculatoarelor electronice (a căror îmbunătăţire continuă, mai ales în ceea ce priveşte creşterea vitezei de executare a operaţiilor şi sporirea capacităţii memoriilor), în prezent accentul cercetărilor este pus pe rezolvarea problemelor lingvistice pe care le ridică traducerea automată.

Maşina de tradus e un automat care nu gîndeşte, în sensul propriu al cuvîntului, şi de aceea nu ştie să rezolve decît problemele pentru care a primit suficiente instrucţiuni.

Pentru acest motiv, problema care se ridică este de a şti c e şi c î t trebuie să dăm maşinii pentru ca ea să poată face faţă greutăţilor pe care le implică acţiunea de traducere.

În acest scop este necesar să dispunem, pe de o parte, de inventarul lexical şi de regulile gramaticale privind analiza şi sinteza, fără excepţie, a oricărei situaţii care apare sau poate să apară, pe de altă parte, să dis-

---

[3] *Limbă-original* = limbă din care se traduce, iar *limbă-imagine* = limba în care se traduce (vezi Marcus, Nicolau, Stati, *Lingv. mat.*, p. 204).

punem de inventarul raporturilor dintre două limbi în exprimarea aceluiaşi fapt sau concept. În vederea realizării acestor două deziderate, cercetarea lingvistică îşi ia metodele de la una dintre cele mai exacte ştiinţe, cum este matematica şi sînt puse în joc cele mai moderne teorii statistice şi întregul aparat al teoriei informaţiei.

Întrucît traducerea are ca punct de plecare un conţinut redactat într-o limbă dată, iar ca punct de sosire acelaşi conţinut redactat în altă limbă, efectuarea ei implică 3 faze importante:

a) *Analiza* datelor care alcătuiesc textul în limba *A*.

b) *Traducerea*, adică găsirea corespondenţelor date în limba *B*.

c) *Sinteza*, adică trecerea de la datele limbii *B* la textul în această limbă.

Dintre aceste etape ale procesului de traducere, în special etapele *a* şi *c* presupun efectuarea unor cercetări pentru strîngerea unui volum aşa de mare de date, care dacă ar fi adunate cu mîna ar necesita atîta timp şi energie încît nu ar mai fi justificat interesul nici pentru automatizarea etapei *c*.

De aceea în stadiul actual al cercetărilor pentru traducerea automată accentul se pune pe automatizarea procesului de analiză şi sinteză a faptului lingvistic. În acest sens E. Delavenay arată că „această analiză nu se va face decît cu ajutorul maşinilor electronice, capabile de a trata rapid şi fără greşeală masa de date de detaliu şi de a degaja de aici caracteristicile comune"[4].

Folosirea calculatoarelor electronice în analiza şi sinteza proceselor lingvistice este sprijinită atît de ameliorarea tehnică a acestor calculatoare, cît şi de dezvoltarea cercetărilor de formalizare a studiului limbii.

Un rol important în automatizarea proceselor lingvistice îl joacă noţiunile de *algoritm*, *program* şi *modelare*.

Algoritmul este o succesiune de operaţii şi de condiţii logice care, pornind de la o anumită informaţie iniţială, elaborează o informaţie de răspuns. De exemplu, algoritmul rezolvării omonimiei morfologice într-o limbă dată sau algoritmul găsirii corespondentului unui cuvînt din limba A în limba B[5].

Vom alege, cu titlu ilustrativ, algoritmul rezolvării unei probleme mai simple, anume găsirea corespondentului românesc pentru cuvîntul englezesc *example*. Vom întîlni următoarele operaţii şi condiţii logice:

O_1 = citeşte cuvîntul anterior,
C_1 = verifică dacă este şi cuvîntul *for*.
În cazul afirmativ,
O_2 = alege cuvintele româneşti „de pildă" şi încheie cercetarea.

---

[4] E. Delavenay, *La machine à traduire*, Paris, 1963, p. 17.

[5] Vezi descrierea unor exemple de asemenea algoritme în Marcus, Nicolau, Stati, *lucr. cit.*, p. 142–148.

În caz negativ,

O_3 = alege cuvîntul românesc *exemplu* și încheie cercetarea.

Schema logică a găsirii corespondentului românesc pentru cuvîntul englezesc *example* poate fi reprezentată astfel:

$$O_1C_1 \overset{1}{\uparrow} O_2 \underset{1}{\downarrow} O_3,$$

în care săgeata de indice 1 îndreptată în sus ne arată că, dacă condiția C_1 se verifică, trecem la aplicarea operației situate imediat la dreapta, adică O_2. Dacă C_1 nu se verifică, atunci săgeata de indice 1 îndreptată în sus ne atrage atenția că nu se aplică operația imediat următoare, adică O_2, ci se trece la aplicarea operației situate imediat la dreapta săgeții de indice 1 îndreptate în jos, adică O_3.

Fiecare problemă rezolvată cu ajutorul unui calculator își are algoritmul său, iar descrierea problemei în vederea rezolvării ei de către mașină poartă numele de *descriere algoritmică.*

Programul. Algoritmul nu este comunicat direct mașinii, ci prin intermediul unui program. Programul este șirul de instrucțiuni date mașinii în vederea realizării materiale a algoritmului. Deci mașina execută șirul de operații cerute de algoritm după instrucțiunile înscrise în program.

Programarea unui algoritm la o mașină depinde atît de structura algoritmului, cît și de proprietățile mașinii. Întrucît programul unei mașini nu poate să rezolve decît procese care se pretează la o descriere algoritmică, rezultă de aici că poate fi transferată mașinii, poate fi deci automatizată, numai acea parte a muncii lingviștilor care acceptă o descriere algoritmică.

Modelarea. Deoarece operațiile și condițiile logice ale unui algoritm trebuie să fie lipsite de ambiguitate, alcătuirea algoritmului de rezolvare a unei probleme trebuie să fie precedată de un proces de formalizare a problemei date. Astfel, algoritmii pentru rezolvarea diferitelor procese de analiză sau de sinteză lingvistică și în general algoritmii de traducere automată se bazează pe descrierea formală a limbii.

În acest sens, între lingvistica structurală și modelarea matematică a limbii, pe de o parte, și crearea algoritmilor de traducere, pe de altă parte, există o legătură de dependență reciprocă. Descrierea algoritmică a proceselor lingvistice are la bază rezultatele cercetărilor de formalizare a limbii și, la rîndul lor, stimulează aceste cercetări.

Descrierea algoritmică a unui proces lingvistic nu este reproducerea exactă a acestui proces, ci doar una aproximativă; ea presupune o prealabilă modelare a procesului.

Între noțiunea de algoritm și cea de model există o dependență de ordin calitativ: cu cît modelul care stă la baza algoritmului reproduce mai exact procesul lingvistic, cu atît rezultatul executării unui algoritm va corespunde mai bine.

Întrucît automatizarea proceselor lingvistice este condiționată de posibilitatea descrierii algoritmice a acestor procese, traducerea auto-

mată presupune soluţionarea unor probleme privind automatizarea analizei şi a sintezei la nivelul fiecărui compartiment al limbii. Volumul şi varietatea acestor probleme depind de specificul fiecărei limbi.

c. Cîteva probleme de analiză şi sinteză în traducerea cu maşina

O traducere dintr-o limbă în alta este o tentativă de a reconstitui cu mijloacele sistemului B sensul unei propoziţii sau al unei suite de propoziţii enunţate în limba A. Dar fiecare cuvînt are sau poate avea mai multe valori semantice sau gramaticale, fiecare cuvînt poate intra în diverse îmbinări sintactice cu repercusiuni în perceperea sensului. Traducerea adecvată nu este posibilă decît graţie unei analize a tuturor elementelor lingvistice care constituie sensul, adică valoarea semantică, flexiunea şi valoarea gramaticală, valorile sintactice care se găsesc incluse în cuvînt sau în raporturile lui cu alte cuvinte.

Această analiză este urmată de o sinteză a elementelor lingvistice ale limbii B. Sinteza în limba-imagine presupune o alegere între mai multe posibilităţi care permit exprimarea aproximativ a aceluiaşi conţinut prin mijloacele ce funcţionează după legi proprii limbii de ieşire — limba B.

Traducătorul om face această muncă cu mai multe sau mai puţine dificultăţi. Înlocuind acest traducător cu o maşină automată, se cere să fie prevăzute toate operaţiile de analiză şi sinteză de care se ţine seamă la întocmirea programelor şi a subprogramelor maşinii electronice, programe pe baza cărora se efectuează transpunerea conţinutului unui text din limba A în limba B. În această muncă de pregătire a programelor şi subprogramelor, lingvistului îi revine sarcina de a face inventarul tuturor mijloacelor de expresie din limbile A şi B, precum şi de a stabili raporturile existente între cele două sisteme de expresie.

E clar că, cu cît mijloacele de expresie ale limbilor A şi B se aseamănă, cu atît programele pentru traducere vor fi mai simple, cu cît structura morfologică şi sintactică a două limbi este mai deosebită, cu atît mai numeroase şi mai complicate vor fi programele şi subprogramele. Se poate spune că economia programelor depinde de gradul de înrudire structurală a două limbi puse faţă în faţă. Programele şi subprogramele trebuie să rezolve problemele de analiză şi de sinteză care se pun la fiecare nivel al limbii de intrare şi de ieşire.

La nivel lexical. Orice traducere comportă în mod necesar consultarea unui dicţionar şi e natural ca primele discuţii să se fi purtat asupra principiilor de pregătire a unui asemenea dicţionar şi asupra depistării automate a cuvîntului din limba B, echivalent cu un cuvînt dat din limba A. Maşina nu poate lucra decît cu un dicţionar electronic în care impulsurile electrice corespund literelor, care, la rîndul lor, alcătuiesc cuvinte. Dicţionarul electronic este conceput ca un dicţionar de rădăcini, nu de cuvinte flexionate.

Redus la forma cea mai simplă, dicţionarul automat furnizează fie unul, fie mai multe echivalente în limba B ale unui cuvînt din limba A. Prin simpla depistare a acestor echivalente, cuvîntul din limba A ajuns la intrare e comparat cu o listă de cuvinte din memorie, adică cu cuvinte din dicţionar. Cînd semnele unuia din aceste cuvinte coincid cu cele ale cuvîntului primit la intrare, maşina primeşte comanda de a lovi literele cuvîntului din limba B care traduce cuvîntul din limba A. Dacă acest cuvînt nu are decît o singură semnificaţie sau dacă toate sensurile acestui cuvînt coincid cu toate sensurile corespondentului din limba B, va fi echivalenţă perfectă şi unitatea semantică din limba A care reprezintă cuvîntul dat la intrare va fi reprezentată la ieşire de asemenea printr-o unitate semantică din limba B. Foarte adesea lucrurile nu se prezintă însă aşa de simplu, şi traducerea este îngreuiată de diferite cazuri de *ambiguitate*.

Ambiguitatea este lipsa de claritate dată de situaţia în care o expresie în limba A comportă mai mult decît o expresie corespunzătoare în limba B sau de situaţia cînd nu e suficient să se ia în consideraţie izolat cuvîntul sau grupul de cuvinte, ci îmbinări ale lor.

Sub aspect semantic ambiguitatea poate fi lexicală (cînd sensul noţional nu e univoc) sau lexico-gramaticală (cînd analiza lexicală şi gramaticală e susceptibilă de mai multe interpretări).

La rîndul lor, ambiguitatea lexicală şi cea lexico-gramaticală pot să fie de mai multe tipuri în funcţie de specificul structural al fiecărei limbi.

În cazul traducerii făcute de om, ambiguitatea nu reprezintă o problemă; omul poate alege între mai mulţi echivalenţi în funcţie de contextul dat. Traducătorul om se poate ajuta şi de contextul situaţional pentru a identifica exact o anumită semnificaţie. De exemplu telegrama *Ship sails to-morrow*[6] poate fi înţeleasă în două feluri: *corabia pleacă mîine* sau *expediaţi pînzele mîine*, după cum telegrama este adresată unui pasager sau unui fabricant de pînze. Maşina însă nu poate utiliza contextul situaţional. De asemenea, în anumite cazuri, pare imposibil de a stabili mecanic care sînt factorii în vecinătatea unei ambiguităţi care contribuie să o rezolve univoc. Pentru un mare număr de forme din limba A e greu de generalizat alegerea semnificaţiei în mod mecanic şi e cu atît mai greu de făcut generalizări pentru clase de forme. Pentru a efectua o traducere corectă, trebuie rezolvate dificultăţile ridicate de cazurile de ambiguitate, iar algoritmii soluţionării lor nu sînt aplicabili decît pentru fiecare pereche de limbi.

Deşi cazurile de ambiguitate depind de structura fiecărei limbi, totuşi anumite tipuri au un caracter mai general. Între cele mai obişnuite tipuri de ambiguitate lexicală distingem:

Polisemia. Este ştiut că în cazul polisemiei unul şi acelaşi cuvînt este susceptibil de mai multe accepţii. Maşina trebuie să stabilească în mod mecanic care este accepţia într-un caz dat. Astfel s-a ajuns la ideea creării

---

[6] Vezi A. Yaniotis, Harry H. Yosselton, *La polysémie dans la traduction automatique*, în *Traduction automatique et linguistique appliquée*, Paris, 1964, p. 159.

subprogramelor de explorare a contextului imediat permiţînd alegerea traducerii unui cuvînt cu sensuri sau valori multiple. Pentru rezolvarea polisemiei este important de precizat zona acoperită de semnificaţia fiecărui cuvînt. De exemplu, cuvîntul englez *pig* va avea o traducere într-un articol despre creşterea animalelor (*pig* = porc) şi cu totul alta într-un tratat de sociologie sau într-o operă literară (*blind pig* = debit clandestin de băuturi).

Prin urmare, o cale de rezolvare a polisemiei este luarea în considerare a domeniului în care se foloseşte cuvîntul. Această rezolvare este folosită mai ales în cazul stabilirii aşa-numitului *lexic documentar*.

O altă cale strîns legată de prima este luarea în consideraţie a vecinătăţii cuvîntului dat. Consideraţiile privitoare la context ţin de domeniul probabilităţii, iar maşina are nevoie de reguli fără excepţie. De aceea, subprogramele de explorare a contextului imediat trebuie să cuprindă reguli de felul următor : cuvîntul X din limba A are traducerea Y în limba B cînd e realizată una din condiţiile $C_1 \ldots C_2 \ldots C_3 \ldots C_n$. O condiţie C_1 poate fi formulată astfel : Cuvîntul X din limba A are înţelesul Y din limba B dacă îi urmează sau îl precedă un membru al clasei de cuvinte W_5. De exemplu : rus. *следует* = rom. *e necesar* dacă îi urmează un infinitiv, în rest se traduce cu *urmează*.

Omonimia lexicală. După cum se ştie, sînt omonime două sau mai multe cuvinte care au acelaşi complex sonor, dar conţinuturi diferite. Privită din unghiul ambiguităţii, omonimia lexicală ridică aceleaşi probleme ca polisemia, deoarece în cazul analizei cu maşina ea apare tot ca formă cu mai multe înţelesuri. Din punctul de vedere al programului de rezolvare automată a omonimiei lexicale, ca şi în cazul polisemiei, nu interesează aspectul istoric şi de aceea nu e nevoie de distincţie între polisemie şi omonimia lexicală.

Sinonimia. Faptul că într-o limbă există mai multe semne pentru aproximativ acelaşi conţinut ridică problema selectării cuvintelor pentru dicţionarul electronic. Mai ales pentru că în domeniul tehnic este posibilă sinonimia absolută, se pune problema de a alege între două sau mai multe cuvinte pentru un sens dat. Această problemă a selectării sinonimelor se rezolvă în general pe baza calculului statistic, ţinînd seamă de criteriul frecvenţei : dintre două sinonime va fi reţinut cel cu frecvenţă mai mare în domeniul din care face parte textul dat.

Deci selectarea sinonimelor e necesară în cazul lexicului documentar, dar pentru traducerile care nu se limitează la domeniul ştiinţific e ideal ca memoria maşinii să poată înmagazina inventarul lexical integral al unei perechi de limbi — deci toate sinonimele. În acest sens amintim aşa-numita *metodă a tezaurizării*[7], după care analiza semantică e gîndită ca trecere de la cuvinte-text la indexuri pe grupuri tematice în care intră cuvîntul dat.

---

[7] Vezi V. I. Rosenţveig, *Машинный перевод*, în *Теоретические проблемы советского языкознания*, Moscova, 1968. p. 186.

La nivel morfologic; separarea afixelor. În afară de sensul lexical, unităţile semantice au şi un sens gramatical. Pe lîngă sensul noţional, cuvîntul *lucrasem* include în el anumiţi indicatori ai valorii gramaticale: *-a* sufix pentru tema de perfect, *-se* sufix pentru tema de mai mult ca perfect şi *-m* desinenţă de persoana întîi singular. Alteori tocmai absenţa unui indicator este purtătoarea unui sens — cazul morfemului zero.

Omul înţelege sensul unei fraze interpretînd instantaneu aceşti indicatori sau semnale, dar maşina trebuie să fie învăţată ca să le identifice.

S-a pus problema ca dicţionarul bilingv automat să fie completat cu elemente care dau posibilitate maşinii să recunoască toate semnele ce ne permit să percepem în mod inconştient care sînt, de exemplu, valorile gramaticale ale cuvîntului *lucrasem* într-o propoziţie dată din limba română. Pentru aceasta maşina trebuie să efectueze operaţia de separare a radicalului de afixe. Pentru formele regulate separarea în radical şi afixe se face relativ uşor, întrucît în dicţionarul electronic cuvintele sînt trecute sub formă de rădăcini. După ce a fost identificat radicalul, maşina analizează restul, afixele. În cazul formelor neregulate, pentru a nu complica lucrurile, regula generală este următoarea: cînd derivatele unui cuvînt nu sînt formate prin simpla adăugare de afixe, radicalul fiecărui derivat trebuie să fie obiectul unei rubrici distincte, de exemplu: lat. *reg-*; *rex*; *rect-*; germ. *Bruder* şi *Brüder*, rom. *sînt*, *eşti* etc.

Dacă dicţionarul nu va cuprinde echivalentul unui cuvînt dat la intrare, maşina caută segmentul de lungime maximă a acestui cuvînt care corespunde la o rubrică din dicţionar. Această comparaţie se face de la stînga la dreapta şi reîncepe după identificarea unui prim segment, continuînd astfel pînă la identificarea tuturor segmentelor cuvîntului dat. Astfel românescul *lucrasem* va fi descompus în următoarele segmente:

lucr-
-a-
-se-
-m

Această metodă nu rezolvă problema unităţilor semantice formate din mai multe cuvinte de tipul fr. *ne...pas*; *ne...que*. De aceea, maşina are ca instrucţiune să nu traducă primul membru al unei unităţi semantice de doi termeni decît după ce ajunge la al doilea termen.

Această metodă a separării radicalului şi a afixelor joacă un rol important în economia maşinii de tradus. Astfel, pornind de la structura unei forme intrate în maşină, se poate stabili în mod automat care sînt indicii gramaticali ai formei date (analiza), dar şi invers: pornind de la un radical însoţit de anumiţi indici gramaticali *om*: *dativ*, *sing.*, maşina poate reface forma corespunzătoare (sinteza), în cazul dat: *omului*.

Separarea radicalului şi a afixelor se face mai degrabă după norme practice decît după legile istoriei limbii, pentru că e vorba nu de ştiinţă pură, ci de ştiinţă aplicată.

Indicatorii valorilor gramaticale sînt concretizaţi în anumite semne sau litere: *-s* = desinenţă de plural în engleză, *-i* desinenţă de plural

în română. Dar s-a văzut că semnele convenţionale ale alfabetului şi semnele de punctuaţie nu materializează în mod explicit toate valorile lingvistice, pe care vorbitorul le distinge în mod inconştient. Astfel acelaşi semn poate marca valori diferite în contexte diferite (*-s* în engleză e marcă de plural la substantive, dar şi desinenţă de pers. a 3-a sing. la verbe, iar *-i* din română este desinenţă de plural la substantive, dar şi de persoana a 2-a singular la verbe). Alteori o valoare morfologică e marcată de absenţa unui semn (*cînt* e la pers. 1 sing. pentru că lipseşte desinenţa).

Pe de altă parte, nu e nici o echivalenţă între sistemele semnalizatorilor din limbile A şi B şi omisiunile lor nu coincid. De aceea Reifler, în perioada primelor încercări de traducere automată, a arătat că ar fi necesar să se creeze în mod arbitrar, pentru maşină, semne grafice distincte care vor completa pe acelea ale ortografiei obişnuite. Cu alte cuvinte, s-a ajuns la ideea *preeditării textului*, adică să fie date maşinii „texte explicate în mod concret din punct de vedere grafo-semantic" prin suplimentarea semnelor din ortografia obişnuită.

Preeditarea era urmată de *posteditare*, adică textul ieşit din maşină urma să fie pus la punct pentru a deveni accesibil cititorului obişnuit.

Îmbunătăţirile aduse ulterior calculatoarelor electronice au făcut ca metoda *preeditării* şi *posteditării* textului să aibă doar valoare istorică. Devenind capabilă de operaţii mai complexe, maşina de tradus rezolvă o serie de probleme ale ambiguităţii fără o suplimentare a semnelor.

Dintre ambiguităţile morfologice cele mai obişnuite, amintim omonimia lexico-gramaticală şi cea gramaticală.

Omonimele lexico-gramaticale sînt forme identice care aparţin la mai multe clase de cuvinte, în engleză de exemplu omonime *substantiv—verb* (subst. N. sing. şi verb la toate persoanele afară de pers. a 3-a sing.)
(*the*) *work* = munca
(*I,you, we, they*) *work* = muncesc, munceşti, muncim, munciţi, muncesc)
rusă *кругом* = subst. la cazul instrumental
— adverb
— prepoziţie
rom. *poartă* — subst. fem. nom. sing.
— verb, ind. prez. pers. a 3-a sing.

Radicalele omonimelor lexico-gramaticale aflate în dicţionarul maşinii sînt însoţite de mai mulţi indici gramaticali corespunzători numărului de clase la care aparţine radicalul dat. Întrucît sensul lexical este în strînsă legătură cu categoria gramaticală din care face parte cuvîntul, maşina nu va şti dacă radicalul *work*, de exemplu, trebuie tradus prin *muncă* sau prin *muncesc*, decît numai după ce a determinat care este indicele gramatical potrivit în cazul respectiv. Pentru aceasta, programul maşinii trebuie să aibă un capitol separat, *programul de selecţie a indicelui necesar* pentru distingerea omonimiei lexico-gramaticale.

În algoritmul de traducere se vor indica o serie de operatori şi de condiţii logice, care au drept scop distingerea omonimelor lexico-gramati-

cale. Operatorii şi condiţiile logice care alcătuiesc algoritmul de distingere a omonimelor lexico-gramaticale fiind fixaţi pe baza datelor furnizate de structura fiecărei limbi, rezultă că fiecare limbă trebuie să aibă algoritmul sau algoritmii săi de rezolvare a omonimiei lexico-gramaticale.

Astfel, pentru rezolvarea omonimiei lexico-gramaticale din limba engleză a fost propus un algoritm potrivit căruia o serie de omonime sînt distinse pe baza utilizării datelor morfologice oferite de limba engleză, iar o altă serie pe baza criteriilor sintactice[8].

Omonimia gramaticală ridică probleme asemănătoare cu cea lexico-gramaticală, numai că, în acest caz, maşina nu are nevoie să aleagă între mai multe sensuri lexicale. Omonimele gramaticale sînt forme identice din paradigma aceluiaşi cuvînt[9], de exemplu în română substantivul la G. D. şi N. Ac. sau verb la conj. I pers. a 3-a sing. şi a 3-a pl. ind. prezent. ; în engleză conj. activă pers. 1, 2, sing. şi 1, 2, 3 pl.

În asemenea cazuri, maşina trebuie să aibă în programul său un capitol pentru rezolvarea omonimiei gramaticale şi un algoritm pe baza căruia va stabili pentru fiecare dintre formele identice care este sensul gramatical în propoziţia dată.

Neconcordanţe între categoriile gramaticale a două limbi. Întrucît limbile au structuri gramaticale diferite, deseori se întîmplă ca, în cazul unei traduceri, o categorie gramaticală să nu aibă corespondent direct în altă limbă. De exemplu rusa are o singură formă pentru trecut, în timp ce româna are la indicativ patru forme (imperfect, perfect simplu, perfect compus şi mai mult ca perfect). Cînd traducerea este realizată de om, asemenea situaţii se rezolvă de la caz la caz, alegînd soluţii diferite de la un traducător la altul, accentul punîndu-se pe păstrarea cît mai exactă a conţinutului. Maşina are însă nevoie de reguli precise pentru rezolvarea neconcordanţelor dintre categoriile gramaticale, de aceea dicţionarul bilingv trebuie să înregistreze toate modalităţile de redare a unui sens gramatical pentru care limba pereche nu are corespondent, iar în cazul cînd maşina trebuie să aleagă între două sau mai multe posibilităţi, există programe speciale care conduc la soluţia cea mai potrivită în cazul dat.

La nivelul sintaxei. Un loc important în rezolvarea unei traduceri corecte îl ocupă analiza şi sinteza sintactică. Adevărata traducere începe de-abia atunci cînd maşina face saltul de la traducerea cuvînt cu cuvînt la traducerea corectă din punct de vedere gramatical. Or, fiecare cuvînt poate fi asociat sintactic cu alte cuvinte în diferite feluri. Analiza sintactică trebuie să determine toate asociaţiile care fac ca un ansamblu de valori lexicale unite cu un ansamblu de valori morfologice să dea o anumită comunicare. Pentru aceasta istoria traducerii automate cunoaşte deja o serie de tipuri de algoritm[10] privind analiza sintactică, dar încă nu se

---

[8] Vezi T. N. Moloşnaia, *Problema distingerii omonimelor în traducerea cu maşina din limba engleză în limba rusă*, în „Analele româno-sovietice", seria Matematică-Fizică, nr. 3/1959.
[9] S. Stati, *Omonimia în sistemul morfologic*, PLG II/1960.
[10] Vezi V. I. Rosenţveig, *art. cit.* p. 176–179.

poate spune că s-a ajuns la o soluţie satisfăcătoare. După cum arată V. I. Rosenţveig[11], insuficienţele algoritmului de analiză sintactică locală au dus la ideea de a-l înlocui cu o analiză integrală, în care pentru fiecare cuvînt se descriu toate legăturile ipotetice, iar apoi se verifică care din ele există în realitate în propoziţia dată. Pentru aceasta se folosesc o serie de reguli, filtre sui-generis, care privesc construcţia sintactică a propoziţiei. În felul acesta analiza sintactică constă în trecerea de la textul introdus în maşină la configuraţii ale acestui text[12]. Urmează apoi *traducerea*, adică trecerea la configuraţiile limbii în care se traduce. Procesul continuă cu *sinteza*, care constă în trecerea de la configuraţiile limbii în care se traduce la textul în această limbă. În faza *analizei*, maşina trebuie să rezolve o serie de probleme privind determinarea unităţilor sintactice sau omonimia sintactică, iar în faza *sintezei* apar probleme de topică, care e diferită de la o limbă la alta.

Gramaticile generative, care au drept scop stabilirea regulilor de creare a enunţurilor corecte într-o limbă dată, vor găsi probabil soluţia pentru rezolvarea unor probleme sintactice ale traducerii automate.

Trebuie arătat că, cel puţin pentru stadiul actual, teoria şi tehnica traducerii automate sînt încă departe de rezolvarea tuturor problemelor pe care le ridică analiza şi sinteza lexicală şi gramaticală.

Interlimbă. Cercetările întreprinse pentru uşurarea pregătirilor de programe în vederea realizării traducerii automate au adus în discuţie ideea unei *limbi intermediare* sau *interlimbă* « care să poată servi de intermediar comun, de verigi centrale într-un lanţ de traduceri din orice limbă în orice limbă ».

Există două direcţii care conduc la ideea de *interlimbă*, aceea a unei interlimbi stabilită aposteriori rezultînd din cercetările întreprinse asupra a numeroase cupluri de limbi analizate în vederea traducerii automate şi aceea a unei interlimbi construită apriori ca un program universal de traducere aplicabil la toate limbile; pentru prima direcţie, interlimba e un punct de sosire; pentru cea de-a doua, e un punct de plecare.

Ideea unei *interlimbi* este în corelaţie cu aceea a unui program universal de traducere automată. Cercetările au dovedit însă că o limbă artificială care să uşureze trecerea unei limbi A într-o limbă B complică lucrurile. Elaborarea unui program A→B e mai uşoară decît a unui program A→M→B şi B→M→A (unde M = interlimbă). Se preferă A→B B→A.

O interlimbă care să aducă foloase pentru traducerea automată nu poate fi realizată decît tot pe baza comparării mai multor programe binare A→B şi B→A. De aceea construirea unei interlimbi trebuie să fie precedată de stabilirea unui număr mai mare de programe binare.

Metalimbă. Din cele spuse mai sus reiese că interlimba este o chestiune de viitor mai îndepărtat. Ceea ce constituie însă o problemă de

[11] V. I. Rosenţveig, p. 179.

[12] Configuraţiile nu sînt grupe de cuvinte, ci combinaţii de reprezentanţi ai claselor de cuvinte.

actualitate este construirea unei *metalimbi* pentru specialiştii în traducerea automată. După cum a reieşit din paginile precedente, trecerea automată de la limba A la limba B nu se poate face decît după un sistem riguros de instrucţiuni (programul) date maşinii ale cărei operaţii (algoritmii) se fac după coduri numerice reprezentînd diferite aspecte ale faptului lingvistic (cuvinte, forme gramaticale, raporturi sintactice). Analiza şi sinteza faptelor lingvistice necesită un inventar precis al acestor fapte cu toate problemele pe care le implică, iar acest inventar trebuie făcut în termeni care să poată fi reduşi la o descriere algoritmică. Pentru aceasta specialiştii în traducerea automată au simţit nevoia unui sistem limitat de semne pentru desemnarea în scris a elementelor pe care le implică o comunicare într-un sistem lingvistic dat.

Acest sistem limitat de simboluri exprimînd elementele lingvistice şi raporturile dintre ele, precum şi comenzile operaţiilor care corespund programelor, sistem care are drept scop facilitarea procesului de activitate pe care omul îl comandă maşinii, a fost numit *metalimbă.*

Metalimba poate fi considerată un *limbaj-instrument* folosit în cercetarea limbajului obiectiv.

Concepută astfel, metalimba nu se poate substitui unei limbi naturale, dar ea permite introducerea rigorii necesare în activitatea maşinii. Metalimba e o limbă accesibilă numai specialiştilor, nu şi neiniţiaţilor. Ea permite acestor specialişti să înlăture ambiguităţile şi să declanşeze operaţiile care corespund programelor şi subprogramelor. În acest fel metalimba este un fel de *limbaj al maşinii* care, după comparaţia lui E. Delavenay[13], are în traducerea automată rolul pe care-l au formulele în chimie.

Limbi informaţionale. În strînsă legătură cu traducerea automată se află un alt aspect al lingvisticii aplicate, şi anume tratamentul automat al informaţiei ştiinţifice. În acest scop au fost create aşa-numitele *limbi informaţionale* sau *limbi documentare.*

În memoria maşinii sînt înmagazinaţi anumiţi termeni şi reguli de clasificare, indexare etc., pe baza cărora are loc extragerea documentării din textul ştiinţific introdus în maşină. Aşadar, *limbile* sau *limbajele informaţionale* sînt ansambluri de cuvinte şi de convenţii care determină natura formelor de a prezenta sau de a indexa documentările[14].

Pe măsură ce reprezentările de texte ştiinţifice se îmbogăţesc în favoarea unor ulterioare cercetări mecanice, se impune întocmirea de adevărate *lexicuri documentare,* adică de dicţionare în care să fie consemnaţi toţi termenii tehnici folosiţi într-o anume disciplină sau domeniu şi susceptibili de folosire ca *cuvinte-cheie*[15].

---

[13] *Lucr. cit.,* p. 58.

[14] I. C. Gardin, *Etat et tendances actuels de la documentation automatique,* „La traduction automatique" 3, 1964, p. 4.

[15] *Cuvinte-cheie* sînt cuvintele pe baza cărora se poate reconstitui conţinutul unui text dat.

Limbile informaţionale se caracterizează nu numai prin lexic anume selecţionat, ci şi prin reguli gramaticale. Numărul regulilor gramaticale pus la baza limbilor informaţionale diferă după concepţia autorilor.

Limbile informaţionale în perspectivă sînt folosite la cercetarea automată a bibliografiilor.

Tratamentul automat al informaţiei ştiinţifice răspunde unei cerinţe în primul rînd a oamenilor de ştiinţă şi a documentariştilor, care trebuie să fie la curent cu bibliografii din ce în ce mai vaste pentru fiecare domeniu al ştiinţei şi chiar pentru fiecare subiect al cunoaşterii.

De altfel şi traducerea automată se impune ca o necesitate determinată în primul rînd tot de nevoile informaţiei ştiinţifice. Pe de altă parte, textul ştiinţific are o anumită precizie pe care nu o putem pretinde textului literar, de aceea se încearcă ca problemele traducerii automate să fie rezolvate în primul rînd pentru textele ştiinţifice. Problemele traducerii literare sînt mult mai grele şi pînă în prezent nu s-au efectuat traduceri automate de texte literare.

Fiind chemată să rezolve contradicţia dintre caracterul universal al gîndirii şi caracterul naţional al limbii, traducerea automată are evident în primul rînd o importanţă practică. Dar soluţionarea problemelor pe care le ridică transpunerea cu mijloace mecanice a informaţiei dintr-un sistem lingvistic în altul face din traducerea automată şi o chestiune de importanţă teoretică.

Pentru lingvistică, importanţa teoretică a traducerii automate constă în stabilirea metodelor adecvate, pe de o parte, pentru descrierea completă a sistemului gramatical şi lexical al unei limbi, pe de altă parte, pentru analiza structurilor comparate ale limbilor.

Importanţa teoretică a traducerii depăşeşte însă domeniul lingvisticii. Cercetările tehnologice asupra transmiterii informaţiei, studiile teoretice despre legile matematice ale semnelor şi mesajelor, studiul psihologiei limbajului, toate aceste domenii îşi au locul lor în ansamblul cercetărilor care vor duce la traducerea automată.

C. Contactul dintre limbi

1. Introducere

a. Fenomen de mare importanţă, contactul dintre limbi are ca urmare interferenţa [1], influenţa reciprocă a limbilor — în anumite condiţii şi cu anumite grade de intensitate, datorate acestor condiţii.

Cercetările au demonstrat şi demonstrează în continuare că nu există limbă izolată, „ferită'' de atingerea cu alte limbi, deci ferită de diferite influenţe. Chiar acolo unde datele lingvistice lipsesc (e vorba de perioade preistorice sau de ţinuturi în care nu a fost folosită scrierea), datele arheologice dovedesc cu prisosinţă că diferitele colectivităţi umane au intrat în relaţie unele cu altele, prin urmare e imposibil ca limbile să fi rămas în afara acestor relaţii, nesuportînd consecinţele lor. Sîntem, aşadar, în faţa unei situaţii care a apărut aproape în zorii omenirii.

Contactul dintre limbi e rezultatul unor fenomene extralingvistice : amestec de populaţie, convieţuire (de durată sau vremelnică) pe acelaşi teritoriu, relaţii culturale, economice, politice ale unor populaţii de pe teritorii diferite.

Rezultatele sînt la fel de variate pe cît de variate pot fi aspectele acestor fenomene extralingvistice : de la preluarea completă a uneia dintre limbi (în caz de amestec de populaţie) pînă la cîteva elemente de influenţă foarte slabă — aceştia sînt polii între care se află o serie întreagă de trepte intermediare.

O problemă care a preocupat şi preocupă intens pe cercetători este determinarea direcţiei influenţei : care limbă o influenţează pe care? Părerea unanimă este că existenţa anumitor factori extralingvistici conferă uneia dintre limbi un anumit prestigiu (care decurge deci dintr-o anumită superioritate culturală şi economică, politică ori chiar pur numerică).

Dar nu se pot da formule universal valabile, ci pentru fiecare caz în parte trebuie examinate toate condiţiile şi inventariaţi toţi factorii care pot interveni, întrucît realitatea lingvistică este extraordinar de complexă, unul şi acelaşi factor nedînd acelaşi rezultat [2].

Oricare ar fi aspectul interferenţei ca urmare a contactului dintre limbi, punctul de pornire este întotdeauna un anumit stadiu de bilingvism [3].

---

[1] Interferenţă „termen comod, al cercului lingvistic din Praga'' — discutat ca atare de H. Vogt, în *Actes du VI-ème Congrès international des linguistes*, Paris, 1949, p. 33.

[2] În subcapitolele următoare se vor da diverse exemple.

[3] Vezi *Bilingvismul* (IV C 4).

De aceea în mod practic „două sau mai multe limbi pot fi considerate *în contact* dacă sînt folosite alternativ de aceleaşi persoane. Indivizii vorbitori reprezintă locul contactului"[4].

Fenomen al sferei „vorbire", îndepărtarea de normele unei limbi x sub influenţa limbii y — fapt caracteristic vorbirii bilingvului — se poate extinde pînă devine un fapt obişnuit, fixat, nemaidepinzînd de bilingvism. Vorbitorii învaţă să folosească elementul „intrus" (cuvînt, construcţie etc.), pentru că l-au auzit unii de la alţii; de foarte multe ori nici nu-şi dau seama că de fapt e o îndepărtare de la normele limbii proprii.

Interferenţa, în afară de faptul că prezintă aspecte deosebit de interesante pentru cercetător, oferă posibilitatea de a aplica o metodă originală de studiere a structurii limbajului, de verificare a caracterului sistematic al limbii, pentru că „orice îmbogăţire sau sărăcire a unui sistem atrage în mod necesar reorganizarea tuturor opoziţiilor anterioare, distinctive, ale sistemului. A admite că un element e pur şi simplu adăugat sistemului care-l primeşte, fără urmări pentru respectivul sistem, ar distruge însăşi noţiunea de sistem"[5]. Totodată, se poate înţelege mai profund caracterul penetrabil sau impenetrabil al diferitelor părţi din sistemul lingvistic[6].

Există cazuri (şi nu puţine) de modificare a unor elemente din sistem care realmente nu pot fi înţelese şi explicate corect decît dacă se ţine seamă de relaţiile sistemului respectiv cu alte limbi.

Contactul lingvistic se poate stabili între orice fel de limbi, total diferite ca structură sau asemănătoare, legate sau nelegate genetic, în funcţie de relaţiile colectivităţilor umane. Gradul de interferenţă e însă direct influenţat de factorii lingvistici *structură* şi *origine*. Astfel, două limbi înrudite genetic îndeaproape sau cu structură foarte asemănătoare se vor influenţa reciproc mult mai puternic decît două limbi neînrudite genetic sau tipologic.

b) Deşi e vorba de un aspect foarte important din viaţa limbilor, contactul lingvistic şi interferenţa nu au stat în preocupările savanţilor decît relativ tîrziu, respectiv în secolele al XVII-lea şi al XVIII-lea şi numai sub aspect negativ, de condamnare a cuvintelor străine (declarate „barbarisme"), cf. Fr. Malherbe, J. Swift, G.W. Leibniz. (Interesant totuşi de semnalat studiul întreprins de Varro asupra elementelor împrumutate în latină. Dar e o excepţie.)

La începutul secolului al XIX-lea, se atrage atenţia asupra contactului şi interferenţei indirect, prin afirmarea şi demonstrarea impenetrabilităţii unora dintre compartimentele limbii (cf. afirmaţiile lui R. Rask referitoare la morfologie).

---

[4] U. Weinreich, *Languages in contact*, New York, 1953, p. 1: „two or more languages will be said to be IN CONTACT if they are used alternately by the same persons. The language-using individuals are thus the locus of the contact".

[5] H. Vogt, *lucr. cit.*, p. 35; „Tout enrichissement ou appauvrissement d'un système entraîne nécessairement la réorganisation de toutes les anciennes oppositions distinctives du système. Admettre qu'un élément donné est simplement ajouté au système qui le reçoit, sans conséquences pour ce système, ruinerait la notion même de système".

[6] Vezi şi *Inegala penetrabilitate a compartimentelor limbii* (III C 1).

Din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, începe să se atragă atenţia şi asupra convergenţei limbilor, nu numai asupra divergenţei lor (W.D. Whitney, H. Schuchardt, Joh. Schmidt — creatorul teoriei valurilor —, I.G. Ascoli, V. Thomsen etc.).

Dacă examinăm istoria lingvisticii în continuare, aproape că nu există cercetător care să nu se fi ocupat de relaţiile dintre limbi, unii exagerînd rolul şi importanţa acestor relaţii, alţii privindu-le cu scepticism sau dispreţ. Între aceste poziţii extremiste există teza moderată, de fapt singura realistă — deci adevărată —, de a se cerceta în mod amănunţit faptele lingvistice, fără idei preconcepute şi fără etichetarea lor rigidă şi absolută.

2. Substrat, superstrat, adstrat

Categoriile respective sînt principalele efecte ale contactului lingvistic, reprezentînd trei aspecte ale interferenţei — şi care se manifestă în toate limbile pămîntului.

a) *Substratul* [1] este unul din rezultatele amestecului de populaţie, al convieţuirii de durată [2] a două (sau mai multe) colectivităţi, dintre care una e băştinaşă pe teritoriul devenit comun (sau „mai veche"), iar cealaltă venită mai tîrziu în regiunea respectivă, prin cucerire sau dislocări de grupări umane. Pe plan lingvistic, situaţia se reduce la faptul că vorbitorii unei limbi anumite vin în contact cu vorbitorii altei limbi. Cum nevoile vieţii determină nevoia de comunicare, se poate ca limba străină să intre şi ea în uz, apărînd astfel bilingvismul, mai mult sau mai puţin extins. Perioada de bilingvism se soldează, în anumite cazuri, cu eliminarea uneia dintre limbi. Dacă limba eliminată e cea a băştinaşilor, aceasta formează *substratul* limbii care continuă să fie folosită [3]. Eliminarea nu se face brusc (şi nici nu se poate face, în conformitate cu caracterul limbajului şi al psihicului uman), ci, de la vorbitor la vorbitor, din aproape în aproape, are loc o extindere de sferă a uneia dintre limbi în detrimentul celeilalte, deoarece „contactul [limbilor] naşte imitaţia şi imitaţia naşte convergenţa lingvistică" [4].

Dar sistemul limbii care se extinde ca uz nu rămîne neatins, ci primeşte o serie de elemente din limba înlocuită. Aceste elemente care reprezintă influenţa limbii părăsite asupra celei adoptate sînt denumite tot *substrat*. De exemplu : locuitorii Daciei şi-au părăsit limba strămoşească şi au învăţat latineşte, generaţiile tinere mai uşor şi mai repede, bătrînii mai încet, cert e că latina a învins în cele din urmă. Dacii, imitînd civili-

[1] Termen creat de I. A. Ascoli, care atrage primul atenţia asupra fenomenului.
[2] Cf. V. Brøndal, *Substrat et emprunt en roman et en germanique*, Bucureşti, 1948.
[3] Graur, *Studii*, p. 399—400 : „limba părăsită, din care mai apar în cea nouă, ici şi colo, unele elemente, poartă numele de *substrat*".
[4] A. Martinet, prefaţa la *Languages in contact*, a lui U. Weinreich, p. VIII.

zaţia romană, superioară lor, au ajuns în final să „imite" şi limba cea nouă, care s-a extins pe un substrat dacic, preluînd anumite fapte din limba uitată.

În Gallia, unde latina de asemenea a învins, substratul e celtic. Impunerea latinei s-a datorat aceluiaşi factor ca şi în Dacia: superioritatea civilizaţiei (care de altfel a intervenit şi în Spania, unde limbile „euskariene"[5] ale băştinaşilor au fost reduse la stadiul de substrat).

Influenţa exercitată de substrat e posibilă, cel puţin teoretic, în *toate* compartimentele, chiar cele considerate *închise*, ca morfologia şi fonetica. Acţiunea substratului poate fi sprijinită de anumite puncte slabe ale sistemului, acolo unde sistemul este şchiop.

Din păcate, limbile „substrat" sînt într-o situaţie neavantajoasă pentru studierea lor, pentru că de obicei lipsesc sursele directe de cunoaştere (texte literare, inscripţii etc.). De aceea cunoaşterea e indirectă, cu ajutorul metodei comparative — istorice[6], de exemplu, pentru studierea substratului dac, s-a recurs la compararea cu albaneza[7]. Desigur că rezultatele se rezumă mai mult la supoziţii decît la certitudini[8].

Un lucru e cert, asupra căruia au căzut de acord toţi cercetătorii, şi anume că faptele de substrat nu pot fi neglijate fără primejdia de a nu înţelege clar viaţa unei limbi: sistemul fonologic spaniol, atît de diferit şi faţă de latină şi faţă de celelalte limbi romanice, nu poate fi explicat strict prin context lingvistic, intern, sistemul fonologic latin, ci trebuie să se ţină seama şi de contextul extralingvistic, contactul dintre popoare, care a dus la contact şi interferenţă lingvistică (şi în cazul spaniolei s-a recurs la comparaţia cu limba bascilor, presupusă a fi înrudită cu limbile „euskariene").

Stabilirea elementelor de substrat e dificilă şi pentru alte considerente: interferenţa s-ar fi putut exercita între limbile studiate încă înainte ca acestea să se fi întîlnit pe acelaşi teritoriu, de exemplu ştim precis că latinescul *carrus* e un celtism, dar mult mai vechi decît înfrîngerea limbii celţilor pe teritoriul Galliei (dovada e că după afirmaţiile din *Thesaurus linguae latinae* (III, p. 499), prima atestare a lui *carrus* e la L. Cornelius Sisenna (119-67 î.e.n.), Hist. 91. Cuvîntul era cunoscut deci cu mult înaintea cuceririi Galliei şi se întîlneşte în toate limbile romanice.

Substratul, dat fiind că se manifestă cu multă putere mai ales în fonetică, contribuie în bună măsură la formarea specificului unei limbi: anumite sunete, anumit fel de a pronunţa sunetele, anumit fel de a accen-

---

[5] Denumire arbitrară folosită de R. Menéndez Pidal şi reluată de Martinet în *Economie*.

[6] Vezi *Metoda comparativă istorică* (I B 2 b α).

[7] Iniţiatorul acestui studiu la noi a fost B. P. Hasdeu. Pentru amănunte vezi şi C. Poghirc, *B. P. Hasdeu, lingvist şi filolog*, Bucureşti, 1968, p. 166—193.

[8] Uneori limbile vii ne ajută să înţelegem acţiunea substratului. Astfel, limbile dravidiene, autohtone în India, conţin consoanele numite „cerebrale". Apariţia unor asemenea consoane în limbile indiene (indo-europene) nu se poate explica altfel decît prin influenţa substratului. Astfel, o concluzie trasă dintr-o situaţie prezentă ne ajută să extindem raţionamentul şi asupra trecutului.

tua etc. Acest specific nu e ereditar, nici nu depinde de rasă, ci se învaţă[9], ca de altfel întregul limbaj. De aceea se manifestă în grupurile compacte de vorbitori ai unei limbi şi poate dispărea din vorbirea unei persoane, dacă aceasta e izolată în mijlocul unei colectivităţi de altă limbă (poate învăţa în schimb această limbă foarte corect).

Fenomen — iniţial — în sfera „vorbire", substratul poate rămîne mult timp (şi secole) limitat la grupuri mai restrînse (=vorbitorii limbii părăsite), apoi să se extindă, cuprinzînd şi pe vorbitorii de mai înainte al limbii adoptate, care sînt şi ei tentaţi să imite pe conlocutorii lor. În felul acesta se explică de ce fenomenele de substrat „răbufnesc" la distanţe foarte mari — în timp — de perioada cuceririi unei regiuni şi de desfiinţarea limbii regiunii respective[10], în fond *începutul* desfiinţării limbii respective.

Nu e vorba, prin urmare, de o revenire, de o întoarcere în timp, ca şi cum limba şi-ar fi „adus aminte" de fapte de mult dispărute. Dimpotrivă, e vorba de elemente care nu au murit niciodată, care au existat în permanenţă în anumite regiuni şi care au putut fi identificate şi înregistrate în regiunile respective (uneori chiar fără ca sfera lor de răspîndire să se fi extins).

b) În cazul cînd bilingvismul se sfîrşeşte cu dispariţia limbii „mai noi", urmele lăsate de influenţa acesteia asupra limbii autohtonilor poartă numele de *superstrat*[11]. De exemplu, e cazul limbii francilor, care a dispărut după cîteva generaţii de la venirea lor în Franţa, sub presiunea limbii romanice purtătoare a unui nivel cultural superior. Elementele germanice se pot recunoaşte în vocabular şi probabil există urme în morfologie şi sintaxă, deşi e dificilă identificarea lor, ca şi în fonetică[12].

Prin urmare, *superstrat* e termenul care denumeşte fenomenul *opus* substratului. Din punctul de vedere al sistemului lingvistic care suferă influenţa, respectiv limba care iese învingătoare („stratul"), substratul şi superstratul reprezintă introducerea *din afară* a unor elemente[13].

c) *Adstratul*[14] este termenul care desemnează influenţa unei limbi vecine din punct de vedere geografic şi care, nefiind înrudită sau înrudită de aproape, nu a dat naştere unor dialecte intermediare: influenţa maghiarei asupra cehei şi invers, influenţa germanei asupra italianei etc. Avem a face deci cu un simplu contact, regulat şi constant în acelaşi timp.

---

[9] Cel dintîi care afirmă cu tărie acest lucru este W. D. Whitney (cf. cap. 2 din *Life and Growth of Language*, 1874), conform concepţiei sale asupra limbii ca cea mai importantă instituţie socială.

[10] Vezi şi explicaţia Graur, *Studii*, p. 407. Ceva asemănător prezintă şi A. Meillet în *Sur une période de bilinguisme en France*, din *Lingu. hist.*, vol. II, p. 110 şi urm.

[11] Termen creat de W. v. Wartburg.

[12] Malmberg, *Nouv. tendances*, p. 30.

[13] Graur, *Studii*, p. 402: „elementele de substrat se datoresc păstrării trăsăturilor obişnuite...". Aceste *trăsături obişnuite* sînt, fireşte, ale limbii părăsite, trăsături care intră deci *din afară* în limba adoptată. Nu trebuie puse pe acelaşi plan două fenomene distincte, vorbitorii şi sistemul lingvistic. La p. 401 se arată că (aşa cum e şi normal) „cazurile de influenţă a substratului nu sînt în fond nimic altceva decît împrumuturi".

[14] Termen creat de M. Valkhoff.

Cei trei termeni (substrat, superstrat, adstrat) desemnează cu foarte multă precizie limbile „donatoare", deci pot fi determinate relațiile acestora cu limba care suferă influențele. Sfera largă a împrumutului (efectul tuturor influențelor din afară asupra unei limbi) poate fi în acest fel mai ușor studiată și înțeleasă din punctul de vedere al sistemului lingvistic „primitor".

3. Împrumutul [1]

Este o categorie necesară și foarte bine reprezentată în toate limbile, ca rezultat al relațiilor reciproce în ansamblu ale limbilor (relații determinate de cele extralingvistice). Împrumut înseamnă „o formă de expresie pe care o comunitate lingvistică o primește de la altă comunitate" [2], dar nu numai atît, pentru că se pot introduce și semnificații noi dintr-o limbă în alta. Aspectele sub care se manifestă împrumuturile sînt destul de variate, de aceea de multe ori vorbitorii obișnuiți nu-și dau seama că au în fond a face cu niște „intruși". Dar uneori și savanții întîmpină greutăți în identificarea atît a elementelor de împrumut [3], cît și a surselor din care provin (directe, în cazuri fericite, dar adesea sînt indirecte, un cuvînt luat, de exemplu, din cehă e refăcut după model francez sau latinesc).

În general, se consideră *împrumut* tot ce intră (din afară) într-o limbă în diferite perioade (de exemplu, pentru faza nouă a latinei orientale, tot ce a intrat în limbă după perioada sec. III—VI e.n. e împrumut).

Teoretic, s-ar putea admite că în limbă totul poate fi împrumutat. Și uneori se consideră că nu există limite pentru ceea ce poate fi împrumutat. Realitatea contrazice însă această considerare. Categoria respectivă e foarte larg întîlnită în vocabular, apoi în sintaxă [4]. În celelalte compartimente apare în mod indirect, prin intermediul vocabularului, respectiv, pentru elemente gramaticale (afixe) sau foneme, primul stadiu îl reprezintă introducerea de cuvinte străine și numai după ce cuvîntul-purtător de afixe străine sau de foneme noi ajunge să fie mult răspîndit, folosit de marea masă a vorbitorilor, se poate spune că se introduc și afixele sau fonemele noi, dacă acestea pot fi desprinse din contextul cu care au intrat și sînt utilizate pentru alte formații [5].

---

[1] Termen puțin confuz, care înseamnă și acțiunea de a împrumuta, și lucrul împrumutat (aici, fapte de limbă). L. Deroy (*L'Emprunt linguistique*, Paris, 1956, p. 18) îl consideră nepotrivit, pentru că e un „împrumut" fără știrbire a limbii donatoare și fără restituire.

[2] V. Pisani, *Linguistica generale e indeuropea*, Milano, 1946, p. 55. Definiția unilaterală duce și la interpretări unilaterale.

[3] Nu întotdeauna metoda comparativă (vezi *Metoda comparativă-istorică*, I B 2 b α) ușurează studiul și ajută la rezolvarea problemelor, pentru că uneori cuvintele împrumutate dau aceleași rezultate fonetice ca și cuvintele moștenite.

[4] Vezi și *Inegala penetrabilitate a compartimentelor limbii* (III C 1).

[5] *Camionagiu*, după *pastramagiu*, în românește din turcă.

În vocabular, proporţia dintre elementele împrumutate şi cele moştenite e net în favoarea primelor. Se citează astfel exemple de limbi în care cuvintele neîmprumutate au o sferă foarte restrînsă: albaneza cuprinde doar 600 [6], restul fiind împrumutate din latină, limbi romanice, limbi slave, greacă, turcă.

Aspectele sub care se manifestă împrumutul sînt: introducerea directă a unor semne noi, adaptarea la fonetismul limbii care împrumută, calcul (semantic şi de traducere).

Limbile se disting şi prin felul cum sînt primite elementele de împrumut, respectiv există limbi care acceptă relativ uşor „intruşi", altele sînt însă refractare (cf. limba germană). Cert e că şi în astfel de limbi se impune exprimarea unor realităţi noi (obiecte, elemente de cultură etc.), iar aceasta se realizează fie prin calc — mai adesea —, fie prin introducerea de cuvinte străine. De exemplu: „universitate" e redat în maghiară prin *egyetem*, cuvînt derivat de la *egy* „unul", ca şi *universitas* de la *unus*; dar „telefon" se spune pînă şi în arabă — limbă foarte refractară la împrumuturi — *telifun*, deci destul de apropiat de cuvîntul respectiv internaţional.

Fiind vorba de elemente de limbă, fireşte că nu se poate explica totdeauna şi în toate limbile, în mod strict logic, de ce au fost sau nu introduse [7], dar studiul împrumutului contribuie în largă măsură la identificarea tendinţelor generale ale limbilor, respectiv direcţia (sau direcţiile) convergenţei.

De altă parte, împrumutul, fenomen al diacroniei, serveşte la elucidarea anumitor fapte din limbile donatoare, referitor la perioadele pentru care nu există texte [8], este prin urmare un ajutor preţios studiilor de istorie a limbii şi de comparatistică.

4. Bilingvismul

Prin *bilingvism* (numit de unii cercetători şi *dualism lingvistic*) se înţelege capacitatea unui individ sau a unei populaţii de a utiliza în comunicare două sisteme lingvistice diferite. Se mai cunoaşte şi fenomenul de *multilingvism* (engl. *multilingualism*) sau *plurilingvism* (fr. *plurilinguisme*),

---

[6] L. Hjelmslev, *Le langage* (trad. din daneză), Paris, 1966, p. 91.

[7] „En revanche, combien d'emprunts n'ont pas de justification pratique et répondent seulement à un besoin affectif... Ce sont de pures raisons de cœur qui font employer des mots étrangers pour rehausser ou ennoblir une notion, pour évoquer plus finement des nuances délicates de la pensée et du sentiment, pour satisfaire un souci littéraire d'expressivité, pour paraître à la mode et se distinguer du commun, enfin pour dénigrer l'étranger et le tourner en dérision" (L. Deroy, *lucr. cit.*, p. 341).

[8] E calea urmată, de exemplu, de Vil. Thomsen, care a arătat că finlandeza, limbă refractară la împrumut, a trebuit totuşi să împrumute în perioada preistorică un număr important de cuvinte, mai ales din limbile germanice. O parte din aceste împrumuturi sînt, prin forma lor, mai apropiate de formele germanice comune decît cuvintele din oricare limbă germanică actuală (problema e discutată de L. Hjelmslev, *lucr. cit.*, p. 92—93).

prin care se denumeşte capacitatea de a întrebuinţa, la fel de bine, în mod curent, trei sau mai multe limbi în procesul de comunicare.

Aceste fenomene interesează deopotrivă psihologia şi lingvistica. Psihologia se ocupă, pornind de la studiul bilingvismului, de achiziţionarea unei limbi noi de către copii — pentru stabilirea vîrstei propice la care se poate deprinde folosirea corectă a limbilor străine —, de metodica predării acestora (prin intermediul psihologiei pedagogice), de fenomenele de afazie, înscriind uneori în preocupările sale şi unele probleme — cum ar fi chestiunea dedublării personalităţii indivizilor bilingvi — a căror valabilitate e infirmată de o cercetare mai aprofundată.

Lingvistica se interesează de bilingvism în legătură cu interferenţa sistemelor lingvistice, cu evoluţia unui idiom dat în urma contactului cu alte idiomuri, încercînd să explice structura eterogenă a unor limbi, cu chestiunea limbilor „mixte", ca şi cu alte probleme mai speciale, cum ar fi mecanismul de creare a calcurilor lingvistice etc.

Studiul fenomenului a luat o amploare deosebită în secolul al XX-lea mai ales în ultimele decenii, cînd bilingvismul e cercetat chiar în centre internaţionale special închinate acestuia [1] şi cînd problemele ridicate de el sînt dezbătute la colocvii internaţionale a căror tematică i se consacră în mod expres.

Bilingvismul este, în ultimă instanţă, o formă a contactului dintre limbi şi în ansamblul său trebuie să distingem, de la bun început, două aspecte — bilingvismul vorbitorilor culţi, filologi sau nu, pe de-o parte, şi bilingvismul vorbitorilor obişnuiţi, pe de alta. Primul aspect mai este denumit de către unii cercetători *diglosie* sau *diglotism* [2] şi se referă la achiziţionarea celei de-a doua limbi în mod conştient, prin studiu (aşa-numitul „stadiu optim de bilingvism"), în opoziţie cu bilingvismul în sens larg (stadiul „cel mai elementar" al bilingvismului), în cazul căruia achiziţionarea limbii alogene se face aproape involuntar, inconştient, în condiţii de mediu etnic şi lingvistic eterogen. Aşa stînd lucrurile, diglosia nu este altceva decît un caz particular de *poliglosie* (*poliglotism*).

Cercetătorii disting chiar grade diferite şi tipuri diferite de bilingvism în interiorul fiecăruia dintre cele două aspecte. Gradele diferite ale intensităţii bilingvismului depind de asemănările sau deosebirile dintre cele două coduri lingvistice care se întîlnesc în procesul de comunicare între aceiaşi indivizi, de modul de achiziţionare a celei de-a doua limbi etc. (vezi şi mai jos) [3]. În ceea ce priveşte tipurile de bilingvism, cel mai important constă în posibilitatea de a utiliza în comunicare două *limbi* diferite;

---

[1] Cum ar fi cel de pe lingă Universitatea Laval, din Québec (Canada), condus de profesorul W. F. Mackey.

[2] În special de către profesorul belgian Van Loey şi de către sociolingviştii americani (vezi Armand Boileau, *L'acte de langage chez l'individu bilingue*, în *Mélanges Fohalle*, Gembloux [1969], p. 53).

[3] Se distinge un bilingvism (respectiv un diglotism) *pasiv*, în cazul cînd a doua limbă e numai înţeleasă de către individul bilingv, care n-o foloseşte în comunicare, şi un bilingvism *activ*, în situaţia în care vorbitorul bilingv foloseşte ambele idiomuri în procesul de comunicare.

alt tip se referă la capacitatea de a folosi două *dialecte* ale aceleiaşi limbi sau *un dialect* şi *varianta literară a limbii respective* (cf., în Belgia, circulaţia dialectului valon alături de franceza literară); în sfîrşit, se cunoaşte şi *tipul combinat* de bilingvism : folosirea unui grai (chiar a două graiuri) concomitent cu una sau cu două limbi de cultură (de ex., tot în Belgia, cazul unor vorbitori care folosesc valona, franceza şi flamanda).

Bilingvismul vorbitorilor cultivaţi este un fenomen, în general, izolat şi el duce la contactul mediat, superficial, între două limbi date. Influenţa limbii savante sau de circulaţie internaţională asupra limbii materne a cărturarilor este redusă la domeniul lexical şi, într-o măsură mai mică, la acela al sintaxei. Acest contact mediat, de ordin livresc, este un fenomen secundar din punct de vedere lingvistic, servind ca suport pentru relaţiile culturale, ideologice, politice între popoare de limbi diferite, servind deci ca suport al interferenţelor de suprastructură. El atinge în primul rînd stilul ştiinţific al limbii literare şi limbajele profesionale, neavînd repercusiuni asupra sistemului lingvistic în ansamblu, decît prin intermediul interferenţei dintre stiluri.

Alta este situaţia contactului imediat dintre limbi diferite. El se produce în cazul în care bilingvismul ia proporţii de masă, fiind — de cele mai multe ori — însoţit de amestecul populaţiilor care vorbesc cele două limbi. „Fizionomia" limbii învingătoare, în urma unui asemenea contact, apare schimbată, aceasta îmbogăţindu-şi chiar fondul principal lexical, nu numai vocabularul în ansamblu, iar modificările ating parţial şi domeniul fonetic, ca şi structura gramaticală.

E de observat că bilingvismul colectiv este cunoscut mai cu seamă în epocile vechi ale istoriei (în antichitate, în evul mediu), cînd unele popoare îşi întindeau stăpînirea asupra altora prin forţa armelor sau le copleşeau prin prestigiul culturii, ori în cazul migraţiei popoarelor, cînd se ajunge la amestecuri etnice — implicit, la bilingvism. Bilingvismul colectiv sau de masă e un fenomen mai rar astăzi; el se manifestă în cazul enclavelor etnice — respectiv lingvistice — în sînul unor populaţii majoritare de altă natură etnică şi care vorbesc o limbă diferită. Este cazul istroromânilor în mijlocul populaţiei slave, al ciangăilor din Moldova, al coloniştilor sau emigranţilor din Lumea veche în Statele Unite ale Americii etc.

Spre deosebire însă de situaţia acestor insule lingvistice, cele mai multe dintre ele sortite pieirii, înghiţirii de către idiomul majoritar, din care achiziţionează tot mai multe elemente la toate nivelele, reproducînd la o scară mai redusă rezultatul bilingvismului colectiv din epocile mai vechi (impunerea, cu fizionomie schimbată, a unuia dintre cele două idiomuri), în epoca modernă se mai întîlneşte aşa-numitul *bilingvism extern* sau *oficial*[4]. Este bilingvismul populaţiilor din statele moderne de tip federativ — cum este Elveţia —, unde două sau chiar mai multe limbi sînt ridicate la rangul de limbi oficiale şi folosite de aproape toată populaţia ţării. Acesta este un caz particular de bilingvism oficial — caracterizat

---

[4] În terminologia lui W. F. Mackey (apud A. Boileau, *lucr. cit.*, p. 50—51).

prin coexistenţa maselor etnice diferite, ale căror limbi se folosesc oficial în egală măsură, între graniţele aceleiaşi ţări. Alt caz de bilingvism extern este acela al noilor state africane, unde, pe lîngă limba autohtonă, se foloseşte în mod oficial şi o limbă de circulaţie internaţională (de regulă, limba foştilor colonialişti). Urmările acestui tip de bilingvism contemporan nu se vor concretiza în dispariţia unuia dintre idiomuri, nici prin „amestecul" acestora, aşa cum s-a întîmplat în epoci istorice anterioare, sau, astăzi, în cazul enclavelor. Este vorba de un bilingvism conştient şi voluntar acceptat, unanim, din necesităţi practice de natură social-politică şi culturală, impuse de dreptul la autodeterminare al naţiunilor şi popoarelor sau de intensitatea şi extensiunea circulaţiei valorilor spirituale şi materiale în epoca modernă. Se creează astfel nişte zone sau regiuni oficial bilingve (zona francofonă, zona anglofonă etc.), rezultatul fenomenului concretizîndu-se în plan lingvistic prin crearea şi, mai ales, prin extinderea accentuată a unui lexic internaţional.

Lingvistica mai veche (Şcerba, Meillet ş.a.) era interesată în special de aspectul colectiv al bilingvismului; astăzi atenţia cercetătorilor este atrasă şi — sau în primul rînd — de cazurile de bilingvism individual (livresc, sau diglotism) — preocupare de căpetenie a tinerei discipline de graniţă *psiholingvistica*, de pildă. Studiile cu privire la bilingvismul individual, concretizate în simple note sau în volume de proporţii întinse, aduc de multe ori lumină în explicarea fenomenului în ansamblu.

Vom trece în revistă, pe rînd — în cele ce urmează —, trei aspecte ale fenomenului în discuţie:

a. Bilingvismul colectiv, care are drept urmare schimbarea fizionomiei unei limbi.

b. Bilingvismul în cazul enclavelor lingvistice.

c. Bilingvismul individual.

a. Bilingvismul colectiv

Bilingvismul colectiv are drept consecinţă modificarea fizionomiei unei limbi, şi nu a structurii ei. Înţelegem prin aceasta că transformările pe care le suferă o limbă dată în urma contactului masiv cu alta, chiar dacă aceste transformări ating toate sau aproape toate nivelele limbii date, nu-i alterează acesteia structura genetică, originară.

Bilingvismul galoroman-germanic sau cel dacoroman-slav n-au dus la crearea unor limbi mixte, ci, chiar dacă franceza, respectiv româna, au — — mai mult sau mai puţin — altă structură tipologică decît latina (fapt explicabil în primul rînd prin tendinţele interne de evoluţie ale latinei populare), rezultatul s-a concretizat în două limbi în esenţă tot romanice.

Pornind de la A. Meillet, care vorbea de două perioade de bilingvism în istoria limbii franceze [5], se poate admite prezenţa acestor perioade în formarea tuturor limbilor romanice.

---

[5] *Sur une période de bilinguisme en France*, în *Lingu. hist.*, II, p. 92.

Se distinge, astfel, mai întîi bilingvismul substrat-strat [6].

În urma acestui contact latina populară, vorbită de armata de ocupaţie şi de colonişti, achiziţionează elemente de substrat în mai toate compartimentele — în primul rînd în lexic (cuvinte celtice moştenite în franceză, ca *berceau* „leagăn", *charrue* „plug" etc.; cuvinte iberice, în spaniolă: *izquierdo* „stîng", *zorro* „vulpe" etc.; cuvinte trace, în română: *mal*, *mînz*, *ţap* ş.a.) [7]. Un rol important în achiziţionarea acestor elemente de către latină l-a avut faptul că băştinaşii au început să vorbească limba cuceritorilor.

Urmările acestei perioade de bilingvism în fonetica limbilor romanice sînt controversate. Explicaţiile, mai vechi, cu privire la trecerea lui *ū* lat. la /ü/ în Gallia ca urmare a influenţei celtice [8], sau la evoluţia lat. *f*- la *h*- în Spania sub imperiul substratului iberic [9] sînt abandonate de către unii romanişti actuali, în favoarea explicaţiilor prin evoluţia internă sistematică a limbilor romanice [10]. Pentru română, unele ipoteze — — neacceptate unanim — consideră că fonemul *h*, pierdut în elementele latineşti moştenite, îşi face apariţia numai datorită elementelor de substrat (de felul lui *hames* şi al derivatelor lui — în număr foarte redus) care îl conţineau [11]. Cu toate acestea nu se poate nega total influenţa substratului în fonetica stratului, dar pentru dovezi concrete trebuie să depăşim domeniul romanic.

În morfologia şi sintaxa limbilor romanice efectele bilingvismului substrat-strat sînt reduse. Se citează, pentru franceză, sistemul vigesimal de numărătoare, moştenit de la galli, sau modificările sistemului prepoziţional latin în Gallia, în urma confuziei dintre sensurile prepoziţiilor prin calchierea unor construcţii celtice [12].

Se pare că efectele bilingvismului strat-superstrat — al celei de-a doua perioade de bilingvism, după Meillet — au fost mai adînci în limbile romanice. Dacă ne referim la Romania orientală, bilingvismul slavo-român a contribuit la îmbogăţirea sistemului fonetic al limbii române prin achi-

---

6 Pentru conceptele de *strat, substrat, superstrat*, cf. şi capitolul precedent. Înţelegînd prin substrat limbile populaţiilor băştinaşe de pe teritoriile cucerite şi ulterior romanizate, iar prin strat — limba învingătoare, latina, prima perioadă de bilingvism se referă la dualismul lingvistic: celtic-latin (pe teritoriul Franţei), iberic-latin (în Spania), tracic-latin (în Dacia).

7 Pentru elementele lexicale de substrat în franceză, vezi A. Dauzat, *Tableau de la langue française*, Paris [1967], p. 11—23; în română I. I. Russu, *Limba traco-dacilor*, Bucureşti, 1967, p. 203—204 şi 215—216; mai recent, idem, *Elemente autohtone în limba română*, Bucureşti, 1970.

8 A. Meillet, *Sur les effets de changementes de langue*, în *vol. cit.*, p. 109, şi Wartburg, *Probl. et méth.*, p. 4.

9 Ipoteză susţinută de Ramón Menéndez Pidal şi H. F. Muller.

10 Pentru prima evoluţie amintită: A. Juilland şi A. Haudricourt, *Essai pour une histoire structurale du phonétisme français*, Paris, 1949, p. 40 şi urm., pentru a doua: B. Malmberg, *La structure phonétique de quelques langues romanes*, în „Orbis" I, 1962, p. 160 —162.

11 Vezi Gr. Brîncuş, *Originea consoanei h din limba română*, SCL XII, 1961, 4.

12 Pentru cea de-a doua trăsătură vezi Al. Graur, *Ab, ad, apud et cum en latin de Gaule*, în BSL, tome XXXIII, fasc. 2, Paris, 1932, passim.

ziţionarea unor sunete (de pildă, consoana *h*) [13] sau prin modificarea pronunţării altora (preiotarea vocalei *e-*, la iniţiala absolută sau silabică) [14].

În morfologia limbii române se citează ca fiind de origine slavă: structura numeralelor de la 11 la 19 inclusiv (rom. *unsprezece*, cf. v. sl. *jedinŭ na desęte*), existenţa vocativului feminin în *-o*, întărirea şi dezvoltarea genului neutru la substantive (nu la categoria numelui, în general — pentru că adjectivul şi pronumele l-au pierdut) şi a formelor reflexive în flexiunea verbală [15]. În sintaxa românei se pot cita: întrebuinţarea auxiliarului după verb, sub influenţă slavă [16], sau unele construcţii precum *la noi în ţară* în loc de „în ţara noastră".

În ceea ce priveşte lexicul românesc, influenţa slavă este considerabilă : un număr relativ mare de cuvinte slave şi calcuri după model slav au pătruns în vocabularul activ şi chiar în fondul principal lexical al limbii române — denumind noţiuni importante (substantive : *gît*, *obraz*, *trup*; *ciocan*, *cleşte*, *coasă*; *brazdă*, *ogor*, *plug*; *cocoş*, *gîscă*, *rac* etc.; verbe : *grăi*, *trăi* ş.a.; adjective, adverbe şi interjecţii). Formarea cuvintelor în română beneficiază de afixe de origine slavă (prefixe : *ne-*, *po-*, *pre-*, *răs-*; sufixe: *-ac*, *-aci*, *-işte* etc.). De asemenea, onomastica şi toponimia românească au suferit o destul de puternică influenţă slavă [17].

În Occidentul Romaniei, rolul superstratului l-au jucat idiomurile vechi germanice (franc — pentru franceză, vizigot — pentru spaniolă, ostrogot, longobard — pentru italiană). Dar fonetica limbilor romanice occidentale n-a achiziţionat foneme germanice, cel mult le-a adaptat la sistemul respectivelor idiomuri, întărind poziţia fonemelor originare [18].

Urme mai adînci ale influenţei germanice, cum e şi firesc, se găsesc în vocabularul tuturor limbilor romanice occidentale (fr. *gagner*, it. *guadagnare* etc.) [19].

Structura gramaticală a idiomurilor neolatine din apus a avut mai puţin de suferit în urma bilingvismului germanic-romanic. Se citează apariţia pronumelui impersonal fr. *on* < lat. *homo*, cf. germ. *man*, sau a adverbului fr. *rien* < lat. *rem*, cf. germ. *nicht* < *ni wiht* „non rem" (v. germ. *wihti* „lucru") ori topica inversă (predicat—subiect) în cazul propoziţiilor interogative, faţă de aceea a afirmativelor (subiect—predicat) : fr. *vient-il?*, cf. germ. *kommt er?* [20].

Peste tot unde o limbă este înlocuită cu alta se produce fenomenul de bilingvism [21], care formează conţinutul perioadei de trecere de la folosirea

[13] După cei mai mulţi lingvişti, cf. Florica Dimitrescu, *Introducere în fonetica istorică a limbii române*, Bucureşti, 1967, p. 103.

[14] Modificare şi nu achiziţionare a unui nou fonem (j).

[15] Vezi Al. Rosetti, *Influenţa limbilor slave meridionale asupra limbii române*, 1954, p. 31—35, şi Graur, *Studii*, p. 124.

[16] Eugen Seidel, *Elemente sintactice slave în limba română*, Bucureşti, 1958, p. 45—46.

[17] În privinţa împrumuturilor lingvistice, cf. mai sus, *Împrumutul* (VI C 3).

[18] Meillet, *lucr. cit.*, p. 94.

[19] Vezi Iordan—Manoliu, *Introducere*, cap. „Elementul germanic", p. 270—277.

[20] Meillet, *lucr. cit.*, p. 95 şi 97.

[21] *Ibidem*, p. 91.

unei limbi la folosirea alteia. Nu vom analiza aici în detaliu factorii care duc la predominarea în cele din urmă a unei singure limbi dintre cele două vorbite de o populaţie dată — ei sînt, în esenţă, de ordin extralingvistic: stăpînire militară şi administrativă îndelungată, colonizare, raporturi de clasă, prestigiu cultural etc. — dar, în cazuri particulare, pentru impunerea unui anumit cuvînt (fie din strat, fie din substrat sau superstrat), a unei anumite flexiuni sau construcţii sintactice, îşi spun de multe ori cuvîntul şi factorii lingvistici (rezolvarea coliziunii omonimice rezultată din convergenţă fonetică, neutralizarea unor opoziţii sistematice şi necesitatea refacerii lor etc.). (Vezi şi p. 535 şi urm.)

Prin factori sociali se explică, de pildă, dubletele *swine/pork*, *sheep/mutton* din engleză. Primele sînt cuvinte „băştinaşe", de obîrşie anglo-saxonă, celelalte au fost aduse din franceză de către cuceritorii normanzi, care au constituit un timp şi clasa dominantă în Anglia medievală. S-au menţinut ambele perechi, dar între elementele lor au intervenit opoziţii semantice, ca urmare a unor amprente sociale, de clasă: termenii anglo-saxoni, cu o coloratură „populară", la început, rămîn să denumească animalele respective („porc", „oaie"), iar cei normanzi se referă la carnea acestor animale, folosită pentru consum.

Iniţial, cele două limbi angajate în procesul de bilingvism sînt vorbite în egală măsură de către fiecare dintre populaţiile care constituie amestecul etnic, dar fiecare populaţie cunoaşte relativ superficial limba celeilalte (cunoaşterea se rezumă la familiarizarea cu structura gramaticală şi la mînuirea fondului principal lexical); faptul duce, prin numeroase fenomene de analogie, la extinderea anumitor modele de flexiune în dauna altora, în limba achiziţionată, la calcuri semantice ori de structură sau la modificări fonetice în pronunţarea limbii achiziţionate.

Astfel, apariţia consoanei *h* în limba română sau preiotarea lui *e*-, ca şi opoziţia *dur/muiat* în sistemul consonantic se datoresc, după cei mai mulţi lingvişti, pronunţării idiomului dacoromân de către masa de slavi care convieţuiau cu populaţia romanizată a Daciei.

Cît despre apariţia unor modele noi de flexiune, a unor tipuri paradigmatice, un exemplu la îndemînă îl constituie tipul substantivelor din aromână cu pluralul în *-adzĭ*, ca urmare a bilingvismului aromân-grec: iniţial, această desinenţă apare numai la pluralul substantivelor de origine grecească, cu rădăcina în dentală (grec. ἀμιρᾶς, pl. ἀμιράδες > ar. *amirà*, pl. *amiradzĭ* „împărat"), se extinde apoi la alte împrumuturi greceşti, fără dentală în temă (ar. *γrambo*, pl. *γrambadzĭ* „ginere"), pentru a trece apoi la unele substantive autohtone, care n-au nimic a face genetic cu greaca (ar. *Dumnidză*, pl. *Dumnidzadzĭ* „Dumnezeu") [22].

[22] Vezi Graur, *lucr. cit.*, p. 526. Alt exemplu: „Les Roumains qui ont emprunté les premiers verbes turcs étaient des bilingues, parlant roumain et néo-grec. Ainsi ont-ils eu devant les verbes turcs la même attitude que les Grecs, c'est-à-dire qu'ils ont traduit du turc en grec et ensuite du grec en roumain. Cela explique pourquoi ils ont pu ensuite emprunter des verbes directement au turc, en leur rattachant le suffixe grec *-is*-" (Al. Graur, *Notes sur le bilinguisme*, BL VII, 1939, p. 180).

b. Bilingvismul enclavelor lingvistice

Autorii care au urmărit *bilingvismul enclavelor lingvistice* au încercat să extragă din studiul acestuia concluzii cu privire la bilingvismul colectiv, discutat mai înainte [23].

În cazul enclavelor sau insulelor lingvistice limba maternă este de multe ori abandonată sau pe cale de dispariție, cedînd teren în favoarea limbii majorității înconjurătoare. Așa se întîmplă, de pildă, cu istroromâna.

Alteori, ambele limbi sînt folosite — cu deosebirea că limba maternă se specializează ca mijloc de comunicare numai în relațiile familiale și suferă o puternică influență mai ales în lexic și în sintaxă, din partea celeilalte limbi — cum se întîmplă cu soraba în mediu german, cu idiomul ciangăilor în Moldova și cu cel al huțulilor în Bucovina și, într-o măsură mai mică, cu idiomul friulanilor colonizați în România, de exemplu. Nici morfologia acestor idiomuri periferice nu este scutită de influențe, iar în vocabular — alături de împrumutul masiv — funcționează și calchierea semantică sau de structură a elementelor lexicale din mediul lingvistic majoritar, ajungîndu-se uneori pînă la calchierea unor unități frazeologice și expresii, ceea ce înseamnă, la urma urmei, influență în sintaxă.

În fonetică, exemplele de influență din partea idiomului majoritar sînt mai rare. Astfel, în idiomul ciangăilor vocalele românești *ă* și *î*, din împrumuturile mai vechi, au fost adaptate în conformitate cu sistemul fonetic ciangău și cu armonia vocalică (rom. *ă* > ciang. *a*, *à*, *á*, *o*, *e*, iar rom. *î* > ciang. *e*, *ë*, *ö*, *a* sau *u*), iar în împrumuturile recente, ele au fost chiar împrumutate fără modificări [24]. În fonetica idiomului friulan vorbit în România, dimpotrivă, n-a pătruns nici un fonem românesc.

Morfologia suferă și ea modificări, deși este compartimentul cel mai puțin sensibil la influențe exterioare. De pildă, în vorbirea ciangăilor, sufixele *-ból*, *-böl* (= din), *-ba*, *-be* (= în), *-tol*, *-töl* (= de la), *-nál*, *-nél* (= la) încep să fie folosite după modelul prepozițiilor românești : *pattoktat a keziböl* („pocnește din mîini”, în loc de... *kezivel*), *vëszink a magazintól* („cumpărăm de la magazin”, în loc de... *a magazinból*). Fiindcă în română există o singură prepoziție care exprimă posterioritatea, atît spațială cît și temporală („după”), tinde să dispară *mögött* („după” spațial) și să fie generalizată peste tot *után* („după” temporal) : *az ajtó után* („după ușă”, în loc de *az ajtó mögött*). Mai adînci sînt influențele românești asupra morfologiei friulane, unde apare infinitivul precedat de prepoziția *a* : *a nulí una roze* „a mirosi o floare”, iar viitorul fiind format din auxiliarul *volê* + *infinitivul*, în locul viitorului sintetic friulan. E in-

---

[23] L.V. Șcerba, *Vosločnolužickoje narečije* (1915), apud Meillet, *Lingu. hist.*, p. 90—91 ; vezi și C. Racoviță, *Notes sur le bilinguisme*, BL VI, 1938, p. 238—242 ; Márton Gyula, *Aspecte ale bilingvismului maghiaro-român la ceangăi*, SCL XII, 1961, 4 ; Maria Iliescu, *Observații asupra limbii friulanilor din România*, SCL XVIII, 1967, 2, și Radu Flora, *Despre inconsistența graiurilor periferice și izolate*, SCL XVIII, 1967, 3.

[24] G. Márton, *art. cit.*, p. 594.

teresant de observat că friulana din România achiziţionează chiar instrumente gramaticale româneşti, caz destul de rar : conjuncţiile *dar*, *dacă*, prepoziţia *pe*[25]. Soraba se mulţumeşte numai să calchieze folosirea prepoziţiilor din germană, nu recurge la împrumutarea lor (sorab. *wot* şi *za* pentru germ. *von* şi *für*)[26].

Sintaxa este mult mai penetrabilă : dacă în maghiară după *mennyi* se foloseşte singularul, în idiomul ciangăilor el capătă sens de plural sub influenţa românei, schimbînd forma cuvintelor din frază prin acord : ciang. *mennyi emberek vótak itt a hązba* ! („cîţi oameni au fost aici în casă!", faţă de magh. *mennyi ember vó(l)t*...). În locul infinitivului după verb, apar construcţii conjuncţionale : ciang. *szęrętem, hogy beszéjjek* (cf. rom. „îmi place să vorbesc", faţă de magh. *szeretek beszélni*). Verbul *lehet* („e posibil, se poate") tinde să devină auxiliar de modalitate, după model românesc, înlăturînd derivatele verbale cu *-hat*, *-het*, atît de frecvente în maghiară[27]. În huţulă, comparativul sintetic slav a dispărut, cedînd locul celui analitic, format cu *mai* (!), adverb împrumutat din română. În ucraineană, comparativul sintetic e păstrat, dar e precedat totuşi de către *mai*, la unii vorbitori bilingvi[28].

Efectele bilingvismului în vocabularul idiomurilor discutate sînt şi mai mari : istroromâna este invadată de cuvinte slovene, chiar în vorbirea familiară. În idiomul ciangăilor pătrund cuvinte româneşti din cele mai diferite domenii semantice (părţile corpului omenesc, bolile şi vindecarea lor, casa şi anexele, agricultura şi creşterea vitelor, pomicultura, ţesutul, cusutul, fenomenele naturii, tehnica, administraţia) — în proporţie de circa 1/4 — şi nu este vorba numai de substantive, ci şi de adjective, verbe, chiar de prepoziţii (într-un idiom aglutinant !). Unii termeni circulă paralel : *evet/veverica*, *sok/mult* (*mult idő* = *sok idő* „mult timp"), în unele cazuri apar diferenţieri semantice între cuvîntul ciangău şi (cvasi) sinonimul românesc împrumutat : *kalapács* („ciocan de dimensiuni reduse")/*csokán* („ciocan mai mare, baros"), *lepedő* („cearşaf, în general → cearşaf mai gros")/*csársáf* („cearşaf mai subţire"). Calchierea sensului funcţionează masiv : astfel, la ciangăi, *béka* „Frosch" capătă şi sensul „Schloß", după modelul rom. *broască*; se foloseşte *virággyermek* „copil din flori" în loc de *fattyú* etc. La friulanii din România, *čanút* „cîine" capătă alt sens în sintagma *čanút di áy* „căţel de usturoi", cf. rom. ; *manğó* „a mînca" achiziţionează din română şi sensul „a produce o senzaţie de mîncărime", iar *parint*, pl. *parinč*, corespunzător italienescului *parente* („rudă"), capătă şi sensul românescului *părinţi*, devenind sinonim cu *genitors*.

---

[25] M. Iliescu, *art. cit.*, p. 164.
[26] Şcerba, apud Meillet, *lucr. cit.*, p. 91.
[27] G. Márton, *art. cit.*, p. 155.
[28] C. Racoviţă, *art. cit.*, p. 239.

c. Bilingvismul individual

În ultimul timp au apărut lucrări speciale consacrate *bilingvismului individual*, care urmăresc fenomenul în detaliu, „redus sub lentila microscopului" — am putea spune — pentru a se încerca obţinerea unor concluzii de ansamblu [29].

Cercetarea, în acest caz, este deosebit de dificilă; cele mai bune rezultate sînt consemnate în „confesiunile" bilingvilor, care studiază fenomenul pe baza propriei lor experienţe lingvistice.

Distingem aici o multitudine de situaţii: indivizii bilingvi pot stăpîni la fel de bine ambele limbi vorbite, cînd structurile sistemelor lingvistice utilizate în comunicare nu se alterează una sub influenţa celeilalte; în cazul altora, limba maternă, mai bine cunoscută, duce la modificări în folosirea celei de-a doua limbi. Dar se cunosc şi situaţii cînd individul bilingv foloseşte mai des, în cele mai intime ocazii, ca idiom „principal", altă limbă decît cea maternă.

Desigur, inovaţiile individuale, sub influenţa bilingvismului, în folosirea unei limbi nu pot altera structura ei de ansamblu. (Vezi, cu privire la raportul dintre limbă şi personalitate: *Rolul scriitorilor în dezvoltarea limbii*, III B 2.) Modificările apar numai în planul *parole* (în termeni saussurieni) şi — în rare cazuri — se pot extinde la conlocutori (cînd nici pentru ei limba folosită nu este cea maternă), schiţîndu-se astfel un prim pas spre generalizare, care — în funcţie de diferiţi factori — se poate opri la un număr limitat de vorbitori sau se poate propaga în vorbirea unei mase mai mari. Aceste cazuri interesează, întrucît ele pot explica baza de răspîndire a unor modificări ale structurii lingvistice (în planul *langue*), în urma fenomenului de bilingvism.

Cum apar astfel de inovaţii? De cele mai multe ori ele sînt erori de limbă sau creaţii personale după modele date. De pildă, un vorbitor al limbii române, ştiind că expresiilor româneşti de tipul *a-i fi frig*, *a-i fi frică*, *a-i fi foame* le corespund în polonă construcţii cu verbul *a avea* (pol. *mieć*), ajunge să creeze expresia pol.* *mieć wstyd* („a-i fi ruşine", lit. „a avea ruşine"), neglijînd faptul că în polonă se utilizează curent verbul *wstyzić* (*się*) „a (se) ruşina". Invers, pentru că în română este cunoscut verbul „a nădăjdui" (< „nădejde"), el este tentat să construiască în polonă un verb **nadziejć*, deşi există acolo expresia *mieć nadzieję* [30]. Toate cazurile amintite constituie calcuri din limba maternă în limba străină.

Cînd un bilingv aflat în sînul unei comunităţi etnice străine recurge, ivindu-se prilejul potrivit, la limba maternă, a doua limbă se dovedeşte a fi tutelară, fiindcă e de ajuns ca vorbitorul să pomenească un cuvînt, o

---

[29] Cf. de pildă, J. H. S. Bossard, *The bilingual as a person*, „American Sociological, Review" X, p. 45; R. A. Hall, *Bilingualism and applied linguistics*", Zeitschrift für Phonetik" IV, p. 52; A. Boileau, *lucr. cit.*, ş.a. citate în acest capitol.

[30] Fl. Dimitrescu, *Note asupra interferenţei dintre limbi, în cursul achiziţiei unei limbi noi*, SCL XI, 1960, 3, p. 469.

expresie sau un nume propriu în limba străină şi comunicarea „deraiază" pe neobservate, îmbrăcînd expresia acesteia din urmă[31]. Condiţia este ca a doua limbă să fie foarte bine cunoscută, pentru ca o simplă sugestie, acţionînd asupra subconştientului, să declanşeze o asemenea deviere.

Se cunosc şi cazuri cînd vorbitorii minorităţii lingvistice comunică între ei amestecînd fraze sau fragmente de fraze din limba maternă şi din limba străină, în diferite proporţii, dar niciodată nu vor ajunge să realizeze o comunicare integrală pe baza fondului lexical aparţinînd complet uneia dintre cele două limbi, însă cu structura gramaticală a celeilalte. Asemenea monstruozităţi nu există.

În încheiere, cîteva observaţii generale cu privire la bilingvismul individual, extrase din constatările vorbitorilor bilingvi care s-au autostudiat.

În primul rînd interferenţele nu se pot produce, la bilingvi, decît între o limbă bine cunoscută, de obicei limba maternă, şi limba nou achiziţionată, ele accentuîndu-se atunci cînd aceasta din urmă este utilizată în mediul specific. Se constată că se asimilează cu mai multă uşurinţă sistemul lingvistic al unui idiom complet diferit genetic de cel matern, decît sistemul lingvistic al idiomurilor înrudite [32]. Cu alte cuvinte, pentru cunoaşterea pasivă e mai uşor de învăţat o limbă asemănătoare, dar pentru cunoaşterea activă e mai uşor de învăţat una diferită [33].

Cu privire la gradul de penetrabilitate al diferitelor compartimente ale limbii se constată că cel mai bine rezistă la influenţe străine morfologia limbii materne; tendinţa este în acest caz ca vorbitorul să introducă deprinderile (în special ortoepice şi sintactice) ale limbii materne în utilizarea idiomului străin (în primul rînd — simplificarea sistemului fonetic). Cauza este că „multe fapte de influenţă reciprocă între limbi se datoresc «legii minimului efort»" [34]. Fluctuaţiile cele mai mari se manifestă în folosirea *prepoziţiilor* şi *a topicii*, domenii în care şi vorbirea unilingvilor cunoaşte oscilaţii de amplitudini variate.

În ceea ce priveşte intensitatea interferenţei dintre limbile folosite în comunicare de către unul şi acelaşi vorbitor, cercetătorii constată că ea este direct proporţională cu înaintarea în vîrstă. Gradul de intensitate al acestei interferenţe este extrem de redus, aproape nul, în primii ani ai copilăriei — vîrsta maximă pînă la care se consideră că poate fi perfect deprinsă o limbă străină fiind aceea de 16 ani [35].

---

[31] Al. Graur, *Notes sur le bilinguisme*, BL VII, 1939, p. 179.
[32] Fl. Dimitrescu, *art. cit.*, în SCL XI, 1960, 3, p. 472—473.
[33] Maria Iliescu, *Pe marginea unor lucrări recente despre bilingvism*, SCL XV, 1964, 2, p. 251—252.
[34] Veroboj Vildomec, *Multilingualism*, Leyden, 1963 (apud M. Iliescu, *art. cit.*).
[35] Th. Elwert, *Das Zweisprachige Individuum. Ein Selbstzeugnis*, Mainz, 1960 (apud M. Iliescu, *art. cit.*).

5. Vocabularul internațional

Categoria împrumutului nu este reprezentată în aceeași măsură în toate limbile; așa cum s-a văzut din capitolele anterioare, există limbi care primesc mai ușor elemente străine și limbi care sînt mai rezistente la influențe. Proporția diferă deci de la limbă la limbă.

În perioada contemporană, și mai ales în ultimele decenii, asistăm la o convergență foarte puternică a limbilor, datorită convergenței spirituale sau de altă natură a națiunilor. În Europa, și mai ales în partea occidentală, se tinde către o uniformizare [1] manifestată nu numai în vocabular, ci chiar în structură (în special în sintaxă). Această uniformizare nu se explică numai prin comunitate de origine, ci și prin relații multiple și influențe reciproce.

S-a ajuns ca „omul de pe stradă”, care odinioară nu s-ar fi înțeles (lingvistic vorbind) cu un străin dacă nu-i cunoștea limba, azi să posede, în vocabularul său, un număr crescînd de cuvinte comune cu alte limbi, fără să cunoască neapărat o limbă străină. *Poștă*, *telefon*, *telegraf*, *radio*, *televiziune*, *tramvai*, *troleibuz*, *autobuz* etc. sînt azi cuvinte curente în marea majoritate a țărilor (și nu numai din Europa).

Grație mai ales foarte numeroșilor termeni grecești și latinești din care constau în mare măsură cuvintele internaționale, limbile în care apar capătă un fel de „aer de familie” [2], iar apropierea e înlesnită și mai mult.

Chiar în cazul cînd forma expresiei sau anumite note de conținut diferă în amănunt, vorbitorul poate să înțeleagă fără dificultate fr. *combinaison*, it. *combinazione*, sp. *combinacion*, port. *combinação*, oland. *combinatie*, germ. *Kombination*, engl. *combination*, rus. *комбинация*, ca fiind unul și același cuvînt. Datorită acestei realități, vocabularul internațional a fost considerat de mulți cercetători ca nucleu al unei viitoare limbi internaționale, pe care oamenii o pot sprijini în mod conștient, voit, să apară, pentru a-i grăbi acțiunea, fără să se aștepte formarea ei pe cale naturală, obiectivă, dar de durată [3].

6. Limbi mixte

Conceptul de *limbă mixtă* a apărut în secolul al XIX-lea, mai exact în a doua jumătate, odată cu clarificarea ideii că realitatea lingvistică nu poate fi neglijată, iar această realitate arată că limbile se influențează reciproc, fie că e vorba de contact direct, fie că e vorba de propagarea la

[1] Fapt surprins la începutul secolului nostru de savanți ca A. Meillet, Kr. Sandfeld și alții. Pentru perioada mai recentă Malmberg, *Nouv. tendances*.
[2] După expresia lui A. Meillet.
[3] Vezi și *Limbi internaționale; limba unică a viitorului* (IV C 8).

distanţă a acestei influenţe (idee concretizată în *Wellentheorie* a lui Johannes Schmidt, vezi şi p. 55).

Ideea amestecului de limbi — cel puţin surprins în fenomenul „vorbire" — este însă mai veche, de exemplu Leibniz, în opera lui, discută despre un caz de mixtură a francezei cu engleza, mixtură pe care o denumeşte *franglais* (Nam nouae facile linguae nascuntur mixtura et corruptione caeterarum, et nobilem feminam Anglam saepe audire loquentem memini, quae in Gallico Anglice, in Anglo Gallice dicebat) [1]. De asemenea, discută clar şi pe larg despre formarea oricărei *lingua franca*. Aceste limbi sînt definite de Leibniz ca mijloace de comunicare speciale în relaţiile diferitelor popoare, care apar fie amestecînd indiferent idiomuri care au oarecare asemănare, fie (şi aceasta, după părerea autorului citat, se întîmplă mai des) se ia o singură limbă ca bază, corupînd-o şi introducînd în ea elemente străine.

În secolul al XIX-lea, părerile asupra limbilor mixte au fost concentrate în două direcţii diametral opuse : admiterea existenţei lor (formulată, de exemplu, în opera lui H. Schuchardt) şi combaterea ideii (la A. Schleicher, M. Müller şi mai ales la W. D. Whitney).

În literatura de specialitate se strecoară o contradicţie : se afirmă, de exemplu, că „noţiunea de limbă mixtă a fost mai întîi formulată de H. Paul în *Prinzipien der Sprachgeschichte*, 1880" — cf. L. Deroy, *L'emprunt linquistique*, p. 326 — , dar această noţiune a fost combătută de specialişti care au scris cu mult înaintea acestei date, de ex. de Whitney, încă din 1867, în *Language and the Study of language* (citat de asemenea de L. Deroy).

În secolul al XX-lea, problema limbilor mixte a preocupat în bună măsură pe cercetători, a fost dezbătută şi în cadrul mai multor congrese [2].

O poziţie originală în formularea ei, dar cu foarte multe greşeli de concepţie, a fost orientarea marristă relativ la contactul dintre limbi şi aşa-zisa „încrucişare", care afirmă că din întîlnirea a două limbi ia naştere a treia, limbă nouă, care prezintă caracterele combinate ale primelor.

Aceasta e de fapt problema-cheie : ce se poate înţelege prin „limbă mixtă" şi care-i diferenţa dintre *limbă mixtă* şi *amestec de limbi* (contact, împrumut, interferenţă), în ce măsură, pînă la ce punct, amestecul poate fi considerat creatorul unei limbi mixte. De la admiterea adevărului — care nu mai poate fi contestat de nimeni —că toate limbile au fost şi sînt supuse influenţelor din afară şi pînă la admiterea existenţei limbilor mixte este însă o distanţă.

Din punct de vedere teoretic, se poate admite existenţa unei limbi care să aibă vocabularul de o origine şi structura gramaticală de alta sau care să aibă jumătate din elementele structurii gramaticale de o origine diferită. Astfel s-a afirmat că engleza e romanică după vocabular şi germa-

---

[1] *Nouveaux essais sur l'entendement humain*, III, Paris, 1900, p. 236—237.

[2] Astfel la cel de-al VI-lea Congres Internaţional al lingviştilor s-a pus în dezbatere tema „Dans quelles conditions et dans quelles limites peut s'exercer sur le système morphologique d'une langue l'action du système morphologique d'une autre langue?". Vezi şi *Inegala penetrabilitate a compartimentelor limbii* (III C 1).

nică după structura gramaticală. Falsitatea acestei teorii a fost arătată încă din secolul trecut. W.D. Whitney a demonstrat pe bază de statistică faptul că nu numărul absolut de cuvinte determină caracterul unei limbi, ci felul cum sînt utilizate. Deşi 5/7 din totalul cuvintelor sînt împrumutate din limbi clasice şi romanice şi numai 2/7 sînt germanice, în limbajul obişnuit nu apare deloc această proporţie, cuvintele uzuale, cu cea mai largă folosire, sînt germanice, ca şi structura limbii.

Alt exemplu celebru e limba ţiganilor din Armenia, prezentată pentru prima oară de Fr. N. Finck ca avînd structura gramaticală armeană şi vocabularul ţigănesc (caz considerat de L. Deroy ca „insolubil"). Dar cercetînd cu atenţie materialul prezentat de Finck se poate vedea că sînt de origine *sigur* armeană cuvinte ca „eu", „sînt", „şi", „seară", „noapte", „dimineaţă", „azi" [3]. Acest lucru arată că vocabularul nu trebuie luat în bloc, ci trebuie să se facă distincţie între fondul principal şi masa vocabularului. În cazul citat, un studiu atent al faptelor ar arăta că limba ţiganilor are structura gramaticală *împreună* cu fondul principal de origine armeană, cu îmbogăţirea firească pe baza materialului ţigănesc [4].

Şi celelalte cazuri de limbi citate ca mixte, de exemplu limbile creole, prezintă în fond probleme mai puţin studiate, de aceea se trag adesea concluzii pripite, pornindu-se de la puţine fapte. (În ultimul timp cercetarea a cîştigat în profunzime.)

E adevărat că în vorbire apare mai adesea „contaminarea" sistemelor. În Finlanda, vorbitorii suedezi care locuiesc acolo sînt bilingvi. De aceea în vorbirea lor se remarcă foarte des fenomenul de trecere de la suedeză la finlandeză, în cadrul aceleiaşi propoziţii. Dar cuvintele suedeze se declină şi se conjugă după regulile suedezei, cele finlandeze după regulile finlandezei, cu păstrarea particularităţilor fonetice ale ambelor limbi [5].

Şi în alte cazuri putem constata folosirea concomitentă a elementelor din două limbi[6] : în jargon (de observat folosirea acestuia în literatură, pentru caracterizarea personajelor, cf. *Franţuzitele* a lui Constantin Faca), în literatură pentru ironizarea unor personaje (cf. Guliţă : *învîrtision, furculision* etc.), în jocuri de cuvinte [7], toate evidente utilizări sporadice, din sfera „vorbire". (Chiar dacă unele jocuri de cuvinte au o sferă ceva mai largă.)

Un caz special îl constituie perioada care precedă morţii unei limbi, perioadă care coincide cu regresul limbii proprii, ultima fază pînă la adoptarea în mod unic a unei limbi străine. Aceasta e, de exemplu, situaţia

---

[3] Vezi discuţia în art. *Încrucişarea,* de T. Tomescu, „Cum vorbim" 5, 1952, p. 2.

[4] Concluzie în acest sens şi în Graur, *Studii,* p. 435.

[5] Vezi Paul Ariste, *A case of language shift,* SFV 4, 1968, nr. 2, p. 81—84.

[6] Cf. conferinţa (nepublicată) ţinută de prof. Alf Lombard (9 oct. 1969, Bucureşti) despre „Importanţa limbii române pentru slavistică" : „Certains chercheurs acceptent la forme *zapadu, avec u scurt*". Sau „J'ai réuni dans un cahier *tras la gestetner* quelques textes paléoslaves". Ar însemna să considerăm că a apărut o nouă limbă mixtă, „romceza" sau „fromâna" ? Vezi în aceeaşi problemă, Al. Graur, *Scrieri de ieri şi de azi,* Bucureşti, 1970, p. 51—60.

[7] Cf. „Si non fecit gazda focum, ardunt gardum coteţumque" (apud Al. Graur, *lucr. cit.,* p. 52).

istroromânei[8], limbă a unei comunități mici, o insulă romanică într-o mare slavă. De aceea vorbitorii împrumută numeroase elemente lexicale (fapt care nu prezintă nimic neobișnuit), dar și forme morfologice, categorii morfologice inexistente în limbile romanice : aspectele verbale.

Dar de fapt procesul „morții" înseamnă părăsirea treptată de către vorbitori a istroromânei și trecerea conștientă și radicală la slavă, proces care poate dura și sute de ani[9], în situația cînd limbile nu sînt în raport de egalitate, asupra uneia exercitîndu-se presiunea celeilalte.

În realitate, nu se poate vorbi de transformarea structurală a limbii respective, de la structura romanică la structura slavă, ci de părăsirea ei. Dacă, dintr-un motiv oarecare, presiunea limbii străine dispare, iar idiomul „mixt" ar fi lăsat să evolueze în voie, e foarte probabil că s-ar elimina elementele străine și ar reveni la structura primitivă.

7. Dialecte intermediare

Dacă limita dintre două limbi de origine diferită e în principiu abruptă și din punct de vedere spațial, și din punct de vedere structural (facem abstracție de regiunile bilingve, care totuși nu înseamnă regiuni de apariție a unor limbi mixte), între două limbi înrudite și vecine nu există limite, ci zone de trecere, dialecte intermediare, adevărate mănunchiuri de trăsături amestecate ale celor două limbi : de exemplu între velicorusă și bielorusă, franceză și provensală, franceză și italiană, sîrbă și bulgară, polonă și slovacă, spaniolă și portugheză. Această trecere lentă a și provocat contestarea existenței separate a unor limbi, de exemplu provensala sau catalana[1].

O astfel de zonă de trecere e alcătuită de dialectele franco-provensale, vorbite în ținuturile Franche-Comté, Savoie, Dauphiné (Franța), Val d'Aosta (Italia), în cantoanele Genève, Vaud și Neuchâtel și în părți din cantoanele Valais, Fribourg și Berne—Elveția[2]. Grupul de dialecte e alcătuit din: a) l i o n e z, b) d a u p h i n o i s, c) f r i b o u r g e o i s, d) n e u c h â t e l o i s, e) v a u d o i s, f) s a v o y a r d, g) v a l a i s a n[3], după regiunile unde se vorbesc.

---

[8] Cf. I. Coteanu, *Cum dispare o limbă* (*istroromâna*), București, 1957.

[9] Vezi discuția la Graur, *Studii*, p. 438.

[1] G. Rohlfs, în „Archiv für das Studium der neueren Sprachen", CLXXV, 1939, p. 271, consideră că teritoriul lingvistic catalan nu-i decît o zonă de trecere de la dialectele ibero-romanice la cele galo-romanice, pentru că proporția pe elemente e următoarea : 70% provensale, 20% spaniole și numai 10% pur catalane. Vezi discuția la Iordan — Manoliu, *Introducere*.

[2] După Iordan, *Introducere*, p. 54.

[3] *Ibidem*, p. 55.

Iată cîteva particularități ale unui astfel de dialect[4]:

articolul definit: sing. *lò* (masc.), *là* (fem.)

pl. *lò* *le*

nedefinit: sing. *o* *nà*

pl. *de*

forme compuse cu prepoziția *à*:

u (*a lò*) sg. și pl. = ca în provensală; cu prepoziția *de*:

du (= *de lò*) sg. și pl. = ca în franceză

(interesant e că în fața unei vocale ambele capătă un *z*: *uz-* sau *duz-*).

Substantivele cunosc diferențe masculin-feminin: *șvò-kavala* = „caliapă" (și fonetismul e interesant, primul ca în franceză, al doilea ca în provensală).

Opoziția de număr e nemarcată la majoritatea substantivelor masculine: *òmò* „om, oameni", *șvò* „cal, cai".

La substantivele terminate în *a* accentuat, pluralul are desinența *-e*: *wa*, *ẅe* „ou, ouă".

De remarcat că, uneori, pluralul se formează cu ajutorul unui *z* proclitic *ʒefã* = *zenfants*, cu funcție de vocativ, influența formei corespunzătoare din franceza populară.

La feminin, opoziția de număr e marcată: *-a*, *-e*: *fe^{n}nà*, *-e* „femeie, femei".

Pronumele personal, forme neaccentuate: I. subiect *ʒe*, obiect *me*; II. subiect *te*, obiect *te*.

III. masc. *i/l* (sg. și pl.), fem. *lẹ/l* (sg. și pl.) neutru *e/e -y* obiect *o/o -y*.

obiect acuz. *lò/l'/lȍʒ* *la/l'/lĕʒ*

dativ *li/ḷ*

pl. *ḷau/lauʒ* — ambele genuri

Pronume forme accentuate:

I și II, subiect și obiect sg. *mẹ tẹ*, pl. *nọ̀ vọ̀*

III subiect și obiect sg. *lẅi* (m) ḷai (*f*)

pl. *ḷero lere*.

Verbul are infinitivul în *å*: *ṣãtå* „chanter", iar viitorul *ṣãt-àrài* (ca în franceză).

Proverbul „Tarde que tarde, le printemps viendra toujours" sună în dialectul respectiv: *tårde ke tårde, lo prẽtẽ vẽdra torʒò*.

---

[4] Citate după A. Duraffour, *Description morphologique avec notes syntaxiques du parler franco-provençal de Vaux (Ain)*, Grenoble, 1932.

După cum se poate observa, sînt destul de clare trăsăturile „în amestec" ale dialectului respectiv. Din păcate, nici din punct de vedere descriptiv faptele nu sînt studiate în întregime. Interpretarea lor, compararea cu limbile din care provin urmează să se realizeze. Dar asemenea dialecte „mixte" constituie o realitate lingvistică, iar acesteia trebuie să i se acorde un loc larg în cercetare. Dialectele de tranziție sînt o demonstrare „pe viu" a inexistenței salturilor bruște în materie de limbă.

8. Limbi internaționale ; limba unică a viitorului

Pe suprafața globului se vorbesc foarte multe limbi; după unele statistici, numărul lor este de 2 000 — 3 000. Între acestea există mari diferențe în ce privește numărul de vorbitori, gradul de dezvoltare, de expansiune etc. Astfel, unele limbi sînt vorbite doar de cîteva sute de vorbitori (cîteodată chiar de mai puțini), altele, de zeci sau chiar de sute de milioane. De asemenea, există limbi folosite pe teritorii foarte restrînse, altele sînt răspîndite cu mult peste granițele în interiorul cărora se vorbesc ca limbi materne.

Limba, cel mai complex instrument de comunicare, constituie mijlocul de transmitere a mesajelor, atît între membrii aceleiași comunități, cît și între comunități lingvistice diferite. De-a lungul vremurilor, s-a recurs la cele mai variate modalități de înțelegere între oameni care vorbeau limbi diferite : de la folosirea unor limbi naturale la aceea a unor idiomuri hibride (sabirurile, pidginurile etc.) și pînă la încercarea de creare a unor limbi artificiale, ca mijloace de înțelegere universală (vezi *Limbi artificiale*, IV B 1).

Desigur, cele mai mari șanse de expansiune le-au avut totdeauna limbile naturale. Încă din cele mai vechi timpuri au existat limbi care au avut o largă răspîndire. De pildă, în Asia, accadiana [1] a fost limbă a diplomației cu mult în afara Mesopotamiei, datorită atît expansiunii imperiului asiro-babilonean, cît și prestigiului acestei limbi de mare cultură (cu o literatură bogată încă din mileniul al doilea î.e.n.). Treptat, accadiana a fost înlocuită de arameeană (între secolele IV—VII), care s-a substituit și altor limbi semitice — feniciana și ebraica [2]. Începînd cu secolul al VII-lea, arameeana, la rîndul ei, a fost înlocuită cu araba, cea mai importantă limbă semitică de azi. Între limbile hamito-semitice a căror expansiune a fost concurată de arabă poate fi pomenită și egipteana, care în aceeași perioadă și-a redus mult aria de răspîndire, continuînd să fie folosită numai ca limbă de cult pentru creștini.

---

[1] Marcel Cohen, în *Pour une sociologie du langage*, Paris, 1956, p. 383, explică succesul limbilor accadiană și arameeană prin asemănările mari dintre limbile semitice.

[2] Pentru toate limbile menționate în acest capitol, se poate consulta Lucia Wald, Elena Slave, *Ce limbi se vorbesc pe glob?*, București, 1968.

Araba literară (clasică, coranică) este una din cele mai importante limbi de cultură ale lumii, care s-a răspîndit mai ales ca limbă religioasă în Africa, Orientul Apropiat și Îndepărtat, pînă în Mongolia. În Europa, civilizația arabă a fost cunoscută prin intermediul Spaniei (stăpînită de arabi între secolele VIII și XV); drept urmare, s-au păstrat din arabă o serie de termeni științifici care au căpătat o circulație internațională: *algebră*, *alcool*, *azimut*, *cifră*, *zero* etc. Limba literară modernă, bazată pe araba clasică, e adaptată în permanență la nevoile moderne, prin crearea de cuvinte noi, pe baza vechilor rădăcini arabe. Araba literară e folosită azi ca limbă cultă, ca limbă de redactare a operelor de tot felul de oameni cu naționalități diverse, a căror limbă vorbită nu e araba.

Pentru antichitatea clasică, trebuie menționată în primul rînd latina. Prin expansiunea imperiului roman, limba latină s-a răspîndit atît în apusul, cît și în răsăritul Italiei. Venind în contact cu popoare mai puțin dezvoltate, romanii și-au impus limba din Italia pînă în Peninsula Iberică și în Dacia. Cînd dezmembrarea imperiului roman a determinat apariția treptată a limbilor romanice, latina a continuat să se mențină ca limbă savantă și a cultului religios. În evul mediu, latina era limba de cultură cea mai practicată din Occident. Emanciparea limbilor naționale, apariția tiparului, Reforma au fost principalele cauze care au dus treptat la înlocuirea latinei, ea nemaicorespunzînd nevoilor practice și culturale ale noii societăți. Totuși, a continuat să fie folosită în scris, mai ales la redactarea operelor științifice, pînă în secolul al XIX-lea (în Germania, ea s-a păstrat pînă la sfîrșitul secolului al XIX-lea). Încercările de reînviere a latinei ca limbă internațională sînt sortite eșecului, fie că se preconizează însușirea ei în forma clasică, fie că se încearcă să se adapteze noilor cerințe, prin crearea de termeni noi, prin simplificarea structurii gramaticale etc. (vezi *Limbi artificiale*, IV B 1).

Deși mai veche ca limbă de cultură, limba greacă n-a avut în cursul istoriei aceeași răspîndire ca latina; ea s-a extins mai întîi ca urmare a cuceririlor lui Alexandru Macedon, sub forma unificată *koine* (secolele IV — III î.e.n.), bazată pe greaca atică, a cărei literatură era cea mai strălucitoare. În perioada elenistică, greaca a fost limba universală a bazinului mediteranean. Chiar după decăderea politică a Greciei, limba greacă s-a menținut, ea fiind prima limbă indo-europeană a unei civilizații de mare prestigiu în Europa. Deși cuceritori ai Greciei, romanii și-au însușit limba și cultura greacă, care au influențat toate domeniile vieții spirituale romane: retorica, filozofia, literatura etc. Greaca bizantină (secolele VI — XV) a fost limba oficială a imperiului din Orient pînă la căderea Constantinopolului sub turci (1453). După secolul al XVI-lea, limba greacă s-a folosit numai în Grecia continentală și insulară. Spre deosebire de latină, care s-a menținut de-a lungul secolelor, ca limbă unică a cultului religios, greaca n-a fost singura limbă pentru creștinii din Orient. Prin urmare, condițiile politice și religioase neprielnice au restrîns mult sfera de acțiune a limbii grecești. În schimb, dusă de savanții refugiați din Bizanț în Europa occidentală, ea a fost răspîndită ca limbă savantă. Așa se face că pînă azi greaca,

alături de latină, oferă cea mai bogată sursă de creare a terminologiei științifice internaționale.

În cursul evului mediu, rolul limbii latine în apusul Europei a fost îndeplinit în răsărit de limba slavă veche (slava bisericească). În această limbă călugării Metodiu și Chiril au tradus texte religioase din greacă, în a doua jumătate a secolului al IX-lea. Ea a devenit limba oficială și religioasă a popoarelor slave din răsărit și din sud, precum și a poporului român.

În perioada modernă, s-au impus ca mijloace de înțelegere internațională limbile romanice (spaniola și mai ales franceza), iar mai recent, limbile germanice (mai ales engleza).

Limba spaniolă e vorbită ca prima sau a doua limbă de peste 90 de milioane de oameni, dintre care numai 30 de milioane în Spania. Vorbitorii din aproximativ douăzeci de state din America de Sud și Centrală folosesc spaniola ca limbă maternă. În plus, poziția ei în America latină este susținută și de portugheză, vorbită în Brazilia, vorbitorii celor două limbi putîndu-se înțelege fără greutate. În urmă cu vreo douăzeci de ani, spaniola a fost admisă la ONU, ca limbă oficială, alături de celelalte.

Limba franceză e folosită în Franța de peste 50 de milioane de vorbitori, la care se adaugă cei care o întrebuințează ca limbă maternă, oficială, în alte țări (Belgia, Elveția etc.); ea a fost pînă nu de mult cea mai importantă limbă de cultură și a relațiilor diplomatice. Ascensiunea ei începe încă din secolul al XIII-lea, ajungînd la apogeu în secolul al XVII-lea, secolul clasicismului, care impune franceza ca cea mai importantă limbă a elitelor, a diplomației, a culturii superioare. În secolul al XIX-lea, franceza continuă să se mențină (mai ales în răsăritul Europei), fără să aibă însă răspîndirea și strălucirea de odinioară, cînd era folosită aproape în exclusivitate în cercurile culte și în relațiile diplomatice dintre state [3]. Azi, franceza e concurată de spaniolă, germană, dar mai ales de engleză.

Într-adevăr, în prezent, cea mai răspîndită limbă de pe glob este engleza, vorbită sau înțeleasă, după unele statistici, de 600 — 700 de milioane de oameni. La răspîndirea ei a contribuit constituirea imperiului britanic, iar în ultima vreme poziția Statelor Unite ale Americii. Așa se face că și în diplomație, unde franceza deținea monopolul, engleza a ajuns la supremație, fiind folosită, de pildă, la ONU, mai mult decît franceza. Acest cîștig ca limbă internațională e însoțit însă de un regres al limbii engleze ca limbă oficială în fostele colonii. De exemplu, în India, după un secol și jumătate de dominație engleză, imediat după cucerirea independenței, s-a pus problema promovării ca limbă oficială a limbii naționale hindi.

Dintre limbile germanice, mai poate fi pomenită germana, răspîndită mai ales în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, ca urmare a prestigiului științei, tehnicii și economiei germane.

---

[3] Pentru o expunere detaliată a soartei limbii franceze dincolo de granițe, vezi A. Meillet, *Les langues dans l'Europe nouvelle*, Paris, 1928, p. 163—175, și mai ales P. Burney, *Les langues internationales*, Paris, 1962.

După cel de-al doilea război mondial, o expansiune din ce în ce mai mare o au rusa şi chineza. Limba rusă este vorbită ca limbă maternă de vreo 114 milioane de oameni, iar ca a doua limbă oficială, de toate popoarele Uniunii Sovietice. Datorită rolului important al Uniunii Sovietice pe plan mondial, limba rusă este una din cele mai importante limbi internaţionale, folosită la congrese, conferinţe internaţionale etc. Chineza, folosită ca limbă maternă de cel mai mare număr de vorbitori de pe glob (circa 700 de milioane), e limba unei culturi milenare. Ea a fost un mijloc internaţional de comunicare timp de secole, în Asia de sud-est, mai ales sub forma scrisă, care permite înţelegerea, în ciuda diferenţelor de pronunţare. Dezvoltarea economică actuală, precum şi ascensiunea Chinei ca mare putere politică, întăresc din ce în ce poziţia limbii chineze pe plan internaţional.

Din cele arătate, rezultă că în istoria omenirii a devenit tot mai imperios contactul dintre oameni care vorbesc limbi diferite. Anumite condiţii de prestigiu politic, economic, cultural, religios etc. fac ca o limbă să cîştige poziţii solide prin răspîndirea şi cunoaşterea ei de către alte popoare. Pe cale firească, de-a lungul vremurilor, necesitatea înţelegerii reciproce a determinat adoptarea unei limbi sau a alteia. Dacă în antichitatea clasică latina şi greaca erau suficiente pentru statisfacerea nevoilor într-un anumit spaţiu geografic, în perioada modernă, limbile de mare circulaţie sînt mai numeroase, cu o sferă mai largă de răspîndire, au crescut vertiginos posibilităţile de comunicare la mari distanţe prin mijloacele actuale de informaţie [4].

În perioada contemporană, călătoriile în străinătate sînt tot mai frecvente, relaţiile internaţionale se desfăşoară mai intens. Pe plan lingvistic, procesul tipic al epocii actuale este acela de convergenţă, atît la nivel naţional, cît şi internaţional. Pe de o parte, se dezvoltă şi se consolidează limbile naţionale, pe de altă parte, există o tendinţă vădită de folosire a unui mijloc comun de înţelegere [5].

Printre domeniile care cer un astfel de mijloc trebuie menţionată, în primul rînd, activitatea ştiinţifică. În prezent, „lumea ştiinţifică" formează o unitate care nu cunoaşte bariere geografice, cercetarea ştiinţifică fiind rodul eforturilor desfăşurate de oameni din diferite ţări. Mijlocul cel mai frecvent folosit astăzi pentru însuşirea cunoştinţelor exprimate în diferite limbi îl constituie traducerile. Dar consumul de energie cerut de această operaţie este prea mare; chiar dacă se tinde către traducerea rapidă, automată, aceasta nu va putea înlocui niciodată dialogul direct, cel mai eficient mijloc de comunicare.

Există unele mjiloace de comunicare nelingvistice, ca cifrele arabe, simbolurile matematice, astronomice, chimice etc., sistemul notării muzicale, sistemul metric (parţial), care sînt înţelese de oamenii de pretutin-

---

[4] Despre astfel de factori, vezi M. Pei, *One language for the world*, New York, 1958.
[5] Vezi E. Sapir, *Linguistique*, Paris, 1968, p. 97.

deni. Într-un domeniu mai apropiat de cel lingvistic, şi anume în scriere, se observă adoptarea tot mai largă a caracterelor latine şi, în subsidiar, o ortografie fonetică internaţională.

Unificarea propriu-zis lingvistică se manifestă cel mai evident în vocabular, prin răspîndirea unor termeni comuni pe plan mondial, mai ales din domeniul ştiinţei şi tehnicii. Indiferent prin ce limbă se răspîndesc, majoritatea termenilor comuni de azi provin din cele două mari limbi de cultură ale antichităţii, latina şi greaca, fie că sînt luaţi ca atare, fie că sînt formaţi din elemente latineşti, greceşti sau chiar combinate. Pornind de la două pasaje alese la întîmplare din două limbi germanice, engleza şi germana, Al. Graur citează termeni ca germ. *objektiv*, *klassisch*, *Faktor*, *Natur*, *Rektor*, *Universität*, *Professor*, engl. *institute*, *agriculture*, *education*, *expression* etc. etc. care sînt latineşti la origine (în nouă rînduri de text englezesc apar 23 de cuvinte latineşti) [6]. Ceea ce este specific perioadei actuale este faptul că în toate limbile sînt împrumutate aceleaşi elemente, spre deosebire de trecut, cînd fiecare limbă suferea influenţe diferite. Pe de altă parte, în trecut, împrumuturile se făceau într-un timp mai îndelungat decît astăzi, cînd un cuvînt nou se răspîndeşte vertiginos de repede în lumea întreagă.

Desigur că, din punctul de vedere al vocabularului internaţional, se pot constata mari apropieri între limbi. Dar, privit în ansamblu, procesul de apropiere între limbi este foarte lent. E. Sapir [7] subliniază că limbajul este fenomenul cel mai independent, cel mai rezistent la influenţele sociale; el poate fi mai degrabă eliminat decît transformat în esenţa lui. În aceeaşi ordine de idei, J. Vendryes [8] menţionează că necesitatea de comunicare îi obligă pe vorbitori la sacrificii pentru a se putea înţelege cu cei cu care vin în contact. Tocmai această „independenţă" a structurii fiecărei limbi explică situaţia paradoxală de astăzi, cînd, pe de o parte, limbile naţionale cîştigă în stabilitate şi dezvoltare proprie, pe de altă parte, nevoia de înţelegere pe scară mondială este tot mai acută.

Problema contactului între limbi şi a rezultatelor care decurg de aici a preocupat pe cercetători chiar fără să aibă în vedere desfăşurarea lui într-un viitor mai mult sau mai puţin îndepărtat. Pe baza unor astfel de observaţii [9] şi pe baza situaţiei care se petrece sub ochii noştri, se pot prevedea unele linii directoare cu privire la evoluţia lentă şi treptată a limbilor actuale.

Tendinţe comune de dezvoltare se observă, aşa cum e şi normal, mai ales în limbile înrudite; se vorbeşte astfel de „aerul de familie" care de la limbile romanice s-a extins la limbile germanice şi apoi la cele slave, ajungîndu-se la crearea unei „mentalităţi europene". Tot în Europa se constată trăsături lingvistice comune limbilor din Peninsula Balcanică [10], explica-

[6] Vezi Al. Graur, *La langue de l'avenir*, în *To honor Roman Jakobson*, vol. I, Haga-Paris, 1967.

[7] *Langage*, p. 202.

[8] *Le langage*, Paris, 1968, p. 321.

[9] L. Deroy, *L'emprunt linguistique*, Paris, 1956, p. 333 şi urm.

[10] K. Sandfeld, *Linguistique balkanique*, Paris, 1930.

bile prin legăturile de secole care au existat între popoarele din această zonă. Tot în Peninsula Balcanică se vorbeşte de „comunitatea limbilor slave", care are la bază atît nivelul aproximativ egal de dezvoltare al limbilor slave, cît şi asemănările dintre ele. Interacţiunea se constată nu numai în cadrul limbilor înrudite, ci şi în al celor neînrudite, care au venit în contact.

Contactul dintre limbi determină interferenţe la toate nivelurile: lexical, fonetic, gramatical, cele mai evidente fiind, bineînţeles, cele lexicale. Desigur, şi aici trebuie să se ţină seama de diferenţele dintre limbi, care determină un anumit grad de acceptabilitate a elementelor străine. Există astfel limbi care preferă calcul în locul împrumutului direct. Dar chiar în aceste limbi se observă, în ultima vreme, acceptarea unui mare număr de termeni internaţionali. De asemenea, în formarea cuvintelor, tendinţa de universalitate se manifestă prin răspîndirea aceloraşi sufixe, chiar în limbile refractare faţă de împrumuturi; sufixe ca *-ism*, *-ist*, *-iza* sînt folosite din ce în ce mai mult în toate limbile [11].

Deşi în fonetică şi în gramatică procesul de interferenţă este mai lent, se găsesc totuşi suficiente exemple care demonstrează şi la aceste niveluri extinderea unor trăsături comune. Cum se ştie, sintaxa limbilor europene nu este aşa de diferită încît să împiedice înţelegerea, iar în morfologie se pot vedea germenii unor modificări convergente, în primul rînd în sensul simplificării flexiunii verbale şi nominale.

Pe baza acestor premise, ne putem întreba care sînt perspectivele de viitor ale limbilor de mare circulaţie şi dacă procesul de internaţionalizare se va încheia printr-o limbă unică. În general, problema limbii unice a viitorului este analizată mai rar de cercetători, mai frecventă fiind discuţia în jurul limbii internaţionale artificiale.

Din punct de vedere teoretic, E. Couturat[12] socoate că o limbă unică nu va apărea prin evoluţie spontană, întrucît limbile naţionale sînt prea eterogene pentru a se putea contopi. Chiar dacă s-ar realiza o astfel de fuziune, va exista un idiom simplu, comod, dar neregulat, ilogic, ca un fel de sabir sau lingua franca. Omul este dator să îndrume, să corecteze procesul spontan şi, ca atare, această limbă trebuie să fie dirijată pentru a fi bine elaborată. Cam în acelaşi sens discută această problemă şi E. Sapir [13], subliniind că limba internaţională (artificială sau naţională) trebuie să fie nu numai simplă, regulată, logică, ci şi bogată, dotată cu posibilităţi creatoare, întrucît spiritul modern nu va fi satisfăcut de o limbă în care să existe imperfecţiunile limbilor particulare. De aceea, paralel cu acţiunea practică de a face să fie admisă ideea unei limbi internaţionale, trebuie întreprins un studiu comparat, pentru a se alege structurile cele mai adecvate. Un punct de vedere realist pare avea în această privinţă M. Pei [14]:

---

[11] Vezi Graur, *Studii*, p. 433.
[12] *Per la lingua internationale*, Coulommiers, 1906.
[13] *Lucr. cit.* p. 110.
[14] *Histoire du langage*, Paris, 1954, p. 295.

el afirmă că, în principiu, s-ar putea forma o comisie care să aleagă o limbă naturală sau artificială, urmînd ca ea să fie învăţată în toate şcolile elementare din lume, alături de limba naţională; în zece ani, ar apărea o nouă generaţie care ar cunoaşte o astfel de limbă. Greu este însă să se rezolve practic această alegere, întrucît majoritatea popoarelor nu sînt dispuse să admită o altă limbă mai presus de a lor. O limbă valabilă pentru toate popoarele se va realiza progresiv; treptat, se vor pune în evidenţă valorile culturale ale naţiunilor existente şi foarte lent se va cristaliza o limbă unică, care, datorită posibilităţilor de comunicare, va avea un caracter unitar.

Într-adevăr, se poate spune că această limbă unică va fi rezultatul firesc al dezvoltării omenirii; ea se va forma pe cale naturală, ca orice limbă, prin contopirea treptată a limbilor actuale, atunci cînd va exista o unitate de civilizaţie omogenă. Deocamdată asistăm la un evident proces de convergenţă naţională, manifestat prin contopirea dialectelor, şi internaţională, manifestat mai ales prin universalitatea relativă a vocabularului ştiinţific.

Sigle şi abrevieri

I. Periodice:

ACIL X — *Actes du Xᵉ Congrès International des Linguistes. Bucarest 28 Août — 2 sept. 1967*, vol. I, II, III, IV, Bucarest, 1969—1971.

ACLFR XII — *Actele celui de-al XII-lea Congres Internaţional de lingvistică şi filologie romanică*, Bucureşti vol. I, 1968; vol. II, 1970.

AL — *Acta Linguistica*, Copenhaga, 1939—1952.

BL — *Bulletin linguistique*, publié par A. Rosetti, Paris—Bucureşti, 1933—1948.

ВЯ — *Вопросы языкознания*, Академия Наук СССР, Институт языкознания, Moscova, 1952 şi urm.

CFS — *Cahiers Ferdinand de Saussure*, Geneva 1941 şi urm.

CLTA — *Cahiers de linguistique théorique et appliquée*, Bucarest, 1962 şi urm.

ČMF — *Časopis pro moderní filologii*, Praga, 1966 şi urm.

„Langages" — *Langages*, Didier-Larousse, Paris.

„Language" — *Language*, Journal of the linguistic Society of America, Baltimore, 1958 şi urm.

L. Lit. — *Limbă şi literatură*, revista Societăţii de ştiinţe istorice şi filologice din Republica Socialistă Română, Bucureşti, 1955 şi urm.

LR — *Limba română*, Academia Republicii Socialiste România, Bucureşti, 1951 şi urm.

„Orbis" — *Orbis*, Bulletin international de documentation linguistiques, Louvain, 1952 şi urm.

PLG — *Probleme de lingvistică generală*, redactori responsabili: acad. Al. Graur şi prof. I. Coteanu, Bucureşti, vol. I, 1959; vol. II, 1960; vol. III, 1961; vol. IV, 1962; vol. V, 1967.

RF — *Revista de filozofie*, Academia Republicii Socialiste România. Bucureşti, 1950 şi urm.

RRL — *Revue Roumaine de Linguistique*, Academie de la République Socialiste de Roumanie, Bucarest, 1964 şi urm.

RL — *Revue de Linguistique*, Bucarest, 1956—1963.

SaS — *Slovo a Slovesnost*, Praga, 1939.

SCL — *Studii şi cercetări lingvistice*, Academia Republicii Socialiste România, Bucureşti, 1950 şi urm.

SG — *Studii de gramatică*, redactori responsabili: acad. Al. Graur şi prof. Jacques Byck, Bucureşti, vol. I, 1956; vol. II, 1957, vol. III, 1961.

TCLC — *Travaux du Cercle Linguistique de Copenhague*, Copenhaga, 1945 şi urm.

TCLP	*Travaux du Cercle Linguistique de Prague*, Praga, 1929 şi urm.
TLL	*Travaux de Linguistique et de Littérature*, publiée par le Centre de philologie et de littératures romanes de l'Université de Strasbourg, Strasbourg, 1963 şi urm.
TLP	*Travaux de Linguistique de Prague*, Praga, 1966 şi urm.
„Word"	*Word*, Journal of the Linguistics Cercle of New York, 1944 şi urm.

II. Volume:

Bally, *Linguistique*	Ch. Bally, *Linguistique générale et linguistique française*, ed. II, Berna, 1950.
Benveniste, *Problèmes*	E. Benveniste, *Problèmes de linguistique générale*, Paris, 1966.
Bloomfield, *Language*	L. Bloomfield, *Language*, Londra, 1955.
Buyssens, *Communication*	E. Buyssens, *La communication et l'articulation linguistique*, Bruxelles—Paris, 1967.
Bühler, *Sprachtheorie*	K. Bühler, *Die Sprachtheorie*, Jena, 1934.
Coteanu, *Dialectologie*	I. Coteanu, *Elemente de dialectologie a limbii române*, Bucureşti, 1961.
Engels, *Rolul muncii*	Fr. Engels, *Rolul muncii în procesul de transformare a maimuţei în om*, în K. Marx, F. Engels, *Opere*, vol. 20, Bucureşti, 1966.
ELS	*Elemente de lingvistică structurală*, redactor responsabil I. Coteanu, Bucureşti, 1967.
GLR	*Gramatica limbii române*, ediţia a II-a revăzută şi adăugită, Bucureşti, 1963.
Grammont, *Traité*	M. Grammont, *Traité de phonétique*, Paris, 1933.
Graur, *Studii*	Al. Graur, *Studii de lingvistică generală*, Bucureşti, 1960.
Graur — Wald, *Ist. lingv.*	Al. Graur, L. Wald, *Scurtă istorie a lingvisticii*, ediţia a II-a revăzută şi adăugită, Bucureşti, 1965.
Greimas, *Sémantique*	A. J. Greimas, *Sémantique structurale*, Paris, 1966.
Guţu Romalo, *Morfologie*	V. Guţu Romalo, *Morfologie structurală a limbii române*, Bucureşti, 1968.
Hjelmslev, *Prolegomena*	L. Hjelmslev, *Prolegomena to a theory of language*, Baltimore, 1953.
Introducere	*Introducere în lingvistică*, de un colectiv sub conducerea acad. prof. Al. Graur, ed. a II-a, Bucureşti, 1965.
Iordan, *Lingv. romanică*	I. Iordan, *Lingvistica romanică. Evoluţie. Curente. Metode*, Bucureşti, 1962.
Iordan—Manoliu, *Introducere*	*Introducere în lingvistica romanică*, Bucureşti, 1965.
Jakobson, *Essais*	R. Jakobson, *Essais de linguistique générale*, Paris, 1963.
Kukenheim, *Esquisse*	L. Kukenheim, *Esquisse historique de la linguistique française*, Leyden, 1966.
Kieffer, *Mathe. linguistics*	F. Kieffer, *Mathematical linguistics in estern Europe*, New York, 1968.
Leroy, *Lingu. moderne*	M. Leroy, *Les grands courrants de la linguistique moderne*, Paris, 1964.

Lepschy, *Linguistique*	G. C. Lepschy, *Linguistique structurale*, Paris, 1968.
LLF	*Limbaj, logică, filozofie*, Bucureşti, 1968.
Malmberg, *Phonétique*	B. Malmberg, *La phonétique*, ed. a VII-a, Paris, 1968.
Malmberg, *Nouv. tendances*	B. Malmberg, *Les nouvelles tendances de la linguistique*, Paris, 1966.
Marcus, *Poetica*	S. Marcus, *Poetica matematică*, Bucureşti, 1970.
Marcus—Nicolau—Stati, *Lingv. mat.*	S. Marcus, Ed. Nicolau, S. Stati, *Introducere în lingvistica matematică*, Bucureşti, 1966.
Martinet, *Économie*	A. Martinet, *Économie des changements phonétiques. Traité de phonologie diachronique*, Berne, 1955.
Martinet, *Éléments*	A. Martinet, *Éléments de linguistique générale*, Paris, 1960.
Martinet, *Elemente*	A. Martinet, *Elemente de lingvistică generală*, traducere şi adaptare la limba română de Paul Miclău, Bucureşti, 1970.
Meillet, *Introduction*	A. Meillet, *Introduction à l'étude comparatif des langues indo-européennes*, ed. a VII-a, Paris, 1934.
Meillet, *Lingu. hist.*	A. Meillet, *Linguistique historique et linguistique générale*, vol. I, 1921, vol. II, 1936, Paris.
Mounin, *Traduction*	G. Mounin, *Les problèmes théoriques de la traduction*, Paris, 1963.
PS	*Probleme de stilistică*, Bucureşti, 1964.
Pottier, *Présentation*	B. Pottier, *Présentation de la linguistique* (*Fondaments d'une théorie*), Paris, 1967.
Rosetti, *Fonetică*	Al. Rosetti, *Introducere în fonetică*, Bucureşti, 1957.
Ruwet, *Introduction*	N. Ruwet, *Introduction à la grammaire générative*, Paris, 1967.
Sapir, *Language*	E. Sapir, *Language*, New York, 1921.
Sapir, *Langage*	E. Sapir, *Le langage. Introduction à l'étude de la parole*, Paris, 1953.
Saussure, *Cours*	F. de Saussure, *Cours de linguistique générale*, Paris, 1960 şi 1968.
Schaff, *Semantică*	A. Schaff, *Introducere în semantică*, Bucureşti, 1966.
SL	*Sistemele limbii*, redactori responsabili: prof. dr. I. Coteanu, membru corespondent al Academiei R.S.R. şi conf. dr. Lucia Wald, Bucureşti, 1970.
Slama-Cazacu, *Psiholingvistică*	T. Slama-Cazacu, *Introducere în psiholingvistică*, Bucureşti, 1968.
Stati, *Sintaxă*	S. Stati, *Teorie şi metodă în sintaxă*, Bucureşti, 1967.
Tesnière, *Syntaxe*	L. Tesnière, *Eléments de syntaxe structurale*, Paris, 1959.
Vasiliu, *Semantică*	Em. Vasiliu, *Elemente de teorie semantică a limbilor naturale*, Bucureşti, 1970.
Vasiliu, *Fonologia*	Em. Vasiliu, *Fonologia limbii române*, Bucureşti, 1965.
Wald, *Progresul*	Lucia Wald, *Progresul în limbă*, Bucureşti, 1969.
Wartburg. *Probl. et méth.*	W. v. Wartburg, *Problèmes et méthodes de la linguistique*, Paris, 1963.

Sumar

I. OBIECTUL ȘI ISTORIA LINGVISTICII

II. LINGVISTICA SINCRONICĂ

A. Procesul de comunicare

III. LINGVISTICA DIACRONICĂ

IV. RAMIFICAŢIILE ŞI CLASIFICAREA LIMBILOR

B. Clasificarea limbilor

RECTIFICĂRI

Cititorii sînt rugaţi ca la lectura cărţii să facă următoa-
rele rectificări: la p. 87 r. 4 de sus să citească: foneme; la p. 104
r. 15 de sus să înlocuiască Roiné cu koiné; la p. 113 r. 1 de jos
să citească: ВЯ; la p. 127 r. 15 de sus să înlocuiască *num* cu *num-*
la p. 134 r. 24 de jos să înlocuiască N_N^2 cu N_A^2: la p. 159 r. 14 de
jos să citească: etc.); la p. 191 r. 21 de sus să citească: *nyak;* la
p. 204 r. 2 de sus să citească: fenomene; la p. 213 r. 19 de jos să
citească: nu există; la p. 270 r. 4 de jos să înlocuiască sie cu fie,
iar la r. 3 de jos fînt cu sînt; la p. 327 r. 2 de jos să citească;
d'une histoire; la p. 329 r. 19 de jos să înlocuiască-*issime.* cu
-issime).; la p. 363 r. 17 de jos să citească: *славянских*; la p. 376
r. 11 de jos să înlocuiască pe de cu că, iar la r. 10 de jos pe că cu
de; la p. 457 r. 3-4 de jos să citească: sudură; la p. 491 r. 8 de jos
să înlocuiască *тебя* cu *тебе;* la p. 492 r. 4 de jos să citească: de
referinţă al; la p. 498 r. 19 de jos să citească: la cei, nu: de la cei,
p. 547 r. 5 de jos să citească: parea avea, iar la r. 3 de jos *inter-*
nazionale; la p. 550 r. 4 de jos să înlocuiască *estern* cu *eastern*

Tratat de lingvistică generală